

శ్రీ రస్తు.

వా గ్భ టా చా ర్య కృ త

అష్టాంగహృదయము

సూత్రస్థానము

ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము.

చెన్నపురి

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారిచే

ప్రకటితము.

All Rights Reserved

PRINTED BY
V. VENKATESWARA SASTRULU
V RAMASWAMY SASTRULU & SONS
at the Vavilla Press
MADRAS

అష్టాంగ హృదయము

సూత్రస్థానము.

— — —

యంత్రములు.

514-వ పుట చూడుడు.

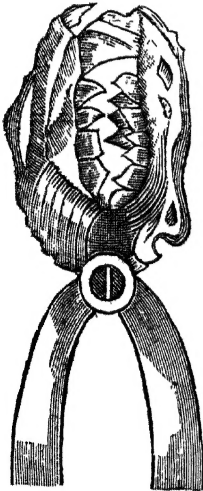

శ్రీ రస్తు.

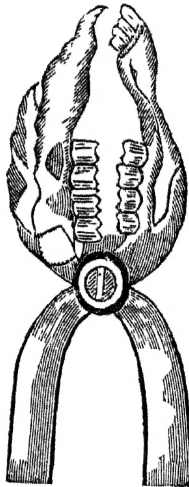
శ్రీమద్ధన్వంతరయే నమః.

అష్టాంగహృదయము

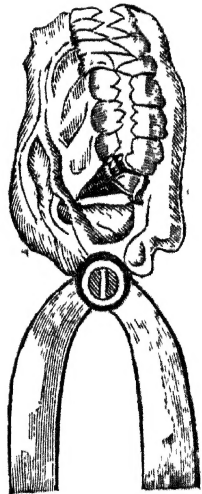
యంత్రములు.

శిరహామఖస్వస్తిక
యంత్రము.

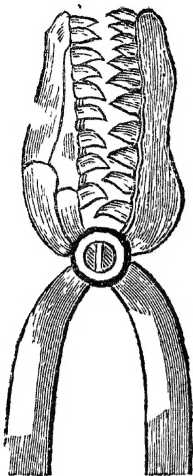

మృగమఖస్వస్తిక
యంత్రము.

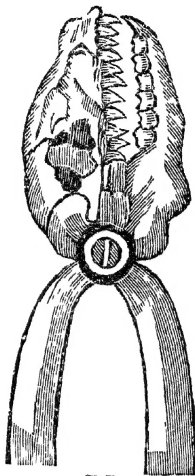

వ్యాఘ్రమఖస్వస్తిక
యంత్రము.

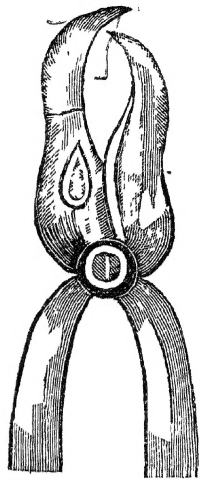
యం త్ర ము లు

నౌ గాలముఖస్వస్తిక
యం త్ర ము.

అపభంజనస్వస్తిక
యం త్ర ము.

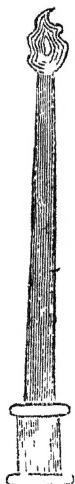
ప్రొంచస్వస్తిక
యం త్ర ము.

నాసాశోధన
యం త్ర ము.

శల్కనిర్భాతననాడి
యం త్ర ము.

కార్వాసనహిత
శలాకా.

ఘోరకర్తౌపయుక్త
శలాకా.

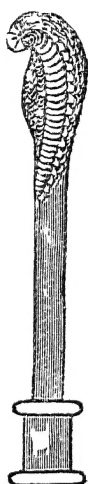
అగ్నికర్తౌప
యుక్తశలాకా.

మసూరపిశ్చ
శలాకా.

బడిశశంకు
యంత్రము.

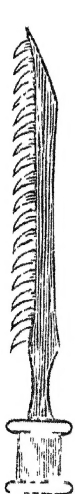
సర్పశంకు
యంత్రము.

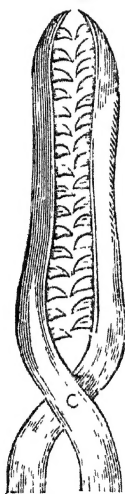
శంకుశంకు
యంత్రము.

గొంట్లముఖ
శలాకా.

ఏకతాళు
యంత్రము.

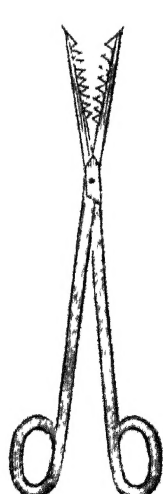
ద్వితాళు
యంత్రము.

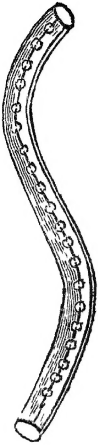
ఉదకపరనాడి కర్ణ
యంత్రము.

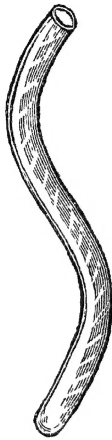
ధనశంకు
యంత్రము.

ముఖ
యంత్రము.

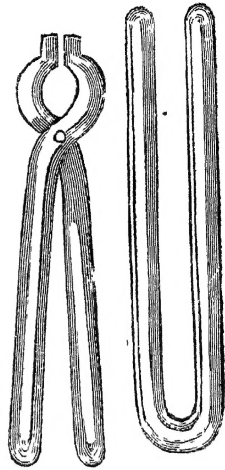
అనేకద్వారనాణ్ణి
యంత్రము.

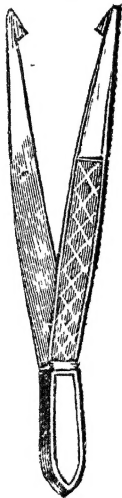
ఏకద్వారనాణ్ణి
యంత్రము.

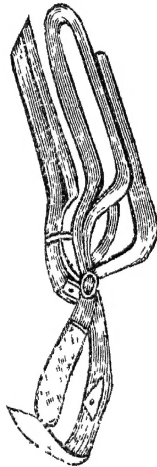
ద్విద్వారనాణ్ణి బంధనయుక్తసం బంధనరహితసం
యంత్రము ద్భుజయంత్రము. దంశయంత్రము.

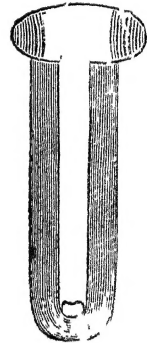
వస్త్రీయంత్రము.

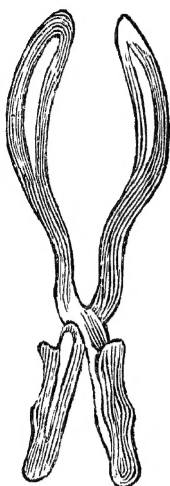
పాక్షాద్భ్యాస్తంజ
సంహారయంత్ర

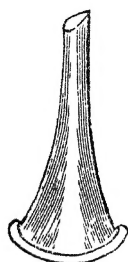
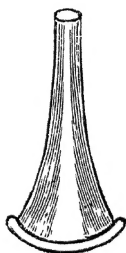
అంశ్యేయంత్రము.

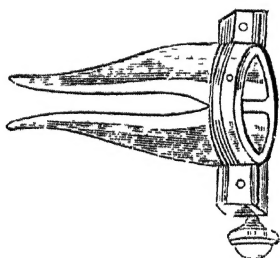
అంశ్యేదర్శననాణ్ణి
యంత్రము.

గర్భయంత్రము.

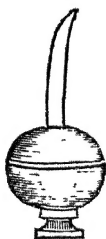
కర్ణశల్కపర్వశాన్యంత్రములు.

కర్ణశాన్యపర్వశాన్యంత్రము.

కర్ణశాన్యపర్వశాన్యంత్రము.

ధూమపానయంత్రములు.

విషయసూచిక.

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ప్రథమాధ్యాయము		రోగారోగ్యకారణము	20
మంగళాచరణము	1	రోగారోగ్యస్వరూపము	21
ఆముష్మామీయాధ్యాయప్రారంభము	2	రోగదైవవిధ్యము	22
ఆముష్మేదావతరణక్రమము	6	రోగాధిష్ఠానదైవవిధ్యము	22
ఆగమశుద్ధి	7	మనోదోషములు	22
అష్టాంగహృదయ సంక్షి	9	రోగపరీక్షాక్రమము	23
అష్టాంగములు	9	రోగవిశేషజ్ఞానోపాయము	23
వాతాదిదోషములు	11	దేశదైవవిధ్యము	24
వాతాదిదోషస్వరూపము	12	భూమిదేశత్రైవిధ్యము	24
వాతాదిదోషముఖ్యస్థానములు	12	దోషభోషయోగకాలస్వరూపము	24
వాతాదిదోషములకు నియంతకాలము	12	దోషధర్మదైవవిధ్యము	25
అగ్నిస్వరూపము	13	దోషధవిషయము	25
చతుర్విధకోష్ఠవివరము	14	మనోదోషాధము	26
ప్రకృతిస్వరూపము	14	పాదచతుష్టయస్వరూపము	26
వాతగుణము	15	తైద్యగుణము	26
పిత్తగుణము	15	దోషధగుణము	27
శ్లేష్మగుణము	15	పరిచారకునిగుణము	27
సంసర్గతసన్నిపాతస్వరూపము	16	రోగిగుణము	27
సప్తభాతువులు	16	సుఖసాధ్యరోగలక్షణము	27
మలములు	16	కష్టసాధ్యరోగలక్షణము	29
దోషాదివృద్ధియక్రమము	16	యావ్యరోగలక్షణము	29
షడ్రసములు	17	పర్ణసియరోగలక్షణము	30
షడ్రసగుణములు	18	వర్జ్యరోగిలక్షణము	30
రిసాశ్రయద్రవ్యత్రైవిధ్యము	18	అధ్యాయసంగ్రహము	31
వీర్యదైవవిధ్యము	19	సూత్రస్థానాధ్యాయసంగ్రహము	31
ద్రవ్యవిపాకత్రైవిధ్యము	19	శారీరస్థానాధ్యాయసంగ్రహము	31
ద్రవ్యగుణములు	20	నిదానస్థానాధ్యాయసంగ్రహము	32

విషయము.	పుట
చికిత్సాస్థానాధ్యాయసంగ్రహము	32
కల్పస్థానాధ్యాయసంగ్రహము	32
ఉత్తరతంత్రస్థానాధ్యాయసంగ్రహము	33
ద్వితియాధ్యాయము	
దినచర్యాధ్యాయప్రారంభము	34
ప్రాతఃకాలోత్థానము	34
దంతధావనవిధి	35
దంతధావనార్హములు	36
సౌఖ్యంజనసేవ	36
రసాంజనసేవ	36
నస్యాదిసేవనవిధి	37
తాంబూలనిషేధము	38
అభ్యంగవిధి	38
అభ్యంగనిషేధము	39
వ్యాయామగుణము	39
వ్యాయామనిషేధము	39
వ్యాయామసేవనాక్రమము	39
వ్యాయామకాలము	40
వ్యాయామానంతరకర్తవ్యము	40
వ్యాయామాధిక్యజనితరోగములు	40
వ్యాయామాద్యాధిక్యనిషేధము	40
ఉద్వర్తనగుణము	40
స్నానగుణము	41
ఉష్ణోదకస్నానగుణము	41
స్నానమునకర్తవ్యములు	41
భోజనాదివిధి	42
ధర్మప్రాధాన్యము	42
మిత్రసంపాదనాదివిధి	42
హింసావివర్జనము	42
ఉపకారవిధి	43
సమదర్శనవిధి	43
క్షేమాద్యర్చనవిధి	43
యాచకపరాభవనిషేధము	43

విషయము.	పుట.
ఉపకారప్రాధాన్యము	43
సముచితత్వము	43
సంభాషణవిధి	44
వర్తనప్రకారము	44
నటించవలసినవిధి	44
లోకానుసరణక్రమము	44
ఇంద్రియపీడనాదినిషేధము	45
నిష్ప్రయోజనకార్యారంభనిషేధము	45
ధర్మాచరణక్రమము	45
దీర్ఘరోమధారణాదినిషేధము	45
రత్నాదిధారణవిధి	45
సంచారక్రమము	46
రాత్రిసంచారక్రమము	46
చైత్ర్యాద్యతిక్రమనిషేధము	47
నదీతరణాదినిషేధము	47
క్షుత్యాదికర్తవ్యప్రకారము	47
నాసికాకర్తవ్యణాధినిషేధము	47
శరీరవాష్ట్రనోవ్యాపారాదిక్రమము	47
చక్వరాదిసేవననిషేధము	49
ప్రాతఃకాలనూర్యదర్శనాదినిషేధము	49
మద్యవిక్రయాదినిషేధము	49
పురోవాతాదివర్జనయము	49
లోకానుసరణము	49
సద్వ్రతస్వరూపము	49
దుఃఖాభావోపాయము	50
ఆచారఫలము	50
తృతీయాధ్యాయము	
ఋతుచర్యాధ్యాయప్రారంభము	51
షడ్గుతువులు	51
అదాననామకారణము	51
దక్షిణాయనము	52
విసర్గనామకారణము	52
హేమంతాదలయంబులలోనివిధి	53

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
హేమంతర్తుచర్య	54	శరద్భృతువునందుహంసోదక సేవన	
హేమంతమునమధురాదిరసోప		క్రమము	69
యోగము	54	శరద్భృతువునచందనాద్యనులేపము	69
హేమంతమునప్రాతఃకాలభోజనవిధి	55	శరద్భృతుష్టర్జములు	70
వాతహరతైలాభ్యంగిదులు	56	షడ్భృతువులలోషడ్రస సేవన క్రమము	70
మాంసరసభోజనాదిసేవనము	56	షడ్భృతువులలోఆన్న సాన సేవన క్రమం	70
శీతబాధనివర్తకోపాయము	57	షడ్రస సేవన క్రమము	70
శిశిర్తుచర్య	57	ఋతుసంధ్యాచరణము	70
వసంతర్తుచర్య	57	చతుర్థాధ్యాయము	
వాసంతిక శ్లేష్మప్రకోపనివర్త		రోగానుత్సాదనీయాధ్యాయ	
కోపాయము	58	ప్రారంభము	72
శుంఠికమియాదిసేవనము	59	వాతాది వేగ భారణనివేధము	72
వసంతకాలమధ్యాహ్న వాసయోగ్య		వాత భారణము వలనజనించురోగములు	72
స్నానము	59	వాత ప్రతిబంధజనితరోగోపచారము	73
వసంతమునవర్జనీయరసాదులు	59	మలరోధజనితరోగములు	73
గ్రీష్మర్తుచర్య	60	మూత్రరోధజనితరోగములు	73
గ్రీష్మర్తునర్జనీయరసాదులు	60	వాతాదిరోధజరోగోపచారము	74
గ్రీష్మమునఅన్నాదిసేవన క్రమము	60	మలరోధజరోగోపచారము	74
గ్రీష్మమునమధ్యాహ్న వాసయోగ్య		మూత్రరోధజరోగోపచారము	74
స్నానము	63	ఉద్ధారరోపజరోగోపచారము	74
గ్రీష్మకాలమునరాత్రి వాసయోగ్య		క్షుభరోధజనితరోగములు	75
స్నానము	63	క్షుభరోధజనితరోగోపచారము	75
గ్రీష్మమున క్రమహరణోపాయము	64	తృష్ణానిరోధజరోగోపచారము	75
షర్మర్తుచర్య	64	క్షుద్రోధజరోగోపచారము	75
షర్మర్తువదునాతాదులకుదుష్ప్రత్యము	65	నిద్రారోధజరోగోపచారము	76
షర్మర్తుపందువాతాదిప్రకోప		కాసరోధజరోగోపచారము	76
శమనోపాయము	66	క్రమశ్వాసరోధజరోగోపచారములు	76
షర్మర్తునందునిరూపావస్థాదిసేవనా		జ్వరభారోధజరోగోపచారము	76
క్రమము	66	అశ్మరోధజరోగ తది పచారములు	76
షర్మర్తుపందుషర్తనప్రకారములు	67	సమనరోధజరోగములు	77
షర్మర్తుయందుషర్జనీయములు	67	ఋమనరోధజరోగోపచారములు	77
శరద్భృతుచర్య	67	శుక్రరోధజరోగము	77
శరద్భృతువునఅన్నాదిసేవన క్రమము	68	శుక్రరోధజరోగోపచారము	77

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
వర్జనీయ వేగరోధులు	77	నాదికేశోదక గుణము	95
వర్జనీయోగోత్పత్తికారణము	78	దివ్యోదకప్రాశస్త్యము	95
వాతప్రకోపశమనోపాయము	78	క్షీరగుణము	96
లోభాదివేగధారణము	78	గోక్షీరగుణము	98
నాతాదిరోధనము	79	ఎనుముపాలగుణము	99
శోధనప్రాశస్త్యము	79	మేకపాలగుణము	100
రసాయనప్రయోగక్రమము	79	ఒంటెపాలగుణము	100
శరీరబృంహణోపచారము	80	చనుబాలగుణము	101
శోధనాధ్యక్షధనీవనఫలము	80	గొఱ్ఱపాలగుణము	101
ఆగంతుకరోగములు	81	వినుగుపాలగుణము	101
నిజాగంతుకరోగశమనోపాయము	81	ఒకటిడెక్కులజంటువులపాల	
నాతాదిరోషశోధనకాలము	81	గుణము	101
హితాహారాదివనఫలము	82	కాచనిపాలగుణము	101
పంచమాధ్యాయము.		అధికముగా కాచబడినపాలగుణము	102
ద్రవ్యద్రవ్యవిజ్ఞానీయాధ్యాయ		పెలుగు గుణము	102
ప్రారంభము	83	తక్ర గుణము	106
ఆకాశోదకగుణము	83	మస్తు గుణము	107
గాంగోదకలక్షణము	85	మెన్న గుణము	108
పానుద్రోదకలక్షణము	85	క్షరజనవనీతగుణము	108
పానమునకుయోగ్యమైనఉదకము	85	ఘృత గుణము	108
పానానర్థమైనయదకము	86	ప్రాతనెయ్యి గుణము	109
పానాయోగ్యవిరోధకము	86	కిలూరాది గుణము	109
నదీజలగుణము	87	క్షీరాది గుణాగుణములు	110
హిమవనలయజనదీజలగుణా		చెలుకురసగుణము	110
గుణములు	87	దంతపీడితఇక్షురసగుణము	111
వర్జనీయనదీజలము	87	యంత్రజిగ్గరసగుణము	111
కూపాదిజలగుణము	88	పాండ్ర కాదిచెలుకురసగుణము	111
ఉదకపాననిషిద్ధులు	90	శతవర్షాదిఇక్షురసగుణము	112
భోజనకాలజలపానగుణము	90	ఫాణితగుణము	112
శత్రోదకగుణము	92	బెల్లపుగుణము	112
ఉష్ణోదకగుణము	92	ప్రాతకోత్తబెల్లపుగుణము	112
కర్ణధితశీతోదకగుణము	92	మత్స్యండికాదిగుణము	112
కర్ణధితశీతజలోపయోగక్రమము	93	యిలినకర్ణగుణము	113

విషయము	పుట.	విషయము.	పుట.
శర్కర గుణము	113	ధాన్యార్థుగుణము	126
శర్కరాదులకు శ్రేష్ఠనికృష్టత్వములు	113	గోమూత్రాదిగుణము	127
తేనె గుణము	113	షష్ఠాధ్యాయము. ✓	
కాచిన తేనెగుణము	115	రక్తకాల్యాదిధాన్య భేదతద్దగుణములు	129
ఉష్ణమధుపయోగానుజ్ఞ	115	రక్తకాలిధాన్యగుణము	130
సువ్వులనూ నెగుణము	116	మహాకాల్యాదిగుణము	130
తైలగుణవిశేషము	117	యావకాచిధాన్యగుణము	130
ఆముదగుణము	118	షష్ఠికధాన్యగుణము	131
ఎఱ్ఱాముదపుగుణము	118	మహాప్రీహ్యోదిధాన్యగుణము	131
ఆవనూ నెగుణము	118	షష్ఠికవృత్తిరిక్తధాన్యగుణము	132
తానికాయనూ నెగుణము	118	కంగ్వాదితృణధాన్యగుణము	132
వేపనూ నెగుణము	118	కొఱ్ఱలగుణము	132
అగసినూ నె కుసుమనూ నెగుణములు	119	ఆళ్లగుణము	133
వసా ² గుణము	120	యవలగుణము	133
మద్య గుణము	121	వెదురుధాన్యగుణము	133
నవీనపురాణము మద్యగుణము	122	గోధుమలగుణము	133
మద్యపానమునకు అనర్హములు	122	నందీముఖగుణము	134
సురామద్యగుణము	122	శింఖిధాన్యగుణము	134
వారుణీమద్యగుణము	122	ముద్గాదిగుణము	134
విభీతకమద్యగుణము	123	ఉలవల గుణము	135
ఆరిష్టమద్యగుణము	123	అనుమల గుణము	135
మాద్వికమద్యగుణము	124	మిరుమల గుణము	136
ఖర్జూరమద్యగుణము	124	కాకాండోలా గుణము	136
శర్కరామద్యగుణము	124	సువ్వులగుణము	136
గౌడమద్యగుణము	124	అగసగుణము	137
శీధుమద్యగుణము	125	మాషయవనికృష్టత్వము	137
వక్త్రరసశీధుమద్యగుణము	125	సూతనపురాతనధాన్య గుణము	137
మాధవమద్యగుణము	125	మండపేయాదిస్వరూపము	138
శుక్తగుణము	125	పేయాగుణము	140
గుడాదిశుక్తతారకమృము	126	విలేపిగుణము	140
గుడశుక్తాద్యానుశగుణము	126	ఆన్నగుణము	140
కాండాకీగుణము	126	అన్నాదిగురులాఘవజ్ఞానము	140

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
మాంసరసగుణము	141	మేకమాంసగుణము	156
పెసరకట్టుగుణము	143	గొట్టెమాంసగుణము	156
ఉలవకట్టుగుణము	145	గోమాంసగుణము	156
తేలికపిండి మొదలగువానిగుణము	145	దున్నపోతుమాంసగుణము	156
రసాలగుణము	145	పందిమాంసగుణము	156
పానకగుణములు	146	మత్స్యమాంసగుణనిశేషము	156
పరిపేలాలగుణము	146	లావాదిమాంసగుణము	157
ఆటుకులగుణము	146	భుజించుతగినమాంసము కర్జనిము	
పేపుడుబియ్యపుగుణము	146	మాంసము ఏనివివరము	157
సత్తుగుణము	147	మాంసగుణలక్షణవివరము	158
పిఠాకగుణము	147	పావాదిశాకసామాన్యగుణము	159
వేసవారగుణము	148	చొచ్చకూరగుణము	159
ముదాదివేసవారగుణము	148	చిలకకూరగుణము	159
కుకూలాదివత్సభవ్యగుణము	150	చక్రవర్తిహారగుణము	159
మృగవివరము	150	కాడికూరగుణము	160
విష్కరవివరము	150	పులిచించగుణము	160
ప్రతువవివరము	151	నల్గోలాదిసామాన్యగుణము	160
బిలేశయవివరము	151	బొట్టగుణము	161
ప్రసహవివరము	151	ములకగుణము	161
మహామృగవివరము	152	ఆడ్డపరగుణము	161
ఆచ్చరవివరము	152	కాకిరగుణము	161
మత్స్యవివరము	152	వంగగుణము	161
జాంగలూదిజుంబవివరము	153	చొచ్చకూరగుణము	162
జాంగలమాంసగుణము	153	పిరభాదివివరిగుణము	162
చెవులపిల్లిమాంసగుణము	153	చిల్లిసూరగుణము	163
వర్తకాదిమాంసగుణము	154	మొరజాడగుణము	164
నెమలిమాంసగుణము	154	పాలకొల్లు (అనగా పచ్చికొల్లు)	
కోడిమాంసగుణము	154	గుణము	164
పిన్నకక్రమాంసగుణము	155	గుంజుచ్చెరగుణము	164
కాణకపోతముల మాంసగుణము	155	బొలముబుచ్చగుణము	164
డిరిపిచ్చకమాంసగుణము	155	నేలగుచ్చెరగుణము	164
బిలేశయాదిమాంసగుణము	155	బొలగుణము	165
మహామృగాదిమాంసగుణము	155	హొమ్మలగుణము	165

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
గుమ్మడుగుణము	165	తాటిపండు మొదలగు వానిగుణము	175
దోసగుణము	166	బిల్వఫలగుణము	176
సొరకాయ మొదలగు వానిగుణము	166	వెలగపండుగుణము	176
నక్కదోసగుణము	166	నేరేడుపండుగుణము	177
తామరతూడు మొదలగు వానిగుణము	167	మామిడిపండుగుణము	177
కడిమి మొదలగు వాని గుణము	167	చింతపండుగుణము	177
చిల్లీశాకగుణము	168	జమ్మిపండుగుణము	178
తక్కలి, ఉలిమిడి, పీరిగుణము	168	వరగోగుండుగుణము	173
గలిజేరు, కరివేప వినిగుణము	168	మాదీఫలగుణము	178
కానుగు చిగుళ్ళగుణము	168	బీడిపండుగుణము	179
పిల్లిపీచర మొలకలగుణము	168	ఈడపండుగుణము	179
వెదురు మొలకలగుణము	169	గజనిమ్మగుణము	179
పొన్నగంటిగుణము	169	నచ్చిద్రాక్ష మొదలగు వానిగుణము	180
కసివెండగుణము	169	రేగు మొదలగు వానిగుణము	180
ఘనుమకూరగుణము	169	ఎండియుండు చింతపండు రేగుపండు	
అవికూరగుణము	169	వీరిగుణము	180
ముల్లంగిగుణము	169	కమ్మ రేగుపండుగుణము	180
పెండలగుణము	170	వర్జనీయ ధాన్యాదులు	181
గగ్గర మొదలగు వాని డిండియ గాయల		లవణసామాన్యగుణము	182
గుణము	171	నైంధపలక గుణము	183
నల్లతులసిగుణము	171	సౌవర్చలవణగుణము	183
అడవిగగ్గరగుణము	171	బిడాలవణగుణము	183
పచ్చధనిమాలగుణము	172	నముద్రలవణగుణము	183
వెల్లుల్లిగుణము	172	బొడ్డిదలవణగుణము	184
నీరుల్లిగుణము	172	కృష్ణలవణగుణము	184
వెల్లుల్లిగుణము	173	రోమకలవణగుణము	184
కందగుణము	173	లవణప్రయోగవిధి	184
పుట్టకొమ్మగుణము	173	యవత్కారగుణము	185
పత్రానిశాక గురుత్వము	173	త్కారము దాయగుణము	185
ఉత్కృష్ట కృష్ణ శాకములు	173	ఇగువగుణము	185
ద్రాక్షపండుగుణము	174	కరక్కాయగుణము	185
దాడిమ్మపండుగుణము	174	ఉసిరికెక్కాయగుణము	186
ఆరటిపండు మొదలగు సుండ్లగుణము	175	తానికాయ గుణము	187

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
త్రిఫలగుణము	188	విరుద్ధాహార జనితోపద్రవములు	207
త్రికాతచతుర్జాతగుణము	188	అనూపమాంసవిరోధివస్తువులు	208
మిరియములగుణము	188	సంయోగవిరుద్ధములు, అందు	
పిష్టినిగుణము	188	క్షీరవిరోధివస్తువులు	208
శుంఠిగుణము	189	హరితకాదులకు క్షీరవిరోధము	209
అల్లపుగుణము	189	వరాహమాంసాది విరోధవస్తువులు	209
త్రికటుకగుణము	189	వర్షనీయ పిష్టిల్యాదులు	210
చెవ్వము, మోడి, పీరిగుణము	189	శుల్కభాస మాంసాది నిషేధము	211
చిత్రమూలగుణము	190	పాయసాదులగూర్చిన భోజననిషేధము	211
పంచకోలము, దానిగుణము	190	మధుస్పృతాదుల సమాంశవిరోధము	211
మహాపంచమూలము, దానిగుణము	190	భిన్నాంశమధ్యాహ్నపాన	
హ్రస్వపంచమూలము, దానిగుణము	190	విరోధము	212
మధ్యమపంచమూలము, దానిగుణము	190	బచ్చలికారకు విరోధము	212
జీవనాభ్యుపంచమూలము, దానిగుణము	191	బలకామాంసవిరోధి వస్తువులు	213
తృణపంచమూలము, దానిగుణము	191	ఏరండతైలసిద్ధతి త్రిర్యాసిమాంస	
సప్తమాధ్యాయము.		నిషేధము	213
అన్నరక్షాధ్యాయ ప్రారంభము	201	కాల్య హరితమాంసనిషేధము	213
రాజసమీపమున వైద్యుడు వసించ		విరుద్ధవస్తులక్షణము	213
వలయుననుట	201	విరుద్ధాహారమునందు సంస్కారము	214
వైద్యునికి రాజరక్షణావశ్యకత్వము	201	రోగోత్పత్తికి కారణముకాని వివిధా	
విషసంబంధముగల అన్నలక్షణము	201	హరము	214
విషసంబంధముగల వ్యంజనలక్షణము	202	అపథ్యత్యాగక్రమము	215
విషసంబంధముగల మాంసరసాది		పథ్యసేవనక్రమము	215
లక్షణము	202	పథ్యాపథ్యస్వీకారత్యాగదోషము	217
విషదాతలక్షణము	203	అహితాహార నిషేధము	217
అగ్నిచే విషయుక్తాన్నపరిక్ష	204	అహారాదులచే శరీరధారణము	217
పథ్యాదులచే విషయుక్తాన్నపరిక్ష	204	నిద్రాప్రభావము	218
విషాన్న స్మర్యజరోగచికిత్స	205	దుష్టనిద్రా గుణము	218
వక్త్రగత విషోపద్రవములు, వానిచికిత్స	205	జాగరణగుణము	218
ఆకుపక్వాశయగతవిషోపద్రవ		దివాస్వప్నగుణదోషములు	219
ములు వానిచికిత్స	206	దివాస్వాపాద్యసద్దులు	220
విషవివర్తక ఔషధోపయోగము	207	అకాలనిద్రాజనితరోగములు	220
హేమపానముచే విషనివారణము	207	అకాలనిద్రాజనితరోగచికిత్స	220

విషయము.	పుట.
నిద్రాభంగజనితరోగములు	221
నిద్రాసేవనక్రమము	221
మందనిద్రోపచారము	222
మైథునవర్జనీయములు	222
స్త్రీసంయోగనియమము	223
విధివిరుద్ధస్త్రీసంయోగజనితరోగములు	223
విధ్యునుసారసేవితస్త్రీసంగమఫలము	223
సురతాంతోపచారము	224
రాజు శరీరరక్షణమును వైద్యునియం	
దుంచవలయు ననుట	224
అష్టమాధ్యాయము	
మాత్రాశీలీయాధ్యాయప్రారంభము	225
మాత్రాహారనియమము	225
మాత్రాలక్షణము	225
హీనమాత్రాభోజనగుణము	226
అతిమాత్రాభోజనగుణము	226
అతిమాత్రాహారజనితరోగములు	226
అలసక నిరూపణము	226
విసూచికానిరూపణము	227
విసూచికోషద్రవములు	227
అలసకరోగలక్షణము	227
దండకాలసకరోగలక్షణము	228
ఆమవిషనిరూపణము	228
అలసకచికిత్స	228
విసూచిచికిత్స	229
అజీర్ణ మునందు కూలహారోషధ	
నిషేధము	230
అజీర్ణ మున ఔషధ ప్రయోగక్రమము	230
అమరోగమున అపతర్పణవిధి	230
అమరోగచికిత్సాక్రమము	231
హేతు వ్యాధివివర్ణయచికిత్సా	
క్రమము	231
కఫాజీర్ణ లక్షణము	232

B

విషయము.	పుట.
వాతాజీర్ణ లక్షణము	232
పిత్తాజీర్ణ లక్షణము	232
అజీర్ణ మున లంఘనాదిక్రమము	233
విలంబితారోగము తచ్చికిత్స	233
రసశేషాజీర్ణ ము దానిచికిత్స	233
అజీర్ణ సామాన్య లక్షణము	234
అజీర్ణ కరాన్నములు	234
నమశ సాది వివరణము	234
భోజననియమము	236
వర్జనీయాహారము	237
కిలావాది సేవననిషేధము	238
ప్రతిదినంబును సేవింపదగినవస్తువులు	238
భోజనవ్యవస్థ	239
భోజనపరిమాణము	240
యవాదిభక్షణమునందను పానము	240
వటకాద్భును పానము	241
అను పానగుణము	241
ఊర్ధ్వజ్వలైత్రోగాదులయం దను పాన	
నిషేధము	241
ఉదకపాన నిషిద్ధులు	241
భోజనానంతరనిషిద్ధకృత్యములు	242
భోజనకాలము	242
నవమాధ్యాయము	
ద్రవ్యాదివిజ్ఞానీయాధ్యాయ	
ప్రారంభము	245
ద్రవ్యప్రాధాన్యము	245
ద్రవ్యములకు పంచభూతస్వరూపము	245
ద్రవ్యోత్పత్తి ప్రకారము	248
ద్రవ్యములకు రసకారణత్వము	249
రసానురస వివరణము	250
ద్రవ్యములకు గుర్వాదిగుణములు	250
పార్థివద్రవ్యగుణము	250
అప్యుద్రవ్యగుణము	251

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ఆగ్నేయద్రవ్యగుణము	251	కటురసలక్షణము	266
వాయుద్రవ్యగుణము	251	కషాయరసలక్షణము	266
ఆకాశద్రవ్యగుణము	252	మధురసకృత్యము	267
సర్వద్రవ్యములకు ఔషధస్వరూపము	252	అమృతసకృత్యము	267
ద్రవ్యప్రభావము	252	లవణరసకృత్యము	268
వీర్యవిచారము	253	తిక్తరసకృత్యము	268
చరకమతానుసారముగ వీర్య		కటురసకృత్యము	269
విచారము	253	కషాయరసకృత్యము	269
గుర్వాదులకు వీర్యసంజ్ఞ	253	మధురస్కంధము	270
రసాదులకు వీర్యసంజ్ఞాభావము	254	అమృతస్కంధము	270
ద్వివిధవీర్యము	254	లవణస్కంధము	271
వీర్యవైవిధ్యయుక్తి	254	తిక్తస్కంధము	271
ఉష్ణశీతవీర్యగుణములు	255	కటుస్కంధము	272
విపాకలక్షణము	255	కషాయస్కంధము	272
మధురాదివిపాకవివరము	255	మధురస్కంధగుణము	272
రసాదులకు ప్రత్యేక కార్యకర్తృత్వము	256	అమృతస్కంధగుణము	272
బలిష్ఠమైనరసాదులకు కార్య		లవణస్కంధగుణము	273
కర్తృత్వము	257	తిక్తస్కంధకటుస్కంధగుణము	273
విరుద్ధగుణసంయోగములలో ఆధిక		కషాయస్కంధగుణము	273
పన్నువులకు ప్రాబల్యము	257	షడ్రస వీర్య తారతమ్యము	273
రసాదిస్వభావము	258	తిక్తాదిరసములకు రూక్షాదితార	
ద్రవ్యప్రభావము	258	తమ్యము	273
ద్రవ్యప్రభావ దృష్టాంతము	259	లవణాదిరసములకు స్నిగ్ధత్వాది	
ద్రవ్యభేదముచే కర్మభేదము	259	తారతమ్యము	274
విచిత్రప్రత్యయార్థబ్రహ్మవోహ		లవణాదిరసములకు గుహస్వతార	
హరణము	260	తమ్యము	274
దశమాధ్యాయము		అష్టాదిరసములకు లఘుత్వతార	
రసభేదియాధ్యాయప్రారంభము	264	తమ్యము	274
షడ్రసోత్పత్తిక్రమము	264	రససంయోగకల్పనావిభాగము	274
మధురరసలక్షణము	265	రససంయోగవివరము	274
అమృతరసలక్షణము	265	షడ్రసవిభాగసంఖ్యాసంగ్రహము	280
లవణరసలక్షణము	266	షడ్రసములకు ఆనంత్యము	280
తిక్తరసలక్షణము	266		

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ఏకాదశాధ్యాయము		దోషాది వృద్ధిక్షయసంగ్రహము	289
దోషాదివిజ్ఞానీయాధ్యాయప్రారంభము	283	మలక్షయమునందు పీడాధిక్యము	290
దోషధాతుమలములచే శరీరమునకు		దోషాదివృద్ధిక్షయకాషధక్రమము	290
గల్గుచుపకారము	283	దోషాదిక్షయవృద్ధివికారచికిత్స	291
రసాదిధాతుకృత్యములు	284	వాతవృద్ధ్యాదిజనితరోగచికిత్స	291
మలములయొక్కకృత్యము	285	క్రమము	291
ప్రవృద్ధవాతకృత్యము	285	రక్తాదివృద్ధిక్షయజనితరోగచికిత్స	291
ప్రవృద్ధపిత్తకృత్యము	285	క్రమము	291
ప్రవృద్ధశ్లేష్మకృత్యము	285	రసాదిధాతువృద్ధిక్షయకారణము	292
ప్రవృద్ధరసరక్తకృత్యములు	285	వాతాదిప్రకోపమువలన రసాది	
ప్రవృద్ధమాంసకృత్యము	286	దుష్టత్వము	293
ప్రవృద్ధమేదః కృత్యము	286	ఓజోనిరూపణము	293
ప్రవృద్ధాస్థికృత్యము	286	ఓజోక్షయస్వరూపాషధము	294
ప్రవృద్ధమజ్జకృత్యము	286	ఓజోవృద్ధివలన చేపావృద్ధి	295
ప్రవృద్ధశుక్రకృత్యము	286	దోషవృద్ధిక్షయశమనోపాయము	295
ప్రవృద్ధమలకృత్యము	287	వాతాదివృద్ధిక్షయకృత్యము	295
ప్రవృద్ధమూత్రకృత్యము	287	వాతాదివృద్ధిక్షయలక్షణము	296
ప్రవృద్ధస్పేదకృత్యము	287	వాతాదులకు వృద్ధిక్షయములు గలుగకుండ	
ప్రవృద్ధనేత్రమలాదికృత్యము	287	రక్షించుట	296
క్షీణవాతకృత్యము	287	ద్వాదశాధ్యాయము.	
క్షీణపిత్తకృత్యము	287	దోషభేదీయాధ్యాయప్రారంభము	297
క్షీణశ్లేష్మకృత్యము	288	వాతస్థానము	297
క్షీణరసకృత్యము	288	పిత్తస్థానము	297
క్షీణరక్తకృత్యము	288	శ్లేష్మస్థానము	298
క్షీణమాంసకృత్యము	288	వాతమునకు పంచవిధస్వరూపము	298
క్షీణమేదఃకృత్యము	288	ప్రాణవాతస్థానకృత్యములు	298
క్షీణాస్థికృత్యము	288	ఉదానవాతస్థానకృత్యములు	298
క్షీణమజ్జకృత్యము	288	స్థాననాతస్థానకృత్యములు	299
క్షీణశుక్రకృత్యము	289	సమానవాతస్థానకృత్యములు	299
క్షీణపురీషకృత్యము	289	అపానవాతస్థానకృత్యములు	299
క్షీణమూత్రకృత్యము	289	పాపకమును పిత్రకృత్యము	300
క్షీణస్పేదకృత్యము	289	రంజకపిత్రము	300
సూక్ష్మమలక్షయలక్షణము	289	సాధకమనుషిత్రము	300

విషయము.	పుట.
అలోచకపిత్తము	300
భ్రాజకపిత్తము	300
క్షేప్తమునకు పంచవిధత్వము	301
అవలంబకక్షేప్తస్వరూపము	301
క్షేదకక్షేప్తము	301
బోధకక్షేప్తము	302
తర్మకక్షేప్తము	302
క్షేపకక్షేప్తము	302
వాతచయ ప్రకోపనిదానము	302
పిత్తచయ ప్రకోపనిదానము	303
క్షేప్తచయ ప్రకోపనిదానము	303
చయలక్షణము	303
ప్రకోపలక్షణము	304
వాతాదిచయ ప్రకోపశమనకాలము	304
గ్రీష్మదులయందు వాతాదిచయ నిదానము	304
దోషచయాదులకు ఆహారప్రాధాన్యము	304
ప్రకుషితవాతాదివిచిత్రగమనము	306
రోగహేత్వాదిసామాన్యకథన ప్రతిజ్ఞ	306
వాతాదులకు సర్వరోగకారణత్వము	306
అనుచితార్థసంయోగాదులచే వాతాది ప్రకోపము	307
ఇంద్రియార్థములకు హీనమిథ్యాతియోగ నిరూపణము	308
కాలమునకు హీనమిథ్యాతియోగ నిరూపణము	309
కాయకాదికర్మలకు హీనమిథ్యాతియోగ నిరూపణము	309
రోగకారణము	310
హాస్యరోగస్థానము	310
అంతరరోగస్థానములు	310
మధ్యమరోగస్థానము	311
వాతకృత్వము	311

విషయము.	పుట.
పిత్తకృత్వము	312
కఫకృత్వము	312
దోషలక్షణ ప్రయోజనము	316
అభ్యాసావశ్యకత్వము	316
త్రివిధరోగములు	316
త్రివిధరోగలక్షణము	317
త్రివిధరోగశమనక్రమము	317
మరల రోగచైవ్యవిధ్యము	317
ద్వివిధరోగ నిరూపణము	317
స్వతంత్రరోగలక్షణము	318
పరతంత్రరోగలక్షణము	318
వాతాదులకు స్వతంత్ర పరతంత్రత్వము	318
వాతాది స్వతంత్ర పరతంత్రజ్ఞానము	319
స్వతంత్ర పరతంత్రరోగ చికిత్సాక్రమము	319
బలిష్ఠ పరతంత్రరోగ పూర్వచికిత్స	319
సర్వరోగచికిత్సావశ్యకత్వము	319
సర్వరోగ స్థానాజ్ఞానకారణము	319
రోగనిదానాదిజ్ఞానావశ్యకత్వము	320
దూష్టాదిజ్ఞానావశ్యకత్వము	320
వ్యాధ్యాకారజ్ఞానావశ్యకత్వము	321
కుత్సితవైద్యచికిత్సాక్రమము	321
కుత్సితవైద్యచికిత్సచే శరీరనాశము	321
బోషధ ప్రయోగక్రమము	322
వృద్ధిక్షయభేదమువలన వాతాదిబోషభేద నిరూపణము	322
రసాదిసంస్కర్షణచే వాతాదిబోషభేదానంత్యము	322
త్రయోదశాధ్యాయము	
దోషోపక్రమణీయాధ్యాయ ప్రారంభము	323
వాత ప్రకోపచికిత్స	323
పిత్త ప్రకోపచికిత్స	324
క్షేప్త ప్రకోపచికిత్స	325

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
సంసర్గ సన్నిపాతచికిత్స	335	స్నేహనాదులకు సంకర్షణాపతర్ప	
వాతశ్లేత్తసంసర్గాదిచికిత్సాక్రమము	336	జాంతర్వాపము	349
వాతాదిప్రకోపచికిత్సాకాలము	336	లంఘనదైవిధ్యము	349
శ్రేష్ఠప్రయోగము	337	శోధనోషధలక్షణభేదములు	349
వాతాదులు శాఖాస్థిసంధులను జెందు		శమనోషధలక్షణభేదములు	350
క్రమము	337	బృంహణక్రియార్థములు	351
శాఖాదులలోనుండి దోషములు కోష్ఠ		లంఘనక్రియార్థములు	351
మును జెందుట	337	శోధనవివరణము	351
కొఱ్ఱాదిగత దోషరోగోత్పాదన		బృంహణక్రియానిషేధము	352
క్రమము	338	బృంహణక్రియార్థములకులంఘనము	352
అన్యస్థానదోషచికిత్సాక్రమము	338	బృంహితలక్షణము	353
తిర్విగ్గతదోషచికిత్సాక్రమము	339	లంఘితలక్షణము	353
సామనిరామములక్షణము	339	న్యూనాధిక బృంహణ లంఘనోప	
ఆమస్వరూపము	340	ద్రవములు	353
మతాంతరమునందు ఆమోతస్పత్తి		బృంహణలంఘనాలియోగలక్షణము	353
క్రమము	340	బృంహణాలియోగజనితరోగములు	354
రోగములకు ఆమసంజ్ఞ	340	అతిస్థానాద్విచికిత్స	354
కొన్ని సామరోగములయందు పకు		అతిస్థానాల్పహరౌషధములు	354
నాది నిషేధము	342	లంఘనాలియోగజనితరోగములు	355
సర్వశరీరగత సామరోగచికిత్స		స్థాల్పమునకంటె కృశత్వముశ్రేష్ఠము	356
క్రమము	343	కార్యమునందు చికిత్స	357
శోధనద్రవ్యోపయోగమార్గము	343	మాంసభక్షణముచే స్థాల్పము	358
ఆమఘరణ నిషేధము	344	ఘృలకృశులకు సామాన్యచికిత్స	358
వాతాదిదోష శోధనకాలము	344	ఇంచదశాధ్యాయము	
గ్రీష్మాదులయందు శోధననిషేధము	345	శోధనాదిగణసంగ్రహాధ్యాయ	
రోగాధిక్యమునందు శోధనకాలము	345	ప్రారంభము	360
జ్వరభక్తకాలము	346	వమనకరద్రవ్యగణము	360
నిరన్నాద్యోషధప్రయోగక్రమము	345	విరేచనద్రవ్యగణము	361
చతుర్దశాధ్యాయము		నిరూహణ సాధన ద్రవ్యములు	361
ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయ		శిరశ్శోధన ద్రవ్యగణము	361
ప్రారంభము	344	వాతహరద్రవ్యగణము	361
ఓత్సాహదైవిధ్యము	347	పిత్తహరద్రవ్యగణము	361
ద్వివిధఓత్సాహవివరణము	347	శ్లేష్మహరద్రవ్యగణములు	362

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
జీవనీయగణము	362	ఘృతాదులకు గురుత్వము	374
-విద్యారాదిగణ-తద్గుణము	363	యమకాదిన్నేహవివరము	374
శారీర్యాదిగణ-తద్గుణము	363	న్నేహకర్తయందర్థములు	374
పద్మకాదిగణ-తద్గుణము	363	న్నేహకర్తానర్థములు	376
పరమాపకాదిగణ-తద్గుణము	363	ఘృతప్రయోగార్థములు	376
అంజనాదిగణ-తద్గుణము	363	తైలప్రయోగార్థములు	276
వటోలాదిగణ-తద్గుణము	363	మజ్జాదిప్రయోగార్థములు	376
గుడూచ్యాదిగణ-తద్గుణము	364	సూర్యిరోగాదులయందు వసా	377
ఆరగ్వధాదిగణ-తద్గుణము	364	ప్రయోగము	377
అసనాదిగణ-తద్గుణము	365	కాలభేదముచేన్నేహోపయోగక్రమము	377
పరణాదిగణ-తద్గుణము	365	శీతకాలమునందు తైలానర్థము	377
ఊషకాదిగణ-తద్గుణము	366	గ్రీష్మకాలమునందు ఘృతానర్థము	377
వీరతరాదిగణ-తద్గుణము	366	విరుద్ధకాలమునందు తైలాదుల సుప	
రోక్తాదిగణ-తద్గుణము	366	యోగించుటవలన జనించు	
ఆర్కాదిగణ-తద్గుణము	367	రోగములు	378
సురసాదిగణ-తద్గుణము	367	న్నేహప్రయోగక్రమము	378
ముక్కుకాదిగణ-తద్గుణము	368	న్నేహమునకు అరువిచేనాలుగు	
వత్సకాదిగణ-తద్గుణము	369	విచారములు	379
వచాది-హరిద్రాదిగణ-తద్గుణములు	369	అచ్చపేయన్నేహమునకు విచారణా	
ప్రియంగవాది-అంబుష్పాదిగణ-తద్గుణము	369	సంజ్ఞాభావము	379
ముస్తాదిగణ-తద్గుణము	369	అచ్చపేయన్నేహమునకు శ్రేష్ఠత్వము	379
స్యగోధాదిగణ-తద్గుణము	369	న్నేహ త్రివిధమాత్రాలక్షణము	380
విలాదిగణ-తద్గుణము	370	శోధన న్నేహప్రయోగక్రమము	381
క్యామాదిగణ-తద్గుణము	370	శమనన్నేహప్రయోగక్రమము	381
ద్రవ్యాలాభమునందు తుల్యద్రవ్య		బృంహణన్నేహప్రయోగక్రమము	383
గ్రహణానుజ్ఞ	371	బృంహణన్నేహోద్ధృతి	383
పర్ణప్రయోగగుణము	372	బృంహణ న్నేహ ప్రయోగములు	383
పోషకాధ్యాయము		అచ్చపేయన్నేహోపానక్రమము	383
న్నేహవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	373	న్నేహపానానంతరము ఆహారాది	
న్నేహాన-విరూక్షణోపధ స్వరూపము	373	క్రమము	383
న్నేహములలో ఘృతమునకు		శమనన్నేహోపచారక్రమము	386
శ్రేష్ఠత్వము	373	న్నేహపానవినియోగము	386
ఘృతాదులకు పిత్తహరత్వగుణము	374	న్నేహానమ్యగోగలక్షణము	387

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
మాత్రారహిత స్నేహాదిజనితరోగములు	387	స్వేదన స్తంభన ద్రవ్యములు	399
స్నేహాపృథ్వాసమునందు చికిత్స	388	రసములచే స్తంభనకరద్రవ్యములు	399
విరూక్షణకమ్యగ్న్యోగాతియోగ		స్తంభితలక్షణము	399
లక్షణము	388	అలి స్తంభితలక్షణము	399
విరేచన పమన క్రమము	389	స్వేదకర్త నిషిద్ధాలు	399
మాంసపుష్కాదులయందు శోధన		శ్వాసాదులయందు స్వేదకర్త	401
క్రమము	389	వాతరోగవిశేషమునందు ఆశాగ్నేయ	
బాలాదులకు నద్యస్నేహప్రయోగం	389	స్వేదోపయోగము	401
నప్తవిధనద్యస్నేహములు	390	అశాగ్నేయ స్వేదవివరము	401
కుష్మాదులకు స్నేహకర్తయందు		స్వేదకర్త ఫలము	402
గుణాది నిషేధము	390	అష్టాదశాధ్యాయము	
కుష్మాదులకు స్నేహ క్రమము	390	వమనవిరేచనవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	403
వ్యాధిచే టయించిన వారికి స్నేహోప		కఫము పిత్తము వీనియందు వమనవిధి	403
యోగక్రమము	391	వమనకర్తానర్హులు	403
స్నేహసేవనఫలము	391	వమనకర్తానర్హులు	404
సప్తదశాధ్యాయము		విషాదిసంబంధమునందు వమనానుజ్ఞ	404
స్వేదవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	392	ధూమపానాదికర్త నర్హులు	405
చతుర్విధ స్వేదములు	392	వమనవిరేచనముల కర్తులు	405
తాపస్వేదలక్షణము	392	విరేచననిషిద్ధాలు	405
ఉపనాహ స్వేదలక్షణము	392	పమనోపధ సేవన క్రమము	406
ఉపనాహ స్వేదబంధన క్రమము	394	వమన ప్రతీక్షణము	408
ఊష్ణ స్వేదలక్షణము	394	వమనము చేయు క్రమము	408
ద్రవ స్వేదలక్షణము	395	వమన కాలోపచారము	408
అవగాహ స్వేదలక్షణము	396	కఫాదులయందు వమన క్రమము	408
స్వేదయోగ్యఫలము	397	హీన వేగమునందు ఔషధ ప్రయోగము	409
కఫరోగమునందు స్వేద క్రమము	397	వమనానయోగలక్షణము	409
ఆహారయగత వాతమున స్వేద క్రమం	397	వమన సమ్యగ్యోగలక్షణము	409
గజ్జలు మొదలగు వానియందు స్వేద		వమనకర్తాతియోగలక్షణము	409
క్రమము	398	వమనానంతరకర్తవ్యము	410
చాగుగా స్వేదకర్త జేసికొనినవాని		వమనానంతరము పేయాది క్రమము	410
యొక్క లక్షణము ఉపచారము	398	పేయాది క్రమస్వరూపము	410
స్వేదాతియోగజనితరోగములు	399	పేయాది క్రమసేవన ప్రయోజనము	412
స్వేదోపయుక్తద్రవ్యములు	399	వమనవిరేక వేగసంఖ్య	412

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
వమనవిరేచన ప్రమాణము	413	వాతాధిక్యదోషమునందు వస్త్రీకర్త	421
విరేచన వమన గణనా ప్రకారము	413	వస్త్రీకర్త త్రైవిధ్యము	421
వమితునికి పునర్విరేచనము	413	నిరూహవస్త్రీబిత్వాన్యులు	422
మృదుకోష్ఠస్వరూపము	413	నిరూహవస్త్రీకర్తానర్థులు	422
క్రూరకోష్ఠస్వరూపము	413	అనువాసనవస్త్రీకర్తానర్థులు	423
పిత్తాదులయందు విరేచనోపదేశక్రమము	414	అనువాసనవస్త్రీ అన్యులు	423
విరేచనము కాకుండునపుడు చేయవలసిన		వస్త్రీయంత్రలక్షణము	425
యంపచారము	414	వస్త్రీయంత్ర ప్రమాణము	425
స్వల్పముగ విరేచనములై యుండు		వయోబలానుగుణముగా వస్త్రీయంత్ర	
నపుడు చేయవలసిన క్రమము	414	వృద్ధి	426
అదృష్టస్నేహకోష్ఠునికి విరేచనక్రమము	414	వస్త్రీయంత్ర దైర్ఘ్యస్థూల్య ప్రమాణము	426
విరేకాయోగ లక్షణము	415	వస్త్రీయంత్ర ద్వారక ప్రమాణము	427
విరేచన సమ్యగ్యోగ లక్షణము	415	వస్త్రీయంత్ర కర్ణి కాక్రమము	428
విరేచన అతియోగ లక్షణము	415	వస్త్రీయంత్రాగ్రమునందు ఆచాదివస్త్రీ	
విరేచనానంతరకర్తవ్యము	415	సంయోజనము	429
విరేచనోపదేశేవనమునందు లంఘనం	416	ఆచాదివస్త్రీభావమునందు ఛాగా	
లంఘనగుణము	416	ద్యవయవ సంయోగము	429
పేయాది సేవనయందు యుక్తి	416	నిరూహవస్త్రీ కమాయ ప్రమాణము	430
పేయానిషేధము	416	అనువాసనవస్త్రీ ప్రమాణము	430
వమనమునందు పాక ప్రతీక్షా నిషేధం	417	అనువాసనవస్త్రీ క్రమము	431
దుర్బలాపచార క్రమము	417	అనువాసనవస్త్రీ ప్రయోగ క్రమము	432
దుర్బలాదులకు విరేచన క్రమము	417	అధిక స్నేహవస్త్రీ ప్రయోగ కర్తవ్యము	433
దుర్బలనికి శోధన క్రమము	418	స్నేహవస్త్రీ గంతరము లఘుభోజనం	433
మందాగ్ని దులయందు శోధన		స్నేహకర్షణకాలము	433
క్రమము	418	స్నేహము లైలు నెడలకుండునపుడు	
విహిదిపిడితులకు శోధన క్రమము	419	శుంఠి ధాన్యాంబు పానము	434
శోధనమునందు స్నేహ స్వేద ప్రయోగ		తృతీయవంశమాది దివసములయందు	
క్రమము	419	అనువాసనవస్త్రీ క్రమము	434
స్నేహ స్వేదా నభ్యాసమునందు		నిరూహవస్త్రీ ప్రయోగము	435
దోషము	420	నిరూహవస్త్రీకర్త	435
శోధన ఫలము	420	వాతాదులయందు నిరూహవస్త్రీ స్నే	
ఏకోనవింశాధ్యాయము		ప్రమాణము	435
వస్త్రీవిధ్య ధ్యాయ ప్రారంభము	421	నిరూహవస్త్రీ ద్రవ్యసంఘేదన క్రమం	435

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
నిరూపావస్థిప్రయోగక్రమము	437	ఉత్తరవస్థిప్రయోగక్రమము	445
మతాంతర నిరూపావస్థిద్రవ్యసం		స్థిల ఉత్తరవస్థికాలము	- - -
యోగక్రమము	437	స్థిల ఉత్తరవస్థియంత్రలక్షణము	447
నిరూపావస్థిప్రయోగానంతరకర్తవ్యం	438	స్థిలకు ఉత్తరవస్థి స్నేహప్రమాణము	447
జేగాభావమునందు మరల నిరూపా		స్థిలకు ఉత్తరవస్థి ప్రయోగక్రమము	448
వస్థిక్రమము	438	వసునవిరేచనాది కాలనిర్ణయము	448
ద్వితీయ తృతీయాది నిరూపావస్థి		వస్తికర్తవ్యోపమును హరింపజేసెడిక్రమం	449
ప్రయోగములు	438	వస్తికర్త ప్రశంస	449
నిరూపావస్థి సమ్యక్గోగలక్షణము	439	వింశాధ్యాయము	
నిరూపావస్థిసమ్యక్గోగమునందుభ్యము,,		సస్యవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	451
నిరూపానంతరము అనువాసనవస్థి	440	సస్యార్థమైన రోగములు	451
అనువాసనవస్థి సమ్యక్గోగాదులు	440	సస్యత్రైవిధ్యము	451
ప్రకారాంతరానువాసనవస్థి సమ్య		విరేచనసస్యోపయోగము	451
గోగము	440	బృంహణ సస్యోపయోగము	452
శ్లేష్మాదిరోగములయందు అనువాసన		శమవనస్యోపయోగము	452
వస్థిప్రయోగక్రమము	440	విరేచన సస్యోత్పత్తి	452
నిరూపావస్థియందు భ్యము	440	బృంహణశమవనస్యోత్పత్తి	452
వాతమునందు నిరూపావస్థిక్రమము	441	మర్మప్రతిమర్మ సస్య స్నేహభేదములు	454
పిత్తమునందు నిరూపావస్థిక్రమము	441	శిరోవిరేచనసస్యము	454
కఫమునందు నిరూపావస్థిక్రమము	441	శమన మను విరేచనసస్యము	454
సన్నిపాతమునందు వస్థిక్రమము	442	విరేచన సస్యోపయోగక్రమము	454
మతాంతరమునందు వస్థినియము	442	సస్యవిధ ప్రమాణవివరము	454
దోషాద్యనుగుణముగావస్థిప్రయోగం	442	సస్యకర్తావర్తులు	454
కర్తాఖ్యావస్థివిశేషము	442	సస్యప్రయోగకాలము	457
కాలమును వస్థిభేదము	443	వాతకాష్ఠాదిరోగములయందు సస్య	
యోగమును వస్థిభేదము	443	ప్రయోగ కాలము	458
స్నేహ నిరూపావస్థ్యాధిక్యనిషేధము	443	సస్యప్రయోగక్రమము	458
నిరూపానువాసనవస్థ్యర్థులు	443	సస్యప్రయోగానంతర కర్తవ్యము	458
వస్తికర్తృఫలము	443	సస్యప్రయోగక్రమము	459
మాత్రా వస్థి	443	సస్యజమూర్ఛాచికిత్స	460
మాత్రావస్థి సేవనఫలము	444	విరేచనసస్యనంతర కర్తవ్యము	460
ఉత్తరవస్థి	444	బాగుగ స్నిగ్ధమైన శిరస్సుకలవాని	
ఉత్తరవస్థి యంత్రలక్షణము	444	లక్షణము	461
ఉత్తరవస్థియందు స్నేహమాత్ర	445	రూక్షముగనుండుశిరముకలవానిలక్షణం	461

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
అతిస్నిగ్ధశిరోలక్షణము	461	ధూమపానఫలము	472
సువిరిక్తశిరోలక్షణము	461	ద్వావింశతితనూభ్యాయము	
దుర్విరిక్తాదిశిరోలక్షణము	462	గంధూషాదివిధ్యభ్యాయప్రారంభము	473
ప్రతిమర్మస్నేహప్రయోగార్థములు	462	చతుర్విధగంధూషములు	473
ప్రతిమర్మస్నేహనిషేధములు	462	గంధూషప్రయోగక్రమము	473
ప్రతిమర్మప్రయోగకాలము	462	స్నిగ్ధగంధూషలక్షణము	473
ప్రతిమర్మప్రయోగఫలము	463	శమనగంధూషలక్షణము	474
నన్యధూమాదిప్రయోగానర్థములు	463	శోధన గంధూషలక్షణము	474
ప్రతిమర్మప్రశంస	463	రోపణగంధూషలక్షణము	474
నన్యవిషయమునందు తైలప్రాశస్త్యము	464	గంధూషములయందు స్నేహోద్యుప్రయోగము	
మర్మప్రతిమర్మగుణభేదములు	464	దంతహర్తాదులయందు తిలకలక్షణము	
అణుతైలలక్షణము	464	రోపయోగము	474
నన్యశీలన ఫలము	465	గంధూషధారణమునందు తైలప్రయోగము	
ఏకవింశతితనూభ్యాయము		కొన్నిరోగములయందు ఘృతాదులప	
ధూమపానవిధ్యభ్యాయప్రారంభము	466	యోగము	475
ధూమపానప్రయోజనము	466	మాక్షికగంధూషధారణగుణము	475
వాతాదులయందు ధూమప్రయోగక్రమము		ధాన్యాష్టగంధూషధారణగుణము	475
రక్తపిత్తాదిరోగములయందు ధూమ		తైలరోచకగంధూషగుణము	475
పాననిషేధము	466	ఉష్ణోదకగంధూషగుణము	475
అకాలధూమపానదోషము	467	గంధూషధారణక్రమము	476
ధూమపానదోషశమనోపాయము	467	గంధూషధారణకాలము	476
త్రివిధి ధూమపానకాలము	467	గంధూషకలవస్వరూపము	476
ధూమపానయంత్రలక్షణము	468	మన్యాదిరోగములయందుకబళిప్రయోగము	
ధూమపానయంత్రప్రమాణము	468	త్రివిధప్రతిసారణము	476
ధూమపానక్రమము	469	ప్రతిసారణప్రయోగక్రమము	477
నాసాదిరోగములయందు ధూమ		త్రివిధముఖాలేపము	477
పానక్రమము	469	ముఖాలేపప్రయోగక్రమము	477
ధూమోత్సర్గక్రమము	470	ముఖాలేపప్రమాణము	477
ధూమపానసంఖ్య	470	ముఖాలేపధారణక్రమము	477
స్నిగ్ధధూమద్రవ్యములు	470	ముఖాలేపనమునందు దివాన్యాపాది	
శమనధూమద్రవ్యములు	471	నిషేధము	477
తీక్ష్ణధూమద్రవ్యములు	471	వీరసాదులయందు ముఖాలేపనిషేధము	478
ధూమపానపరివిధానము	471	ముఖాలేపసేవన ఫలము	478
సుతీయొకవిధమగుధూమపానక్రమము	472	చర్మిధముఖాలేపములు	478

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
ముఖాలేఖము	479	రాత్ర్యంజన ప్రయోగ మతదూషణము	489
శిరస్సుకుపయము క్తమగు చతుర్విధతైలములు		అంజన ప్రయోగనిషిద్ధులు	490
అభ్యంగతైలోపయోగము	479	సిషిధాంజనములు	490
పరిషేకతైలోపయోగము	479	అంజన ప్రయోగానంతరక ర్తవ్యము	491
పిదుతైలోపయోగము	480	నేత్రాంజన ప్రయోగము	491
వస్త్రీతైలోపయోగము	480	తీక్ష్ణాంజనాది ప్రయోగము	492
శిరోవస్త్రీ ప్రయోగ క్రమము	480	చతుర్వింశతితమా ధ్యాయము	
శిరోవస్త్రీధారణకాల ప్రమాణము	481	తర్పణపుటపాక విధ్యధ్యాయ	
శిరోవస్త్రస్ననంతరక ర్తవ్యము	481	ప్రారంభము	493
శిరోవస్త్రీసేవన కాలవియమము	482	తర్పణ ప్రయోగము	493
కర్ణపూరణధారణకాలము	482	తర్పణవిధానము	494
మాత్ర లక్షణము	482	తర్పణ క్రియాధారణకాలము	494
మూర్ధతైల సేవనఫలము	482	తర్పణానంతర క ర్తవ్యము	495
త్రయోవింశతితమా ధ్యాయము		వాతాదిదోషములయందు తర్పణ క్రమము	
ఆశ్చోతనాంజన విధ్యధ్యాయ		తృప్తాది లక్షణము	495
ప్రారంభము	483	పుటపాకవిధి	496
నేత్రరోగములయందు ఆశ్చోతనము	483	దోషానుగుణపుటపాకము	496
వాతాదిజనిత నేత్రరోగములయందు		స్నేహనపుటపాకకల్పన	496
ఉష్ణాద్యాశ్చోతనము	483	లేఖనపుటపాక కల్పన	496
ఆశ్చోతనవిధి	483	ప్రసాదనపుటపాకకల్పన	497
అత్యుష్ణాశ్చోతనాదిజనితోపద్రవము	484	పుటపాక ప్రయోగ క్రమము	497
ఆశ్చోతనాద్యాషధకృత్యము	484	పుటపాకానంతరధూమపానము	498
అంజన ప్రయోగము	485	పుటపాక సమ్యక్గోగాదులు	498
త్రివిధాంజనములు	485	తర్పణ పుటపాకానర్హులు	498
లేఖనాంజనము	485	తర్పణాదులయందు హితాహారాదులు	498
రోపణాంజనము	486	నస్యకర్తాద్యావశ్యకత్యము	498
ప్రసాదనాంజనము	486	పంచవింశతితమా ధ్యాయము	
అంజన శలాకాలక్షణము	486	యంత్ర విధ్యధ్యాయ ప్రారంభము	499
త్రివిధాంజనకల్పన	486	యంత్ర నిరూపణము	499
పిండాంజనాది ప్రమాణము	487	యంత్ర నిర్మాణ క్రమము	500
చూర్ణాంజన ప్రమాణము	487	నస్యక్తియంత్ర నిరూపణము	501
అంజన ప్రయోగ కాలము	488	సందృశయంత్ర నిరూపణము	503
మతాంతరమునందు అంజన ప్రయోగ		పక్ష్యాద్యాకర్ణణసందృశయంత్రము	503
కాలము	488	మంచుచీయంత్ర నిరూపణము	503

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
తాలయంత్రనిరూపణము	503	నాసాన్పాదులయం దుపయోగించెడి	
నాడీయంత్రనిరూపణము	504	కోలాస్థిశలాకా	511
కంఠశల్క్యావలూకననాడీయంత్రము	504	క్షారకర్షోపయంత్రశలాకా	511
శల్క్యాహుణనాడీయంత్రము	505	ఉపయంత్రములు	512
శరీరాంతర్గత శల్క్యావలూకన నాడీ యంత్రము	505	యంత్రకృత్యములు	512
శల్కనిర్మాతన నాడీయంత్రము	505	కంఠముఖయంత్రశ్రేష్ఠత్వము	512
అస్థినాడీ యంత్రనిరూపణము	505	పక్షింశతితమాధ్యాయము	
భగంధరనాడీయంత్రనిరూపణము	506	శస్త్రవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	511
ప్రాణార్షదాద్యుపయంత్ర నాడీ యంత్రము	506	శస్త్రస్వరూపము	511
అంగుళిత్రాణకయంత్రము	506	మండూగశస్త్రము	513
యోనినిజనర్కననాడీయంత్రము	506	వృద్ధిపత్రశస్త్రము	515
వ్రణక్షాళనాదినాడీయంత్రము	506	ఉత్పలశస్త్రము అభ్యర్థనాశస్త్రము	515
ఉదకోదరనాడీయంత్రము	507	సర్పపత్రశస్త్రము	515
శృంగయంత్రము	507	ఏషణిశస్త్రము	516
అలాబుయంత్రము	507	వేతనపత్రశస్త్రము	516
ఘట్టి యంత్రము	508	శరారాస్యశస్త్రము	516
శలాకాయంత్రస్వరూపము	508	కుకాటాశస్త్రము	516
గండూపదముఖశలాకాయంత్రము	508	అంతర్దుఖశస్త్రము	516
మనురదలపత్రశలాకాయంత్రము	508	అర్ధచంద్రాననశస్త్రము	516
శంకు వివరణము	508	ప్రహిపత్రశస్త్రము	517
సర్పముఖ శంకు యంత్రము	509	కుకారిశస్త్రము	517
శరపుంఖశంకు యంత్రము	509	తామ్రశలాకా	517
బడిశశంకు యంత్రము	509	అంగుళిశస్త్రము	517
గర్భశంకుయంత్రము	509	బడిశశస్త్రము	518
అశ్వర్యాకర్షణ సర్పసాఖ్య శంకు యంత్రము	509	కరపత్రశస్త్రము	518
దంతాకర్షణ శరపుంఖముఖాఖ్య శంకుయంత్రము	509	కర్ణిశస్త్రము	518
శలాకాభేదములు, వానియపయోగములు,,	510	సఖశస్త్రము	518
కర్ణశోధనశలాకాయంత్రము	510	దంతతెఖనశస్త్రము	518
క్షారాగ్నికర్షోపయంత్ర శలాకులు	510	సూచీవివరము	519
అంత్రవృద్ధ్యుపయంత్ర శలాకాయంత్రం,,	511	కూర్పుశస్త్రము	519
		భాజశస్త్రము	519
		యూథికాశస్త్రము	520
		ఆరాశస్త్రము	520
		కర్ణవేధినిశస్త్రము	520

విషయము.

పుట.

ఉపశస్త్రములు

520

శస్త్రక్షత్తములు

521

శస్త్రదోషములు

521

శస్త్రగ్రహణవిధి

521

శస్త్రకోశలక్షణము

522

జలూకాప్రయోగము

522

విషయుక్తజలూకాలక్షణము

523

విషయుక్తజలూకావృద్ధవములు

523

విషరహితజలూకాలక్షణము

523

రక్తముచే మదిదియిందు జలగల

స్వరూపము

524

జలూకాప్రయోగక్రమము

524

జలగలు దుష్టరక్తమును పానము

చేసెడి క్రమము

524

జలూకాదంశమోక్షణము

525

జలూకా వమనక్రమము

525

జలూకా వమనానంతరకర్తవ్యము

525

వమనముచే జలగలకు గలుగు గుణము

525

వమనాధిక్యముచే జలగలకు గలుగు

ఉపద్రవము

525

వమనాభావముచే జలగలకు గలుగుదోషము,,

అశుద్ధరక్తస్రావము

526

ఘృతపిచుప్రయోగము

526

దుష్టరక్తస్రావఫలము

526

పర్యుషితరక్తస్రావము

526

పిత్తదుష్టరక్తస్రావమునందు అలూము

ప్రయోగనిషేధము

526

కఫనాత దుష్టరక్తస్రావణోపాయము

527

కఫదుష్టరక్తస్రావమునందు శృంగ

నిషేధము

527

నాతపిత్త దుష్టరక్తస్రావణోపాయము

527

రక్తస్రావణక్రమము

527

మతాంతరమునందు రక్తస్రావక్రమము

528

రక్తస్రావానంతరకర్తవ్యము

528

పుట. విషయము.

పుట.

సప్తవింశాధ్యాయము

సిరావ్యధవిధ్యధ్యాయప్రారంభము 529

శుద్ధరక్తలక్షణము 529

రక్తదోషము 529

రక్తదోషజనితరోగములు 530

సిరావ్యధవిధి 530

సిరావేధనమునకు అవస్థలు 530

శిరోనేత్రరోగములయందు వేధింప

తగినసిరలు 531

కర్ణరోగమునందు సిరావేధనము 531

నాసారోగమునందు సిరావేధనము 531

పీనసరోగమునందు సిరావేధనము 531

ముఖరోగమునందు సిరావేధనము 532

జఙ్ఘాద్వారోగములయందు సిరా

వేధనము 532

ఉన్మాదరోగమునందు సిరావేధనము 532

అపస్తంబరోగమునందు సిరావేధనము 532

విద్రధి పార్శ్వశూల వీనియందు సిరా

వేధనము 532

తృతీయకజ్వరమునందు సిరావేధనము 532

చాతుర్థికజ్వరమునందు సిరావేధనము 532

గ్రహణీరోగమునందు సిరావేధనము 533

శుక్రరోగమునందు సిరావేధనము 533

గళగండమునందు సిరావేధనము 533

గృధ్రసీరోగమునందు సిరావేధనము 533

అపచిరోగమునందు సిరావేధనము 533

సశ్శిరోగమునందు సిరావేధనము 533

శ్రోణుకశీర్ణమునందు సిరావేధనము 533

పాదదాహాదిరోగములయందు సిరా

వేధనము 534

విశ్వాచీరోగమునందు సిరావేధనము 534

వేధశార్దూమైనసిర లగుపదనపుడు

సిరావేధనక్రమము 534

సిరావేధనక్రమము 534

విషయము.	పుట.	విషయము.	పుట.
నాసికాసమీప సిరావేధనక్రమము	535	రక్తస్రావానంతర హితాహితాది సేవనక్రమము	542
జిహ్వోద్ధోభాగ సిరావేధనక్రమము	535	అష్టవింశాధ్యాయము	
మొడయందు సిరావేధనక్రమము	536	శల్యాహరణవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	544
హస్తసిరావేధనక్రమము	536	శల్యములకు పంచవిధగతులు	544
పార్శ్వసిరావేధనక్రమము	536	అంతశ్శల్యసామాన్యలక్షణము	544
మేఢసిరావేధనక్రమము	536	చర్మగతశల్యలక్షణము	545
జంఘాసిరావేధనక్రమము	536	మాంసగతశల్యలక్షణము	545
పాదసిరావేధనక్రమము	537	పేశిగతశల్యలక్షణము	545
ప్రీహిముఖకురాకాశ స్త్రుప్రయోగము	537	స్నాయుగతశల్యలక్షణము	545
నన్యగ్వేధలక్షణము	537	సిరాగతశల్యలక్షణము	545
దుర్విధ ఆతివిధ లక్షణము	537	స్రోతోగతశల్యలక్షణము	546
రక్తము ప్రవించకుండుటకు హేతువు	538	ధమనీగతశల్యలక్షణము	546
రక్తము బాగుగ ప్రవించకుండునపుడు వేల్పాదిలేవనము	538	అస్థిసంధిగతశల్యలక్షణము	546
రక్తము బాగుగ ప్రవించునపుడు తైలాదిలేవనము	538	అస్థిగతశల్యలక్షణము	546
దుష్టరక్తస్రావక్రమము	538	సంధిగతశల్యలక్షణము	546
విశేష రక్తస్రావ నిషేధము	538	కోష్ఠమర్తగతశల్యలక్షణము	547
మూర్ఛ గలిగియుండునపుడు రక్తస్రావ నిషేధము	539	మాంసనష్టశిల్యజ్ఞానోపాయము	548
వాతదుష్టరక్తలక్షణము	539	పేక్ష్యాది నష్టశిల్యజ్ఞానోపాయము	548
పిత్తదుష్టరక్తలక్షణము	539	అస్థినష్టశిల్యజ్ఞానోపాయము	548
సంస్కర్షదుష్టరక్తలక్షణము	539	స్నాయుద్విసృజ్యజ్ఞానోపాయము	548
నన్ని పాతదుష్టరక్త లక్షణము	539	ఋషల్యస్థాన సామాన్యలక్షణము	549
అతుష్టరక్తస్రావప్రమాణము	539	అదృశ్యశల్యాకారము	549
అధికరక్తస్రావజనితోషద్రవములు	540	అదృశ్యశల్యాకర్షణోపాయము	549
అధికరక్తస్రావచికిత్స	540	తిర్కగ్గతశల్యాకర్షణోపాయము	549
రక్తస్రావానంతర ర్తవ్యము	540	శల్యవిశేషాకర్షణనిషేధము	550
పునః రక్తస్రావము	540	హస్తముచే శల్యాకర్షణము	550
సావశేష దుష్టరక్తస్రావము	541	దృశ్యశల్యాకర్షణోపాయము	550
అవశిష్టదుష్టరక్తస్రావక్రమము	541	అదృశ్యశల్యాకర్షణోపాయము	550
అధికరక్తస్రావమునందు స్తంభనక్రియ	541	త్వగాదిగతశల్యాకర్షణోపాయము	550
స్తంభనక్రియా విశేషము	542	రంధ్రగతశల్యాకర్షణోపాయము	551
		అనుక్తశల్యాకర్షణోపాయము	551
		సిరాగతశల్యాకర్షణోపాయము	551

హృదయశతకల్యాకర్షణోపాయము	551	శస్త్రకర్త పూర్వ కర్తవ్యము	562
స్థానాంతరగతశతకల్యాకర్షణోపాయము	552	ఆశరీరోగాదుండు శస్త్రకర్తకు	
అస్థితశతకల్యాకర్షణోపాయము	552	పూర్వము అన్నాదినిషేధము	563
ఉత్తుండితశతకల్యాకర్షణోపాయము	552	శస్త్రప్రయోగక్రమము	563
భిల్లూచితశతకల్యాకర్షణోపాయము	553	శస్త్రకర్తయందు వైద్యునకుండ	
కర్మరహితశతకల్యాకర్షణోపాయము	553	వలసినగుణములు	564
పక్వాశయగతశతకల్యాకర్షణోపాయము	553	లలాటదులయందు ఛేదనక్రమము	565
కంఠస్రోతగతశతకల్యాకర్షణోపాయము	554	తిర్యచ్ఛేదనవిధిస్థలములు	565
కంఠగతశతకల్యాకర్షణోపాయము	554	శస్త్రప్రయోగానంతరకర్తవ్యము	565
ముఖనాసికాగతశతకల్యాకర్షణోపాయము	555	వ్రణమునందు చర్మిప్రయోగము	566
కబళశతకల్యాకర్షణోపాయము	555	వ్రణాచ్ఛాదనము	566
నేత్రము వ్రణము వీనియందలి		వ్రణబంధనక్రమము	566
శతకల్యాకర్షణోపాయము	556	వ్రణబంధనపట్టములు	567
ఉదకశతకల్యాకర్షణోపాయము	556	వ్రణరక్షణము	567
కర్మశల్యాకర్షణోపాయము	556	మూర్ధావధి భారణము	567
కర్మగతకీటాద్యాకర్షణోపాయము	556	వ్రణితోపచారము	568
జాతుమేదిశతకల్యాకర్షణోపాయము	557	వ్రణమునందు దివాస్వాపనిషేధము	568
మృదాదిశతకల్యాకర్షణోపాయము	557	వ్రణమునందు స్త్రీదర్శనాదినిషేధము	568
విమాణాదిశతకల్యాకర్షణోపాయము	558	వ్రణమునందు వధ్యము	568
మాంసప్రసృష్టశతకల్యాకర్షణోపాయము	558	వ్రణమునందు వర్షాహారాదులు	569
ఏరోనత్రింశాధ్యాయము		వ్రణోపచారము	570
శస్త్రకర్తవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	559	ద్వితీయదివసము వ్రణప్రత్యక్షన	
శోఫచికిత్సాక్రమము	559	నిషేధము	570
అనుశోఫలక్షణము	559	వ్రణవర్జనీయవర్తనాదులు	570
పచ్చమానశోఫలక్షణము	560	విశేషికాచర్మిప్రయోజనము	571
వక్త్రశోఫలక్షణము	560	ఛేదించబడిన అపక్వవ్రణోపచారము	571
శోఫపాకనిదానము	560	కుట్టతగిన వ్రణములు	571
పాకాధిక్యశోఫలక్షణము	561	కుట్టకగిన వ్రణములు	572
రక్తపాకలక్షణము	561	వ్రణములకు కుట్టవలసిన క్రమము	572
శ్వయంధుపాక దారణకర్తము	561	సీపనానంతర కర్తవ్యము	573
అనుశోఫదారణనిరోధద్రవములు	562	రక్తహితౌష్య వ్రణసీపనక్రమము	573
వక్త్రశోఫకు ఛేదించకుండుటచే		వ్రణబంధనము	573
గల్గునుపద్రవములు	562	వ్రణబంధనస్వరూపము	573
అనుపాకచ్ఛేదనిషేధము	562	వ్రణబంధనోపయుక్తద్రవ్యములు	574

విషయము.	పుట.
ప్రణబంధభేదములు	574
దృఢబంధనార్థాన్ని సానములు	575
సమబంధనార్థాన్ని సానములు	575
శిథిలబంధనార్థాన్ని సానములు	575
వాత్సల్యజప్రణబంధక్రమము	575
పితృతృజప్రణబంధక్రమము	576
బంధనరహిత ప్రణామపదములు	576
ప్రణబ ధనగుణము	576
బంధనసాధ్యమగుణములు	577
స్థిరాది ప్రణామధోపయోగము	577
బాధనానర్హమగుణములు	577
అరక్షిత ప్రణామపదములు	578
క్రిమియుక్తమగుచికిత్స	578
ప్రణమనుత్పన్నపడియూర్పకూడదనుట	578
ప్రణామోపహాసంతర వర్తనీయములు	578
అనిర్దిష్ట ప్రణామచిత్తానుష్ఠానము	579
త్రింశాధ్యాయము	
తూర్వాగ్నికర్తవిధ్యధ్యాయప్రారంభము	580
తూర్వప్రాశస్త్యము	580
అర్హ్యోరోగాదులయందుతూరపానము	581
మహాదిరోగములయందుతూరలేపనము	581
పితృదిరోగములయందుతూరనిషేధము	581
మధ్యమతూరపాక విధానము	582
మృదుతూరవిధానము	584
తీక్ష్ణతూరవిధానము	584
తీక్ష్ణతూరోపయోగము	585
మధ్యమతూరోపయోగము	585
మృదుతూరోపయోగము	585
తూరాంబుసంయోగము	585
తూరగుణములు	585
తూరోపయోగక్రమము	586
అర్హ్యోరోగమున తూరప్రయోగము	586
వర్ష రోగాదులయందు తూరలేపము	587
మూత్రాదుర్బలమునందు తూరలేపము	587

విషయము.	పుట.
కర్మార్హస్యనందు తూరలేపము	587
తూరప్రమార్గనాచిక్రమము	587
తూరకర్తయందు వర్ణము	588
ప్రణామరి తిలకలక్షణము	588
తూరసమ్యక్గలక్షణము	588
తూరదుర్దగ్ధలక్షణము	588
దుర్దగ్ధమునందు పునర్దాహము	588
తూరాతిదగ్ధలక్షణము	589
గుదాతిదాహోపద్రవములు	589
నాసాతిదాహోపద్రవములు	589
కర్మార్హస్యనిదాహోపద్రవములు	589
తూరాతిదాహాశమనోపచారము	589
అగ్నికర్త శ్రేయస్త్వము	590
అగ్నికర్త్రోపయోగస్థలములు	590
మహాదిరోగములయందుచరద్దాహము	590
అర్హ్యది రోగములయందు మాంసదాహము	591
శ్లిష్టవర్తారోగములయందు సిరాదాహము	591
అగ్నికర్తకు అనర్హులు	591
అగ్నికర్త సమ్యక్గర్తప్రభావము	591
అగ్నికర్త సమ్యక్గ్రాహాలక్షణము	591
అగ్నికర్త దుర్దాహ ఆతిదాహ సామాన్యలక్షణము	592
చతుర్విధదుర్దగ్ధలక్షణము	592
తుక్తదగ్ధలక్షణము	592
దుర్దగ్ధలక్షణము	592
అతిదగ్ధలక్షణము	592
తుక్తదగ్ధచికిత్స	593
దుర్దగ్ధచికిత్స	593
సమ్యక్గర్తచికిత్స	593
అతిదగ్ధచికిత్స	593
స్నేహదగ్ధచికిత్స	594
సూత్రస్థానవిగమనము	594

శ్రీ రస్తు.

అష్టాంగహృదయము

స్వాంభృతాత్పర్యము

సూత్రస్థానము

ప్రథమాధ్యాయము

అవతారిక.—ఈ గ్రంథకర్తయగు వాగ్భటాచార్యుడు తాజేయంబూనిన అష్టాంగ హృదయమును సీగ్రంజము నిర్విఘ్నముగ పఠనమొనర్చియుంటున్న శిష్టాచారము ననుసరించి గ్రంథారంభమునందు “రాగాదిరోగాక్” అనుష్టోకముచే తన యిష్టదేవతానమస్కారాత్మక మైనమంగళమును జేయుచున్నాడు.

ॐ మంగళాచరణము ॐ

శ్లో. రాగాదిరోగాక్ సతతానుషక్తా ✓
నశేషకాయప్రసృతానశేషాక్,
ఔత్సుక్యమోహారతిదాష్టభూన
యోఽపూర్వవైద్యాయ నమోస్తుతస్ते.

లాత్పర్యము. ఎల్లప్పుడు శరీరముతో సంబంధించియుండుటచే సహజమైనవియును, పాదాదిశరీరవర్తనశమైన సకలశరీరమునందుగాని, లేక గజాశ్వసర్పాది సకల జంతువులయొక్క శరీరమునందుగాని ఎఱివించియుండునవియును, నిదానాదులతో గూడినవియును, నిష్కమాభిలాష, మోహము, సర్వకార్యమలయందు ద్వేషము అను అసాధ్యులక్షణములతో గూడియిండునవియును వైన, రాగ, లోభ, మోహ, మద, మత్సర్యరూపముగ నుండురోగములను, సిశ్శేషముగ బోకడమనట్టి యాశ్చర్యభూత వైద్యుడు, లేక అనాదివైద్యుడు నగు భగవంతునిగూర్చి వమస్కరించెదము. ప్రపంచము నొందుడువైద్యులలో భగవంతుడుతప్ప నితరులగునైద్యుల నెవరు శరీరైక్యజేశమునందు

తత్కాలమున జనించి సాధ్యులక్షణములతోగూడియుండు జ్వరాదితాపములను
విశ్లేషముగ బోధించుటయం దనమధ్యులుగ నుండెనట. అయితే,

“అనుపక్రమ ఏవ స్వాత్ స్థితోఽత్యంతవిద్యయే,
తౌత్సుక్యమోహరతికృద్భ్రష్టోఽయనాశనః.”

అనువచనప్రకారము విషయాభిలాష, మోహము, స్వకార్యములందు ద్వేషము అను
అసాధ్యులక్షణములతోగూడియుండు రాగాదిరోగములయందు భగవంతుడు విశ్లేషముగ
బోధించుచున్నాడు. దానంతటియే భగవంతుడు ఆత్మర్యభూతవైద్యుడని జెప్పబడెను.
“రుబంతీతి రోగాః” అనువృత్తాంతిచేత శరీరము, మనస్సు వీనిని సంతాపమును గలుగజేయు
నది రోగమని చెప్పబడును. రాగాదులు మనస్సునాశ్రయించియుండుటచే మనస్సును
మాత్రము తపింపజేయునేనని శరీరమును తపింపజేయునేరవు. కాబట్టి రాగాదుల సెట్టుల
రోగమని చెప్పవచ్చుననెడిశంక గలుగును. అయితే ఆశ్చర్యమగు శస్త్రమైన ఇరువగుండుచే
నాధారమైనకటాహిదులకు తాపము, ఆధారమగు శస్త్రమైన కటాహిదులచే ఆధేయమైన
ఘృతాదులకు తాపము గలుగనటులనే శరీరము మనస్సు ఇవి ఒకరినొకరు ఆధారాధేయ
ములుగ నుండుటవలన ఆధారాధేయములు నొకదానిని తాపముగలిగినట్లుండల మఱి
యొకదానిని తాపముగలుగును. కావుననే శరీరము, మనస్సును తపింపజేయునట్టిరాగా
దులు రోగములని చెప్పబడినవి.

“భాతుసామ్యక్రియాచోక్తాతంత్రస్వాస్థ్యప్రయోజనమ్”

అనెడి చరకవచనప్రకార మితంత్రమునకు వాతాదిభూతసామాన్యరూపమైన యారో
గ్యమే ముఖ్యప్రయోజనము. హేతునిగొప్పధర్మతీపాదకమైనమాడు స్పృధములు
ప్రయంబులు. ఆయురారోగ్యమోక్షములకు పరసార్థజ్ఞానానుష్ఠానములచే సాధకగుగుట
వలన ఉపాయోపేయరూపసంబంధము. హితాపహింసారాదులచే నాయుర్వృద్ధిగోచర
వారు అధికారులు. ఇటుల సితంత్రమునకు విషయప్రయోజనసంబంధాదులు యుక్త్యు
సారముగ గ్రంథకర్తచే నిరూపింపబడినవి.

— ఆయుష్కామియాధ్యాయ ప్రారంభము —

సూ. అథాత ఆయుష్కామియాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యమః.

“ఓంకారశ్చాధశబ్దశ్చ ద్వావేత” బ్రహ్మణః పురా,

కంఠం భిత్వా వినిర్భూతే తేనేహ మంగళః స్త్యుతః.”

అనువచనప్రకారము మంగళకరమైన “అఱి” ఆనుష్టుప్,

“మంగళాదీని మంగళమధ్యాని మంగళాంతాని చ శాస్త్రాని ప్రథంతే వీర
పురుషకాణ్యాయుష్ష త్పురుషకాణి చ భవంతి,”

అసేడు మహాభాష్యకారవచనానుసరణి మంగళార్థమై ప్రతియధ్యాయమునందును
ప్రయోగించబడును. “అతః” అనుశబ్దము ఆనంతర్యార్థకము. అట్లుగుటచే మంగళానంత
రము “ఏతీత్యాయుః” అనువ్యుత్పత్తినిబట్టి,

“శరీరేంద్రియసత్వాత్తనంద్యోగాధారి జీవితం,
నిత్యగచ్ఛానుబంధశ్చ పర్యాయైరాయురుచ్యతే.” ✓

అను వచనముచేత నెల్లపుడు గమనస్వభావముగలయాయువును హితాహారవిహారసేవనము
వలనను, అహితాహారవిహారవర్జనమువలనను, స్థిరపరచికొనుటయందు దిచ్ఛగల ఆయుష్కాము
లకు మిక్కుటముగ హితకరంబును, ఆయుష్కాములైన మహర్షులచే లొలుత తెలిసికొని
బడినందున ఆయుష్కామియ మనుషేరంబరంగునదియును, నగు నీయధ్యాయమును
పలుతెఱంగుల పద, అర్థ, ప్రయోజన, ఆక్షేప, పరిహారాదులచే (ఆనగా ఆయుః అను
పదముచేతను, ఏతీత్యాయుః అను అర్థముచేతను ధర్మార్థసఖసాధనం అను ప్రయోజనము
చేతను, ఆయుఃపరిపాలనార్థము కాక గృహభాసాది పక్షులకు బంపి వానిమాంసమును
భుజింపవలయునని రాజయక్షచికిత్సాప్రకరణమునందు జెప్పి యుండు శ్రుతిస్మృతివిరుద్ధ
మైన జీవహింసవలనను, మాంసభక్షణమువలనను అధర్మమే కలుగుచున్నది, కాబట్టి
ఆయువు ధర్మార్థసఖసాధనమని చెప్పి యుండుట అశంగత మను ఆక్షేపముచేతను,
యజ్ఞముమొదలగు ధర్మార్థములకు ముఖ్యసాధనమైన శరీర సంరక్షణార్థమైచేయబడిన
కాకాదిజీవహింస “యజ్ఞార్థమై చేయబడిన పశుహింసవలెనే” ధర్మసాధనమే యగు
చున్నది, కావున నధర్మసాధనము కానేరదను పరిహారముచేయు విశదముగ వివరించెదము.

“ఉత్తరవచనశ్రవణాదున్నయనం యత్రపూర్వవచనానాం

క్రియతే తదుత్తరం స్యాత్.”

అను ప్రమాణమునుబట్టి, “అథాత్” అనుసూత్రము ఉత్తరాలంకారము. దానం
జేసియే (అకమునందలి) స్త్రాములు పలువిధములగువ్యాధులచలన నుత్పన్నంబులగు వివిధ
వేదనలచే నీడితులై రక్షకులు లేక ధర్మానిపురుషార్థచతుష్టయసంపాదనమునందు దిశక్తులై
చరించుచుండెదరు. అట్టివారిగాంచిన మనోవ్యాధులు బగుచున్నది. కావున నటుల
రోగనీడితులై సౌఖ్యముచెందగోరువారిరోగనివారంబునను, ఆయుర్వృద్ధిని, ప్రజా
హితార్థంబునను, వలయుసాధనముల నుపదేశించి యుగ్రహింపుడని ఆచార్యుని
గూర్చి శిష్యుడుప్రాధ్విచిన్దంమూసట నియధ్యాయమును సులాలాదిమగుణసంపన్ను
డగు శిష్యాబధానార్థమై వైజెషివ పద, అర్థ, ప్రయోజన, ఆక్షేప, పరిహారాదులచే

పలు తెలుగుల వివరించెదమని ఆచార్యుడు ప్రతిజ్ఞ చేసినట్లుల సూక్ష్మాంగమున్నది. పద సముదాయము వాక్యము, ఏ కృతముగూడయు ప్రకరణము, ప్రకరణ సముదాయము అధ్యాయము, అధ్యాయముగూడయును స్థానము, స్థానముగూడయును తత్వము, అని పఠాగమము, అధ్యాయ మనగా —

‘అధికృత్యేయమధ్యాయనామసంజ్ఞా ప్రసిష్ఠితా’

అనుపదముచేత నర్థగతి గమనమిది యధ్యాయ మని పేర్కొనబడినది. మఱియు నాయుష్కాములను హితకరములు, మహాప్రణామములుగు నిమిత్తమున యనేకా యుద్వేదతంత్రములు గలవు. అందులకు, వానిలో చర్యమహర్షిప్రబోధించు చరక తంత్రము సముద్రమువలె ఎరునిస్తారముగ, చరిమిగాహముగ, అల్యపశ్యకములైన కొన్ని విషయములు లేనిదిగ నుండుటజేసి, పోషయిత్రముగ నుండును. మఱియు ఉదకప్రకరణమునందు —

“జలమేకవిధం నర్వం పతత్యైంద్రం నభస్థలాత్,

తత్తం తత్పతిలం చైవ గోతమివ పుష్యం.”

ఆకాశములోనుండిపడుచున్న నర్వజలము నీటివిధముగ నుండుననియు, అటుల నాకాశము నందుండి పడినజలమును, రుప్తమైచలమునా దేశాలముల నుండిగూడుచుండునని యును జెప్పి గాంగ సముద్రోదకభేదములను వాని పరీక్షలను చేపుక గాంగపీఠమిది యుండుటచేతను, అటులనే నారోహితకగుణము, అవ్యక్తభేదగుణము జెట్టివని చెప్పి యుండనందు చేతను, కషాయప్రకరణమునందు వేర్పడిన ప్రస్థప్రమాణంబింత యని కాచిందిచికినతగిన కషాయప్రమాణంబింతయని చెప్పియుండనందుచేతను, అత్ర ప్రకరణమునందు:—

“త్రివృతాం త్రిఫలాం దూరీం దశమూలంవలోద్ధిగద్వ,

చతుర్ధశం జలం దత్వా.”

అనగా తెగడ, త్రిఫలములు, ఈమొదలగునవి మిగుల కొక పలమనియు, వానికి నాలుగింతలు నీరుపోయివలయు ననియు, ఘృతముగ జెప్పియుండుటచే ఈ లుక పోయి తగిన ఉదకప్రమాణంబింతయని నులభిమగ నిశ్చయించుట సాధ్యమైయుండుటచేతను, కాగిచల్లారినయుదకము నిండుపాలములను పాముగోతన ద్విగరంబుగనగునని చెప్పి యుండనందుచేతను, ద్రవ్యగుణప్రకరణమునందు —

“కషాయమధురోయాత్స్యితపాకే కటుర్ద్ధుమి,

విశదశ్లేష్మస్తత్తస్మా ముద్గస్తాత్తమోత్తమః.”

పాపముగ, రూక్షముగ, శీతలముగ, పాకమువలనకలుపుగ, లఘువుగ సూడినదై
జీవ్యపితృములను హరింపజేయున నెడిగుణములను జెప్పి దానియందుగల మలబంధకారిత్వ
గుణమును జెప్పక యుపేక్షించియుండుటచేతను,

“పారానుసాసరీశాకం వాస్తుకం సునిషణ్ణకమ్,

విద్యాత్ గ్రాహిత్రిదోషఘ్నం భిన్నవర్పస్తు వాస్తుకమ్.”

పార (అనగా చిరుబొద్ది) సుష, చక్రవర్తిహార, చెంచలిహార, ఇవి మలబంధమును
జేయును. చక్రవర్తిహారమాత్రము మలమును భేదించును అని చెప్పి, పారాదిశాకములకు
లఘుత్వాదిగుణములు గలిగియుండునని చెప్పియుండనందుచేతను, ఇత్యుంధమునందు,

“తైత్త్యాత్సాదాన్తాధుర్యాత్ పౌండ్రకాద్వంశికో వరః”

వాంశికమును చెఱుకుకంటె పౌండ్రమనుచెఱుకు ఉత్కృష్టమైనదని లోకప్రసిద్ధమై
యుండగా పౌండ్రకమనుచెఱుకుకంటె వాంశికమనుచెఱుకు తైత్త్యాదిగుణములచే
నుత్కృష్టమైనదని చెప్పియుండుటచేతను, కొన్ని ఆధ్యాయసంజ్ఞలయందు కూడ వ్యాకి
రణవిరుద్ధమైన దోషములు గన్పట్టుచుండుటచేతను, చరకతంత్రము ఆగ్రాహ్యముగ
నుండును. ఇవిధమైన యనేదోషములే ఆత్రేయతంత్రమునందును గన్పట్టుచున్నవి.
ఇవియును గాక ఆత్రేయతంత్రముయొక్క ప్రమాధ్యాయమునకు “వేదోత్పత్తి” అను
సంజ్ఞ ఇవ్వబడియున్నది. వేదోత్పత్తియనుశబ్దముచే గ్రంథకర్తకు అభీమతమైనపేరు
ఫలానిదని స్పష్టంబగుచుండలేదు. వేదోత్పత్తియనుచో ఆయుశ్యములోపమైనందున,
ఆయుశ్యేదోత్పత్తియని యర్థముజేసికొనవలయుననుట గ్రంథకర్తయగు ఆత్రేయుని
యొక్క యభిప్రాయమని కొందరు వచించెదరు. అయితే తంత్రారంభమునందే ఆయు
శ్యమును లోపముజేసిచెప్పట అశుభకరమైనది. మఱియును వేదము నిర్వయమైనదగు
టచే దానికి నుత్పత్తియే లేకుండుటవలన వేదోత్పత్తియని జెప్పియుండునదికూడ అగం
గతము; కావుననే యెట్టిదోషములేనండ సర్వోపయమలను ప్రతిపాదించునట్టి ఆయు
ష్కామియనునంజ్ఞ యాతంత్రమునందు పెట్టబడినది. మహర్షిప్రణీతంబగు చరక,
ఆత్రేయతంత్రములయందే యెట్టిదోషములు గన్పట్టుచుండగా నితరతంత్రములను
గురించి చెప్పనేల? ఈతంత్రముయొక్క ప్రతిష్ఠానమునందుండు ఆధ్యాయసంజ్ఞల
చేతనే ఆయా యధ్యాయమునందుండు అర్థములు స్పష్టముగ దెలియును. కాబట్టి పై
జెప్పిన చరకాదితంత్రములకంటె నీతంత్రమే మిగుల సర్వోత్కృష్టమైనదనియును,
దానంత్రేసి యాత్రమున నాచార్యుడు శిష్యునకువదలించునటుల ప్రతిజ్ఞజేసినటులను
కరతలామలకంబగుచున్నది.

కొందరు విచారముచే వాస్తవ్యార్థము నిరయంత్రతే నీవారు ప్రకృతగ్రంథమునకు ప్రాముఖ్యమును గల్పించుటచే చరక, ఆశ్రేయాదిసింహిలకు దోషము నారోపించి లేనిదోని కళంకమును తెచ్చిపెట్టెదరు. ఇదివిచార్యము —

చరకమునుజెప్పినగి అవిలారాస్త్రమునొందిన చరక. కాచన మహాభాష్యమునుబోలె చరకమును బాహుభ్యముగ జెప్పెను. కాచన గ్రంథవిస్తరములు వాస్తవమై యున్నను, అంతమాత్రముచేతనే ఆగ్రహముని బలంకరించుట, చరక కౌగముట అవిజేకజన్మము. మందుమందులగు కొందరు భావవిస్మయమునను అత్రులను గ్రంథము లెప్పుగాదు. అట్టిగ్రంథమును సింగించుట వట్టిరసము. ఈవిషయమునే అగ్ర్యోక్తి జెప్పెను. —

“విపులవ్యాపారాభియోగే భిన్నాభిప్రాయాః సమాధ్యస్తే”

సిద్ధతి కంచుకమేది ప్రాయశఃస్మృత్యనీ నాసి.”

మరియు అందువిషయములు లోపించియున్నవలెట నిర్వహించుట. అట్టి సమస్యనించునెడ నేగ్రంథమును పఠించినచు కొన్నివిషయములు గోచరించుచుండును. మరలను తగత్రులయలు ఆలము గుఱుభ్యము నుచు గ్రహించుటకును దెచ్చెను. అట్లుగాను

ఇంతయెఱుఁగి — “ఇతిహస్తాశ్చారాప్రమాణాః సమాధ్యస్తే” అనునట్లు చేసి వాగ్భటాచార్యుడు ఆశ్రేయోపపత్తిగ్రంథములగు ప్రమాణములను తేలికగాను గ్రంథమును రచించిట్లు ప్రతినజేసెను. ఇట్లు చేసిన ప్రమాణములగు గ్రంథమున లోపముగల్పించుట విరుద్ధముకదా? మూలకాంక్షియభిరుతము అనిగదా? మూలకారునియభిప్రాయమునకు విరుద్ధముగ తుకల్పనముజేయుట అది. అట్లుగ మని విద్వాంసులు లాఁపింతురగాత.

అయిదో అధ్యాయము

సూ. ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదియో మహర్షయః.

ఈక్రింద జెప్పయందు ప్రకారము ఆశ్రేయోపపత్తి మహర్షులు వచించి.

“న మాలామూత్రమప్యత్ర గింఁదొగముష్టిఁ,

లేకాగ్నగ్రంథసంపన్నస్సంజీపాయ క్రమంబుగ్నా.”

అను అష్టాంగసంగ్రహవచనప్రకారము ఆశ్రేయోపపత్తియు విష్వదత్తములనే దూరసందేశవచనస్వాయానుసరించి యుగముగనుముగ సంగ్రహించి జేసెను. అట్టి మమతో సీత్రముచేయబడియున్న వేదాని, గోరయం దాయులెవ్వరినీ భిన్నము, పుక పోలకత్పింబునునైనవిషయంబులెవ్వయను లేవని సూచించుటకై “అ. అ.” అనుకల్పము ప్రయోగించబడినది. దీనిచే సీత్రమునకు అగమప్రామాణ్యము కట్టబడినది నుష్టంబగుచున్నది.

అయ్యుర్వేదమున ధర్మార్థసుఖసాధనం,

అయ్యుర్వేదోపదేశేషు విధేయః పరమాదరః

౨

ధర్మ, అర్థ ఆత్మంతికసుఖరూపమైన మోక్షములకు ముఖ్యసాధనమైనది. ఆయువునిచ్చించువాడు ఆయుర్వేదతంత్రమును (అనగా ప్రకృతిజ్ఞానము, రసాయనము, దూతారిష్టము ఈ మొదలగువాని నుపదేశించుటచే నాయువును నిరూపించు నట్టివేదమును) పఠన, అర్థజ్ఞాన, అనుష్ఠానములచే దెలిసికొనుటకు మిగులప్రయత్నము చేయవలయును. అనేకాయుర్వేదతంత్రముల నవలోకనముచేయువానికి చికిత్సయందు స్వల్పమైనసందేహముకూడ జనింపకుండునని తెలియజేయుటకై, “అయ్యుర్వేదోపదేశేషు” అనుబహువచనము ప్రయోగించబడినది.

— ఆమశుద్ధి. ౩ —

బ్రహ్మ స్మృత్యాయుషోవేదం ప్రజాపతిమజిగ్రహత్,

సోఽశ్వినౌ తౌ సహస్రాక్షం సోఽత్రిపుత్రాదికాః మునీన్.

3

తేఽగ్నివేశాదికాంస్తేతు పృథక్తంత్రాణి తేనిరే,

బ్రహ్మ ఆయుర్వేదమును స్మరించి, యక్షప్రజాపతికి నుపదేశించెను. యక్షప్రజాపతి అశ్వినీదేవతలకు, అశ్వినీదేవతలు ఇంద్రునికి ఇంద్రుడు ఆత్రేయ ధన్వంతరి నిమి కాశ్యపాచి మహర్షులకు, వారు అగ్నివేశాదులకు నుపదేశించిరి. వదంబడి అగ్నివేశాదులు 6 గురువుల వేర్వేరుగా అగ్నివేశ, భేద, జాతుకర్ణ, పరాశర, హారిత, ఊరపాణియనుపేరులం బరంగుతంత్రములకు సవిస్తరముగ రచించిరి. ఆయుర్వేదము నిత్యమైనదగుటవలన బ్రహ్మకు స్మరణాధికారముకంటె పేరువిధమైనకర్తృత్వము లేదని యాశ్లోకమునందలి “స్మృత్యా” అనఁబడు సూచించుచున్నది.

“అయ్యుర్వేదామృతం సర్వం బ్రహ్మ బుద్ధ్యా ప్రజాపతిః,

ఏదా దక్షాయ సోఽశ్విన్యాం తౌ శత్రతవే తతః.

ధర్మార్థకామమోక్షాణాం విఘ్నకారిభిరామయైః,

నరేషు వీద్యమానేషు పురస్కృత్య పునర్వసుమ్.

ధన్వంతరి ధర్మద్వాజ సిమి కాశ్యప కాశ్యపాః,

మహర్షయో మహర్షయస్తదాలంబాయనావయః.

శతశ్రతుఃపాజగ్న్యశ్శరణ్యమమరేశ్వరమ్,

తాన్ దృష్త్వైవ సహస్రాక్షో నీలగాయయభివహత్.

ఆయుష్య పాలనం వేదముపవేదముధర్మణః,

కాయబాలగ్రహాంధ్యాంగశల్యచంద్రాశ్రావ్యమైః.

గతమష్టాంగతాం పుణ్యం బుభుక్షేయం పితామహాః,

గృహీత్వా తే యథాజ్ఞాం ప్రకృత్య పరస్పరే.

అయయర్చానుపం లోకం మునిం పరమార్థిణం,

శ్చిత్త్యర్థమాయుర్వేదస్య పేద్యై యత్రాశీ చక్రతే.

కృత్వాగ్నివేహం పితృభేదాన్వ్యాగం శ్రుతే,

కలహం సేవ్య సచ్చిష్యాం గ్రామ్యాం లోకాం దృశ్యం.

స్వంశ్చోదంశ్రం రతస్తే దగ్ధస్తాం కృరాసే చ,

గురుం సంత్రాపయమాంసన్విర్విసాగ్రా గుహంసం,

తైః ప్రస్తావి తాన్వేదం ప్రతిహా శ్చింత్య రి.

సృష్టికర్తయగు బ్రహ్మ తొలత సమస్తమై ఆ ముత్వేన నాగి, సృష్టికర్తా పతి సుపదేశించెను. ఏమప్రకాశి అష్టాంగమును, అష్టాంగమును గాదు నిని సుపదేశించిరి. ఏమప్రకాశి అష్టాంగమును మనుషులు భేద్యర్థమందుకొని పై పని ర్విధపు సుమార్థములను విష్ణుకలియగు పరమేశ్వరుని పాదలలోనుండి సృష్టికర్త పాయమునెలుంగుటకై ధన్వంతర, భిక్షువులు గిరి సుమార్థము ప్రస్తావి అహాయముడు యామెదలగుమహర్షులు పునర్విహతు మునుగ నునిడిని పేదలముకి యజమానుడు రక్షకుడున ఇంద్రుని కర్తవ్యత తెలిచిరి. అతడు పేదలముకి వాగ్దానాది అధర్వణవేదమునకు ఉపవేదమగు సయాయుర్వేదమునందును పాదలమును పాదలము, ఏదవ కాయచిత్త, బాలచిత్త, గ్రహచిత్త, భేద్యార్థచిత్త, అర్చచిత్త, విశిచిత్త, రసాయనచిత్త, వాణీకరణచిత్త, అరునెమిదియగు మునుగుల పాదలమును బ్రహ్మతొలతపెరిసికొనెనో దానిని ధన్వంతరమునగు పాదలము తొలసిని పరమము తెలియపరచుకొని మిగులనాతుడు మననలోకమున పాదలము అష్టాంగమును ప్రచారమగుటకై పేదలముగల ప్రమలదేశి, అగ్నిపక్షి, అందు, భేదము, కాశ్యపుడు, సుశ్రుతుడు, కబళి, గుహము లుగోళమును పాదలమును ముగ సుపదేశించిరి. వదంపడి కృత్వా బుధిగల అగ్ని పక్షి ఆ ప్రమలమును గుగ తెలిసికొని తామును ప్రత్యేకముగ పాదలములదేశి బుధిమము పాదలమును పాదలము చదివి వినిపించిరి. అగ్నిమెదలగల యాంశములు పాదలమును ప్రచారమును జేచిన యవియని అష్టాంగగ్రహమునగు అగ్నిపక్షి దేశి అగ్నిమెదలగల పాదలము జెప్పబడియున్నది.

సూత్ర స్థానము

❖ అష్టాంగహృదయసంజ్ఞ

తేభ్యోఽతివిప్రక్లిష్టేభ్యః ప్రాయస్సారతరోచ్ఛయః

౪

క్రియతేఽష్టాంగహృదయం నాతిసంక్షేపవిస్తరం,

సుశ్రుత తంత్రమునందు శల్యచికిత్స విశదముగ జెప్పియుండునటుల అగ్నివేశాది తంత్రములయందు విశదముగ జెప్పియుండలేదు. విదేహతంత్రమునందు ఊర్ధ్వాంగ (కాలాక్య) చికిత్స విశదముగ జెప్పియుండునటుల సుశ్రుతతంత్రమునందు విశదముగ జెప్పియుండలేదు కాని ఒక్కొక్కతంత్రమునం దొక్కొక్కవిషయము ప్రధానముగజేసి విశేషముగ జెప్పబడియుండును. కాబట్టి “అనేకక్షేత్రములలోచెరియుండు యవాది ధ్వాన్యముల నొకచో సంగ్రహించునటుల” అగ్నివేశాద్యనేతంత్రములయందు జెప్పబడిన సారతరమైనయంశములను తఱచుగ సంగ్రహించి అష్టాంగహృదయమను సార్థక నామముతో గూడినదియును, అతిసంక్షేపాతివిస్తరరహితం బైనదియునునగు నీతంత్రమును నేజేయుచున్నాడను. అతిసంక్షేపముగనుండు సిద్ధసారాంశశ్రుతములు మంద బుద్ధిగలవారి కుపయోగించవు. అతివిస్తారముగనుండు సంగ్రహావితంత్రములు ఐరవ్యాద్యజ్ఞానానుష్ఠానముల కశక్యములుగ నుండును. కాబట్టి స్వల్ప మధ్యమ ఉత్కృష్టబుద్ధిగల వారియొక్క హితార్థమై యీతంత్రము అతిసంక్షేపవిస్తారరహితముగ జేయబడుచున్నదిని భావము. శరీరమునందలి సర్వావయవములకు హృదయము ప్రధానంబైయుండునటుల అష్టాంగములుగల యాయుర్వేదమునకు నీతంత్రమే ప్రధానంబైయుండునని “అష్టాంగహృదయం” అను శబ్దమువలన స్పష్టచిత్రబగుచున్నది. ఇట్లులే యీతంత్రాంతమునందును “హృదయమివ హృదయమేతత్” అని యీతంత్రకారుడు చెప్పియున్నాడు.

❖ అష్టాంగములు ❖

కాయబాలగ్రహోర్ధ్వాంగశల్యదంష్ట్రాజరావృషాః.

౫

అష్టావంగాని తస్యాహుశ్చిత్సా యేషు సంశ్రితా,

తా. ఆయుర్వేదమునకు కాయచికిత్స, బాలచికిత్స, గ్రహచికిత్స, ఊర్ధ్వాంగచికిత్స, శల్యచికిత్స, విషచికిత్స, రసాయనచికిత్స, వాజీకరణచికిత్స, అనునవి యేనిమిది అంగములుగలవని బ్రహ్మశ్రీయోగులు వచించెదరు. చికిత్స యనుశబ్దముచేతనే కాయచికిత్స ద్యోరకంబగుచుండినను “చీయతే ప్రశస్తస్తథాతుదోషమలైరితి కాయః” అను పుష్పత్తినిబట్టి సంపూర్ణధాతుయ క్తంబై యావనావస్థతో గూడియుండు శరీరమే చికిత్సార్థమని తెలియజేయునిమిత్తము కాయశబ్దము ప్రత్యేకముగా నుదహరింపబడి

నది. పర్వతరీరమును తపింపజేయునవియును, అమహావృక్షయములయందు బసించినట్లు
యునునైన జ్వర, రక్తస్థిత్త, అతిసారాది రోగములను ఉపశమనయోగము చెప్పబడి
యుండునట్టి ప్రకరణమే కాయచికిత్స యనబడును. బాంబులయొత్తమును నొవ్వు
ములు, దాదులయొక్కలక్షణము, దాదుల పాలలక్షణము, పాలనుల నీచించిన రోగము
లకు శమనోపాయము ఇవి మొదలగునవి చెప్పబడియుండుట్టి ప్రకరణమే బాలచికిత్స
యనబడును. మఱియును కాయచికిత్సయొకటి వాతశరీరవిచ్ఛేదము నాకర్షితమై
యుండినను బలము, ధాతువులు, వయస్సు ఇవి బాంబులచేతనును బిల్బముగ నుండుట
జేసి తదనుగుణముగ బాలచికిత్స ప్రత్యేకముగ చెప్పబడినది. - అగ్రహాసనములగు
ప్రాణులను కాయచికిత్స చెప్పబడియుండుట్టి ప్రకరణము గ్రహాసనమునందు
గును. మెడకొంతులకు మైదాగమునూయించునోత్రములు, పిత్తములు, శల్యము
మొదలగునంగములయందు బసించిన రోగములకు ఆ వ్యూహ శల్యమున క్రమే
శమనము చెప్పబడి యుండునట్టి ప్రకరణమే హస్తాగ్రహాసనమునందు
దీనికేశాలక్యమనియు నామాంశరముగలదు. శస్త్రచికిత్స యనబడునట్టి ప్రకర
ణమే శల్యచికిత్స యనబడును. శరీరమునందు బాంబులయొత్తమును నొవ్వు
యుండునట్టి ప్రకరణమే విషచికిత్స యనబడును. విషాదిత రోగమున నుండు
గలుగునపుడు రసాయనోపయోగము చేయునట్టి ప్రకరణము రసాయనచికిత్స
యనబడును.

“వాజీకరణమృచ్ఛిత్యంతతం విషయాపుమామ్.”

అను వచనప్రకారము అప్పు, దువ్వరేసుగులగారికి ఆప్యాసాప్రసాహిజవన
రూపమైన చికిత్స చెప్పబడియుండునట్టి ప్రకరణమే వాజీకరణచికిత్స యనబడును.
ఇవియే ఆయుర్వేదమునకుగల యెనిమిది అంగములు. మఱియును ప్రత్యేకముగ
కాయాదులనే చికిత్స ఆశ్రయించియుండును.

“చతుర్థాం భిషగాగీనాం శస్త్రానాం ధాతువైకృతీ.”

ప్రవృత్తిధాతుసామ్యార్థా చికిత్సేత్యభిధియతే.”

పాతాదిధాతువులు వికారమును జెందియుండునపుడు ధాతుసామ్యార్థము ప్రవృత్తి
మైన వైద్యులు మొదలగువారయొక్క ప్రవృత్తియే చికిత్స విషయమగుచున్నది. అప్పు
లక్షణము జెప్పబడియున్నది. ఆయిన నాలక్షణము చికిత్స అందుముదోకనే నిర్ణయ
చేయటం జేసి యాతంత్రకారు డిచ్చు ప్రత్యేకముగ చెప్పక విడిచిపెను. - అందు
మొదలుకొని చికిత్స యావశ్యకంబగుటచే తొలుతనే బాలచికిత్సను చెప్పవలసినది

నాన్యాయ్యంబైయున్నది. ఐనను సర్వచికిత్సలలోను కాయచికిత్సయే ప్రధానంబు. అట్లుగుటచేతనే లోలుత కాయచికిత్స, పిదప బాలచికిత్స, దానికి పిదప బాలగ్రహ చికిత్స, దానికి పిదప ఊర్ధ్వంగచికిత్స, ఈ ప్రకారము చికిత్సలు క్రమముగా

❧ వాతాదిదోషములు ❧

వాయుః పిత్తం కఫశ్చేతి త్రయో దోషా సమాసతః. ౬

వాయువు, పిత్తము, కఫము అని దోషములు సంక్షేపముగా మూడువిధంబులు. ప్రకృతమునందు వాతాదులను ధాతుసంజ్ఞచేతనే నిర్దేశించుట యుక్తంబైనను ఆవి రసద్భక్తాదులను జెరచి వికారమును గలుగజేయుటయందు సమర్థంబులని తెలియపరచు నిబ్బత్తము దోషములని చెప్పబడినవి.

“వాయుః పిత్తం కఫశ్చైక్తశ్శరీరే దోషసంగ్రహః.”

అనువచనముచేత చరకాచార్యుడుకూడ వారాదులను దోషములనియే చెప్పియున్నాడు.

“వాతపిత్తకఫా దోషా గ్రయపి సమాసతః.”

అని చెప్పట యుక్తంబైనను వాతాదులలో నొక్కటియు ప్రధానం బని సూచించుటకై “వాయుః పిత్తం కఫశ్చేతి” అని వేరువేరుగ విభజించి చెప్పబడినది. ఇతరతంత్రకారులు వాత పిత్త కఫములకు స్థానలక్షణ కార్య వికార చికిత్సాదుల జెప్పియుండునటులనే రక్తమునకును యకృష్టిహములస్థానమని, తామరపువ్వు ఇంద్ర గోవురుగులు బంగారు వీనితో సదృశమైవర్ణము గలిగియుండుటయే లక్షణమని, శరీరముయొక్క ఉత్పత్తి స్థితులుకార్యమని, విసర్పప్రసాదులు వికారమని, సిరావ్యధాది క్రియలు చికిత్సయని స్థాన లక్షణము కార్య వికార చికిత్సాదుల జెప్పియుండుటవలన రక్తముకూడ దోషములలోనే అంతర్గతంబగుచున్నది. కాబట్టి దోషములు వాత పిత్త కఫ రక్తభేదంబులచే నాల్గువిధంబులుగ నుండునని కొందరు తంత్రకారులు వచియించె దరు. అది యుక్తియుక్తము కాదు. ఏలననగా — “దూషయంతీతి దోషాః” అనువ్యుత్పత్తినిబట్టి వాతాదులు రక్తాదులను జెరచుటవలనను, ప్రధానంబులైయుండుటవలనను, రక్తాదులచే నొకప్పుడును దూష్యముకాకుండుటవలనను, ప్రకృతిలక్షణనిరూపణములలో వాతప్రకృతి, పిత్తప్రకృతి, క్షేష్ణప్రకృతి అనువాగ్వి లక్షణములనుమాత్రము జెప్పి రక్త ప్రకృతికి లక్షణము చెప్పకుండుటవలనను, జ్వరప్రకరణమునందు వాతజ్వరము, పిత్త జ్వరము, క్షేష్ణజ్వరము అని తంత్రకారులు చెప్పియుండునటుల నేతంత్రమునందును రక్తజ్వరము జెప్పబడియుండనందువలనను, రక్తముదోషములలో నంతర్గతమైనది కానే

రను. మఱియును వివరస్వారిధిగములు రత్నవోషములను జనించు నిచ్చెను. కి
నను అవి ఘృతపద్ధ్యాయము చే రక్తాంధర్లమై 'రామోషములచే నే జనించునని
తెలియవలయును. "దోహతి" అను బహు. చనప్రకాశమున నే పోషములు మూడు
విధములని ద్యోచితంబగుచుండెనను వాని పితృజ్యేష్ఠములకంటె పెరిచుపోషములు లేవని
తెలియజేయునిమిత్రము "శ్రయః" ఆములము ప్రకాశించునని. ఈవారాది
దోషములు మూడే సంపర్క సన్నిపాత క్రియ కార్యముల నే నేవివక్షలుగా
బరిణమించుచున్నవని సూచించుచున్న "సహజాశా" అను మూలా. ప్రకాశింపబడి
నది. కాబట్టి వారాదులు మూడే దోషములకలయు, రిక్తము దోషము లేనిది. స్వప్న
మగుచున్నది.

❧ ವಾಠಾಣಿಪಟ್ಟಿಪ್ರಯೋಗವು ❧

వికృతావికృతా నహిం ఘ్నంతే తే చర్మదా నాచ,

పై చెప్పిన వాతావిదోషములు విశాఖమహాప్రభుని సేవకులు పోయినను, (అనగా మరణమును గలగ జేయుననిభావము) పోయినను పోయిన స్వ. పము నందుండిన తల్లిదండ్రులు పృథ్విజేషులును, విదారణము చేసిన పుత్రులను పోషించుటకు నవస్థముగా కృత్యశీల్యులు జేపరచుననియు, పుత్రులను పోషించుటకు మహాత్మైసంకటము గలుగననియు తలచుటచే నీ పుత్రులను పోషించుట జేసిన వాతావిదోషములు చెప్పబడినవి.

❧ వాతాదిదోషముభిష్టానములు ❧

తే వ్యాఖ్యనోఽపి హృన్నాభ్యోఽర్థోఽపి యోగోఽప్రయోగః ॥

పూర్వోక్తవాతాదిదోషములు నష్టశంకమునందు నున్నందుచేత ఆది హృదయము, నాభి వీనియొక్క క్రిందిభాగమును, మధ్యభాగమును, పైభాగమును విశేషముగ నాశ్రయించియుండును. ఇట్లు బోవిటచే నా క్రిందగల శరమునకు స్థానమనియు, హృదయము నాభి లోపలఁగలియున్నది అనియు పిత్తమునకు స్థానమనియు, హృదయమునకు పైభాగము కనఁపడు స్థానమనియు తెలియవలయును.

—ॐ వాతాదిదోషములను నియంత్రించుట. —

వయోఽహో గా త్రిభుక్తానాం తేఽంతమధ్యే గాః ప్రమాత్,
వాతాదిదోషముల సర్వకలములయలదు సంపదించుచుండును. అందుచేత
యథాక్రమముగ వయస్సు (అనగా పురుషాయస్సు), దినము, రాత్రి, భోగము

విసేయొక్క అంత్యభాగమునందును, మధ్యభాగమునందును, ఆదిభాగమునందును, విశేషముగ వృద్ధిజేయును. (అనగా పురుషాయస్సయొక్క అంతభాగమునందు వాతమును, మధ్యభాగమునందు పిత్తమును, ఆదిభాగమునందు కఫమును, ఇటులనే దినాంతమైన సాయంకాలమునందు వాతమును, మధ్యాహ్నమునందు పిత్తమును, ప్రాతఃకాలమునందు కఫమును, రాత్రియొక్క అంతభాగమునందు వాతమును, మధ్యభాగమునందు పిత్తమును, ఆదిభాగమునందు కఫమును, భోజనముయొక్క అంతభాగమునందు (అనిగా జారరాగ్నిసంయోగమువలన రసాదులకుగలుగు జీర్ణప్రాయమైన అవస్థయందు) వాతమును, మధ్యభాగమునందు (అనగా విశీహావస్థయందు) పిత్తమును, ఆదిభాగమునందు (అనగా భుజించినయాహారము మాధుర్యమును జేందుకాలమునందు) కఫమును వృద్ధిజేందుననిభావము. జారరాగ్నిసంయోగమువలన నాహారమునకు సూక్ష్మమైన యనే కావస్థలు కలుగుచుండును. ఐనను,

“అదా షడ్రసమప్యన్నం మధురీభూతమీరయేత్,

ఘేనీభూతం కఫం యాతం విదాహోదప్లుతాం తతః.

పిత్తమామాశయాత్కుర్యాద్భృష్టమానం య్యతం పునః,

అగ్నినా శోషితం పక్ష్యం పిండితం కటుమారుతమ్.”

అనువచనప్రకారము ఆహారమునకుగలుగు పూర్వోక్త అంత మధ్యఆద్యావస్థలే మిక్కిటముగ నుపయోగించుటవలన నిదట నామూడవస్థలే చెప్పబడినవి.

—ॐ అగ్నిస్వరూపము ॐ—

తైర్భవేద్విషమస్తీక్ష్ణో మందశ్చాగ్నిస్సమైస్సమః.

౮

ఆ వాతాదిదోషములచే జారరాగ్ని యథాక్రమముగ విషమము, తీక్ష్ణము, మందిము, సమము అని నాల్గవిధంబులుగ నగును. ఆది యెట్లుగ —వాతాధిక్యముచే విషమము, పిత్రాధిక్యముచే తీక్ష్ణము, కఫాధిక్యముచే మందము, న్యూనాధికభావములు లేక సమముగానుండు వాతాదులచే సమత్వము గలదిగ నగునని లెనియవలయును. జారరాగ్నియొక్క విషమాది భేదలక్షణములు అంగవిభాగ శారీరాధ్యాయమునందు “యః పచేన్నమ్యగేహన్నం” అనువచనము మొదలుకొని “యావద్భిరాత్పచ్ఛేత్” అనువచనమువరకు చెప్పబడును. ద్విదోషాధిక్యమునందు వాతమునకు యోగవాహిత్యముగలిగియుండుటవలన తీక్ష్ణాగ్నియు, వాతకఫాధిక్యమునందు మందాగ్నియు, కఫ పిత్రాధిక్యమునందు దాహారవిశేషమువలన నోకప్పుడు తీక్ష్ణాగ్నియు, మఱియొకప్పుడు మందాగ్నియు గలుగునని, సజ్జ్వదుగ్ధగువాడు స్వబుద్ధిచే నుపిండికొనవలయును,

— చతుర్థాధ్యాయవరము —

కోష్ఠః క్రూరో మృదుర్మథో వ్య మధ్యస్యాన్యత్రైస్సమైరపి,

వాతాదిదోషములచే కోష్ఠమునకు యథాక్రమముగ క్రూర, మృదు, మధ్యములను మూడు అవస్థలు గలుగును. అవియెవ్వయనగా—వాతాధిక్యముచే క్రూర కోష్ఠము (అనగా కఠినకోష్ఠము), పిత్తాధిక్యముచే మృదుకోష్ఠము, కఫాధిక్యముచే మధ్యమకోష్ఠము అని తెలియవలయును. సూక్ష్మాధిక్యము లేక సమముగనుండు వాతాదిదోషములచే మధ్యకోష్ఠమే కలుగును. వాత పిత్తాధిక్యములచే క్రూర మృదు కోష్ఠ లక్షణమైన విరుద్ధక్రియ యేకకాలమునందే కలుగ నుండును. మూడినదియైన కఫము వాతపిత్తములతో విరోధించుండుటవలన స్వస్థమైన మృదుకోష్ఠమునే గలుగ జేయును. తొలఁతజెప్పిన మధ్యకోష్ఠము ప్రమాణాతీత కఫాధిక్యముచే నే జనించును.

ధ్యస్యాన్యత్రైస్సమైరపి” అను పైశ్లోకమునందు “సమ” అని చెప్పియుండుటవలన సూక్ష్మాధిక్యము లేక సమముగనుండు వాతాదిదోషమధ్యమునందు నుండు ప్రియకాణము నందుండు కఫముచేతనే కడపట జెప్పిన మధ్యమకోష్ఠము జనించునని యోగ్యకంబగు చున్నది. కాబట్టి, యీ రెండు విధములైన కోష్ఠభేదములు పైప్రకారము తెలిసికొనవలయును.

“శ్లేష్మగిర్భగ్ధయతే హి దక్షిణం విచ్యవే మదకాశస్త్రావమ్య”.

మధ్యకోష్ఠము కిఫాధిక్యముగ నుండినచో బాగుగ విరేచనముచేత కఫమును మాత్రంబగుచుండును. మధ్యకోష్ఠము సమమైనకఫముతో నుండియుండినచో బాగుగ విరేచనంబగును. కాబట్టి యీ రెండువిధములైన మధ్యకోష్ఠములయున్నచో కఫము తెలియుటచే వానిలక్షణము భిన్నముగ జెప్పబడినది. సూక్ష్మాధిక్యములక్షణములు నవన విరేచనవిధ్యధ్యాయమునందు సవిస్తరముగ జెప్పబడును.

— ప్రకృతిస్వరూపము —

శుక్రాస్తవస్థైరజ్జన్తాదా విషేణేన విషక్రిమేః.

తైశ్చ తిస్రః ప్రకృతయో హీనమధ్యోత్తమాః పృథక్,

సమధాతుస్సమస్తాసు శ్రేష్ఠా నింద్యా ద్విదోషజాః.

“ప్రాణహరమైనవిషముచే విషక్రిములు జనించుచుండును”.

స్వభావముగలవియును శుక్ర, తిస్ర, ఉత్తమములయందు స్వప్రమాణాధిక్యముగ నుండునని యుండుననియునునైన వాతాదిదోషములచే హీనము, మధ్యము, ఉత్తమము మూడు ప్రకృతులు గర్భాధానకాలమునందు జనించును. అవి గెట్లగుగా—

ధిక్యముచే హీనప్రకృతి, పితృధిక్యముచే మధ్యమప్రకృతి, కఫాధిక్యముచే మూడుచుత్తమ ప్రకృతి అశుభవిద్యుత్సాధిక్యములేక సమస్థితియందు వాతాదిదోషములచే నాలవదియైన సమప్రకృతియు జనించును. ఈనాలుగుప్రకృతులలో సమధాతువుగలసమప్రకృతియే మిగులశ్రేష్ఠంబు. ద్విదోషములైనవాతపిత్త, వాతశ్లేష్మ, పిత్తశ్లేష్మములచే జనించిన ప్రకృతులు రోగోత్పత్తికి హేతువగుటవలన నింద్యంబులు. (ప్రకృతియనగా శరీరస్వరూపము. శుక్రమనగా పితృసంబంధమైన రెండు, లేక మూడు బిందువుల స్వరూపముగల రేతస్సు. శోణితమనగా ఋతులమునందు స్రవించెడు మాతృసంబంధమైన రెండు, లేక మూడు బిందువులస్వరూపముగల శోణితము, అని యర్థము.)

❧ వాతగుణము ❧

తత్ర రూక్షో లఘుశీతః ఖరసూక్ష్మశ్చల్లోఽనిః,
వైశిష్ట్యేన వాతాదులలో వాతము, రూక్షత్వము, లఘుత్వము,
కారిన్యము, సూక్ష్మము, ఎల్లపుడును చలించుస్వభావము అనునీగుణములు గల్గి
యుండును.

“యోగవాహః పరం వాయుస్సంయోగాదుభయార్థకృత్,
దాహకృత్రేజసా యుక్తశీతకృతోమనశ్చ్రయాత్.
తథా. పవనే యోగవాహిత్యాచ్ఛీతం శ్లేష్మయులే భవేత్,
దాహపిత్తయులే.”

అను వచనములనుబట్టి నైర్ఘ్రియములు జెప్పుచుకారము వాయువునకు అన్యష్టాశీత లక్షణమే గలిగియుండును. మఱియు నావాయువునకు యోగవాహిత్వమాత్రముచే నుష్ణగుణము గలిగినను దానియొక్క స్వాభావికమైన చైత్ర్యగుణము నశించినదనియును, ఉష్ణముచే వాతము శమించుననియును, తెలియఁపరచుటకై “శీతః” అను పదము ప్రయోగించబడినది.

❧ పిత్తగుణము ❧

పిత్తం సన్నేహతీక్ష్ణోష్ణం లఘు విస్రంసకం ద్రవమ్. ౧౧
పిత్తము ఒకింత సిగ్ధముగ, స్పృహరిగ, ఉష్ణముగ, లఘువుగ, మధ్యమువలె
దుర్గంధముగ, ఊర్ధ్వాభాగములయందు వ్యాపించునట్టి స్వభావముగలదై, ద్రవముగ
నుండును.

❧ శ్లేష్మగుణము ❧

స్నిగ్ధశీతో గుర్గుర్దండః శ్లేష్మో మృతస్త్విః స్థిరః కఢః,

కఫము స్నిగ్ధముగ, శీతలముగ, గురువుగ, చిరఃకాలమునుండి కార్యమును చేయునట్టి స్వభావముగలదిగ, మృదువుగ, విచ్ఛిలముగ, హృదియక బ్రేస్తానము నందు నిలుచునట్టి స్వభావముగలదిగ నుండును.

— ౧౦ సంసర్గ-సన్నిపాత-స్వరూపము ౧౦ —

సంసర్గస్సన్నిపాతశ్చ తద్విత్తీక్షయకోపతః.

౧౧

స్వప్రమాణమునకంటె నతిక్రమించినవియును, లేక క్షీణించినవియును వైన ద్విదోషములయొక్క సంయోగమే సంసర్గ మనబడును. స్వప్రమాణమునకంటె నతిక్రమించినవియును, లేక క్షీణించినవియును వైన తద్విత్తీక్షయకోపతఃగ మే సన్నిపాత మనబడును.

— ౧౧ సప్తభూతువులు ౧౧ —

రసాపృజ్ఞాంసమేదోఽస్థిమబ్జాశుక్రాణి ధాతవః,
సప్తదూష్యాః

రసము, రక్తము, మాంసము, వేదస్సు, అస్థులు, మజ్జ, శుక్రము అను నీయేదును,

“శరీరం ధారయంత్యేతే ధాతావోరాష్ట్రసర్వదం.”

అనెడి అహ్లాం గసంగ్రహవచనప్రకారము శరీరమును ధరించుచుండుటలగు ధాతువులన బరుగెను. వాతాదుల రసాదులను జేరచుటవలన నావాతాదులను దోషములని సంజ్ఞగలిగినటుల వాతాదులచే రసాదులు జేరబడుటవలన నారసాదులను భూతులకే దూష్యములనియు సంజ్ఞకరి గను.

— ౧౨ మలములు ౧౨ —

మలా మూత్రం శక్యత్వేద్వాదయోఽపి చ. ౧౩

మూత్రము, శక్యత్వ, చెమట, ఈమొ రుగ్గరి మలములను చెప్పుదును. రసాదులకు ధాతువులని, దూష్యములని సంజ్ఞగలిగినటుల ధాతువులు మూత్రములు చెరబడుటచే వానికి మలములనియు, దూష్యములనియు, సంజ్ఞకరి గను. “మల” అనుశబ్దము తెలియజేయుచున్నది.

— ౧౩ దోషాద్విఘ్నగ్నియ్యక్రమము ౧౩ —

వృద్ధిస్సమానైస్సర్వేషాం విపరీతైర్విపర్యయః,
“సర్వేషాం సర్వదా వృద్ధిస్తుల్బద్రస్యగుణక్రియైః,
భావైర్భవతి భావానాం విపరీతైర్విపర్యయః.”

వచనము చేత శరీరమునాశ్రయించియుండు దోషధాతుమలాదులకు సమానమైన ద్రవ్యాదులచే వృద్ధియును, విరుద్ధమైన ద్రవ్యాదులచే క్షయమును గలుగును. మఱియు సావృద్ధిక్షయములు చెందును ద్రవ్యము, గుణము, కర్త, వీనిభేదముచే త్రివిధంబుగ నగును. జానిలో రక్తముచే రక్తమును, మాంసముచే పృథివీసంబంధమైన మాంసమును వృద్ధిజేందును. అటులనే ఉదకస్వరూపముగల తీరముచే ఉదకస్వరూపముగల స్లేష్మము వృద్ధిజేందును. తీరమునందు జనించిన ఘృతముచే ఉదకస్వరూపముగల శుక్రము వృద్ధిజేందును. జీవంతి (పాలకూర), కాణోళి మొదలగు కఫకర ద్రవ్యవిశేషములచే సామ్యమైనధాతువులకు కారణమైన స్నేహము, బలము, పుంస్త్యము, లేజస్సు, ఇవి మొదలగువి వృద్ధిజేందును. మిరియములు, పంచకోలములు, జీడిగింజలు ఇవి మొదలగు ద్రవ్యములచే బుద్ధి, మేధ, అగ్నిదీపనము మొదలగునవి వృద్ధిజేందును. ఇటుల ద్రవ్యముచే వృద్ధిని తెలిసికొనవలయును. పృథివీసంబంధముగల నార్కికేళము, ఆరటి, భుక్ష్మరము ఇవి మొదలగు ద్రవ్యములయొక్క గురుత్వ వైత్యాగుణములచే సుదకస్వరూపముగల స్లేష్మము వృద్ధిజేందును. ఇటుల సమానగుణములచే వృద్ధిని తెలిసికొనవలయును. క్రియలు శారీరము, వాత్సాసకము, అని ద్వివిధంబులు. వానిలో పరుగులిడుట, దాటుట, దునుకుట, ఇవి మొదలగు చలనస్వరూపముగల శారీరక్రియలచే వాతము వృద్ధిజేందును. మాట్లాడుట, చదువుట, పాడుట ఇవి మొదలగు వాక్సంబంధముగల క్రియలచేతన, చింత, కామము, దుఃఖము, భయము, ఇవి మొదలగు మనస్సుకు తోభకరములైన మానసికక్రియలచేతన వాతము వృద్ధిజేందును. కోపము, ఆసూయ ఇవి మొదలగుమనస్సారూపకరమైన మానసికక్రియలచే పిత్తము వృద్ధిజేందును. నిద్ర, ఆలస్యము, శయనము, సుఖము, ఇవి మొదలగు క్రియలు స్థిరముగ నుండుటచే కఫము వృద్ధిజేందును. ఇటుల కర్తచే వృద్ధిని తెలిసికొనవలయును. అడవి గోధుమలయన్నముచే పృథివీసంబంధముగల మాంసాదులు క్షయించును. లేజస్సుబంధముగల ఔరములచే స్లేష్మము క్షయించును. ఇటుల ద్రవ్యముచే క్షయమును తెలిసికొనవలయును. స్లేష్మమునకు విపరీతమైన రూక్ష, ఉష్ణ, తిష్టాదిగుణములుగల ఆరనాళముచే ఉదకస్వరూపముగల స్లేష్మము క్షయించును. ఇటుల గుణముచే క్షయమును తెలిసికొనవలయును. నిద్ర, ఆలస్యము ఇవి మొదలగు స్థిరమైన స్వభావముగల క్రియలచే వాతము క్షయించును. ఇటుల కర్తచే క్షయమును తెలిసికొనవలయును. ఈ ప్రపంచము ద్రవ్య, గుణక్రియాదులచే దోష ధాతు మలాదులయొక్క వృద్ధిక్షయముల నెఱుంగును.

— పద్యములు ౧౭ —

రసా స్వాద్వమ్లవణతిక్తోషణకషాదౌకాః.

౧౮

పద్మవ్యూతాస్తేతు యథాపూర్వం బలావహః,

మధురరసము (అనగా స్వీకృతము, శృంగారము మొదలగువి), ఆప్లవరసము (అనగా చూరీధలము మొదలగునవి) లలారసము (అనగా సైధిధలము మొదలగునవి) తిక్తరసము, కటురసము (అనగా మిరియములు మొదలగునవి) క్షారరసము అనగా కరగ్గాయ మొదలగునవి, అని రసములు ఆరు విధములు. ఇవి సుఖాతాగ్రకమైన ద్రవ్యముల నాశ్రయించుచుండును. వైద్యుని ఆరు రసములలో పూర్వపూర్వముండుండునవి నికదానింటినొకటి యథాక్రమముగ గ్రహ్యమైనట్లుగా. ఆరురసములలో మధురరసము ప్రాధమికముగా బలపరమైనది. అన్నిరసములకంటె కషాయరసము స్వల్పబలపరమైనది అని తెలియబడుచున్నది. మూడు రసములు సంపర్కగ్రాహ్యములను గనేకవిధములుగ నగును. అందు నా క్షారములంటి రసములు లేనవి. తెలియజేయునిమిత్తము "క్షార" అనుననుకూలము క్షారమునందు ప్రసాదింపబడినది.

—● పక్షరసగుణములు —●

తక్రాద్యా మూరుతం ఘ్నంతి త్రయస్త్విదయః కఫం. ౧౫
కషాయతి క్తమధు : పిత్తమస్యేతు కుర్వతే,

వైద్యుని ఆరు రసములలో మొదటిమూడు మధుర, ఆప్లవ, లలారసములు మూడును వాతమును శమింపజేసి కఫమును ప్రసరింపజేయును. ఇక రసములగు తిక్త, కటు, కషాయరసములు మూడును వాతమును ప్రసరింపజేసి కఫమును శమింపజేయును. కషాయ, తిక్త, మధురరసములు పిత్తమును శమింపజేయును. ఆప్లవ, లలార, కటురసములు పిత్తమును ప్రసరింపజేయును. (అనగా మధురరసము వాతపిత్తములను శమింపజేసి కఫమును ప్రసరింపజేయును. ఆప్లవరసము వాతమును శమింపజేసి కఫపిత్తములను ప్రసరింపజేయును. లలారరసముకూడ వాతమును శమింపజేసి కఫపిత్తములను ప్రసరింపజేయును. తిక్తరసము కఫపిత్తములను శమింపజేసి వాతమును ప్రసరింపజేయును. కటురసము కఫమును శమింపజేసి వాతపిత్తములను ప్రసరింపజేయును. కషాయరసము కఫపిత్తములను శమింపజేసి వాతమును ప్రసరింపజేయును. క్షారరసము కఫపిత్తములను శమింపజేసి వాతమును ప్రసరింపజేయును.)

—● రసాశ్రయద్రవ్య ప్రవిధ్యము —●

శమనం కోపనం స్పృశహితం ద్రవ్యమితి త్రిధా. ౧౬

ద్రవ్యము శమనము, కోపనము, స్పృశహితము, అని త్రివిధముగ నుండును. వానిలో వాతాదిదోషములను శమింపజేసెడి తైల, ఘృత, మాషికములు శమన

ద్రవ్యములను బలంబుగను. వాతాదిదోషములను, రసాదిభాతువులను, మూత్రాదిమలములను ప్రసృపింపజేసెడి యవకము (అనగా కాటుమిరుములు). పటలము (అనగా ధాన్య విశేషము) మినుములు, మత్స్యములు, లేతముల్లంగి, ఆవలు, పువ్వులగ్గురువెండ, పెరుగు, విరుగుడుజున్ను, సంయోగముచే విరుద్ధములగు తీరమత్స్యదులు, ఇవి మొదలగునవి కోపనద్రవ్యములను బలంబుగను. స్వప్రమాణమునందుండు వాతాదిదోషములకును రసాదిభాతువులకును, మూత్రాదిమలములకును సమత్వమును గలగ జేసెడి ద్రవ్యములును, ఋతుచర్య మూత్రాశీతీయధ్యాయములయందు ప్రత్యహము సేవనార్హములని జెప్పబడిన ఎఱ్ఱరాజనాలు, వృష్టికధాన్యము, యవలు, గోధుమలు, జాంగలమాంసము, మను బాలకూర, దివ్యోదకము, తీరము ఇవి మొదలగు ద్రవ్యములును బలకరముగ రసాయన వాణిజ్యరసోపయోగముగ నుండు ద్రవ్యములును, స్వస్థసితద్రవ్యములను బలంబుగను. వానిలో తైలము, స్నేహ గురుత్వగుణములు గలదియగుట జేసి, విపరీతగుణములుగల వాతమును శమింపజేయును. ఘృతము, మాధుర్య, తైత్య, మాంద్యగుణములుగలదియగుట జేసి విపరీతగుణములుగలవీత్రమును శమింపజేయును. మాత్సీకము (అనగా లేసె) రూక్ష, తీక్షణ, కషాయగుణములుగలదియగుట జేసి విపరీతగుణములుగల కఫమును శమింపజేయును.

❧ పీఠ్య చైవవిధ్యము ❧

ఉష్ణశీతగుణోత్కర్షాత్తత్ర పీఠ్యం ద్విధా స్మృతం,

పైజెప్పిన ద్రవ్యములయందు ఉష్ణగుణాధిక్యమువలన ఉష్ణపీఠ్యము, శీతగుణాధిక్యమువలన శీతపీఠ్యము, అవి ద్వివిధమైన పీఠ్యములు జెప్పబడియున్నవి. ఉత్తరత్ర జెప్పబడు గురుత్వమునున్నగునిరువదిగుణములలో సంతర్గతమైయుండు ఉష్ణశీతగుణాధిక్యముచేతనే పీఠ్యము జనించునని సర్వాయుర్వేదములయందు ప్రసిద్ధముగ జెప్పబడియున్నది. కాబట్టి, ఉష్ణము, శీతము, అను సీఁండుగుణములే పీఠ్యమునకు ముఖ్యకారణము. ద్రవ్యములయందు నానావిధగుణములు గలిగియుండినను ప్రపంచము అన్ని సోమస్వరూపము గలవియగుటచే వానియందలిపీఠ్యము (అనగా శక్తి) మాత్రము ద్వివిధంబుగ నే యుండును.

❧ ద్రవ్యవిపాక త్రైవిధ్యము ❧

త్రిధా విపాకో ద్రవ్యస్య స్వాద్వష్ణకటుకాత్తకః.

౧౭

పైజెప్పిన ద్రవ్యములయందు మధురవిపాకము, ఆమ్లవిపాకము, కటువిపాకము, అని త్రివిధవిపాకములు గలిగియుండును. ఆట్లగుటచేతనే ద్రవ్యములలో కొన్నిటికి మధురవిపాకము, కొన్నిటికి ఆమ్లవిపాకము, మఱికొన్నిటికి కటువిపాకము కలిగియున్నవి.

కాలము (అనగా శీతోష్ణవర్షలక్షణములతో గూడియుండు త్రివిధమైన కాలము.) అర్థము (అనగా పంచమహాభూతగుణములగు రూపరసగంధశబ్దస్పర్శములు) కర్త (అనగా శరీరవాత్సనస్ఫులయొక్క క్రియారూపమైన కార్యము) అనియర్థము. కాలము, అర్థము, కర్త అను నీమూటిలో ప్రతిదానికి గలుగునట్టి హీన, మిథ్య, అతిమాత్రయోగములు రోగమునకు ముఖ్యకారణము. అటులనే, కాలము, అర్థము, కర్త అనువానియొక్క సమ్యగ్యోగము (మితమైనసంబంధము), ఆరోగ్యమునకు ముఖ్యకారణము. పూర్వోక్తకాలము అర్థము, కర్త అనువానియొక్క హీనయోగ, మిథ్యా యోగ, అతిమాత్రయోగ, సమ్యగ్యోగ వివరణం బెట్టినగా — స్వస్వరూపము లేకుండుట (అనగా స్వల్పముగ శీతము, ఉష్ణము, వర్షము గలిగియుండుట,) కాలముయొక్క హీనయోగము. స్వరూపమునకంటె వ్యతిరిక్తంబగుట (అనగా శీతకాలమునందత్యుష్ణము, ఉష్ణకాలమునం దతిశీతము వర్షకాలమునందు వర్షము లేకుండుట) కాలముయొక్క మిథ్యాయోగము, స్వరూపాధిక్యము (అనగా అతిశైల్యము, ఆత్యుష్ణము, అతివర్షము) కాలముయొక్క అతిమాత్రయోగము ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయములయందు స్వల్పమైనసంబంధము గలిగియుండుట అర్థములయొక్క హీనయోగము. ఇంద్రియములకు ఇష్టములేని పదార్థసంబంధము అర్థములయొక్క మిథ్యాయోగము, ఇంద్రియములకు విషయములయొక్క అధికసంబంధము అర్థములయొక్క అతిమాత్రయోగము, శరీరాదులకు క్రియయందు స్వల్పమైన ప్రవృత్తి కలిగియుండుట కర్తయొక్క హీనయోగము. మలాదుల నడ్డగించుట, తృప్తిగ భుజంపకుండుట, మిక్కుటముగ మాట్లాడుట, రాగద్వేషాదులు గలుగుట కర్తయొక్క మిథ్యాయోగము. శరీరాదులకు కర్తలయందధికప్రవృత్తికలుగుట కర్తయొక్క అతియోగము అని తెలియవలయును. ఇవి యన్నియు రోగములకు ముఖ్యకారణము. కాలము ప్రమాణము నతిక్రమించక స్వస్వరూపమునందుండు కాలముయొక్క సమ్యగ్యోగము. ఇంద్రియములకు స్వస్వవిషయములయందు ప్రమాణము నతిక్రమించని సంబంధము అర్థములయొక్క సమ్యగ్యోగము. శరీర, వాక్, మనస్సులు, ప్రక్రియలయందు ప్రమాణము నతిక్రమించక సమముగ వర్తించుచుండుట కర్తయొక్క సమ్యగ్యోగము అని తెలియవలయును. ఇవి యన్నియు శరీరారోగ్యమునకు ముఖ్యకారణములు.

— రోగారోగ్యస్వరూపము —

రోగస్తు దోషవైషమ్యం దోషసామ్యమరోగతా,

చాతాదిదోషములతో నొకటికైనను, రెంటికైనను, మూటికైనను స్వప్రమాణ

ప్రయోజనమును బడినది. రజస్సు ప్రధానమైనదగుటచే తొలుత జెప్పబడినది. వాతాదులుతూద మనస్సు నాశ్రయించి వికారమును గలుగజేయుటచే నవియును మనోరోగమునకు కారణ మని తెలియపరచుటకై "ద్వౌచ" అను చకారము ప్రయోగింపబడినది.

❖ రోగపరీక్షా క్రమము ❖

దర్శనస్పర్శనప్రశ్నైః పరీక్షేత చ రోగిణం,

దర్శనము (అనగా కానము, మేహము మొదలగురోగములయందు శరీరము యొక్క పీతశుక్లవర్ణములు, శరీరాకారము, వ్యాధిప్రమాణము, ఛాయ, మలమూత్రములు, వాంతి మొదలగువానినిచూచుట), స్పర్శనము (అనగా జ్వరము, గుల్మము, విద్రధి మొదలగురోగములయందును, శీతము, ఉష్ణము, స్తబ్ధము, స్పందముఅనువాని యందును హస్తశరీరములను తాకిచూచుట) ప్రశ్న (అనగా శూల, అరుచి, ఛర్ది, మనస్సుయొక్కమంచిచెడ్డస్థితులు, మృదుస్పారకోష్ఠములు, స్వప్నము, జన్మనక్షత్రము, రోగోత్పత్తినక్షత్ర దినములు, శరీరసుఖము, దుఃఖము, ఐదార్థములయందు ప్రీతిద్వేషములు మొదలగువానిని దుగుట), వీనిచే రోగిని పరీక్షింపవలయును.

❖ రోగవిశేషజ్ఞానోపాయము ❖

రోగం నిదానప్రాగూపలక్షణోపశయోఽస్తి.

౨౨

నిదానము, పూర్వరూపము, లక్షణము, ఉపశయము, సంప్రాప్తి, అను నైదుపాయములచే రోగమును పరీక్షించవలయును. నిదానము అనగా ఆదికారణము. అది ఆసన్నము, విప్రకృష్టము అని ద్వివిధములు. వానిలో మొదటివియగు ఆసన్న మే ఆసన్నము, అత్యాసన్నము అని ద్వివిధంబుగనుండును. మఱియు రూక్ష, లఘుశీతాది ద్రవ్యోపయోగము ఆసన్నమనబడును. ఏవస్తువుయొక్క ఉపయోగమువలన వాతాది దోషములు ఉత్తరక్షణమునందే ప్రకృపించి రోగమును గలుగజేయునో అట్టివస్తువుయొక్క ఉపయోగము అత్యాసన్నమనబడును. ఏవస్తువును తొలుత నుపయోగించినది మొదలుకొని బద్ధరాదిరోగములు, మేహవస్త్రాదిరోగములు గలిగియుండునో అట్టివస్తువుయొక్క యుపయోగము విప్రకృష్టమనబడును. ఫలాలనివస్తువు ఫలాలిరోగమునకు కారణమని శాస్త్రములయందు జెప్పబడియున్నది. కాబట్టి జనించుచుండురోగము ఫలాలివస్తువుయొక్క భక్షణముచేనే జనించుచుండవచ్చునని శాస్త్రముచే తెలిసికొనవలయును. రోగముజనించుటకుముందు ఏ వాదిదోషములు సంకలితంబులై సూక్ష్మంబులై స్పష్టముగ తెలియకుండుటయే పూర్వరూపమనబడును. వాతాదిసకలదోషములు ప్రకృపించి రోగముస్పష్టముగ గమించుచుండుటయే లక్షణమనబడును. సుఖకరమైన యాహారాద్యుపయోగము ఉపశయమనబడును. మఱియు నివిధమైన యాహారమువలన

శరీరమునందు బాధకలిగినది. ఈవిధమైన యాహారమువలన శరీరమునందు కలుగ లేదు. కాబట్టి జనించయుండురోగము ఇయ్యనియని యుపాయమువలన తెలిసికొనవలయును. ఈ ప్రకారముగా దుష్టమైన యిటువంటి స్థానమునందును సేవోషముచే నిట్టిరోగముజనించినదని తెలిసికొనుట అత్యుచితము. ఇనియే సంక్రాంతి, వాతి, అగతి యను పర్యాయపదములచే వ్యవహరింపబడును.

— శరీరవైవిధ్యము ౨ —

భూమిదేహస్థ భేదేన దేశమాహునిహ ద్విధా,

ఈయాయుర్వేదమునందు భూమి, ఆకాశము అను స్థానములను చేతములు అచార్యులు విచించెదరు. శరీరము, హస్తముమొదలగు శరీరస్థానము ప్రసిద్ధిగానుటచే నిచట జేష్ఠక విరమించెను.

— భూమి, ఆకాశవైవిధ్యము ౩ —

జాంగలం వాతభూయిష్టమనూఁఁ తు కశోల్బణమ్. ౨౩

సాధారణం పరుమలం ప్రథా భూదేశమాదిభ్యో,

భూప్రదేశము జాంగలము, అనూపము, సాధారణము నని వ్రివిధములు. సాధారణ స్వల్పాపిచముగలిగి వృక్షపర్వరాశులతో గుఱియించునది జాంగలం మొదలుదును. ఇది వాతాధిక్యముకలది. అట్లగుటచే నాదేశమునందు జనించిన పురుష, మృగ, పక్షి పీషధులు మొదలగునవి వాతాధిక్యముగలవియై యుండును. అధికమైన బలవృద్ధులతో గూడి గాలి యొడ లేకుండెడి ప్రదేశము అనూపదేశమనబడును. ఇది కఫాధిక్యముకలది. దానందేసి యాదేశమునందుజనించిన పీషధులు మొదలగునవి కఫాధిక్యముగలవియై స్థిగ్ధములుగనుండును. మైబెన్నినద్వివిధమైన జాంగల, అనూపదేశ లక్షణములతో గూడి యుండు ప్రదేశము సాధారణదేశమనబడును. దీనియందు వాతాపిదోషములు సమముగ నుండును.

— శరీరవైవిధ్యము ౪ —

క్షణాదిర్వాస్యధ్వవస్థా చ కాలో భేదజయోగకృత్. ౨౪

శరీరవైవిధ్యమునందు కాలము క్షణాదిస్వరూపము, వ్యాధ్యవస్థాస్వరూపము గలదియని ద్వివిధంబుగనుండును. క్షణాది అయి అనిశబ్దవలన లవ, త్రుటి, ముపహర్త, యామ, అహోరాత్ర, పక్ష, మాస ఋతు, అయిన సంవత్సరములను గ్రహించికొనవలయును. వానిలో —

“పూర్వాష్టో వమనం జేయగ మగ్ధ్యహ్నోత్పాదకే. ౨౫,
మధ్యాహ్నో కించిదావృత్తే వస్త్రీ దిద్యాగ్నిచక్షణః.”

అనగా, పూర్వాహ్లామునందు వమనమును, మధ్యాహ్నమునందు విరేచనమును, మధ్యాహ్నమొకతమారినపిదప వస్త్రీకర్తను జేయింపవలయుననెడి కాలము ఊణాదికాల మనబడును.

“లంఘనం స్వేదనం కాలాః యవాగూస్త్రీక్తో రసః,
మలానాం పాచనాని న్యుః యథావస్థం క్రమేణ వా
జ్వరే పేయాః కషాయాశ్చ సర్పిః క్షీరం విరేచనం,
త్ర్యహం వా షడహం వింద్యాద్వీత్య దోషబలాబలమ్.
మృదుష్ట్రోలఘుద్రేహ శ్చలితాశ్చ మలా యదా,
అచిరజ్వరితస్యాపి భేషజం యోజయేత్తదా.”

అనగా, యుక్తకాలమునందు లంఘనము, స్వేదకర్త, యవాగూపానము, చేదైన కషాయాదులత్రాగుట, ఇవి యథాక్రమముగ నాయారోగావస్థకు తగినటుల వాతాచిములములను పచనముజేయును. మఱియు దోషబలాబలముల ననుసరించియు మూడుదినములైనను, ఆరుదినములైనను గడిచిన జ్వరమునందు పానముచేయవలసిన కషాయఘృతక్షీరవిరేచనముల నొసంగవలయును, జ్వరము మృదువుగను, దేహము లఘువుగను, నులములు స్వస్థానమునుండి చలించినవిగ నుండునపుడు సూతనజ్వరితునికికూడ ఔషధము నియ్యవలయును. ఇటుల రోగములయొక్క సామ, నిరామ, మృదు, మధ్య, తీక్ష్ణాద్యవస్థలకు తగిన యాషధము నొసంగవలయుననెడి కాలము వ్యాధ్యవస్థాకాలమనబడును.

—౧౭ ఔషధ వైవిధ్యము ౧౭—

శోధనం శమనం చేతి సమానాదౌషధం ద్విధా,

ఔషధము సంగ్రహముగా శోధనము, శమనము అని రెండువిధములు. ఔషధములు ఛేదభేదాద్యనేకభేదములుగలవి యైనను అవియన్నియు నీ రెండువిధములగు నౌషధములలో నంకిర్ణతంబగుటచే నౌషధము రెండు విధములని చెప్పబడినది. ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములను వెలిపుచ్చి రోగమును శమింపజేసెడి యౌషధము నౌషధముని వఱంగును; ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములను స్వస్థానమునందే జేసి వానికి సమత్వమును గలుగజేసెడి యౌషధము శమనౌషధ మనవఱంగును.

—౧౮ ఔషధ విషయము ౧౮—

శరీరజ్ఞానం దోషాణాం క్రమేణ పరసౌషధమ్.

వస్త్రీరిత్యేవో వమనం తథా కైలం ఘృతం షధు,

కఠినమునందు సునిచిన ది తాపదోషములను నివృత్తములు. అష్టాంగములు విరేచనము, పమనము, తైలము, ఘృతము, లేనది అనవి ముఖ్యమైనవి. అనిగా వస్త్రీకర్త, విరేచనము, పమనము, అను నీమూడును ముఖ్యమైనవి. తైలము, ఘృతము, లేనది అను నీ మూడును సమన్వయములు. ఇట్లు అష్టాంగములు ముఖ్యములు శాస్త్రము వలన వాతమునకు వస్త్రీకర్త (అనగా గుడమునది దీక్షకాగిం పా) స్నేహము, దులు) పరమాషధము. పిత్తమునందు విరేచనము (అనగా అష్టాంగములను సారముచేసి గుడ ద్వారములను నివృత్తమునందు బోషములను నివృత్తము) దీక్షకాగిం పా) కష్టమునకు ముఖ్యము (అనగా ముఖ్యములను పానముచేసి అధిమ అనగా అష్టాంగములను బోషములను పెరిపుచ్చును) పరమాషధము అని తోయియుండును. ముఖ్యము అనునది తైలము, పిత్తమునకు ఘృతము, కఫమునకు లేనది ప్రమాషధము.

— ౧౭ మనోబోషధము ౧౭ —

ధీతైర్యాత్మేదివిజ్ఞానం మనోబోషధం చరమ. ౨౬

హితాహిములను విభజించునట్టిబుద్ధి, సృష్టితము, తేజాగ్ని, సామలశే పరమాత్మస్వరూపము నెఱుంగుట, ఇది మనోబోషధములగు చిత్తమోగుములకు పరమాషధములు.

— ౧౮ పాచతుష్టయస్థానము ౧౮ —

భిషగ్విద్యారణ్యః స్థాతా రోగీ పాదచతుష్టయం,
చికిత్సితస్య నిర్దిష్టం ప్రత్యేకం తచ్ఛతుస్థానమ్. ౨౭

రోగోపశమన రూపమయిన చికిత్సకు భిషక్కు (అనగా వైద్యుడు) ద్వివ్యములు (అనగా బోషధములు) ఉపస్థా (అనగా వాచారముడు) రోగి (అనగా రోగ పీడితుడు) అను నాలుగు పాదములు గలవని పేర్కొని చెప్పెను.

“యోక్తా ప్రకృతా తాస్తా చ ప్రధానో భిషగ్ శ్రీతః,
యదైవ్యైః క్షిణైః పాదా గుణవంతో న్యనర్థకాః,
పాదపీనానప్యారాగ్ గుణవాన్యపు యోగ్యత,
శీత్యాయాస్తప్తవాతక ప్రభానం తారణం విదుకః.”

చికిత్సయందు వైద్యుడు ప్రధానముగ నుండుటవలన నీ సూత్రమునందు తొలుత వైద్యుడు నిరూపించబడెను. వైద్యుని నాల్గు పాదములగు ప్రసిద్ధానీ నాలుగోనిగుణముల చోర్యన పడునెనిమిది గుణములు బిషక్కు గరియందుండుని భిషక్కు.

— ౧౯ వైద్య గుణము. ౧౯ —

దక్ష స్తీర్థా త్తతాస్థానో దృఢకర్తా శుచిర్భిషక్,

వైద్యుడు క్రియలయందు సమర్థుడుగను, ఆయుర్వేదకాస్త్రము నెఱింగిన యుపాధ్యాయునివద్ద బాగుగ నాయుర్వేదకాస్త్రార్థముల నెఱింగినవాడుగను, విశేషముగ చికిత్సాసభవముగలవాడుగను, కాయవాక్ మనస్సులయందు శుచిగలవాడుగను, ధర్మజ్ఞునమునం దిచ్చ కలిగి ధనమునందు విశేషముగ సిచ్చలేనివాడుగ నుండవలయును.

❧ ఔషధగుణము ❧

బహుకల్పం బహుగుణం సంపన్నం యోగ్యమాషధమ్ ౨౮
ఔషధము స్వరసము, క్వాశిము, చూర్ణము ఈ మొదలగు ననేక కల్పములుగలదిగను, గురుత్వము, మాంద్యము మొదలగు ననేకగుణములు గలదిగను, ప్రశస్తమైన భూదేశములయందు జనించినదిగను, లేక పాకసంస్కారములతో గూడినదిగను, వ్యాధి, దేశ కాల, దోష్య, దూష్య, దేహ, వయో, బలాద్యగుణముగ నుపయోగింప తగినదిగ నుండును.

❧ పరిచారకునిగుణము ❧

అనురక్తశ్శుచిర్దక్షో బుద్ధిమాన్ పరిచారకః,
పరిచారకుడు రోగియందు దృఢమైనభక్తి కల్గి కాయ, వాక్, మనోవ్యాపారములయందు దోషములేక సర్వకార్యములయందు సామర్థ్యంబును, సుబుద్ధియు గలవాడై యుండవలయును.

❧ రోగిగుణము ❧

ఆరోగ్యో రోగీ భిషగ్వశో జ్ఞాపకస్సత్వవానపి. ౨౯
రోగి ధనవంతుడును, వైద్యుడు జెప్పినప్రకారము నడచువాడును, రోగ, ఆహార, నిహారాదులయొక్క గుణగుణములను, నిదానాదులను వైద్యునికి చక్కగ బోధించగలవాడును, ప్రార్థనవంతుడును నై యుండవలయును.

❧ సుఖసాధ్యరోగలక్షణము ❧

సర్వాషధక్షమే దేహే యానః పుంసో జితాత్మనః,
అమర్తగోల్పహేత్వగ్రూపరూపానుపద్రవః.
అతుల్యదూష్యదేశర్తుప్రకృతిః పాదసంపది,
గృహేష్యనుగుణేష్వేకదోషమార్ద్రోనవస్సుఖః ౩౧
తీక్షణమృదుమధ్యస్థభావంబును, నానావిధదేశజనింబును, శమనశోధన రూపంబును, నిష్కారాదిస్వరూపంబునుగల సర్వాషధములను సహించగల మంచి యావనవంతుడు, చాపల్యరహితుడునగు పురుషునియొక్క శరీరమునందు జనించినట్టియు

మని చెప్పిండుట యుక్తము. మఱియును కొన్నివ్యాధ్యులయందు తుల్య, దూష్య దేశ, ఋతు ప్రకృతులకూడ సుఖసాధ్యమునందు హేతువులుగ నుండును.

“దూష్యతుల్యుద్దోషత్వం ప్రమేహే తుల్యదూష్యతా,

రక్తగుల్మే పురాణత్వం సుఖసాధ్యత్వహేతవః.”

జ్వరమునందు వసంతాదిఋతువులకు వాతాదిదోషములకును గుణములు సమానములుగ నుండుటయు, ప్రమేహమునందు దోషదూష్యములు సమానములుగ నుండుటయు, రక్తగుల్మమునందు చిరకాలము గడచుటయు సుఖసాధ్యహేతు వని గ్రంథాంతరమునందు చెప్పబడియున్నది. సుఖసాధ్య మనగా—

“సుఖసాధ్యస్సుఖోపాయః కాలేనాలేన సాధ్యతే”

అను ప్రమాణముచొప్పున సుఖోపాయమువలన స్వల్పమైనకాలముచే సాధింపఁగిన రోగ మని యర్థము.

—ॐ కష్టసాధ్యరోగలక్షణము ॐ—

శస్త్రాదిసాధనః కృచ్ఛ్ర సంతక రే చ తతో గదః,

శస్త్రము, ఔరకర్క, అగ్నికర్క, విషలేపనము ఇవి మొదలగువానిచే చికిత్స జేయవలసిన రోగంబులును, సాధ్యాసాధ్యలక్షణములతో గూడియుండు రోగంబులును, వయోవంతుడైనను చపలముతో గూడియుండువానికి జనించిన రోగంబును, చాపల్యరహితుడైన వయోవంతుడుగ నుండువానికైనను మర్మస్థానము నాశ్రయించి జనించిన రోగంబును, సర్వాషధములను సహించఁగిన దేహపాటవము కల్గియున్నను ముసలితనమున జనించిన రోగంబును, వయోవంతుడైనను పాటవముచెడి సర్వాషధములను సహించనేరని శరీరముగలవానికి జనించినరోగంబును కష్టసాధ్యంబు. కష్టసాధ్య మనగా—

“కృచ్ఛ్రపిరుపాయైః కృచ్ఛ్ర స్త మహద్భిశ్చ చిరేణ చ.”

అనువచనప్రకారము కష్టతరంబును, మహత్తరమున సాధ్యములచే చిరకాలముమీద సాధ్యంబును నగు రోగమని యర్థము.

—ॐ యావ్యరోగలక్షణము ॐ—

శేషత్వాధాయుషో యావ్యః పథ్యాభ్యాసాద్విపర్యః

దీర్ఘమైన జీవితకాలముగలవానికి ఆసాధ్యలక్షణములతో గూడియుండు రోగము జనించినయెడల నది హితాహారవిహారములవలన యావ్యముగ నగును.

“దత్వాల్పం సుఖమల్పేన హేతునా నప్రతాయతే,

యూతి వా కేషతో లోగి కర్తవ్యో నియమాయమః,

ప్రకృత్తివ విష్కంధైః ధర్మస్త్రాంతో హితైః."

యావత్సర్వోగము చిత్తస్థికాలమునందు స్వల్పముగ శమించి మరల స్వః
చేతనే ప్రకోపమును జెందును. మఱియు వారోగి, అయిదు గిర్భముగ నుండుటవలన
కర్తజనితమైన యారోగము విశ్లేషముగ ఏమిదక ప్రాణములను హరింపజేయక
బాధను గలుగజేయుచుండును; కాట్టి అట్టియారోగములయందు వలుమారు హిశా
హరివిహారాది సేవనమును చేయుచుండవలయును.

— ౩౩ వర్జనియరోగలక్షణము ౩౩ —

అనుక్రమ ఏవ స్యాత్థిలోఽత్యంతవివర్యయే,

బౌత్సుక్యమోహారతీకృద్ధృష్టరిష్టోఽక్షనాశనః

33

మజ్జ శుక్రము మొదలగు ధాతువులను, మర్మశుక్రము నాస్రములను మొట్టి
చిగ్గియును లోబడక అత్కాశ, చిత్తనాశము, ఏకార్థమునగా నిచ్చలేకుండుట ఇది
మొదలగు లక్షణములతోడను, ప్రత్యక్షమైన మరణవిహ్వల్యముతోడనుగూడి చతు
రాద్యం ద్రియకార్యములను నశింపజేయజగిన ఏ గమును వర్జింపవలయును.

"వ్యాధి పురా పరిశ్రేయమంరభే తతః క్రియా,

స్వార్థవిద్యాయః హనిమన్యథా ప్రయోజనాయాత్."

అను అష్టాంగసంగ్రహవచనప్రకారము వైద్యుడు గోలుక రోగిసాధ్యసాధ్యములను
బాగుగ బరీక్షించి చిన్న వారంభించవలయును. అటుకొని వైద్యుని ధనము, విద్య,
యశస్సు, ఇవి నశించును.

— ౩౪ వర్జనియరోగి లక్షణము ౩౪ —

త్యజేదార్తం భిషగ్భవైర్విష్టం తేషాం ద్విషం ద్విషం,

హీనోఽకరణం వ్యగ్ర మవిధేయం గతాయుషమ్.

34

చండం శోకాతురం భీరం కృతఘ్నం వైద్యమానినః,

రాజ, వైద్యదేవములుగలవాడు, రాజు, వైద్యులు ఏచిచ్చిపించుటచే

చిత్తస్థానామగ్ని లేనివాడు, అనేక కార్యములయం దాసక్తికలవాడు, వైద్యుని

అర్పణయువుగలవాడు, నిగుల పోవవంతుడు, సాహసముడు, ఎల్లప్పుడు

దుశ్శిఖించునట్లుభావము, భయపడునట్లుభావముగలవాడు, పరిశీలించుచు మరచువాడు

తాను వైద్యుడు కాకుండునట్లుడు వైద్యునివలె నటించి బౌద్ధసేవనము నుపేక్షించు

వాడు నగురోగికి జనించిన రోగము సుఖసాధ్యంబైనను వానిని వైద్యుడు చిగ్గిలేకుంక

వర్జింపవలయును.

— ఆధ్యాయ సంగ్రహము —

అన్యస్యాస్య పరం చాతో వక్ష్యతే² ధ్యాయసంగ్రహః. 37
ఇక సీతం త్రమునందలి యధ్యాయసంగ్రహమును సుఖావబోధనార్థమై వివరిం
చెదము.

— సూత్రస్థానాధ్యాయసంగ్రహము —

ఆయుష్కామదిన ద్వీహః రోగానుత్పాదనద్రవాః,
అన్నజ్ఞా నాన్నసంరక్షో మాత్రాద్రవ్యరసాశ్రయాః. 38
దోషావిజ్ఞానతద్వేద తచ్చికిత్సాద్వ్యవక్రమః,
శుభ్యాదిన్నేహనస్వేదరేకాస్థాపననావనమ్. 39
ధూమగంధూషదృక్వేకతృప్తియంత్రకశస్త్రకం,
సిరావిధిశ్శుల్కవిధిశ్శస్త్రతౌరాగ్నికర్తకాః. 40
సూత్రస్థానమిమేధ్యాయాస్త్రంశచ్చారీర ముచ్యతే,

సూత్రస్థానమునందు — ఆయుష్కామియము, దినచర్య, ఋతుచర్య, రోగాను
త్పాదనీయము, ద్రవద్రవ్యవిజ్ఞానీయము, అన్నస్వరూపవిజ్ఞానీయము, అన్నసంరక్షణీ
యము, మాత్రాశీతీయము, ద్రవ్యాదిజ్ఞానీయము, రసభేదీయము, దోషాది విజ్ఞానీయము,
దోషభేదీయము, దోషోక్తమణీయము, ద్వివిధోపక్రమణీయము, శోధనాది గణసంగ్ర
హణీయము, స్నేహవిధి, స్వేదవిధి, పసునవిరేచనవిధి, వస్త్రవిధి, నస్యవిధి, ధూమవిధి,
గంధూషవిధి, అశ్విత్సృతనాంజనవిధి, తర్మశుభ్రుటపాకవిధి, యంత్రవిధి, శస్త్రవిధి, సిరావ్య
ధవిధి, శల్యాహరణవిధి, శస్త్రకర్తవిధి, తౌరాగ్నికర్తవిధి అని ముఖ్యదియధ్యాయములు
గలిగియుండును. “సూచ్యతే అనేన సకలస్తూత్రార్థః” అను వ్యుత్పత్తిప్రకారము ఈ
తంత్రమునందలి సకలార్థములను సూచించుటంజేసి యిది సూత్రస్థానమని వలెంగెను.
ఈసూత్రస్థానము సకలతంత్రములకు శిరముగ నుండును. ఇక శారీరస్థానాధ్యాయ
సంగ్రహమును వివరించెదము.

— శారీరస్థానాధ్యాయసంగ్రహము

గర్భావక్రాంతితద్వ్యాప దంగమర్తవిభాగిక్మే.

వికృతిదూతజం షష్టం,

శారీరస్థానమునందు — గర్భావక్రాంతిశారీరము, గర్భవ్యాపచ్ఛారీరము, అంగ
విభాగశారీరము, మర్తవిభాగశారీరము, వికృతివిజ్ఞానశారీరము, దూతవిజ్ఞానీయశారీరము,
అను నాడు అధ్యాయములు గలిగియుండును.

—ॐ నిదానస్థానాధ్యాయసంగ్రహము ॥—

నిదానం సార్వరోగికం,

జ్వరాస్పృక్ష్వాస్వసయశ్శూదిమదాత్యరోగీతిసాగణామ్. ౪౦
మూత్రాఘాతః మేహాణాం విద్రధ్యాద్యుత్పరస్యచ,
పాండుకుష్ఠానిలాంతానాం వాత్రస్య చ షోడశ. ౪౧

నిదానస్థానమునందు—సర్వరోగనిదానము, జ్వరనిదానము, రక్తగిత్తకాసనిదానము, త్వసహితానిదానము, రాజయత్నానిదానము, మూత్రాఘాతనిదానము, ఆరోగీనిదానము, అచుసార్వహణీవోషనిదానము, మూత్రాఘాతనిదానము, ప్రమేహనిదానము, విద్రధివృద్ధిగుల్మనిదానము, ఉదరనిదానము, పాండు శవినర్పనిదానము, కుష్ఠశ్విత్తకృమినిదానము, వాతవ్యాధినిదానము, నిరోధితనిదానము అనుపదునాడు ఆధ్యాయములు గలిగియుండును.

—ॐ చికిత్సాస్థానాధ్యాయసంగ్రహము ॥—

చికిత్సితం జ్వరే రక్తే కాసే శ్వాసే చ యత్క్షణి,
వనూ మదాత్యయేఽశ్శుస్స వితి ద్వౌద్వా చ మూత్రితే ౪౨
విద్రధౌ గుల్మజతరపాండుశోఫవిసర్పిషు,
కుష్ఠశ్విత్తానిలవ్యాధివాలాస్తేషు చికిత్సితమ్. ౪౩
ద్వావింశతిరీమేధ్యాయాః కల్పసిద్ధిరతః సంగం,

చికిత్సాస్థానమునందు— జ్వరచికిత్స, రక్తచికిత్స, కాసచికిత్స, శ్వాసచికిత్స, మూత్రచికిత్స, రాజయత్నచికిత్స, చర్దిహృద్రోగశృంఘాచికిత్స, మదాత్యయచికిత్స, ఆరోగీరోగచికిత్స, అతిసారోగచికిత్స, గ్రహణీరోగచికిత్స, మూత్రాఘాతచికిత్స, ప్రమేహచికిత్స, విద్రధివృద్ధిరోగచికిత్స, గుల్మరోగచికిత్స, ఉదరరోగచికిత్స, పాండురోగచికిత్స, శవినర్పరోగచికిత్స, కుష్ఠరోగచికిత్స, శ్విత్తరోగచికిత్స, కృమిరోగచికిత్స, వాతాఘాతచికిత్స, విద్రధిరోగచికిత్స అను ఇరువదిరెండు ఆధ్యాయములు గలిగియుండును. ఇక కల్పస్థానాధ్యాయ సంగ్రహము చివరించెదనను.

—ॐ కల్పస్థానాధ్యాయసంగ్రహము ॥—

ఏ వమిర్విరేకస్య తత్సిద్ధిర్వస్థికల్పనా. ౪౪

సిద్ధిర్వస్త్యాపదాం షష్టో ద్రవ్యకల్పోశ ఉత్తరం,

కల్పసిద్ధిస్థానమునందు:—వమనకల్పము, విరేచనకల్పము, పమనవిరేచనవ్యాస సిద్ధికల్పము, వస్త్రీకల్పము, వస్త్రీవ్యాపసిద్ధికల్పము, భేషజకల్పము, అచు సార్వహణములు గలిగియుండును. ఇక ఉత్తరతంత్రమును వచించెదనము.

ఉత్తరతంత్రస్థానాధ్యాయసంగ్రహము ౧౭

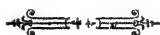
జ్ఞానపూరకే తద్వ్యాధౌ తద్వైహే ద్వాచ భూతగౌ. ౪౫
ఉన్నాదే చ స్త్యుతిభంశే ద్వాద్వా వర్తసు స్త్యుభు,
దృక్తమాలింగనాశేష త్రయో ద్వాద్వా చ సర్వగే. ౪౬
కర్ణనాసాముఖిరోవ్రణే భగ్నై భగందరే,
గ్రంథ్యాదౌ త్సుద్రరోగేషు గుహ్యరోగే పృథగ్ద్యయమ్. ౪౭
విషే భుజంగే కీటేషు మూషకేషు రసాయనే,
చత్వారింశోఽనవత్యానా మధ్యా యో బీజపోషణః. ౪౮

ఉత్తరతంత్రమునందు — బాలాపచరణీయము, బాలామయప్రతిషేధము బాల
గ్రహప్రతిషేధము, భూతవిజ్ఞానీయము, భూతప్రతిషేధము, ఉన్నాదప్రతిషేధము, అప
స్తారప్రతిషేధము, వర్త్యరోగవిజ్ఞానీయము, వర్త్యరోగప్రతిషేధము, సంధిసితరోగవిజ్ఞానీ
యము, సంధిసితానితప్రతిషేధము, దృష్టిరోగవిజ్ఞానీయము, తిమిరప్రతిషేధము, లింగ
నాశప్రతిషేధము, సర్వాక్షిరోగవిజ్ఞానీయము, సర్వాక్షిరోగప్రతిషేధము, కర్ణరోగ
విజ్ఞానీయము, కర్ణరోగప్రతిషేధము, నాసారోగవిజ్ఞానీయము, నాసారోగప్రతిషేధము,
ముఖరోగవిజ్ఞానీయము, ముఖరోగప్రతిషేధము. శిరోరోగవిజ్ఞానీయము, శిరోరోగప్రతి
షేధము, వ్రణవిజ్ఞానీయము, సద్యోవ్రణప్రతిషేధము, భంగప్రతిషేధము, భగందరప్రతి
షేధము, గ్రంధ్యర్బుదక్షిపదాదివిజ్ఞానీయము, గ్రంథ్యాదిప్రతిషేధము, త్సుద్రరోగ
విజ్ఞానీయము త్సుద్రరోగప్రతిషేధము, గుహ్యరోగవిజ్ఞానీయము గుహ్యరోగప్రతి
షేధము, విషప్రతిషేధము, సర్పవిషప్రతిషేధము, కీటలాతాదిప్రతిషేధము, మూష
కాశర్కవిషప్రతిషేధము, రసాయనీయము, వాణీకరణీయము, అనునలువదియధ్యాయ
ములు గలిగియుండును.

ఇత్యధ్యాయశతం వింశం షడ్విన్ధానై రుదీరితమ్

ఈప్రకారము చూటయురుసదియధ్యాయములు. సూత్రము, శారీరము, నిదా
నము, చికిత్స, కల్పసిద్ధి, ఉత్తరతంత్రము అను నాయస్థానములయందు
మున్నయవి.

ప్రథమాధ్యాయము ముగిసెను,

ద్వి తీ యా ధ్యా య ము

అవః ఈశ్వరమునందు ఆయువును పాలముచేయుట ముఖ్యధర్మము కావున నట్టి ఆయుషపాలనము స్వస్థశృత్తము, ఆయుషశ్రుత్తము అని విభిన్నముల నుండును. వానిలో స్వస్థశృత్తము ముగిసినరాజులు, స్వస్థశ్రుత్తము చెప్పబడినదియును తోగులకు ఉపయోగముగలయునై యుండునట్లేను. ఇది స్వస్థశృత్తము చెప్పబడి చున్నది.

॥ దినచర్యాధ్యాయ ప్రారంభము ॥

సూ. ఆథాతో దినచర్యాధ్యాయం . వ్యభిచారిస్తామః,
ఇతిహ స్తాహు రాత్రియందయో మహర్షయః

ఈ సూత్రమునందు "ఇతి" అనుబ్ధియు మహర్షి గారు చెప్పగుటచే నాచార్యుడు ప్రతియుగ్యునియొకమునకు, ముగిసినట్లై "అథ" అను వర్ణమును ప్రయోగించుచున్నాడు. ఆయుష్యమును గ్రహించునట్లును "సూ." అని రాదాయభ్యంతే" అనెడి ఆచార్యవచనప్రకారము ఆచారము ఆయువును గుర్తించునట్లును వలన నాయుష్యములు ప్రవేశించు నాచార్యులగునట్లును ఇతర విధములను నిగూహించునట్టి దినచర్యాధ్యాయములు విడిచివేయు. ముగిసిన నియమమునందు రాత్రిచర్యకూడ చెప్పబడియున్నది. దినము వలన ప్రకాశించుటకు దినచర్యాధ్యాయము చెప్పబడినది.

॥ ప్రాంతకార్యధానము ॥

బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్తిష్టేత్ స్వస్థి రక్షార్థసాయముషః,
"నమదోషస్సమాగ్నిశ్చ సమగ్రములక్రియః.

ప్రసన్నాత్తేంద్రియమనాస్త్వస్థ ఇత్యభిధీయతే. ✓

అనువచనప్రకారము సమమైన వాతాదిదోషములు జాతరాగ్ని గుంటలు మలము క్రియలుగలవాడును, నిర్మలమైన ఇంద్రియములు మనస్సుగలవాడునగు స్వస్థపురుషుడు, అనగా రోగములేని పురుషుడు) ఆయుషపాలనార్థము ప్రహమముహూర్తమునందు

(అనగా విజ్ఞానాధ్యయనాదులకు యోగ్యమైనరాత్రియొక్క కడపటి యామమునం దలి రెండవముల కాలమునందు) నిదురలోనుండి మేలుకొన వలయును. అటుల మేలు కొనువానికి రోగంబును అలత్యయు గలుగవండును; వాతాదిభాతువులకు సమత్వము గలుగునిమిత్తము రోగి బ్రాహ్మముహూర్తమునందుకూడ నిద్రించవలయునని “స్వస్థః” అను శబ్దమువలన సూహ్యంబగుచున్నది.

దంతధావనవిధి

శరీరచింతాం నిర్వర్త్య కృతశౌచవిధిస్తతః.

౧

అర్కన్యగ్రోధఖదిరకరంజకకుభాదికం,

స్తాతర్భుక్త్వా చ మృద్వగ్రం ఓషాయకటుతి క్తకమ్.

౨

భక్షయేద్దంత ధవనం దంత మాంసాన్యబాధయన్,

శరీరముయొక్క చింతను —

(అనగా “బ్రాహ్మే ముహూర్త ఉత్తిష్ఠేజ్జీర్ణాజీర్ణం నిరూపయన్,”

అనెడి సంగ్రహవచనమువొప్పున పూర్వరాత్రియందు భుజించిన యన్నాదుల యొక్క జీర్ణాజీర్ణమును) బాగుగ చెలిసికొని మూత్రపురీషములను విసర్జించి ప్రత్యక్షనము జేసికొని,

“అజగమనుపక్లిప్తం వదప్తద్వాదశాంగుళమ్,

ప్రదేశిసిముఖసమం మృదుస్మాద్దంతధావనమ్.”

అనెడి సుశ్రుతవచనప్రకారము మృదువైనకొనలుగలవిగ, పగరు, కారము, చేదుగల రసములతో గూడినవిగ నుండుజీల్లేడు, మట్టి, చంద్ర, త్రాసుగు, మద్ది, జాబి, వడగన్నేరు యీమొదలగువాని దంతకాష్ఠములను బాగుగ నమరి దంతమాంసములకు బాధకలుగ నీయక దంతధావనము జేసికొనవలయును. “అర్కన్యగ్రోధఖదిర” అనిచెప్పి నందుచేతనే దంతకాష్ఠములు కషాయాని రసయుక్తంబులుగ నుండునని యేర్పడు చుండినను,

“ఫలన్యగ్రసమస్థౌల్భం ప్రగుణం ద్వాదశాంగుళమ్

విజ్ఞానపృక్షుక్షౌణ్ణగ్ర మృజ్వగ్రం దిమభూమిః.”

దంతకాష్ఠములు ప్రేకణపుంసలతో నమానమైన స్థౌల్భముగలవిగ, ఉత్క్లప్తమైన గుణముగలవిగ, పండ్రెండంగుళముల నిమిత్తుగలవిగ, కాస్త్రమునందు బెప్పబడిన పృక్షులలోనుండి విరవబడినవిగ, వాకరలేక గ్రాగులులేనివిగ, ప్రశస్తమైన భూమిలో

*పవనం ఇతి పారాంశరం.

జనించినవిగ నుండవలయునని సంక్రమణమునకును నిశ్చయమును జేసి
 నిములునూడ గ్రాహకములను గరిగి యుండుననియును నేననుమతి
 "కహాయకట తిక్తం" అని సంక్రమణమునకును నిశ్చయమును జేసి.

"ప్రాగుపజ్ఞానమానీనా నిస్సవనో మారాణాం, నిశ్చయచక్షాణాం నిస్స
 జ్ఞేభ సేవ చ. గ్రాహకములపై గ్రహముల నిశ్చయమును జేసి, నిశ్చయచక్షాణా
 భవంతి న భవంతి చ."

యొప్పు, లేక పుష్కలములుగ నుండును గ్రాహకములు గ్రహించి నిష్కలములగు
 నముజేసికొని నాలుకగీచుటపై సాగిననుచు బుధగ్రహమును చూచుచుగీచి
 వలయును; నాలుకనుగీచుటచే నాలుకయందు మలము, విష్కరము, నాలుక, నోడు
 దంఢములు వీనియందు దుర్వయము గలుగవచ్చును; ఇది, నిష్కలము, లభాత్వము
 గలుగును, అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

— ౧౦ దిగ్గజానానాం —

✓ నాద్యాదజీర్ణపమథుశ్వాకానజ్వరంబున.

తృష్ణాపాకహృన్నేత్రశిరశ్చిర్రామయూచ తత్ర,

అజీర్ణము, వాంతి, శ్వాసము, శ్వాస, నిద్ర, నిద్ర, ముఖము, పాపము
 అయిన గీములగులములు; గ్రాహకములు, గ్రాహకములు, గ్రాహకములు, గ్రాహకములు
 ములు వీనియందుగ గ్రాహకములవలయు; గ్రాహకములు, గ్రాహకములు, గ్రాహకములు, గ్రాహకములు

— ౧౧ సౌవీరాంజనసేవ —

సౌవీరమంజనం నిత్యం హితమస్యోస్తతో భజేత్.

దంతధావనానంతరము నిత్య హితకరమై సౌవీరాంజనమును ప్రయోగము
 నేత్రములయందు అంజనము చేసికొనవలయును.

"లోచనే లేన భవం స్పృశ్యగ్ధనుగర్భ్యం,

వ్యక్తత్రివిధమిదం గుణోష్ఠే గూర్షదర్శనే."

సౌవీరాంజనసేవనచే నేత్రములు స్పృశ్యముగ, గుణోష్ఠి గూర్షముగ, వ్యక్తమైన మూడ
 రుగములగులవిగ, నిర్మలముగ, గూర్షమైయుండును గూడ గిన సామర్థ్యములవిగ నగున
 అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

— ౧౨ రసాంజనసేవ —

చక్షుస్తేజోమయం తస్య విశేషా స్ఫుష్టాభోభయం,
 యోజయేత్సత్తరాత్రేస్తా త్యావళాఢ రసాంజనమ్.

నేత్రములు లేజోబాహుశ్యము గలవియగుటచే వానికి విశేషముగ కఫముచే నుపద్రవము కలుగును; కాబట్టి నేత్రములయందు నీరుకారుటకై యేడు దినముల కొక పర్యాయము దార్విక్వాధనముద్భవముగు పేరుగల రసాంజనమును నేత్రములయందు అంజనము వేసికొనవలయును.

“భుక్తవంతం శిరస్సన్నతం శ్రాంతం ఛర్దనవాహనైః,

రాత్రౌ జాగరితం చాపి నాంజయేజ్వరితం తథా.”

భుజించినవాడు, శిరస్సన్నతముచేసినవాడు, శ్రమనుచెందినవాడు, పమన విరేచనములు చేయించికొనినవాడు, రాత్రులయందు జాగరణముచేసినవాడు, జ్వరితుడు నీరలు అంజనము వేసికొనంజన దని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

●● నస్యాది సేవనవిధి ●●

తతో నావనగండూష ధూమతాంబూలభాగ్భవేత్,

అంజనసేవనాంతరము నస్యము, గండూషము, ధూమపానము, తాంబూల చర్వణము ఇవి మొదలగువాని చేయవలయును. నస్యాదిగుణవిధానములు ఉత్తరత్ర చెప్పబడుటచే నిచట చెప్పక విరమించబడినది.

| “ఘనోన్నతిప్రసన్నత్వకస్మంధగ్రీవాస్యవక్షసః, సుగంధివచనస్నిగ్ధ నిస్పృహ విమలేంద్రియాః. నిర్వలీపలితవ్యంగా భవేన్నుర్నస్యోరినః. | హిష్టస్ఫుటన పారువ్య ముఖ శోషద్విజామయాః. నస్యస్పృశోపహూతాశ్చస్తేహ గండూషధారణాత్, ధమన్యో హ్యార్ధృజత్రాత్థా నస్యర్వాత కఘామయాః. | అంజనోల్లేశితం నస్యైః కబలైర్హా వణేరితమ్, ధూమేన కబగ్జ్లిప్తౌ త్రయాద్వాతకఘం జయేత్. గంధమాల్యాదికం వృష్కమలక్ష్మీఘ్నం ప్రసాదకమ్, రుచివైరగ్యసౌగంధ్య మిచ్ఛన్వక్త్రేణ ధారయేత్. జాలవంగకరూపి రక్తగ్రుణ్ణుకైస్సహ, రాంబూలీనాం కేసలయం హృద్యపూగ ఫలాన్వితమ్. క్షధ్యో సుప్తాత్థిలే భుక్తశ్రాంతే వాంతే చ మానవ, త్రిశత్రమేకపూగం చ సచార్ణఖినిరం చ తత్.” |

| నస్యకర్ష చేయించుకొనువారు దార్ధ్యము, ఉన్నము, ప్రసన్నత్వము గలత్వక్కు, భుజ శిరస్సులు, కంఠము, ముఖము, తొమ్ముకలవారుగను సుగంధమైన ముఖముకలవారుగను, గంభీరమైన స్వరముకలవారుగను, నిర్తలమైన యింద్రియములు కలవారుగను, పలీపలితములు, వ్యంగములేనివారుగను నగుదురు. | స్నేహగండూషధారణమువలన పెదవులయందు పగుళ్ళు, ముఖోప, ముక్తరేగములు, స్వరభంగము, మెడకొంఠులు మైభాగమున జనించువారు కఫరోగములు సంభవించుకొంటును. | గంధము పుష్పములు మొదలగు

శిరము, కర్ణములు, అరికాళ్లు, వీనియందు విశేషముగ అభ్యంజనము జేసికొనవలయును. ౨

“సుకేశ్యశ్శీలితో మూర్ధ్ని కపాలేంద్రియతద్దణిః, హనుమన్వాశిరః కర్ణశూలఘ్నం కర్ణపూరణమ్. పాదాభ్యంగోఽపి తత్ సైర్యనిద్రాదృష్టిప్రసాదకృత్, పాదసుప్తి శ్రమస్తంభసంకోచస్ఫుటనప్రణాతః.”

శిరోభ్యంగము కేశవృద్ధిని, కపాలము, ఇంద్రియములు వీనికి తృప్తిని కలుగజేయును. తైలముచే కర్ణపూరణముజేసికొనిన, అంకిష్ట పెడరలవెద్దనరము, శిరము, కర్ణములు వీనియందు గలుగుశూలను హరింపజేయును. పాదాభ్యంగము పాదమునకు దృఢత్వము, నిద్ర, దృష్టికి చైర్మల్యము వీనిని గలుగజేయును. పాదమునందు సుప్తి, శ్రమ, స్తంభము, సంకోచము, పగుళ్ళు, వీనినిఁగొట్టును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు శిరశ్రవణపాదాభ్యంగగుణము చెప్పుబడియున్నది.

అభ్యంగనిషేధము ౨

వర్జ్యోఽభ్యంగః కఫగ్రస్త కృతసంశుద్ధ్యజ్జిభిః,

కఫరోగి, విశేషనాదులచే శుద్ధినిజేసికొనినవాడు, అజీర్ణముగలవాడు ఏరు అభ్యంగజనమును పట్టంపవలయును

వ్యాయామగుణము ౨

లాఘవం కర్త సామర్థ్యం దీప్తోగ్నిః మేదసః త్షయః

విభక్తఘనగాత్రత్వం వ్యాయామాదుపజాయతే,

లఘుత్వము, క్రియలయందు సామర్థ్యము, అగ్నిదీప్తవము, మేదస్సుయొక్క త్షయము, శరీరమునందు దార్ధ్యము అను నీ యైదుగుణములు వ్యాయామమావలన గలుగును.

“శరీరాయాశజనం కర్తవ్యాయాను ఉచ్యతే”

శరీరమునకు శ్రమయగులగు జేయఁజ్ఞీకార్యము వ్యాయామమనబడునని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

వ్యాయామనిషేధము. ౩

వాతపితృమయీ బాలాః వృద్ధోఽర్జి చ తం త్యజేత్. ౧౦

వాతకిత్తరోగముగలవారు, పదునారు సంవత్సరములవయస్సున లోబడినబాలురు డెబ్బదిసంవత్సరములవయస్సున డైబడినవృద్ధులు, అజీర్ణరోగముగలవారు వీరు వ్యాయామమును పట్టంపవలయును.

వ్యాయామనిషేధనాక్రమము ౨

అధశక్త్యా నిషేవ్యస్తు బలిభిస్సిద్ధభోజిభిః,

ఉద్వర్తనము (అనగా నలుగు పెట్టికొనుట) కఫము, మేదస్సు, వీనిని హరింప జేయును. అవర్తనములయందు పటుత్వము, చర్మమునందధిక కాంతిని గలుగజేయును.

— ౨౭ స్నానగుణము ౨౭ —

దీపనం పృష్యమాయుష్యం స్నానమూర్జ్వాబలప్రదమ్ ౧౭
కంఠూమలశ్రమస్వేదతంద్రాత్పద్మాహపాప్తజీత్,

స్నానమువలన అగ్నిదీపనము, శుక్రవృద్ధి, ఆయుర్వృద్ధి, ఉత్సాహము, బలము గలుగును. దురద, శరీరమునందలిమూరికి, శ్రమము, స్వేదము, తంద్ర, దప్పి, తాపము, పాపము వీనిని హరించును. స్నానముజారరాగ్నిలోనుండి రోమకూపముల మూలముగా వెలిపడుచుండు జ్వాలను అడ్డగించి, దానిని మరలలోననేజేసి అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును. స్నానమువలన త్వక్కునాశ్రయించియుండు భ్రాజకమనుషిత్వములోన బ్రవేశించి ఉష్ణమును వృద్ధిజేయును. అట్లుగుటచే స్నానము దీపనకారియని బాలాదిత్యుడు వదించెను.

“యత్కించినన్తధురం స్నిగ్ధం బృంహణం బలవర్ధనం,
మనసో హర్షణం యచ్చ శత్రుర్వం పృష్యముచ్చలే.”

అను వచనప్రకారము మధుర రసంబును స్నిగ్ధంబును, శరీరమునకు పుష్టినికల్పించు నదియు, బలమును వృద్ధిజేయునదియు మనస్సుకు ఉల్లాసమును గల్గించునది యన్నియు పృష్యములనబడును.

— ౨౮ ఉష్ణోదకస్నాన గుణము —

ఉష్ణాంబునాథఃకాయస్య పరిషేకో బలావహః. ౧౮
తేనైవ చోత్తమాంగస్య బలహృత్కేశచతుషాం,

ఉష్ణోదకముచే కంఠస్నానముజేసిన శరీరమునకు బలముగలుగును. శిరస్నానము జేసిన పెండ్లకలకును కన్నులకునుగల బలమును హరించును. నేత్రములకు దౌర్బల్యము గలుగును.

— ౨౯ స్నానమున కనర్హులు ౨౯ —

స్నానమర్థితనేత్రాస్య కర్ణరోగాతిసారిషు. ౨౯
అథ్వాసపీనసాజిర్ణ భుక్తవత్సు చ గర్హితం,

అర్ధితవాతము, నేత్రములు, ముఖము, కర్ణములు వీనియందుగల్గిరోగములు అతిసారము, అథ్వాసము, పీనసము, అజిర్ణము అను నీరోగములుగలవారును, భోజనము జేసినవారును స్నానము జేయంబనదు.

— ౧౭ భోజనాది విధి ౧౭ —

శీర్ణే సీతం మితం చాద్యా న్న వేగానీరయేద్బలాత్. ౧౮
నవేగితోఽన్యకార్యస్యాన్నా జిత్యాసాధ్యమాచయం,

తొలుత భుజించిన యాహారము జీర్ణమైన సింప హిరముగనుండు నన్నమును మితముగ భుజించవలయును. మలమూత్రములను బలాత్కారముగ విసర్జనము చేయం జనదు. మలమూత్రములు వచ్చుకపుడు వానిని విసర్జించు నిరోధించి వేరు కార్యమును చేయంజనదు, అటులనే సుఖసాధ్యమైనంతిగముచు చిట్కింపక యుపేక్షించి వేరుకార్యమును చేయంజనదు.

— ౧౮ ధర్మప్రాధాన్యము ౧౮ —

సుఖార్థాస్వర్వభూతానాం మతాస్సర్వాః ప్రవృత్తయః. ౧౯
సుఖం చ న వినాధర్మా త్తస్మాద్ధర్మకరో భవేత్,

స్వర్వభూతములయొక్క నమస్తమైన కృత్యములను సుఖమే ప్రధానమైన ప్రయోజనముని యోచియున్నది. అట్టి సుఖమునకు ధర్మమునకంటె వేరుసాధనము లేదు. కాబట్టి ధర్మమునే ప్రధానముగ మనుజుడు పరిచర్యుడు.

— ౧౯ మిత్రసంపాదనాని విధి ౧౯ —

భక్త్యా కల్యాణమిత్రాణి నేవేతేతరదూరకః. ౨౦

అల్లపుడును మంచినడతగల స్నేహితుని కపటరహితుడై సంపాదించుకొనవలయును దుష్టులగు స్నేహితులను దూరముగ వర్జించవలయును. చెడుస్నేహితులయొక్క సంసర్గముకూడ ఇహపరలోకములయందు చెరువునుగలుగ జేయునని తెలియక అచటకై “దూరకః” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది.

— ౨౦ హింసాది వర్జనము ౨౦ —

హింసాస్తేయాన్యథాకామం వైశున్యం పరుషాన్యతే,
సంభిన్నాలాపవ్యాపాద మభిధ్యాద్భృగ్విపర్యయమ్. ౨౧
పాపం కర్తేతి దశథా కాయ వాఙ్మనస్తేస్త్యజేత్,

జీవహింస, స్తేయము (అనగా చౌర్యము), అన్యథాకామము, (అనగా గురు దారకమనాది నిషిద్ధకామసేవ), వైశున్యము, మ్రూరపదనము, అసత్యవచనము, సందర్భములేనిపదనము, జీవద్రోహచింత, ఇతరులయొక్క మేలును మంచిగుణములు మొదలగువానిని నహించుకుండుట, కాస్త్రములయందు విరుద్ధజ్ఞానము (అనగా సాస్త్రికత్వాదులు), అను నీ పదియును పాపకృత్యములు. వానిలో జీవహింస మొదలగునవి

మూడును కాయకపాపకృత్యములు. పరస్పరద్వేషముచు గలంగజేయునట్టి కలహము మొదలగునవి నీనాల్గును వాచికపాపకృత్యములు, జీవద్రోహ చింతమొదలగునవి మూడును మానసిక పాపకృత్యములు. ఈవిధములైన పాపకృత్యములను కాయము, వాక్కు, మనస్సు వీనిచే వర్ణించవలయును.

— ౧౭ ఉపకారవిధి ౧౭ —

అపృత్తివ్యాధిశోకార్తా ననువర్తేతశక్తితః. ౨౨

జీవనోపాయములేనివారిని, వ్యాధి దుఃఖము వీనిచే పీడింపబడినవారిని, శక్త్యనుసారముగ నుపచరించవలయును.

— ౧౮ సమదర్శన విధి ౧౮ —

ఆత్మవత్సరతం పశ్యేదపి కీటపిపీలికం,

పురుగులు, చీమలుమొదలగు అల్పజంతువులచుకూడ తనవలెనే యెల్లప్పుడు భావించవలయును.

— ౧౯ దేవాప్యర్చన విధి ౧౯ —

అర్చయేద్దేనిగోవిప్రస్పృగవైద్యసృపాతిధీన్. ౨౩

దేవతలు, గోవులు, బ్రహ్మణులు, జ్ఞానము, శీలము, తపస్సు, వయస్సు, వీనిచే వృద్ధులు, వైద్యులు, రాజులు, అతిథిలు మొదలగువారిని శక్త్యనుసారముగా పూజించవలయును.

— ౨౦ యాచక పరాభవనిషేధము ౨౦ —

విముఖాన్నార్థినః కుర్యాన్నావమన్యేత నాఝీపేత్,

యూపకుల సమతుష్టులుగ జేయించునడు. (అనగా శక్త్యనుసారముగా వారికి సహాయము చేయవలయునని భావము.) అవమీనించునడు. ప్రారమైన వచనములను జెప్పించునడు. (అనగా దూషించకూడదని తాత్పర్యము.)

— ౨౧ ఉపకార ప్రాధాన్యము

ఉపకారప్రధానస్యా దపకారపరేష్యరా. ౨౪

అపకారమునుచేయునట్టి శత్రువులకుకూడ ఉపకారమునే ముఖ్యముగా చేయవలయును.

— ౨౨ సమచిత్తత్వము ౨౨ —

సంపద్విపత్స్వేకమనాః హ్యేతావీర్వేత్సత్సలేనతు,

సంపత్తు, ఆపద వీనియందు సమమైన చిత్తముగలవాడై యుండవలయును. (అనగా సంపత్తు గలిగినపుడు అధికసంతోషమును, దుఃఖముగలిగినపుడు అతిదుఃఖమును జెంద

కూడదని భావము.) అయితే సంపత్తుకు కారణమైన యితరులయొక్క గుణములను గురించి మాత్రము అనూయపడదగునేకాని సంపత్తుచూచి మాత్రము అనూయపడజనదు. (అ)

— సంభాషణ విధి ౧ —

కాలే హితం మితం బ్రూయా దవిసంవాది వేశలమ్. ౨౫

యుక్తమైన కాలమునందు హితముగను, మితముగను, సత్యముగను, మనోహరముగనుండు వార్తను జెప్పవలయును.

— వర్తన ప్రకారము ౧ —

పూర్వాభిభాషీ సుముఖ సుస్థిలః కరుణామృదుః,
నైకస్సృణో న సర్వత్ర విస్తృభో న చ శంకితః. ౨౬

మనుజుడు తొలుతనే మాటలాడుస్వభావంబును ప్రసన్నమైన ముఖంబును, మంచి ప్రకృతియు, దయాళుత్వంబునుగలవాడై యుండవలయును. రానొకడే సుఖము ననుభవించుచుండు. అందరిని నమ్మించును.

“మాయా-చారే మాయయా వర్తితవ్యం”

కపటముగలవారియందు తానును కపటముతో ప్రసన్నుడవలయునని వ్యాసుడుకూడ జెప్పియున్నాడు. అందరియందును సందేహించుచుండు.

— నటించవలసిన విధి ౧ —

న కంచిదాత్త నశ్శత్రుం నాత్మానం కిస్య చిద్విభ్రం,
ప్రకాశయేన్నావమానం న చ నిస్సేవాతాం ప్రభోః. ౨౭

ఒకడు తనకు శత్రువని, రానొకనికి శత్రువని వెల్లెఱుఁగనుడు. అట్లులే తనకు సంభవించిన యవమానమును, ప్రభువునకు తనకుగల ద్వేషమును వెల్లెఱుఁగనుడు. వెల్లెఱుఁచినచో కలహకారులు తనకును రాజుకునుగల ద్వేషమును తెలిసికొని విశేషముగా పృథ్విజేయుదురు.

— లోకానుసరణక్రమము ౧ —

జనస్యాశయమాలక్ష్య యో యథా పరితృప్యతి,
తం తదైవానువర్తేత పరా రాధనఃపండితః. ౨౮

తానితరులను సంతోషింపజేయుటయందు సమర్థుడై యుండవలయును. జనుల యొక్క ప్రకృతినిఁటింగి వారివారిసంతోషానుసారముగా దానప్రియమైనదలచే ననుసరించవలయును,

అథ ఇంద్రియ పీడనాది నిష్కేధము

న పీడయేదింద్రియాణి న చైతాన్యతిలాలయేత్,

నేత్రాదీంద్రియములను అహితములైన పదార్థపర్యవాయకములచే పీడింపజనదు. అటులనే ఇంద్రియములను తృప్తికరమైన పస్తువులచే విశేషముగా లాలనముచేయంజనదు.

అథ నిష్ప్రయోజన కార్యారంభ నిషేధము ౨౦

త్రివర్గసూన్యం నారంభం భజేత్తంచావిరోధయన్.

ధర్మార్థకామరహితమైన వ్యాపారముల నారంభింపజనదు. అటులనే ధర్మార్థకామాదులకు పరస్పరము విరోధములేకుండుకార్యముల నారంభింపవలయును.

అథ ధర్మాచరణ క్రమము ౨౧

అచుమాయాత్ప్రతిపదం సర్వధర్మైశు మధ్యమాం,

నమస్తమైన యాచారములయందు మధ్యమమైన జ్ఞానమునుంచవలయును. (అనగా ఒకదానియందధికానక్తి, మఱియొకదానియందు స్వల్పానక్తి నుంచకూడదని భావము.)

అథ దీర్ఘరోమ ధారణాది నిషేధము ౨౨

నీచరోమనఖశ్శ్రుః నిర్మలాంఘ్రిమలాయనః.

30

మనుజుఁడు రోమములు (అనగా తలమెండ్రుకలు, శిరమునందలి మెండ్రుకలు,) నఖములు, గడ్డము, మీసములమెండ్రుకలు, వీనినధికముగ బెంచక పరిశుద్ధమైన కాళ్ళు, మలాయనములు (అనగా నాసికములు, కర్ణములు) గలవాడై యుండవలయును.

“పాష్టికం ధన్యమాయుష్యం శుచి రూపవిరాజనమ్, కేశలామనఘాదీనాం కృంతనం సంప్రసాధనమ్.”

కేశములు, నఖములు, గడ్డము, మీసములమెండ్రుకలు ఇవి మొదలగువానిని ఖండిండ్లచుట, అలంకరించుట వీనివలన శరీరపుష్టి, పుణ్యము, ఆయువు, పరిశుద్ధత, సౌందర్యము గలుగును.

“మేధ్యం పవిత్రమాయుష్య మలక్ష్మీకలినాశనమ్, పాదయోర్చల మార్గాణాం శౌచాదానమభిక్షాశః”

కాళ్ళు, మలమార్గములగు నాసికార్హాదులు, వీనిని పలుమారు శుద్ధిచేయుటవలన బుద్ధి పరిశుద్ధత, ఆయువుగలుగుటయేగాక దారిద్ర్యంబును, పాపంబును హరించునని చరక గ్రంథమునందు ఫలము చెప్పబడియున్నది.

అథ రత్నాదిధారణ విధి ౨౩

స్నానశీలస్ససురభిస్సువేషోఽనుల్బణోఽన్యులః,

ధారయేత్సతతం రత్నసిద్ధమంత్రమహాషధీః.

30

మరుజుడు స్నానముచేయునట్టి స్వభావముగలవాడును, సుగంధములను మేళవలది కొనుపాడును, మంచినస్త్రాదులచే నలంకృతుడును, విషయవంతుడును, మంచి ప్రకాశముతో గూడినవాడునునై యుండవలయును. మఱియును పద్మరాగాదిరత్నములు, జ్వరాజితాదిమంత్రములు, సహదేవిమొదలగు మహాషధములు నీసినెల్లప్పుడు ధరించుచు డవలయును.

సంచారక్రమము ౨౬

సాతపత్రపదత్రాణో విచరేద్ద్యుగమాత్రద్యుక్,

గొడుగును, పాదరక్షలను ధరించుకొని తనకు నెదుటనాలుగు హస్తముల ప్రమాణముగ మార్గమును జూచుకొనుచు సంచరింపవలయును. ఇటులజేయుమనుజునికి నెనుదుగ వచ్చుగోవు, ఆశ్వము మొదలగు జంతువులచే నుపద్రవము గలుగటండును.

“మారుతస్యానులోమ్యాయ ఖుడస్తంభశ్రమావహస్, అన్వర్థసంజ్ఞం పాదత్రిబలదృక్చక్రరక్షణమ్, వర్జ్యం నేత్రహితం ఛత్రం వాతవర్షాలపాపహమ్.”
పాదరక్షలను ధరించుటవలన వాతమునకు అనులోమగతి గలుగును. ఖుడస్తంభము, శ్రమమును హరించును. బలము, నేత్రములు, శుక్రము వీనికి రక్షణము గలుగును. గొడుగును ధరించుటవలన శరీరకాంతి, నేత్రములకు హితముగలుగును. వాఁడు, వర్షము, ఎండ వీనిచేగలుగు నుపద్రవము నివర్తించును. అరి గ్రంథాలరమునందు జెప్పబడి యున్నది.

రాత్రిసంచారక్రమము ౨౭

నిశితాత్యయకే కార్యే దండీ మాళీ సహాయవాక్.

31

రాత్రియందు అత్యావశ్యకమైన కార్యముండునపుడు హస్తమునందు కట్టుకు ధరించి శిరోవేష్టనము జేసికొని మంచినహాయముతో గూడినొసిన వాడై సంచరించ వలయును.

“స్థలతస్సంప్రతిష్ఠానం శత్రుణాం ద నిషేధనమ్, అప్యంభనమాయుష్యం భయక్షుర్ దండధారణమ్.”

దండధారణము కాలతొట్టు పడి పడునపుడు ఆధారణముగనుండును. శత్రువులను నిరాకరించును. ఆయుష్కురమైనది. భయమునువారిండును. అని దండధారణణము జెప్పబడి యున్నది. దండధారణమువలన సర్వాద్యుచ్చాటనమును, శిరోవేష్టనమువలన నాశనమునందు సంచరించుచుండు పక్షిమొదలగు వానియొక్క మూత్రపురీషాదులు శిరముపై బడ గుండుటల రక్షణమును, సహాయమువలన మనోదైర్యమును గలుగును.

❧ చైత్యద్వితీకమసిషేధము ౧❧

చైత్యపూజ్యధ్వజాశస్త్రచాయాభస్తతుమాశుచీక,
నాక్రామేచ్ఛర్కరాలోష్ఠబలిస్నానభువోపిచ

33

చైత్యస్థానముయొక్క నీడను (అనగా యజ్ఞశాల, లేక దేవతావాస పృథ్వివశేషము, లేక బౌద్ధాలయము వీనియొక్క నీడను) ఆచార్యులు మొదలగుపూజ్యులయొక్క నీడను, ధ్వజస్తంభముయొక్క నీడను, చండాలురు మొదలగు వారినిడను, బూడిద, ఉమక, మలమూత్రములు, కంకరవాయి, మట్టిగడ్డలు, దేవతాబలిస్థానములు స్నానము చేయు ప్రదేశము మొదలగువానిని దాటంజనదు.

ననీతరణాది నిషేధము

నదీం తరేన్న బాహుభ్యాం నాగ్నిస్కంధమభిప్రజేత్,
సంధిగ్ధనావం పృథ్విం చ నారోహేద్ధృష్టయానవత్

34

ఈదుటవలన నదులను దాటంజనదు. అగ్నిసమూహమున కెదురుగ నేతెంచంజనదు. సంధిగ్ధముగ (అనగా కట్టువదలి శిథిలమై మిగుల భారమునెక్కించ బడినదిగ) నుండునోడలయం దెక్కింజనదు. పృథ్విము, దుష్టమైనగుళ్ళముమొదలగు వానిపై నెక్కింజనదు.

❧ తుత్యాదికరః ప్రకారము ౧❧

నాసంవృతముఖః కుర్యాత్తుతిహాస్యవిజృంభణం,
హస్తాదులచేనోరుసు మూసికొనకనే దగ్గంజనదు. నవ్వంజనను. ఆవలింతను విడు

వంజనదు.

❧ నాసికాకర్షణాది నిషేధము ౧❧

నాసికాన్న వికృష్టియాన్నాకస్త్యాద్విలిఖేద్భువమ్.
నాంఘ్రే శ్చేష్టేత విగుణం నాశీతోత్కటకశ్చిరం,

35

కారణములేకయే నాసికము నాకర్షణముచేయంజనదు. భూమిపైగిరింజనదు. హస్తపాదాద్యంగమువలన విరుద్ధమైన కార్యములను జేయంజనదు. దీర్ఘకాలమువరకు గొంతుకూర్చుండంజనదు. కూర్చుండినచో ఆర్శ్యోరోగాదులు జనించును.

❧ శరీరవాజ్ఞనోవ్యాపారాది క్రమము ౧❧

దేహవాక్చేతసాం చేష్టాః ప్రాకృమ్యాద్వినివర్తయేత్.
నోర్ధ్వజానుశ్చిరం తిష్ఠేన్నక్తం నేవేత నద్రుమం,

36

దేహము, వాక్కు, మనస్సు, వీనియొక్క క్రియలను శ్రమ్యగుగుటకు మునుపే

నిలువవలయును. మోకాలునుపైకెత్తికొని చిరకాలమువరకు నిలువంజనదు. రాత్రియందు వృక్షముయొక్క నీడలో పోవంజనదు.

చత్వరాదిసేవన సిషేధము ౨౭

తథా చత్వరశ్చైత్యాంతచతుష్పదసురాలయాన్. 32
సూనాటవీశ్రూన్యగృహ శ్చ శానాని దివాపి న,

చత్వరము (అనగా నానావిధజనులచేరి వృథామాటలాడు స్థలము, లేక కూడ త్రోవలు కలియునట్టిస్థలము), శైశ్యప్రదేశము, నలుత్రోవలు కలియుస్థలము, దేవాదులము వీనిలో రాత్రులయందు పోవంజనదు. పథ్యస్థానము (అనగా ప్రాణమును పీయ నట్టిస్థానము), ఆడవి, పాడుపడినయిల్లు, శ్మశానము వీనిలో పగటియందుకూడ పోవంజనదు.

ప్రాతకాల సూర్యదర్శనాది నిషేధము ౨౮

సర్వథేక్షేత నాదిత్యం న భారం శిరసా వహేత్. 33
నేక్షేత ప్రతతం సూక్ష్మదీప్తామేధ్యాప్రియాణి చ,

ఒకప్పుడును సూర్యునిజూచుచుండజనదు. అటులనే ఉదయించుచుండుసూర్యుని అస్తమించుచుండుసూర్యుని, ఉదకము, అద్దముమొదలగువానియందు ప్రతిఫలించుచుండు సూర్యుని, రాహువుచే గ్రస్తమైన సూర్యుని మాడంజనదు; శిరమునందు అధిక భారమును మ్రోయంజనదు. సూక్ష్మమైనవస్తువు, స్వలింపుచుండువస్తువు, మలమూత్రములు ఇవ్వుములేనివస్తువు వీనినెప్పుడును జూడంజనదు.

మద్యవిక్రయాది నిషేధము ౨౯

మద్యవిక్రయసంధాన * దానాదానాని నాచరేత్. 34

మద్యమును విక్రయించుట, మద్యమును జేయుట, మద్యమును దానముచేయుట మద్యదానమును గ్రహించుట, ఇవిమొదలగువానిని చేయంజనదు. ఇవి బ్రాహ్మణవిషయము, అటుగాక యానిషేధము నెల్లరికి చెప్పుపక్షములో లోకమునందు మద్యవిక్రయాదివ్యవహారమే లేకపోవును.

పురోవాతాది వర్జనీయము ౩౦

పురోవాతాతపరజ స్తుషారపరుషానిలాఙ్,
అన్యజః శ్చవధూద్ధార కాసన్వప్నాన్నమైకునమ్. ౪౦
కూలచ్ఛాయాన్యపద్విష్టవాశ్శదంష్ట్రవిషాణినః,

* దానపానాని ఇతి పారాంతరము.

హీనానార్యాతినిపుణసేవాం విగ్రహము త్తమైః ౪౧

సంఘ్యాస్వభ్యవహారస్త్రీస్వస్వాధ్యయనచింతనం,

శత్రుసత్రగణాక్షిగణికాపణికాశనమ్. ౪౨

గాత్రవక్త్రగ్రాసనైర్వాద్యం హస్తకేశావధూననమ్,

తోయాగ్నిపూజ్యనుభ్యేన యానం ధూమం శవాశ్రయమ్ ౪౩

మద్యాతిసక్తిం విప్రంభస్వాతంత్ర్యేస్త్రీషు చ త్యజేత్,

ఎదురుగాలి, ఎదురెండ, దుష్టు, మంచు, దుష్టమైనగాలి వీనిని ఎఱ్ఱించవలయును;

తుష్టులు, కారియుమియుట, దగ్గు, నిద్ర, భోజనము, మైథునము వీనిని వక్రమమైన శరీరముగలవాడై చేయంజనదు. నదీతీరమునందలి వృక్షములయొక్కపీడ, రాజద్వేషి, సింహముమొదలగు దుష్టజాతువులు, పాము మొదలగు విషజంతువులు, పశువు మొదలగు కోమ్ములుగలజంతువులు, కులశీలనాదులచేహీనులు, దుష్టచేష్టలుచేయువాడు, మిక్కుటా ముగ లెక్కలనుజూచువాడు (అనగా బుద్ధుడు) మొదలగు వారిసేవనను, సన్తాన్తల తోవిరోధము, సంధ్యాకాలమునందుభోజనము, స్త్రీ సంభోగము, నిద్ర, అధ్యయనము, ఒకవిషయమునుగురించి యాలోచించుట మొదలగుకార్యములను, శత్రువు, సత్రము, సమూహము, దాసి, పంచెగాడు వీరియొక్క అన్నమును, శరీరము, నోరు, నఖములు మొదలగువానిచే వాద్యముచేయుట, చేతులను తలవెండ్రుకలను విడిచించుట, ఉడకము, అగ్ని, పూజ్యాలు, వీని నడుమ సంచరించుట, ప్రేతధూమము, మద్యపానమునందత్యాసక్తి, స్త్రీలయందు నవ్వుకముంచుట, స్త్రీలకుసాక్షకంత్వమునిచ్చుట మొదలగువానిని త్యజించవలయును యాగములో జేరియుండు బుద్ధిక్కుమొదలగువారికంటె నితరమైనవారు యాగాన్నమును భుజించకూడ దని శాస్త్రముచే నిషేధింపబడియుండుటవలన సత్రాన్నమునుదానికి యాగాన్నముని కొందరు అర్థముచేయుచున్నారు.

—౨౭ లోకానుసరణము ౨౭—

అచార్యస్సర్వచేష్టాసు లోక ఏవ హి ధీమతః ౪౪

అనుకుర్యాత్తమేవాతో లోకేకైర్ధే పరిక్షకః,

బుద్ధిమంతునికి ఈలోకమే సర్వకార్యములయందు అచార్యస్థానముగ నున్నది. (అనగా సర్వకార్యములను బాగుగ చెరియజేయుచున్న దని భావము) కాబట్టి పరిక్షించువాడు లోకవిషయములయందు దీలాచారమునే ఆనుసరింపవలయును.

—౨౮ సద్యోశ్రవణరూపము ౨౮—

అద్వైతసంతానతా త్యాగః కాయవాక్చేతనాం దమః. ✓ ౪౫

అ-సూ—4

స్వార్థబుద్ధిః పరాధేషు పర్యాప్తమితి సద్వృత్తం,

సర్వభూతములయందు యాభిప్రాయము, దానముచేయుట, శరీరవా జ్ఞానస్ఫు
లను నిగ్రహించుట, ఇతర ప్రయోజనములయందు స్వార్థబుద్ధి, ఇదియే శ్రేష్ఠమైన
వృత్తము.

—ॐ దుఃఖాభావోపాయము ॐ—

న క్తం దినాని మే యాంతి కథం భూతస్య సంప్రతి. ౪౬

దుఃఖభాజ్ఞ భవత్యేవం నిత్యం సన్నిహితస్మృతిః,

నే నెటుల నుండగా అహోరాత్రము లిపుడు గలించుచున్న వని (అనగా నేను
అహోరాత్రములయం జేమి జేసినా నని) ప్రతిదినము బాగుగా విమర్శజేయుచుండువాడు
ఃకానోకప్పుడును దుఃఖమును జెందకుండును.

—ॐ ఆచార ఫలము ॐ—

ఇత్యాచారస్సమాసేన సంప్రాప్నోతి సమాచరన్. ౪౭

ఆయురారోగ్యమైశ్వర్యం యశో లోకాంశ్చ శాశ్వతాన్. ౪౮

ఈప్రకారము సదాచారము సంక్షేపముగా జెప్పబడినది. కాబట్టి దానిని క్రమ
ముగ ననుష్ఠించువానికి ఆయువు, ఆరోగ్యము, ఐశ్వర్యము, యశస్సు శాశ్వతమైన
స్వర్గాదిలోకములు సులభముగ గలుగును.

ద్వితీయాధ్యాయము ముగిసెను.

—

తృ తీ యా ధ్యాయము

అవ. పూర్వాధ్యాయమునం దాయాబుతువులలో నాచరింపఁగిన నియమములు సామాన్యముగా జెప్పబడియుండినను ఆయాబుతుభేదమువలన నాహారవిహార సేవనములు భిన్నభిన్నంబులుగ నగునని ప్రతిపాదించుటకై దినచర్యాధ్యాయానంతరము బుతుచర్యాధ్యాయము జెప్పబడుచున్నది —

— ౭౭ బుతుచర్యాధ్యాయ ప్రారంభము ౭౭ —

సూ. అథాత బుతుచర్యాధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

దినచర్యాధ్యాయానంతరము బుతుచర్యాధ్యాయమును వివరించెదము.

— ౭౮ వస్తువులు ౭౮ —

మాసైర్ద్విసంఖైర్హిక్షాద్యైః క్రమాత్తదృతవః స్మృతాః,
శిశిరోధ వసంతశ్చ గ్రీష్మవర్షశరద్ధిమాః.

శిశిరాద్యాస్త్రీభి స్తైస్తువిద్యాదయనముత్తరం,
ఆదానం చ తేదాద త్రే నృణాం ప్రతిదినం బలమ్.

మాఖాదిమాసములలో క్రమముగ రెండేసి మాసములచొప్పున యథాక్రమముగ శిశిర, వసంత, గ్రీష్మ, వర్ష, శరత్, హేమంతము లన, నారుబుతువులు వెలయును. శిశిర, వసంత గ్రీష్మ బుతువులు మూడును చేరిన ఉత్తరాయణ మనబడును. ఉత్తరాయణ మనగా — సూర్యుడు ఉత్తరమార్గమునందు సంహరించుట యని యర్థము. ఆ ఉత్తరాయణమునందు సూర్యుడు మనుజులయొక్క బలమును ప్రతిదినమును గ్రహించుచుండును; కావున నాయుత్తరాయణమునకు ఆదాన మనియు నామాంతరము కలదు. మాఖాదిమాసములలో నాలుగేసి మాసములు ఒక బుతు వనియు, శీతోష్ణవృష్టిలక్షణములు గల హేమంత, గ్రీష్మ, వర్షములను మూడు బుతులే కల వనియు, కొంగరు వచ్చించుచున్నారు. కాబట్టి వానిమతమును తిరస్కరించి బుతువులు ఆరు. అని శ్ఠిరపరచుటకై “షట్” అనుపదము ఈతంత్రకారునిచే ప్రయోగింపబడినది.

ఆదాననామ కారణము ౭౯ —

తస్మిన్ హ్యత్యర్థతీక్ష్ణోష్ణ రూపౌ మార్గస్వభావతః,
ఆదిత్యపవనాస్సౌమ్యాన్ క్షపయంతి గుణాన్ భువః

తిక్తః కషాయః కటుకో బలితోత్ర రసాః క్రమాత్,
తస్మాదాదానమాగ్నేయం

ఉత్తరాయణమునందు సూర్యునియొక్క మార్గస్వభావమువలన నధికమైన తీక్ష్ణము, ఉష్ణము, రూక్షమును గల సూర్య వాయువులు భూమియొక్క సౌమ్యగుణములను (అనగా శీతగుణములను) నశింపజేయుచుండును; కావున నత్తరి తిక్త, కషాయ, కటురసములు యథాక్రమముగ(అనగా శిశిర ఋతువునందు తిక్తరసము గ్రీష్మ ఋతువునందు కటురసము, వసంత ఋతువునందు కషాయకటురసము) బలత్రవరంబులై యుండును. మఱియును శిశిరఋతువునందు తిక్తరసము బలవత్తరముగను, కషాయకటురసములు స్వప్రమాణముగను, వసంతఋతువునందు కషాయరసము బలవత్తరముగను తిక్తకటురసములు స్వప్రమాణముగను, గ్రీష్మఋతువునందు కటురసము బలవత్తరముగను తిక్తకషాయరసములు స్వప్రమాణములుగ నుండునని తెలియపరచుటకై తిక్తకషాయకటుకాః అని సమాసముగా జెప్పక తిక్తః కషాయః కటుకః అని ప్రత్యేకముగా జెప్పబడినవి. ఉత్తరాయణము భూమియొక్క సౌమ్యగుణములను బోకడది రూక్షకరమైన రసములను వృద్ధిచేయుచుండును; కావున నది నూగ్నేయ మనియు బఱంగును.

❧ దక్షిణాయనము ❧

బుతవో దక్షిణాయనమ్.

౪

వర్షాదయో విసర్గశ్చ యద్బలం విసృజత్యయం,

వర్షాది మూడు ఋతువులను చేరిన దక్షిణాయన మనబడును. అది మరుజాలకు బలమును గలగజేయును. కావున విసర్గ మని పఱంగును. దక్షిణాయన మనగా— సూర్యునియొక్క దక్షిణదిగ్గమన మని యర్థము.

౫

❧ విసర్గనామ కారణము ❧

సౌమ్యత్వాదత్ర సోమో హి బలవాః హియతే రవిః.

౫

మేఘస్పృష్ట్యనిలై శ్శీతై శ్శాంతతాపే మహీతలే,

స్నిగ్ధాశ్చేహాన్లులవణమధురా బలితో రసాః.

౬

విసర్గ మను దక్షిణాయన కాలమునందు శీతముగ, మృదువుగ, స్నిగ్ధముగ నుండు మేఘ, వర్ష, వాతములచే భూమియందు తాపము శమించి సౌమ్యగుణ మధికముగ నగుటవలన చంద్రుడు బలవంతుడుగను, సూర్యుడు దుర్బలుడుగను నగుచున్నారు; కావున నట్టికాలమునందు అష్టు లవణ మధుర రసములు యథాక్రమముగ(అనగా వర్ష ఋతువునందు అన్లురసము, శరద్రుతువునందు లవణరసము, హేమంతఋతువునందు

మధురరసము) బలవత్తరముగ నుండును, ఇటుల జెప్పటచే వర్షజ్జీముతువునందు అష్టరసము బలవత్తరముగను, లవణమధురరసములు స్వప్రమాణముగను, శరదృతువునందు లవణరసము బలవత్తరముగను, ఆష్టమధురరసములు స్వప్రమాణముగను, హేమంతమునందు మధురరసము బలవత్తరముగను, ఆష్టలవణరసములు స్వప్రమాణముగ నుండు ననిభావము.

—ॐ హేమంతాదులయందు బలవిచారము. ॐ—

శీతేగ్ర్యం వృష్టికుర్తేల్పం బలం మధ్యం తు శేషయోః,

శీతస్వభావముగల హేమంత శిశిరముతువులయందు మనుజులకు మిక్కుటముగ బలము కలుగును. వర్ష గ్రీష్మముతువులయందు అల్పముగ బలము కలుగును. శరద్వసంత బుతువులయందు మధ్యమ బలము కలుగును. ఆదానకాలమైన వసంతముతువునందు మిగులలీక్ష్ణము, ఉష్ణము, రూక్షముగల సూర్యవాయువులచే బలవృద్ధికి హేతువైన ఘామి యొక్క సౌమ్యగుణములు శోషనుజేంచుచుండగా నట్టికాలమునందు మధ్యమబలం బెటుల గలుగు ననెడిశంక కొందరికి జనించును. అయినను వర్షాదిముతువులయందు మనుజులకు వృద్ధిచెందియుండు బలము కృష్ణక్షయ చంద్రునివలె క్రమముగ తగ్గుచుండును. అటులనే దీర్ఘకాలముగ జేరియుండు బలము వసంతముతువులలో క్రమముగ తగ్గుచుండును. కాబట్టి వసంతముతువునందు మనుజులకు మధ్యమబల మని చెప్పినది సయ్యక్తి కంబుగనే యున్నది. ఈ హేతువుచేతనే యావద్వివర్గకాలమైన దక్షిణాయనముచే విశేషముగ వృద్ధిజెందియుండు బలము శిశిరముతువునందు క్రమముగ తగ్గుచుండును. అటుల తగ్గుచుండుబలము కృష్ణవక్షారంభమునందు క్షయించుచుండు చంద్రునివలె దృశ్యము కాకుండుటవలన శిశిరముతువునందు మిక్కుటముగ బలముకలుగు నని చెప్పినది యక్తియుక్తంబగుచున్నది. ఇక వసంత శిశిరముతు స్వరూపం బెట్లనగా —

“ఘామఘామరజోమందా స్త్రుషారావిలమండిలాః, దిగాః త్యా మరుదైచ్చ త్యా డుత్తరో రామహర్షణః. రోధిప్రియంగువున్నాగోషల్యః కనుమోష్ణ్వలాః, దృష్టా 7 జాజమహినాద వాయుసూకరాః హమానిపటలాచ్చన్నా లీన మీనవిమాంగమాః, నద్యస్సబాహ్నిస్సోష్ణాణః కూపాద్యాశ్చ హిమాగమే.”

దిక్కులు, సూర్యుడు, పొగవలె ఘామవర్షముగ, మందముగ, మంచుచే కలకబారి యుండు మండలములు గలవిగ నుండును. ఉత్తరపుగాలి తైత్త్రమువలన రోమాంచమును గలుగజేయును. లూడ్డుగ, ప్రేంకణము, పొన్న, ఉప్పి, మొదలగువృక్షములు పుష్పించి ప్రకాశించుచుండును. ఏనుగు, ఆడుమేక, దున్నపోతు, గుఱ్ఱము, కౌకి, కంది ఇవి కుదముతో గూడియుండును. నదలు మంచుసమాహముచే కష్టబడి లోన మునిగి

యందు మత్స్యములతోను గూడికొనియుండును. సెయ్యి మొదలగునవి కొంచెము ఊష్ణయుక్తముగనుండును. అని అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

— ౭౭ హేమంతర్తుచర్య ౭౭ —

బలినశ్శీతసంరోధాద్ధేమంతే ప్రబలోనలః.

భవత్యల్పేంధనో ధాతూః స పచేద్వాయునేరితః,

బలిష్ఠుడుగనుండు పురుషునియొక్క జారరాగ్ని హేమంతర్తుచర్యలో శీతప్రతిబంధమువలన వృద్ధిజెందును. (అనగా రోమకూపముల మూలముగా జారరాగ్నియొక్క జ్వాలవెలిపడకుండా శీతవాతాదులు స్రోతోమార్గముల నడ్డగించి లాసకప్రవేశింపజేయుటవలన జారరాగ్ని మిక్కుటముగ వృద్ధిజెందునని భావము.) ఈ యర్థమునే —

“ఉష్ణా బహిః ప్రతిహతో హిమశీతవాతైరంతశ్శరీరవివరం ప్రతివద్యమానః, స్వస్థానపిండితవపుర్భవప్రచండశ్శీతేనిలానలహరోఽధిరివ్యతేతః.”

అనువచనముకూడ బోధించుచున్నది అటులు వృద్ధిజెందిన జారరాగ్ని భుజించిన యాహారమును బాగుగపచనముజేయును. పచనమైన యాహారమువలన అధికబలము గలుగును. కాబట్టి హేమంతమునందు జారరాగ్నికి అల్పాహారము గలిగినయెడల నది వాతముచే నుద్దిహనుముజెంది రసాధిభాతువులను పచనముజేయును పై జెప్పినప్రకారము జారరాగ్ని హేమంతర్తుచర్యనందే ప్రబలముగ నగుటవలన దాని గురుత్వము గల యశే విధములైన యాహారములు “అతోహిమేస్త్రికానేవేత” ఇత్యాదిష్టోకములచే యుత్తరత్రవిధి పుడుచున్నవి. మరియు నిరరమైనవర్షాది ఋతువులయందు శీతవాతములచే జారరాగ్నికి మాంద్యము కలుగునేకాని దిపనము కలుగనేరదు. కావుననే —

“వృష్టివాతాకులే త్వహ్ని భోజనం క్లేదవాతజీత్,

పరిశుష్కం లఘుస్త్రిగ్ధముష్ణాద్బలవణం భజేత్.”

వృష్టి, వాతము వీనితో గూడియుండు దినమునందు క్లేదమును వాతమును శమింపజేయునదిగ, శుష్కముగ, లఘువుగ, స్త్రిగ్ధముగ, ఆష్ణముగ, అవణముగ నుండు భోజనమును సేవింపవలయునని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

— ౭౮ హేమంతమున మధురాదిరసోపయోగము ౭౮ —

అతో హిమేస్త్రికా నేవేత స్వాద్వష్ణులవణా రసాన్.

అట్లగుటజే మధురాష్ణులపణరసములను హేమంతర్తుచర్యనందు విశేషముగా సేవింపవలయును అటుల నిరర్థమువులయందు విశేషముగా సేవింపరాదు.

— హేమంతమున ప్రాతఃకాలభోజనవిధి —

దైర్ఘ్యాన్నిశానామేతర్ని ప్రాతరేవ బుభుక్షితః,

అవశ్యకార్యం సంభావ్యం యథోక్తం శీలయేదను.

• F

ఈ హేమంతమున రాత్రికాలము దీర్ఘముగ నుండుటవలన సాకలి తీవ్రముగ నగును. కావున ప్రాతఃకాలమునందే అవశ్యకములైన మలమూత్రోత్సర్జనాది కృత్యములను, దినచర్యాధ్యాయమున జెప్పబడిన కృత్యములను దీర్చికొని శీఘ్రముగ భుజించి పిదప నీయధ్యాయమునందు జెప్పబడు వాతఃపుష్కలైలాభ్యుదగాదుల నభ్యసించువలయును. “బుభుక్షితోఽవశ్యకార్యంసంభావ్యయథోక్తంశీలయేదను” అనిమూలము నందు చెప్పియుండుటవలన —

“అహారకాలే సంప్రాప్తే యో నభుక్తే బుభుక్షితః,

తస్య నీదతి కాయాగ్నిర్నిరంధన ఇవానళః.”

అనుచున ప్రకారము ఆకలిగలవానికి భోజనమే అవశ్యకమయిన కార్యముగ నున్నది; కాబట్టి ఆకలిగలవాడు భుజింపవలయు నని తెలిసికొనవలయును. పర్వకాలములయందు ఆకలిగలవాడే భుజింపవలయు నని జెప్పియుండుటవలన “బుభుక్షితః” అనుపదము యిచట వ్యర్థంబగుచున్న దనెడి శంక గలుగును. అయినను

“ముహూర్తహురదీర్ఘేఽపి భోజ్యాన్యస్యోచహారయేత్,

నిరంధనోంతరం లభ్యా యదైవం నవిహేదయేత్.”

అనెడిసామాన్యపదము హేమంతకాలమునందు జారరాగ్ని అగ్నితుల్యముగ నగుటచే అజీర్ణమునందుకూడ పలుమారు అహారము నియ్యవలయు ననియును, అటుల నియ్యనిచో జారరాగ్ని అహారములేనిదై మనుజుని జంపు ననియును బోధించుటవలన అజీర్ణమునందు ఆకలి లేనివానికి కూడ భోజనమునం దధికారముగలగ దనెడి భీమను నివారణముచే నిమిత్తమే “బుభుక్షితః” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది. “నిశానాం దైర్ఘ్యాత్” అనిచెప్పినందుచే హేమంతమునందు రాత్రికాలము దీర్ఘముగ నగునో ఆపుడు మాత్రమే యీవిధుల నన్నిటి నాచరింపవలయు ననియు, హేమంతకాలప్రారంభము నందే ఆచరించునదిలే దనియు భావంబగుచున్నది. ఆతో హిమేర్నికా సేవేత అనుచో “సేవేత” అనుపదము హేమంతకాలమునందు మధురాక్షులవణరసములను వాతకమ నార్ధము విశేషముగ నుపయోగ పరచవలయు ననియు, ఆబుతువులలో నొకానొక సమయమున నుపయోగించుట చాల దనియు సూచించునిమిత్తంబును, యథోక్తంశీల యేత్ అనుచో “శీలయేత్” అనుపదము వాచపారతైలము మొదలగు వానినన్నిటిని సమానముగ సేవింపవలయు నని సూచించునిమిత్తంబును, ప్రావారాజీశా అనుచో

ఇవి మొదలగువానిని సేవింపవలయును. మరియు దుష్పటి, మృదుపురగల శర్తములు, పట్టుబట్టి, రహితంబు, కాలుష మొదలగు వానిచే పరచుచుండు శయనమునందు ఉష్ణముగ, లఘువుగ నుండు అంబశిమొదలగువానిని కష్టకొని సమ్యక్గౌరవముగల లక్షణముగల యుక్తిచే (అనగా యుక్తమైన కాలమువరకు) పరచవలయును. పైజెప్పిన యుక్త్యుపసారముగ సూర్యకిరణములను, స్వేదవర్షను సేవింపవలయును. మరియు నెల్లప్పుడు పాదుకల సేవ ధరింపవలయును.

శీతబాధనివర్తనపాయము.

వీవరోరుస్తనశ్రోణ్యస్సమదాః సమదాః ప్రియాః
హరంతి శీతముష్ణాంగోఽధూపకుంకుమయశావనైః. ౧౫
అంగారతాపసంతప్తగర్భభూవేళ్ళచారిణః,
శీతపారుష్యజనితో న దోషో జాతు జాయతే. ౧౬

బలసినతోడులు, స్తనములు, పిఱుదులు గలిగినట్టియు, యావనమద్యపాన కామోద్రేకములచే మదింబియుండునట్టియు, ఆగరుమొదలగు వానిధూపము, అంకుమపువ్వులెవనము, యావనము మొదలగువానిచే నుష్ణమైన శరీరము గలిగియుండునట్టియు, తన కత్యంత ప్రయుక్తాంధ్రుగ నుండునట్టియు స్త్రీలనాలింగనము చేసికొనుటవలన శీతబాధ నివర్తించును. మరియు నిప్పుకణముల వేడిచే నుష్ణమైన మధ్యగృహమునందు సంచరించుచుండు పురుషునికి శీతాధిక్యముచే జనించు కష్టము ఎప్పుడును గలుగకుండును.

శీశిరర్తుచర్య

అయమేవ విధిః కార్యశ్శిశిరేఽపి విశేషతః,
తదా హి శీతమధికం రాక్ష్యం చాదానకాలజమ్ ౧౭

శిశిరముతువునందు శీతమును, ఆదానకాలస్వభావముచే జనించిన రాక్ష్యమునకు నధికముగ నుండుటవలన నా శిశిరముతువునందుకూడ పూర్వముచెప్పిన హేమంతముతువు యొక్క విధినే విశేషముగా ననుష్ఠింపవలయును.

వసంతర్తుచర్య

కఫశ్చితో హి శిశిరే వసంతేఽర్కాంశుతాపితః,
హత్వాగ్నిం కురుతే రోగా సతస్తం త్వరయా జయేత్. ౧౮

శిశిరకాలమునందు మధురస్నిగ్ధాద్యాహారములచేతను, కాలస్వభావముచేతను మిక్కుటముగ ప్రకోచించియుండు కఫము వసంతములుతువునందు సూర్యకిరణములచే తప్తమై ఉదకమువలె ద్రవించి జారరాగ్నిని జెరచి యనేకరోగములను గలుగజేయును.

కావున నటుల ప్రకృతిపించిన కఫమును వసంతముతువునందు త్వరగా హరింపజేయుము యును. వసంతకాలమునందు సూర్యరశ్మికి మిగులవటుత్వము గలిగియుండు నని సూచి చుటకై “అంశు” అనుశబ్దము ఈశ్లోకమునందు బ్రయోగింపబడినది.

“వసం లే దక్షిణో వాయు రాతామ్రకిరణో రవిః,

నవప్రవాళసంఘన్నాః పాదపాః కఠభోమలాః.

కింశుకాశోకమాతాదివనరాజవిరాజితాః,

శోణిలః శికులాలావకల శిలాహలాలాకలాః.”

వసంతకాలమునందు దక్షిణపుగాలి కలిగియుండును. సూర్యుడు ఎఱుపువర్ణముగల కిరణములతో గూడియుండును. వృక్షములు పిగుళ్ళచే గవ్వబడియుండును. దిక్కులు నిర్మలముగ, మోదుగ, ఆశోకము, మామిడి మొదలగువృక్షములతో గూడియుండు అరణ్యముచే బాగుగ ప్రకాశించునవిగ, శోయిల, తుమ్మెదలు, వీనిశబ్దము చే మధురముగ నుండును. అని వసంతముతువునర్వరూపము అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

వాసంతిక శ్లేష్మప్రకోచనివర్తకో పాయము

తీక్ష్ణైర్వమననస్యాద్యైర్లఘురూత్తైశ్చ భోజనైః,

వ్యాయామోద్వర్తనాఘాతైర్జిత్యా శ్లేష్మాణముల్బణమ్. ౧౯

స్నాతోఽనులిప్తః కర్పూరచందనాగరుకుంకుమైః,

పురాణయవగోధూమతౌర్ద్రజాంగలశూల్యభుక్ ౨౦

సహకారరసోన్మిత్రానాస్వాద్య ప్రియయాచితాః,

ప్రియాస్యసంగ సురభీః ప్రియానేత్రోత్పలాంకితాన్. ౨౧

సౌమనస్యకృతో హృద్యాన్వయన్వైస్సహితః పితౄః,

నిర్దనానాసవారిష్టశీధుమార్ద్వికమాధవాన్. ౨౨

ప్రకృతిపించినకఫమును తీక్షణమైన వమన నస్యవిచే కాదులచేతను, లఘువులును జిడ్డులేక రూక్షములునైన యాహారములచేతను, సంచారము నలుగుపెట్టికొనుట శరీరమర్దనము అను నుపచారములచేతను, వసంతకాలమునందు హరింపజేయవలయును. పిదప స్నానముజేసి పచ్చకర్పూరము, చందనము, అగరుగంధము, కుంకుమపువ్వు మొదలగువానిని మేననలదికొని ప్రాతవిధున యవలు, గోధూమలు, తేనె, శూలముచే వక్రముచేయబడిన జాంగలమాంసము వీనిని ఘుజించి తియ్యనిమామిడిపండు రసముతో గూడినదియును, తొలుత తన భార్యచే ఘుజించి యవ్వబడినదియును, తన ప్రియురాలి యొక్క ముఖపరిమళముతో గూడినదీ యును, ప్రియురాలియొక్క నల్లకలువవంటి

నేత్రములచే బాగుగ జూడబడినదియును, మనస్సుతో షకరంబైనదియును, హృదయమునకు హితకరంబైనదియును, దోషరహితంబైనదియునునైన ఆసవము, అష్టము, శీఘ్రము (అనగా చెఱువరసముతో చేయబడినది), మార్ద్దీకము (అనగా ద్రాక్షరసముతో జేయబడినది.) మాధవము (అనగా తేనెచేసిన లేక ఇష్టపుష్పవేసిన జేయబడినది) అయి యామద్యములను స్నేహితులతోగూడి పానముచేయవలయును.

“మద్యాకారాధికద్రవ్య మదిరాజ్యైః కృతస్తు యః,

సోరిష్టస్సాన్యదానవస్తు ద్రవ్యాణామత్య యః కృతః”

మద్యకరమైన అధిక ద్రవ్యములవలన చేయబడినది అరిష్టమనియు, మద్యకరమైనద్రవ్యములను దంచి విడిచి యారసముచే చేయబడినది ఆసవమనియు జెప్పబడును.

— శుంఠికాహార్యాది సేవనము ౨౯ —

శృంగిబేరాంబు సారాంబు మధ్వంబు జలదాంబు వా,

శొంఠియు క్షముగగాని, లేక వేగినచెక్క, చందనము మొదలగువాని యుక్తముగగాని, లేక తుంగము నైలతోడగాని కాచుడిననీళ్లను, తేనెతో జేర్చబడిన నీళ్లను పానముచేయవలయును.

— వసంతకాలమధ్యాహ్నవాసయోగ్యస్థానము ౩౦ —

దక్షిణానిలశీతేషు పరితోజలవాహిషు.

౨౩

అదృష్టసప్తసూర్యేషు మణికుట్టిమకాంతిషు,

పరపుష్టవిఘ్నేషు కామకర్తాంతభూమిషు.

౨౪

విచిత్రపుష్పవృక్షేషు కాననేషు సుగంధిషు,

గోక్షీకథాభిశ్చిత్రాభిర్తథ్యాహ్నం గమయేత్సుఖ

౨౫

వసంతకాలములో మధ్యాహ్నమునందు దక్షిణపుగాలివలన మిక్కుటము శీతలమైనదియును, నలదిక్కులయందు ఉదకము ప్రవహించుచుండునదియును, ఒకచో సూర్యరశ్మి కలిగి మరియొకచో సూర్యరశ్మి లేకుండునదియును, ఇజ్రమరకత రత్నాదులచే నలంకరింపబడిన మిట్టలు గలదియును, కోకిల శబ్దములతో గూడియుండునదియును, కామోద్దీపనకరంబైనదియును, నానావిధపుష్పవృక్షములతో గూడియుండునదియును, మంచిపరిమళముకలదియు నైన యుద్యానవనమునందు విచిత్రమైనకర్కలను సంభాషించుచు సుఖముగ నుండవలయును.

— వసంతమున పర్వనీయరసాదులు ౩౧ —

గురుశీత దివాస్వప్నస్నిగ్ధాఘ్నమధురాంశ్యజేత్,

గురువుగ శీతలముగ నుండు పదార్థములు, చగటినిద్ర, అష్టరసము, మధుర రసము వీనిని వసంతకాలమునందు వర్జింపవలయును.

గ్రీష్మర్తుచర్య

తీక్ష్ణాంశురతితీక్ష్ణాంశుర్గ్రీష్మే సంక్షిప్తీవ యత్.

౨౬

ప్రత్యహం క్షీయతే శ్లేష్మా తేన వాయుశ్చ వర్ధతే,

గ్రీష్మర్తువులో సూర్యుడు అతితీక్ష్ణమైన కిరణములుగలవాడై మను జలయొక్క బలమును హరింపజేయుచుండుటచే ప్రత్యహము శ్లేష్మము క్షీయింపుచుండును. అటుల శ్లేష్మము క్షీయించుచుండుటవలన వాతము వృద్ధిచెందును. ఈశ్లోకమునందు “తీక్ష్ణాంశురతితీక్ష్ణాంశుః” అని చెప్పియుండుచో “స్నేహమర్కతి తీక్ష్ణాంశుః” అని కొందఱు పఠించుచున్నారు. స్నేహమునుపదమునకు “స్నేహస్తేజోబలం సారం” అను నిఘంటువు వలన బల మనియర్థము.

“గ్రీష్మతేనీపుష్పసభ తీక్ష్ణాంశుర్దప్తపీఠితి, దిగ్ జ్వలంత్యో భూమిశ్చ మారుతో నైఋతో సుఖః. పవనాతపసంశ్లేష్మై ర్జ్వలంతో జ్వలితా ఇన, రాపార్తతుంగమాతంగ మహిక్షై కలుషిక్పలాః. దివాకరకారాంగారినికరైః క్షవితాంధస, ప్రరుద్ధరోధసో నిద్రాశ్చాయాహీనా మహిరుహః. విశిర్ణభర్ణప్రతాశ్చ శుష్కవల్లిభిరంకితాః.”

గ్రీష్మకాలమునందు ఆకాశము నల్లయగనిపుష్పమువలె నుండును. సూర్యుడు మిగుల తీక్ష్ణమును ప్రకాశమునుగల కిరణములతో గూడికొనియుండును. వాతము, ఎండ వీని సంబంధముచే జాతువులు తపించును. నదులజలము అగ్నితో సమానముగ నుండు సూర్య కిరణములచే శోషించి తాపముచే పీడింపబడిన ఏనుగు, దున్నపోతు మొదలగు జాతువులచే కలకబారియుండును. పృథ్వీమలయొక్క ఆకులు రాలి నీడ లేక యెండినతీగలచే జాట్టబడియుండును. అని గ్రీష్మకాలస్వరూపము అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడి న్నది.

గ్రీష్మర్తువర్జనీయ రసాదులు

అతోఽస్తికా పటుకట్వప్లువ్యాయామార్కక రాం స్త్యజేత్.

౨౭

కాబట్టి గ్రీష్మకాలమునం దధికముగా ఉష్ణ, కారము, పులును, వ్యాయామము, సూర్యకిరణములు వీనిశేవనను వర్జింపవలయును.

గ్రీష్మమున అన్నాదిశేవనక్రమము

భజేన్నధురమేవాన్నం లఘున్నీగ్ధం హిమం ద్రవం,
సుశీతతో యసిక్తాంగో లిహ్యత్సక్తూకా సశర్కరాన్.

౨౮

మద్యం న వేయం వేయం వా స్వల్పం సుబహువారి వా,
అన్యథా *శోభశైధిల్యదాహమోహాః కరోతి తత్. ౨౯

కుండేందుధవళం శాలిమన్నీయాజ్ఞాంగలైః పలైః,
పిబేద్రసం నాతిఘనం రసాలాం రాగ † ఖాండవౌ 30

పానకం పంచసారం వా నవమృద్భాజనస్థితం,
మోచచోచ దక్షైర్మృక్తం సాష్టుం మృణ్మయశుక్తభిః. 30

పాటలావాసితం చాంభ స్సకర్పారం సుశీతలం,
శశాంకకీరణాః భక్ష్యాః రజన్యాం భక్షయన్ పిబేత్. 31

ససితం మాహిషం క్షీరం చంద్రనక్షత్రశీతలం,

గ్రీష్మర్తువునందు మధురమైనయన్నమును, లఘువుగ స్నిగ్ధముగ శీతలముగ ద్రవముగ నుండు పదార్థములను, మిక్కుటముగ భుజింపవలయును, “మధురమేవ” అను ఏవకారమువలన ఇతరరసముల నటులవిశేషముగ పేమింపజన దని సూచ్యంబగుచున్నది. అతిశీతలమైన జలములో స్నానముచేసి పంచదారతో గూడియుండు వరి పేలాలసిండిని భుజింపవలయును. గ్రీష్మకాలములో మద్యమును పానముచేయం జనదు. వాతశ్లేష్మప్రకృతిగలవారు వాతశమసార్థమై మద్యమును పానముచేయవలసియుండినచో స్వల్పముగా పానముచేయవలయునేకాని యింకరఋతువులయందువలె నధికముగ పానముచేయం జనదు. పిత్తశ్లేష్మప్రకృతిగలవారు శ్లేష్మపిత్తశమసార్థమై పానముచేయవలసి యుండినచో అధికమైన యువకములో స్వల్పముగ మద్యమునుజేసి పానముచేయదగునేకాని యింకరఋతువులయందువలె నధికముగ పానముచేయంజనదు. అటుగాక నధికముగ పానముజేసినచో వాపు, అంగతైధిల్యము, సర్వాంగములయందు తాపము, మోహము కలుగుచు జాంగలమాంసముతోడ మొల్లపుష్పము చంద్రుడు వీనివలె తెల్లగ నుండు శాల్యన్నమును భుజింపవలయును. కొంచెముగ ద్రవమైన, మాంసరసము, రసాలా (అనగా పెరుగులో ననేక ద్రవ్యములను జేర్చిచేసినది), రాగ, ఖాండవములు, నూతనమైనవట్టి పాత్రలో నుంబబడినదియును, ఆరటిపండ్లు, పనసపండు, వీనితో గూడినదియును, దికింక పులుసుగనుండునదియు నగుపంచసార మను పానకము మొదలగువాని నన్నిటిని వట్టి దుత్తతోడనే పానముచేయవలయును. ఇక రాగ ఖాండవవివరణం బెట్లన్న —

“సితామధ్వాదిమధురా రాగాస్తత్రాచ్చకాంతయః. లేసాష్టాః ఖాండవాలేహ్యః
పేయాశ్చాంశుకగాలితాః స్యాద్వస్థుషటుకట్వాద్యాః ప్రలేహాస్తత్ర ఖాండవాః, గుడ

దాడిమమాంసాద్యాః రాగాశ్చాంతుకగాలితాః. హృద్యావృష్ట్యారుచికరాః గ్రాహిణా రాగఖాండవాః.”

అనువచనముల ప్రకారము పంచదార, మధ్యాదిగుణము వీనిచే మధురంబై ఒకింతపులుపుగ, స్వచ్ఛముగ నుండునది రాగమనబడును. మధురాష్టుకటులవణరసాదులుగల ప్రలేహములు ఖాండవములనబడును. పడకట్టిరబెల్లము, దాడిమపండురసము, మాంసరసము మొదలగునవి రాగ మనబడును. మఱియును—

“గుడదాడిమాదియుఁజై విజ్ఞేయా రాగఖాండవాః,

త్రిజాతమరిచాద్యైస్తు సంస్కృతాః పానకాస్తథా.”

బెల్లము, దానిమ్మపండు మొదలగు వానితో గూడినదై త్రిజాతకము, మిరియములు మొదలగు వానిచే సిద్ధముజేయబడినది రాగఖాండవము లనబడు నని గ్రంథాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది. పంచసారపానక వివరం బెట్లన్న —

“ద్రాక్షామధూకభిర్జూరకాశ్చర్యస్సవరూషకాః, తుల్యంజైః కల్పితం పూశశీతం కర్పూరవాసితమ్, పానకం పంచసారాఖ్యం దాహతృప్తానివర్తకమ్.”

అనువచనముల ప్రకారము ద్రాక్ష, ఇప్పపూలు, భిర్జూరము, గుమ్మడు, పెద్దయొక, వీనిని సమభాగములుగ నుదకముతో వైచి యొకింతసేపు నునిచి నడియగట్టి పచ్చకర్పూరముకూర్చి వాసెన గట్టిన నది పంచసారపానక మనబడును. మఱియును ఘృతము, పిప్పలి, పచ్చకర్పూరము, తేనె, శర్కర వీనితోడ సిద్ధము చేయబడినపాలు పంచసార పానక మనబడునని కొందరు చెప్పుచున్నారు. మిక్కిలి చల్లనైనయుదకమును మట్టిపాత్రలో పోసి గలిగొట్టుపూలనుజేర్చి వాసెనగట్టి పచ్చకర్పూరమునుజేర్చి మట్టిదుత్తతోడనే పానము చేయవలయును.

“పరిపేలవయాతుల్యైస్తథా గుగ్గలుముస్తాః, చూర్ణితాశ్వశీనోపేతా సపభాజనధూపనమ్. కుష్ఠముస్తకసంయుక్తైః పేలవోశీరవాలుకైః, మృదితామృత్యుస్త్వైస్తైః ఖదిరాగారపాలితాః. సహకారరసాభ్యుక్తాః, చంపశోత్పలవాలుకైః, పద్మకుంజకుంజైశ్చ యథాలాభాధివాసితాః, శ్రేష్ఠస్సలిలవాసోయస్తృతస్సర్వద్రవో బుధైః.”

అనెడి సుశ్రుతవచన ప్రకారము తుంగమునైలు, గుగ్గిలము, శోలతుంగమునైలు, వీనిని సమభాగములుగ చూర్ణముజేసి పచ్చకర్పూరముతో జేర్చి క్రొత్తకుండకు ధూపము నివ్వవలయును. మఱియు చెంగలన్నితోష్ట, శోలతుంగమునైలు, తుంగమునైలు, వట్టిపేరు, కురుపేరు వీనిని మట్టితోడజేర్చి బాగుగపెసికి కుండకులోపలబూసి చంద్రనివ్వలతో కాచి సిదప నాగుండ్లలోపల్ల తియ్యమామిడిపండ్లరసమును యీసి దానిలో ఉదకము పోసి

సంపెంగపువ్వు, కలువ, వరువేరు, తామరపువ్వు, పంజకము, మొల్ల వీనిచేగాని, వానిలోదొరకినవానిచేగాని వాసనగట్టవలయును. ఇటుల వాసనగట్టుట సర్వబుతువుల యందు హితకరం బనియు, శ్రేష్ఠం బనియు వండితులు వచింపుచున్నారు. కర్పూరనాళి కాయనుభవ్యములను రాత్రులయందు భుజించి చంద్రనక్షత్రములవలన శీతలంబై యుండు (అనగా వైత్యార్థము బయలుపరచేకమునం దుపబడిన) ఎరువపాలలో పంచ దారను కలిపి పానముచేయవలయును.

గ్రీష్మమున మధ్యాహ్నవాసయోగ్యస్థానము ౨౯

అభ్రంకషమహాసాలతాలరుద్ధోష్ణరశ్మిషు. 33

వనేషు మాధవీశిష్టద్రాక్షాస్తబకశాలిషు,
సుగంధిహిమపానీయసిచ్యమానపటాలికే. 3౪

కాయమానే చితే చూతప్రవాళఫలలుంచిభిః,
కదలీదళకల్లారమృణాళకమలోత్పలైః 3౫

కల్పితే కోమలైస్తల్పే హసత్కుసుమపల్లవే,
మధ్యందినేర్కతాపార్తః స్వప్యాద్ధారాగృహేభవా. 3౬

పుస్తస్త్రీస్తనహస్తాస్యప్రవృత్తో శీలవారిణి,

ఆకాశమునంకనట్లు మిక్కిలి పొడవైన గొప్పపువ్వులను సూర్యరశ్మినడగించుచు బండిగురిగింజతీగెలతో చుట్టబడిన ద్రాక్షగుత్తులచే బ్రకాశించుండు వనములో పందిలి నిర్మించి దానిచుట్టు సువాసనగల పన్నీరుచే తడుపబడిన వస్త్రములను జుట్టి మామిడిపండ్లు, మామిడిచిగుళ్లు, మామిడిపూలగొత్తులు వీని నభోముఖముగ ప్రేలాడుచుండునటులగట్టి దానిలో నతిమృదువైన అరటిచిగుళ్లు, చెంగలువ, తామర తూండ్లు, తామరపువ్వులు, నల్లకలువలు మొదలగువానిచే నిర్మించబడిన కయనమునందు గ్రీష్మకాలమున మధ్యాహ్నములో సూర్యకిరణతాపమును సహించలేని మనుజుడు నిద్రించవలయును. లేక పుష్పములు చిగుళ్లకట్టబడి విచిత్రమైన వస్త్రాభరణాదులచే నలంకరించబడి స్తనములు, హస్తములు, ముఖము వీనిమూముగల సుగంధమైన జలము వెలిపడుచుండునట్లు మ్రాను మొదలగువానిచే జేయబడిన స్త్రీరూపమైనబొమ్మనునిచియుండు ధారాగృహమునందుగాని నిద్రించవలయును.

గ్రీష్మకాలమున రాత్రి వాసయోగ్యస్థానము ౩౦

నిశాకరకరాకీర్ణే సౌధపృష్ఠే నిశాసు చ 32

అసనా

రాత్రులయందు చంద్రకిరణములచే వ్యాప్తమైన మేడమీద పసింపవలయును.

శ్రీష్టమన శ్రమహరణోపాయము ॥

- స్వస్థచిత్తస్య చందనాద్గ్రీస్య మాలినః,
 నివృత్తకామతంత్రస్య సుసూక్ష్మతనువాసనః. 35
- జలార్ద్రాస్త్రాలవృంతాని విస్తృతాః పద్మినీపుటాః,
 ఉత్తేపాశ్చ మృదూత్తేపాః జలవర్షిహిమానిలాః. 36
- కర్పూరమల్లికామాలా హారాస్సహరిచందనాః,
 మనోహరకలాలాపా శ్శిశవస్సారికాశ్శృకాః. 37
- మృణాళవలయాః కాంతాః ప్రోత్ఫుల్లకమలోజ్జ్వలాః,
 జంగమా ఇవ పద్మిన్యో హరంతి దయితాః క్లమమ్. 38

స్వస్థచిత్తుడు, చందనముచే తడుపబడిన శరీరముగలవాడు, పుష్పమాలికలకు ధరించినవాడు, కామసుఖమును నివృత్తించినవాడు, అతినూత్నమైన వస్త్రమును ధరించినవాడు నైనపురుషునికి జనించిన బడలికకు జలముచే తడుపబడిన విననకట్టలు, మెల్లని గాలి రాదగిన తాటియాకులు నెమలియాకులు మున్నగువానిచే చేయబడిన విననకట్టలు జలకణములను పర్చించునట్టి మందవాతము, పచ్చకర్పూరము, మల్లెపువ్వులమాలికలు, ముక్తాహారము, హరిచందనము, ముచ్చటగ మాటలాడుకొనువులు, గోరువంక, చిలకలు, తామరపువ్వులవలె బ్రకాశించునట్టి 'నేత్రములుగలవారై తామరతూండ్లను గాజులవలె ధరించియుండునట్టియు, సుంపరించునట్టి తామరమడుగువలె నుండునట్టియు, అత్యంత ప్రియులైనట్టియు, యావనమునం దుండునట్టియుస్త్రీలు మొలలగువాని సేవనచే నివర్తించును. క్లమ మనగా —

“యో నాయాః శ్రమో దేహే ప్రవృద్ధశ్శాన్తిసంజితః,

క్లమస్స ఇతి విజ్ఞేయ ఇంద్రియార్థప్రబాధకః.”

అసెడి సుశుతవచనప్రచారము ఆయాసము, శాన్తిసములేకయే దేహమున వృద్ధిచెంది ఇంద్రియార్థములను బాధించునట్టి శ్రమ మని తాత్పర్యము.

శ్రమ వర్జ్యవర్య ॥

ఆదానగ్లానవపుషా మగ్నిస్సన్నోఽపి నీదతి,

వర్షాసు దోషైః.

ఆదానకాలమైన శ్రీష్టముతువువలన బడోనశరీరముగల పురుషులయొక్క జాతరాగ్ని మిగుల మందగించి వర్షాకాలమునందు కాలస్వభావముచే దుష్టమైన వాత విక్షేపములవలన మరల దూషింపబడి నశించును.

“వర్షాసు వారుణోవాయుస్సర్వసస్యసముష్ఠుః, భిన్నేంద్రసిలనిలాశ్రబృంద బంధావిలం నభః. దీర్ఘికా నపవాప్యో యాః మగ్నసోపాసంక్తయః, వారిధాహ

భృశాఘాతవికాశితసరోరుహాః. సరితస్సాగరాకారా భూరస్తబిదస్థలా, మందస్తనిర
జీమూతశీఖదర్దరనాదితా. ఇంద్రగోపధనుఃఖండవిద్యుదుద్యోతదీపితా, పంచ శ్యామల
తృణశాలినీ కుటజోజ్జ్వలా.”

వర్షాకాలమునందు వడమటినిక్కుగాలి సమస్తమైనపంటలు గలిగియుండును. ఆకాశము
ఇంద్రనీలమణివలె నల్లగనుండు మేఘములచే మూయబడియుండును. నుయ్యి, నడ
బావినిపడిగట్టు ఉదకిమలలో మునిగియుండును. తామరపూలు వర్షధారలచే నశిభూత
మును జెందియుండును. నదులు సముద్రమువలె ఉదకముతో నిండియుండును. మేఘ
గర్జనము, నెమళ్ళు, కప్పలు వీలిశబ్దము విశేషముగ నుండును. ఇంద్రధనుస్సు, ఇంద్ర
గోపపురుగులు, మెరుపులు, భూమియందు వర్ణమగలకనువు, గిరిమల్లికలు ఇవి ప్రకా
శించుచుండును. అని వర్షాకాలస్వరూపము అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

— వర్షర్తువునందు వాతాదులను దుష్టత్వము —

దుష్కంతి తేంబులంబాంబుదేంబరే.

౪౨

సతుషారేణ మరుతా సహసా శీతేశేన చ,

భూబాష్పేణాప్లుపాకేన మలినేన చ వారిణా.

౪౩

వహ్నినైవ చ మందేన

వర్షాకాలమునందాకాశము మేఘములచే నావరింపబడి యుండునపుడు జలకణ
ములతో గూడియుండునట్టియు, గ్రీష్మకాలతాపానంతరమే శీతలముగ నుండునట్టియు
గాలివలన యీననుండు వాతము దూషింపబడును. అటులనే భూమియొక్క ఉష్ణము
వలనను, కాలస్వభావముచే ఆప్లుపాకమును జెందియుండు ఉదకపానమువలనను
పిత్తము దూషింపబడును. సాలెపురుగులయొక్క విజ్ఞాత్రానులచే కలిగియుండు వర్షో
దకపానమువలనను, కాలస్వభావమువలనను, మిక్కుటముగ మాంద్యమును జెందియుండు
జారరాగ్నిచే క్షేష్ణము దూషింపబడును. మైజెష్టన హేతువువలన వాతపిత్తక్షేష్ణములు
మూడును వర్షాకాలమునందు దూషింపబడును. ఇటులనే ఆకాశము మేఘములవలన
గచ్ఛబడుచుండు ఇతరకాలములయందును వాతాదులు దూషింపబడునని “తేంబులం
బాంబుదేంబరే” అను వాక్యము సూచింపుచున్నది. దూషింపబడుట అనగా—త్వమతమ
కృత్యములయం దనవృద్ధింబులుగ నగుటనుని భావము. ఈశ్లోకమునందు వాతపిత్తకఫరక్త
ములు నాల్గు నేకకాలమున ప్రకోపము జెందునని చెప్పబడియున్నది.

“చయప్రకోపప్రశమా వాయోగ్గ్రిష్టాదిషు త్రిషు”.

వాతమునకు గ్రీష్మము మొదలగు మూడుబులువులయందు యథాక్రమముగ చయము,
ప్రకోపము, ప్రశమము గలుగునని ఉత్తరత్ర జెప్పబడును. కాబట్టి దుష్కంతిత్యాదివచన

మును, చయప్రకోపశ్రమా ఇత్యాదివచనమును పరస్పరము విరోధించుచున్న వనే శ్లోకలుగును. అయితే మూలశ్లోకమునందలి “దుష్కృతి” అనుపదమునకు స్వస్థానమునంజే ప్రకోపమును జెందియుండు వాతాదిదోషములు చిహ్నాదిసంబంధముగల ద్రవ్యమువలె స్వకార్యమునం దనమర్థంబులుగ నగుచున్నవనిభావము. “చయప్రకోపప్రశమాః” అను శ్లోకమునకు వాతాదిదోషములు స్థానాంతరమును జెంది ప్రకృపించునని భావము. కాబట్టి “దుష్కృతి తేంబులంబాంబుజేంబరే” అనువచనమునకును ఉత్తరత్రజేష్టుబడు ‘చయప్రకోపప్రశమాః’ అనువచనమునకును పరస్పరవిరోధము లేదు.

❧ వర్షర్తువునందు వాతాదిప్రకోపశమనోపాయము ❶ ❧

తేష్విత్వనోన్యన్యదూషిషు,

భజేత్సాధారణం సర్వమూషణస్తీజనం చ యత్.

౪౪

ఈ ప్రకారము వాతాదిదోషములు పరస్పరము దూషించబడుస్వభావముగలవై యుండునపుడు వాతాదిప్రకోపము నేకకాలమున శమింపజేయునవియు, జారరాగ్ని దీపనమును గలంగ జేయదగినవియునగు పస్తువుల సేవింపవలయును.

“శాంతేగ్నా మ్రియతే యుక్తే చిరంజీవత్యనామయః,

రోగీ స్యాద్వికృతే మూల మగ్ని స్తస్మాన్నిరుచ్యతే.”

అను వచనప్రకారము జారరాగ్ని చల్లారిన మరణముగలుగును. క్రమముగనుండిన చి కాలమువరకు జీవించియుండును. వికారమునుజెందిన రోగిగ నగును. కాబట్టి అగ్నితి లోను జారరాగ్నియే ప్రధానము. దానంజేసి జారరాగ్నికి వృద్ధికరమగు పస్తువుల సే ముఖ్యముగ ఘోషింపవలయునని తెలియపరచుటకై “తేజనం చ” అని చకారము ప్రయోగింపబడినది.

❧ వర్షర్తువునందు నిరూహవస్తాదిసేవనాక్రమము ❷ ❧

అస్థాపనం శుద్ధతనుః జీర్ణం ధాన్యం రసాకృతాన్,

జాంగలం పిశితం యూషాన్తధ్వరిష్టం చిరంతనమ్.

౪౫

మస్తుసోవర్చలాధ్యం వా ంచకోలావమూర్జితం.

దివ్యం కౌపం శ్రుతం చాంభో భోజనం త్వతిదుర్దినే.

౪౬

వ్యక్తామలవణస్నేహం సంశుష్కం ఙ్క్షౌద్రవల్లఘు,

విరేచనాదులవలన శరీరమును శుద్ధిజేసికొనినవాడు వర్షాకాలమునందు నిరూహ వస్త్రాని జేయించుకొనుటయేగాక ప్రాతవియైన యవగోధూమాది ధాన్యములు, స్నేహ శంకర్యాదులలోజేర్చి సిద్ధముచేయబడియుండు మాంసరసము, లేడి మొదలగు జాంగల మాంసము, పెసరకట్టు, పురాతనమైన మార్ధిక్యము, అరిష్టమును మద్యము, సోఘ

లవణము, పిప్పలి, మోడి, చవ్వము, చిత్రమూలము, శొంఠి పీనితో జేరియుండు పెరుగుమీడివిగాడ, ఆకాశోదకము, కూపోదకము, కాచినయుదకము. వాతవర్షాదులతో గూడి సూర్యరశ్మి లేకుండునట్టి దుద్దినమునందు ఆష్ట లవణ స్నేహారసము లధికముగ జేరియుండు భోజనము, వగరు మొదలగు రసాలు, లఘువుగ, లేనతోగూడినదిగ నుండు శుష్కమైన పక్షార్థములు మొదలగువానిని సేవింపవలయును.

❧ వర్షర్తువునందు వర్తనప్రకారము ❧

అపాదచారీ సురభిస్సతతం ధూపితాంబరః.

౪౭

హర్త్యప్యప్నే వనేద్బాష్పశీతశీకరవర్జితే,

పురుషుడు వర్షాకాలమునందు పాదగమనముచేయక సువాసనగలగంధమును సువాసనగలద్రవ్యములచే ధూపము వేయబడిన వస్త్రములను ధరించుకొని ఉష్ణము, శీతము, జలకణములు లేకుండెడి వైమేడలో వసింపవలయును.

❧ వర్షర్తువునందు వర్జనీయములు ❧

నదీజలోదమంథాహస్వస్వానాసాతపాంస్త్యజేత్.

౪౮

నదీజలము, ఉదమంధము (అనగా ఉదకములో కలపబడి నేతితోగూడియుండు పరిపేలసిండి) వగటిర్చి, ఆయాసకరమైన పనులు, ఎండ పీనిని వర్షాకాలమునందు వర్జింపవలయును.

“ఉదమంధం దివాస్వప్నమపశ్యానం నదీజలమ్,

వ్యాయామమాతపం చైవ వ్యవాయం చాత్ర వర్జయేత్.”

అను పదనముచే వైజ్ఞేయిన నదీజలాదులను, మంచును, మైథునమును వర్జింపవలయు నని చరకాచార్యుడుగూడ చెప్పియున్నాడు.

❧ శరదృతుచర్య ❧

వస్తాశీతోచితాంగానాం సహస్రై వార్కరశ్చిభిః,

తప్తానాం సంచితం నృష్టై పిత్తం శరది కుప్యతి.

తజ్జయాయ ఘృతం తిక్తం విరేకో రక్తమోక్షణం,

వర్షాకాలమునందు శీతపదార్థాభ్యాసముగల పురుషులు శరత్కాలము ప్రాదుర్భవించినతోడనే సూర్యోరణములచే తపించుచుండగా వారికివర్షాకాలమునందు వృద్ధిజెందియుండు సిత్తము శరత్కాలమునందు ప్రకోపమును జెందును. కాబట్టి తన్నివారణార్థంబై కుష్టఙ్గిత్వయందు చెప్పుగడిగి తిక్తపుష్పమునుగాని, లేక తిక్తద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడిన ఘృతమునుగాని పానముచేయవలయును. మఱియును విరేచనరక్తమోక్షణములనుగూడ చేయించుకొనవలయును. “విరేచనం పిత్తహరణం” అనెడి వచన

ప్రకారము పిత్తప్రకోపమునందు చికిత్సలన్నింటిలో విరేచనమే ముఖ్య చికిత్సయగుట వలన విరేచనమే తొలుత జెప్పబడినది. పిత్తమునకు రక్తము ఆధారముగ నుండుటవలన రక్తమోక్షణము తదనంతరము జెప్పబడినది.

“స్నేహస్వేదావనభ్యస్య కుర్యాత్సంకోధనం తు యః,

దారుశుష్కమివానామే శరీరం తస్య దీర్ఘతి.”

అనగా స్నేహస్వేదములను తొలుత జేసికొనక విరేచనము జేయించుకొనువాని యొక్క శరీరము వంచబడిన యొడినకట్టవలెనే విరిగిపోవును అని చెప్పియుండుట వలన విరేచనమునకు తొలుత స్నేహస్వేదకర్మలు అంగములుగ నుండుటవలన తిక్తఘృతము ముందుగా చెప్పబడినది. విరేచనము, రక్తమోక్షణము జేయించుకొనినవాని, వాతప్రకోపమును, కాలస్వభావమువలన పిత్తప్రకోపము గలుగును. కాబట్టి తన్నివాణార్థంబును, శరీరపుష్ట్యర్థంబును, జారరాగ్నిగీవనార్థంబును తిక్తఘృతమును ముఖ్యముగా నియోగింపవలయు నని చెప్పియుండుటవలన విరేచనాదులకు ముందుగా తిక్తజెప్పబడినది. వసంతకాలములో స్లేష్మహరణార్థము వచునకర్తయు, వర్షాకాలమునందు వాతహరణార్థము వస్త్రీకర్తయు నావశ్యకంబై యుండునటులనే శరత్కాలమునందు పిత్తహరణార్థము విరేచనకర్తయు నావశ్యకంబై యుండును.

“శరది వ్యోమ శుభ్రాగ్రం కించిత్పంకాంకితా మహీ, ప్రకాశకాశనస్తాహ్వాకుముద్రా శాలిశాలినీ. విక్షిప్తతీక్ష్ణకిరణో మేఘాఘనిగమాద్రవిః; రక్తవర్ణోఽతివిమలః క్రౌంచమాలాకులా దిశః. కమలాంతరసంలీనమీనహంసవిఘ్నట్టనైః, తరంగభంగతుంగాని సరాంసి విమలాని చ.”

శరత్కాలమునందు ఆకాశము తెల్లనిమేఘములతో గూడియుండును. భూమిపైనుండు బురదగనుండును. వికసించియుండురెల్లు, ఏడాకులపొన్న, తెల్లకలువ, శాలిధాన్యము వీనిచే భూమి ప్రకాశించుచుండును. మేఘప్రతీబంధము లేకుండుటవలన సూర్యుడు తీక్ష్ణమయినకిరణములు రక్తవర్ణముగలవాడై అతి నిర్మలముగ నుండును. దిక్కులు క్రౌంచవక్షియొక్క సమూహముచే వ్యాప్తముగ నుండును. గుంటలు తామరపుష్పములతో మరుగుపడియుండు మత్స్యములు, హంసలు, వీనితోగూడి అలలచే వ్యాప్తము నిర్మలముగ నుండును, అని శరత్కాలస్వరూపము అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడి యున్నది.

— శరదృతువునం దన్నాదిసేవనక్రమము —

తిక్తం స్వాదు కషాయం చ తుధితోఽన్నం భజేల్లఘు. ౫౮
శాలిముద్గసితా ధాత్రి పటోలమధుజాంగలం,

శరత్కాలమునందు ఆకలిగలమనుజుడు తిక్త, మధుర, కషాయరసములతో గూడి లఘువుగనుండు అన్నమును, శాలిధాన్యము, పెసలు, పంచదార, జినిరికాయ, చేతిపొట్ట, తేనె, జాంగలమాంసము మొదలగువానిని భుజింపవలయును.

శరదృతువునందు హంసోదకసేవనక్రమము ౧౭

తప్తం తప్తాంశుకిరణై శీతం శీతాంశురశ్శిభిః. గృ ౧

సమంతాదప్యహోరాత్రమగస్త్యోదయనిర్విషం,
శుచి హంసోదకం నామ నిర్మలం మలజిజ్జలమ్. గృ ౨

నాభిష్యంది నవా రూక్షం పానాదిష్వఘృతోపమం,

(మధ్యాహ్నమున నలదిక్కులయందును సూర్యకిరణములచే తపింపబడి రాత్రులయందు చంద్రకిరణములచే చలవకెక్కినదియు, అగస్త్యోదయమువలన నిర్విషమైనదియు, పశుద్ధమైనదియు, హంసోదకమును నామముగలదియు, కలకబారనదియు, పిత్తశ్లేష్మములను బోకడచునదియునగు సరస్సు, తటాకము మొదలగువానియందలి జలమును, శరత్కాలమునందు పానముచేయవలయును.) అట్టిజలము శ్లేష్మమును, వాతప్రకోపమును చేయకుండును. మఱియు నాహంసోదకము స్నానపానాదులవలన ప్రకోపించిన వాతాదిదోషములను శమింపజేయుటవలనను, స్వభావమునందుండు వాతాదిదోషములకు సామ్యవస్థను గలగజేయుచుండుటవలనను, అమృతమువలె మనుజులకు మిగుల హితకరమైనది. కాబట్టి దానిని శరత్కాలమునందుబయోగించుకొనవలయును. వైశేషికయుదకము హంసవలె తెల్లగనుండుటవలన, లేక హంసలకు పానయోగ్యమైనదిగ నుండుటవలన, అంశుర్వేదతంత్రకారులచే హంసోదకమని చెప్పబడినది. ఆకులు మొదలగువానిచే మూయబడియుండు ఉదకమిహూడ సూర్యచంద్రులచే తపింపబడును. ఐన నది ప్రత్యక్షముగ సూర్యచంద్రులచేతపింపబడిన ఉదకమువలె గుణవరమైనదికానేరదని సూచించుటకై “కిరణ, అంశు” అను నీ రెండుపదములు బ్రయోగింపబడినవి.

శరదృతువున చందసాద్యనులేపము ౧౮

చందనోశీరకర్పూరముక్తాస్రగ్వసనోజ్జ్వలః. గృ ౩

సాధేషు సాధధవళాం చంద్రికాం రజనీముఖే,

చందనము, వట్టివేరు, పచ్చకప్పురము, ముక్తాహరము, పుష్పమాలికలు, మంచి పట్టుబట్టలు మొదలగువానిచే నలంకృతుడై వైమేడయంచెక్కి మిగుల తెల్లనైనవెన్నెలను ప్రదోషకాలమునందు సేవించవలయును. ప్రదోషకాలము గడచినపిదిప మంచు కురియును. కాబట్టి గ్రీష్మకాలమువలె వెన్నెలను సేవింపంజనదు.

శరదృతువున వర్షములు ౧౧

తుషారక్షౌరసౌహిత్యదధితైలవసాతపాకా.

౫౪

తీక్ష్ణమద్యుదివాస్వప్నపురోవాతాక పరిత్యజేత్,

మంచు, యవక్షౌరము మొదలగు లవణములు, తృప్తి, పెరుగు, నువ్వులనూనె, ఐస (అనగా మాంసములలోని క్రొవ్వు), ఎండ, తీక్ష్ణకరమైన ద్రవ్యములతో జేయబడిన మద్యములు, చగటినిద్ర, తూర్పుగాలి వీనిని శరత్కాలమునందు వర్జింపవలయును.

షడ్వతువులలో షడ్రససేవనక్రమము ౧౨

శీతే వర్షాసు చాద్యాంస్త్రీక వసంతేఽంత్యాక రసాక భజేత్,
స్వాదుం నిదాఘే శరది స్వాదుతిక్తకషాయకాక,

హేమంత శిశిర వర్షర్తువులయందు మధురాష్టలవణరసములను, వసంత ఋతువునందు తిక్తకటుకషాయరసములను, గ్రీష్మఋతువునందు మధురరసమును, శరదృతువునందు మధురతిక్తకషాయరసములను సేవించవలయును.

షడ్వతువులలో అన్నపానసేవనక్రమము ౧౩

శరద్వసంతయో రూతుం శీతం ఘృత్తునాంతయోః

౫౫

అన్నపానం సమాసేన విపరీతమతోఽన్యదా,

శరద్వసంతఋతువులయందు రూక్షకరములగునన్న పానాదులను తఱచుగా సేవించవలయును. హేమంత, శిశిర, గ్రీష్మ, వర్ష ఋతువులయందు స్నిగ్ధమైన యన్నపానాదులను సేవించవలయును. గ్రీష్మశరదృతువులయందు శీతలమైన అన్నపానాదులను సేవించవలయును. హేమంత, శిశిర, వర్ష, వసంతఋతువులయందు ఉష్ణకరమైన అన్నపానాదులను సేవించవలయును.

షడ్రససేవనక్రమము ౧౪

నిత్యం సర్వరసాభ్యాసస్వస్వాధిక్యమృతావృతౌ.

౫౬

“సర్వరసాభ్యాసో బలకారణమ్”

అనువచన ప్రకారము సర్వఋతువులయందు మధురాదిషడ్రసములను సేవించవలయును. అయినను “శీతే వర్షాసు” ఇత్యాదిశ్లోకములలో జెప్పియుండు ప్రకారము ఆ ఋతువులయందు సేవనార్హమని చెప్పబడిన రసములను విశేషముగా సేవించవలయును.

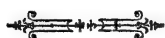
ఋతుసంధ్యాచరణము ౧౫

ఋతోన్మరంత్యాదిసప్తాహవృతుసంధిరితి స్మృతః.

తత్రపూర్వో విధిస్త్యాజ్యస్వేచనీయోఽపరః క్రమాత్. గౌర
అసాత్మ్యజా హి రోగాస్యస్వహసా త్యాగశీలనాత్.

శిశిరవసంతాది రెండు రెండు ఋతువులయొక్క కడపటి యేడు దినములు, రాబోయ్యే ఋతువులయొక్క మొదటి యేడుదినములును జేరి పదునాల్గు దినములు ఋతుసంధియని వ్రతంగును. వానిలో ముందుండు ఋతువుయొక్క విధిని వర్ణించి రాబోయ్యే ఋతువుయొక్క విధిని యథాక్రమముగ (అనగా ఆయాఋతువులో జేప్పియుండుప్రకారము) అనుసరింపవలయును. తక్షణముననే ఒక ఋతువుయొక్క విధిని వదలి మఱియొక్క విధిని అనుసరించినచో అనుచితపదార్థసేవవలన జనించునట్టి రోగములే గలుగును.

తృతీయాధ్యాయము ముగిసెను.

చతుర్థాధ్యాయము

అవ. స్వస్థవృత్తుడుగ మలమూత్రాదివేగమును ధరింపని స్వభావముగలవాడుగ నుండుపురుషునికి ఆరోగ్యము గలుగుచు; కాబట్టి మలమూత్రవేగము నడ్డగించుకుండుటానికి రోగము గలుగదని యీ యధ్యాయమునందు జెప్పబడుచున్నది.

—ॐ రోగానుత్పాదనీయధ్యాయప్రారంభము ॐ—

సూ. అథాతో రోగానుత్పాదనీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

బుతుచర్యాధ్యాయానంతరము రోగానుత్పాదనీయాధ్యాయమును (అనిగా రోగోత్పత్తి కాకుండుటకు హితకరములగు విషయముల బోధించు నధ్యాయమును) వివరించెదము. “అనుత్పత్త్యై సమాసేన విధిరేషప్రదర్శితః, నిజాగంతుమికారాణాముష్ణ న్నానాం చ శాంతయే.” అను వచనప్రకారము వాతాదుల నడ్డగించుటచే జనించు రోగములకు శాంతియు నీయధ్యాయమునందు చెప్పబడియుండుటవలన నిది రోగోపశమనీయాధ్యాయమనియు యుక్తిచే జెప్పబడును.

—ॐ వాతాదివేగధారణవిషేధము ॐ—

వేగాన్న ధారయేద్వాతవిణ్ణాత్రక్షవత్పట్టుథాం,
నిద్రాకాసశ్రమశ్వాసజ్వంభాశ్రుచ్ఛర్దిరేతసామ్.

౧

అపానవాతము, మలము, మూత్రము, తుమ్ములు, దప్పి, ఆకలి, నిద్ర, దగ్గు, శ్రమమువలన గలిగెడి శ్వాసము, ఆవలింత, కంటిసీరు, శాంతి, రేతస్సు వీనియొక్క వేగమును అడ్డగించజనదు.

—ॐ వాతధారణమువలన జనించురోగములు ॐ—

అధోవాతస్య రోధేన గుల్తోదావర్తరుక్ష్మామాః,
వాతమూత్రశక్తృత్సంగదృష్ట్యగ్నిపథహృద్గదాః.

౨

అపానవాతము నడ్డగించుటవలన గుల్తము, ఉదావర్తము, బడలిక, వాతముల మూత్రములయొక్క ప్రతిబంధకము, నేత్రములకు చెరుపు, అగ్నినాశము, రొమ్మ నొప్పి మొదలగు రోగములు జనించును. అన్నిటిలోను వాతము ప్రధానంబగుటవలన దాని నడ్డగించుటచే జనించురోగములు తొలగిత జెప్పబడినవి. ఉద్ధారగూఢముగల సోర్ధ్వవాతము నడ్డగించుటచే జనించునట్టి అరుచి మొదలగు రోగములు సుఖసాధ్యం

బులు; కావున నవి తొలుత జెప్పబడవయ్యెను. ఉదావర్తరోగలక్షణము ఆరోగ్యరోగ నిదానమునందు జెప్పబడును.

❧ వాతప్రతిబంధ జనితరోగోపచారము ❧

స్నేహస్వేదవిధస్తత్రవర్తయో భోజనాని చ,
పానాని వస్త్రయశ్చైవ శస్త్రవారానులోమనమ్. 3

ఆ పానవాతము నడ్డగించుటచే జనించు రోగములయందు స్నేహవిధి, స్వేదవిధి, ఫలవర్తులు వాతహరపదార్థభోజనము, సుఖోష్ణోదకాది పానము, ఐస్తికర్త, వాతమునకు ఆనులోమగతిని గలుగజేసెడి కృత్యములు మొదలగువానిని జేయవలయును.

❧ మలరోగజనితరోగములు ❧

శక్యతః పిండిరోద్వేష్టప్రతిశ్ఛాయశిరోరుజః,
ఊర్ధ్వవాయుః పరికర్త హృదయస్యోపరోధనమ్. ౪
ముఖేన పిట్ట్యవృత్తిశ్చ పూర్వోక్తాశ్చామయాః స్తృతాః,

మలము నడ్డగించుటవలన పిక్కలయందు శూల, పీనసము, శిరోరోగము, ఊర్ధ్వ వాతము, పరికర్తము, రొమ్మపట్టుకొనుట, నోటివలన మలము నెడలట యీ మొదలగు రోగములును, ఆ పానవాతము నడ్డగించుటచే జనించునట్టి గుల్తాది రోగములును గలుగును.

❧ మూత్రరోగ జనితరోగములు ❧

అంగభంగాశ్చ రీవస్తిమేధ్వివంశ్శ్చేదనాః.
మూత్రస్య రోధాత్పూర్వే చ ప్రాయో రోగాః

మూత్రము నడ్డగించుటచే శరీరమునందు బ్రద్ధలచేయునటుల వేదన, రోగము, పొత్తికడుపు, మేధ్విము, గజ్జలు వీనియందు పోటు మొదలగు నుపద్రేలును, ఆ పానవాతము మలము వీని నడ్డగించుటచే జనించునట్టి రోగములును గలుగును.

తదామథం,

వర్త్యభ్యంగావగాహాశ్చ స్వేదనం వస్తికర్త చ

వారాదుల నడ్డగించుటచే జనించురోగములయందు మ్రంగపండు మొదలగు నానిచే జేయబడిన ఫలవర్తులు, అభ్యంజనస్నానము, అవగాహము (అనగా వాతహర ద్రవ్యములచే సిద్ధముచేయబడినకషాయము నొకతొట్టి, బోసి దానియందు గుదప్రదేశమునుంచుట) స్వేదకర్త, వస్త్రవిధ్యధ్యాయమునందు మలప్రవృత్తినిషయమై జెప్పబడు వస్తికర్త మొదలగు సామాన్యచికిత్సలను చేయవలయును.

—౧౭ మలరోధజరోగోపచారము ౧౭—

అన్నపానం చ విద్యేది విద్రోధోద్దేషు యత్తను,

మలము నడ్డగించుటచే జనించునట్టి రోగములయందు మలమును భేదించునట్టి కాటుమినుములు, పెలుగుమీద మిగడ, చక్రవర్తికూర మొదలగువాని సేవనను, వైశ్య నవర్త్యాదిక్రియలను చేయవలయును.

—౧౮ మూత్రరోధజరోగోపచారము ౧౮—

మూత్రజేషు చ పానే చ ప్రాగ్భక్తిం శస్యతే ఘృతమ్.

జీర్ణాంతికం చోత్తమయా మూత్రయా యోజనాద్వయం,

అవ పీడక మేతచ్చ సంజ్ఞితం

మూత్రము నడ్డగించుటచే జనించు రోగములయందు ప్రాగ్భక్తమును ఘృత పానమును (అనగా భోజనాత్పూర్వము పానముజేసిడి ఘృతమును,) జీర్ణాంతికమును ఘృతపానమును (అనగా ముందుదినము భుజించిన యన్నాదులు జీర్ణమైనతోడనే పానముజేసిడిఘృతమును) ఉత్తమమాత్రగా చేయవలయును. అటుల భోజనాత్పూర్వమును, ముందుదినము భుజించి యన్నము జీర్ణించినతోడనే చేయబడు ఘృతపానము ఈశం త్రమనందు అవపీడక మను పేరం బుఱుగును. “తలకచ్చనేకథా ప్రాయః షషణో యత్ప్రకృత్యతి” అనెడి యీతంత్రవచనప్రకారము వాతాది పగధారణముచేత తఱుగుగ వాతము ప్రరోపించును. అటుల ప్రరోపించిన వాతమును శమింపజేయుట యందు తైలమువలె ఘృతము ఉత్క్రమైవనదికాదు. కాబట్టి మూత్రాదివేగరోధజనిత రోగములయందు ఘృతావపీడక ప్రయోగమును చెప్పినది అయుక్తమనే శంక గలుగును. అయితే తైలము వాతహరమైనదిగ నుండినను దానికి మలబంధ, అల్పమూత్రత్వ గుణములు గలిగియుండుటచే మూత్ర రోధజనితరోగములయందు ఘృతమువలె తైలావపీడక ప్రయోగము హితకరమైనది కాదు, అట్లుగుటచేతనే ఘృతావపీడక ప్రయోగం బిచట జెప్పబడినది.

—౧౯ ఉద్ధారరోధజరోగోపచారము ౧౯—

ధారణాత్మకః.

ఉద్ధారస్యారుచిః కంఠో విబంధో హృదయోరసోః,

ఆధ్వానకాసహిత్వాశ్చ హిత్వావత్తత్ర భేషజమ్.

లేనుపు నడ్డగించుటచే అరుచి, కంఠము, హృదయము, రొమ్ము ఘట్టుకొనుట.

ఆధ్వానము, కాసము, హిథ్ (ఎక్కిళ్లు) యీరోగములు గలుగును. వీని నివారణార్థమై

శ్వాస హిక్షాచికిత్సితాధ్యాయమునందు జెప్పియుండు హిక్షాచికిత్సలను జేయవలయును.

— శుశ్రోధజనితరోగములు ౭ —

శిరోద్రియదౌర్బల్యం మన్యాస్తంభాద్దితం తుతేః,

ఈష్టు సణచుటచే శిరోరోగము, నేత్రాగ్రియములకు దౌర్బల్యము (అనగా విషయగ్రహణమునం దశక్తి) పెడఁజల పెద్దనరములయందు పట్టు, అగ్రితవాతము గలుగును.

— శుశ్రోధజనితరోగోపచారము ౭ —

తీక్ష్ణధూమాంజనాఘ్రాణావనార్కవిలోకనైః

౧౦

ప్రవర్తయేత్తుతిం సక్తాం స్నేహస్వేదా చ శీలయేత్,

అడ్డగించబడిన తుమ్మువెడలుటకై ధూమపాన విధ్యధ్యాయమునందు జెప్పి యుండు తీక్ష్ణమైన ధూమపానము, అంజనము, మిరియములు మొదలగు తీక్ష్ణమైన ఐష్టువుల సామ్రాణించుట, తీక్ష్ణమైన నస్యము, స్నేహకర్త, స్వేదకర్త, ఇవి మొదలగు పోనిని చేయవలయును. “ప్రాణాపానో నమా స్యాతాం మూర్ధ్నిశిశ్రావో వధే శ్శితో, నస్త్యప్రవర్తయేత్ శక్తిః యురం తప్ర విసిద్ధిశేత్.” శిరముయొక్క ప్రాత్రో మార్గము నందుండు ప్రాణాపానవాయవులు సమముగ నుండునపుడు నాసికములోనుండి శబ్దము బంపలువెడలను. అదియే తుతమనబడును, అనిను శ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

— శుశ్రోధజనితరోగములు, ఉపచారములు ౭ —

శోషాంగపాదబాధిర్యసంమోహాశ్రమహృద్దాః.

తృష్ణాయా నిగ్రహోత్తత శీతస్పర్శో విధిర్నితః,

దప్పినడ్డగించుటచే శోష, శరీరకృశత్వము, చెటితనము, మూర్ఛ, భ్రమ, రొమ్మునొప్పి ఇవి మొదలగురోగములు గలుగును. వీనియందు శీతలమైన స్నానాన్న పానాదులను నేవించుట హితవరము.

— శుశ్రోధజనితరోగములు వనియుపచారములు ౭ —

అంగభంగారుచిగ్గాని కాశ్యశూలభ్రమాః తుధః.

౧౧

తత్ర యోజ్యం లఘుశ్చిగ్ధ ముష్ణమల్పం చ భోజనం,

అకలి నడ్డగించుటచే శరీరమునందు బ్రద్దలుచేయునటుల వేదన, అరుచి, బడలిక, కృశత్వము, పక్వాశయమునందు శూల, భ్రమమును కలుగును. వీనియందు స్నిగ్ధముగ ఉష్ణముగ, లఘువుగనుండు సాహారములను మితముగ భుజింపవలయును.

—ॐ నిద్రారోధజరోగములు వానియుపచారము ॥—

నిద్రాయా మోహమూర్ఛాక్షీ గౌరవాలస్యజృంభికాః. ౧౩

అంగమర్దశ్చ తత్రేష్టస్వప్నస్సంవాహనాని చ,

నిద్ర నడ్డగించుటచే మోహము, తలబరువు, నేత్రశూల, సోమరితనము, ఆస లింతలు కలుగును. మఱియు,—“జాడ్యగ్లాని భ్రమపక్షితంద్రారోగాశ్చవాతః” అనగా జాడ్యము, గ్లాని, భ్రమము, అజీర్ణము, తంద్ర, వాతరోగములు ఇవియును గలుగునని అధికపారము గ్రంథాంతరములయందు గన్పట్టుచున్నది. వీనియందు శరీర మర్దనము, నిద్ర, శరీరమును పిసుకుట వీనిని చేయవలయును.

—కానసర్వరోధజరోగములు వానియుపచారము ॥—

కానస్య రోధాత్తద్వద్విశ్వాసారుచిహ్నదామయః. ౧౪

శోషో హిక్మా చ కారోఽత్ర కానహ సుతరాం విధిః,

దగ్ధ నడ్డగించుటచే కానవృద్ధి, శ్వాసము, అరుచి, రొమ్మునొప్పి, శోష, శిశ్ని- ఖ్తను కలుగును. వీనియందు కానచికిత్సాప్రకరణములో జెప్పయుండు చికిత్సలను విశేష ముగా జేయవలయును.

—ॐ శ్రమశ్వాసరోధజరోగములు వానియుపచారములు ॥—

గుల్మహృద్రోగసంమోహశ్శ్రమశ్వాసాద్విధారితాత్. ౧౫

హితం విశ్రమణం తత్ర వాతఃస్థుశ్చ క్రియాక్రమః,

అయానకరమైన ధనులచే జనించినశ్వాసము నడ్డగించుటవలన గుల్మము, రొమ్ము నొప్పి, మోహము కలుగును. వీనియందు అలసటను తీర్చికొనుట, వాతహరమైన చికిత్స లను జేయుట హితకరము.

—ॐ జృంభారోధజ రోగోపచారము ॥—

జృంభాయాః క్షవవద్రోగాస్సర్వశ్వానిలజిద్విధిః. ౧౬

అవలింత నడ్డగించుటవలన తుమ్మనడ్డగించుటచే జనించునట్టి రోగములే కలు గును. వీనియందు వాతహరమైన సమస్తచికిత్సలను జేయవలయును.

—ॐ ఆశ్రురోధజరోగతనుపచారములు ॥—

పీనసాక్షిశిరోహృదుగ్గన్యాస్తంభారుచిభ్రమాః,

సగుల్తాబాష్పతస్త్రై స్వప్నో మద్యం ప్రియాః కథాః. ౧౭

శోకముచే జనించు కంటినిరు నడ్డగించుటవలన పీనసము, నేత్రరోగము, శిరోరోగము, రొమ్మునొప్పి, పెదతల పెద్దనరములయందు పట్టు, అరుచి, భ్రమము,

గుల్మము గలుగును. వీనియందు నిద్ర, మద్యపానము, స్ర్మయమైన సంభాషణము మొదలగువానిని చేయవలయును.

❧ వచనరోధజరోగములు ❶ ❧

విసర్పకోతకుష్మాక్షి కంఠూపాండామయజ్వరాః,

సకాసశ్వాసహృల్లాసవ్యంగశ్వయధవో వమేః.

౧౮

వాంతి నడ్డగించుటచే విసర్పము, కోరము, తుష్టము, కంఠ్యయందు దురద, పాండువు, కాసశ్వాసములు, హృల్లాసము, వ్యంగము, వాపును కలుగును.

❧ వచనరోధజ రోగోపచారములు ❷ ❧

గంఠూషధూమానాహారా హీక్షం భుక్త్వా తదుద్యమః,

వ్యాయామస్ఫుతిరస్రస్య శస్త్రం చాత్ర విరేచనమ్.

౧౯

సత్కారలవణం తైల మభ్యంగార్థం చ శస్యతే,

వాంతినడ్డగించుటచే జనించు రోగములయందు గంఠూషము, ధూమపానము, ఆహారములేకుండుట, వేడిగఱనుండు వస్తువులను భుజించి వచనముచేయుట, వ్యాయామము, రక్తమోక్షణము, విరేచనము, తైలవణములతో గూడియుండు తైలముచే నభ్యంగము మొదలగు చికిత్సలను జేయుట హితకరము.

❧ శుక్రరోధజ రోగము ❸ ❧

శుక్రాత్తత్ప్రణం గుహ్యావేదనా శ్వయభుష్టవరః.

౨౦

హృద్వ్యధాకామూత్రసంగాంగభంగవృద్ధ్యశ్చ షండతాః,

రేతస్సు నడ్డగించుటచే శుశ్రావము, ఆసనమునందు శూల, (వృషణములయందు శూల), ఆసనమునందు వాపు, జ్వరము, రొమ్మునొప్పి, మూత్రప్రతిబంధము, తగ్గింపునందు పోట్లు, అంత్రవృద్ధి, అశ్మరి, నపుంసకత్వము కలుగును.

❧ శుక్రరోధజ రోగోపచారము ❹ ❧

తామ్రచూడసురాశాలిన స్త్యభ్యంగావగాహనమ్.

వస్తిశుద్ధిరైస్సిద్ధం భజేత్త్వీరం ప్రియాః స్త్రియః,

రేతస్సు నడ్డగించుటచే జనించురోగములయందు కోడిమాంసభక్షణము, సురయను మద్యమును త్రాగుట, శాల్యన్నము, వస్తికర్త, అభ్యంగస్నానము, పొత్తికడుపును శుద్ధిజేసిడి కూక్తాండాది వస్తువులతో సిద్ధము జేయబడిన తీరపానము, మంచి పయనున నుండు ప్రియురాలొడ్రో రమించుట మొదలగు పనులు చేయవలయును.

❧ వర్ధసేయవేగరోధులు ❺ ❧

తృట్కూలార్థం త్యజేత్త్వీణం విడ్వమం వేగరోధినమ్.

౨౧

మలమూత్రముల నడ్డగించుటచే దప్పి, శూల వీనిచే పీడితుడు, అంగములు శుష్కించినవాడు, నోటివలన మలమును గ్రక్కువాడు నగురోగిని చికిత్సలయందు వర్తింపవలయును.

— సర్వరోగోత్పత్తికారణము ౧౭ —

రోగాస్పర్శ్యైపి జాయంతే వేగోదీరణధారణైః,

జీలమూత్రాదులు సాధారణముగ వెడలకుండునపుడు బలవంతముగా వెడలించ జేయుట, ధారాళముగ వచ్చునపుడు అడ్డగించుట, వీనిచే మరుజులకు సకల రోగములు జనించును.

“కాఖాగతాఃకోష్ఠగతాశ్చరోగా మర్శోర్ధ్వ సర్వావయవాంగజాశ్చ, యేనంతి తేహింసతు కశ్చిదన్యో వాయోః పరు జన్మని హేతురస్తి, విత్క్షేప్త పితృది మలాయనాం విక్షేపసంహారకరస్య యస్తాత్.”

అను వచనముల ప్రకారము మలాయనము వెడలించజేయుట, లేక అడ్డగించుట, అను నీరెండును వాతకృత్యము, కాబట్టిమలమూత్రాదులను బలవంతముగ వెలిపుచ్చుటచేతను, తేజ మునడ్డగించుటచేతను వాతము ప్రకోపించి సమస్తరోగములకు గలుగజేయును.

— వాతప్రకోపశమనోపాయము ౧౮ —

నిర్దిష్టం సాధనం తత్ర భూయిష్ఠం యే తు తాన్ ప్రతి. ౨౩

తతశ్చానేకథాప్రాయః పచనో యత్ప్రీకుష్యతి,

అన్నపానౌషధం తత్ర యుంజీతాతోఽనులోమనమ్. ౨౪

మలమూత్రాదుల నడ్డగించుటచే జనించునట్టి సర్వరోగములయందును గుల్మరొగములకు తఱచుగ వర్త్యభ్యంగాదిచికిత్సలు ఈ యధ్యాయారంభమునందే యున్నవి.

అయినను ముఖ్యముగ మలమూత్రాదుల నడ్డగించుటచే వాతము ప్రకోపించి యనేకరోగములకు గలుగజేయును, కావున వాతప్రకోపమును శమింపజేసి వాతముచకు అచుగోమగతిని గలుగజేసెడు అన్నపానౌషధములను సేవింపవలయును. మలమూత్రాదులకు బలాత్కరముగ వెలిపరచుట, అడ్డగించుట వీనిచే సమస్తరోగములు జనించునని చెప్పబడియుండినను మలమూత్రాదుల నడ్డగించుటచే నెటువంటి కఠినమైన రోగములు జనించునో అటువంటిరోగములు వానిని వెలిపరచుటవలన గలుగనేరవు, కాబట్టి యీశత్రుకారదు వానికి విశేషముగా చికిత్సలకుజెప్పుక విరమించెను.

— లోభాదిచేగ ధారణము ౧౯ —

ధారయేత్తుదావేగా హితైషిప్రేత్య చేహ చ,
అభిక్షేపోద్వ్యాధ్యేషమాత్సర్య రాగాదీనాం జితేంద్రియః.

౨౫

ఇహవరలోకములయందు హితమును గోరనట్టిపురుషుడు మనస్సు, సత్తుస్సు మొదలగు నిందియములను జయించి లోభాసూయాద్వేషమాత్సర్యరాగాదులచేగము శైలపుడు నడ్డగింపవలయును. మాత్సర్యము అనగా పరులగుణమును సహింపకుండుట, రాగాదులు అనగా ప్రీతిమొదలగునవి.

—ॐ వాతాదిశోధనము ॐ—

యతేత చ యథాకాలం మలావాంశోధనం ప్రతి,

అత్యర్థసంచితాస్తే హి శ్రుద్ధాః స్వర్ణీవితచ్ఛివః. ౬౨

వాత, పిత్త, క్లేష్ట, పురీష, మూత్రాదిమలములు స్వస్థానమునందు విశేషముగ వృద్ధిజెందియుండినయెడల అవి మిథ్యాహారవిహారాదులవలన ప్రకోపించి ఒకానొక నమయమునందు మరుజుని చంపును. కావున నట్టి మలమూత్రాదులను యుక్తకాలము నందు (అనగా ఆయామలమునకు అర్హమైన శోధనకాలమునందు) శోధించుటకై ప్రయత్నింపవలయును. మలములు అధికముగ వృద్ధిజెందియుండునపుడు చికిత్సలన్నిటి కంటె శోధనరూపమైన చికిత్సయే ఉత్కృష్టమైనదని తెలియపరచుటకై “అత్యర్థ సంచితాః” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది.

—ॐ శోధనప్రాశస్త్యము ॐ—

దోషాః కదాచిత్కున్యంతి జితా లంఘనపాచనైః,

యే తు సంశోధనైశ్శుద్ధా న తేషాం పునరుష్భవః. ౨౩

లంఘనపాచనాదులచే శుద్ధిచేయబడినవాతాదులు మరల నొకానొకప్పుడు ప్రకోపముచు జెందును. పమనము, విరేచనము మున్నగు శోధనచికిత్సలచే శుద్ధి బడిన వాతాదులెపుడును ప్రకోపమును జెందకుండును. కొబ్బటి లంఘనాదులకంటె నలనే చేయవలయును.

—ॐ రసాయనప్రయోగక్రమము ॐ—

యథాక్రమం యథాయోగమత ఊర్ధ్వం ప్రయోజయేత్,

రసాయనాని సిద్ధాని వృష్యయోగాంశ్చ కాలవిత్. ౨౪

కాలము, దేశము, బలము, శరీరము, ఆహారము, సాత్త్వికము, సత్త్వము, ప్రకృతులు ఇవి మొదలగువానిని జక్కగా నెరిగినవైద్యుడు తనకనుభవసిద్ధమైన బ్రాహ్మవాసిష్టాదిరసాయనములను యథాక్రమముగను (అనగా “హరితకీమామలకం సైంధవం నాగరంపచామ్.” అనువచనము మొదలుకొని “ఇత్థం సంశుద్ధికోవ్యన్య రసాయనముపాచరేత్.” అను వచనమువరకు జెప్పియుండు ప్రకారము పమన, విరేచన, ఆస్థాజన, ఆనుహానము, నావన

రూపమైర పంచవిధక్రియలవలన ఊర్ధ్వాధస్సకలశరీరమును శుద్ధిజేసి) వాణీకరణోషధములను యథాక్రమముగను (అనగా —

“ఆధస్మిగ్ధవిశుద్ధానాం నిరూహాన్ సానువాసనాన్, ఘృతతైలరక్షీరశర్మణా తైద్రసంయుతాన్, యోగవిద్యోజయేత్సూర్యం తీరమాంసరసాశినామ్, తతో వా శరాన్సోగాన్.”

అను పంచసప్రకారము స్నేహ, శోధన, నిరూహ, అనువాసనాదిక్రియలచే శుద్ధిజేసికొని) యథాయోగముగను (అనగా వాతప్రకృతిగలవారికి ఫలానిరసాయనము పితృప్రకృతిగలవారికి ఫలానిరసాయనము, క్షేష్ణప్రకృతిగలవారికి ఫలానిరసాయనము ఇట్టికాలము. ఇట్టిదేశము, ఇట్టివయస్సు, ఇట్టిదేహమునందు ఫలానిరసాయనము యుక్తమని తెలిసికొని) ఉపయోగింపవలయును. ఇటులనే వాతప్రకృతి మొదలగువాని నెఱిగి వాణీకరణోషధముల నుపయోగింపవలయును. రసాయనప్రయోగమునందు ఇంత వాతాశ్మిక మను రసాయనమునే యుపయోగింపవలయునుకాని స్వస్థశరీరుల కుపయోగించునట్టి కుటీప్రావేశక రసాయనముల నుపయోగించుంజనదు.

— శరీరబృంహణోపచారము ౧ —

భేషజక్షపితే పథ్యమాహరైర్బృంహణం క్రమాత్,

శాలిషష్టికగోధూమముద్గమాంసఘృతాదిభిః.

హృద్యదీపనభైషజ్యసంయోగాద్రుచిపక్షిదైః,

సాభ్యంగోద్వర్తనన్నాననిరూహస్నేహవస్త్రీభిః.

30

శోధనోషధములచే శుద్ధిచేయబడిన శరీరముగల రోగికి అభ్యంగజనము, ఉద్వర్తనము, నిరూహవస్త్రీ, అనువాసనపత్తి యీమొదలగు వానిని చేయించి మనోహరితును, దీపనకరద్రవ్యములవలన శొంఠి, పిప్పలి, అల్లము, లవంగములు, ఏలకులు మొదలగువానిసంయోగముచే రుచిని, జీర్ణమును గలగజేయునట్టి పథ్యకరమైన శాలిధాన్యము, వట్టికము, గోధుమలు, పెసలు, మాంసము, నెయ్యి మొదలగు బలకరమైన యాహారములచే యథాక్రమముగ శరీరపుష్టిని గలగజేయవలయును.

— శోధనాద్యోషధసేవనఫలము ౧ —

తథా స లభతే శర్మ సర్వపావకపాటవం,

ధీవర్ధేంద్రియవైషల్యం వృషతాం దైర్ఘ్యమాయుషః.

31

ఇటులశోధన, బృంహణ, రసాయనోషధములను యథాక్రమముగ సేవించి యుండు పురుషునికి సౌఖ్యము, అన్నివిధములైనయగ్నుల పాటవము (అనగా భౌమ, ఆగ్నేయ, వాయువు నాభసములగు సంపదహాభూతాగ్నులు, రసమజ్జాది సప్త

చాక్షుస్సులు, జారరాగ్ని అను నీ పదుమూ డగ్నులకు పుత్వము) బుద్ధి, కాంతి, చక్షు
రాదీంద్రియములయందు ప్రసన్నత, స్త్రీసంభోగమునందు సామర్థ్యము దీర్ఘాయువు
గలుగును.

—ॐ అగంతుకరోగములు ॐ—

యే భూతవిషవాయ్వగ్నిక్షతభంగాదిసంభవాః,

*కామక్రోధభయాద్యాశ్చ తే స్యురాగంతవో గదాః. 32

భూతములు, విషము, వాయువు, అగ్ని, గాయము, ఆవయవములు విరుగుట
మొదలగువానివలన గలిగిన జ్వరాదిరోగములును, కామ క్రోధ భోభ మోహ మద
మాత్సర్యభయాదులును అగంతుకరోగము లనబడును.

—ॐ నిజాగంతుకరోగశమనోపాయము ॐ—

త్యాగః ప్రజ్ఞాపరాధానామింద్రియోపశమః స్మృతిః,

దేశకాలాత్త విజ్ఞానం సద్వృత్తిస్యానువర్తనమ్. 33

అనుత్పత్త్యై సమానేన విధిరేష ప్రదర్శితః,

నిజాగంతుకారాణా ముత్పన్నానాం చ శాంతయే. 34

.నిజాగంతుకరోగములకు బుద్ధిపూర్వకముగా చెడునడతలను విడుచుట, మనస్సు
మొదలగు సింద్రియములను జయించుట, (అనగా రూపాదివిషయములయందును,
అయుక్తమైన విషయములయందును ప్రసర్తింపనియక యడ్డగించుట), అచుభూత
పదార్థజ్ఞానము, జాంగలాదిదేశజ్ఞానము, శీతాదికాలజ్ఞానము, వాతప్రకృత్యాదిజ్ఞానము,
వృద్ధాచారానుష్ఠానము ఇవియే చికిత్సలుగ నుండును. నిజాగంతుకరోగములు జనింపదుం
డుటకును, ఉత్పన్నమైన నిజాగంతుకరోగములు శమించుటకును ఇటుల సంక్షేప
చికిత్సలు చెప్పబడినవి.

—ॐ వాతాదిదోషశోధనకాలము ॐ—

శీతోద్భవం దోషచయం వసంతే విశోధయత్ గ్రీష్మజమశ్రుకాలే,

ఘూత్యయేవార్షికమాశుసమ్యక్ప్రాప్నోతిరోగానృతుజాన్మజాతు.

హేమంత శిశిరబుతువులయందు జనించినదోషములను వసంతబుతువుయొక్క
ప్రారంభమునందే (అనగా చైత్రమాసమునందే) శోధించవలయును. అటులచేయనియెడల
సనేకరోగములు గలుగును. గ్రీష్మబుతువునందు జనించినదోషములను వర్షాకాల
ప్రారంభమునందు శోధించవలయును. వర్షాకాలమునందు జనించినదోషములను శరత్కా
లముయొక్క అంతమునందు (అనగా కార్తికమాసమునందు) శోధించవలయును. ఇటుల

* రాగద్వేష ఇతి పారాంతరమ్.

అ-సూ-6

నాయాబుతువులయందు జనించినదోషముల నాయాకాలములందు తప్పక బాగుగ శుద్ధిజేసికొనిన పురుషుడు ఆయా బుతుసంబంధమువలన జనించురోగముల నెఱుఁగఁ జేందకుండును.

“క్రావణే కార్తికే చైత్రే మాసి సాధారణే క్రమాత్,
గ్రీష్మవర్షాహిమచితాన్వాయ్యాదీనాశు నిర్వరేత్.”

అను ప్రమాణమునుబట్టి గ్రీష్మ, వర్ష, హేమంత, శిశిరబుతువులయందు వృద్ధిజేసి వాతాదిదోషములను క్రావణ, కార్తిక, చైత్రమాసములయందు క్రమముగ నాయా కాలమును తప్పక శుద్ధిజేయవలయును.

—ॐ హితాహారాదిసేవనఫలము ॐ—

నిత్యం హితాహారవిహారసేవీ సమీక్ష్యకారీ విషయేష్వసక్తః,
దాతాసమస్తత్యవరః క్షమావానాస్తోపసేవీ చ భవత్యరోగః. 3౬

ఎల్లపుడు హితాహారవిహారముల చేయునట్టి స్వభావముగలవాడును, గుణాగుణముల నాలోచించి కార్యములను చేయువాడును, శబ్దాదివిషయములయందు విశేషముగ నాసక్తిలేనివాడును, శక్త్యనుసారముగా దానముచేయువాడును, సర్వభూతములయందు సమానదిత్తముగలవాడును, సత్యవచనప్రవర్తకుడును, మిగుల నోర్పుగలవాడును,—

“యేషాం త్రికాలములందు జ్ఞానమవ్యాహతం సదా,
ఆప్తాశ్శిష్టాశ్చ విబుధాస్తేషాం వాక్యమనంశయమ్.”

అను ప్రమాణమునుబట్టి ఆప్తలైన పెద్దలను సేవించునట్టి స్వభావముగలవాడును నగు పురుషున కెట్టిరోగములును గలుగకుండును.

“అథేష్వలభ్యేష్వకృతప్రయత్నం కృతాదరం నిత్యముపాయవత్సు, జీశే
ప్రయత్నం నానుపతంతి రోగాస్తత్కాలయుక్తం యది నాస్తిదైవమ్. కాణోఽరుకూః
విషయో మనోఽజ్ఞో భర్త్యాః క్రియాః కర్తృసుఖానుబంధి, సత్త్వం విధేయం విశదాన
బుద్ధిర్భవంతి ధీరస్య సదా సుఖాయ.”

తనకు లభించని వస్తువులనుగురించి ప్రయత్నముచేయనివాడు, ప్రయోజనముగలకార్యములయందు సదా సక్తిగలవాడు, ఇంద్రియములను ఛిగ్గహించినవాడు నగు పురుషుని దైవము అనుకూలముగనుండునపుడు రోగములు గలుగ నేరవు. మఱియు అనుకూలమైన కాలము, మనోహరమైనవిషయములు, భర్తృముతోగూడియుండు క్రియలు, సుఖమున గలుగజేయదగిన వ్యాపారములు, సత్వగుణము, నిర్మలమైనబుద్ధి ఇవి యెప్పుడును బుద్ధిమంతులకు సుఖమును గలుగజేయును అని అష్టాంగసంహితయందు జెప్పబడియున్నది.

చతుర్థాధ్యాయము ముగిసెను.

పంచమాధ్యాయము

అప. క్రిందియధ్యాయమునందు “సిత్యం హితాహారవిహారసేవీ” అనువచనము చేత ప్రతిదినము హితాహారవిహారసేవనము చేయుచుండవలయునని చెప్పబడియున్నది. ఐన నట్టి హితాహారవిహారనియమములు దినచర్య, ఋతుచర్య అను నీ రెండధ్యాయములయందు “గురుశీతదివాస్వప్నస్నిగ్ధాఘ్రమధురాంస్తృజేత్. తథా. వ్యక్తాఘ్ర లవణ స్నేహం సంశుష్కం తేద్రవల్లము, అన్నపానంచ విధేయీ” అనువచనములచేత గురు శీతాది పదార్థములను తృణింపవలయు ననియును, అధికముగ అఘ్రలవణరసాదులను, మలమును భేదింపతగిన యన్నపానములను సేవింపవలయు ననియును జెప్పబడియున్నదే కాని ఫలానివస్తువు గురుత్వము, శీతలము, లఘుత్వము, స్నిగ్ధోష్ణత్వము, మలభేదక గుణము గలది యని జెప్పబడియుండలేదు. మఱియును, వస్తువులయొక్కగుణాగుణజ్ఞానములేనియెడల దినచర్య, ఋతుచర్యాధ్యాయములయందు జెప్పబడియుండు నియమముల ననుష్ఠించుటకు సాధ్యము కాకుండును. కాబట్టి హితాహారవిహారసేవనాదులకు వస్తు స్వరూపజ్ఞాన మావశ్యకము. అట్లగుటచే నీయధ్యాయమునందు వస్తుగుణములు జెప్పబడుచున్నవి. ఆవస్తువులలో ద్రవద్రవ్యములు పంచవర్గస్వభావము గలవిగ నుండుటవలనను, వానినిగురించి చెప్పవలసినవిషయము స్వల్పముగ నుండుటవలనను, తొలుత ద్రవద్రవ్యవిజ్ఞానీయ్యాధ్యాయము ప్రారంభింపబడుచున్నది.

— ద్రవద్రవ్యవిజ్ఞానీయాధ్యాయప్రారంభము —

సూ. అథాతో ద్రవద్రవ్యవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యానాత్
ఇతిహస్తాపహరాత్రేయాదయో మహర్షయః.

రోగానుత్పాదనీయాధ్యాయానంతరము ద్రవద్రవ్యములయొక్క స్వరూపమును తెలిసికొనుటకు హితకరమైన ద్రవద్రవ్యవిజ్ఞానీయాధ్యాయమును వినరించెదము. ద్రవముగనుండుట జలమునకే స్వభావమైన గుణము. కాబట్టి ద్రవస్వరూపముగ నుండు తీరదధ్యాదులన్నియు జలసంబంధముగలవి యని తెలియపరచుటకై ద్రవద్రవ్యమని చెప్పబడినది.

— ఆకాశోదకగుణము —

జీవనం తర్పణం హృద్యం క్లోది బుద్ధిప్రబోధనం,

తన్వవ్యక్తరసా మృష్టం శీతం లఘుమృతోపహమ్. ౧

గంగాంబునభసో భ్రష్టం స్పృష్టం త్వర్కేందుమారుతైః,

హితాహితత్వే తద్భూయో దేశకాలావపేక్షతే. ౨

అకాశోదకము జీవనకారి (అనగా బలవృద్ధికరమైనది). “జీవనం” అనుపదము నకు సౌమ్యధాతువులను వృద్ధిజేయునది యని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు. అది బడలికను పోగొట్టుచు హృదయమునకు మేలుజేయును. అష్టాంగకరమైనది. బుద్ధి వికాసము గలుగజేయును. స్వచ్ఛముగ నుండును. మనఃస్థితికరమైనది. అస్పృష్టమైన వృద్ధ సములుగలది. ఏను నది,

“శ్వేతే కషాయం తత్స్వాదు కృష్ణే తిక్తం చ పాండురే.”

అనెడి అష్టాంగసంగ్రహపంచప్రమాణముచొప్పున భూభేదసంబంధమువలన కషాయ మధురత్వాదిరసములు గలదై యుండును. శీతమైన వీర్యము, స్పృశ్యముగలది, లఘువుగ నుండును. అమృతమతో తుల్యమైనది. అనగా—

“సూర్యోద్వృత్తప్రయుక్తత్వాల్లసువాచకఘావహం,

తైల్యజీవనసౌమ్యత్వైః పితృక్తవిహరిజిత్.”

అమృతమువలెనే త్రిదోషములను బోకడచి ధాతువులను సమత్వమును గలుగజేసి విషబాధ హరింపజేయునని భావము. భూమిపై బడుటకుమునుపే వస్త్రాదులచే గ్రహింప బడునది గాంగోదక మనబడును. అది చంద్రసూర్యవాతసంబంధముగలదై పథ్యావధ్యములయందు దేశకాలముల నపేక్షించుచుండును. అనగా నీయుదకము అనుపదేశములో వర్ణించినదా, లేక జాంగలదేశములో వర్ణించినదా, లేక తెల్లనిభూమిలో వర్ణించినదా, లేక నలుపు మొనలైనరంగుల భూమిలో వర్ణించినదా అని దేశభేదమును, పథ్యావధ్యమున వర్ణించినదా, లేక ఉష్ణకాలమున వర్ణించినదా, లేక వర్షకాలమున వర్ణించినదా, అనుకాలభేదమును యోచించి పథ్యావధ్యములను తెలిసికొనవలయునని భావము. సూర్యచంద్రవాతములు అను నీమూటియొక్క సంబంధముగల ఉదకమే దేశకాలముల ననుసరించి పథ్యావధ్యంబులుగ నుండునని తెలియజేయుటకై “అక్రేందుమారుతైః” అనుపదము వైశ్ణోకమునందు ప్రయోగింపబడినది.

“అన్నపానేషు సలిలమేవశ్రేష్ఠం సర్వరసయోనిత్వాత్ సర్వభూతసాత్త్వాత్ జీవనాదిగుణయోగాచ్చ. తథా పానీయం ప్రాణినాం ప్రాణాః శ్వమేవహి తస్యయమ్.” అనెడి అష్టాంగసంగ్రహప్రమాణమునబట్టి అన్నపానాదులలో నుదకమే శ్రేష్ఠముగ నుండును. దానంజేసియే ఉదకము తొలుత జెప్పుబడినది. వానిలో నాకాశోదకము మిగుల శ్రేష్ఠంబగుటవలన తొలుదొలుత దానిగుణమే చెప్పుబడినది.

— గాంగోదకలక్షణము —

యేనాభిపృష్ఠమమలం శాల్యన్నం రాజతస్థితం,
అక్లిన్నమవివర్ణం చ తత్ప్రేయం గాంగ

రజతపాత్రలో శాల్యన్నము నుంచి దానిపైన యేవర్షోదకమును బోసినయెడల వివర్ణముగాక చెడకయుండునో అదిగాంగోదకమని తెలియవలయును. అట్టిగాంగోదకము స్నానపానములయందు షడ్వక్రంబు.

— సాముద్రోదకలక్షణము —

మన్యథా.

3

సాముద్రం తన్న పాతవ్యం మాసాదాశ్వయుజాద్విना,

ఏయోదకసంబంధమువలన రజతపాత్రయందుంచబడిన శాల్యన్నము వివర్ణమై చెడిపోవునో అట్టిదానిని సాముద్రోదక మని తెలియవలయును. దాని నాశ్వయుజ మాసమునందు తప్ప నితరమాసములయందు స్నానపానముల కుపయోగించికొనంజనదు. అది ఆశ్వయుజమాసమునందు మాత్రము కాలస్వభావమువలన షడ్వక్రముగ నగును. మఱియును

“ గాంగమాశ్వయుజే మాసి ప్రాయో వర్షతి మాధీవశి, తదుపాదదీత ”

అనువచనముచేత గాంగోదకము ఆశ్వయుజమాసమునందు షడ్వక్రారి యని సుక్రుతాచార్యుడును జెప్పియున్నాడు.

— పానమనకు యోగ్యమైన జలము —

వింద్రమంబు సుపాత్రేష్ఠమవివన్నం సదా పిబేత్.
తదభావే చ భూయిష్ఠమాంతరిక్షానుకారి యత్,
శుచిప్రధ్వసితశ్చేతదేరేర్కవనాహతమ్

రజతము మొదలగు మంచిపాత్రలయందుంచబడినదియును, దోషములేనిదియు నైన ఆకాశోదకమును సర్వదా పానము చేయవలయును. ఆకాశోదకము దొరకనిచో నైర్మల్యాదిగుణములవలన తరుచుగ నాకాశోదకమునకు సమానందైనదియును పరిశుద్ధము కారీన్యము నలుపు తెలుపు మొదలగు ప్రదేశములయందుండునదియును, సర్వత్ర సూర్య చంద్ర కిరణపాతసంబంధముగలదియు నైనయోదకమును పానముచేయవలయును. ఇది అంతరిక్షోదకమునకు సమానమైన గుణముగలదై యుండును.

‘ ఖాతథౌతశీలాపృష్ఠవస్త్రాదిభ్యశ్చితం జలమ్ ’

త్రస్వబడిన పల్లమునందలి జలమును, నిర్మలమైన రాత్రిప్రదేశమునందలి జలమును, నిర్మల

మైనవస్త్రముచే గ్రహింపబడినజలమును పానముచేయందగునని అష్టాంగసంహితయును జెప్పబడియున్నది.

— పానానర్హమైన యుదకము ౧ —

న పిబేత్సంకశై వాలతృణవర్ణావిలాస్తృతం,
సూర్యేందుపవనాదృప్తమభివృష్టం ఘనం గురు.
ఫేనిలం జంతుమత్తప్తం దంతగ్రాహ్యతీక్షణైత్యతః,

బురద, ప్రాచి, గడ్డి, ఆకులు, మొదలగువానిచే గఱబడి కలకబారి సూర్య చంద్రకిరణవాతసంబంధము లేనిదియును, తత్తణమున వర్షించినదియును, నైర్మల్యము జేందకుండునదియును, గురుత్వముగలదియును, సురుగుతో గూడినదియును, పురుగులు మొదలగువానిచే వ్యాప్తంబైనదియును నైనజలమును పానముచేయంజనదు.

“వార్షికం తదహర్వృష్టం భూమిస్థమహిం జలం,

వృష్టం త్రిరాత్రం తచ్ఛైవ ప్రసన్న మమృతోపమ్.”

అనగా ఆపుడే వర్షించి భూసంబంధమును జేరినయుదకము అహిం మనియును, వర్షించి మూడు దినములైన పిదపనిర్మలమైన యుదకము అమృతతుల్యమైనదనియును ఖరనాథ మును గ్రంథమునందు జెప్పబడియున్నది.

— పానాయోగ్యదివ్యోదకము ౨ —

అనార్తవం చ యద్దివ్య మార్తవం ప్రధమం చ యత్.

లూతాదితంత్రువిష్ణాత్ర విషసంస్లేషదూషితం,

వర్షణుతువుతప్ప సితరమైనటుగువునందు వర్షించిన దివ్యోదకమును పానమేయంజనదు. దివ్యోదకము వర్షాకాలమునందు వర్షించినవైనను మొదట నది సాఢ పురుగు మొదలగుజంతువులయొక్క తంతువులు, నలమూత్రములు, విషము, వీని సంబంధముచే దూషింపబడియుండును; కాబట్టి దానిని పానముచేయంజనదు. వర్షాకాలమునందు తొలకవర్షించినఓలమును, లూతాంతాదలచే దూషింపబడినఓలమును పానమచేయకూడదని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు.

“ఘనవస్త్రపరిస్థితైః క్షుద్రజంతృభిరక్షణం,

వ్యాపన్నస్యాస్యతపసమగ్న్యర్కాయసపిండకైః.

ఋద్ధిమూలవిసగ్రంథయిక్తాకశకైవలైః,

వస్త్రగోమేదకాభ్యాం వా కార్యే త్తప్తీసాఽనమ్.

పాటలా కరపీరాదికుసుమైర్ద్రాధనాశనమ్.”

అను వచనములచేర బురద, ప్రాచి, గడ్డి, ఆకులు, లూతాతంత్యాదివిషము మొదలగు వానిచే దూషింపబడి దుర్గంధముతో గూడియుండుజలమును మిగుల దళమై మురికి లేకుండు వస్త్రముచే వడియగట్టి ఆగ్ని, సూర్యుడు, బాగుగకాలిన ఇనుపగుండు వీనివే తపింపజేసి దానిలో మోదుగువేరు, తామరగడ్డలు, చిల్లగింజ, నాచు, గోమేదకము మొదలగువానిని వేసి తేరనిచ్చి పాచిరిప్పువ్వు, వాడగన్నేరు మొదలగు పుష్పములచే దుర్గంధమును పోకదచి పానము చేయందగునని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడి యున్నది.

— ౧౭ నదీజలగుణము ౧౭ —

పశ్చిమోదధిగాశ్శీఘ్రవహః యాశ్చామలోదకాః. ౮

పథ్యాస్సమాసాత్తా నద్యో విపరీతాత్త్వతోఽన్యథా,

పశ్చిమసముద్రమున జేరునవియును, శీఘ్రముగ బ్రవహించునవియును, నిర్మలమైన యుదకము గలిగియుండునవియునైన నదులు సుత్రేపముగా పథ్యకరంబులు. ఈ నదులకంటె విపరీతలక్షణములు గలవి అపథ్యకరంబులు.

— ౧౮ హిమవన్తలయజనదీజలగుణములు ౧౮ —

ఉపలాస్ఫలనాక్షేపవిచ్ఛేదైః ఘోదితోదకాః. ౯

హిమవన్తలయోద్భూతాః పథ్యాస్తా ఏవ చ స్థిరాః,

కృమిశ్లేపదహృత్కంతశిరోరోగాన్ ప్రకుర్వతే ౧౦

హిమవత్పర్వతము, మలయపర్వతము వీనియందు జనించినవియును, తాళ్ల వైబడుటచే కలకబారి తేటనుజెంది వేగముగ బ్రవహించుచుండునదియైన నదీ జలము పథ్యకరంబు, హిమవత్పర్వతమున జనించి యచటనే స్థిరముగ నిలిచియుండు జలము కృమిరోగము, స్థిపదము, రొమ్మనొప్పి, కంఠరోగము, శిరోరోగము వీనిని కలుగ జేయును. మఱియు హిమవత్పర్వతమున జనించినజలమంశయు పథ్యకరమని చరకాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు. అయితే హిమవత్పర్వతమున జనించినజలము అపథ్యకరమని కృష్ణాశ్రేయుడును, సుశ్రుతాచార్యుడును జెప్పియున్నారు. దానంజేసి తాళ్ల వైబడి వేగముగ బ్రవహించు హిమాలయజలము పథ్యకరమనియు, ప్రహేళిక యచటనే స్థిరముగ నిలిచియుండు జలము అపథ్యకరమనియు వాగ్భటాచార్యుడు విభజించి మైగ్రంధకర్తలమతమును సంగ్రహించియున్నాడు.

— ౧౯ పర్జనీయనదీజలము ౧౯ —

ప్రాచావంత్యాపరాంతోత్థా దుర్నామాని మహేంద్రజాః,

ఉదరశ్లీపదాతంకాన్ సహ్యవిధోద్భవాః పునః.
కుప్తపాండుశిరోరోగాన్ దోషఘ్నైః పారియాత్రజాః,
బలపౌరుషకారిణ్యస్సగరాంభస్త్రిదోషకృత్.

౧౧

౧౨

గౌడము, మాలవము, కొంజము అను నీదేశములయందును, మహేంద్రవర్మ
శ్రమునందును జనించిననదులజలము ఉదరశ్లీపదము, క్లిష్టపదము, దుర్నామరోగము వీనిని
గలుగజేయును. సహ్య, వింధ్య పర్వతములయందు జనించిన నదులజలము కుప్తరోగము,
పాండువు, శిరోరోగము వీనిని గలుగజేయును. పారియాత్ర పర్వతములయందు జనిం
చిన నదీజలము త్రిదోషములను బోగొట్టును. మఱియు బలమును, పుంస్త్యమును గలుగ
జేయును. సముద్రోదకము త్రిదోషములను జేయును.

— కూపాదిజలగుణము —

విద్యాత్కూటతడాకాదీన్ జాంగలానూపశైలతః,

కూపము (అనగా నయ్యి), తడాకము (అనగా చెరువు), చౌండ్యము, సాగము
(అనగా తామరకొలను, పాస్త్రపూము (అనగా సెలయేలు), కౌద్భిదము, వాఠీ
(అనగా పెద్దః నేరు, లేక నదబావి), నాదేయము, అచ మూడువిధములైన కూపశతా
కాదులయందలి జలగుణములు జాంగలదేశము, అనూపదేశము, పర్వతప్రదేశము మొద
లగుస్థానభేదముల ననుసరించి తెలిసికొనవలయును.

“ధన్యానూపమహీధ్రాణాం సామీప్యాద్ధురులాఘవమ్”.

జాంగలదేశములో జనించిన కూపాదిజలమునకు బహుజలసంబంధము లేకుండుటచే
లఘువుగ నుండును. అనూపదేశములో జనించిన కూపాదిజలమునకు అధికోదక సంబం
ధముగలిగియుండుటచే గురువుగ నుండును పర్వతములో జనించిన జలమునకు స్వల్బో
దకసంబంధము గలిగియుండుటచే మిగుల లఘువుగ నుండును. అని అష్టాంగసంగ్రహము
నందు జెప్పబడియున్నది.

“భూమ్యుత్థాతసమదృశమింద్రనీలనమప్రభం,
విమలం మధురాస్వాదం కౌపం జలమదాహృతమ్.
నద్యాత్యైలవగాద్వాపి సృతమేకాంతసంస్థితం,
కుముదాంభోజసంభన్నం వారి సారసముచ్యతే.
ప్రశస్తభూమిభాగస్థం నైకసంవత్సరోషితం,
కషాయమధురాస్వాదం తాటాకం సలిలం స్తృతమ్.
స్వయం శీర్ణశీలాశ్వభౌ నీలాత్పలనిభం జలరి,

లతావితానసంఘన్నం బుభ్రైశ్చైవదేయముచ్యతే.
 శైలసానుసముద్భూతం స్ఫుప్తం వాతహిమాతప్తైః,
 లఘుశీతామలం స్వాదు స్తృతం ప్రాస్తవణం జలమ్.
 విద్యార్యభూమియుద్భూతం మహాత్యా ధారయా స్రవత్,
 యజ్జలం వేదితవ్యం తద్దోషిణం స్వాదు శీతలమ్.
 పాషాణైరిప్తకాభిర్వా బద్ధాస్యాల్యాతు కూఢవత్,
 వాపీ సా ఖలు విజ్ఞేయా కృతసోపానపక్షికాః.
 నద్యాం శైలప్రసూతాయాం గోమేదకమణిప్రభం,
 ప్రశస్తభూమిభాగస్థం జలం నాదేయముచ్యతే.”

భూమిలో త్రవ్వబడి పల్లమునందు జనించినదియును, ఇంద్రనీలముతో సమానమైన కాంతిగలదియును, నిర్మలమైనదియును, మధురమైనదియునైనజలము కొవచునబడును, నదిలోనుండిగాని, ఉన్నతమైన పర్వతములో నుండిగాని, ప్రవహించి యొకచో నుండి కదలక అల్లి తామర మొదలగువానిచే గప్పబడియుండు జలము సారస మనబడును. ఉత్కృష్టమైన భూమిలో నుండినదియును, చికసంవత్సరమునకు తగ్గకుండునదియును, కొంచెము కషాయముగ, మధురముగ నుండునదియు నైనజలము తాటాక మనబడును. తాలియొక్క పల్లమునందు స్వయముగబడి నల్లకలవలతో సమానపర్వముగలదై తీగలచే గప్పబడియుండుజలము చౌండ్య మనబడును. పర్వతముయొక్క చరియయం దుత్పన్నమై గాలి, మంచు, ఎండ మొదలగువానితో గూడి లఘువుగను, శీతలముగను, నిర్మలముగను, మధురముగ నుండుజలము ప్రాస్తవణమనబడును. స్వయముగ భూమిని బ్రద్దలుచేసి గొప్పధారగా బ్రవహించుచు మధురముగ, శీతలముగ నుండుజలము ఔషధిబడును. కత్తిరితాళ్లచేగాని ఇటికతాళ్లచేగాని పడిగట్ల నునిచి నయ్యివలె యుండునది వాపీ యనబడును. దానియందలి జలము వాఙ్మ మనబడును. గొప్పపర్వతములోనుండి ప్రవహించునదియును, ప్రశస్తమైన భూమియందుండునదియును, గోమేదకమణితోసమానమైన కాంతిగలదియు నైనజలము నాదేయ మనబడును అని కొపాది జలలక్షణములు సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియన్నవి.

“కాపం సారసతాటాక చౌండ్యప్రాస్తవోషధిపం,

వాపీనదీతోయమితి తత్పునః స్మృతమష్టథా.

కాపా స్వాగు త్రిదోషఘ్నం లఘు ష్మిం చ సర్వదా,

క్షారం తు కఫవాతఘ్నం దీపనం పిత్తకృత్సరమ్.

కషాయబహుళం శ్లేష్మపిత్తఘ్నం వాతకృచ్ఛ తత్,

తృష్ణాఘ్నం సారసం బల్యం కషాయమధురం లఘు.

ఔద్భిదం స్వాదు పిత్తఘ్నం దీపనం గురు కించన,

సత్తారం కటు వాప్యంబు పిత్తఘ్నం కఫవాతజీత్.

లఘుల్పదోషం సుస్వాదు నవవాపీష్వవార్నికం,

అనభివ్యుదినాదేయం కటుకం కఫపిత్తజీత్,

విశదం వాతలం రూక్షమనవస్థితలాఘవమ్.”

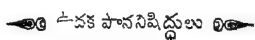
ఉదకము, కొవము, సారసము, తాటాకము, చౌండ్యము, ప్రాస్తవణము, ఔద్భిదము, వాప్యము, నాదేయము అని ఎనిమిదివిధంబులు. వాచిలో కూపోదకము మధురముగను లఘువుగను, ఎల్లప్పుడు పథ్యకారిగ నుండును. త్రిదోషములను పోకడచును. ఉష్ణగ నుండు కూపోదకము కఫవారములను పోగొట్టును. దీపనకారి, మిగుల పిత్తమును జేయును. పగరుగనుండు కూపోదకము శ్లేష్మపిత్తములను పోగొట్టును. వాతకారి, సార సోదకము దప్పిని హరించుజేయును. బలకారి, కషాయముగ, మధురముగ, లఘువుగ నుండును. ఔద్భిదోదకము మధురముగ నుండును. పిత్తమును బోకడచును. దీపనకారి, స్వల్పముగ గురుత్వముజేయును. ఒకింత ఉష్ణగ, కారముగ నుండు వాపీజలము పిత్తము, కఫము, వాతము పీటిని పోగొట్టును. నూతనమైన వాపియందు షర్ద సంబంధము లేకుండ జనించినజలము మిగుల మధురముగ, లఘు గ నుండును. స్వల్పముగ దోషమునుజేయును. నగీజలము కఫమును పోగొట్టును. కొంచము కారముగ నుండును కఫపిత్తముల నణచును, నిర్మలముగ నుండును. ఒకింత వాతకారి, రూక్షముగ నుండును. ఒకకాలమునందు లఘు వుగ, మఱియొకప్పుడు గురువుగ నుండును. అని కొపాపిజలగుణము అష్టాంగసంగ్రహ జేప్పబడియున్నది.

“పాషాదిద్వితయేష్విష్టం విశేషేణ క్రమాజ్ఞలం

సరస్తటాకయోః కూపచుండ్యోః ప్రస్తవోద్భిదోః,

కూపేంద్రయోః కూపచుండ్యోస్సర్వం వ్యం తతః పరమ్.” ఇతి.

పువ్యమానము మొదలు యథాక్రమముగ రెండేసి మాసములలో సరస్తటాకజలంబును, కూపచౌండ్యజలంబును, ప్రస్తవణ, ఉద్భిదజలంబును, కూప ఆకాశజలంబును, కూప చౌండ్యజలంబును పథ్యకరంబులు.

నాంబువేయమశక్త్యా వా స్వల్పమల్పాగ్నిగుత్తిభిః.

౧౩

పాండుదరాతినా రారోగహాణీదోషశోషిభిః,

ఋతే శరన్నిదాఘాభ్యాం పితృత్వస్థోఽసి చాల్పశః.

౧౪

అల్పమైన అగ్ని, గుల్మము, పాండువు, ఉపసంగము, అతిసారము, అర్శస్సు, గ్రహణి అనురోగములు గలవారును, పమనవిలేచనములకు ఔషధమును నేమిచిన వారును, జలపానము చేయించినందు. అట్టినిషయములయందును దప్పిని సహించలేనివారు స్వల్పముగా జలమును పానము చేయవచ్చును. శరత్, గ్రీష్మము అను నీ రెండుయుతువులయందులేవు తక్కినయుతువులయందు స్వస్థుడుకూడ స్వల్పముగ జలమును పానము జేయవలయును.

“కామమల్బునుశక్తౌతు పేయమాషధసంస్పృశమ్

పాషాణరూప్యమృద్ధేమజాతతాపార్కతాసిః,

పానీయముష్ణం శీలం వా త్రిదోషశ్చైవ తృడర్తిజితమ్.”

దప్పిని సహించలేనపుడు శ్లేష్మధములతోడచేర్చి కాచబడినజలమునుగాని, ఇటికెరాయి, మెండి, మంటిగడ్డలు, బంగారు మొదలగువానిని బాగుగా నిప్పులో కాచి జలములో వేసి యొడయం దుంచుటచే ఉష్ణమైనజలమునుగాని, లేక కొంచెము చల్లార్చబడిన జలమును గాని పానముచేయవలయును అట్టి జలము త్రిదోషములను, దప్పిని బోకడచును. అని అష్టాంగసాగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

— భోజనకాలజలపానగుణము —

సమస్థూలకృశాభక్తమధ్యాంతప్రథమాంబుపాః,

ఆహారముయొక్క మధ్యమునందును, అంతమునందును, ప్రథమమునందును జల పానముచేసినచో శరీరమునందు యథాక్రమముగ సమత్వము, స్థైర్యము, కృశశక్తియు గలుగును. (అగా ఆహార మధ్యమునందు చేయబడిన ఉదకపానము ధాతుసామ్యమును గలుగజేయును. ఆహారంతమునందు చేయబడినజలపానము ఆహారయమునందు కఫమును వృద్ధిజేసి శరీరస్థౌల్యమును గలుగజేయును. భోజనమునకు ఆదియందు చేయబడిన పానము జారరాగ్నిని చల్లార్చును. అందువలన భుజించిన యాహారిము బాగుగ పాకము కానేరదు. ఆహారము పాకము కాకుండునచో శరీరము పుష్టిజెందక కృశశక్తియు నుజెందును అని భావము.) మఱియును —

“భక్తస్యాదౌ జలం వీతమగ్నిసాపం కృశాంగతాం

అంతేకరోతి స్థూలత్వ మూర్ధ్వమాశయాత్కఫం,

మధ్యే మధ్యాంగతాం సామ్యం ఘాతూనాం జరణం సుఖమ్.”

భోజనమున కొదియందు చేయబడినజలపానము జారరాగ్ని నాశనమును, శరీరకృశత్వమును గలుగజేయును. భోజనాంతమునందు చేయబడినజలపానము శరీరస్థౌల్యమును, ఆహారయమునందు కఫమును గలుగజేయును. భోజనమధ్యమునందు చేయబడిన జల

పానము ధాతుసామ్యములు, జీర్ణమును, సుఖమును, మధ్యమమైన శరీరమును గలవ జేయును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

— శీతోదకగుణము —

శీతం మదాత్యయగ్గానిమూర్ఛాఛర్దిశ్రమభ్రమాన్. ౧౧
తృష్ణోష్ణదాహపితౌస్రసిషాణ్యంబు నియచ్ఛతి,

శీతోదకము మదాత్యయము (అనగా మద్యపానమువలన ఒనించినరోగము) బడలిక, మూర్ఛ, వాంతి, చెమట, భ్రమము, దప్పి, ఉష్ణము, తాపము, పిత్తరక్తము, విషము వీనిని బోగొట్టును

“అనవస్థితదోషాగ్నేర్వాస్యధిక్షీణులస్య చ,

పాల్పమప్యమముదకం హితం లబ్ధి త్రిదోషకృత్.”

వాతాదిదోషములను బారరాగ్నియు నొకటేరితిగ నుండక అపుడపుడు మారుచుండు వారికిని, వ్యాధివలన తయించినవారికిని, దౌర్బల్యముగలవారికిని, స్వల్పమైన శీతోదకము కూడ అవ్యధికరముగ నుండును. కాబట్టి దానిని పానముజేసినచో త్రిదోషములకు ప్రకోపింపజేయును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

— ఉష్ణోదకగుణము —

దీపనం పాచనం కంఠ్యం లఘూష్ణం వస్త్రిశోధనమ్. ౧౬

హిద్ధాద్ధానానిలక్లేష్టసద్యశ్శుద్ధే నవజ్వరే,

కాసామషేనసశ్వాసపార్శ్వరుక్షు చ శశ్యతే. ౧౭

ఉష్ణోదకము దీపనపాచనములను జేయును. కంఠమునకు హితకరమైనది. టముగా లఘువుగ నుండును. మూత్రమును శుద్ధిజేయును. హిద్ధయు (ఎక్కిళ్లు), ఆద్ధానము, వాతరోగము, క్లేష్టరోగము, నూలనజ్వరము, కాసము, అజీర్ణము, పీనసము, శ్వాసము, పార్శ్వశూల ఇవి గలిగియుండునపుడును, వమనవిరోచనములను ఔషధమును సేవించియుండునపుడును షణ్డకరమైనది. శ్లోకమునందలి కాసామషేనస యనుచో ఆమ పీనసము అని శబ్దవిభజనముచేసి ఆపకష్టపీనసమని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేసెదరు.

— కృద్ధితశీతోదకగుణము —

అనభిష్యంది లఘు చ తోయం కృద్ధితశీతలం,

కాగి చల్లాగినయదకము క్లేష్టమును జేయదు. మిగుల లఘువుగ నుండును.

“నంసరే పిత్తకఫయో స్పన్ని పాలే చ పూజితమ్.”

అనగా కాగి చల్లాగిన జలము పిత్తకఫములయొక్క సంకర్గమునందును, సన్నిపాశము నందును షణ్డముగనుండును అని అధికపారము కొన్నిగ్రంథములయందు గన్పట్టుచున్నది.

ఉకము స్థానభేదమువలన గురువుగఁచుడినను దానిని బాగుగకాచి చట్టార్జనచో నిగుల లఘువుగనగునని కొందరు వచించెదరు. శీతజలమునకు కలిగియుండుగుణములే కాగిచట్టా రిన యదకమునకును గలిగియుండును.

“క్వచిదుష్టం క్వచిచ్ఛీతం క్వచిత్స్వధితశీతలం,
క్వచిద్భేషజనాయుక్తం న క్వచిద్వారివార్యతే.”

కొన్ని కాలములయందు ఉష్ణోదకమును, కొన్ని కాలములయందు శీతోదకమును, కొన్ని కాలములయందు కాగి చట్టారినయుదకమును, కొన్ని కాలములయందు ఔషధముతో గూడియుండు జలమును పానముచేయవలయునని జెప్పియుండుటచే ఉదకము ఎపు డు నిషేధించబడదని అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

—ॐ క్వధిత శీతజలౌపయోగక్రమము ॐ—

పిత్తయుక్తే హితం దోషే శ్శ్యాపితం తత్త్రిదోషకృత్. ౧౮

వాతపిత్తము, పిత్తశ్లేష్మము, సన్నిపాతము అను నీరోగములలో దేనియొకదేని పితృధిక్యము గలిగియుండునపుడు కాగిచట్టారినయుదకము హితకరముగ నుండును. కాగి చట్టారిన ప్రాచీను త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయును

“క్షీణపాదత్రిభాగార్థం దేశర్తుగురులాఘవాత్,

క్వధితం ఘనరహితమవేగ మమలం హితమ్.”

జాంగలాది దేశములు, ఋతువు వీనియొక్క గురుత్వలాఘవముల ననుసరించి యథాక్ర మముగ నాలుగులో నొకభాగము తగ్గునటుల, మూడుభాగములు తగ్గునటుల ఒకటిన్నర భాగము తగ్గునటుల కాచబడినదియును, నురుగు లేనిదియును, నిర్మలమైనదియునైన జలము హితకరమైనది. ఏలనఁగా —జాంగలదేశములో వాతము, తేజస్సు, వీనిసంబంధ మధికముగ నుండుటవలన నందలిజలము శీఘ్రముగ శుద్ధిజెందును. కాబట్టి దాని నాలుగులో నొకభాగము తగ్గునటుల కాచవలయును. అనూపదేశములో శీతగుణము, గురుత్వము అధికముగ నుండుటవలన నందలిజలము చిరకాలముమీద శుద్ధిజెందును. కాబట్టి దానిని మూడుభాగములు తగ్గునటుల కాచవలయును. సాధారణదేశములో వాతాదులు సమముగ నుండుటవలన నందలిజలము మధ్యమకాలమువలన శుద్ధిజెందును. కాబట్టి దాని నొకటిన్నరభాగము తగ్గునటుల కాచవలయును. ఇటులనే ఆయా ఋతువులయొక్క శీతాదిగుణముల ననుసరించి జలమును కాచవలయును.

“యత్క్వద్ధృమానం నిర్వేగం నిషేన్నం నిర్మలం లఘు,

చతుర్భాగావశిష్టం తు త్రోయం కఫరోగనుత్,

తత్పాదహీనం పిత్తస్థం హీనమధేన వాచనుత్.”

పాబుగుహా నోకభాగము నిలుచునటుల కాచబడినదియును, నురుగులేనిదియును, నిర్మలమైనదియు నైనయుదకము లఘువుగ నుండును, కఫరోగమును పోగొట్టును. మూడు భాగములు నిలుచునటుల కాచబడినయుదకము పిత్తమును పోగొట్టును. రెండుభాగములు (నేగము) నిలుచునటుల కాచబడినయుదకము వాతమును పోగొట్టును. అలి సుశ్రుతా చార్యుడు క్వాథానుసారముగా గుణమును జెప్పియున్నాడు.

“పానీయం న తు పానీయం పానీయేన్యప్రదేశజే,

అశీర్ణే క్షధితం చామే పక్షే జీర్ణే పి నేతత్.

శీతే విధిరయం తప్తే త్వజీర్ణే శిశిరం త్యజేత్,

అతియోగేన సలిలం తృప్యతోఽసి ప్రయోజితమ్.

ప్రయాతి శ్లేష్మసి త్తత్త్వం జ్వరిత్య విశేషతః.”

పానముచేయబడిన అన్యప్రదేశజనితజలము జీర్ణము కాకుండునపుడు మఱియొకప్రదేశమునందలి జలమును పానము చేయంజనదు. (అనగా కూపోదకమును పానముచేయిండుగా నది జీర్ణము కాకుండునపుడు తటాకోదకమును పానము చేయంజనదు. ఇట్లు లనే తటాకోదకము జీర్ణము కాకుండునపుడు కూపోదకమును పానము చేయంజనదు అని భావము.) మఱియు పానముచేయబడిన శీతోదకము జీర్ణము కాకుండునపుడు ఉష్ణోదకమును, పానముచేయబడిన ఉష్ణోదకము జీర్ణమైయుండునపుడు శీతోదకమును పానము చేయంజనదు. (అనగా ఒకటివిధమైన ఉదకమును పానము చేయవలయు నని భావము) ఈవిధి, కాగి చల్లైనయుదకమునకే ఉపయోగించును, కాగిన ఉదకము జీర్ణము కాకుండునపుడు శీతోదకమును తృణింపవలయును. దప్పివలని నుదకము నధికముగ పానముజేసినచో స్వస్థుడుగనుండు మనుజునికూడ శ్లేష్మసి త్తములు వృద్ధిజెందును. జ్వరి శీతోదకమును పానముచేసినచో అగ్ని మందగించి జ్వరము విశేషముగా వృద్ధిజెందును.

“రూక్షస్తచురవశ్యాయ శీతో వాతాస్త్రకోపనః,

పామత్పదాహపితాస్తథుస్థోరుస్తంభమేహజీత్.

గ్రీష్మేషు సర్వజుతూనాం స్పర్శనాపి శస్యతే,

పద్మిన్యంబు చ పిత్తస్నుం కఫకృద్విరసం గురు.

హిమం తు శీతలం రూక్షం దారుణం సూక్ష్మమేవ చ,

కఫం న సందూషయతి న పిత్తం న చ మారుశమ్.

తథాశ్చ వర్షప్రళయే హిమాదల్పతరం గుణైః,

చధాచరాణా మహితం తుషారం త్వగ్నినాశనమ్.

వైకరం లఘు యక్షరం క్లేష్టముం వహ్నిదీపనం,
 కైదారం మధురం ప్రోక్తం విపాకే గురు దోషలఘ్.
 తద్వత్పల్వలముద్దిప్తిం విపాకే దోషలా తు తత్,
 అనేకదోషమానూపం వార్యభిష్యంసి గర్హితమ్.
 ఏభిర్దోషైరసాయుక్తం నిరవద్యుతు జాంగలం,
 పాకే విదాహి తృష్ణాఘ్నం ప్రశస్తా ప్రీతివర్ధనమ్.
 దీపనం స్వాదు శీలం చ తోయం సాధారణం లఘు,
 చంద్రకాంతభవం రక్షోవిషపిత్తజ్వరాపహం,
 రత్నాకరసముత్థం చ సర్వదోషకరం మతమ్.”

మంచునీరు శీతలముగ నుండును. వాతరక్తము నధికపరచుచు దురద, దప్పి, తాపము, పిత్తరక్తము, కుష్టువు, ఊరుస్తంభము, ప్రమేహము వీనిని హరింపజేయును. క్లేష్టము ఋతువునందు సర్వజంతువులకు స్నానాదులయందు హితకరమైనది. తామరగుంటనీరు పిత్తమును పోగొట్టును. కఫము నధికపరచును. రసములేనిది గురుత్వముజేయును. హిమోదకము శీతలముగ నుండును రూక్షము జేయును. లఘువుగ నుండును. కఫము, పిత్తము, నాశము వీనిని తమతమస్థానములయందు స్థిరపరచును. వడగండ్లనీరు హిమోదకము కంటె స్వల్పమైరగుణముగలది. ప్రాళికాలమునందు పడినమంచునీరు జాంగమము, స్థావరములైన సర్వభూతములకు అహితకరమైనది. జారరాగ్నిని నశింపజేయును. వైక రోదకము లఘువుగ, కొంచెము ఉప్పుగనుండును క్లేష్టమును హరింపజేయును. అగ్ని దీపన కారి. మడిసిట్లు మధురముగ, పాకమువలన గురువుగనుండును. దోష కారి; పడియగుంట నీరు మిగుల దోషకరమైనది. అయావదేశమునందలి యుదకము అనేకదోషములుగలది. క్లేష్టము నధికపరచును. నిందితమైనది. జాంగలదేశోదకము దోషరహితమైనది, దప్పిని పోగొట్టును. తృప్తినిచ్చును. ప్రశస్తమైనది. పాకమువలన కొంచెము తాపము నిచ్చును. సాధారణదేశమునందలి యుదకము దీపనకారి. మధురముగ శీతలముగ లఘువుగనుండును. చంద్రకాంతోదకము రాక్షసులబాధ, విషము, పిత్తజ్వరము వీనిని పోగొట్టును. సముద్రజలము సర్వదోషముల నధికపరచును అని తంత్రాంతరములయందు జ్ఞేష్టుడియున్నది.

—౧౭ నారికేళోదకగుణము ౧౭—

నారికేళోదకం స్నిగ్ధం స్వాదు వృష్యం హిమం లఘు,
 తృష్ణాపిత్తానిలహరం దీపనం వస్త్రీశోధనమ్.

నాశికేశోదకము స్నిగ్ధముగ, మధురముగ నుండును శుక్రమును వృద్ధిజేయును, శీతలమైనది. లఘువుగ నుండును. దప్పిని, పిత్తవాతములను హరింపజేయును. దీపనకాశి, మూత్రమును వృద్ధిజేయును.

❧ దివ్యోదక పాశస్త్యము ❧

వర్షాను దివ్యనాదేయే పరం తోయే వరావరే,

వర్షాకాలమునందు ఆకాశోదకము మిగుల హితకరమైనది. నదీజలము మిగుల నిందితమైనది

ఉదకవర్గము ముగిసెను.

అవ. అన్నివర్గములకంటె జలవర్గము బహుజనులకు ఉపయోగకారిగ నుండుట వలనను, సర్వజంతువులకు జన్తము మొదలుకొని హితకరమైనదిగ నుండుటవలనను, జీవనాదిగుణములగలదిగ నుండుటవలనను, తొలుత జెప్పబడినది. బలము మొదలగు గుణములు పాలకు గలిగియుండుటచే నికమింపట తీరవర్గము చెప్పబడుచున్నది. ఆవర్గములో తీరము, పెరుగు మొదలగువానికి ముఖ్యకారణముగ నుండుటవలనను, “తీరం జీవనీయానాం తీరఘృతాభ్యాసో రసాయనానామ్” అనెడి అష్టాంగసంగ్రహ వచన ప్రమాణముచొప్పున జీవనీయాషధములకును, రసాయనములకును, ముఖ్యముగ నుండుట వలనను, తొలుత తీరగుణము జెప్పబడుచున్నది. మఱియును “గవ్యం మాహిషమాజం చ కారథం స్త్రీణామవికమ్, ఐభమైకశఫం చేతి తీరమష్టవిధం స్త్రుతమ్.” అనెడి అష్టాంగసంహిత వచన ప్రకారము ఆవుపాలు, ఎనుముపాలు, మేకపాలు, ఒంటెపాలు, చనుబాలు, గొట్టెపాలు, ఏనుగుపాలు, ఒకటే డెక్కలజంతువులపాలు, అని పాలు ఎనిమిది విధంబులు.

❧ తీరగుణము ❧

స్వాద్ధుపాకరసం స్నిగ్ధమౌజస్యం ధాతువర్ధనమ్. ౨౦

స్వాపిత్తహరం పృష్యం శ్లేష్మలం గురు శీతలం,

ప్రాయః పయోఽత్ర

తీరము తరుచుగ మధురమైన పాకము రసముగలది. స్నిగ్ధముగ నుండును. బలము నిచ్చును. ధాతువులను వృద్ధిజేయును, చాతపిత్తములను హరింపజేయును. శుక్రమును విశేషముగా వృద్ధిజేయును. క్షేష్ణకారి, గురుత్వము చేయును; శీతకరమైనది. అయితే పై చెప్పినగుణములు కొన్ని తీరములకు లేకుండును. ఇందుకు దృష్టాంతము ఒంటెపాలు కొంచెము ఉష్ణముగ రూక్షగుణముకల్గి, లవణముగ నుండునని జెప్పబడియున్నది. అటులే

మేకపాలు లఘువుగ నుండు ననియును, గొట్టెపాలు ఉష్ణముగ నుండుననియును, ఒకటే డెక్కగల జంతువులయొక్క పాలు ఉష్ణముగ, కొంచెములవణముగ, పుల్లగ నుండు ననియును జెప్పబడియున్నది. కావుననే “స్థాయః” అనుపదము ప్రయోగించబడినది. తీరము మధురమైన పాకరసములు గలది యని చెప్పినందుచేతనే వైజెప్పిన స్నిగ్ధాది గుణములు తీరమునకు గలిగియుండునని సిద్ధంబగుచుండగా మరల స్నిగ్ధాదిగుణములను జెప్పుట వ్యర్థమని కొందరుచెప్పెదరు. అయితే ముధురరసాదులకంటె స్నిగ్ధత్వ శుక్ర వృద్ధికరత్వాదిగుణములు తీరమునకు బహుళముగా గలిగియుండు నని సూచించుటకై స్నిగ్ధాదిగుణములు ప్రత్యేకముగా జెప్పబడినవి. కాబట్టి వారియాత్మేవణ యుక్తి యుక్తము కాదు. వృద్ధివాది మహాసూతములయొక్క సూయోగాది విశేషములవలన మధురరసముగల ద్రవ్యములయందు ఆయుష్కరత్వాదిగుణములు, ఆప్లురసముగల ద్రవ్యములయందు అగ్నిదీపనాదిగుణములు, ఇటుల రసమున కనుకూలమైనగుణములు ద్రవ్యములయందుండును. రసమునకు ప్రతికూలముగనే రూక్షత్వము మున్నగు కొన్ని గుణములూ మధురరసముగల మకుష్ఠతండులీయాదిద్రవ్యములయందుండును. కాబట్టి మకుష్ఠాదిద్రవ్యములు మధురరసముతో గూడియుండుటచే వానికి మధురరసముయొక్క గుణమును చెప్పుట యుక్తము. అటు కాచేని మధురాదిషడ్రసములకు ప్రత్యేకముగా జెప్పియుండు గుణములు వ్యర్థంబు లగును. కావున నిట్టిస్థలములయందు విషయములను విధజన జేసికొనవలయును అది యెట్లనగా — కొన్ని గుణములు రసములకునుగుణముగనే ద్రవ్యములయందుండును. ఆగుణములచే నా ద్రవ్యము రసగుణముల ననుసరించియుండును. ఇటువంటి విశేషము నుద్దేశించియే తంత్రకారులు షడ్రసములకు స్నిగ్ధాదిగుణములను జెప్పియున్నారని తెలియవలయును. కొన్ని గుణములు రసగుణము నపేక్షింపకయే ద్రవ్యమునందుండును కావుననే ఆద్రవ్యము రసగుణముల ననుసరించుట లేదు. ఈ విషయమనందు ద్రవ్యముయొక్క రసగుణములు చెప్పబడలేదని తెలియవలయును. కాబట్టి తీరమునకు స్నిగ్ధాదిగుణములుండుటచే మధురపాకరసములు గలిగియుండినను ప్రత్యేకముగా స్నిగ్ధాదిగుణములు చెప్పబడినవి అట్లగుటచే తీరమునకు స్నిగ్ధాదిగుణములు విశేషముగానుండునని తెలిసికొనవలయును. ఇటులనే యింద్రస్థలములయందును గుణ వర్ణమునకు ప్రయోజనమును తెలియవలయును.

“స్వాదుః పటుశ్చ మధుర మష్టాష్టు పచ్చతే రసః.”

అను పదనప్రకారము తీరము మధురరసము గలదిగ నుండుటవలననే దానికి మధుర పాకము గలిగియుండునని సిద్ధంబగుచుండగా ప్రత్యేకముగా మధురపాకము గలది యని చెప్పుట వ్యర్థమనెడిశంక గలుగును. అయితే —

అ-సూ—7

“శాలిష్ఠమయం సర్వం గురుభావాద్విచార్యతే”

శాలిష్ఠమయంచే జేయబడిన సమస్తమైన భిక్ష్యములు గురువుగ నుండుటవలన చిరకాలము వరకు విదాహావస్థను జెందియుండునని చెప్పబడియున్నది. అటులనే ఊరము గురుత్వము గలదియైనను విదాహావస్థయందు చిరకాలమువఱకు నుండదు. విదాహావస్థను జేయఁ తొలుతనే మధురపాకమును జేయును. అనెడి యర్థమును సూచించుటకై “పాకః” అను పదము ప్రత్యేకముగ ప్రయోగింపబడినది.

“స్త్రీణామపత్యజాథర్వాత్ రసః ఊరాయ కల్పతే,

స్నేహారసః ఊరత్యేవం హృదయాత్ ఊరమేశ్యతః.”

అనెడి దారువాహి వచన ప్రకారము స్త్రీలయొక్క ఆహారరసమే పుత్రప్రీతిచే ఊరముగ పరిణమించును అని తాత్పర్యము.

— ౧౦ గోఊరగుణము ౧ —

గవ్యం తు జీవనీయం రసాయనమ్.

౨౦

క్షుతక్షీణహితం మేధ్యం బల్యం స్తన్యకరం పరం,

భ్రమశ్రమమదాలక్ష్మీశ్వాసకాసాతృష్ణాధః.

౨౧

జీర్ణజ్వరం మూత్రకృచ్ఛం రక్తపిత్తంచ నాశయేత్,

సమస్తమైన ఊరములలో ఆవుపాలు జీవనీయమైనది (అరగా విశేషము కరమైనది.

“ఓజః క్షీయేత కోపాదిభిః”

అనగా ప్రకోపమువలన ఓజస్సు క్షయించియుండునపుడు,

“జీవనీయావధక్షీరరసాద్యాస్తత్రభేషజమ్”

అను వచనముచేత ఊరాదుల సావధముగ జెప్పియుండుటవలన “జీవనీయం” అను పదమునకు బలవృద్ధికరమని యర్థము. ఈశ్లోకములలోని “జీవనీయం” అను శబ్దము పుననే ఊరమని అర్థమేర్పడుచుండినను,

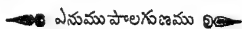
“ప్రవరం జీవనీయానాం ఊరముక్తం రసాయనమ్”

అనెడి చరకవచనముబట్టి జీవనీయవస్తువుల కన్నిటికి ఊరమే శ్రేష్ఠమని తెలియపరచు నిమిత్తము ఊరము, జీవనీయము, అను నీ రెండుపదములు ప్రత్యేకముగా నుదహరింపబడినవి. రసాయనమనగా —

“లాభోపాయో హి శస్త్రానాం రసాదీనాం రసాయనమ్.”

అను వచనముచేత నిర్దుష్టమైన రసవీర్యవిపాకాదులకు ఊరము సాధనమైనది. మఱియు గాయము, ధాతుక్షయముగలవారికి హితకరమైనది, ధారణాశక్తిని చుచ్చును. బలము

చనుబాలు వీనినిగలుగజేయును. శరీరమునందు త్వరితముగా వ్యాపించును. శ్రమము, భ్రమము, మదము, అలత్తి, శ్వాసకాసములు, అధికమైనదబ్బి, ఆకలి, జీర్ణజ్వరము, మాత్రకృచ్ఛము, రక్తపిత్తము, వీనినిన్నిటిని పోగొట్టును అని తాత్పర్యము.

హితమత్యగ్నైనిద్రేభ్యో గరియో మహిషం హిమమ్. ౨౩

ఎనుముపాలు మిక్కుటముగ అన్నిదీపనముగలవారికి, నిద్రలేనివారికి హితకరమైనవి. మిక్కుటముగ గురుత్వమునుజేయును. శీతవీర్యముగలది. ఈయర్థమునే

“మహిషీణాం గురుతరం గవ్యాచ్చీతతరం పయః,

స్నేహోదూనమనిద్రాయ హితమత్యగ్నయే చ తత్.”

అనెడి చరకవచనముకూడ బోధించుచున్నది.

‘గవ్యం స్నేహోత్తమం ఊరం గవ్యాచ్చ పయః పయః,

యథోత్తరం స్నేహహీన మారధిచ్ఛగమాహిషమ్,

జాంగలానూపతైలేషు చరంతీనాం యథోత్తరమ్,

పయో గురుతరం పతో యథా తానాం ప్రవర్తతే.”

ఆవుపాలు మిగుల స్నిగ్ధముగనుండును. దానికంటె గొట్టె, మేక, ఎనుము యీ మొదలగువానిపాలు యథోత్తరము స్నేహహీనముగ, మిగుల గురువుగనుండును. వానిలోను జాంగలానూపదేశ భేదమువలన నొకదానికంటె నొకటి యథోత్తరము మిగుల గురువుగనుండునని భరనాదమరుగ్రంథిమునందు జెప్పబడియున్నది.

“గురుశీతతరం గవ్యా న్నాహిషం స్వప్నలం పయః,

చతుర్థభాగస్నేహోనం పిక్వన్నం చ విశేషతః.”

ఆవుపాలకంటె ఎనుముపాలు మిగుల గురుత్వముగలది. మిగుల శీతకరము. నిద్రను గలుగజేయును. ఆవుపాలకంటె నాలుగులో నొకభాగము స్నేహము తగ్గియుండును. పిత్తమును హరించును. అని తంత్రాంశరములయందు జెప్పబడియున్నది.

“గవ్యాత్స్నిగ్ధం గురుతరం మాహిషం స్వప్నకృత్పయః.”

ఆవుపాలకంటె ఎనుముపాలు స్నిగ్ధముగనుండును. గురుత్వముగలవి. నిదురనుబుట్టించును. అని సిద్ధసారమరుగ్రంథమునందు జెప్పబడియున్నది. అయితే “గవ్యాత్స్నిగ్ధం” అని సిద్ధసారమునందు జెప్పియుండువచనము చరకాదివచనములకు విరద్ధముగ నుండుటవలన యోచింపదగినది. వైజెస్సిన రీతిగ గేదెపాలవిషయమై వైవిధ్యముగనున్నది. అందు ఆవుపాలకన్న గేదెపాలు మిక్కిలి స్నిగ్ధ మౌకమగుటయే సమాజనము. అను

భవమునుబట్టియు అందలి గుణాదులబట్టియు సూక్ష్మదృష్టి చే గమనించినను మాహిషము స్నిగ్ధతగ మనియే తోచును.

— ౨౭ మేకపాలగుణము ౨౭ —

అల్పాంబుపానవ్యాయామకటుతిక్తాశనైర్లఘు,
ఆజం శోషజ్వరశ్వాసగక్తపిత్తాతిసారజిహ్వ.

౨౪

మేక అల్పముగా జలపానము, విశేషముగా వ్యాయామము చేయుటవలన, కారముగ, చేదుగ నుండువస్తువులను భుజించుటవలనను, దానిపాలు మిగుల లఘువుగ నుండును. శోష, జ్వరము, శ్వాసము, రక్తపిత్తము, అతిసారము వీనిని హరింపజేయును. అయితే మేక వ్యాయామముచేయక గురుపదార్థములను భుజించుచుండినచో దాని పాలకుకూడ వైజేష్ఠిన లఘుత్వాదిగుణములు లేక గురుత్వాదిగుణములు కలియు డును. ఇటుల జెప్పటవలన ఆవు మొదలగువాని పాలకుకూడ అహారాదిభేదములచే వాని వానికి జెప్పబడిన లాఘవాదిగుణములు మారుచుండునని యూహ్యంబగుచున్నది. కాబట్టి రాత్రులయందు ఆవు మొదలగునవి వ్యాయామము చేయకుండుటవలన సాయంకాలము నందు పితకబడినపాలకంటె ప్రాతఃకాలమునందు పితకబడిన ఆవు మొదలగువానిపాలు గురువుగ నుండును. ఆవు మొదలగువానికి మధ్యాహ్నమునందు పరుగులిడుట, లేదుల మొదలగు చేష్టలు గలిగియుండుటవలన సాయంకాలమునందు పితకబడిన పాలు లఘువుగ నుండును. ఇటులనే సర్వవిధములైన పాలయొక్క గురులాఘవములను తెలిసికొన వలయును.

“పిశ్యాకాష్టాశినీనాంతు గుర్వభిష్యంది తద్భృశమ్.”

గానుగపిండి. కాడి మొదలగువానిని భుజించు ఆవుమొదలగువానిపాలు మిగుల గురువుగ, శ్లేష్మకారిగ నుండు నని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది. ఈయర్థము “అల్పాంబుపానవ్యాయామ” అను వైఖ్యోక్తమువలన స్పష్టముగా నేర్పడుచుండుటవలన సీతంత్రమునందు తంత్రకారుడు ప్రత్యేకముగా జెప్పకవిరమించెను.

— ౨౮ ఒంటెపాలగుణము —

ఈషద్రాక్షోష్ణలవణ మౌష్ణికం దీపనం లఘు,
శస్తం వాతకఫానాహకృమిశోఘోదరార్కసామ్.

౨౫

ఒంటెపాలు లఘువుగ నుండును. ఒకింతరూక్షగ, ఉష్ణముగ, ఉప్పుగ నుండును. అన్ని దీపకారి. వాతరోగము, కఫము, ఆనాహము, కృమిరోగము, శోష ఉదరరోగము, అర్కస్సు వీనియందు మిగుల హితకరమైనది.

చనుబాలగుణము

మానుషం వాతపితౄసృగభిఘాతాక్షిరోగజిత,
తర్పణాశోచతనైర్నవైః

చనుబాలు ఉత్తరశ్ర చెప్పబడు తర్పణము, ఆశోచతనము, నస్యము మొదలగు క్రియలవలన వాతము, పిత్తము, రక్తము, అభిఘాతము, నేత్రరోగము, వీనిని హరింప జేయును.

• ❧ గోఙ్ఘ్రపాలగుణము ౧౯ ❧

అహృద్యం తూష్ణ మావికమ్. ౨౬

వాతవ్యాధిహరం హిఘ్నాశ్వాసపిత్తకఫప్రదం,

గోఙ్ఘ్రపాలు ఉష్ణవీర్యము గలది. హృదయమునకు అహితమైనది. వాతరోగమును హరింపజేయును. హిఘ్న (ఎక్కిళ్లు), శ్వాసము, పిత్తము, కఫము వీనిని గలగజేయును.

❧ ఏనుగు పాలగుణము

హస్తినాన్ధ్యైర్యకృద్భాఘం

ఏనుగుపాలు మిక్కిలి నైర్యము నిచ్చును.

❧ ఒకటేడెక్కగలజంతువుల పాలగుణము ౨౦ ❧

ఉష్ణం తైర్వికశఫం లఘు. ౨౭

ఘౌఘావాతహరం సామ్మలవణం జడతాకరం,

ఒకటేడెక్క గలగుఱ్ఱము మొదలగు జంతువుల పాలు మిగుల ఉష్ణముగ, లఘువుగ నుండును. కాళ్లచేతులు మొదలగు అవయవములయందు గలగువాతరోగమును హరింప జేయును. కొంచెముపుల్లగ, ఉప్పుగ నుండును. శరీరమునందు జడత్వమును గలగజేయును.

❧ కాచని పాలగుణము ౨౧ ❧

పయోభిష్యంది గుర్వామం యుక్త్వా శృతమతోఽన్యథా. ౨౮

కాచనిపాలు కఫమును ప్రకోపింపజేయును. గురుత్వముగలది, యుక్తివలన (అనగా ఉపాయముగా) కాచబడిన పాలు లఘువుగ నుండును. జ్వేష్ణమును ప్రకోపింప జేయుదు.

* “వినా తు వనితాస్తన్య మామమేవ హితం వయః,

అర్థోదకం క్షీరశిష్టమామల్లఘుశరం శృణ్వే.”

స్త్రీలచనుబాలు కాచకయే హితకరమైనవి. ఇతరమైన సర్వజంతువులపాలకు సగపాలు ఉడకము పోసి ఉడికినంతయు శుష్కింపి పాలుమాత్రము మిగులనటుల కాచబడినవి

మిగుల లఘువుగనుండునని భరనాదమును గ్రంథమునందు పాలను కాచునట్టియుత్తమముగా చెప్పబడియున్నది.

—ॐ అధికముగా-కాచబడిన పాలగుణము —

భవేద్గరియోఽతిశృతం ధారోష్ణమమృతోపమం,

గడ్డకట్టనటుల కాచబడిన పాలు మిగుల గురుత్వమును జేయును.

“స్యాన్నిర్జలం శృతం ద్విమ్రచతురష్టాంశశోషితమ్,

తథా శృతతమం సారిం గురు బల్యతమం పయః.”

ఉదకసంబంధమలేకయే చెండు, లేక మూడూ, లేక నాలుగు, లేక ఎనిమిదిభాగముల తగ్గునటులకాచబడిన పాలు మిక్కిలి గురువుగ, బలకరముగ, సారముగల్గియుండునని భరనాదమును గ్రంథమునందు చెప్పబడియున్నది.

“శృతశీతంతు పిత్తఘ్నం శృతోష్ణం కఫవాతజిత్,

త్యజేద్వివర్ణం గ్రధితం విగంధం విరసం ఘ్నం,

రక్తపిత్తప్రశమనీ పృష్ఠ్యా సంతానికా గురుః.”

కాగిచల్లారిన పాలు పిత్తమును పోగొట్టుచు, కాగి ఉష్ణముగనుండు పాలు కఫవాతములను పోగొట్టును. చెడ్డవర్ణముగలనై గడ్డలుకట్టి దుర్గంధముతో గూడి రసములేకుండునట్టియు ఉప్పుగనుండునట్టియు నగు పాలను వర్ణింపవలయును పాలవిరాదిమీగడ గర్తపిత్త పోగొట్టును. శుక్రము నధికపరచును. గురుత్వముగలది అని సుశ్రుతమునందు చెప్పబడియున్నది. ధారోష్ణమైన పాలు సిద్ధోపమగుటవలన అమృతమల్యమైనది.

“ధారోష్ణాత్సర్వశః క్షీరాచ్ఛృతం గురుతరం భవేత్”

ధారోష్ణములైన సర్వక్షీరములకంటె కాచబడిన పాలు గురుతర మని భరనాదమును గ్రంథమునందు చెప్పబడియున్నది.

“పిణ్యాకాష్ఠాశినీనాంతు గుర్వభివృంధి తత్పయః.”

గానుగపిండి, అష్టరసము వీనినిభుజించునట్టి అనుపాలు గురువుగ, శ్లేష్మకరముగనుండును

—ॐ పెరుగుగుణము —

అమృతాకరసం గ్రాహి గురూష్ణం దధి వాతజిత్.

౧

మేదశ్శుక్ర బలశ్లేష్మ పిత్తరక్తాగ్ని శోషకృత్,

రోచిష్ణు శస్తమరుచౌ శీతకే విషమజ్వరే.

౩

పీనసే మూత్రకృచ్ఛే చ రూక్షం తు గ్రహణీగదే,

నై వాద్యాన్ని శి నై వోష్ణం వసంతోష్ణ శరత్సు న.

౩

నాముద్గసూపం నాక్షోద్రం తన్నాఘృతసితోపలం,
 న చానామలకం నాపి నిత్యం నామందమన్యథా.
 జ్వరాస్పష్టితవీసర్పకుష్ఠపాండుభ్రమప్రదం,
 పెరుగు అన్యమయివ పాకము, రసముగలది.
 “భేది తప్తిండితాక్ భావాక్ శక్యవాదీక్ భిన్నత్తియత్,
 విపరీతమతోగ్రాహితచ్చస్తంభనముచ్యతే.”

అను పదనముచేత గ్రాహియనగా మలాది స్తంభనకారి, గురువుగ, ఉష్ణముగనుండున. వాతమును పోగొట్టును. మేదస్సు, శుక్రము, బలము, స్లేష్మము, పిత్తరక్తము, అగ్ని దీపనము, ఛాష్ణు వీటిని గలుగజేయును. రుచినిపుట్టించును. అరుచిని పోగొట్టుటవలన అరుచియందు ఛ్యవకరమైనది. పెరుగు రుచిని పుట్టించుటచే నానావిధమైన వ్యంజన ములతోడను, మాంసము, మండకము మొదలగువానితోడను తృప్తిజేదియందువాటికి పెరుగునందభిలాష గలుగుచున్నది. కావుననే పెరుగును ఆహారముయొక్క అంశము నందు భుజించుచున్నారు పెరుగు శీలముతోగూడియుండు వాతజవిషచుబ్దరము, పీనసము, మూత్రస్పృచ్ఛము, వీరియందు హితకరమైనది. గ్రహణిరోగమునగు రూక్షముగనుండు పెరుగు హితకరమైనది. పెరుగు రాత్రులనుండు భుజింపజనదు. మతియును అగ్నియలచే తప్తమైన పెరుగును భుజింపజనదు. వసంత శ్రీష్ట శర ద్రుతువులయందును భుజింపజనదు. ముద్గ సూపాదిరహితముగను, లేనెనుజేర్చకయు, నెయ్యిని తెల్లశర్మరనుజేర్చకయు, ఉసిరికకాయ సంబంధములేకయు భుజింపజనదు. ప్రతిదినమును భుజింపజనదు. ప్రతిదినము భుజించినచో శరీరములో నుండినదై ఉత్తరకాలమునందు రోగమును కలుగజేయును. పెరుగు అతిదోషము, శీఘ్రమైన గుణముగలది. కావుననే “కిలాటదధికూర్పికా ఇత్యాది” పదనములచేత అన్నపాన విధియందు పెరుగు నిషేధింపబడియున్నది. మండకమును (అనగా తీరావస్థకు దాటి దధ్యవస్థకుజేరిన మధ్యమునుండుపెరుగును) భుజింపజనదు. నీలనగా ఆమండక ముగా న్నేహముండుటవలన నది పాకవిశేషముచే ప్రోతస్సలయందంటుకొని త్రిదోషములను బ్రకౌషింపజేయును. శాస్త్రము నతిక్రమించి భుజింపబడిన పెరుగు జ్వరము, రక్తపిత్తము, విసర్పము, కుష్ఠము, పాండువు, భ్రమముమొదలైన రోగములను విశేషముగా కలుగజేయును. పెరుగు శుక్రమును, బలమును వృద్ధిచేయునని చెప్పబడి యున్నది. శుక్రమును, బలమును వృద్ధిచేయునట్టిద్రవ్యములన్నియు శరదుగా గురువులు గనేయుండును; కాబట్టి శుక్ర బలవృద్ధికారిగనుండునట్టిదధి యెటుల దీపనకారిగనగుననెడి

శంక గలుగును. “అష్టపాకరసం దధి” అను పంచనముచేత చరకాచార్యుడుకూడ పెనుగ అష్టమైన పాకరసములు గలదియని చెప్పియున్నాడు. అష్టమైన పాకరసములుగల వస్తువు లన్నియు తఱచుగా శుక్రనాశకరములుగ నుండును. కాబట్టి పెరుగు శుక్రవృద్ధికా చెప్పియుండుట అసంగత మనెడి శంకవచ్చును. అయినప్పటికిని,—

“కించిద్రసేన కరుతే కర్తృపాకేన చాఽరమ్.

గుణాంతరేణ వీర్యేణ ప్రభావేనైవ కంచన.”

ఒక ద్రవ్యము రసమువలన నొకకృత్యమును, పాకమువలన మఱియొక కృత్యమును, వీర్యమువలన వేరొకకృత్యమును జేయు నని చెప్పటచేతనే పెరుగు అష్టపాకరసముగలది యనియును, వీర్యోష్ణముగలది యనియు నేర్పడుచుండుటవలన దీవనకారి యని చెప్పి యుండుట యుక్తమే యగును. అటులనే స్నిగ్ధత్వ, స్పృహణత్వ, వాతహరత్వ, బలకరత్వాదిగుణములు పెరుగుకు కలిగియుండుటవలన నది శుక్రవృద్ధికారి యని చెప్పియుండుటయు యుక్తమగును. మఱియు బలకరముగ, స్నిగ్ధముగ, గురూష్ణముగనూడు ద్రవ్యము లన్నియు స్వయముగనే వాతహరములై నుండును; కాబట్టి పెరుగుకూడ బలకరత్వాది గుణయుక్తిముగ నుండుటయు నిచట “వాతహరత్” అని చెప్పియుండుట అసంగత మనే శంక కొందరికి కలుగును. అయితే,

“నక్షతో వాతహా నృప్యా రూక్షౌ బలకరాశ్చ పి, హర్షి మూర్ఛప్రదం ఘ్నీ మారోగ్యం పౌరషం షడమ్. యుక్త్యా పీతం కరో త్యాశు మద్యం”, “కటుతిక్తాతి రూక్షశీతలఘాని”, “వాతాతపోభయ శోకో హేతుర్వాతార్కసామ్”, “త్రిదోషం మందకం మతమ్”

అను చరకవచనములచేత (బలకర, స్నిగ్ధత్వ, గురూష్ణాదిగుణములుగల) వేపుడు బియ్యపు పిండి, మద్యము, ఎండ, మందకము (అనగా కొంచెముగా పేనియుండు పెరుగు) ఈ మొదలగువానికిని వాతకరత్వగుణములు గలవిని యేర్పడుచున్నది. కాబట్టి యిచట “వాతహరత్” అని చెప్పియుండుట యుక్తమగును. పాలు పెరుగుగా మారిమిండు చుండునపుడు దానికి అనభివృక్తాష్ణము, అభివృక్తాష్ణము, అత్యష్ణము అని మూడువిధ భేదములు గలుగును. వానిలో పెరుగు బాగుగపేరి గడ్డకట్టుటకుముందు పులుసురసము తెలియక కొంచెము మధురముగనుండిన అనభివృక్తాష్ణముని, మందజాతమని చెప్పబడును. బాగుగపేరి గడ్డకట్టి పులుసురసము స్పష్టముగాఁ జెలియుచుండిన అభివృక్తాష్ణముని, సమ్యక్జాతమని చెప్పబడును. బాగుగపేరి గడ్డకట్టి మిగులపులుసు రసముతోగూడి యుండిన అత్యష్ణముని, అతిజాతమని చెప్పబడును. అనభివృక్తాష్ణమును పెరుగు త్రిదోషములనధికరచును, కాబట్టి సిద్ధిద్ధంబు. అభివృక్తాష్ణమును పెరుగునకే యిదివఱకు లక్షణ

ములు మూలశ్లోకమునందు చెప్పబడినవి. అత్యుష్ణ మనుపెరుగు వైజ్యేషిన అభివృత్తాష్ట
మను పెరుగుకంటె తక్కువగుణము గలదైయుండును. బాగుగపేరిన పెరుగుగఱ
మిగులపుల్లగనుండు పెరుగులోను సరం (అనగా పెరుగుపూదిభాగము)
(అనగా పెఱుగుయొక్క క్రిందిభాగము) అనునీరెండును గలిగియుండును.

“త్రి దోషం మందకం జాతం వాతఃస్థుం దధి శుక్రలమ్,
సరశ్శేష్టానిలఘుస్తు మండస్సోక్తో విశోధనః.”

కొంచెముగా పేరియుండుపెరుగు వాతమును పోగొట్టును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును.
సరం అచునది శ్లేష్మవాతములను పోగొట్టును. మండము స్రోతస్సులను శుద్ధిచేయును.
అని చరకాచార్యుడు సరమండగుణములను జెప్పియున్నాడు. పెరుగువలన గలుగు
దోషనివారణార్థంబై పెరుగువల్ల మొదలుగువానిని జీర్షి భుజింపవలయు నని జెప్పబడినది
పెరుగు అష్టపాకరసము ఉష్ణవీర్యముగలది యని చెప్పటచేతనే శ్లేష్మ, పిత్తరక్తమున
చేయు నని స్పష్టమగుచుండగా నిలరములగు అద్భుతవృక్షములకంటె పెరుగు విశేషముగా
రక్తపిత్తాదులను జేయు నని తెలియజేయుటకై మూలశ్లోకమునందు “పిత్తరక్తాగ్నిశ్లోః
కృత్” అని చెప్పబడినది. ఉతీయును శాస్త్రసిషిద్ధ మయిన దధిభక్షణముచే నధికరోగ
ములు కలుగు నని సూచించుటకై మూలశ్లోకమునందు నై వాద్యోత్ అనుచో అనే
నకారములు ప్రయోగింపబడినవి. నై వాద్యన్నిశి అని చెప్పినందుచే మధ్యాహ్నము
నందు పెరుగు భుజింపదగునని యేర్పడుచున్నది.

“దధ్యాజం కఫపిత్తఘ్నం లఘుపాకే విషావహం,
దుర్నామశ్వాసకాశేష హితమగ్నేశ్చ దీపనమ్.
విపాకే మధురం వృష్యం రక్తపిత్తప్రణాశనం,
బలాసవర్ధనం స్నిగ్ధం విశేషాద్దధిమాహిషమ్.
విపాకే కఠుకం తూర మఘ్నం భేద్యోష్ట్రకం దధి,
వాతార్కాని చ కుష్టాసి క్రిమీన్ హంత్యుదరాణి చ.
వాతఘ్నం కఫహృత్స్నిగ్ధం విశేషాన్నచ పిత్తకృత్,
కుర్వాద్భక్తాభిలాషం చ దధి మస్తు పరిశృఙ్గమ్.
శృతక్షీరాచ్చ యజ్ఞాతం గుణవద్దధి తత్ స్త్రుతం,
వాతపిత్తహరం రుచ్యం ధాత్వగ్నిబలవర్ధనం.
దధి త్వసారం రూక్షం తు గ్రాహి విష్టంభి వాతలం,
దీపనీయం విశేషేణ సకషాయం రుచిప్రదమ్.”

పేకపెరుగు కఫము, పిత్తము వీనిని పోగొట్టును. పాకమువలన లఘువుగ నుండున
విషమును హరింపజేయును. దుర్నామరోగము, శ్వాసము, కాసము వీనియందు హితక

మైనది. అగ్నిదీపనమునుజేయును. ఎరుముపెరుగు పాకమువలన మధురముగనుండును. శుక్రపుష్టికారి, రక్తపిత్తమును పోగొట్టును. విశేషముగాకఫమును వృద్ధిచేయును. స్నిగ్ధములను బంబెపెరుగు పాకమువలన కటువుగనుండును. కొంచెము ఉప్పుగ పుల్లగ

మలాదులనుభేదించును. వాతమువలనజనించిన అర్శస్సు, కుష్ఠము, క్రిములు, రోగము వీనినిపోగొట్టును. బాగుగా కాగినపాలవలన జనించినపెరుగుమిది మిగడ వాతమునుపోగొట్టును. కఫమునుజేయును, స్నిగ్ధముగనుండును, స్వల్పముగాపిత్తమును జేయును. అన్నమునందిచ్చును గలుగజేయును. బాగుగా కాగినపాలలోనుండి జనించిన పెరుగు మిగులగుణకారి. వాతపిత్తములను హరింపజేయును. రుచిని బుట్టించును. ధాతువులు, జారరాగిని, బలమువీనిని వృద్ధిజేయును. మిగులపుల్లగనుండుపెరుగు సారహీనముగనుండును, మలాదులను బంధించును వాతకాగి, కొంచెమువగరుగనుండుపెరుగు విశేషముగా అగ్నిదీపనమును, రుచినిపుట్టించును, అనిసుశ్రుతమునందు చెప్పబడియున్నది.

తక్రగుణము

తక్రం లఘు కషాయామ్లం దీపనం కఫవాతజిత్. 33

శోభాద రాశ్శోగ్రహణీదోషమూత్రగ్రహారుచీః,

స్థిహగుల్మఘృతవ్యావధరపాండ్వామయాన్ జయేత్. 34

తక్రము (అనగా పాతొకెసిద్ధ కఠినచల్ల) లఘువుగ, కొంచెము వగరుగ, పుల్లగనుండును. దీపనకారి. కఫము, వాతము, శోభ, ఉదరము, అర్శస్సు, గ్రహణి, మూత్రప్రతిబంధము, అరుచి, స్థిహము, గుల్మము, అధికఘృతపానమువలన గలిగిన రోగము, పాండువు, కృత్రిమఋషము, వీనినిపోగొట్టును.

“దైవ తక్రం ఊతే దద్యా న్నోష్ఠకాలే న దుర్బలే,

న మూర్ఛాభిమదాహేష న రోగే రక్తవైత్తికే.

శీతకాలేఽగ్నిమాంద్యే చ కఫోఽస్థేష్వామయేష చ,

మాన్దే విరోధే దుష్టే చ వాయో తక్రం ప్రశస్యతే.

తక్రమామం కఫం శోష్ఠే హంతి కంతే కరోతి చ,

సీనసక్వాసఃసాదా సిద్ధమేవోపయోజయేత్.

మందజాతం మరుత్కృషి రూక్షాభివ్యంగి దుర్జరం,

అతిజాలం భృశామైష్ట తైష్ట్యైతిత్తకరం పరమ్.

దోషఘ్న ముద్భృతస్నేహం సస్నేహమపి శోభజిత్,

వాతేష్టం సైంధవోపేతం స్వాదు పిత్రే సశర్కరం.

హితం పథ్యం కఫే సామ్లం వ్యోషసౌవర్చలాన్వితం,

తక్రైష్టఘృతరో మండో దర్జరా తక్రకూర్చికా.”

గాయము, ఉష్ణకాలము, దౌర్బల్యము, మూర్ఛ, భ్రమ. సర్వాంగతాపము, రక్తపిత్త
 రోగము, ఇవికలిగియుండునపుడు తక్రము నుపయోగింపంజనదు. శీతకాలము, అగ్ని
 మాంద్యము, కఫరోగములు, ప్రోతోమార్గములు విరోధముగనుండుట, దుష్ట
 ఇవికలిగియుండునపుడు తక్రముహితకరమైనది. పచ్చిచల్ల కోష్ఠగతమైన
 పోగొట్టును. కంఠమునందుకఫమునుగలుగజేయును. పీనసము, శ్వాసము, కాసము, అను
 నీరోగములయందు కాగినచల్లనే యుపయోగింపవలయును. లేతపెరుగు వాతము నధిక
 పరచును. రూక్షజేయును. కఫకారి, జీర్ణముకాకుండును. మిగులపేరిపుల్లగనుండు పెరుగు
 మిగుల పుల్లగనుండుటవలన అధికముగా పిత్తమునుజేయును. బాగుగా వెన్నతీయబడిన
 చల్ల వాతాదులయొక్క ప్రకోపమునణచును. కొంచెము వెన్నతోగూడియుండు
 చల్ల కోఫను పోగొట్టును. వాతప్రకోపమునందు సైంధవలవణముతో గూడియుండు
 పుల్లనిచల్లయును, పిత్తప్రకోపమునందు శర్కరతోగూడి మధురముగనుండుచల్లయును.
 కఫప్రకోపమునందు త్రికటుకములు, సావర్పలవణము, పీనితో గూడి కొంచెము
 పుల్లగనుండు చల్లయును, హితకరముగ, పశ్యకరముగనుండును. పెరుగుమీది మిగడ
 తక్రమునకంటె లఘువుగనుండును. తక్రకూర్చిక జీర్ణముకాకుండును. అని సుశ్రుతము
 నందు చెప్పబడియున్నది

❧ మస్తగుణము ❧

తద్వస్తస్థు సరం ప్రోతశ్శోధి విప్టంభజిల్లఘు,

పెరుగుమీది మిగడవలన తక్రగుణమే గలిగియుండును. శరీరమునందు వేగ
 ముగా వ్యాపించును. ప్రోతస్థులను శుద్ధిపరచును. మలబంధమును పోగొట్టును. లఘు
 వుగ నుండును.

“తృష్ణాక్లమహారం మస్త లఘు ప్రోతోవిరోధనం,
 అన్యం కషాయానురస మప్యప్యం కఫవాతజీర్ణ.
 ఆక్షాదనం ప్రేణనం చ భిషత్వ్యాశు మలం చ తత్,
 బలమావహతి క్షీప్రం తథా భక్తస్య రోచనమ్.”

పెరుగుమీది మిగడ దప్పిని, బడలికనుపోగొట్టును. లఘువుగనుండును. ప్రోతస్థులను
 శుద్ధిపరచును. కొంచెము పుల్లగ, వగరుగనుండును. తక్రమును కొంచెము తగ్గించును
 కఫవాతములను హరింపజేయును. మనస్సంతోషము, తృప్తి, బలము, అన్నమునంద
 రుచి పిరిని కలుగజేయును. మలమును శీఘ్రముగా భేదించును అని సుశ్రుతమునంద
 చెప్పబడియున్నది.

—ॐ వెన్నగుణము ॥—

నవనీతం నవం వృష్యం శీతం వర్ణబలాగ్నికృత్. 31
సంగ్రాహి వాతపితృస్త్వక్షయారోగ్ధితకాసజిత్,

నవనమైన వెన్న శుక్రమును వృద్ధిచేయును. శీతలమైన వీర్యముగలది. శరీరము నందు షర్ణము, బలము, అగ్నిదీపనము, వీనిని కలుగజేయును. మలమును గట్టిపరచును, వాతము, పిత్తరక్తము, క్షయము, అర్శస్సు, అద్దితవాతము, కాసము వీనిని పోగొట్టును.

“శీతం స్వాదు కషాయాంతు నవనీతం నవోద్భృతం;

చక్షుష్కం బాలవృద్ధానాం ప్రశస్తం సాకుమార్యకృత్.”

తక్షణమున నైత్యబడినవెన్న శీతలముగ, మధురముగ, కొంచెము వగరుగ, పుల్లగనుండును. నేత్రములను పెంబుచేయును. బాలరకు, వృద్ధులకు మిగుల పుష్కరమైనది. సాకు మార్యమును గలుగజేయును, అరి అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

—ॐ షీరజనవనీశగుణము ॥—

షీరోద్భవం తు సంగ్రాహి రక్తపితృషీరోగజిత్. 32

షీరములానుండి తీయబడినవెన్న మలమును గట్టిపరచును. రక్తసిత్తరోగమును నేత్రరోగమును పోగొట్టును.

—ॐ ఘృతగుణము ॥—

శస్త్రం ధిస్తృతిమేధాగ్నిబలాయుశ్శుక్ర చక్షుషాం,
బాలవృద్ధప్రజాకాంతి సాకుమార్యస్వరాధినామ్. 33

క్షతక్షీణపరిసర్పశస్త్రాగ్నిగ్లపితాత్మనాం,
వాతపిత్తవిరోధాదశోషాలక్ష్యజ్వరాపహమ్. 34

న్నేహనాముత్తమం శీతం నయసః స్థాపనం ఘృతం,
సహస్రవీర్యం విధిభి శ్శృతం కర్తృసహస్రకృత్. 35

సెయ్యి పక్వగ్రహణశక్తి, స్మృతి (అనగా గలించిన విషయములను విచారించు శక్తి), మేధ (అనగా ధారణాశక్తి), జారరాగ్ని, బలము, ఆయువు, శుక్రము, నేత్రములు వీనికి హితముచేయును. బాలవృద్ధులకును, సంతతి, కాంతి, సుకుమారత్వము, మంచితరస్వరము, వీనినిచ్చించువారికిని, గాయము, ధారుక్షయముగల వారికిని, వినర్పరోగము, శస్త్రము, నిష్పవీనివలన పీడింపబడిన శరీరముగలవారికిని మిగుల హితకరమైనది. వాతము, పిత్తము, విషము, ఉష్ణాదము, శోష, అలక్ష్య, జ్వరము, వీనిని పోగొట్టును. తైలాదిన్నేహములకన్నిటికంటె శ్రేష్ఠమైనది శీతమైన వీర్యము గలది. ముసలితనము రాకుండా వయస్సును నిలుపును. యోగసంస్కారాదులవలన అనేకమయిన

శక్తికలది (అనగా ఏద్రవ్యముతో చేర్చి ప్రయోగింపబడునో, లేక యేద్రవ్యముతో చేర్చి సంస్కారముచేయబడునో అట్టిద్రవ్యముయొక్క శక్తిని అనుసరించుచుండు నని భావము.) మఱియు నీఘృతముచేత మెయ్యసంస్కారములు చేయంజను నని కొందరు వచింపెదరు. ఘృతము అనేక కార్యములను జేయును.

— పాతసెయ్యగుణము ౧౭ —

మదాపస్తారమూర్ఛాయ శిరఃకర్ణాక్షియోనిజాః,
పురాణం జయతి వ్యాధీకౌ ప్రణశోధనరోపణమ్.

౪౦

మిగుల పాతబడిన సెయ్య మదము, అపస్తారము, మూర్ఛ, శిరోరోగము, కర్ణరోగము, నేత్రరోగము, యోనిరోగము, వీనిని పోగొట్టును. ప్రణములను శుద్ధిపరచి యార్చును.

“ప్రణశోధనరోపణం,

భూరోష్ణకాంతాధికా౯ పర్యాధ్దణం సదమృతోపమం,

తద్వచ్చ ఘృతమండోఽసి రూక్షతీక్షణస్తనుస్తు సః.”

అమృతకుల్యమైనది. ఘృతమువిడిమిగడ రూక్షముగ, ఉష్ణముగ, లఘువుగ నుండును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

“వరమే కాదశం ప్రాప్తం సర్వదోషహరం వరమ్, స్థిరం వర్షశతం భూమా
కౌంభమిత్యపదిత్యతే, స్వల్పక్షీరో బహు ప్రకృః కిలాటస్వల్పశర్మరః.”

పదునొకండు సంవత్సరములుంచబడిన సెయ్య సర్వదోషములను హరింపజేయును. నూఱు సంవత్సరములు భూమియందుంచబడిన సెయ్య కౌంభమనబడును. కొంచెము పాలు, అధికముగా మజ్జిగ, స్వల్పముగా శర్మర చేరియుండునది కిలాట మనబడును. అని అధిక పారము కొన్ని గ్రంథములయందు గన్పట్టుచున్నది.

— కిలాటాదిగుణము ౧౮ —

బల్యః కిలాటపీయూషకూర్చికామోరణాదయః,

శుక్రనిద్రాకఫకరా విష్టంభిగురుదోషలాః

౪౧

కిలాటము (అనగా ఒకింతపాలు అధికముగా మజ్జిగచేర్చి చేయబడినది.) పీయూషము (అనగా అపుడే యీనినపాలతో జేయబడునది.) కూర్చికా (అనగా పెరుగు మజ్జిగ చేర్చి చేయబడినది.) మోరణము (అనగా ఊరకుల్య మైనది.) మొదలగునవి యన్నియు బలమునిచ్చును. శుక్రము, నిద్ర, కఫము, వీనిని విశేషముగా వృద్ధిచేయును. మలబంధము, గురుత్వముచేయును, దోషకారి, “విష్టంభి గురుదోషలాః” అని చెప్పి యుండుటచేతనే గారరాన్నిని నశింపజేయు ననిస్పష్టముగా చెలియుచున్నది. గనుక

“వహ్నినాకనా” అని గ్రంథకర్త ప్రత్యేకముగా జెప్పక విరిమించెను. మోక్షము
అను ఆవిశబ్దముచేత తక్రమిడకము, క్షీరశాకము వీనిని గ్రహింపవలయును.

క్షీరాదిగుణాగుణములు

గవ్యే క్షీరఘృతే శ్రేష్ఠేనిందితే చావినంభవే,

అపిపాలు, అపిసెయ్యి, అపిపెరుగు, అపిమజ్జిగ మొదలగునవి శ్రేష్ఠంబులు,
మేకపాలు, మేకసెయ్యి, మేకపెరుగు, మేకమజ్జిగ మొదలగునవి నిందితంబులు.

“విద్యాద్ధస్థిఘృతాదీనాం గుణదోషాన్యథావయః.”

అయాజంతువులపాలకు చెప్పబడిన గుణాగుణములే పాలయొక్క వికారమైన పెరుగు,
సెయ్యి మొదలగువానికిని కలిగియుండునని ఆష్టాంగసంగ్రహమునందు స్పష్టముగా చెప్ప
బడియున్నది. మఱియు నిటులనే —

“దధ్యాదీనాంతు లజ్జానాం సామాన్యే గుణకర్తవీ.”

అనువచనముచేత ఖరనాదమును గ్రంథమునందు కూడ నీవిషయమే చెప్పబడియున్నది.

క్షీరవర్గము ముగిసెను.

అవ. చెఱుకు క్షీరమునకు సమానమైన గుణాగుణములు గలది యగుటచే నీకఱు
నట ఇక్షువర్గము చెప్పబడుచున్నది.

— ఆ చెఱుకురసగుణము —

ఇక్షోరసో గురుస్నిగ్ధో బృంహణః కఫమూత్రకృత్. ౪౨

వృష్యశీతోఽస్రపిత్తఘ్నః స్వాదుపాకరసస్పరః,

చెఱుకురసము గురువుగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. శరీరమునకు పుష్టినిచ్చును. కఫ
మూత్రములను, శుక్రమును వృద్ధిచేయును. శీరమైనవీర్యము గలది. రక్తపిత్తమును
పోగొట్టును. మధురమైనపాకరసములు గలది. వలమును భేదించును. స్నిగ్ధముగ, శరీర
పుష్టికారిగ, శుక్రవృద్ధికారిగ నుండు ద్రవ్యములన్నియు లరచుగా వాతమును పోగొ
ట్టుటయందు ప్రసిద్ధంబు లగుటచే గ్రంథకర్త “వాతజిత” అని ప్రత్యేకముగా చెప్పక
విరిమించెను.

“వృష్యశీతః పవనజిహ్వుక్షే వాతప్రత్యోదనః.”

చెఱుకును దంఢములతో నమిలి భుజించిన వాతము ప్రకొపించునని ఆష్టాంగసంగ్రహము
నందు చెప్పబడియున్నది. ఈయర్థమే —

“మారుతాద్ధానజనశః చక్షుష్యో బృంహణో రసః”

అను వచనముచేత ఖరనాద మను గ్రంథమునందుకూడ చెప్పబడియున్నది.

❧ దంతపీడితఇక్షురసగూఢము ❧

సోఽగ్రే సలవణోదంతపీడితశ్శర్కరాసయః.

౪౩

చెఱుకురసము చెఱుకుయొక్క కి నలకొంచెము ఉప్పుగ నుండును. దంతములతో నమలుట చే జనించినరసము శర్కరతో సమానమైనగూఢము గలది.

“ఁతీవ మధురో మూలే మధ్యే మధుర ఏవ చ,

అగ్రే త్వషీషు విజ్ఞేయ ఇక్షూణాం లవణో రసః.

చెఱుకు క్రిందిభాగమునందలి రసము మిగుల మధురముగ నుండును. మధ్యప్రదేశము నందలి రసము మధురముగ నుండును. గణఘ్రలు, కొస వీనియందలి రసము ఉప్పుగ నుండును అవి సుశ్రుతమునందు చెప్పబడియున్నది. యంత్రము, దంతములు వీనిచే పీడించి తీయబడిన చెఱుకురసమునకు ఈ గ్రంథకర్త ప్రత్యేకముగా గూఢములు చెప్పియుండుటవలన క్రింద చెప్పినగూఢములు పాపాణాదులవలన నరికితీయబడిన చెఱుకురసమున కనితేలియవలయును.

❧ యంత్రజఇక్షురసగూఢము ❧

మూలాగ్రజంతుజగ్ధాదిపీడితాన్తలసంకరాత్,

కించిత్కాలం విధృత్యా చ వికృతిం యాతి యాంత్రికః.

౪౪

విదాహీ గురువిష్టంభీ తేనాసౌ

యంత్రమువలన తీయబడినరసములో పేరు, కొస, పురుగుపట్టినచెఱుకు సంబంధము గలిగియుండుటచేతను, మురికి చేరియుండుటచేతను, ఒకింతకాలవిశంబమువలన జనించుట చేతను, ఆరసము వికారమును జెందియుండును. కాబట్టి యంత్రముచే తీయబడినరసము విదాహగూఢముతో గూడియుండును. (అనగా జారరాగ్ని సంయోగమువలన పాశంబై పిత్తమును చేయుచు చిరకాలమువరకు జీర్ణము కాకుండు నని భావము.) మలముచు బంధించును. గురువుగ నుండును. పేరు, కొస, పురుగుపట్టినచెఱుకు, మురికి సంబంధము ఇవిలేకుండ యంత్రమునందు తీయబడిన చెఱుకురసమునకు విదాహాది దుర్గూములు లేకుండు నని తేలియవలయును.

❧ పాండ్ర కాగిక్షురసగూఢము ❧

తత్ర పాండ్రకః,

తైత్వప్రసాదమాధుర్యైర్వరస్తమచువాంశికః.

౪౫

చెఱుకులలో పాండ్రక మును చెఱుకుయొక్కరసము తైత్వము ప్రసన్నత్వము, మాధుర్యము అను నీగూఢములవలన శ్రేష్ఠంబైనది. వంశ హనుచెఱుకుయొక్కరసము పాండ్రకమను చెఱుకుయొక్కరసమునకంటె తక్కువైన తైత్వాదిగూఢములుగలది.

శతపర్వది ఇక్షురసగుణము ౧

శాతపర్వక కాంతారనై పాలాద్యాస్తతః క్రమాత్,
సక్షారాస్సకషాయాశ్చ సోష్ణాః కించిద్విదాహినః.

౪౬

శతపర్వము, కాంతారము, నేపాళము మొదలగు భేదములుకల చెఱకుయొక్క రసములు యధాక్రమముగ నొకదానికంటె నొకటి తైత్వాదిగుణములవలన తక్కువగ నుండును. మఱియును కొంచెము ఉప్పుగ, కషాయముగ, ఉష్ణముగ, విదాహగుణయుక్తముగ నుండును.

ఫాణితగుణము ౨

ఫాణితం గుర్వభిష్యంది చయకృస్తాత్ర శోధనం,

ఫాణితము (అనగా కుండలో పోసియుంచెడు పెరుగువంటి పంచదార) మిగుల గురుత్వము గలది. స్థేష్ఠమును వృద్ధిచేయును, త్రిదోషముల నధికముచేయును. మూత్రమును శుద్ధిపరచును.

“రూక్షం మధూకపుష్పేత్థం ఫాణితం వాతసిత్తకృత్,

కఫఘ్నం మధురం పాకే కషాయం వస్త్రీదూషణమ్”

ఇప్పువువ్వులలోనుండి జనించినఫాణితము రూక్షముగ నుండును. వృద్ధిచేయును. వాతసిత్తములను స్థేయించును. కఫమును పోగొట్టును. మధురమైనపాముగలది. వగరుగనుండును. పొత్తికడుపున చెరుపుచేయును. అని తంత్రాంతరమునందు చెప్పబడియున్నది.

బెల్లముగుణము ౩

నాతిశ్లేష్ఠకరో ధాతస్సప్తమూత్ర శకృద్ధాడః.

౪౭

ప్రభూతక్రిమిమజ్జాస్పృశ్చేదోమాంసకఫోఽపరః,

సంస్కారాధిక్యముచే నిర్మలమైనబెల్లము కొంచెముగా కఫమును వృద్ధిచేయును. మూత్రమును, మలమును బైలుపరచును. సంస్కారములేక మురికితోగూడి యుండు బెల్లము, క్రిములు, మజ్జ, రక్తము. మేదస్సు, మాంసము, కఫము వీని నధికముచేయును.

ప్రాశ్నోత్తబెల్లపుగుణము ౪

హృదయః పురాణః పశ్యశ్చ నవః స్థేష్ఠాగ్నిసాదకృత్.

౪౮

ప్రాతబెల్లము హృదయమునకు మేలు చేయును. బృశ్యకరమైనది. నూతనమైన బెల్లము కఫకారి, జారరాగ్నిని నశింపజేయును.

వృష్యండికానిలాపహృదయగుణము ౫

వృష్యాః శ్చతక్షీణహితా రక్తపీతానిలాపహః,

సుత్యండికాఖంఢనితాః క్రమేణ గుణవత్తమాః.

౪౯

మత్స్యండిక (అనగా ఘటికయయ్యేలాగు కాచిన చెఱుకుపాగు,) ఖండశర్కర, పంచదార అనునవి శుక్రమును వృద్ధిచేయును. గాయము, ఊణధాతువుగలవారు, వీరలకు హితకరమైనది. రక్తపిత్తము, హితము, వీనిని పోగొట్టును. ఇవి యొకటికన్న నొకటివధు సగ గుణోత్తర మైయుండును. (అనగా నిర్మలమైన బెల్లమునకంటె మత్స్యండికయు దానికంటె ఖండమును దానికంటె శర్కరయును విశేషముగా గుణకరమైనదనిభావము.)

—౧౭ యనాన శర్కరగుణము ౧—

తద్గుణా తిక్తమధురా కషాయా యాసశర్కరా,

యవాసశర్కర కొంచెము చేదుగ, మాధుర్యముగ, వగలైన రసముగలదిగ నుండును. శర్కరతో సమానమైన గుణముగలది. దూలగొండిరసముతో జేయబడినది యవాసశర్కరయనియు, యాసశర్కరయనియు చెప్పబడును.

—౧౮ శర్కరగుణము ౨—

దాహతృట్కర్ధిమూర్ఛాసృష్టితృష్ణస్పర్శశర్కరాః. ౫౦

సమస్తమైనశర్కరలు తాపము, దిష్టి, వాంతి, మూర్ఛ, రక్తపిత్తము వీనిని పోగొట్టును.

“ఋథాయథాసాం నైర్ధల్యం మధురత్వం యథాయథా,

స్నేహలాఘవతై త్యాదిసారత్వం చ తథాతథా.”

శర్కర మొదలగువాని నైర్ధల్య, మాధుర్యగుణముల కనుగుణముగానే స్నేహ, లఘుత్వ, తైత్యాదివిశేషగుణములు ౭ని చక్కెరలకును గలిగియుండు నని గ్రంథాంతరమునందు చెప్పబడియున్నది.

—౧౯ శర్కరాదలకు శ్రేష్ఠనికృష్టత్వములు ౧—

శర్కరేక్షువికారాణాం ఘాతితం చ వరావరే,

ఇక్షువికారములలో పంచదారశ్రేష్ఠమైనదిగను, ఘాతితము నికృష్టమైనదిగ నుండును. (అనగా అన్నిటిలోను పంచదార శ్రేష్ఠమైనది, ఘాతితము నికృష్టమైనది భావము.) పంచదార ప్రసంగమువలన తేనెగుణము చెప్పబడుచున్నది.

—౨౦ తేనెగుణము ౧—

చతుష్ట్యం ఛేది తృణ్మృష విషహిథాస్రపిత్తఋత్. ౫౧

మేహకుషకృమిచ్ఛర్ది శ్వాపకాసాతిసారనుత్,

ప్రణశోధనసంధానరోషణం వాతలం మధు. ౫౨

హిక్షం కషాయమధురం తక్షుల్య మధుశర్కరా,

అ-సూ-౮

తేనె నేత్రములకు హితముచేయును. అశ్చోతనము, ప్రణలేపము మొదలగు వానియందు ప్రశస్తమైనది. దీనిని సేవించుటవలన శరీరమునందు ఊంటలుకట్టియుండు పదార్థములను విభజించును. ఎఱ్ఱ, శ్లేష్మ, విషము, పిత్త(ఎక్కిళ్లు), రక్తపిత్తము మేహము, కుష్మము, క్రిములు, వాంటి, శ్వాసము, కాసము, అతిసారము వీనిని హరించుచేయును. ప్రణమును శోధించి, (అనగా ప్రణమునందలి నీరును వెలివరచి) ఆర్పును ప్రణమును సంధానముజేయును. (అనగా రెండు, లేక మూడుముఖములుగల ప్రణము, కొకముఖమును గలుగ జేయు ననిభావము) ప్రణచిత్త్యయందు తేనెను ప్రాములపై లేపనముచేయవలయునే కాని పానము చేయరాదు. పాతము నధికముగ వృద్ధినిందించును. రూక్షగుణము కల్గియుండును. పగరుగ, మధురముగ నుండును. తేనెవలనబట్టి చక్కెర తేనెతో సమానమైన గుణముగలది.

“భ్రామరం వైత్రికం ఔద్రం మాక్షికం తద్యథోత్తరమ్,

తత్ర స్యాద్భ్రామరం శుక్లం ఘృతవర్ణం తు వైత్రికమ్.

ఔద్రం తు కబలం విద్యాతైలాభం మాక్షికం మఱమ్,

భ్రామరం తర్పణం స్వాదు త్రిదోషం వైత్రికం విద్యుః.

వరంచ గుర్వభిష్యంది ఔద్రం రూక్షం మనాగ్గురు,

మాక్షికం లబ్ధవనం మధురం శస్యతే వ్రణే.

గరియస్సాద్వభిష్యంది నవం చీర్ణమతోఽన్యథా,

మండః పురాణాన్వధున స్తీక్ష్ణో రూక్షో లఘుస్తయః.”

అను వచనములచేత తేనె భ్రామరము, వైత్రికము, ఔద్రము, మాక్షికము, నాల్గు విధంబులు. వానిలో భ్రామరమును తేనె శుక్లవర్ణముగను, వైత్రికమును తేనె ఘృతవర్ణముగను, ఔద్రమును తేనె కపిలవర్ణముగను, మాక్షికమును తేనె తైలవర్ణముగ నుండును. భ్రామరమును తేనె ధాతువులకు తృప్తిని కల్పించును. వైత్రికమును తేనె త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయును. ఔద్రమును తేనె శ్లేష్మమైనది; గురువుగనుండును; శ్లేష్మమును వృద్ధిచేయును. మాక్షికమును తేనె రూక్షముగ నుండును; కొంచెము గురుత్వమును జేయును; వాతమును వృద్ధినిందించును; మధురముగనుండును, ప్రణములయందు మిగుల ప్రశస్తమయినది. నూతనమయినతేనె మిక్కుటముగా గురుత్వము చేయును. మధురముగ నుండును. శ్లేష్మమునుజేయును. ప్రాతతేనె వైచెప్పినదానికన్న విరుద్ధముగనుండును, తేనెమీదమీగడ ప్రాతతేనెకంటె కొంచెము తీక్ష్ణముగ నుండును. రూక్షగుణముకల్గియుండును. లఘువుగనుండును. ఇటులనే తేనెకు కటుపాక, వైత్య, విషసంబంధ, యోగవాహిత్యాదిగుణములు గలిగియుండు నని యీ తంత్రకారుడే అష్టాంగసంగ్రహమున తేనెయొక్క భేదములను వివరించుచు చెప్పియున్నాడు. మఱియును:—

“నవీనం గుర్వభిష్యంది విద్యాజ్ఞీర్వమతోఽన్యథా,
నానాద్రవ్యాత్తకత్వాచ్చ యోగవాహిపరం మధు.
విశేషాద్గుర్వభిష్యందిభ్రామరం స్వాదు తర్పణమ్,
తైద్రం సతి క్తం మధురం లఘు రూక్షం విశోధనమ్.
వైత్తికం బృంహణం తీక్షణతప్రణహితం లఘు,
తస్మాల్లఘుతరం రూక్షం మాక్షికం ప్రవరం స్పృతమ్.
శ్వాసాదిఘచసర్వేషు ప్రశస్తం తద్విశేషతః,
ననం మధురభూయిష్టం మధ్వభిష్యంది రోచకమ్.
పురాణం నిరభిష్యంది క్రమాద్వర్జితగౌరవమ్,
ఖండః పురాణో మధునస్తీక్ష్ణో రూక్షో లఘుస్తయః.”

లేన నానాద్రవ్య స్వరూపముగలదిగ నుండుటవలన మిగుల యోగవాహిగ నుండును. భ్రామరము లేన మిగులగురువుగ, మధురముగ నుండును. శ్లేష్మకారి తృప్తినిచ్చును. తైద్ర మనులేన కొంచెము తిక్తముగ, మధురముగ లఘువుగ, రూక్షముగ శరీరశుద్ధికారిగ నుండును. వైత్తిక మను లేన శరీరపుష్టిని గలుగజేయును. కృశించినవారు, గాయము గలవారు, ప్రణితులు వీరికి హితకరమైనది. లఘువుగ నుండును. మాక్షిక మనులేన వైత్తి క మను లేనకంటె మిగులలఘువుగ, రూక్షముగ, అన్నిటిలోను శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండుట యేగాక శ్వాసము మొదలగురోగములయందు మిగుల హితకరమైనది. నవీనమైన లేన మిగుల మధురముగ, శ్లేష్మకారిగ నుండును. రుచిని ప్రబుచ్చును. ప్రాచీనేన శ్లేష్మకారి కాదు, గురుత్వహీనముగ నుండును. లేనయొక్క ప్రాచీనమైనమండము తీక్షణముగ, రూక్షముగ, లఘువుగ నుండును అని అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

—౧౭ కాచిన లేనగుణము ౧౭—

ఉష్ణముష్ణార్తముష్ణే చ యుక్తం చోష్ణైర్నిహంతి తత్. ౫౩

తా. లేనను కాచిగాని, లేక ఉష్ణవీడితుగుగ నుండు పురుషునివిషయములోగాని లేక ఉష్ణమైన కాలదేశములయందుగాని, లేక ఉష్ణకరమైన ఆహారాదులతో చేర్చిగాని, ఉపయోగపరచినచో మనుజుని చంపును.

—౧౮ ఉష్ణమధూవయోగానుష్ఠ ౧౮—

ప్రచ్ఛర్దనే నిరూహే చ మధూష్ణం న నివార్యతే,
అలబ్ధపాకమాశ్వేన తయోర్యస్తాన్నివర్తతే. ౫౪

తా. షమనము, నిరూహవస్త్ర, వీనియందు కాచబడినలేన సుపయోగపరచినను

అది ఉదరమునందు పాకమును బెందక శీఘ్రముగా బయలుపెడలును. కావున వమనస్థిర హావస్తులయందు కాచబడిన లేసె నిషేధించబడనేరదు.

ఇత్తువర్గము ముగిసెను.

అవ. తీరవర్గానంతరము స్నేహముతో తుల్యమైనగుణముగల తైలవర్గము వెంబడిగా చెప్పదగియుండినను, సమానమైన రసవీర్యవిపాక క్రియలుగలదియును, భక్ష్య భోజ్యాద్యాహారములయందు తఱచుగ నుపయోగించునదియునైన ఇత్తువర్గము తైల తీరవర్గములకు నడుమ చెప్పబడినది. తైలవర్గము భోజనమునం దధికముగా నుపయోగ పడుటవలన మధ్యవర్గమునకంటె ముందుగా తైలవర్గము సీతంత్రకారుడు చెప్పచున్నాడు.

— సువృలహానెగుణము —

తైలం స్వయోనివత్తత్ర ముఖ్యం తీక్ష్ణం వ్యవాయీ చ,
త్వగ్దోషకృదచతుష్ట్యం సూక్ష్మోష్ణం కఫకృన్న చ. ౫౫

తా. సమస్తమైన తైలములు తమకారణవస్తులకు సమానమైనగుణములుగలవై యుండును. (అనగా ఏవస్తువులోనుండి తైలము తీయబడినదో ఆవస్తువుయొక్కగుణమే ఆతైలమునకు గలిగియుండు నని భావము.) తైలములలో సువృలలోనుండి తీయబడిన తైలమే ముఖ్యమైనది. ఇది తీక్ష్ణముగ నుండును. శరీరమునందంతట వ్యాపించునట్టి స్వభావము గలది. పానాభ్యాసమువలన చర్మమును దూషించును. సేత్రములకు అహితకరమైనది. సూక్ష్మమైన ప్రోతస్సలలో సంచరించును. ఉష్ణమైన వీర్యముగలది. కఫకరమైనదికాదు.

“మేధ్యస్తీస్సవర్కశీతో మేధ్యం తైలం ఖలో హిమః,

తస్యైవశ్లేష్మకర్మత్వం న తైలస్య ఖలస్య చ.”

సువృలు బుద్ధికి హితముచేయును. శీతలమైన స్వర్కగలవి. వానితైలము బుద్ధి నధికపరుచును. సువృలపొట్టు శీతలముగనుండును. సువృలుమాత్రము శ్లేష్మకారి. సువృల తైలము సువృలపొట్టు శ్లేష్మకారికావని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

“విపాకే కటుకం తైలం వాతాఘ్నం కఫపితృకృత్”

తైలము పాకమువలన కటువుగనుండును. వాతమును హరింపజేయును. కఫపితృములను చేయును. అని ఆయుర్వేదావతార మను గ్రంథములో చెప్పబడియున్నది. “తైలం” అను శబ్దమున కిటుట తిలవికార మని యర్థము.

“అతైలమసి తైలమేవోష్ణత్వోష్ణదేక్ష్యతే, తైలప్రాధాన్యాత్ స్నేహప్రాధాన్యాదితి.”

మత్స్యవికారము కాకుండునదికూడ స్నేహప్రాధాన్యమువలన తైలమనబడు నని చరక గ్రంథమునందు చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి తైలము, కాసుంభము, ఏరండము అని తైలశబ్దమున జేర్చుకుండ చెప్పినచో తిలకుసుంభాదులయొక్క ఆకులు, కాడలు మొదలగునవి యనికూడ సర్థంబగును. దానంజేసి ఏరండతైలము, కాసుంభతైలము, తిల తైలము అని ద్రవ్యనామముతోడ తైలశబ్దమునుకూడ చేర్చియే చెప్పవలయును. అట్లుండగా “ముఖ్యం తీక్షణం వ్యవాయ చ” అనగా తిలతైలము ముఖ్యమని శ్లోకములో చెప్పి యుండుట అసంగతమని కొందరు శంకించెదరు. అయితే తైలశబ్దము నూనె విషయము నందే ప్రసిద్ధముగ నుండునటుల గన్పట్టుచున్నదేకాని ఆకులు, కాడలు మొదలగువాని విషయమునందు ప్రసిద్ధిగ నుండునటుల గన్పట్టదు. “తైలం” అని చెప్పినది. సువ్వల నూనెకే ముఖ్యవాచకమగుటంచేసి ముఖ్యమని మూలములో చెప్పియుండుట యుక్తము. ఇకర స్నేహములలో కుసుంభతైలము ఏరండతైలము అను తైలశబ్దము గౌణప్రయోగము. (అనగా ముఖ్యమైనది కా దని లాఙ్ఘ్యము.)

—౨౭ తైలగుణవిశేషము ౨౭—

కృశానాం బృంహణాయాలం స్థూలానాం కర్మనాయ చ,
బద్ధవిట్కం కృమిఘ్నం చ సంస్కారాశ్చర్వదోషజితే. ౫౬

తైలము కృశించినపురుషులకు శరీరమునందు పుష్టిని కలుగజేయును. స్థూలముగ నుండువారిశరీరమును కృశింపజేయును. మలమును బంధించును. క్రిములను పోగొట్టును. సంస్కారిమువలన అనేకరోగములను పోగొట్టును. ఒకటేతైలమువలన వరస్పరవిరుద్ధమగు స్థూలకృత్వశత్యరూపముగల కార్యము లెటుల గలుగు ననగా:—కృశించినశరీరముగల పురుషులయొక్క స్రోతోమార్గములు మిగుల సంకోచమును జెందియుండుటచే వని యందితరములైన బృంహణద్రవ్యములు లోపల బ్రవేశించుట కసమర్థంబులుగ నుండును. అట్టియెడతైలము మిగులసంకోచమును జెందిన స్రోతస్సులయందును తీక్షణదిగుణములచే శీఘ్రముగా బ్రవేశించి వానిని శుద్ధిచేయును. బాగుగ శుద్ధియైనచో శరీరపుష్టి గలుగును

“స్రోతస్సు తత్ర శుద్ధేః సో ధాతూనమైతి యః,

తేన తుష్టిర్బలం వర్ణః పరం పుష్టిశ్చ జాయతే.”

స్రోతస్సులు బాగుగా శుద్ధిచెందియండునపుడు రసములు ధాతువులలో బాగుగా ప్రవేశించును. అందువలన తుష్టి, శరీరమునందు బలము, వర్ణము, విశేషముగా పుష్టి గలుగునని ఉత్తరత్ర చెప్పబడును. కాబట్టి తైలము కృశించినవారికి శరీరపుష్టిగరమని చెప్పియుండుట యుక్తము. అటులే స్థూలశరీరముగలవ రియొక్క సూక్ష్మమైన సర్వస్రోతస్సులలో తైల

ముప్రవేశించి తీక్ష్ణోష్ణాదిగుణములచే మేదస్సును త్తయింపజేసి స్థూలశరీరమును కృశింపజేయు ననుటయు యుక్తము. తీక్ష్ణాదిగుణములతో గూడిన యితరమైన వస్తువులుకూడ కృశించినశరీరమును స్థూలముగ జేయుటయందును, స్థూలమైన శరీరమును కృశింపజేయుటయందును సమర్థులు లని తెలియపరచుటకై,—

“కృశాశాం బృంహణాయాలం స్థూలానాం కర్షణాయచ”

అని తంత్రకారుడు చెప్పియున్నాడు.

—ॐ ఆముదపుగుణము ॐ—

సతిక్రోషణమేరండం తైలం స్వాదు సరం గురు,

వర్ధ్యగుల్కానిలకఫానుదరం విషమజ్వరమ్.

౫౭

రుక్మోఫ్ణా చ కటీగుహ్యకోష్ఠపృష్ఠాశ్రయా జయేత్,

ఆముదము కొంచెము తిక్తముగ, కారముగ, మధురముగ నుండును, శరీరము నందు వ్యాపించును, గురుత్వము గలది. వర్ధరోగము, గుల్మము, వాతము, కఫము, ఉదరరోగము, విషమజ్వరము వీనిని హరింపజేయును నడిము, గుహ్యస్థలము, కోష్ఠము, వీపు, వీనియందలిశూలను, శోఫను పోగొట్టును.

—ॐ ఎష్టాముదపుగుణము ॐ—

తీక్ష్ణోష్ణం పిచ్చిలం విస్రం రక్తైరండోద్భవం త్వతి.

౫౮

ఎష్టాముదము అధికతీక్షణకారి. ఉష్ణముగ, పిచ్చిలముగ నుండును. దుర్గంధముగలది.

—ॐ ఆవనూనెగుణము ॐ—

కటూష్ణం సార్వపం తీక్ష్ణం కఫశుక్రానిలాపహమ్,

లఘు పిత్తాసక్రతోక్తకుష్ఠారోష్ణవ్రణజంతుజితమ్.

౫౯

ఆవనూనె కారముగ, ఉష్ణముగ, తీక్ష్ణముగ నుండును. కఫము, శుక్రము, వాతము, శోరరోగము, కుష్ఠము, అర్శస్సు, వ్రణము, కృమిరోగము, వీనిని పోగొట్టును. లఘువుగ నుండును. పిత్తరక్తముజేయును.

—ॐ తానికాయనూనె గుణము ॐ—

ఆక్షం స్వాదు హిమం కేశ్యం గురు పిత్తానిలాపహమ్.

తానికాయనూనె మధురముగ, శీతలముగ నుండును. కేశములకు హితకరమైనది. గురువుగ నుండును. పిత్తవాతములను పోగొట్టును.

వేపనూనెగుణము

నాత్మ్యష్ణం నింబజం తిక్తం కృమికుష్ఠకఫప్రణుత్.

౬౦

వేషనూనె స్వల్పముగా నుష్ణముచేయును. చేదుగనుండును. కృమిరోగము, కఫము, కఘము వీనిని పోగొట్టును.

అగసినూనె కుసుమనూనెగుణములు ౨౭

ఉమాకుసుంభజం చోష్ణం త్వద్గోషకఫపిత్తకృత్,

అగసినూనెయు కుసుమనూనెయు ఉష్ణవీర్యముగలవి. చర్మరోగము, కఫము, పిత్తము, వీనిని కలుగజేయును.

“దంతిమూలకరక్షోఘ్నుకరంజారిష్టశిగ్రుజమ్,

సువర్పలేంగుదీపీలుశంఖానీసీపసంభవమ్.

సరళాగురుదేవాహ్వాశింశుపాసారజస్తచ,

తువరారుష్కరోత్థం చ తీక్ష్ణం కట్వప్లుపిత్తకృత్.

అర్యశిష్యకృమిష్టేష్టశుక్రమేదోఽనిలాపహమ్,

కరంజనింబజే తిక్తే నాత్యుష్ణే తత్ర నిర్దిశేత్.

కషాయతిక్తకటుకం సారళం ప్రణాశోధనమ్,

భృశోష్ణతీక్ష్ణకటుకే తువరారుష్కరోద్భవే

విశేషాత్క్రమికుష్టఘ్నై తస్మాద్భాగోవిరేచనే,

అత్రాతిముక్తకాక్షోటనారికేళమధూకజమ్.

త్రపునైర్వారుకూష్మాండ శ్లేష్మాలకప్రియాళజమ్,

వాశిపిత్తహరం పుష్కం శ్లేష్మలం గురు శీతలమ్.

పిత్తశ్లేష్మప్రశమనం శ్రీపర్ణికింశుకోద్భవమ్,

తిలతైలం పరం తేషు కాసుంభం స పరం పరమ్.”

దంతి, ముల్లంగి, ఆవాలు, క్రానుగ, వేప, మురగ, ఆపిత్త్యభక్తి (ప్రాద్దుతిరుగుడు గారచెట్టు, వరగోగు, కట్టెచెట్టు, నీరుకడుము. సరళదేవదారు, అగరు, దేవదారు, ఇర్రోగుడు, సుబరేణు, కందులు, నల్లజీడి, వీనిగింజలలోనుండి తీయబడినతైలములు తీక్ష్ణముగ, కారముగ, పుల్లగనుండును. పిత్తమును జేయును. అర్యస్సు. కుష్మము, క్రిమిరోగము, శ్లేష్మము, శుక్రరోగము, మేదస్సు, వాతము వీనిని పోగొట్టును. క్రానుగ, వేప వీనిలొనుండి తీయబడినతైలము తిక్తముగనుండును. స్వల్పముగా నుష్ణముచేయును. సరళదేవదారుతైలము వగరుగ, చేదుగ, కారముగ నుండును. ప్రణామును శుద్ధిచేయును. కందులు, నల్లజీడి వీనితైలము అధికముగా నుష్ణముచేయును. తీక్ష్ణముగ కారముగ నుండును. విశేషముగా క్రిమిరోగమును, కుష్మమును పోగొట్టును, వమన విరేచనములను జేయుచును. తానికాయ, నెమ్మి, గిరుకతాడి, టెంకాయ, ఇష్ట, ములుదోస, నక్క-

దోస, కూక్తాండము, విరిగి, మొరలి వీనిగింజలత్తైలములు వాతపిత్తమును హరింపజేయును. శుక్రవృద్ధికాఁచి. ఒకింతశ్లేష్మమును జేయును. గురువుగ, శీతలముగ నుండును. గుమ్మడి, రేగు, మోదగు వీని గింజలత్తైలము పిత్తమును, శ్లేష్మమును శమింపజేయును. వైశ్యేన తైలములన్నిటిలో నువ్వులనూనె మిగులశ్రేష్ఠము. కుసుమతైలము మిగుల నిందితము, అని అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

— వసాదిగుణము —

వసా మజ్జా చ వాతఘ్నా బలపిత్తకఫప్రథౌ.

౬౧

మాంసానుగస్వరూపా చ విద్యానేదోఽపి తావివ,

వస (అనగా శుద్ధమాంసముయొక్క స్నేహము.) మజ్జ (మూలగ) అను నీరెండును వాతమును పోగొట్టును. బలము, పిత్తము, కఫము, వీనిని గలుగజేయును. ఏప్రాణియొక్క మాంసములోనుండి వసామజ్జాదులు తీయబడునో అట్టిప్రాణియొక్క మాంసగుణమే ఆ వసామజ్జాదులకును గలిగియుండును. మఱియును వసామజ్జాదులయొక్క గుణమే మేదస్సుకును గలిగియుండును.

“వసా మజ్జా చ వాతఘ్నా బలపిత్తకఫప్రథౌ,

మాంసానుగస్వరూపా చ విద్యానేదోఽపి తావివ.

శాలాకీసౌకరిపాకహంసజా కుక్కుటోద్భవా,

వసా శ్శేష్ఠా స్వవర్గేషు కుభీరమహిషోద్భవా.

కాకవద్ధవసా తద్వత్కారండోత్థా చ నిందితా,

కాఖాదమేదసాం ఛాగం హస్తినం చ వరావరమ్.”

వస, మజ్జ, అను నీరెండును వాతమును హరింపజేయును. బలము, పిత్తము, కఫము వీనిని పోషించును. వసామజ్జాదులు స్వకారణ మైన మాంసమునకు తుల్యమైన గుణములుండును. మేదస్సుకు వసామజ్జాదులయొక్క గుణమే గలిగియుండును. కప్ప, కంది, హంసపిల్లి, కోడి అనువాని వస అన్నివసలలోను శ్రేష్ఠము. కారుమొసలి, దున్న పోతు, కాకి, నీరుకోడి, కారండము (అనగానీరుకాకి) అనువాని వస మిగుల నిందితము. ఆకులను మేసెడి జంతువులలో మేకలయొక్కవస మిగుల శ్రేష్ఠము. ఏనుగువస మిగుల నిందితము. అని తైలవర్గము నధికముగా నీతంత్రకారుడే అష్టాంగ సంగ్రహమునందు చెప్పియుండుటచే నిచట సంక్షేపించి సంగ్రహముగా చెప్పియున్నాడు.

తైలవర్గము ముగిసెను.

అవ. తీక్ష్ణోష్ణమాత్మాదిగుణములు తైలవర్గమువలె మద్యవర్గమునకు గలిగియుండుటవలన తైలవర్గానంతరము మద్యవర్గము చెప్పబడుచున్నది.—

— మద్యగుణము ౭ —

దీపనం రోచనం మద్యం తీక్ష్ణోష్ణం తుష్టిపుష్టిదమ్. ౬౨

సస్వాదు తిక్తకటుకమష్టుపాకరసం సరమ్,
సకషాయం స్వరారోగ్యప్రతిభావర్ణకృల్లఘు. ౬౩

నష్టనిద్రాతినిద్రేభ్యో హితం పితృప్రదూషణం,
కృశస్థూలహితం రూక్షం సూక్ష్మం స్రోతోఽశోధనమ్. ౬౪

వాతశ్లేష్మహరం యుక్త్యా పీతం విషవదన్యథా,

పలు తెరంగులైన మద్యము లన్నియు కాయాగ్నిని దీపింపజేయును. రుచినిబుట్టి
చును, తీక్ష్ణముగ ఉష్ణముగ నుండును. తుష్టి అనగా మనస్సంతోషమును, శరీరపుష్టిని
కలుగజేయును. కొంచెము మధురముగ, చేదుగ, కారముగ, అష్టుమైన పాక రసములు
గలవిగ నుండును. శరీరమునందు వ్యాపించునట్టి స్వభావము గలవి. కొంచెము వగరుగ నుం
డును. కంఠస్వరము, ఆరోగ్యము, బుద్ధివికాసము, శరీరకాంతి పీనిని గలుగజేయును.
లఘువుగ నుండును. నిద్ర లేనివారికిని, అధికినిద్ర గలవారికిని హితకరమైనవి. పితృక్త
మును పోగొట్టును. కృశించిన శరీరము కలవారికిని, స్థూలశరీరము గలవారలకును హిత
కరమైనవి. రూక్షగ నుండును. స్రోతస్సుల నుండు సంచరించును, స్రోతస్సులను శుద్ధి
జేయును. వాతశ్లేష్మములను హరింపజేయును. మదాత్మయరోగచికిత్సాప్రకరణమునందు
జెప్పినవిధముగ యుక్త్యుసారముగా పానము చేయబడిన మద్యము వైజెప్పిన గుణముల
నన్నిటిని గలుగజేయును. అటుగాక అన్యథా పానము చేయబడినచో విషతుల్యంబగును.
సమస్తమైన ద్రవ్యములు ఆరోగ్యార్థ మే చెప్పబడియున్నవి. అయినను మద్యము వి
ముగా శరీరారోగ్యమును గలుగజేయునని తెలియపరచుటకై, “ఆరోగ్యం” అను
మూలమునందు ప్రయోగించబడినది. నిద్ర లేనివారికి శ్లేష్మాదులను హరింపజేయునట్టి
సురాదిశుద్ధములు హితకరము లనియు, అతినిద్ర గలవారికి శ్లేష్మాదులను హరింపజేయు
నట్టి మాధవాదిమద్యములు హితకరములనియు, “నష్టనిద్రాతినిద్రేభ్యో హితమ్” అను
మూలవచనమునకు వెవ్వేరుగ కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు. ఇటులనే కొన్ని
మద్యములు కృశించినవారికి హితకర మనియు, కొన్ని స్థూలశరీరముగలవారికి హితకర
మనియు, “కృశస్థూలహితం” అను మూలవచనమునకు కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయు
చున్నారు. అయితే ఒకటి విధమైన మద్యమువలన పరస్పర విరుద్ధమైన స్థూల, కృశత్వ
రూపగు కార్యము లెటుల కలుగ నని శంకకలిగినచో అన్ని వారణార్థంబై తైలప్రకరణము
నందు జెప్పబడియుండు న్యాయమునే యనుసరింపవలయును.

—ॐ సవీనపురాణమద్యగుణము ॐ—

గురు* త్రిదోషజననం నవం జీర్ణమతోఽన్యథా.

౬౫

సూతనమైన మద్యము గురువుగ నుండును. త్రిదోషములను చేయును. సూతన మనగా ఒకసంవత్సరమునకు మైబడినిమద్యమని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు. పురాతనమైన మద్యము సూతనమైన మద్యమునకంటె లఘువుగ నుండును. త్రిదోషములను హరింపజేయును.

—ॐ మద్యపానమునకు ఆనర్హులు ॐ—

వేయం నోష్ణోపచారేణ న విరక్తక్షుధాతురైః,

నాత్యర్థతీక్షణ్యమద్యస్య సంభారం కలుషం న చ.

౬౬

ఉష్ణోపచారములు (అనగా ఉష్ణమైన ఆహారవిహారాద్యుపచారములు) గల పురుషుడును, విరేచనమునకు దీసికొనినవాడును, ఆకలివలన పీడింపబడినవాడును, మద్యమును పానముచేయఁజూడు. ఏ లనగా అట్టి కాలమునందు వాతాదిదోషములు విషమములుగా నుండుటవలన రోగోత్పత్తికి కారణములగును. అతితీక్షణ్యముగ, అతి మృదువుగ నుండుమద్యములు, అల్పమైనసంభారములతో గూడియుండుమద్యము (అనగా ఫలసమద్యమున కింతసంభారము చేర్చవలయునని శాస్త్రమునందను, లోకమునందును బ్రసిద్ధిగ నున్నదో అంతకంటెకక్కువైన సంభారములతో గూడిన మద్యము) స్వచ్ఛముకాకుండుమద్యము, ఇవి పానమునకు యోగ్యములు కావు.

—ॐ సురామద్యగుణము ॐ—

గుల్తోదరారోగ్యగ్రహణీశోషహృత్సేహనీ గురుః,

సురానిలఘ్న మేదోస్పక్తస్యమూత్రకపావహా.

౬౭

తా. సుర యనుమద్యము గుల్మము, ఉదరరోగము, అర్శిస్సు, గ్రహణి, శోషోగొట్టును. శరీరమునందు నిద్దును గలుగజేయును. గురువుగ నుండును. వాతమును హరింపజేయును. మేదస్సు, రక్తము, చనుబాళు, మూత్రము, కఫము వీనినివృద్ధిచేయును.

—ॐ వారుణీమద్యగుణము ॐ—

తద్గుణా వారుణీ హృద్యా లఘుతీక్షణా నిహంతి చ,

శూలకాసవమిశ్వాసవిబంధాద్ధానవీనసాఙ్.

౬౮

వారుణి యనుమద్యము సురతో సమానమయిన గుణము గలది. హృదయమునకు హితకరమయినది. లఘువుగ, తీక్షణ్యముగ నుండును. శూల, కాసము, వమనము, శ్వాసము, విబంధము (అనగా ప్రాతోమార్గములయందు మురికి చేరి అందు దోషాదులు సంపరిపకుండుట,) ఆధ్వానము, వీనసము వీనిని పోగొట్టును.

* త్వష్టోషశమనం ఇతిపా.

“జగలః పాచనో గ్రాహీ రూక్షస్తద్వచ్చమేదకః,
వక్త్రసో హృలసారత్వాద్విష్టంభీ దోషకోపనః.”

జగలము (అనగా వారుణీమద్యముయొక్క అసోభాగమునందు ఘనముగ నుండు మడ్డి) పాచనమునుజేయును. మలమును గట్టిపరచును, మేదకము (అనగా జగలముయొక్క అసోభాగమునందలి మడ్డి) జగలమునకు సమానమైన గుణముగలది. రూక్షముగ నుండును. వక్త్రసము (అనగా మద్యకల్పములో బలమును చేర్చి చేయబడినది) నిస్సారముగ నుండుటచే మలమును బంధించును. త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయును. అని అష్టాంగ సంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది. జగలాదులు మిగుల సుపయోగార్హములు కావు కావున వానిగుణముల నీతంత్రకారుడు చెప్పక విరమించెను.

— ౧౭ విభీతక(తానికాయల)మద్యగుణము ౧౭ —

నాతితీవ్రమదా లఘ్వే పథ్యా వైభీతకీ సురా,
వ్రణే పాండామయే కుసేన చాత్యర్థం విరుధ్యతే ౬౯

తానికాయచే జేయబడిమద్యము అతితీవ్రమైన మదమును గలుగజేయదు. బ్యూకారి; లఘువుగ నుండును. పాండువు, వ్రణము, కుష్ఠము వీనియగు ఔతరమద్యములవలె మిగుల నిషిద్ధమైనదికాదు.

“విష్టంభినీ యవసురా గుర్వీ రూక్షా త్రిదోషలా”

యవసుర యనుమద్యము మలబంధమునుజేయును. గురువుగ, రూక్షగనుండును. మిక్కుటముగ దోషకరమైనది అని అష్టాంగసంహితయందు జెప్పబడియున్నది.

— ౧౮ అరిష్టమద్యగుణము ౧౮ —

యథాద్రవ్యగుణోఽరిష్టస్సర్వమద్యగుణాధికః,
గ్రహణీపాండుకుష్ఠార్శశ్శోఫశోషోదరజ్వరాః.
హంతి గుల్మకృమిస్త్రీహంకషాయకటువాతలః,

అరిష్ట మను మద్యము తన యుత్పత్తికి కారణమైన ద్రవ్యములయొక్క గుణమే గలదై యుండును. మఱియు పలుఁడెరంగులగు మద్యములకన్న గుణాధికముగ నుండును. గ్రహణి, పాండువు, కుష్ఠము, అర్శస్సు, శోఫ, శోష, ఉదరరోగము, జ్వరము, గుల్మము, కృమిరోగము, స్త్రీహము వీనిని హంకషును. కొంచెము కషాయముగ కటువుగ నుండును. వాతమును వృద్ధినిందించును.

“మద్యాకరాదిక ద్రవ్యం మదిరాద్యాత్మకం తతః,

యథాద్రవ్యగుణోఽరిష్టస్సర్వమద్యగుణాధికః.”

మద్యమున కాకరమైన ఆధిక ద్రవ్యములు చేరియుండునదియే అరిష్ట మనుమద్య మన

బడును. అందులో జేరునట్టి ద్రవ్యగుణములే దానికిని గలిగియుండును. మద్యములకన్నీటి కంటె సుత్కృష్టమైన గుణములు గలది. అని శంత్రాంతరములయందు జెప్పబడి యున్నది.

— ౨౭ మాద్వీకమద్యగుణము ౨౭ —

మాద్వీకం లేఖనం హృద్యం నాత్మ్యష్టం మధురం సరమ్. ౨౮
అల్పపిత్తానిలం పాండు మేహార్ఘ్యకృమినాశనం,

ద్రాక్షారసములోనుండి జనించినమద్యము లేఖనకారి. (లేఖన మనగా —

“విలిఖ్యతీతైశ్చైద్యద్ధాతూం స్తలేఖనం మతమ్”.

అను వచనముచేత అతితైశ్చ్యమువలన మాంసాదిధాతువులను శుద్ధిచేయునని యర్థము.) హృదయమునకు మేలు చేయును. మిక్కుటముగా నుష్ణముచేయకుండును. మధురముగ నుండును. శరీరమునందు త్వరగా వ్యాపించును. ఇతర మద్యములకంటె స్వల్పముగా పిత్తవాతములను వృద్ధిచేయును. పాండువు, మేహము, అర్యస్సు, కృమిరోగము, వీనిని పోగొట్టును.

“శుక్లద్రాక్షాంబుసంభూతో విశదో రోచనో హిమః,

ద్రాక్షాసవో మధుసమో బృంహణో భృశదీపనః”

ఎండిన ద్రాక్షపండ్లరసమువలన కలిగిన ద్రాక్షామద్యము శరీరమును శుద్ధిచేయును. రుచిని పుట్టించును. శీతలముగ నుండును. తేనెతోతుల్యమైన గుణముగలది. శరీరమునకు పుష్టినిచ్చును. మిక్కుటముగా అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును అని ఇతరతంత్రములయందు జెప్పబడియున్నది.

— ౨౮ ఖర్జూరమద్యగుణము ౨౮ —

అస్తాదల్పాంతరగుణం ఖర్జూరం వాతలం గురు. ౨౯

ఖర్జూర మద్యము ద్రాక్షామద్యమునకంటె స్వల్పమయినగుణము కలది. వాతమును వదిలించును. గురువుగ నుండును.

— ౨౯ శర్కరామద్యగుణము ౨౯ —

శార్కరస్సురభిస్వాదుర్హదోన్య నాతిమదోలఘుః,

శర్కరాసంబంధమయిన మద్యవిశేషము సుగంధముగ, మధురముగ నుండును. హృదయమునకు మేలుజేయును. స్వల్పముగా మదమును గలుగ చేయును. లఘువుగ నుండును.

— ౩౦ గౌడమద్యగుణము ౩౦ —

స్పష్టమూత్రశకృద్వాతో గౌడస్తర్ణాదీపనః. ౩౧

గౌడసంబంధమయినమద్యము మూత్రము, మలము, వాతము, వీనిని కలివరచును. తృప్తినిచ్చును. అగ్నిదీపనకారి.

—౧౭ శీఘ్రమద్యగుణము ౧౭—

వాతపిత్తకరశీఘ్ర సన్నేహశ్లేష్మవికారహా,

శీఘ్ర అనుమద్యము వాతపిత్తములను జేయును. సన్నేహవికారమును, శ్లేష్మవికారమును పోగొట్టును.

—౧౮ పక్వరసశీఘ్రమద్యగుణము ౧౮—

మేదశ్శోఫోదరాశ్శీఘ్ర స్తత్ర పక్వరసో వరః.

౭౪

శీఘ్ర అనుమద్యము కాచిన చెఱకురసమువలన చేయబడినది యనియు, కాచిన చెఱకురసమువలన చేయబడినది యనియు చెందువిధంబులు. వీనిలో కాచిన చెఱకురసము వలన చేయబడిన శీఘ్రమద్యము మేదస్సు, శోఫ, ఉదరరోగము, అర్శస్సు, వీనిని హరింపజేయును.

—౧౯ మాధవమద్యగుణము ౧౯—

చేదీ మధ్వాసవస్తీర్ణో మేహవీనసకాసజిత్,

తేనెవలనచేయబడిన మాధవ మను మద్యము శరీరమున గడ్డ కట్టియుండు పదార్థములను విభజించును. తీక్ష్ణముగ నుండును. మేహము, వీనసము, కాసము, వీనిని పోగొట్టును.

“సురాసవస్తీప్రమదస్సాన్వదుతీర్ణోఽనిలాపహః,

మైరేయో మధురోవృష్యస్సరస్సంతర్షణో గురుః.”

సురాసవము (అనగా సుర యనుమద్యములో తేనెనుజేర్చి చేయబడినది,) మిక్కుటముగా మదమును గలుగజేయును. మధురముగ తీక్ష్ణముగ నుండును. వాతమును హరింపజేయును. మైరేయనుమద్యము మధురముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. శరీరమున చునట్టి స్వభావముగలది. తృప్తినిచ్చును. గురువుగ నుండును. అని అష్టాంగసంగ్రహంబు చెప్పబడియున్నది.

—౨౦ శుక్తగుణము ౨౦—

రక్తపిత్తకఫోట్లేదీ శుక్తం వాతానులోమనమ్.

౭౫

భృశోష్ణతీక్ష్ణరూక్షాన్లు హృద్యం రుచికరం సరం,

దీపనం శిశిరస్పర్శం పాండుదృక్ప్రమినాశనమ్.

౭౬

శుక్తము (అనగా పులిసినకల్లు) రక్తపిత్తమును, కఫమును, పోగొట్టును. వాతమునకు అనులోమగతిని గలుగజేయును. (అనగా వేరేమార్గమునందు సంచరించుచుండు వాతమును స్వస్థానమునందు జేర్చును అని తాత్పర్యము) మిగుల ఉష్ణముగ, తీక్ష్ణముగ,

రూక్షముగ, పుల్లగ నుండును, హృదయమునకు హిశము చేయును. మిక్కుటముగ రుచిని పుట్టించును. శరీరమునందు వ్యాపించును. మిక్కుటముగా అగ్నిదీపమును జేయును. శీతలమైన స్పర్శగలది. పాండువు, నేత్రరోగము, కృమిరోగము, వీనిని పోగొట్టును.

గుడాదిశుక్తతారతమ్యము

గుడేశుమద్యమార్ద్రీకశుక్తం లఘు యథోత్తమం,

గుడము (అనగా బెల్లము), ఇళ్ళు (అనగా చెఱుకు) మద్యము, ద్రాక్ష, వీని యొక్క శుక్తము ఒకదానికంటెనొకటి (అనగా గుడశుక్తమునకంటె ఇళ్ళుశుక్తము ధాని కంటె మద్యశుక్తము, దానికంటె ద్రాక్షశుక్తము) లఘువుగ నుండును.

— గుడశుక్తాద్యానుతగుణము —

కందమూలఫలాద్యం చ తద్వద్విద్యాత్తదాసుతమ్. 22

గడ్డలు, వేళ్లు, చుట్లు మొదలగు గుడశుక్తాదిఆనుతమునకు గుడశుక్తాదుల యొక్కగుణమే గలిగియుండును. అనగా అధికశక్తిగలగుడాదిశుక్తము కందమూలాదుల గుణము నాకర్షించుకొని యాకందమూలాదులకు తనస్వరూపమునే గలుగజేయు నని భావము.)

— శాండాకీగుణము —

శాండాకీ చాసుతం చాన్యత్కలాన్లుం రోచనం లఘు,

ముల్లంగి, ఆవకూర, వీనినిజేసి పక్వముచేసి నల్లజీలకఱ్ఱ, నల్లఆవాల, వీనిచే భావము చేయబడినది శాండాకీ యనబడును. శాండాకియును, కాలవిశేషమువలన పులిసిన రుచిగ, లఘువుగ నుండును.

— ధాన్యాన్లు గుణము —

ధాన్యాన్లుం భేది తీక్ష్ణోష్ణం పిత్తకృత్స్పర్శశీతలమ్. 23

శ్రమక్లమహారం రుచ్యం దీపనం వస్తీశరాలనుత్,

శస్త్రమాస్థాపనే హృద్యం లఘు వాతకఘాపహమ్. 24

ధాన్యాన్లుము (అనగా కలి) గడ్డ కట్టియుండు మలాగులను భేదించును. తీక్షణముగ, ఉష్ణమైనవీర్యము గలదిగ నుండును. పిత్తమునువృద్ధిచేయును. స్వాభావికముగా శీతలమైనస్పర్శముగలది. శ్రమము (అనగా వ్యాయామాదులవలన శరీరమునందు గలుగునట్టి ఆయాసము, క్లమము, (అనగా వ్యాయామములేకుండునపుడే శరీరమునందు గలుగునట్టి బడలిక) పొత్తికడుపునందుశూల వీనిని పోగొట్టును. రుచినిబుట్టించును. అగ్నిదీపనమును

గలుగజేయును. నిరూపావస్థియందు ప్రశస్తమైనది. హృదయమునకు మేలుచేయును. లఘువుగనుండును, వాతకఫములను పోగొట్టును. తండులకండనాదులచేగాని, లేక సావీరక ఘోషకములచేగాని, లేక ఉముకతోను, ఉముకలేకను నుండు యవధాన్యములచేగాని చేయబడినది ధాన్యాష్ట్ర మనబడు నని తెలిసికొనవలయును.

❧ గోమూత్రాచిగుణము ❧

మూత్రం గోఽజావిమహిషీగజాశ్వోష్ట్రఖరోద్భవం,
పితలం రూక్షతీక్ష్ణోష్ణం లవణానురసం కటు. ౮౦
కృమిశోఫోదరానాహశూలపాండుకఫానిలాక్ష,
గుల్మారుచివిషశ్విత్రకుష్ఠార్కాంసి జయేల్లఘు. ౮౧

ఆవు, ఆడుమేక. మేక, గేఠ, ఏనుగు, గుఱ్ఱము, ఒంటె, గాడిచె వీనిమూత్రములు పిత్రమునుజేయును. రూక్షముగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, కొంచెము ఉప్పుగ, కారముగ నుండును. కృమిరోగము, శోఫ, ఉదరరోగము, ఆనాహము, శూల, పాండువు, కఫము, వాతము, గుల్మము, అరుచి, విషము, శ్విత్రకుష్ఠము, అగ్గస్సు వీనిని పోగొట్టును. లఘువుగ నుండును. “మూత్రం గోఽజావిమహిషీ” అని గోమూత్రమును తొలుత నందువలన మూత్రములన్నిటిలోను గోమూత్రమే శ్రేష్ఠ మని తెలియవలయును.

“శ్వాసకాసహరం ధాగం పూరణాత్కర్ణశూలజీత్,
దద్యాత్క్షయే కిలానేచ గజవాజినముద్భవమ్,
హంతున్మాదమపస్తారం కృమీక్ష మేహం తు రాసభమ్,
కషాయతిక్తమేలేపాం హిధ్వశ్వాసహరం శశకృత్,
పిత్రం తిక్తం కృమిహరం రోచనాకఫవాతజీత్,
తిక్తం పామాహరం మూత్రం మానుషంతు విహవహమ్.”

మేకపోతుమూత్రము శ్వాసకాసలను హరింపజేయును. చెవిలో బోసినచో కర్ణశూలను హరింపజేయును. ఏనుగు, గుఱ్ఱము, వీనిమూత్రములను క్షయరోగమనందును, కిలాసము నందును ఉపయోగింపందగును. గాడిచెమూత్రము ఉన్మాదము, అపస్తారము, కృమిరోగము, మేహము వీనిని పోగొట్టును. ఆవుమొదలగువాని పేడ కషాయముగ, తిక్తముగనుండును. హిధ్వ (ఎక్కిళ్లు), శ్వాసము, కృమిరోగము వీనిని పోగొట్టును. స్వల్పముగా పిత్రమును జేయును. ఆవు మొదలగువానిగోరోచనము కఫవాతములను పోగొట్టును. మనుష్యమూత్రము చేదుగ నుండును. గజ్జి, విషము వీనిని పోగొట్టును. అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు మూత్రభేదతద్గుణములు విశేషముగా జెప్పబడియున్నవి.

“ దీపనం పాచనం భేది లేష గోమూత్రముత్తమమ్ ”

పైజెప్పిన మూత్రములలో గోమూత్రము ప్రశస్తమైనది. దీపనకారి. జీర్ణమును జేయును. ఉంటకట్టియుండు మలాదులను భేదించును అని అధికపారము కొన్నిగ్రంథములయందు గన్పట్టుచున్నది.

తోయక్షీరేక్షుతైలానాం వర్జైర్నద్యస్య చ క్రమాత్,

ఇతి ద్రవ్యైకదేశోయం యథాస్థాలముదాహృతః. ౮౨

ఈ ప్రకారముగా జల, క్షీర, ఇక్షు, తైల, మద్యవర్గములచే యథాక్రమముగా ద్రవ్యములయొక్క ఒకభాగము స్థాలముగా జెప్పబడినది.

పంచమాధ్యాయము ముగిసెను.

ప ప్తా ధ్యా య ము

అథాతోఽన్న స్వరూపవిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః
ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

ద్రవద్రవ్య విజ్ఞానీయాధ్యాయానంతరము అన్నద్రవ్యస్వరూపమును (అనగా సవీర్యవిపాక ప్రభావగుణ కర్తాదులను) తెలిసికొనుటకు హితకరిమైన అన్నద్రవ్య స్వరూప విజ్ఞానీయాధ్యాయమును వివరించెదము. ఈసూత్రమునందు ద్రవ్యశబ్దము ప్రయోగించబడకుండునను మధ్యమపదలోపినమాసముచేతనే సిద్ధించును. పూర్వాధ్యాయ మయొక్క ప్రథమసూత్రమునందు స్వరూపశబ్దమును ప్రయోగించకయే ద్రవద్రవ్య విజ్ఞానీయాధ్యాయ మని యీతంత్రకారుడు చెప్పియున్నాడు. అయినను మధ్యమలోపి సమాసముచేతనే పూర్వాధ్యాయమునందును స్వరూపశబ్దము సిద్ధించు ననుట గ్రంథకర్త యొక్క తాత్పర్యము. అన్నమనగా భుజింపబడు ధాన్యమాంసాదు లనియర్థము. వానిలో ధాన్యము, శూకము, శింబి అని ద్వివిధంబుగ నుండును. అందు శూకధాన్యము (ముండ్లుకల్లియుండు నెమలిపరిమున్నగు ధాన్యము) విశేషపయోగకారిగ, పథ్యకర మైనదిగ నుండుటంజేసి దానిగుణము తొలుత జెప్పబడుచున్నది. శింబిధాన్యము (అనగా కాయధాన్యము) స్వల్పపయోగకారిగ, తఱచుగ నప్థ్యకర మయినదిగ నుండుటంజేసి అప్రాధాన్యముగ నుండుటవలన తొలుత జెప్పబడదయ్యెను.

❖ రక్తకాల్యాదిధాన్యభేదతద్గుణములు ❖

రక్తో మహాః కలమ స్తూర్నకశ్శకునాహృతః,
సారాముఖో దీర్ఘశూణో లోద్ధశూకస్సుగంధికః.
పతంగాస్తపనీయాశ్చ యే చాన్యై శాలయశ్శుభాః,
స్వాదుపాకరసా స్నిగ్ధాః వృష్యా బద్ధాల్పవర్చసః. ౧
కషాయాసురసాః పథ్యా లఘవో మాత్రలా హిమాః,

రక్తకాలి (అనగా ఎఱ్ఱరాజనాలు) మహాకాలి (అనగా లావుగ నుండు రాజ నాలు పెద్దసంబావులు) అను నీరెండుధాన్యములు సుప్రసిద్ధములు. కలమ ధాన్యము (అనగా ఎఱ్ఱబుడమవడ్లు) మగధ మొదలగు దేశములయందు ప్రసిద్ధంబు. ఇదే కాశ్మీరదేశమునందు మహాతండుల మని చెప్పబడును. తూర్ణకము (అనగా దాశువా సారువావడ్లు) కూడా కాశ్మీరదేశమునందే ప్రసిద్ధంబు. శకునాహృత మనుధాన్యము

మగధదేశమునందు ప్రసిద్ధము. ఇది ఉత్తరకురుదేశములలోనుండి హంసలచే లేబడినందున దానికి శకునాహృత మను నామము అనర్వర్థముగ గలిగినది. సారాముఖ మను ధాన్యము నలువైన శూకములు (అనగా పరిమల్లు) గలవైయుండును. దీర్ఘశూక మను ధాన్యము తెల్లగ, నిడువైన ముండ్లుగలదిగ నుండును. లోధ్రశూక మను ధాన్యము యొక్క అగ్రభాగము లొడ్డుగపుష్పలయాకారముతో సమానముగ నుండును. సుగంధక మను ధాన్యము మగధాదిదేశములయందు గింధకాలి, దేవశాఅ అను నామాంశకములచే ప్రసిద్ధిచెందియుండును. పతంగము, తపసియము మొదలగు ధాన్యభేదములను నానాదేశములయందుండు కర్షకులవలన తెలియవలయును. శూకధాన్యములలో రక్తశాల్యాది ధాన్యములు మధురమైన పాకరసము గలవిగ, మసోహరముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. స్వల్పముగా మలబంధము చేయును. ఒకింత వగరురసము గలవి. స్వభావముగనే హితకరమైనవి. చులకనగ నుండును. మూత్రమును వెడలించును. శీత మయిన వీర్యము గలవి.

“పాండుకః పుండరీకశ్చ ప్రమోడి గౌరశాలికః,

జాంగలో లోహవాలాఖ్యాః కార్దమాశ్శీతభీరుకాః.”

పాండుకము, పుండరీకము, ప్రమోది, గౌరశాలి, జాంగలము, లోహవాలము, కార్దమము, శీతభీరుకము అనునవి శాలిధాన్యభేదము లని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

— ౨౩ రక్తశాలిధాన్యగుణము ౨౩ —

శూకజేషు వరస్తత్ర రక్తస్త్రైష్టాత్రిదోషహః.

3

వైజిషి న మహాశాలి ధాన్యములలో రక్తశాలి యను ధాన్యము శ్రేష్ఠంబైనది. ఇది దక్షిణి, త్రిదోషములను పోగొట్టును. “రక్తః” అని లోలుత జేప్పినందు రక్తశాలి సర్వధాన్యములలోను శ్రేష్ఠంబైన దని యేర్పడుచుండినను అది మిక్కు శ్రేష్ఠంచైనది తెలియపరచుటకై “వరః” అను శబ్దము మరల ప్రత్యేకముగా జేప్పబడినది.

— ౨౪ మహాశాల్యాదిగుణము ౨౪ —

మహాస్తస్యానుకలమస్తం చాప్యను తతః పరే,

మహాశాలి, కలమము, ఇతరములైన శాలిధాన్యములు, ఇవి రక్తశాలికంటె యధాక్రమముగ నొకదానికంటెనొకటి తక్కువయైన గుణము గలవిగ నుండును.

— ౨౫ యావకాదిధాన్యగుణము ౨౫ —

యావకా హాయనాః పాంసుబాష్పనైషధకాదయః.

౪

స్వాదూష్ణా గురవః స్నిగ్ధాః పాకేష్టాః శ్లేష్మపిత్తలాః,

సృష్టమూత్రపురీషాశ్చ పూర్వం పూర్వం చ నిందితాః. ౧

యావకము, హేయనము, పాంసు, బాష్పము, నైషధము మొదలగు శాలిధాన్యములు మధురముగ, ఉష్ణముగ, గురువుగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. పాకమువలన కొంచెము పుల్లగ నుండును. క్షేష్ణశీతములను గలుగజేయును. మూత్రపురీషములను బెడలించును. వైజెషిన యావకాది ధాన్యములలో పూర్వమందుండునవి ఒకదాని కంటె నొకటి సారహీనముగ నుండును. అనగా యావక మునది శాలిధాన్యము లన్నిటి లో మిగుల నిందితము. దానికంటె నితరములైనవి యథాక్రమముగా స్వల్పముగా నిందితము. అపిశబ్దమువలన యవక పత్రకాదిశాలి ధాన్యములనుగూడ గ్రహింప వలయును.

❧ పట్టికధాన్యగుణము ❶ ❧

స్నిగ్ధగ్రాహీ లఘుస్వాదుస్త్రిదోషఘ్నః స్థిరో హిమః, పట్టికో వ్రీహిషు శ్రేష్ఠః గౌరశ్చాస్తితగౌరతః. ౬

సర్వధాన్యములలోను పట్టికము రక్తశాలిధాన్యమువలెనే శ్రేష్ఠము. ఇది మలబంధమును, లఘుత్వమును చేయును. మధురముగ నుండును. త్రిదోషములను హరింపజేయును. శరీరమునకు దార్ఢ్యము నిచ్చును. శీతలముగ నుండును. జ్వరము, శ్రమ, బడలిక వీనిని హరింపజేయును. కాచిన నది రసాయన ప్రయోగము, జ్వరాది రోగములు, శరీరకృశత్వము వీనియందు పథ్యకరం బని వైద్యశాస్త్రములయందు జెప్పబడి యున్నది. యవధాన్యము స్థైర్యకారియైనను గురుత్వ, వాతకరత్వగుణములు గలది యగుటచే పథ్యకర మని చెప్పబడదయ్యె. పట్టికధాన్యము గౌరము, కృష్ణగౌరము అని ద్వివిధము. వానిలో గౌర మనునది శ్రేష్ఠము.

❧ మహావ్రీహ్యదిధాన్యగుణము ❷ ❧

తతః క్రమాంత హో వ్రీహీ కృష్ణవ్రీహీజతూముఖాః, కుమ్మటాండ *కపాలాఖ్యపారావతకశూకరాః. ౭
ఎరకోద్ధాలకౌ జ్వాలచీనశారదదర్దురాః,
గంధనాః కురువిందాశ్చ గుణై రల్పాంతరాస్తృతాః. ౮

మహావ్రీహి, కృష్ణవ్రీహి, జతూముఖము, కుమ్మటాండము, కపాలాఖ్యము, పారావతకము, శూకరము, ఎరకము, ఉద్ధాలకము, జ్వాలము, చీనము, శారదము, దర్దురము, గంధనము, కురువిందము, మొదలగు ధాన్యములు పట్టికధాన్యములకంటె తక్కువైన గుణములుగలవిగ నుండును.

* కపాలాఖ్య ఇతి పా.

షష్టికవ్యతిరిక్తధాన్యగుణము ౭౯

స్వాదురక్షునిపాశోఽన్యో నీహిః పిత్తకరో గురుః,
బహుమూత్రపురిషోష్ఠా త్రిదోషస్త్యేవ పాటలః.

పైచెప్పిన షష్టికాదిధాన్యములకంటె నితరధాన్యములు మధురముగ, అష్టపాకము గలవిగ నుండును. పిత్తమును జేయును. గురుత్వముగలవి. మూత్రపురిషములను విశేషముగా వినర్జింపజేయును. అత్యుష్ణకరమయినది. పాటలిపుష్పముపలె నుండుధాన్యము విశేషముగా త్రిదోషములను ప్రకోపింపజేయును. కావుననే యీతంత్రకారుడు పాటలధాన్యము నాహారమునందు నిషేధించుచున్నాడు.

౯౦ కంగాద్విదితృణధాన్యగుణము ౯౦

కంగుకోద్రవనీవారశ్యామాకాది హిమం లఘు,
తృణధాన్యం పవనకృల్లేఖనం కఫపిత్తహృత్.

౯౦

కంగు (అనగా కొఱ్ఱలు) కోద్రవము (అనగా వరగలు) నీవారము (అనగా నివ్వరివడ్డు) శ్యామాకము (అనగా చామలు) శిబిరము, ప్రశాంతికము, మధూశికము, గవేధకము (అనగా అడవిగోధుమలు), కాండలోహితము అనునీ ధాన్యములు తృణ ధాన్యము లనబడును. ఇవి శీతలముగ, లఘువుగ నుండును. వాతమును ప్రకోపింపజేయును. లేఖనకారి (లేఖన మనగా —

“విలిఖత్యతిత్తక్షోద్యద్ధాతూ తల్లేఖనం మతష్ఠ.”

అను పచనప్రకారము అతిత్తిక్షితవలన రసాదిధాతువులను భేదించునది యని యర్థము.) కఫపిత్తములను హరింపజేయును, వాతమును ప్రకోపింపజేయు ననుటచేతనే మలమూత్ర బంధించు ననియును, కఫపిత్తములను హరింపజేయుననుటచేతనే వగరుగ, మధుర యనుననియును స్పష్ట మగుచున్నది. ఈ యర్థమునే,

త్రహరా రూక్షాః కషాయా మధురా హిమాః,

వాతలా బద్ధ విఞ్జాత్రా లఘవో లేఖనాత్తకాః.”

అనెడి అష్టాంగసంగ్రహపచనముకూడ బోధించుచున్నది.

౯౧ కొఱ్ఱలగుణము ౯౧

భగ్గుసంధానకృత్తత్ర ప్రియంగుర్బంహణో గురుః,

తృణధాన్యములలో కొఱ్ఱలు పెరిగిపోయిన అంగముల నొకటిగ జేర్చును. శరీరమునకు పుష్టినిచ్చును. గురుత్వమును జేయును.

“రక్తాః సీతాశ్చ కృష్ణాశ్చ శ్వేతాతైవ ప్రియంగవః,

యథోత్తరం ప్రధానాః స్యూరూక్షాః కఫహరాః స్పృతాః.”

కొఱులు ఎఱుపు, పనుపు, తెలుపు, నలుపువర్ణములు గలవి యని నాల్గు విధంబులు. వానిలో ఉత్తరత్రసుడునవి ఒకదానికంటె నొకటి శ్రేష్ఠంబు. అయ్యవి రూక్షగుణము కల్గియుండును. కఫమును హరింపజేయును. అని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది. -

—ॐ ఆర్జ్యగుణము ॥—

కీరదూషః పరం గ్రాహీ స్పర్శశీతో విషాపహః.

౧౦

ఆర్జ్య మిక్కుటముగా మృదువును బంధించును. శీతలమయిన స్పర్శముగలది. విషమును హరింపజేయును.

“ఉద్దాలకస్తు వీర్యోష్ణో నీవారః శ్లేష్మవర్ధనః”

ఉద్దాలకము ఉష్ణమైన వీర్యము గలది. నివ్వరివడ్డు శ్లేష్మమును వృద్ధిచేయును.

—ॐ యవలగుణము ॥—

రూక్షశీతో గురుస్వాదు స్సరో విడ్వాతకృత్యవః,
వృష్యస్థైర్యకరో మూత్రమేదఃపిత్తకఫాః జయేత్.

౧౧

పీనసశ్వాసకాసోరుస్తంభకంఠత్వగామయాః,

యవధాన్యము రూక్షముగ నుండును. శీతలముగ, గురువుగ, మధురముగ నుండును. శరీరమునందు శీఘ్రముగా వ్యాపించును. మలమును వాతమును అధికముగ వృద్ధి నొందించును. శుక్రవృద్ధిని దార్ధ్యమును గలుగజేయును. మూత్రరోగము, మేదస్సు, పిత్తకఫములు, పీనసము, త్యాసకాసములు, ఊరుస్తంభము, గళరోగము, చర్మరోగము వీనిని హరింపజేయును.

—ॐ పెదురుధాన్యగుణము ॥—

న్యూనో యవాదన్యయవో రూక్షోష్ణో వంశజో యవః

వైజెష్ఠిన యవధాన్యములకంటె నిళరములైన యవలు స్వల్పమైన

పెదురుధాన్యము రూక్షగుణంబును ఉష్ణగుణంబును కల్గియుండును.

—ॐ గోధుమలగుణము ॥—

వృక్షశీతో గురుస్నిగ్ధో జీవనో వాతపిత్తహః,

సంధానకారో మధురో గోధూమః స్థైర్యకృత్సరః.

౧౨

గోధుమలు శుక్రమును వృద్ధిచేయును. శీతలముగ నుండును. గురుత్వమును చేయును. జీగటగనుండును. బలము నిచ్చును. వాతపిత్తములను హరింపజేయును. విరిగిన యంగముల నొకటిగ జేర్చును. మధురముగ నుండును. శరీరదార్ధ్యమును గలుగజేయును. శరీరమున శీఘ్రముగా వ్యాపించును.

“నైర్మల్యకృత్యకషాయశ్చ బలః శ్లేష్మవికారహః,

సంధానకృద్వాతహరో గోధూమః స్వాదుశీతలః.”

గోధూమలు శరీరదార్ద్రమును బలమును కలుగజేయును. కొంచెము వగరుగ, మధురముగ శీతలముగనుండును. శ్లేష్మరోగమును, వాతమును హరింపజేయును. విరిగినయంగముల నొకటిగజేర్చును. అని చరకమునందు వేరువిధముగ గుణము జెప్పబడియున్నది.

—ॐ సందీమభిగుణము ॐ—

పథ్యా సందీముఖీ శీతా కషాయచుధురా లఘుః,

సందీమభియచుధాన్యము (అనగా నిడుపుగనన్నముగనుండుగోధూమలు) శరీరము నకు హితకరమైనది. వగరుగ, మధురముగ, లఘువుగ నుండును. శీతవీర్యము గలది.

శూకధాన్యవర్జము ముగిసెను

—ॐ శింబీధాన్యగుణము ॐ—

ముద్గాధాకీమసూరాదిశింబీధాన్యం విబంధకృత్.

౧౫

కషాయం స్వాదు సంగ్రాహి కటుపాకం హిషం లఘు,

మేదఃశ్లేష్మాస్రపిత్తైషు హితం * లేపోపనేకయోః

౧౬

పెసలు, కండలు, చిఱుసేసగులు, ఇవి మొదలగునవి శింబీధాన్యము లనిబడును. ఇవిస్తోతస్సులను బంధించును. వగరుగ, మధురముగ నుండును. మలబంధమును జేయును. కటువైనపాకము శీతలమయిన వీర్యముగలవి. లఘువుగనుండును. మేదస్సు, శ్లేష్మము, రక్తపిత్తము, లేపనము, ఉపనేకము, వీనియందు హితకరమయినవి. మసూరాది అను అది శా. ప్రయోగమువలన మశుష్మమునదాన్యమును, సెనగలను గ్రహించికొనవలయును. ఇవి యముగ, శీతలముగ, రూక్షగుణముకలదిగ నుండుటచే వాతమును ప్రకోపింపజేయును. రము గలుగజేయును.

హరితా శ్లేష్మపి వరా మశుష్టామిమికారిణః,

వర్ణ్యాః పరం ప్రలేపాద్యైః మసూరా గ్రాహిణౌ భృంశః.”

ముద్గాదిధాన్యములలో శ్లేష్మ పెసలు శ్లేష్మములు. మశుష్మము (అనగా ఏనుగు పెసలు) కృములనుగలుగజేయును. చిఱు సెనగలులేహము మొదలగువానిచే శరీరమునకు కాంతి నిచ్చును. మిగులమలబంధమును జేయును. అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడి యున్నది.

—ॐ ముద్గాదిగుణము ॐ—

నరోఽత్ర ముద్గోఽల్పచలః కలాయ స్త్వతివాతలః,

రాజమూషోఽనిలకరో రూక్షో బహుశక్త్యధ్వజః.

౧౭

* లేపోపనేకయోః.

ముద్గాది శింబీధాన్యములలో వెసలు శ్రేష్ఠంబైనవి. స్వల్పముగా వాతమును జేయును. అంకలనునవి మిక్కిలముగా వాతమును జేయును. అలచందలు రూక్షగుణము కల్గి వాతమును వృద్ధినిొందించును. విశేషముగా మలము నధికముచేయును; గురుత్వకారి “అనిలకరః” అని చెప్పియుండుటవలన అలచందలు ఇతర శింబీధాన్యములకంటె విశేషముగా వాతమును జేయు నని భావంబగుచున్నది.

ఉలవలగుణము

ఉష్ణాః కుశుత్థాః పాకేష్ఠాశ్శుక్రాశ్చ శ్వాసపీనసాన్,

కాసార్కః కఫవాతాంశ్చ ఘ్నంతి పిత్రాస్తదాః పరమ్. ౧౮

ఉలవలు ఉష్ణమయినవీర్యముగలవి. పాకమువలన అష్ణమయినరసము గలవిగ నుండును. శుక్రదోషము, ఆశ్మరీరోగము, శ్వాసము, పీనసము, కాసము, అర్చస్సు, కఫవాతములు వీనిని హరింపజేయును. మిక్కిలముగ రక్తపిత్తమును గలుగజేయును. కషాయముగ, మధురముగ నుండును. మలమును బంధించును. ఉష్ణమయినవీర్యముగలది అనెడిసామాన్యలక్షణముచేతనే నేత్రములకు విరోధముచేయు నని భావంబగుచున్నది.

“కషాయస్వాదురూక్షాః కుశుత్థా రక్తపిత్తలాః,

పీనశ్శ్వాసకాసార్కహిక్మానాహకఫానిలౌ,

ఘ్నంతి శుక్రాశ్చ రీం శుక్రం దృష్టిం ఖోభం శధోఽరమ్,

గ్రాహిణో లఘవస్తీక్ష్ణ విపాకేఽక్షా విదాహినః.”

ఉలవలు కషాయముగ, మధురముగ, రూక్షముగ, ఉష్ణముగ నుండును. రక్తపిత్తమును జేయును. పీనసము, శ్వాసము, కాసము, అర్చస్సు, ఎక్కిశ్మము, కడుపుబ్బరము, కఫము వాతము, శుక్రాశ్చరి, శుక్రదోషము, దృష్టి, వాపు, ఉదరరోగము వీనినిహరించేయును. మలమును బంధించును. లఘువుగ, తీక్ష్ణముగ, పాకమువలన పుల్లగనుండే తాపము నిచ్చును, అని అష్టాంగసంగ్రహముందు చెప్పబడియున్నది.

అనుములగుణము

నిష్పావో వాతపిత్రాస్తస్తస్య మూత్రకరో గురుః,

సరో విదాహీ దృక్చక్రకఫశోఘవిషాపహః. ౧౯

అనుములు వాతము, పిత్తరక్తము, చనుబాలు, మూత్రము వీనిని వృద్ధిచేయును. గురుత్వముగ నుండును. వేగముగా శరీరమునందు వ్యాపించును. తాపమును బుట్టించును. నేత్రరోగము, శుక్రదోషము, కఫము, వాపు, విషము వీనిని హరింపజేయును. తాపమును బుట్టించుటవలన పాకముచే నష్టరసముగలవిగ నగు నని భావంబగుచున్నది.

“నిష్పావా మధురా రూక్షాస్పకషాయా విదాహినః,

ఉదావచ్చే ప్రశస్యంతే గురవో వాతపిత్తలాః.”

అనుములు మధురముగ, రూక్షముగ, కొంచెమువగరుగ నుండును. తాపమునిచ్చును. గురుత్వము చేయును. వాతశీత్రముల నధికపరచును. ఉదావర్తరోగమునందు ప్రశస్తమయినది అని కృష్ణాత్రేయుడు చెప్పియున్నాడు.

— ౭౭ మినుములగుణము ౭౭ —

మాషస్నిగ్ధశ్లేష్మమలబలపిత్తకరస్పరః,
గురూష్ణోఽనిలహా స్వాదుశ్శుక్రవృద్ధివిరోకకృత్. ౨౦

మినుములు స్నిగ్ధముగనుండును. బలమునిచ్చును. శ్లేష్మము, మలము, పిత్తము, వీనినివృద్ధి నొందించును. శరీరమునందు వేగముగా వ్యాపించును. గురుత్వము చేయును ఉష్ణముగనుండును. వాతమునుహరింపజేయును. మధురముగనుండును. శుక్రవృద్ధి, శుక్రసావము వీనినిజేయును.

— ౭౮ కాకాండోలా గుణము ౭౮ —

ఫలాని మాషవద్విద్యాత్కాకాండోలాత్తగుస్తయోః,

కాకాండోలా అసు శృణధాన్యము, లేకగినియ, దూలగోపెల వీనివిత్తులు మినుములతో సమానమయినగుణము గలవిగ నుండును.

— ౭౯ నువ్వులగుణము ౭౯ —

ఉష్ణస్త్వచోఽపిమస్సపిత్తే కేశోఽబల్యస్తిలో గురుః,
అల్పచూత్రః కటుః పాకే మేధాగ్నికఫపిత్తకృత్. ౨౧

నువ్వులు ఉష్ణమైనవీర్ణము కలవి. చర్మము, కేశములు, వీనికి హితకరమయినవి. యివిస్ఫుర్ణముగలవి. బలమును గురుత్వమును కల్గించును. స్వల్పముగా మూత్రమును కలుపును. పాకమువలన కారముగ నుండును. బుద్ధిని జారరాగ్నిని కఫమును పిత్తమును నొందించును.

“స్నిగ్ధోష్ణతిక్తకటుకః కషాయమధుర స్తిలః,
త్వచ్యః కేశోఽగురుర్వ్యస్పనర్మశీతోఽనిలావహాః.
అల్పచూత్రః కటుః పాకే మేధాగ్నికఫపిత్తకృత్,
కృష్ణః ప్రశస్తమయ శుక్లస్తమయ చారుణః.”

నువ్వులు స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగ, చేదుగ, కటువుగ, ఎగరుగ, మధురముగ నుండును. చర్మము కేశములు, శుక్రము, వీనికి హితముచేయును. గురువుగ నుండును. శీతలమయిన స్ఫుర్ణగలది. వాతమును హరింపజేయును స్వల్పముగా మూత్రమును వెడలించును. పాకమువలన కటువుగ నుండును. బుద్ధి, అగ్నిదీప్యము, కఫము, పిత్తము వీనిని గలుగజేయును. నల్ల నువ్వులు మిగుల ప్రశస్తమయినవి. వానికంటె తెల్లనువ్వులు కొంచెము నికృష్టమైనవి.

దానికంటె ఎఱ్ఱువులు నికృష్టమయినది, అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు స్పష్టముగా జెప్పబడియున్నది. నువులు సూనెకు ముఖ్యమయిన కారణమైనదిగ నుండుటవలన దానియందు జీగటగుణమును, “కఫపిత్తకృత్” అని చెప్పియుండుటవలన వాతమును హరింపజేయునట్టి గుణమును, శింబీధాన్యమునకు స్వభావమయిన కషాయస్వాదుగుణము లను, వైశ్లోకము చేతనే స్పష్టముగా సిద్ధించుచున్న వని కొందరువ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు. ఇటులజెప్పవ్యాఖ్యాతల యభిప్రాయము ననుసరించి —

‘కల్కం సంరోహణం కుర్యాత్తిలానాం మధుకాన్వితం,

స్నిగ్ధోష్ణతిక్తమధురకషాయతైస్స సర్వజీత్.’

అనగా అతిమధురముతో గూడియుండు నువ్వులకల్కము వ్రణము నార్చును. నువులు స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగ, చేదుగ, మధురముగ. కషాయముగ నుండుటవలన సర్వదోషము లను హరింపజేయును. అని సద్యోవ్రణప్రతిషేధాధ్యాయమునందు ఈతంత్రకారుడే చెప్పబోవుచున్నాడు.

అగసిగుణము

స్నిగ్ధోమాస్వాదుతిక్తోష్ణా కఫపిత్తకరీ గురుః.

౨౨

దృక్చక్రహృత్కటుః పాకే తద్వద్భిజం కుసుంభజం,

అగసిత్తులు జీగటగ, మధురముగ, చేదుగ, ఉష్ణముగ నుండును. కఫము, పిత్తము, గురుత్వము వీనిని గలుగజేయును. నేత్రదృష్టిని, శుక్రమును నశింపజేయును. పాకమువలన కటువుగ నుండును. కుసుమపిత్తులు అగసితోతుల్యమై గూముగలవి.

—౨౩ మాషయవనికృష్టత్వము ౨౩—

మాషోఽత్ర సర్వేష్వవరః యవకశూకజేషు చ.

శింబీధాన్యములయందు మినుములును, శూకశాన్యములయందు శ్రేష్ఠంబైనవికావు.

—౨౪ సూతనపురాణధాన్యగుణము ౨౪—

ననం ధాన్యమభిష్యంది లఘు సంవత్సరోపితం,

శీఘ్రజన్త తథాసూచ్యం నిస్తుషం యుక్తిభిర్జితమ్.

౨౪

క్రొత్తధాన్యములు కఫమును పృథ్వినించును. ఇటులజెప్పటచే ప్రాతధాన్యములు శ్రేష్ఠమును జేయ వనిభావము. సంవత్సరమునకు వైబడినధాన్యములు లఘువుగ నుండును. ఇటుల జెప్పటచే క్రొత్తధాన్యములు గురుత్వముచేయు నని భావము.

“వర్షాతీతం సర్వమన్నం పరిత్యజతి గౌరవం,

న తు త్యజతి తద్విర్యం వీర్యం ముంచత్యతః క్రమాత్”

సంవత్సరమునకువైబడిన సర్వధాన్యములు గురుత్వమును జేయవు. అయినను వీర్యమును మాత్రము విడువకుండును. అంతకుపైన వీర్యమునుతూడ ప్రమముగా విడుచును. అని లింగతంత్రములందు జెప్పబడియున్నది. పెసలు మొదలగు ధాన్యములను వాని తోలు పోయినప్పుడును, కొంచెముగ వేయించబడిన పెసలు మొదలగువియును లఘువుగ నుండును.

“నవం ధాన్యమభివ్యుంది సేక్యం కేదారజం చ యత్,

లఘు వర్షోషితం దగ్ధభూమిజం స్థలసంభవమ్.”

క్రొత్తధాన్యములు జేష్ఠమును జేయును. ఊడుపుమడియందు జరించినవియును, ఒక సంవత్సరమునకు వైబడివియును, దగ్ధభూమియందు జనించినవియును నగు ధాన్యములు లఘువుగ నుండును, అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

శింబీధాన్యవర్గము, ముగిసెను.

అట. ఈ శింబీధాన్యగుణములను జెప్పిన పిదప షక్వముచేయబడిన శింబీధాన్యములు ఉపరొగగ గుణావలన సికమీద కృతాన్నివర్గము చెప్పబడుచున్నది.

— మండ పేయావిలేపీనామోదనస్య చ లాఘవం —

మండ పేయావిలేపీనామోదనస్య చ లాఘవం,

యథాపూర్వం శివస్తత్ర మండో వాతానులోమనః ౨౫

తృట్ గ్లానిదోషశేషఘ్నః పాచనో ధాతుసామ్యకృత్,

స్తోతోమార్దవకృత్స్వేదీ సంధుత్తయతి చానలమ్. ౨౬

ండము, పేయము, విలేపి, అన్నము ఇవి యథాపూర్వముగా (అనగా అన్న

విలేపి, దానికంటె పేయము, దానికంటె మండము) మిగుల

గ నుండును. వానిలో మండము హిరవరమైనది, చాలమునకు అనులోమ

ని గలుగజేయును. యష్ట, బడలిక, దోషశేషము (అనగా పును, విలేపనకర్తలను

జేసికొనినవానికి శేషించియుండు దోషము) వీనిని బోగొట్టును. జర్ణకారి. వాతాది

ధాతువులకు సమత్వము నిచ్చును. స్తోతస్సులకు మృదుత్వమును గలుగజేయును. చెమ

టను బుట్టించును. అగ్నిదీపనకారి. “మండపేయావిలేపీనాం పిదనస్య” అని

ప్రత్యేకప్రత్యేకముగా జెప్పియుండుటచే మండము, పేయము, విలేపి, ఇవి పరి

శేలాలతో కాచబడు ననియును, అన్నము బియ్యముచే షక్వముజేయబడు ననియును

దెలియుచున్నది.

“శృతః సిద్ధులపరిభ్యాం యక్తా లాజాంబుదాడిమైః,

మండస్సందీపయత్యగ్నిం వాతం చాప్యనులోమయేత్.

ద్రవ్యస్వార్థఫలం దత్వా తోయస్య ప్రస్థమావపేత్.
 అర్థశేషం గృహీత్వా తత్కర్తౌ ద్వా దాడిమస్య చ.
 యుక్తం నైంధవవిశ్వాహానృతైశ్చాణమాత్రకైః,
 ద్వికర్షమాత్రైః లాజైశ్చ భూయస్సంక్వధితం చ తత్.
 పిష్పలీడరకాభ్యాం చ శాజైశ్చేనావమార్జితం,
 పేయాస్తేష విధిః కర్వా దాడిమాదికృతాన్వపి.”

శొంఠి, పిష్పలీ, దానిమ్మ, పరిపేలాలు, వీనితో నుదకమును జేర్చి చక్కగా కాచిన మండ మనబడును. ఇది అన్ని రీతమును, వాతముగల ఆనులోమగతిని గలుగజేయును. ఆరవలముగల ద్రవ్యములను ఒకపడి జలములోపేసి అర్థావశేషముగా కాచి దీనికి 'ని' దానిలో దానిమ్మపండురసము రెండుకర్షములు, నైంధవలవణము, శొంఠి, ధనియాలు, ఇవి దినుసు కొకటింటికి శాణప్రమాణము, పరిపేలాలు రెండుకర్షములు ఈ ప్రమాణము చేర్చి మరల కాచి, అందు పిష్పళ్లు, జీలకఱ్ఱ చీలి చూర్ణమును ఇనుసుకొకటింటికి శాణప్రమాణముచొప్పున గలిపిన పేయ మనబడును, అని మండ, పేయలక్షణములు చరక మనందు జెప్పబడియున్నవి. మఱయును,—

“సిక్తైర్విరహితో మండః పేయా సిక్తస్య నిస్తా.”

ఘనసిక్థా విలేపి స్వాద్యవః గూర్విరళత్రవా.”

అనెడి చరకవచనప్రకారము అన్నకణములులేకుండా కాచబడినది మండ మనియును, శొంచెము మెతుకు లుండునటుల కాచబడినది పేయ మనియును, విశేషముగా మెతుకు లుండునటుల కాచబడినది విలేపి యనియును, తేటగా కాచబడినదియవగు వనియును బఠంగును.

“లాజాంబునైంధవకణాధాన్యనాగరిగోడిమైః,

యోక్తైః శిశ్నువితైః పూతో మండస్సంస్కృత ఉచ్యతే.

నిర్ధివ్యాప్రాంతా పేయా తద్రదాడిమరండులైః.”

పరిపేలాలు, నీళ్లు, నైంధవలవణము, పిష్పళ్లు, ధనియాలు, శొంఠి, దానిమ్మ, వీనిని జేర్చికాచి బాగుగా బినికి ఎడియకట్టబడినది మండ మనియును, మజ్జిగ, దానిమ్మపండ్ల రసము, బియ్యము, వీనిని జేర్చి అన్నకణములు లేకుండా కాచబడినది పేయమనియును గ్రంథాంతరమునందు వేరువిధముగ లక్షణము చెప్పబడియున్నది. మూలశ్లోకమునం దుండు “దోషశేషస్త్వై” అనుదగముచేర వమనవిరేచన కర్మలయందధికముగా వమన విరేచనంబు లగ సెడిఫీలిచే దోషము శేషించియుండునటుల నాకర్మలను జేసికొన కలయు నని యూహ్యంబగుచున్నది.

❧ పేయాగుణము ౨౭ ❧

క్షుత్తృష్ణాగ్లానిదౌర్బల్యకుక్షిరోగజ్వరాపహః,
మలాసులోమినీ పథ్యా పేయా దీపనపాచనీ.

౨౭

పేయ యనునది ఆకలి, దష్టి వీనివలన గలిగినబడలిక, దౌర్బల్యము, కడుపు నొప్పి, జ్వరము, వీనిని హరింపజేయును. వాతాదులను తమతమమార్గములయందు సంఘరించునటుల జేయును. శరీరమునకు హితకరమైనది. అగ్నిదీపనమును, జీర్ణమును గలుగజేయును.

❧ విలేషీగుణము ౨౮ ❧

విలేషీ గ్రాహిణీ హృద్యా తృష్ణాఘ్నీ దీపనీ హితా,
వ్రణాక్షిరోగసంశుద్ధదుర్బలస్నేహపాచయినామ్.

౨౮

విలేషియనునది మలమును గట్టిపరచును, హృదయమునకు మేలుచేయును; దష్టిని హరింపజేయును. అగ్ని దీపనమును బుట్టించును. వ్రణము, శీత్రరోగములుగలవారికి చేహ శుద్ధి చేసికొనినవారికి, స్నేహపాచము చేసినవారికి, దుర్బలమైన శరీరముగలవారికి హితకరమైనది.

❧ అన్నగుణము ౨౯ ❧

సుఖౌతః ప్రసృతః స్విన్నోఽత్యక్తోష్ఠా చాదనో లఘుః,
యశ్చాగ్నేయాకాషధ క్వాధ సాధితో భృష్టతండులః.
విచరితో గురుక్షీరమాంసాద్యైర్వశ్య సాధితః,

౨౯

చక్కగా బియ్యమునుకడిగి వండి గంజివార్పబడినదియును, సుఖోష్ణముగనుండు యును నగు అన్నము లఘువుగ నుండును. చిత్తమూలము, శొంఠి ఇవి మొదలగు యముతో సిద్ధముచేయబడినయన్నము మిగుల లఘువుగ నుండును. వేయించిన గ్ర్యముచే జేయబడినయన్నము వైదానికంటె మిగులలఘువుగనుండును. ప్రైప్రకారము బయబడిన యన్నంబును, పాలు, మాంసము మధురపదార్థములు ఇవి మొదలగువానిని జేర్చి చేయబడినయన్నంబును మిగుల గురుత్వమును చేయును.

❧ అన్నాదిగురులాఘవజ్ఞానము ౩౦ ❧

ఇతి ద్రవ్యక్రియాయోగమానాద్యైస్సర్వమాదిశేత్.

౩౦

ఇటుల ద్రవ్యము, క్రియ, సంయోగము, పరిమాణము, జాంగలాదిదేశభేదము వీనిచే నమస్తమైన అన్న పేయాదులయొక్కయు, క్రింద జెప్పబడు భక్ష్యైదులయొక్కయు, గురులాఘవములను తెలిసికొనవలయును. అదియెట్లనగా, రక్తశాల్యాదిధాన్యముల బియ్యము చే జేయబడినయన్నము లఘుతరమైనది. యావకాదులచే సిద్ధముచేయబడిన యన్నము గురుత్వము గలది అని ద్రవ్యముచేతను,

“వృష్యం వాతహరం బల్యం ష్యం శూల్యామిషం లఘు,
అవ్యం గురువిష్టంభి మాంసం యచ్చ రసోద్భృతమ్,
స్వీన్నం మాంసం గురుస్తాభి శూలవత్త్వం త్రిదోషజత్.”

అనేడితం త్రాంతరపచన ప్రకారము శూల్యమాంసము పాకాదిసంస్కారములవలన లఘువుగ నుండును, ఇతరమైనమాంసములు గురువుగ నుండును, అనిగుంస్కారము చేతను; అన్నములు అగ్నేయోషధములగు చిత్రకాదిసంయోగమువలన లఘువుగ నుండును. అతి సంయోగముచేతను; జాంగలదేశమునందు ఫలించిన బియ్యముయొక్క అన్నము లఘువుగ నుండును. అనూబదేశమునందు ఫలించిన బియ్యముయొక్క అన్నము గురువుగ నుండును. అనిదేశభేదముచేతను, అన్నాదులలో లఘువైన పదార్థము లనేకముగ గురువైన పదార్థములు స్వల్పముగ జేరియుండినను వానికి లఘుత్వగుణమే గలిగియుండును. ఇటులనే గురువైన పదార్థము లధికముగ లఘువైన పదార్థములు స్వల్పముగ జేరియుండినను వానికి గురుత్వగుణమే గలిగియుండును అని షరిమాణముచేలను సెఱుంగవలయును.

—ॐ మాంసరసగుణము ౨౭—

బృంహణః ప్రీణనో వృష్యశ్చతుష్యో వ్రణహః రసః,

కృతాకృతమైన మాంసరసము శరీరపుష్టినిచ్చును. తృప్తిని గలుగ జేయును. శుక్రమును పృథ్విజేయును. నేత్రములకు హింసరమైనది. వ్రణము నార్చును. శొంఠిమొదలగు వస్తువులతో జేర్చిచేయబడిన మాంసరసము కృతరస మనబడును. అటుల జేర్చక చేయబడినది అకృతరస మనబడును.

“ఛాగలం సక్తిజం మాంసం నిరస్థితై తిరం తథా,
చతుష్పులాన్ధితం సూక్ష్మం కల్పితం క్షౌళితం జలే,
పిష్టులీపిష్టులీమూలశుంఠీచిత్రకధాన్యకైః,
ద్వికాణైస్సంయులే తోమే క్వాళం సార్థాఢకౌన్తిలే.
మాంసేస్సిక్ ద్విపలం తత్ర దాడిమాన్యుట్టితాక్ షీపేత్.
తం రసం మర్దితం పూతం హింగునైంధవజీరకైః.
యుక్తం ప్రధూషితం ష్యం శుద్ధానాంశుద్ధికౌషిణామ్,
శువ్యతాం వ్యాధియుక్తానాం వ్రణినాం వాతరోగిణామ్,
భగ్నవిశ్లిష్టసంధినాం క్షీణధాత్వియద్రయాజసామ్.”

మేకతోడమాంసము, తిత్తిరిపక్షిమాంసము, వీనియందలి యెముకలను తీసివేసి నీళ్ళలో కడిగి చిన్నచిన్నముక్కలుగ తరిగి నాల్గు పలములకు గ్రహించి పిష్టుశ్శు, మోడి, శొంఠి, చిత్రమూలము, ధనియాలు వీనిని దినుసుకు రెండు కాణములచొప్పున జేర్చి ఒకటిన్నర

*ఆధా ప్రమాణము నీళ్లలో వేసి ఆర్థాధక ప్రమాణముగా కషాయము కాచి దించుకొని దానిలో చెంచులములు దానివ్వుని తనములను నలియగొట్టివేసి చక్కగాబిసికి పడియగట్టి దానిలో ఇగున, సైంధవలవణము, జీలకఱ్ఱ, వీనినిజేర్చి పరిమళద్రవ్యములచే వాసగట్టిన కృతరసమునబడును. ఇది వమనవిరేచనౌషధముల బుచ్చుకొనినవారికి శరీరశుద్ధియొందిచ్చుగలవారికి, శుష్కించిన శరీరముగలవారికి, వ్యాధిగలవారికి, ప్రణములు, వాకరోగముగలవారికి, శరీరములోనిసంధులు, విరిగినవారికి మాంసాదిభాతువులు, రేతస్సు, బలము జీయించినవారికి, మిగులహితకరమైన దని తంత్రాంతరమునందు కృతరసమునకు లక్షణగుణములు చెప్పుబడియున్నవి.

“రసస్తత్ర వరోఽనష్టుశ్చాకునో బృంహణస్సరః,

తక్రసిద్ధస్తు విప్లంభీ లఘుర్వాతకఘావహః.

ఫలాష్టుగోరపోదారం న విశ్వాజాజిభాన్యకమ్,

స్నిగ్ధం మాంసం హితం బల్లం బృంహణం రోచనం గురు.

కానమర్దకథాన్యాష్టుదాడిమాదిరజః కృతాః,

లేహోస్తక్రాదిజాశ్చాన్యే యోనివద్ధయరోచనాః.

మూలుధానీయవాసాదిపుష్పైర్మోలిగుణాః ఖలః,

ఫలమూలైర్ఘనాదానృవ్యంజనం పాకతో ఘనమ్.

లేహవత్తల ఇత్యన్యే దోషలాస్వస్వయోనివత్,

తద్వచ్చ తిలకల్కాష్టుప్రాయః కాంబళికో మతః.

కట్వరః ఫణిద్ధాహి పిత్తలో రోచతో లఘుః,

మాంసాదజాతిశుంఠ్యాదిగళితస్సోదతో లఘుః.”

నుండకుండు పక్షిమాంసరసము శ్రేష్ఠంబైనది. శరీరపుష్టినిచ్చును, శరీరమునందు చురు. మజ్జిగలో సిద్ధముచేయబడిన పక్షిమాంసరసము మలబంధమునుజేయును.

గ నుండును. వాతకఫములను పోగొట్టును. ఫలాష్టుము (అనగా చింత) చల్ల, కొంఠి, జీలకఱ్ఱ, ధనియలు వీనితోసిద్ధము చేయబడినమాంసము స్నిగ్ధముగ నుండును. శరీరమునకు హితకరమయినది. బలము, శరీరపుష్టి, రుచి వీని గలుగ చేయును; గురువుగ నుండును. కసివెద, కలి, దానివ్వు ఇవిమొదలగువస్తువులచే సిద్ధముచేయబడిన లేహములు, తక్రముచే సిద్ధముచేయబడిన ఇతరము లగు లేహదులును, కారణద్రవ్యమువలెనే గురువుగనుండును. రుచినిపుట్టించును. మూలుధాని, తీటకసిన మొదలగుపుష్పములచే సిద్ధము చేయబడినది ఖల మనబడును. అది మిగుల గుణకారి. ఫలములు, మూలములు వీనిచే సిద్ధము చేయబడినది వ్యంజన మనబడును. అది పాకమువలన మిగుల గురుత్వమునుచేయును.

* ఆధక మనగా తూము,

భుజమునుది లేహమువలె నుండు ననియును, స్వకారణాద్రవ్యమువలెనె దోషకారిగనుండు ననియును, కొందరు వచించెదరు. నువ్వులకల్కము, అష్టము (ఆనగా పులిచించ్ర) వీనిచే సిద్ధముచేయబడినది కాంబళిక మనబడును. అది కఫమును పోగొట్టును. మలమును గట్టి పరచును. సిత్తమును జేయును. రుచిబుట్టించును. లఘువుగనుండును. మాంసము, జీలకఱ్ఱ, శ్మిరి మొదలగు నానిచే సిద్ధముచేయబడిన మాంసరసము సోదకమనబడును. అది లఘువుగ నుండును. అని యితరతంత్రములయందు మాంసరసగుణములు భిన్నముగా జెప్పబడి యున్నవి.

పెసరకట్టుగుణము

మాద్యస్తు పథ్యస్సంశుద్ధవ్రణకం తాక్షిరోగినామ్.

30

పెసరకట్టు వమన, విరేచనములకు బుచ్చుకొనినవారికి, వ్రణము, గళరోగము, శస్త్రరోగము గలవారికి, మిగులహితకర మైనది.

“ముద్గానాం ద్విపలం తోయే శృతమర్థాఘ్నాన్ని లే,
పాదస్థం మద్దితం పూతం దాడిమస్య ఫలేన తు.
యుక్తం సైంధవవిశ్వాహ్వాధాన్యకైః పాదకార్షికైః,
కణాజీరకయోశ్చార్థా చ్ఛాజై కేనావమార్జితమ్.
సంస్కృతో ముద్గయూషోయం పిత్తిశ్లేష్మహరో మతః. తథా.
ఁటోలపత్రాచ్ఛాణాథం ముద్గానాం ద్విపలం జలే.
ద్రవ్యే ద్వాత్రింశద్దణితే తలశ్చ దాడిమాత్పలమ్,
కర్ష మామలకా కాం చ తీప్తా పునరధిశ్రయేత్.
పూతం లతైస్సంధవాద్యైశ్చ య త్తమాజ్యేన యోజితమ్,
ఁటోలఫలకాఘ్నోభయం యూషః పిత్తోత్థరోగజిత్.
సింబపత్రైర్నింబయూష మేవ మేవ ప్రకల్పయేత్,
మూలకాచ్ఛ్మరికాస్విన్నా ఘృతభృష్టా సధాన్యకా.
హింగుజీరకసంయుక్తా తతోమధికదాడిమే,
ససైంధవే వినిక్షిప్య పునరగ్నావధిశ్రయేత్.
తావద్యావస్పృహభూతం తతస్త్వృషణసంయుతమ్,
సుధూపితం హింగుఘృతైశ్చాతుర్థా తావమార్జితమ్.
శుంరీరసంధీపనీయం వాక్లష్టామయాపహమ్,
అకృతాకృతయూషాచ్ఛ రసాచ్ఛ జలసాధితాత్.
స్నేహోష్ణపటుయుక్తాచ్ఛ పూర్వః పూర్వో లఘుర్నతః,

విద్యాద్యూషే రసీ సూపే శాకే చైవోత్తరోత్తరమ్,

గౌరవం తను సాంద్రాప్త స్వాదుష్వేష పృథక్తథా.”

అర్థాధిక ప్రమాణము గల జలములో రెండుపలములు పెనలపప్పును వేసి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు కాచి గిలకొట్టి వడియగట్టుకొని దానిలో దానిష్టపండు, నైంధవలవణము, శొంఠి, ధనియాలు వీనిచూర్ణము దినుసొకటింటికి కర్షప్రమాణము చొప్పునను, పిప్పళ్లు, జీలకఱ్ఱ, వీనిచూర్ణము దినుసొకటింటికి కాణప్రమాణముచొప్పునను గలిపి సిద్ధము చేయ బడినది పెరకకట్టు అనబడును. ఇది పిత్తశ్లేష్మములను హరింపజేయును. చేదుపొట్టాకు అర్ధకాణము, పెనరపప్పు రెండు పలములు, దాడిమఫలరసము, ఉసిరికెకాయల రసము ఇవి దినుసుడికటింటికి కర్షప్రమాణము, ఇటుల వీనిస్థైర్యేర్చి, అటులజేర్చిన ద్రవ్యములకు ముప్పుదిరెండుభాగములధికముగనుండు జలములో వేసి బాగుగాకాచి వడియగట్టి కొని దానిలో నైంధవలవణము, ధనియాలు, పిప్పళ్లు, జీలకఱ్ఱ వీనిచూర్ణమును దినుసుడిక టింటికి కాలుకర్షప్రమాణముచొప్పున జేర్చి ఘృతమును కలిపి సిద్ధము చేయబడిన కట్టు ఁటోలఫలక మనబడును. ఇది పిత్తవికారమువలన జనించిన రోగముల నన్నిటిని హరింప జేయును. ఇటులనే నింబపత్రము (అనగా సిమ్మకును) జేర్చి సిద్ధము చేయబడినకట్టు నింబయూష మనబడును. ములక, శుంఠి వీనిని సగముపచనముచేసి నేలిలో వేయించి ధనియాలు, ఇంగువ, జీలకఱ్ఱ, నైంధవలవణము అనువానిచూర్ణముతో జేర్చి దాడిమ పండ్లరసములో గలిపి అన్నిలో మృదువగువరకు పక్వముచేసి పిదప త్రికటుకములను (అనగా శొంఠి, పిప్పలి, మిరియములను) జేర్చి ఇంగువ, నెయ్యి వీనిచే తిరగమాతబెట్టి చాతుర్థాంశములు (అనగా ఏలకులు, లవంగపువెక్కు, అకుపత్రి, నాగకేసరములు) వానిచూర్ణమును గమభాగములుగా కలిపిన శుంఠిరస మనబడును. ఇది అన్నిదీపన గలుగజేయును. వాతశ్లేష్మ రోగములను హరింపజేయును. తథా,—

“ఖలకాంబళికా హృద్యో సాధితో స్వాషధానుగౌ,

షిశితేన రసస్తత్ర యూషో ధాన్యైః ఖలిః ఫలైః.

మూలైశ్చ తిలకల్కాప్త ప్రాయః కాంబళికః స్తృతః,

జ్ఞేయాః కృతాకృతాస్తే తు స్నేహాదియుతవర్షితాః,

అల్పమాంసాదయః స్వచ్ఛాదకలావణికాః స్తృతాః.”

ఔషధములతో జేర్చి సిద్ధము చేయబడిన ఖలము, కాంబళికము, అనునీరెండును హృదయ మునకు హితకరమైనవి. మాంసముతో జేర్చి సిద్ధము చేయబడినది రస మనబడును. ముద్గాది ధాన్యములతో సిద్ధము చేయబడినది యూష మనబడును. ఫలములు, వేళ్లు వీనితో సిద్ధము చేయబడినది ఖలి మనబడును. నువ్వులకల్కము, పులిచింత వీనిచే సిద్ధము చేయబడినది

కాంగులిక మనబడును. వీరిలో స్నేహములను జేసి సిద్ధముచేయబడినది కృత మనబడును. స్నేహములను జేర్చుకుండా సిద్ధముచేయబడినది అకృత మనబడును. స్వల్పముగా మాంసమును, స్వల్పముగా శుంఠిమొదలగు ద్రవ్యములను జేర్చి షిసిగ లేటగ సిద్ధముచేయబడినది దకలా, వణికాయ మనబడును. ఇటులనే యూషమునందుగాని, లేక ఖిందులయందుగాని స్వల్పముగా ధాన్యమును, లేక మూలాదులను జేర్చి సిద్ధము చేయబడినది కూడా దకలా, వణికా అని చెప్పబడును.

“అథ గోరసథాన్యాష్టసలామైరస్థితం చ యత్,

యథోత్తరం లఘు హితం సంస్కృతాసంస్కృతం తథా.

ప్రభూతాస్తమణో యూషస్సాపాల్లమురః స్తృతః,

సూపస్త రసయూషాభ్యౌ స్థైర్యాద్ధరులతో మతః.

తం సరోగో న చాశ్నియాన్నచాల్పాశీ కథం చన.”

మజ్జిగ, పులికడుగు, ఫలాష్టము (చిలపండు) వీనిలోజేర్చి సిద్ధముచేయబడిన యూషాదులును, అటుల సిద్ధము చేయబడని యూషాదులును ఒకదానికంటె నొకటి లఘువుగ నుండును. హితకరమైవది. విశేషముగా మలమును వెడలినపజేయును. ముద్దపప్పుకంటె యూషము లఘువుగ నుండును. పప్పు రసయూషములకంటె గురుత్వముగలది. శరీరబలకారి. రోగి, స్వల్పాహారముచేయువాడు వీర లెపుడును ముద్దపప్పును భుజింపంజనదు అని తంత్రాంతరమునందు పెసరకట్టుమొదలగు వానిస్వరూపగుణములు జెప్పబడియున్నవి

—ॐ ఉలవకట్టుగుణము ॐ—

వాతానులోమికౌలుత్థో గుల్మతూనిప్రతూనిజిత్,

ఉలవకట్టు వాతమునకు అనులోమగతిని గలుగజేయును. గుల్మము,

ప్రతూని అనురోగములను హరింపజేయును. తూని ప్రతూనిలక్షణము గుల్మమునందు జెప్పబడును.

—ॐ తెలికపిండి మొదలగువానిగుణము ॐ—

తిలపిణ్యాకవికృతిశ్శుష్కశాకం విరూఢకమ్.

3 ౨

శాండాకీవటకిం దృగ్ముం దోషలం గ్లపనం గురు,

తెలికపిండి నువ్వులవికారములు, ఎండినకూరకాయలు, విరూఢకము (అనగా దిగిరించేకూరలు), శాండాకీ, వటకములు, ఇవి వాతాదిదోషములను ప్రకొపింపజేయును. దృష్టిని చెరుచును. బడలిక నిచ్చును. గురుత్వముజేయును.

—ॐ రసాలాగుణము ॐ—

రసాలా బృంహణీ వృష్యా స్నిగ్ధా బల్యా రుచిప్రదా.

3

పెరుగును చేతితో చిలికి దానిలో మిరియములు, శొంఠి, లవణము, శర్కర వీనినిజేర్చి సిద్ధముచేయబడినది రసాలాయన మనబడును. ఇది శరీరపుష్టి, శుక్రవృద్ధి, బలము వీనిని గలుగజేయును. జీగటగుండును. రుచిని బుట్టించును.

❧ పానకగుణములు ❶ ❧

శ్రమతు తృప్తిమహారం పానకం ప్రీణనం గురు,

విష్టంభి మూత్రలం హృద్యం యథా ద్రవ్యగుణం చ తత్. 38

పానకము శ్రమ, ఆకలి, దప్పి, బడలిక వీనిని హరింపజేయును. తృప్తినిచ్చును. గురుత్వముజేయును. మలమును బంధించును. మూత్రము సధికముగ వెడలించును. హృదయమునకు హితకరమైనది. పానకములయందు జేరునట్టి వస్తుగుణానుగుణముగా వానిభేదములను, గురుత్వలాఘవములను తెలిసికొనవలయును.

“వర్షటా లఘువో రుచ్యా లఘీయాః క్షారవర్షటః,

హృద్యా పృష్యా రుచికరా గురవో రాగఖాండవాః.

ప్రీణనా భ్రమశృట్కర్ది మదమూర్ఛాశ్రమచ్ఛిదః.”

వర్షటమనునది లఘువుగ, రుచికరముగ నుండును. క్షారవర్షట మనునది మిగుల లఘువుగ నుండును. రాగఖాండవములు శుక్రమును ఏర్పిజేయును. రుచినిచ్చును. గురువుగ నుండును. తృప్తినిచ్చును. భ్రమ, దప్పి, వాంతి, మదము, మూర్ఛ, శ్రమ వీనిని హరింపజేయును. అని తంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది.

❧ వరిపేలాలగుణము ❷ ❧

లాజాస్తృట్కర్ధ్ధితీసారమేహమేదఃకఫచ్ఛిదః,

కాససిత్తోపశమనా దీపనా లఘువో హిమాః.

39

వరిపేలాలు, దప్పి, వాంతి, ఆతిసారము, ప్రమేహము, మేదోరోగము, కఫము హరింపజేయును. కాసమును, సిత్తమును శమింపజేయును. అగ్నిదీపనకారి, లఘు శీతవీర్యము గలదిగ నుండును.

❧ అటుకులగుణము ❸ ❧

ప్రధుకా గురవో బల్యాః కఫవిష్టంభ కారిణిః,

అటుకులు గురుత్వము జేయును. బలము, కఫము, మలబంధము వీనిని గలుగజేయును.

❧ వేపుడుబియ్యపుగుణము ❹ ❧

థానా విష్టంభినీ రూక్షా తర్పణీ లేఖనీ గురుః.

3౬

వేపుడుబియ్యము మలబంధకారి. రూక్షజేయును. తృప్తినిచ్చును. వాతాదులను భేదించును. గురుత్వము జేయును.

— సత్త సూము —

సత్తవో లఘుః తు త్తృప్త శ్రమనేత్రామయ ప్రణాః,
ఘ్నంతి సంతర్పణాః పానాత్సద్య ఏవ బలప్రదాః 32
నోదకాంతరితా న ద్వీర్న నిశాయాం న కేసలాః,
న భుక్తా న ద్వీజైశ్చిత్వా సత్తానద్యాన్న వా బహూన్. 33

సత్తవు (అనగా పేవుడుబియ్యపుపిండి) లఘువుగ నుండును. ఆకలి, దప్పి, శ్రమ, నేత్రరోగము, ప్రణము వీని హరింపజేయును తృప్తినిచ్చును. ఉదకయుక్తముగా పానముజేసినతోడనే బలమునిచ్చును. పేలపిండిని భక్షించునపుడు మధ్యకాలమునందు జలమును పానముచేయించును. పేలపిండిని రెండు పూటలయందును, రాత్రికాలము నందును, భోజనాంతరమునందును భుజింపజరదు. మఱియును పేలపిండిని ఉదకాదులసంబంధములేకయే భుజింపజనదు. పిండిఁకంటను దంతములతో నమిలి భుజింపజనదు. అధికముగను భుజింపజనదు. పేలపిండి లఘువుగ నుండునని జెప్పట చేతనే రూక్షతను, వాతమునుజేయునని స్పష్టమగుచున్నది. బలకారియని చెప్పియుండుటచే ధాతుపుష్టిగలవారికేయని తెలియవలయును. ధాతుపుష్టిలేనివారికి రోగములను గలుగజేయును.

“తుల్యాజ్యస్సత్త ప్రాశస్త్య పృష్యోభేగీ రసాయనః,
తృట్ఫద్దిశ్రమచన్తద్యపీత స్తృష్టానివర్తకః.
ప్రమేహక్షయకృష్ణాని న చ స్యుర్నంధ పాయినామ్,
నిచయాత్కరినా గుర్వీ పిండి ప్రాక్తా మృదర్లముః.
సత్తానాం ద్రవతాయోగా బ్లషీయస్యవలేహికా,
లాజసత్తకృతాపి స్వాద్విలేపీ తు గరీయసీ.”

సమముగా నెయ్యి కలపబడిన పేలపిండి తుక్రమును పృద్ధిజేయును. వాతాదులను చును. విశేషబలకారి. దప్పి, వాంతి, శ్రమ వీనిని పోగొట్టును. మధ్యముతో భక్షించిన విశేషముగా దప్పిని పోగొట్టును. మధమును (అనగా పిండిసంబాదానిని) పానముజేసిన ప్రమేహము, కష్టము, క్షయము వీనిని హరింపజేయును. పిండి యంటలు కఠినముగ, గురువుగ నుండును. సత్తవు మృదువుగ, లఘువుగ నుండును. అవ లేహికయనునది మిగుల లఘువుగ నుండును. వరిపేలాలపిండితో జేయబడిన విలేపి మిగుల గురుత్వముజేయును. అది సత్తవిశేషగుణములు తంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నవి.

— విశ్వాకగమము —

విశ్వాకో గ్లపనో రూక్షో విప్లంభీ దృష్టిదూషణః,

సవృల్ల మెదలగువాని 'గానుగుపిండి బదలికనిచ్చును, రూక్షజేయును. మలమును బంధించును. దృష్టిని చెరుచును.

—ॐ వేసవారగుణము ॥—

వేసవారో గురుస్నిగ్ధో బలోపచయవర్ధనః.

3౯

శౌరి, ధనియాలు, జీలకఱ్ఱ, ఇంగువ, సెయ్యి మొదలగు వస్తువులను జేర్చి కలియగొట్టి, పక్షముజేయబడినమాంసము వేసవార మనబడును. ఇది గురువుగ, జీగటగ నుండును. బలమును శరీరపుష్టిని గలగజేయును.

—ॐ ముద్గాదివేసవారగుణము ॥—

ముద్గాదిజాస్తు గురవో యథాద్రవ్యగుణానుగాః,

పెసరపప్పు, ఉడ్డిపప్పు మొదలగువానిచే చేయబడినవేసవారము గురుత్వము జేయును. వేసవారమునకు దానియందుజేరునట్టి ద్రవ్యములగుణమే గలిగియుండును.

“సర్విస్తైలగుడతీరైర్మవగోధూమవైష్టికాః,

పూపా విప్రంభినశ్శతాః వైష్టికా వాతలాః భరాః.

వృష్యా బల్యాస్సరా మామైః వాతఘ్నా మృదుపిచ్ఛిలాః,

యథాన్నం గురవో బల్యా స్థూలాశ్చ కరినాశ్చ యే.

తైలపక్వాస్తు దృష్టిఘ్నా గరియాంసో విదాహీనః,

కాసారసారలఘవో లాజైర్లఘుతరాః స్తృతాః.

వాతపిత్తహరో వృష్యో ఘృతపూరః కఫప్రయః,

సద్యః ప్రాణకరో రుచ్యో మాంసలో రక్తలో గురుః,

లఘీయాస్తంఢకకృతో గరియాః ఫలపూరితః,

మధురోత్కారికా వృష్యా కాసారః పిచ్ఛిలో గురుః.

గుడమత్స్యండికాఖండతీరేక్షురసమాతీతైః,

పూపాశ్శుక్రబల శ్లేష్మరుచిదాస్తర్షణాః క్షణాత్.

శానాద్రవైస్సమాయుక్తాః పక్వామక్లిన్నభిక్షితాః,

నిమగ్దాః గురుః స్నిగ్ధో వృష్యో బలవతాం హితః.

భారికేందురికాపూరపటికావటకాదయః,

విశదా రోచనా బల్యా గురవః స్యుస్సవ్యయోనివత్.

యావకః పిచ్ఛిలస్నిగ్ధః క్షీహోదావర్తహః గురుః,

భృష్టస్విన్నతయా వాద్యో ల్లఘుస్సేవ్యోతికాసినామ్.

ఋరోదావర్తమేహానాం పథ్యో వాతానులోమనః,

ఓలకం హరితావధం శింబిజత్వాత్థరం గురు.

మందజర్మో యవాదిత్వాదభ్యోషో బృంహణస్సరః.”

స్వయ్య, నూనె, బెల్లము, పాలు, యవలు, గోధుమసిండి వీనిచే జేయబడిన భక్ష్యములు మలమును బంధించును. శీతమైనవీర్యము గలవి. పుష్టి నిచ్చును. వాచమును ప్రకోపింప జేయును. కఠినముగ నుండును. ఉద్దిఘస్వతో జేయబడిన భక్ష్యములు శరీరమునందు వ్యాపించును. శుక్రవృద్ధిని, బలమును గలుగజేయును. మృదువుగ, జిగటగ నుండును. వాతమును హరింపజేయును, స్థూలముగ కఠినముగ నుండు భక్ష్యములు వానిలో జేరి యుండు ద్రవ్యముల కనుగుణముగా వాని గురుత్వబలకరత్వములను తెలిసికొనవలయును. తైలముచే పక్వముజేయబడిన భక్ష్యములు దృష్టిని చెరుచును. మిక్కుటముగా గురుత్వముజేయును. విదాహిగ నుండును. పరిపేలలతో జేయబడిన భక్ష్యములు మిగుల లఘువుగ నుండును. ఘృతపూర మను భక్ష్యము వాతశిత్తములను హరింపజేయును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. కఫము నధికముగ వృద్ధిచేయించును. శరీరమునకు తోడనే బలము నిచ్చును. రుచిని గలుగజేయును మాంసరక్తములను వృద్ధిజేయును. గురువుగ నుండును. మండకమువలన జేయబడిన భక్ష్యములు మిగుల లఘువుగ నుండును. ఫలములచే పూరింప బడిన భక్ష్యములు మిగుల గురువుగ నుండును. ఉత్కారికా (అనగా ఉండ్రాస్థి, పిల్ల కుడుములు మొదలైనవి) మధురముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. కాసార మను భక్ష్యము జిగటగ, గురువుగ నుండును. బెల్లము, మస్యండిక యను శర్కర, ఖండ శర్కర, పాలు, చెరుకురసము, తేనె వీనితో జేయబడినవియును, నానా ద్రవ్యములతో గూడి పక్వాపక్వ ఆర్ధపక్వ భిక్షితమైనవియును నగు భక్ష్యములను, శుక్రము, బలము, క్షేప్తము, రుచి వీనిని గలుగజేయును. తక్షణముననే తృప్తినిచ్చును. నిమగ్ధక మను భక్ష్యము గురువుగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. విశేషబలము గల వారికి హితకరమైనది. ఖారికా, ఇందులికా, పూరపటికా, వడియములు మొదలగు భక్ష్యములు స్వకారణ ద్రవ్యమువలెనే విశదముగ, రుచికరముగ, బలకారిగ, గురువుగ నుండును. యవలచే జేయబడిన భక్ష్యములు జిగటగ గురువుగ నుండును. ప్లేహము, ఉదా వర్తము అనురోగములను గల్గించును. వేయించినయవలచే జేయబడిన భక్ష్యములు మిక్కుటముగ కాసము, జ్వరము, ఉదావర్తము, మేహరోగము ఈ వ్యాధులకలవానికి హితకరములు. వాచమునకు అనులోమగతిని గలుగజేయును. లఘువుగ నుండును. ఓలక మను భక్ష్యము శింబిధాన్యమువలన జేయబడినవి యగుటచే కఠినముగ, గురువుగ నుండును. ఆలస్యముమీద జీర్ణమగును. వానిలో యవాదులు జేరియుండుటవలన తాపము నిచ్చును. శరీరపుష్టిని గలుగజేయును. శరీరమునందు త్వరగా వ్యాపించును అని తంత్రాంతరమునందు భక్ష్యవిశేషములు, వానిగుణములు జెప్పబడియున్నవి.

“అత్యుష్ణ మండకాః పథ్యాశీతలా గురవో మతా.”

మండక మను భక్ష్యము అత్యుష్ణముగ, పథ్యకారిగ, శీతమైన వీర్యము గలదిగ, గురువుగ నుండు నని సిద్ధసార మనుగ్రంథమునందు జెప్పబడియున్నది.

— ౧౩ కుకూలాదిపక్ష్యభక్ష్యగుణము ౧౩ —

కుకూలకర్పరభ్రాష్ట్ర కంద్యంగారవిపాచితాన్
ఏకయోనీఁ లఘూన్విద్యాదపూపాసు త్తరరోత్తరం,

౪౦

కుకూలము (అనగా ఏరుపిడకలఁగ్గు) కర్పరము (అనగా చిల్లపెంకు) భ్రాష్ట్రము (అనగా మంగలము) కందు (అనగా పెనము) కట్టెసిప్పులు వీనిలో పక్ష్యము జేయబడినట్టిదియు, ఒకటేద్రవ్యముచే జేయబడినవియునగు భక్ష్యములు ఒకదానికంటె నొకటి మిగుల లఘువుగ నుండును. (అనగా కుకూలపక్ష్యభక్ష్యమునకంటె కర్పరపక్ష్య భక్ష్యములును, వానికంటె భ్రాష్ట్రపక్ష్యభక్ష్యములును, వానికంటె కందుపక్ష్యభక్ష్యములును, వానికంటె అంగారపక్ష్యభక్ష్యములును లఘువుగ నుండునని భావము.)

కృతాన్నవర్గము ముగిసెను.

అవ. కృతాన్నవర్గానంతరము దానికి వ్యంజనమైన మాంస, శాకవర్గములు జేప్పడగియుండినను వానిలో నన్నములోకూడ మాంసము తఱుచుగా నుపయోగపడుట వలనను, “శాకావరాన్నధాయిష్ఠమత్యుష్ణలవణం త్యజేత్” అనువచనముచేత శాకమును విశేషముగా నుపయోగించకూడదని నిశేధించియుండుటవలనను తొలుత మాంసవర్గము చెప్పబడుచున్నది.

— ౧౪ మృగవిషరణము ౧౪ —

హరిణైవకురంగర్క్ష గోకర్ణమృగమాతృకాః,
శశశంబరచారుష్కశరభాద్యా మృగాః స్తృతాః,

౪౧

ఇట్టి, నల్లనియిట్టి, లేడి, ఎలుగుమంటి, కణజా, చింక, చెవులనెట్టి, ఎఱ్ఱజింకచీరము, రుష్కము, శరభము అను నీ పాయు మృగము లనబడును. అవిష్టములన కాల స్తృతము, తెల్లనిమచ్చలుగలయిట్టి వీనినికూడ గ్రహింపవలయును.

— ౧౫ విష్కీరవిషరణము ౧౫ —

లావవర్తికవార్తిరక్తవర్తికకుక్కుభాః

౪౨

కపింజలోపచక్రాఖ్యచకోరకురుబాహవః,

వర్తికో వర్తికా చైవ తిత్తిరిః కృకరశ్శిఖి.

౪౩

తామ్రచూడాఖ్యబకర గోవర్దగిరివర్తికాః,

తథాశారపదేంద్రాభ వారటాశ్చేతి విష్కీరాః.

౪౪

లావుకపిట్ట, వర్తికపిట్ట, వార్తిరపక్షి, రక్తవర్తికము, గంపపులుగు, కపింజలము (అనగా టెక్కలయందు చిత్రవర్ణముగల బట్టవన్నెపక్షి), ఉపచక్రము, చకోరపక్షి,

* చక్రరాః ఇతిపా.

కురుబాహువు, వెలిచెప్పిట్ట, మినవల్లంకిప్పిట్ట, తీతువుప్పిట్ట, కృకరము, నెమలి, ఎడి, బకరము (అనగా వాలుకొంగ), బెగ్గురుప్పిట్ట, గిరివర్తికపక్షి, శారపదము, ఇంద్రాభము, అడుహంస అను నీయరువదియొకప్పిట్టలును విష్కిరము అనబడును. విష్కిరము అనగా, చిందిన ధాన్యాదులను భక్షించువక్షులని యర్థము.

“లావాదయో వరాటాంతా విష్కిరః పక్షిజాశయః”

లావుకప్పిట్టమొదలుకొని అడుహంసవర కుండుపక్షిజాతులు విష్కిరము అనబడును.

—౧౭ ప్రతుదవివరణము ౧౭—

జీవంజీవకదాత్యూహభృంగాహ్వశుకసారికాః,

లటూర్ణోకిలహరితకపోతచటకాదయః.

౪౫

ప్రతుధాః

వెన్నెలపులుగు, కూకురుగుడ్డంగిప్పిట్ట, భృంగాహంకము (అనగా మాకటిమూగప్పిట్ట) చిలుక, గోరువంకప్పిట్ట, ఊరపిచ్చుక, కోయిల, పసరికప్పిట్ట, గువ్వప్పిట్ట, పోతుఊరపిచ్చుక ఇవి మొదలగుపక్షులు ప్రతుదము అనబడును. ఇవి ముక్కుచే ధాన్యములయొక్కపొట్టను వేరువరచి వీపలికాదిజంతువులను ముక్కుచే జంపి భక్షించుటవలన ప్రతుదము అనబడును. అదిశబ్దమువలన అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పియుండు కాటుకప్పిట్ట, పావురప్పిట్ట ఇవి మొదలగువానినికూడ గ్రహించవలయును.

—౧౮ బిలేశయవివరణము ౧౮—

భేకగోధాహి శ్వావిదాద్యా బిలేశయాః,

కప్పు, ఉడుము, పాము, ఏడువంది మొదలగునవి తఱచుచుగా బొక్కలయందు పసింపుచుండుటచే బిలేశయము అనబడును. అదిశబ్దమువలన తెల్లయేడువంది, నల్లయేడువంది మొదలగువానిని గ్రహించుకొనవలయును.

—౧౯ ప్రసహవివరణము ౧౯—

గోఖరాశ్వతరోస్త్రాశ్వద్విపిసింహర్ష వానరాః.

౪౬

మార్జారమూషికవ్యాఘ్రపృకబభ్రుతరక్షవః,

లోపాకజంబుకశ్శేనచాపవాంతాదవాయసాః.

౪౭

శశఘ్నిభాసకురర గృధ్రోల్లూకకుళింగకాః,

ధూమికా మధుహా చేతి ప్రసహా మృగపక్షిణః.

౪౮

ఆవు, గాడిద, కంకరగాడిద, ఒంటె, గుఱ్ఱము, చిరుతపులి, సింహము, వెలుగు మంటి, కోటి, పిల్లి, ఎలక, పెద్దపులి, తోడేలు, ముంగిస, సివరి అను నీమృగములును, పరడునక్క, నక్క, డేగ, పాలపిట్ట, వాంతాదము (అనగా తుక్క) కాకి, శశఘ్ని, భాస

ఘక్షి, కుకుర (అనగా కలహంస) గడ్డ, గుడ్డగూబ, నల్లఊరపిచ్చుక, ధూమిక, మధుహ అను నీజంతువులును ప్రసహము లనబడును. ప్రసహము అనగా, బలాత్కారముగా నాహారపదార్థములను లాగికొనిపోయి తినునవి యని యర్థము. ఈజంతువులలో మృగములును పక్షులును కలిసియున్నవి.

❧ మహామృగవివరము ❶ ❧

వరాహమహిషవ్యంకురురురోహితవారణాః,

సృమరశ్చమరః ఖడ్గో గేవయశ్చ మహామృగాః.

౪౯

వంది, దున్నపోతు, జింకపోతు, కురుమృగము (అనగా నల్లచారలు తెల్లమచ్చలు గలదుష్పి), రోహితము (అనగా ఖేచరీమృగము), ఏనుగు, పెద్దచమరీ మృగము, చమరీ మృగము, కాండామృగము (ఖడ్గమృగము) అడవియావు ఈవనియును మహామృగము లనబడును.

❧ అప్పురపివరము ❷ ❧

హంససారసకాదంబబకకారంటపల్లవాః,

బలాకోక్త్రీశచక్రాహ్వామద్ధుక్రౌంచాదయోఽప్పరాః

౫౦

హంస, బెగ్గురుపిట్ట, కలహంస, వాలుకొంగ, నీటికోడి, కప్ప, తెల్లకొక్కెర, పెన్నెడపులుగు, చక్రాహ్వా (అనగా చక్రవాకపుఘక్షి), నీటికాకి, క్రౌంచఘక్షి ఇవిమొదలగునవి అప్పురము లనబడును. అప్పురమనగా, నీటియందు సంచరించునవి యని యర్థము.

❧ మత్స్యనివరము ❸ ❧

మత్స్యై రోహితపాతీనకూర్మకుంభీరకర్కటాః,

శృక్తిశంఖోద్గశంబూకశఫరీవర్తిచంద్రికాః.

౫౧

చులూకీనక్రమకరశిశుమారతిమింగిలాః,

రాజీచిలిచిమాద్యాశ్చ

రోహిత మనుమత్స్యము, అనెకంఠములుగలచేప, తాబేలు, కాణుమొసలి, ఎండ్రకాయ, ముతైపుచిప్ప, శంఖము (అనగా నత్తగుల్ల), కప్పచిప్ప, శఫరి (అనగా ఎగిరిపడెడు స్వభావముగలచేప), వర్తియనుమత్స్యము, చంద్రికయను మత్స్యము, చులూకియనుమత్స్యము, కారుమొసలి, మొసలి, పిడకమొసలి, తిమింగిలమనుచేప, రాజీ, చిలిచి మమనుచేప, ఇవి మొదలగునవి మత్స్యము లనబడును. అది శబ్దమువలన కదళము, కడర్దకము ఇవి మొదలగునని గ్రహింపవలయును.

మాంసమిత్యాహరప్టథా.

౫౨

మృగములు మొదలుచేసి మృగములవరకు వైజెష్ఠబడినజంతువు తెగి
జాతులమాంసములును భుజింపదగి యుండ నని భావము.

యోనిష్వజావీవ్యామిశ్రగోచరత్వాదనిశ్చితే,

వైజెష్ఠిన యెనిమిది విధములైన మాంసములలో మేక, గొట్టె ఆచారంబును
జాంగలామావదేశములయం దుండుటచే నవి జాంగలములు, ఇయ్యవి అనూపములు నని
విభజించి ఔషధ వలనుపడదు.

— ౭౭ జాంగలాదిజంతువివరము ౭౭ —

ఆద్యాంత్యా జాంగలానూపా మధ్యా సాధారణౌ స్త్రౌ.

వైజెష్ఠిన యెనిమిది భేదములలో మొదట నుండు మృగములు, విక్కిరములు,
ప్రతుదములు, నని మూడువిధములైన జంతువులు జాంగల మెట్టదేశమునందు సంచరిం
చుచుండుటచే జాంగలము లనబడును. కిడపట జెష్ఠబడిన మహామృగములు, ఆచ్చర
ములు, మత్స్యములు, అను నీ మూడు నిధములగు జంతువులను అనూపదేశమునందు
సంచరించుచుండుటచే అనూపము లనబడును. నడమ నుండు బిలేశంకములు, ప్రసహ
ములు అను నీ రెండు విధములగు జంతువులును జాంగలమునను అనూపదేశమునను సంచ
రించుచుండుటచే సాధారణము లనబడును. “మధ్యా” అనుద్వివచన ప్రయోగమువలన
ఆద్యంతవర్గములు ప్రత్యేకముగా త్రివిధముగ నుండు నని యూహ్యంబగుచున్నది.

— ౭౮ జాంగలమాంసగుణము ౭౮ —

తత్ర బద్ధమలాశ్శీతా లఘవో జాంగలాహితాః,

పితౌత్తరే వాతమధ్యే సన్నిపాతే కఫానుగే.

వైజెష్ఠినజాంగల, అనూప, సాధారణ జంతువుల మాంసములలో

ము మలమును బంధించును. శీతమైనపీర్వముగలది. లఘువుగనుండును. పితృ
ప్రకోపించి వాతము మధ్యముగనుండి కఫము స్వల్పముగ నుండు సన్నిపాతరోగమునందు
హితముగనుండును.

— ౭౯ చెవులపిల్లిమాంసగుణము ౭౯ —

దీపనః కటుకః పాకే గ్రాహీ రూక్షో హిమశృళః,

చెవులపిల్లిమాంసము అన్నిని దీపింపజేయును. పాకమున కటువుగనుండును. మల
మునుబంధించును. రూక్షగుణముకల్గియుండును. మిక్కుటముగా శీతమైనపీర్వముగలది.

“తత్ర బద్ధమలారుచ్యా మాంసానాము త్రమా హిమాః,

కషాయస్వాదు విశదాః లఘవో జాంగలా హితాః.

తామ్రాగ హరిణః కృష్ణ స్త్రోణో హృద్యస్త్రీదోషజితే,

లసీయాన్ వద్రసశ్చసౌ గ్రాహీ రూక్షో హిమశ్శశః.

కటుపాకోఽగ్నికృత్పథ్యసన్నిపాతేఽనిలావరే.”

జాంగలమాంసము మలమును బంధించును. రుచికరముగ నుండును. మాంసములలో మిగుల నుత్తమమైనది. వగరుగ, మధురముగ, విశదముగ, లఘువుగ నుండును. శరీరమునకు హితకరమైనది. శీతపీర్వముగలది. క్షణ్తి, కృష్ణసారము (అనగా యజ్ఞమునకు దగినటువంటి చిత్రవర్ణపు లేడి) వీనిమాంసము హృదయమునకు హితకరమైనది. త్రిదోషములను హరింపజేయును. చెవులపిల్లిమాంసము మిగులలఘువుగ, మధురదిష్టద్రవ యుక్తముగ నుండును. మలబంధముచేయును. రూక్షముగ నుండును. శీఠమైనపీర్వముగలది. పాకము వలన కటువుగ నుండును. అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును. వాతము స్వల్పముగ నుండు నన్నిపాతరోగమునందు హితకరమైనది. అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడి యున్నది. చెవులపిల్లిమాంసము జాంగలమాంసములలో జేరినది యని చెప్పటచేతనే దాని యందు కషాయమధురరసములు గలిగియుండునని తెలిసికొనుట సులభంబగుటచే నిచట నీశంత్రకారుడు చెప్పక విరమించెను.

వద్రకాదిమాంసగుణము ౭౮

ఈషదుష్ణా గురుస్థిగ్ధా బృంహణౌ వద్రకాదయః.

౫౫

తిత్తిరిస్తేష్వపి వరో మేధాగ్నిబలశుక్రకృత్,

గ్రాహీ వర్ణోఽనిలోద్రిక్తసన్నిపాతహరః పరమ్.

౫౬

వద్రకముమొదలగు జాంగలమాంసములన్నియు స్వల్పముగా నుష్ణముజేయును. శరీరబలంబును. శరీరపుష్టినిచ్చును. వానిలో —

“ధన్వానూపవిదారిత్వాత్ స్నిగ్ధోష్ణగురుబృంహణః.”

గ్రహవచనప్రకారము తిత్తిరిమక్ష జాంగలానూపదేశములయందు సంచరింపు నట్లుచే వానిమాంసము శ్రేష్ఠంబు. ఇది బుద్ధి, అగ్నిదీపనము, బలము, శుక్రవృద్ధి, మలబంధము, శరీరంతి వీనిని గలుగజేయును. వాతాధిక్యముగల సన్నిపాతరోగమును విశేషముగా హరింపజేయును.

సెమలిమాంసగుణము ౭౯

నాతిపథ్యశ్శిఖీ పథ్యశ్శీతస్వరవయోద్వశాం,

సెమలిమాంసము స్వల్పముగ వ్యధికరమైనది. చెవులు, స్వరము, వయస్సు, శీతములు వీనికి హితకరమైనది. వయస్సుకు హితకరమనగా, వయస్సును స్తంభింపజేయునని భావము.

కోడిమాంసగుణము ౮౦

తద్వచ్చ కుక్కుటో వృష్యః గ్రామ్యస్తు శ్లేష్మలో గురుః.

౫౭

అడవికోడిమాంసము నెమలిమాంసముతో శుల్బమైనగుణముగలది. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. గ్రామములయందు సంచరించెడి కోడిమాంసము క్షేష్ఠమును, గురుత్వమును జేయును.

❧ పిన్నకక్కెరమాంసగుణము ❧

మేథానలకరా హృద్యాః క్రకరాసోపచక్రకాః,

పిన్నకక్కెరపిట్ట, ఉపచక్రము అనువానిమాంసము బుద్ధిని, అగ్నిదీప్యమును గలగజేయును. హృదయమునకు హితకరమైనది.

❧ కాణకపోతములమాంసగుణము ❧

గురుస్ఫలవణః కాణకపోతస్సర్వదోషకృత్.

౫౮

కాణకపోతమాంసము కొంచెము ఉప్పునుండును. గురుత్వముజేయును. సర్వదోషములను ప్రకొపింపజేయును.

❧ ఊరపిచ్చుకమాంసగుణము ❧

చటకాః శ్లేష్మలాః స్నిగ్ధా వాతఘ్నాశ్శుక్రలాః పరం,

ఊరపిచ్చుకమాంసము క్షేష్ఠమును జేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. వాతమును హరింపజేయును. విశేషముగా శుక్రమును వృద్ధిచేయును.

❧ బిలేశయాదిమాంసగుణము ❧

గురూష్ణస్నిగ్ధవధురా వర్తాశ్చతో యథోత్తరమ్.

౫౯

మూత్రశుక్రకృతో బల్యా వాతఘ్నః కఫపిత్తలాః,

ఇకమీద జెప్పబడు బిలేశయాదివర్గములు ఒకదానికంటె నొకటి గురువుగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ నుండును. మూత్రము, శుక్రము, వృద్ధిజేయును. బలకరమైనవి. వాతమును హరింపజేయును. కఫపిత్తముల వృద్ధిని రద్దుచేయును.

అవ. ఇటుల పంచవర్గములకు సామాన్యగుణములనుజెప్పి పిదప విశేషగుణములను జెప్పచున్నాడు —

❧ మహామృగాదిమాంసగుణము ❧

శీతా మహామృగాస్తేషు క్రవ్యాదాః ప్రసహః పునః,

౬౦

లవణానురసాః పాకే కటుకా మాంసవర్ధనాః,

జీర్ణ్రోగహణిదోషశోషార్తానాం పరం హితాః.

౬౧

ఈవర్గములూ మహామృగములు శీతలమైన వీర్యముగలవి. మాంసమును భుజించునట్టి ప్రసహములు (ఆనగా పిల్లి, గడ్డ, గుడ్లగూబ మొదలగునవి) కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. పాకముచే కటువుగ నుండును. మాంసమును విశేషముగా వృద్ధిజేయును. జీర్ణ

మైన ఆర్యస్సు, గ్రహణీదోషము, శోష వీనిచే పీడితులుగ నుండువారికి విశేషముగా హితకరమైనవి.

—ॐ మేకమాంసగుణము ౧౭—

నాతిశీలం గురుస్నిగ్ధం మాంసమాజమదోషలం,
శరీరధాతుసామాన్యదనభివృద్ధిం ది బృంహణమ్. ౬౨

మేకమాంసము స్వల్పశీతలముగ నుండును. గురుత్వము జేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. స్వల్పదోషకారి, పురుషశరీరములోని మాంసధాతువునకు తుల్యమైన గుణము గలది మగుటవలన కొంచెముగ పాతమును సృద్ధిజేయును శరీరపుష్టినిచ్చును. ఇచట మాంసగ్రహణము ఇతరమైన రక్తాదిధాతువులకు ఉపలక్షణము. మేకశరీరములోని ధాతువులుకూడ మనుష్యశరీరధాతువులతో తుల్యములు నుండుటవలన స్వల్పముగా శ్లేష్మమును, శరీరపుష్టిని గలుగ జేయును.

—ॐ గోష్ట్రైలమాంసగుణము ౧౮—

వివరీతమతో జ్ఞేయ మావికం బృంహణం తు తత్,

గోష్ట్రమాంసము మేకమాంసమునకంటె వివరీతముగ (అనగా అత్యుష్ణముగ, స్నిగ్ధముగ, దోషయుక్తముగ, శ్లేష్మకారిగ) శరీరపుష్టికారిగ నుండును.

గోమాంసగుణము ౧౯—

శుష్క కాసశ్రమాత్యగ్ని విషమజ్వరపీనసాన్.

౬౩

కార్య్యం కేవలవాతాంశృ గోమాంసం సన్నియచ్ఛతి,

ంసము శుష్క-కాసము, శ్రమము, అధికదీపనము, విషమజ్వరము, పీనసము,
పాతము వీనిని హరింపజేయును.

దున్నపోతుమాంసగుణము

ఉష్ణో గరియాక్ మహిషః స్వప్న ద్ధార్ధ్యబృహత్త్వకృత్. ౬౪

దున్నపోతుమాంసము ఉష్ణముగ, మిగుల గురువుగ నుండును. నిద్ర, శరీర దార్ధ్యము, పుష్టి వీనిని గలుగ జేయును.

—ॐ పందిమాంసగుణము ౨౦—

తద్వద్వరాహః శ్రమహో రుచిశుక్లబలప్రదః,

పందిమాంసము దున్నపోతుమాంసముతో సమానమైన గుణముగలది. శ్రమను పోగొట్టును. రుచి, శుక్రము, బలము వీనిని సృద్ధిజేయును.

—ॐ మత్స్యమాంసగుణవిశేషము ౨౧—

మత్స్యః పరం కఫకరాః చిలిచీమస్త్రిదోషకృత్.

మత్స్యములు విశేషముగా కఫమును జేయును. మత్స్యమాంసము గురువుగ ఉష్ణముగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ నుండును. మూత్రశుక్రముల నధికముగా వృద్ధిజేయును. వాతాధిక్యమును పోగొట్టును. అధికముగా కఫపిత్తములను జేయును. మచీయు, —

“గురూష్ణస్నిగ్ధమధురా వర్ణాశ్చాతో యథోత్తరమ్.”

ఇది మున్నగు శ్లోకములచే మత్స్యసామాన్యగుణము ఇదివరకే చెప్పబడియున్నది. కాబట్టి మత్స్యములు విశేషముగా కఫమును జేయునని తెలియపరచుటకై యిచటను మరల జెప్ప

“కఫపిత్తకరా మత్స్యః పరం దవనశశనాః.”

మత్స్యములు విశేషముగా కఫపిత్తములను జేయుననియును, విశేషముగా వాతమును పోగొట్టుననియును, అష్టాంగసంగ్రహమునందుమాడ స్పష్టముగ జెప్పబడియున్నది. చిలిచిమ యను మత్స్యము త్రిదోషముల నధికముగ జేయును.

— లావాదిమాంసగుణము —

లావరోహితగోధై నాస్వే స్వే వర్గే వరాః పరం,

లావుకపిట్ట, రోహిత మను మత్స్యము, ఉడుము, నల్లనియిట్టి, ఇవి వానివాని వర్గములలో మిగుల శ్రేష్ఠంబైనవి అనగా లావుకపిట్ట విష్కీరవర్గములో మిగుల శ్రేష్ఠంబనియు, —

“ప్రతిస్తోతో విచారిత్వా దాకాశస్థవనేన చ,

రోహితః ప్రవరస్తేషాం.”

అను అష్టాంగసంగ్రహవచనప్రకారము రోహిత మనుమత్స్యము ప్రవాహమున కెదురుగ నంచరించుటవలనను, ఆకాశమున కెగరుటవలనను మత్స్యవర్గములలో బనియు, ఉడుము బిలేశయవర్గములలో మిగుల శ్రేష్ఠంబనియు, నల్లములలో మిగుల శ్రేష్ఠంబనియు భావము.

— భుజింపఁగల మాంసము, వర్జనీయమాంసము, వీనివివరము

మాంసం సద్యో హతం శుద్ధం వయఃస్థం చ భజేత్త్యజేత్. ౬౬

మృతం కృశంభృశం మేద్యం వ్యాధివారిమైర్హతం,

అపుడే చంపబడినవియును, స్నాయువులు అస్థులు మొదలగునవి తీసివేయబడినవియును, మంచియోవనమునందుండు నవియును నగు జుతువులయొక్క మాంసమును భుజింపవలయును. కారణము తెలియకయే చచ్చినవియును, దుర్బలమైనవియును, మిగుల బలసినశరీరముగలవియును, వ్యాధి, జలము, విషము వీనిచే మృతిజెందినవియును నగు జుతువులమాంసమును వర్జింపవలయును.

“హంసస్వర్కరః పిత్తరక్తజిహ్వధురో హిమః,

కుశీరః పరమం వృషో బృంహణః ప్రీణనో గురూః.

గోధా నియచ్ఛతి విషం మూషికశ్చక్రవర్ధనః,
గురూన్బ్రూహ్మణి బాలానాం కషాయమధురం చలమ్,

• వృద్ధానాం స్నాయుభూయిష్ఠమబల్బం గురు దోషలమ్.”

హంసమాంసము కంఠస్వర్ణమునకు హితముజేయును. పిత్తరక్తమును పోగొట్టును. మధురముగ, శీతవీర్యముగలదిగ నుండును. ఎండ్రపీతమాంసము విశేషముగా శుక్రము, శరీరపుష్టి, స్పృష్టి వీనిని గలుగజేయును. గురుత్వముగలది. ఉడుముమాంసము విశేషముగా విషమును పోగొట్టును. ఎలుకమాంసము శుక్రమును వృద్ధిజేయును. గ్రుడ్డు గురుత్వముజేయును. లేతవయస్సుగల జంతువులయొక్కమాంసము కషాయముగ, మధురముగ నుండును. ముసలితనముగల జంతువులయొక్కమాంసము మిక్కుటముగ స్నాయువులతోగూడియుండును. బలకరమైనది కాదు. దోషకరమైనది, అది అష్టాంగ సంగ్రహమునందు మాంసభేద, తద్గుణములు జెప్పబడియున్నవి.

— మాంసగురులాఘువివికము —

పుంస్త్రీయోః పూర్వపశ్చార్ధే గురుణీ గర్భిణీ గురుః. ౬౭

లఘురోష్ఠిపిచ్ఛతుష్పాత్సు విహంగేషు పునః పుమాన్,
శిరస్కుంధోరుపృష్ఠస్య కటాస్యస్థోశ్చ శృంగారవమ్. ౬౮

తథామపక్వాశయయోః యథాపూర్వం వినిర్దిశేత్,
శోణితప్రభృతీనాం చ థాతూనాముత్తరోత్తరమ్. ౬౯

మాంసాద్గరీయో వృషణమేత్రవృక్కయకృద్ధుదం,

స్త్రీజాతిజంతువులయొక్క పూర్వపశ్చార్ధభాగములయందలి మాంసము

గురువుగనుండును. (అనగా పురుషజాతియొక్క పూర్వార్ధమును,

శ్చార్ధమును గురువుగనుండుననిభావము.) గర్భిణిగనుండు జంతువు

కీక్రమాంసము గురువుగనుండును. నాలుక కళ్లు గల ఆవుమొదలగు జంతువులలో

స్త్రీజాతియొక్క మాంసము లఘువుగనుండును. పక్షిజాతులలో పురుషపక్షిమాంసము

లఘువుగనుండును. శిరము, భుజశిరస్సులు, వీపు, విఠుమలు, తొడలు వీనిలో పూర్వ

పూర్వమాంసము గురువుగ నుండును (అనగా తొడలయందలి మాంసమునకంటె

విఠుమలయందుండుమాంసమును, దానికంటె వీపునందుండుమాంసమును, దానికంటె

భుజశిరస్సులయందుండు మాంసమును, దానికంటె శిరమునందుండుమాంసమును గురువుగ

నుండునని భావము.) ఆహారయశక్త్యాశయములయందుండు మాంసముయథాపూర్వ

ముగ గురుత్వముగలది (అనగా పక్వాశయమునందుండు దానికంటె ఆహారయమునం

దుండుగది గురువుగనుండుననిభావము.) రక్తాదిధాతువు లాశదానికంటె నొకటి గురు

వృగమందును. అనగారక్తమునకంటె మాంసము, మాంసమునకంటె మేడిస్స క్షృణ్ణము ధాతుగురుత్వములను తెలిసికొనవలయును. తక్కిన అవయవములయందలి మాంసమున కంటె వృషణములయందలిమాంసము, దానికంటె మేఘ్రిమునందలి మాంసము, దాని కంటె వృక్రములయందలి మాంసము, దానికంటె యకృత్తునందలిమాంసము, దాని కంటె గుడమునందలి మాంసము నొకదానికంటె నొకటి మిగుల గురువుగ నుండును.

మాంసవర్గము ముగిసెను.

అవ. మాంసవర్గానంతరము శాకవర్గము చెప్పబడుచున్నది —

— ౧౯ పారాదిశాకసామాన్యగుణము ౧౯ —

శాకం పారా *తీ పూషా సునిషణ్ణసతీజనమ్, ౨౦

త్రిదోషఘ్నం లఘు గ్రాహీ సరాజక్షవవాస్తుకం,

పారా (చిరుబొద్ది), సరీ (కచోరపుకూర), పూషా (అనగాజిల్లేడు), సునిషణ్ణము (అనగా చెంచలికూర), సతీనజము, రాజక్షవము (అనగా చిలుకకూర), వాస్తుకము (అనగా చక్రవర్తికూర), ఈ శాకములు త్రిదోషములను హరింపజేయును లఘువుగ నుండును. మలబంధమును జేయును.

అవ. ఇటుల పారాదిశాకములకు సామాన్యగుణములను జెప్పి ఇక విశేషగుణము లను జెప్పచున్నాడు —

— ౨౦ చెంచలికూరగుణము ౨౦ —

సునిషణ్ణోఽగ్నికృద్వృష్యస్తేషు,

వైజెష్ఠిన పారాదిశాకములలో చెంచలికూర విశేషముగ అగ్నిదీ జేయును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. ఇది జలమధ్యములో మొలచును. పులిచింతయాకులతో కుల్యముగ నుండును.

— ౨౧ చిలుకకూరగుణము ౨౧ —

రాజక్షవః పరమ్

౨౧

గ్రహణ్యరోఽపికారఘ్నః

చిలుకకూర విశేషముగా గ్రహణి, అర్థస్స పీనిని పోగొట్టును.

— ౨౨ చక్రవర్తికూరగుణము

వరోఽభేదితు వాస్తుకం,

చక్రవర్తికూర మలమును భేదించును.

* శబ్దీకూషా ఇతి పా.

—ॐ కాచిహారగుణము ॥—

హంత్రోదోషత్రయం కుష్ఠం వృష్యా సోష్ణా రసాయనీ. 22

కాకమాచీ సరా స్వర్యా

కాచిహార త్రిదోషములను కుష్ఠమును పోగొట్టును, శుక్రమును వృద్ధిజేయును, కించిదుష్టముగ నుండును. శరీరమునందు వేగముగ వ్యాపించును. శరీరములో గడ్డకట్టి యుండు వస్తువులను భేదించును. కంఠస్వరమునకు హితోరమైనది. శరీరమునందు స్వస్థతను గలుగజేయుటచే రసాయనతుల్యముగ నుండును.

—ॐ పులిచింతగుణము ॥—

చాంగేర్యష్టాగ్నిదీపనీ,

గ్రహణ్యర్థోఽనిలశ్లేష్ఠహితోష్ణా గ్రాహణీ లఘుః. 23

పులిచింత పుల్లగుండును. అన్నిగీషణము జేయును. గ్రహణి, అర్చస్సు, వాతము, శ్లేష్మము వీనియందు చుట్టకరమైనది. ఉష్ణవీర్యముగలది. మలమును గట్టిపరచును. లఘువుగ నుండును.

—ॐ టటోలాపిసాహస్యగుణము ॥—

పటోలసప్తలారిష్టశార్దృష్టావల్లజామృతాః,

వేత్త్రాగ్రం బృహతీ వాసా కుంతలీ తిలపర్ణికా. 24

మండుకాకపర్ణి కర్కోటకారవేల్లకపర్పటాః,

నాడికలాయం గోజిహ్వ వార్తాకం వనతి క్తకమ్. 25

9 కులకం నంది కుచేలా శకులాదినీ,

కేంబుకం శీతం సకోశాతకకర్కశమ్. 26

90 పాకే కటు గ్రాహి వాతలం కఫవిత్తజితే,

పొట్ట, సంబరేణు, వేము, శార్దృష్టా (అనగా గురుజ) బావించి, తిప్పతీగె, వెదురుగొమ్మ, ములక, అడ్డసరము, కుంతలీ (అనగా సూక్ష్మతిలజాతి), తిలపర్ణి (అనగా బదరము) మండుకాక బ్రహ్మి, సరస్వతియాకు, డావరడంగి, కాకర, పర్పటకము, నాడికలాయము (అనగా శకులాక్షము, ఇదేసువర్చలాభేదము) బరివెంక, వార్తాకము (అనగా కత్తిరివంగ), కొడిసెపాల, కరీరము (అనగా వెదురుమొలక, లేక చౌట కొమ్మ), కొట్టితుమికి, నందిపుక్షము, కుచేలా (అనగా పారా), కటుకరోహిణి, ఎఱ్ఱ గలిజేరు, కేంబుకము, కొశాతకము (అనగా బీర) కర్కశము (అనగా కంపిల్లకము) అను నీ యిరువదియారుశాకములు శీతలమైన వీర్యము గలవి తిక్తముగ పాకమువలన

కటువుగ నుండును. కొంచెము మలుచునమున జేయును. వాకాని, కపిత్థములను పోగొట్టును. ఇటుల వైశాకములకు సామాన్యగుణములను జెప్పి వానిని గొన్నిటికి గుణ కర్తవీశేషములను జెప్పుచున్నాడు.

—౨౭ పొట్టగుణము ౨౭—

హృదయం పటోలం కృమినుత్స్వాదుపాకం రుచిప్రదమ్. ౨౭

పొట్ట కృమిలును పోగొట్టును. పాకమువలన మధురముగ నుండును. రుచిని బుట్టించును.

“పటోలవత్తం పిత్తఘ్నం వల్లీ చాన్య కఫాహణీ,
ఫలం త్రిదోషశమనం మూలం చాన్య విరేచనమ్.”

పొట్టాకు పిత్తమును పోగొట్టును, దానితోగ కఫమును హరింపజేయును. పొట్టనాయ త్రిదోషములను శమింపజేయును. పొట్టచేరు విరేచనము చేయించును. అని చరకము నందు చెప్పబడియున్నది.

ములకగుణము ౨౮—

పిత్తలం దీపనం భేది వాతఘ్నం బృహతీద్వయం,

ములక, వ్రాకుడు అను నీరెండును పిత్తముజేయును. అగ్నిదీపనకారి. మలాదులను భేదించును. వాతమును హరింపజేయును.

అడ్డసరగుణము ౨౯—

వృషం తు వమికాసఘ్నం రక్తపిత్తహరం పరమ్. ౨౯

అడ్డసరము ఐమనము, కాసము వీసిసి హరింపజేయును. విశేషముగా రక్తపిత్తమును పోగొట్టును.

—౩౦ కాకరగుణము

కారవేల్లం సకటుకం దీపనం కఫజిత్పరం,

కాకరరసమునందు కొంచెము కటువుగ నుండును. అగ్నిదీపనకారి. కఫపిత్తములను హరింపజేయును.

—౩౧ వంగగుణము ౩౧—

వార్తాకం కటు తిక్తోష్ణం మధురం కఫవాతజిత్. ౩౧

సమరమగ్నిజననం హృదయం రుచ్యమపిత్తలం,

వంకాయ కటువైనరసముగలది కొంచెము తిక్తముగ నుండును. ఉష్ణమైన వీర్యము గలది. మధురముగ నుండును. కఫవాతములను పోగొట్టును. కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. హృదయమునకు హితకరమైనది. రుచిని బుట్టించును కొంచెము పిత్తమునుజేయును.

చౌటకొమ్మగుణము

కరీరమాథ్మానకరం కషాయస్వాదుతిక్తకమ్.

౮౦

వెదురు మోపు కడుపునుబ్బరించును. రసమునందు కషాయముగ, మధురముగ, తిక్తముగ నుండును.

❧ వీర, బావంచి, పీరిగుణము ❧

కోకాతకావల్లజ కౌ భేదనావగ్నిదీపనౌ,

వీర, బావంచి అను నీరెండును వాతాదులను భేషించును. అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును. రూక్షముగ నుండు తిప్పతీగె మొదలగు ద్రవ్యములు వాతపిత్తకఫములను హరింపజేయుటయందు తఱచుచుగా ప్రసిద్ధంబులుగ నున్నవి. వీర, బావంచి అను నీరెండును రూక్షములుగ నుండుటవలన నానికిని వాతపిత్తకఫహరత్వ గుణముగలిగియుండునని తెలియవలయును. “కపవాతనుదవల్లజః” అనగా బావంచి కఫవాతములను హరింపజేయునని చరకాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు.

“సతరూఢం కండకం చ చక్షుర్గాహి హిమం గురు,
కుమారీ జీవలోణికా నలినీ గుచవర్ణికా.

స్వాదురూక్షం స లవణం వాతశ్లేష్మకరం గురు,

శ్యామా శాల్యలికాశ్చర్మఫండికర్ణికాయూధికా.

వృక్షాదనీ తీరవృక్షా బిబీతనిక వృక్షికా,

రోధ్రశ్యాణః కర్బుదాఠ స్ఫుశేలుర్వృషమూషికా.

భల్లాతకః కోవిదారః కసులోత్పలకింశుకమ్,

‘లాదిగుణం స్వాదు కషాయం పిత్త జిత్పరమ్.

పిత్తహరౌ రూఢీ ఘర్విణీ దీర్ఘపుష్పికా,

రుష్ణకరా తిక్తా సారుబూకా చ లాంగలీ.

కటుతిక్తాష్టభేదినౌ తిలవేతసౌ,

విశ్వం రాస్నా బలాశాకం వాఙ్ముమతిసారసుత్,

వాతం వత్సాదనీ హన్యాత్కృఫం కండీరవిత్త్రకా.”

అనగాసతరూఢము, కండకము (అనగా మారేడు) ఇవి నేత్రములకు హితముచేయును. మలమును బంధించును. శీలముగ, గురువుగ నుండును. కలుబంద, జీవలోణిక, తామర, గుచవర్ణికా ఇవి మధురముగ, రూక్షముగ, కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. గురుత్వము చేయును. వాతశ్లేష్మములను గలుగజేయును. నల్ల తెగడ, ఒరారుగ, గుమ్మడు, భారంగి, చేమంతి, యూధికా (అనగా ఆడవిమొల్ల), వదనిక, తీరవృక్షము (అనగా చిన్నవిప్ప) దొండ, తనికము, వృక్షిక, లూద్దుగు, శాణము, కాంచనము, విరిగి, ఆడ్డసరము, ఎలుక చెవి, జీడి, ఎఱ్ఱకాంచనము, కమలము, కలువ, మోదుగ, ఇవి వైజెప్పిన పొట్ల మొదలగు

వానితో తుల్యమైన గుణములుకలవి. మధురముగ, కషాయముగనుండును. ఓషధుగా పిత్తమును పోగొట్టును. రూఢి, పర్విణి, దీర్ఘపుష్పిక, ఇవి వాతపిత్తములను హరింపజేయును. అరుబూక, పొత్తిగడ్డ అను సీరెండును లఘువుగ, మిగుల సుష్ణముగ తిక్తముగ నుండును. వాతమును జేయును. నువ్వులు, ప్రబ్బలి అను సీరెండును కటువుగ, తిక్తముగ, పుల్లగనుండును. వాతాదులను భేదించును. శుంఠి, దుంపరాన్నము, బలాశాకము ఇవి వాతమును, అతిసారమును హరింపజేయును. తిప్పతీగె, వాతమును పోగొట్టును. కండీరము (అనగా గజపిప్పళ్ళు) చిత్రమూలము అను సీరెండును క్షయమును పోగొట్టును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు కొన్ని శాకభేదగుణములు జెప్పబడియున్నవి.

“స్యగ్రోదంబరాశ్వశ్శతృవద్దాదివల్లవాః,

కషాయాః స్తంభనాశ్శీతాః హితాః పితృతిసారణామ్.”

మజ్జి, మేడి, రావి జువ్వి, తామరపువ్వు మొదలగువాని చిగుళ్లు కషాయముగనుండును. శుక్రస్తంభనమునుజేయును, శీతలమైన వీర్యముగలవి. పితృతిసారలకు మిగుల హితకరమైనవి అని చరకమునందు జెప్పబడియున్నది.

“కరీరకుసుమం శ్లేయం కఫపిత్త హరం లఘు

అగస్త్యం వాతశీతోష్ణం నక్తాంధానాం ప్రశస్యతే.

చాతుర్ధికజ్వరహరం నస్యయోగేన శీలితం,

రాజవృక్షస్య నింబస్య శిగ్రోస్పింహముఖస్య చ

కఫపిత్తహరం పుష్పం కుష్మం కుటజస్య చ,

శ్రేయసీబిల్వవర్ణి చ బిల్వపత్రం చ వాతనుత్.”

కరీరపుష్పము (అనగా వెణుతురుపువ్వు) కఫపిత్తములనుపోగొట్టును. లఘువుగనుండును. అగస్త్యపువ్వు స్వల్పశీతోష్ణముగనుండును. రేణీకటియందు ప్రశస్తమైనది. రాజవృక్షము వలన చాతుర్ధికజ్వరమును హరింపజేయును. రేల, వేప, మునగ, అర్జునము, ఈజినె వీనివూలు కఫము, పిత్తము, కుష్మము, వీనిని హరింపజేయును. ఏనుగు పిప్పలి, బిల్వవర్ణి, బిల్వపత్రము, ఇవి వాతమును హరింపజేయును. అని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

❧ చిట్టిహారగుణము ❧

తండులీయో హిమో రూక్షస్సాన్వదుపాకరసో లఘుః.

౮౧

మదసి త్తవిషాస్త్రఘ్నః

చిట్టిహార శీతలమైన వీర్యముగలది. రూక్షముగనుండును. మధురమైన పాకరసములుగలది. లఘువుగనుండును. మదము, పిత్తము, ఓషము, రక్తము వీనిని హరింపజేయును.

మంజాతగుణము ౧౯

*ముంజాతం వాతపిత్తజిత్,

స్నిగ్ధం శీతం గురు స్వాదు బృంహణం శుక్రకృత్పరమ్. ౮౨
ముంజాతము వాతపిత్తమును హరింపజేయును. స్నిగ్ధముగ, శీతలముగ, గురువుగ, మధురముగ నుండును, శరీరమునకు పుష్టినిచ్చును. విశేషముగ శుక్రమును వృద్ధిజేయును.

పాలక్యా (అనగా మట్టుబచ్చలి) గుణము ౨౦

గుర్వీ సరా తు పాలక్యా

బచ్చలికూర గురువుగ నుండును. మలాదులను భేదించును. జిగటగ, శ్లేష్మకారిగ, శీతలముగ నుండు నని తెలియజేయునిమిత్తము సముచ్చయార్థమైన (తు) అను శబ్దము ప్రయోగించబడినది.

“పాలక్యా పిచ్చిలా గుర్వీ శ్లేష్మలా భేదినీ హిమా”
మట్టుబచ్చలిజిగటగ, గురువుగ నుండును. శ్లేష్మకారి, మలాదులను భేదించును. శీతలముగ నుండును. అని ఆష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

దుంపబచ్చలిగుణము

మదఘ్నీ చాప్యూషోదకా,

దుంపబచ్చలి మదమును హరింపజేయును. మట్టుబచ్చలితో తుల్యమైన గుణము గలది.

పాలముబచ్చలిగుణము ౨౧

పాలక్యావత్ స్పృతః చంచుస్సతు సంగ్రహణాత్తకః ౮౩

పాలముబచ్చలి మట్టుబచ్చలితో తుల్యమైన గుణము గలది. మలాదులను బంధింపదు.

నేలగుమ్మడుగుణము ౨౨

విదారీ వాతపిత్తఘ్నీ మూత్రలా స్వాదుశీతలా,

జీవనీ బృంహణీ కంఠ్యా గుర్వీ వృష్యా రసాయనీ. ౮౪

నేలగుమ్మడు వాతపిత్తమును హరింపజేయును. మూత్రము నధికముగ జేయును. మధురముగ, శీతలముగ నుండును. బలమును, శరీరపుష్టిని గలుగ జేయును. కంఠస్వరమునకు హితకరమైనది. గురుత్వముజేయును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. రసాయనముతో తుల్యమైనది. ఈగుణములు నేలగుమ్మడుగడ్డకే గలిగియుండును

* గృంజనం ఇతిపా.

“జీవనో బృంహణో వృహ్య బల్యశ్చస్తో రసాయనమ్.”

విదారికందః కంఠ్యశ్చ మూత్రలస్సద్వదుశితలః.”

అనువచనముచే చరకాచార్యుడుకూడ నేలగుమ్మడుగడ్డకు వైగుణములనే జెప్పి యున్నాడు.

❧ పాలకూరగుణము ❶ ❧

చతుష్యా సర్వదోషఘ్నీ జీవంతీ మధురా హిమా,

పాలకూర నేత్రములకు హితముచేయును. త్రిదోషములను హరింపజేయును. మధురముగ నుండును. శీతవీర్యముగలది. మఱియొకవిధమైన పాలకూర మొదట చెప్పిన పాలకూరకంటె కొంచెముతక్కువగుణము గలదై యుండును. ఈయర్థమే —

“చతుష్యా సర్వదోషఘ్నీ జీవంతీ మధురా హిమా,

శాకానాం ప్రవరాన్యూనా ద్విలీయా కించిదేవ తు.”

అనువచనముచే అష్టాంగసంగ్రహమానందును జెప్పబడియున్నది.

“భండి శతావరీ శాకం బలాజీవంతిజు చ యత్,

పర్వాణ్యా పర్వపుష్పా చ వాల్మీక్తహరం మఽమ్.”

దిగినను, పిల్లిపిచర, ముత్తపపులగము, పాలకూర, పర్వణ్యా, పర్వపుష్ప, వీనిశాకములు వాతపిత్తములను హరింపజేయు నని చరకాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు.

❧ కూశ్మాండాదిశాకసామాన్యగుణము ❷ ❧

కూశ్మాండతుంబకాళింగకర్కార్యైర్వార్వరతిండిశమ్.

౮౫

తథాత్ర పుసచీనాకచిర్భటం కఫవాతకృత్

• ఖేది విష్టంభ్యభిష్యంది స్వాదుపాకరసం గురు.

గుమ్మడు, సొర, పుచ్చ, ములుదోస, ఏర్వార (దోస), తిండిశము, త్రాకము (దోసలో భేదము), చీనాకము, బుడము, అనువానిశాకములు క్షుణ్ణశాకములను జేయును. వాలాదలను భేదించును. మలమును గట్టిపరచును. క్షేప్తమేను శేయును. మధురమైన పాకరసములు గలవి. గురుత్వముచేయును.

అవి, ఇటుల గుమ్మడు మొదలగు శాకములకు సామాన్యగుణములను జెప్పి వానిలో గొన్నిటికి విశేషగుణములను జెప్పుచున్నాడు.

❧ గుమ్మడుగుణము ❸ ❧

వల్లీ ఫలానాం ప్రవరం కూష్మాండం వాతపిత్తజిత్,

వస్త్రీశుద్ధికరం వృష్యం

తీగలయందుకాచెడి ఫలములలో గుమ్మడు శ్రేష్ఠమైనది. వాతపిత్తములను హరింపజేయును. పొత్తికడుపును శుద్ధిచేయును శుక్రవృద్ధికారి.

— ౧౭ దోసగుణము ౧౭ —

త్రపుసం త్వతిమూత్రాలమ్

౮౭

దోసవిశేషముగా మూత్రమును వెడలించజేయును

— ౧౮ సారకాయమొదలగువానిగుణము ౧౮ —

తుంబం రూక్షతరం గ్రాహి కాళింగైర్వారుచిర్భటం,
బాలం పిత్తహరం శీతం విద్యాత్పక్వమతోన్యథా.

౮౮

సారకాయ మిగులరూక్షముగనుండును. మలమునుబంధించును. పుచ్చు, ఏర్వారు (అనగా దోసభేదము), బుడమ, ఇవి మాశవదేశమునందు ప్రసిద్ధంబులు. మఱియును జాలంధరాది చేశములందు మిగుల ప్రసిద్ధంబులు. ఇవి లేతగనుండునపుడు పిత్తమును హరింపజేయును. శీతవీర్యముగలవిగనుండును. ఈ గుణములకంటె ముదిరినవి విరుద్ధముగ నుండును. (అనగా పిత్తమును జేయుననియును, ఉష్ణవీర్యముగలవిగ నుండుననియును భావము.)

“నీలం య త్రపుసం బాలం వృష్యం పిత్తహరం మతం,

రత్నాంధుఃకృష్ణకర్ణమస్త్రపిత్తకరం స్మృతమ్”

నీలవర్ణముగనుండునట్టి ములుదోస లేక నూడునపుడు శుక్రమును సృష్టిజేయును. పిత్తమును హరింపజేయును. మురిసములుదోస పొందువు, కఠము, రక్తపిత్తము వీనినిగలుగ జేయును. అని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

“తుంబం రూక్షతరం కాళింగైర్వారుచిర్భటం గ్రాహి.”

సార, పుచ్చ, ఏర్వారు, బుడమ, ఇవి మిగులరూక్షములుగనుండును. మలమును బంధించును. పదకవతానుసారులు వచించెదరు.

— ౧౯ నక్కదోసగుణము ౧౯ —

శుక్లవృంతం తు సమృం పిత్తలగ కఫవాతనుత్,
రోచనం దీపనం హృద్య వష్టీలానాహనుల్లఘు.

౮౯

నక్కదోస ఒకంత ఉష్ణగనుండును. పిత్తమును జేయును. కఫవాతములను హరింప జేయును. రుచినిబుట్టించును. అగ్నిదీపనకారి. హృదయమునకు హితముచేయును. అస్థిలమును, అనాహమును పోగొట్టును. లఘువుగనుండును.

“శుక్లాష్ట్రీలాపమోగ్రంధిరక్తిలోర్ధ్వంసమున్నతః.”

అనగా ఘనమైన ఆష్ట్రీలముతో తుల్యమైనదియును, ఊర్ధ్వభాగములో నున్నతముగ నుండునదియైన నొకగ్రంధి ఆష్ట్రీలమనబడును.

“సాటోఽపమత్స్యగ్రంథి మాధ్వానమునరో భృశం,

ఉర్ధ్వో పాతరోఽథ న తమానాహం ప్రచక్షతే.”

ఊర్ధ్వోవాతరోధమువలన ఆదంబరముతో సూడి అత్యుగ్రమైన పీడలుగలుగజేయుచు చంపునట్టి కడుపుబ్బరము ఆనాహమనబడును.

❧ తామరతూడు మొదలగువానిగుణము.

మృణాళభిసశాయాక కుముదోత్పలకందకం,

నందిమాషక కేలూటశృంగాటకక శేరుకిమ్.

౯౦

క్రౌంచాదనం కలోడ్వం చ రూక్షం గ్రాహి హిమం గురు,

తామరతూడు, తామరదంటు, తామరదుంప, తెల్లకలుసదుంప, ఎఱ్ఱకలుసదుంప, నందివర్ధనము, మాషకము (వాస్తులమును నామాస్తరముకల శాకవిశేషము), కేలూటము (అత్తిగో నొకవిధమైనది) పరికెగెడ్డ, నవ్వుదుంప, క్రౌంచాదనము, కీలొడ్వము (అనగా తామరపూస) రూక్షములుగనుండును. మలమును బంధించును. శీతమైనవీర్యముగలవి. గురుత్వముజేయును.

❧ కడిమి మొదలగువానిగుణము ౯౧

కలంబనాలికా*మాన్వ కుటింజరకుతుంబకమ్;

౯౧

చిల్లీలట్యాకలోణీకా కురూటకగవేధుకం,

జీవంతర్ముం యేర్పడగజయవశాకసువర్చలమ్.

౯౨

ఆలుకానిచ సర్వాణి తథా సూప్యాని లక్షణం,

స్వాదు రూక్షం సలవణం వాతశ్లేష్మకరం గురు.

౯౩

శీతలం సృష్టవిజ్ఞాత్రం ప్రాయో విష్టభ్య జీర్యతి,

స్విన్నం నిష్పీడితరసం స్నేహాఢ్యం నాతిదోషలమ్.

౯౪

కడిమి, తూడి, మర్లము (గాంధారికయను సామాంతరముకల శాకవిశేషము కుటింజరము (ఎఱ్ఱనిముల్లంగి, ఏనుగుతుమ్మి, చిల్లి (అనగా పెద్దాకులుగల యవశాకము లేక చిలుకహార), లట్యాకము (గుగ్గులకమునుశాకము), లోణీకము (లోణారమును శాకము), కురూటకము (స్థితివారక మనుశాకము), గవేధుకము (అడవిగోధుమశాకము), జీవంతము (బ్రహ్మద్ధానారమునుశాకము), ర్ముంర్మురకము అను శాకవిశేషము, తగిరిశ, యవశాకము, ప్రాద్దుతిరుగుడాకుహార, ఆలుకములు (బంగాళాదుంపలు, చిరుగడదుంపలు, కఱ్ఱపెండలము, పెండలము, ఎఱ్ఱ గనుసుమున్నగునవి), సూప్యశాకములు (పెసర అనుమమున్నగువాని యాకుహారలు), లక్షణ (అతిమధురపు ఆకుహార), ఇవి యన్నియు మధురంబులును రూక్షంబులును, కొంచెము ఉప్పుగనుకొండును. వాతమును కఫమును గురుత్వమును వృద్ధిచేయును. శీతమైన వీర్యముగలవి. మలమూత్రముల నిధింముగ రెడలించును.

* మాష ఇతిపా.

తఱుచుగా ఉదరమునందు ఉంటకట్టి పిదప జీర్ణంగును. వీని నన్నిటిని పాకముచేసి యందలిరసమును దీసివేసి మిగులనూనెనుజేర్చి సంస్కారముచేసినచో (అనగా తిరగ మాత్ర బెట్టినచో కొంచెము ఛ్యుతములుగ నుండును.

“సంస్కృతం వేసవారేణ సన్నేహం కాకమిష్యతే,
రాజికాసక్తుభక్తాని సంస్కారం చానువర్తతే.”

వేసవారముచేత (అనగా ఇంగువ, జీలకఱ్ఱమొదలగు సంభారములచేత) తిరగమాత్రబెట్ట బడి మిగులనూనెతో గూడియుండునది కాక మనబడును. అది ఆవాలు, సత్తువు (అనగా కేళుడు బియ్యపుపిండి) మొదలగువానిచే చేయబడిన సంస్కారములనాకూడ ననువర్తించును అని సుశ్రుతమునందు చెప్పబడియున్నది.

— చిల్లీకాకగుణము —

లఘుపత్రా తు యా చిల్లీ సా వాస్తుకసమా మతా,
లఘుపత్రములుగల పై జెప్పినచిల్లియరు యపకాకవిశేషము చక్రవర్తిహారతో
తుల్యమైన గుణములు గలదిగ నుండును.

— తక్కులి, ఉలిమిడి, వీనిగుణము —

తక్కురీ వరణం న్యాదు సతిస్తం కఫవాతజితే. ౯౧

తక్కులి, ఉలిమిరి ఈ రెండువాఙ్ములును, కొంచెము తిక్తముగ నుండును. కఫ వాతములను హరింపజేయును.

— గలిజేరు, ఎంపక, వీనిగుణము —

వర్షాభ్యౌ కారకాకం చ సమైరం కటులిక్తకం,
దీపనం భేదనం హంతి గరళోఘకఫానిలాఙ్. ౯౨

రెండువిధములైన గలిజేరు (అనగా తెల్లగలిజేరు, ఎఱ్ఱగలిజేరు) కఠివేప ఇవి కొంచెము ఉష్ణగ, కారముగ, తిక్తముగ నుండును. అగ్నిదీపనమును గలగజేయును, మూడులనుభేదించును. విషము, శోఘ, కఫము, వాఙ్ము వీనిని హరింపజేయును.

— కానుగుచిగుళ్లగుణము —

దీపనాః కఫవాతఘ్నాః చిరిబిల్వాంకురాస్సరాః,

కానుగుచిగుళ్లు అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును కఫవాతములను పోగొట్టును. మూడును భేదించును.

— పిల్లిపీచరమొలకలగుణము —

శతావర్యంకురాస్తిక్తాః పష్యా దోషత్రయాపహాః. ౯౩

పిల్లిపీచరమొలకలు తిక్తమైన రసము గలవిగ నుండును. శుక్లమును వృద్ధిజేయును. త్రిదోషములను హరింపజేయును.

— ౧౩ వెదురు మొలకలగుణము ౧౩ —

రూక్షో వంశకరీరస్తు విదాహీ వాతపిత్తలః,

వెదురు మొలకలు రూక్షములును, విదాహకరంబులును నగును, వాతపిత్తములను వృద్ధి నొందించును.

— ౧౪ పొన్నగంటిగుణము ౧౪ —

పత్తూరో దీపన స్తిక్తః స్లీహార్యః కఫవాతజిత్.

౯౮

పొన్నగంటి అగ్ని దీపనమునుజేయును. తిక్తమైనరసముగలది. స్లీహము, అర్శస్సు కఫవాతములు వీనిని హరింపజేయును.

— ౧౫ కసివెదగుణము ౧౫ —

కృమికాసకఫోత్థేదాక్ కాసచ్ఛర్దో జయేత్సరః,

కసివెద శరీరమునందువ్యాపించును. క్రిములు, కాసము, కషము, ఉత్థేదము (అనగా ప్రోతస్సులు మాలిన్యముచే తడిసియుండుట) వీనిని హరింపజేయును.

— ౧౬ కుసుమకూరగుణము ౧౬ —

రూక్షోష్ణమద్దుల కౌసుంభం గురు పిత్తకరం పరమ్.

౯౯

కౌసుంభశాకము, (అనగా కుసుమకూర) రూక్షముగ ఉష్ణమైనపీర్వము గలదిగ, పుల్లగ, గురువుగ నుండును. పిత్తమును జేయును మలాదులను భేదించును.

ఆవకూరగుణము

గురూష్ణం సార్వజం బద్ధ విఘాత్రం సర్వదోషకృత్,

ఆవకూర గురువుగ, ఉష్ణమైనపీర్వము గలదిగ నుండును. మలమూత్రములను బంధించును. త్రిదోషములను వృద్ధి నొందించును.

“సత్కారమధురం స్నిగ్ధముష్ణం చ గురుసార్వజమ్”

ఆవకూర కొంచెము ఉప్పుగ, మధురముగ, స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగ, గురువుగ నుండునని అష్టాంగసంగ్రహమనందు చెప్పబడియున్నది.

“కఫఘ్నం సార్వజం శాక మాసురం శాకమేవ చ”

ఆవకూర, ఆసురశాకము (అనగా చల్లావకూర) ఈ రెండును కఫమును హరింపజేయు నని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

— ౧౭ మల్లంగిగుణము ౧౭ —

యద్బాలమవ్యక్తరసం కించిత్రారం సతిక్తమ్.

౧౦౦

తన్మూలకం దోషహరం లఘుసోష్ణం నియచ్ఛతి,

గుల్మ కాసక్షయశ్వాసప్రణానేత్రగళామయాక్.

౧౦౧

సర్వాగ్నిసాదోదావర్తపీనసాంశ్చ మహాత్పునః,
రసే పాకే చ కటుక ముష్ణవీర్యం త్రిదోషకృత్. ౧౦౨

గుర్వభిష్యంతి చ స్నిగ్ధస్విన్నం తదపి వాతజితే,
వాతశ్లేష్మహారం శుష్కం సర్వమామం తు దోషలమ్. ౧౦౩

రసము తెలియక కొంచెము ఉప్పుగ, చేదుగనుండు లేతముల్లంగి దోషములను హరింపజేయును లఘువుగ, కించిదుష్టముగనుండును. గుల్మము, కాసము, త్వయము, క్వాసము, ప్రణము, సేత్రరోగము. గళరోగము, స్వరహీనత, అగ్నిమాంద్యము, ఉదావర్తము, పీనసము, మున్నగు రోగములను హరించును.

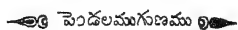
“సర్వదోషహరాలస్మీ కంఠ్యా మూలకపోతిగా”

లేతముల్లంగి దోషములనున్నింటిని హరించును. లఘువుగనుండును. కంఠమునకు హితము గనుండును. అని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది. లేతముల్లంగినిగురించి సుశ్రుతములో జెప్పియుండులక్షణము వైజెప్పినలక్షణములలో సంతర్గతమైయుండుటచే నీ లంఠ్రకారుడు ప్రత్యేకముగా జెప్పక విరమించెను. ముదిరినముల్లంగి కటువైనరసపాకములగలవిగ, ఉష్ణమైన వీర్యముగలదిగనుండును. త్రిదోషములను ఎ్పిధినించును. గుర్మస్వమును గలిగించును. షఫమును ఎ్పిధిజేయును చక్వమైనముల్లంగికి అనేకాచక్కులు గలిగియుండును. వానిలో మిక్కుటముగ ముందరినముల్లంగి స్వల్పముగా త్రిదోషమును జేయును మిగులముదిరినది మిక్కుటముగా త్రిదోషములను ఎ్పిధినించునునని తెలియవలయును.

“మహాత్పునః,

రూక్షోష్ణం కటుకం స్వాదు విపాకే సర్వదోషకృత్.”

ముదిరినముల్లంగి రూక్షముగ, ఉష్ణముగ, కారముగ మధురమైన పాకముగలదిగ నుండును. త్రిదోషములను ఎ్పిధినించును. అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది. ఈలక్షణము ఆమముగనుండు ముల్లంగి విషయమని తెలియవలయును. ముదిరినముల్లంగి కొంచెముగ పాకముచేయబడి స్నేహాయుక్తముగనుండినచో వాతమును పోగొట్టును. లేతగ లేక ముదిరినదిగనుండు ముల్లంగి యెండియండినచో వాతశ్లేష్మములను పోగొట్టును. చచ్చిగనుండునట్టి ముల్లంగి దోషమునుజేయును. ఇటులజెప్పటచే సిద్ధోషమైన లేతముల్లంగికూడ చచ్చిగనుండినచో దోషకారియనీభావము.

కటుాష్ణో వాతకఫహః పిండాలుః పిత్తవర్ధనః,

పెండలము కటువైనరసము వీర్యముకలదిగ, ఉష్ణముగనుండును. వాతకఫములను హరింపజేయును. పిత్తమాను ఎ్పిధినించును.

—ॐ గగ్గరమెదలగువాని ఊజుగాయలగుణము ॥—

కురేరశిగ్రుసురసముఖాసురిభూస్త్రాణమ్. ౧౦౪

ఫణిజ్జార్జకజంబీరప్రభృతి గ్రాహి శాలనం,
విదాహి కటు హుక్షోష్ణం హృద్యం దీపనరోచనమ్. ౧౦౫

దృశ్యకృమిహృత్తీక్ష్ణం దోషోష్ణైశకరం లఘు,

నల్లగగ్గర, మునగ, నల్లతులసి, సముఖము (అడవిగగ్గర), కల్లాపాలహార, కాసుంచిపూరి, ఫణిజ్జకము (తెల్లగగ్గర), ఆర్జకము (మరువము), జంబీరము (పిప్పిత్రకమున పత్రవిశేషము), ఇవిమొదలగువాని ఊజుగాయలు విదాహిగ, కారముగ విగుల స్వయముగ నుండును. హృదయమునకు హితముజేయును అగ్నిదీపనకారి, రుచిగ నుండును. నేత్రము, శుక్రము, కృమిరోగము వీనిని హరించును. తీక్ష్ణముగ నుండును. వాతాదిదోషములను స్వస్థానములో నుండి కదలించును. లఘువుగ నుండును “ప్రభృతి” అనుకబ్దము వలన

‘ధాన్యతుంబరుకాలేయ యవాస్పృంగిభేరకాః.

వర్ణాశో గృంజనోజాడీకండిరం జలపిప్పలీ,

ఫణిజ్జార్జకజంబీరం ఖరాశ్వాకాలమాలిః,

దీప్యకం క్షుప్తస్త్వీపిబస్తగంధాదిబద్ధవత్.”

ధనియాలు, తుంబరులు, ఎన్నెనగ, ఆజామోదము, ఆల్లము, గగ్గర, నల్లల్లి, కేలకట్టి, కంఠీరము, నీరుపిప్పలి, ఫణిజ్జము, మరువము, నల్లతులసి, ఖరాశ్వి (పెద్దముడు) నల్లగగ్గర, పీచుము, క్షుప్తకృత్ (అనగా పోకబుడు), చిత్రమూలము, కుక్కవాయించి, ఇవి మొదలగువానిని గ్రహింపవలయును.

“కటుతి క్తరసా శీతా కఫపిత్తవినాశినీ,

విపాకే మధురా లఘ్వీ తస్కరాంగుళికా స్త్రుతా.”

తస్కరాంగుళి యను శాకవిశేషము కటుతి క్తరసములు గలదిగ, శిఃపీర్మముగలదిగ నుండును కఫము, పిత్తము వీనిని పోగొట్టును మధురమైన పాకముగలది. లఘువుగ నుండును అని తంత్ర తారమునందు జెప్పబడియున్నది.

—ॐ నల్లతులసిగుణము ॥—

హిద్ధ కాసశ్రమశ్వాసపార్శ్వరుక్మాతిగంధహః. ౧౦౬
సురసః

నల్లతులసి హిద్ధ (ఎక్కిల్లు), కాసము, శ్రమ, శ్వాసము, పార్శ్వహాల, దౌర్గంధము వీనిని హరింపజేయును.

—ॐ అడవిగగ్గరగుణము ॥—

సుముఖో నాతివిదాహీ గరళోఽఘో,

అడవిగగ్గర స్వేదముగా విధాహమునిచ్చును, ~~గరళోఽఘో~~ వీనిని హరించును.

—ॐ పచ్చదనియాలగుణము ॐ—

ఆర్దికా తిక్తమధురా మూత్రలా న చ పిత్తకృత్. ౧౦౭

పచ్చదనియాలు చేదుగ, మధురముగ నుండును. మూత్రము నధికముగ వెడలిం
చును. పిత్తమును వృద్ధిచేయును.

—ॐ వెల్లుల్లిగుణము ॐ—

లశునో భృశతీక్ష్ణోష్ణః కటుపాకరసస్పరః,
హృద్యః కేశోఽగురుర్వృష్యస్నిగ్ధో రోచనదీపనః. ౧౦౮

కిలాసకుష్ఠగుల్మారోఘ్నే మేహక్రిమిశిఘ్నిలాఙ్,
సహిధిప్రీనసశ్వాసకాసాఙ్ హంత్యస్త్రపిత్తకృత్. ౧౦౯

వెల్లుల్లి అతితీక్ష్ణముగ నుండును. ఉష్ణమైనవీర్యము కటువైన రసపాకములుగలది.
వాతాదులను భేదించును. హృదయమునకు హిల్మముచేయును కేశములను వృద్ధినిొందిం
చును. గురువుగ నుండును. శుక్రమునధికముగ వృద్ధిచేయును, స్నిగ్ధముగ నుండును. రుచిని
బుట్టించును, అగ్నిదీపనకారి. కిలాసము (అనగా శ్వేత్రమృత్యము), గుల్మము, అర్శస్సు,
మేహము, కృమిరోగము, కఫము, చాఙ్ము, హిఘ్ము (ఎక్స్క్లెంట్), పేనసము, శ్వాసము,
కాసము వీనినిహరించును. రక్తపిత్తమును గర్హించును.

పత్రేనహరిమధుర మధ్య మధురశిశ్నలః,

తీక్ష్ణోష్ణో లశునః కండే.”

శిశ్నలయాకు కొంచెము కంఠముగ మధురముగ నుండును దానిమధ్యభాగము కొంచెము
మధురముగ, పచ్చిలముగ నుండును. దానిగడ్డ మిగులతీక్ష్ణముగ, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ
నుండును. అని ఆష్టాంగసంగ్రహములో కత్రాదులకు ప్రత్యేకముగ గుణము చెప్పియుం
డుటచే వైదేషిని మూలశ్లోకములాని అతితీక్ష్ణత్వాదిగుణములు వెల్లుల్లి గడ్డచే చెప్పబడి
నది తెలియవలయును.

—ॐ నీరుల్లిగుణము ॐ—

పలాండు స్తద్గుణన్యూనః శ్లేష్మలో నాతిపిత్తలః,
కఫవాతార్శసాం పథ్యస్సేద్యభ్యవహృత్ తథా. ౧౧౦

నీరుల్లి వెల్లుల్లికంటె కొంచెము హీనగుణముగలదిగ నుండును. శ్లేష్మమును జేయును.
స్వల్పముగా పిత్తముచేయును. కఫమును, వాతము, అర్శస్సు అను నీరోగములు గలవారికి
స్వేదకర్త, భోజనము వీనియందు కథ్యముగ నుండును.

“స్నిగ్ధోరుచివ్యస్థిరదాతుకారీ బల్యోఽథ మేధాకఫ పుష్టిదశ్చ,
స్వారద్యురశ్మణితపీత్తకస్తస్సపిచ్చిలః తీర పలాండురక్షః.”

తీరపలాండు (అనగా నీరుల్లి) స్నిగ్ధముగ, రుచికరముగ నుండును. ధాతువులకు

సైర్యమునిచ్చును. బలము, బుద్ధి, కఫము, శరీరపుష్టి, ఏనిది కలుగజేయును. మనస్సును గురువుగ నుండును. రక్తపిత్తమునందు వ్యసకర మయినది. కొంచెము జీర్ణముగ నుండును. అని మఱియొకవిధమయిన తీరవలాడుతల్ల కణములు ఇతరతంత్రమునందు చెప్పబడి యున్నది.

— శబ్దబింబము ౧౭ —

తీర్ణో గృంజనో గ్రాహీ పిత్తి నాం హితకృత్సః,

శబ్దబింబ మలమును బంధించును. తీక్ష్ణముగ నుండును. పిత్తరోగము కలువారికి చెరుపుజేయును.

— కందగుణము ౧౮ —

దీపనస్సూరణో రుచ్యః కఫహ్నో విశదో లఘుః.

౧౧౧

విశేషాదర్యసాం పథ్యః

కంద అగ్నిదీపనమును జేయును. రుచికరమైతి. క్లేష్మమును హాగొట్టును. శరీరమును శుద్ధిచేయును. లఘువుగ నుండును. ఆర్శిరోగముగలవారికి మిగుల వ్యసకరమైనది.

పుట్టకొమ్మగుణము

భూకంద స్త్వతిదోషలః,

పుట్టకొమ్మ వహ్నికాలమునందు జనించును. మిగుల దోషకరమైనది.

— పత్రాదికాకగురుత్వము ౧౯ —

పత్రే పుష్పే ఫలే నాళే కందే చ గురుతా క్రమాత్.

౧౧౨

పత్రకాకము (అనగా ఆకుకూరలు), పుష్పకాకము (అనగా పూలబోనుండి జనించినకూరలు), ఫలకాకము (కాయకూరలు), నాళికాకము (అనగా కాడకూరలు), కందకాకము (అనగా గడ్డలుగలకూరలు) ఇవి క్రమముగా నొకదానికంటెనొకటి మిగుల గురువుగ నుండును. (అనగా పత్రకాకముకంటె పుష్పకాకము, దానికంటె ఫలకాకము, దానికంటె నాళికాకము, దానికంటె కందకాకము మిగుల గురువుగ నుండు ననిభావము.) అయితే “మూలకేతు వివర్ధయః” అనగా మూలకకందము (ముల్లంగిదుంప) లఘువుగ నుండు నని చరకాచార్యుడు చెప్పియుండుటచే పైజెప్పిన పత్రాది కాకములలో గొన్నిటికి గురుత్వము లేకపోయినను ప్రాయశఃముగ నవి యన్నియు గురుత్వముగలవిగ నుండు ననియే భావంబగుచున్నది. పైకాకములవలెనే హానితకాకములను (అనగా మునగ కూరమున్నగువానికి) కూడ గురుత్వమును తెలిసికొనవలయును.

— ఉత్పాదకప్రసక్తకాకములు ౨౦ —

వర్షా శాకేషు జీవంతీ సార్వాస్త్యవరాః పరం,

శాకములలో జీవంతిశాకము (అనగా పాలకూర) మిగుల శ్రేష్ఠము. ఆవకూర మిగులనిందితము.

శాకవర్గము, ముగిసెను.

ఆవ. ఆహారకాలమునందు శాకములకంటె ఫలములు స్వల్పముగా నుపయోగపడుటచేతను “భుక్తావసానే ఫలం భుజ్యతే” అనెడి ఖరనాదవచనప్రకారము భోజనాంతమున విశేషముగా నుపయోగించుననివియగుటచేతను శాకవర్గానంతరము ఫలవర్గము చెప్పబడుచున్నది.

—● ద్రాక్షపండుగుణము ౭౯ —

ద్రాక్షా ఫలో శ్రమా వృష్యా చతుష్యా సృష్టమూత్రవిత్.

స్వాదుపాకరసా స్నిగ్ధా సకషాయా హిమా గురుః,

నిహంత్యనిలపిత్తాస్తత్తిక్తాస్యత్యమదాత్మయాః. ౧౧౪

తృప్తాకాసశ్రమశ్వాస స్వరభేదక్షతక్షయాః,

ద్రాక్షపండు అన్నిఫలములలోను శ్రేష్ఠంబయినది. శుక్రమును వృద్ధిచేయును; నేత్రములకు హితకరమైనది, మలమూత్రములను వెడలించును. మధురమైన పాకరసములగలది. స్నిగ్ధముగను, కొంచెము వగరుగనుండును. శితచైనవీర్యముకలది గురుత్వము జేయును. వాతము, పిత్తరక్తము, నోటిచేదు, మదాత్మయము, దప్పి, శ్వాసము, కాసము, శ్రమ, స్వరభేదము, క్షతక్షయము వీనిని హరింపజేయును. ద్రాక్షపండు ఉదావర్తరోగమును హరింపజేయునని చరకాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు. అయినను ద్రాక్ష పండు స్నిగ్ధముగను, శుక్రమును వృద్ధిచేయునదిగను, మలమూత్రముల వెడలించునదిగ నుండునని చెప్పినందుచేతనే దానికి ఉదావర్తరోగ హరణత్వగుణము సిద్ధంబగుచున్నదని తలంచి యీతంత్రకారుడు చెప్పక విరమించెను.

—● దానిమ్మపండుగుణము ౮౦ —

ఉద్రిక్తపిత్తాః జయతి శ్రీ దోషా స్వాదుదాడిమమ్. ౧౧౫

పిత్తావిరోధి నాత్యుష్ణ మప్లుం వాతకఘాపహం,

సర్వం హృద్యం లఘు స్నిగ్ధం గ్రాహి రోచనదీపనమ్. ౧౧౬

తియ్యనిదానిమ్మపండు పిత్తప్రకోపముతో గూడియుండు త్రిదోషములను శమింపజేయును. పుల్లనిదానిమ్మపండు స్వల్పముగ నుష్ణముజేయును. పిత్తమునకు విరోధము చేయకుండును. (అనగా పిత్తమును గలగజేయక హరింపజేయక యుండుననిభాషము.) ఘాతకఫమును పోగొట్టును. మధురముగ, పుల్లగనుండు సమస్తమయిన దానిమ్మపండు

లగువుగ, స్నిగ్ధముగనుండును. ఘనమును బంధించును. చివ్వి, అగ్నిచక్రమును గలగ జేయును.

“రూక్షాష్టు, దాడిమం యత్తు శత్విత్తానిలకోపనమ్.”

మిగుల పుల్లగనుండు దానిష్టుపండు పిత్తవాతముల బ్రహ్మింపజేయునని చరకాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు. సర్వవిధమున దానిష్టులలో తియ్యనిదానిష్టు ప్రదానమని సూచించుటకై తొలుత జెప్పబడినది.

—ॐ అరటిపండు మొదలగుపండ్లగుణము ॐ—

మోచఖర్జూరఽనసనారికేళపరూషకం,

ఆమ్రాతతాలకాశ్శర్కరజాదనమధూకజమ్ ౧౧౭

సౌవీరబదరాంకోల్లఫల్లశ్లేష్ఠాతకోద్భవం,

వాతామాభిషుకాక్షోటముకూలకనికోచకమ్. ౧౧౮

ఉరుమాణం ప్రియాలం చ బృంహణం గురు శీతలం,

దాహక్షతక్షయహరం రక్తపిత్తప్రసాదనమ్. ౧౧౯

స్వాదుపాకరసం స్నిగ్ధం విష్టంభి కఫశుక్రకృత్,

అరటి, ఖర్జూరము, చనన, నారికేళము, ఈత, నల్లమామిడి, తాటి, గుమ్మడు, పాలచెట్టు, ఇచ్చు, సౌవీరబదరము (అనగా కర్ణికాబదరము లేకరేగుపండు) అంకోల్లము (బిల్వఫలము), కుక్కుమేడి, విరిగి, బాదము, ఆభిషకము (అనగా స్వారాటము) ఆక్షోటము, (అనగా కొండగొలుగు) ముమాలకము, నికోచకము (అనగా ఊడుగు), ఉరుమాణము (అనగా స్నిగ్ధఫలము) మొరళి వీనిఫలములు శరీరమునకు పుష్టి గురువుగ, శీతలముగనుండును. దాహము, క్షతక్షయము వీనిని హరింప? పిత్తమును శుద్ధిపరచును. మధురమైనపాకము రసముగలది. మలమును స్నిగ్ధముగనుండును. కఫమును, శుక్రమును వృద్ధిజేయును.

అవ. అరటి మొదలగువానిఫలములకు సామాన్యగుణములను జెప్పి పిదప వానిలో గ న్నిటికి విశేషగుణభేదములను జెప్పచున్నాడు.—

—ॐ తాటిపండు మొదలగువానిగుణము ॐ—

ఫలం తు పిత్తలం తాలం సరం కాశ్శర్కరజం హిమమ్. ౧౨౦

శుక్రమూత్రవిబంధఘ్న కేశ్యం మేధ్యం రసాయనం,

వాతామాద్యుష్ణవీర్యం తు కఫపిత్తకరం సరమ్. ౧౨౧

ఫరం వాతహరం స్నిగ్ధ మశుష్ణం తు ప్రియాళజం,

ప్రియాశమజ్జామధురో వృష్యః పితౄనిలాపహః.

౧౨౨

కోలమజ్జా గుణైస్తద్వత్ప్రట్ఫర్ది కాసజిచ్చ సః,

తాటిపండు పిత్తముచేయును. గుమ్మడుపండు వాతాదులను భేదించును. శీత మైనవీర్యముగలది. మలకమాత్రబంధమును బోగొట్టును. కేశములు, బుద్ధి వీనికి హితకర మయినది. రసాయన తుల్యముగ నుండును. వాతామాదిఫలములు ఉష్ణమయిన వీర్యము గలవి. కఫపిత్తములను గలగ జేయును. వాతాదులను మిక్కుటముగ హరింపజేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. ప్రియాశఫలము (అనగా మొరలిపండు) శీతమయిన వీర్యముగలది. మొరలిమజ్జ (చారపప్పు) మధురముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. పిత్తవాల ములను హరింపజేయును. రేగుమజ్జ (రేగుచిత్తనము గాని పప్పు) చారపప్పుతో సమాన మైన గుణముకల్గియుండును, దస్పి, వాంతి, కాసము. వీనిని హరింపజేయును.

“మధూకజమహృద్భృం తు బదరం సరణాత్తకమ్”

మధూకఫలము అనగా ఇప్పపండు హృదయమునకు అహితకరమయినది. రేగుపండ్లు మలాదులను భేదించును అని అష్టాంగసంగ్రహముగందు ఇప్పు, రేగు ఆచువానికి విశేష గుణములు జెప్పబడియున్నది.

కోలానాం పిత్తనాశనః”

తానికాయమజ్జ (తానికాయలొని పప్పు) తిక్కను కల్గించును. రేగుమజ్జ పిత్తమును హరింపజేయును అని తంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది.

“తాళభిర్జూరాదీనాం మస్తకమజ్జానః స్వాదుపాకా పృష్యాః శీతవీర్యాశ్చ”

తాటిపండు, భిర్జూరపుపండు మన్నగువానిపై నుండుగింజలును లోపలిపప్పునుమధురమైన పాకముకలవి యనియు శుక్రమును వృద్ధిచేయు ననియు, శీలవీర్యము లనియు సుశ్రుతము జెప్పబడియున్నది.

శ్రీర .

— ౧౭ బిల్వఫలగుణము ౧౭ —

అష్టాంగసంగ్రహము

పక్ష్యం సుదుర్జరం బిల్వం దోషలం పూలిమారుతమ్.

౧౨౩

దీపనం కఫవాతఘ్నం దాలం గ్రాహ్యభయం హితై,

పక్ష్యమయిన మారేడుపండు జీర్ణముకాకుండును. దుర్గంధమయిన అపానవాత మునుగలగ జేయును. దోషకరమయినది. లేతగనుండు మారేడుకాయ అగ్నిదీపనమును గలగ జేయును. కఫవాతములను హరింపజేయును. వైజెప్పిన మారేడుకాయయు, పండును మలమూత్రాదులను బంధించును.

— ౧౮ దెలగపండుగుణము ౧౮ —

కపిత్థనూమం కంఠఘ్నం దోషలం దోషఘాతీ తు.

౧౨౪

పక్ష్యం హిథ్వావమధుజిత్సర్వం గ్రాహి విషాపహమ్,

పక్షముకాని వెలగకాయ కంఠమునకు చెరుపుచేయును. త్రిదోషకాః. ఒక్క మయిన వెలగపండు త్రిదోషములను శమింపజేయును. హిక్మ, ఛర్ది వీరిని పోగొట్టును. పక్షముగను, అపక్షముగనుండు వెలగకాయ మలమూత్రాదులను బంధించును; విషమును పోగొట్టును. అపక్షముగనుండు వెలగకాయ కంఠమునకు చెరుపుజేయునని చెప్పటచేత నే కషాయరసముగలదిగ నుండుననియును, ఆమ్లవర్ణమధ్యములో పఠించి యుండుటచే ఆమ్లరసముగలదిగ నుండుననియును తెలియవలయును. పక్షమైన వెలగ పండు మధురముగనుండుట ప్రసిద్ధంబగుటచే మధురగుణం బిచట జెప్పబడదయ్యె. కషాయముగ, ఆమముగ నుండు స్వభావముగల నానావిధమైన వెలగపండ్లు ఎల్లపుడు ఆమముగనుండునట్టి వెలగకాయతోడ తుల్యమైన గుణముగలవిగనుండును. మధురముగ నుండువెలగపండ్లు ఎల్లపుడు పక్షమైనవెలగపండుతో తుల్యమైన గుణముగలవిగ నుండును.

❧ నేరేడుపండుగుణము ౧❧

జాంబరం గురు విష్టంభి శీతలం భృశవాతలమ్, ౧౨౫
సంగ్రాహి మూత్రశక్యతోరకంఠ్యం కఫపిత్తనుత్,

నేరేడుపండు గురువుగ నుండును. స్త్రాభసకారి. శీతమైనపీర్షము గలది. మిక్కుటముగా వాతమును జేయును. మలమూత్రములను బంధించును. కంఠమునకు ప్రతికూలమైనది. కఫపిత్తములను పోగొట్టును.

❧ మామిడిపండుగుణము ౧❧

వాతశిత్రాస్త్రక్వాబ్బలం బద్ధాస్థి కఫపిత్తకృత్. ౧౨౬
గుర్వామ్రం వాతజిత్వం స్వాద్వమ్లం కఫశుక్రకృత్,

విత్తుపట్టకుండు లేతమామిడికాయ వాతమును పిత్తరక్తమును వృద్ధినిొం
విత్తుకట్టిన మామిడికాయ కఫపిత్తములను వృద్ధినిొందించును. పండినమామిడిప
త్వము కల్గి వాతమును హరించును. కొంచెము మధురంబును కొంచెము పులుపు
మామిడిపండు కఫమును శుక్రమును వృద్ధినిొందించును.

“సహకారరసో హృద్యస్సరభిన్నిగ్ధరోచనః”

తియ్యమామిడిపండు హృదయమునకు హితముజేయును. సువాసన గలది. స్నిగ్ధముగ రుచికరముగ నుండును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

❧ చింతపండుగుణము ౧❧

వృక్షామ్లం గ్రాహి రూక్షోష్ణం వాతశ్లేష్మహరం లఘు. ౧౨౭

వృక్షామ్లము (అనగా చింతపండు,) వలమూత్రాదులను బంధించును. రూక్షముగ నుండును. ఉష్ణముజేయును. శాతశ్లేష్మములను పోగొట్టును. లఘువుగ నుండును.

“పుత్రాష్టం గ్రాహి రూక్షోష్ణం లఘు రోచనదీపనమ్,
వాతశ్లేష్మహరం కించి దూనం కొశామ్రజు తతః.”

చింతపండు వైజెస్సిన రూక్షాదిగుణములు గలదిగ నుండుటయేగాక రుచికరముగ, దీపన
కారిగ కూడ నుండును. కొండమామిడి పుత్రాష్టమునకంటె కొంచెము హీనమైనగుణము
గలదిగ నుండును. అసి అష్టాంగసంగ్రహమునగు దేవుబడియున్నది.

❧ జమ్మిపండుగుణము ❧

శమ్యా గురూష్ణం కేశఘ్నం రూక్షం

జమ్మిపండు గురువుగ, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ నుండును. కేశములను నశింపజేయును.
దోషముగ నుండును.

❧ వరగోగుచండుగుణము ❧

పీలు తు పిత్తలమ్,

కఫవాతహరం ఖేది స్త్రీహార్షః కృమిగుల్మనత్. ౧౨౮

సతి క్తం స్వాదు యత్పిలు నాత్యుష్ణం తత్త్రిదోషజితే,

పీలుఫలము అనగా వరగోగుచండు, పిత్తమును జేయును. కఫవాతము, స్త్రీహాను,
ఆర్యస్సు, కృమిరోగము, గుల్మము వీనిని హరింపజేయును. శరీరమునందు ఉండలు
కట్టిన మలములను ఖేదింపును. కొంచెముచేదుగ మధురముగ నుండు వరగోగుచండు స్వల్ప
ముగా ఉష్ణము జేయును. త్రిదోషములను హరింపజేయును.

❧ మాదీఫలగుణము ❧

త్వక్కి కకటుకా స్నిగ్ధా మాతులుంగస్య వాతజితే. ౧౨౯

బృంహణం వధురం మాంసం వాతపిత్తహరం గురు,

లఘు తత్కేసరం కాసశ్వాసహిక్థామదాత్యయా. ౧౩౦

ఆస్యశోషానిలశ్లేష్మవిబంధఛర్ద్యరోచకాః,

గుల్మోదరార్శశ్శూలాని మందాగ్నిత్వం చ నాశయేత్. ౧౩౧

మాదీఫలముయొక్క చర్మము చేదుగ, కారముగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. వాత
మును హరింపజేయును. మాదీఫలముయొక్క మాంసము శరీరమునకు పుష్టిగలుగ జేయును.
మధురముగ నుండును. వాతపిత్తములను హరింపజేయును. గురువుగ నుండును. మాదీఫల
ముయొక్క కేసరములు లఘువుగ నుండును. కాసము, శ్వాసము, హిక్కు, మదాత్మ
యము, ముఖశోష, వాతశ్లేష్మము, మలమూత్రాదిబంధము, ఛర్ది, ఆరోచకము,
గుల్మము, ఉదరరోగము, ఆర్యస్సు, శూల, అగ్నిమాంద్యము వీనిని నశింపజేయును.

“త్వక్చాతులుంగాత్కటుకా గుర్వివాత ప్రకోపిసి”

మాదీఫలమయొక్క చర్మము కారముగ, గురువుగనుండును. వాతము నధికపరచును. అని భరనాదుడు చెప్పెను.

“గురీవ త్వగస్య కటుకా మారుతస్య చ నాశసి”

మాదీఫలమయొక్కచర్మము గురువుగ, కటువుగనుండును. వాతమును హరింపజేయును. అని చగకమునందు జెప్పబడియున్నది.

“మధురం కించిదశ్టుం చ హృద్యం భక్తప్రరోచనమ్,

గురువాత ప్రశమనం విద్యాన్నారంగజం ఫలమ్.”

నారదబ్రూకాయ మధురముగ, కొంచెముపుల్లగ, హృదయమునకు హితకారిగనుండును. అన్నమునందు రుచినిగలుగజేయును. గురుత్వముగలది. వాతమును హరింపజేయును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడి యున్నది.

ఇచ్చట మాదీఫలత్వక్కు గుణాదులజెప్పుతరి భరనాదచరకమతములయందు పరస్పరవిరోధము గన్పట్టుచున్నది. ప్రకృత గ్రంథకారుడుమాత్రము చరకమతము నవలంబించి సిద్ధాంతము చేసెను.

జీడిపండుగుణము

భల్లాతకస్య త్వజ్ఞాంసం బృంహణం స్వాదు శీతలమ్,

తదస్థ్యగ్నిసమం మేధ్యం కఫవాతహరం పరమ్.

౧౩౨

జీడిపండుయొక్కచర్మము, మాంసము, (గిజరు) ఇవి శరీరమునకు పుష్టిని గలుగజేయును. మధురరసంబును శీతవీర్యంబునగును. జీడివిత్తులు నిష్పవలె బహుత్వీక్ష్ణముగ, స్ఫోటకమును గలుగజేయదగినవిగ నుండుటవలన అగ్నితోతుల్యమైనవి. బుద్ధికి హితము జేయును. కఫవాతములను పోగొట్టును. క్షోకమునందలి “అగ్నిసమం” అనుపదమునకు జీడివిత్తులు చిత్రమూలముతో తుల్యమయినగుణము గలవియని కొందరు చేసెదరు.

ఈడపండుగుణము

స్వాద్యష్టుం శీతముష్ణం చ ద్విధా పాలేవతం గురు,

రుచ్యమత్యగ్నిశమనం

ఈడపండు మధురము, అష్టుము అని రెండువిధంబులు. అవిరెండును క్రమముగా, శీతలము, ఉష్ణము, గురుత్వము, రుచిగలవిగనుండును. అధికమయిన అగ్నిదీపనమును శమింపజేయును.

— గజనిష్ఠగుణము —

రుచ్యం మధురమౌరకమ్.

౧౩౩

పక్విమాశుజరాం యాతి నాత్యుష్ణం గురు దోషలమ్,

గజనిష్ఠపండు, మధురముగ, రుచిగ నుండును. పక్షమయిన గజనిష్ఠ, శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. స్వల్పముగా ఉష్ణమైన వీర్యముగలది. కొంచెము గురువుగ నుండును కొంచెము అపస్యకరమైనది.

“ఆరుకం వీరసేనం చ వీరావీరారుకం తథా,

విద్యాజ్ఞాతివిశేషేణ తచ్చతుర్విధమారుకమ్.”

గజనిష్ఠ, ఆరుకము, వీరసేనము, వీరా, వీరారుకము అని జాతిభేదమువలన నాల్గు విధములుగ నుండు నని నిఘంటువులో జెప్పబడియున్నది.

❧ పచ్చిద్రాక్ష మొదలగువానిగుణము ❧

ద్రాక్షౌ పరూషకం చార్ద్రమిష్ణం పిత్తకఫప్రదమ్, ౧౩౪
గురూష్ణవీర్యం వాతఘ్నం సరం చ కరమర్దకమ్,

పచ్చిద్రాక్షపండు, చిట్టికపండు, కలివిపండ్లు, ఇవి అమృతము కల్గి యుండును. పిత్తకఫముల వృద్ధినిొందించును. గురుత్వంబును ఉష్ణవీర్యంబును కలిగియుండును. వాతమును హరించును. శరీరమున శీఘ్రముగ వ్యాపించును.

❧ రేగు మొదలగువానిగుణము ❧

తథాష్ణం కోలకర్కంధూలకుచామ్రాతమారుకమ్. ౧౩౫

విరావతం దంతశతం సతూదం మృగలిండికమ్,
నాతిపిత్తకరం పక్వం శుష్కం చ కరమర్దకమ్. ౧౩౬

రేగు, గంగరేగు, కమ్రరేగు, మామిడి, గజనిష్ఠ, నారదము, నిష్ఠ, గంగరావి, టిడికము, పక్షమైన శుష్కించియుండు కలివిపండ్లు, ఇవి పుల్లగనుండును, స్వల్పపిత్తమునుజేయును. వైశ్యేన ద్రాక్షాదులతో తుల్యమైన గుణము గలవిగ

❧ ఎండియుంచుచింతపండురేగుపండువీనిగుణము ❧

దీపనం భేదనం శుష్క మష్ణికాకోలయోః ఫలమ్,
తృష్ణాశ్రమక్లమచ్ఛేది లఘ్విప్టం కఫవాతయోః. ౧౩౭

చింతపండు, రేగుపండు ఈరెండును ఎండియుండినచో అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును. మలాదులనుభేదించును. లఘువుగనుండును. దష్ణి, శ్రమము, క్లమము వీనిని పోగొట్టును. కఫవాతములయందు వ్యభృకరమైనవి.

❧ కమ్రరేగుపండుగుణము ❧

ఫలానామవరం తత్ర అకుచం సర్వదోషకృత్,

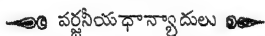
సమస్తమైనఫలములలో కష్టరేగుపండు అప్రధానముగ, త్రిదోషకారిగ నుండును.

“హిక్మార్కరసాం హితః,
వాతలం కఫసిత్తక్షుం విద్యాత్కర్మటకీఫలమ్,
మధురాణ్యతిపాకాని వాతసిత్తహరాణి చ,
అశ్వత్థోదుంబరప్లక్షన్మగ్రోఘానాం ఫలాని తు.
ప్రాచీనామలకే చైవ దోషక్షుం సరుహాని చ.
ఇంగుదం తిక్తమధురం స్నిగ్ధోష్ణం కఫవాతజిత్.”

కర్మటకీఫలము, హిక్మ, అర్కస్సు ఇవిగలవారికి హితకర్మమైనది. వాతమును జేయును; కఫసిత్తములను హరింపజేయును. రావి, మేడి, జువ్వి, మట్టి వీరిఫలములు ఆతిషక్లమై యుండినచో మధురముగ నుండును. వాతసిత్తములను హరింపజేయును. ప్రాచీనామలకము సర్వదోషములను హరింపజేయును. గారపండు చేదుగ, మధురముగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. ఉష్ణమైనవీర్యముగలది. కఫవాతములను హరింపజేయును. అని చరకమునందు

“సుగంధి మధురం స్నిగ్ధం లవలీఫలముచ్యతే,
వృక్షాష్టాలాంతరగుణం శోకామృతఫలముచ్యతే.”

లవలీఫలము సువాసనగలదిగ, మధురముగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. కొండమామిడిపండు చింతపండుకంటె స్వల్పమైనగుణముగలది అని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

హిమానలోష్ణదుర్వాతవ్యాలలాలాదిదూషితమ్.

జంతుజుష్టం జలే మగ్న మభూమిజమనార్తనమ్,

అన్యథాన్యాయుతం హీనవీర్యం జీర్ణతయాపి చ.

థాన్యం త్యజేత్తథా శాకం రూక్షసిద్ధమశోమలమ్,

అసంజాతరసం తద్వచ్చుష్కం చాన్యత్ర మూలకాత్. ౧౪౦

ప్రాయేణ ఫలమవ్యేవం తథామం బిల్వవర్జితమ్,

మంచుచేతను, నిస్స, ఎండ మొదలగువాని యష్టముచేతను, తూర్పుగాల్ మొదలగుద్రవ్యమైన గాలిచ్ఛేతను, సర్పము మొదలగు ద్రవ్యజంతువులయొక్క నోటిజొల్లు మొదలగువానిచేతను దూషింపబడినవియును, కృములు మొదలగు జంతువులతోగూడినవియును, జలములో మునిగినవియును, విరుద్ధమైన భూమిలో (అనగా ఆయాధాన్యములు ఫలించుటకు యుక్తమైన భూమికంటె విరుద్ధమైనభూమిలో) జనించినవియును, విరుద్ధమైన

ఋతువునందు (అనగా ఆయాధాన్యోత్పత్తినిగురించి లోకమునందు ప్రసిద్ధముగనుండు ఋతువుకంటె సితరఋతువునందు) జనించినవియును, విజాతీయ ధాన్యములతో గూడిన వీయును (అనగా యవకముతోగూడిన రక్తశాలి ధాన్యము, మినుములతోగూడియుండు పెసలు, విరుద్ధమైన శూకధాన్యముతోగూడి యుండుశూకధాన్యము, అటులనే విరుద్ధమైనశింబీధాన్యముతోగూడియుండు శింబీధాన్యము మొదలగు వానితోడను) నిర్విర్యమైనవియును (అనగా ఊడుపుముడిలోనే జీర్ణమై నీరసముగనుండునవియును) నగుధాన్యములను, అటులనే స్నేహరహితముగాగాని లేక కాంజికాదులచేగాని సిద్ధముచేయబడినవియును, పరిపూర్ణమైన రసములేనివియును, ఎండినవియునగు శాకములను వర్జింపవలయును. శుష్కించిన ముల్లంగిని మాత్రము భుజింపందగును. వైశేషిక శాక గుణములతో గూడియుండు ఫలములను తఱచుగా వర్జింపవలయును. “అన్యధాన్యయంతం” అనుశబ్దమునకు శ్రొత్తధాన్యముతో జేరియుండు ప్రాతధాన్యమని కొందరు వ్యాఖ్యానము జేసిరి. ఎండినరూక్షపండ్లు చిట్టితపండు మొదలగు ఫలములు పథ్యకరంబులగుటచే వానిని వర్జింపదగదని తెలియపరచుటకై “ప్రాయశః” (అనగా తఱచుగ) అను పదము ప్రయోగింపబడినది. బిల్వఫలములప్పు నిరరమైన ఫలములు అవశ్యములుగ నుండినచో వానిని వర్జింపవలయును. అవశ్యముగనుండు బిల్వముకూడ ష్యోకరంబగుటచే దానిని త్యజింపంజనదు. “లాఘాది” అను ఆదిశబ్దముచేత శవ, కోధ, మూత్ర, పురీషాదులను గ్రహించుకొనవలయును.

“వినా ధాన్య ఘృతక్షౌద్ర విడంగగుడపిప్పలీః,
వతిక్రాంతవర్షం తు ద్రవ్యమన్యత్ప్రశస్యతే.”

ఘృతము, లేనె, వాయువిడంగములు, జెల్లము, పిప్పలి ఇవితప్ప నితరయు నొక సంవత్సరమునకు వైబడనివిగ నుండినయెడల శ్రేష్ఠంబులు, అని

అష్టాంగసంహితయందు చెప్పబడియున్నది.

ఫలవర్గము ముగిసెను.

అట. ఫలవర్గానంతరము తఱచుగా నాహారములయందు నుపయోగించునట్టి నానావిధమైన జౌషధవర్గము జెప్పబడుచున్నది. వానిలో లవణము మిగుల నుపయోగకారిగ నుండుటచే తొలుత లవణవర్గము జెప్పబడుచున్నది.—

—●● లవణసామాన్యగుణము ●●—

విష్యన్ది లవణం సర్వం సూక్ష్మం సృష్టనులం విదుః.
వాతేష్ఠ్యం పాకీ తీక్ష్ణోష్ణం రోచనం కఫపిత్తకృత్,

౧౪౧

సమస్తమైన లవణములు విద్యుందిగ నుండును. (అనగా కఫాదులయొక్క సంఘాతమును ద్రవింపజేయుననిభావము.) స్రోతోమార్గములయందు సంచరించును. మలమూత్రదులను బైటవెడలించును. వాతమును హరింపజేయును. అన్నమును, వ్రణమును జీర్ణింపజేయును. శీర్ణముగ నుండును. (అనగా మిరియములవలె మంటను గలుగజేయుననిభావము) ఉష్ణమైనవీర్యముగలవి. రుచిని బుట్టించును; కఫశీత్రములనుజేయును.

అవ. లవణములకు సామాన్యగుణములనుజెప్పి పిదప గొన్నిటికి విశేషగుణములను జెప్పుచున్నాడు —

— ౨౭ నైంధవలవణగుణము ౨౭ —

నైంధవం తత్ర సస్వాదు వృష్యం హృద్యం త్రిదోషనుత్.

లఘునుష్ణం దృశః పథ్యమవిదాహ్యాగ్నిదీపనమ్,

లవణములలో నైంధవలవణము (అనగా ఇందుప్పు) కొంచెము మధురముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. హృదయమునకు హితకరమైనది. త్రిదోషములను పోగొట్టును. స్వల్పముగా ఉష్ణముజేయును. నేత్రములకు చక్షుకరమైనది. విదాహకరమైనదికాదు. అగ్నిగీఢనమును గలుగజేయును. వైజెష్ఠినసామాన్యగుణములతో గూడియుండును.

— ౨౮ సౌవర్చలవణగుణము ౨౮ —

లఘు సౌవర్చలం హృద్యం సుగంధ్యద్వారశోధనమ్.

౧౪౩

కటుపాకం విబంధఘ్నం దీపనీయం రుచిప్రదమ్,

సౌవర్చలవణము లఘువుగ నుండును. హృదయమునకు హితకరమైనదేనతో గూడియుండును. తేనువులను శోధించును. కటువైన పాకముగలది. గలవారికి హితకరమైనది. అగ్నిదీపనము, రుచి వీనిని గలుగజేయును.

— ౨౯ బిడాలవణగుణము ౨౯ —

ఊర్ధ్వధఃకఫవాతానులోమనం దీపనం బిడమ్.

౧౪౪

విబంధానాహవిష్టంభశూలగౌరవనాశనమ్,

బిడాలవణము ఊర్ధ్వధః ప్రదేశములయందుండు కఫవాతాదులను తమతమ స్థానములయందుజేర్చును. అగ్నిదీపనమును కలుగజేయును. మల మూత్రప్రతిబంధము, ఆనాహము, విష్టంభము, శూల, గురుత్వము వీనిని నశింపజేయును.

— ౩౦ సముద్రలవణగుణము ౩౦ —

విపాకే స్వాదు సాముద్రం గురు శ్లేష్మ విపర్ధనమ్.

౧౪౫

సముద్రలవణము (అనగా కల్లుపు) పాకమువలన మధురముగ నుండును. గురుత్వము జేయును. కఫవృద్ధికారి.

❧ ఔషధిదలవణగుణము ❧

సతి క్షకటుకతూరం తీక్ష్ణముక్లేది చౌద్భిదమ్,

ఔషధిదలవణము (అనగా భూమిని బ్రద్దలు చేసికొని స్వయముగా బైలు విడలెడి చౌటఉప్పు) కొంచెముచేదుగ, కటువుగ, తీక్ష్ణముగ నుండును. వాతాదిదోషములను ప్రశోషింపజేయును.

❧ కృష్ణలవణగుణము ❧

కృష్ణే సౌవర్చలగుణా లవణే గంధవర్జితాః.

౧౮౬

నల్లగుండులవణము సౌవర్చలవణముతో తుల్యమైనగుణముగలది. గంధరహితముగ నుండును.

❧ రోమకలవణగుణము ❧

రోమకం లఘు పాంసూత్థం సతూరం శ్లేష్మలం గురు,

రోమకలవణము (అనగా తూరలవణము) లఘువుగ నుండును. సిరావణము (అనగా కాచలవణము) ఒకింత ఉప్పురసముతో గూడియుండును. కఫకారి గురుత్వము జేయును.

❧ లవణప్రయోగవిధి ❧

లవణానాం ప్రయోగే తు నైంధవాదీక ప్రయోజయేత్.

ప్రయోగమునందు నైంధవలవణము మొదలుకొని వరుసక్రమముగా (అనఁగా ప్రయోగములు జెప్పబడియుండుచో నైంధవ, సౌవర్చలవణములను, ప్రయోగములు జెప్పబడియుండుచో నైంధవ, సౌవర్చల, బిడాలవణములను) ప్రయోగింపవలయును.

“నైంధవం సారకం పాక్యం సౌవర్చలమథౌద్భిదమ్,

పూర్వపూర్వం గుణోత్కృష్ట మాష్ట్యం చైషాం యథోత్తరమ్”

నైంధవము, సారకము పాక్యము, (అనగా అంటుపు), సౌవర్చలము, ఔషధిదము, వీనిలో పూర్వపూర్వమందుండునవి ఒకదానికంటెనొకటి శ్రేష్ఠముగ నుండును. ఉత్తరోత్తరముండు నవి మిగుల ఉష్ణముగ నుండును అని ఖరనాదమునందు జెప్పబడి యున్నది.

—ॐ యవత్కారగుణము ॥—

గుల్మహృద్గ్రహణీపాండుష్టీహానాహగళామయాక్, ౧౮౮.
శ్వాసార్శకఫకాసాంశ్చ శమయేద్వ్యవశూకజః.

యవశూకములలో నుండి జనించిన యవత్కారము గుల్మము, హృద్గ్రోగము, గ్రహణి, పాండువు, ష్టీహము, ఆనాహము, కంఠరోగము, శ్వాసము, అర్హస్సు, కఫము, కాసము, వీనిని శమింపజేయును.

—ॐ త్వారసముదాయగుణము ॥—

త్వారస్సర్వశ్చ ఋతమం తీక్ష్ణోష్ణః కృమిజిల్లఘుః, ౧౮౯
పిత్తాస్పృగ్దూషణః పాకీ ఛేద్యహృద్యో విదారణః.
అపధ్యః కటులావణ్యాచ్ఛుక్తౌజఃకేశచక్షుషాం,

సమస్తమైనత్వారములు మిగులతీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగనుండును. క్రిములను పోగొట్టును. లఘువుగనుండును. పిత్తరక్తములను దూషించును. భుజింపబడిన యాహారమును జీర్ణింపజేయును. మేదశ్లేష్మాదిగ్రంథులను పోగొట్టును. హృదయమునకు అపితకరమైనవి. పక్షమైనగండాది వ్రణముల వగులడియును. కారముగ, ఉష్ణగుండుటచే శుక్రము, బలము, కేశములు, నేత్రములు వీనికి అవస్థకరముగనుండును.

—ॐ ఇంగువగుణము ॥—

హింగువాతకఫానాహశూఢఘ్నం పిత్తకోపనమ్, ౧౯౦
కటుపాకరసం రుచ్యం దీపనం పాచనం లఘు,

ఇంగువ వాతము, కఫము, ఆనాహము, శూల, వీనిని హరింపజేయును. ప్రికోపింపజేయును. కటువైన పాకరసములుగలది. రుచినిచ్చును. మును, జీర్ణమునుగలుగజేయును. లఘువుగనుండును.

—ॐ కరక్కాయగుణము ॥—

కషాయా మధురా పాకీ రూక్షా విలవణా లఘుః, ౧౯౧
దీపనీ పాచనీ షేధ్యా వయసః స్థాపనీ పరా,
ఉష్ణవీర్యా సరాయుష్యా బుద్ధింద్రియబలప్రదా. ౧౯౨
కుష్ఠవైవర్ణ్యవైస్వర్య పురాణవిషమజ్వరాక్,
శిరోఽక్షిపాండుహృద్గ్రోగకమలాగ్రహణీగదాక్. ౧౯౩
సశోషశోఘాతిసారమేదమోహావమిక్రిమీక్, ౧౯౪
శ్వాసకాసప్రసేకార్శః స్టీహానాహగరోదరమ్.

విబుధం ప్రోతసాం గుల్మమూరుస్తంభమరోచకం,
హరీతకీ జయేద్వాష్ట్యధీంస్తాంస్తాంశ్చ కఫవాతజాన్.

౧౫౫

కరక్కాయ వగరుగ నుండును. పాకమువలన మధురముగ రూక్షగ నుండును. ఉష్ణగుండదు. (అనగా లవణరస మొక్కటి దక్క తక్కిన మధుర, ఆమ్ల, తిక్త కషాయ, కటురసములతో గూడియుండుననిభావము.) జారరాగ్నిని దీపింపజేయును. భుజించిన యాహారమును జీర్ణింపజేయును మేధకు హితకరమైనది. వయస్సును స్థాపించును. మిగుల ఉష్ణమైనపీర్వముగలది. మలాదులను భేదించును. ఆయువునకు హితకరమైనది. బుద్ధి చక్షూరాదీంద్రియములు వీనికి బలమునిచ్చును. కుష్ఠము, వివర్ణము, గ్వర దోషము, పురాణజ్వరము, విషమజ్వరము, శిరోరోగము, నేత్రరోగము, పాండువు, హృద్రోగము, కామిల, గ్రహణీరోగము, శోష, శోఫ, అతిసారము, మేదోరోగము, మోహము, వాంతి, కృమిరోగము, శ్వాసకాసములు, ప్రనేకము, అగ్గస్సు, క్షీరము, ఆనాహము, విషము, ఉదరరోగము, ప్రోతోబంధము, గుల్మము, ఊరుస్తంభము, అరుచి, కఫవాతములచే గలిగినపలుచెరంగులైన రోగములు వీనిని హరింపజేయును. శ్లోకమునందిలి “నిలవణా” అనుశబ్దముచేతనే ఉష్ణరసముతప్ప మధురము మొదలగు అయిదు రసములు కరక్కాయయందు గలిగియుండునని తెలియుచున్నను విశేషముగా కషాయరసముగలిగియుండునని తెలియపరచుటకై “కషాయా” అనుపదము ప్రత్యేకముగా ప్రయోగించబడినది.

“హరీతకీం పంచరసాముష్ణాం నిలవణాం శివామ్”

అని చరకమునందును వైజిష్యనయర్థమే చెప్పబడియున్నది.

ద్వష్ణుభావాత్సవనిం కటుతిక్తతయా కఫమ్,

‘యమధురత్వాచ్చ హంతి పిత్తంహరీతకీ.’

య మధురముగ, పుల్లగుండుటచే వాతమును; ారముగ చేదుగుండుటచే కఫమును; కషాయముగ, మధురముగుండుటచే పిత్తమును; హరింపజేయునని ఖరనాద మను గ్రంథమునందు జెప్పబడియున్నది.

— ఉసిరికకాయగుణము —

తద్గ్వదామలకం శీత మష్టుం పిత్తకఫాపహం,

ఉసిరికకాయ కరక్కాయతో సమానమైనగుణముగలది. శీతమైనపీర్వము

పుల్లనిరసముగలది. పిత్తకఫములకు హరింపజేయును.

“అష్టభావాజ్జయేద్వాతం పిత్తం మాధుర్యైత్యతః,
కఫం రూక్షకషాయత్వాదేవమేష త్రిదోషనుత్.”

ఉసిరికకాయ పుల్లగనుండుటచే వాతమును, మధురముగ శీతముగనుండుటచే శీతమును, రూక్షముగ కషాయముగనుండుటచే కఫమును, హరింపజేయునని ఉసిరికకాయకు త్రిదోషహరత్వగుణమును కృష్ణాల్లేయుండు జెప్పియున్నాడు.

“చక్షుష్యం సర్వదోషఘ్నం వృష్యమామలకీఫలమ్,
హంతి వాతం తదప్లుత్యాప్నిత్రం మాధుర్యైత్యతః,
కఫం రూక్షకషాయత్వాత్ఫలభ్యోభ్యధికం తు తత్.”

ఉసిరికపండు నేత్రములకు హితకరమైనది. సర్వదోషములను హరింపట్టును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. పుల్లగనుండుటచే వాతమును, మాధుర్యైత్యగుణములచే శీతమును, రూక్షకషాయగుణములచే కఫమును హరింపజేయును. సమస్తమైనఫలములలో శ్రేష్ఠం బైనది అని సుశ్రుతమునందును జెప్పబడియున్నది.

❧ తానికాయగుణము ❧

కటు పాకే హిమం కేశ్యమక్షమిషచ్చ తద్గుణమ్. ౧౫౬

తానికాయపాకమునలన కటువుగనుండును. శీతమైనవీర్యముగలది. కేశములను వృద్ధిజేయును. కరక్కాయ, ఉసిరికకాయ వీనితో సమానమైనగుణముగలది. ప్రమాణమునందు కరక్కాయ, ఉసిరికకాయ వీనికంటె చిన్నదిగనుండును. కరక్కాయ, ఉసిరికకాయ, తానికాయ ఇవి పరస్పరము స్థూలసూక్ష్మాదిభేదములచే స్వరూపభేదము గలవైయుండుటవలన వానియుఁడయోగక్రమము నెఱుంగుట కశక్యమని కొందరు వచించెదరు. అయితే “విభీతకః కర్షణః” అను ధన్వంతరినిఘంటువుచేతనే తానికాయ కర్షప్రమాణముగలదియని తెలియుచున్నది.

“సచాన్నిగ్ధా ఘనా గుర్వి వృత్తా షీప్తా తథాంభసి,
నిమజ్జేద్యా ప్రశస్తత్వాద్గుణకృత్వా ప్రకీర్తితా.
నవాదిగుణాయుక్తత్వం తద్దైకత్వం ద్వికర్షతా,
హరితక్యాః ఫలే యేన తేనైతచ్ఛ్రేష్ఠముచ్యతే.”

స్నిగ్ధహిమముగ, గట్టి, గుండ్రముగ, బరువుగ, జలములో మునుగునదిగ నుండునట్టి కరక్కాయ ప్రశస్తమైనదినియు, నవాదిగుణాయుక్తముగ కర్షద్వయప్రమాణముగలదిగ విశముగనుండుటవలన అన్నికరక్కాయలకంటె ప్రశస్తమైనదినియు, తంత్రాంతరము నందు జెప్పబడియున్నది. అట్లుగుటచే కరక్కాయ రెండుకర్షముల ప్రమాణముగలది యని స్పష్టమగుచున్నది.

“అథయైకా ప్రదాతవ్యా థావేవ తు విభీతకా,
థాత్రిఫలాని చత్వారి త్రిఫలేయం ప్రక్షీర్తితా.”

కరక్కాయ ఒకటి, తానికాయలు రెండు, ఉసిరికపండ్లు నాలుగు చేరినచో త్రిఫల మనుపేరం బరగు నని తంత్రాంతరమునందు జెప్పియుండుటచే ఉసిరికకాయ అర్థకర్ష ప్రమాణముగలదియని యూహ్యంబగుచున్నది. ఇటుల త్రిఫలములకు ప్రమాణనిర్ణయము తంత్రాంతరమువలన స్పష్టంబగుటచే కరక్కాయమొదలగువానియొకయొక్క క్రమమును నులభముగనే యెఱుంగందగును.

త్రిఫలాగుణము

ఇయం రసాయనవరా త్రిఫలాఽయోమయాపహా,
రోహణీ త్వగ్దద్లక్షదమేదోమేహకఫాస్తజిత్.

౧౫౭

పైజెప్పిన కరక, తాని, ఉసిరికకాయలు, మూడును చేరిన త్రిఫలములన బడును. ఈ త్రిఫలములు రసాయనములో శ్రేష్ఠంబైనవి. సెత్రరోగమును హరింప జేయును. వ్రణముల నార్చును. కుష్ఠముమొదలగు చర్మరోగములు, వ్రణమునందు స్నానము, మేదస్సు, ప్రమేహము, కఫము, రక్తరోగము వీనిని శమింపజేయును.

❧ త్రిజాత చతుర్థాశగుణము ❧

సకేసరం చతుర్జాతం త్వక్వస్త్రైలం త్రిజాతకం,
పిత్తప్రకోపి తీక్ష్ణోష్ణం రూక్షం దీపనరోచనమ్.

౧౫౮

దాల్చినీచెక్క, అకుపత్రి, వీలకులు ఈమూడిటియొక్క కూటమి త్రిజాతక మనియు, త్రిసుగంధమనియు జెప్పబడును. వీనితోడ నాగకేసరములుజేరిన చతుర్థాతక ఇవి పిత్తమును ప్రకోపింపజేయును. తీక్షణముగ, ఉష్ణముగ నుండును. కల్గియుండును. అగ్నిదీపనమును, రుచిని గలుగ జేయును.

❧ మిరియములగుణము ❧

రనే పాకే చ కటుకం కఫఘ్నం మిరిచం లఘు,

మిరియములు కటువైనరేగుము పాకముగలవి. కఫమును హరింపజేయును. లఘు వుగనుండును. పైష్టోకములో జెప్పియుండు పిత్తప్రకోపాది గుణములును గలవిగనుండును.

❧ పిప్పలిగుణము ❧

శ్లేష్మలా స్వాదుశీతాద్ధా గుర్వి స్నిగ్ధా చ పిప్పలీ
సా శుష్కా విపరీతాతస్నిగ్ధా వృష్యా రనే కటుః,
స్వాదుపాకానిలశ్లేష్మశ్వాసకాసాపహా సరా.

౧౫౯

౧౬౦

న తామత్యపయుండేత రసాయనః ధిం వినా,

పచ్చిపిప్పలి జ్వేషమును జేయును. మధురముగ నుండును. శీతమయిన పీర్ష్యముగలది. గురువుగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. ఎండినపిప్పలి పచ్చిపిప్పలికంటె విరుద్ధముగ నుండును. (అనగా ఉష్ణమైన పీర్ష్యము గలదిగ, లఘువుగ నుండునని భావము.) స్నిగ్ధముగ నుండును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. కటువైన రసముగలది. మధురమైన పాకము గలది. వాల్మము, జ్వేష్మము, శ్వాసము, కాశము వీరిని హరింపజేయును. శరీరమునందు శిఘ్రముగ వ్యాపించును. పిప్పలికి ఇట్టిగుణములు గలిగియుండినచు దానిని వర్ధమానాది రసాయనవిధి యందుతప్ప తక్కిన విధులయందు విశేషముగా నుపయోగింపబడదు.

—౨౭ శుంఠిగుణము ౨౭—

నాగరం దీపనం వృష్యం గ్రాహి హృద్యం విబంధనుత్. ౧౬౧
రుచ్యం లఘు స్వాదపాకం స్నిగ్ధోష్ణం కఫవాతజిత్,

శుంఠి అగ్నిదీపనమును జేయును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. మలమును బంధించును. హృదయమునకు హితకరమైనది. స్తోతోబంధమును పోగొట్టును. (అనగా ప్రోతస్ఫులన శుద్ధిపరచును.) రుచిగ, లఘువుగ, మధురపాకముగలదిగ, స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగ నుండును. కఫవాతములను హరింపజేయును.

—౨౮ అల్లపుగుణము ౨౮—

తద్వదార్ద్రకం

అల్లము శుంఠితో సమానమయిన గుణము గలది.

—౨౯ త్రికటుకగుణము ౨౯—

ఏతచ్చ త్రయం త్రి కటుకం జయేత్.

స్థౌల్యాన్ని సదనశ్వాస కాసశ్లేషదపీనసాఙ్,

మిరియములు, పిప్పళ్లు, శుంఠి అను నీ మూటియొక్క కూటమి మనబడును. ఇది శరీరస్థౌల్యము, అగ్నిమాంద్యము, శ్వాసము, కాసము, శ్లేషదము, పీనసము, వీరిని హరింపజేయును.

—౩౦ చవ్యము, మోడి, వీనిగుణము ౩౦—

చవికా విప్పలీమూలం మరిచాల్యాంతరం గుడైః. ౧౬౩

చవ్యము, మోడి అను నీ మూడును మిరియములకంటె స్వల్పమయిన గుణము గలవి. (అనగా కటువైన రసము పాకము గలవిగ, లఘువుగ, ఉష్ణమయిన పీర్ష్యముగలవిగ, కఫహరముగ నుండునని తాత్పర్యము.)

❧ చిత్తమూలగుణము ❧

చిత్తకోఽగ్ని సమః పాకే శోఘార్కః కృమికుష్ఠహః,

చిత్తమూలము అగ్నితో సమానమయినది. (అనగా పాకమువలన నత్కుష్ఠముగ నుండునని తాత్పర్యము.) శోఘ, అర్కస్సు, క్రిములు, కుష్ఠము వీనిని హరింపజేయును.

❧ పంచకోలము, దానిగుణము ❧

పంచకోలకమేతచ్చ మరిచేన వినా స్తృతమ్.

౧౬౪

గుల్మస్టీహాదరానాహ శూలఘ్నం దీపనం పరం,

వైశేష్ఠినవానిలో మిరి మములుతప్ప తక్కినవియగు పిప్పలి, మోడి, చవ్వము, చిత్తమూలము, శుంఠి అను నీ యైదిటియొక్కకూటమి పంచకోల మనబడు నని వైద్యక తంత్రములయందు జెప్పబడియున్నది. ఇది గుల్మము, స్టీహము, ఉదరరోగము, ఆనాహము, శూల వీనిని పోగొట్టును. మిక్కుటముగ అగ్నిదీపమును గలుగజేయును.

❧ మహాపంచమూలము, దానిగుణము ❧

బిల్వకాశ్యర్యతర్కారీ పాటలాటుండుకైర్ హత్.

౧౬౫

జయేత్కషాయ త్తిక్తోష్ణం పంచమూలం కఫానిలౌ,

మారేడు, గుమ్మడు, తక్కెడ లేక కూరనెల్లి, కలిగొట్టు, దుండిలము అను నీ యైదిటియొక్క కూటమి మహాపంచమూలము అని వైద్యకతంత్రములయందు ప్రసిద్ధముగా జెప్పబడియున్నది. ఇది వగరుగ, తిక్తముగ, ఉష్ణముగ ఘండను. కఫవాతములను పోగొట్టును.

❧ స్రావ్యపంచమూలము, దానిగుణము ❧

స్వం బృహత్త్యంశుమతీద్వయగోతురకైః స్తృతమ్.

౧౬౬

కృదు పాకరసం నాతిశీతోష్ణం సర్వదోషజిత్,

ప్రాకుడు, పెద్దములక, మయ్యాకుపొన్న, కోలపొన్న, వల్లేరు అను నీ యైదిటియొక్క కూటమి స్రావ్యపంచమూలమని వైద్యకతంత్రములయందు జెప్పబడియున్నది. ఇది మధురమైక పాకరసములు గలదిగ నుండును. స్వల్పముగా శీతలమును, ఉష్ణమును జేయును. సర్వదోషములను పోగొట్టును.

❧ మధ్యమపంచమూలము, దానిగుణము ❧

బలా పునర్నవై రంధశూర్పపల్లిద్వయేన తు.

౧౬౭

* త్తిక్తోష్ణం ఇతి పా.

మధ్యమం కఫవాతఘ్నం నాతిపి త్తకరం సరం,

ముత్తవపులగము గలిజేరు, (చిట్టాముట్టి), అముదపువేరు, పిల్లపెసర పెద్దపెసర శేఖ, అను నీ యైదిటియొక్క కూటమి మధ్యమగుచుమూల మనబడును. ఇది కఫవాత, ములను హరింపజేయును. స్వల్పముగా పిత్తము జేయును. మలాదులను భేదించును.

❧ జీవనాఖ్యంపంచమూలము, దానిగుణము ❧

అభీరునీ రాజీవంతీజీవకర్షభకైః స్మృతమ్.

౧౬౮

జీవనాఖ్యం చ చతుష్యం వృష్యం పిత్రానిలాపహం,

అభీరు (అనగా పిల్లిపీచర), వీర (అనగా పెద్దమ్మడు) జీవంతి (అనగా పాల కూర) జీవకము. ఋషభకము, అను నీ యైదిటియొక్క కూటమి జీవనాఖ్యపంచ మూల మనబడును. ఇది నేత్రహితకారి, తుక్రమును వృద్ధిజేయును. పిత్తవాతములను హరింపును.

❧ తృణపంచమూలము, దానిగుణము ❧

తృణాఖ్యం పిత్తజిద్ధర్భకాశేక్షుశరశాలిభిః.

౧౬౯

దర్భ, కాశ (అనగా కుందురెల్లు) ఇక్షు (అనగా తిప్పరెల్లు) శర (అనగా జెల్లు) శాలి (అనగా కిక్కునగడ్డి) అను నీ యైదిటియొక్క కూటమి తృణ పంచమూల మనబడును. ఇది పిత్తమును హరింపజేయును.

“అశాశృంగీహారద్రా చ విదారీ సారిబామ్పతా,

వల్త్యాఖ్యం కంటకాఖ్యంతు శ్వదంత్రాభీరునైర్యకైః,

అహింస్రాకరమర్దశ్చ సర్వదోషహరాస్తు తే.”

ఒడ్డి, పసపు, నేలగుమ్మడు, సుగంధిపాల, తిప్పతీగె, ఇవి వల్లిపంచమూ వల్లేరు, పిల్లిపీచర, ములుగోరింట, ఆరుదొండ, కలివి, ఇవి కంటకాఖి మనబడును. ఈ రెండును సమస్తరోగములను హరింపజేయును.

అవ. మరియు సువర్ణాదిగుణములు అష్టాంగసంగ్రహమునం దిట్లు చెప్పబడియెను

“సుషర్ణం బృంహణం స్నిగ్ధం మధురం రసపాకయోః,

విషదోషహరం శీతం సకషాయం రసాయనమ్.

రూప్యం స్నిగ్ధం కషాయాఘ్నం విపాకే మధురం సరమ్,

వయస్యః స్థావనం శీతం లేఖనం వాతపిత్తజిత్.

తామ్రం సతిక్తమధురం కషాయం లేఖనం లఘు,

కటుషాకరసం శీతం రోపణం కఫపిత్తజిత్.

కాంగ్యం కషాయానురసం విశదం లేఖనం సరమ్,
 దృష్టిప్రసాదనం రూక్షం తిక్తం పిత్తకఫాపహమ్.
 సతి క్షలవణం భేది పాండుత్వక్రిమివాతనుత్,
 లేఖనం పిత్తలం కించి త్రపుసీనం చ తద్గుణమ్.
 చక్షుష్యం కృష్ణలోహం తు కషాయం స్వాదుతిక్తకమ్,
 లేఖనం వాతలం శీతం క్రిమిపిత్తకఫప్రణుత్.
 ముక్తావిద్రుమవజ్రాణి వైడూర్యశుటికాదికమ్,
 మణిరత్నం సరం శీతం కషాయం స్వాదు లేఖనమ్.
 చక్షుష్యం ధారయేత్పాణౌ పాప్తాఽలక్ష్మీవిషాపహమ్,
 సత్కారణాష్టవిధ్యశ్చ కాచో దృష్టికృరంజనాత్.
 శంఖో దధిమతా శీతో కషాయావతిలేఖనా.
 తుల్యం కటుకం త్వారం కషాయం విశదం లఘు.
 లేఖనం భేది చక్షుష్యం కంఠూకృమివిషాపహమ్,
 విశదో వైరికః స్నిగ్ధః కషాయమధురో హిమః.
 కఫస్మీ తిక్తకటుకా మనోహ్వ లేఖనీ సరా,
 స్నిగ్ధం కషాయం కటుకం హరితాలం విషప్రణుత్.
 కషాయమధురం శీతం లేఖనం స్నిగ్ధమంజనమ్,
 రక్తపిత్తవిషచ్ఛద్ధి హి ధ్వాఘ్నం దృక్ప్రసాదనమ్.
 ప్రోతోంజనం వరం శత్ర తతస్సావీరకాంజనమ్,
 ఘ్నం తిక్తకటుకం భేది సోష్ణం రసాంజనమ్.
 దోషప్రశమనం కాసమోహక్షయూపహమ్,
 కఫఘ్నముష్ణకటుకం శిలాజతురసాయనమ్.
 తిక్తం చ భేదనం యోగి వాహిత్యాత్సర్వరోగజిత్,
 కషాయమధురా రూక్షా కఫస్మీ వంశరోచనా.
 తుగాక్షీరీ త్నయశ్వాసకాసస్మీ మధురా హిమా,
 కారవ్యః కుంచికాఽజాడీ కబరీ ధాన్యతుంబరు.
 అన్నగంధహరం రుచ్యం దీపనం కఫవాతజిత్,
 బాష్పికా కటుతీక్ష్ణోష్ణా క్రిమిశ్లేష్మహరా పరమ్.
 తద్వచ్చ రాజికా విఘ్నసాధనీ దీపనీ పరమ్,
 శూలాటోపహరా రుచ్యా దీప్యకః శోష్ణకూలజిత్.

అహృద్యాస్పర్శ పాః స్నిగ్ధా బాహ్యోఽచక్షుఃక్రిత్తితాః,
 శతాహ్వో కుష్ఠతగరసురదారుహారేణవః.
 ఏలైలవాలుసరల త్వగ్ద్వ్యభిరభిచోరకాః,
 లఘూష్ణాః కటుకా పాకే కఫవాతనిబర్హణాః.
 వైర్యకస్తిక్తమధురః స్నిగ్ధోష్ణః కఫవాతజీత్,
 వస్తిమూత్రవిబంధభూన్ పృష్ఠ్యో గోక్షురకో హిమః.
 పాచనం కఫపిత్తఘ్నం తిక్తం శీతం విషాహ్వయమ్,
 కఫఘ్నం తిక్తకటుకం ముస్తం సంగ్రాహి పాచనమ్
 తిక్తాఽమృతా త్రిదోషసేషు గ్రాహిణ్యష్టా గసాంరసి,
 దీపనీ జ్వరహృద్దాహకామలావాతరక్తసుత్.
 తిక్తశీతో జ్వరహరౌ లఘూభూనింబవర్హణౌ,
 నింబస్త్రితో హిమః కుష్ఠ కృమిపిత్తకఫాపహః
 మహానింబః వరం గ్రాహి కషాయో రూక్షశీతలః,
 గుగ్గులుః పిచ్చిలః స్ఫుర్యే విశదోఽభ్యసహరః.
 సస్వాద సృకటు స్తిక్త స్సహాయో రసాయనమ్,
 వ్రణ్యః స్వర్ణ్యః కటుః పాకే రూక్షస్సూక్ష్మోఽగ్నిగీషహః.
 క్షేదమేదోఽనిలక్షేష్ఠగంఢమేహాపబీష్పమీకా,
 పిటకాగ్రంధిశోఫాంశ్చ హంతుష్టస్సగ్నిసవో లఘుః.
 శంఖపుష్పీ సరా తిక్తా మేధ్యా కృమినిహపహః,
 కటుతిక్తోష్ణమధురా స్నిగ్ధా స్వాదుకఫాపహః.
 పిత్తా స్రవిషతృష్ణాహకృమిఘ్నం గురు రూక్షణమ్,
 సర్వం సతిక్తం మధురం చందనం శిశిరం పరమ్.
 లఘు రక్తం తథోశీరం వాతలం పాచనం చ తత్,
 జ్వలతిసారవమధురక్తసిత్తకఫాపహమ్.
 మధుకం రక్తపిత్తఘ్నం వ్రణశోధనరోపణమ్,
 గురు స్వాదు హిమం పృష్ఠ్యం చక్షుష్యం స్వరివర్ణకృత్.
 కటుతిక్తే నిశే కుష్ఠమేహపిత్తకఫాపహే,
 ప్రలేపాజ్జయతః కంఠాం శోఫం దప్తవ్రణం విషమ్
 ప్రపాండరీకం చక్షుష్యం శిశిరం వ్రణరోపణమ్,
 కషాయమధురం తిక్తం రక్తపిత్తప్రసాదనమ్.
 అ-సూ—13

బలాత్రయం స్వాదు వృష్యం స్నిగ్ధం శీతం బలప్రదమ్,
 తత్ర నాగబల్య (?) క్షతక్షీణహితా గురుః.
 తాంబూలం కటుసత్వైర్దు రుచ్యముష్ణం కఫప్రణాత్,
 భేది సంమోహకృత్స్నాగం కషాయం స్వాదు రోచనమ్.
 జాతివస్త్రి కటుఫలం కంకోలకలవంగకమ్,
 లఘు తృష్ణావహం హృద్యం వక్త్రదోర్గంధ్యనాశనమ్.
 సస్వాదుతిక్తస్తృష్ణాఘ్నః కర్పూరశ్శేదనో హిమః,
 లతాకస్తూరికా దత్వస్తుభిశోషహరా పరమ్.
 కషాయం మధురం శీతం పద్మం పిత్తకఫాస్త్రజిత్,
 తద్వద్వకులపుగ్నాగకుముదోత్పలపాటలమ్.
 సచంపకం తథో న్యూనం గుణైః కిరీటకింశుకమ్,
 మాలతీమల్లికాపుష్పం తిక్తం జయతి మారుతమ్,
 విషపిత్తకఫాన్నాగం సిందువారం చ తద్గుణమ్,
 కఫఘ్నం కైతకం తిక్తం కైరీషం విషహారి చ.
 వాతలం పుష్పమాగస్త్యం కషాయం కఫపిత్తజిత్,
 బంధూకం శ్లేష్మలం గ్రాహి తద్వదేవ చ యూదికా.
 కఫఘ్నముష్ణవీర్యం చ కుంకుమం వ్రణశోధనమ్,
 అవల్లబైడగజజం బీజం వాతకఫప్రణాత్.
 ఆస్యా వర్ణశ్లేష్మ మేదస్సౌకుమార్యకృదవ్యధా,
 'ధ్యాగ్నిబలాయూషి కుర్యాచ్చంక్రమణం సుఖమ్.
 'స్యానులోమ్యం చ ఖుడస్తంభశ్రమాపహమ్,
 'ంజ్ఞం పాదత్రం బలకృచ్ఛక్రలం తథా.
 నేత్రహితం ధృత్రం వాతవర్షాతపాపహమ్,
 ప్రవాతోరాక్ష్యవైవర్ణ్యస్తంభకృద్దాహతృద్భ్రమాత్.
 శ్రమాగ్నిమూర్ఛాశ్చ జయేదప్రవాతముతోఽన్యథా,
 ప్రాగ్వాయురుష్టోభిష్యందీ తద్ద్వోషారోవిషకృమిన్.
 సన్నిపాతజ్వరశ్వాసమామవాయుం చ క్షోపయేత్,
 యామ్యో సృగారతకఫక్షీతసానిదుః కషాయకః.
 కషాయ పశ్చిమో రూక్షో లఘుర్నాతి విదహ్యతే,
 వాతకృత్కఫపిత్తఘ్నో మూర్ఛాదాహవ్రమాపహః.

స్నిగ్ధశ్శీతోలఘుసాస్పత్య ఉత్తరవృద్ధన్ ౨నిలః,
 బికానః కలురూక్షోష్ణ ఆగ్నేయతైచ మారుతః.
 అఘ్నో విదాహీ నైఋత్యో వాయవ్యస్తిక్త ఉచ్యతే,
 ఆతపో భృనుత్పత్ స్వేదదాహమూర్ఛావివర్ణతాః.
 కుర్యాత్పితౄనృవహీంశ్చ ఛాయా త్వేతాన్యవోహతి.”

సువర్ణము (బంగారు) శరీరమునకు పుష్టిని గలుగజేయును. స్నిగ్ధముగనుండును. మధురమైనరసము పాకముగలది. విషమును హరింపజేయును. శీతమైన నీర్మముగలది. కొంచెము వగరుగనుండును. రసాయనము (ముసలితనమును రోగములను హరించునది.)

రజతము (కెండి) స్నిగ్ధముగ, వగరుగ, పుల్లగ నుండును. మధురమైనపాకము గలది. శరీరమునందు త్వరగా వ్యాపించును. ఐయస్సును నిలుపును. శీతమైననీర్మము గలది, రసరక్తాదిధాతువులను శుద్ధిచేయును. వాఙ్మిత్రమును పోగొట్టును.

తామ్రము కొంచెముచేదుగ, మధురముగ, వగరుగ నుండును. రక్తాదిధాతువులను శోధించును. లఘువుగ నుండును. కటువైన పాకము, రసము గలది. శీతమైననీర్మము గలది. ప్రణమల నార్చును. కఫశిత్తములను పోగొట్టును.

కంచు కొంచెము వగరుగ నుండును. శరీరమును రక్తాదిధాతువులను శుద్ధిచేయును. శరీరమునందు వేగముగ వ్యాపించును. నేత్రములకు వైర్మల్యమును గలుగజేయును. రూక్షకారి. కొంచెము చేదుగ నుండును. పిత్తకఫమును పోగొట్టును.

తగరము కొంచెము చేదుగ, ఉప్పుగ నుండును. గడ్డకట్టియుండు మూడులను భేదించును. పొండువు, చర్మ, దోషము, కృములు, వాతము, వీనిని పోగొట్టును. రక్తాది ధాతువులను శుద్ధిచేయును. కొంచెముగా పిత్తమును జేయును. నీసమునకు ; గలిగియుండును

ఉక్కు నేత్రములకు హితముచేయును. వగరుగ, మధురముగ, చేదు వాతకరమైనది. శీతమైననీర్మముగలది. కృములు, పిత్తకఫము వీనిని హరింపజేయును.

ముత్తైయములు, పగడములు, వజ్రము, వైడూర్యము, స్ఫటికము మొదలగు రత్నములు శరీరమునందు శీఘ్రముగా వ్యాపించును. శీతమైననీర్మముగలవి. కషాయముగ, మధురముగ నుండును. రక్తాదిధాతువులను శుద్ధిచేయును. నేత్రములకు హితకరమైనవి. హస్తమునందు ధరించుటచే పాపము, ఆఘ్నే, విషము, వీనిని పోగొట్టును.

కాచము (అనగా గవ్వలు) కొంచెము ఉప్పుగ నుండును. ఉష్ణమైననీర్మము గలది, అంజనమువలన దృష్టికి మేలుచేయును.

శంఖము, సముద్రపురుగులు అను నీ రెండును శీతమైన వీర్యము గలవి. కషాయముగ నుండును. రక్తాదిధాతువులను మిక్కుటముగా శుద్ధిచేయును.

తుత్థము కాశముగ, ఉబ్బుగ, కషాయముగ నుండును. శరీరమును శుద్ధిచేయును. లఘువుగ నుండును. రక్తాదులను శుద్ధిచేయును. శరీరమునందు గడ్డకట్టియుండు మలాడలను భేదించును. నేత్రములకు హితకర మయినది దురద, క్రిములు, విషము వీనిని పోగొట్టును.

గైరికము (అనగా జేగురుతాయి) శరీరమును శుద్ధిచేయును. స్నిగ్ధముగ, కషాయముగ, మధురముగ నుండును. శీతమైనవీర్యము గలది. మణిశిల కఫమును హరింపజేయును. చేదుగ, కటువుగ నుండును. రక్తాదులను శుద్ధిపఱచును. శరీరమునందు త్వరగా వ్యాపించును. హరిదళము స్నిగ్ధముగ, కషాయముగ, కటువుగ నుండును. విషమును హరింపజేయును. అంజనపుతాయి (సుర్పారాయి) కషాయముగ, మధురముగ, శీతముగ నుండును. రక్తాదులను శుద్ధిచేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. రక్తపిత్తము, విషము, ఛర్ది, హిడ్డు (ఎక్కిల్లు), వీనిని హరింపజేయును. నేత్రములకు వైర్ధ్యము నిచ్చును.

స్రోతోంజనము అంజనమునకంటె శ్రేష్ఠమయినది. దానికంటె సావీరాంజనము శ్రేష్ఠంబు. రసాంజనము కఫమును పోగొట్టును. తిక్తముగ, కటువుగ నుండును. మేదశ్లేష్మదిగ్రంథులను పోగొట్టును. కొంచె ముష్ణముగ నుండును. శిలాజిత్తు యోగవహి (ఏవస్తువుతో గూడియుండునో అవస్తువునకు సమానముగ పనిచేయునది.) కావున ఆయావ్యాధుల ననుసరించి యుపయోగించునెడ రోగముల నన్నిటిని హరించును. ~~మరియు~~ క్షేమముగ కాసము, మోహము, త్షయము, కఫము వీనిని పోగొట్టును. ఉష్ణ

దును. రసాయనము. వంశరోచనము తిక్తముగ నుండును. మేదశ్లేష్మది పోగొట్టును. కషాయముగ, మధురముగ నుండును. రూక్షముగ నుండును. కఫమును హరించును. తపతీరి త్షయము, శ్వాసము, కాసము వీనిని పోగొట్టును. మధురముగ నుండును. శీతమయినవీర్యము గలది; కారవ్యము (అనగా సదావలు) జీలకఱ్ఱ, తెల్లజీలకఱ్ఱ, కఫరి (అనగా కారింగువ) దనియాలు, తుంబరులు, ఇవి అన్నగంధమును హరింపజేయును; రుచి నిచ్చును. అగ్నిదీపనము గలుగజేయును. కఫహాతములను పోగొట్టును. హింగువత్రి కటువుగ, తీక్షణముగ, ఉష్ణముగ నుండును. క్రిములు, శ్లేష్మము వీనిని విశేషముగా, బోగొట్టును. నల్లఆవాలు హింగువత్రితో సమానమయిన గుణము గలవి. విఘ్నములను పోగొట్టును. అగ్నిదీపనము జేయును. విశేషముగా శూలను కడుపుబ్బరమును పోగొట్టును. రుచికరమైనది. ఓమము, కోవ్య, శూతను

పోగొట్టును. సర్వపము (అనగా అవాలు) హృదయమునకు హితకరమైనది కాదు. స్నిగ్ధముగ నుండును. హింగుప్రతితో సమానమయినగుణము గలది.

సదాప, చెంగల్వకోస్తు, గ్రంథితగరము, దేవదారు, రేణుకలు, ఏలకులు, ఏలూ చాలుకము (అనగా నూగుదోస), సరళదేవదారు, లవంగపుచెక్క, వ్యాఘ్రాక్షిణము, కచో రములు, ఇవి లఘువుగ, ఉష్ణముగ నుండును. పాకమువలన కటువుగ నుండును. కఫము, వాతము వీనిని పోగొట్టును. నైర్మల్యము కొంచెము తిక్తముగ, మధురముగ, స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగ నుండును. కఫవాతములను పోగొట్టును.

పల్లెరు, పస్తీరోగము, మలమూత్రబంధము వీనిని పోగొట్టును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. శీతమైన వీర్యముగలది. విషాహ్వయము పాచరకారి. కఫపిత్తములను హరింపజేయును. తిక్తముగ, శీతముగ నుండును. తుంగము నైల కఫమును పోగొట్టును. తిక్తముగ, కటువుగ నుండును. మలమును గట్టిపఱచును. జీర్ణము చేయును.

తిప్పతీగె చేదుగ నుండును. త్రిదోషములను హరింపజేయును. మలమూత్రము లను బంధించును. ఉష్ణమయినవీర్యము గలది. రసాయనము అగ్నిదీపనకారి. జ్వరము, నేత్రతాపము, కామిల, వాతరక్తము వీనిని పోగొట్టును. శేలపేము, ఘర్పాటకము, అను నీ రెండును తిక్తముగ, శీతలముగ నుండును. జ్వరమును పోగొట్టును పేము చేదుగ నుండును. శీతమయిన వీర్యము గలది. కుష్మము, క్రీములు, పిత్తకఫము వీనిని పోగొట్టును. పెద్దపేము మిక్కుటముగా మలాదులను బంధించును. పహయముగ, రూక్షముగ, శీతల ముగ నుండును.

72

గుగ్గిలము స్ఫుర్యమువలన స్నిగ్ధముగ నుండును. భిక్షణమువలన శరీరమునకు శక్తి పఱచును. కొంచెము మధురముగ, కొంచెము కారముగ, చేదుగ, కొంచెము వాతకరమైనది. రసాయన మయినది. వ్రణము నారచును. స్వరమునకు హితముచేయును. పాకము వలన కటువుగ నుండును. రూక్షగుణము కల్గినది. ప్రోతోమార్గములయందు సంకరించును, అగ్నిదీపనకారి, క్షేదము (అనగా ఆమాశయమునందుండు క్షేప్తము) యెదోరోగము, వాతము, క్షేప్తము, గండము, ప్రమేహము, అపచి, క్రీములు, పిటికలు, గ్రంథులు, శోఫ, వీనిని పోగొట్టును. ఉష్ణమైనవీర్యము గలది. మలాదులను వెలిపుచ్చును. లఘువుగ నుండును. శంఖపుష్పి శరీరమునందు త్వరగా వ్యాపించును. చేదుగ నుండును బుద్ధిని వృద్ధి చేయును. క్రీములు, విషము వీనిని పోగొట్టును. కారముగ, చేదుగ, ఉష్ణముగ, మధురముగ, స్నిగ్ధముగ నుండును. హృదయమునకు హితకరమైనది. కఫమును హరింప జేయును.

సమస్తమైన చందనములు పితృరక్తము, విషము, దస్పి, తాపము, క్రిములు వీనిని హరింపజేయును. గురుత్వము రూక్షగుణము కలది. కొంచెము చేదుగ, మధురముగ నుండును. మిక్కుటముగా శీతమైనవీర్యముకలది. ఐట్టివేళ్లు లఘువుగనుండును. వాతమును జేయును. పాచనకారి జ్వరము, అతిసారము, వాంతి, రక్తపిత్తము, కఫము వీనిని పోగొట్టును అతిమధురము రక్తపిత్తమును హరింపజేయును. వ్రణములను శుద్ధిచేసి ఆర్పును. గురువుగ, మధురముగ నుండును. శీతమైనవీర్యము గలది. శుక్రమును వృద్ధి చేయును. నేత్రములకు హితకరమైనది. మంచిన్వరము, కాంతి వీనిని గలుగజేయును.

పసపు, మూసినపపు ఈరెండును కారముగ, చేదుగ నుండును. కుష్ఠము, మేహము, పిత్తము, కఫము వీనిని పోగొట్టును ప్రలేపనమువలన దురద, శోఫ, దుష్ప్వ్రణము, విషము వీనిని హరింపజేయును. ప్రపాండరీకము (కర్పూరపుబెండ), నేత్రములకు హితకరమైనది. శీతమైన వీర్యము గలది. వ్రణములు నార్పును. వగరుగ, మధురముగ, చేదుగ నుండును. రక్తపిత్తమును శమింపజేయును. ముత్రవపులగము, బల(చిట్టాముట్టి), అతిబల (పేరాముట్టి), నాగబల (జిబిలిక), అను సీబలాశ్రయము మధురరసము కల్గియుండును. శుక్రమును వృద్ధిచేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. శీతమైనవీర్యము గలది. బలకారి. వానితో నాగబల మిగుల బలకారి. క్షత, క్షీణులకు ష్యకరమైనది. గురువుగ నుండును. తమలపాపములు కారముగ, కొంచెము ఉష్ణగనుండును. రుచిని గలుగజేయును. ఉష్ణకరమైనది. కఫమును హరింపజేయును. పోకలు శరీరమునందు గడ్డకట్టియుండు మలాదులను భేదించును. మోహమును (మూర్ఛను) గల్గించును. కొంచెము కషాయముగ, మధురముగ నుండును రుచికరమైనది. జాపత్రి, కటుఫలము, కంకోలకము (అనగా తక్కినవి) అను అంగములు ఇవి లఘువుగ నుండును. హృదయమునకు హితకరమైనవి. దస్పి, మోహకరము వీనిని పోగొట్టును. పచ్చకర్పూరము కొంచెము మధురముగ, చేదుగ నుండును. దస్పిని హరింపజేయును. మేదః క్షేప్తాది గ్రంథులను పోగొట్టును. శీతమైన వీర్యముగలది. లతాకస్తూరి కర్పూరముతో తుల్యమైన గుణముగలది. ముఖశోషమును పోగొట్టును. వద్దము కషాయముగ, మధురముగ నుండును. శీతమైనవీర్యము గలది. పిత్తము, కఫరక్తము వీనిని పోగొట్టును.

పొగడ, పొన్న, తామర, కలువ, కలిగొట్టు. సంపంగి, వీనిపుష్పములు కద్దముతో తుల్యమైన గుణము గలవి. శోరంటము (అనగా ములుగోరింట) మోదుగు అను సీరెండు పుష్పములు పద్మమునకంటె కొంచెముతక్కువైన గుణము గలవి. మాలతీ(అనగా జాబిపూలు) మల్లికాపుష్పములు (అనగా మల్లెపూలు) ఇవి చేదుగ నుండును. వాతమును హరింపజేయును. నాగపుష్పము (అనగా మొల్లు) విషము, పిత్తము, కఫమువీనిని

హరింపజేయును. వావిలిపూలు నాగపుష్పముతో తుల్యమైన గుణము గలవి. కేళి పుష్పము (అనగా మొగలిపూలు) చేదుగ నుండును. కషమను శమింపజేయును. దిరిసెనపుపూలు విషమును హరింపజేయును. అగనిపూలు వాతమును జేయును. కషాయముగ నుండును. కఫశిత్తములను హరింపజేయును. బంధూకపుష్పము (అనగా మంకెన) క్లేష్టమును జేయును. మలమూత్రములను బంధించును. యూదికాపుష్పము బంధూకపుష్పముతో తుల్యమైన గుణము గలది.

కుంకుమపువ్వు కఫమును హరింపజేయును. ఉష్ణమైనవీర్యము గలది. వ్రణమును శుద్ధిచేయును. అపల్లంజము (అనగా బాపంచెట్టులు) తగరినెఱ్ఱలు వాతకషములను పోగొట్టును.

కదలక సుఖముగ గూర్చునియున్నయెడ శరీరమునకు వర్ణమును, మేదస్సును, క్లేష్టమును, శరీరసౌకుమార్యమును వృద్ధిజేయును. త్రోవనడుచుటవల్ల వైశిష్ట్యగుణములకు విరుద్ధముగ శరీరవర్ణమును మేదస్సును సౌకుమార్యము నశింపజేయును. జాతరాగ్నిని శరీరబలమును తియ్యును వృద్ధినిొందించును.

విడువక సంచరించుచున్నయెడ వాతమును అనులోమముగ సంచరింపజేయును. ఖండవాతమును స్తంభవాతమును హరించును. శ్రమమును పోగొట్టును.

చెప్పలను కాల్యకు దొడుగుకొని నడిచినచో పాదములను కాపాడును. బలమును గల్గించును. శుక్రమును వృద్ధినిొందించును. శరీరవర్ణమునకు శేత్రములకును హితకరము. గొడుగును ఁట్టుకొనినచో గాలిని వర్షమును ఎండను ఆపును.

పెనుగాలి రాక్ష్యము, విరుద్ధమైనవర్ణము, శరీరస్తంభము, వీనిని గలుగ జేయును. తాపము, దప్పి, భ్రమ, శ్రమ, అగ్నిమాంద్యము, మూర్ఛ వీనిని పోగొట్టును. సాధారణమైనగాలి దీనికంటె విరుద్ధముగ నుండును. ప్రాగ్వాతము (అనగా తూర్పుగాలి) ఉష్ణకరమైనది. క్లేష్టమును జేయును, చర్మదోషము, అర్కస్సు, విషము, క్రిములు, సన్నిపాతజ్వరము, శ్వాసము, ఆహారము వీని సధికకరములు. యక్షిణపుగాలి రక్తవాతము, కఫము వీనిని గలుగ జేయును. శీతమైనవీర్యము గలది. మధురముగ, కషాయముగ నుండును. ఁడమటిగాలి కషాయముగ నుండును; రూక్షకర మయినది. లఘువుగ నుండును. స్వల్పముగా విదాహము నిచ్చును, ఉత్తరగాలి వాతమును జేయును. కఫశిత్తములు, మూర్ఛ, సర్వాంగతాపము, భ్రమ వీనిని పోగొట్టును. స్నిగ్ధముగ నుండును. శీతమయినవీర్యము గలది. లఘువుగ నుండును. సాత్త్వికర మయినది. మధురాదివృద్ధసయోక్తముగ నుండును. ఈశాన్యమూలగాలి కటువుగ, రూక్షముగ, ఉష్ణముగ నుండును. ఆగ్నేయమూలగాలి కొంచెము పుల్లగ, విదాహకారిగ నుండును. నిర్మలిమూలగాలియు వాయవ్యమూల

గాలియు చేదుగ నుండును. ఎండ, భ్రమ, దష్టి, చెమట, సర్వాంగతాపము, మూర్ఛ, వైవర్ణ్యము, పిత్తరక్తము, అగ్నివృద్ధి వీనిని గలుగజేయును. నీడ వైజెషిన శ్రమ మొదలగువానిని పోగొట్టును. అని సువర్ణాది వస్తువులయొక్క గుణములు విశేషముగా అష్టాంగ సంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

శూకశింబీజపక్వాన్నమాంసశాకఫలాషధైః,

వర్ణితైరన్న లేశోఽయమక్తో నిత్యోపయోగికః.

౧౭౦

సెమలివరి మున్నగు శూక (ముండ్లుకల) ధాన్యము, పెసలు మున్నగు శింబీధాన్యము, పక్వాన్నము, మాంసములు, శాకములు, ఫలములు, ఔషధము, వీనిచే నెల్లప్పుడు సుఖయోగకారిగ నుండు పదార్థములయొక్క శ్వల్పభాగము జెప్పబడినది.

“తిలశో నిషేవ్యమాణం విషమపి సంజాయతేఽమృతసమానమ్,

భిల్లాతకస్సహతిలైస్తత్కార్యసి కృష్ణముపహంతి.

సంస్కారేణ లఘుభ్యస్సక్తుభ్యస్సిద్ధమపి షిణ్ణికాగురవః,

మరువాసివ్యతినాత్త్వం దధిశీలంశమికరీరాణామ్.

ఘృతదుగ్ధం హేమం తే మందాగ్నికఘోత్తరం భవేత్ప్రాయః,

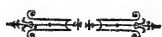
దధిదుగ్ధం వాతఘ్నం తదజారం వాతకృద్భవతి,

రేచనమపి చ త్రీరం గవ్యం సంగ్రాహి కస్యచిచ్ఛవతి.”

కొంతకాలమువరకు విషమునకూడ తిలప్రమాణముచొప్పున నేవించుచుండినచో నది అమృతముతో గమానముగ శరీరబలాదల గల్గించును. జీడిగింజలను తిలలతో జేర్చి భుజించుచుండిన కృష్ణమును హరించజేయును. సంస్కారము చే లఘువుగ నుండునట్టి పేపుడుబియ్యపుపిండివలన జేయబడిన ఉంటలు మిగుల గురువుగ నుండును. పెరుగు, పీలు (అనగా గోగు) ఒమ్మి, కరీరము (నెదురుమోపు) ఇవి జాంగలదేశమునందు వసించువారలకు మిగుల సాత్త్వికర మైనవి. హేమంతకాలమునందు ఘృతము, త్రీరము అను నీ రెండును తఱుచుగ నగ్నిహింద్యమును గలుగజేయును. పెరుగు, పాలు అను నీరెండును వాతమును జేయును. ఆవుపాలు విరేచనకారియైనను ఒకానొక పురుషునకు మలమును బంధించును. ఇటుల మాత్ర, యోగము, క్రియ, దేశము, కాలము మొదలగు విశేషములవలన వైజెషిన ప్రవ్యములయొక్క గుణములకూడ విచరీతములుగ నగును. కాబట్టి బుద్ధిమంతు డగువైద్యుడు స్వబుద్ధిచే మాత్రాయోగాదుల ననుసరించి వస్తుగుణముల నూహించుకొనవలయును. ఈ తంత్రకారుడు గ్రంథవిస్తరభీతిచే మాత్రాయోగాదులను స్ఫుట్టముగా జెప్పక విరమించెను. అయిన నాయాసందర్భములయందు యుక్తిచే జేప్పియున్నాడు.

వివిధౌషధవర్గము ముగిసెను.

సప్త మా ధ్యాయము

అవ. పూర్వాధ్యాయమునందు శరీరధారణార్థమై అన్నపానస్వరూపము చెప్పబడినది. వ్యాయామములైన అన్నపానములుకూడ విషాదులచే దుష్టంజైఁచో రోగోత్పత్తికిగాని, లేక మరణమునకుగాని కారణం బగును. కాబట్టి అన్నరక్షాధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

అన్నరక్షాధ్యాయప్రారంభము ౧౦

సూ అథాతోఽన్నరక్షాధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యమః

ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

అన్నపానస్వరూపాధ్యాయానంతరము అన్నరక్షణం బావశ్యకం బగుటచే అన్నరక్షణమును బోధించునట్టి అన్నరక్షాధ్యాయమును వివరించెదము.

రాజసమిషమున వైద్యుడు పసింపవలయు ననుట ౧౧

రాజా భాజగృహసన్నే ప్రాణాచార్యం నివేశయేత్,

సర్వదా స భవత్యేవం సర్వత్ర ప్రతిచాగృవిః

౧

సర్వకాలములందు రాజగృహసమీపమునందుండవైద్యుడు రాజుయొక్క అన్నపానశయనాదులయందు మిగుల జాగరూకుడై యుండును. కాబట్టి రాజు తన గృహసమీపమునందు వైద్యుని వసింపజేయవలయును.

వైద్యునికి రాజరక్షణావశ్యకత్వము ౧౨

అన్నపానం విషాద్రక్షేద్విశేషేణ మహీపతేః,

యోగక్షేమా తదానుత్రై ధర్తాద్యా యన్నిబంధనాః.

౨

అన్నమునందు ధర్తార్థకామమోక్షాదులు యోగక్షేమాధీనంబులై యుండును. అట్టి యోగక్షేమములు రాజాధీనంబై యుండును. కాబట్టి రాజుయొక్క అన్నము, పానము, శయనము, వస్త్రము, మాలికలు మొదలగువానియందు విషసంబంధము గలుగకుండ వైద్యుడు రక్షింపుచుండవలయును. యోగము అనగా అన్నవస్త్రాది ప్రాప్తి. క్షేమము అనగా అన్నాదులకు చోరాదులపద్రవము గలుగకుండ రక్షించుట.

విషసంబంధముగల అన్నలక్షణము ౧౩

ఓదనో విషవాక్ సాంద్రో యాత్యవిస్త్రావ్యతామివ,

చిరేణ సచ్చితే పక్వో భవేత్పర్యుషితోపమః.

3

మయూరకంఠతుల్యోష్ఠా మోహమూర్ఛాప్రసేకకృత్,
హీయతే వర్ణగంధాద్యైః క్లిద్యతే చంద్రకాచితః. ౪

విషసంబంధముగలయన్నము గట్టిగ, ఒక్కొక్కకణముగ విభజించుటకు వలనుపడక
యుండును. చిరకాలముమీద జీర్ణ మగును. పాకమయినతోడనే పర్యుషితాన్నమువలె
నుండును. సెనులికంఠమువలె నానావర్ణములు గలదై యుండును. వేడిలేనిదిగ నుండును.
అట్టియన్నము నుపయోగించుటచే మోహము (అనగా చిత్తము లేకుండుట), మూర్ఛ
(అనగా సంజ్ఞాహీని), ప్రసేకము (నోట నీరుగారుట), అను నీలక్షణములు గలుగును.
విషసంబంధముగల యన్నమునకు మంచినర్ణము, గంధము మొదలగునవి కొఱవడియుం
డును. జలమధ్యములో వేయబడిన తైలబిందువువలెనే విచిత్రమైన బిందువులతోగూడి
తడిగ నుండును. ఈ ప్రకారము విషసంబంధము గల యన్నాదులను చక్షురాదీంద్రియ
ములచే బరీక్షింపవలయును.

— విషసంబంధముగల వ్యంజనలక్షణము —

వ్యంజనానాశు శుష్కంతి ధ్వజ్జ్వక్వాథాని తత్ర చ,
హీనాతిరిక్తా వికృతా ఛాయా దృశ్యేత నైవ వా. ౫
ఘనోర్ధ్వరాజీసీచుంతతంతు బుద్బుదసంభవః.
విచ్ఛిన్నవిరసా రాగాః ఖాడవాశ్శృకమామిషమ్. ౬

విషసంబంధమువలన పెరుగు, చల్ల, దానిష్టుపండు మొదలగువానిచే సంస్కా
రము చేయబడినసూపము మొదలగు వ్యంజనములు శీఘ్రముగా శుష్కములుగ నగును.
క్వాథముతో గూడియుండు వ్యంజనములు నల్లగ నగును. క్వాథములో తనయొక్క
ప్రతిబింబము శిరము మొదలగు అంగములు లేనిదిగగాని, లేక గొప్ప యంగములతో
గూడినదిగగాని, లేక వికారరూపముగలదిగగాని గనపించును. లేక ప్రతిబింబమే గన్న
ట్టకుండును. అధికమైన లవణాదులతోగూడియుండునట్టి ద్రవమైన వ్యంజనములలో
నులుగు, ఊర్ధ్వరేఖ, సీమంతము (అనగా పాడుటవలె నుండురేఖ) తంతువు (అనగా
నూలు) బుగ్గలు మొదలగునవి గలుగును. రాగము, ఖాడవము, శృకము, మాంసము
ఇవి ఒక్కొక్క ప్రదేశమునందు వివర్ణముగను, రసహీనముగను, ఒకటితోనొకటి చేరకయు
నుండును.

— విషసంబంధముగల మాంసాదిలక్షణము —

నీలా రాజీ రసే తామ్రాక్షీరే దధని దృశ్యతే,
శ్యావా పీతా సితా తక్రే ఘృతే పానీయసన్నిభా. ౭

* శ్యావ ఇతిపా.

కాళీ మద్యాంభసోః తౌద్రే హరితై లేఽరుణోఽమా,
పాకః ఫలానామామానాం షక్వానాం పరిశోభనమ్. ౩

ద్రవ్యాణామార్ద్రశుష్కాణాం స్యాతాం గ్లానివివర్జితే,
మృదూనాం కరిశానాం చ భవేత్స్వర్ణవివర్జయః. ౪

మాల్యస్య స్ఫుటితాగ్రత్వం మ్లానిగ్ధాంతరోద్భవః,
శ్యామమండలతా వస్త్రే శదనం తంతువత్త్వణామ్. ౧౦

ధాతుమాక్షికకాష్ఠాశ్చరత్నాదిషు మూక్తతా,
స్నేహస్పర్శప్రభాహానిస్సప్రభత్వం తు మృణ్మయే. ౧౧

విషసంబంధమువలన మంసరసములో నీలరేఖ, క్షీరములో ఎఱ్ఱని రేఖ, పెరుగులో కపిశ (కొలిరంగు) వర్ణముగలరేఖ, తక్రములో చనుపువర్ణముగ నల్లగుండురేఖ, ఘృతములో జలతుల్యముయినరేఖ, మద్యము ఉదకము వీనిలో కృష్ణవర్ణముగల రేఖ, లేనెలో చచ్చనివర్ణముగలరేఖ, తైలములో కొంచెము ఎఱ్ఱవర్ణముగలరేఖ నేత్రములకు గన్పట్టును.

“మస్తుస్యపి కపోతాభా రాజీ కృష్ణా తుహాచకే”

విషసంబంధమువలన పెరుగుమీసిమీగడలో పావురపిట్టతో తుల్యముయిన వర్ణముగల రేఖ, పులికడుగులో కృష్ణవర్ణముగలరేఖ, ద్రవపదములో కపిలవర్ణముగలరేఖ గనుపించునని గ్రంథాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది. అటులనే అపక్వముగ నుండు ఫలములకు పరిపాకము, చక్కముగ నూడు ఫలములకు పరిశోధనము (అనగా మురిగిపోవుట) తడిగానుండువస్తువులకు మ్లాని, ఎండియుండువస్తువులకు వైవర్ణ్యము, మృదువుగనుండు వస్తువులకు కారిన్యము, కఠినముగ నుండువస్తువులకు మృదుత్వము, పుష్పాదులకు అగ్రభాగమునందు చీలుట వాడుట స్వగంధనాశము ఇతరగంధోత్పత్తి, దుప్పటి మొదలగు వస్త్రములలో నల్లనిబొట్టు, వస్త్రముయొక్క నూలు స్వయముగ చీకుట, కంబళి మొదలగువాని యందలి రోగము లూడుట, లోహాదిధాతువులు, ముత్తీయములు, ప్రాసులు, తాళ్లు, వజ్ర వరకతాదిరత్నములు, వీనియందు బురదపూయబడినటు లుండుట, స్నేహము స్పర్శము కాంతి లేకుండుట, మట్టిపాత్రయందు ఓశేషమైనకాంతి ఇవి విషసంబంధమువలన గలుగును.

— విషదాతలక్షణము ౨౯ —

విషదః శ్యావశుష్కాస్యో విలక్షో వీక్షతే దిశః,

స్వేదవేషధుమాం *స్తస్తో భీతః స్థలతి జృంభతే. ౧౨

* స్తజ్ఞో ఇలిపా.

విషము నొసంగునట్టిమనుజుడు వైవర్ణ్యము గలిగి ఎండియుండు ముఖమును శయము గలవాడై లజ్జతోగూడి నలుదిక్కులయందు పలుమారు జూచుచు నుండుటయేగాక చెమట, వణకు, అద్వైత్యము, ఆచువానితో గూడి తనను మరుగుపరచుకొనుటకు యత్నించుచు నడచునపుడు నిస్కారణముగ కాలు తడబడుచు పలుమారు ఆవలింలలు విడుచుచు నుండును.

“అస్థానహాసీ వృష్టేఽసంబద్ధము త్తరం దదాతి నైవ వా వదతి వివక్షుర్వహ్య శ్శృంగుళః స్ఫోటయతి, శిరః కంఠాయతే, ఓషా లేధి, భువం విలిఖతి, క్రియాను త్వరతే, విపరితమాచరతి, స్వభూమా చ నావతిష్ఠతే.”

అకారణముగ నవ్వుచు, ప్రశ్నకు అసంగతమయిన ప్రత్యుత్తరముల జెప్పుచు నుండును. ఒకసంగతిని జెప్పబూని మోహమునుజెందును. ప్రశ్నయందు మెటికెలను విరుచును. తలను గోకికొనును. పెదవుల నాకును కాలితో భూమియందు గీచుచుండును ఒకానొకకార్యమునందు త్వరపడును. విరుద్ధమైన నడతలు గలవాడై యుండును. ఒకచోటను స్థిరముగ నిలువ కుండును. అని గ్రంథాంతరమునందు చెప్పబడియున్నది. కావున నీలక్షణములవలన విషము నొసంగినవానిని తెలిసికొనవలయును.

❧ అగ్నిచే విషయుక్తాన్నపరీక్ష ❧

ప్రాప్త్యాన్నం సంవిషం త్వగ్ని రేకావర్తః స్ఫుటత్యతి,

శిఖికంతాభధూమార్చిరనర్చిర్వోగ్రగంధవాన్.

౧౩

విషముతో గూడియుండునట్టి అన్నమును అగ్నియందు వైచినచో ఒకటే

జ్వాలగ లేచి చటచట యనుశబ్దము గలుగును. అగ్నియొక్కజ్వాలయు, పొగయు నేకులి కంఠమువలె చిత్రవర్ణము గలవిగ నుండును. అటుకాదేని అగ్నికి జ్వాలయే లేకుండును. శవగంధము గలవై యుండును. (విషసంబంధముగల అగ్నియొక్కధూమము ప్రశేకము, గగుర్పాటు, శిరమునందుపేదన, పీనసము, నేత్రబాధ వీనిని గలుగ జేయును.)

❧ పక్ష్యాదులచే విషయుక్తాన్నపరీక్ష ❧

మియంతే మక్షికాః ప్రాశ్య కాశః క్షూమస్వరో భవేత్,

ఉక్క్రోశంతి చ దృష్టైవ్వితచ్ఛుకదత్యూహసారికాః.

౧౪

హంసః ప్రస్థతి గ్లానిర్జీవంజీవస్య జాయతే,

చఘోరశ్యాఙ్మైరాగ్యం క్రౌంచస్య స్యాన్నదోదయః.

౧౫

కపోతపరభృద్దక్షచక్రవాకా జహత్యసూక్,

ఉద్వేగం యాతి మార్జారశ్శక్నస్తుంచతి వానరః.

౧౬

హృష్యేన్నయానస్తస్థప్త్యా మందతేజో భవేద్విషమ్,
ఇత్యన్నం విషవత్ జ్ఞాత్వా త్యజేదేవం ప్రయత్నతః. ౧౭
యథా తేన విషద్యేరన్నపి న త్సుద్రజంతవః,

విషముతో గూడియుండు అన్నమునందు ఈగలు చేరవు. చేరచో తక్షణము నశి మృతిచెందును. విషదుష్టమైన యాహారభక్షణమువలన కాకి వికారముగ నరచును. విషదుష్టమయిన యన్నమును జూడగానే చిలుక, కూతురుగుడ్డగిశిట్ట, లేక వానాయిల గోరిక అను నీచక్షులు గట్టిగ నరచును. హంస కాళ్లు తడబడి భూమిపై చెట్లను, వెన్నలపులుగు క్లానిసి జెందును. చకోరపక్షియొక్క నేత్రములు తెల్ల నగును. క్రాంచక్షికి (అనగా జక్కవపక్షికి) మదము గలుగును. పావురకట్ట, కోయిల, దక్షిణము (అనగా కోడి) చక్రవాకపక్షి ఇవి ప్రాణములను విడుచును. పిల్లి భయపడి వూకును. కోతి మలోభ్యర్థ నముజేసి ముఖమును త్రిప్పుకొని రోదనముచేయును. నెమలికి రోమహర్షణము గలుగును. నెమలిదర్శనమువలన విషమునకు లేజచ్చు కొరవడును ఇట్టి జరిగవలన అన్నాదులకు విషసంబంధము గల దని యెఱిగి వానిచే నీగలు మొదలగు జంతువులు మృతి జెందకుండునటుల ప్రయత్నపూర్వకముగా దూరమునందు వర్జింపవలయును.

— విషాన్నస్పర్శజరోగతచ్ఛిక్ష ౨ —

స్పృష్టే తు కంఠూదాహోమాజ్వరా ర్దిసోస్థిటసు ప్తయః. ౧౮
సఖరోమచ్యుతిశ్శోభస్సేకాద్యా విషనాశనాః,
శస్తాస్తత్రప్రలేపాశ్చ సేవ్యచందనపద్మకైః. ౧౯
ససోమవల్కతాళీసపత్ర కుష్మామృతానతైః,

విషముతో గూడియుండునట్టి అన్నాదులను ముఖము, హస్తము మొదలగు నంగములచే స్పృశించినచో దురద, శరీరమునందంటును ఒక్కొక్క ప్రదేశమునందును తాపము, జ్వరము, శూల, బొబ్బలు, కాళ్లుచేతులు చచ్చుబారుట, గోళ్లు, వెండ్రుకలుపూడుట, శోఫ అను నీ యుపద్రవములు గలుగును. వీనియందు సోమవల్కము (అనగా గుమ్మడిరేగు) తాళినపత్రి, చెంగిల్వకోస్తు, తిప్పతీగె, గ్రంధిగరము నీనితో గూడియుండునట్టి తెల్లపట్టివేరు, చందనము, పద్మకము, వీనిచే ప్రలేపనమును విషనాశకములైన సేకాదులనుచేయుట హితకరంబు.

— వక్త్రగతవిషోపద్రవములు, వానిచిక్షి ౩ —

లాలాజిహ్వార్థ్యయోర్జ్వాడ్యమూషాచిమిచిమాయనమ్. ౨౦
దంతహర్షోరసాజ్ఞాత్వం హనుస్తంభశ్చ వక్త్రగే,
సేవ్యాద్యైస్తత్ర గంఠూషాస్సర్వం చ విషజిగ్ధితమ్. ౨౧

విషము నోటియందు శగిలివచో జొల్లుకారుట, నాలుక, వెంపులు వీనియందు జడత్వము, తాపము. చిమచిమలాడుట, దంతహర్షము, నాలుకయందు రఘజ్ఞానము లేకుండుట, అంకిష్ట కిట్టుకొనుట అను నీయుపద్రవములు గలుగును. వీనియందువైజ్ఞేయ తెల్లవట్టివేరు మొదలగు నౌషధములచే గంధూషమును, విషహరంబులగు సమస్తయున క్రియలను చేయుట హితకరంబు.

— ఆమవక్వాశయగతవిహాపద్రవములు, వానిచికిత్స —

ఆమాశయగతే స్వేదమూర్ఛాఘానమదభ్రమాః,
రోమహర్షో వమిర్దాహశ్చక్షుర్హృదయరోధనమ్. ౨౨

బిందుభిశ్చాచయోఽంగానాం పక్వాశయగతే పునః,
అనేకవర్ణం వమతి మూత్రయత్యతిసార్యతే. ౨౩

తంద్రా కృశత్వం పాండుత్వముదరం బలసంక్షయః,
తయోర్వాంతవిరిక్తస్య హరిద్రే కటభీం గుడమ్. ౨౪

సిందువారితనిష్పావబాష్పికాశతపర్వికాః,
తండులీయకమూలాని కుక్కుటాండమవల్లజమ్. ౨౫

నాచనాంజనపానేషు యోజయేద్విషశాంతయే,

విషముచే దుష్టమైన యన్నము ఆమాశయమును జెందినచో స్వేదము, మూర్ఛ, ఆధ్వానము, మదము, భ్రమము, రోమహర్షణము, వాంతి, తాపము, నేత్రములు తెలియకుండుట, అలో మ్మడచుట అను నీయుపద్రవములు కలుగును. విషదుష్టమైన యన్నము పక్వాశయమును జెందినయెడల శరీరము నానావిధబిందువులచే వ్యాప్తంబైయుండును. నానావిధవర్ణములుగ వాంతి యగును. మూత్ర మధికముగ వెడలును. అతిసారము, తంద్ర, కృశత్వము, పాండువు, ఉదరరోగము, బలక్షయము అను నీవ్యాధులు కలుగును. వైజ్ఞేయ ప్రకారము ఆమాశయపక్వాశయములయందు విషసంబంధముగల పురుషులలో ఆమాశయమునందు విషసంబంధముగల పురుషునికి యథాయోగమున మ్రంగకాయ, అలాబు (సారతీగ) కుంభి (అనగా గుమ్మడిరేగు) వీరకాయ లేనె ఆనుములు వీనితో గూడి యుండునట్టియుదకముచే వమనకర్తను జేయించి పిదప స్నేహకర్తను విరేచనమును జేయింపవలయును. పక్వాశయమునందు విషసంబంధము గల పురుషునికి యథాయోగముగ పూర్వోక్తౌషధములచే వమనముజేయించి నీలిసీఫలము (అనగా నీలికాయల) తోగూడియుండునట్టి ఘృతముచే విరేచకము చేయింపవలయును. ఇట్లు యథాయోగముగ వమన విరేచనకర్తలనుచేయించి పసుపు, మ్రానిపసుపు, కటభి (అనగా గినియ)

గారపడు, వానిలి, అచుములు బాష్పిక (అగగా హింసపరి) శతపర్వకా (అనగా నల్లవన) తండులీయకములము (అనగా చిట్టివేరు) కుమ్మటాండము (అనగా కోడి గ్రుడ్డు) బావంచి అను నీ యాషధములను నస్యము, అంజము, పాకము వీనిని విష సప్తత్యర్థమై యుపయోగింపవలయును.

— విషనివర్తక బౌషన్దోపయోగము —

విష * భుక్తాయ దద్యాచ్చ శుద్ధాయోర్ధ్వమథస్తథా, ౨౬
సూత్తం తామ్రరజః కాలే సత్కారం హృద్విశోధనమ్,
శుద్ధే హృది తతశ్శాణం హేమచూర్ణస్య దాపయేత్. ౨౭

విషమును భుజించియుండువానికి వమనవిరేచనములు జేయించి సూత్తంబును, హృదయశుద్ధికారియైన తామ్రరజస్సును (రాగిరాపాడిని) తేనెతోజేర్చి కాలమును దేశమును సాత్త్వికమును ప్రకృతిని చక్కగ గమనించి తదనుసారముగ నొసంగవలయును. హృదయము శుద్ధియైన పిదప శాణప్రమాణము (అనగా కర్షణములో నాల్గవ భాగము) గల హేమచూర్ణమును కాలదేశకాదుల ననుసరించి యొసంగవలయును.

— హేమపానము చే విషనివారణము

న సజ్జతే హేమపాంశే పద్మపత్రేఽంబువద్విషమ్,
జాయతే విపులం చాయుః గరేఽవ్యేష విధిః స్మృతః. ౨౮

హేమమును భుజించువానియొక్క శరీరమునందు తామరాకులలోని జలము వలెనే విషము సంబంధించకుండును. హేమభక్షణముచేయువానికి దీర్ఘమైన ఆయువు గలుగును. గరసంబంధమునందును యీవిధినే జేయవలయును.

— విరుద్ధాహారజనితోపద్రవములు —

విరుద్ధమపి చాహారం విద్యాద్విషగరోపమమ్,

పరస్పరవిరుద్ధములగు పదార్థముల నొకటిగనూర్చి భుజించినచో నయ్యది విరుద్ధా హారమని చెప్పబడును. అట్టి యాహారముచేత విషమువలనను గరమువలనను కల్గిన వ్యాధులైనను మరణించినను కల్గును.

“విసోఘ్నగుల్మవదవిద్రధిమేహయక్షతేజోబలస్త్పతిమతీంద్రియచిత్తశాశమ్,

కుశ్యాద్విరుద్ధమశనంజ్వరమస్రపిత్తమప్తాగదాంశ్చమహతోవిషవచ్చమృత్యుమ్.”

విరుద్ధమయిన యాహారము విషమువలెనే విసోఘ్నకము, గుల్మము, మదము, విద్రధి, మేహము, రాజయక్షము అను నీ రోగములను, తేజస్సు, బలము, స్మృతి, యుద్ధి, ఇం

ద్రియములు, చిత్తము వీనినాశనమును, జ్వరమును రక్తపిత్తమును ఎనిమిదివిధములైన మహారోగములను కల్పించును అని సంగ్రహమున నున్నది.

“వాతవ్యాధ్యశ్చరీషుష్ణమేహోదరభగందరాః,

ఆర్శాసి గ్రహణీత్యష్టౌ మహారోగాః ప్రకీర్తితాః.”

అనువచన ప్రకారము వాతరోగము, ఆశ్మరి, కుష్ఠము, మేహము, ఉదరము, భగందరము, అర్శస్సు, గ్రహణి అను నీయెనిమిది రోగములును మహారోగములని యెఱుఁగునది.

— సంయోగవిరుద్ధములు, అందు అనూపమాంసవిరోధివస్తువు —

అనూపమామిషం మాషక్షౌద్రక్షీరవిరూఢకైః.

౨౯

విరుద్ధతే సహ బిసైః మూలకేన గుడేన వా,

విశేషాత్పయసా మత్స్య మత్యేష్వపి చిలీచిమః.

30

అనూపదేశమునందు జనించిన మహావృగము, వారిచరణు, వారిశయము అను జంతువులయొక్క మాంసము మినుములు, లేనె, పాలు, విరూఢకము, తామరతూడు, ముల్లంగి, బెల్లము అను నీయేడిటితో జేరినచో విరోధించును. అనూపదేశమునందు జనించినమాంసములలో మత్స్యము పాలతో జేరినచో మిగుల విరోధించును. అమత్స్యములలోను చిలీచిమను మత్స్యము పాలతో జేరినచో అత్యంతముగ విరోధించును. చిలీచిమనుమత్స్యము ఎఱ్ఱి నేత్రములు రక్తవర్ణమయిన గీతలుగలవిగ నుండును. తరుచుగా భూమిలో సంచరించుచుండును. మిక్కుటముగా వ్రేవ్వుమును జేయును. కాబట్టి చిలీచిమనుమత్స్యమునకును, పాలకును మిక్కిలి విరోధము. ఇటుల పరస్పరము విరుద్ధములగుసాహారములను భుజించినచో వైజెష్ఠి విసాస్ఫీటక గుల్తాదిరోగములు జనించును. వానికి చికిత్స చేయబడినయెడల కాలాంతరమునందు ప్రాణములకుకూడ హరింపజేయును.

విరుద్ధమష్టుం పయసా సహ సర్వం ఫలం తథా,

తద్వత్కులుత్థవరకకంగుల్లమకుష్మకాః

31

పలుచెరుగులైన యష్టుద్రవ్యములు (అనగా ద్రవ్యరూపమయిన కాంజికాది ద్రవ్యములును, ద్రవరహితమయిన పులిచింతముదలగు ద్రవ్యములును, పాలతో జేరినచో విరోధించును. ఏకకాలమునందు పాలను పుల్లగనుండు వస్తువుతోడ భుజించిన విరోధించునని తెలియజేయునిమిత్తము. “సహ”. అనుపదము ప్రయోగింపబడినది. అయితే క్షీరశాకమును వ్యంజనమును పుల్లనిమజ్జితోడను పాలతోడను జేర్చి పాకము

జేసినను ఆవ్యంజనము వేరు ద్రవ్యముగ నగుటవలన పరస్పరవిరోధములేదు. కాశ్చైవంగుననే ఘృతము, దధి తీరదులవలన షక్యముజేయబడుచున్నది. అచటను ఆస్ఫుతము వేరుద్రవ్యముగ నగుటవలన విరోధం బెద్దియులేదు.

“సర్వం చాష్టం పయసా సహైకధ్వం తదుత్తరం వా విరుద్ధమ్”

అనుఅష్టాంగసంగ్రహవచనప్రమాణముచుట్టి తీరమును శానముచేయునట్టి కాలము సందుగాని, తదుత్తరకాలమునందుగాని అష్టమైవస్తువులు భుజింపజనదని తెలియజేయు నిమిత్తము “సహ” అనుశబ్దము ప్రయోగించబడినది. అక్షోడాచి (అనగా గిరుకతాడి) మొదలగుఫలములు పాలతోకూడజేరినచో విరోధించును.

“అప్రామాతకలకుచ కరమర్ద మోచ దంతశర బదర కోశామ్ర భవ్య శాంబవ కపిత్థ తిల్లిడిక సాలేవతాక్షోడ పనస నాళికేర దాడిమామల కాన్యేసంగి కారాణి చాన్యని” మామిడి, అంబాళము, కమ్మరేగు, కలివి, బూరుగు, పులిచిరచలము, రేగు, కొండ మామిడి, భవ్య, నేరేడుపండు, వెలగ, చింత, ఈడి, గిరుకతాడి, పనస, నారికేళము, దానిమ్మ, ఉసిరికెకాయ అను కొన్ని ఫలములు మాత్రము పాలతో విరోధించునని చరకమునందు జెప్పబడియుండుటచే అక్షోడాచిఫలములు మాత్రమే పాలతో విరోధించునేకాని సమస్తఫలములు పాలతో విరోధించునని చెప్పబడదు. పై జెప్పిన ఫలములవలెనే ఉలవలు, వరకము (అనగా వరిగెలు) కొఱ్ఱలు, అనుములు, మువ్వకము (అనగా అడవిపెసలు) అను నీలందు విధములైన శింభీధాన్యవిశేషములు పాలతోజేరినచో విరోధించును. మినుములు, అనుములు అను నీలందును పాలతో జేరినచో విరోధించును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

— హరితకాదులకు తీరవిరోధము —

భక్షయిత్వా హరితకం మూలకాదిపయస్త్యచేత్,

హరితకశాకము, ముల్లంగి, కురేరము మొదలగువానిని భుజించునపుడు పాలను త్యజింపవలయును.

“సాధయే చ్చుద్ధశుష్కస్య లశునస్య చతుష్ఫలమ్”

అనగా వెల్లుల్లితోడ తీరప్రయోగము జెప్పబడియుండుచో అన్నివిధసంబంధముచే నది వేరేద్రవ్యముగ నగుటవలన తీరమునకును వెల్లుల్లికిని విరోధములేదు.

— వరాహమాంసాది విరోధవస్తువులు —

వారాహం శ్వావిథా నాద్యా ద్దధ్నా పృషతేకుక్కుటౌ. 32

ఆమమాంసాని ప్రిత్యేన మాషసూపేన మూలకమ్,

అవిం కుసుంభశాకేన బిసైస్సహ విరూఢకమ్. 33

మాషసూపగుడ *క్షీరదధ్యాజ్యైర్హాకుచం ఫలమ్,
ఫలం కదళ్యాస్తక్రేణ దధ్నా తాళఫలేన వా. 38

కణోషణాభ్యాం మధునా కాకమాచీం గుడేన వా,
సిద్ధాం వా మత్స్యపచనే పచనే నాగరస్య వా. 39
సిద్ధామన్యత్ర వా పాత్రే †కామాత్మాముషితాం నిశామ్,

ముండ్లపఱిదిమాంసముతోడ పందిమాంసమును, పెరుగుతోడ వృషతము (అనగా దుప్పి) కోశి అనువానిమాంసములను. జంతువులయొక్క సిత్తముతోడ పక్షముగాని మాంసములను, మాషసూపముతోడ మల్లంగిని, మసుంభశాకముతోడ మేష (పొట్టేలి) మాంసమును, తామరతూడుతోడ విరుఢశాకములను, మాషసూపము, బెల్లము, పాలు, పెరుగు, నెయ్యి వీనిలో దేనితోనైనను నిమ్మపండును, తక్రముతోగాని పెరుగుతోగాని తాటిపండుతోగాని అరటిపండును, పిప్పలి మిరియాలు లేనె బెల్లము వీనిలో దేనితోనైనను కాచికూరను గూర్చి భుజింపంజనదు. మత్స్యములనుగాని, తేక శొంరినిగాని పాకముజేసిన పాత్రములో సిద్ధముజేయబడిన కాకమాచిని, లేక ఇతర పాత్రలో పక్షముజేయబడి యొకరాత్రి పర్వషితమయిన కాకమాచిని భుజింపంజనదు.

❧ వర్ణనియ పిష్పల్యాదులు ❧

మత్స్యనిస్తలనస్తేహసాధితాః పిప్పలీస్త్యజేత్. 36
కాన్యే దశాహముషితం సర్పిరుష్ణంత్వరుష్కురే,

మత్స్యములను వేయించిన తైలాదిస్తేహద్రవ్యములచేర్చి పక్షముజేయబడిన పిష్పశ్లను భుజింపందగదు. కంచుపాత్రలో పదిదినములంచబడిన నెయ్యిని తృణింపవలయును. (అనగా లేపనాగులుకూడ చేయకూడదని భావము.) భిక్షాతకవిషయములో ఉష్ణమైనఅన్న పానాదులను తృణింపవలయును.

“పేయం నోష్ణోపచారేణ” “ఉష్ణముష్ణార్తముష్ణేచ యుక్తం చోష్ణే” “వై నా ద్యాన్నిశి వై వోష్ణం”

అను వచనములచేత మద్యము, లేనె, పెరుగు వీనికి ఉష్ణము విరుద్ధమని యీ తంత్ర కారుడు యుక్తిచే నాయాధ్యలములయందు సుదహరించియున్నాడు.

“మద్యమధుదధిభిల్లాతకోష చోష్ణమ్”

అనగా మద్యము, లేనె, పెరుగు, భిల్లాతకము (జీడిగింజలు) వీనికి ఉష్ణమయిన అన్న పానాదులు విరుద్ధమని అష్టాంగసంగ్రహమునందు స్పష్టముగా జెప్పబడియున్నది.

* క్షేద్ర ఇతిపా. † తపోతా ఇతిపా.

—ॐ శూల్యభాస మాంసాదినీషేధము ॐ—

భాసో విరుద్ధ్యతే శూల్యః కంషిల్లస్తక్రసాధితః.

32

శూలములో గుచ్చి పక్షముజేయబడిన భాసపక్షమాంసము విరుద్ధమయినది. అనగా విరోధముజేయును. (అనగా వస్త్రాని చెరుచునని భావము.) అటులనే తక్రముచే పక్షముచేయబడిన కంషిల్లము విరోధముజేయును.

“సౌవీరేణ తిలశఘ్నలీ, క్షీరేణ లవణం, నవ సీతేన శాకం, నవపురాణమామ పక్షం వైకథ్యం, తథా సలిహవగాహస్సపాసోష్ణాభిశ్చస్త్య త్వద్వలప్త్యఘాతాయ తృష్ణాభివృద్ధయే చ, పయఃపానం రక్తశిత్రాయ, శరీరేణాయస్త్య సహసాభ్యవహర శ్చర్దిషే, గుల్మాయవా, వాచా త్వాయస్త్య స్వరసాదాయ”

*సౌవీరముతోడ చక్కిలాలను, పాలతోడ లవణమును, నవసీతముతోడ శాకమును, క్రొత్తగ ప్రాతగనుండు పదార్థములు పక్షముగ అపక్షముగనుండుపదార్థము నొకటిగ గూర్చియు నేకకాలమునందు భుజించుట విరుద్ధంబు. ఉష్ణమైన ఎండ మొదలగువానిచే తపింపబడినవాడు తోడనే ఉదకములో అవగాహన్నానమును చేసిన త్వక్కు, నేత్రములు వీనికిచెరువుకలుగును. దష్టియధికమగును. రక్తిషేత్తముగలవాడు క్షీరపానముచేసిన త్వక్కు, నేత్రములు వీనికిచెరువు; తృష్ణాభివృద్ధి గలుగును. శరీరాయాసముగలవాడు తీవ్రముగ భుజించుటచే వాంతి, గుల్మము గలుగును. సంభాషించుటచే ఆయాసమును జెందినవాడు తీవ్రముగభుజించుటచే స్వరహీని గలుగును. అని యష్టాంగసంగ్రహము నందు జెప్పబడియున్నది.

—ॐ పాయసాదులగూర్చిన భోజననిషేధము ॐ—

వికథ్యం పాయససురాకృతరాకృ పరివర్జయేత్,

పాయసము, సురయను మద్యము, కృతరము వీని నేకకాలమునందు భుజింపం జనదు

—ॐ మధుఘృతాదుల సమాంశభోధము ॐ—

మధుసర్పిర్వసాత్రైలపానీయాని ద్విశస్త్రైశః.

33

ఏకత్ర వా సమాంశాని విరుద్ధ్యంతే పరస్పరమ్,

తేనె, నెయ్యి, వన, త్రైలము, ఉదకము వీనిలో 2 - టిని గాని (అనగా తేనె, ఘృతము, తేనె వన, తేనెత్రైలము, తేనెఉదకము అయినవిగాని) లేక 3 - టిని గాని

* సౌవీరమునగా —యవలవై పొట్టురీసియుండికించి యందుదకము బోసి మైన మూసి చీలమన్నిచ్చి యొకటి రెండుదినము లుద్ధరబడు కలి.

(అనగా లేనె ఘృతము వన, లేనె తైలము వన, లేనె ఉదకము వన, అనువానినిగాని) లేక అన్నిటినిగాని (అనగా లేనె ఘృతము వన తైలము ఉదకము అనువానినిగాని) సమ భాగములుగ నొకచో జేర్చినయెడల చరస్పరము విరోధించును. ఇటుల మధుస్మృతాదులు సమభాగములుగజేరుట విరుద్ధమని జెప్పియుండుటచే—

“కుడవం చ పృథగ్నృతాల్, తైలాత్సపిష్పలీహాద్ధాత్పిద్ధశీలే చ మాక్షికాల్.”
అని ఆగస్త్యలేహములో తైలఘృతమధువులను సమభాగములుగ జేర్చవలయునని చెప్పియుండుట విరుద్ధమే శంకకలుగును. అయితే కేవలమధ్యాదులకు సమాంశమయిన ఉపయోగము విరుద్ధమేకాని ద్రవ్యాంతరములతోడ మధ్యాదులకు సమాంశములుగ జేర్చియుపయోగించుట విరుద్ధముకాదు. కాబట్టి ఆగస్త్యలేహములో నితరద్రవ్యములతోడ మధ్యాదులు సమభాగములుగ జేరినను సంస్కారాదులవలన వేరువిధమైన విశేషగుణముగలదిగనగుటచే విరోధంబెద్దియులేదని తెలియవలయును.

❧ భిన్నాంశమధ్వాద్యనుపానవిరోధము ❧

భిన్నాంశే అపి మధ్వాజ్యే దివ్యవార్జనుపానతః. 3౯
మధుపుష్కరబీజం చ మధుమైరేయశార్కరమ్,
మంథానుపానః తైరేయో హరిద్రః కటుతైలవాః. ౪౦

లేనెను నెయ్యిని సమభాగములుగాక విషమభాగములుగ గూర్చినను దివ్యోదకానుపానముచే నుపయోగించిన విరుద్ధమగును. అనగా వాని నేకకాలమునందు భుజించిన విరోధముజేయునని భావము. లేనె, తామరవిత్తులు అను నీరెంటిని ఏకకాలమునందు భుజించినచో విరోధించును. మధు (అనగా యిచట ద్రాక్షానవమని యర్థము.) మైరేయము (అనగా ఖర్జూరానవము.) శార్కరము (అనగా శర్కరతో పక్వముజేయబడిన మద్యము) వీని నేకకాలమునందు పయోగించినచో విరోధించును. తైరేయము (అనగా పాయసము) మంథముతో విరోధించును. ఆవనూనెలో వేయించబడిన హరిద్రకాకము విరోధముజేయును. హరిద్రమిమను కాకము సర్పచ్ఛత్రముతో తుల్యముగ, పీతవర్ణముగలదిగ నుండును.

❧ బచ్చలికూరకు విరోధము ❧

ఉపోదకాతిసారాయ తిలకల్కేన సాధితా,

నవ్వుల గానుగపిండినిగూర్చి పక్వముజేయబడిన బచ్చలికూర అతిసారమును గల్గించును.

❧ బలాకామాంసవిరోధివస్తువులు ❧

బలాకా వారుణీయుక్తా కుల్తామైశ్య విరుధ్యతే. ౪౧

భృష్టా వరాహావసయా వైవ సద్యో నిహంత్యసూతా,

తెల్లకొక్కెరమాంసము వారుణీయనుమద్యముతోడను, ముద్దాదికుల్తాషముతోడను విరోధించును. మఱియు తెల్లకొక్కెరమాంసమే పుదియొక్కవనచే వేయించబడినచో తోడనే ప్రాణములను హరింపజేయును.

❧ ఏరండతైలసిద్ధతి త్తిర్యాదిమాంసనిషేధము ❧

తద్వత్తి త్తిరివత్రాధ్యగోధాలావకపింజలాః. ౪౨

ఏరండేనాగ్నినా సిద్ధాస్తతైలేన విమూర్ఛితాః,

తి త్తిరి (అనగా తీతువుపెట్ట) నెమలి, ఉడుము, లావుకప్పట్ట, కపింజలము (అనగా డెక్కలయందు చిత్ర వర్ణముగల బట్టవన్నెపక్షి) వీనియొక్కమాంసము ఆమదముకట్టెల నిష్పన్న సిద్ధముజేయబడినను, ఆముదముచుగూర్చి వేయించబడినను, తత్త్వణముననే ప్రాణములను హరింపజేయును.

❧ శూల్క హరితమాంసనిషేధము ❧

హరితమాంసం హరిద్ర శూలకప్రాతపాచితమ్. ౪౩

హరిద్ర వహ్నిగా సద్యో వ్యాపాదియతి జీవితమ్,

భస్మపాంసుపరిధ్వస్తం తదేవ చ సమాక్షికమ్. ౪౪

హరితమనుపక్షి (అనగా పసిరికప్పట్ట) మాంసము పసుపునకు సంబంధమైన శూలములొగ్గుచ్చి పసుపునకు సంబంధించిన నిష్పన్న పాకముచేయబడినచో తత్త్వణముననే ప్రాణములను హరింపజేయును. హరితమను పక్షియొక్క మాంసము, బూడిద ధూళి వీనిచే దుష్టమయినను, తేనెతో జేరినను విరోధించును.

“న జాతు కటుతైలేన భృష్టామద్యాదుపాదకామ్,

ప్రియంగుకల్కన్నిగ్ధాంగః పాయసాన్నసమాచరేత్.”

కటుతైలముచే (అవనూనెచే) వేయించబడిన దుంపబచ్చలిని ఎపుడును భుజింపంజనదు. ప్రియంగు (అనగా ప్రేంకణ) కల్కముచే అభ్యంజనముజేసికొనినవాడు పాయసమును భుజింపంజనదు. అని సిద్ధసారమును గ్రంథమునందు జెప్పబడియున్నది.

❧ విరుధ్వపర్తులక్షణము ❧

యత్కించిద్ధోషముల్లేశ్య న హరేత్తత్సమాసతః,

విరుద్ధం శుద్ధిరత్రేష్టా శమో వా తద్విరోధిభిః ౪౫

ఏయే అన్నపానాషధాదులు వాతాదిదోషములను స్వస్థానములొందుడి ప్రశో
 సింపజేసి వెలివరచకుండునో అట్టి అన్నపానాషధాదులన్నియు విరుద్ధములని సంక్షేప
 ముగ చెలిసికొనవలయును. అట్టి విరుద్ధాహారములచే జనించినరోగములయందు వమన
 విశేచనాదిరూపమైన శుద్ధిని జేసికొనుట ప్రశస్తంబు. అనగా ప్రశోషించిన దోష
 ములు వమనాదులవలన వెలిపడుటచే నారోగ్యముగలుగునని భావము. వైజ్ఞేషికప్రకా
 రము శుద్ధిజేసికొనిన పిదపకూడ ప్రశోషించినదోషములకును, వానివలన గల్గిన
 విస్ఫోటాదిరోగములకును విరుద్ధమయిన ఔషధములవలన శమనము జేయించికొనుట
 ప్రశస్తంబు.

❧ విరుద్ధాహారమునందు సంస్కారము ❶ ❧

ద్రవ్యైస్తైరేవ వా పూర్వం శరీరస్యాభిసంస్కృతిః,

విరుద్ధముగను, ప్రశోషించిన వాతాదిదోషములకు ప్రతివక్షముగనుండు ద్రవ్య
 ములచే తొలుత శరీరమునకు యే సంస్కారము జెప్పబడినదో ఆ సంస్కారమే విరు
 ద్ధాహారముచే జనించిన వికారమునందును ప్రశస్తంబు అది యెట్లుగా—పిత్తజ్వేష్ట
 మును హరింపజేయునట్టి యౌషధమగులేనె, కర్మాయ మొదిలగువానిని సర్వదా
 అభ్యసించుటవలన సంస్కారముగలదేహమునందు పిత్తజ్వేష్ట వికారమును గలుగజేయ
 తగిన విరుద్ధద్రవ్యము ఉపయోగింపబడినను వికారమును గలుగజేయుటయందు దసమర్థముగ
 నుండును. ఇటుల జెప్పటచే విరుద్ధముగనుండు ద్రవ్యముకూడ వికారముచేయుటయందు
 దసమర్థముగనుండునటుల విరుద్ధముగను ప్రశోషించిన వాతాదిదోషములకు ప్రతివక్షముగ
 ముగలదిగనుండు ద్రవ్యముచే దేహమునకు దారుఢ్యమును గలుగజేయవలయునని భావం
 బగుచున్నది.

❧ రోగోత్పత్తికి కారణముకాని విరుద్ధాహారము ❷ ❧

వ్యాయామస్నిగ్ధదీప్తాగ్నివయస్థబలశాలినామ్.

౪౬

విరోధస్థి న పీడాయై సాత్త్వ్యమల్పం చ భోజనమ్,

వ్యాయామముజేయువారు తరుణమైన వయస్సునందుండువారు, మిగుల బలి
 వృద్ధులు, అగ్నిదీపనము, శుక్రవృద్ధిగలవారు వీరలకు విరుద్ధమయిన యాహారముకూడ
 రోగోత్పత్తికి కారణము కానోపదు. మఱియు నభ్యాసమువలన దేహమునకు సాత్త్వ
 యుగా (అనగా అనుశూలముగా) నుండునట్టివిరుద్ధమైన యాహారమును, స్వల్పమాత్రా
 భుజింపబడిన విరుద్ధమయిన యాహారమును, రోగోత్పత్తికి కారణములుగ కానేరవు.

అభ్యక్త్యాగక్రమము

పాదేనాపధ్యమభ్యస్తం పాదపాదేన వా త్యజేత్. ౪౭

అభ్యక్తరమైనయన్నపానాదులను, అభ్యక్తరమైన లంఘన వ్లపన జాగరణ స్వప్నాదివిహారములను అభ్యసించియుండు పక్షములో వానిని చతుర్థాంశముగ త్యజించవలయును. ఏలననగా — అభ్యక్తరమైనయన్నాదులు అభ్యాసమువలన తత్కాలమునందు శరీరమున కనుకూలముగనుండునను ఉత్తరకాలమునందు దోషములకే కారణంబగును. అభ్యాసముచే ననుకూలముగనుండునట్టి యభ్యక్తరమయిన అన్నాదులను చతుర్థాంశముగా త్యజించుకాలమునందు అగ్నిమాంద్ర్యాదులవలన శరీరమునందు బాధగలుగుపక్షములో చతుర్థాంశములోను చతుర్థాంశముగా (అనగా పదునారవ భాగముగా) త్యజించవలయును.

వ్యసేవనక్రమము

నిషేవేత హితం తద్వ దేకద్విత్వంతరికృతమ్,

హితకరమైన యన్నాదులను చతుర్థాంశముగగాని, లేక షోడశాంశముగగాని, ఒకటిలేక రెండులేక మూడు అన్నకాలమునువదలి సేవించవలయును. ఇక చతుర్థాంశక్రమంబెట్లనగా —

అభ్యసించబడిన యభ్యక్తరమైన పాటలధాన్యములలో (అనగా ఎఱ్ఱనిష్టలో) నాల్గవభాగమును త్యజించి, అభ్యసించబడనవియును, పథ్యకరంబైనవియునైన ఎఱ్ఱరాజునాలు మొదలగువానిలో నాల్గవ భాగమును జేర్చికొని ఒక అన్నమునందు భోజనము చేయవలయును. ఇటులజేసినచో అభ్యసించబడిన అభ్యక్తరమైన యాహారములలో నాల్గవ భాగమును వదలి అభ్యసించబడని వ్యక్తరమైన యాహారములలో నాల్గవ భాగమును సేవించినట్లు లగుచున్నది. రెండవ అన్నకాలమునందు పూర్తిగా అభ్యక్తరమైన గూహారాదులనే జేర్చికొనవలయును. ఇటులజేసినచో మొదటి అన్నకాలముచే వ్యక్తరమయిన యన్నములలో నాల్గవభాగమునకు వ్యవధానము గలగ చేయబడినటుల యగుచున్నది. మూడవ అన్నకాలమునందు అభ్యసించబడిన అభ్యక్తరమయిన యన్నాదులలో అర్థభాగమునువదలి అభ్యసించబడని వ్యక్తరమయిన యాహారములలో నర్థభాగమును జేర్చికొని భుజింపవలయును. నాల్గవ అన్నకాలములయందు పూర్తిగానభ్యక్తరమయిన యాహారములనే భుజించవలయును. ఇటులజేసినచో రెండు అన్నకాలములచే వ్యక్తముయొక్క అర్థ భాగముతో గూడియుండు అభ్యక్తముయొక్క అర్థ భాగమునకు వ్యవధానము గలగ జేసినటుల యగుచున్నది. ఆరవ అన్నకాలమునందు అభ్య

సింహాదిన అష్టమయిన యన్నాదులలో అర్థ భాగమును, అభ్యసించబడని షష్ఠ కరమయిన యన్నాదులలో శ్రీ భాగమును జేర్చుకొని భుజించి 7, 8, 9, అనునీ అన్న కాలములయందు పూర్తిగా నష్టకరమయిన యాహారములనే భుజింపవలయును. ఇటుల జేసినచో 3 అన్నకాలములచే అష్టమయిన యన్నాదులకు వ్యవధానము గలుగజేయ బడినటుల యగుచున్నది. 10 వ అన్నకాలమునందు పూర్తిగా షష్టకరములైన యాహారములనే భుజించవలయును. ఇట్లేఱంగున పాదాంశముగా అప్యత్యాగ షష్ఠసేవన క్రమము నెఱుంగవలయును.

ఈ ప్రకారమే 16 లో నొక భాగముగా అష్టకరమయిన యాహారములను త్యజించి 16 లో నొకభాగముగా షష్టకరమయిన యాహారములను సేవించవలయును.

ఇక షోడశాంశక్రమంబైట్టగా — అభ్యసించబడిన అష్టకరమయిన యవ కాదులలో (అనగా కారుమినుములు, ఆలచందలు మొదలగువానిలో) 16 లో నొక భాగమునువదలి అభ్యసించబడని షష్టకరమయిన కాల్యాదులలో (అనగా ఎఱ్ఱరాజశాఖ మొదలగువానిలో) 16 లో నొకభాగమును గ్రహించి సంపూర్ణముగా భుజింపవల యును. అటులజేసినచో అభ్యసించబడిన అష్టకరమయిన యాహారాదులు 16 లో నొకభాగముగా త్యజింపబడినట్లును, అభ్యసించబడని షష్టకరమయిన యాహారాదులు 16 లో నొకభాగముగా సేవించబడినట్లును అగుచున్నది.

2 వ అన్నకాలమునందు పూర్తిగా నష్టకరమయిన యాహారములనే సేవించ వలయును. ఇటులజేసినచో ఒక అన్నకాలములచే అష్టములలో 16 వ భాగమునకు వ్యవధానము గలుగజేసినటుల నగుచున్నది. 3 వ అన్నకాలమునందు అభ్యసించబడిన అష్టకరమయిన యాహారములలో 16 లో 2 భాగములను త్యజించి అభ్యసించబడని షష్టకరమయిన యాహారములలో 16 లో 2 భాగములను గ్రహించి పూర్తిగా భుజింప వలయును. 4, 5 అన్నకాలములయందు పూర్తిగా నష్టకరమయిన యాహారములనే భుజింపవలయును. ఇటులజేసినచో 2 అన్నకాలములచే అష్టకరమయిన యాహారము యొక్క $\frac{1}{2}$ భాగమునకు వ్యవధానము గలుగజేసిగలుగు నగుచున్నది.

6 వ అన్నకాలమునందు అభ్యసించబడని షష్టకరమయిన యాహారములలో 16 లో 3 భాగములను, అభ్యసించబడిన అష్టకరమయిన యాహారములలో 13 భాగ ములను జేర్చి భుజింపవలయును. 7, 8, 9 అనునీ అన్నకాలములయందు పూర్తిగా నష్ట కరమయిన యాహారములనే భుజింపవలయును. ఇటులజేసినచో 3 అన్నకాలములచే అష్టమయిన వ్యవధానము గలుగజేసినటుల యగుచున్నది. 10 వ అన్నకాలములలో అభ్యసించబడని షష్టకరమయిన యాహారములలో 4 భాగములను, అభ్యసించబడిన

అపభ్రంశములైన యాహారములలో 4 భాగములను, అద్యపిండుడిన అపభ్రంశములైన యాహారములలో 12 భాగములనుజేసి భుజింపవలయును. 11 ప అన్నాహారము పూర్తిగా నపభ్రంశమైన యాహారములను భుజింపవలయును. ఈ ప్రకారము అపభ్రంశకారము ముగియువరకు వ్రైజేషిన చరిత్రాశ ప్రకారము 1, 2, 3, అయిన యన్నకాలములను ఎదలి భుజింపవలయును. ఇత్రైజుగున పాదాంత్రమును సంగ్రహముగా జెప్పబడినది. వ్రైజేషిన క్రమప్రకారము తృణచరచిట్టియు, ఆభ్యసింపబడినట్టియు పథ్యాపభ్రంశమైన యాహారములు ఉపద్రవకారకానేరవు; స్వల్పస్వల్పముగా నభ్యసింపబడిన పథ్యాచరగుణములు స్థిరములుగ నిలుచును.

అపభ్రంశస్థిరకారత్యాగ దోషము ౧౧

అపభ్రంశవిహిత్య క్తం శీలితం పశ్యమేవ వా. ౮౮

సాత్త్వికసాత్త్వికవికారాయ జాయతే సహసాన్యథా,

వ్రైజేషిన క్రమము నాహారచర పూర్వోక్తవిధి సలిక్రమించి తత్త్వణమున నభ్యసింపబడిన అపభ్రంశమును భజించును, లేక అభ్యసింపబడిన పథ్యము నాచరించును సాత్త్వికసాత్త్వికములవలన శరీరమునందు రోగములు గలుగును.

క్రమేణాపచితా దోషాః క్రమేణోపచితా గుణాః. ౮౯

* నాఘ్నవంతి పునర్భావమప్రకంప్యా భవంతి చ,

అపభ్రంశభ్యాసముచే జనించినదోషములు వ్రైజేషియుండునట్టి క్రమము నాచరించుటచే క్షీణదశనుజెంది మరల జనింపకుండును అటులనే పథ్యోపయోగముచే జనించినగుణములు పూర్వోక్త క్లోకమునందు జెప్పయుండునట్టి క్రమము నాచరించుటచే వృద్ధిజేసి పురుక్షులయందు స్థిరములుగ నిలుచును.

అహారాహార నిషేధము ౧౨

అత్యంతస్థిరమనానాం దోషాణాం దూషణాత్సనామ్ ౯౦

అహితైర్దూషణం భూయో న విద్వాన్ కర్తవ్యమర్హతి,

మిగుల సమాపమునందుండునవియును, దూషణస్వభావము గలవియునైన వాతాదిదోషములకు అహితకరములైన యాహారాదులచే బుద్ధిమంతుడగువాడు మరలదోషమును గలగజేయంజనుడు. (అనగా బుద్ధిమంతుడగువాడు వాతాదిదోషములను దూషించునట్టి అహితకరములైన యాహారసేవనమును త్యజింపజేయవలయునని భావము.)

అహారాదులచే శరీరధారణము ౧౩

అహారశయనబ్రహ్మ చరైర్వైర్యకౌశ్య ప్రయోజితైః. ౯౧

* సతాయాంత్యపునర్భావ ఇతిపా.

శరీరం ధార్యతే నిత్యమగౌరవ ధారణైః.

శాస్త్రమునందు జెప్పిన యుక్తిప్రకారము ప్రయోగించబడిన ఆహారము శయనము (అనగా నిద్ర) బ్రహ్మచర్యము (అనగా జీతేంద్రియత్వము), అనునవి “స్తంభములు గృహము నెల్లపుడు ధరించుచుండుభంగి” శరీరమును ధరించుచుండును.

ఆహారో వర్జితస్తత్ర తత్రతత్ర చ వక్ష్యతే ౫౨

పైజెప్పిన ఆహారశయనబ్రహ్మచర్యములతో ఆహారక్రమము ఋతుచర్యభ్యాయమునందును, ద్రవద్రవ్యాభ్యాయమునందును, అన్నస్వరూప విజ్ఞానీయాభ్యాయమునందును జెప్పబడియున్నది. మఱియు నీతంత్రకారుడు జ్వరచికిత్స మొదలగు స్థలములయందును జెప్పబోవుచున్నాడు.

— నిద్రాప్రభావము ౧ —

నిద్రాయ త్తం సుఖం దుఃఖం పుష్టిః కార్య్యం బలాబలం,
వృషతా బలా జ్ఞానమజ్ఞానం జీవితం న చ ౫౩

ఆరోగ్యము, రోగము, శరీరపుష్టి, కృశత్వము, బలము, బలము లేకుండుట, పుష్కత్వము, నపు నశత్వము, జ్ఞానము అజ్ఞానము, మరణము, ఇవియున్నాయి, నిద్రాధీశంబుగ నుండును.

— దష్టనిద్రాగుణము ౧ —

అకాలేఽతిప్రసంగాచ్చ న చ నిద్రా నిషేవితా,
సుఖాయపీ పరాకుర్యాత్కాలరాత్రిరివాపరా ౫౪

అకాలములో నేవించబడినదియును, అధికముగను, అతిస్వల్పముగను, నేవించబడినదియునైన నిద్ర మనుజులయొక్క ఆరోగ్యమును, ఆయువును, కాలరాత్రివలెనే నశింపజేయును.

— జాగరణగుణము ౧ —

రాత్రౌ జాగరణం రూక్షం స్నిగ్ధం ప్రస్వపనం దివా,
అరూక్షమనభిష్యందిత్వాసీనప్రచలాయితమ్. ౫౫

రాత్రులయందును నిదురి మేల్కొంచియున్నచో శరీరమును రూక్షముగ జేయును. పగటియందును నిద్ర రించినయెడ శరీరము మిగుల స్నిగ్ధముగను. కూర్చుండి కూరుకుపాట్లు పడుట రూక్షకరమయినది కాదు. అధిక కఫమును పోగొట్టును.

“రాత్రౌజాగరణం రూక్షం” అను వైశ్ణోకముగా అపిశబ్దములేకుండినను “రాత్రా పపిజాగరణం రూక్షం” అని అపిశబ్దము అర్థబలముచేతనే సిద్ధించును. అపిశబ్దములేకనే ఆర్థముజేసినచో జాగరణము రాత్రియందుమాత్రమే రూక్షకరమనియును, మధ్యా

హృమునందు స్నిగ్ధకరమనియును, నిద్ర మధ్యాహ్నమునందుమాత్రము స్నిగ్ధకరమనియును, రాత్రియందు రూక్షకరమనియు నర్థంబగును. అటుల నర్థము జేయుచు ముఖా—

“బహుమేదఃకఫాఃస్వప్ర్యుః, గ్రీష్మే వాయుచయాదాన”

అని యీక్రిందజెప్పబడు స్థోకార్థములకు విరోధించును. కాబట్టి అశిశబ్దములేకపోవునను అశిశబ్దమును జేర్చుకొనియే అర్థము చేయవలయును.

— వివాస్వత్పగుణవోషములు ౨౬ —

గ్రీష్మే వాయుచయాదానరౌక్ష్యరాత్ర్యల్పభావతః,
దివాస్వప్నో హితోఽన్యస్త్రిక కఫపిత్తకరో హి సః. ౨౬

ముక్త్యా తు భాష్యయానాధ్వ మద్యస్త్రీ భారకర్త భిః,
వ్రోధశోకభయైః క్లాంతా శ్వాసహిక్మాతిసారిణః. ౨౭

వృద్ధబాలాబలక్షీణక్షతతృట్కాలపీడితాః,
అజీర్ణాభిహతోస్తత్తాః దివాస్వప్నో చితానసః. ౨౮

ధాతుసామ్యం తథాహ్యేషాం శ్లేష్మ చాంగాని పుష్కలి,

గ్రీష్మకాలములో వాతవృద్ధియును, ఆదానకాల స్వభావమయిన అధిక రౌక్ష్యమును, నిద్రకు చాలకుండునది స్వల్పమయినరాత్రియును గలిగియుండుటచే నుండు చగటినిద్ర హితకరమగునది. సంభాషణము, అశ్వాసవాహనారోహణము, మార్గసంచారము మద్యపానము, స్త్రీసంభోగము, భారమును మ్రోయుట, ఆయాసకరమైనపనులు, కోపము, శోకము, భయము వీనిచే శ్రమనుజేందినవారు, శ్వాసము, హిక్కు, అతిసారము రోగములుగలవారు, వృద్ధులు, బాలురు, దుర్బలులు, ధాతుక్షయము, కత్తి మొదలగువాని దెబ్బ, దప్పి, శూల, వీనిచే పీడింపబడినవారు, అజీర్ణముగలవారు, కఱ్ఱచే నభిఘాతము జేందినవారు, ఉస్తాదముగలవారు, మధ్యాహ్నమునందు నిద్రాభ్యాసముగలవారు, వీరలు తప్ప నితరులు గ్రీష్మకాలమునకంటె నితరకాలములయందు చగటినిద్ర నాచరించినచో అట్టివారికి కఫపిత్తములు పృథ్విజేందును. చగటినిద్ర వైజ్ఞేయ సంభాషణాదులచే బడలికను జేందినవారికి ధాతుసామ్యమును గలుగజేయును. చగటినిద్రచే కఫము పృథ్విజేందినను వైజ్ఞేయ సంభాషణాదులచే బడలికనుజేందినవారికి చగటినిద్ర శరీరమునకు పుష్టినిగలుగజేయును. మఱియు సంభాషణాదులచే బడలికనుజేందినవారికి వాతము పృథ్విజేందకుండుటకును, శ్వాసాదిరోగపీడితులకు వానియొక్కవేగము తెలియకుండుటకును, వృద్ధాదులకు వారి తృప్తిర్థంబును, అజీర్ణము చగటినిద్రాభ్యాసము ఇవి గలవారలకు —

“ఉచిత్తో హి దివాస్వప్నో యేషాన్నిత్యం శరీరిణామ్,

వాతాదయః ప్రకష్టంతి లేహమస్వపతాం దివా.”

అని జెప్పియుండు ప్రకారము ధాతువైషమ్య పరిహారార్థంబును, పగటినిద్ర తంత్ర కారులచే నంగీకరింపబడియున్నది. పగటినిద్ర అజీర్ణులకు హితకరమని యాశ్లోకములూ జెప్పబడియున్నది. అయితే పగటినిద్ర వలన కఫవృద్ధియు, దానివలన అగ్నిమాంద్యమునుగలుగును. అగ్నిమాంద్యమువలన భుజించినయన్నము వర్షముకాక అజీర్ణమును జెందును, కాబట్టి అజీర్ణులకు పగటినిద్ర అహితకరమయినదిగనుండగా హితకరమైనదని చెప్పియుండుట అసంగతమనే శంక గలుగును. అయితే అజీర్ణులకు పగటినిద్ర చే ధాతు సామ్యమును, దానివలన తమతమ స్థానములయందుండు వాతాదిదోషములచే జారరాగ్నికి జీర్ణమయినయన్నాదులకు పాకముచేయునట్టి సామర్థ్యంబును గలుగును. కఫము వృద్ధిజెందినను అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయక విశేషముగా శరీరపుష్టినే గలుగజేయుచుండును. కావున,—

“ధాతుసామ్యం తథాహ్యేషాం క్షేప్తా చాంగాని పువ్యతి”

అను శ్లోకమునుబట్టి కఫము ధాతుసామ్యమును, శరీరపుష్టిని గలుగజేయునని యాతంత్ర కారుడు జెప్పియుండుటచే నట్టి శంక యుక్తియుక్తము కాదని తెలియవలయును.

“సర్వ ఏతే దివాన్వప్తుం సేవేరక్ సార్వకాలిక్”

పైజెప్పిన అజీర్ణులుగలవారందరు సర్వకాలములయందు పగటినిద్రను సేవింపదగునని, అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

❧ దివాన్వాపాద్యసర్వం ౧౭ ❧

బహుమేదకః ఘాః స్వపుత్రః స్నేహనిత్యాశ్చనాహని. ౧౯

విషార్తకంతరోగీచ నైవజాతునిశాస్వపి,

అధికమయినమేదస్సు, కఫము గలవారును, స్నిగ్ధమైన యాహారమును సేవించువారును, గ్రీష్మకాలమునందు మధ్యాహ్నమునందు నిద్రింపంజనదు. విషపీడితుడు కంతరోగి వీరలు రాత్రిలయంచెప్పుడును నిద్రింపంజనదు.

❧ అకాలనిద్రాజనితరోగములు ౧౮ ❧

అకాలశయనాన్తోహజ్వరస్తైమిత్యపీనసాః. ౨౦

శిరోరుగ్గోఘృహృల్లాసస్తోత్రోరోధాగ్నిమందతాః,

అకాలనిద్ర వలన మోహము, జ్వరము, ఆలస్యము, పీనస, శిరోరోగము, వాపు, హృల్లాసము, స్తోత్రప్రతిబంధము అగ్నిమాంద్యము గలుగును.

❧ అకాలనిద్రాజనితరోగచిక్ష ౧౯ ❧

తప్రోపవాసవమనస్వేదనావన మాషధమ్ ౨౧

మోజయేదతినిద్రాయాం తీక్ష్ణం ప్రచ్ఛర్దనాంజనం,

నావనం లంఘనం చింతాం వ్యవాయం శోకభీష్మధః. ౬౨

ఏభిరేవ చ నిద్రాయా నాశః శ్లేష్మాతిసంక్షయాత్,

పైజెప్పిన అకాలనిద్రచే జనించిన రోగములయందు ఉపవాసము జేయుచువలయును. మఱియు పమనస్వేదన, నస్యోషధములను ప్రయోగింపవలయును.

“లోకాదిసర్వత్ర శవా తమోమూలా తమోమయీ,

బాహుశ్చాత్తమసో రాత్రౌ నిద్రా ప్రాయణ జాయతే.”

అను పదనముచేత నిద్రకు తఱుచుగ రాత్రియేయుక్తమైన కాలము. అతినిద్ర, యందు తీక్ష్ణమైనవమన, అంజన, నస్యోషధములను, లంఘనము, చింత, మైథునము శోకము, భయము, కోపము మొదలగువానిని ప్రయోగింపవలయును అటులజేసినచో శ్లేష్మధాతువు మిగులక్షయించి నిద్రానాశముగలుగును.

❧ నిద్రాభంగ జనిత రోగములు ❧

నిద్రానాశాదంగమర్దశిరోగౌరవజృంభికాః. ౬౩

జాడ్యం గ్లానిభ్రమాపక్తితంద్రారోగాశ్చ వాతజా,

నిద్రాభంగమువలన పిడలునొప్పి, లలబురువు, ఆవంకిత, కార్యములయందశక్తి, బడలిక, భ్రమ, అజీర్ణము, సోమరితనము, వాతరోగములు గలుగును.

“కఫోఽపి వాయునోద్భూతో ధమనీః సన్నిరుధ్య చ.

కుర్యాత్సంజ్ఞావహం తంద్రాం దారుణీం మోహకాణిష్ఠమ్.”

అల్పముగనుండుకఫము వాతముచే స్వస్థానములోనుండి చలింపజేయబడి స్త్రోతో మార్గముల నడ్డగించి ప్రజ్ఞను సోగొట్టతగినదియును, మోహమును గలుగజేయతగినదియును, దారుణమైనదియు నగు తంద్రను గలుగజేయునని కొన్ని గ్రంథములయందధిక పారము గన్పట్టుచున్నది.

❧ నిద్రాసేవన క్రమము ❧

యథాకాలముతోనిద్రాం రాత్రౌ సేవేత సాత్త్వీతః.

అసాత్త్వాజ్ఞాగరాదర్థం ప్రాతస్స్వప్యాదభ్యుక్తవాక్,

కాబట్టి కాలమునతిక్రమింపక సాత్త్వముగా రెండ్రుమాడు యామములు రాత్రులయందు నిద్రింపవలయును అ.సాత్త్వమువలన రాత్రులయందు జాగరణముగలుగు పక్షములో తాను నిదురమేల్కొంచియున్న కాలమునం దర్థకామము ప్రాతఃకాలమునందు భుజింపకయే నిద్రింపవలయును. అనగా రాత్రులయందభ్యాసముగా నిద్రించుకాలములో నెవడు ఎంతకాలమువరకు జాగరణము చేయుచుండెనో అట్టిజాగరణకాలములో ఆర్థకాలము ప్రాతఃకాలమునందు భుజింపకయే నిద్రింపవలయుననిభావము.

— ౨౭ మంద నిద్రోపచారము ౨౭ —

శీలయేన్దందనిద్రస్తు ఊరమద్యరసాఁ దధి ౬౫

అభ్యంగోద్వర్తనస్నాన మూర్ధకణ్ఠాక్షితర్పణం,
కాంతాబహులతాన్లేహో నిర్వృతిః కృతకృత్యతా. ౬౬

మనోసుఖాలా విషయాః కామం నిద్రాసుఖప్రదాః,
బ్రహ్మచర్యరతేర్గ్రామ్య సుఖనిస్పృహచేతసః ౬౭

నిద్రాసంతోషతృప్త్య స్వం కాలం నాతివర్తతే,

స్వల్పముగ నిద్రించువారు బాగుగా నిద్రగలుగు నిమీత్తము ఊరము, మద్యము, మాంసరసము, పెరుగు, పీనిని పానము చేయవలయును. మఱియునభ్యంగము, ఉద్వర్తనము, స్నానము మొదలగువానిని, శిరము, కర్ణములు, నేత్రములు పీనికి తృప్తిగలుగు నట్టి తర్పణక్రియలను చేయవలయును. ప్రియురాలగు స్త్రీలచే నాలింగనము, మనస్సంతోషము, యత్న కార్యమును నెరవేర్చుట, మనస్సుకనుకూలమైన విషయములు, ఇవి నిద్రాసుఖమును గలుగజేయును. జితేంద్రియత్వము, మైథునమునం దాశలేమి, మనస్సంతోషమువలన తృప్తిజెందియుండుట, ఇవి గలవానికి నిద్రయుక్తమైనకాలము నతిక్రమించకయే కలుగును. నిద్రాసుఖమునకు ఆలింగనముమాత్రము కారణమే కాని మైథునము కారణముకానేరదని తెలియపరచునిమిత్తము “కాంతాబాహులతాన్లేహః” అని జెప్పబడినది. అట్లుగుట చేతనే ఉత్తరశ్లోకములో జితేంద్రియుడుగ, మైథునేచ్ఛార్హితుడుగ నుండువానికి యుక్తకాలమునందు నిద్రవచ్చునని జెప్పబడియున్నది.

— ౨౮ మైథున వర్జనీయములు ౨౮ —

గ్రామ్యధర్తే త్యజేన్నారీ మరుత్తానాం రజస్వలామ్. ౬౮

అప్రియామప్రియాచారాం దుష్టసంకీర్ణ మేహనాం,
అతిస్థూలకృశాం సూతాం గర్భిణీమన్యయోషితమ్. ౬౯

వర్ణిణీమన్యయోనిం చ గురుదేవనృపాలయం,
చైత్యశ్చ శానాయతనవత్పరాంబుచతుష్పథమ్. ౭౦

పర్వాణ్యనంగం దివసం శిరోహృదయతాడనం,
అత్యాశితోఽఘృతిః తుద్వాక్ దుఃస్థితాంగః పిపాసితః ౭౧

బాలో వృద్ధోన్యవేగార్తస్త్వజేద్రోగీష మైథునం,

అనుత్తనముగనుండు స్త్రీని (అనగా వెల్లవెలిలవరుండకుండు స్త్రీని, రజస్వలగ, అప్రియురాలగ, దుష్టమైన నడతలు గలదిగ, దుష్టమైనవ్యాధి, మలాదులచే సంకోచమును జెందియుండునట్టి యోని గలదిగ, అతిస్థూలముగ, అతికృశముగ, ప్రసవించినదిగ

గర్భిణిగ, ఇతరునిభార్యగ, బ్రహ్మచారిగనుండుస్త్రీని, ఆమెక, దున్నపోతు మొదలగు వానియొక్కయోనిని మైథునకృత్యమునందు వర్జింపవలయును. గుండ్ర, జేవతలు, రాజులు వీరిగృహమునందును, చైత్రము (అనగా జేవాలయము) శ్రావణము, శిక్షా, స్థానము, నలుత్రోవలుకలసినత్రోవ, ఉదకము, విండకము, అను నీస్థానములయందును, సూర్యసంక్రాంతి మొదలైనదినిములయందును మధ్యాహ్నమునందును స్త్రీసంగముజేయుంజనదు. అటులనే జఘనము (అనగా స్త్రీలపిఱుదులు) మంఖాద్యంగములు వీనియందును మైథునము చేయంజనదు. సురతకాలమునందు శిరము, హృదయము వీనియందుఘాతము జేయంజనదు. అధికముగా భుజించినవాడు, సంతోషరహితుడు, విశేషముగ నాకలిగలవాడు, విషమముగ నంగములను నుంచుకొనియుండువాడు, దష్టిగలవాడు, బాలాడు, వృద్ధుడు, మలమూత్రముల నడ్డగించియుండువాడు, రోగి వీరు మైథునమును వర్జింపవలయును.

— స్త్రీసంయోగ నియమము ౨౦ —

నేవేత కామతః కామం తృప్తో వాజీకృతాం హి మే. 2౨

తృప్తిహాద్వసంతశరదోః పక్షాద్వర్షానిదాఘయోః,

పురుషుడు వాజీకరణమువలన విశేషముగా తృప్తిజేసినవాడై యథేచ్ఛగా హేమంత శిశిర ఋతువులయందు కామమును సేరించవచ్చును. వసంత శరదృతువులయందు మూడుదినముల కొకమారును, వర్షాగ్రీష్ఠ ఋతువులయందు ఐదునైదుదినముల కొకమారును మైథునమునందు ప్రవర్తింపవలయును.

— విధివిరుద్ధ స్త్రీసంయోగజనిత రోగములు ౨౧ —

* భ్రమక్లమోరుదౌర్బల్య బలభాత్వోద్రియక్షయః 23

అచర్వమరణం చ స్యా దన్యథా గచ్ఛతః స్త్రీయం,

వైశిష్ట్యేన విధి నతిక్రమించి వేరువిధముగా స్త్రీసంభోగముచేయువానికి భ్రమము, బడలిక, తొడలయందు దౌర్బల్యము, బలక్షయము, ధాతుక్షయము, ఇంద్రియదౌర్బల్యము, ఆకాలమరణముగలుగును.

— విధ్యనుసార నేవిత స్త్రీసంగము ఫలము ౨౨ —

స్తృతిమేధాయురారోగ్య పుష్టింద్రియశోబలైః,

అధికా మందజరసో భవంతి స్త్రీషుసంయతాః. 2౪

స్త్రీసంయోగమునందు నియమముననుసరించి జాగ్రతగా ప్రవర్తించువారు అధికముగ స్తృతి, బుద్ధి, ఆయుస్సు, ఆరోగ్యము, శరీరపుష్టి, ఇంద్రియఘటత్వము, యశస్సు బలము గలవారగును, స్వల్పముగా ముసలితనముగలవారగును నయ్యెదరు.

* శ్రమ ఇతిపా.

“స హ్యుతే పాదశాద్వర్షా త్సప్తతేః పరతో న చ,
ఆయుష్కామో నరః స్త్రీభిస్సంయోగం కర్తుమర్హతి.”

దీర్ఘాయువునిచ్చయించు పురుషుడు పదునారు సంవత్సరములకు మునుపును, డెబ్బది సంవత్సరములకు పిదపను స్త్రీసంయోగముచేయంజనదని అష్టాంగసంగ్రహము నందు వయోభేదము ననుసరించి సంభోగనిషేధము చెప్పబడియున్నది.

— సురతాంత్రోపచారము —

స్నానానులేపనహిమానిలఖండఖాద్య
శీతాంబుదుగ్ధరసయూషసు రాప్రసన్నాః,
సేవేత చాచుశయనం విరతౌ రతస్య
తస్యైవమాశువపుషః పునరేతి ధామ.

225

సురతాంతమునందు స్నానము, చందచానులేపనము, శీతవాతము, ఖండశర్కరచే చేయబడినభక్ష్యములు, మిక్కిలి శీతలముగనుండు యుదకము, పాలు, మాంసరసము, పెసలు మొదలగు వానికట్టు, సురయచు మద్యము, ప్రసన్నమచు మద్యము, ఉత్తరకాలమునందే నిద్ర వీనిని యుక్తప్రకారము సేవింపవలయును. అటుల సేవించువానికి శిఘ్రముగానే శరీరమునందు తేజస్సు మరల గలుగును. ఈ యర్థమే —

“స్నానాంగరాగవ్యవసేందుపాదయూషాసపక్షీరరసాన్ రసాలమ్,
భక్షాన్ సితాఢ్యాన్ సలిలం సుశీతం సేవేత నిద్రాం చ రతాస్తతాస్త్రః.”
అను వచనముచే గ్రంథాంతరమునందుకూడ చెప్పబడియున్నది.

— రాజు శరీరరక్షణమును వైద్యునియందుంచవలయు ననుట —

శ్రుతచరితసమృద్ధే కర్తదక్షే దయాళౌ
భిషజి నిరనుబంధం దేహరక్షాం నివేశ్య,
భవతి విపులతేజస్వాస్థ్యకీర్తిప్రభావ
స్వక్కుశలఫలభోగీ భూమిపాలశ్చిరాయుః.

శాస్త్రజ్ఞానము, ఆచారము వీనిచే సంపూర్ణుడుగ, క్రియలయందు మిగులసమర్థుడుగ, దయావంతుడుగనుండు వైద్యునియందు రాజు తనశరీరసంరక్షణభారమును సందేహములేకుండ నునిచినచో వానికి అధికమైన తేజస్సు, ఆరోగ్యము, కీర్తి, ప్రభావము, దీర్ఘాయువు, విశేషభోగానుభవము గలుగును.

సప్తమాధ్యాయము ముగిసెను.

అష్టమాధ్యాయము

అవ. అన్నపానాదులు విషాదులచే రక్షించబడినను మాత్రాహీనముగ (యుక్తమైన వర్ణమాణము ననుసరింపక) భుజించబడినచో మరణమునకు కారణంబగును. మాత్రాశుగుణముగ భుజించబడినచో ప్రాణులకు ప్రాణాధారముగ నుండును. కాబట్టి అన్నరక్షాధ్యాయానంతరము మాత్రాశీతీధ్యాయము చెప్పుడుచున్నది.

—ॐ మాత్రాశీతీయాధ్యాయప్రారంభము ॐ—

సూ. అథాతో మాత్రాశీతీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

అన్నరక్షాధ్యాయానంతరము మాత్రాహరము (ఘరిమితి ననుసరించి భుజించుట) ప్రాణాధారమగుటచే మాత్రాహరమును బోధింపనట్టి మాత్రాశీతీయాధ్యాయమును వివరించెదము.

—ॐ మాత్రాహరనియమము ॐ—

మాత్రాశీ సర్వకాలం స్యాన్నాత్రాహ్యగ్నేః ప్రవర్తికా,
మాత్రాం ద్రవ్యాణ్యవేక్షంతే గురూణ్యపి లఘూన్యపి. ౧

“అగ్నిమూలం బలం పుంసాం బలమూలం హి జీవితమ్”

అనగా బలమునకు జారరాగ్నియు, జీవితమునకు బలమును మూలముగానుండు ననెడి వచనప్రకారము శరీరధారణమునకు హేతువుగనుండు జారరాగ్ని ప్రవృత్తికి మాత్ర మూలముగనుండుటవలనను, పిప్పము, క్షీరము, ద్రాక్ష, ఆక్షోటము, చెఱుకు, మినుములు, అనూపహంసము మొదలగు గురుకర్ద్రవ్యములును, దివ్యోదకము, రక్తకాలి, షష్టికము, పెసలం, లావుకపిట్ట, కపింజలము (అనగా ఐక్యలయందు చిత్రవర్ణముగల బట్టవన్నెవక్షి) నల్లనియిట్టి, చెవులపిల్లి, ఎఱ్ఱజంకపోతు మొదలగు లఘుకర్ద్రవ్యములునుమాత్ర నపేక్షించుచుండుటవలనను, ఎల్లప్పుడు స్వస్థుడుగగాని, లేక రోగిగగాని యుండువాడు (శాస్త్రోక్తప్రమాణము) మితముగా నాహారమును సేవింపవలయును.

—ॐ మాత్రాలక్షణము ॐ—

గురూణామర్ధసాహిత్యం లఘూనాం నాతీతృప్తతా,
మాత్రా ప్రమాణం నిర్దిష్టం సుఖం యావద్ధి జీర్యతి.

గురువుగ నుండుద్రవ్యములకు అర్థతృప్తిగలుగుట, లఘువుగనుండుద్రవ్యములకు కొంచెముతక్కువగ తృప్తిగలుగుట, ఇవి హీన, మధ్య అధికస్వరూపముగల మాత్రల యొక్కప్రమాణము, ఎంతపరిమాణముగ అన్నాదులను భుజించిన వికారమును గలుగ జేయుకయే సుఖముగ జీర్ణంబగునో అదియే మాత్రాప్రమాణము. దీనికి విరుద్ధముగ (అనగా హీనమాత్రగా) నుండుభోజనము అనేకదోషములకు కారణముగనుండుటచే వర్జింపవలయును.

— ౭౭ హీనమాత్రాభోజనగుణము ౭౭—

భోజనం హీనమాత్రం తు న బలోపచయాజనే,
సర్వేషాం వాతరోగాణాం హేతుతాం చ ప్రపద్యతే. 3

హీనమాత్రగా భుజింపబడిన భోజనము బలము, శరీరపుష్టి, లేజస్సు వీనికి కారణము కానేరదు కాని సమస్తమయిన వాతరోగములకుమాత్రము కారణంబుగ నగును.

— ౭౮ అతిమాత్రాభోజనగుణము ౭౮—

అతిమాత్రం పునస్సర్వానాశు దోషాన్ప్రకాశయేత్,
మాత్రాధిక్యముగా భుజింపబడినయన్నము వాతాదిదోషత్రయముల నతిక్రిస్తుముగా ప్రకాశింపజేయును.

— ౭౯ అతిమాత్రాహారజనితరోగములు ౭౯—

వీడ్వ్యమానా హి వాతాద్యా యుగపత్యైన కోపితాః ౪
ఆమేనాన్నేన దుష్టేన తదేవావిశ్య కుర్వతే,
విష్టంభయంతోఽలసకం చ్యావయంతో విసూచికామ్. ౫
అధరోత్తరమార్గాభ్యాం సహసై వాజితాత్మనః,

అపక్వముగ, దుష్టముగనుండు అతిమాత్రాహారముచేత వాతాదిదోషములు మూడును బంధింపబడి యేకకాలమునందే ప్రకాశించి దుష్టాన్నముతో జేరి దానిని స్తోత్రస్ఫులలో నడ్డగించి ఆలసకమును రోగమును కలుగజేయును. మఱియు నీదుష్టాన్నమును గుదము, ముఖము అను నీరెండుమార్గములవలన అకాలమునందును, అయి క్షమైన దేశమునందును శిశువుముగ బైలువరచి చపలుడైన పురుషునికి విసూచికారోగమును కలుగజేయును.

— ౮౦ అలసకనిరూపణము ౮౦—

ప్రయాతి నోర్ధ్వం నాధస్తా దాహరో న చ పచ్యతే. ౬
అమాశయేఽలసీభూతస్తేన సోఽలసకః స్మృతః,

అట్టిదుష్టాన్నము ముఖమువలనను, సుహృద్దమువలనను తైలుదనక పాకమును జెందక యుండును. మఱియు నాదుష్టాన్నము

‘నాభిస్తనాంతరం జంతోరామాశయ ఇతి స్మృతః’

అనువచనప్రకారము నాభి, స్తనములు, వీనిమధ్యప్రదేశమైన ఆమాశయములో ఆలసనివలె మందముగ నుండును. అట్లుగుటచే నీరోగమునకు అలసకమని పేరుగలిగినది.

— విసూచికానిరూపణము ౧ —

వివిధై ర్వేదనోద్భేదై ర్వాయాదిభృశకోపతః.

2

సూచీభరిన గాత్రాణి విధ్యతీతి విసూచికా,

వాతాదులు అత్యంతముగా ప్రవృత్తిచుటవలన పలువిధములైన వేదనలు గలిగి సూదులతో బొడుచు నటుల శరీరమునందు బాధను కలుగజేయుటవలన నీ రోగమునకు విసూచిక యని పేరుగలిగినది. ఇంతయ్యగాక యిదివలవిధములైన వికారములకు సూచకంబుగ నుండుటచేతను విసూచిక యని చెప్పబడినది.

— విసూచికొపద్రవములు ౧ —

తత్ర శూలభ్రమానాహకంపస్తంభాదయోఽనిలాత్.

౩

పిత్తాజ్వలరాతిసారాంతర్దాహతృట్పులయాదయః,

కపాచ్ఛర్ద్ధ్యంగగురుతావాక్సంగష్ఠీననాదయః.

౪

విసూచికారోగమునందు వాతాధిక్యమువలన శూల, భ్రమ, ఆనాహము, శరీరకంపము, శరీరస్తావము, ముఖశోష, మొదలగు నుపద్రవములు గలుగును. పిత్తాధిక్యమువలన జ్వరము, అతిసారము, అంతర్దాహము, దర్శి, మూర్ఛ, మదము మొదలగు నుపద్రవములు గలుగును. కఫాధిక్యమువలన చర్ది, శరీరగురుత్వము, బాగ్బంధము, నోట నీరువెడలుట, దగ్గు మొదలగు నుపద్రవములు గలుగును

— అలసకరోగలక్షణము ౧ —

విశేషాద్దుర్బలస్థ్యాల్పసహేర్వేగవిధారిణః,

వీడితం మారుతేనాన్నం క్లేష్టణా రుద్ధమంతరా.

౧౦

అలసం షోభితం దోషైశ్చల్మత్యేన్ద్రైవ సంస్థితం,

శూలాదీన్మురుతే తీవ్రాన్శ్చర్ద్ధతీసాఽవర్జితాః.

౧౧

సోఽలసః

సార్వల్పము, స్వల్పముగ నన్నిదీపనము, మలాదుల నడ్డగించునట్టి స్వభావమును గలపురుషునికి వాతముచే అన్నము విశేషముగ దష్టంబై ఆమాశయమధ్యమునందు

జేష్ఠముచే నడ్డగింపబడి మందముగ నై బాతాదిదోషములచే షోభనుజేంది లోన శబ్దముండునటుల సహింపతగని కృత్యము గలుగజేయుచు వాంతి, అతిసారము అను సీరెండు తప్ప తీవ్రమైనయ నేకోవర్తనములనుగలుగజేయుచుండునది అలసకమని చెప్పబడును.

— ౧౭ దండకాలసకరోగలక్షణము ౧౭ —

అత్యర్థ దుష్టాస్తు దోషా దుష్టామబద్ధఖాః,
యాంతస్తిర్యక్తనుం సర్వాం దండవత్సంభయంతి చేత్. ౧౭
దండకాలసకం నామ తం త్యజేదాశుకారిణం,

అధికముగ దుష్టమైన వాతాదిదోషములు దుష్టముగ, అమముగనుండు అన్నముచే పూరితంబులగు స్తోతోమార్గములుగలవై సర్వశరీరమునందు నడ్డముగ వ్యాపించి సర్వశరీరమును దండమువలెనే స్తంభింపజేయును. అనగా ప్రసారణాకుంచన రహితముగ జేయును. ఈ రోగము దండకాలసకమను పేరబరగును. శీఘ్రములోనే మరుజుని జంపునట్టి యీరోగమును చికిత్సయందు త్యజింపవలయును. (అసాధ్యమనిభావము.)

— ౧౮ అనువిషనిరూపణము ౧౮ —

విరుద్ధాధ్యక్షనాజీర్ణ శీలినో విషలక్షణమ్. ౧౩

అమదోషం మహాఘోరం వర్జయేద్విషసంజ్ఞకం,
విషరూపాశుకారిత్వాద్విరుద్ధోపక్రమత్వతః. ౧౪

పూర్వోక్తాధ్యాయమునందు “విరుద్ధమష్టుం” అను శ్లోకముచే జెప్పబడిన విరుద్ధాహారము; “విద్యాదధ్యక్షనం” అనుశ్లోకముచే జెప్పబడిన అత్యాహారము, ఉత్తరక్ర జెప్పబడుచుండు విధములైన అజీర్ణాహారము వీనిని విడువక చేయుచుండు పురుషునికి అతి కష్టంబును, విషలక్షణము గలదియును, విషమను పేరబరగునదియు నైన ఒక అమదోషము జనించును. అది విషముతో సమానమై శీఘ్రముగ మరుజుని జంపుటంజేసియు, విరుద్ధమైన చికిత్సగలది యగుటంజేసియు, నసాధ్యమగునుకావున దానికి చికిత్సజేయక వర్జింపవలయును.

— ౧౯ అలసకచికిత్స ౧౯ —

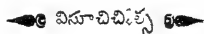
అథామమలసీభూతం సాధ్యం త్వరితముల్లిఖేత్,
పీత్వాసోగ్రాపటుఫలం వార్యష్టం యోజయేత్తతః. ౧౫
స్వేదనం ఫలవర్తిం చ మలవాతాసులోమనీం,
నామ్యమానాని చాంగాని భృశం స్విన్నాని వేష్టయేత్. ౧౬

వైజెష్ఠిన అలసకము మొదలగు ఆమదోషముయొక్క సాధ్యాసాధ్యముల నెఱింగి వానిలో సాధ్యముగను, దుష్టముగాకయునుండు ఆలసకరోగలక్షణములతోగూడి యుండునట్టి ఆమదోషముగలరోగికి శీఘ్రముగా వస, లవణము, స్రుంగవాయు అను వానితోగూడియుండు ఉష్ణోదకమును పానముచేయించి పమనము జేయించి పిదప స్వేదకర్తను జేయింప వలయును.

“విపాచ్య మూత్రాన్లు మధూని పంతీ సింహీకృష్ణాబిడధూమశుష్కైః,

పత్తిం కరాంగుష్ఠనిభాం ఘృతాక్తాం గుడే రుజానాహహపి విధవ్యాత్.”

అని క్రింద జెప్పబడు శ్లోకప్రకారము మలవాతమునకు అయిలోమగతిని కలుగజేసెడి ఫలవర్తిని ప్రయోగింపవలయును. ఆమరోగమునందు దోషబలమువలన సుకోచమును చెందునట్టియు, విశేషముగా చెమటతో గూడి యుండునట్టియు, అంగములను చస్పాదము లచే జుట్టవలయును.

విసూచ్యామతివృద్ధాయాం పార్శ్వోద్ధాహః ప్రశస్యతే,

తదహశ్చోపవాన్వయినం విరిక్తవదుపాచరేత్.

౧౭

వైజెష్ఠిన లక్షణములుగల విసూచిరోగము మిక్కుటముగ వృద్ధిజెందుచుండుగా మధమలయందు ఇనుపశలాకాదులచే వాతదెట్టుట హితకరము. వాతదెట్టినదిమునందు రోగికి లంఘనమువేసి విరేచనమునకు తీసికొనినవానివలెనే పేయాదిక్రమముచే నుపచరింపవలయును.

“సుచృద్ధితవిరిక్తస్య గాత్రాయామేతిదాహణే,

భిల్లాశననుధూచ్ఛిష్ట సేవసన్యాస సాగచ్ఛే.

ఘృతతైలం పచేత్సాన్వైస్తచ్చ భిల్లిఘ్నముత్తమమ్.

త్వక్షత్రరాస్నాగురుశిగురుష్టై రఘ్నప్రవీప్తైస్తవచాశతాహ్వాః,

ఉద్వర్తనం భిల్లివిసూచికాఘ్నం తైలం వివక్షం చ భదర్గకారి.

శిషసప్తాహ్వాఫణిజ్జగిత్రాయంత్య సామార్గ్యఫలాని వర్తిః,

బస్తస్య మూత్రేణ విసూచికాఘ్నీ ప్రలేపనస్యాంజనధూమయోగైః”

అతికష్టమైన శరీరాయామమునందు రోగికి వాంతి విరేచనములను బాగుగజేయించి నల్ల బీడిగింజలు, మైనము, నీసము, తెలికపిండి, గానుగపిండి, శుంఠి, ఆమ్లము (అనగా పులి చింతనీనితోడ ఘృతమునుగాని, తైలమునుగాని పక్షముజేయవలయును, ఇదిభిల్లిరోగ

మునుపోగొట్టును. లవంగపుచెక్క, ఆకుపత్రి, దంపరాస్తుము, అగరు, మునగ, చెంగల్వ కోస్తు, వస, సదాప వీనిని పులిగించితోచేర్చి బాగుగ పిసికి నలుగుడెట్టుకొనినచో ఖల్లి విసూచిక అను రోగములను హరించును. వైజెప్పిన లవంగపుచెక్క మొదలగువస్తువులను జేర్చి పక్వముజేయబడిన తైలము ఖల్లి, విసూచిక అను నీ రోగములను పోగొట్టును. డి సెనము, క్రానుగు, ఫణిజ్జబీజము, త్రాయంతి (అనగా కలుక్రానుగు) ఉత్తరేణు విత్తులు వీనిని గొట్టెముత్రములతోజేర్చి వర్తిచేసినచో విసూచికను పోగొట్టును. వైజెప్పినవీసె నము మొదలగువస్తువులయొక్క ప్రలేపనమును, అంజనధూమప్రయోగములను విసూ చికను పోగొట్టునని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

— ౭౭ అజీర్ణమునందు శూలహరౌషధనిషేధము ౭౭ —

తీవ్రార్తిరపి నాజీర్ణీ పిబేచ్ఛాల్లభున్మోషధం,

ఆమనన్నోఽనలో నాలం పక్తుం దోషోషధాశనమ్. ౧౮

నిహన్యాదపి చైతేషాం విభ్రమస్సహసాతురం,

అజీర్ణరోగముగలవానికి తీవ్రమైన శూలగలిగియుండినను తచ్చమనరూపమై నట్టియు ఛర్ది, ఆతిసారము వీనిని శమింపజేయునట్టియుగగు శౌషధముల ప్రథమమునందు భుజింపజేయంజనదు. ఎ లనగా — అనుముచే మందముగనుండు జారరాగ్ని దోష ము, ఔషధము, ఆహారము, అను నీ మూటిని పాకముచేయటమే ఆనమర్థముగను డును. ఇంతియకాక ఔషధము, దోషము, ఆహారము, అను నీ మూడును జేరుటచే జనించునట్టి విలక్షణమయిన ఏక వికారము అజీర్ణరోగిని కాలము నిరీక్షించడమే చంపివేయును.

— ౭౮ అజీర్ణమున ఔషధప్రయోగక్రమము ౭౮ —

జీర్ణాశనే తు ధైషజ్యం యంజ్యాత్ సబ్ధగురూదరే. ౧౯

దోషశేషస్య పాకార్థ మగ్నేస్సంధుక్షణాయ చ,

జీర్ణమయిన యాహారముగలవాడుగను, నిర్మలముగ గురువుగ నుండునట్టి శోషము గలవాడుగనుండు అజీర్ణరోగికి దోషశేషము పాకము జెందుటకును, జారరాగ్నికి దీప నము గలుగుటకును, ఔషధము నియ్యవలయును.

— ౭౯ ఆమరోగమున అపతర్పణవిధి ౭౯ —

శాంతిరామవికారాణాం భవతి త్వపతర్పణాత్. ౨౦

త్రివిధం త్రివిధే దోషే తత్సమీక్ష్య ప్రయోజయేత్,

ఆమముక్తగలిగిన ఆలస్యము, జాడ్యము, అగ్నిమాంద్యము మొదలగు వికార ములు అపతర్పణక్రియవలన శాంతిజెందును. కాబట్టి దేశము, కాలము, అగ్నిదీపము

మొదలగునాని నాలోచించి “మేనామదోహతి” అను శ్లోకముచే ఉత్తరప్రజెప్పబడు
 మూడు విధములైన అవతర్పణక్రియలను మూడు విధములైన ఆచారములందు
 వైద్యుడు ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ ఆచారోగచికిత్సాశ్రమము ॥—

తత్రాత్మే లంఘనం పథ్యం మధ్యే లంఘనపాచనమ్.

ప్రభూతే శోధనం తద్ధి మూలాదుస్తూలయేత్తలాన్,

మూడువిధములగు ఆచారోపములలో అల్పముగనుండుఆచారోగమునందు లంఘ
 నము పథ్యకరమయినది. దానిచే తారారాగ్ని వృద్ధియైన స్వల్పముగనుండు ఆచారోపము
 శోషించి బీర్ణంబగును. ఆచారోపము మధ్యస్థముగనుండుచపుడు లంఘనంబును, పాచన
 రూపమైన యశావధంబులను జ్యోతరంబులు, పాచనమనగా — పాకమును జేదక ఆచ
 మతోగూడియుండు ధాతువులను పాకముచేయుటయందు సమర్థంబులగు ఆన్నపాశాష
 నాదు లని యర్థము. ఆచారోపం బధికముగ నుండునపుడు శోధనాపథము హితకరము.
 శోధనాపథ మనగా —

“యదీరయేద్బహిర్దోహత్ పంచధా శోధనం తు తత్”

వైరిజెప్పబడు వచనానుసారము శరీరములోనుండు దోషములను బయలుపరచునట్టి
 అన్నపాశాషధాదు లని యర్థంబు. శోధనాపథము శరీరములో జేరంగుండు శుష్టమల
 ములను నిశ్శేషముగా వెలిపరచును. కాబట్టి అసౌమయిన ఆచారోపమునందు శోధ
 నాపథముచే వైద్యుడు ప్రయోగింపవలయును. అట్టి శోధనాపథము మలములను బలా
 త్కారముగ నిర్మూలముజేయును.

“బహుదోహజాం పునరుపసేవనమేవ కార్యం సహ్యస్తావితే కల్మలోదికా ఘ
 కాల్పాదిపుష్టిర్భవతి”

పల్మలోదికమును చల్లకుండినయెడల కాల్పాద్యలకు పుష్టిగలుగకుండునలులనే బహు
 దోషములుగలవారికి శోధనాపథమును ప్రయోగింపకుండుటచే శరీరపుష్టి గలుగ నేరదు.
 అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

—ॐ హేతువ్యాధివివర్ణయచికిత్సాశ్రమము ॥—

ఏనమన్యానిపి వ్యాధీన్ స్వనిదానవివర్ణయాత్.

౨౨

చికిత్సేదనుబంధే తు సతి హేతువివర్ణయం,

త్యక్త్వా యథాయథం వైద్యో యుంజ్యద్వ్యాధివివర్ణయమ్.

తదర్థకారి వా పక్షే దోషేత్సిద్ధిః ప పావకే,

హితమథ్యంజనన్నేహపానవస్త్యాది యుక్తితః.

౨౪

సంతర్పణక్రియలచే జనించిన ఆమదోషమును నిదాన విపర్యయములైన యాష ధాన్నవిహారాదులచే చికిత్సజేయుచందంబుననే యితరములగు జ్వరాదిరోగములకు కూడ స్వనిదానవిపర్యయములైన యాషధాదులచే వైద్యుడు చికిత్సజేయవలెను. అనగా సంతర్పణక్రియచే జనించినరోగమును అపతర్పణక్రియలవలనను, శీతముచే జనించినరోగము ఉష్ణకరమయినక్రియలవలనను చికిత్సజేయవలెననిభావము. అట్టిచికిత్సచే నారోగము శమింపకుండిననాడు నిదాన విపర్యయమునువదలి యథాక్రమముగా వ్యాధివిపర్యయము ననుసరించి 'చికిత్సజేయవలయును. అనగా "ముస్తాపర్పటకంఽర్చే, రజసిప్రమేహే" అని ఉత్తరత్రయేషుబడుప్రకారము జ్వరాదిరోగములకై జెప్పబడి యుండఁ బోషధములను రోగానుగుణముగా ప్రయోగింపవలయునని భావము. ఆమదోషము జీర్ణమై జాతరాగ్ని దీపనముతోగూడియుండునపుడు 'మదాత్యయరోగము నందు మద్యపానమును, అతిసారరోగమునందు విరేచనమునుజేయించునటులనే' వై జ్ఞేషిన నిదానము, వ్యాధి వీని విపర్యయములచే నసాధ్యముగనుండు రోగమును శమింపజేయుఁ జ్ఞేషియు, హితకరములైనట్టియు అభ్యంజనము, స్నేహపానము, వస్త్రాదిక్రియలు వీనిని యుక్తిగా (అనగా అగ్నిమాంద్రాదులు గలుగకుండునటుల) జేయింపవలయును.

❧ కఫాజీర్ణలక్షణము ❧

అజీర్ణంచ కఫాదానుం తత్ర శోఫోఽక్షిగండయోః,

సదోష్ణభుక్త ఇవోద్ధారః ప్రనేకోత్తేశకారవమ్. ౨౫

కఫముచే జనించిన అజీర్ణము ఆమ మనుపేరబరగును. దానియందు అక్షిగూ పము, చెక్కిల్లు వీనియందువాపు, అపుడేఘజించినటుల విదాహాస్థనుజెందని తేనుపులు, నోటివెంటనీరు, వాతాదిదోషములకు స్వస్థానచలనము శరీరగురుత్వము గలుగును. జాతరాగ్నికి విరోధియయిన కఫము అజీర్ణమునుచేయఁటయందు ప్రధానముగనుండుట వలన తొలుత కఫాజీర్ణము చెప్పబడినది.

❧ వాతాజీర్ణలక్షణము ❧

విష్టభ్రమనిలాచ్ఛాలవిబంధాద్ధానసాదకత్వే,

వాఁకముచేజనించిన అజీర్ణము విష్టభాజీర్ణ మని వలగును. దానియందు శూల, మలమూత్రబంధము అద్ధానము, శరీరకృశత్వము, తేక అగ్నిమాంద్ర్యము గలుగును.

❧ పిత్రాజీర్ణలక్షణము ❧

పిత్రాద్విదగ్ధం తృణోహస్రమాన్యోద్ధారదాహవత్. ౨౬

పిత్రముచే జనించిన అజీర్ణము, పిష్టగ్ధాజీర్ణ మని వలగును. దానియందు దష్ణి, మోహము, భ్రమ, పులితేనుపులు, శరీరతాపము గలుగును.

అజీర్ణమున లంఘనాదిక్రమము ౨౦

లంఘనం కార్యమామే తు విప్లవే స్వేదనం భృశమ్,

విదగ్ధే సమనం యద్వా యథావస్థం హితం భవేత్. ౨౧

అమాజీర్ణమునందు లంఘనము చేయవలయునెకాని వమనవిరోధములు జేయు పంజనము. విప్లవభాజీర్ణమునందు అధికముగా స్వేదకర్మజేయవలయును విదగ్ధభీర్ణమునందు వమనముజేయవలయును లేక వైజెప్పిన మూడు విధములగు అజీర్ణముల యందు దోషప్రకాశనముగా లంఘన, స్వేదన, వమనములను, యుక్తప్రకారము జేయవలయును. అనగా అమాజీర్ణమునందుకూడ స్వేదనవమనములను, విదగ్ధభీర్ణమునందుకూడ లంఘనస్వేదములను జేయవలయునని యాచక్షుము.

విలంబికారోచిత్స ౨౨

గరియశో భవేత్సేనాదామాదేన విలంబికా,

కఫవాతానుబద్ధామలినగాతత్సమసాధనా. ౨౩

మీర్చి అభవంబును, స్త్రావ్యముగా నీనవమనవియ్యనైర్యమనలన విలంబియను నొకరంగము జనించును. అది క్షేమము, వాతము, విసిగోగూడి అసిహూము, చెక్కిల్లు నీనినందు శోభ, అపుడేభుగించిటలనెనెలు, నీటనియెడలను. కాతాది దోషములు స్వస్థానమును వదిలి చలించును. శరీరగోరము అను అమాజీర్ణములయందు క్షేమమైయుండును. కాబట్టి దీనియందు అమాజీర్ణమునకై జెప్పియుండు లంఘనరూపమున చికిత్సలనే చేయవలయును

రస శేషజీర్ణము దానిచికిత్స ౨౪

ఆశ్రద్ధా హృద్వ్యథా శుద్ధే పుష్కద్రారే రసశేషః,

శియీత కించిదేవాత్ర సర్వశ్చానాశితో వివా. ౨౫

స్వప్నాదజీర్ణి సంజాతబుభుక్షో ద్యాన్తితం లఘు,

అన్నసంబంధముగల రసపు శుద్ధముగ నుండునపుడే అన్నరసము జర్ణముకాకం డినచో అన్నమునంపిచ్చలేకుండుట, హృదయశాల, గురుత్వముగలుగును. ఇది రసశేష జీర్ణమన బఱగును. దీనియందు స్వల్పకాలమవరకు నిద్రింపవలయును. తదితరమైన అజీర్ణములయందు శరీరల్యాఘము గలుగువరకు భుజించకయే మధ్యాహ్నమునందు బాగుగ నిద్రింపవలయును. మఱియు నాకలి గలుగునపుడు లఘువైనయూహారమును స్వల్పముగా భుజించవలయును. అజీర్ణిగులు మధ్యాహ్నమునంపి నిద్రింపవలయునని పూర్వాధ్యానుమునందు “అజీర్ణ్యభిహతోస్తత్తాకై” అనువచనముచే జెప్పబడి

యున్నది. అయితే ఆజీర్ణరోగి భుజించకయే మధ్యాహ్నమునందు నిద్రింపవలయునని తెలియకరచుటకై మరల నిచట “సర్వశ్చానాశితోదివా, స్వప్నాదజీర్ణి” అని జెప్పబడినది.

అజీర్ణసామాన్యలక్షణము ౨౯

విబంధోతిప్రవృత్తిర్వా గ్లానిర్ధారుతమూఢతా. 30

అజీర్ణలింగం సామాన్యం విప్లంభో గౌరవం భ్రమః,

మూత్రపురీషలు వెడలకుండుట, లేక అధికముగవెడలట, గ్లాని, (అనగా శరీరము తీగించుట) వాతమునకు ప్రతిరోమగతి, కడుపుబ్బరము, శరీరగురుత్వము, మోహము అనునవి అజీర్ణమునకు సామాన్యలక్షణంబులు. ఈ యర్థమే,—

“నీడత్యంగం భ్రమో మోహః కోష్ఠే ముహ్యతి మారుతః,

సర్వేహమవ్యజీర్ణానామవిసంవాది లక్షణమ్.”

అను వచనముచే తంత్రాంతరమునందును జెప్పబడియున్నది.

అజీర్ణకిరాస్నములు ౩౦

స చాతిమాత్రమేవాన్నమామదోషాయకేవలమ్. 30

దిప్తవిప్లంభిదగ్ధావగురురూక్షహిమాశుచి,

విదాహి శుష్కమత్యంబుప్లుతం చాన్నం న జీర్ణతి. 31

అధికముగభుజించబడిన యన్నమును, అప్రియముగ, కడుపు నుబ్బించునదిగ, అతిశీతలముగ, అపక్వముగ, గురువుగ, రూక్షముగ, కేళములు మొదలగువానిచే దుష్టముగ, దగ్ధముగ, శుష్కముగ, అధికమైన యాదకములతో లేలుచుండునదిగనుండు అన్నములును జీర్ణముకాకుండును.

ఉపతప్తేన భుక్తం చ శోకక్రోధక్షుధాదిభిః,

శోకము, కోపము, అధికముగ ఆకలి, భయము మొదలగువానివలన విశేషముగ పీడింపబడినవానిచే భుజించబడిన యన్నము జీర్ణముకాకుండును.

సమశనాదివివరణము ౩౧

మిశ్రం పథ్యమపథ్యం చ భుక్తం సమశనం మతమ్. 33

విద్యాదధ్యశనం భూయో భుక్తస్యోపరి భోజనమ్,

అకాలే బహుచాల్పం వా భుక్తం తు విషదూశనమ్. 34

త్రీణ్యవ్యేతాని మృత్యుం వా ఘోరా వ్యాధీశ్శుజంతి వా,

అధ్యక్షకరమైన శాలిభాన్యము మొదలగువానిని, అవ్యక్తకరమైన యవకము మొదలగువానిని మిశ్రముజేసి భుజించుట సమశనమనియు, తృప్తిగ భుజించితోడనే దానిపై మరల భుజించుట అధ్యక్షనమనియు, “ప్రసృజ్యేవిజ్ఞాత్రే” అని క్రిందజెప్పబడు నాహారకాలమునకంటె విరుద్ధమైన కాలమునందు అధికముగగాని, లేక స్వల్పముగగాని భుజించుట విషమాశనమనియు వైద్యకతగ్రంథమునందు జెప్పబడియున్నది. సమశనము, అధ్యక్షనము, విషమాశనము అను నీమూడును మరణమునుగాని, లేక ఘోరమైన గుల్మాది రోగములనుగాని కలుగజేయును. మనుజులు రెండు వర్ణాయములు ఆహారముచేయవలయునని వైద్యకతగ్రంథములందు జెప్పబడియున్నది. ఇట్లులనె,

“సాయం ప్రాతర్ననుష్యాణాం భోజనం విధిర్నితమ్”

ప్రాతస్నాయంకాలములందు మనుజులు భుజించవలయునని వ్యాసుడుకూడ జెప్పియున్నాడు. ఇట్లుండగా భుజించినదానిపై మరలభుజించుట అధ్యక్షనమనియు, అట్టి అధ్యక్షనము మరణమునకుగాని, రోగములకుగాని కారణమగుననియు,

“విద్యావిధ్యశనంభూయో భుక్తస్యోపరిభోజనం,

లీల్యప్యేతాని మృత్యుం వా.”

అనువచనముచే మూలమునందు జెప్పబడియున్నది. కావున రాత్రిభోజముకూడ అధ్యక్షనంపై వర్జనీయంబగును. అట్లయినచో రెండు వర్ణాయములు భుజించవలయునని జెప్పియుండు వైద్యకతగ్రంథవచనంబును, వ్యాసవచనంబును, నిరర్థకంబులగును. కాబట్టి భుక్తస్యోపరిభోజనం, అధ్యక్షనం అని జెప్పియుండుట అసంగతమనే శంకగలుగును. అయితే —

“ప్రాగ్భుక్తేత్వవిభక్తేగ్నౌ ద్విరన్నం న సమాచరేత్”

అంటే భుజించబడినయన్నము ఉదరమున బ్రవేశించి జారరాగ్నిచే విభక్తంబగుటకు మునుపు దానిపై మరల రెండవమారు భుజించుట అధ్యక్షనంబగునేకాని సాయంకాలమున భుజించునది అధ్యక్షనముకానేరదని స్పష్టతమనందు జెప్పబడియున్నది. సాయంకాలాహారము గుణకారియగుటచే దానిని వర్జించి యావశ్యకముగా సేవింపవలయును.

“ప్రాతరాశీ త్వజిర్జ్ఞే సాయమాశీ న దువ్యతి,

దివా ప్రబోధ్యతే ర్కేణ హృదయం పుండరీకవత్.

తస్మిన్విబుధ్ధే ప్రోతాంసి స్ఫుటత్వం యాంతి సర్వశః,

వ్యాయామాచ్చ విచారాచ్చ విశీప్తత్వాచ్చ తస్యశః.

న క్షేదముపగచ్ఛంతి దివా లేనాన్య ధాతవః,

అక్లిష్టేష్వేష్వన్నమాసిక్త మన్యత్రేషు న దువ్యతి

అవిదగ్ధేష్వివ పయస్స్వనృత్యంమిశ్రితం పయః.

రాత్రైతు హృదయే క్షూనే సంవృతేష్వయనేషు చ.

పరిక్షేదం యాంతి క్షోషై సంవృతే దేహధాతవః,

క్షీన్నేష్వస్యదపక్వేషు లేషాసిక్తం ప్రదుష్యతి.

విదగ్ధేషు పయస్స్వనృత్ పయస్తప్తేష్వివార్పితమ్,

నైశే తస్మాదజీర్ణేన్నే నాన్యద్భుంజితభోజనమ్."

హృదయము సూర్యునిచే మధ్యాహ్నమునందు తామరపువ్వువలెనే వికాసమును జెందుచున్నది. హృదయము వికాసమును జెందునపుడు ప్రోతస్ఫులన్నియు వికాసమును జెందును. దానంజేసి మధ్యాహ్నమునందు శ్రమకరమైన వ్యాపారములు సంచారము, మనోవ్యాపారము వీనిచే మనుజునియొక్క ధాతువులన్నియు క్షేదమును జెందకుండును. క్షేదమును జెందకుండునట్టి ధాతువులలో జేరునట్టి యితరమైన అన్నాదులు కాగనిపాలలలో జేర్చబడిన యితరమయిన పాలవలెనే దోషమును జెందకుండును. కాబట్టిప్రాతఃకాలాశనము జీర్ణముకాకుండినప్పటికి సాయంత్రాశనము నిషేధింపబడదు. రాత్రియందైననో హృదయమువాడి ప్రోతోమార్గములు, కొవ్వము మూయబడియుండగా మనుజునియొక్క ధాతువులు క్షేదమును జెందును. ధాతువులు క్షేదమునుజేంది అపక్వముగ నుండునపుడు వానిలోజేరునట్టిఅన్నము మొదలగునవి బాగుగ కాగియుండు పాలలోజేర్చబడు నితరపాలవలెనే దోషమును జెందును. కాబట్టి రాత్రి భుజింపబడిన అన్నాదులు జీర్ణము కాకుండునపుడు మరల భోజనము జేయంజనదని అష్టాంగసంగ్రహమునందు స్పష్టముగా జెప్పబడియున్నది.

— భోజననియమము —

కాలే సాత్త్వికం శుచి హితం స్నిగ్ధోష్ణం లఘు తన్దనాః. 34

షడ్రసం మధురస్థాయం నాతిద్రుతవిలంబితమ్,

స్నాతః క్షుద్వాక్ వివిక్తస్థో ధౌతపాదకరాననః 35

తర్పయిత్వా పితౄణాం దేవానతిధీణ బాలకాణాం గురూణాం,

ప్రత్యవేక్ష్య తిరశ్చోపి ప్రతిపన్నపరిగ్రహాణ. 36

సమీక్ష్య సమ్యగ్తాన మనిందన్నబ్రువక్ ద్రవమ్,

ఇష్టమిష్టైస్సహాశ్చీయాచ్ఛుచి భక్తజనాహృతమ్. 37

స్నానముజేసినట్టియు, విశేషముగ నాకలితో గూడి భోజనమునందే యిచ్చగ లిగినట్టియు మనుజుడు కాళ్లుచేతులు గడిగికొని యేకాంతమైన స్థలములో కూర్చుండి ఆహారమును సింపింపక మాటలాడక పితృదేవతలు, దేవతలు, అతిథులు, శిశువులు, ఆచా

ర్యులు వీరిని అన్నాదులచే పృథ్వివరచి తాను మెంచుచుండుటకై వక్షి, గుజ్జిము, పశువు మొదలగు తిర్వగ్గుంతువులు వాగుగభుజించిన నంగులిని విచారిచి తెలిసికొని సమవస్సు కిష్టముగను, ద్రవప్రాయముగను, శుద్ధులు ప్రీతివంతులగు పరిచారకాదులచే లేబడినది యును, తనకు హితకరమయినదియును, శుద్ధంజైనదియును, కేశాదులచే దుష్టముకానిది యును, సుభిక్షోష్ణముగ, లఘువుగ, పక్షనములతో గూడినదిగ, అధికమైన మధురరసము గలదిగ నుండునదియైన అన్నాదులను తన శరీరాచూకాల్యము నాచుచుంచి యిష్టజను లతోకూడి కూర్చుండి శాస్త్రోక్తమైన ఆహారకాలమునందు అతివేగము, కాలవిలంబము లేకుండా భుజింపవలయును.

“అతిద్రవాశీ త్వాహార గుణదోషాః న విందతి.

ఉత్సుహత్యల్పమశ్వాతి ఛర్దయేద్వా నవ్యతః.

విశంబితం తు భుంజానో న తృప్తిమధి గచ్ఛతి,

స్వాదు బహ్వపి శీతత్వాద్వాతి భక్తమహృద్యతామ్.

జ్వతో హనతశ్చాపి భుంజానస్యాన్యచేతకః,

త ఏవ దోషా మంతవ్యాః యే విశంబితభోజనే.”

అతివేగముగ భుజించువారికి ఆహారగుణదోషములు తెలియకపోవుటయేగాక వాని భోజనముకూడ అతిస్వల్పముగ నగును. ఒకానొకప్పుడు భుజించినతోడనే విమనంచైన నగును. అలస్యముగ భుజించువానికి తృప్తిగలుగకుండును. మరియు నన్నాదులుమధుర ముగనుండునపుటికి కాలవిలంబముచే చల్లారి రుచివిహీనము నగును. మాటలాడుచు నవ్వచు వేరొకచో మనస్సునునిచి భుజించువానికి తృప్తిగలుగనేరదు అని ఖరనాచుడు జెప్పియున్నాడు.

“దోషోపనద్ధం యది లీనమన్నం పిత్రోద్ధతస్యా వృణుయాన్నవిహ్నిం,

జాయేత దుష్టాం తు తతో ముభుక్షాం యామందబుద్ధిక్ విషవన్నిహంతి.”

భుజించబడినయన్నము దోషయుక్తంబై ప్రోలస్ఫులలో నధికముగ సంబంధించినచో పితృప్రకోపముగలవానియొక్క జారరాగ్ని నడ్డగించబడకుండును. దానిచే నాకాలము నందు దుష్టముగ నొక యాకలిగలుగును. అట్టి సమయమున బుద్ధిహీనతవలన భుజించి నచో విషమువలెనే మనుజునిజంపును. అని తంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది. కాబట్టి దుష్టమైన యాకలిగలిగియుండునపుడు భుజింపజుదని తెలియజేయుటకై “క్షుద్వా” అనుపదము యీశ్లోకమునందు ప్రయోగింపబడినది.

—ॐ వర్జనీయాహారము ॐ—

భోజనం తృణకేశాదిజుష్టముష్టికృతం పునః,

శాకావరాన్నభూయిష్ఠమత్యుష్ణలవణం త్యజేత్.

తృణము, కేశములు, ఈగ మొదలగుజంతువులు వీనితోగూడియుండునది యును, ఒకమారు పాకందై చల్లారి మరల ఉష్ణముగ జేయబడినదియును, కాకములు, మినుములు మొదలగునవి యధికముగనేరినదియును, అధిరోష్ణముగలదియును, అధిక లవణములతోగూడినదియునైన భోజనమును తృణింపవలయును.

— ౧౭ కిలాటాదిసేవననిషేధము ౧౭ —

కిలాటదధికూర్చికాక్షౌరశుక్తానుమూలకమ్,
కృశశుష్కవరాహానిగోమత్స్యమహిషావిషమ్.   ౪౦
మాషనిష్పావశాలూక బిసపిష్టవిరూఢకమ్.
శుష్కశాకాని యవకాణా ఫాణితం చ న శీలయేత్   ౪౧

కిలాటము, దధి, కూర్చిక, క్షౌరము, శుక్తము, ఆమమూలకము (అనగా బచ్చిముల్లంగి) అనవానిని, కృశముగ, శుష్కముగ నుండుజంతువులను, వంది, గొట్టె ఆవు, మత్స్యము, దున్నపోతు అనువాని మాంసములను, మినుములు, అనుములు, శాలూకము (అనగా తామరదుంప) తామరతూండ్లు, పిష్టము, విరూఢకము, ఎండిన కాకములు, యవకము, ఫాణితము అను సేవదార్థముల నభ్యసించజను. అయినను వానిని ప్రత్యహము సేవింపకూడదనియు, ఒకానొకసమయమున భుజించుట సిద్ధిము కాదనియు, తెలియవరచుటకై “నశీలయేత్” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది. “నాభ్యసేద్యైరవాత్” అనగా కిలాటాదులు గురుత్వకారులగుటచే వాని నభ్యసించ జన దని చరకాచార్యుడు జెప్పియున్నాడు. అభ్యసించకూడదనుటకు గురుత్వము తప్పు నింక ననేకకారణములుగలవు. అవి ప్రకృతమునం దనువయుక్తంబగుటచే నీ తంత్ర కారుడు జెప్పక విరమించెను. ఆభ్యసించకుండుటకు గురుత్వముమాత్రమే కారణముగ నుండుచో గురువైన యవాదిద్రవ్యముల నుపయోగపరచికొనునటుల జెప్పియుండు నదియు విరుద్ధంబగును. కిలాటము కూర్చిక అనునవి దోషకరంబైనవి. దధి జ్వరాదు లను గలుగజేయును. స్రోతస్సులలో లిప్తంబగును. దానంజేసి దధి యనేకరోగముల కాకరంబగును. క్షౌరము పుంస్తవ్యమునకు హానిని గలుగజేయును. శుక్తము నేత్రలముకు అహితకరమయినది; కావుననే కిలాటాదివస్తువులు భోజనమునందు సేవేధింపబడి యున్నవి.

— ౧౮ ప్రతిదినంబును సేవింపదగినవస్తువులు ౧౮ —

శీలయేచ్ఛాలిగోధూమయవషష్టికజాంగలమ్,
సఖ్యామలకమృద్వీకాఽటోలీముద్గశర్కరాః,   ౪౨

ఘృతవివృదకక్షీరక్షౌద్రదాడిమనైంధనమ్,

త్రిఫలాం మధుసర్పిర్భాగ్యం నిశితేత్రబలాయ చ.

౪౩

శాలిధాన్యము, గోధుమలు, యవలు, షష్టికము (ఆరువదిశాస్త్రసంభావు), జాంగలమాంసము, కరక్కాయ, ఉసిరికకాయ, ద్రాక్ష, వేలివాట్ల, పెసల, పంచదార ఘృతము, క్షీరము, క్షౌద్రము (అనగా చిట్టిగెలు కూర్చిన కపిలవర్ణముగల లేసె) దానిప్పుండు, నైంధవలవణము, వీనిని ప్రతిదినంబున నుపయోగింపదగును. రాత్రుల యందునేత్రబలార్థమై లేసె, ఘృతము వీనితోడ త్రిఫలముల సభ్యసింపచుండవలయును.

స్వాస్థ్యాతికృద్యచ్చ రోగోచ్ఛేదకరం చయత్,

ఋతుచర్యాధ్యాయమున జెప్పియుండునట్టి స్వాస్థ్యకరమయిన అన్ని పానాదులను రోగహరమైన సేలవేము మొదలగు ద్రవ్యములను ఆభ్యసింపచుండవలయును.

❖ భోజనవ్యవస్థ ❖

వినేక్షుమోచచోచామ్ర మోదకోత్కారికాదికమ్.

౪౪

అద్యాద్ద్రవ్యం గురు స్నిగ్ధం స్వాదు మందం స్థిరం పురః,

విపరీతమతశ్చాంతే మధ్యేష్టులవణోత్కటమ్.

౪౫

గురువుగ, స్నిగ్ధముగ, మధురముగ, స్థిరముగ మందముగనుండు తామరతాండ్లు, చెఱుకు, అరటి, చోచము (అనగా టెంకాయ) మామిడి, మోదకము (అనగాలడ్డుకము) లేక పూరణపెట్టిన బిళ్ళకుడుములు, ఉత్కారికా (అనగా ఉండ్రాళ్ళు) మొదలగుద్రవ్యములను భోజనాదియందు భుజింపవలయును. వీరినంటె విపరీతమయిన (అనగా లఘువుగ, రూక్షగ, తీక్షణముగ, కటువుగ, సరముగనుండు) ద్రవ్యములను భోజనాంతమునందు భుజింపవలయును. పులుసు, లవణము ఇవి యధికముగనుండుద్రవ్యములను భోజన మధ్యమునందు భుజింపవలయును.

“కటుం లవణమష్టుం వా పూర్వమాహారమాహారేత్,

ఆహారోమధురోహ్యగ్రైగురు విష్టభ్య జీర్యతి.”

కారముగగాని, ఉప్పుగగాని, లేక పుల్లగగాని యుండు నాహారమును తొలుత భుజింప వలయును. అటులగాక మధురముగ, గురువుగనుండు నాహారములను తొలుత భుజించి నచో నవి స్రోతస్సులను బంధించు విదాహావస్థకుజ్ఞేది పిదప జీర్ణమగును అనెడి భార నాదవచనము దేశకరీరధేదవిషయమని తెలియవలయును,

—ॐ భోజనపరిమాణము ॐ—

అన్నేన కుక్షేద్వాపంశౌ పానేనైకం ప్రపూరయేత్,

ఆశ్రయం పననాదీనాం చతుర్థమవశేషయేత్.

౪౬

ఉదరమున రెండుభాగములను అన్నముచేతను, ఒక భాగము నుదక పానముచేతను నిండింపవలయును. నాలుగవ భాగమును వాతాదులయొక్క సంతార్థమైవదలిపెట్టవలెను.

“ప్రత్యక్షయేదద్విరాస్యం భుంజానశ్చ మహుర్మహుః,

విశుద్ధే రసనే తస్మై రోచలేన్నమపూర్వవత్.”

భుజించునపుడు ఉదకముచే నోరును పలుమారుగ డిగిసినవలయును. అటులజేసినచో నోరుశుద్ధంబై అపూర్వవస్తువువలెనే ఆర్జుముబాగుగ రుచించునని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడియున్నది.

—ॐ యవాదిభక్షణమునందనుపానము ॐ—

అనుపానం హిమం వారి యవగోధూమయోర్హితమ్,

దధిమధ్యే విషే త్షౌద్రే శోష్ణం పిష్టమయేషు తు.

౪౭

శాకముద్గాదివికృతౌ మస్తు తక్రామ్లకాంజికమ్,

సురాకృశానాం పుష్ట్యర్థం స్థూలానాం తు మధూదకమ్,

౪౮

శోషే మాంసరసో మద్యం మాంసే స్వల్పేచ పావకే,

వ్యాధౌషధాధ్వ *భాష్యస్త్రీ లంఘనాతపకర్తృభిః

౪౯

క్షీణే వృద్ధే చ బాలే చ పయః పథ్యం యథామృతమ్,

యవలు, గోధుమలు, పెరుగు మద్యము, విషము, లేనె, వీనిని భుజించి తోడనే శీతోదకానుపానము, పిష్టసంబంధముగల వుస్తువులను భుజించి తోడనే కించిదుష్టమైన ఉదకానుపానమును, శాకము పెసలు మొదలగువస్తువులచే జేయబడిన పదార్థములను భుజించి తోడనే మస్తువు (అనగా పెరుగుమిడిమిగడ) తక్రామ్లము, కాంజికము అను వాని యనుపానమును, శరీరము కృశించినవారలు శరీరపుష్ట్యర్థమై సురయనుమద్యపానమును, స్థూలించినవారలు శరీరము కృశించుటకై మధూదకపానమును, క్షయరోగులు మాంసరసపానమును, మాంసమును భుజించి తోడనే మద్యానుపానమును, అగ్నిమాంద్యమునందు మద్యానుపానమునుచేయుటయు హితకరంబు. వ్యాధి, ఔషధము, మార్గ సంచారము, సంభాషణము, స్త్రీ సంభోగము, లంఘనము, ఎండ, విశేషమైన వ్యాపారము వీనిచే కృశించియుండువారు, వృద్ధులు, బాలురు వీరలకు క్షీరము ఆమృతమువలెనే హితకరంబైనది. (అనగా క్షీరము ఆమృతమువలెనే బలము, వర్ణము, ఓజస్సు, కాంతి, ఆయావు, ఆరోగ్యము మొదలగువానిని గలుగజేయుననితాత్పర్యము.)

—ॐ వటకాద్యనుపానము ॐ—

విపరీతం యదన్నస్య గుణైస్సాన్యదవిరోధి చ. ౫౦

అనుపానం సమానేన సర్వదా తత్ప్రశస్యతే,

అన్నము వడియములు మొదలగువానికి గుణములచే విపరీతముగను విరోధిగ నుండువస్తువులను (అనగా స్నిగ్ధముగనుండువానికి రూక్షమైనవస్తువును, రూక్షముగనుండు వానికి స్నిగ్ధమయినవస్తువును, శీతలముగనుండువానికి ఉష్ణమైనవస్తువును, ఉష్ణముగనుండు వానికి శీతమయినవస్తువును, మధురమయినవానికి అమృతమైనవస్తువును, అమృతముగనుండు వానికి మధురమయినవస్తువును) అనుపానముచేయుట యెల్లప్పుడు ప్రశస్తము. ఈ ప్రకారము ఆహారాదులకు అనుపానము సంగ్రహముగ జెప్పబడినది.

—ॐ అనుపాన గుణము ॐ—

అనుపానం కరోత్యుర్జ్ఞాం తృప్తిం వాప్తిం దృఢాంగతామ్.

అన్నసంఘాతశ్చైథిల్య విక్లిప్తిజరణాని చ,

అనుపానము మనస్సంతోషము, తృప్తి, శరీరమునందు వ్యాప్తి, శరీరదృఢ్యము, అన్నసముదాయమునకు తైథిల్యము, క్లేదము, జీర్ణము వీనిని గలుగజేయును.

—ॐ ఊర్ధ్వజత్తురోగాదులయం దనుపాననిపేధము ॐ—

నోర్ధ్వజత్తుగదశ్వాసకాసోఃక్షతపీనసే. ౫౧

గీతభౌష్యప్రసంగే చ స్వరభేదే చ తద్గితమ్,

జత్తువులకు (అనగా మెడకొంకులకు) వైభాగమున జనించినరోగములు, శ్వాసము, కాసము, ఊరోరోగము, గాయము, పీనసము, అధికసంగీతము, అధికసంభాషణము, స్వరహాని వీనియం దనుపానము హితకరమయినదికాదు, ఏలనగా — ఆ యనుపానము ఆహారమును జేరది తొమ్ము, కంఠము వీనియందుండు ఆహారరసముతో గలసి ప్రోతోబంధము, అగ్నిమాంద్యము, వాంతి మొదలగు రోగములను గలుగజేయును.

—ॐ ఉదకపాననిషిద్ధులు ॐ—

ప్రక్లిన్నదేహమేహాక్షి గళరోగప్రణాతురాః. ౫౩

పానం త్యజేయుః

ఆమరోగము, విసర్పాదిరోగములు, ప్రమేహము, నేత్రరోగము, కంఠరోగము, ప్రణిమ ఇవిగలవారు ద్రవరూపమున పానమును త్యజించవలయును.

“మేహీ క్లిహీ ప్రణీ కుష్ఠీ పాండుర్జ్వరపీనసీ,

శోహతిసారీ మందాగ్నిః పానీయం మందమాచరేత్,

అ-నూ—16

నోర్థ్వాంగపవనావిప్తే వాగ్వాయామహతే న చ,
క్షతోరసి శ్వాసకాస హిక్మావమృద్ధితే న చ,
నిరణ్వేచోర్ధ్వరోగే చ నపేయంవారిశితలమ్.”

మేహము, స్త్రీహము, ప్రణము, కుష్మము, పాండువు, ఉదరరోగము, పీనసము, శోష, అతిసారము, అగ్నిమాంద్యము, ఇవిగలవారు అతిస్వల్పముగ నుదకమును పానముచేయువలయును. ఉర్థ్వాంగవాతము, అతిసంభౌషణముచేసినవాడు, ఉరశ్శీతము, శ్వాసము, కాసము, హిక్కు, వాంతి, ఇవిగలవారు ఉదకపానమే చేయంజనదు. అన్నమును భుజించినవాడును, ఉర్ధ్వరోగముగలవాడును శీతోదకమును పానము చేయంజనదు అని ఖరనాద మనుగ్రంథమున జెప్పబడియున్నది.

— భోజనానంతర-నిషిద్ధకృత్యములు ౧ —

సర్వశ్చ భాష్యాధ్వ శయనం త్యజేత్,
పీత్వా భుక్త్వాతపం వహ్నిం యానం స్థవనవాహనమ్. ౫౪
పానభోజనములను జేసినతోడనే అధికసంభౌషణము, మార్గగమనము, నిద్ర, ఎండ, అగ్ని, రథాదివాహనముల నెక్కుట, దాటుట, గుఱ్ఱముమొదలగు వానిపై నెక్కుట, ఈ మొదలగుకార్యములను వైజెప్పిన వారందరును వర్జింపవలయును.

— భోజనకాలము ౧ —

ప్రసృప్తే విణ్ణాత్రే హృది సువిమలే దోషే స్వపథగే,
విశుద్ధే చోద్ధారే త్సుదుపగమనే వాతేనుసరతి,
తథాగ్నావృద్ధిక్తే విశదకరణే దేహీ చ సులభా
ప్రయుంజీతాహారం విధినియమితం కాలస్స హి మతః. ౫౫

మలమూత్రాదులు బాగుగ బయలుపడెదలి హృదయము రసశేషాజీర్ణ జనిత గురుత్వాదిదోషరహితమై, పూర్వము భుజించిన యన్నాదులు బాగుగ జీర్ణమగుటచే వాతాదిథాతువులు తమతమమార్గములయందు సంచరించుచు, త్రేసువులు ఆహారరసశేష సంబంధములేక శుద్ధములుగ వెడలుచు, ప్రోతోమార్గములు రసశేషముచే నడ్డులేక నిర్మలములై, ఆకలి తీవ్రముగ గల్గి, వాతము అనులోమముగ సంచరించుచు, జాతరాగ్ని అన్నాదులను పాకముచేయుటకు సమర్థమై, ఇంద్రియములు నిర్మలమై, దేహము మిగుల లఘువుగ నుండునపుడు “కాలే సాత్త్వింశుచిహితమ్” అనువచనములచే చెప్పి యుండు నాహారములను భుజింపవలయును. ఇదియ యాహారమునకు ముఖ్యమైన

కాలము. ఈకాలము నతిక్రమించి చేయబడిన మాహారము ఆకాలదోషమునందేసి చక్కగ జీర్ణముగాక రోగముల గల్గించును.

“అతీతకాలం భుజానో వాయునోపహలేనలే,

కృచ్ఛ్యాద్విషచ్యతేభుక్తం ద్వితీయం న చ కాంక్షతి,

కుక్షావాధానమాటోప సాదాంశ్చ కురుతేఽధికమ్,”

కాలము నతిక్రమించి అన్నాదులను భుజించినచో నవి వాతముచే దూషింపబడి అతి కష్టముమీద జీర్ణంబగుచు రెండవ మారు భోజనమునం దిచ్చ గలుగకుండును. ఉదరములో ఆధ్వానము, కూతలు, అగ్నిమాంద్యము వీరి నధికముగ గలుగజేయును. కాబట్టి పూర్వోక్త ఆహారకాలమునందే భుజింపవలయు నని శంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది.

కాలాతిక్రమణముచే వైజెస్సినదోషములు సంభవించును కావున నియతకాలమున విధ్యుక్తముగ భుజింపవలె నని భావము. వైజెప్పబడిన మూలశ్లోకము ధీరలలితా వృత్తము. “యచా న్నాకః సస్సాన్యో రస (౬) రవి (౧౨) విరామా ధీరలలితా” అని వృత్తలక్షణము.

అష్టమాధ్యాయము, ముగిసెను.

న వ మా ధ్యా య ము

అవ. విశేషముగా నుపయోగకారు లగు అన్నపానాది ద్రవ్యైకదేశమును, వాని యాహారవిధిమాత్రమును పూర్వాధ్యాయములయందు జెప్పబడినవి. అట్టి అన్న పానాదులయొక్క ద్రవ్యరసవీర్య విపాకాదులను చక్కగ బరీక్షించి ప్రయోగించ వలసినది యావశ్యకము. అట్లుగుటచే మాత్రాశీతీయాధ్యాయానంతరము ద్రవ్యాది విజ్ఞానీ యాధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది —

— ౧౦ ద్రవ్యాది విజ్ఞానీయాధ్యాయ ప్రారంభము ౧౦ —

పూ. అథాతో ద్రవ్యాదివిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహస్తాపః రాత్రేయాదయో మహర్షయః.

మాత్రాశీతీయాధ్యాయానంతరము అన్నపానాదులయొక్క ద్రవ్యరస వీర్య విపాకాదిజ్ఞాన మావశ్యకం బగుటచే వాని నెఱుంగుటకు దగిన ద్రవ్యాది విజ్ఞానీయాధ్యాయమును వివరించెదము.

— ౧౧ ద్రవ్యప్రాధాన్యము ౧౧ —

ద్రవ్యమేవ రసాదీనాం శ్రేష్ఠం తే హి తదాశ్రయాః,
రసాదులు ద్రవ్యము నాశ్రయించియుండుటచే రసవీర్య విపాకాదులలో ద్రవ్య మే ప్రధానంబు.

— ౧౨ ద్రవ్యములకు పంచభూతస్వరూపము ౧౨ —

పంచభూతాత్మకం తత్త్వ

రసవీర్యవిపాకాదుల కాశ్రయముగను, పృథివ్యాధి పంచమహాభూతముల కార్యముగ నుండు స్థావరజంగమరూప మయిన ద్రవ్యములు పంచభూతాత్మకంబులు. అందు స్థావరమువలన ఒకచోటనుండి వేరొకచోటికి బోవ స్వతంత్ర శక్తిలేనివి. అయ్యవి కరక తాని ఉసిరిక మున్నగునవి. జంగమములన ప్రాణేంద్రియములతోగూడి యొకచోట నుండి వేరొండ చోటికిబోవ స్వతంత్ర శక్తి కల్గినవి, అయ్యవి ఛాగములు మున్నగు సకల ప్రాణులు.

పంచభూతాత్మకములన — పంచభూతస్వరూపముగలవియని యర్థము. కారణ ద్రవ్యములయిన ఆకాశాదులనుకూడ పంచభూతాత్మకంబు లని జెప్పుపక్షములో సర్వం బును పంచభూతస్వరూపము గల్గిదిగ నగును. అట్లయినచో ఫలానిది ఆకాశ మనుమహా

భూత మనియు, ఫలానిది పృథివి యను మహాభూత మనియు ప్రత్యేకముగా వ్యవహరించుటకు సాధ్యమే కాకపోవును. మఱియును కారణముగనుండు ఐహ్వపు కార్యముగ నెపుడును కానేరదు. కాబట్టి కార్యమైన ద్రవ్యమునకే పంచభూతస్వరూపత్వము గలిగియుండునేకాని కారణద్రవ్యమైన ఆకాశాదులకు పంచభూతస్వరూపము గలిగియుండనేరదు.

“ఘాదీన్యాత్తా మనః కాలో దిశశ్చ ద్రవ్యసంగ్రహః”

అను పంచనముచేత ఆకాశాది పంచమహాభూతములు, ఆత్మ, మనస్సు, కాలము, దిక్కులు, ఇవియన్నియు ద్రవ్యము లని చెప్పి.—

“యత్రాశ్రితాః కర్తృగుణాః కారణం సమవాయి యత్,
తద్ద్రవ్యమ్.

అను పంచనముచేత దేనియందు చలనరూపమైన కర్తృ, సంయోగాదిగుణములు గలిగియుండునో, ఎద్ది సమవాయి కారణముగ నుండునో, దేనియందు శబ్దాదిగుణములును, గురుత్వాదిగుణములును, సమవాయిసంబంధము చేసుండునో యట్టిదానినే ద్రవ్య మని నిర్దేశించి వాని లక్షణములనుకూడ చరక్తాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు. సమవాయి కారణమనగా —కార్యమైన వస్త్రమునకంటె పేరుగాక తంతువులు వస్త్రమునకుస్వయముగా కారణంబైయుండునదియని యర్థము. కర్తృగుణాశ్రయత్వము సమవాయికారణత్వము అనునవి సర్వద్రవ్యములయందుండుట దుర్లభము. అయితే కర్తృ, గుణము అనువానికి మనస్సు ఆశ్రయముగనుండుటచే మనస్సు ద్రవ్య మనియు, కర్తృ, గుణము అనువానికి వాయూదులు ఆశ్రయములుగను, సమవాయికారణములుగ నుండుటచే వాయూదులు ద్రవ్య మనియు నిటుల నేది యేద్రవ్యమున కనుకూలించునో దానినిఁబట్టి ద్రవ్యమును తెలిసికొనవలయును. ఆకాశ మనుద్రవ్యమే లేదు. అట్లుండగా ఆకాశాదులు కారణద్రవ్యము లని చెప్పట యసంగత మని కొంద రాక్షేపించెదరు. ఆకాశము సముద్రమువలె నీలరూపము గలదై ప్రత్యక్షముగ నగుపడుచుండుటవలనను,—

“పహతి శశభృన్నీలస్నిగ్ధే నభస్యవదాతతామ్”

అని కర్నాటుడను కవియును,—

“ధాతాశని నభసి”

అనిబాణకవియు నాకాశము నీలవర్ణము గలది యని వర్ణించియుండుటవలనను, ఆకాశమును ద్రవ్యము గలదని సిద్ధంబగుచున్నది. అయితే నానావిధవర్ణములు గల పర్వతము దూరములోనుండి జూచునపుడు నీలరూపముగ గన్పట్టునటులనే దూరములోనుండి జూచుటవలన నాకాశముకూడ భ్రాంతిచే నీలరూపముగ గన్పట్టుచున్నది. ఆకాశము

నీలవర్ణము గలది యని కవులు వర్ణించినందుకు ప్రమాణంబైదియు కనుపడదు. కొందరు కవులు ఆకాశము తెలుపువర్ణము గలది యని కూడ వర్ణించియున్నారు. ఆకాశము నిరాకారంబైనది. అట్లుగటచే దానికి నీలశుక్లరూపము లుండుట యసంభావితము. కాబట్టి ఆకాశ మను ద్రవ్యముగల దనెడి ప్రైసిద్ధాంతము యుక్తి యుక్తము కాదని కొందరు వచింపుచున్నారు. మఱియును బాణాదులయొక్క ఋజుత్వము నొక కన్నును మూసి కొని మఱియొకదానిం దెరచి జూచుటచే కనుపించునటుల నాకాశముయొక్క రూపము సమీపమునందు గన్పట్టక దూరమునందు గన్పట్టును. కాబట్టి దర్శనభేదముచే ఆకాశమునకు రూపముగల దని జెప్పుటయుక్తంబని కొందరు వచింపుచున్నారు. ఇదియును యుక్తియుక్తము కాదు. ఎలనగా - రూపము గలిగియుండునట్టి ద్రవ్యమునకు స్పర్శము కూడ గలిగియుండును. ఆకాశమునకు రూపము నొప్పుకొనవశములలో స్పర్శమును కూడ నొప్పుకొనవలయును. స్పర్శము నొప్పుకొననివశములలో ఆకాశమే సిద్ధించుట దుర్లభము. కాబట్టి ఆకాశమునకు రూపమే లే దని మఱికొందరు వచింపుచున్నారు.

వాయువు రూపరహితమయి స్పర్శముతో గూడియుండునటులనే ఆకాశము కూడ రూపముతోగూడి స్పర్శములేనిదై యుండవచ్చునని కొందరు వచింపెదరు. అయితే రూపముగలిగియుండుద్రవ్యమునందు స్పర్శముకూడ గలిగియుండవలసినది యావశ్యకమేకాని స్పర్శముగలిగియుండు ద్రవ్యమునందు రూపము గలిగియుండవలసినది యావశ్యకములేదు. కాబట్టి ఆకాశము రూపముమాత్రము గలదై స్పర్శము లేనిదిగ నుండునని చెప్పుట యుక్తము. ఆకాశము సత్ప్రదార్థము కాదు. అయితే ఆకాశము సిద్ధించునట్టి మార్గం బెట్లనగా —

“అక్షరాత్మం తతో వాయు స్తస్మాల్నేజ స్తతో జలమ్,

ఉదకాత్పృథివీ జాతా భూతానామేష సంభవః.”

అను పదనము ననుసరించి పరమాత్మ వద్దనుండి ఆకాశము, దానిలోనుండి వాయువు, దానిలోనుండి లేజస్సు, దానిలోనుండి ఉదకము, దానిలోనుండి పృథివి జనించె నని పరమార్థజ్ఞానవంతులచే జెప్పబడియుండుటవలనను, ఆకాశమునందే సంచారమును, పృథివి ప్రత్యక్షముగా జూచుచుండుటవలనను, శబ్దం అను పేరేంబరంగు గుణమునకు ఆధారముగ నుండుటవలనను, ఆకాశ మను నొకద్రవ్యము సిద్ధంబగుచున్నది. ఆకాశ మను ద్రవ్యము నొప్పుకొననివశములలో ప్రపంచంబంతయు గట్టియై ఒకటే యుంటగ నుండవలసివచ్చును.

ఇంతియగాక బ్రత్యక్షముగ నుండు శబ్ద మను గుణమునకు నాధారమే లేక పోవును. కాబట్టి ఆవశ్యకముగ నాకాశ ముచద్రవ్యము నొప్పుకొనందగియే యున్నది.

ఇటుల నాకాశము సిద్ధించినను వాయువు అనుద్రవ్యమునందు ప్రమాణము లేనందున వాయువు అనే ద్రవ్యమేలే దని కొంద రాక్షేపించెదరు. అయితే వాయువులో స్ఫుర్వగుణము ప్రశ్నోక్షముగా కనుపించుటవలన నట్టి స్ఫుర్వమునకు ఆధారమైన వాయువు అను ద్రవ్యము గల దని సిద్ధంబగుచున్నది. అయినప్పటికి కారణగుణము కార్యములో నుండవలసినది యావశ్యకము; కాబట్టి ఆకాశమునందు స్ఫుర్వములేకుండుటవలన “అక్షరాక్షంతతో వాయుః” అను వచనప్రకారము ఆకాశములోనుండి జరిగిన వాయువు నకును స్ఫుర్వములేకయే యుండవలయును. కాబట్టి వాయువునకు స్ఫుర్వము గల దని చెప్పుట యసంగత మనే శంక గలుగును. అయితే కారణగుణము కార్యములో కొన్నిస్థల ములయందుండుటయును, కొన్నిస్థలములయందు లేకుండుటయును సహజంబైయున్నది. అది యెట్లనగా.—కారణముగ నుండు తంతువుయొక్క శ్వేతరూపము కార్యమైన వస్త్రములో నున్నది. వసపు, ఔరము, వీని సంయోగముచే రక్తరూపము గలుగుటవలన నిచట కారణగుణము కార్యమునందు లేకయున్నది. కాబట్టి ఆకాశము స్ఫుర్వములేని దైనను ఆందులోనుండి జనించిన వాయువునకు స్ఫుర్వగుణము గలిగియుండుట విరుద్ధముకాదు.

ఉదాకము, అగ్ని, పృథివి అను నీ మూటిలోను స్ఫుర్వగుణ ముండుటవలన వాని సముదాయమే వాయు వని చెప్పబడుచున్నదేవాని ప్రత్యేకముగ వాయు వనుద్రవ్యమే లేనిది కొంద రాక్షేపించెదరు. అయితే అగ్ని, జలము, పృథివి అనువానికి స్ఫుర్వగుణ ముండినను అట్టివాని స్ఫుర్వమునకంటె పత్రచలన కాఘాభంజనాదిక్రియలతో గూడి యుండు వాయువుయొక్క స్ఫుర్వము విలక్షణముగా నున్నది. కాబట్టి అగ్ని, జల, పృథివీ సముదాయమే వాయు వనుట యుక్తము కాదు. వైద్యులకంత్రములో కఫాదులకు క్రియానుగుణములు చెప్పియుండునటుల వాతమునకును ప్రత్యేకముగా క్రియాగుణములు జెప్పియుండుటచే వాయు ఎను నొకద్రవ్యముగల దని యూహ్యంబగుచున్నది. అగ్ని కటైలవలన గలుగుచున్న దనియు, కటైలు లేనిచో గలుగుటలే దనియు బ్రత్యక్షముగనే తెలియుచున్నది. కాబట్టి కటైలుమొదలగువానికింటి వ్యతిరేకమయిన అగ్ని వేరొకటియు లే దని కొంద రాక్షేపించెదరు. అయినను వైజ్ఞేయ “అక్షరాక్షం తతో వాయు” అను వచనమువలనను,—

“అగ్నేయం దాహభావర్థ ప్రకాశపవనాత్తకమ్”

అను ఆయుర్వేదవచనమువలనను ద్రవ్యములయొక్క ఉత్పత్తికి కారణముగ నుండునట్టి యొకయగ్ని కల దని తత్వజ్ఞానులు చెప్పియుండుటవలనను, అగ్ని యను ద్రవ్యము గల దని సిద్ధంబగుచున్నది. ఇటుల పంచభూతములు సిద్ధించినను పృథివీ మున్నగు నాల్గుభూతములకు అవయవములు, రూపము, ప్రమాణము మొదలగునవి కలిగియుండుటచే నా పృథి

వ్యాధి భూతములు నాల్గును జేరి ద్రవ్యోత్పత్తికి కారణంబగు నని చెప్పుట యుక్తముగ నుండును.

ఆకాశము అవయవరహితంబైనదిగ, సూక్ష్మ మయినదిగ, ఏకముగ నుండుటచే నది ద్రవ్యమున కెటులకారణంబగును. ఆకాశము ద్రవ్యములో జేరుటయే దుర్లభము. కాబట్టి ద్రవ్యమును పంచభూతాత్మక మని జెప్పినది యసంగతమనే శంకగలుగును. అయితే అవయవములతో గూడియుండు ద్రవ్యములయొక్క యేభాగమునందు పంచ భూతములు కరినంబులుగ నుండునో యాభాగమునం దాకాశభాగము స్వల్పముగ నుండును. మరియు నేభాగమునందు పంచభూతములు కరినంబులుగా నుండునో యా భాగమునం దాకాశభాగము అధికముగ నుండును. ఇటులనే ద్రవ్యములయందు నాకాశముయొక్క న్యూనాధికభావమును తెలిసికొనవలయును. ఈ హేతువులనుబట్టి ద్రవ్యము పంచభూతాత్మక మని చెప్పినది యుక్తమే యగును.

— ద్రవ్యోత్పత్తి ప్రకారము —

త్రైమధిష్ఠాయ జాయతే.

౧

ద్రవ్యము పృథివి యను మహాభూతము నాధారముగ వాశ్రయించి జనించును. పృథివి యను మహాభూతము ఆధారముగ నుండి యుపసరించునట్టి పృథివిచే నారంభింపబడినది ద్రవ్య మని ద్రవ్యసామాన్యలక్షణము నెరుంగునది.

అంబుయోన్యగ్నిపవనభసాం సమవాయతే,

తన్నిర్వృత్తిర్విశేషశ్చ వ్యవదేశస్త భూయసా.

౨

ద్రవ్యము జలమును ముఖ్యకారణముగ నునుచుకొని,

“రసనాథ్నో రసస్తస్య ద్రవ్యమాపః క్షీతిస్తథా,

నిర్వృత్తౌ చ విశేషే చ ప్రత్యయాః ఖాదయస్తయః.”

అను చరకవచనప్రకారము అగ్ని, వాయువు, ఆకాశము అనువాని సంయోగముచే జనించును. ద్రవ్యములకు నానావిధమైన స్వభావములు (అనగా ఇది వేరుద్రవ్యము దానికంటె నిది వేరుద్రవ్యము అనెడి భేదములు) వాయువు, అగ్ని, ఆకాశము, అను వాని సంయోగముచేతనే యేర్పడుచున్నవి. సకలద్రవ్యములు పంచమహాభూతముల యొక్క కార్యముగ నుండును. ద్రవ్యము పంచభూతాత్మకం బైనను ఏద్రవ్యమునం దే భూతం బధికముగ జేరియుండునో యాద్రవ్యమున కాభూతముయొక్క పేరే గలిగి యుండును. అది యే ట్లనగా—పృథివ్యాధిక్యముచే జనించినద్రవ్యము పార్థివమని యును, ఉదకాధిక్యముచే జనించినద్రవ్యము ఆప్య మనియును, లేబోధిక్యముచే జనించినద్రవ్యము తైజస మనియును బఱంగును. కాబట్టి యితర భూతాధిక్యముచే జనించిన

ద్రవముయొక్క పేరు నిలులనే తెలిసికొనవలయును. మఱియును ద్రవ్యము లన్నియు పంచమహాభూతములచే జనించినవి యగుటవలన పంచభూతాత్మకంబు లని యేర్పడుచున్నది.

❖ ద్రవ్యములకు రస కారణత్వము ❖

తస్మాన్నైకరసం ద్రవ్యం భూతసంఘాతసంభవాత్,

ద్రవ్యము పృథివ్యాది పంచమహాభూతసముదాయమువలన గలగినది యగుటచే ననేకరసములు కల్గియుండును. ద్రవ్యమువలెనే రసముకూడ పంచమహాభూతసంఘాతమువలన జనించినది, కావుననే ద్రాక్ష, ఆషోడము (అనగా గిరుకతాడి) షీరము, చెఱుకు, తైద్రము, అవపాలు, మేకపాలు, శుక్తము మొదలగు ద్రవ్యములలో మధుర రసంబుండినను వానిలో నొక్కొక్క ద్రవ్యమునందును వేరువేరుగ రుచి గన్పట్టుచుండును. ఇటులనే మాదీఫలము, ధాన్యాష్టము మొదలగు ద్రవ్యములు అమృతము గలవి యైనను వానిలో ప్రతిదానియందును వేరువేరుగ రుచి గనుపించుచుండును. ఇటులనే లవణాదులయందును రుచిభేదము గన్పట్టును. మఱియును, సకలద్రవ్యములు పంచభూతాత్మకంబులుగ నుండినను వానియందు భూతంబధికముగ జేరియుండునో అభూతముయొక్క పేరుచేతనే ఆద్రవ్యము వ్యవహరింపబడుచందంబుని ద్రాక్షాదిద్రవ్యములలో మధురాద్యనేకరసములు ప్రత్యక్షముగ గనుపించుచుండినను వానిలో నే రసమధికముగ నుండునో ఆరసముచేతనే “ఇదం మధురం, ఇదం ఆమ్లం” అని వ్యవహరింపబడును. ఇటుల ద్రవ్యనిర్ణయమును చేసినపిదప “పంచభూతాత్మకం ద్రవ్యం” అనుప్రతిజ్ఞాను సారముగా,

“తస్మాన్నైకభూతజం ద్రవ్యం భూతసంఘాతసంభవాత్”

అని నిగమనమునందు జెప్పవలసినది న్యాయముగ నున్నది. అయినప్పటికిని మధురాది వద్రసములకు ఉదకమే ముఖ్యకారణము కాబట్టి ఉదక మనుభూతమునకే వద్రసకారణత్వము గలగియుండునేకాని రసహీనముగనుండు ఇతరభూతములు వద్రసములకు కారణములు కానేరవు. అనుశంకను నిరాకరించుటకును, వద్రసములనుగూర్చి పంచమహాభూతములు కారణములని తెలియపరచుటకును,

“తస్మాన్నైకరసం ద్రవ్యం భూతసంఘాతసంభవాత్”

అని తంత్రకారుడు నిగమనమునందు జెప్పియున్నాడు.

మఱియును —

“రసనార్థోరసస్తస్య ద్రవ్యమాహి షీలిస్తథా,

నిర్వృత్తౌ చ విశేషే చ ప్రత్యయోః ఖాదయస్తయః.”

అనువచనముచేత మధురాదిరసములకుకూడ భూతసముదాయమే కారణమని చరకాచార్యుడును జెప్పియున్నాడు. కాబట్టి ద్రవ్యము నాశ్రయించియుండు రసములకు భూతసముదాయమే కారణమని రసభేదీయాధ్యాయమునందు సవిస్తరముగా జెప్పబడును.

— ౭ రసానురసవివరణము ౭ —

నైకదోషాస్తతోరోగస్తత్ర వ్యక్తోరసః స్పృతః.
అవ్యక్తోనురసః కించిదంతే వ్యక్తోపి చేష్యతే,

3

ద్రవ్యము అనేకరసములు గలచై యుండుటవలన జ్వరాది రోగములకూడ అనేక దోషాక్రితములుగ నుండును (అనగా త్రిదోషాత్తక్రముగ నుండు నని యర్థము.) జ్వరము త్రిదోషాత్తక్రముగ నుండినను వాతాధిక్యముచే వాతజ్వరమనియు, పిత్రాధిక్యముచే పిత్తజ్వరమనియు, క్లేష్టాధిక్యముచే క్లేష్టజ్వరమనియు వ్యవహరింపబడును. మఱియును వాతాదులయొక్క సమవిషమరూపములను, అధికబలాబలముల ననుసరించి సన్నిపాతజ్వరమును నిశ్చయింపవలయు నని యతంత్రమునందు సవిస్తరముగా జెప్పబడును. ద్రవ్యములలో స్పష్టముగా గన్పట్టునది రసమనియు, స్పష్టముగా గన్పట్టకుండునది అనురసమనియు, తంత్రకారులచే జెప్పబడియున్నది. మఱియును హరీతక్యాది ద్రవ్యభక్షణానంతరము వానియంతమున స్పష్టముగా గన్పట్టెడి రసముకూడ అనురసమని తంత్రకారులచే వ్యవహరింపబడును.

— ౮ ద్రవ్యములకు గుర్వాదిగుణములు ౮ —

గుర్వాదయో గుణా ద్రవ్యే పృథివ్యాదౌ రసాశ్రయే.
రసేషు వ్యపదిశ్యంతే సాహచర్యోపచారతః,

౪

పృథివ్యాది పంచమహాభూతకార్యంబును, మధురాదిరసముల కాశ్రయంబునైన ద్రవ్యములలో గురుత్వాదిగుణము లుండును. అట్టి గురుత్వాదిగుణములు, మధురాది రసములు, సుడాది ద్రవ్యములలో జేరియుండుటచే “మధురో గురుః, లఘురఘ్నః” అని మధురాదిరసములలో గురుత్వాదిగుణములు వ్యవహరించబడుచున్నవే కాని వాస్తవ్యములో గురుత్వాదిగుణములు మధురాదిరసములయందు లేకుండును.

— ౯ పార్థివద్రవ్యగుణము ౯ —

తత్ర ద్రవ్యం గురు స్థూలస్థిరగంధగుణోల్బణమ్.
పార్థివం గౌరవస్థైర్యసంఘాతోపచయావహమ్,

౫

పార్థివాని పంచద్రవ్యములలో వాణిస్త్రివ్యము గురుత్వము, స్థూలశక్తియు, స్థైర్యము, గంధము అనువాని నధికముగగలవైయుండును. మఱియు నాపార్థివద్రవ్యము గురుత్వము, స్థైర్యము, సంఘాతము, పుష్టి పీనిని గలుగజేయును. త్రివ్యములన్నియు మఱ భూతాత్మకం బగుటచే వానియం దివరగుణములుంకూడ గలిగియుండును. అయినప్పటికిని వైజేష్ఠిన గురుత్వాదిగుణములు పార్థివద్రవ్యమునందు విశేషముగా నుండు నని తెలియ పరచుటకై “ఉల్బణం” అనుశబ్దము ప్రయోగింపబడినది.

అప్యద్రవ్యగుణము ౧

ద్రవశీతగురుస్నిగ్ధమందసాంద్రరసోల్బణమ్.

౬

అప్యం స్నేహనవిష్యందక్లేదప్రస్థోదబంధకృత్,

అప్యద్రవ్యము (అనగా ఉదకసంబంధమైన ద్రవ్యము) ద్రవత్వము, గురుత్వము, శైత్యము, స్నిగ్ధము, మాంద్యము, సాంద్రము (అనగా దట్టము), రసము అనుగుణములు నధికముగా గలిగియుండును. మఱియు నా అప్యద్రవ్యము స్నేహనము, విష్యందము, క్లేదము, ప్రస్థోదము (అనగా సంతోషము), బంధనము, వీనిని గలుగజేయును. ఈ ద్రవ్యమునం దితరములగుగుణము లుండిన ద్రవ్యత్వాదిగుణములుమాత్రము విశేషముగానుండు నని తెలియపరచుటకై “ఉల్బణం” అనుశబ్దం బిచటకూడ ప్రయోగింపబడినది. కాబట్టి “ఉల్బణం” అనుశబ్దము ప్రయోగింపబడియుండు స్థలములయందు నిప్రకారమే అర్థము నూహించుకొనవలయును.

అగ్నేయద్రవ్యగుణము ౧౦

రూక్షతీక్ష్ణోష్ణవిశద సూక్ష్మరూపగుణోల్బణమ్.

౭

అగ్నేయందాహభావర్ణ ప్రకాశపచనాత్మకమ్,

అగ్నేయ (అగ్ని యను మహాభూతమునకు సంబంధించిన) ద్రవ్యము రూక్షముగ తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, విశదముగ, సూక్ష్మముగ, నీలపీతాది రూపముగలదిగ నుండును. మఱియు నీద్రవ్యము తాపము, కాంతి, వర్ణము, ప్రకాశము, పచనము వీనిని గలుగజేయును.

వాయవ్యద్రవ్యగుణము ౧౧

వాయవ్యం రూక్షవిశదం లఘు స్పర్శగుణోల్బణమ్.

౮

రౌక్ష్మ్యలాఘవవైశద్యవిచారగ్లానికారకమ్,

వాయవ్య (వాయుసంబంధమైన) ద్రవ్యము రూక్షముగ, విశదముగ, లఘు

తప్తము, స్పృశ్య అను నీ గుణములు గలదిగ నుండును. మఱియు నది రూక్షత, లాఘవము, చలనము, స్థాని వీనిని గలుగ జేయును.

— ఆకాశద్రవ్యగుణము —

నాభసం సూక్ష్మ విశదలఘుశబ్దగుణోల్బణమ్.

F.

సౌషిర్యలాఘవకరం

నాభసద్రవ్యము (అనగా ఆకాశాత్మకద్రవ్యము) సూక్ష్మముగ, ప్రకాశముగ, విశేషలాఘవము, శబ్దము అను నీ గుణములు గలదిగ నుండును. మఱియు నది రంధ్రమును, లాఘవమును గలుగ జేయును.

— సర్వద్రవ్యములకు ఔషధస్వరూపము —

జగ త్యేవమనౌషధమ్,

స కించిద్విద్యతే ద్రవ్యం విశాన్నానార్థయోగయోః. ౧౦

ఇటుల పంచమహాభూతములచే జనించి గురుత్వాదిగుణములతో గూడియుండు ద్రవ్యములలో నౌషధము కాకుండు ద్రవ్యము ప్రపంచమునందేదీయును లేదు. ఇసుక, ధూళి మొదలగు సమస్తద్రవ్యములను నానావిధములన ప్రయోజనము, యుక్తి వీనిచే రోగములను హరింపజేయును. కాబట్టి సర్వద్రవ్యములు ఔషధస్వరూపంబులు. ప్రయోజనయుక్తులు అనగా ఫలానివస్తువును ఫలానివిధముగా జేర్చిన ఫలానిరోగమును పోగొట్టునని యర్థము.

— ద్రవ్యప్రభావము —

ద్రవ్యమూర్ధ్వగమం తత్ర ప్రాయోగ్నిపవనోత్కటమ్,

అథోగామి చ భూయిష్ఠం భూమితోయగుణాధికమ్. ౧౧

ఊర్ధ్వభాగమునందు సంచరించు (అనగా మూర్ధ్వగతము లగు దోషములను హరింప జేయునట్టి) మ్రంగకాయ మొదలగు ద్రవ్యములు తరుచుగ అగ్ని, వాయువు వీనియాధిక్యము గలవైయుండును. అథోభాగమునందు సంచరించు తెల్ల తెగడ మొదలగు ద్రవ్యములు భూమి, ఉడకము, వీనియాధిక్యముగలవై యుండును. ఇటుల జెప్పినందుచే నేక కాలమునందు ఊర్ధ్వాగ్భాగములయందు వ్యాపించి వానియందలిదోషములను హరింప జేసేడి ద్రవ్యములు మిశ్రస్వరూపము (అగ్ని, వాయు, భూమి, ఉడకము, అను భూతముల) మిశ్రరూపము గలవి యని స్వయముగనే యర్థబగుచున్నది. సర్వము విష స్వరూపముగలదియైనను దానిపడిగెయం దుండును విషమును హరింపజేయునటులనే 'అగ్ని, వాయువు' వీనియాధిక్యముగల హరీతక్యాదిద్రవ్యములు ఊర్ధ్వముగ సంచరింప

అభాగమునందు సంచరించి దోషములను హరింప జేయుచుండుటను ప్రత్యక్షముగా జూచుచున్నాము. కాబట్టి కొన్నిద్రవ్యములయొక్క ప్రభావం ఓట్టిదని యెఱుంగుటశక్యమని సూచించుటకై “ప్రాయః” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది.

ఇతి ద్రవ్యం రసాక భేదైరుత్తరప్రేషదేక్ష్యతే,

ఇటుల ద్రవ్యములనుగురించిన విషయములు చెప్పి ముగిసినవి. రసములయొక్క అరువదిమూడు భేదముల నీతంత్రకారుడు రసభేదీయాధ్యాయమునందు సవిస్తరముగ చెప్పబోవుచున్నాడు.

❧ వీర్యవిచారము ❶ ❧

వీర్యం పునర్వదంత్యేకే గురుస్నిగ్ధహిమం మృదు. ౧౨

లఘురూక్షోష్ణతీక్ష్ణం చ తదేవం మతమష్టథా,

వీర్యము గురువు, స్నిగ్ధము, శీతలము, మృదువు, లఘువు, రూక్షము, ఉష్ణము, తీక్ష్ణము, అని యెనిమిది విధములుగ నుండు నని కొందరు వదించెదరు.

❧ చరకమతానుసారముగ వీర్యవిచారము

చరకస్తావా వీర్యం తద్యేన యా క్రియతే క్రియా. ౧౩

నావీర్యం కురుతే కించిత్సర్వా వీర్యకృతా హి సా,

ఏవస్తువుచే కేక్రియ గలుగజేయబడునో అదియే వీర్య మనబడును. సర్వక్రియలు వీర్యముచేతనే గలుగుచున్నవి. కాబట్టి వీర్యములేనివస్తువు ఏ క్రియనున్ను చేయనేరదు అని చరకాచార్యుడు చెప్పచున్నాడు.

❧ గుర్వాదులకు వీర్యసంజ్ఞ ❷ ❧

గుర్వాదిష్వేప వీర్యాఖ్యా తేనాన్వర్థేతి వర్ణ్యతే. ౧౪

సమగ్రగుణసారేషు శక్త్యుత్కర్షణవివర్తిషు,

వ్యవహారాయ ముఖ్యత్వాద్భవ్యగ్రహణాదపి. ౧౫

క్రియలనుజేయునట్టిశక్తి వీర్యమునకే గలిగియుండుటవలనను,—

“గుర్వాదయో గుణా ద్రవ్యే పృథివ్యాదౌ రసాశ్రయాః”

అను పదనముచేత సర్వద్రవ్యములలో గుర్వాదిగుణములనే ప్రధానంబులుగ జెప్పి యుండుటవలనను, గుర్వాదిగుణములు అనేకమయిన ద్రవ్యరసాదుల నాశ్రమించి యుండుటవలనను, అయ్యుద్దేశాస్త్రములయందు రసాదులకంటె తొలుత గుర్వాది గుణములను జెప్పియుండుటవలనను, సమస్తగుణములలో సారము గలవిగ (అనగా

జారరాగ్నిసంయోగముచే రసాదులవలె నశించినవిగ) మందసాంద్రాదిగుణములు, రసాదులు పీఠకంటె విశేషక్రితో కూడినవిగ నుండు గుర్వాదిగుణములకే పీఠ్య మనుచేరు యుక్తమని తంత్రకారులు చెప్పుచున్నారు. కాబట్టి పీఠ్య మనుసంజ్ఞ గుర్వాది గుణములకే గలుగు కని, రసపీఠ్యవిపాకాదులకు గలుగనేర దనియు, తెలియదరచుటకై

“గుర్వాదిష్టేవ” అను ఏవకారము ప్రయోగింపబడినది.

❧ రసాదులకు పీఠ్యసంజ్ఞాభావము ౧౧ ❧

అతశ్చ విపరీతత్వాత్సంభవంత్యపి నైవ సా,

విపత్స్యతే రసాద్యేషు పీఠ్యం గుర్వాదయో హ్యతః. ౧౬

రసాదులకు పీఠ్య మనుసంజ్ఞ గలిగియుండినప్పటికి నవి వైచెప్పిన హేతువుల కంటె విరుద్ధముగనుండుటవలన (అనగా జారరాగ్నిసంయోగముచే రసమునకు నాశము గలుగుటవలన, గురుత్వాదిగుణములతో కూడియుండు రసములకే స్వకార్యమునందు శక్తిగలిగియుండుటవలన, వైదికాస్త్రములయందు రసాదులను ప్రధానముగ జెప్పు కుండుటవలన, గురుత్వాదిగుణములకంటె లోలుత రసాదులను జెప్పక తదనంతరము చెప్పి యుండుటవలన) పీఠ్య మనుసంజ్ఞ రసాదులకు తంత్రకారులచే నంగీకరింపబడలేదు. కాబట్టి గురుత్వాదిగుణములకే పీఠ్య మనుసంజ్ఞ గలుగునేకాని రసాదులకు పీఠ్య మనుసంజ్ఞ గలుగనేరదు. ఇటులనే విపాకము, క్రియ వీనిని పీఠ్య మనుసంజ్ఞ గలుగనేర దని తెలిసికొనవలయును.

❧ ద్వివిధపీఠ్యము

ఉష్ణం శీతం ద్విధై వాన్యే పీఠ్యమాచక్షుతేఽపి చ,

ఇతరు లగు కొంద రాచార్యులు పీఠ్యము ఉష్ణ, శీతభేదములచే ద్వివిధముగ నుండు నని వచించెదరు. పీఠ్యము రెండేవిధము లనియు, ఎనిమిది విధములు కా వనియు, సూచించుటకై “ద్విధైవ” అను ఏవకారము ప్రయోగింపబడినది.

❧ పీఠ్యద్వైవిధ్యముక్తి ౧౨ ❧

నానాత్మకమపి ద్రవ్యమగ్నిపోమా మహాబలౌ.

వ్యక్తావ్యక్తం జగదివ శాలిక్రామతి జాతుచిత్,

నానావిధస్వభావముగల జగత్తు వ్యక్తావ్యక్తముల సేకాలమునందు నతిక్రమించు కుండ చందంబున స్థావరజంగమ స్వరూపముగ, చేతనాచేతనస్వరూపముగ, నానాస్వభావముగలదిగ నుండు ద్రవ్యముకూడ అధికశక్తిగల అగ్ని, సోముల సేకాలమునందు నతిక్రమించుండును. అనగా కొన్నిద్రవ్యములు ఆగ్నేయములుగను కొన్ని

శామ్యములుగ నుండవలసిని యావశ్యకము. వాచంజేసి గొన్ని ద్రవ్యములు ఉష్ణ వీర్యము గలవిగ, కొన్ని శీతవీర్యము గలవిగ నుండును. ఈయుక్తిచేతనే ద్రవ్యముగను వై జెప్పిన ద్వివిధ వీర్యములే గలిగియుండు నని చెప్పచున్నారు.

“న మత్స్యాః కయనా సహభ్యవహర్తవ్యాః ఉభయం
హ్యేతన్మధురం మధురవిపాకం శీతోష్ణత్వాద్విరథస్యే
విరుద్ధవీర్యత్వాచ్ఛోణిత ప్రదూషణాయ.”

మత్స్యములు పాలు అనునందును మధురములుగ, మధురవిపాకము గలవిగ నుండును. మత్స్యములు శీతవీర్యము గలవిగ క్షీరము ఉష్ణవీర్యముగలవిగ నుండును. కాబట్టి మత్స్యము క్షీరము అను నీరెండును చరస్పరము విరుద్ధమైన వీర్యము గలవి. అట్లుగుటచేతనే యవి రక్తమును జెఱుచును. కాబట్టి మత్స్యములను పాలతోడ జేర్చి భుజింపజన వని చరకాచార్యుడు చెప్పియున్నాడు. కావున నతని యభిప్రాయమునందును వీర్యము ఉష్ణశీతభేదములచే ద్వివిధం బని స్పష్టమగుచున్నది. వ్యక్త మనగా — వృశ్యము. సాంఖ్య మతమునందు వ్యక్త మనగా మహదాదులు. అవ్యక్త మనగా — ప్రధానము, పురుషుడు అని యర్థము.

—॥ ఉష్ణశీతవీర్యగుణములు ॥—

తత్రోష్ణం భ్రమత్పట్గ్లానిస్వేదదాహాశుపాకీతాః. ౧౮

శమం చ వాతకఫయోః కరోతి శిశిరం పునః,

స్లాదనం జీవనం స్తంభం ప్రసాదం రక్తపిత్తయోః ౧౯

వైజెప్పిన ఉష్ణశీతవీర్యములలో ఉష్ణవీర్యము భృష, దప్పి, బడలిక, చెమట, తాపము, శిఘ్రముగ జీర్ణము, ఎంతకఫములకు శవనము వీనిని గలుగజేయును. శీతవీర్యము శృప్తి, శక్తి, స్తంభము, రక్తపిత్తములకు ప్రసన్నత్వము వీనిని గలుగజేయును.

—॥ విపాకలక్షణము ॥—

జాతరేణాగ్నినా యోగాద్యదుదేతి రసాంతరం,

రసానాం పరిణామాంతే సవిపాక ఇతి స్మృతః. ౨౦

జారరాగ్ని సంయోగముచే రసములకు జీర్ణాంతమునందుగలుగు రసవిశేషమే విపాక మని ఋషులచే జెప్పబడినది.

—॥ మధురాదివిపాకవివరము ॥—

స్వాదుః పటుశ్చ మధురమన్లౌఘం పచ్యతే రసః,

త్రికోషణకషాయాణాం విపాకః ప్రాయశః కటుః. ౨౧

మధురరసము (అనగా జెల్లము మొదలగునవి) లవణరసము (అనగా సైంధవలను
ణము మొదలగునవి) ఈ రసములు రెండును మధురముగా పాకముచెందును. (అనగా మధుర
విపాకము గలవి యని భావము) అమ్లరసము (అనగా దధికాంజీకము మొదలగునవి) తరు
చుగ అమ్లమైనవిపాకము గలవిగనుండును. తిక్తము, కటు, కషాయము అను నీ మూడు
రసములు తరుచుగ కటువైన విపాకముగలవిగ నుండును.

‘స్వాదురస్థ విపాకాన్యోప్రీహిః’ అను వచనప్రకారము వీరహిలోని మధుర
రసము అమ్లమయినవిపాకముగలది యని పూర్వము చెప్పియుండుటచేతను, కరక్కాయలో
నధికముగ నుండు కషాయరసము మధురమయిన విపాకముగలదిగ నుండుటచేతను, శుంఠి
అల్లము, పిప్పలి వీనియందుండు కటురసము మధురమైన విపాకముగలదిగనుండుటచేతను,
తరుచుగ అను అర్థముచుబోధించెడి “ప్రాయః” అను పదము ప్రయోగించబడినది. తిక్త,
కషాయరసములు రెండును కటువిపాకము గలవియగుటచే తిక్తకరము లని కొందరు వచి
చెదరు. ఇవి అసంగతము. ఏ లనగా — “రసం విపాకస్తా వీర్యం” అని ఉత్తరత్ర చెప్ప
బడువచనప్రకారము రసవిపాకములకంటె వీర్యము ఉత్కృష్టమయినదిగనుండుటచేతను
వైజెప్పిన తిక్తకషాయరసములు రెండును శీతమయిన వీర్యముగలవియగుటచేతను పిత్తమును
హరింపజేయును.

— రసాదులకు ప్రత్యేక కార్యకర్తృత్వము —

రసైరసౌ తుల్యఫలస్తత్ర ద్రవ్యం శుభాశుభమ్,

కించిద్రసేన కురుతే కర్తృ పాకేన చాపరమ్.

౨౨

గుణాంతరేణ వీర్యేణ ప్రభావేణైవ కించన,

విపాకకాలమున గలుగు మధురామ్ల కటురసములు రసశేంద్రియమునకు విషయ
మైన మధురామ్లకటురసములతో తుల్యమైన ఫలముగలవిగ నుండును. (అనగా భుజింప
బడిన మధురరసమునకు జారరాగ్నిసంయోగముచే గలుగు నట్టి నితరమయినరసము
స్వభావమైన మధురరసముతో తుల్యముగనుండునని భావము.) ఇట్లులే అమ్లదిరసము
లకును తెలియవలయును. స్వభావమైన మధురాదిరసములకుగలిగియుండు శుక్రవృద్ధి
కరత్వాది కార్యములు జారరాగ్ని సంయోగముచే జనించు నితరరసములకు కూడ
గలిగియుండు నని సూచించుటకై “తుల్యఫలః” అని ఫలశబ్దము ప్రయోగించ
బడినది. రసవీర్య విపాకాదులలో ద్రవ్యము రసముచేత ఒకానొక మేలును, చెరువును
జేయును. అది యెట్లుగ — మధువు కషాయరసము గలదిగనుండుటచే పిత్తమును
శమింపజేయును. మఱియు నామధువే కటువిపాకము గలదియగుటచే కఫమును హరింప
జేయును. కొన్నిద్రవ్యములు గుణాంతరముచే కొన్ని కృత్యములనుజేయును. అది

యెట్లనగా — అష్టముగ నుండు సాదకము శాస్త్రమువలన కళమును హరింపజేయును. గుణాంబరము అనగా అశోభ్యగుణవిరోధమువలనను, రసవిపాకమువలనను గలగు శక్తి గుర్వాదిగుణము లని యర్థము. కొన్నిద్రవ్యములు వీర్యమువలన కొన్నికృత్యములను జేయును. అదియెట్లనగా — కషాయముగ, తిక్తముగ నుండుమహాపంచమూలము ఉష్ణ వీర్యమువలన వాతమునుమాత్రము పోగొట్టుచున్నచేకాని పిత্তమును పోగొట్టుట లేదు. కొన్నిద్రవ్యములు ప్రభావముచేతనే మంచికృత్యములను చెడుకృత్యములను జేయును. అదియెట్లనగా — అష్టముగ, ఉష్ణముగనుండు సుర యనుమద్యము ప్రభావముచే ఊరమును వృద్ధిజేయును అని తాత్పర్యము.

— ౨౭ విరుద్ధమైనరసాదులకు కార్యకర్తృత్వము ౨౭ —

యద్యద్ద్రవ్యే రసాదీనాం బలవత్త్వేన వర్తతే. ౨౩

అభిభూయేతరాంస్తత్తత్కారణత్వం ప్రపద్యతే,

ద్రవ్యాశ్రితముగనుండు రసవీర్యవిపాకప్రముగ నుండు రసాదిష్టవముభాలో బలి వస్తువులు (అనగా రసముగాని, వీర్యముగాని, విపాకముగాని, ప్రభావముగాని) దుర్బలముగనుండు నితరవస్తువులను తిరస్కరించి (అనగా వ్యర్థముజేసి) కృత్యములను చేయుట యందు స్వయముగ కారణంబగుచున్నవి అని తాత్పర్యము.

— ౨౮ విరుద్ధగుణసంయోగములో అధికవస్తువులకు ప్రాబల్యము ౨౮ —

విరుద్ధగుణసంయోగే భూయసాల్పం హి జీయతే ౨౪

విరుద్ధమయినగుణములు గల ద్రవ్యములకు సంయోగముగలుగునపుడు అల్పముగ నుండువస్తువు అధికమయినవస్తువుచే తిరస్కరింపబడును. అదియెట్లనగా — ఊరము శీతమయిన వీర్యము గలదియైనను మధురరసముచేగలిగిన స్నేహగౌరవాదులవలన వాత శమనరూపమయిన కృత్యమును చేయుచున్నదే కాని స్వకార్యమయిన వాత ప్రణీపమును చేయుటలేదు. “విరుద్ధగుణసంయోగః” అను పదమునకు విరుద్ధమైన గుణములు గల ద్రవ్యసంయోగమని అర్థము చేసికొనవలయునేకాని విరుద్ధమయిన గుణములయొక్క సంయోగ మని అర్థముచేసికొనంజనదు. ఏలనగా — గుణములకు సంయోగము చెప్పట యొక్కముకాదు. ఇటులనే, —

“సంయోగస్తు ద్వయోర్బహూనాం వాసంహతీభావః”

అని చరకాచార్యుడును ద్రవ్యములకే సంయోగమును చెప్పియున్నాడు.

స్వరూపమువలన విరోధము, కార్యమువలన విరోధము అని విరోధము ద్వివి

అ-సూ—17

భావము. వానితో గురులఘువులకును, శీతోష్ణములకును గలిగియుండువిరోధము స్వరూప విరోధ మనబడును. వాయువును జయించుటకై రూక్షముగ, ఉష్ణముగనుండు ద్రవ్య సంయోగోపయోగము కార్యవిరోధ మనబడును.

❧ రసాదిస్వభావము ❧

రసం విపాకస్తా వీర్యం ప్రభావస్తాస్వపాహతి,
బలసామ్యే రసాదీనామితి నై సర్లికం బలమ్.

అగ్ని

విపాకము మధురాదిషడ్విధరసములను తిరస్కరించును. (అనగా రసకార్యము నడ్డగించునని భావము.) అవియెట్లునగా. — మధువులోనుండు మధురరసమును కటువిపాకము తిరస్కరించును కావున నామధువు మధురరసకార్యమైన వాతశమనమును చేయక కటువిపాకకార్యమయిన వాతప్రకౌపమును చేయుచుండును. రసము, విపాకము అను నీ రెంటిని వీర్యము తిరస్కరించును. ఎట్లునగా — మహిషమాంసములో నుండు మధుర రసవిపాకములను ఉష్ణవీర్యము తిరస్కరించును. కావున మహిషమాంసము పితృదులను దూషించుచున్నది అటుకాదేని మధురరసవిపాకములుగల యామాంసము పితృశమనమునే జేయవలయును. రసము, విపాకము, వీర్యము అను నీ మూటిని ప్రభావము తిరస్కరించును. ఎట్లునగా — అర్జునరసవిపాకములతోను ఉష్ణవీర్యముతోను గూడియుండు సురయనుమద్యము తీరమును వృద్ధిజేయును. ఇటుల రసాదులకు స్వాభావికమైన శక్తి గలిగియుండును. రసము, విపాకము సమమయిన బలముగలవియైనను రసమును విపాకము స్వభావముచేతనే తిరస్కరించును. రసము విపాకము వీర్యము ఇవి సమానమైన బలము గలవియైనను రసవిపాకములకు వీర్యము స్వభావముచేతనే తిరస్కరించును. రస విపాకవీర్య ప్రభావములు సమానమైనబలముగలవియైనను రసవీర్యవిపాకములను ప్రభావము తిరస్కరించును అని తాత్పర్యము.

❧ ద్రవ్యప్రభావము ❧

రసాదిసామ్యే యత్కర్త విశిష్టం తత్ప్రభావజం,

రెండుద్రవ్యములకు రసవీర్యవిపాకములు సమముగ నుండగా ఒకద్రవ్యము వేరు కృత్యమును, మఱియొకద్రవ్యము మఱియొకకృత్యమును చేయుట ద్రవ్యప్రభావ మని తెలియవలయును. మఱియును.

“రసవీర్యవిపాకాది గుణాలిశయవానలమ్,

ద్రవ్యస్వభావో నిర్దిష్టో యః ప్రభావస్సతీర్థతే.”

అను వచనము ప్రకారము రసవీర్యవిపాకములైన తిక్తమొలిచుచుండు ద్రవ్యము యొక్క స్వభావమే ప్రభావమనఁబడును.

❧ ద్రవ్యప్రభావశృంఖలాంతము ❧

దంతీ రసాద్యైస్తుల్లాపి చిత్రకస్య విరేచనీ.

౨౬

శుభ్రకస్య చ మృద్వికా ఘృతం క్షీరస్య దీపనమ్,

నేలదంతి నేపాశ్చుంజలు రసవీర్యవిపాకములచే చిత్రమూలమునకు తుల్కమైన నదిగఁగుడినకు రసవీర్యవిపాకములకంటె నతిశయించిన ద్రవ్యస్వభావము (అనగా ప్రభావము) వలన విరేచనముజేయుచును, చిత్రమూలమైననో విరేచనము జేయుచుటలేదు. ఇటులనే ద్రాక్షపండ్లు రసవీర్యవిపాకములచే మధుకమునకు (అనగా అతిమధురము నకు) తుల్కమయినదిగఁగుడినకు రసవీర్యవిపాకములకంటె నతిశయించిన ద్రవ్యస్వభావమువలన విరేచనము జేయుచును. మధుకమైననో విరేచనకారి యగుటలేదు. ఇటులనే ఘృతము (నెయ్యి) రసవీర్యవిపాకములచే క్షీరమునకు తుల్కమయినదిగఁగుడినకు దీపనకారిగ నగుచున్నది. క్షీరమైననో దీపనకారిగ నగుటలేదు.

“వస్తానాం యస్య సంజ్ఞాయాః ప్రవృత్తైః కారణే స్తృతః,

త్వత్కలాదిబోధ్యత్ప్రభావ ఇతి క్షిప్తః”

అను తంత్రాంతరవచన ప్రకారము వస్తువులయొక్క సంజ్ఞావృత్తికి కారణముగను, త్వత్, తత్ మొదలైన భావార్థసూచక ప్రత్యయములచే నెఱుంగదగినదిగఁగుండు ధర్మమే ప్రభావ మనబడును. ప్రభావము అనగా నేలదంతికి దంతీత్వమను ధర్మముండుటవలన దానికి విరేచనముజేయుచుట ప్రభావమనియును, చిత్రమూలమునకు చిత్రకత్వమను ధర్మముండుటవలన దానికి విరేచనము జేయుపడుట ప్రభావ మనియును, ద్రాక్షపండ్లకు ద్రాక్షత్వము అనుధర్మ ముండుటవలన దానికి విరేచనముజేయుచుట ప్రభావ మని యును తెలియవలయును. ఇటులనే సకలవస్తువులకును ప్రభావమును తెలిసికొనవలయునని కొందరు వచించుచున్నారు.

❧ ద్రవ్యభేదముచే కర్తృభేదము ❧

ఇతి సామాన్యతః కర్తృ ద్రవ్యాదీనాం పునశ్చ తత్.

౨౭

విచిత్రప్రత్యయార్థద్రవ్యభేదేన భిద్యతే,

ఈ ప్రకారముగా ద్రవ్యరస వీర్యవిపాక ప్రభావములయొక్క కర్తృ సామాన్య

ముగా జెప్పబడినది. మరల నాద్రవ్య రస వీర్యాదులయొక్క కర్త విచిత్రప్రత్యయార్థభద్రవ్యభేదముచే భిన్నంబుగ నగుచు మఱియును దేనిభేదముచే ద్రవ్యములలోని రస వీర్యాదులకు సామాన్యముగా జెప్పబడినకర్త భిన్నంబగునో, ఏద్రవ్యమునందు రసాదులకు కారణములైన మహాభూతములు వేరుగను, ఆరసాదుల కాశ్రయమైన ద్రవ్యములకు కారణమైన మహాభూతములు వేరుగనుండునో అట్టి ప్రత్యయ విచిత్రప్రత్యయార్థభమనబడును. ఏద్రవ్యమునందు రసాదులకు కారణమైన మహాభూతములును ఆరసాదులకు ఆశ్రయమైన ద్రవ్యములకు కారణమైన మహాభూతములును ఒకటేవిధముగ నుండునో అట్టి ద్రవ్యము సమానప్రత్యయార్థభమనబడును. కాబట్టి ద్రవ్యములు విచిత్రప్రత్యయార్థభమవియు, సమానప్రత్యయార్థభమవియు రెండు విధంబులు. వానిలో సమానప్రత్యయార్థభ ద్రవ్యములు (అనగా జీరము, చెఱుకు, శర్కర మొదలగునవి) తమతమరసాదులకు అనుగుణమైన కర్తలను చేయుచుండును. విచిత్రప్రత్యయార్థభ ద్రవ్యములు (అనగా మకుష్ఠము, యవలు, మత్స్యములు, సింహము మొదలగునవి) రసాదులకు అనుగుణమైన కర్తలను చేయకుండును. ఏలనగా — రసాదులకు కారణము వేరుగను, రసాదులకాశ్రయముగ నుండు ద్రవ్యములకు కారణము వేరుగనుండుటచేతనే యని తెలియవలయును. ఇటుల రసాదినమాన ప్రత్యయార్థభద్రవ్యము లనేకములుగ నుండినను వానియొక్క రసముల నుపదేశించుటచేతనే వానికర్తలుకూడ సులభముగ గ్రహ్యంబగును. విచిత్రప్రత్యయార్థభద్రవ్యములలో ప్రతిదానికిని కర్తౌపదేశము చేయనిచో వానికర్తల నెఱుంగుట కశక్యముగ నుండును.

విచిత్రప్రత్యయార్థభద్రవ్యోదాహరణము

స్వాదుధురశ్చ గోధూమో వాతజిద్వాతకృద్ద్యవః. ౨౮

ఉష్ణా మత్స్యాః పయశ్శీతం కటుస్సింహా న సూకరః,

తస్మాద్రసోపదేశేన న సర్వం ద్రవ్యమాదిశేత్. ౨౯

మధురరసము, గురుగుణము వీనితో గూడియుండు గోధూములు సమాన ప్రత్యయార్థభద్రవ్య మగుటచే మధురరసమునకు జెప్పియుండు వాతహరణరూపమైన కర్తనే జేయుచుండును. యవలు మధురరసము, గురుగుణము వీనితో గూడినవిగ నుండినను విచిత్రప్రత్యయార్థభద్రవ్య మగుటచే మధురరసమునకు జెప్పియుండు వాతహరణ రూపమైన కర్తనుచేయక వాతమునే వృద్ధిజేయుచుండును. మత్స్యములు మధురరసము గురుగుణము వీనితో గూడినవిగ నుండినను నవి విచిత్రప్రత్యయార్థభద్రవ్య మగుటచే మధురరసమునకు జెప్పియుండునట్టి శీతవీర్యములేనివై వానికి విరుద్ధమయిన ఉష్ణవీర్యము

గలవై యుండును. ఊరము మధురకము, గురుగుణము పిరితో గూడియుండు సుహాన ప్రత్యయార్థబ్రహ్మ మగుటచే మధురకమునకు జెప్పియుండునట్టి శీతపీర్వము గలవై యుండును. మధురకము, గురుగుణము పిరితో గూడియుండు సింహమాంసము విచిత్రప్రత్యయార్థబ్రహ్మ మగుటచే రసానుగుణముగా మధురవిపాకరహితం (తే తద్ద) సవిపరీతమైన కటువిపాకము గలదిగనుండును. మధురకము, గురుగుణము పిరితో గూడి యుండు సుహానము సమానప్రత్యయార్థబ్రహ్మ మగుటచే రసానుగుణముగ మధురవిపాకముగలదిగ నేయుండును. కాబట్టి సమానప్రత్యయార్థబ్రహ్మములయొక్క రసోపదేశముచేతనే వానిగుణములను స్పష్టంబగును.

“శీతం వీర్యేణ యద్ద్రవ్యం మధురం రసపాకయోః,

ఓయోరష్టం యదష్టం చ యచ్ఛక్తం కటుకం తయోః.

లేషాం రసోపదేశే నిర్దిష్టో గుణసంగ్రహః,

వీర్యతో విపరీతానాం పాకశ్చోపదేశ్యలే.

యథా యో యథా స్వీయథా వా చక్రచిత్రా,

ఏవమానీని చాన్యాని నిర్దిశేద్ద్రవ్యతో భిషక్.”

శీతపీర్వము మధురమయిన రసవిపాకములుగల ద్రవ్యములయొక్కయు, అష్టమైనరస విపాకములు ఉష్ణమైన వీర్యముగల ద్రవ్యములయొక్కయు, కటువైన రసవిపాకములు ఉష్ణవీర్యముగల ద్రవ్యములయొక్కయు, గుణకర్తలను వానిరసోపదేశముచేతనే తెలిసికొనవలయును. విరుద్ధవీర్యముగల ద్రవ్యగుణములను పాకమువలన తెలిసికొనవల యునని ఉత్తరత్ర జెప్పబడును. ఊరము, ఘృతము, చవ్వము, చిత్రమూలము వీనివలెనే అన్యద్రవ్యములనుకూడ రసముచే వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. అని చరకాచార్యు లుపదేశించిరి.

“గుర్వాదయో గుణా ద్రవ్యే”

అని పూర్వము జెప్పియుండు వచనప్రకారము ద్రవ్యములన్నియు తరుచుగ రసాది సమానప్రత్యయార్థములుగనే యుండునని తలచి రసములచేతనే ద్రవ్యగుణములను తెలిసికొనవలయునని యీతంత్ర కారుడు జెప్పియున్నాడు. కాబట్టి అనేకమైన సమాన ప్రత్యయార్థ ద్రవ్యగుణములను రసోపదేశముచేతనే నిశ్చయించుటకు సాధ్యంబై యుండును. విచిత్రప్రత్యయార్థ ద్రవ్యములైననో స్వల్పముగనుండును. వానిగుణ ములను రసోపదేశముచేత నిశ్చయించుట కసాధ్యంబు. కావున నట్టి విచిత్రప్రత్యయార్థ ద్రవ్యములయొక్కగుణము ప్రత్యేకముగా వివరింపబడుచున్నది.

“మధురం కించిదష్టం న్యాత్మహాయం తిక్తమేవ వా,
యథా మహత్పంచమూలం యథా చానూజమామిషమ్.

లవణం నైంధవం నోష్ణమష్టుమామలకం యథా,
ఆర్కా గురుగుడూబీనాం తిక్తానాం చౌష్ణ్యముచ్యతే.

కించిదష్టరసం గ్రాహీ కించిదష్టం భిన్నత్తి చ,
యథా కపిత్థం సంగ్రాహీ భేది చామలకం యథా.

షిష్టః నాగరం పృచ్ఛం కటు వా

కషాయం స్తంభనం శీతం సోభయా యామతోఽన్యథా.

తస్మాద్రసోపదేశేన న నర్వం ద్రవ్యమాచికేత్.”

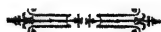
మధురముగ గాని, కషాయముగ గాని, తిక్తముగ గాని ఉండు కొన్ని ద్రవ్యములు ఉష్ణముగ నుండును. అదియెట్లనగా—మహాపంచమూలము, ఆచూహమాంసము, నైంధవలవణము, అనునవి ఉష్ణముగ నుండును. పుల్లగ నుండు ఉసిరిక కాయ ఉష్ణముగ నుండును. జిల్లేగు, ఆగురు, తిప్పతీగ ఇవి తిక్తరసముగలవియైనను ఉష్ణగుణముగలవియని జెప్పబడియున్నవి పుల్లని రసముగల కొన్ని ద్రవ్యములు (అనగా పుల్లగ నుండు వెలగ మొదలగునవి) మలాదులను గట్టిపరచును. పుల్లగ నుండుకొన్ని ద్రవ్యములు (అనగా ఉసిరిక కాయ మొదలగునవి) ఉంటకట్టియుండుములములను భేదించును. షిష్టలి, శుంఠి అను నీరెండును కటురసముగలవియైనను శుక్రవృద్ధికారియని జెప్పబడినవి కషాయముగ నుండు ద్రవ్యము స్తంభనకారియని, శీతవీర్యముగలదియని జెప్పబడియున్నది. అయినను కరక్కాయ కషాయరసము గలదియైనను ఉష్ణవీర్యముతోగూడి స్తంభనమునుమాత్రము చేయకుండును. కాబట్టి విచిత్రప్రత్యయార్థ భద్రవ్యగుణాదులను రసోపదేశముచే నిశ్చయింపదగదని వైయర్థమునే చరకాచార్యుడుకూడ జెప్పియున్నాడు. ఇక జెప్పబడు రససంయోగములను రసాదిసహాన ప్రత్యయార్థములైన మధుర, ఆమ్ల, లవణ, తిక్త, కటు కషాయరూపములగు రసములచేతనే చేయవలయును. విచిత్రప్రత్యయార్థములైన మధుర, రాదిరసములచే నారససంయోగమును జేయంజనదు. ఏలనగా—ఆరసములు విచిత్రప్రత్యయార్థముగ నుండుటవలన ఇట్టిరససంయోగభేదము ఇటువంటిగుణము గలదియనియును, ఇట్టి విషయమునం దీరససంయోగమును జేయవలయుననియును, రససంయోగముయొక్క స్వరూపం బిట్టిదనియును, నిశ్చయించుట కసాధ్యముగ నుండుట వలనను, ఆరససంయోగమునందు కాస్తములలో జెప్పియుండు ప్రకారము రసవీర్యవిషాకాదులు లేకుండుటవలనను అని తెలియవలయును. సహాన ప్రత్యయార్థములైన రస

ములచే జేయబడిన రససంయోగమునందు సంయోగించియుండు రసములయొక్క శీతోష్ణస్వరూపమైన, వీర్యవిరోధము దోషావహమైనది కానేరదు. దోషావహ మనిజెప్పు పక్షమున ననేకద్రవ్యములచే జేయబడిన రసాల, పానకము, మొదలగువానిని భుజింప పండునటుల తటస్థించును. మఱియును విచిత్రప్రత్యయార్థభరసములచే జేయబడిన రససంయోగమున జేయిండు రసములయొక్క శీతోష్ణస్వరూపమైన వీర్యవిరోధము ఆదిక దోషావహం బైయుండును. ఉత్తరత్ర జెప్పబడు “త్రయస్త్రిశత్” అనగా ముప్పది మూడువర్గములలోను,

“యదయాగికం లజ్జహృద్యాగికం త్వసుక్తమపి యుక్త్యాత్”

అని చెప్పిన సమానప్రత్యయార్థమైన రసాలనే ఉపయోగించవలయునే కాని రసవిర్యవిపాకముల నిశ్చయించుట కసాధ్యంబైన విచిత్రప్రత్యయార్థభరసముల ఉపయోగింపం జనదు.

సవమాధ్యాయము ముగిసెను

ద శ మా ధ్యాయ ము

అవ. పూర్వాధ్యాయమునందు “రసాభేదైరుత్తరత్రోపదేశ్యతే” అనువాక్యముచే రసభేదములను ఉత్తరత్ర జెప్పెదమని ప్రతిజ్ఞజేసి యుండుటచే నారసభేదముల జెలియవరచుటకై రసభేదీయాధ్యాయము జెప్పబడుచున్నది.

❧ రసభేదీయాధ్యాయప్రారంభము ❧

సూ. అథాతో రసభేదీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహస్తాహారాత్రేయాదయో మహర్షయః.

రసభేదములను జెలిసికొనుటకు హితకరమయిన రసభేదీయమును అధ్యాయముచు వివరించెదము. రసము “రసనార్థోరసః” అను చరకవచనప్రకారము రసనేంద్రియమునకు విషయ మైయుండును. “అపా హి రసవత్క్యః” అనెడి చరకవచనముచొప్పున విశేష రసముగలజలమునే రసము ముఖ్యకారణముగ గలచైయుండును, ఉదకము అస్పృష్టమైన రసముగలది. అట్లుగలచే ప్రతిద్రవ్యమునందును మహాభూతవిశేషములవలన గలిగిన విలక్షణమైనరచి రసముగా గనుపించుచుండును. అది యెట్లుగా — మధురరసముతో గూడియుండు తీరము, ద్రాక్ష, చెఱుకు, శర్కర మొదలగు వస్తువులలో ప్రతిదానియందును విలక్షణమైన మధురరసముతో గూడియుండు రుచి గన్పట్టుచుండునే కాని ఒకటేవిధమైన రుచి గన్పట్టుచుండుటలేదు. ఇటులనే అమృతరసముగల కలి, రేగు, చింతమొదలగు వానిలో ప్రతిదానియందును అనేకవిధములైన రుచిభేదములు గన్పట్టుచున్నవే కాని ఒకటేవిధమైన రుచి గన్పట్టుటలేదు.

❧ వస్త్రసోపైత్రికము ❧

క్షౌంభోఽగ్నిక్షౌంబుతేజః ఖవాయ్యగ్న్యనిలగోఽనిలైః,
ద్వయోబృణైః క్రమాద్యాతైర్మధురాదిరసోద్భవః.

రెండు - రెండు భూతము లధికముగ జేరియుండు పృథివ్యాది పంచమహా భూతములచే మధురాదీవస్త్రసములు యథాక్రమముగ పుట్టును. (అనగా అధికముగనుండు భూమి, ఉదకము అంధ నీరెండు భూతములచే వధురరసమును, అధికముగ నురిడుభూమి

అన్ని ఆకు నీ రెండుభూమిలచే అష్టరసమును, అధికముగ నందు ఉపమము, అన్ని ఆకు నీరెండు భూమిలచే లఘురసమును, అధికముగ నందు ఆకాశము, వాయువు ఆనునీ రెండు భూతములచే తిర్తరసమును అధికముగ నందు అన్ని, వాయువు ఆకు నీరెండు భూతములచే కటురసమును, అధికముగ నందు భూమి, వాయువు ఆకు నీరెండు భూతములచే కషాయరసమును బలించుననిభావము ద్రవ్యమువలెనే రుచురూప పాంచ భౌతిక మని తెలియవలయుటకై “ప్రయోగ్యాజ్ఞై” అను విశేషణము శ్లోత్రకారునిచే ప్రయోగించబడినది. కొన్ని భూతాధిక్యములతో గూడియుండు స్మృత్యాధిక్యములచే వేర్వేరురసములు నుష్పత్తిజేయుటకు సమర్థము లగును. సర్వభూతాధిక్యముతో జేరియుండు పృథ్వియాధిక్యములు పేర్వేరురసముల నుష్పత్తిజేయుటకు సమర్థములు కానెరవు ఇట్లుండుట భూమ్యాకాశాధిక్యములయొక్క స్వభావము. కాబట్టి భూమి, ఉదకము ఏరియాధిక్యముచే మధురరసమును, ఉదకాధిక్యముచే వేరురసమును భూమి, ఆకాశము మొదలగువానియాధిక్యముచే వేరురసమును, ఇటుల గణకరసములు ఉత్పత్తి యగు నని శంకించుంజును.

— ౨౭ మధురలక్షణము —

తేషాం విద్యాద్రసం స్వాదుం యో వక్త్రీమసులింతి,

అస్వాద్యమానో దేహస్య స్థాదమోక్షప్రసాదనః.

౨

ప్రియః షిషీలికాదీనాం

మధురాదిరసములలో చేరిని భుజించినతోడనే ముఖమునం దనులేపమును, దేహ మునందు సుఖమును, ఇంద్రియములకు ప్రసన్నత్వమును, గలుగజేయునో షిషీలికాదిజంతు వులకు ప్రియముగ నుండునో ఆట్టిదానినే మధురరస మని తెలియవలయును.

మధుమేహమునందు మూత్రమాధుర్యమువలన చీమలుజేరు నని తెలియవలయుటకై “ప్రియః షిషీలికాదీనాం” అను విశేషణము ప్రయోగించబడినది. మూలశ్లోకమునందుండు “అస్వాద్యమానః” అనుపదమును ఉత్తరశ్లోకమునందు శ్లోకములతోకూడ జేర్చి అన్వయము జేసికొనవలయును.

— ౨౮ అష్టలక్షణము ౨౮ —

ఆమః క్షౌలయ తే ముఖం,

హర్షణో రోమదంతానా మక్షిభ్రువనికోచనః.

3

అష్టరసమును భుజించగనే నోటియందు నీరుకారును, రోమములు, దంతములు

గర్భస్థిమూచును. నేత్రములు, కనుబొమలు సంకోచమును జేయును. అష్టరస మనగా పుల్లనిరసము.

—●● లవణరస లక్షణము ●●—

‘‘లవణస్వృందయత్యాస్యం కపోలగలదాహకృత్,’’

లవణరసము నోటియందు నీరూరునటుల జేయును. చెక్కిల్ల కంఠము వీనియందు తాపమును గలుగజేయును. అన్నమునందు రుచిని గలుగజేయుట ప్రసిద్ధంబగుటచే నిచట జెప్పక విరమింపబడినది.

‘‘కంఠకపోలం విదహత్యన్నం ప్రరోచయతి’’

అనగా కంఠము, చెక్కిల్లపినియందు తాపమును, అన్నమునందు రుచిని గలుగజేయు నవి అష్టాంగసంగ్రహమునందు స్పష్టముగా జెప్పబడియున్నది.

—●● తిక్తరసలక్షణము ●●—

త్తివో విశదయత్యాస్యం రససం ప్రతిహంతి చ. ౪

తిక్తరసము భుజింపబడగానే నోటిని పెచ్చిలముగ జేయును. రససేంద్రియమును జేరచును (అనగా ఇతర రసగ్రహణశక్తిని నశింపజేయునని భావము.) తిక్తరస మనగా చేదురసము.

—●● కటురసలక్షణము ●●—

ఉద్వేజయతి జిహ్వగ్రం కుర్వంశ్చిమిచిమాం కటుః,
సావయత్యక్షీనాసాస్యం కపో లౌ దహతీవ చ. ౫

కటురసము భుజింపబడగానే నాలుకయొక్క అగ్రభాగమునందు ఉద్వేగమును (బాధను) గలుగజేయును. చిమచిమ యనును. నిష్పజ్వాలను తాకినటులనే నేత్రములు, ముక్కు, నోరు వీనియందు నీరు కారును. చెక్కిల్లలో దహించునటుల నుండును. కటురస మనగా కారముగనుండురసము.

—●● కషాయరసలక్షణము ●●—

కషాయో జడయేజ్జిహ్వం కఠస్రోతోవిబంధకృత్,

కషాయరసము భుజింపబడగానే నాలుకను జడముగ జేయును. (అనగా ఇతర రసముల చెలిని నొసునట్టికత్తిని మందముగ జేయు నని భావము.) కంఠమునందలి స్రోత స్థులను బంధించును. (అనగా శ్వాసాదులనడ్డగించునని భావము.) కషాయరస మనగా ఓగధురసము.

రసానామితి రూపాణి కర్తాణి

ఇట్లు మధురాదిపద్యములయొక్క లక్షణములు దెప్పబడినవి. ఇక వానికృత్యములు క్రమముగా జెప్పబడును.

— మధురసకృత్యము ౧ —

మధురో రసః.

౬

అజన్తసాత్త్వ్యాత్కురుతే ధాతునాం ప్రబలం బలం,

బాలవృద్ధతక్షణవర్ణకేంద్రియాజసామ్.

౭

ప్రశస్తే బృంహణః కంఠస్త్వస్త్యసంధానకృద్ధరుః,

అయుష్యో జీవనస్త్విగ్ధః పితౄనిలవిషాచహః.

౮

కురుతేఽత్యుపయోగేన సమేదః కఫజాగదాః,

స్థౌల్యాగ్నిసాదసంన్యాసమేహగంధార్బుదాదికాన్.

౯

రసములలో మధురరసము జన్తముమొనరునని పరిమళము సాత్త్వ్యముగ నలవాటుచే నుపయోగించినయొక ధాతువులయొక్క స్వాభావిక మార్పు బలము నధికపఱచుచు బాలవృద్ధ తక్షణవర్ణములు, శరీరకాలి, శలబేద్రకలు, ఇంద్రియములు, ఓజస్సు వీనికిని హితకరముగ నుండును. శరీరపుష్టిని గలుగజేయును. కంఠమునకు హితకరముగజేయును. చనుబాలను వృద్ధిజేయును. విరిగినయంగముల నొకటిగజేర్చును. గురువుగ నుండును. అయువును వృద్ధిజేయును. జీవనకారి (అనగా నియతమయిన ఆయుః కాలము వరకు జీవింపజేయు నని యర్థము.) జీగటగ నుండును. పిత్తము, వాతము, విషము వీనిని హరింపజేయును. మధురరసము నధికముగ సేవించినచో మేదస్సు, క్లేష్టము వీనిచేగలుగు స్థూలత్వ, అగ్నిమాంద్య, సంస్యాస, ప్రమేహము, గంధము, అర్బుదము మున్నగురోగములను గల్గించును. తీరము ధాతువృద్ధికారిగ, శుక్రవృద్ధికారిగ నుండునటులనే మధుర రసముకూడా క్రమముగా రక్తాదిధాతువులను, శుక్రమును వృద్ధిజేయు నని తెలియదరచుటకై “జీవనం, ఓజస్యం” అను నీరెండుపదములు ప్రయోగింపబడినవి.

— అష్టరసకృత్యము ౧ —

అఘ్నోఽగ్నిదీప్తికృత్స్విగ్ధో హృద్యః పాచనరోచనః,

ఉష్ణవీర్యో హిమస్పర్శః ప్రీణానః క్లేదనో లఘుః.

౧౦

కరోతి కఫపిత్తాస్తం మూఢవాతానులోమనం,

సోఽత్యభ్యస్తస్తనోః కుర్యాచ్చైశ్చిల్యం తిమిరం భ్రమమ్.

౧౧

కండుపాండుత్వవీసర్పశోఫవిస్ఫోటత్వౌ జ్వరాన్,

అష్టరసము అగ్నిదీపమును గలుగజేయును. స్నిగ్ధముగ నుండును. హృదయ నునకు హితకరమైనది. పాకమును, రుచిని గలుగజేయును. ఉష్ణమయిన వీర్యము గలది. కీకలమయిన స్పర్శముగలది. తృప్తినిచ్చును. క్లేదమును గలుగజేయును. లఘువుగ నుండును. కఫమును, పీతరక్తమును గలుగజేయును. అనులోమముగా సంచరింపకుండు వాతమునకు అనులోమగతిని గలుగజేయును. అష్టరసము నధికముగ నుపయోగించినచో శరీరకై ధిల్యము, తిమిరవాతము, భ్రమ, దురద, పాండురోగము, విసర్పము, శోఫ, విస్ఫోటము, దస్మి, జ్వరము అనుసీరోగములను గలుగజేయును.

—౩ లవణరసకృత్యము ౩—

లవణః స్తోభసంఘాతబంధవిధ్వాపనోఽగ్నికృత్. ౧౨

స్నేహనః స్వేదనస్తీక్ష్ణో రోచసశ్చేదభేదకృత్,
సోఽతియుక్తోఽప్రపవనం ఖలతిం పలితం వలిమ్. ౧౩

తృత్ కుప్థవిషవీచర్పాన్ జనయేత్త పయేద్బలం,

లవణరసము స్తోభసము, సంఘాతము, బంధము వీనిని పోగొట్టును. అగ్నిదీపమును గలుగజేయును. స్నేహకారి. స్వేదమును గలుగజేయును. తీక్ష్ణముగ నుండును. రుచినిచ్చును. గాయమును మాన్పును. దాని నధికముగ నుపయోగపరచినచో వాతరక్తము ఖలతి (అనగా ఇంద్రులైక్తరోగము) వెండ్రుకలు సెరియుట, వశిలు, దస్మి, కుప్థము, విషము, విసర్పము వీనిని గలుగజేయును. బలమును పోగొట్టును.

తిక్తరసకృత్యము ।

తిక్తః స్వయమరోచిష్ణురరుచిం కృమితృడ్విషమ్. ౧౪

కుషమూర్ఛాజ్వరోక్లేశదాహపిత్తకఫాన్ జయేత్,

క్లేదశ్చేదోపసాషజ్జశకృన్తాత్రోపశోషణః. ౧౫

లఘురైథోఽహిమో రూక్షః స్తన్యకంఠవిశోధనః,

థాతుక్షయానిలవ్యాధీ నతీయోగాత్కరోతి సః. ౧౬

తిక్తరసము స్వభావముగా నోటికి అరుచిగ నుండును. అరుచి (అనగా ఆహారమునం దిచ్ఛలేకుండుట యని యర్థము.) కృమిలు, దస్మి, విషము, కుష్టము, మూర్ఛ, జ్వరము, హిఠింకలు, తాపము, పిత్తము, కఫము, వీనిని పోగొట్టును. క్లేదము, మేడస్స, వస, వజ్జ, మలము, మూత్రము వీనిని శోషింపజేయును. లఘువుగ నుండును.

బుద్ధికి హింసకరమయినది. శీతమయినవీర్యము గలది రూక్ష జేయును. చతుబాలు, కంఠ స్వరము వీనిని శోధించును. దాని నధికముగ సేవించినచో రాశుక్షయము, వాతవ్యధి వీనిని గలుగ జేయును.

❧ కటురసకృత్యము ❧

కటుర్గళామయోదర్దకుష్ఠాలసకశోషజితే,
ప్రణావసాదనః స్నేహమేవక్షేదోపశోషణః. ౧౭
దీపనః సాచనో రుచ్యశ్శోధనోన్నస్య శోషణః,
ఛినత్తి బంధాన్ స్రోతాంసి విచృణోతి కఫాశనాః. ౧౮
కురుతే సోఽతియోగేన తృష్ణాం శుక్రబలక్షయం,
మూర్ఛామాతంఽచనం కంఠం కటివృష్ణాదిషు చ్యుథామ్. ౧౯

కటురసము కంఠరొగము, ఎద్దుకుష్ఠము, ఆలసరము శోధ వీనిని పోగొట్టును. ప్రణామ నార్పును. స్నేహము, మేదస్సు, క్షేదము వీనిని శోషించజేయును. అగ్ని దీపనము, జీర్ణము, రుచి వీనిని గలుగజేయును. శోధనకరమైనది. అన్నమునకు విదా హావస్థను గలుగ జేయును. మలబంధములను పోగొట్టును. స్రోతోమార్గములను అడ్డులేక జేయును. కఫమును హరింపజేయును. దాని నధికముగ సేవించినచో ద్వి, శుక్రనాశము బలనాశము, మూర్ఛ, ఆచంచనము, కంఠము, కటి (ఆచనగా నడుముక్రింది తొందల మీది భాగము) వీపు వీనియందుకూల మొదలగు నుచ్చప్రవములను గలుగజేయును.

❧ కషాయరసకృత్యము ❧

కషాయః పిత్తకఫహా గురురప్రవిశోధనః,
వీడనో రోషణశ్శీతః క్షేద మేదోవిశోషణః. ౨౦
ఆమసంస్తంభనో గ్రాహీ రూక్షో ఽతిత్వక్ష్పిసాదనః,
కరోతి శీలతస్సోఽతివిష్టంభాధ్ధానహృద్భజః. ౨౧
తృట్యాఋత్యపౌరుషభ్రంశస్రోతోరోధమలగ్రహాన్,

కషాయరసము పిత్తకఫములను పోగొట్టును. గురువుగ నుండును. రక్తమును శుద్ధిజేయును. వీడాకరమైనది. ప్రణామ నార్పును. శీతమయినవీర్యముగలది. క్షేదమును, మేదస్సును బాగుగ శోషించజేయును. ఆమాశయమునందు స్తంభనము జేయును. మలమును గట్టిపరచును. రూక్షముగ నుండును. చర్మమునకు మిక్కుటముగా కంటినిచ్చును. దాని నధికముగ సేవించినచో విష్టంభవము, ఆధ్ధానము, హృద్లోగము, దద్వి, కార్మ్యము, శుక్రహాని, స్రోతోమార్గప్రతిబంధము, మలబంధము వీనిని గలుగ జేయును,

—॥ మధురస్కంధము ॥—

ఘృతహేమగుడాక్షోట * మోచచోచపరూషకమ్. ౨౨

అభీరువీరాపనసరాజాదనబలాత్రయం,
మేదే చతస్రః పర్ణిన్యో జీవంతీ జీవకర్షభా. ౨౩

మధూకం మధుకం బింబీ విదారీ శ్రావణీయుగం,
క్షీరశుక్లా తుగాక్షీరీ క్షీరిశ్చౌ కాశ్చరీసహే. ౨౪

క్షీరేక్షుగోక్షురక్షౌ ద్రాక్షాది ర్మధురో గణః,

సెయ్యి, సువర్ణము, బెల్లము, ఆక్షోడము (అనగా చిటిమిటి లేక కొండగొనుగు) అరటి నాకేశము, చిట్టిడు, అభీరు (అనగా పీచర) వీరా (అనగా కారుకొల్లీ) ఘన, చారవప్పు, బలాత్రయము (చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, జిబిలిక) మేద, మహామేద, నాల్గవిధములైన పద్మలు (అనగా మున్యూపూన్న, కోలపూన్న, సిల్లపెనర, కారుమి నుములు) మచబాల, జీవకము, ఋషభకము, ఇప్పు అతిమధురము, దొండ, నేలగుమ్మడు రెండు విధములైన శ్రావణి (అనగా బోడతరము, పెద్దబోడతరము) పాలగుమ్మడు, తవా క్షీరి, రెండు విధములయిన క్షీరిణి (అనగా పిన్నపాల, చిఱుపాల) గుమ్మడు, మహా సహా, ముద్గసహ, పాలు, చెఱుకు, పల్లెడు, లేనె, ద్రాక్ష ఇవి మొదలగునవి. (అనగా తృణ పంచమాలము మేదస్సు, మజ్జ, తైలము, మధురదాడిమము, తామరవిత్తులు, శృంగాట కము (అనగా దుంపగడ్డ) పెన్నేరుగడ్డ, తామరతూడు కనేరుకము [అనగా నివ్వుటాయి లేక నవ్వునుంపు] సింఛతిక, 'ఖర్జూరము, తాలమస్తకము, ఈ మొదలగునవి] మధుర గణ మనబడును. ఇదే మధురస్కంధ మనియు జెప్పబడును.

—॥ అష్టస్కంధము ॥—

అన్యో ధాత్రి ఫలామ్నికా మాతులుంగామ్లువేతసమ్. ౨౫

దాడిమం రజతం తక్రం చుక్రం పాలేవతం దధి,

ఆమ్రమామ్రాతకం భవ్యం కపిత్థం కరమృగమ్. ౨౬

ఉసిరికకాయ, అమ్నిక (అనగా చింతపండు) మాగిఫలము, పుల్లప్రబ్బలి, దానివ్వు, పెండి, చల్ల, పుల్లసిట్ల, పాలేవతము, పెరగు, మామిడి, అంబాళము, కమ్మరేగు, వెలగ, కలివి, ఇవి అష్టస్కంధ మనబడును. ఇదే అష్టస్కంధమనియు జెప్పబడును.

మఱియు కొండమామిడి, నివ్వు, కువలము. రేగు, బదరము, ఈడ, శ్రావీనామ

* మోచతాళ ఇతిపా.

లకము, పెరుగుమీడితేట, కడుగు అనువియుగు, అష్టస్కంధ మని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

“వృషాష్టమం కోలమనకోశామ్రతకధన్వనమ్,

మర్తు ధాన్యాష్టమద్యాదిజుబీరతిలకల్కమ్.”

చింత, రేగు, కమ్మరేగు, కోశామ్రము, పెరుగుమీడితేట, ధాన్యాష్టము, మద్గము, నిమ్మ, చువ్వులకల్కము ఇవి అష్టగణ మనబడు నని అష్టాంగసంగ్రహమునందు జెప్పబడియున్నది.

❧ లవణస్కంధము ❧

వరంసౌవర్చలం కృష్ణం చిడం సాముద్రమాద్భిదం,

రోమకం పాంసుజుంసీసం ట్టారశ్చ లవణో గణః ౨౭

వైంధవలవణము (అనగా ఇందుప్పు) సౌవర్చలవణము, కృష్ణలవణము (అనగా నల్లఅట్టుప్పు) బిడాలవణము, సముద్రలవణము ట్టార్చిదలవణము, (అనగా అట్టుప్పు) రోమకలవణము, చౌటియుప్పు, సీసము, స్వర్ణికాదిట్టారములు అనగా సజ్జకారము, నవాసారము, వెలిగారము) ఇవి లవణవర్గ మనబడును. ఇదే లవణస్కంధ మనియు జెప్పబడును.

❧ తిక్తస్కంధము ❧

తిక్తః పటోలీ త్రాయంతి వాలకోశీరచందనం,

భూనింబనింబటూకాతగ రాగురునత్సకమ్. ౨౮

నక్తమాలద్విరజనీముస్తమూర్వాటరూషకం,

పాతాపామార్గకాంస్యా యోగుడూచీధన్వయాశకమ్. ౨౯

పంచమూలం మహద్వ్యాహృ విశాలాఽలివిషా వచా,

చేదుపొట్ట, కలుక్రానుగు, కూతురుబుడమ, వట్టివేరు, చందనము, నేలవేము, పెద్దవేము, కటుకరోహిణి, గ్రంథితగరము, అగరు. కొడిసె, క్రానుగు, వసుపు, మ్రానివసుపు, తుంగమునైలు, చాగ, అడ్డనరము, పార అనగా చిరుబొద్ది, ఉత్తరేణి కంచు, ఇనుము, తిప్పతీగ, పిన్నరేగటిదూలగొండి, మహాపంచమూలము, ద్రాకుడు, ములక, చేదుపుచ్చ, అలివన, వన ఇవి తిక్తవర్గ మనబడును. ఇదే తిక్తస్కంధ మనియు జెప్పబడును. చేదుప్రధానముగ గలవస్తుజాలము.

❧ కటుస్కుంధము ❧

కటుకో హింగుమరిచక్రమిజిత్పంచకోలకమ్.

30

కురేరాద్యా హరితకాః పిత్తం మూత్రమరుష్కరం,

ఇగువ, మిరియాలు, వాయువిడంగములు, పంచకోలములు, గగ్గెర, నల్లగగ్గెర, మొదలగు హరితకములు, మేకపోతు మొదలగువాని పిత్తము మూత్రము, నల్లజీడి, ఇవి కటువర్గ మనబడును. ఇదే కటుస్కుంధ మనియు జెప్పబడును. మణిశీల, ఆవాలు చెంగల్వకోట్టు మొదలగునవియు కటువర్గ మని అష్టాంగ సంగ్రహమునందు జెప్పబడి యున్నది.

❧ కషాయస్కుంధము ❧

వర్గః కషాయః పథ్యాక్షం శిరీషః ఖిరిరో మధు.

31

కదంబోదుంబరం ముక్తా ప్రవాళాంజనగైరికం,

బాలం కపిత్థం ఖర్జూరం చిసపద్మోత్పలాది చ.

32

కరక్కాయ, తానికాయ, దిరిసెనము, చంద్ర, ఇష్ట, కదంబం అనగా మొగులుకడిమి, మేడి, ముత్తయములు, పగడములు, గైరికము, బాలకపిత్థము అనగా లేతపెలగ, ఖర్జూరము, తామరతూడు, తామర, కలువ, ప్రేంకణము, లొద్దుగు, పెను మ్రాసు, ఇవి మొదలగునవి కషాయవర్గ మనబడును. ఇదే కషాయస్కుంధ మనియు జెప్పబడును.

❧ మధురస్కుంధగుణము ❧

మధురం శ్లేష్మలం స్రాయో జీర్ణాచ్ఛాలియవాద్యతే,

ముద్గాద్ధోధూమకః త్వాద్రాత్పితాయా జాంగలామిషాత్. 33

ప్రాతబడిన కాలిభాగ్యము, యవలు, పెసలు, గోధుమలు, లేసె, పంచదార జాంగలహంసము ఇవి తప్ప తక్కిన మధురద్రవ్యములన్నియు తరుచుగ కఫమును వృద్ధి జేయకుండుటచేతనే “ప్రాయః” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది.

❧ అష్టస్కుంధగుణము ❧

ప్రాయోఽష్టం పిత్తజననం దాడిమామలకాద్యతే,

దాడిమము, ఉసిరిక, ఇవి తప్ప తక్కిన అష్టద్రవ్యము లన్నియు తరుచుగ పిత్త మునుజేయును.

❖ లహరిస్కంధగూఢము ❶ ❖

అక్ష్యం లహరిం ప్రాయశ్చిత్తుః ఉచ్యతే వైంధవాత్. 3౪
 లహరిద్రవ్యములతో వైంధవలహరియున్న చ్చింతి చరమగ శ్లేశములకు
 అక్ష్యకరములైనవి.

❖ తిక్తస్కంధకటుస్కంధగూఢము ❷ ❖

తిక్తం కటు చ భూయిష్ఠ మచ్యుష్ణం వాతకోపనమ్,
 ఋతే ఉమృతావటోవృథ్యాం శుంరీకృష్టారసోనతః. 3౫
 తిష్ఠతీగ, చేడుపాట్లు, ఎన్నో కష్టములు, శౌరి, విష్ణు, వెల్లుల్లి, ఇవి తప్ప తక్కిన కటుద్రవ్యములు శుంరీకృష్టారసము జేయును.
 శుక్రమును జేయును.

❖ కషాయస్కంధగూఢము ❸ ❖

కషాయం ప్రాయశశీతం స్తంభనం చాభయామృతే,
 కరక్కాయతప్ప తక్కినకషాయద్రవ్యములన్నియు తఱచుగా శీతమైన వీర్యము
 గలవిగ నుండును. స్తంభనము జేయును.

❖ ఉద్రవస్కంధగూఢము ❹ ❖

రసాః కట్వప్లులవణా వీర్యేణోష్ఠా యథోత్తరమ్. 3౬
 తిక్తః కషాయో మధురస్తద్వదేవ చ శీతలిః,
 కటురసము, అమృరసము, లహరిరసము, ఇవి ఉత్తరోత్తర ఉష్ణవీర్యము గలవి
 గ నుండును. ఎట్లనగా — కటురసము ఉష్ణవీర్యముగలది. కటురసముకంటె అమృరసము
 ఉష్ణవీర్యతరమైనది. (అనగా కటురసములకంటె మిగుల ఉష్ణవీర్యముగలదియని భావము.)
 లహరిరసము ఉష్ణవీర్యతమమైనది. (అనగా అమృరసముకంటె లహరిరసము మిగుల ఉష్ణ
 వీర్యముగలది యని భావము) తిక్తరసము, కషాయరసము, మధురరసము, ఇవి ఉత్తరో
 త్తరము శీతవీర్యము గలవిగ నుండును. (అనగా తిక్తరసము శీతవీర్యము గలది.) కషాయ
 రసము శీతవీర్యతరమైనది. (అనగా తిక్తరసముకంటె మిగుల శీతవీర్యముగలది యని
 భావము.) మధురరసము శీతవీర్యతమమైనది. (అనగా కషాయరసముకంటె మధురరసము
 మిక్కుటముగ శీతవీర్యము గలదిగనుండు నని తాత్పర్యము.)

❖ తిక్తాదిరసములకు రూక్షాదితారలమృదు ❺ ❖

తిక్తః కటుః కషాయశ్చ రూక్షా బద్ధమలాస్తథా. 3౭
 తిక్తరసము, కటురసము, కషాయరసము ఇవి ఉత్తరోత్తరము రూక్షగ
 అ-సూ—18

నుండును. మలబంధముజేయును. (అనగా తిక్తరసముకంటె కటురసమును, దానికంటె కషాయరసమును మిగుల రూక్షముగ మలబంధకారిగ నుండు ననితాత్పర్యము.)

❧ లవణాదిరసములకు స్నిగ్ధత్వాదితారతమ్యము ❶ ❧

పట్వష్టమధురాస్నిగ్ధాః సృప్తవిణ్ణా త్రమూరుతాః,

లవణరసము, ఆమ్లరసము, మధురరసము, ఇవి ఉత్తరోత్తరము స్నిగ్ధముగ నుండును. మలము, మూత్రము, వాతము, వీనిని బయలుపఱచును. (అనగా లవణ రసముకంటె ఆమ్లరసమును, దానికంటె మధురరసమును విశేషస్నిగ్ధముగలదై, మల, మూత్ర, వాతములను బైలుపఱచు నని తాత్పర్యము.)

❧ లవణాదిరసములకు గురుత్వతారతమ్యము ❷ ❧

పటోః కషాయస్తస్తాచ్చ మధురః పరమం గురుః. 3౮

లవణరసముకంటె కషాయరసము మిగుల గురువుగ నుండును. కషాయరసముకంటె మధురరసము మిగుల గురువుగ నుండును.

❧ అహ్లాదిరసములకు లఘుత్వతారతమ్యము ❸ ❧

లఘురఘ్నః కటుస్తస్తా త్రస్తాదపి చ తిక్తకః,

అమ్లరసము లఘువుగ నుండును అమ్లరసముకంటె కటురసము మిగుల లఘువుగ నుండును. కటురసముకంటె తిక్తరసము మిగుల లఘువుగ నుండును.

❧ రససంయోగకల్పనావిభాగము ❹ ❧

సంయోగాస్య ప్తపంచాశత్కల్పనా తు త్రిషష్టిథా 3౯

రసానాం యశాగిక త్వేన యథాస్థూలం విభజ్యతే,

ఇక జెప్పబడు ప్రకారము రససంయోగము ఏబదియేడు విధములుగ విభజింప బడును. రసకల్పనయైనచో వ్యక్తరసాస్వాదానుగుణముగ శరీరమున పుష్కయోగించు నటుల అటువదిమూడువిధములుగ విభజింపబడును.

రససంయోగవివరము

ఏకైకహీనాంస్తాః పంచ పంచ యాంతి రసా ద్వికే. ౪౦

త్రికే స్వాదుర్దశాఘ్నః పట్ త్రికే పటు స్త్రిక్త ఏకకమ్,

చతుష్కేషు దశ స్వాదుశ్చతురోఽఘ్నః పటుస్సకృత్. ౪౧

పంచకేష్వేక మేవాస్థా మధురః పంచ సేవతే,

ద్రవ్యమేకం షడాస్వాదమసంయుక్తాశ్చ షడ్రసాః. ౪౨

మధురసములగు సంయోగములలో మధురము, ఆమ్లము, లవణము, తిక్తము, కటువు ఆకుల మైదురసములు విరుద్ధక్రమముగా నొక్కొకటి హీనమై అష్టలవణ తిక్తకటు కహయములను మైదురసములతో సంయోగముచేయుదురు. ఈ ద్విరసప్రవృత్త్యసంయోగము (15) విధములు గలవి. ఇటుల జెప్పబడే మధురసము అష్టాదిరసములను, అష్టరసము లవణాదిరసములను, లవణరసము తిక్తాదిరసములను, తిక్తరసము కటుకహయరసములను, కటురసము కహయరసమును జెందు ననిభావము. అది యెట్లునగా—(1) మధురరసము అష్టరసమును జెందుట 1, (2) మధురరసము లవణరసమును జెందుట 2, (3) మధుర రసము తిక్తరసమును జెందుట 3, (4) మధురరసము కటురసమును జెందుట 4, (5) మధురరసము కహయరసమును జెందుట 5, (6) అష్టరసము లవణరసమును జెందుట 1, (7) అష్టరసము తిక్తరసమును జెందుట 2, (8) అష్టరసము కటురసమును జెందుట 3, (9) అష్టరసము కహయరసమును జెందుట 4, (10) లవణరసము తిక్తరసమును జెందుట 1, (11) లవణరసము కటురసమును జెందుట 2, (12) లవణరసము కహయరసమును జెందుట 3, (13) తిక్తరసము కటురసమును జెందుట 1, (14) తిక్తరసము కహయర సమును జెందుట 2, (15) కటురసము కహయరసమును జెందుట 1. ఇటుల ద్విరసప్రవృత్త్యము 15 విధములగు సంయోగమును జెందును. ఈ ద్విరసప్రవృత్త్యసంయోగములలో మధురరసము లోడ నర్ధరసములు జేదుటచే నామధురరసము శ్రేష్ఠమైనది. కహయరసము కదనటిది యగుటచే నిందితమైనది.

తిరసప్రవృత్త్యసంయోగములలో మధురరసము (10) విధములైన సంయోగమును జెందును. అది యెట్లునగా—(16) మధురరసము అష్టలవణ రసములను జెందుట 1, (17) మధురరసము అష్టతిక్తరసములను జెందుట 2, (18) మధురరసము అష్టకటురసములను జెందుట 3, (19) మధురరసము అష్ట కహయ రసములను జెందుట 4, (20) మధురరసము లవణతిక్తరసములను జెందుట 1, (21) మధురరసము లవణకటురసములను జెందుట 2, (22) మధురరసము లవణకహయరసములను జెందుట 3, (23) మధురరసము తిక్తకటురసము లను జెందుట 1, (24) మధురరసము తిక్తకహయరసములను జెందుట 2, (25) మధుర రసము కటుకహయరసములను జెందుట 1. ఇటుల త్రిరసప్రవృత్త్యసంయోగములలో మధుర రసము 10 విధములగు సంయోగమును జెందును.

మఱియు నాత్రిరసప్రవృత్త్యసంయోగములలోనే అష్టరసము (6) విధములైన సంయోగమును జెందును. అది యెట్లునగా—(26) అష్టరసము లవణతిక్తరసములను జెం దుట 1, (27) అష్టరసము లవణకటురసములను జెందుట 2, (28) అష్టరసము లవణ కహయరసములను జెందుట 3, (29) అష్టరసము తిక్తకటురసములను జెందుట 1, (30) అష్టరసము తిక్తకహయరసములను జెందుట 2, (31) అష్టరసము కటుకహయరసములను జెందుట 1. ఇటుల త్రిరసప్రవృత్త్యసంయోగములలో అష్టరసము 6 విధములగు సంయోగ మును జెందును.

మఱియు నాత్మీయసద్రవ్యసంయోగములోనే లవణరసము (3) విధములైన సంయోగముచు జేందును. అదియెట్లునగా—(32) లవణరసము తిక్తకటురసములను జేందుట 1, (33) లవణరసము తిక్తకషాయరసములను జేందుట 2, (34) లవణరసము కటు కషాయరసములను జేందుట 1. ఇట్లు తిక్తసద్రవ్య సంయోగములో లవణరసము 3 విధములగు సంయోగముచు జేందును.

మఱియు నాత్మీయసద్రవ్యసంయోగములోనే తిక్తరసము నొకవిధమైన సంయోగముచు జేందును. అదియెట్లునగా—(35) తిక్తరసము కటుకషాయరసములను జేందుట 1. వైశిష్ట్యప్రకారము తిక్తసద్రవ్యసంయోగము మధుర, అప్లు, లవణ, తిక్తరససంయోగ భేదములచే 20 విధములుగ నుండును.

చతురస (నాల్గరసములుగలద్రవ్యముల) ద్రవ్యసంయోగములో మధురరసము (10) విధములైన సంయోగములను జేందును. అదియెట్లునగా—(36) మధురరసము అప్లు లవణతిక్తరసములను జేందుట 1, (37) మధురరసములను జేందుట 2, (38) మధురరసము అప్లులవణ కషాయరసములను జేందుట 3, (39) మధురరసము అప్లుతిక్తకటురసములను జేందుట 4, (40) మధురరసము అప్లుతిక్తకషాయరసములను జేందుట 5, (41) మధురరసము అప్లుకటు కషాయరసములను జేందుట 6, (42) మధురరసము లవణతిక్తకటురసములను జేందుట, (43) మధురరసము లవణతిక్తకషాయరసములను జేందుట 2, (44) మధురరసము లవణకటుకషాయరసములను జేందుట 3, (45) మధురరసము తిక్త కటు కషాయరసములను జేందుట 1. ఇట్లు చతురసద్రవ్యసంయోగములో మధురరసము 10 విధములగు సంయోగమును జేందును.

మఱియు నాచతురసద్రవ్యసంయోగములోనే అప్లురసము (4) విధములైన సంయోగముచు జేందును. అది యెట్లునగా—(46) అప్లురసము లవణతిక్తకటురసములను జేందుట 1, (47) అప్లురసము లవణతిక్తకషాయరసములను జేందుట 2. (48) అప్లురసము లవణకటుకషాయరసములను జేందుట 3, (49) అప్లురసము తిక్తకటుకషాయరసములను జేందుట 1. ఇట్లు చతురసద్రవ్యసంయోగములో అప్లురసము 4 విధములగు సంయోగమును జేందును.

మఱియు నా చతురసద్రవ్యసంయోగములోనే లవణరసము ఒకవిధమైన సంయోగమును జేదును. అదియెట్లునగా—(50) లవణరసము తిక్తకటుకషాయరసములను జేందుట 1. వైశిష్ట్యప్రకారము చతురసద్రవ్యసంయోగము మధుర, అప్లు, లవణరససంయోగ భేదములచే 15 విధములుగ నుండును.

పంచరసద్రవ్యసంయోగములో అప్లురసము ఒకవిధమయిన సంయోగమును

జెందును. అరియెట్టనగా—(౨1) అష్టరసము లహారితైక్తకటుకహాయ రసములను జెందుట 1. అని తెలియవలయును.

మఱియు నా పంచరసద్రవ్య సంయోగములలోనే మధురరసము 5 విధములైన సంయోగమునుజెందును. అరియెట్టనగా—(౨2) మధురరసము లహారితైక్తకటుకహాయ రసములనుజెందుట 1, (౨3) మధురరసము అష్ట తైక్త కటుకహాయరసములనుజెందుట 2. (౨4) మధురరసము అష్టలహారితైక్తకటుకహాయరసములనుజెందుట 3, (౨5) మధురరసము అష్టలహారితైక్తకహారయరసములనుజెందుట 4, (౨6) మధురరసము అష్టలహారితైక్తకటుకరసములనుజెందుట 5 ఇటుల పంచరసద్రవ్యసంయోగములలో మధురరసము 5 విధములగు సంయోగమునుజెందును.

(౨7). ఒకతేద్రవ్యము మధుర, అష్ట, లహార, తైక్త, కటుకహాయము లను 6 రసములు గలవిగనుండును. మఱియును మధురాదిరసములు ఒకదానితోనొకటిచేరక ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా అనగా (౨8) మధురరసము, (౨9) అష్టరసము, (౩0) లహారరసము, (౩1) తైక్తరసము, (౩2) కటుకరసము, (౩3) కహాయరసము అని 6 విధములుగ నుండును.

వైజేషినిప్రకారము ద్విరసద్రవ్యసంయోగము 15 విధములును, త్రిసద్రవ్య సంయోగము 20 విధములును, చతురరసద్రవ్యసంయోగము 15 విధములును, పంచరసద్రవ్యసంయోగము (6) విధములును, షడ్రసములతో గూడియుండు ద్రవ్యం బొకటియును, మధురాదిరసములు ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా (6)-నుచేరి రసభేదము (౩3) విధములుగ నగును.

ఈ యర్థమే యాక్రిందజెప్పబడు 25 శ్లోకములయందు సంగ్రహముగా జెప్పబడియున్నది —

“పద్యేన చ సుఖస్త్వత్యై రసభేదాన్ శృణుష్వ మే,
మధురోఽష్టైన షటు నాతిక్తేన కటు కేన చ.
కహయేణ పృథక్సార్థమష్టస్ఫులవశౌన చ,
తిక్తేన కటునా సార్థం కహయేణ పృథక్సహ.
షటు స్తిక్తేన కటునా కహయేణ పృథక్సహ,
తిక్తస్తు కటునాసార్థం కహయేణపృథక్తథా.
కటుకస్తు కహయేణ ద్విసంయోగ ఇతి స్మృతాః,
దశపంచ చ భేదాస్తు సంఖ్యాతా వింశతిస్త్రికే.”

- మధురాష్ట్రా తు షటునా తిక్తేన కటునా తథా,
కషాయేణ తథా సార్థం తథా స్వాదు పృథక్పృథక్ ౧
- తిక్తేన కటుకేనాపి కషాయేణ తథా సహ,
స్వాదుతిక్తౌ తు కటునా కషాయేణ పృథక్సహ. ౨
- స్వాదూషణౌ కషాయేణ స్వాదోరేవం దశ త్రికే,
భేదాః స్ఫురన్లులమౌ తిక్తేన కటునా పృథక్. ౩
- కషాయేణ తథా సార్థమన్లుతిక్తౌ పృథక్సహ,
కటుకేన కషాయేణ తథాన్లుకటుకౌ సహ. ౪
- కషాయేణేతి షటోప్రిక్తౌ భేదా అన్లుస్యతు త్రికే,
షటుతిక్తౌ తు కటునా కషాయేణ పృథక్సహ. ౫
- షటూషణౌ కషాయేణ భేదా ఇతి షటోస్త్రయః,
తిక్తౌషణౌ కషాయేణ తిక్తస్త్వేనం సకృత్ స్త్రుతః. ౧౦
- త్రికే భేదా ఇతి ప్రోక్తాశ్చతుష్కే దశ పంచ చ,
స్వాద్వన్లులపణాస్సార్థం తిక్తేన కటుకే చ. ౧౧
- పృథక్కషాయేణ తథా మధురాష్ట్రా సతిక్తకౌ,
కటుకేన తు సంయక్తౌ కషాయేణ పృథక్తథా. ౧౨
- స్వాద్వన్లుకటుకాస్సార్థం కషాయేణేతి షట్ స్త్రుతాః,
సప్తమశ్చాత్ర మధురో లపణోషణతిక్తతైః. ౧౩
- భేదోఽష్టమో మతస్స్వాదుకటుతిక్తకషాయతైః,
సపమస్తత్ర మధురః కటూషణకషాయతైః. ౧౪
- దశమోఽత్ర భవేత్ స్వాదుతిక్తోషణకషాయతైః,
దశభేదా భవం త్యేనం మధురేణ చతుష్కకే. ౧౫
- కటుతిక్తాన్లులపణైర్భేద ఏకశ్చతుష్కకే.
ద్వితీయస్తద్వన్లులపణకషాయకటుకైః స్త్రుతః. ౧౬
- తృతీయోఽత్ర భవేదన్లు షటుతిక్తకషాయతైః,
చతుర్థోఽత్ర భవేదన్లు త్రిషణకషాయతైః. ౧౭
- ఏవమన్లుతేన భేదాః స్యుశ్చత్వారోఽత్ర చతుష్కకే,
షటునైత్రిత్ర లపణతిక్తోషణకషాయతైః. ౧౮
- ఏవం పంచదశ ఖ్యాతాశ్చతుష్కరససౌఖ్యయా,
షడ్భేదాకౌ పంచకే ప్రాచుస్తాన్లుత్వౌమి విభాగశః. ౧౯

ఏకా శేదోఽష్టలపాదైష్టమకహయతైః,

ద్వితీయః స్వాదులపాద తిష్టమకహయతైః. ౨౦

తృతీయ స్వప్నమధుర తిష్టమకహయతైః,

చతుర్థ స్వప్నమధురపూషణకహయతైః. ౨౧

పంచమ స్వప్నమధురపూషణతిక్తకహయతైః,

షష్ఠా శేదోఽష్టమధురలపాదోషణతిక్తతైః. ౨౨

షడ్వేదా ఇతి సిద్ధిష్టాః పంచకే ప్రవిభాగశః,

శేదాః స్వాప్నస్థలపాద తిష్టమకహయతైః. ౨౩

ఏక ఏవ పద్రవేన పృథక్తైవ తు షష్ఠ స్మృతాః,

స్వాదురస్థైః ౭౧ లపాదైక్తకశ్చ కలుప్తాః. ౨౪

కహయ ఇతి శేదాః స్యుస్సర్వతోఽత్ర త్రిషష్టిదా,

క్షీరం సురా బిహ నిబత్సవ్యా పద్మం కసాశ్రయమ్. ౨౫

ద్రవ్యం స్వాదురసానాం షణ్ణాం విధి యతాక్రమమ్,

ద్రవ్యం ద్రవ్యాంతరేణైవ యోజయేద్ధి రసాదిభః. ౨౬

ధాత్రీఫలం శర్కరయా లవణేనాద్వీకం తథా,

ఏవమాదీని ద్రవ్యాణి యోజయేద్ధిషగుత్తమః. ౨౭

కానిబిద్విరసాదిని ద్రవ్యాణి స్యుస్సర్వభావతః,

యుతైఃష్టడ్రసః కృష్ణా యథా పంచరసాభయా. ౨౮

మద్యం పంచరసం యద్వత్తిళా యద్వచ్చతురసః,

ఏరందతైలం త్రిరసం మాక్షికం ద్వీరసం యథా. ౨౯

ఘృతమేకం స్వాదురసం మధురాదివిభాగతః,

దిక్షాత్రాదుదితాదేవం శేవమూహ్యం మనీషిణా. ౩౦

పై శేషబడిన ముప్పుదిళ్లొకమలంగా నిరూపయివలె ఖ్లోకమువరకుంకల యర్థమే ద్వీరస త్రిరసాది సంయోగ వివరణరూపముగ వైచెప్పుచున్నది. ఇరువదియూరివిళ్లొకము మొదలు ముప్పునియవ ఖ్లోకమువరకు సీక్రిందిరీతిగ నర్థము చెరుంగును —క్షీరము, సుర యనుమద్యము, బిడాలపాణము, వేము, చవ్వము, పద్మము, వీనియందు మధురాది షడ్రసములు యథాక్రమముగ చుండును. ద్వీరసాది సంయోగమునందు నొక ద్రవ్యమును ద్రవ్యాంతరముతోడ (అనగా ఉసిరికకాయను శర్కరతోడను, అల్లమును లవణముతోడను) వైద్యశ్రేష్ఠుడు జేర్చవలయును. స్వభావముగనే కొన్ని ద్రవ్యములు ద్వీరసము గలవిగ, మఱికొన్ని త్రిరసములు గలవిగ, కొన్ని చతురసములు గలవిగ, కొన్ని పంచరసములు గలవిగ, కొన్ని షడ్రసములు గల విగనుండును. అవియెవ్వయినగా—కృష్ణపార మృగమాంసము (అనగా చిత్రవిర్ణపులేడి) మఱుధారాదిషడ్రసములతోడను, కరక్కాయ

పంచరసములతోడను, మద్యము పంచరసములతోడను, నువ్వులు చతురసములతోడను, ఏరండతైలము త్రిరసములతోడను, మాతృకము ద్విరసములతోడను, ఘృతము ఏకమైన మధుర రసముతోడను, గూడియుండు నని తెలియవలయును. ఇటుల మధురాది రసవిభాగాదులు సంగ్రహముగా జెప్పబడినవి. శేషించి యుండు విశేషభేదములను బుద్ధిమంతుడగువాడు స్వయముగా నూహించుకొనవలయును.

❧ పక్షసవిభాగసంఖ్యాసంగ్రహము ❧

షట్పంచకాష్టత్వపుథగ్రసాస్పృశ్యశ్చతుర్ద్వికౌ పంచదశప్రకారా,
భేదాస్త్రికా వింశతిరేకమేకం ద్రవ్యం షడాస్వాదమితి త్రిషష్టిః.

పంచక రససంయోగభేదములు ఆరు. జేనితోడను జేరక ప్రత్యేకముగ నుండు రసములు ఆరు. చతురససంయోగ భేదములు షడునైదు, ద్విరససంయోగ భేదములు షడునైదు. త్రిరససంయోగ భేదములు ఇరువది. పక్షసములతోగూడియుండు ద్రవ్యము షష్టి. ఇటుల రసభేదములు (63) విధములుగ నుండును.

❧ పక్షసములకు ఆచార్యము ❧

తే రసానురసతో రసభేదాస్తాంతతమ్యపరికల్పనయా చ,
సంభవంతి గణానాం సమతీతా దోషభేదజవశాదుపయోజ్యాః.

వైజ్ఞేయిన యరువదిమూడు రసభేదములను రసము, ఆనురసము అనువాని చేతను, వానితారతమ్యరసభేద పరికల్పనముచేతను, (అనగా ఫలానిది మధురరసము, ఫలానిది మధురతరము, ఫలానిది మధురతమరసము, అనుభేదవిచారణము జేసినచో) సంఖ్యాతీతములుగ నగును. ఈ రసభేదములను వాతాదిదోషములు, హరితక్యాద్యౌషధములు వీని ననుసరించి ఉపయోగపరచవలయునేకాని తద్విపరీతముగా నుపయోగపరుపంజనదు.

“క్వచిదేకరసః కల్పస్సంయుక్తాశ్చ రసాః క్వచిత్,

దోషావధాదీక్ సంచింత్య భిషజా సిద్ధిమిచ్ఛతా.”

వాతాదిదోషములు, హరితక్యాద్యౌషధములు వీనిని బాగుగా పర్యాలోచనచేసి సిద్ధిని గోరునట్టి వైద్యుడు ఒకచో ఏకరసమును మఱియొకచో రెండు లేక మూడు రసముల నుపయోగింపవలయు నని చరకాచార్యుడుకూడ వైజ్ఞేయరీతిగనే చెప్పియున్నాడు. మఱియును దేశకాలభేదములకూడ నాలోచించి రసభేదముల నుపయోగపరుపవలయును. (అనగా వాయువును శమింపజేయుటకై లవణరసముతోడ మధురాష్టురసములను కూడ జేర్చి యుపయోగింపవలయునని భావము) “దోషభేదజవశాత్” అని చెప్పియుండుట దేశాదులకుకూడ ఉపలక్షణముని తెలియపలయును.

వికరణ, ద్విరస, త్రిరస, చతురసప్రవృత్తి రససంయోగములే
(63) విధములుగ కవిరామించు రససంయోగ వివరముగ
సులభముగ తెలియజేయునట్టి కటము.

శ్లో సం ఖ్య	మధుర ము.	అప స్థ ము.	లహరి ము.	లి కము.	కటు.	కహ యము.
1	రు	లి	ల	లి	ల	లి
2	రు	లి	ల	లి	ల	లి
3	రు	లి	ల	లి	ల	లి
4	రు	లి	ల	లి	ల	లి
5	రు	లి	ల	లి	ల	లి
6	రు	లి	ల	లి	ల	లి
7	రు	లి	ల	లి	ల	లి
8	రు	లి	ల	లి	ల	లి
9	రు	లి	ల	లి	ల	లి
10	రు	లి	ల	లి	ల	లి
11	రు	లి	ల	లి	ల	లి
12	రు	లి	ల	లి	ల	లి
13	రు	లి	ల	లి	ల	లి
14	రు	లి	ల	లి	ల	లి
15	రు	లి	ల	లి	ల	లి

శ్లో x శ్లో 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30

ద్విరససంయోగము 1 మూలలు 15 వరకు—15 త్రిరససంయోగము 16 మూలలు 35 వరకు—20

చతురససంయోగము 36 మొదలు 50 వరకు—15. పంచరస సం॥ 51—56వరకు-6

షడ్రస సం॥ 57 వది—1. ఏకరస సం॥ 58—63 వరకు-6

కారస్థి రససంయోగ భేదములు 63.

సంఖ్య.	మధుర ము.	అమృత ము.	లవణ ము.	తిక్తము.	కటు.	కహి యము.
19	0	0	0	0	0	0
20	0	0	0	0	0	0
21	0	0	0	0	0	0
22	0	0	0	0	0	0
23	0	0	0	0	0	0
24	0	0	0	0	0	0
25	0	0	0	0	0	0
26	0	0	0	0	0	0
27	0	0	0	0	0	0
28	0	0	0	0	0	0
29	0	0	0	0	0	0
30	0	0	0	0	0	0
31	0	0	0	0	0	0
32	0	0	0	0	0	0
33	0	0	0	0	0	0
34	0	0	0	0	0	0
35	0	0	0	0	0	0
36	0	0	0	0	0	0
37	0	0	0	0	0	0
38	0	0	0	0	0	0
39	0	0	0	0	0	0
40	0	0	0	0	0	0
41	0	0	0	0	0	0
42	0	0	0	0	0	0
43	0	0	0	0	0	0
44	0	0	0	0	0	0
45	0	0	0	0	0	0
46	0	0	0	0	0	0
47	0	0	0	0	0	0
48	0	0	0	0	0	0

ఏ కా ద శా ధ్యాయము

అప — రసభేదీయాధ్యాయముయొక్క ఆంశమునందు వాచావిచ్ఛేదములు హరితక్యాద్యౌషధములు వీని ననుసరించి రసభేదముల నుపయోగించవలయును. “దోష, భేషజవశాదుపయోజ్యం” అను వచనముచే జెప్పబడియున్నది. కాబట్టి ఆదోషము లిట్టిస్వరూపము గలవి యని తెలియపరచుటకై రసభేదీయాధ్యాయాంతము దోషాది విజ్ఞానీయాధ్యాయము జెప్పబడుచున్నది.

❖ దోషాదివిజ్ఞానీయాధ్యాయప్రారంభము ❖

సూ. అథాలో దోషాదివిజ్ఞానీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యమః,
ఇతిహ స్తామరాత్రేయాదయోమహర్షయః.

రసభేదీయాధ్యాయాంతము దోషాదులయొక్క స్థానం బాసక్యంబగుటచే వాతాది దోషములు, రసాదిభాతువులు, మలములు వీరియొక్క ప్రాప్తతవైపున స్వరూప జ్ఞానమున కనుకూలమైన దోషాది విజ్ఞానీయాధ్యాయమును వివరించెదము.

❖ దోషభాతుమలములచే శరీరమునకు గల్గుచుండుకారము ❖

దోషభాతుమలా మూలం సదా దేహస్య తం చలః,
ఉత్సాహోచ్ఛ్వాసనిశ్వాసచేష్టావేగప్రవర్తనైః ౧
సమ్యగ్గత్యా చ భాతూనామక్షణం పాటవేన చ,
అనుగృహ్లాత్యవికృతః పిత్తం పక్త్యాష్టదర్శనైః ౨
క్షుత్తృప్రచిప్రభామేధాధీశౌర్యతనుమార్దవైః,
శ్లేష్మాస్థిరత్వస్థిగ్ధత్వసంధిబంధతమాదిభిః. ౩

వాతాదిదోషములు రసాదిభాతువులు, మూత్రాదిమలములు ఇవి దేహమునకు నెల్లప్పుడు మూలముగ నుండును. అనగా — స్కంధకాకాదులతో గూడియుండు వృక్షమునకు వేరు ప్రధానముగ నుండునటుల శరీరమునకు దోషభాతు మలములు వేరు వలె ప్రధానముగ నుండును. వికారముచే జెందకుండునట్టివాతము ఉత్సాహము (అనగా సర్వక్రియలయందు ప్రయత్నము) ఉచ్ఛ్వాసము (అనగా ఎగయూపిరి) నిశ్వాసము (అనగా శ్వాసము లోనికీడ్పుట.) శ్లేష్మ అనగా వాక్కు, శరీరము, మనస్సు, అను బాని యొక్క వ్యాపారములు) వేగప్రవర్తనము (అనగా వాలము, మలము, మూత్రము

మొదలగువానిని జైటవెడలించుట.) ధాతువులకు మంచిగనునము, ఇంద్రియములకు పటుత్వము అనునీవ్యాపారములచేతను, వికారమును జెందకుండునట్టి పిత్తము పాకము, ఔష్ణ్యము, దర్శనము, ఆకలి, దప్పి, రుచి, కాంతి, బుద్ధివిశేషము, ప్రజ్ఞ, వారుషము, శరీరమృదుత్వము అనువానిచేతను, వికారమును జెందకుండునట్టి శ్లేష్మము స్థైర్యము, స్నిగ్ధత్వము, సంభిబంధము, ఓర్పు మొదలగువానిచేతను శరీరమును అనుగ్రహించుచుండును.

రసాదిధాతుకృత్వములు

ప్రీణనం జీవనం లేపః స్నేహో ధారణపూరణే,
గర్భోత్పాదశ్చ ధాతునాం శ్రేష్ఠం కర్తృ క్రమాత్ స్మృతం. ౮

రసాదిధాతువులకు మనఃప్రీతి, ఓజోవృద్ధి, లేపము, స్నేహము, ధారణము, పూరణము, గర్భోత్పత్తి అను నీయేడుకృత్వములును రసాదిధాతువులకేడింటికిని వరుసగ ప్రధానములగు పనులు, (అనగా భుజింపబడినరసములు స్రోతస్సులయందు బ్రవేశించి యింద్రియములకు ప్రసన్నత్వము గలుగజేసి తదనంతరము మనస్సుకు ప్రీతి నిచ్చుట వలన మనః ప్రీతిని గలుగజేయుట రసధాతువునకు, ఓజోవృద్ధిని జేయుట రక్తమునకును, లేపముతోగూడియుండు ఆస్థులే వ్యాపారములను సహించుటవలన లేపము చేయుట మాంసమునకును, నేత్రాదులయందు స్నిగ్ధత్వమును గలుగజేయుట మేదస్సుకును, శరీరమును ఊర్ధ్వముగా ధరింపజేయుట ఆస్థులకును, ఆస్థులను స్నేహముచే పూరణము చేయుట వజ్రకును, గర్భోత్పత్తినిజేయుట శుక్రమునకును శ్రేష్ఠమైన వ్యాపారము లని మునులచే జెప్పబడిన దనిభాషము.)

“శ్రేష్ఠంకర్త” అని చెప్పినందుచే ధాతువులకు మధ్యమైన యితర వ్యాపారములు (అనగా క్రియలు) మాడ గలిగియుండు నని తెలిసికొనవలయును. మధ్యమములగు వ్యాపారము లేవిని యనిగా —దృష్టి రక్తపుష్టి మొదలగునవి రసముయొక్కయు, శరీరకాంతి, ప్రసన్నత, మాంసపోషణము మొదలగునవి రక్తముయొక్కయు, బలము మేదస్సుకుపుష్టి మొదలగునవి మాంసముయొక్కయు, స్వేదము, దార్ద్ర్యము ఆస్థులపుష్టి మొదలగునవి మేదస్సుయొక్కయు, మజ్జనపోషించుట అస్థియొక్కయు, బలము అస్థి పూరణము శుక్రపుష్టి మొదలగునవి మజ్జయొక్కయు, మనస్సంతోషము బలము మొదలగునవి శుక్రముయొక్కయు, మధ్యమములైన కృత్వము లని అష్టాంగసంగ్రహము నందు జెప్పబడియున్నది. ధాతువులయొక్క కృత్వ మని చెప్పినందుచేతనే రసాదిధాతువులు వైజ్ఞేయిన కృత్వములచే శరీరమును పోషించుచుండు నని తెలిసికొనవలయును.

— ౧౭ మలములయొక్క కృత్యము —

అపప్రభః పురీషస్య మూత్రస్య క్లేదవాహనమ్,
స్వేదస్య క్లేదవిధృతః

పురీషమునకు దేహమును ధరించుటయు, మూత్రమునకు క్లేదమును వహించుటయు, స్వేదమునకు క్లేదమును ధరించుటయు శ్రేష్ఠమైకృత్యములు. మఱియు కలశాదుకలను, రోమములను ధరించుటకాద స్వేదముయొక్క కృత్యము. స్వేదము లేకుండినచో దేహమునకు మధ్యమర్థక్కులేక పోవును, కావున నాస్థావధారణము స్వేదకృత్యమని జెప్పబడినది.

— ౧౮ ప్రవృద్ధవాతకృత్యము ౧౮ —

వృద్ధస్తు కురుతేఽనిలః

౧౯

కార్యస్య కార్వోఽస్య కామిత్యకంపానాహశకృద్గ్రహణ,
బలనిద్రేంద్రియభ్రంశప్రలాపశ్రమదీనతాః.

౨౦

వాతము వృద్ధిజెందినచో శరీరకృత్యము, శరీరమునందు నీలకర్ణము, ఉష్ణము, హేమము, కంఠము, అనాహము, మలబంధము, బలహీని, నిద్రాభంగము, ఇంద్రియనాశము, ప్రలాపము, భ్రమ, ధైర్యము అనునీయుపద్రవములను గలుగజేయును.

— ౧౯ ప్రవృద్ధపీతకృత్యము ౧౯ —

పీతవిఙ్ఘాత నేత్రత్వక్ యుత్తృప్త దాహాల్పనిద్రతాః,
పిత్తం

పిత్తము వృద్ధిజెందినచో మలము, మూత్రము, నేత్రములు, త్వక్కు పీరియుండు పీతవర్ణము, ఆకలి, దష్టి, తాపము, స్వల్పనిద్ర అనునీయుపద్రవములను గలుగజేయును.

— ౨౦ ప్రవృద్ధశ్లేష్మకృత్యము ౨౦ —

శ్లేష్మాగ్నిసదన ప్రనేకాలస్యగౌరవమ్.

౨౧

శ్లేష్మత్వశ్లేష్మశ్చ ఛాంగత్వం శ్వాసకాసాతినిద్రతాః,

శ్లేష్మము వృద్ధిజెందినచో అగ్నిమాంద్యము, నోటిసీరూరట, ఆలస్యము, గురుత్వము, శరీరమునందు శుక్లవర్ణము, అంగములయందు శీతలమైనప్పుడు, అంగశ్లేధిల్లము, శ్వాసము, కాసము, అధికనిద్ర అనునీవికారములను గలుగజేయును.

— ౨౧ ప్రవృద్ధరసరక్తకృత్యములు ౨౧ —

రసోఽపి శ్లేష్మ వద్రక్తం వినర్హస్తీహనిద్రధీక్.

౨౨

కుష్ఠవాతాసప్తిత్వాసగుత్తోపకుశకామలాః,

వ్యంగాగ్నినాశసంమోహరక్తత్వజ్ఞేత్రమూత్రతాః.

౨౩

రసమువృద్ధిజెందినచో శ్లేష్మవృద్ధియందు జెప్పుబడిన అగ్నిమాంద్యాదులను గలుగ జేయును. రక్తము వృద్ధిజెందినచో విసర్పము, స్థిహము, విద్రధి, కుష్ఠము, వాతరక్తము, పిత్తరక్తము, గుల్మము, ఉత్తరశంత్రములూ జెప్పుబడు ఉపకుశ మను దంతరోగము, కామల, వ్యంగము, అగ్నినాశము, మోహము, చర్మము నేత్రములు మూత్రము వీనియందు రక్తవర్ణము అను నీ వికారములను గలుగ జేయును.

❧ ప్రవృద్ధమాంసకృత్యము ౧౦ ❧

మాంసం గండార్బుదగ్రంధి గండోరూదరవృద్ధితాః,
కింఠాదివృద్ధిమాంసం చ

మాంసము వృద్ధిజెందినచో గండము (అనగా గండమాల, గళగండము) ఆర్బుదము, గ్రంధి అను నీ రోగములను, చెక్కిలి తొడలు ఉదరము వీనియందు వృద్ధిని కారము నోటిలోపలిదొడ నాలుక వీనియందధికమాంసమును గలుగ జేయును.

❧ ప్రవృద్ధమేదకృత్యము ౧౧ ❧

తద్వస్తేదస్త భాశ్రమమ్

౧౦

అల్పేఽపి చష్టితే శ్వాసం స్థిక్ స్తనోదరలంబనమ్.

మేదస్సు వృద్ధిజెందినచో వై జెప్పిన గండాదిరోగములను గలుగ జేయును. మఱియును స్వల్పమైన వ్యాపారముచేసినను విశేషముగా శ్రమను, శ్వాసమును గలుగ జేయును. పిరుదులు, స్తనములు, ఉదరము వీనిని ప్రేలాడునటుల జేయును.

❧ ప్రవృద్ధాస్థికృత్యము ౧౨ ❧

అస్థ్యధ్వజ్విధిదంతాంశ్చ

ఆస్థి వృద్ధిజెందినచో అధికముగా దంతములను, ఆస్థిపై నశ్చిని గలుగ జేయును.

❧ ప్రవృద్ధమజ్జకృత్యము ౧౩ ❧

మజ్జా నేత్రాంగగౌరవమ్.

౧౧

పర్వసు ఘాలమూలాని కుర్యాత్కృచ్ఛాఞ్జరూంపి చ,

మజ్జ వృద్ధిజెందినచో నేత్రములు, అవయవములు, వీనియందు గురుత్వమును, ప్రేక్షగణులయందు కృచ్ఛసాధ్యముగ, ఘాలమైన మూలము గలవిగనుండు పిటికా విశేషములను గలుగ జేయును.

❧ ప్రవృద్ధశుక్రకృత్యము ౧౪ ❧

అతిస్త్రీకామతాం వృద్ధం శుక్రం శుక్రాశ్చ రీమషి.

౧౨

శుక్రము వృద్ధిజెందినచో స్త్రీలయందతికామము, శుక్రాశ్చరి, బలము వీనిని గలుగ జేయును.

●● ప్రవృత్తిగోచరము ౧●●

కుక్షావాక్తావమానానాం గౌరవం వేదానాం శక్యత్,
మలము వృద్ధిచేసినచో కషాయము, క్రేగులచుట్ట, కురుత్వము, శరీరమున
వీరిగి గలుగజేయును.

●● ప్రవృద్ధమూత్రకృత్తము ౧●●

మూత్రం తు వస్తినిహోదం కృతేన్యకృతసంజ్ఞతామ్. ౧౩
మూత్రము వృద్ధిచేసినచో వాత్తికమునందు ఉత్తరమును గలుగజేయును.
మూత్రమును విగ్ధించినను మలము మూత్రమునందును, మూత్రమును విగ్ధించిన
గుట్టలను బాధను గలుగజేయును.

●● ప్రవృద్ధస్వేదకృత్తము ౧●●

స్వేదోఽతిస్వేదదౌర్గంధ్య కందూః
స్వేదము వృద్ధిచేసినచో అధికముగా స్వేదము, శరీరమునందు గుర్గంధము
దురద వినిని గలుగజేయును.

●● ప్రవృద్ధనేత్రమలాదికృత్తము ౧●●

ఏవం చ లక్షయేత్,
దూషికాదీనసి మలా బాహుళ్యగురుతాదిభిః. ౧౪
ఇటులనే నేత్రములు, చెవులు, ముక్కు, వీరియందలిమలవృద్ధిని ఆయాస్థాన
ములయందలి మలాధిక్యము, గురుత్వము, దురద, భేదము మొదలగువానిచే సూహించు
కొనవలయును.

●● త్విణవాశకృత్తము ౧●●

లింగం షీణేఽనిలేఽంగస్య సాదోఽల్పం భాషితే హింసమ్,
సంజ్ఞామోహస్తథాశ్లేష్మవృద్ధ్యక్తామయసంభవః. ౧౫
వాతము త్విణించినచో (అనగా స్వప్రమాణమునకంటె తగ్గినచో) హస్త
పాదాద్యంగములకు కృత్తములయందశక్తి, స్వల్పసంభాషణము, స్వల్పకృత్తము సంజ్ఞా
మోహము, శ్లేష్మవృద్ధిలో జెప్పబడిన అగ్నిమాంశ్యాద్యుపద్రవములు గలుగును.
“షీణే” అనుపదమునకు పూర్తిగా త్విణించుట యని అర్థముజేసినచో శరీరమే నశించి
పోవును; కాబట్టి షీణే అనుపదమునకు ఇచట స్వప్రమాణమునకంటె తగ్గుటయని అర్థము
చేయవలయును.

●● త్విణసి తక్తము

పిత్తే మందోఽనలశ్శీతం ప్రభావోనిః

పిత్తము తయించినచో అగ్నిమాంద్యము, శీతలము, కాంతిహీని, ఇవి గలుగును.

❧ ఊణక్షేపకృత్యము ❶ ❧

కఫే భ్రమః,
శ్లేష్మశయానాం శూన్యత్వం హృద్ధిశ్శ్లేథసంధితాః. ౧౬
కఫము తయించినచో భ్రమగలుగును. శ్లేష్మశయమగుచో మ్మ, శిరము, సంధులు, మొదలగువానియందు శూన్యత్వము, హృద్గోళము, సంధులకు శైథిల్యముగలుగును.

❧ ఊణరసకృత్యము ❷ ❧

రసే రాక్ష్యం శ్రమశ్శోషో గ్లానిశ్శబ్దాసహిష్టుతా,
రసము తయించినచో రూక్ష, శ్రమ, శోష, గ్లాని, శబ్దములు సహింపలేమి ఇవి గలుగును.

❧ ఊణరక్తకృత్యము ❸ ❧

రక్తేఽప్లుశిరప్రీతి సిరాశైథిల్యరూక్షతాః. ౧౭
రక్తము తయించినచో అప్లురసము, శీతలమైనవస్తువు, వీరియం దభిలాష సిరలకు శైథిల్యము రూక్షత గలుగును.

❧ ఊణమాంసకృత్యము ❹ ❧

మాంసేఽక్షుగ్లానిగండస్థిక్ శుష్కతాసంధివేదనాః,
మాంసము తయించినచో ఇంద్రియములకు గ్లాని, చెక్కిలి, పిఱుదులు, ఇవి శుష్కించుట, సంధులలో బొడుచునటులవేదన గలుగును.

❧ ఊణమేదకృత్యము ❺ ❧

మేదసి స్వపనం కట్యాః స్త్రీహ్నో వృద్ధిః కృశాంగతా. ౧౮
మేదస్సు తయించినచో పిఱుదులు చచ్చుబారుట, స్త్రీహవృద్ధి, శరీరకృత్యము గలుగును.

❧ ఊణాస్థికృత్యము ❻ ❧

అస్థ్యస్థితోదస్పదనం దంతకేశనఖాదిభు,
అస్థి తయించినచో అస్థలయందు వేదన, దంతములు, తలపెట్టుకలు, గోళ్లు మొదలగునవి ఊడుట యీ యుపద్రవములు గలుగును.

❧ ఊణమజ్జకృత్యము ❼ ❧

ఘ్నాం మజ్జని సౌషిర్యం భ్రమస్తిమిరదర్శనమ్. ౧౯
మజ్జ తయించినచో అస్థలయందు రుద్ధములు, భ్రమ, తిమిరదర్శనము (అనగా కండ్లయందు చీకటిగ్రమ్ముట) కలుగును.

శ్రీమద్రామాయణము ౧౦

శుక్రే చిరాత్పూజ్యే శుక్రం శోణితమేవ వా,
తోదోఽత్యంతం పృషణయోచ్చైః ధూమాయతీచ చ. ౨౦

శుక్రము ఊయించినచో చిరకాలమునాడ శుక్రము బయలుపెడలును. లేక రక్తము పైలుపెడలును. మఱియును పృషణమునందు రక్షకముగా బాద గలుగును. మేడ్రంధ్రమునుండి బాగ వెడలునట్లు బాద కట్లును.

శ్రీమద్రామాయణము ౧౧

పురీషే వాయురంధ్రాణి సర్వో వేష్టయన్నివ,
కుక్షౌ భ్రమతి యాహ్వాత్సర్వం హృత్పాశ్చేషిడయః భృశమ్.

మలము ఊయించినచో వాతము జడమునకు చేరుట్టుచుండును. మఱియు వాతము ప్రేగులను గుట్టునటులనే గొప్పద్యంత్రోగ్రాహి యై, ప్రక్కలు పీనియందు విశేషమైనబాదను గలుగజేయుచు వైచెను.

శ్రీమద్రామాయణము ౧౨

మూత్రేఽల్పం మూత్రయేత్కృచ్చాన్విచర్షం సాస్తమేవ వా,
మూత్రము ఊయించినచో స్వల్పమూత్రముగాని బహుకష్టమునూడ ముష్టవర్ణము గలమూత్రముగాని, లేక రక్తముతో గూడియుండు మూత్రముగాని పైలుపెడలును.

శ్రీమద్రామాయణము ౧౩

స్వేదే రోమచ్యుతిః పృథ్వీరొమతా సుఖటనం త్వచః. ౨౧
స్వేదము, ఊయించినచో రోమములు రాలిపోవును. రోమాంచనము, చర్మము నందు పగుళ్లు గలుగును.

శ్రీమద్రామాయణము ౧౪

మలాలామతిసూక్ష్మాణాం దుర్లక్ష్యం లక్షయేత్ క్షయమ్,
స్వమలాయనసంశోషతోదశూన్యత్వలాఘవైః. ౨౩
బహుకష్టముచే చెలియదగిన యతిసూక్ష్మమైన మలములయొక్క క్షయమును ఆయా మలస్థానములొక్క కోష, బాధ, శూన్యత్వము, లాఘవము మొదలగువాని చే చెలిసికొనవలయును.

శ్రీమద్రామాయణము ౧౫

దోషాదీనాం యథాస్వం చ విద్యాద్యవృద్ధిక్షయకా భిషక్,
క్షయేణ విపరీతానాం గుణానాం వృద్ధినేన చ. ౨౪
వృద్ధిం మలాలానాం సంగచ్ఛ క్షయం చాలివిసర్గతః,
అ-సూ—19

ఆయా దోషగుణములకంటె విపరీతముగ నుండు గుణములు త్తయింతుటచేతను, వృద్ధిజెందుటచేతను, దోషధాతుములముయొక్క త్తయవృద్ధులను వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును. అది యెట్లు—నాయువునను రూక్షత, లఘుత్వము, శీతము మొదలగువిస్వభావమైనగుణములు. ఈ గుణములకు విరుద్ధమైన స్నిగ్ధత్వము, గురుత్వము, ఉష్ణము మొదలగు గుణములు దేహమునందు వృద్ధిజెందునటుల గానంబడునపుడు వాతమునకు త్తయము గలుగును. మఱియు నాన్నిగ్ధాదిగుణములు దేహమునందు త్తయించినటుల గానంబడునపుడు వాతమునకు వృద్ధి గలుగును. ఇటులనే స్వబుద్ధిచే ధాతువులూ, మలములు వీనియొక్క త్తయవృద్ధులను తెలిసికొనవలయును. మఱియు నిటులనే స్వబుద్ధిచే యోచించి మలములు వెలిగిడుటచే వానియొక్కవృద్ధిని, ఆమలము లధికముగ వెలిగిడుటచే వానియొక్కత్తయమును తెలిసికొనవలయును.

❧ మలత్తయమునందు పీడాధిక్యము ❧

మలోచితత్వాద్దేహస్య త్తయో వృద్ధేస్తు పీడనః. ౨౧

మలములయొక్క త్తయవృద్ధులు రెండును దేహమునకు పీడాకరణములు. వానిలూ మలత్తయము ప్రాణులకు తఱచుచుగా నభ్యాసము లేకుండుటవలన మలవృద్ధికంటె నధిక పీడాకరమైనది. మలవృద్ధి అభ్యసింపబడియుండుటవలన మలత్తయమువలె పీడాకరమైనది కానేరదు.

❧ దోషాదివృద్ధిత్తయకరావధక్రమము ❧

తత్రాస్థని స్థితో వాయుః సి త్తం తు స్వేదర క్తయోః,
శ్లేష్మ శేషేషు తేనైషామాశ్రయాశ్రయితాం మిధః. ౨౨

యదేశస్య తదన్యస్య వర్ధనత్వవృద్ధిమ్,
అస్థిమారుతయోర్నైవం స్రాయో వృద్ధిర్ని తర్పణాత్. ౨౩
శ్లేష్మణానుగతా తస్మా త్స్య త్తయ స్తద్వివర్యయాత్,
వాయునానుగతః

వైశిష్ట్య వాతాదులలో వాతము అస్థుల నాశ్రయించియుండును. పిత్తము స్వేదము, రక్తము, వీని నాశ్రయించియుండును. శ్లేష్మము శేషించియుండురసము, మాంసము, మేదస్సు, మజ్జ, శుక్రము, మూత్రము, పురీషము మొదలగువాని నాశ్రయించియుండును. కాబట్టి యీ ప్రకారము పరస్పరము ఆశ్రయముగ, ఆశ్రయిగ నుండు దోషధాతువులలో ఆశ్రయమునకు వృద్ధికరావధముగ నుండునదియే ఆశ్రయికిని వృద్ధికరావధముగ నుండును. అటులనే ఆశ్రయమునకు త్తయకరావధముగ నుండునదియే ఆశ్రయికిని త్తయకరావధముగ నుండును. అయితే దోషధాతుములయొక్క వృద్ధి

సంకర్షణ మను బృహద్రాష్ట్రయశ్చ. త్వయము లంఘనమునైన ఆవత్సర్యక్రియ వలనకు తరుచుగా గలుగును. మియు వా దోషము నైత్యమునకు వృద్ధిశేషముతోడను, త్వయము వాతముతోడను జేయుమును బాబట్టి అప్రవారము అను నొంటి వైజెప్పిన ప్రకారము వృద్ధిక్షయకామన ప్రమము సంభవించుననెడు.

— ౧౧ దోషావశ్యయవృద్ధివికారవిన్న ౧౧ —

స్తాచ్చ వృద్ధిక్షయసమున్నవాన్.

౨౮

వికారాన్ సాధయేచ్ఛిషుం క్రమాన్లంఘనబృహదైః,

వైజెప్పిన ప్రకారము వృద్ధి సంకర్షణరూపముగ, త్వయము అవత్సర్య రూపముగ సుమువలన వృద్ధిక్షయములచే గలిగిన దోషవారూహ్యంబయిన వికారములను లంఘనబృహద్రాష్ట్రయలచే యాక్రమముగ (అనగా వృద్ధిక్షయ గలిగిన దోషవారూహ్య వికారములను లంఘనక్రియచేతు, త్వయమువలన గలిగిన దోషవారు వికారములను బృహద్రాష్ట్రయచేతు) సమీక్షముగా చికిత్సజేయవలెను. విలంబముజేసిచో అనాధ్యములుగ వగును.

— ౧౨ వాతవృద్ధ్యాదిజనితరోగచికిత్సాక్రమము ౧౨ —

వాయోరన్యత్ర తజ్జంస్తు తైరేవోత్కృమయోజితైః.

౨౯

వాతవృద్ధి, వాతక్షయము వీనిచే జనించిన వికారములయందుతప్ప నితర దోష వృద్ధిక్షయములచే గలిగినవికారములయందు వై జెప్పిన లంఘనబృహద్రాష్ట్రయాక్రమములను చేయవలయును. అయితే వాతవృద్ధి వాతక్షయము వీనిచే గలిగిన వికారములయందు వైజెప్పిన లంఘనబృహద్రాష్ట్రయలచేతనే వివరింపముగా (అనగా వాతవృద్ధిచే గలిగిన వికారములయందు బృహద్రాష్ట్రయలచేతను, వాతక్షయముచేగలిగిన వికారములయందు లంఘనక్రియలచేతను) చికిత్సజేయవగును దోషములయొక్కచికిత్స ఉత్తరత్ర జెప్పబడు దోషోపక్రమణీయాధ్యాయములో విశేషముగా జెప్పబడుటచే నిచట నంతే పింపబడెను. “రసోఽపి స్లేష్మవత్” అని చెప్పినందుచేతనే రుధాతుచికిత్సయు దోషోపక్రమణీయాధ్యాయములో విశేషముగా జెప్పబడునని తెలిసికొనవలయును. ఇక రక్తవికారాదులకు చికిత్సజెప్పబడును.

— ౧౩ రక్తాదివృద్ధిక్షయజనితరోగచికిత్సాక్రమము ౧౩ —

విశేషాద్రక్తవృద్ధ్యర్థాన్ రక్తస్థులివిరేచనైః,

మాంసవృద్ధిభిర్వా రోగాన్ శస్త్రయోరాగ్నికర్షభిః.

30

స్థూల్య కార్యోపచారేణ మేదోజానస్థిసంతుయాత్,

జాతాన్ తీరఘృతై స్తిక్తసంయుత్పైస్త్విభిస్తథా.

3౧

మధ్యమశ్రవ్యమోక్షోగాన్ ఘోజస్తేహం ౪౧౨౩౩౩.

పశ్యంశుక్తిః శ్రువామత్వైః. మధ్యమశ్రవ్యమోక్షోగాన్.

ప్రచ్ఛనకావళం మధ్యమశ్రవ్యమోక్షోగాన్.

విద్యవృద్ధిజానతీసారక్రియయా విట్టయోద్భవాన్,

మేహజమధ్యకుల్తాషయనమాషద్వయాసిభిః 39

మూత్రవృద్ధిక్షయోత్థాంశ్చ మేహకృచ్ఛ్చిచికిత్సయా.

వ్యాయామాభ్యంజనస్వేద మద్యైః స్వేదక్షయోద్భవాన్. 33

దోషధాతువృద్ధిక్షయముల కిటుల చికిత్స జెప్పబడియుండినను విశేషముగా రక్తవృద్ధిచే గలిగిన వికారములను రక్తమోక్షణ విరోచనములచే చికిత్సజేయవలెను. మాంస వృద్ధిచే గలిగిన వికారములయందు శస్త్రక్షారాగ్నికర్మలచేతను, మేదోవృద్ధిచే గలిగిన వికారములయందు ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయమున జెప్పబడు స్థాలోపచారము చేతను, మేదఃక్షయముచే గలిగిన వికారములయందు ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయమున జెప్పబడు కార్యోపచారముచేతను, అస్థిక్షయముచే గలిగిన వికారములయందు తిక్త ద్రవ్యములతో గూడియుండు క్షీరఘృతములు, తిక్తద్రవ్యముతో గూడియుండు వస్త్రీయలు వీనిచేతను చికిత్సజేయవలెను. పురీషవృద్ధిచే గలిగిన వికారములయందు అతిసారమునకు జెప్పయుండుచికిత్సలం జేయవలయును. పురీషక్షయముచే గలిగిన వికారములయందు గొఱ్ఱె, మేకపోతు వీనియొక్కమధ్యము (అనగా కంఠమునకు మైభాగము. నాలుగుకాళ్లు, తోక, వృషణములు ఇవిలభ్య తక్కిన శరీరమధ్యప్రదేశమునం దుండు మాంసము) చేతను, మినుములు, అలసందలు, కారామణులు, దూలగొండివిత్తులు, వీనిని సగము వక్రమగునట్లుడికించి అందు ఇంగువ నెయ్యి మొదలగువానింగూర్చి తిరుగ బోతపెట్టి చక్కముచేయబడిన గుగ్గిళ్లచేతను ఉపచరింపనగును. మూత్రవృద్ధిచే గలిగిన వికారములయందు మేహరోగ చికిత్సలచేతను, మూత్రక్షయముచే గలిగిన రోగములయందు మూత్రకృచ్ఛ్చిచికిత్సలచేతను, స్వేదక్షయముచే గలిగిన వికారములయందు వ్యాయామాదులచేతను చికిత్సజేయనగును.

“మజ్జశుక్లామయానాం తు భోజనం స్వాదుశీలమ్,

శుద్ధివృద్ధివాయవ్యామా యచ్ఛాన్యచ్ఛక్రశోభమ్.”

మజ్జవృద్ధిచే జనించిన రోగమునందు మధురముగ, శీతముగ నుండుభోజనము హితకరమయినది. శుక్రవృద్ధిచే జనించినరోగమునందు మైథునము, వ్యాయామము, శుక్రమును వృద్ధిజేయునట్టి ఆహారములు హితకరములైనవి అని అష్టాంగసంహితయందు జెప్పబడియున్నది.

— రసాదిధాతువృద్ధిక్షయకారణము —

స్వస్థానస్థస్య కాయాగ్నేరంశా ధాతుషు సంశ్రితాః,

తేషాం సాదాతిదీప్తిభ్యాం ధాతువృద్ధిక్షయోద్భవాః 34

పూర్వో ధాతుః పరం కుర్యాద్వృద్ధిః క్షీణశ్చ తద్విధమ్,

స్వస్థానమునకు దండె బారరాగ్నియొక్క భాగములు సహజాతులైన నాశ్రయించియుండును. మఱియు నాచారరాగ్ని భాగములొక్క మాద్యమవలన పృథ్వియు, అతితీక్షణవలన ఉయమును సహజిభాతువులగు గలుగును.

“ఏతం చరాత్మకం రత్న భక్వామాయం సృజతే.”

అను సచివప్రహరము కర్వాకయ, అహరయ ములయొక్క సుభ్యష్టాదశః బారరాగ్నికి స్వస్థాన ముండును. మొదటిదియగు సహజాతు పృథ్వియొక్క రెండవది యగు రక్తి భారువునాద పృథ్వికేమను. అట్లునే మొదటిదియగు రసదారువు ఉయంచినచో రెండవదియగు రక్తదారువునాద ప్రియించును.

— ౭ వారాదిప్రకాశములన రసాదిదుష్టస్వము —

దోషా దుష్టా రస్యై ద్ధాతూః దూషయంత్యుభయే మలాః.

అథో ద్వే సప్త శిరసి ఖాని స్వేదనహాని చ,

మలా మలాయనాని స్యుర్యథాస్వం తేష్వతో గదాః. 36

మిథ్యాయోగముగ. అయోగముగ, అవియోగముగ నెదింపబడిన వధురావిషద్రసములచే వాతాదిదోషములు మహిమబులై రసాదిభాతువులను దోషయుక్తముగ జేయును. అటుల మహిమబులైన వారాదిదోషములును, రసాదిభాతువులనుజేరి పురిష మూత్రాదిమలములను దోషయుక్తములుగ జేయును. అటుల దుష్టమలగు మలముల మలస్థానములను (అనగా శరీరముయొక్క అగ్రోభాగమునందు గుదము, శిశ్నము అను సీ రెంటిని శిరమునందు సేత్రములు రెండు కర్ణములు రెండు నాసారంధ్రములు రెండు నోరు ఒకటి అను సీ యేడు యుద్రియములను, సర్వశరీరములలో స్వేదమును వహించుచుండు రోమకూపద్వారములను) దోషయుక్తములుగ చేయును. ఏయే మల స్థానములు దోషయుక్తములుగ నగునో అయామలస్థానములయందు రోగము గలుగును.

“వలాయచాని బాధ్యం దుష్టై ర్శత్రాభిరైర్మతైః”

దోషయుక్తములుగను, స్వప్రమాణాధిక్యములుగనుండు మలములచే గుదాదిమలస్థానములు పీడింపబడును. అని చరకాచార్యుడుకూడ జెప్పియున్నాడు.

— ౮ ఓజోనిరూపణము —

ఓజస్తు తేజో ధాతునాం శుక్రాంతానాం పరం స్మృతం,

హృదయస్థమపి వ్యాపి నేహస్థితినిబంధనమ్.

37

స్నిగ్ధం సోమాత్తకం శుద్ధమిషల్లోహితపీతకమ్,

యన్నాశే నియతం నాశో యస్మిన్ స్తిప్తి తిష్ఠతి.

38

నిష్పద్యంతే యతో భావా వివిధా దేహసంశ్రయాః,

రసధాతువు మొదలు శుక్రధాతువువరకుండు ధాతువులయొక్క ఉత్పత్తిమయిన లేజస్సే ఓజస్సని మొరులచే జెప్పబడును. మఱియు వది బిందువులన్నరూపము గల యా ఓజస్సుకు హృదయము విశేషముగా స్థానముగ నుండును. మఱియు నాఓజస్సు హృదయమునం దుండినను సకలశరీరమునందు వ్యాపించుచుండును. అది దేహముయొక్క స్థితికి (అనగా జీవితమునకు) ముఖ్యమయిన కారణముగ నుండును. ఏది నాశమును జెందిన ప్రాణియు నవశ్యముగా నాశముజెందునో, ఏది బాగుగ నుండిన ప్రాణియు జీవించి యుండునో, దేనిగానుండి దేహసంబంధమైన నానావిధభావములు గలుగునో అదియే ఓజస్సని తెలియవలయును. అట్టి ఓజస్సు స్నిగ్ధముగ, నిర్మలముగ, ఒకింత రక్తవర్ణము పీతవర్ణము గలదిగ, సోమస్వరూపము గలదిగనుండును. ఈ యర్థమే,

“మృదు సోమాత్మకం శుద్ధం రక్తమిషత్సపీతకమ్”

అను వచనముచే అష్టాంగసంగ్రహమునందును జెప్పబడియున్నది.

“హృది తిష్ఠతి యచ్ఛుద్ధం స్నిగ్ధమావత్సపీతకమ్,

ఓజశ్శరీరే సంఖ్యాతం తన్నాశేన విసశ్యతి.”

అనగా హృదయమునందు శుద్ధముగ, నిర్మలముగ, స్నిగ్ధముగ, ఒకింత పీతవర్ణము గలదిగ నుండునట్టిహృదయే శరీరములోని ఓజస్సని జెప్పబడును. అది నాశముజెందినచో దీహియు నవశ్యముగా నాశముజెందును. అని ఓజోలక్షణమును చరకాచార్యుడీతాడ వైజెష్ఠిన రీతిగనే చెప్పెను.

— ౭౭ ఓజఃక్షయస్వరూపము దానికొషధము ౭౭ —

ఓజః క్షయేత కోపతుద్ధాన్యనశోకశ్రమాదిభిః.

3౯

విభేది దుర్బలోఽభీక్ష్యం ధ్యాయతి వ్యధితేంద్రియః,

విచ్ఛాయో దుర్నా రూక్షో భవేత్ యామశ్చ తత్రయే. ౪౦

జీవనీయాషధక్షీరరసాద్యాస్తత్ర భేషజమ్,

ఆ ఓజస్సు కోపము, ఆకలి, ధ్యానము, దుఃఖము, శ్రమ మొదలగువానిచే క్షయించును. (అనగా కొరవడిను.) అది క్షయించినచో మనుజుడు విశేషముగా భయమును జెందును. శరీరమునకు విశేషముగా దౌర్బల్యము కలుగును. ఇంద్రియము లన్నియు మిగుల వ్యధనుజెందుటచే నెల్లపుడు చింతాక్రాంతుడుగ నగును. శరీరకాంతి నశించును. ఎల్లపుడు దుఃఖాక్రాంతుడుగ, రూక్షమై కృశమైన శరీరముగలవాడుగ నగును. కాబట్టి ఓజఃక్షయమునందు జీవనసంజ్ఞగల జీవంతి మొదలగు పది విధములైన దౌషధము లను, మధురమైన యితరద్రవ్యములను, క్షీరము, మాంసరసము, కాకాండోల, దూల గొండి, ఘృతము మొదలగు ద్రవ్యముల నుపయోగపఱుపవలయును. ఇదియే ఓజఃక్షయమున దౌషధము.

—ॐ దోషపృథ్వి యోగోపాధి ॥—

ఓజోవివృద్ధ్యాజ్ఞానహస్య తుష్టిపుష్టిబలోదయః.

౪౧

ఓజస్సు పృథ్విజేదివచో కపిరముగతు లంతోషము. ప్రప్ట. బలము, కవి విశేషముగా పృథ్వి జేదును.

—ॐ దోషపృథ్విక్షయకవనోపాయము ॥—

యదన్నం క్షేప్త యదపి స్తానృచోచావిరోధి తు,

త త్తత్త్యజకాశమన్నం శ్చ తాతా నృథ్విక్షయా దయేత్. ౪౨

మహాజా దేయన్నమునుండు విరోధము తపో, అయన్నము విశేషముగా యరుచుండునో అట్టివానిని క్షేపము గలదిగ వివృద్ధమైనదిగ చేయింపుము. పరిహరించి ఇష్టము గలదిగ, విరోధము నాశం చేయింపుము అన్నమును భుజించి యును. అట్లు జేసినచో దోషరూపముచే జనించిన పృథ్విక్షయవికారములు తాపి జేదును.

—ॐ వాతాదిపృథ్విక్షయకృత్యము ॥—

కుర్వతే హి రుచిం దోషా విపరీతసమానయోః,

వృద్ధాః క్షీణాశ్చ భూయిష్ఠం లక్షయంత్యబుధాస్తు న. ౪౩

వాతాదిదోషములు పృథ్వినిజేదియుండునపుడు స్వస్వగుణములకంటె ఎరువుగ విపరీతముగ నుండు వస్తువులయందును, ఉయమును జేదియుండునపుడు స్వస్వగుణములతో తరుచుగ సమానముగ నుండు వస్తువులయందును యథాక్రమముగ (అనగా వాత పృథ్వియందు విపరీతగుణములు గల స్నిగ్ధ, అప్లు, మధురరసములతోడను, పిత్తపృథ్వియందు విపరీతగుణములు గల శీత, మధుర, రూక్ష, తిక్త, కషాయరసములతోడను, క్లేష్ణపృథ్వియందు విపరీతగుణములు గల రూక్ష, అప్లు, కటూ, తిక్తరసములతోడను, వాతక్షయమునందు సమానగుణములు గల రూక్ష, కషాయరసములతోడను, పిత్తక్షయమునందు సమానగుణములు గల అప్లు, లవణరసములతోడను, క్లేష్ణక్షయమునందు సమానగుణములు గల స్నిగ్ధ, మధుర, అప్లు, లవణరసములతోడను గూడియుండు అన్నాదులయందు) విశేషముగా ప్రీతిని గలుగజేయును.

మఱియును వాతాదిదోషములు తమ విచిత్ర గమనమువలన పై జెప్పిన క్రమమునకు విపరీతముగకూడ వస్తువులయందు ప్రీతిని గలుగజేయును. అది యెట్లుగా — ఒకానొకమనుజునికి వాతము క్షయించియుండునపుడుకూడా స్నిగ్ధమధురరసములతో గూడియుండు అన్నాదులయందు ప్రీతిని గలుగజేయుచున్నది. అట్లునే పిత్తము పృథ్విజేది యుండునపుడు కూడ అప్లులవణరసములతో గూడియుండు అన్నాదులయందును, క్లేష్ణము పృథ్విజేదియుండునపుడు కూడ మధుర అప్లురసములతో గూడియుండు

అన్నాదులయందు ప్రీతిని గలుగజేయును. కాబట్టి వైద్యుని విచారిత సమానవస్తుస్వా
యము అన్నిస్థలములయందు తరుచుగా రానేర దని తేలియవచ్చుటకై “భూయిష్ఠం”
అనుపదము ప్రయోగించబడినది. ఇటుల వాతాదులయొక్కగలి విచిత్రముగ నుండుట
వలన పండితులుకానివారు దోషములు వృద్ధిజేసినవా, లేక తీయించినవా అను విష
యమును తేలికొనలేక యున్నారు. వృద్ధిజేయటం యనగా; స్వప్రమాణమునకంటె
సాధికపడుట యని యర్థము.

— వాతాదివృద్ధిక్షయలక్షణము ౭౭ —

యథాబలం యథాస్వం చ దోషా వృద్ధా వితన్వతే,

రూపాణి జహతి క్షీణశ్శుమాః స్వం కర్త కుర్వతే.

౪౪

వాతాదిదోషములు వృద్ధిజేసినచో తమతమబలము సలిక్రమింపకుండ తమ
తమగుణకర్తలను వృద్ధిజేయును. వాతాదిదోషములు తీయించినచో తమతమబలము
సలిక్రమింపకుండ తమతమగుణకర్తలను త్యజించును. అది యెట్లునగా వాతము వృద్ధి
జేసినచో రూక్ష, తైత్త్యము, పారుష్యము, స్రంశము, వ్యాసము మొదలగు గుణకర్త
లను వృద్ధిజేయును. వాతము తీయించినచో వైద్యుని రూక్షాదిగుణకృత్యములను విడు
చును. ఇటులనే పితృక్షేప్తములకును గుణకృత్యములను తెలియవలయును. మఱియు నా
వాతాదిదోషములు వృద్ధిని జేందఁ తీయించక నుండుటచే తమతమ ప్రమాణమునం
దుండినచో ఉత్సాహము, ఎగయూపిరి మొదలగుస్వచ్ఛక్ర్యములను గలుగజేయును.
కావున నాలక్షణములచే వాతాదులయొక్క వృద్ధిక్షయకమత్వములను తెలిసికొన
వలయును.

— వాతాదులకు వృద్ధిక్షయములు గలుగకుండ రక్షించుట ౭౮ —

య ఏవ దేహస్య సమా వివృద్ధ్యై త ఏవ దోషా విషమా వధాయ,

యస్తాదతస్తే హితచర్యయైవ తయాద్వివృద్ధేరివ రక్షణీయాః

వృద్ధిక్షయములనుజేందక స్వప్రమాణమునం దుండు వాతాదిదోషములు దేహ
వృద్ధికి కారణముగ నగును. మఱియు నావాతాదిదోషములే స్వప్రమాణమునకంటె
వృద్ధిజేసినను, లేక తీయించినను దేహనాశమునకు కారణముగ నగును. కాబట్టి ఆ
వాతాదిదోషములు తీయవృద్ధులను జేందకుండునటుల హితకర్తమైన చర్యలవలన వానిని
రక్షించుచుండువలయును. వాతాదులు వృద్ధిజేందకుండునటుల రక్షించునటులనే
తీయించకుండునటులకూడ ఉపేక్షించక సవశ్యముగా రక్షించవలయును.

ఏకాదశాధ్యాయము, ముగిసెను.

ద్వాదశాధ్యాయము

అ. ద్వైవిధ్యాదుములు. దోషాదుములు. స్వరూపములు. నిమిషములు. అట్టి దోషవిభాగము దోషములందున్న స్థానములు, స్వరూపములు, నిమిషములు మున్నగునవి తెలియక కల్గినట్లు దాని అట్టి దోషముల కలదు దోషశబ్దయాధ్యాయము క్రింద చెప్పబడును —

❧ దోషశబ్దయాధ్యాయము ౧౭ ❧

సూ. అథాతో దోషభేదీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యాస్యామః,
ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

దోషావిజ్ఞానీయాధ్యాయనంతరము దోషములయొక్కస్థాన నాకు విభాగాదులచే గరిగియుండునేమియుల కలదు దోషశబ్దయాధ్యాయమును నిమిషము.

❧ వాతస్థానము ౧౮ ❧

పశ్వాశయకః పక్షిశోతాస్థిస్పర్శనేంద్రియం,
స్థానం వాతస్య తత్రాపి పశ్వాథానం విశేషతః.

౧

పశ్వాశయము, సింహుదులు, తొడలు, చెవులు, ఆస్థులు, స్పర్శనేంద్రియము, అను నీయూరును వాతమునకు స్థానంబులు, వానిలో పశ్వాశయము వాతమునకు ముఖ్యస్థానము. మఱియును పశ్వాశయము వాతమునకు ముఖ్యస్థాన మని మొదటి యధ్యాయమునందు “తే వ్యానినోఽప హృన్నాభ్యోః” అను శ్లోకముచే జెప్పబడియున్నది. కావుననే వాలవ్యాధియందు వస్తిచికిత్స ప్రధానముగ జెప్పబడియున్నది. వాతాదులు విచిత్రమైన గతిగలవి యగుటచే ప్రాణాదిభేదములకలన వానికివేర్వేరుగా స్థానకర్తృములు అకూడ జెప్పబడును.

❧ పిత్తస్థానము ౧౯ ❧

నాభీరామాశయః స్వేదో లసీకా మధిరం రసః,
దృక్ స్పర్శనం చ పిత్తస్య నాభిరత్ర విశేషతః.

౨

నాభి, ఆమాశయము, స్వేదము, లసీకా (అనగా త్వక్కు, మాంసము పిని మధ్యమున జలసదృశముగనుండు రసము), రక్తము, రసము, నేత్రములు, స్పర్శనేంద్రియము (అనగా త్వక్కు) ఇవి పిత్తమునకు స్థానములు. వానిలో నాభి పిత్తమునకు

ముఖ్యస్థానము. స్వర్గసేంద్రియము వాతమునకు స్థాన మని వైసజేప్పబడియున్నది. అట్లు గుటచే నాస్వర్గసేంద్రియమే పితృమునకు నెటుల స్థానంబగు ననెడిశంక గలుగును. అయితే “అగ్నిః పితృంచ వహ్నిః” అనువచనముచేత అగ్నిస్వరూపమైన పితృమునకు వాయువు సహాయముగ నుండుటవలన వాతపితృములకు స్థానంబొకటిగ నుండుట యుక్తంబని యెరుంగవచ్చి.

❖ శ్లేష్మస్థానము ❖

ఉరః కంఠ శిరః క్లోమ పర్వాణ్యామాశ యో రసః,

మేదోఘ్రాణం చ జిహ్వ చ కఫస్య సుతరామురః. 3

అగ్నిమ్న, కంఠము, శిరము, క్లోమము (అనగా కడుపులో కుడిప్రక్కనుండు మూసంభండము), గజపులు, ఆమాశయము, రసము, మేదస్సు, నాసికము, నాలుక ఇవి కఫమునకు స్థానంబులు. వానిలో అగ్నిమ్న కఫమునకు ముఖ్యస్థానము.

❖ వాతమునకు పంచవిధస్వరూపము ❖

ప్రాణాదిభేదాత్పంచాత్తా వాయుః

వాతము చలనస్వభావము గలది. అది యొకలేదేవిధముగ నున్నను ప్రాణ ఉదాన వ్యాన సమాన అపానములను క్షేదములవలన నైదువిధములుగ నగును. అదియెట్లున్న, — దేవదత్తు డనవాడొకడే తా జేయుక్రియల కనుగుణమైన లావకశాచకాది సంజ్ఞల జెందునటులనే వాతాదులను తమతమక్రియల కనుగుణమైన ప్రాణాపానాది సంజ్ఞలను జేందును.

❖ ప్రాణవాతస్థానకృత్యములు ❖

ప్రాణోఽత్ర మూర్ధగః,

ఉరఃకంఠచరో బుద్ధిహృదయేంద్రియచిత్తధృక్.

౪

నిష్ఠీవక్షవధూధారనిఃశ్వాసాన్నప్రవేశకృత్,

వైజేష్ఠిన ప్రాణాదులలో ప్రాణ మనువాయువు ముఖ్యముగ శిరమునందుండును. అది వక్షస్థలము, కంఠము వీనియందు సంచరించుచు బుద్ధి, హృదయము, ఇంద్రియములు, చిత్తము వీని కాధారముగ నుండును. నిష్ఠీవనము (అనగా నోట నుండు జలమును కారియమియుట), తుమ్ము, ఉద్ధారము (అనగా తేనుపు), నిశ్వాసము, అన్నప్రవేశము మొదలగుక్రియలను చేయుచుండును.

❖ ఉదానవాతస్థానకృత్యములు ❖

ఉరః స్థానముదానస్య నాసానాభిగళాంశ్చరేత్.

౫

వాక్పిప్లవప్రయతోష్ణానలకృత్ప్రతిప్రయః,

ఉదాహరణము నామము ప్రయోగమును గురించి అది నాసిరము, నాశి, కంఠము వీనియందు సంచరించుచు సంభాషణనం. వాక్పిప్లవంబు ప్రయత్నము, ఉచ్ఛ్వాసము, బలము, ఉర్జము, పూర్వానుభూతస్వభావము మొదలగు ప్రయోగము చేయుచుండును.

● వ్యాసవాతస్థానకృత్ప్రయములు ౧౦ ●

వ్యాసో వ్యాసస్థితో కృత్ప్రయో దేహచాంతి చానందః. ౬

గత్యపతేనణోత్తేన మేషోస్తైరకాదికాః,

ప్రాయస్కర్వాః క్రియాత్ప్రీతిక్ ప్రతిబద్ధాశ్శరీరకామైః. ౭

వ్యాసోమనుష్యుడు వాయువు హృదయమునందుండి కర్మశక్తియును సంచరించుచుండును. ఆ ప్రాచీనవాతవలనకంటె నతిక్లిష్టమైన గమనము గలదై సంచారము, అనంతేషణము (అనగా అంగములను ఆహారభాగమునందు జూచుట), ఉత్తేజము (అనగా అంగములను పొడవుగ నెత్తుట) నిమేషము (అనగా కనుకెప్పు వాల్చుట) ఉక్లేషము (అనగా కనుకెప్పులు విచ్చుట) మొదలగువానిని (అనగా అవిచారము ఆత్మనును భుజించుట) అనుసేవనులను తరుచుగా చేయుచుండును.

● సమానవాతస్థానకృత్ప్రయములు ౧౦ ●

సమాసోఽగ్ని సమీపస్థః శోమే చరతి సర్వతః,

అన్నం గృహ్లాతి పవతి వివేచయతి ముంచతి ౮

సమాన మనుష్యుడు వాయువు పాచక మను కాయాగ్ని సమీపము నందుండినదై శోష్టము నందింతట సంచరించుచుండును. అది పక్షమైనయన్నమును ఆహారమునందు జేర్చి పంటవానివలెనే జారరాగ్నిని జ్వలించజేసి అన్నమును పాకముజేయును. ఉండగ నుండు అన్నమును పాశార్థమై విభజనజేయును. మలమూత్రముల నభోభాగమునకు జేర్చును.

● అపానవాతస్థానకృత్ప్రయములు ౧౦ ●

అపానోఽపానగః శ్రోణి వస్త్రీమేఘోరుగోచరః,

శుక్రాత్తవశకృచ్ఛాత్రగర్భనిష్క్రమణక్రియః. ౯

అపాన మనుష్యుడు ముఖ్యముగా అపానస్థానము నాక్రమించి పిఱుదులు, వస్త్రీ, శిశ్నము, తొడలు వీనియందు సంచరించుచు రేతస్సు, ఆర్తవము, మలము, మూత్రము, గర్భము వీనిని వెలివరుచుండును. ఇదియ దానియొక్క కృత్ప్రయము. ఇటుల పాతభేదము లైదును జెప్పబడినవి.

— ౧౪ పాచకమును పిత్తకృత్యము ౧౪ —

పిత్తం పంచాత్మకం తత్ర పక్వామాశయమధ్యగం,
పంచభూతాత్మకీ త్వేషి యత్యే జసగుణోదయాత్. ౧౦

త్యక్తవత్సం పాకాదికర్తృణానలశబ్దితం,
పచత్యన్నం విభజతే సారకీప్టౌ పృథక్తథా. ౧౧

తత్ర స్థమేవ పితౄణాం శేషాణామప్యనుగ్రహం,
కరోతి బలదానేన పాచకం నామ తత్ స్మృతమ్. ౧౨

పిత్తము విదువిధములుగ నుండును. వానిలో పక్వాశయ, ఆమాశయముల మధ్యమనం దుండునదియును, పంచభూతాత్మక మైయుండగా తేజోగుణాధిక్యమువలన ద్రవ్యిన్వరూపము వదలి కారెన్యమును జేందియుండునదియును, వాతాదులతో జేరి పాకదాహాదిక్రియలుచేయుటచే అన్ని యనుపేరం బభగునదియు నగు పిత్తము పాచక ఘనబడును. అది అన్నమునుపాముజేసి సారమును, మలమును వెవ్వేరుగ విభజించును. మఱియు నది శక్వాశయ, ఆమాశయమధ్యమనం దుండేదై ధాతువుల నాశ్రయించి గుండు రంజకాది యితర పిత్తములకు బలము నిచ్చి సహాయము చేయుచుండును.

— ౧౫ రంజకపిత్తము ౧౫ —

ఆమాశయాశ్రయం పిత్తం రంజకం రసరంజనాత్,

ఆమాశయమునందుండు పిత్తము రసధాతువునకు రాగమాను గలుగజేయుటవలన రంజక మనబడును.

— ౧౬ సాధకమునుపిత్తము ౧౬ —

బుద్ధిమేధాభిమానాద్యైరభిప్రేతార్థసాధనాత్. ౧౩

సాధకం హృద్గతం పిత్తం

హృదయమునం దుండు పిత్తము, బుద్ధి, మేధ, అభిమానము మొదలగువానిచే తా గోరుకార్యములను సాధించుటవలన సాధక మనబడును.

— ౧౭ ఆలోచకపిత్తము ౧౭ —

రూపాలోచనతః స్మృతం,

దృక్స్థమాలోచకం

నేత్రమునందలి నల్లగుడ్డులోపల నుండు పిత్తము రూపాదులను గ్రహించునట్టి శక్తిగలది యగుటవలన ఆలోచక మనబడును.

— ౧౮ భ్రాజకపిత్తము ౧౮ —

త్వక్స్థం భ్రాజకం భ్రాజనాత్త్వహః. ౧౪

శ్లేదకః సోఽన్నసంఘాతశ్లేదనాత్

అమాశయమునం దుండు శ్లేష్మము అన్నసముదాయమునకు శ్లేదము గలుగ జేయుటవలన శ్లేదక మనబడును.

—ॐ బోధకశ్లేష్మము ॐ—

రసబోధనాత్,

బోధకో రసనాస్థాయీ

నామకయం దుండు కఫము మధురాదిరసముల వెలియజేయుటవలన బోధకమన బడును.

—ॐ తర్పకశ్లేష్మము ॐ—

శిరఃసంస్థోఽక్షతర్పణాత్.

౧౭

తర్పకః

శిరమునందుండు శ్లేష్మము ఇంద్రియములకు తృప్తిని గలుగజేయుటవలన తర్పక మనబడును.

—ॐ శ్లేషంశ్లేష్మము ॐ—

సంధిసంశ్లేషాత్ శ్లేషకస్సంధిషు స్థితః,

సంధులయం దుండు శ్లేష్మము పరస్పరము సంధులను జేర్చుటవలన శ్లేషక మన బడును.

ఇతి ప్రాయేణ దోషాణాం స్థానాన్యవికృతాత్తనామ్.

౧౮

వ్యాపినామపి జానీయాత్కర్తాణి చ పృథక్పృథక్,

వికారమును జెందక స్వభావమునందుండు వాతాదిదోషములు సర్వశరీరమునందు సంచరించుచుండును. ఐన నట్టి వాతాదిదోషములయొక్క స్థానకృత్యములను తఱచుగా మైజెప్పినప్రకారము వేరువేరు తెలిసికొనవలయును.

[వాతాదిదోషములకు పృథ్వి, జ్ఞయము, అచునవి రెండును వికృతి యనబడును. ఆ పృథ్వి చయము, ప్రకోపము నని ద్వివిధంబుగ నుండును. దోషాదివిజ్ఞానీయాధ్యాయ ములో సామాన్యముగ పృథ్విజ్ఞయలక్షణములు జెప్పబడినవి. ఇప్పుడు చయ, ప్రకోప రూపమైన పృథ్విరీదానము సంక్షేపముగా జెప్పబడుచున్నది.]

—ॐ వాతచయప్రకోపరీదానము ॐ—

ఉష్ణేన యుక్తారూక్షోద్యా వాయోః కుర్వంతి సంచయమ్

శీతేన కోపముష్ణేన శమం స్నిగ్ధాదయో గుణాః,

ప్రకమాప్తాయమునకు విన్నవించి వామునందున్న గుణములు ఆరు గుణములు విరుద్ధముగనుండు ఉష్ణగుణముతో ప్రకాశమునకు వచనమునకు గలగ జేయును. ఉష్ణమునకు విరుద్ధమునకు వాచమునకు గలగ జేయును. మఱియు నాహారాదిగుణములే శీతగుణముతో జేరినచో వాచమునకు ప్రకాశమునకు గలగ జేయును. ఉష్ణముతో గూడియుండు స్నిగ్ధాదిగుణములు వాచమునకు శమనమునకు గలగ జేయును.

❖ పితృచయప్రకాశనిదానము ❖

శీతేన యుక్తాః స్నిగ్ధాద్యాశ్చయం పితృశ్చ కుర్వతే ౨౦
ఉష్ణేన కోపం మందాద్యాః శమం శీతోపసంహితాః,

పితృము మొదలగు పితృగుణములు శీతగుణముతో జేరినచో పితృమునకు చయమునకు గలగ జేయును. మఱియు నాహారాదిగుణములే ఉష్ణముతో గూడినచో ఉష్ణమునకు ప్రకాశమునకు గలగ జేయును. మందాదిగుణములు శమనగుణముతో జేరినచో శమనమునకు గలగ జేయును.

❖ శ్లేష్మచయప్రకాశనిదానము ❖

శీతేన యుక్తాః స్నిగ్ధాద్యాః కుర్వతే శ్లేష్మశ్చయమ్. ౨౧
ఉష్ణేన కోపం తేనైవ గుణా రూక్షాదయశ్శమం,

స్నిగ్ధాదిగుణములు శీతగుణముతో జేరినచో కఫమునకు చయమునకు గలగ జేయును. మఱియు నాస్నిగ్ధాదిగుణములే ఉష్ణగుణముతో గూడినచో కఫమునకు ప్రకాశమునకు గలగ జేయును. ఉష్ణగుణముతో గూడియుండు రూక్షాదిగుణములే కఫమునకు శమనమునకు గలగ జేయును. స్నిగ్ధాదిగుణములతో గూడియుండు శీతగుణముచే కఫమునకు చయము గలుగును. శీతగుణమునకు విరుద్ధమైన ఉష్ణముచే కఫము లయించును, కాబట్టి ఉష్ణమువలన కఫమునకు ప్రకాశము గలుగును. రూక్షాదులతో గూడియుండు ఉష్ణము కఫమునకు విరుద్ధంబగుటచే కఫశమనమునకు గలగ జేయును.

❖ చయలక్షణము ❖

చయో వృద్ధిః స్వధామ్యైవ ప్రద్యోహో వృద్ధిహేతుః. ౨౨
విపరీతగుణేచ్ఛాచ

వాతాదిదోషములకు తమస్థానమునందే గలుగునట్టివృద్ధి చయ మనబడును. వాతము చయమునుబెందియుండునపుడు వాతవృద్ధికి హేతువుగనుండు రూక్షాదిగుణముల యందు ద్వేషము, రూక్షాదులకు విరుద్ధముగ వాతతయహేతువుగ నుండు స్నిగ్ధాదిగుణ

ములయందభిలాష గలుగును. ఇటులనే పితృకపములయొక్క చయమును తెలిసికొనవలయును. వాచము చయమును జెందక స్వప్రమాణమునం దుండినను లేక త్తయమును జెందినను “గర్భిణికి దోహదవశముచే లిరుద్ధమైన యన్నమునం దిచ్చగలుగునటులనే” పురుషునికి నొకానొకప్పుడు అభ్యాసవశముచే వాతవృద్ధికి హేతువుగ నుండురూక్షాదులయందు ద్వేషము గలుగక యిచ్చయే గలుగును. కాబట్టి వాతవృద్ధికి హేతువుగ నుండు పదార్థములయందు గలుగునట్టి ద్వేషముచేతనే వాచచయము నెఱుంగుట అసాధ్యము. కావుననే వాతవృద్ధికి హేతువుగ నుండువస్తువులంపంతు ద్వేషమును, రూక్షాదులకు విరుద్ధమైన గుణములుగల వస్తువులయందభిలాషయుగలుగుట వాతచయముయొక్క లక్షణమని యీతం త్రాకారుడు చెప్పియున్నాడు. ఏకకాలమునందు వాతవృద్ధికి హేతువుగ నుండు వస్తువులయందు ద్వేషమును, వాతక్షయ హేతువులుగను నుండువస్తువులయందు నభిలాషయు గలుగునపుడు వాతము బాగుగ చయమును జెందియున్న దని నిశ్చయించుకొనవలయును.

❖ ప్రకోపలక్షణము ❖

కోపస్తూన్తార్థ గామితా,

లింగానాం దర్శనం స్వేషా మస్వాస్థ్యం రోగసంభవః. ౨3

వాతాదిదోషముల లమస్తానములను వదలి మార్గాంతరమునందు సంఛరించుట ప్రకోప మనబడును. దానియందు దోషాదివిజ్ఞానీయాధ్యాయములలో జెప్పబడినవియు, వాతవ్యాధినిదానమునం దిక జెప్పబడినవియు నగు వాతాదిప్రకోపలక్షణంబులన్నియు గలుగుటయే గాక వాతాదులస్వరూపమును మారియుండును. అట్టి వాతాదిప్రకోపముచే ననేకవిధములైన రోగములు గలుగును.

“స్వస్థానస్య సమతా వికారానమ్భవశ్శమః.”

స్వస్థానమునం దుండు వాతాదిదోషములకు సమత్వము, వికారము గలుగవండుట శమ మనబడును.

❖ వాతాదినామ ప్రకోపశమనకాలము ❖

చయప్రకోపప్రశమా వాయోర్ద్రిష్టాదిషు త్రిషు,

వర్షాదిషు తు పిత్తస్య శ్లేష్మణః శిశిరాదిషు.

౨౪

గ్రీష్మము, వర్షము, శరత్తు, అను నీయాడు ఋతువులయందు వాతమునకు చయ, ప్రకోప, శమనములు గలుగవు. (గ్రీష్మమున చయంబును, వర్షర్తువున ప్రకోపంబును, శరద్భుతువున శమంబును వాతమునకు కల్గు నని భావము.) వర్షము, శరత్తు,

హేమంధము, ఆరు నీమూడు ఋతువులయందు పుష్కమునకు చయ, ప్రకౌఠ, శమకములు గలుగును. (పుష్కమునకు పుష్కపుష్క చయంబును, కరత్కాలమున ప్రకౌఠంబును హేమంధములయందు కఫమునకు కల్లు ననిభావము.) శిశిరము, వసంతము, గ్రీష్మము, ఆరు నీమూడు ఋతువులయందు కఫమునకు చయ, ప్రకౌఠ, శమకములు గలుగును. (కఫమునకు శిశిరములయందు, వసంతములయందు ప్రకౌఠంబును, గ్రీష్మమున శమంబును వరుసగ గల్గు ననిభావము.)

— శ్రీష్టాదులయందు వాతాదిచయనిదానము —

చీయతే లఘురూక్షాభిరోషధీఽస్పమీరణః,

తద్విధస్తద్విధేచేహ కాలస్యాష్టాన్న కుష్మతి. ౨౫

అద్భిరఘ్నవిపాకాభిరోషధీభిశ్చ తాదృశం,

పిత్తం యాతి చయం కోపం న తు కాలస్య నైత్యతః. ౨౬

చీయతే స్నిగ్ధశీతాభిరుదకాషధిభిః కఫః,

తుల్యేఽసి కాలే దేహే చ సున్నత్వాన్న ప్రకుష్మతి. ౨౭

లఘుగుణ రూక్షగుణములు గలవాతము గ్రీష్మకాలములో ఆదానకాలస్వభావము వలన లఘువుగ రూక్షముగ నుండుదేహమునందు లఘువుగ, రూక్షముగ నుండు నౌషధములచే చయమును జెందునేకాని ఆ గ్రీష్మకాలముయొక్క బౌష్ణ్యమువలన ప్రకోపమును జెందనేరదు. అట్లుమైన విపాకము గల పిత్తము వర్షాకాలమునందు అష్టుమయిన విపాకముగల ఓషధులచేతను, ఉదకముచేతను చయమును జెందునేకాని ఆవర్షాకాలముయొక్క శీతస్వభావమువలన ప్రకోపమును జెందనేరదు. స్నిగ్ధముగ శీతలముగ నుండు కఫము శిశిరకాలమునందు కాలస్వభావమువలన స్నిగ్ధముగ శీతలముగ నుండు దేహమునందు స్నిగ్ధముగ శీతలముగ నుండు ఉదకము, ఓషధులు వీనిచే చయమును జెందునేకాని సున్నముగ నుండుటవలన ప్రకోపమును జెందనేరదు.

ఇతికాలస్వభావోఽయం,

ఇటులు వైజిప్సిన వాతాదులయొక్క చయ, ప్రకోప, శమనములు కాలస్వభావమువలన గలుగును.

— దోషచయాదులకు ఆహారస్థానము —

ఆహారాదివశాత్పునః,

చయాదీకా యాంతి సద్యోఽపి దోషాః కాలేఽపి వా న తు,

అ-సూ—20

వాతాదిదోషములు అన్నపానాదిరూపమైన ఆహారాదులయొక్క సామర్థ్యము వలన తక్షణముననే (అనగా కాలము నపేక్షింపకయే) చయప్రకోపశమనములను జేందును. అన్నము, పానము, రసాయనము, వాడీకణము, వమనము, విరేచనము మొదలగువానియొక్క సామర్థ్యమువలన వాతాదిదోషములు వైని చెప్పియుండు చూచికాలములయందు కూడ చయప్రకోపశమనములను జేదకయే యుండును. (అనగా వాతాదిచూచికాలములకంటె చయప్రకోపశమనములకు ఆహారాదులే ముఖ్యమని భావము.)

❧ ప్రకుషితవాతాదివిచిత్రగమనము ❧

వ్యాప్నోతి సహసా దేహమాపాదతలమస్తకం,
నివర్తతే తు కుషితో మలోల్పాల్పం జలౌఘవత్.

౨౯

“వర్షతనవలయొక్క జలప్రవాహము మిట్టపల్లములుగనుండు సమస్తప్రదేశములయందు శీఘ్రముగ వ్యాపించి మరల కొంచెకొంచెముగా తగ్గునటులనే” ప్రకోపమును జేదియుండు వాతాదిదోషములు అతిశీఘ్రముగా సరకాలు మొదలు శరీరవర్ణము వ్యాపించి మరల కొంచెకొంచెముగ తగ్గును.

❧ రోగహేత్వాదిసామాన్యకథనప్రతిజ్ఞ ❧

నానారూపై రసంఖ్యే యైర్వికారైః కుషితా మలాః,
తాపయంతి తనుం తస్మాత్తద్దేత్వాకృతిసాధనమ్.
శక్యం నైకైశశో వక్తుమతస్సామాన్యముచ్యతే,

30

ప్రకోపించినవాతశిత్తక్షేప్తములు అనేకవిధములుగను, సంఖ్యాతీతములుగ నుండు జ్వరాదిరోగములచే శరీరమునకు విశేషముగా తాపమును గలుగజేయును, కావున నా జ్వరాదిరోగములయొక్క హేతు, లక్షణ, చికిత్సలను ప్రత్యేకముగా జెప్పుట కసాధ్యంబు. (అనగా ఇట్టిది ఫలూనిరోగమునకు హేతు వని, ఇట్టిది ఫలూనిరోగమునకు లక్షణమని, ఇట్టిది ఫలూనిరోగమునకు చికిత్స యని విభజించి ప్రత్యేకముగా జెప్పుట కసాధ్యమని యర్థము) కాబట్టి రోగహేతువు, లక్షణము, చికిత్స, ఇవి సామాన్యముగా జెప్పబడును.

❧ వాతాదులకు సర్వరోగకారణత్వము ❧

దోషా ఏవహి సర్వేషాం రోగాణా మేకకారణమ్.

31

యథా పక్షీ పరిపతక సర్వతస్సర్వమప్యహః,

ఛాయామత్యేతి నాత్మీయాం యథావా కృత్స్నమప్యహః.

32

వికారజాతు వివిధం త్రైగుణాన్నాతపర్యతే,

తథా స్వభాతువైషమ్యనిమిత్తమపి పర్యదా.

33

వికారజాతం త్రై దోషాన్

దేగ మొదలగు వస్తువులు అన్నిచోట్ల సంచరించుచు వగవీయించుటకు తమ వాయు నెలుల నలిక్రమించుచును (అనగా రహస్యమునకును వెలులనొకడైన నుండకుండునో). నమస్తమైన స్థావర జంగమాదికములతోగాని, లేక జరాయుజ అం దజభేదములతోగాని కూడ వానాప్రధారములుగ నుండు నీ ప్రపంచవిధారము రజస్వత్వములను గూత్రయముల నెలుల నలిక్రమించుచును (అనగా నొకడైన మైన రజస్వత్వమోరూపమైన గూత్రయముల నెలుల పడలందునో) అట్లుచే తమతమ దోషదాతులములయొక్క వైషమ్యముచే కారణముగ గల రోగసమూహము వాతాది దోషత్రయముల నెపుడు నలిక్రమించుచును. అనగా త్రిదోషరహితముగ నుండు రోగసమూహం బేదియు లేదని భావము. కాబట్టి నమస్తమైనరోగములకు వాతాది దోషములే ప్రధానకారణములు. ధాతువైషమ్యము ప్రతిరోగమునందు వేరువిధముగ నుండుటచే నానావిధములుగ నుండును. అయాధాతు వైషమ్యమువలన గలుగునట్టి వికారం బాయాధాతుసంబంధము గలదిగ నుండును. దేవగ్రహదులకు కారణముగాగల రోగములు అగంతుకరోగములగుటచే వానియందుదోషసంబంధములేకుండును. అగంతుక రోగములయందు తొలుత రోగముగలిగి పచినంతరము వాతాదిదోషములు ప్రకోపమును జెందును. నిజరోగములయందు తొలుత వాతాదిదోషములు ప్రకోపమునుజెంది తదనంతరము రోగములను గలుగ జేయును. కాబట్టి నిశాగంతుకరోగములయొక్క పరస్పర భేదము నిటుల చెల్లినొనవలయును.

— అనుచితార్థసంయోగాదులచే వాతాదిప్రకోపము —

తేషాం ఖోపే తు కారణం,

అర్ధైరసాత్వైస్సంయోగః కాలః కర్తృచ దుష్కృతమ్.

34

హీనాతిమిథ్యా యోగేన భిద్యతే తత్పునస్త్రిధా,

అనుచితములైన శబ్దము, స్పర్శము, రూపము, రసము, గంధము అనునీయర్థములతో శ్రోత్రము, త్వక్కు, నేత్రము, రసనము, ఘ్రాణము అనునీయంద్రియములకు గలుగునట్టి సంయోగము, శీతోష్ణవర్షరూపమైన కాలము, ప్రకృతజన్మాభిలంబును, జన్మాంతరాభిలంబునైన అశుభకర్త అనునవి మూడును వాతాదిదోషములయొక్క ప్రకోపమునకు హేతువుగ నుండునేకాని రూక్షాదిపదార్థసేవనముమాత్రము కారణముగ

కాసేరదు. వైశిష్ణవ అనుచితేంద్రియార్థసంయోగము మొదలగునవికూడ వాతాదిప్రణా
పమునకు ముఖ్యకారణముగ నుండునని తెలియవరచుటకై సముచ్చయార్థమైన (తు) ఆను
శబ్దము ఈతంత్రకారునిచే ప్రయోగింపబడినది. మఱియును అనుచితేంద్రియార్థ
సంయోగాది భేదముచే వైశిష్ణవప్రకారము మూడు విధములుగ నుండు వాతాదిదోష
ప్రకోఽకారణము మరలను హీన, మిథ్యా, అతియోగభేదములచే త్రివిధంబుగ నగును.

❶ ఇంద్రియార్థములకు హీనమిథ్యాతియోగనిరూపణము

హీనోఽర్థేనేంద్రియస్యాల్పస్సంయోగః స్వేన నైవ వా 37

అతియోగోఽతిసంస్కర్షాశ్చ భాసురభైరవం,

అత్యాసన్నాతిదూరస్థం విప్రియం వికృతాది చ 38

యదక్షౌ వీక్ష్యతే రూఽం మిథ్యాయోగస్స దారుణః,

ఏవమత్యుచ్చపూత్యాదీనింద్రియార్థా యథాయథమ్. 39

విద్యాత్

శబ్దాద్యర్థములతో శ్రోత్రాదీంద్రియములకు గలుగు అల్పమైన సంయోగముగాని
లేక ఆయాంద్రియములకు తమతమయర్థములతో సంయోగమే లేకుండుట గాని
హీనయోగ మనబడును. శ్రోత్రాదీంద్రియములకు శబ్దాదు లైన తమతమయర్థములతో
గలుగు అతిసేవారూప మైన అధికసంయోగము అతియోగ మనబడును. అతిసూక్ష్మమైన
వస్తువు, మిగుల ప్రకాశముగల వస్తువు, అతిశయంకరమైన వస్తువు, అతिसమీక్షమునందు
అతిదూరమునందు నుండు వస్తువు, అనిష్టమైన వస్తువు, అతి ఒకారముగల వస్తువు మొద
లగువానిని నేత్రములచే జూచుట నేత్రేంద్రియమునకు మిథ్యాయోగ మనబడును. అది
తిమిరాదిరోగములకు హేతు వగుటవలన నతిదారుణ మైనది. నేత్రేంద్రియములకు జెప్పి
యుండునటులనే యితరములైన యింద్రియములకును మిథ్యాయోగము నూహించుకొన
వలయును. అది యెట్లన్న — అతిబిగ్గరగ, కూరముగ, ఇష్టవివాశరూపముగ, భయం
కరముగ నుండు అనిష్టశబ్దము మొదలగువానిని వినుట శ్రోత్రేంద్రియమునకు తనయర్థ
మైన శబ్దముతోడ మిథ్యాయోగమనియును, పూతిష్టము మొదలగు అనిష్టమైన గంధము
నాఘాగ్నిశీతముల ఘ్రాణేంద్రియమునకు తనయర్థమైన గంధముతోడ మిథ్యాయోగ
మనియును, స్నానము, అనులేపనాదులు, శీతోష్ణమైనస్పర్శము వీనియొక్క అక్రమ
మైన స్పర్శము స్పర్శనేంద్రియమునకు తనయర్థమయిన స్పర్శముతోడ మిథ్యాయోగ
మనియును, విఠేదమైన రసమును అకర్మద్రవ్యయుక్త రసమును రసనేంద్రియముచే
గ్రహించుట రసనేంద్రియమునకు తనయర్థమైన రసముతోడ మిథ్యాయోగ మనియును
తెలియవలయును.

— ౧౧ కాలముగను హిమశ్యాతియోగనిరూపణము —

కాలస్తుశీతోష్ణవర్షభేదాత్త్ర ధా మతః.

స హీనో హీనశీతాదిరతియోగోఽతీలక్షణః

౨౮

మిథ్యాయోగస్తు నిర్దిష్టో విపరీతస్థలక్షణః,

శీతము, ఉష్ణము, వర్షము అని కాలము ఋతులచే మూడువిధములుగ జెప్పబడియున్నది. వానిలో శీతకాలము హేమంత శీతరూపముగ నుండును. ఉష్ణకాలము వసంత గ్రీష్మ రూపముగ నుండును. వర్షకాలము వృష్టితో గూడియుండును. హిమమైన శీతోష్ణాదులతో గూడియుండు కాలము హిమయోగస్వరూపముగలది. అధికమైన శీతాదులతో గూడియుండు కాలము అతియోగస్వరూపముగలది. విపరీతమైన శీతోష్ణాదులతో గూడియుండు కాలము మిథ్యాయోగస్వరూపముగలది. ఎట్లన్నచే—హేమంత కాలమునందు శీతము శబ్దముగ నుండుట అ హేమంతకాలమునకు హిమయోగమనియును, అధికమైన శైత్యముగలిగి యుండుట అతియోగమనియును, అధికమైన ఉష్ణము గలిగియుండుట మిథ్యాయోగి వనియును తెలియవలయును. ఇటులనే శరద్వసంతకుముఖపులకు హీనయోగ, అతియోగ, మిథ్యాయోగముల నూహించుకొనవలయును.

— ౧౨ కాయకాదికర్మలకు హీనమిథ్యాతియోగనిరూపణము —

కాయవాక్ చిత్తభేదేన కర్తాపి విభజేత్త్ర ధా.

కాయాదికర్మణాం హీనా ప్రవృత్తిర్హీనసంజ్ఞికా,

అతియోగోఽతివృత్తిస్తు వేగోదీర్ఘకారణమ్.

౪౦

విషమాంగక్రియారంభః క్షతచస్థలనాదికం,

భాషణం సాక్షిమిభుక్తస్య రాగద్వేషభయాది చ.

౪౧

కర్త ప్రాణాతిపాతాది దశధా యచ్చ నిందితం,

మిథ్యాయోగస్సచస్తాసా విహ చాముత్ర వా కృతమ్.

౪౨

శరీరము, వాక్కు, మనస్సు అను నీభేదములచే క్రియలుకూడ మూడువిధములుగ నుండును. శరీరక్రియ, వాక్క్రియ, మానసిక్రియ అనువానికి హీనమైన ప్రవృత్తిహీనయోగ మనబడును. శరీరాదిక్రియలకు అతిప్రవృత్తి అతియోగ మనబడును. మలమూత్రాదులు రాకుండునపుడు వానిని విసర్జించుట, వచ్చునపుడు వాని నడ్డగించుట, విషమమైన అంగముచే నొక కృత్యమును చేయుట, ఇహ లోకములకు విరుద్ధమైన క్రియలను చేయుట, విషమముగా భూమిపై బడుట, విషమమైన స్థలము (అనగా

తడబడుట, వక్రముగ నడచుట) ఇవి మొదలగు నవి శారీరాదిక్రియలకు మిథ్యాయోగ మనబడును. సగము భుజించి మాట్లాడుట మొదలగునవి వాచికీయలకు మిథ్యాయోగ మనబడును. రాగము, ద్వేషము, భయము మొదలగువానియొక్క ప్రవృత్తి మానసిక క్రియలకు మిథ్యాయోగ మనబడును. మఱియును “హింసాస్తేయమిత్యాది” గ్రంథముచే గినచర్యాధ్యాయమునందు చెప్పబడిన జీవహింసమొదలగు దశవిధక్రియలును ఈలోకము నందును, లోకాంతరమునందును చేయబడిన సకలమైన అశుభకృత్యములును శారీరాదిక్రియలకు మిథ్యాయోగ మని తెలిసికొనవలయును.

❧ రోగకారణము ❶ ❧

నిదానమేతద్దోషాణాం కుపితాస్తేన నై కథా.

కుర్వంతి వివిధాన్ వ్యాధీన్ శాఖాశోష్ణాస్థిసంధిషు. ౪౩

వైజ్ఞేయపంథయు వాతాదిదోష ప్రకృషమునకు ముఖ్యకారణముగ నుండును. అట్టి ముఖ్య కారణముచే ప్రకృషము జెందియుండు వాతాదిదోషములు శాఖ, శోష్ణము, అస్థి, సంధులు వీనియందు నానావిధ రోగములను గలుగజేయును.

❧ బాహ్యరోగస్థానము ❷ ❧

శాఖారక్తాదయస్త్యక్ష బాహ్యరోగాయనం హి తత్,
తదాశ్రయా మషవ్యంగగండాజ్యర్భదాదయః. ౪౪
బహిర్భాగాశ్చ దుర్నామ గుల్మశోషాదయో గదాః,

రక్తము మొదలగు ఆరు ధాతువులు, త్వక్కు ఇవి శాఖలనబడును ఇవి బాహ్య రోగములకు స్థానముగ నుండును. కాబట్టి యాబాహ్యరోగస్థానము నాశ్రయించి యుండు మష, వ్యంగము, గండము, అలజి, అర్బుదము మొదలగు రోగములును దుర్నామము, గుల్మము, శోఫ మొదలగురోగములును, బాహ్యరోగము లనబడును. వ్యంగాది యను “అది” శబ్దమువలన విసర్పము, విద్రధి, పిష్టి, కుష్ఠము మొదలగు రోగములును గ్రహించుకొనవలయును.

❧ అంతరరోగస్థానములు ❸ ❧

అంతఃకోష్ఠో మహాస్రోత ఆమపక్వాశయాశ్రయః ౪౫

తత్ స్థానాశ్చర్బద్రోతీసారకాస *శ్వాసోదరజ్వరాః

అంతర్భాగం చ శోషారోగీ గుల్మవీసర్పవిద్రధి. ౪౬

* శ్వాసారూచి ఇతి పా.

అంశప్రదేశము, మోక్షప్రదేశము, అమోక్షము, వర్ణామయము, ఇవి రోగమునకును, దానియందు జనించుచున్న ఆహారము, రాగము, శబ్దము, స్పృహ, అహంకారము, ఇంద్రియము, శక్తి, అర్హత, గుణము, విశిష్టము, విస్తృత ఆహారములు అంశప్రదేశమున రోగము లని (అనగా అంశరూపము లని) చెప్పబడును.

— మధ్యమరంగస్థానము —

శిరోహృదయపర్యంత మధ్యాణ్యస్థానం చ సుధయః,
తన్నిబధాస్మిరాస్నాయుకంఢరాద్యాశ్చ మధ్యమాః. ౪౩
రోగమార్గాస్తీతాస్త్రయశ్చపక్షవధాద్వితాః,
మూర్ధాదిరోగాస్సంధ్యస్తీతికహూలగ్రహదయః. ౪౪

శిరస్సు, హృదయము, వస్తి మొలగునయినను, మర్మములు, ఆశ్శిరసములు, అస్థులూ జేరియుండు సిరులు, స్నాయువులు, కంఠము, ధమనీకాపుములు, మొనలగునవియును సంధ్యమరంగస్థానములు అవి రోగమార్గము లనియు చెప్పబడును. ఉయ, రోగము, పక్షాఘాతము, అర్ధితవాదము, శిరస్సు, హృదయము, వస్తి వీనియందు జనించు రోగములను, సంధులు, అస్థులు, త్రికము (వెన్నెముకపక్రిందిభాగము) వీనియందు గలుగు కూలమును, పట్టును, పక్షగ్రహదీపార వికారములను, వైశిష్ట్య మధ్యమ రోగస్థానము నాశ్రయించియుండును. ఉయరోగము మర్మము, సంధులు, అస్థి వీనినాశ్రయించి యుండుటచే తొలుత జెప్పుచున్నది.

— వాతకృత్తము —

ప్రసవ్యాసప్యథస్వాపసాదదుక్తోదభేదనం,
సంగాంగభంగసంకోచచర్తహర్షణత్వణమ్. ౪౫
కింపపారుష్యసౌషిర్యశోషస్పందనవేష్టనం
స్తంభః కపాయ రసతా వర్ణః శ్యావోఽరుణోఽపి వా. ౪౬
కర్మాణి వాయోః

అంకిభులు మొదలగు వానిసంధులు జారుట, ఆక్షేపకాది వాతములయందు వలెనే సర్వాంగములయందు విక్షేపణము గలుగుట, శరీరమునందు కణ్ణులతోగొట్టునటు లుండుట, కృత్తములయందు అజ్ఞానము, అంగములకు కృత్తములయందు దశక్తి, ఎల్లపుడు శరీరమునందు శూల గలుగుట, అంగములయందు సూడులచే బొడచునటులుండుట, శరీరమును బీల్చునటు లుండుట, మూత్రపురీషాదులు తమతమ స్థానముల యందుండి వెలివడకుండుట, మోకాళ్లు, తొడలు మొదలగు నంగములకు భంగము గలుగుట, సిరాదులు

సంకోచమునుజేందుట, పురిహదులం ఉంటకట్టుట, రోమములు నిక్క బొడిచికొనుట, దష్ఠి, కంఠము, శరీరము పరుషముగనుండుట, అస్థులయందు ద్వారముగలుగుట, శరీరము శోషించుట, శరీరము కొంచెకొంచెముగ కదలుట, చుట్టుకొనుట, చేతులు, తొడలు, పిక్కలు మొదలగునవి స్తంభించుట (అనగా ముడుచుటకు చాచుటకు శక్తిలేకుండుట), కషాయరసము నందు రుచిపుట్టుట, కపిశవర్ణము, లేక ఎఱుపువర్ణముగలుగుట, ఇవి వాతముయొక్క కృత్యములు.

— పిత్తకృత్యము —

పిత్తస్య దాహరాగోష్ఠపాకీతాః,

స్వేదః క్లేదః స్రుతిః కోఢః సదనం మూర్ఛనం మదః.

౫౧

కటుకాప్లవ రసౌ వర్ణః పాండు రారుణ వర్జితః,

శరీర మంతటను తాపము, రక్తవర్ణము, ఉష్ణము, జీర్ణశక్తి, స్వేదము, క్లేదము (అనగా రక్తాదులయందు వికారము), స్రావము, కోఢము (అనగా ~~వైశేషిక~~ క్లేదము) క్రియలయందశక్తి, భ్రమము, ఉత్తరత్రయేషుబద్ధ మదమను రోగము, కారము, పులుసు ఈరిసములయందు రుచి, తెలుపు, ఎఱుపువర్ణములుతప్ప తక్కిన నానావిధవర్ణములు గలుగుట, ఇవి పిత్తముయొక్క కృత్యములు.

మూర్ఛ

— కఫకృత్యము —

శ్లేష్మణః స్నేహకాశిన్యకండుశీతత్వగౌరవమ్.

౫౨

బంధోపలేపస్తైమిత్యశోషాప క్ష్యతినిద్రతాః,

వర్ణః శ్వేతో రసౌ స్వాదు లవణౌ చిరకారితా.

౫౩

స్నేహము, కారిన్యము, దురద, శైత్యము, గురుత్వము, స్తోమోబంధము, అస్థాదులకు ఉపలేపము, స్తైమిత్యము (అనగా అపయవములకు పటుత్వము లేకుండుట) శోఢ, అజీర్ణము, అతినిద్ర, శరీరమునందు తెలుపువర్ణము, హఘర లవణ రసములయందు రుచి, కార్యమునందాలస్యము, ఇవి కఫముయొక్క కృత్యములు. ఇట్లు వాతాదిదోషములయొక్క కృత్యములు జెప్పబడినవి. మరియు వాతపిత్త కఫములచే సంభవించు రోగములును వానిప్రత్యేకసంఖ్యాభేదంబులును అష్టాంగసంగ్రహముననిట్లు చెప్పబడినవి.—

“అకిరిర్వాతజా రోగాశ్చ త్వారింశచ్చ పిత్తజాః,

వీంశతిః శ్లేష్మజాస్తైవ ఘాలా నానాత్వజా మతాః.

సఖభేదః పాదశూలం సుప్తిర్భ్రూశో విపాదికా,

ఖుడో గుల్ఫగ్రహో జాను విశ్లేపో జాను కంచనమ్.

యోగ్యేష్టం నామస్మిన్మేష్టం చ గృహ్యతే,
 పాంగున్యం ప్రాంతం చ గురేష్టం మహానే.
 ముష్కాక్షేష్టం శిశేష్టం విశ్వానానామిదం చ,
 ఉదాకర్తృష్టం విశ్వేష్టం పార్శ్వకృష్టం గ్రహణం.
 ఖంబవామనదృష్టం హృద్ద్యోహోపిష్టం,
 హృద్ద్యోహోపిష్టం దృష్టం దృష్టం దృష్టం,
 దృష్టం హృద్ద్యోహోపిష్టం దృష్టం దృష్టం,
 దృష్టం హృద్ద్యోహోపిష్టం దృష్టం దృష్టం,
 కషాయాస్వప్నముకల్పే ముఖ్యోహోపిష్టం,
 ఘృతానాహోజ్ఞతాగంధే శబ్దోపిష్టం శ్రవణం చ.
 బాధిర్మం కర్ణశూలం చ వృక్షస్తంభచందనమ్,
 తిమిరం చాక్షిశూలం చ భూప్రదారాశ్చ నేత్రయోః.
 లలాటశుభ్రాదౌ చ కేశభూస్ఫుటసంహృతా,
 శిరారుజాద్వితం జృంభాప్రలాహో వేద్యుర్భూమి,
 ఏకాంగవ్యాధిరాయామః పక్షాభూతోపలంకృతః.
 దండకస్పృష్టనాశశ్చ క్షానిః పారుష్యయాజ్ఞతా,
 విషాదకాచినవస్థానమదుజ్జ్వలమపిష్టతా,
 ఇత్యశీతిస్సమాఖ్యాతా రోగా వాతసముద్భవాః.
 అంతర్దాహో విదాహాశ్చ ప్లోహాధి దవగర్హవః,
 అశ్మశ్మి చాంగదాహాశ్చ స్వేదోఽత్యష్టుకధూమకా.
 రక్తక్షేదోఽంగగంధశ్చ గాత్రావయవకాతనమ్,
 త్వష్టాంసదరణో మాంసక్షేదశ్చర్మదశస్తథా.
 రక్తవిస్ఫోటకః శోరః పితృస్పృగ్తమండలే,
 నీలికా కామలా కక్షా గాత్రే హరితపీతతా.
 పూతితిక్తాస్యతా తృష్ణా లోహగంధాస్యతా తథా,
 జీవాదానమతృప్తిశ్చ ప్రవేశస్తమనస్తథా.
 గళాస్యగుదమేధ్రాక్షిపాణి హరిద్రపీతతా,
 నఖాక్షి మూత్రశకృతాం చత్వారింశత్తు పిత్తజాః.
 వైమిత్త్యం గౌరవం పృష్టిరాలస్యమతినిద్రతా,
 తంద్రాస్యప్రావమాధుర్యే ప్రలేహో హృదయస్య చ.

సాచః కంఠప్రలేవశ్చ క్షేప్తాద్దిరణమేవ చ,
 యం వమనం ప్రతినంచయమ్.
 ఉదర్దో గళగండశ్చ తైత్త్యం శ్వేతావభాసతా,
 విజ్ఞాత్రనఖనేత్రాణాం శుక్లతా చ కఫామయాః.
 యథాస్థూలం వికారాణాం చ త్వారింశమిదం స్మృతమ్,
 హృదాదా శూలవద్దాహో యోఽతర్దాహస్యకీర్తితః,
 పాణి పాదాంసమూలేషు సంతాపో వివిధస్తు యః.
 అగ్న్యర్చిషేవ నిస్సేవో విదాహ స్స నిగద్యతే,
 ఓషస్సర్వాంగికస్తీవో దాహస్వేదారతిప్రదః.
 దవధుశ్చక్షురాదిభ్యోతీవ ఊష్ణ ప్రవర్తతే,
 ముఖౌష్ణతాలుషు దవశ్చాప్లహేద్దిరణమప్లుకః.
 ధూమాయనం శిరోమూల కంఠ తాలుషు ధూమకః,
 ప్రమీలకస్తు నైమిత్త్యం గురుతాంగస్య గౌరవమ్.
 ఆహారానభిలాషస్తు తృప్తిస్యాద్విషయాగ్రహః,
 నిద్రార్తస్యేవ తంద్రా స్యాత్ కేహిః ప్రథితనామకః.”

నాతప్రకోపమువలన గలిగిన రోగములు ఎనుబడి. పితృప్రకోపమువలన గలిగిన రోగములు నలువది. క్షేష్ణప్రకోపము వలన గలిగిన రోగములు ఇరువది అని స్థూలముగా రోగములు జెప్పబడియున్నవి. అందు నభిధేదము, పాదశూల, సుప్తిభ్రంశము, విపాదిక, ఖుడము, గుల్ఫగ్రహము, జానువిశ్లేష్ణము, జానుకుంచనము, పిండికోద్యేష్టనము, ఊరుసాదము, ఊరుస్తంభము, గృద్రసి, పాంగుశ్యము, గుదభ్రంశము, గుదశూల, గుదస్తంభము, మేహనస్తంభము, ముష్కాక్షేపము, శ్రోణిభేదము, వంక్షణానాహము, ఉదావర్తము, విచ్ఛేదిము, పార్శ్వము, పృష్ఠము, త్రికము వీనియందు చట్టు, ఖంజత్వము, వామనత్వము, తుబ్బత్వము, హృద్ద్రోవము, ఉదరవేష్టకము, హృన్తోహము, వక్షసిస్తోదము, హృదయశోషము, హృదయోద్వాతము, బాహుశోష, హస్తస్తంభము, గ్రీవాస్తంభము, మన్యాస్తంభము, ఓష్ఠభేదనము, దంతభేదనము, కైఫిల్యము, కంఠధ్వంసము, కంఠగ్రహము, కషాయాస్యత్వము, మూకత్వము, ముఖశోష, రసాజ్ఞత్వము; ఘ్రాణాహము, గంధాజ్ఞత్వము, శబ్దోపైచ్చివ్రణము, బాధిర్యము, కర్ణశూల, వర్ణస్తంభనము, వర్ణకుంచనము, తిమిరము, అక్షిశూల, భ్రూవ్యుదాసము, నేత్రవ్యుదాసము, లలాటభేదము, శంఖభేదము, కేశస్ఫుటనము, భ్రూస్ఫుటనము, శిరోరుజము, అర్దితము, జృంభ, ప్రలాపము, వేవధు, భ్రమ, ఏకాంగవ్యాధి, ఆయామము, పక్షాఘాతము, అపతంత్రకము, దండ

దోషలక్షణప్రయోజనము ౧౯

ఇత్యశేషామయవ్యాపి యదుక్తం దోషలక్షణం,
దర్శనాద్యై రవహితస్తత్సమ్యగుపలక్షయేత్.

౫౪

వ్యాధ్యవస్థావిభాగజ్ఞః పశ్యన్నార్థా ప్రతిక్షణం,

ఇటుల వ్యాధులయొక్క కాలకృతమైన అవస్థలను, విభాగములను (అనగా ఇట్టిని ఫలానివ్యాధియొక్క అవస్థ, యిట్టిది వేరువ్యాధియొక్క అవస్థ అని అవస్థాభేదములను, ఒకటి విధముగ నుండు జ్వరములో నూతనజ్వరముయొక్క అవస్థ యిట్టిది, పురాణజ్వరముయొక్క అవస్థ యిట్టిది, అని వ్యాధివిభాగమును) వ్యాధిచికిత్సలను బాగుగా నెఱచి గినవాడు, బహుభాగరూతుడు నగు వైద్యుడు రోగులను ప్రతిక్షణము బాగుగ జూచి దర్శనము, స్పృశనము, ప్రశ్న మొదలగు సుపాయముల చేత జెప్పిన లక్షణములతో గూడినదియును, సర్వరోగములయందు వ్యాపించి యుండునదియు నగు వాతాదిదోష స్వరూప కర్త, వికారములను బాగుగా తెలిసికొనవలయును.

అభ్యాసావశ్యకత్వము ౨౦

అభ్యాసాత్ప్రప్యతే దృష్టిః కర్త సిద్ధి ప్రకాశినీ

రత్నాదిసదసత్ జ్ఞానం న శాస్త్రాదేవ జాయతే,

రత్నములు, బంగారు, అపరంజి. మొదలగువానిలో ఫలానికి మంచిది, ఫలానిది చెడ్డది యను జ్ఞానము శాస్త్రాభ్యాసమువలననే కాక పలుమారుచేయునట్టి అభ్యాసవిశేషమువలన గలుగునటులనే కార్యసిద్ధిని సూచించునట్టి జ్ఞానము కేవలశాస్త్రపరిచయమువలననే కాక చికిత్సయందు పలుమారుచేయునట్టి అభ్యాసవిశేషమువలన గలుగును. (అనగా రత్నశాస్త్ర పరిచయముచేతను, రత్నములను పలుమారు చూచుటచేతను, రత్నపరీక్షాజ్ఞానము బాగుగ గలుగునటులనే సర్వదా వైద్యశాస్త్రపరిచయముచేతను పలుమారు రోగులను చూచుటచేతను చికిత్సయందు విశేషమైన జ్ఞానము గలుగు నని భావము.) కేవలశాస్త్రజ్ఞానముచేతను, కేవలచికిత్సాభ్యాసముచేతను చికిత్సయందు జ్ఞానము గలుగనేర దని సూచించుటకై “శాస్త్రాదేవ” అను ఏకకారము ప్రయోగింపబడినది.

ప్రవిధరోగములు ౨౧

దృష్టాపచారజః కశ్చిత్కశ్చిత్పూర్వాపరాధజః.

౫౫

తత్సంకరాద్భవత్యనోఽవ్యాధిరేవం త్రిధా స్మృతః,

కొన్ని వ్యాధులు దృష్టాపచారణములు. (అనగా నీలోకములో ప్రత్యక్షముగా కనబడునట్టి మిథ్యావోదాహారాదిరోగ కారణమువలన గలిగినవి.) కొన్ని వ్యాధులు

పూర్వార్థరాధజములు. (అనగా పూర్వార్థమునందు నడచే దేవునికి య సమకర్తల వలన గలిగివచ్చి.) మహానిర్విద్యుత్తులు కలసివచ్చును. (అనగా వైద్యుని గట్టవలె, పూర్వార్థరాధముల కెదిటివలన గలిగివచ్చి.) ఇటులవాడును మహానిర్దమని అని అనుకుంటే శిష్యులదియన్నది.

—౧౧ త్రివిధరోగలక్షణము ౧౧—

యథా నిదానం దోషోత్థః కర్తజో హేతుభిర్విదా. ౫౭
మహారంభోల్పక్షే హేతావాసంకౌ దోషకర్తజః,

లఘురూత్తాది స్వనిదానమువలన ప్రసరించిన వాతాదిదోషములచే జనించిన రోగము దోషజ మనబడును. ఇదియ పృష్టవాదజనికరోగము. వాతాదిప్రవృత్తుల మైన నిదానము లేక జనించిన రోగము కర్తజ మనబడును. ఇదియ పూర్వార్థరాధ జనిక రోగము. నిదానము స్వల్పముగ నుండగా జనించినదియును, ప్రబలమయిన పూర్వార్థరాధ ములతో గూడినదియును, కడుప్రయాసచే చికిత్స చేయవలసిగదియు నైన రోగము దోష, కర్తజనిత మనబడును. ఇదియ సంకరజనికరోగము.

—౧౨ త్రివిధరోగి శమనక్రమము ౧౨—

విపక్షశీలనాత్పూర్వః కర్తజః కర్తసంక్షయాత్. ౫౮
గచ్ఛత్పుభయజన్తా తు దోషకర్తక్షయాత్తయం,

పైజెప్పిన దోషజ మను వ్యాధి దోషమును శమింపజేయునట్టి యాషధసేవన వలన నివర్తించును. కర్తజ మనువ్యాధి కర్తము క్షయించగానే నివర్తించును. సంకర రోగము (అనగా వాతాది దోషముల చేతను, పూర్వజన్తాజ్జిత అశుభకర్తముచేతను జనించినరోగము) దోషములు, అశుభకర్తలు, ఇవి క్షయించగ నే నివర్తించును.

—౧౩ మరల రోగవైవిధ్యము ౧౩—

ద్విధా స్వపరతంత్ర త్వద్వ్యాధయోఽంత్యాః పునర్ద్విధా. ౫౯

వ్యాధులు స్వతంత్రములు, పరతంత్రములునని ద్వివిధములుగ నుండును (అనగా కొన్ని రోగములు స్వతంత్రములుగ, కొన్ని పరతంత్రములుగ నుండు నని యర్థము.) మఱియును పరతంత్ర మను రోగము పూర్వరూపము, ఉపద్రవము అని ద్వివిధముగ నుండును.

—౧౪ ద్వివిధరోగ నిరూపణము ౧౪—

పూర్వజాః పూర్వరూపాఖ్యా జాతాః పశ్చాదుపద్రవాః,

తొలక జనించిన రోగము పూర్వరూప మను పేరం బరంగును. ఒకరోగము ప్రధానముగఁ గల్గినదివ జనించిన రోగము ఉపద్రవ మను పేరం బరంగును,

— స్వతంత్రరోగలక్షణము —

యథాస్వజన్తోపశయాః స్వతంత్రాః స్పష్టలక్షణాః. ౬౦

కాస్త్రములో జెప్పియుండు ప్రకారము ఉత్పత్తి, సుఖానుబంధము వీనితో గూడినవి యును, స్పష్టమైన లక్షణములతో గూడినవియును వై నరోగములు స్వతంత్రరోగము లనబడును. చికిత్సయొక్క గురుత్వలాఘవముల దెలిసికొనుటకై తంత్రకారు డిచట వ్యాధులకు స్వతంత్రపరతంత్రసంజ్ఞల నేర్పరచెను.

“పూర్వరూపరూపాదిక్రమేణ జ్వరాదావుత్పన్నే తత్పరివారా యేశ్వాసాదయ ఉత్పద్యంతే తదుపశయోచోపశేతే న తే స్వతంత్రాః జ్వరాదయ ఏవతు మూల వ్యాధిరూపత్వాత్స్వతంత్రా ఇత్యుచ్యంతే”

నిదానపూర్వరూపాదిక్రమముగా జ్వరాదిరోగములు జనించియుండునపుడు వాని ననుసరించి జనించిన యితరరోగములు స్వతంత్రరోగములు కానేరవు. తొలుత జనించిన జ్వరాది రోగములే ప్రధానములుగ నుండుటవలన స్వతంత్రరోగము లనబడును. అని తంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది.

— పరతంత్రరోగలక్షణము —

విపరీతాస్తతోఽన్యే తు

స్వతంత్రరోగములకంటె సితరమైన పరతంత్రరోగములు వైజెప్పిన స్వతంత్ర వ్యాధికంటె విరుద్ధములగు లక్షణములు గలవిగ నుండును. (అనగా పరతంత్రరోగము స్వతంత్రరోగములవలె స్పష్టమైన లక్షణములును, కాస్త్రములో జెప్పియుండు ప్రకారము ఉత్పత్త్యాదులును లేకుండునని భావము.)

— వాతాదులకు స్వతంత్రపరతంత్రము —

విద్యాదేవం మలానపి,

రోగములను స్వతంత్ర, పరతంత్రభేదములచే నెఱుంగు నటులనే వాతాది దోషములనుకూడ స్వతంత్రపరతంత్రభేదములచేతనే వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును.

— వాతాది స్వతంత్ర, పరతంత్ర జ్ఞానము —

తాఽ లక్షయేదవహితో వికుర్వాణాఽ ప్రతిజ్వరమ్. ౬౧

ప్రతిరోగమునందు ప్రకోపమును జెందియుండునట్టియు, వైజెప్పిన ప్రకారము స్వతంత్ర పరతంత్రరూపము గలిగినట్టియు వాతశిత్తకఫములను మిగుల జాగరూకుడై వైద్యుడు తెలిసికొనవలయును.

—ॐ స్వతంత్ర సర్వతంత్రోగ్రహము ॥—

తేమాం ప్రధానశ్రమే ప్రశవే—౨ శామ్యతస్తథా,
పశ్యాచ్చికిత్సేత్తర్హా వా బలవం—మువస్తవమ్.

౬౨

స్వతంత్రరోగములు గమనముచేసినచో పరతంత్రరోగములుగాద గమనముచేయదు. ఇటుల జెప్పబడిన పరతంత్రరోగములను ప్రత్యేకముగా చికిత్స చేయవలసింది లేదని భావంబగుచున్నది. అందుచేత ముగిసిన పరతంత్రరోగములు కాలితోబెదురుచోచిన తచ్చనుసార్థమయి స్వతంత్రరోగచికిత్సనే చేయవలయును. పరతంత్రరోగములు ఉపద్రవమధికముగ నుండినచేతల నావరసంప్రదించునచో నొలుపు చికిత్సచేయవలయును. అటుల జేయక యుపేక్షించినచో అపాఞ్యముగ కగును.

—ॐ బలవత్ పరతంత్రోగ్రహము ॥—

వ్యాధికిష్టిశరీరస్య పీడాకరతరో హి సః,

వ్యాధిచే పీడింబుడిన శరీరముగలపురుషుని ఇనించిన ఉపద్రవమను పేరుగల పరతంత్రరోగము మిక్కుటముగా పేదను గలుగజేయును. కాబట్టి దానికి తొలగించికిత్స చేయవలయును. (అనగా స్వతంత్రరోగము దుర్బలముగ నుండు పక్షమున) ప్రధానచికిత్సచేతనే కాలితోబెదురు. స్వతంత్రరోగమునకు ఏదన జనించిన పరతంత్రరోగము స్వతంత్రరోగచికిత్సచే కాలితోబెదకుండు పక్షమున దానికి ఏదన చికిత్స చేయవలయును. పరతంత్రరోగము బలవత్తముగ నుండుపక్షమున అది అచికిత్సకరంబగుటచే స్వతంత్రరోగమునకు పూర్వమే దానిచికిత్సచేయవలయును. (అనిభావము.)

—ॐ సర్వరోగచికిత్సావశ్యకత్వము ॥—

వికారనామాకుశలో న జిహ్వాంతాదాచన

౬౩

న హి సర్వవికారాణాం నామతో—స్త్రీ ధృవా స్థితిః,

వైద్యకతంత్రములయందు రోగముల కన్నిటికి పేరులును వానిలక్షణములును చెప్పియున్నను కొన్నివ్యాధులకు పేరులు స్థానమును నిర్ణయముగ చెలియకుండును. గాన పేరునుబట్టియే రోగపరిస్థితుల గమనింప కష్టముగ నుండును. అట్టియైన వైద్యుడు వ్యాధియొక్క పేరు తనకు స్ఫుటముగ చెలియ లేదని లజ్జపడి చికిత్స మానియుండక అట్టి రోగముయొక్క స్వరూపాదులను బట్టి దోషసంబంధము నెరింగి వానికి ప్రతికూలమగు చికిత్సను జేయవలెను.

—ॐ సర్వరోగస్థానాజ్ఞానకారణము ॥—

స ఏవ కుపితో దోషస్సముద్భాననిశేషతః

౬౪

స్థానాంతరాణి చ ప్రాప్య వికారాః కురుతే బహుళాః,

వాతాదిదోషములలో నేచైన నొకటి హేతువిశేషముచే స్వస్థానమును వదలి వేరు స్థానమునుజేరిన అనేకమైన రోగములనుగలుగ చేయును. కాబట్టి సర్వరోగములయొక్క నామములను స్థానములను ఎఱుంగుట యశక్యము.

“యోంతఃకరీరసంధీనావిశతి తేన జృంభాజ్వరశ్చోపజాయతే, యస్తామాశయ మభ్యువైతి తేన రోగా భవంత్యురస్యరోచకశ్చ, యః కంఠమభిప్రపద్యతే కంఠస్తతో భ్రంశతే స్వరశ్చావసీదతి, యః ప్రాణవహాని స్రోతాంస్యన్వేతి శ్వాసః ప్రతిశ్చాయశ్చ తేనోపజాయతే.” వాతాదిదోషములలో నేచైన నొకటి శరీరసంఘలయందు ప్రవేశించి నచో, ఆవలీంతలు, జ్వరము గలుగును, ఆమాశయమును జేరినచో హృదయరోగము, అరోచకము గలుగును. కంఠమును జేరినచో కంఠభ్రంశము, స్వరసాదము గలుగును. ఎయ్యది ప్రాణవహమయిన స్రోతస్సులను జేందునో అట్టిదానివలన శ్వాసము, ప్రతిశ్చాయము గలుగును అని తంత్రాంతరమునందు జెప్పబడియున్నది.

—ॐ రోగనిదానాదిజ్ఞానావశ్యకత్వము ॐ—

అష్టాంగ తస్మాద్వికారప్రకృతీరధిష్ఠానాంతరాణి చ.

బుద్ధ్యాహేతువిశేషాంశ్చ శీఘ్రం కుర్యాదుపక్రమం,

జ్వరాదిరోగోత్పత్తికి ముఖ్యకారణములుగ నుండు వాతాదిదోషములను, రోగ హేతుభేదములను, స్థానవిశేషములను, నిదానభేదములను (అనగా వాతం బిపుడు రూక్షమైన హేతువువలన, ప్రకోపమునుజేదియున్నదా లేక లఘువుగ, శీతలముగ నుండు హేతువువలన ప్రకోపమును జేదియున్నదా అను ‘వాతాదిదోషములయొక్క నిదానమును, రోగహేతువుయొక్క స్థానభేదమును) బాగుగా నెఱింగి శీఘ్రముగా చికిత్సచేయవలయును.

—ॐ దూష్యాదిజ్ఞానావశ్యకత్వము

దూష్యం దేశం బలం కాలమనలం ప్రకృతిం వయః ౬౬

సత్త్వం సాత్త్వ్యం తథా౭౭హారమనస్తాశ్చ వృథగ్విధాః,

సూక్ష్మసూక్ష్మాః సమీక్ష్యైషాం దోషౌషధనిరూపణే. ౬౭

యోవర్తతే చికిత్సాయాం న సస్థలతి జాతుచిత్,

వాతాదిదోషములను హరిత క్యాద్యైవధములను బాగుగా పర్యాలోచనచేసి దూష్యము, దేశము, బలము, కాలము, జారరాగ్ని, ప్రకృతి, వయస్సు, సత్త్వము, సాత్త్వ్యము, ఆహారము, మొదలగువానిని వైజ్ఞేషిక దూష్యాదులయొక్క యతి సూక్ష్మమయిన నానావిధ అవస్థాభేదములను బాగుగా చూచి తెలిసికొని చికిత్సచేయుటకు యత్నించు వైద్యుడొకప్పుడును పొరబడడు,

౧౩ వ్యవహారాభ్యాసకర్మము ౧౩

గుర్వల్పవ్యాధిసంస్థానం తద్వైహబలాబలాత్. ౬౮

దృశ్యతేఽప్యన్యథాకారం క్షేపకమహితో వవేత్,

గొప్పగ అల్పముగ నుండు వ్యాధులయొక్క గూడా ములు వైద్యము, హృదయ కృతములుగ నుండు దేహములు, బలము మృదులము నీయెక్క శేషవాదే జేరుజేరుగ గన్పట్టును. కాబట్టి గురువుగ లేక అల్పముగనుండు రోగములయొక్క యారాగ విషయమునందు వైద్యుడు బహుకాగరూపుడై యుండవలయును. (అనగా ఆవికదేహ బలముగల పురుషుని జరించినవ్యాధి గొప్పది చూచివచ్చితి గా శేహమునందుండు సర్వబలాధిక్యములవలన స్వల్పమయిన యాకారముకలదిగనే గన్పట్టును. అటులే హింసమయినబలము, దేహము, సర్వముగల పురుషుని జరించిన రోగము స్వల్పముగ నుండినప్పటికి నాబలాదులయొక్క హింసవలన గొప్ప యారాగముగలదిగనే గన్పట్టును. కాబట్టి వ్యాధియొక్క యాకారవిషయమునందు వైద్యుడు మిగుల కాగరూపుడుగ నుండవలయునని భాసము.)

౧౪ కుత్సికవైద్య చికిత్సాశ్రమము ౧౪

గురుం లఘుమితి వ్యాధిం కల్పయంస్తు శిష్యస్త్రివః. ౬౯

అల్పదోషాకలనయా వధ్యే విప్రతిపద్యతే.

రోగస్వగూఢజ్ఞానములేని వైద్యుడు వ్యాధియొక్క యారాగమును మాత్రము జూచి గొప్పదిగ నుండు వ్యాధిని స్వల్పమయినది యని నిశ్చయించుకొని దోషములు స్వల్పముగానున్నవి యను సిద్ధియజ్ఞానమువలన చికిత్సా విషయమునందు మోహమును జెందును. ఇట్లులేనే స్వల్పమైన వ్యాధిని గొప్ప వ్యాధి యని నిశ్చయించుకొని చికిత్సా విషయమునందు మోహమునుజెందును, (అనగా గొప్పవ్యాధియందు అల్పమయినవ్యాధికి యోగ్యమయినబోషధమును, అల్పమయిన వ్యాధియందు గొప్పవ్యాధికి యోగ్యమయిన బోషధమును ప్రయోగించుటచే చికిత్సావిషయమునందు దృశ్యస్తముగ పొరబాటు జెందవచ్చునని భావము.)

౧౫ కుత్సికవైద్య చికిత్స చే శరీరసాశ్రమము ౧౫

తతోఽల్పమల్పవీర్యం వాగురువ్యాధౌ ప్రయోజితమ్. ౭౦

ఉదీరయేత్తాం రోగాః సంశోధనమయోగతః,

శోధనం త్వతియోగేన విపరీతం విపర్యయే.

క్షీణయాన్న మలానేన కేవలం వపురస్యతి,

అ-నూ—21

అల్పప్రమాణము గలిగినట్టియు, అధికశక్తిలేనట్టియు శోధనరూప మయిన యాషధము రోగస్వరూపజ్ఞానములేని వైద్యునిచే గొప్ప వ్యాధియందు ప్రయోగింపబడినయెడల నాయాషధము హింయోగముగలది యగుటవలన రోగములను విశేషముగా వృద్ధిజేయును. అల్పముగనుండు వ్యాధియందు ప్రయోగింపబడిన అధికప్రమాణము అధిక వీర్యముగల శోధనరూపమైన యాషధము మలాదులను విశేషముగా తీయింపజేసి శరీరమునుకూడ హింసించును.

“అల్పముట్లే శయేద్దోషం బహు ప్రాణాన్నిహంతి చ,

తస్మాన్నిరూప్య భిషజా జేయం యుక్తం విరేచనమ్.”

గొప్ప వ్యాధియందు ప్రయోగింపబడిన స్వల్పమైన యాషధము దోషములను వృద్ధిజేయును. స్వల్పమైన వ్యాధియందు ప్రయోగింపబడిన మహత్తయిన యాషధము ప్రాణమూను కూడ హరింపజేయును. కాబట్టి వైద్యుడు వ్యాధియొక్క యాకారమును బాగుగా పర్యాలోచనజేసి యుక్తమైన శోధనాషధముల నియ్యవలయు నని ఖరనాడు. కూడ జెప్పియున్నాడు. జ్వరగుర్తాదిరోగములకు చికిత్సజేయునపుడు వానిలో గొప్పవిగనుండు వ్యాధులయందు అల్పప్రమాణము, అల్పవీర్యముగల యాషధము నుపయోగింప కూడ దని వైద్యప్రాంతముచేతనే తెలిసివలయును.

❧ ఔషధప్రయోగక్రమము ❧

అతోఽభియుక్తస్సతతం సర్వమాలోచ్య సర్వథా. 22

తథా యుంజీత ధైషజ్యమారోగ్యాయ యథా ధృవం,

వైజ్ఞేషినప్రకారము రోగములయొక్కగతి నెఱుంగుట మిగుల నసాధ్యంబగుట వలన నెల్లపుడు ఆయుర్వేదపరన, తదనుష్ఠానములయందు మిగులప్రయత్నముగల వైద్యుడు వైజ్ఞేషిన సమస్తమయిన దూష్యముమొదలగు వస్తుసమూహమును పర్యాలోచనజేసి సర్వప్రకారములచే (అనగా నాయుర్వేదము ననుసరించియుండు స్వబుద్ధిచేతను ఆయుర్వేదమును తెలిసినవారియొక్క సంభాషణాది సహవాసముచేతను, చికిత్సయందుగల అభ్యాసాధిక్యముచేతను) బాగుగా పర్యాలోచనముజేసి యేవిధముగ నౌషధమును ప్రయోగించిన అవశ్యమారోగ్యము గలుగునో ఆవిధముగ నౌషధమును ప్రయోగింపవలయును.

❧ వృద్ధిక్షయభేదమువలన వాతాదిదోషభేద నిరూపణము ❧

వక్ష్యంతేఽతః పరం దోషా వృద్ధిక్షయవిభేదతః. 23

ఇందుకుపైని వాతాదిదోషములు వృద్ధిక్షయభేదములచే వివరింపబడును.

కృత్ ప్రా వృద్ధిచంద్రికా చత్ర శుభాక్షయ,

దేవతానాం వృత్తమామకం వృద్ధిచంద్రికా చత్ర శుభాక్షయ
 రోగమున హేతువు చుడుచు. అవి యెట్లుగా — (1) వాతము వృద్ధిచంద్రికా
 ములు కమముగ చుడుట 1. (2) వాతకఫములు కమముగ చుడి పిత్తము వృద్ధిచంద్రికా
 చుడుట 1. (3) వాతపిత్తములు కమముగ చుడి శ్లేష్మము వృద్ధిచంద్రికాచుడుట 1.
 ఇట్లు కేరవేరుగ వృద్ధిచంద్రికా వాతపిత్తములు 3-ను జెప్పబడినవి. — తాది దోష
 మలయొక్క సంసర్గము 3 ప్రకారములు. వానిని వృత్తమామకంబై కఫముగ
 చుడు దోషభేదములు 9 విధములుగ చుడుచు. ఆ 9 విధములును రోగమున హేతు
 వులగ నుడు నని తెలియవలయును.

ప్రేనేవ సమయా వృద్ధ్యా పదేశస్యాతిశాయనే.

౨౫

హ్యునాధిక్యము లేక సమముగ చుడు సంసర్గదోషభేదములు 9 విధములు.
 అవి యెట్లు యనగా — (4) వాతపిత్తములు వృద్ధిచంద్రికా కఫము సమముగ చుడుట
 1. (5) వాతకఫములు వృద్ధిచంద్రికా పిత్తము సమముగ చుడుట 2. (6) పిత్తశ్లేష్మములు
 వృద్ధిచంద్రికా వాతము సమముగ చుడుట 3. ఇట్లు హ్యునాధిక్యములేకుండ సమముగ
 చుడు సంసర్గదోషములు 3-ను జెప్పబడినవి.

మఱియు నాసంసర్గదోషములలో ఒక్కొక్కదోషముయొక్క అధికమైన వృద్ధి
 వలన 6 దోష భేదములు గలుగును. అవి యెట్లుగా — (7) వాతము వృద్ధమై పిత్తము
 వృద్ధతరమై కఫము సమముగ చుడుట 1. (8) పిత్తము వృద్ధమై వాతము వృద్ధతరమై
 కఫముసమముగచుడుట 2. (9) కఫము వృద్ధమై పిత్తము వృద్ధతరమై వాతము సమముగ
 చుడుట 3. (10) పిత్తము వృద్ధమై కఫము వృద్ధతరమై వాతము సమముగచుడుట 4.
 (11) కఫము వృద్ధమై వాతమువృద్ధతరమై పిత్తము సమముగచుడుట 5. (12) వాతము
 వృద్ధమై కఫము వృద్ధతరమై పిత్తము సమముగ చుడుట 6. ఇట్లు ఒక్కొక్కదోషాధిక్య
 వృద్ధిచే గలిగిన సంసర్గదోష భేదములు 9-యును జెప్పబడినవి. ఈ 6 దోషభేదములును,
 వైజిషిన్ ప్రకారము హ్యునాధిక్యము లేక సమముగ చుడు 3 దోషభేదములును చేరి
 వెనకి 9 సంసర్గభేదములుగ నగు నని తెలియవలయును.

త్రయోదశ సమస్తేషు

మాదుదోషములును వృద్ధిచంద్రికాయందుట్టి నకల నన్ని పాఠములయందు దోష
 భేదములు 13 విధములుగ చుడు నని తెలియవలయును.

షట్ ద్వ్యేకాతిశయేన తు,

వైశేషిక 13 దోషభేదములలో 2 దోషములయొక్క లేక ఏక దోషము యొక్కయు అధికవృద్ధివలన 6 సన్నిపాతభేదములు గలుగును. అవి యెవ్వయనగా — (13) కఫము వృద్ధమై వాతశిక్తములు వృద్ధతరమైయుండుట 1. (14) పిత్తము వృద్ధమై వాతకఫములు వృద్ధతరమైయుండుట 2. (15) వాతము వృద్ధమై పిత్తకఫములు వృద్ధతరమైయుండుట 3. ఇటుల 2 దోషములయొక్క అధికవృద్ధివలన గలిగిన సన్నిపాతభేదములు 3-ను జెప్పబడినవి. (16) పిత్తకఫములు వృద్ధమై వాతము వృద్ధతరమైయుండుట 1. (17) శాతకఫము వృద్ధమై పిత్తము వృద్ధతరమైయుండుట 2. (18) వాతపిత్తములు వృద్ధమై కఫము వృద్ధతరమైయుండుట 3. ఇటు లనేకదోషములయొక్క అధికవృద్ధివలన గలిగిన సన్నిపాతభేదములు 3-ను జెప్పబడినవి. వైశేషికప్రకారము 2 దోషములయొక్కయు, ఏకదోషముయొక్కయు అధికవృద్ధి జేరి సన్నిపాతదోషభేదములు 6 విధములుగ నగు నని తెలియవలయును.

ఏకం తుల్యాధికైః

(19) దోషములన్నియు సమముగా వృద్ధిజేయిండునట్టి సన్నిపాతభేదము ఒకటి యని తెలియవలయును

పట్న తారతమ్యవికల్పనాత్.

24

సన్నిపాతమునందుండు దోషములయొక్క తారతమ్య భేదమువలన నాసన్నిపాతములకు 6 భేదములు గలుగు నని తెలియవలయును. అవి యెట్లనగా —

- (20) వాతమువృద్ధముగ, పిత్తమువృద్ధతరముగ, కఫము వృద్ధతమముగ నుండుట 1.
  - (21) వాతమువృద్ధముగ, కఫము వృద్ధతరముగ, పిత్తము వృద్ధతమముగ నుండుట 2.
  - (22) పిత్తమువృద్ధముగ, కఫము వృద్ధతరముగ, వాతము వృద్ధతమముగ నుండుట 3.
  - (23) పిత్తమువృద్ధముగ, వాతము వృద్ధతరముగ, కఫము వృద్ధతమముగ నుండుట 4.
  - (24) కఫమువృద్ధముగ, వాతము వృద్ధతరముగ, పిత్తము వృద్ధతమముగ నుండుట 5.
  - (25) కఫమువృద్ధముగ, పిత్తము వృద్ధతరముగ, వాతము వృద్ధతమముగ నుండుట 6.
- ఇటుల సన్నిపాతమునందలి వాతాదిదోషములయొక్క తారతమ్యభేదమువలన నాసన్నిపాతదోషములు 6 విధములుగ నుండునని చెప్పబడినవి.

వైశేషికబడిన సన్నిపాతములు పదిమూడిటికిని ప్రత్యేకలక్షణములను చరకముని యిట్లుపదేశించెను —

“సన్నిపాతజ్వరస్సోర్ధ్వం త్రయోదశవిధస్యహి,

ప్రాక్సాత్రితస్య వత్సోమి లక్షణం వై పృథక్పృథక్.

భృమః పిపాసా బాహశ్చ గౌరవం శిరసోఽతిరుక్,

వారుత్తోల్బణ విద్వాల్లింగం మంజుశ్వుతే.
 తైత్త్యం కానోఽరుచిస్తుద్రా పానా దాహాన్వహా,
 నాతన్వేష్టోల్బణే వ్యాఘాలింగం పితృవతే విను.
 ఛర్దిః తైత్త్యం ముహూర్దాహ స్తృష్ణా మోహోఽస్థివనా,
 మందవాతేఽధ్య వస్యంతి లింగం పితృకహల్బణే,
 సంభృష్టిరసహూలం ప్రలాహా గౌరవం శ్రమః.
 వాతోల్బణే స్యావస్యమగే పృష్ణా కంఠాస్యశుష్కతా.
 రక్తవిణ్ణాశ్రతా దాహః స్వేదస్తృష్ణలసంక్షయః,
 మూర్ఛాచేతి త్రిదోషే న్యాల్లింగం పితౄ గరియసి.
 ఆలస్యారుచిహృష్ణాన దాహావమ్యురతిశ్రమైః,
 కఫోల్బణం నన్ని పాతం తంద్రా గాసేన చాచిశేత్.
 సమం దోషైస్త్రిభిర్వృష్టైః నన్ని పాశ్య లక్షణా,
 ముహూర్దాహామహాశ్శిశిం శిర్ష్టస్వేదన పాశ్యుర్యుతే.
 మోహాశ్శృద్ధివా నిగ్రా రాత్రే జాగరణా ర్హా,
 ప్రతిశ్యాచ్ఛృద్ధిరాలస్యం తంద్రారుచ్ఛగ్నిసూర్దవమ్.
 హీనవాతే పితృమధ్యే చిహ్నం శ్లేష్మధికే మతమ్,
 హారిద్రమూత్రనేత్రత్వగ్దాహ స్తృష్ణాభిమోరుచిః.
 హీనవాతే మధ్యకఫే లింగం పితృధికే మతమ్,
 శిరోరుగ్వేదభుక్త్వావసః ప్రలాపశ్శర్ద్ధ్యరోచకా.
 హీనపిత్తే మధ్యకఫే లింగం వాతాధికే మతమ్,
 శీతకం గౌరవం తంద్రా ప్రలాహాఽస్థిశిరోఽతిరుక్.
 హీనపిత్తే మధ్యవాతే లింగం శ్లేష్మధికే విదుః,
 వరోఽభిదోఽగ్నిదౌర్బల్యం తృష్ణా దాహోఽరుచిర్భ్రమః.
 కఫహీనే వాతమధ్యే లింగం పితృధికే మతమ్,
 శ్వాసః కాసః ప్రతిశ్యాయో ముఖిహోఽతిపార్శ్వరుక్,
 కఫహీనే పితృమధ్యే లింగం వాతాధికే స్పృశమ్."

పైజెప్పిన ఐదమూడు విధములైన నన్నిపాతజ్వరములకు వైష్వరుగా లక్షణములను
 విచించెద. శ్రమ, దష్ఠి, సర్వాంగతాపము, గురుత్వము, శిరమునం దతిశూల యీ
 లక్షణములు వాతశీత్రాధిక్యము, స్వల్పకఫము గలవిగ నుండు నన్నిపాత జ్వరమునకు
 గలిగి యుండు నని తెలియవలయును. తైత్త్యము, కాసము, అరుచి, తంద్ర, దష్ఠి,

సర్వాంగములందుతాపము, పీడ యీ లక్షణములు వాత్స్లేష్మము లధికముగ, పిత్తము తక్కువగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునకు గలిగియుండునని ఋషులు వచించెదరు. ఛర్ది, కైశ్రము, సర్వాంగతాపము, పలుమారుదష్ఠి, మోహము, ఎముకలయందు నొప్పి యీ లక్షణములు పిత్త కఫము లధికముగ, వాతము తక్కువగ నుండు సన్నిపాతజ్వరము నకు గలిగి యుండు నని ఋషులువచించెదరు. సంధులు, అస్థులు, శిరస్సు వీనియందు శూల, ప్రలాపము, గురుత్వము, భ్రీను, దష్ఠి గలుగుట, కంఠము నోరు నెండుట యీ లక్షణములు వాతము అధికముగ పిత్తశ్లేష్మములు తక్కువగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునకు గలిగియుండును. మలమూత్రములకు రక్తవర్ణము, సర్వాంగతాపము, స్వేదము, దష్ఠి, బలహీని, మూర్ఛ యీ లక్షణములు పిత్తము అధికముగ వాత్స్లేష్మములు తక్కువగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునకు గలిగియుండును. ఆలస్యము, అరుచి, హృల్లాసము, సర్వాంగతాపము, వమనము, అరతి, భ్రీను, తంద్ర, కాసము ఈ లక్షణములు కఫము అధికముగ వాత పిత్తములు తక్కువగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునకు గలిగియుండును. పలుమారు సర్వాంగములయందు తాపము, పలుమారు కైశ్రము, కర్ణక్షేదనము, పార్శ్వశూల, మోహము, ఛర్ది, పగటినిద్ర, రాత్రులయందు జాగరణము ఈ లక్షణములు వాతపిత్తశ్లేష్మ దోషములు మూడును సమముగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునకు గలిగియుండును. పడినెము పలుమారు వమనము లగుట, ఆలస్యము, తంద్ర, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము ఈ లక్షణములు వాతము కొంచెముగ, పిత్తము మధ్యమముగ, శ్లేష్మము అధికముగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునందు గలిగియుండును. మూత్రము, నేత్రములు, చర్మము ఇవి చనువువర్ణముగ నుండుట, సర్వాంగములయందు తాపము, దష్ఠి, అరుచి, భ్రీను, ఈ లక్షణములు వాతము హీనముగ, కఫము మధ్యమముగ, పిత్తము అధికముగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునందు గలిగియుండును. శిరోపేదన, వణకు, శ్వాసము, ప్రలాపము, ఛర్ది, అరోచకము, ఈలక్షణములు పిత్తము హీనముగ, కఫము మధ్యమముగ, వాతము అధికముగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునందు గలిగియుండును. అధిక మైన శీతలము, గురుత్వము, తంద్ర, ప్రలాపము, అస్థులు, శిరస్సు వీనియందు విశేషమైన బాధ ఈ లక్షణములు పిత్తము హీనముగ, వాతము మధ్యమముగ, శ్లేష్మము అధికముగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునందు గలిగియుండు నని ఋషులు వచించెదరు. మలభేదము, అగ్నిమాంద్యము, దష్ఠి, సర్వాంగతాపము, అరుచి భ్రీను ఈ లక్షణములు కఫహీనముగ, వాతము మధ్యమముగ, పిత్తము అధికముగ నుండు సన్నిపాతజ్వరమునందు గలిగియుండును. శ్వాసము, కాసము, ప్రతిశ్ఛాయము, ముఖశ్లేష, పార్శ్వములయందలిపేదన ఈ లక్షణములు కఫము హీనముగ, పిత్తము

సంస్కరముగ వాతము అచికముగనుండు పిత్తపాతజ్వరమునందు కలిసియుండునని ఋషులు వచించెనను. అచికమునందు 13 కళములై పిత్తపాతజ్వరములకు లక్షణములు జెప్పబడియున్నవి.

పంచవింశతిమిత్యేవం వృద్ధైః

పైజెప్పిన ప్రకారము వాతాదిదోషములయొక్క పృథ్విజల పృథ్విజేదిక దోషభేదములు 25 సంఖ్య గలవిగ నుండును.

షీతైశ్చ తావతః,

క్షయమును జెందియుండు వాతాదిదోషమువలన దోషభేదములు పైజెప్పిన ప్రకారము 25 సంఖ్య గలవిగ నుండు నని తెలియవలయును.

అవి యెట్లగుగా — (26) పిత్తకళములు సమమై వాతమక్షీణముగ నుండుట 1. (27) పిత్తముక్షీణమై వాత కళములు సమముగ నుండుట 1. (28) కళము క్షీణమై వాతపిత్తములు సమముగ నుండుట 1. ఇటుల ప్రత్యేకముగా క్షయమును జెందియుండు దోషములు మూడు.

క్షయమును జెందియుండు వాతాదులయొక్క సంస్కరముకలన 9 దోషభేదములు కలుగును. అవి యెట్లగుగా—(29) వాతపిత్తములు క్షీణమై కళము సమముగ నుండుట, 1. (30) పిత్తకళములు క్షీణమై వాతము సమముగ నుండుట 1. (31) వాతకళములు క్షీణమై పిత్తము సమముగ నుండుట. 1. ఇటుల సమముగా క్షయించియుండు దోషసంస్కర భేదములు మూడును జెప్పబడినవి. (32) వాతము క్షీణమై పిత్తము క్షీణతరమై కళము సమముగ నుండుట 1. (33) పిత్తము క్షీణమై వాతము క్షీణతరమై కళము సమముగ నుండుట 2. (34) వాతము క్షీణమై కళము క్షీణతరమై పిత్తము సమముగ నుండుట 3. (35) కళము క్షీణమై వాతము క్షీణతరమై పిత్తము సమముగ నుండుట. 4. (36) కళము క్షీణమై పిత్తము క్షీణతరమై వాతము సమముగ నుండుట 5. (37) పిత్తము క్షీణమై కళము క్షీణతరమై వాతము సమముగ నుండుట 6. ఇటుల క్షీణసంస్కరదోషములు 6 జెప్పు బడినవి.

వాతాది సమస్తదోషములు క్షయించియుండు నన్ని పాతదోషభేదములు పదుమూడు విధములుగ నుండును. అవి యెట్లగుగా — (38) వాతము క్షీణమై పిత్తకళములు క్షీణతరములై యుండుట 1. (39) పిత్తముక్షీణమై వాతకళములు క్షీణతరములై యుండుట 2. (40) కళముక్షీణమై పిత్తవాతములు క్షీణతరములై యుండుట. 3.

(41) వాతపిత్తములు తీణమై కఫము తీణతరమైయుండుట 1. (42) పిత్తకఫములు తీణమై వాతము తీణతరమయి యుండుట 2. (43) వాతకఫములు తీణమయి పిత్తము తీణతరమయియుండుట 3. (44) వాతపిత్తకఫములు 3-ను సమముగా తీణమయియుండుట 1. (45) కఫము తీణమయి పిత్తము తీణతరమయి వాతము తీణతమమయి యుండుట 1. (46) వాతము తీణమయి కఫము తీణతరమయి పిత్తము తీణతమమయియుండుట 2. (47) పిత్తము తీణమయి కఫము తీణతరమయి వాతము తీణతమమయియుండుట 3. (48) కఫము తీణమయి వాతము తీణతరమయి పిత్తము తీణతమమయియుండుట 4. (49) వాతము తీణమయి పిత్తము తీణతరమయి కఫము తీణతమమయి యుండుట 5. (50) పిత్తము తీణమయి వాతము తీణతరమయి కఫము తీణతమమయి యుండుట 6. ఇటుల తీణమయియుండు వాతాదిదోషభేదములు 25-ను జెప్పబడినవి.

ఏకైకవృద్ధిసమతా త్మయైః షట్ తే

వైజ్ఞేయ సన్నిపాతదోషగుణగా వాతాదిదోషములు ప్రతిదానియొక్క వృద్ధి సమత్వము, త్మయము వీనిచే 6 విధములుగ నగును. అవి యెట్లనగా—(51) వాతము వృద్ధిజెంది పిత్తముసమముగ కఫము తీణముగ నుండుట 1. (52) పిత్తము వృద్ధిజెంది వాతము సమముగ కఫము తీణముగ నుండుట 2. (53) కఫము వృద్ధిజెంది పిత్తము సమముగ వాతము తీణముగ నుండుట 3. (54) కఫము వృద్ధిజెంది వాతము సమముగ పిత్తము తీణముగ నుండుట 4. (55) వాతము వృద్ధిజెంది కఫముసమముగ పిత్తము తీణముగ నుండుట 5. (56) పిత్తము వృద్ధిజెంది కఫము సమముగ వాతము తీణముగ నుండుట 6. ఇటుల వాతాదులలో ప్రతిదానియొక్క వృద్ధి, సమత్వము, త్మయము వీనిచే గలిగిన సన్నిపాతదోషభేదములు 6-ను జెప్పబడినవి.

పునశ్చ షట్.

32

ఏకత్మయద్వంద్వవృద్ధ్యా సవిపర్యయయాపి తే,

భేదా ద్విషష్టిర్నిర్దిష్టాః

మఱియు వాతాది దోషములలో నొక్కొక్కదానికి గలుగునట్టి త్మయము, 2 దోషములకు గలుగునట్టి వృద్ధి, 2 దోషములకు గలుగునట్టి త్మయము, ఒక దోషమునకు గలుగునట్టి వృద్ధి యీ భేదములచే మరల నానన్ని పాత దోషములు 6 విధములుగ నగును.

అవి యెట్లనగా—(57) వాతము తీణమయి పిత్తకఫములు వృద్ధిజెందియుండుట 1. (58) పిత్తము తీణమయి వాతకఫములు వృద్ధిజెందియుండుట 2. (59) కఫము

క్షీణములు వాస్తవములు పృథ్వియోపరిమితి 3 (60) వాస్తవములు ద్విజానన
 శేషము పృథ్వియోపరిమితి 4 (61) వాస్తవములు ద్విజానన పృథ్వియో
 యుమితి 5. (62) పృథ్వియోపరిమితి ద్విజానన వాస్తవములు పృథ్వియో
 సన్నిపాత వోషధేదములు 6-కు చెప్పుబడినవి. వైశేషిక 5 క్షేమములవలన వోషధేదముల
 మొత్తము అరువదిరెండు విధములుగ నగు నవి ఋతులచే చెప్పుబడియొన్నవి.

త్రిషష్టః స్వాప్యకారణమ్.

22

63 వదియగు వోషధేదముల వాస్తవ కవోషములు 3 కు స్వప్రమాణమునం
 దుండి సమముగా సంపరించుచుండుటచే నా 63-వదియైన వోషధేదముల వాస్తవము
 రావోగ్యమునకు కారణముగ నుండును. వైశేషిక 62 వోషధేదములలో వాలావోష
 ములు స్వప్రమాణమునం దుండక పరస్పరము వివచనముగ సంపరించుచుండుటచే నా
 62 వోషధేదములు రోగమునకు కారణముగ నుండును అని తెలిసికొనవలయును.

— రసానిసంసర్గముచే కాతావోషధేదానిసంసర్గము —

సంసర్గార్ద్రసరుధిరాదివిస్తయైషాం

దోషాంస్తుక్షయసమతా వివృద్ధిశ్చేదైః,

ఆనంత్యం తరతమయోగతశ్చ యాతాః

• జానీయాదవహితమానసో యథాప్యమ్.

23

వైశేషిక వోషధేదములు యథాక్రమముగా రసరక్తాదులయొక్క సంయోగ
 మువలనను, ఆ రసరక్తాదులయొక్క క్షయ సమత్వ పృథ్విధేదములవలనను, తాపత్య
 యోగమువలనను, సంఖ్యాతీతములు నగును. కాబట్టి సంఖ్యాతీతమయిన ఆవోష
 థేదములను వైద్యుడు బహు జాగరూకతగల మనస్సుగలవాడై తెలిసికొనవలయును.
 మఱియు నట్టి సంఖ్యాతీతమయిన వోషధేదములను వివరింపబూనినచో గ్రంథవిస్తర
 మునకు కారణ మగుచున్నది; కాబట్టి అట్టి సంఖ్యాతీతములైన వోషధేదములను సంక్షేప
 పముగా తెలిసికొనుటకు తగినమార్గమేమనగా —

“పుథక్ శ్రీక్ పృథ్వి”

అను పూర్వోక్తశ్లోకములో జెప్పబడినప్రకారము 3 వాత 3 పృథ్వి క్షేమములు పేరుపెరు
 గా 3 థేదములనుజేందును. అటులనే వాసినసంసర్గము కూడ 3 థేదములను జేందును. ఆ
 సంసర్గములో రసము నుద్దేశించి యుండునవి 9 విధములు. అవి యెవ్వియనగా -

శ్రీనేవ సమయా పృథ్వా షడేకస్యాతికాయినే”

వృద్ధిక్షయభేదములచే (63) విధములుగ నగు వాతాదిదోషములను
సులభముగ తెలియజేయునట్టి పటము.

సంఖ్య	వాతము.	పిత్తము.	కఫము.
18	వృద్ధము	వృద్ధము	వృద్ధతరము
19	వృద్ధము	వృద్ధము	వృద్ధము
20	వృద్ధము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
21	వృద్ధము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
22	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
23	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
24	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
25	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
26	క్షీణము	సమము	సమము
27	సమము	క్షీణము	సమము
28	సమము	సమము	క్షీణము
29	క్షీణము	క్షీణము	సమము
30	సమము	క్షీణము	క్షీణము
31	క్షీణము	సమము	క్షీణము
32	క్షీణము	క్షీణతరము	సమము
33	క్షీణతరము	క్షీణము	సమము
34	క్షీణము	సమము	క్షీణతరము

సంఖ్య	వాతము.	పిత్తము.	కఫము.
1	వృద్ధము	సమము	సమము
2	సమము	వృద్ధము	సమము
3	సమము	సమము	వృద్ధము
4	వృద్ధము	వృద్ధము	సమము
5	వృద్ధము	సమము	వృద్ధము
6	సమము	వృద్ధము	వృద్ధము
7	వృద్ధము	వృద్ధతరము	సమము
8	వృద్ధతరము	వృద్ధము	సమము
9	సమము	వృద్ధతరము	వృద్ధము
10	సమము	వృద్ధము	వృద్ధతరము
11	వృద్ధతరము	సమము	వృద్ధము
12	వృద్ధము	సమము	వృద్ధతరము
13	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము	వృద్ధము
14	వృద్ధతరము	వృద్ధము	వృద్ధతరము
15	వృద్ధము	వృద్ధతరము	వృద్ధతరము
16	వృద్ధతరము	వృద్ధము	వృద్ధము
17	వృద్ధము	వృద్ధతరము	వృద్ధము

సంఖ్య.	పాఠము.	విశ్లేషము.	కథము.	సంఖ్య.	పాఠము.	విశ్లేషము.	సంఖ్య.
35	క్షీణాతరము	సమము	క్షీణము	50	క్షీణాతరము	క్షీణము	క్షీణము
36	సమము	క్షీణాతరము	క్షీణము	51	పుష్టము	సమము	క్షీణము
37	సమము	క్షీణము	క్షీణాతరము	52	పుష్టము	పుష్టము	పుష్టము
38	క్షీణము	క్షీణాతరము	క్షీణాతరము	53	క్షీణము	సమము	పుష్టము
39	క్షీణాతరము	క్షీణము	క్షీణాతరము	54	క్షీణము	క్షీణము	పుష్టము
40	క్షీణాతరము	క్షీణాతరము	క్షీణము	55	పుష్టము	పుష్టము	సమము
41	క్షీణము	క్షీణము	క్షీణాతరము	56	క్షీణము	పుష్టము	సమము
42	క్షీణాతరము	క్షీణము	క్షీణము	57	క్షీణము	పుష్టము	పుష్టము
43	క్షీణము	క్షీణాతరము	క్షీణము	58	పుష్టము	పుష్టము	పుష్టము
44	క్షీణము	క్షీణము	క్షీణము	59	పుష్టము	పుష్టము	పుష్టము
45	క్షీణాతరము	క్షీణాతరము	క్షీణము	60	క్షీణము	క్షీణము	పుష్టము
46	క్షీణము	క్షీణాతరము	క్షీణాతరము	61	క్షీణము	పుష్టము	పుష్టము
47	క్షీణాతరము	క్షీణము	క్షీణాతరము	62	పుష్టము	పుష్టము	క్షీణము
48	క్షీణాతరము	క్షీణాతరము	క్షీణము	63	సమము	సమము	సమము
49	క్షీణము	క్షీణాతరము	క్షీణాతరము				

అను పూర్వోక్తపచనముచేత రసము నుద్దేశించియుండు సంసర్గమును జేస్సి సన్నిపాతము నందూహించినవలయును. అది యెట్లనగా —

“త్రయోదశ సమస్తేషు షట్ద్వ్యైకాతిశయేన తు,

ఏకం తుల్యాధికైః షట్పు తాతమ్యవికల్పచాత్.”

అను పూర్వోక్తపచనముచేత రసము నొకదాని నుద్దేశించి చెప్పియుండుటవలనను,—

పంచవింశతిమిత్యేవ వృద్ధైః త్రీతైశ్చ తావతః”

అనుపూర్వోక్తపచనముచేతను వృద్ధిక్షయ భేదములను తెలిసికొనవలయును.

ఇటులనే రిక్తహంసాదుల సంసర్గముచేతను భేదములను తెలిసికొనవలయును. వైజ్ఞేషిక ప్రకారము 63 భేదములతోగూడియుండు దోషములను రసాదిన వృథాతువుల యొక్క సంసర్గమువలన 411 దోష భేదములు గలుగును. ఇవియునుగాక మలాదులయొక్క సంసర్గమును, తీక్షణతరతమాభేదములను చింతించినచో దోషములు సంఖ్యాతీతములుగ నగును. కావున సీరసభేదములను, దోషభేదములను వైద్యుడు చక్కగా తెలిసికొనినయెడల వానికి రోగహేతువు, లక్షణము, చికిత్స వీనియు వెల్లడును భ్రమ గలుగనేరదు. మఱియు సీయర్థమే.

“యస్యాస్పద్రసవికల్పజ్ఞః స్యాచ్ఛ దోషవికల్పవిత్,

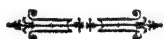
న స ముహ్యేద్వికారాణాం హేతులింగోపపత్తిషు.”

అను పచనముచేత చరకాచార్యుడుకూడ చెప్పియున్నాడ.

ద్వాదశాధ్యాయము, ముగిసెను.

త్రయోదశాధ్యాయము

వికారమును జెందియుండు దోషములకు విశ్రమముగా చికిత్స చేయవలయు నని పూర్వాధ్యాయమునందు జెప్పఁబడియుండుటచే తట్టి దోషములకు చిక్వాక్రమమును తెలియవరచుటకై దోషోపక్రమణీయ్యాధ్యాయము జెప్పబడుచున్నది.

❀ దోషోపక్రమణీయ్యాధ్యాయప్రారంభము ❀

సూ. అథాతో దోషోపక్రమణీయమథ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యమః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

దోషభేదీయాధ్యాయానంతరము దోషములకు చికిత్స ఆవశ్యకం బగుటవలన నా దోషచికిత్స నెఱుంగుటకు దగిన దోషోపక్రమణీయాధ్యాయమును వివరించెదము.

❀ వాతప్రవోహచికిత్స ❀

వాతస్యోపక్రమః స్నేహస్వేదస్సంశోధనం మృదు,
స్వాద్గ్లంఘనవణోష్ణాని భోజ్యాన్యభ్యంగమర్దనమ్. ౧
వేష్టనం త్రాసనం నేకో మద్యం వైష్టికగౌడికం,
స్నిగ్ధోష్ణా వస్తయో వస్త్రీనియమస్సుఖశీలతా. ౨
దీపనైః పాచనైస్సిద్ధా స్నేహశ్చానేకయోనయః,
విశేషాన్వేధ్యపిశితరసతైలానువాసనమ్ ౩

స్నేహపానము, స్వేదకర్త, మృదువైన సంశోధనావధిసేవనము, మఘరముగ, అఘ్రముగ, లవణముగ, ఉష్ణముగ నుండు భక్ష్యాదులను సేవించుట, అభ్యంగస్నానము, హస్తాదులచే శరీరమును మర్దించుట, వస్త్రము మొదలగువానిచే శరీరమును వేష్టనము చేయుట, భయపరచుట, దశమాలములయొక్క కషాయాదులచే సేకము, వైష్టికము, గౌడికము అను మద్యములపానము, స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగనుండు వస్త్రీక్రియలు “ప్రాక్స్నేహ ఏకః పంచాతః” అని వాతరోగచికిత్సయందు ఉత్తరత్రయభాక్రమముగా జెప్పబడు సేబదిమూడు వస్త్రీక్రియారీయమములు, సౌఖ్యముగ నుండుట, దీపన పాచనకర్తృవ్యములచే సిద్ధముచేయబడిన నువ్వులు, మొర్ర, అజీటము మొదలగు వానియొక్క స్నేహపానము ఇవి ప్రశోషించియుండు వాతమునకు చికిత్స లని తెలియ,

వలయును. పుష్టికరమైన మాంసరసము, తైలము, అనువాసనము ఇవి వాతమునకు విశేష మయిన చికిత్సలు. వాతమునకు, స్నేహము ముఖ్యమయినది యగుటచే నది తొలుత జెప్పబడినది. భయము, శోకము మొదలగునవి వాతప్రకోపమునకు హేతు వని “క్రియా తియోగభీకోక” అను వచనముచే ఉత్తరశ్ర జెప్పబోవుటవలన నెచట భయభరచుట వాతమునకు చికిత్స యని చెప్పినది యసంగతమని కొందరాక్షేపించెదరు. అయితే భయము వాతప్రకోపమునకు హేతువుగ నుండును. భయభరచుట మాత్రము వాతమును శమింపజేయును. కాబట్టి వాతశాంత్యర్థము భయభరచుటయు క్తంబేను. అట్లనే

“వాతోన్మాదే హర్షణశ్వాసత్రాసభయతాదనమ్”

అని ఉత్తరశ్ర జెప్పబడును. “స్నిగ్ధోష్ణే వస్తయః” అని చెప్పినందుచేతనే యాక్షికితలము గలవస్త్రీ వాతచికిత్సయందు యుక్తమయినది కా దని తెలియవలయును.

❧ పితృప్రకోపచికిత్స ❧

పితృస్య సర్పిషః పానం స్వాదుశీతైర్విరేచనం,
స్వాదుతిక్తకషాయాణి భోజనాన్యౌషధాని చ. ౪

సుగంధశీతహృద్యానాం గంధానాముపసేవనం,
కంఠే గుణానాం హారాణాం మణీనామురసా ధృతిః. ౫

కర్పూరచందనోశీతైరనులేపః క్షణే క్షణే,
ప్రదోషశ్చంద్రమాస్సౌధం హరి గీతం హిమోఽనిలః. ౬

అయంత్రణసుఖం మిత్రం పుత్రస్సందిగ్ధముగ్ధవాక్,
ఛందానువర్తి నో దారాః ప్రియాశ్శీలవిభూషితాః. ౭

శీతాంబుధారాగర్భాణి గృహాణ్యుద్యానద్ధీర్ఘికాః,
సుతీర్థవిపులస్వచ్ఛపలిలాశయనైకతే. ౮

సాంభోజజలతీరాంతే కాయమానే ద్రుమావలే,
సౌమ్యా భావాః పయస్సర్పిర్విరేకశ్చ విశేషతః. ౯

పుత్రపానము, మధురముగ శీతలముగ నుండువస్త్రపులచే విరేచనము, మధురముగ, తిక్తముగ, కషాయముగ నుండు భోజనములు, ఔషధములు, సువాసనగలదిగ, శీతలముగ, హృదయమునకు హితకరముగ నుండు గంధముల నాహ్వానించుట, ముక్తా హారములను కంఠమునందు ధరించుట, మరకత చంద్రకాంత వదనరాగాది మణులను తొమ్మన ధరించుట, పచ్చకర్పూరము, చందనము, పట్టివేరు వీటిని పలుమారు మేన్మనలది కొనుట, సాయంకాలము, గారచే తెల్లగ నుండు గృహమునందు వసించుట, చంద్రుడు,

మనోహరమయిన సంకీర్తనము, శీతలమయిన వాతానందము, యశస్వినందు మిత్రసేవము, అష్టష్టమయిన కామ్యుగల పుష్కలమిక్కి సంభాషణలు, ఇష్టాపసాదులుగ, మిగుల ప్రేమగలవారుగ, మంచినీళ్ళాపముగలవారుగనుండు కర్మలయెక్కి సంయోగాదులు, శీతలమగు జలప్రవాహముగల గృహములు, ఉద్యానవనము, కడచాది వీరియందుకనించుట ఇవి ప్రకృతిపించియుండు : త్రమునకు చికిత్స లని తెలియవలయును. మంచిచిగను స్వచ్ఛమగునుండు జలముల తటాకమధ్యమునందు వికరిచిట్టి యు ముందునదియును, గట్టుయొక్క అంచులయందు రామరఘ్నములు, నానావిద్యుత్తములు వీరితోగూడియుండునదియును నగు చుదిరిలోవానము, సౌమ్యమయిన కదార్ధసేవనము ఇవి ప్రకృతిపించియుండు : త్రమును శమింపజేయును. ఘృతము, విశేషము, అను నీవెండును పిత్రమునకు విశేషమయిన చికిత్స లని తెలియవలయును.

శ్లోకప్రకాశచికిత్స

శ్లేష్మణో విధినా యుక్తం తీక్ష్ణం వమనరేచనం,
అన్నం రూక్షాల్పతీక్ష్ణోష్ణం కటుతిక్తకషాయకమ్. ౧౦
దీర్ఘకాలస్థితం మద్యం రతిప్రీతిః ప్రజాగరః,
అనేకరూప్తా వ్యాయామశ్చింతారూక్షం విమర్దకమ్. ౧౧
విశేషాద్యమనం యూషః ఔద్రం మేదోఘ్నమాషధం.
ధూమోపవాసగండాపా నిస్సృఖత్వం సుఖాయ చ. ౧౨

కాస్త్రప్రకారము ప్రయోగింపబడిన తీక్ష్ణమయిన వమనవిశేషములు, రూక్షముగ, అల్పముగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, కటువుగ, తిక్తముగ, కషాయముగనుండు అన్నమును భుజించుట, మిక్కుటముగ ప్రాశబదినమద్యమును ద్రాగుట, సురరసౌఖ్యము, విశేషముగా జాగరణము, ధనురాకర్షణము మొదలగు నానావిధమగు వ్యాయామము, చింత, రూక్ష, శరీరమర్దనము, ఇవి ప్రకృతిపమును జెందియుండు శ్లేష్మమునకు చికిత్స లని తెలియవలయును. వమనము, యూషము, మాక్షికము, మేదోహర మయిన యాషధములు, ధూమపానము, ఉపవాసము, గండాపము, అసౌఖ్యము, ఇవి కఫమునకు విశేషమయిన చికిత్సలు. వీనిచే కఫము శమించి సుఖము గలుగును.

సంసర్గసన్నిపాతచికిత్స

ఉపక్రమః పృథగ్దోషా యోయముద్దిశ్య కీర్తితః,
సంసర్గసన్నిపాతేషు తం యథాస్వం వికల్పయేత్. ౧౩
ప్రకృతిపమును జెందియుండు వాతాదులనిషయమై ప్రత్యేకముగా జెప్పియుండు

చికిత్స నే సంసర్గసన్నిపాతములయందు యథాక్రమముగా (అనగా ప్రతిపితమగు నాయా దోషాదులను నిరూపించి తదనుసారముగా) చేయవలయును. అది యెట్లన్న:- వాత పిత్తసంసర్గమునందు వాతపిత్తములకు వేరువేర జెప్పిన చికిత్సలను, వాతకఫసంసర్గము నందు వాతకఫచికిత్సలను మిశ్రముగా చేయవలయు నని భావము. ఇటుల నే సన్నిపాతము నందుకూడ ఆయాదోషములను నిరూపించి తదనుసారముగా చికిత్సను చేయవలయును.

❧ వాతపిత్తసంసర్గాదిచికిత్సాక్రమము ౧౦ ❧

గ్రైష్ఠః ప్రాయో మరుత్పితై వాసంతః కఫమారుతే,
మరుతో యోగవాహిత్యాత్మఫపితై తు శారదః. ౧౪

వాతపిత్త సంసర్గమునందు లవణరసాదులను వర్జించి మదురముగ నుండు అన్నమును భుజింపవలయు నని గ్రీష్మయుతుచర్యయందు,—

“అతోఽస్త్రిక్షణం కట్వప్లు వ్యాయామార్కకరాం స్త్యజేత్,
భేజేన్తధురమేవాన్నం”

అను వచనముచే జెప్పబడియుండు క్రమములను తఱచుగా నాచరింపవలయును. కఫ వాతసంసర్గమునందు వాతము యోగవాహిగ నుండుటచే,

“తీక్ష్ణైర్వమనస్సౌభైర్యైః”

అను వచనముచే విసంతయుతుచర్యయందు జెప్పబడియుండు క్రమములను తఱచుగా నాచరింపవలయును. కఫపిత్తసంసర్గమునందు శరదృతుచర్యయందు చెప్పబడియుండు క్రమముల నాచరింపవలయును. సన్నిపాతమునందు

“భజేత్ సాధారణం సర్వం”

అను వచనముచే వర్షర్తుచర్యయందు చెప్పబడియుండు క్రమమును తఱచుగా నాచరింపవలయును.

❧ వాతాది ప్రకోపచికిత్సాకాలము ౧౧ ❧

చయ ఏవ జయేద్దోషం కుపితం త్వవిరోధయన్,
సర్వకోపే బలీయాంసం శేషదోషావిరోధతః. ౧౫

ప్రకోపమును జెందియుండు దోషములకు విరోధము గలుగకుండ వాతాది దోషములను చయకాలమునందే శమింపజేయవలయును. సర్వదోషములు ప్రకోపమును జెందియుండునపుడు వానిలో మిగుల బలివ్యముగ నుండు దోషమును తక్కినరెండు దోషములకు విరోధము గలుగకుండ శమింపజేయవలయును.

శ్రేష్ఠము

ప్రయోగశ్శుమయేవ్యాధిం యోగ్యమన్యమువీరయేత్,
నాసౌ విశుద్ధశ్శుద్ధస్తు శమోద్యోగో వశోవయేత్.

౧౬

ఒక వ్యాధిని కమించజేసి మరలమైకవ్యాధిని ప్రకటించజేసి ప్రయోగము శ్రేష్ఠమునది కాదు. అయితే చాల వ్యాధిని కమించజేసి మరలమైక వ్యాధిని ప్రకటించజేయరుచేడి ప్రయోగమే శ్రేష్ఠమునది. కాబట్టి మరలమైక వ్యాధిని కమించజేయరుచేడి ప్రకృతవ్యాధికి చికిత్స చేయదును.

వాతాదులు శాఖాస్థిగుఢులకు జెందుక్రమము

వ్యాయామాదూర్షణనైష్కర్మ్యదహితాచరణావశి,
కోష్ఠాచ్ఛాఖాస్థిమర్తాణి ద్రుతత్వాన్తాతస్య చ.
దోషా యాంతి

౧౭

వ్యాయామము, ఉష్ణము, తైక్ష్ణ్యము, ఆహారసేవకము, ఈ కారణముల వలనను, వాతము అలిచేగముగ స్వచ్ఛమగుచుచుండుటవలన వాతాదిదోషములు స్వస్థములగుండి (అనగా ఉదరమధ్యములగుండి) శాఖలను (అనగా హస్తపాదములను) అస్థులను మర్తములను జెందును. అది యెట్లుగా — వ్యాయామముచే నధికముగా శ్రమ జెందియుండువానికి వాతము ఉర్ధ్వప్రదేశమునజెంది, వ్యాయామజనితవ్యోచనశ్రమోష్ణ దులవలన చంచల మయియుండుదోషమును స్వస్థానములగుండి మారుచుటలేని పై జెప్పిన శాఖాదులలో త్రోసివేయును. ఇటులనే అగ్ని, ఎండ మొదలగువానియొక్క ఉష్ణముచేతను, తైక్ష్ణ్యముచేతను దోషములు ద్రవించి స్తోమోముఖములు తెరిపబడి యుండునపుడు పైజెప్పిన శాఖాస్థిమర్తములను జెందును. అటులనే ఆహార సేవకము వలన వాతాదిదోషములు స్వప్రమాణమునకంటె నధికముగ వృద్ధిజెంది కోష్ఠమును భూరింపజేసి, వర్షాకాలమునగలిగిన జలప్రవాహము నిమోక్షకప్రదేశములను జెందునటులనే, శాఖాస్థిమర్తములను జెందును.

శాఖాదులలోనుండి దోషములు కోష్ఠమునజెందుట

తథా తేభ్యః స్తోమోముఖవిశోధనాత్,
వృద్ధ్యాభిష్యందనాత్పాకతోష్ణం వాయోశ్చ నిగ్రహాత్.
స్తోమోముఖములు తెరిపబడియుండుటవలనను, వృద్ధి (అనగా స్వప్రమాణాధిక్యము) తీరము మొదలగు అభిష్యంది వదార్దభోజనము, పాకము, వాతప్రతిబంధము వీరివలనను, వాతాదిదోషములు శాఖాదులలోనుండి కోష్ఠమున జెందును. అది

యెట్లనగా,—వృద్ధిజెందియుండు దోషములు తమతమ స్తోత్రస్సులను పూరింజ్ఞః, మరల కొద్దమును జెందును. మఱియు నాదోషములే పాశమువలననే స్థలమునందు నిలువక కొద్దమునే జెందును.

—ॐ కొద్దాదిగత దోషరోగోత్పాదనక్రమము ॐ—

తత్రస్తాశ్చ విశంబేరకా భూయో హేతుప్రతీక్షిణః,
తే కాలాదిబలం లభ్యా కుప్యంత్యన్యాశ్రయేష్వపి. ౧౯

ఆ కొద్దమునందుండుదోషములు మరల హేతువుల నిరీక్షించుచుండుటవల్ల కీఘ్రిములోనే రోగమును గలుగజేయనేరవు. (అనగా వృద్ధిజెందుచుండు దోషములు కొద్దమునుగాని లేక శాఖామలనుగాని లేక పేరేమార్గమునుగాని, జెందియుండునపుడు హానికక్షి తగ్గియుండుటవలన రోగములను గలుగజేయుటకు సమర్థములు కానేర వని భావము.) అయితే కొద్దము నాశ్రయించియుండు నాదోషములు సమానిమైన గుణముగల కాలము, దేశము, దూష్యము, ప్రకృతి, అవధ్యము వీనిచే ప్రబలమును జెంది యితరస్థానములయందు (అనగా కొద్దము నాశ్రయించియుండు దోషములు శాఖాది మర్తస్థానములయందును, శాఖామర్తాదుల నాశ్రయించియుండు దోషములు కొద్దమునందును) వికారమును గలుగజేయును. మఱియు స్వస్థానమునందుండుదోషములు మాత్రమే ప్రకాశమును జెందు ననెడి నియమము లేదు. కాబట్టి యితరస్థానములయందుండుదోషములుకూడ ప్రకాశమును జెందు నని తెలియవలయును.

అన్యస్థానదోషచికిత్సాక్రమము

తత్రాన్యస్థానసంస్థేషు తదీయామబలేషు చ,
కుర్యాచ్చికిత్సాం స్వామేవ బలేనాన్యాభిభావిషు. ౨౦
ఆగంతుం శమయేద్దోషం స్థానినం ప్రతికృత్య వా,

ఆ వాతాదిదోషములు అన్యస్థానమునందుండునపుడు దుర్బలముగ నుండిన యెడలమాత్రమే ఆ అన్యస్థానదోషమునకై జెప్పియుండుచికిత్సలను చేయవలయును. అన్యస్థానమునందుండు దోషములు తమశక్తిచే అన్యస్థానమునందలి దోషములను తిరస్కరింపు చుండగా స్వకీయమయినచికిత్సనే చేయవలయును. స్వస్థానమునందుండుదోషము ఆగంతుకదోషములకు చికిత్సచేయుటవలన నేట్టివికారములను గలుగజేయకుండునటుల నా స్వస్థానదోషమునకు చికిత్సజేసి పిదప స్వస్థానదోషమునకై చెప్పియుండు ప్రకారము బలిష్ఠమైన ఆగంతుకదోషమునకు తొలుత చికిత్సచేయవలయును. అన్యస్థానమునందుండు ఆగంతుకదోషములు బలిష్ఠముగ నుండునపుడు అస్థానదోషమునకై చెప్పి

లింగం మలానాం సామానాం నిరామాణాం విహర్యయః. ౨౪

స్రోతఃప్రతిబంధము, బలహీని, గురుత్వము, వాతము బాగుగానంచరింపకుండుట, తంద్ర, అన్నాదులు జీర్ణము కాకుండుట, నోట నీరు వెడలుట, మలమూత్రాదులు బైలువెడలకుండుట, అన్నమునం దిచ్చ గలుగకుండుట, గ్లాని, ఇవి ఆమముతో గూడియుండు మలముయొక్క లక్షణము లని తెలియవలయును. వైజెష్ఠిన స్రోతఃప్రతిబంధాదులు లేకుండుటయే ఆమరహితమలలక్షణము.

— ఆమస్వరూపము ౨౫ —

ఊష్ణోల్పబలత్వేన ధాతుమాద్యమపాచితమ్,

దుష్టమామాశయగతం రసమామం ప్రచక్షతే. ౨౫

భుజింపబడిన యాహారమును పచింపజేయు పాచకాన్ని బలహీనమై యుండు టంజేసి ధాతువులలో తొల్లింటిది యగు రసము చక్కగ పచనముగాక ఆమాశయమున జేరి వాతాదులచే దుష్టమైనయెడ నయ్యది అట్టి ద్రవరూపమైనరసము ఆమ మని చెప్పబడును.

— ఆమతాంతరమునందు ఆమోత్పత్తిక్రమము ౨౬ —

అన్యే దోషేభ్య ఏవాలిదుష్టేభ్యోన్యన్యమార్చనాత్,

కోద్రవేభ్యో విషస్యేవ వదంత్యామస్య సంభవమ్. ౨౬

అశ్లలోనుండి విషము ఉత్పత్తియగునటులనే పరస్పర మిశ్రిభావమును జెంది యుండు అతిదుష్టములైన వాతాదిదోషములలోనుండి ఆమము జనించు నని కొందఱాచార్యులు వచించెదరు.

— ఆరోగములకు ఆమసంజ్ఞ

ఆమేన తేన సంపృక్తా దోషా దూష్యాశ్చ దూషితాః,

సామా ఇత్యుపదిశ్యంతే యే చ రోగాస్తదుద్భవాః. ౨౭

వైజెష్ఠిన ఆమముతోగూడియుండు వాతాదిదోషములును, వాతాదులచే దూషింపబడిన రసాదిదూష్యములును వైద్యతంత్రమునం దాయాస్థలములయందు సౌమము లని చెప్పబడును. మఱియు నటులనే ఆమముతోగూడియుండు వాతాదిదోషముల వలన జనించిన జ్వరాదిరోగములును

“ఆజీర్ణ ఇవ కులఘ్నం సామే తీవ్రరుజిజ్వరే”

ఆమముతో గూడియుండు మలములకు లక్షణ మని కొన్ని గ్రంథములయం దధికపారము గన్నట్లుచున్నది.

అని యాత్మమునందు;

“సామే జ్ఞాతే”

అని చెప్పియుండునటులనే వైశ్వాతంత్రమునం దాయాత్మములయందు సామయని చెప్పబడును.

“ద్రవం గుర్వనేకవర్ణం హేతుస్సర్వరోగాణాం స్నిగ్ధం పిచ్ఛిలమామం తంతు పచయబద్ధం శూలదుర్గంఘ్రి”

అనగా ఆముష్మ ప్రపముగ గురువుగ నావావర్ణములు గలదిగ సర్వరోగములకు హేతువుగ స్నిగ్ధముగ పిచ్ఛిలముగ తంతువులతో గూడినదిగ ఆనేకద్రవకారిగ దుర్గంఘ్రియై క్షముగ నుండునని కొందరాచార్యులు ఆమలక్షణమును చెప్పుచున్నారు.

మరియు సామములగువాతాదులకు వేరు వేరుగ లక్షణములు అష్టాంగసంగ్రహమున నిట్లుచెప్పబడినది —

“వాయురామాన్వయస్సార్ధి రాధ్వానకృషనంచరః,

దుర్గంఘమసితం పిత్తం కటుకం బలహం గురు.

అవిల స్తంతుమాంస్త్రాసః శ్రలేపి పిచ్ఛిలః కఘ,

విసర్జయే తు పక్వత్వం రథా తాన్మం సమేపకమ్.

పీతం చ పిత్తమచ్ఛం చ క్షేప్తాచ్ఛః పిండోఽగవా,

విశదశ్చ సఖేనశ్చ ధవలూ మధురో రసః.”

ఆముముతో గూడియుండు వాతము ఉపద్రవకారిగ, కడుపు చుట్టించునదిగ, సంఘారహితముగ నుండును. ఆముముతో గూడియుండు పిత్తము దుర్గంఘయై క్షముగ, నల్లగ, కటురసముగలదిగ, బలమును హరింపజేయునదిగ, గురువుగ నుండును. ఆముముతోగూడియుండు కఘము కలకబారినదిగ, తంతువులతో గూడినదిగ, దట్టముగ, ప్రలేపకారిగ (అనగా అంటుకొనునదిగ) పిచ్ఛిలముగ నుండును. ఆమరహితముగ నుండువాతము పక్వముగ ఎల్లగ కొంచెము నల్లగ నుండును. ఆమరహితముగ నుండు పిత్తము స్వచ్ఛముగ పీతవర్ణముగలదిగ నుండును. ఆమరహితముగనుండు క్షేప్తము స్వచ్ఛముగ ఉంటకట్టినదిగ శుద్ధముగ నుండునతోగూడినదిగ తెల్లగ మధురముగ నుండును అని యర్థము.

మరియు సప్తాంగసంహితయంద ట్లున్నది —

“వాయుస్సామో విబాధాగ్ని శ్వాసస్తంభాంత్రకూజయైః,

వేదనా శోఫనిస్తోఽక్షైః క్రమశోఽంగాని పేదయేత్.

విచరేద్యుగపచ్చాపి గృష్ణాతి కుశితో భృశమ్,

స్నేహోద్యైర్వృద్ధిమాయాతి మేఘసూర్యోదయే నిశీ.

నిరామో విశదో రూక్షో నిర్విబంధోఽల్పవేదనః,

వివరితగుణైశ్శాలిం స్నిగ్ధైర్వాతి విశేషతః.

దుర్గంధం హరితం శ్యావం పిత్తమష్టుగ ఘనం గురు,

అష్టికాకంఠహృద్దాహాశోష్ణమామం వినిర్దిశేత్.

అతామ్రపీతమత్యుష్ణం రసే కటుకమస్థిరమ్,

ఛక్వం విగంధి విశ్లేయం రుచిపక్షిబలప్రదమ్,

ఆవిలస్తంభశస్త్రానః కంఠదేశేవతిష్ఠతే,

సా మో బలాసో దుర్గంధీ తుదుద్ధారవిఘాతకృత్.

ఘనవాక్ పిండితః పాండుర్నిస్సారో గంధ వివ చ,

ఛక్వస్య ఏవ విశ్లేయః ఛేదవాక్ వక్త్రశుద్ధిదః.”

అమముతో గూడియుండు వాతము మలబంధమును, జారరాగ్ని, శ్వాసము వీనిస్తంభనమును, ప్రేగులయందు కూతను, శరీరమునందు కూల, వాపు, చొట్టి, మొదలగు నుపద్రవములను గలుగజేయును. మఱియు నావాతము ప్రకాశించిన యెడల విశేషముగా నేకకాలమునందు సంఘటించు మేఘతోదయము, సూర్యోదయము, రాత్రి వీనియందు స్నేహోదులచే పృథ్విజెందును. అమ సుబాధములేని వాతము విశదముగ, రూక్షముగ, మలబంధమును చేయునదిగ, స్వల్పవేదనతో గూడినదిగ నుండును. మఱియు నది విపరీతమైన గూఢములచేలను, స్నిగ్ధమైనవస్తువుల చేతను మిక్కుటముగ శాంతినిజెందును.

అమముతో గూడియుండు పిత్తము దుర్గంధముగ, హరిత, శ్యామవర్ణములు గలదిగ, అష్టరసయుక్తముగ, దట్టముగ, గురువుగ, పులిలేనపులతో గూడినదిగ, కంఠము హృదయము వీనియందుముంటో గూడినదిగ, స్వల్పాపిష్టముగలదిగనుండును. అమసంబంధములేక ఛక్వముగనుండు పిత్తము కొంచెము రక్తవర్ణము, ఘనపువర్ణముగలదిగ, అత్యుష్ణముగ, కటురసముగలదిగ, గంధరహితముగనుండుటయేగాక రుచి, పాకము, బలము వీనిని గలుగజేయును.

అమముతోగూడియుండు శ్లేష్మము కలకబాసదిగ, స్తంభనకారిగ, మిక్కుటముగ కంఠప్రదేశమునందు వ్యాపించునదిగ, దుర్గంధముగలదిగనుండును. ఆకలిని తేనుపులను అడ్డగించును. అమసంబంధములేక ఛక్వముగనుండు అశ్లేష్మము నులుగు క్షేదము తెలుపువర్ణము వీనితో గూడినదిగ, ఉంటకట్టియుండునదిగ సారములేనిదిగ, గంధరహితముగనుండును. నోటియందు శుద్ధిని గలుగజేయును. అని అష్టాంగసంహితయందు అమముతో గూడియుండు వాతాదిదోషములను లక్షణము జెప్పబడియున్నది.

❧ కొన్నిసామరోగములయందు వమనాదినిషేధము

సర్వదేహప్రవిసృతా సామా దోషాన్ నర్హరేత్,

లీనాఁ థాతుష్వచుక్కిష్టాఁ ఫలాదామూప్ర సానివ ౨౦

ఆశ్రయస్య హి నాశాయ తే సున్దర్మస్త్వరత్వతః,

సర్వదేహమునందు వ్యాపించినదిగను, రచాదిథాతువులయందు వీరిమైనదిగను, స్వస్థానములొనూడి చరించుకుండునదిగను, అమముతో గూడినదిగనుండు వాతాదిదోషములను శుద్ధిజేయుట కశక్యంబగుటచే వానిని వమనాదులచే శుద్ధిచేయుండును. ఏల ననగా — అపక్వమయిన మామిడి మొదలగుఫలములలోనుండి రియబడిన రసము ఆశ్రయమయినఫలమునకు నాశమును గలుగజేయునటులనే వమనాదులచే శుద్ధిచేయబడిన యా వాతాదిదోషములు ఆశ్రయమయిన శరీరమున నాశమును గలుగజేయును. భోజనాంతరము వచ్చెడిజ్వరమునందును, సూతనమయిన ఆసారమునందును వమనాదులచే శుద్ధిజేయుటలనే అమముతోగూడియుండు వాతాదిదోషములు సర్వశరీరమునందు వ్యాపించుటకుమునుచే శాస్త్రోక్తప్రకారము వమనాదులచే వానిని శుద్ధిజేయుటకు గ్రంథికర్తచే ననుజ్ఞ యివ్వబడుచున్నది.

— సర్వశరీరగత సామరోగచి త్యాప్రశము ౨౧ —

పాచనైర్దిపనైః స్నేహైస్తాఁ స్వేదైశ్చ పరిష్కృతాః. ౨౧

శోధయేచ్ఛోధనైః కాలే యథాసన్నం యథాబలమ్,

జ్వరాద్యధ్యాయములయందు జెప్పుడునట్టియు, అగ్నివీరకారయు, పాచనకారయునైన స్నేహస్వేదములచే సంస్కారములుచేయబడిన ఆయుర్ముత్త వాతాదిదోషములను యథాసన్నముగను (అనగా ఆయాదోషములకు సమీపమునందుండు మార్గములవలనను) బలానుసారముగను (అనగా రోగియొక్క ఉత్తమ, లేక మధ్యమ, లేక అధమమయిన బలానుగుణ్యముగను) మృదువుగ లేక మధ్యముగ లేక తీక్ష్ణముగ నుండు శోధనాపధములచే శాస్త్రమునందు చెప్పియుండు కాలమునందు శోధించబలయును.

— శోధనద్రవ్యోపయోగమార్గము ౨౨ —

హంత్యాశు యు క్తం వక్త్రేణ ద్రవ్యమ్రామాశయాన్తలాః. ౨౨

ఘ్రాణేన చోర్ధ్వజత్రాత్థాః పక్వాథానాద్ధుదేన చ,

నోటిమూలముగా పానముచేయబడిన శోధనద్రవ్యము ఆమాశయములొ నుండు మలమును శిఘ్రిముగ హరింపజేయును. నాసికమువలన పానముచేయబడిన శోధనద్రవ్యము మెడకొంకులకు మైభాగమునందుండు మలములను శిఘ్రిముగ హరింపజేయును.

గుడమార్గమున ప్రయోగింపబడిన శోధనద్రవ్యము పక్వాశయమునం దుండు మలములకు శీఘ్రముగ హరింపజేయును.

— ఆమధారణ నిషేధము ౭ —

ఉల్లిష్టానధ ఊర్ధ్వం వా న చామన్వహతః స్వయమ్. 30

ధారయేదాషధైర్ద్యోమా విధృతాస్తే హి రోగదాః,

ప్రసృతాః ప్రాగతో దోషా నుపేక్షేత హితాశినః. 31

విబధ్ధాః పాచన్తేన్తేన్తేః పాచయేన్నిర్వరేత వా,

స్వస్థానములోనుండి చలించి అగ్నిమార్గమువలన కాని, ఊర్ధ్వమార్గమువలన గాని ప్రయత్నములేకయే స్వయముగ వెలివడునట్టి ఆమదోషములను స్తంభనాషధములచే ధరింపజనదు. ధరించినయెడల జ్వరాదిరోగములను గలుగజేయును. కాబట్టి బయలువెడలునట్టిదోషములను లోలుత నుపేక్షించవలయును. (అనగా ఔషధాదులచే నడ్డుపరుపజనదని భావము.) కొంచెము బైలుకెడలి కేషించియుండు దోషములకు శాస్త్రమునందు జెప్పియుండు ఆయా పాచనాషధములచే జీర్ణంబగునటులగాని లేక శోధనాషధంబులచే వెలివడునటులగాని జేయవలయునుగాని కేషముండురాదు.

| వాతాదిదోషశోధనకాలము |

శ్రావణే కార్తికే చైత్రే మాసి సాధారణే క్రమాత్. 32

గ్రీష్మవర్షాహిమచితా వాయ్వాదీనాశు నిర్వరేత్,

గ్రీష్మకాలమునందు వృద్ధిజెందియుండు వాతము శ్రావణ మాసమునందును, వర్షాకాలమునందు వృద్ధిజెందియుండు పిత్తము శరత్కాలమునందును, హేమంత శిశిరకాలములందు వృద్ధిజెందియుండుకఫమును వసంతకాలమునందును యథాక్రమముగ శుద్ధిజేయవలయును. వృద్ధిజెందినదోషములను యథాక్రమముగ శుద్ధిజేయుట కివి యసాధారణమైనకాలములు. కాబట్టి దోషముల నీకాలములందు శుద్ధిజేయుట యుక్తంబు ఈయర్థమే —

“త్రయస్సాధారణాస్తేషామంతరే ప్రాప్నోదాయః,

1 ప్రావృట్ శుక్ర నభౌ లత్ర శరదూర్జవహా స్తృప్తౌ.

తపస్సోమధుమానశ్చ వసంతశ్శోధనంప్రతి,

ఏతావృతూక్ షక్తైవైవం దద్యాత్సంశోధనం భిషక్.”

అను పదనముచే అష్టాంగసంహితయంద ను చెప్పబడియున్నది.

ప్రక్షయమును నిర్ధారణము

అత్యుష్ణవర్షశీతాహిగ్రీష్మవర్షాహిమాగమాః. 38
సంధౌ సాధారణే తేషాం దుష్ట్యా దోషా విశోధయేత్,

గ్రీష్మకాలము, వర్షాకాలము, హేమంతశీతకాలములు ఇవి యాత్రముగ అధికమయిన ఉష్ణము, వర్షము శీతలము గలవైయుండును. (గ్రీష్మమం దుష్టంబును, వర్షర్తువునందు వర్షంబును, హేమంతశీతకాలములందు శీతంబును మిక్కిలి యధికముగ నుండు ననుట.) కాబట్టి ఆగ్రీష్మాది కాలమయొక్క సాధారణమయిన సుఖిలో (అనగా శీత, ఉష్ణ, వర్షములు నమముగ నుండుకాలములలో) వికారమునుబోదియుండు వాతాదిదోషములను శోధకౌషధములచే బయలుపరుపవలయును. గ్రీష్మకాలములో ప్రాణలయొక్క శరీరము ఆదానకాలముచే మిగుల చాడి అతిశ్రమయిన సూర్యకిరణములచే తడిపబడి ఎప్పుడు క్షమములచే మిగుల వ్యాధిలమయి మిక్కిలితముగ ద్రవింపిన దోషములతోగూడి మిగుల శీతలముగ నుండుటవలన గ్రీష్మాదికాలముల శోధనమును గాములు రానేరవు. మఱియును గ్రీష్మకాలమందొక యాషధముకూడ అతి తీక్ష్ణముగ నుండు సూక్ష్మకిరణ సంతాపమువలన అత్యుష్ణముగ, అతి తీక్ష్ణముగ నగును. కాబట్టి ఆగ్రీష్మకాలమునందు దుష్టయోగించబడిన యాషధము అతియోగముగ నగును. వర్షాకాలమునందు సర్వప్రదేశము అధికమయిన మేఘములచే వ్యాప్తంబగుటవలన స్రవచము లో జారరాగిని మిగుల దుర్బలముగనగును. అటులనే శరీరముకూడ ఆదానకాలము వలన మిగులదుర్బలముగ నగును. మఱియు నోషధులకూడ మేఘజలముచే పడవబడి మూలములుగలవియగుటంజేసి అల్పవీర్యముగలవిగనగును. భూమియొక్క ఉష్ణసంబంధము వలన నోషధులు విదగ్ధావస్థయందు జెందియుండును. కాబట్టి ఆగ్రీష్మకాలమునందు దుష్టయోగించబడు కౌషధములు అయోగముగ నగును. శీతకాలములో వైశ్యాధిక్యముచే జెరవబడిన శరీరము వాతాధిక్యముతోడను, దోషాధిక్యముతోడను, అధికమైన గురుత్వముతోడను గూడుకొనియుండును. కావున నట్టికాలమునందు శోధనార్థ ముష్టయోగించబడిన అత్యుష్ణమయిన యాషధముకూడ మంచుచే జెరవబడి అల్పవీర్యముగలదిగనై అయోగముగ నగును. కాబట్టి గ్రీష్మ వర్ష హేమంత శీతకాలములు స్వస్థశరీరునికి శోధన కాలము కానేర దనుట యుక్తము.

— రోగాధిక్యమునందు శోధనకాలము —

స్వస్థవృత్తమభిప్రేత్య వ్యాధౌ వ్యాధివశేన తు. 39
కృత్వా శీతోష్ణవృష్టీనాం ప్రతీకారిం యథాయథమ్,
ప్రయోజయేత్క్రియాం ప్రాప్తాం క్రియాకాలం న వాషయేత్.

వైశేష్ణబడిన శోధనకాలము లన్నియు స్వస్థశరీరునిగురించిన వని తెలియవలయును. వ్యాధి అధికముగ నుండినచో నాయావ్యాధి ననుసరించి శోధనకాలమును నిశ్చయించుకొనవలయును. అది యెట్లుగా — శోధనమునకు ఆయుక్తమైన కాలమునందును శీతము, ఉష్ణము, వృష్టి ఆచువానికి యథాక్రమముగ ప్రతీకారమును (అనగా కృత్రిమమైన ఋతుగుణమును) జేసి ఆవశ్యకమైన శోధనాచిక్రియలను చేయవలయును కృత్రిమమయిన ఋతుగుణం బెద్దియనిన — హేమంతకాలములో గర్భగృహము మొదలగు వానియందును, గ్రీష్మకాలములో ధారాగృహము మొదలగు వానియందును పనించుటయు వ్యాధి ప్రాణములకు హరింపజేయును. కావున నావశ్యకముగా చేయవలసిన శోధనాదులకాలము నుపేక్షింపంజనదు.

— ౭౭ బౌషధకాలము ౭౭ —

యుంజ్యోదనన్న చున్నాదౌ నుధ్యేఽంతే కబలాంతరే,

గ్రాసేగ్రాసే ముహూస్సాన్నం సాముద్ధం నిశి చౌషధమ్. 32

భుజించినయాషధము జీర్ణమైన పిదప నాహారమును భుజించుట అనన్యాషధమనియును, బౌషధము నుపయోగించినతోడనే ఆహారమును భుజించుట అన్నాదియం దౌషధమనియును, ఆహారమధ్యమునందు భుజింపబడు బౌషధము మధ్యేషధమనియును, ఆహారముయొక్క అంతమునందు భుజింపబడు బౌషధము అంతౌషధమనియును, తొలుత నొకకబళమును పిదప నౌషధమును భుజించి మఱి అన్నకబళమును భుజించుట కబళాంతరౌషధమనియును, ప్రతికబళమునందు బౌషధమును జేర్చి భుజించుట గ్రాసగ్రాసౌషధమనియును, ఆహారమును భుజించినను భుజింపకున్నను పలుమారౌషధమును భుజించుట ముహూరౌషధమనియును, ఆహారముతోజేర్చి భుజింపబడు బౌషధము సాన్యాషధమనియును, తొలుత నౌషధమునుభుజించి తోడనే ఆహారమును భుజించి మఱి నౌషధమును తోడనే భుజించుట సాక్షుద్గౌషధమనియును, శయనకాలమునం దౌషధమును భుజించుట నిశ్చౌషధమనియును బఱుంగును. కాబట్టి యీ కాలముల నెఱింగి బౌషధప్రయోగము చేయవలయును. ఇటుల నౌషధసేవాకాలము 10 విధంబులు.

— ౭౮ నిరన్నాద్వౌషధప్రయోగక్రమము ౭౮ —

కఫోద్రేకే గదేఽనన్నం బలినో రోగరోగిణోః,

అన్నాదౌ విగుణేఽపానే సమానే మధ్య ఇష్యతే. 3౮

వ్యాసేఽంతే ప్రాతరాశస్య సాయమాశస్య త్కౌత్తరే,

గ్రాసగ్రాసాంతయోః ప్రాణే ప్రదుష్టే మాతరిశ్వని. 3౯

ముహూర్తములన్నియును హస్తములతోఁ జూచి, తద్వారాఁ జూచి,
యోజ్యం 'భోష్యం' వైష్యం భోష్యం 'భోష్యం' రోష్యం. ౧౦
కంపాదేశక హిద్ధాసు సాముద్గం లఘు భోజనము,
హస్తజత్రువికారేషు స్వస్థుకాలే ప్రశస్తతే. ౧౧

కళాభివ్యక్తి, రోగమునందు రోగము రోగి బంధముగ నుండిన కాలము పై
జేపిన అనన్తమునకును ప్రయోగింపవలయును. (అట్లు ప్రయోగింపబడిన ఆ
కాలము అతివీర్యము గలదిగనగును. రోగి బంధముగ నుండునపుడు మాత్రమే అన
న్తమును ప్రయోగింపవలయునని కాని దుర్బలముగ నుండునపుడు ప్రయోగింపం
జుదు. దుర్బలమునకి అన్నసహితముగ అనన్తమును ప్రయోగింపబడిన నది ఉప
ప్రవకారి కానేరదు.) అపానమును వాతము ప్రకోపించి యుండునపుడు అన్నము
యొక్క అదిలో కౌషధమును ప్రయోగింపవలయును. (అనగా బౌషధమును భుజించి
తొడనే అపానమును భుజింపవలయునని భావము.) సహజ మనువాయువు ప్రకోపించి
యుండునపుడు ఆహారముయొక్క 'మధ్యలో' కౌషధమును ప్రయోగింపవలయును.
వాయు మనువాయువు ప్రకోపించి యుండునపుడు పూర్వాష్టములో భుజింపబడు
ఆహారముయొక్క అంశమునందు బౌషధమును ప్రయోగింపవలయును. ఉదాన మను
వాయువు ప్రకోపమును జేసియుండునపుడు ఆపరాష్టమున భుజింపబడు ఆహారము
యొక్క అంశమునందు బౌషధమును ప్రయోగింపవలయును. ప్రాణ మను వాయువు
ప్రకోపమును జేసియుండునపుడు కబళినహింసముగను, రెండు కబళములకు మధ్యను
బౌషధమును ప్రయోగింపవలయును. విషము, ఛర్ది, హిద్ధ, దిష్టి, క్వాసము,
కాసము, వీనియందు భుజించియుండినను, లేకుండినను పలుమారు బౌషధమును ప్రయో
గింపవలయును. అరుచియందు నానావిధమయిన యాహారములలోడ కౌషధమును
చేర్చి ప్రయోగింపవలయును. కంపము, ఆక్షేపకము, హిద్ధ అను నీ రోగముల
యందు సాముద్గ మను బౌషధమును ప్రయోగింపవలయును. (అనగా భోజనమునకు
ముందును పిదపను బౌషధమును ప్రయోగింపవలయు నని భావము) లఘుభోజనము
చేయువారికే సాముద్గ ప్రయోగమును చేయవలయును. మెడకొంతులకుపైన రోగములు
గలవారికి రాత్రి శయనకాలమునం బౌషధము ప్రయోగించుట ప్రశస్తము.

త్రయోదశాధ్యాయము, ముగిసెను.

చతుర్థశాస్త్రాయము

ఆప. దోషోపక్రమణీయాధ్యాయములలో సామాన్యముగా దోషచికిత్స జెప్పబడియుండుటవలన విశేషముగా దోషచికిత్సలను బోధించుటకై ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయము జెప్పబడుచున్నది.

— ౧౦ ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయప్రారంభము ౧౦ —

సూ. అథాతో ద్వివిధోపక్రమణీయమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

దోషోపక్రమణీయాధ్యాయానంతరము దోషవిశేషచికిత్సాజ్ఞానం బావశ్యకం బగుటచే రెండువిధములైన చికిత్సల నెఱుంగుటకు దగిన ద్వివిధోపక్రమణీయ మునధ్యాయమును వివరించెదము.

— ౧౧ చికిత్సాద్వైవిధ్యము ౧౧ —

ఉపక్రమ్యస్య హి ద్విత్వా ద్విధై వోపక్రమో మతః,

ఉపక్రమ్యము (అనగా చికిత్సార్హమైన రోగములు) రెండువిధములుగ నుండుటవలన ఉపక్రమము(అనగా చికిత్సలు) ను రెండేవిధములుగ నుండు ననుట ఆచార్యుల యొక్క యభిప్రాయము. కొందరాచార్యులు చికిత్సలు నాల్గువిధములుగ నుండు నని వచించెదరు. అయిన నా నాల్గు విధములైన చికిత్సలు కూడ రెండువిధములైన చికిత్సల లోనే అంతర్గతం బగుటవలన చికిత్సలు రెండేవిధము లని తెలియపరచుటకై “ద్విధై” అను ఏకకారము ప్రయోగింపబడినది.

— ౧౨ ద్వివిధచికిత్సావివరణము ౧౨ —

ఏకస్సంతర్పణస్తత్ర ద్వితీయశ్చాపతర్పణః.

౧

బృంహణో లంఘనశ్చేతి తత్పర్యాయాచుదాహృతౌ,

బృంహణం యద్బృహత్వాయ లంఘనం లాఘవాయ యత్.

దేహస్య భవతః స్తాయో భౌమాపమితరచ్చ తే,

పై జెప్పబడిన రెండువిధములైన ఉపక్రమములలో మొదటిది సంతర్పణ రూపముగ, రెండవది ఆపతర్పణరూపముగ నుండును. సంతర్పణ అపతర్పణములకే యథాక్రమముగ బృంహణము, లంఘనము అను పర్యాయనామములు గలిగియుండును.

సేవామనః ప్రప్తిని గలుగజేసెడి ఉపక్రమము ల్పంచాణ మనియు లగున్నమును గలుగజేసెడి ఉపక్రమము లంఘన మనియును, పెన్నునును. సంకర్షణము, అపకర్షణము అనునొండు ఉపక్రమములు ప్రాయశముగ యుక్తములు. భాగ్యుడగునప్పుడు అవి గను, అన్ని వాయు అపాశస్వరూపము గలవిగ నుండును. (అనగా భూమి ఉపక్రమ వివిసంబంధము) అవి సంకర్షణ మనియును, అన్ని వాయువు అపాశము వివిసంబంధము గలవి అపకర్షణ మనియును రావచ్చును. అయితే యజులు, చిత్తగళులు. మహేష్ధము, చిట్టిహార మొదలగువస్తువులు భూసంబంధము గలవియైనను అపకర్షణరూపముగ నుండును. శూరి, పిప్పలి మొదలగువస్తువులు అన్ని వాయువు వివిసంబంధముగలవియైనను సంకర్షణరూపముగ నుండును. కాబట్టి వైశ్ణవ సంకర్షణ అపకర్షణక్రమము కొన్ని స్థలములయందు భేదించునని తెలియవచ్చుటకై “ప్రాయశః” అను పదము ప్రయోగించబడినది.

— ౭ — స్నేహనాదులకు సంకర్షణాపకర్షణాంతర్యామము ౭ —

స్నేహనం రూక్షణం కర్త స్వేదనం స్తోభనం చ యత్. 3

భూతానాం తదపి ద్వైధ్యాద్విత్తయం నాతివర్తతే,

వృద్ధివ్యాధిభూతములు సంకర్షణము, అపకర్షణము అని రెండువిధములుగ నుండుటవలన స్నేహనము, రూక్షణము, స్వేదనము, స్తోభనము అను నాల్గువిధములైన కర్మలు సంకర్షణ, అపకర్షణరూపము గల రెండుకర్మల సత్కీర్తమింపజేరవచ్చు. (అనగా సంకర్షణాపకర్షణములయందే అంతర్యామము లగుచున్న వని భావము.)

లంఘనదైవిధ్యము

శోధనం శమనం చేతి ద్విధా తత్రాపి లంఘనమ్. ౪

బృంహణము, లంఘనము అను పర్యాయనామములుగల సంకర్షణ, అపకర్షణ మలలో లంఘన మను అపకర్షణము శోధనము, శమనము నని రెండువిధములుగ నుండును.

— ౮ — శోధనోపధలక్షణభేదములు ౮ —

యదీరయేద్బహిర్దోషాః పంచథా శోధనం చ తత్,

నిరూహణో వమనం కాయశిరోరేణోఽస్రవిస్రవతిః. ౫

లోననుండు వాతాదిదోషములను బయలుపరచునట్టియోషధము శోధనమని వఱుగును. మఱియు నా శోధనోపధము నిరూహము (అనగా వస్త్రీకర్త) పమనము,

కాయవిరేకము (అనగా శిరము మొదలగు సర్వశరీరములలోనుండి అధోభాగముగా మలమును బయలుపరచుట,) శిరోవిరేకము (అనగా శిరములోనుండి ఊర్ధ్వములములను పూర్ణేంద్రియమువలన వెలిపరచుట), రక్తస్రావమునని యైదువిధముల నుండును.

శమనౌషధలక్షణభేదములు

న శోధయతి యద్దోషాన్ సమాన్వోదీరయత్యపి,
సమీకరోతి విషమాన్ శమనం తచ్చ సప్తథా.
పాచనం దీపనం తుత్యద్వాయామాతపమారుతాః,

లోననుండు వాతాదిదోషములను బైలుపరచక స్వప్రమాణమునందుండువాతాదిదోషములను ప్రశోషింపజేయక స్వప్రమాణమునకంటె నధికముగగాని, లేక న్యూనముగగాని యుండు వాతాదిదోషములను సమములుగ (అనగా స్వప్రమాణమునందుండునటుల) చేయునట్టి యౌషధము శమనౌషధ మనబడును. ఆశమనౌషధము పాచనము, దీపనము, తుణ్ణిగ్రహము, తృష్ణానిగ్రహము వ్యాయామము, ఆశపము, మారుతము అని యేడువిధములు. అన్నాదులను పాకముచేయునట్టి జాతరాగ్నికి అధికమయిన శక్తిని గలుగజేయదగిన నేలవేము, తుంగమునైలు మొదలగు ద్రవ్యములు లంఘనాదిక్రియలును పాచనము లనబడును. ఘృతాదులు దీపన మనబడును.

“పాచనం పాచయేద్దోషాన్ సామాన్ శమనమేవ తు,
దీపనం హ్యగ్నికృచ్ఛామం కదాచిత్యాచయేన్నవా.”

ఆమముతో గూడియుండు దోషములను పాకముచేయునది పాచన మనబడును. దోషములను శమనముచేయునది శమన మనబడును. అగ్నిదీప్తిని గలుగజేయునది దీపన మనబడును. అది ఒకానొకప్పుడు ఆమమును పాకముజేయును; మఱియొకప్పుడు చేయకుండును. అని తొరపాజి చెప్పియున్నాడు.

“యదగ్నికృత్పచేదామం దీపనం తద్యథా ఘృతమ్,
పాచనం తద్విషర్జస్తం యథా వత్స్యేమి లక్షణమ్.”

ఘృతమువలె అగ్నిదీపనమును గలుగజేసి ఆమమును పాకముచేయునది దీపన మనబడును. పాచన మునది దీనికి విరుద్ధముగ నుండునని తంత్రాంతరమునందు చెప్పబడియున్నది.

బృంహణం శమనం త్వేవ వాయోః పితౄనిలస్య చ.

అక్షరవ్యవస్థాపనముల బృహద్రామముల బృహద్రామముల ముందు మొదలగునవ్యములవలె ప్రాసముగలదు. ఇందులే బృహద్రామముల వాడుకగా లేక పితృయుక్తవాతములుగాని కమలముజేయుచేసినవి. అందులకు ప్రముఖమైనది బ్రాహ్మకర్మమును ప్రకటింపజేయుచేసెదము.

బృహద్రామక్రియార్థములు

బృహద్రామేద్వాద్యధిభైషజ్యమద్యస్త్రీశోకకర్మితాణా,

భారాధోరఃక్షతక్షణమాద్యదుర్బలవాతలాణా. ౮

గర్భిణీసూతాకాబాలవృద్ధాన్ గ్రీష్మేషరాసపి,

మాంసక్షీరసితాసర్పిర్చర్మధురస్నిగ్ధవస్త్రీభిః ౯

స్వప్నశయ్యాసుఖభయంగన్నాననిర్మలహర్షణైః,

వ్యాధి, ఔషధము, మద్యము, స్త్రీలంభాగము, శోకము, భారములమోరాట, మార్గసంచారము, ఉపశయము, దీనిచే కృశించినవారికి; రూక్ష, హర్షల్యము, వాతప్రకృతిగలవారికి, గర్భిణీస్త్రీ, ప్రసవించినస్త్రీ, బాలుకు, వృద్ధులు ఆకువాకిలి; గ్రీష్మముకుపులలో సకలమయినవారికి; మాంసము, క్షీరము, శర్మర, నెయ్యి, మధురముగ, స్నిగ్ధముగ నుండు వస్త్రీక్రియలు, నిద్ర, శయ్యాసుఖము (ఆచారము) మంచము మొత్త మొదలగువానివై పరుండుట) అభ్యంగన్నానము, మనోవ్యాకులము లేకుండుట, సంతోషమును గలుగజేయుట మొదలగువానిచే. బృహద్రామక్రియను చేయవలయును. అయితే వ్యాధిచే కృశించినవారికి వైశేష్యమాంసాదులచే విశేషముగా బృహద్రామక్రియను చేయవలయును.

అంభునక్రియార్థములు ౧౦

మేహమదోషాతిస్నిగ్ధజ్వరోరుస్తంభకుష్టిః. ౧౦

విసర్పవిద్రధిస్తీహశిరఃకంఠాక్షిరోగిణః,

స్థూలాంశ్చ లంఘయేన్నీత్యం శిశిరే త్వపరాసపి. ౧౧

మేహము, అమదోషము, అతిస్నిగ్ధత్వము, జ్వరము, ఊరుస్తంభము, కుష్టువు, విశర్పము, విద్రధి, స్తీహము, శిరోరోగము, కంఠరోగము, నేత్రరోగము, శరీరస్థూల్యము అనురోగములు గలవారికి నెల్లప్పుడు లంఘనక్రియనే చేయవలయును. మఱియును శీతకాలములో స్వస్థులుగూడ లంఘనక్రియనే ఆచరింపవలెను.

శోధనవివరణము ౧౧

తత్ర సంశోధనైః స్థూల్యబలపితృకఫాధికాణా,

ఆమదోషజ్వరచ్ఛర్ది రతీసారహృదామయైః. ౧౨

విబంధగౌరవోద్ధారహృల్లాసాదిభిరాతురాణ్,
 మధ్యస్థాల్పాదికాన్ ప్రాయః పూర్వం పాచనదీపనైః. ౧౩
 ఏభిరేవామయైరార్తాన్ హీనస్థాల్పబలాదికాన్,
 తుష్టస్థానిగ్రహైర్దోషైస్త్యైర్నాన్యధ్యబలైర్ద్వధాన్. ౧౪
 సమీరణాతపాయానైః కీముతాల్పబలైర్నరాన్,

లంఘనమునకు యోగ్యులుగనుండువారిలో అధికమయిన స్థాల్పము, బలము, పిత్తము, కఫము ఇవి గలవారినీ, అవదోషము, జ్వరము, చర్ది, అతిపారము, హృద్రోగము, మలమూత్రాదిబంధము, గురుత్వము, ఉద్ధారము, హృల్లాసము మొదలగు రోగములచే పీడింపబడుచుండువారికిని; సంశోధనము చేయగల లంఘనములవలన లంఘనక్రియను చేయింపవలయును. మధ్యమమయిన స్థాల్పము, బలము, పిత్తము, కఫము ఇవి అధికముగ నుండువారికిని; వైజ్ఞేష్ఠియుండు అవదోషాదులవలన పీడింపబడుచుండువారికిని; తఱుకుగ పాచన, దీపన స్వరూపముగల లంఘన భేదములవలన లంఘనము చేయింపవలయును. హీనమైనస్థాల్పము, బలము, పిత్తము, కఫము ఇవి గలవారికిని, వైజ్ఞేష్ఠియుండు అవదోషాదులచే పీడింపబడుచుండువారికిని, బుభుక్ష, పిపాస, వేగవిభారణము అను లంఘనవిశేషములవలన లంఘనక్రియను చేయింపవలయును. మధ్యమమయినబలముగల వాచపిత్తకఫములచే పీడితులై దృఢశరీరముగలిగి యుండువారికి వాతము, వ్యాయామము, ఎండ మొదలగువానిచే లంఘనక్రియను జేయింపవలయును. అల్పమయిన బలముగల వాతాదులచే పీడింపబడుచుండువారికి వైజ్ఞేష్ఠినవాతాదులచేతనే లంఘనక్రియను చేయింపవలయును.

। బృహణక్రియాసిషేధము ॥

న బృహయేల్లంఘనీయాన్

లంఘనక్రియకు అర్హులుగనుండువారికి మేహము, అవదోషము మొదలగు రోగములు గలిగియుండినచో బృహణక్రియను చేయంజనదు.

॥ బృహణక్రియార్హులకు లంఘనము ॥

బృహణ్యంస్తు మృదు లంఘయేత్. ౧౫

యుక్త్యా వా దేశకాలాది బలతస్తాపాచరేత్,

బృహణక్రియలకు అర్హులుగను, లంఘనక్రియాసాధ్యములగు రోగములచే పీడితులుగ నుండువారికి మృదువైన లంఘనక్రియచేత లంఘనమునే చేయింపవలయును.

లేగ యుక్తిచే (అనగా సుతప్తజ, అపర్యాయములు చేయుండు ప్రయోగముచే దేశ కాణక్షల ననుసరించియైనను చిత్తవృత్తీయవగును.

—బృహహిలక్షణము ౧౧—

బృహహితే స్యాద్బలం పుష్టిస్తత్సాధ్యమయసంక్షయః. ౧౬

బృహహక్రియ సుపయోగించునపుడు శరీరబలమును పుష్టియు నక్కగ కల్లి అట్టిక్రియచే సాధింపదగినదోగము శమించినచో బృహహక్రియ చక్కగ పనిచేసె నని యెరుంగునది.

—లంఘితలక్షణము

విమలేంద్రియతా సర్గో మలాచాం లాఘవం రుచిః,
క్షుత్తృప్తస్సహోదయశ్శుద్ధహృదయోద్ధారకం తతా. ౧౭
వ్యాధిమార్దవముత్సాహస్తంద్రానాశశ్చ లంఘితే,

లంఘనక్రియ చేయబడినచో ఇంద్రియములకు పాటవము, మలమూత్రాదులు వెలిపడుట, శరీరలఘుత్వము, రుచి, ఆకలి, దక్కి అను నీ రెండు నేకకాలమునందు గలుగుట, హృదయము, తేనెపులు, కంఠము, ఇవి శుద్ధములుగ నగుట, వ్యాధి మృదువుగ నుండుట, ఉత్సాహము, తంద్రానాశము ఇవి గలుగును వైజ్ఞేషిక ఇంద్రియపాటవము మొదలగువానిలో నొకటి, రెండు, లేక మూడు లక్షణములు దోషదేశాదుల ననుసరించి గలిగిన లంఘితలక్షణము సంపూర్ణమయిన దని తెలియవలయును.

“వాతమూత్రపురీషాణాం విసర్గే గాత్రలాఘవే,
హృదయోద్ధారకంరస్య శుద్ధౌ తంద్రాక్షమేగతే.
స్వేదే జాతే రుచౌ వైవ త్సత్ప్రిపాసా సహోదయే,
కృశం లంఘన మాదేశ్యం నిర్వ్యధే చాంతరాత్మని.”

అనెడి చరకవచనముకూడ వైయర్థమునే బోధించుచున్నది.

—అన్యూనాధిక-బృహహ-లంఘనోపద్రవములు ౧౮—

అనవేక్షితమాత్రాదిసేవితే కుగుతస్తు తే. ౧౮

అతిస్థాల్యాతికార్యాద్యిక్ వక్ష్యంతే తే చ సౌషధాః,

బృహహము, లంఘనము, పీనిని మాత్రాదుల నపేక్షింపక సేవించినచో అతిస్థాల్యము, అతికార్యము మొదలగువానిని గలుగజేయును. అతిస్థాల్య, అతికార్యాద్యి రోగములు, వానియౌషధములు క్రింద జెప్పబడును.

—బృహహలంఘనాతియోగలక్షణము ౧౯—

రూపం తై రేవ చ జ్ఞేయమతిబృహహితలాఘితే. ౧౯

అతిబృహితునియందు గల అతిస్థైర్యములచే బృంహణాదియొగ లక్షణమును, అతిలంఘితునియందు గల అతికార్యాద్యములచే లంఘనాదియొగ లక్షణమును తెలిసికొనవలయును.

— ౧౭ బృంహణాదియొగజనితరోగములు ౧౭ —

అతిస్థైర్యాపచీమేహజ్వరోదరభగందరాఙ్,

కాససంన్యాస *కృచ్ఛాచ్ఛిమకుష్ఠాపీ నతిదారుణాఙ్. ౨౦

అతిబృంహణము అతిదారుణమైన స్థైర్యము, అపచి, మేహము, జ్వరము, ఉదరరోగము, భగంధరము, కాసము, సంన్యాసము, మూత్రకృచ్ఛము, ఆమరోగము ఈ మొదలగురోగములను గలుగజేయును.

— ౧౮ అతిస్థైర్యాదిచికిత్స ౧౮ —

తత్ర మేదోఽనిలక్లేష్టనాశనం సర్వమిష్యతే,

వైశేష్యేన అతిస్థైర్యాదిరోగనివారణార్థమై మేదస్సు, వాతము, క్లేష్టము, వీనిని హరింపజేయునట్టి అన్నపాకావధాదులను సేవింపవలయును.

— ౧౯ అతిస్థైర్యహరావధములు ౧౯ —

కుశుత్థజూర్ణ శ్యామాకయవముద్గమధూదకమ్. ౨౧

మస్తునండాహతారిప్తచింతాశోధనజాగరమ్,

మధునా త్రిఫలం లిహ్యద్ధుడూచీమభయాం ఘనమ్. ౨౨

రసాంజనస్య మహతః పంచమూలస్య గుగ్గులోః

శిలాహ్వస్య ప్రయోగశ్చ సాగ్నిమంథరసో హితః, ౨౩

విడంగం నాగరం ఔరః కాలలోహరజో మధు,

యవామలకచూర్ణం చ యోగోఽతిస్థైర్యదోషజితే. ౨౪

ఉలవలు, జొన్నలు, చామలు, యవలు, పెసలు, లేసె, ఉదకము మస్తు (ఆనగా పెరుగువొడి లేట), కవ్వముచే చిలకబడిన లేటమజ్జిక, చింత, శోధనావధము, జాగరణము వీని సేవించినను; త్రిఫలములు, తిప్పతీగె, కరక్కాయ, తుంగగడ్డలు, వీనిలో దేనినెని లేసెలోజేర్చి సేవించినను రసాంజనము, మహాఘంపమూలము, గుగ్గిలము, శిలాజిత్తు, వీనిచూర్ణమును కూరనెల్లియాకురసములోజేర్చి ప్రయోగించినను, వాయువిదూగములు, శుంఠి, ఔరము (ఆనగా నర్జురము, యవఔరము) లోహచూర్ణము (ఇను రాపొడి) లేసె, యవలు, ఉసిరిక వీనిచూర్ణమును సమభాగములుగ జేర్చి ప్రయోగించినను; అతిస్థైర్యము హరించును.

* కృచ్ఛాచ్ఛి ఇతిపా.

హ్యోషకట్వపరాశిగ్ర విడంగతివిషాఢిహః,
హింగుశావర్చలాజానియవానీధాన్యచిత్రకాః.

౧

నిశే బృహత్యో హపుషా పాశా మూలం చ కేంబుకాత్,
ఏషాం చూర్ణం మధు ఘృతం తైలం చ సదృశాంశకమ్.

౨౬

సత్తుభిష్టోడశగుణై ర్యుక్తం వీతం నిహంతి తత్,
అతిష్ఠాల్పాదికాన్ సర్వాన్ రోగానన్యాంశ్చ తద్విధాన్.

౨౭

హృద్రోగకామలాశ్విత్తశ్వాసకాసగళగ్రహాన్,
బుద్ధిమేధాస్తృతికరం సన్నస్యాగ్నేశ్చ దీపనమ్.

౨౮

త్రికటుకములు, కటుకరోహిణి, త్రిఫలములు, మునగ, వాయువిడంగములు, అలివన, ముయ్యకపాన్న, ఇంగువ, సావర్చలవణము, జీలకఱ్ఱ, పీచుము, దనియాలు, చిత్రమాలము, హనుపు, హ్రావిహనుపు, ములక, వ్రాకుడు, బోడతరము, చిరుబొద్ది, కేంబుకములము అను నీ యిరువదినాల్గు ద్రవ్యములను సమాంశములగ గూర్చి చూర్ణముచేసి యాచూర్ణమునకు సమభాగము తేనె, చూర్ణమునకు సమాంశము నెయ్యి, చూర్ణమునకు సమభాగము నూనె, ఇట్లు నాల్గుభాగములకు సమముగ గూర్చి అందు అసముదాయమునకింటి వనునారుభాగములు యవలనత్తుపిండిని కలిపి పానముజేసి అతిష్ఠాల్పముమొదలగు సమస్తరోగములకు, బృంహంక్రియవలన గలిగినయితరరోగములను, హృద్రోగము, కామల, శ్విత్తము, శ్వాసము, కాసము, గళగ్రహము, అరు నీరోగములను హరింపజేసి బుద్ధి, మేధ, స్మృతి, వీరిని పృథ్విచేయుటయేగాక మందముగ నుండు జారరాగ్నికి దీపనముచుకూడ జేయును.

—౨౯ లంఘనాతిరోగజనితరోగములు ౨౯—

అతికార్య్యం భ్రమః కాసస్తృష్టాధిక్యమరోచకః,
స్నేహగ్నినిద్రా దృశోఽగ్నిత శుక్రాజఃక్షుత్సర్వరక్షయః.

౩౦

వస్త్రహృన్మూర్ధజంఘోరు త్రికపార్య్యరుజాజ్వరః,
ప్రలాపోఽథోఽనిలోఽగ్ని ర్భర్దిః పర్వాస్థిభేదనమ్.

౩౧

విజ్ఞాత్రాది గ్రహాన్యాశ్చ జాయంతేఽతి విలంఘనాత్,

అతికృశత్వము, భగ్ను, కాసము, మిక్కిలి దప్పి, అరోచకము, స్నేహక్షయము, అగ్నిమాంద్యము, నిద్రానాశము, నెత్త్రోత్తేంద్రియములకుహాని, శుక్రము, ఓజస్సు క్షయించుట, ఆకలి లేకుండుట, స్వపహాని, వస్త్ర, హృదయము, శిరస్సు, పిక్కలు, తొడలు, త్రికము (వెన్నెముకకు క్రిందిభాగము), పార్య్యములు, వీని

యందుఁగూల గలుగుట, జ్వరము, ప్రలాహము, అధశ్శరీరమున వాతరోగము, వాన, వాంతి, గణపులు, అడ్డల పీనియందు భేదించునటు లందుట, మలమూత్రాది ప్రసృజాధము అను సీరోగములు అతిలంఘనమువలన జనించును.

— ఘోల్యమునకంటె కృశత్వము శ్రేష్ఠము —

కార్యమేవ వరం ఘోల్యాన్నహి స్థూలస్య భేషజమ్. 3౧
బృంహణం లంఘనం నాలమతిమేదోఽగ్ని వాతజితౌ,

స్థూలశరీరమహా మాంసము, క్షీరము మొదలగు బృంహణద్రవ్యములు, అట్లు, చామలు మొదలగు లంఘనద్రవ్యములు, అను సీరెందును సమర్థములైన యాషధములు కానేరవు. ఏలనగా — మాంసాది బృంహణద్రవ్యమువలన స్థూలనికి మేదస్సు అధికముగ వృద్ధిజెందును. అట్లు మొదలగు లంఘనద్రవ్యములవలన మేదస్సు తయిచినను అగ్ని వాతములు రెండును వృద్ధిజెందును. కాబట్టి మేదస్సులు తయింపజేయునదిగ అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయునదిగ, వాతహరమైనదిగ నుండునట్టి వస్తువే స్థూలనికి ఔషధముగ నుండును. అట్లగుటచే అతిఘోల్యమునకంటె అతికృశత్వమే శ్రేష్ఠము. అతిస్థూలదుగ, అతికృశులుగ నుండువారికే లంఘన, బృంహణ రూపమైన చికిత్స ప్రకృతమునందు వివక్షితంబగుటవలన నిచట కార్యఘోల్యశబ్దములకును అతికార్యమ, అతిఘోల్యము అని అర్థము జేసికొనవలయును.

మధురస్నిగ్ధసాహిత్యైర్వృత్సౌఖ్యేన వినశ్యతి. 3౨
కృశిమాన్ధవిమాత్మంతవిపరీతనిమేవదైః,

మధురముగ స్నిగ్ధముగ నుండు వస్తువులు, మనస్తృప్తి, పీనిచే కృశత్వము అనాయాసముగ శమించును. ఘోల్యము విపరీతమైన (అనగా తిక్త, కటు, కషాయరసముగ గల) అన్నపాకౌషధములచే శమనమును జెందును. కాబట్టి కృశత్వము ఘోల్యమునకంటె శ్రేష్ఠము. స్థూలదు, కృశుడు, వీరలకు బృంహణసాధ్యముగను, సమానముగనుండు వ్యాధి గలిగినయెడల స్థూలనికి విరుద్ధమైన చికిత్సలు చేయవలసియుండుట వలన నావ్యాధి కృశునికివలె శీఘ్రముగ శమించుట లేదు. ఇందుకు దృష్టాంతమేమనగా, లంఘన సాధ్యముగనుండు విషాచికాది రోగములు కృశస్థూలలకు గలిగినచో నవి కృశునికి నులభమైన చికిత్సలచేతనే శీఘ్రముగ శమనమును జెందును. స్థూలనికైనచో విరుద్ధోపక్రమము గలవి యగుటంజేసి నులభము శమనమును జెందకుండును. అది యేలనగా — విషాచికాది రోగములయందు ముఖ్యమైన చికిత్స స్వేదకర్త. “స స్వేదయే దతిష్ఠూల”

అను ప్రచనముచే అతిష్ఠాలుని స్వేదకర్త సేవే ధింపబడి యుండుటవలన స్థూలములను
మలూ స్వేదకర్తను బ్రయోగింపజనదు.

“స్రావస్సు మేదోరుద్ధేషు వాయుః క్తే. విశేషకః,
చుక్ ప్రజ్వలయన్యగ్నిం తు తృప్తాస్తతతోఽధికమ్,
స్థూలా కోటరవద్వృద్ధౌ దహతోఽగ్న్యనితా చ తే.”

అనగా స్థూలునికి లంఘనక్రియను చేసినచో స్రాతోమార్గములు మేదస్సుచే నడ్డగింపబడి
ప్రములూనే వాయువు విశేషముగ సంచరించుచు జారరాగ్నిని విశేషముగ జ్వలించ
జేయును. దానివలన విశేషముగా అకలి యృగలుగును. ఒక పృథ్వుముయొక్క తొట్టును
పృథ్విజేంది యుండు అగ్ని వాతములు దహింపజేయుటలనే స్థూలుని దేహమును అగ్ని
వాతము ఇవి దహింపజేయును, అని చెప్పియుండుటవలన నతిష్ఠాలునికి లంఘనక్రియను
చేయజన దని యేర్పడుచున్నది. బృంహణవిశిష్టను జేసినచో అనుదోషాదిరోగములు
విశేషముగ వృద్ధిజేందును. దానందజేసియే స్థూలునికి జనించిన విసూచికాది రోగములు.
సులభమైన చికిత్సలచే శమనమును జేందకుండును. కృతునికి గల్గిన విసూచికాది రోగము
లైనచో అవిరుద్ధోపక్రమము గలవిగ నుండుటవలన సుఖముగనే శమనమును జేందును.
కాబట్టి అతిష్ఠాల్పమునకంటె అతికృశత్వమే శ్రేష్ఠ మని చెప్పబడినది.

— కావ్యమునందు చికిత్స —

యోజయేద్బృంహణం తత్ర సర్వం పానాన్న భేషజమ్. 33

కృతునికి బృంహణమైన సమస్తము అన్నపానాద్యోపధముల నుపయోగింప
వలయును

అచింతయా హర్షణేన భుజివం సంతర్పణేన చ,
స్వప్నప్రసంగాచ్చ కృశో వరాహ ఇవ పుష్కలి. 34

మనస్సుకు శాంతి, కార్యము ఈమొదలగు వ్యాకులము లేకుండుటచేతను, మన
స్సంతోషముచేతను, శరీరమునకు పుష్టి నిచ్చునట్టి ఆహార విశేషాదులచేతను, అధికముగా
నిద్రను నేవించుటచేతను కృతుడు వరాహమువలె శరీరధాతుపుష్టి గలవాడగు నగును.
కృశించిన వారికి పుష్టికి హేతుకరమైన సర్వచిచ్ఛలకంటె అధిక నిద్రాసేవనమే ప్రధాన
మని తెలియపరచుటకై యిచట వరాహము దృష్టాంతముగ జెప్పబడినది. వరాహమునకు
నిద్రలేపు శరీరపుష్టికి కారణమైన ఆహార విశేషాదులెవ్వయు నుండుటల కానంబడదు.

“మేదోమాంసాది పృథ్థత్వాచ్చులస్థిగుదరస్తనః,
అయథోపచయోత్యాహో నరోఽతిష్ఠాల ఉచ్యతే.

శుక్లస్మిగుదర్చితో ధమనిజాలసంతకం,

త్వగస్థితోఽతికృతః స్థూలకర్మావరో ముచ్యతే."

మేదస్సు, మాంసము ఇవి అధికముగ వృద్ధిజేసి యుండుటవలన చలింపుచుండు పిత్తు, దులు ఉదరము స్తనము గలవాడుగ, శరీరస్థూల్యమునకు తగిన పొడవు లేనివాడుగ నుండునట్టి పురిషుడు అతిస్థూలు డని చెప్పబడును. శుక్లమయిన పిత్తుదులు, ఉదరము, మేడ గలవాడుగ, బోలినవములయొక్క కమూహము చే వ్యాప్తుడుగ, చర్మము, అస్థి, ఆకు నీరెండు మాత్రము మిగిలినవాడుగ, స్థూలమైన గణపులు గలవాడుగ నుండు మనుజుడు అతికృతుడనబడును. అని అతిస్థూలత్వము అతికృతత్వముగల మనుజుల లక్షణము చరకమునందు చెప్పబడియున్నది.

— మాంసభక్షణముచే స్థాపల్యము —

న హి మాంససమం కించిదన్యద్దేహబృహత్కృత్,

మాంసాదమాంగం మాంసేన సంభృతత్వాద్విశేషతః. 37

శరీరమునకు బృహదాంగం గలదేహునట్టి వస్తువులలో మాంసముతో సమానమైన వస్తువు నీదియును లేదు, మాంసభక్షణము చేయునట్టి జంతువులయొక్క మాంసము మాంసముచేతనే పుష్టిని జేపించు గుటంజేసి అట్టి జంతువులమాంసమును దేహమునకు విశేషముగా పుష్టిని గలుగజేయును.

— స్థూలకృతులకు సామాన్యచిహ్నము —

గురుచాతర్పణం స్థూలే వివర్తితం హితం కృతే, *

గురువుగ, అతర్పణకారిగ నుండు మాక్షికము, జాణికాయ మొదలగు ద్రవ్యము లన్నియు స్థూలశరీరము గలవారికి మిగుల హితకరంబులు. ఏలనగా అవి రూక్షత గలవి యగుటచే మేదస్సును క్షయించి జేయును. గురుత్వముగలవి యగుటచే శిథిలములలో జీర్ణమును జేందకుండును. వైజిషైన గుణములకంటె వివర్తితమైన అనిగా లఘువుగ, సంతర్పణ రూపముగ నుండునట్టి గుణములగల ఎఱ్ఱరాజుచాలు, పక్షికము, (అరువది నాళ్ల సంఖ్య వులు) అడుజంక మాంసము, లావుకఱిట్ట, కపింజలము (అనగా అక్కలయందు చిత్రకర్ణము గల బట్టవన్నెపక్షి) ఇవి మొదలగు వస్తువులు అతికృతులకు హితకరంబులు. ఏలనగా అతికృతులకు జారరాగ్నికూడ కృతముగనే యుండును. కాబట్టి వారికి గురుకరమయిన అన్నపానోషధాదుల సుఖయోగించంబనదు. ఉపయోగించినచో అగ్నిమాంద్ర్యము గలుగును. లఘువుగ, బృంహణముగ నుండువస్తువు సుఖయోగించినచో మరల విశేషముగా కార్యమే గలుగును. "గురు చ" అను చకారప్రయోగమువలన లఘువుగ అతర్పణ

కాముగ నుడు చాములు, ఆస్సు, మొదలగునవియును, గురుత్వము, లఘుత్వము, ద్రవ్యములును, మేనస్సును హరింపజేయునవియును జాగరణము, మైథునము, వ్యాయామము, చింత మొదలగు నవియును, అలిష్టాలునికి హితకరములని తెలియవలయును.

యనగోధామముభయోస్తద్వోగ్యాహితకల్పనమ్. 3౬

గోధామము, కృతుడు పీరిలకు ఉచితమైన సంయోగ సంస్కారాదులతో గూడి యుండు యవలు, గోధుమలు, అను సీరెండును హితకరముగ నుండును. (అనగా యవలు పూలునో, గోధుమలు కృతునికి హితకర మని యర్థము.)

దోషగత్యాతిరీచ్యంతే గ్రాహిణేద్యాదిభేదతః,
ఉపక్రమా న తే ద్విత్వాద్విన్నా అపి గదా ఇవ. 3౭

వేరువేరు రూపము గలవిగ, సంస్కరణనిపాత తారతమ్యభేదములవలన సంఖ్యా తీతములగు నుండునట్టి వాతాది దోషములయొక్క స్థాన, స్పృశ, త్వయ స్వరూపము గర్భగట్టియు, ఆడ్డముగ, ఉర్ధ్వముగ, అగోమఖముగ నుండునట్టియు కాఖలు, కొప్పము, అట్టి, సుధి అను లక్షణములతో గూడినట్టియు గతులవలనను; గ్రాహి, భేది మొదలగు ననేకావధానములవలనను చికిత్స కలు విధములుగ నగుచున్నవి. అటుల నియనము చేసి వాతాది దోషమువలన జనించు వ్యరాదిరోగములు నానావిధములుగ నుండినను అవి బృంహణ, లంఘన రూప చికిత్సలు, సాను, నిరానుర్యముల నతిప్రమీలకకుండు నటులనే వైజ్ఞానిక చికిత్సలు కూడ సంతర్పణము, అపతర్పణము అను సీరెండుప్రకారములకంటె నధిక్షముగ నగుటలేదు. (అనగా అచికిత్సలకు సంతర్పణ, అపతర్పణ రూపములకంటె వేరురూపము లే దని యర్థము.)

చతుర్దశాధ్యాయము, ముగిసెను.

పంచదశాధ్యాయము

దోషోపక్రమణీయాధ్యాయము నందును, ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయము. నందును నానావిధమైన చికిత్సలు జెప్పబడియున్నవి. అటువంటిచికిత్సలు మ్రంగ కాయ అతిమధురము మొదలగు నోషధుల నాశ్రయించి యుండును. కాబట్టి సర్వవిధ చికిత్సలకు యోగ్యుండును, శోధనాదులకు ఉపయోగకారియు నై ఓ నషధులను సంగ్రహముగ జెప్పటకై ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయానంతరము శోధనాదిగణ సంగ్రహాధ్యాయము జెప్పబడుచున్నది. మఱియు నాశోధనము వమనము, విరేచనము, ఆస్థాపనము, శిరోవిరేచనము అని నాలుగువిధాలు. వాటిలో వమన రూపముగల శోధన గణము తొలుత జెప్పబడుచున్నది.

శోధనాదిగణసంగ్రహాధ్యాయప్రారంభము ౧౭
సూ. అథాతశ్శోధనాదిగణసంగ్రహమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

ద్వివిధోపక్రమణీయాధ్యాయానంతరము ఉపక్రమములు (అనగా చికిత్సలు) మ్రంగకాయ, అతిమధురము, మొదలగు నోషధుల నాశ్రయించి యుండుటవలన శోధన ద్రవ్యగణము, వాతహరద్రవ్యగణము మొదలగు ద్రవ్యగణములను సంగ్రహముగ బోధించెడి శోధనాదిగణసంగ్రహాధ్యాయమును వివరించెదము. గణ మనగా — సమూహము. సంగ్రహ మనగా — అచటచట చెదిరియుండు పదార్థముల నొకచో రాశిగ జేర్చుట యని యర్థము. శోధనగణము సర్వదోషములను జంపింపగినిది యగుటచే ప్రధానంబు. దానంజేసి శోధనగణము తొలుత జెప్పబడుచున్నది.

పమనకర ద్రవ్యగుణము ౧౮
మదనమధుకలంబానింబబింబీవిశాలా

త్రపుసకుటజమూర్వాదేవదాలీకృమిఘ్నం,
విదులదహనచిత్రాః కోశవత్స్యా కరంజః
కణలవణవచైలాపర్షపాశ్శర్ధనాని.

మ్రంగ, అతిమధురము, అచుగు, వేప, దొండ, పెద్దపాపర, చేదుదోస, కొడిసె, చాగ, దేవదాలి అనగా డావరిడంగి, పాయువిడంగిములు, నీగుప్రబ్బలి, చిత్రమూలము, ఎలుక చెవియాకు, చేదుబీర, పెద్దబీర, క్రానుగు, పిప్పళ్ళు, సైంధవలవణము, వస,

సూత్ర స్థానము

పిండము, అపాలు ఇవి పనుగముచేరించుట కిది ద్రవ్యములు. (వాగ్దాతా త్రవ్యములు పావర, చేదుదోర, కొడెనె, వాయువిడంగములు, పిండము, అపాలు అనువాద ఫలములు వసువకారులు. అతిమధురము, నీరప్రస్థురి, శత్రుమాలము, కాగదంతి, పశు పిండియొక్క పేళ్ళు పనువకారులు. లాద్దుగు, స్వర్ణక్షీరి, కంఠిల్లము, సిసిరట్టలు పనువకారులు. క్షేషించియుండు పిషులయొక్క ఫలములు, వత్తములు, ప్రవృత్తులు, ఇవి పనుసాగులు అని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు.)

❖ విరేచనద్రవ్యగణము ❖

నికుంభకుంభ త్రి ఫలాగవాక్షిన్ను క్షో శంఖసీసీలిగిత్యేకాని,
శమ్యాకకంపిల్లక హేమద్ధాద్ధుం చ మూత్రం చ విరేచనాని.

వాగదంతి, తెగడ, త్రిఫలములు, పావరయదను, చేదుచ్చు, దేమడు, శంఖలి (అనగా వద్దపుతీగె) నల్లదింటెన, లాద్దుగు, కేల, కంఠిల్లము, హేమద్ధా (అనగా స్వర్ణక్షీరి) పాలు, మూత్రము, ఇవి విరేచనకరద్రవ్యములు.

❖ నిరూహణసాధనద్రవ్యములు ❖

మదనకుటజకుప్థ దెవదాలిమధుకవచాదశమూలదారురస్నాః,
యవమిస్పితవేధనంకులుప్థో వ. గులకాం త్రివృతానిరూహణాని

మ్రుగకాయ, కొడెనె, చెంగిల్యోకొప్పు, దేవదారి, యష్టిమఘిము, పస, దశమాలములు, దేవదారు, నన్నరాన్నము, యవలు, పెద్దనదాచ, ఆవడ, ఉలవలు, లేనె, నైంధవలవణము, తెగడ, ఇవి నిరూహక్రియాసాధనద్రవ్యములు.

❖ శిరోహ్నాధనద్రవ్యగణము ❖

వేల్లాపామాన్యవ్యోషదార్విసురాలా
బీజం శైరీపం బాహ్వతం శైగ్రవం చ,
సారో మాధూకః సైంధవం తార్క్ష్యశైలం
త్రుట్యా పృథ్వీకా శోధయంత్యుత్తమాంగమ్.

౪

వాయువిడంగములు, ఉత్తరేణు, త్రికటుకములు, మ్రానిపసపు, శ్రేష్ఠమైన శర్జరము, దిరిసెనపుపిత్తులు, ములకపిత్తులు, ఇష్పపులసారము, సైంధవలవణము ఎండిన రసాంజనము, బొంతయెలకలు, పిన్నయెలకలు, హింగుపత్రి, ఇవి శిరోవిరేచనకరద్రవ్యములు. (నస్యాది క్రియలచే శిరస్సునందలి మలముల వెడలించునవి.)

❖ వాతహరద్రవ్యగణము ❖

భద్రదారునతం కుష్ఠం దశమాలం బలాద్వయం,
వాయుం వీరతరాదిశ్చ విదార్యాదిశ్చ నాశయేత్.

౫

దారు, గ్రంధిశరము, చెంగల్యకోష్ఠ, దశమూలములు, చిట్టాముట్టి, పేరాముట్టి, క్రొందజెప్పబడు వీరతరాది విదార్యాదిగణములు, ఇవి నాలేమును హరింపజేయును.

❧ పిత్తహరద్రవ్యగణము ❶ ❧

దూర్వానంతానింబవాసాత్తగుప్తా
గుండ్రాభీరుశ్శీతపాకీ ప్రియంగుః,
న్యగ్రోథాదిః పద్మకాదిః స్థిరే ద్వే
పద్మం వన్యం శారిబాదిశ్చ పిత్తమ్.

౬

గరికె, రేగటిదూలగొండి, వేము, అడ్డసరము, దూలగొండి, గుండ్ర అనగా కాకి వెదురు, పిల్లిపీచర, గురువింద, నల్లతెగడ, ఇవి దూర్వాదిగణ మనబడును. ఈగణమును, క్రొందజెప్పబడు న్యగ్రోథాదిగణము, పద్మకాదిగణము, ముయ్యాకుపొన్న, నక్కతోకపొన్న, తామర, దుంఠిలమం, శారిబాదిగణము ఇవి గుండు పిత్తమును నశింపజేయును.

❧ శ్లేష్మహరద్రవ్యగణములు ❷ ❧

ఆరగ్వధాదిరక్కాదిర్మృకాదోఽస్మాదీనాదికః,
సురసాదిస్సముస్తాదిర్వత్సకాదిర్బలాసజ్జతే.

౭

ఆరగ్వధాదిగణము, అర్కాదిగణము, ముక్కకాదిగణము, అసనాదిగణము, సురసాదిగణము, ముస్తాదిగణము, వత్సకాదిగణము, అను నీ (7) గణములు శ్లేష్మమును హరింపజేయును.

❧ జీవనీయగణము ❸ ❧

జీవంతీ కాణోల్యా మేదేద్వే ముద్గమాషకర్ణ్యా చ,
ఋషభకజీవకమధుకం చేతిగణో జీవనీయాఖ్యః.

౮

మఱబాల, రెండువిధములైనకాణోళి (అనగా కవడిసంజ్ఞగల కాణోళి, పయస్విని సంజ్ఞగలక్షీరకాణోళి), రెండువిధములైన మేదలు (అనగా మణిచ్చిద్రా యను సంజ్ఞగలమేద, పృక్షమహా యనుసంజ్ఞగల మహామేద), అడవిపెసర, అడవిమిరుప, ఋషభకము, జీవకము, యష్టిమధుకము, ఇవి జీవంత్యాదిగణ మనబడును. దీనికి జీవనీయగణ మనియు నామాంతరము గలదు. (మఱియు మధురముగను, శీతలముగను, స్నిగ్ధముగ నుండునాలు, చెఱుకు, ద్రాక్ష, ఆక్షోదము, నేలగుమ్మడు మొదలగు ద్రవ్యములను కూడ జీవనీయగణములో జేర్చుకొనందగును.)

— విదార్యాదిగణము-ఉద్గణము ౭ —

విదారిఁచాంగులవృత్తికాలీ వృత్తివదేవాహ్వయఁజేయునట్టిఁ, కండాకరి జీవనప్రాస్వసంజ్ఞే ద్వే పంచకే గోఽనుతా త్రివాదీ. ౯
విదార్యాదిరయం హృద్యో బృంహణో వాతపిత్తహః,
*శోషగుల్తాంగనుర్ధోర్ధ్వశ్వాసకాసహరో గణః. ౧౦

తెల్ల నేలగమ్మడు, చిట్టాముదము, తేలమణి లేక వద్ది, గలిజేరు, దేవదారు, అడవివెనర, అడవిమినువ, దూలగోల, జీవన మను, పేరుగల పంచమూలము (అనగా “అశ్విరుపీరాజీవంతీదేవకర్షభకైః స్తృతం” అనువచనప్రకారము పెద్దపిల్లసీచర, పిన్న పిల్లసీచర, కాకాళి, మనుబాల, జీవకము, ఋషభకము, అనునవి) ప్రాస్వచంచమూలము (అనగా వ్రాకుడు, ములక, ముయ్యాకుపొన్న, నక్కతోపొన్న, పల్లెరు అనునవి), సుగంధిపాల, హంసపాది అనగా చెప్పవలయు, ఇవి విదార్యాదిగణ మనబడును. ఈ గణము హృదయమునకు హితముజేయును. శరీరమునకు పుష్టిని గలుగజేయును. వాతపిత్తములు, శోష, గుల్మము, అంగమర్దము, ఊర్ధ్వశ్వాసము, కాసము వీనిని హరింపజేయును. ఇచ్చట ‘దేవాహ్వయ’ అనుచో ‘దేవాహ్వయ’, అనువాదాంతరము కలదు. అట్టియొక గణదేవ, విశ్వదేవ యను ద్రవ్యముల గ్రహించునది.

— శారిబాదిగణము-ఉద్గణము ౮ —

శారిబోశీరకాశ్చ ర్శమధూకశిశిరద్వయం,
యష్టి పరూషకం హంతి దాహపితృప్రతృష్ణ్యరాన్. ౧౧

సుగంధిపాల, పట్టివేరు, పెద్దగమ్మడు, ఇప్ప, తెల్లచందనము, రక్తచందనము, అతి మధురము, ఓట్టిత, ఇవి శారిబాదిగణమనబడును. ఈ గణము సర్వాంగతాపము, పీత్తరక్తము, దష్టి, జ్వరము వీనిని హరింపజేయును.

పద్మకపుండ్రౌ వృద్ధితుగర్భ్యః శృంగ్యమృతౌ దశ జీవనసంజ్ఞాః,
స్త్రోణ్యకరా ఘ్నంతి రణపిత్తం ప్రీణజీవనబృంహణవృష్యాః. ౧౨

— పద్మకాదిగణము-ఉద్గణము ౯ —

పద్మక మనగా హేమపద్మము, ప్రపాండరీకము, (కర్పూరపుబెండ), ఋద్ధి వృద్ధి, తపశ్శీరి, (వెదురుపువ్వు), కర్కాటకశృంగి, తిప్పతీగ, జీవంత్యాదిగణములలో జేప్ప బడిన పదిద్రవ్యములు, ఇవి పద్మకాదిగణ మనబడును. ఈగణము చనుబాలను వృద్ధి జేయును. వాతపిత్తములను హరింపజేయును. ప్రీతి, ఓజోఘ్నాది, శరీరపుష్టి, శుక్రవృద్ధి వీనిని గలుగజేయును.

— ౧౭ పరూషకాదిగణము-తద్గుణము ౧౭ —

పరూషకం వరా ద్రాక్షా కట్ఫలం *కతకాఫలం,
రాజాహ్వం దాడిమం శాకం తృణాత్రాయపాతజితమ్. ౧౩

చిట్టక, త్రిఫలములు, ద్రాక్ష, గుమ్మడికేగు, చిల్లగింజ, కొండగోగు, దానిష్ట, బేకు ఇవి పరూషకాదిగణ మనబడును. ఈగణము దప్పి మూత్రరోగము, వాతము వీటిని హరింపజేయును.

— ౧౮ అంజనాదిగణము-తద్గుణము ౧౮ —

అంజనం ఫలిసీమాంసీ పద్మోత్పలరసాంజనమ్,
నైలామధుకనాగాహ్వం విపాంతర్దాహపి త్తనుత్. ౧౪

అంజనము (అనగా స్తోతోంజనము, సోపీరాంజనము) ప్రేంకణము, జటా మాంసి, తామర, (నుర్తారాయి) నల్లకలవ, రసాంజనము, (అతిమధురము) పీలకులు, యష్టిమధుకము, నాగ కేసరములు ఇవి అంజనాదిగణమనబడును. ఈగణము, విషము, అంతస్తానము, పిత్తము వీనిని హరింపజేయును.

— ౧౯ షటోలాదిగణము-తద్గుణము ౧౯ —

షటోలకమిరోహిణీ చందనం మధుస్రవగుహాచిపాతాన్వితం,
నిహంతి కఫపిత్తకుష్ఠజ్వరాన్ విషం వమిమరోచకం కామలామ్.

చేదుపొట్ట, కటుకరోహిణి, చందనము, చాగ, తిప్పతీగె, చిరుబొడ్డి, ఇవి షటోలాదిగణ మనబడును. ఈ గణము కఫము, పిత్తము, కుష్ఠము, జ్వరము, విషము, వాంతి, ఆరోచకము, కామల వీనిని హరింపజేయును.

— ౨౦ గుడూచ్ఛాదిగణము-తద్గుణము ౨౦ —

గుడూచ్ఛద్ధకారిష్ఠాన్యకా రక్తచందనమ్,
పిత్తశ్లేష్మజ్వరచ్ఛర్దిదాహాత్మష్ణాక్షుమ్మగ్నికృత్. ౧౬

తిప్పతీగె, దద్దులము, దిరియాల, రక్తచందనము, ఇవి గుడూచ్ఛాదిగణ మనబడును. ఈ గణము, పిత్తము, శ్లేష్మము, జ్వరము, వాంతి, సర్వాంగతాపము, దప్పి, వీనిని హరింపజేయును. అగ్నిదీపనమును గలుగజేయును.

— ౨౧ ఆరగ్వధాదిగణము తద్గుణము ౨౧ —

ఆరగ్వధేంద్రయవపాటలికాకతిక్తా
నింబామృతామధురసాస్రవవృక్షపాతాః,

భూనింబనై ర్యకపటోలకరంజయుగ్మ
సత్తచ్చదాగ్ని సుషవీఫలబాణఘోంటాః.

౧౭

ఆరగ్వధాదిష్టయతి ఛర్దికుప్తవిషజ్వరాః,
కఫం కంఠూం ప్ర మేహం చ దుష్టవ్రణవిశోధనః.

౧౮

జ్వర, కొడిసెపాల, పాచిరి, గురిజ, వేము, తిప్పతీగ, చాగ, కానకేగు (పుల్ల
బెల్ల), చిరుబొడ్డి, నేలవేము, ములుగోరింట, చేదుపొట్ట, క్రానుగు, కలుక్రానుగు, ఏడా
కులపొన్న, చిత్రమూలము, మేషశృంగి, మ్రుగకాయ, నల్ల గోరింట, పోక, ఇవి
ఆరగ్వధాదిగణ మనబడును. ఈగణము వాంతి, కుష్మము, విషము, జ్వరము, కఫము,
దురద, ప్ర మేహము వీనిని హరింపజేయును. దుష్టవ్రణముల నార్చును.

— అసనాదిగణతద్దణము

అసనతినిశభూర్జశ్వేతవాహప్రకీర్ణాః
ఖదిరకదరభండీశింశుపామేషశృంగ్యః,
త్రిహిమతలవలాశా జోంగకశ్శాకసాలౌ
క్రముకధవకులింగచ్చాగకర్ణాశ్వకర్ణాః.

౧౯

అసనాదిర్విజయతే శ్విత్రకుష్ట*కఫక్రిమీః,
పాండురోగం ప్ర మేహం చ మేదోదోష నిబర్హణః.

౨౦

వేగిన, నెమ్మి, భుజువత్రి, మద్ది, కలుక్రానుగ, చండ్ర, తెల్లచండ్ర, దిరిసెనము,
ఇలుగుడు, ఓద్ది, త్రిహిమము (అనగా శ్వేతచందనము, రక్తచందనము, పీతచందనము)
తాటి, మోదుగు, అగరు, బేకు, మద్దిచెట్టు, పోక, ధనవృక్షము, కుళింగము (అనగా
కర్కాటకశృంగి,) ఛాగకర్ణము (అనగా నల్లమద్ది) అశ్వకర్ణము (అనగా తెల్లమద్ది),
ఇవి అసనాదిగణ మనబడును. ఈగణము శ్విత్రము, కుష్మము, కఫము, కృమిరోగము,
పాండురోగము, ప్ర మేహము, మేదోదోషము వీనిని హరింపజేయును.

వర్జనై ర్యకయుగ్మ శతావరీదహనమోరటబిల్వవిషాణికాః,
ద్విబృహతీద్వికరంజజయాద్వయం బహులపల్లవదర్భరుజాకరాః ౨౧
వరణాదిః కఫం మేదో మందాగ్నిత్వం నియచ్ఛతి,

† అథోవాతం శిరశ్శూలం గుల్తం చాంతస్సవిద్రధిమ్. ౨౨

ఉలిమిరి, నై ర్యకయుగ్మము (అనగా ఎఱ్ఱఃపుష్పములుగలగోరింట, పచ్చని
పుష్పములుగల గోరింట, పిల్లిపీచర, చిత్రమూలము, చాగ, మారేడు, ఓద్ది రెండు

* పమి ఇతి పా. † ఆఢ్యవాతం ఇతి పా.

విభములైనట్లునాతులు (అనగా వ్రాకుడు, మలక), రెండువిభములైనక్రానుగులు (అనగా క్రానుగు, కలుక్రానుగు) రెండువిభము లగుకరక్కాయలు (అనగా తర్కారీ, హరితకీ), మునుగ, కుశదర్భ, ఆదోండ, ఇవి పరణాదిగణ మనబడును. ఈగణము కఫము, మేదస్సు, అగ్నిమాంద్యము, అసోవాతము, శిరశ్శూల, గుల్మము, అంతర్విద్రధి వీనిని హరింప జేయును.

❧ ఊషకాదిగణము, తద్గుణము ❧

ఊషక స్తుత్యకం హింగు కాసీనస్వయనైంధవం,
సశిలాజతు కృచ్చాశ్చ గుల్మ మేదశకఫాపహమ్ ౨౩

ఊషకం (అనగా జముడు,) తుత్యము, ఇంగువ, రెండు విభములైన కాసీనములు, (మైలుతుత్తము, పాలతుత్తము,) నైంధవలవణము, శిలాజిత్తు ఇవి ఊషకాదిగణ మున బడును. ఈ గణము మూత్రకృచ్చము, అశ్మరీరోగము, గుల్మము, మేదోరోగము, కఫము వీనిని హరింపజేయును.

❧ వీరతరాదిగణము-తద్గుణము ❧

వేల్లంతరారణికబూకవృషాశ్చ భేద
గోకంటకే త్కటసహచర బాణకాశాః,
వృక్షాదనీవలకుశద్వయ * గుంతగుంద్రా
భల్లూకమొరటకురంటకరంభపార్థాః ౨౪
వర్గో వీరతరాద్యోయం హంతి వాతకృతాన్ గదాన్,
అశ్మరీశర్కరా మూత్రకృచ్చాఘాతరుజాహరః. ౨౫

వెలుతురు, కూరనెల్లి, (కొండపిండిచెట్టు) మోచెన, అడ్డసరము, పామాణభేది, వల్లేరు, జీలుగు, వచ్చుములుగోరింట, నల్లపుష్పములుగలగోరింట, చెల్లు, బదనిక, కిక్కు సగడ్డి, కుశద్వయము (అనగా సూక్ష్మదర్భ, స్థూలదర్భ), గుంర (అనగా పులుగు), గుంద్రా (అనగా పదయేరకం), కోలపొన్న, చేకొణి, కోలగురుగు, దుష్టుపు, ప్లార్థ (అనగా ఆదిత్యభక్తి, లేక లింగమెగుగుడు,) ఇవి వీరతరాదిగణ మనబడును. ఈగణము వాత మువలన జనించినరోములు, అశ్మరి, శర్కర, మూత్రకృచ్చము, మూత్రాఘాతము వీనిని హరింపజేయును.

❧ రోధ్రాదిగణము-తద్గుణము ❧

రోధ్రశాబరకరోధ్రపలాశాః జిగిణీసరలకట్ఫలయుక్తాః,
కుత్సితాంబ కదళీగతశోకాః సైలవాలుపరివేలవమోచాః ౨౬

* గుచ్చ ఇతిపా. † జిగిణీ ఇతిపా.

ఏష రోధాద్వికో నామ మేదః కఫహరో గణః,

యోనిదోషహరస్తంభి*వర్జ్యో విషవినాశనః.

౨౭

లాడ్డుగు, తెల్లలాడ్డుగు, ఆఱుగంట కచోరము, గిలిగిరిత, సరళచేపదాదు, గుమ్మడిచేగు, నన్నరామ్మము, దీనినే దిబెన యని కొందరు, కడిమి, అరటి, ఆకోకము, మాతురుబుడమ (నూగుదోస) తుంగము పైలు, అందుగు, ఇవి రోధాదిగణ మనబడును. ఈగణము మేదోరోగము, కఫము, యోనిదోషము, వీనిని హరింపజేయును. వాతాది దోషములను, మూత్రాదిమలములను స్త్రాభింపజేయును. శరీరమనకు వర్జ్యమును గలుగ జేయును. విషదోషములను హరింపజేయును.

— ౨౮ అర్కాదిగణము-శద్గుణము —

అర్కాలర్కా నాగదంతీవిశల్యా

భార్గీరాన్నా వృశ్చికాలీ ప్రకీర్యా,

ప్రత్యక్షుష్ఠీ పీతతైలోదకీర్యా

శ్వేతా యుగ్మం తాపసానాం చ వృక్షః.

౨౮

అయమర్కాదికో వర్గః కఫమేదోవిషాహః,

కృమికుష్టప్రళమనో విశేషాద్వ్రణశోధనః.

౨౯

జిల్లేడు, తెల్లజిల్లేడు (దీనిపుష్పములు తెల్లగ నుండును), నాగదంతి, చెన్నచర్ల గడ్డ, గంటుబారంగి, దుంపరామ్మము, తేలువణి, కానుగ, ఉత్తరేణి, పీతతైల (అనగా కాకిదొండ), కలుకానుగు రెండువిధములగు శ్వేతలు (అనగా గినియ, వసరు గినియ), గారచెట్టు, ఇవి అర్కాదిగణ మనబడును. ఈగణము కఫము, మేదోరోగము, విషము, కృములు, కుష్టము వీనిని శమింపజేయును. విశేషముగా వ్రణములను శోధించును.

— ౩౦ సురసాదిగణము-శద్గుణము —

సురసయుగఫణిజ్జం కాలమాలావిడంగం

ఖరబుసవృషకర్ణికట్ఫలం కాసమర్దః,

క్షువక సురసిభార్గీ కాముకా కాకమాచీ

కులహాలవిషముష్టి భూస్తృణో భూతకేశీ.

౩౦

సురసాదిగణః క్లేష్ట మేదఃకృమినిహారనః,

ప్రతిశ్యాయారుచిశ్వాసకాసఘ్నో వ్రణశోధనః.

౩౧

తులసి, నల్లతులసి, గగ్గెర, నల్లగగ్గెర, వాయువిడంగములు, మరువము ఎలుకచైవియాను, గుమ్మడు చేగు, కసివెండ, సరసి (అనగా చాతళి), గంటుబారుగి,

* వ్రణ్యో ఇతి పా. † యురసి ఇతి పా.

పిష్ఠలికాయ, దీనినే బండిగురువింద యని కొందరు చెప్పెదరు. కాచి, నేలకసుము, విషముప్పి, కామచిల్వారి, జటామాంసి ఇవి సురసాదిగణ మనబడును. ఈగణము శ్లేష్మము, మేదోరోగము, కృములు, పీనసము, అరుచి, శ్వాసము, కాసము వీనిని హరింపజేయును ప్రణామను శుద్ధిజేయును.

ముష్కకానిగణము-తద్గణము ౧౭

ముష్కకస్సుగ్వరాదీపి పలాశధవశింశుపాః,
గుల్మమేహాశ్మరీపాండుమేదోఽర్శకఫశుక్రజితైః. 3౨

మొక్కపుచెట్టి, బ్రహ్మజేముడు, త్రిఫలములు; చిత్రమూలము, మోడుగ, ధవవృక్షము, ఇలుగుడు, ఇవి ముష్కకాదిగణ మనబడును. ఈగణము గుల్మము, మేహము, అశ్మరీరోగము, పాండువు, మేదోరోగము, అర్శస్సు, కఫము, శుక్రదోషము వీనిని హరింపజేయును.

వత్సకాదిగణము తద్గణము

వత్సకమూర్వాభార్గీకటుకా మరిచం ఘణప్రియా చ గంధీరం,
ఏలా పాతాజాడీ కట్వంగఫలాజమోదసిద్ధార్థవచాః. 33
జీరకహింగువిడంగం పశుగంధా పంచకోలకం హంతి,
చలకఫమేదఃపీనస గుల్మజ్వర శూలదుర్నామ్నః. 3౪

కొడిసెపాల, చాగ, గంటుబారంగి, కటుకరోహిణి, మిరియములు, తెల్లఅతివన, వీలకలు, చిరుబొద్ది, బ్రహ్మజేముడు, తెల్లజీలకఱ్ఱ, పెద్దపూనుపండు, దీనినే కొందరు దుండిలపుఫల మని వచించెదరు. ఓమము, తెల్లఅవాలు, వన, జీలకఱ్ఱ, ఇంగువ, వాయు విడంగములు, వాయంట, పంచకోలకములు, ఇవి వత్సకాదిగణమనబడును. ఈగణము చాతము, కఫము, మేదోరోగము, పీనసము, గుల్మము, జ్వరము, శూల, దుర్నామ రోగము వీనిని హరింపజేయును

వచాదిహరిద్రాదిగణము తద్గణము ౧౮

వచాజలదదేవాహ్వినాగరాతివిషాభయాః,
హరిద్రాద్వయయష్ట్యాహ్వ కలశీకుటజోద్భవాః. 3౫
వచాహరిద్రాదిగణా వామాతీసారనాశనౌ,
మేదఃకఫాఢ్యపవన స్తన్యదోషనిబర్హణౌ. 3౬

వన, తుంగగడ్డలు, దేవదారు, లేక భద్రమునైలు, శుంరి, అతివన, కర స్కాయ ఇవి వచాదిగణ మనబడును. వసువు, మ్రోనివసువు, అతిమధురము, నక్క తోకపొన్న, కొడిసెపాల, ఇవి హరిద్రాదిగణ మనబడును. వచాదిగణము, హరిద్రాది

గణము అను నీరెండును ఆమాతీసారము, మేదోరోగము, కఫరోగము, స్తన్యదోషము వీనిని హరింపజేయును.

• శ్రీయంగ్వాది - అంబష్టాదిగణ తద్గుణము •

శ్రీయంగుపుష్పాంజనయుగ్మపద్మాపద్మాద్రజోయోజనచల్ల్యనంతా,
*మానద్రుమో మోచరసస్సమంగా పున్నాగశీతం మదనీయ హేతుః.

అంబష్టా మధుకం నమస్కరీనందీవృక్షపలాశకచ్చురాః,
రోద్రం ధాతకిబిల్వపేళికే కట్వంగః కమలోద్భవం రజః. 3౮
గజౌ శ్రీయంగ్మంబష్టాదీ పక్వాతీసారనాశనౌ,
సంధానీయా హితౌ సి త్రే వ్రణానామపి రోపణౌ. 3౯

శ్రేణము, పుష్పాంజనము, శ్రోతోంజనము, సోపీరాంజనము, ఒలితామర, తామరకేసరములు, మంజిష్ఠి, బూరుగుచెట్టు, బూరుగుబంక, మెట్టతామర, పొన్న, చందనము, ఆరెచెట్టు ఇవి శ్రీయంగ్వాదిగణ మనబడును. అంబష్టా (అనగా అంబాశము లేక మయూరశీఖ), అతిమధురము, మెట్టతామర, నందివర్ధనము, మోదుగు, పిన్న రేగటి దూలగొండి, లొద్దుగు ఆరెచెట్టు బిల్వమజ్జ, కోలపొన్న, తామరపువ్వులోని కింజల్కములు, ఇవి అంబష్టాదిగణ మనబడును. శ్రీయంగ్వాదిగణము, అంబష్టాదిగణము అను నీరెండు పక్వాతీసారమును నశింపజేయును. విరిగిన యంగాదుల నొకటిగ జేర్చును. శీతరోగమునందు షష్ఠ్యకర మయినవి. వ్రణము నాచ్ఛును.

ముస్తాదిగణ - తద్గుణము

ముస్తావచాగ్నిద్వినిశాద్వితిక్తాఫల్లాతపాతాత్రిఫలావిషాఖ్యాః,
కుష్మంత్రుటీహైమవతీచయోనిస్తన్యామయఘ్నామలపాచనాశ్చ.

తుంగగడ్డలు, వస, చిత్రమూలము, వసుపు, మ్రానివసుపు, రెండు విధములైన తిక్తలు (అనగా కటుకరోహిణి, కాకతిక్త అనగా గురిజ), జీడి, పార, త్రిఫలములు, తెల్ల అతివస, చెంగల్వకోస్తు, ఏలకలు, తెల్లవస ఇవి ముస్తాదిగణ మనబడును. ఈగణము యోనిరోగమును చనుబాలను హరింపజేయును. మలమును పాకముఁ జేయును.

• న్యగ్రోధాదిగణ - తద్గుణము •

న్యగ్రోధపిప్పలసదాఫలరోద్రయుగ్మం
జంబూద్వయాద్జనకపీతనసోమవల్క్యాః,
†ష్టత్మమ్మవంజలప్రియాలపలాశనందీ

* సాలద్రుమో ఇతి పా. † వృక్షాః ఇతి పా.

అష్టాంగ హృదయము మధుకమ్.

స్వగ్రోధాదిర్గణోప్రణ్య స్సంగ్రహీభగ్నసాధనః,

మేదఃపితృసృతృత్ దాహ యోనిరోగ నిబర్హణః.

౪౨

మట్టి, రావి, మేడి, చెండువిధములైన రోధములు (అనగా లొడ్డుగు, తెల్ల లొడ్డుగు), చెండువిధములైన జంబూవృక్షములు (అనగా అల్లొనేరేడు, కాకినేరేడు) మద్ది, కలురావి, తెలిచండ్ర, జువ్వి, మామిడి, ప్రబ్బలి, మొరలి, మోదుగు, నందివర్ధ నము, రేగు, కడిమి, తుమికి, అతిమధురము, ఇష్టమ్రాను ఇవి స్వగ్రోధాదిగణ మనః బడును. ఈగణముల ప్రణయల నార్చును. మలమును గట్టి పరచును. విరిగిన యంగముల నొకటిగఁజేర్చును. మేదస్సు, పిత్తరక్తము, దష్టి, సర్వాంగతాపము, యోనిరోగము వీనిని హరింపఁజేయును.

— విలాదిగణ - తద్గుణము ౨ —

ఏలాయుగ్మతురుష్కకుష్ఠఫలినీమాంసీ జలధ్యామకమ్

స్పృక్కాచౌరకచోచపత్రతగరస్థాణేయజాతీరసాః,

శుక్తి ర్వాఙ్మఘ్రనఖోమరాహ్వమగురుః శ్రీవాసకం కుంకుమం చండాగుగ్గులు దేవధూపఖిపురాః పున్నాగనాగాహ్వయమ్. ౪౩

ఏలాదికో వాతకఫా విషం చ వినీయచ్ఛతి,

వర్ణప్రసాదనః కంఠూ పిటికా కోతనాశనః.

౪౪

చెండు విధములైన ఏలకలు (అనగా బొంత యేలకలు, పిన్నయేలకలు), తురుష్క మధూపము, చెంగల్వకోష్ఠ, ఫలినీ (అనగా ప్రేంకణము), జటామాంసి, కురువేరు, ధ్యామకము, (అనగా దవదగ్ధకము), గ్గుక్కా, కచోరము, లవంగపుచ్చెక్క, లవంగ పత్రి, గ్రంధితగరము, దవనము, బోశము, శుక్తి, (అనగా నఖము). వ్యాఘ్ర నఖము, దేవదారు, అగరు, శ్రీవాసకము (మడ్డిపాలు), కుంకుమపువ్వు, చండా (అనగా కోవనా), మహిసాక్షి, సర్దరసము, ఖిపురము (కుందురుష్కము) సురపొన్న, నాగకేసరములు ఇవి ఏలాదిగణ మనఃబడును. ఈగణము, వాతము, కఫము, విషము, దురద, పిటిక, కోర రోగము వీనిని హరింపఁజేయును. శరీరమునకు కాంతి నిచ్చును.

— శ్యామాదిగణ తద్గుణము ౩ —

శ్యామా దంతీ ద్రవంతీ క్రముక కుటరణీ శంఖినీ చర్మసాహ్వీ

స్వర్ణక్షీరీ గవాక్షీ శిఖరిరజనకచ్ఛిన్న రోహకరంజాః,

బస్తాంత్రీ వ్యాధిసూతో బహుబహురసస్తీక్ష్ణవృక్షాత్ఫలాని
శ్యామాద్యో హంతిగుల్మం విషమరుచికఫా హృద్రజం మూత్ర
కృచ్ఛ్రమ్ ౪౫

నల్ల తెగడ, నేలదంతి, ఎలుకచెవి, పట్టికాలాధీము, తెల్ల తెగడ, శంఖిని (అనగా పచ్చపు తీగ), చర్మ సాహ్వ్య (అనగా సంబరేణు) దీనినే బ్రాహ్మి యని కొందరు, స్వర్ణక్షీరి (పచ్చని యుష్మైత) తెల్లనిదెన, దీనినే పాపరబుడను యని కొందరు చెప్పెదరు. ఉత్తరేణు, రజనకము (అనగా కంపిల్లకము) తిప్పతీగ, కానుగు, జేల చెఱుకు, వరగోగు పండు, ఇవి శ్యామాదిగణ మనంబడును. ఈగణము గుల్మము, విషము, అరుచి, కఫము, హృద్రోగము, మూత్రకృచ్ఛ్రము పీనిని హరింపజేయును.

— ద్రవ్యలాభమునందు తుల్యద్రవ్య గ్రహణానుజ్ఞ —

త్రయస్త్రింశదితి ప్రోక్తా వర్గాస్తేషు త్వలాభతః,
యుంజ్యాత్తద్విధమన్యచ్చ ద్రవ్యం జహ్యోదయాకాగిమ్. ౪౬

ఇ తైరంగున ముప్పుడిమూడు వర్గములు చెప్పబడినవి. ఈవర్గములలో నేచైన నుండు నొక ద్రవ్యము దొరకని యెడల రసవీర్వనిపాకములవలన తత్పూచనముగ వేరే ద్రవ్యము ఇందు జెప్పబడకుండినను దాని నుపయోగించుకొనవలయును. ఈవర్గములలో జేరియుండు వస్తువులలో నేచైనను ఔషధయోగములకు ఆయుక్తముగ నుండినచో దానిని త్యజించవలయును. (అనగా దోషము, రోగము, రోగి పీరి నపేక్షించి ఏగణము ఒక పురుషునియొక్క ఎట్టివయస్సు ఎట్టికాలమునందు తత్సాధ్యమయిన సకలరోగ శమసార్థంబై యుక్తముగ నుండునో అటువంటి గణములో 1, లేక 2, లేక 3 వస్తువులు దొరకనిచో వానికి సమానమయిన గుణముగల వేరే 1 టి-లేక 2 లేక 3 వస్తువులను జేర్చి యుపయోగింపందగును. అటుగాక సర్వవస్తువులను వేరుగా జేర్చి ప్రయోగింపంజనదు అని తాత్పర్యము.) ఈమర్థమునే —

“సమీక్ష్య దోషభేదాంశ్చ గణాన్ భిన్నాన్ ప్రయోజయేత్,
పుణ్యజ్ఞేత్సాన్ సమస్తాంశ్చ గణాన్ వా వ్యస్తసంహతాన్.”

అనెడి సుశ్రుత పచనమునూడ బోధించుచున్నది. వైచిషేయ వర్గమువలె నిక ననేకవర్గములు గలవు. అయినను వానిలో వైచిషేయ ముప్పుడిమూడు వర్గములే ప్రధానము లని తెలియవరచు నిమిత్తము ఈతంత్రకారుడు “త్రయస్త్రింశత్” అని సంఖ్యాపూర్వకముగ జెప్పియున్నాడు.

— వర్గప్రయోగగుణము —

ఏతే వర్గా దోషదూష్యాద్యపేక్షం

కల్పక్వాథస్నేహలేహ్యాదియుక్తాః,

పానో నన్యైశ్చాసనేంతర్బహిర్వా

లేపాభ్యంతైర్ఘ్నంతి రోగాన్ సుకృచ్చాగ్రైః!

౪౩

వైజ్ఞేషిన్ వర్గములు వైద్యునిచే దోషము, దూష్యము, వయస్సు, బలము, వీని ననుసరించి కల్పము, క్వాథము, స్నేహము, లేహము, కషాయము మొదలగువాని యందును పానము, నన్యము, అనువాసనవస్త్రీ, అంతర్లేపము, బహిర్లేపము, అభ్యంగము మొదలగువానియందును ప్రయోగింపబడినయెడల కష్టసాధ్యముగ నుండు రోగములను గూడ హరింపజేయును.

పంచదశాధ్యాయము, ముగిసెను.

పోడశాధ్యాయము

“ స్నేహస్వేదావనభ్యస్య ” అను వచనప్రకారము స్నేహ స్వేదముల చుపయోగింపక శోధనముఁజేయుట యుక్తము కాదు కావున శోధనాదిగణ సంగ్రహ యాధ్యానంతరము స్నేహస్వేదాధ్యాయముఁ జెప్పబడుచున్నది.

❧ స్నేహవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ❧

సూ. అథాతః స్నేహవిధి మధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యాయః.

ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

శోధనాది గణసంగ్రహాధ్యాయానంతరము స్నేహస్వేదముల చేయక శోధనము చేయ సంభవింపనేరదు. కాబట్టి ఘృతాదిస్నేహవిధులను తెలియచేయునట్టి స్నేహ విధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

❧ స్నేహన - విరూక్షణౌషధ స్వరూపము ❧

గురుశీతసరస్నిగ్ధమందసూక్ష్మమృదుద్రవం,

బౌషధం స్నేహనం ప్రాయో విపరీతం విరూక్షణమ్.

౧

గురువు, శీతలము, సరము, స్నిగ్ధము, మందము, సూక్ష్మము, మృదు, ద్రవము, అను సగుణములతో గూడియుండునట్టి ద్రవ్యము తఱుచుగ స్నేహనౌషధముగ నగును. ఈ గుణములకంటె విరుద్ధమైనగుణములతో (అనగా లఘు, ఉష్ణ, స్థిర, రూక్ష, తీక్షణ, ఘ్న, కఠిన, సాంద్ర గుణములతో) గూడియుండు ద్రవ్యము తఱుచుగ విరూక్షణౌషధముగ నగును. అవనూనె. మేక, తీరము అనుద్రవ్యములు విక్ష్పిరము, ప్రతుదము, మృగము అనుపేరం బఱుంగు వర్గములు. ఇవి లఘువుగ నుండినను స్నేహనౌషధముగ నగును. మల్ల్యములు, మహిషమాంసము ఇవి ఉష్ణముగ నుండినను స్నేహనౌషధముగ నగును. యవలు, అలచందలు ఇవి గురుత్వము, శీతలము, సరత్వము మొదలగు గుణములతో గూడియుండినను విరూక్షణౌషధముగ నగును. కావుననే తఱుచుగ అను ఆర్థమును బోధించెడి ‘ప్రాయః’ అనుపదము మూలశ్లోకమునందు ప్రయోగింపఁబడినది.

❧ స్నేహములలో ఘృతమునకు శ్రేష్ఠత్వము ❧

సర్విర్జ్ఞావసాతైలం స్నేహేషు ప్రవరం మతం,

తత్రాపి చోత్తమం సర్విస్సంస్కారస్యానువర్తనాత్.

౨

క్షీరము, అనూపమాంసము మొదలగు స్నేహద్రవ్యములలో ఘృతము, వజ్ర, వస, తైలము, అనునీ నాల్గుస్నేహములు శీఘ్రకారిత్వగుణము గలవియగుటంజేసి మిగుల శ్రేష్ఠంబులు. మఱియు నానాలుగింటిలో ఘృతము సంస్కారగుణముల ననుసరించి యుండుటవలన మిగుల శ్రేష్ఠమైనది.

“సంస్కారస్యానువర్తనాత్”

అనువదనప్రకారము ఘృతము సంస్కారగుణముల ననుసరించు పక్షములో మిరియములు, చిత్రమూలము మొదలగు ద్రవ్యములతోకూడ సంస్కారము చేయబడిన ఘృతమునకు శైత్యాదిగుణములు లేకుండునటుల సంధించుచుగదా, అటుల నా ఘృతమునకు శైత్యాది గుణములు నశించి ఉష్ణము మొదలగు గుణములు గలుగుట ప్రత్యక్ష విరుద్ధము. కాబట్టి ఘృతము సంస్కారగుణముల ననుసరించుననుట అయ్యుక్తమనే శంక గలుగును. అయితే ఘృతము స్వగణమైన శైత్యాదిగుణములను వదలక సంస్కారగుణములనుకూడ ననుసరించుచు నితర ద్రవ్యగుణములచే చెరువబడకుండుటంజేసి యిది సర్వస్నేహములో శ్రేష్ఠంబైనది. కాబట్టి ఘృతమునకు “సంస్కారస్యానువర్తనాత్” అని చెప్పియుండుట యుక్తము. తైలము, వస, వజ్ర అనునవియైననో సంస్కారపక్షముచే తమగుణములను వదలి సంస్కారగుణము ననుసరించును. ఈవిషయములో చందనాది తైలము దృష్టాంశముగ నుండును మఱియును తైలాదిగుణములు ఇతర ద్రవ్యములచే చెరువబడుటవలన ఘృతము నకంటె తైలాది లగు నికృష్టంబులు. కాబట్టి ఘృతసాధ్యములగు నాత పిత్త జ్వరాదిరోగములయందు తైలము చెరువుచేయును. కావున నది యాషధముగ తంత్రకారులచే నంగీకరింపఁడడయ్యె. తైలసాధ్యముగు రోగములయందు రోగశమనార్థమై తచ్ఛాంతికరమైన ద్రవ్యములచే సంస్కారము చేయబడిన ఘృతము చెరువుకు హేతువుగ నుండకుండుటంజేసి యిది యాషధముగ తంత్రకారులచే నంగీకరింప బడియున్నది. కావుననే సర్వస్నేహములలో ఘృతమే మిగుల శ్రేష్ఠంబైనది.

“మాధుర్యాదవిదాహిత్యా జ్జన్తాద్యావచ్చశీలతాత్”

ఘృతము మాధుర్యముగ నుండుటవలనను, విదాహకారి కాకుండుటవలనను, జన్తము మొదలగునీ అభ్యసించబడి యుండుటవలనను అన్నిటిలోను శ్రేష్ఠంబైనది.

— ఘృతాదులకు పిత్తహరత్వగుణము —

పిత్తఘ్నస్తేయథాపూర్వమితరఘ్నాయథోత్తరం,

వైజ్ఞేయఘృతము, వజ్ర, వస, తైలము, అను నీనాల్గు స్నేహములలో యథా పూర్వమునం దుండునవి (అనగా ఒక్కొక్కదానికంటె ముందుండునవి) యథాక్రమముగ పిత్తమును విశేషముగా హరింపజేయును. (అనగా వస పిత్తమును హరింపజేయు నని

యను, మజ్జ దానికంటె విశేషముగా పితృముచ హరింపజేయుచుండును, ఘృతము అన్నిటి కంటె విశేషముగా పితృముచ హరింపజేయుచుండును భావము.) పూర్వోక్త చతుర్విధస్నేహములలో యథోక్తరముగ నుండునని (అనగా ఒక్కదానికంటె ఉత్తరము నుండుండునని) యథాక్రమముగ వాతకఫములను విశేషముగా హరింపజేయును. (అనగా మజ్జ వాతశ్లేష్మములను హరింపజేయు ననియును, దానికంటె విశేషముగా వస వాతక ఫములను హరింపజేయుననియును, తైలము అన్నిటికంటె విశేషముగా వాతశ్లేష్మములను హరింపజేయు ననియును భావము.) “ఇతరఘ్నాః” అను సామాన్యశబ్దము ప్రయోగించి లడి యుండినను శ్లేష్మరోగములలో స్నేహము నిషేధింపబడి యుండుటవలన ప్రకృతము నందు “ఇతరఘ్నాః” అనుపదమునకు వాతహర మనియే యర్థము చేయవలయు నని కొందరు వ్యాఖ్యానము చేయుచున్నారు.

— ఘృతాదులకు గురత్వము —

ఘృతాతైలం గురు వసా తైలాన్నజ్ఞా తతోఽపి చ. 3

ఘృతమునకంటె తైలము మిగుల గురువుగ నుండును. తైలమునకంటె వస మిగుల గురువుగ నుండును. వసకంటె మజ్జ విశేషముగా గురుతరముగ నుండును.

— యమకాదిస్నేహవివరము —

ద్వాభ్యాం త్రిభి శ్చతుర్భిస్తైర్యమకస్త్రినృతో మహాః,

రెండు స్నేహములు చేరినయెడల యమక మనబడును. మూడు స్నేహములు చేరినయెడల త్రివృత మనబడును. నాలుగు చేరినయెడల మహాస్నేహ మనబడును. రెండు స్నేహములు జేరునట్టి క్రమం బెట్లనగా—ఘృతము వస, ఘృతము తైలము, ఘృతము మజ్జ అని తెలియవలయును. ఇట్లునే 3, 4, స్నేహములు చేరునట్టి క్రమమునుకూడ బుద్ధిమంతులగువారు ఊహించుకొనవలయును.

— స్నేహకర్తయందర్థము —

స్వేద్యసంశోధ్యమద్యస్త్రీవ్యాయామాసక్తచింతకాః. ౪

వృద్ధబాలాబలకృశా రూక్షాః షీణాస్తరేతసః,

వాతార్తస్యందతిమిరదారుణప్రతిబోధనః. ౫

స్నేహ్యః

స్వేద్యుడు (అనగా స్వేదమున కర్తుడు), సంశోధ్యుడు (అనగా శోధనార్తుడు), మద్యము, స్త్రీ, వ్యాయామము, వీనియందు విశేషముదా నాసక్తి గలవాడు, ఎల్లప్పుడు చింతతో గూడి యుండువాడు, వృద్ధులు, బాలురు, దుర్బలులు, కృశులు, రూక్షమైన

శరీరము కలవారు, రక్తము తయించినవారు, శుక్రక్షయముగలవారు, వాతపీడితులు, ప్రాణోబంధముగలవారు, తిమిర మను శేత్రరోగముగలవారు, కడుకప్తముమీద శేత్రములు తెరిచిచూచువారు వీరలు స్నేహకర్తృత ఆర్తులుగ నుండెదరు.

— శ్లో సేహకర్తృ నర్తులు ౧—

నత్యతిమందాగ్నితీక్ష్ణాగ్నిస్థూలదుర్బలాః,
 ఊరు స్తంభాతిసారామగళరోగగరోదరైః. ౬
 మూర్ఛాచర్మదర్శరుచిశ్లేష్మతృష్ణామదైశ్చ పీడితాః,
 అపప్రసూతా యుక్తే చ నశ్యే వస్తా విరేచనే. ౭

మిక్కుటముగ మందాగ్నిగలవారు, అతితీక్ష్ణాగ్నిగలవారు, అతిస్థూలురు, అతిదుర్బలులు, ఊరు స్తంభము, అతిసారము, అమదోషము, కంఠరోగము, విషము, ఉదరరోగము, మూర్ఛ, వాంతి, అరుచి, శ్లేష్మము, దష్టి, మద్యము, వీనిచే పీడింపబడినవారు, గర్భస్రావమైన యాడుచి, వీరలు స్నేహకర్తృ కనర్తులుగ నుండెదరు. మఱియును నస్య, వస్త్ర, విరేచనకర్తృలు చేయుచుగొనినవారందరు స్నేహకర్తృ కనర్తులుగ నుండెదరు. స్నేహకర్తృమనచే అతితీక్ష్ణాగ్ని గలవానికి మిక్కుటముగ అగ్నివృద్ధిజెందును అతిస్థూలునికి అగ్ని, మేదస్సు అనని రెండును వృద్ధి చెందును. అతిదుర్బలునికి జీర్ణశక్తిలేకండటవలన స్నేహదోషము గలుగును.

— శ్లో శుకప్రయోగార్తులు ౧—

తత్ర ధీస్త్వతిమేదాగ్నికాంక్షణాం శస్యతే ఘృతం,
 బుద్ధి, స్త్వతి, మేధ, అగ్నిబలము, వీని నపేక్షించువారికి వైజెషిన్ స్నేహము లగాఁ గుఱుము మిగుల ప్రశస్తమైనది.

— శ్లో తైలప్రయోగార్తులు ౧—

గ్రంథినాడీకృమిశ్లేష్మమేదోమారుతరోగిషు
 తైలం లాఘవదార్ధ్యార్థిభిర్రూరకోష్ఠేషు దేహిషు, ౮
 గ్రంథిరోగము, నాడీరోగము, కృమిరోగము, శ్లేష్మరోగము, మేదోరోగము, వాతరోగము, ఇవి గలవారికి; శరీరలాఘవము, దార్ధ్యము, వీని నపేక్షించువారికిని, రూరమైనకోష్ఠముగల ప్రాణులకును; తైలము ప్రశస్తమైనది.

— శ్లో మజ్జాదిప్రయోగార్తులు ౧—

వాతాతపాధ్వ * భారస్త్రీవ్యాయాషణీణధాతుషు.
 రూక్షశ్లేశక్షమాత్యగ్నివాతావృతపథేషుచ, ౯

* భాష్యస్త్రీ ఇతిషా.

శేషా

వాతము, ఎండ, మార్గసంచారము, భారమును మోయుట, స్త్రీసంగమము, వ్యాయామము, వీనిచే ధాతువు తీయించినవారికిని, రూక్షశరీరులకును, స్వేదముల నోర్పు వారికిని, అత్యగ్నికలవారికిని, వాతముచే నడ్డగింపబడిన స్రోతస్సులు కలవారికిని, తక్కిన వుజ్జ, వస అను సీరెండు స్నేహములు ప్రశస్తంబులు.

—● సంధిరోగాదులయందు వసాప్రయోగము ౧—

వసా తు సంధ్యస్థిమర్తకోష్ఠదుజాసు చ.

౧౦

తథా దగ్ధాహతభ్రష్టయోఃకర్ణశిరోరుజి,

సంధి, అస్థి, మర్తము, శోష్ణము వీనియందు జనించుచుండు రోగములయందును, దగ్ధరోగము, అహతరోగము, భ్రష్టయోనిరోగము, కర్ణరోగము, శిరోరోగము మొదలగువానియందును వస నుపయోగించుట మిగుల ప్రశస్తంబు.

—● కాలభేదముచే స్నేహోపయోగక్రమము ౧—

తైలంప్రావృషి వర్షాంతే సర్పిరన్యో తు మాధవే

౧౧

తైలము వర్షాకాలమునందే ప్రశస్తము ఘృతము వర్షాకాలముయొక్క ఆంతమునందే ప్రశస్తము. చన, వజ్జ అను సీరెండును వసంతకాలమునందే ప్రశస్తములు.

ఋతౌ సాధారణే స్నేహః శస్తోహ్ని విమలే రహ,

సాధారణమున ఋతువులో (అనగా శ్రావణాదిమాసములయందు) నూర్చుడు మేఘాదులచే గవ్వబడక బాగుగ ప్రకాశించుచుండునపుడు తైలము మొదలగు స్నేహములు సంశోధనమునకు ముందుగ నుపయోగించుట ప్రశస్తము.

—● శీతకాలమునందు తైలానుజ్ఞ ౧—

తైలంత్వరాయాంశీ తేఽపి

రోగచికిత్సకు యుక్తమైనకాలములో స్నేహక్రియ చేయవలసిన అవశ్యకము కలిగి యుండినయెడల శీతమయిన హేమంత శిశిరఋతువులయందును సంశోధనమునకు మున్ను స్నేహకర్తయందు తైలము ప్రశస్తముగ నుండును. కావున నాకాలమునందు ఇతరస్నేహములు అప్రశస్తంబులు.

—● గ్రీష్మకాలమునందు ఘృతానుజ్ఞ ౧—

ఘృతేఽపి చ ఘృతం నిశి.

౧౨

నిశ్యేవ పితై పవనే సంసర్గే పితృవత్యపి,

పిత్రముగాని, లేక పిత్రమువలనగలిగిన రోగముగాని, లేక వాతముగాని, లేక వాతమువలన గలిగినరోగముగాని ప్రకోపించి స్నేహకర్తచే సాధ్యముగ నుండునపుడు ఘృతమును గ్రీష్మఋతువునందును రాత్రులయందు నుపయోగింపందగును. అయితే గ్రీష్మ

బుతువునందు ఘృతమును మధ్యాహ్నమునం దుపయోగింపం జనదు. అటులనే పితృధిక్యముగల వాతపిత్తసంస్థముగాని, లేక క్షేష్ఠపిత్తసంస్థముగాని, లేక యారెంటియొక్క సంస్థమువలనగలిగిన రోగముగాని ప్రకొపించి స్నేహకర్తచే సాధ్యముగ నుండునపుడు గ్రీష్మకాలమునందుకూడ రాత్రులయందే ఘృతము నుపయోగింపవలయును. తైలము, వస, మజ్జ, వీనిని గ్రీష్మకాలములో నుపయోగింపం జనదు.

❖ విరుద్ధకాలమునందు తైలాదుల నుపయోగించుటవలన జనించు రోగములు. ❖

నిశ్చయ్యథా వాతకఫాద్రోగాః స్యుః పిత్తతో దివా. ౧౩

పైజెప్పిన క్రమమునకంటె వేరువిధముగ జేసినచో (అనగా శీతకాలములో రాత్రియందు ఘృతమును ప్రయోగము జేసినయెడల) వాతకఫమువలన రోగములు గలుగును. అటులనే గ్రీష్మకాలములో మధ్యాహ్నమునందు తైలమును ప్రయోగము జేసినయెడల పిత్తమువలన రోగములు గలుగును. వస, మజ్జ, అనునీరెంటియొక్క స్వరూప మిట్టిదని నిశ్చయింపబడి యుండనందువలన వానియొక్క ఉపయోగక్రమము ఉష్ణకాలమునందును, శీతకాలమునందును చెప్పబడి యుండలేదు. అయిన నుపయోగపరచవలసిన రూపశ్లోకము కలగునపుడుమాత్రము వాని యుపయోగక్రమము తంత్రకారులచే చెప్పబడియున్నది.

అయినను —

“యథాసత్త్వం తు తైత్తోష్ణే నసా మజ్జోస్తు నిర్దిశేత్”

అనువచనప్రకారము ఆయాజంతువుల ననుసరించి వస, మజ్జ వీనియొక్క తైత్తోష్ణములను తెలిసికొనవలయునని తంత్రాంతరిములయందు చెప్పబడి యున్నది. ఏజంతువునకు ఏగుణము చెప్పబడి యుండునో అగుణము కల్గియుండును కావున జంతుగుణములబట్టి వసగుణముల నిర్ణయించునది యని భావము.

❖ స్నేహప్రయోగక్రమము ❖

యుక్త్యావచారయే త్స్నేహం భత్యుద్యన్నేన వస్త్రీభిః,

నస్యాభ్యంజనగంధూపమూర్ధకణ్ఠాక్షితర్పణైః. ౧౪

మాత్ర, కాలము, క్రియ, భూమి, దేహము, దోషము, ఈస్వభావముగల యోగముచే ఘృతము మొదలగు స్నేహములను భక్ష్య, భోజ్య, లేహ్య, పేయ రూపమైన యన్నము తోడను, వస్త్రీకర్త (అనగా నిరూపావస్త్రీ, అనువాసనవస్త్రీ, ఉత్తరవస్త్రీ) తోడను, నన్యము, అభ్యంజనము, గంధూపము, శిరోవస్త్రీయను పేరం బరంగు మూర్ధతర్పణక్రియ, కర్ణపూరణమును పేరం బరంగు కర్ణతర్పణక్రియ, తర్పణ పుటపాకాదియందు చెప్పబడిన అక్షితర్పణక్రియ, ఇవి మొదలగు వానితోడను ఉప

యోగింపవలయును. భక్త్యము అనగా శకాంకకీరణము మొదలగునవి యని యర్థము. అని శబ్దమువలన,—

“ఓదనశ్చ విలేపీ చ రసో మాంసం పయో వధి,
యవాగూన్యూపకాశే చ యూషః కాంబళికః ఖలః.
స క్తన స్తలిపిష్ఠం చ మద్యం లాశాస్తథైవ చ,
భక్త్యమభ్యంజనం వక్తి స్తథైవో క్షరవ స్తయః.”

అనెడి చరకవచనమునఁజెట్టి అన్నము, విలేపి, మాంసరసము, మాంసము, తీరము, పెరుగు, యవాగు, సూపము, కాశము, యూషము, కాంబళికము, ఖలము, క్షత్తప్త, తిలపిష్ఠము, మద్యము, వరిపేలాలు, భక్త్యము, అభ్యంజనము, వక్తికర్త, క్షరవ స్తి కర్తలు ఇని మొదలగువానిని గ్రహించికొనవలయు నని తాత్పర్యము.

—● స్నేహమునకు అరువది నాలుగు విచారములు —●

రస భేదైకకత్వాభ్యాం చతుష్వప్తిర్విచారణాః,

స్నేహస్యాన్యాభిభూతత్వాదల్పత్వాచ్చ క్రమాత్ స్మృతా .

“ఏకైకహీనా” ఇత్యాది శ్లోకములచే రసభేదియాధ్యాయమున చెప్పబడిన అరువదిమూడుసంఖ్యగల రసభేదములతో చేర్చి ప్రయోగింపబడు స్నేహములు అరువదిమూడును, రసములతో చేర్చక కేవలస్నేహముగ నుపయోగింపబడునది యొక టియు జేరి స్నేహప్రయోగములు అరువదినాలుభేదములు కల్గియుండును భక్త్యము మొదలగు అన్నముతోడను, రసభేదముతోడను, మూర్ధకర్ణ అక్షిరృణముతోడను ప్రయోగింపబడు వైచెప్పిన 64 స్నేహములు యథాక్రమముగ అన్యాభిభూతమై యుండుటవలనను (అనగా బహువిధమైన భక్త్యైకలచేతను, రసభేదములచేతను అభిభూతమైయుండుటవలనను) మూర్ధాక్షితర్పణాదిక్రియలయందు స్వల్పముగ నుపయోగించుటవలనను, పానమునం దధికముగ నుపయోగించునటుల మూర్ధాక్షితర్పణాదిక్రియలయందుపయోగించుట కసాధ్యముగి నుండుటవలనను వైచెప్పిన 64 విధములైన స్నేహప్రయోగములకు విచారణ లను సామము కలిగినదని ఆయుర్వేదకర్తలచే చెప్పబడి యున్నది.

—● అచ్చపేయస్నేహమునకు విచారణాసంఖ్యాభావము —●

యథోక్తహేత్వభావాచ్చ నాచ్చపేయో విచారణా,

స్నేహమునకు విచారణ యనుసంజ్ఞ కలుగుటకై వైనచెప్పియుండు హేతువులు అచ్చపేయ మనుస్నేహమునందు లేకుండుటవలన (అనగా అచ్చపేయ మను స్నేహము దేనితోజేర్చక విశేషముగ నుపయోగింపబడుటవలన) ఆ అచ్చపేయ మను

స్నేహమునకు విచారణ యను సంజ్ఞ కలుగనేరదు. అచ్చపేయ మనగా ఇతరవస్తువుల సంబంధములేని స్నేహమును పానముచేయుట యని యర్థము. అయితే శిరోవస్త్యాది తర్పణక్రియతో నుపయోగింపబడు కేవల స్నేహోపయోగమునకు విచారణయనుపేరు కలుగును. కాబట్టి వస్త్యాదులయం దుపయోగింపబడు కేవలస్నేహమునకు విచారణ యనుసంజ్ఞ గలుగు ననియు, కేవల స్నేహపానమునకు విచారణ యనుసంజ్ఞ గలుగ నేరదనియు చెప్పియుండుట వరస్పరవిరుద్ధముకాదు.

—అచ్చపేయస్నేహమునకు శ్రేష్ఠత్వము—

స్నేహస్య కల్పస్య శ్రేష్ఠః స్నేహకర్తాశు సాధరాత్. ౧౬

అచ్చపేయ ము స్నేహప్రయోగము స్నేహకృత్యమై తర్పణ మార్దవాదులను శీఘ్రముగ కలుగజేయుటవలన మిగుల శ్రేష్ఠంబైనది.

—స్నేహ త్రివిధమాలా లక్షణము—

ద్వాభ్యాం చతుర్భిరష్టాభిర్యామైర్జీర్ణంతి యాః క్రమాత్,
ప్రాస్వమధ్యోత్తమా మాత్రాస్తాస్తాభ్యశ్చ ప్రసీయసీమ్. ౧౭
కల్పయేద్వీక్ష్య దోషాదీక ప్రాగేవ తు ప్రసీయసీమ్,

ప్రయోగింపబడిన స్నేహముయొక్క యేమాత్ర జారరాగ్ని సంయోగముచే రెండుయామములకాలమునకు జీర్ణమును చెందునో అది ఆస్నేహమునకు ప్రాస్వమాత్రయనబడును. స్నేహముయొక్క యేమాత్ర జారరాగ్నిసంయోగముచే నాల్గు జాములకాలమునకు జీర్ణమును జెందునో అది ఆస్నేహమునకు మధ్యమమాత్ర యనబడును. స్నేహముయొక్క యేమాత్ర యెనిమిదిజాముల కాలమునకు జీర్ణమగునో అది ఆస్నేహముయొక్క ఉత్తమమాత్ర యనబడును.

వైచేషిణ ప్రాస్వ, మధ్య, ఉత్తమ మాత్రలకంటె మిగుల తక్కువగ నుండు మాత్రను (రెండు యామములలో జీర్ణమగుమాత్ర కంటె తక్కువయైన కాలమున జీర్ణముగ మిక్కిలి ప్రాస్వమైనమాత్రను) వైద్యుడు నిశ్చయించుకొనవలయును. దోషము, ఔషధము, దేశము, కాలము, బలము, శరీరము, ఆహారము, సత్త్వము, సాత్త్వము, ప్రకృతి ఇవి మొదలగువానిని బాగుగ నాలోచించి తెలిసికొనబడని ఔషధముగల పురుషునియందు ఉత్తమమాత్రా విషయములో

ప్రాస్వముగ నుండునట్టి మాత్రను ప్రయోగింపవలయును. పిదప ప్రాస్వమాత్రను దానికి పిదప మధ్యమమాత్రను దానికీపిదప ఉత్తమమాత్రను ప్రయోగింపవలయును. ఇటులనే మధ్యమమాత్రావిషయమునందును, ప్రాస్వమాత్రా విషయమునందును తొలుత మిగుల ప్రాస్వమైన మాత్రనే ప్రయోగింపవలయును. అటు కాదేని బలవత్తరమైన యాపత్తు కలుగును.—

“అజ్ఞాతకోష్ఠే హి బహుః పుర్యాజ్జీవికసంశయమ్.”

తెలిసికొనబడని కోష్ఠము గలపురుషునియందు ప్రయోగింపబడిన ఉత్తమమైనమాత్ర ఆమశుజానికి ప్రాణసంశయమును కలుగజేయును, అని అజ్ఞాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడి యున్నది. రెండు పలములు ప్రాప్తమాత్రయని, నాల్గు పలములు మధ్యమమాత్రయని, ఆరు పలములు ఉత్తమమాత్రయని కొందరు వచించెదరు. జారరాగ్నియొక్క శక్తి నినుసరింపక ప్రయోగింపబడిన స్నేహమాత్ర ఆపత్తును కలుగజేయును. కావున సిగ్రంధకర్త వైచెప్పిన పలప్రమాణమును మాత్రగ సంగీకరించలేదు. ఇటులనే పలప్రమాణము మాత్రయనట చరకాచార్యునికి అనభిమతము. అనగా సమ్యక్ము కాదని భావము.

ఇందుకు ప్రమాణము చరకమునం దిట్లున్నది.

“అహోరాత్రమహాకృత్స్న మర్థాహం చ ప్రతీక్ష్యతే,

ప్రధానా మధ్యమా ప్రాస్తా స్నేహమాత్రా జరాం ప్రతి.”

ఉత్తమమైన స్నేహమాత్ర ఒక అహోరాత్రమును, మధ్యమమైన స్నేహమాత్ర పూర్ణమైన ఒక అవాస్సును, ప్రాప్తమైన స్నేహమాత్ర అరదినమును జీర్ణమును గురించి ప్రతీక్షించుచుండును.

— శోధనస్నేహప్రయోగక్రమము ౨ —

హ్యస్తనే జీర్ణ ఏవాన్నే స్నేహోచ్ఛశ్శుద్ధయే బహుః. ౧౮

ముందుదినమున భుజింపబడిన యాహారము బాగుగ జీర్ణమైనతోడనే శోధనార్థము ఉత్తమమాత్రతో గూడియుండునట్టి కేవలస్నేహమును పానమున పుష్కయోగిం చుట ప్రశస్తమైనది. “జీర్ణఏవాన్నే” అనగా అన్నము జీర్ణమైనతోడనే యనిచెప్పి యుండుటవలన అన్నమునం దిచ్చ గలుగు కాలములూ శోధనార్థము స్నేహపానము చేయం జనదని స్పష్టమగుచున్నది. అన్నమునం దిచ్చ కలుగు కాలములూ (అనగా ఆకలి కలిగి యుండునపుడు) పానము చేయబడిన స్నేహము జారరాగ్ని దీప్తముగనుండుటవలన శోధనరూపమైన కార్యమును చేయకయే అలికిప్రముగ జీర్ణమును జెందును. ఆకలితో గూడి యుండువానికి కఫము కొరవడి యుండును. కాబట్టి వమనముకూడ చేయింపంజన దని సూచించు నిమిత్తమే “జీర్ణ ఏవాన్నే” అని గ్రంథకారుడు ఏవకారమును చెప్పి యున్నాడు.

— శమనస్నేహప్రయోగక్రమము ౩ —

శమనః త్సుద్వతోఽనన్నో మధ్యమాత్రశ్చ శస్యతే,

శమనరూపమైన స్నేహమును (అనగా రోగశమసార్థ ముపయోగించబడు స్నేహమును) ఆకలి గలిగి యుండునపుడు భక్ష్యాద్యాహార రహితముగ మధ్యమహస్తచే ప్రయోగించుట ప్రశస్తము. భుజించిన యన్నము జీర్ణమును జెందినతోడనే ఆకలి కలుగ కుండునపుడు శోధనరూపమైన స్నేహమును ప్రయోగించునటుల శమనరూపమైన స్నేహమును ప్రయోగించుజనదు. ప్రయోగించినచో అట్టిచదువుమునందు ప్రోతోమార్గములు కఫముచే వ్యాప్తమై యుండుటవలన నా శమనస్నేహము సర్వశరీరమునందు వ్యాపించ నేరదు. అందువలన నా స్నేహము అచ్చటచ్చటనుండు దోషములను శమనము జేయుటయం దనమర్థంబుగ నగును.

మఱియు నా శమనరూపస్నేహమును బాగుగ నాకలి గలిగియుండు కాలమునందే ప్రయోగించినయెడల నది సర్వశరీరమునందు వ్యాపించి యచ్చటచ్చట స్రోవమును జేందియుండు దోషములను శమనము జేయును. కాబట్టి విశేషముగా ఆకలి గలుగు కాలమునందు శమనరూపమైన స్నేహమును ప్రయోగించుట మిగుల ప్రశస్తమైనదని తేలియవరదుటకై “క్షుద్వతః” అపదము ప్రయోగించబడినది.

శమనరూపమైన స్నేహవిషయములో ఉత్తమమైన మాత్ర ప్రయోగించబడినయెడల స్నేహపానదినానంతరము పథ్యము చేయవలయును. మరుదినమునందు మరల స్నేహప్రయోగమును చేయవలయును. మరుదినమునందు పథ్యము నాచరించవలయును. మధ్యమహస్తను ప్రయోగించినయెడల లఘుభోజనము చేయువానికి ఒక యామకాలములో ఆన్నమునం దిచ్చ కలుగ నేరదు. రాత్ర్యారంభమునందు (అనగా రాత్రియొక్క పూర్వభాగమునందు) స్నేహపానము చేయవలయునని రాత్రియందర్థయామము గతించిన పిదప రసప్రాయముగ నుండుభోజనమును స్వల్పముగ భుజింపవలయును.—

“ఉపచారస్తు శమనే కార్యః స్నేహోవిరిక్తవత్”

అని యీతంత్రకారుడే శమనరూపస్నేహమునందు స్వల్పభోజనమే ధ్యాయకార్యని చెప్పబోవుచున్నాడు—

“పరిషిచ్ఛ్యాద్భిరుష్ణాభి ర్జీర్ణ స్నేహం తతః పరమ్,

యవాగూం పాయయేదుష్ణామక్లిన్నామల్పతండులామ్.

పేయో యూషో రసో వా స్యాదకృతస్సౌరభాయంతః,

కృతో వాప్యల్పసర్పిహ్నో విలేపీ వా విధీయతే”

శమనరూపమైన స్నేహము జీర్ణమైన పిదప స్వల్పముగ నుష్ణాదకమును పానముచేసి పిదప నోకింతదియ్యుముతో గూడినదియును, అక్లిన్నముగ నుష్ణముగ నుండునదియునైన

యవాగును పానము చేయించవలయును. మఱియు అకృతమైన మూషమునుగాని, లేకమాంసరసమునుగాని పానము చేయించవలయును. స్వల్ప పృథక్ముతోగూడియుండు కృతరసముగాని లేకవిలేపిగాని, ప్రశస్తమైనది అని సుశ్రుతమునందు చెప్పబడియున్నది.

— ౧౭ బృంహణస్నేహప్రయోగక్రమము ౧౬ —

బృంహణో రసమద్యాద్యైస్సభక్తోఽల్పః

బృంహణరూపమైన స్నేహమును మాంసరసము, మద్యము మొదలగువాని తోడను, అన్నముతోడను మిగుల హస్తమాత్రగ ప్రయోగించుటయే ప్రశస్తము. మూలశ్లోకమునందు “రసః” అని సామాన్యముగా జెప్పియుండినచు, —

“రస ఇత్యవిశేషాక్తౌ జ్ఞేయౌ మాంసభవో రసః”

అనెడి తుత్రాంతరవచనమునపట్టి “రసః” అనుశబ్దమునకు మాంసరస మని యర్థము. మద్యాది యను అనిశబ్దమువలన ద్రవస్వరూపమైన తీరము, ఖండము మొదలగునవి గ్రాహ్యములు.

— ౧౮ బృంహణస్నేహోద్ధలు

హితస్య చ

౧౯

బాలవృద్ధపిపాసార్తస్నేహద్విజ్ఞాద్యశీలిషు,

స్త్రీస్తేహస్థిత్యచందాగ్నిసుఖితక్లేశభీరుషు,

౨౦

మృదుకోష్ఠాల్పదోషేషు కాలే చోష్ణే కృశేషు చ,

బాలురు, వృద్ధులు, దప్పిచేపీడితులు, స్వభావముగనే స్నేహమును దేవించు వారు, సర్వదా మద్యపానము చేయువారు, స్త్రీలయందు చెల్లవుడు నాసక్తి గలవారు, స్నేహమునందు చెల్లవుడు నాసక్తి గలవారు, అగ్నిమాంద్యము గలవారు, సుఖమును జెంది యుండువారు, క్లేశకరమైన వ్యాపారములచే భయమును జెందువారు, మృదువైన శోషము గలవారు, స్వల్పమైనదోషము గలవారు, కృతులు, వీరలకు వైచెప్పిన బృంహణ స్నేహము హితకరముగ నుండును. మఱియు నది ఉష్ణకరమైన గ్రీష్మాదికాలములయందును హితకరమైనది.

— ౧౯ బృంహణస్నేహప్రయోగ ఫలము ౧౭ —

ప్రాజ్ఞధ్యోత్తరభక్తోఽసావధో మధ్యోర్ధ్వదేహజాః.

౨౧

వ్యాధీగ్ జయేద్బలం కుర్యాదంగానాం చ యథాక్రమం,

అబృంహణస్నేహమును ఆహారమునకున్న పూర్వకాలమునందును, మధ్యకాలము నందును, ఉత్తరకాలమునందును ప్రయోగించినయెడల యథాక్రమముగా అభోదేహము,

మధ్యదేహము, ఊర్ధ్వదేహము వీనియందు గలిగియుండు వ్యాధులను హరింప చేయును. (అనగా భోజనాత్పూర్వము ప్రయోగింపబడిన స్నేహము అధోదేహము నందు జనించి యుండువ్యాధులను, భోజనమధ్యమునందు ప్రయోగింపబడిన స్నేహము మధ్యదేహమునందు జనించుచుండు వ్యాధులను, భోజనోత్తరము ప్రయోగించబడిన స్నేహము ఊర్ధ్వదేహమునందు జనించి యుండువ్యాధులను హరింపజేయు ననిభావము.

మఱియు నాస్నేహము యథాక్రమముగ అధోభాగము, మధ్యభాగము, ఊర్ధ్వభాగము వీనియందలి అంగములకు విశేషముగా బలమును కలుగజేయును. (అనగా భోజనాత్పూర్వము ప్రయోగింపబడిన స్నేహము అధోభాగమునందలి శరీరావయవములకును, భోజనమధ్యమునందు ప్రయోగింపబడిన స్నేహము మధ్యభాగమునందలి శరీరావయవములకును, భోజనోత్తరము ప్రయోగింపబడిన స్నేహము ఊర్ధ్వభాగము నందలి శరీరావయవములకును బలమును కలుగజేయునని భావము).

“మారులేభృథికే సర్విస్సదా సలవణం హితమ్,

కేవలం చాధికే పిత్రే కఫే సత్యైషణం కథా.”

అనువాక్యముచేత ఆయాదోషము ననుసరించి నియమము చెప్పబడినది. వాతము అధికముగ నుండునపుడు లవణముతోగూడియుండు ఘృతము హితకరము. పిత్తము అధికముగ నుండునపుడు కేవలఘృతము హితకరము. కఫము అధికముగ నుండునపుడు త్రికటుకములతోగూడియుండు ఘృతము హితకరమని తాత్పర్యము.

—ॐ అచ్చపేయస్నేహనుపాన క్రమము ॥—

వార్యష్టమచ్ఛేదనుపిబేత్ స్నేహే తత్సృజపక్తయే. ౨౨

ఆస్యోపలేపశుద్ధ్యై చ తా వరారుష్కరే న తు,

జీర్ణాజీర్ణవిశంకాయాం పునరుష్ణోదకం పిబేత్. ౨౩

తేనోద్గారవిశుద్ధిః స్యాత్తతశ్చ లఘుతా రుచిః,

అచ్చపేయమను స్నేహమును ఉత్తమ, మధ్యమ, ప్రాస్వమాశ్రలచే నుపయోగించునపు డవి సుఖముగ పాకము జేందుటకును, ఆ స్నేహలేపముతో గూడియుండు నోటియొక్క శుద్ధికిరకును పిదప ఉష్ణోదకమును పానము చేయవలయును. తువర సంబంధమైన తైలమును, భిల్లాతకతైలమును, అచ్చపేయముగ ప్రయోగించునపుడు అపి రెండును ఆత్మ్యష్టవీర్యము గలవియగుటవలన పిదప నుష్ణోదకమును పానము చేయవలయును. స్నేహమును పానముచేసి చిరకాలమయిన పిదప, జీర్ణాజీర్ణమును గురించి సంశయము కలుగుచున్నచో నుష్ణోదకమును పానము చేయవలయును, అటుల చేసినయెడల

ఉద్ధారమిత్తుది లేవరహితముగ లేచువులు కలుగును. దానిచే స్నేహపాదము కేరకనానికి అధికమయిన శరీరలాఘవంబును రుచియు కలుగును.

“తతో గురుప్రావరణో నివాతే శయనే స్థితః,
చరణాంతం ప్రతీక్షేత శృష్యవష్ట్యావారిణః.
శిరోరుగ్భ్రమనిష్ఠీవమూర్ఖాదాహారుచిక్షమైః,
జానీయాద్భేషజం జీర్ణజీర్ణం తచ్ఛాంతిలాఘవాత్,
అనులోమానిలస్సాన్ధ్యక్షుత్తృష్ణోద్ధారశుద్ధిభిః”

స్నేహపాదానంతరము దర్శమైనదుప్పటిని కప్పకొని గాలిలేవండునట్టి శయనమునందు పరుండి దప్పి కలుగునపుడు అచుష్టమైన జలమును స్వల్పముగ పానము చేయుచు జీర్ణమగువరకు నిరీక్షించుచుండవలయును. లేలనొప్పి, భ్రమ, నిష్ఠీవము, మూర్ఖ, తాపము అరుచి, క్షమము ఇవి గలిగినయెడల నాయాషధము అజీర్ణముగ నున్నదని తెలిసికొనవలయును. అటుగాక తలనొప్పి మొగలగునది శమించి శరీరలాఘవము, అనులోమ వాతము, శరీరస్వాధ్యక్షము, ఆకలి దప్పి గలిగి లేనువులు శుద్ధముగ వెడలుచుండిన ఔషధము జీర్ణమైనదని తెలిసికొనవలయును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడి యున్నది.

—● స్నేహపాదానంతరము - ఆహారాదిక్రమము ●—

భోజ్యోన్నం మాత్రయా పాస్యక్ శ్వః పిబక్ పీతవాగపి. ౨౪
ద్రవోష్ణమనభిష్యంది నాతిస్నిగ్ధమసంకరం,
ఉష్ణోదకోపచారీ స్యాద్భృహ్చారీ ఊపాశయః, ౨౫
న వేగరోధీ వ్యాయామక్రోధశోకహిమాతపాక్,
ప్రవాతయానయానాధ్వభాష్యా * భ్యాసనసంస్థితీః. ౨౬
నిచాత్యుచ్చోపథానాహఃస్వప్నధూమకాంశిచ,
యాన్యహాని పిబేత్తాని తావంత్యన్యాన్యపి త్యజేత్. ౨౭
సర్వకర్తస్వయం ప్రాయో వ్యాధిక్షణేషు చ క్రమః,

మరుదినము స్నేహపానము చేయవలయు నని నిచ్చయించువాడును, ఆసినమునందే స్నేహపానము చేసియుండువాడును, ఇంతకుముందు స్నేహపానము చేసినవాడు వైన పురుషులు ద్రవముగ, ఉష్ణముగ, ముద్గయుూహదులతో సూడినదిగ, ఉష్ణమయి కఫమును చేయనదిగ, కొంచెము స్నిగ్ధముగ, ఆఘృతస్తునంబుధము లెనిదిగ నుండు అన్నమును మాత్రగా (అనగా సంతపరిమాణముగల యిన్నమును భుజించిన సరియైనకాల

* త్యశన_ఇతిపా.

ములో జీర్ణముచు చెందునో అట్టి పరిమాణముగల అన్నమును స్వల్పముగ) భుజించు నట్లుం జేయవలయును. స్నేహ పాచముచేయువాడు ఉష్ణోదశోపచారిగను, స్త్రీసంగమ రహితుడుగను, రాత్రులయందు నిద్రించు స్వభావము కలవాడుగను, (అనగా దివాస్వప్న రాత్రి సాగరం రహితుడుగను) మలమూత్రాది వేగముల నడ్డగించని వాడుగను నుడ వలయును. వ్యాయామము, శ్రోధము, శోకము, మంచు, ఎండ, పెనుగాలియందు సంచారము, మద్యపానము, వాహనముపై నెక్కుట, మార్గ సంచారము, అధిక సుఖాపనము, విద్యాదుల నభ్యసించుట, మిగుల కష్టముగనుండు తలగడనుగాని, మిగుల నున్నతముగనుండు లలగడనుగాని వేసికొని పరుండుట, ఒగటినిద్ర, పొగ, ధూళి మొదలగు వానిని తైలపాచము చేయునన్ని దినములును, తదనంతరం బన్ని దినములును పఠించ వలయును. పమననిరేచనాది సమస్త కర్మములయందును వైశిష్ట్యమును “ఉష్ణోదశోపచారి స్వాదిత్యాది” విధినే యనుసరింపవలయును. మఱియును వ్యాధిచే తయించిన వారు కూడ వైశిష్ట్యమును “ఉష్ణోదశోపచారి స్వాదిత్యాది” విధినే తఱచుగ ననుసరింపవలయును. అతిశారాదలయందు దివాస్వాచము అంగీకరింపబడి యున్నది. అట్లుగటచేతనే “ప్రాయశః” అను పదము మూలశ్లోకమునందు ప్రయోగించబడినది.

శమనస్నేహోపచారక్రమము ౧౭

ఉపచాస్తు శమనే కార్యస్నేహే విరిక్తవత్.

౨౮

శమనస్నేహమును ప్రయోగించునపుడు విరేచనావధమును నేవించినవాని విషయమై చెప్పుబడియుండు పేరూచిక్రమ విధానమునే యనుసరింప వలయుండు.

“స్నేహస్య పాచనాత్పూర్వం పాతప్యం మృదు భేదజమ్,
యతైజసం హుతాశస్య యోగ్యలాభవకారి చ.”

అని యధికపారము కొన్ని ప్రతులయందు కానంబడియెను.

శమనస్నేహము పాచముచు చెందుటకు మునుపు జారరాన్ని దీప్తికరంబును, కోష్ఠమునకు లఘుత్వకారియు నగు మృదవైన యావధమును భుజించవలయును అని యర్థము.

శ్నేహపాచనసంఖ్య ౧౮

త్ర్యహమచ్ఛా మృదా కోష్ఠే క్రూరే సప్తదినం పితేత్,
సమ్యక్స్నిగ్ధోఽథవా యావదతస్సాత్తి భవేత్పరమ్.

౨౯

అచ్ఛిస్నేహమును మృదువైన కోష్ఠముగల మనుజుడు మూడు దినములును, క్రూర కోష్ఠముగలవాడు ఏడు దినములును, మధ్యకోష్ఠముగలవాడు ఆరుదినములును పాచము చేయవలయును.

“చత్వార్యహాని పంచవా స్నేహం విభేత్ మధ్యమకోష్ఠస్తు పృథ్వీత్రంపిభేత్”
 మృదుకోష్ఠముగలవానికి మూడుదినములలో స్నేహపానమువలన స్నిగ్ధలక్షణము
 బాగుగ కలుగకుండినయెడల వాడు మరల నాల్గవదినము లేక అయిదవదినము అన్నేహ
 పానమును చేయవలయును. మధ్యకోష్ఠముగలవానికి స్నిగ్ధలక్షణము కలుగకుండినయెడల
 ఆరుదినములు అన్నేహపానమును చేయవలయును. మృదు, మధ్య, త్రూరకోష్ఠములుగల
 వారలు అన్నేహపానము నేడుదినములు జేసియు స్నిగ్ధలక్షణము కలుగకుండు నెడ
 నేడుదినములకుపైనికూడ బాగుగ స్నిగ్ధలక్షణము గలుగువరకు నాన్నేహపానము
 చేయించుండవలయును. అందుకుపై స్నిగ్ధలక్షణము పూర్తిగ గల్గినపిదప స్నేహపానము
 జేసినచో అన్నేహము శరీరమునకు సాత్త్వికముగ నగును.

“సాత్త్విభూతే చ కురుతే న మలానాముదీరణమ్,
 అతియోగేన వా వ్యాధీక్ యథాంబోహ్యతియోజనాత్.”

సాత్త్వికముగనుండు నాన్నేహము మలములను బైలువరచ నేరదు. మరియు అతియోగము
 వలన వ్యాధులనుమాత్రము కలుగజేయును అని సాత్త్వికస్నేహదోషము అష్టాంగ
 సంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది. అన్నేహలక్షణము ఏడుదినములవలన కూడ
 బాగుగ కలుగకుండినయెడల ఒకదినమువదలి మరల నాన్నేహమును ప్రయోగింప
 వలయునని వైద్యశ్రేష్ఠులు వచించెదరు.

❖ స్నేహ సమ్యగ్యోగాతియోగలక్షణములు ౧౮ ❖

వాతానులోమ్యం దీప్తోఽగ్నిర్వర్షఃస్నిగ్ధమసంహతం,
 స్నేహోద్వేగః క్లషస్సర్వక్ స్నిగ్ధే రూక్షే విపర్యయః, 3౦
 అతిస్నిగ్ధే తు పాండుత్వం ఘ్రాణవక్త్రగుదస్రవాః,

బాగుగ స్నిగ్ధుడైన పురుషునికి వాతమునకు అనులోమగతి, అగ్నిదీప్తి, స్నేహ
 యుక్తముగ. శిథిలముగనుండు మలము, స్నేహపానమునందు భయము, క్షయము,
 ఇవి కలుగును. స్నేహలక్షణము కలుగకుండువానికి పైచెప్పిన వాతానులోమగతి మొద
 లగునవి కలుగకుండును. స్నేహముయొక్క అతియోగమువలన పాండురవర్ణము, నాసి
 కము, నోరు, గుదము వీనియందు స్రావము కలుగును.

❖ మాత్రారహితస్నేహాదిజనితరోగములు ౧౯ ❖

అమాత్రయాఽహితోఽకాలే మిథ్యాహారవిహారతః. 3౧
 స్నేహః కరోతి శోషాః స్తంద్రాస్తంభవిసంజ్ఞతాః,
 కండుకుష్ఠజ్వరోత్క్లేశశూలానాహ భ్రమాదికాః. 3౨

మాత్రాఽపితముగ పానముచేయబడిన ఘృతము మొదలగున్నేహములు, ఆయా మనుజునికి నిషేధించబడిన స్నేహములు, పూర్వము నిషేధించబడిన గ్రీష్మాది కాలములయందు పానముచేయబడిన స్నేహము, ఇవి శోఫ, అర్శస్సు, తంద్ర, స్తంభము, సంజ్ఞానాశము, దురద, కుష్ఠము, జ్వరము, ఉల్లేశము, శూల, ఆనాహము, భ్రమ, మొదలగురోగములను గలుగజేయును. భ్రమాది యను ఆదిశబ్దమువలన అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పియుండు బలక్షయము, జడత్వము, వాగ్బంధనము ఈ మొదలగు వానిని గ్రహించుకొనవలయును. స్నేహము మిథ్యాహారమువలన (అనగా వైశిష్టిన “ద్రవోష్ణమిత్యాది” అపూరమునకంటె విరుద్ధమైన యాహారమువలన) మిథ్యావిహారమువలన (అనగా వైశిష్టిన “ఉష్ణోదకోపచారీస్యాదిత్యాది” విహారమునకంటె విరుద్ధమైన విహారములవలన) వైశిష్టిన శోఫమొదలగు రోగములు కలుగజేయును.

స్నేహవృత్త్యాసమునందు చికిత్స ॥

త్తు తృష్ణోల్లేఖనస్వేదరూక్షపానాన్నభేషజం,

తక్రారిష్టం ఖలోద్దాలయవశ్యామాకరోద్రవాః,

33

పిప్పలీత్రిఫలాక్షౌద్రపథ్యాగోమూత్రగుగ్గులు,

యథాస్వం ప్రతిరోగం చ స్నేహవ్యాపది సాధనమ్

34

స్నేహవిధి వృత్త్యాసమువలన గలుగురోగములయందు ఆకలిని దప్పిని నిగ్రహించుట, పమనము, స్వేదకర్త, రూక్షకరమైన అన్నపానావధములు, తక్రము, అరిష్టము, భలము (అనగా వ్యంజనవిశేషము), ఉద్దాలము (అనగా కాలిధాన్యవిశేషము), యవలు, శ్యామాకము, శోద్రవము, పిప్పలి, త్రిఫలములు, తేనె, కరక్కాయ, గోమూత్రము, గుగ్గులు ఇవి వాతాదిదోషానుసారముగ నాయాయధ్యాయమునం దాయారోగమునకు జెప్పియుండు ఔషధానుగుణముగ నుపయోగింపందగును.

— విరూక్షణ-సమ్యగ్యోగాతియోగలక్షణము ॥

విరూక్షణే లంఘనవత్కృతాతికృతలక్షణం,

విరూక్షణము (అనగా రూక్షకర్త) యొక్క సమ్యగ్యోగ, అతియోగ లక్షణము లను లంఘనమునకు జెప్పియుండు ప్రకారమే తెలిసికొనవలయును. అది యెట్లనగా: — బాగు చేయబడిన లంఘనమునకు జెప్పియుండు విమలేంద్రియత్వాది లక్షణములే బాగుగ చేయబడిన విరూక్షణమునకు లక్షణము లనియు, అధికముగ లంఘనము చేయబడిన వానికి జెప్పియుండు కృశత్వాదిలక్షణములే అధికముగ జేయబడిన విరూక్షణమునకు లక్షణ మనియు తెలియవలయును.

స్నేహవిధి వ్యత్యాసముయొక్క చికిత్స విరూక్షణ స్వభావము గలదిగ నుండుట వలన ప్రసంగముచే నావిరూక్షణ కర్తయొక్క సమ్యగ్యోగ, అతియోగ లక్షణములు నిచట జెప్పబడినవి.

— విరేచన-వమనక్రమము —

స్నిగ్ధరసోష్ణస్థానోత్థరసభుక్ స్వేదమాచరేత్. 3గ

స్నిగ్ధస్త్రవహం స్థితః కుర్యాద్విరేకం వమనం పునః,
ఏకాహం దినమనన్యచ్చ కఫముత్లేశ్య తత్కరైః. 3౬

తొలుత స్నేహకర్త జేసికొనియుండు పురుషుడు పిదప మిగుల్స్నిగ్ధముగ, ద్రవముగ, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ. అగ్ని సంయోగముచే నుష్ణముగ నుండు జాంగలదేశమాంస రసమును భుజించి మూడుదినములు స్వేదకర్తము చేయించుకొని పిదప విరేకమును చేయించుకొనవలయును. వమనము చేయించుటకు మునుపు స్నేహకర్తను చేయించుకొని పిదప వై జేషినప్రకారము మిగుల్స్నిగ్ధముగ, ద్రవముగ, ఉష్ణవీర్యము గలదిగ, అగ్ని సంయోగముచే నుష్ణముగనుండు జాంగల దేశమాంసరసము నొకదినము భుజించిన స్వేదకర్తను చేయించుకొని రెండవ దినమునందు కఫకరములగు మిశ్రములు, పాలు, మత్స్యములు, దైల్లము మొదలగువస్తువులచే కఫమును స్వస్థానములొనుండి బైలువరచి వమనము చేయించవలయును.

— మాంసవృద్ధ్యాదులయందు శోధనక్రమము —

మాంసలా మేదురా భూరిశ్లేష్మాణో విష మాగ్నయః,
స్నేహోచితాశ్చ యే స్నేహ్యాస్తా పూర్వం రూక్షయేత్తతః.
సంస్నేహ్యా శోధయేదేవం స్నేహవ్యాపన్న జాయతే,
అలం మలాసీరయితం స్నేహశ్చాసాత్స్యతాం గతః. 3౮

మాంసవృద్ధి, అధికమేదస్సు, అధిశ్లేష్మము, విషమాగ్ని ఇవి గలవారును, స్నేహ భ్యాసము గలవారును, స్నేహకర్త కష్టముగ నుండువారు అట్టివారికి తొలుత రూక్షకర్తను, పిదప స్నేహకర్తను చేసి పిదప శోధనకర్తను చేయించవలయును. ఇటులు చేసినయెడల స్నేహ వ్యాపత్తుచే దోషము గలుగనేరదు. ఇంతియకాక ఆ స్నేహము అసాత్స్యమును జెంది వాతాదిమలములను పురీషాదిమలములను బాగుగా వెలివరచును.

— బాలాదులకు సద్యస్నేహప్రయోగము —

బాలవృద్ధాదిషు స్నేహపరిహారాసహిష్ణుషు,
యోగానిమానసు ద్వేగా సద్యస్నేహా ప్రయోజయేత్.

బాలురు, వృద్ధులు మొదలగువారికిని, స్నేహవిషయమునందు పరిహరింపదగిన శీతోష్ణచారాదుల విడువ నహింస నేరనివారికిని, కష్టమును కలుగ చేయకుండు ఈ క్రింది శ్లోకములచే జెప్పుటకు సద్యస్నేహమును పేరుగలయోగములను ప్రయోగింపవలయును.

— సప్తాధిసద్యస్నేహములు ౧౭ —

ప్రాజ్యమాంబరసాస్తేషు వేయా వా స్నేహభర్జితా,
 తిలమార్ణశ్చ సస్నేహపాణితః కృశరా తథా. ౪౦
 ఊరపేయా ఘృతాఢ్యోష్ణా దధో వా సగుడస్సరః,
 వేయా చ పంచప్రసృతా స్నేహౌస్తండులపంచమైః. ౪౧
 సప్తేతే స్నేహనాస్సర్యస్నేహశ్చర్య లవణోబ్బణాః,
 తద్ధృభిష్యంర్యరూక్షం చ సూక్ష్మముష్ణం వ్యవాయి చ ౪౨

అధికమయిన మాంసరసము 1 స్నేహములచే వేయించబడిన పేయా 2, ఘృతాదిస్నేహములు, ఫలశీతము (అనగా తుద్రగుడము) వీనితోగూడియుండు తిలమార్ణము 3, కృశరము 4, ఘృతాధిక్యముతోగూడి ఉష్ణముగనుండు ఊరపేయా 5, బెల్లముతోగూడియుండు పెరుగుమీడితేట 6, ఘృతము, తైలము, వస, మజ్జ, బియ్యము వీనిలో ప్రతిదాని నొక్కొక ప్రస్థతము చొప్పునజేర్చి సిద్ధము చేయబడిన పంచప్రస్థతయను పేరంబరంగు పేయా 7, అను నీ 7 యోగములు సద్యస్నేహములనబడును. మఱియును లవణము, స్రోతస్సులనుండి ద్రవమును స్రవించజేయునదిగ, రూక్షత లేనిదిగ సూక్ష్మమైన స్రోతస్సులయందు సంచరించునదిగ, ఉష్ణముగ, సర్వదేహమునందు వ్యాపించి పచనముచేయునదిగ నుండుచు, కావున సధిక లవణముతోగూడినదిగను, ఉష్ణముగనుండు ఘృతము, తైలము, వస, మజ్జ అను నీ నాల్గు స్నేహములను సద్యస్నేహముల నబడును. ప్రస్థత మనగా — “ద్వేషలే ప్రస్థతం విదుః” అను పచన ప్రకారము రెండుపలము లని యర్థము.

కుష్ఠాదులకు స్నేహకర్తయందు గుడాదినిషేధము ౧౮ —

గుడానూపామిషఊరతిలమాషసురాదధి,
 కుష్ఠశోఫప్రమేహేషు స్నేహార్థం న ప్రకల్పయేత్. ౪౩

కుష్ఠము, శోఫ, ప్రమేహము అను నీ రోగములయందు స్నేహక్రియ చేయు కాలములో బెల్లము, అనూపదేశమాంసము, ఊరము, నువ్వులు, మినుములు, సుర, పెరుగు, వీనిని జేర్చుంజనదు.

— కుష్ఠాదులకు స్నేహక్రమము ౧౯ —

త్రిఫలాపిప్పలీపథ్యాగుద్గుల్వాదివిపాచితాః,
 స్నేహా యథాస్వమేతేషాం యోజయేదవికారిణః. ౪౪

తైత్తిరీయ కుష్ఠాదిరోగములకు ఆహార్యద్వయములందు చర్మకము లని చెప్పబడిన త్రిఫలములు, విప్పలి, కరక్కాయ, శుద్ధులు మొదలగువానితో సిద్ధము చేయబడినవియును, వికారమును గలుగజేయకుండుననియుచైన స్నేహములను ప్రయోగించవలయును.

వ్యాధిచే జీయించినవారికి స్నేహోపయోగక్రమము

క్షీణానాం త్వమయైరగ్ని దేహసంధుక్షణక్షమాణా రుగ్

వ్యాధులచే జీయించియుండుపురుషులకు అగ్నిదీపకరంబులను, శరీరమునకు పుష్టికరంబులునగు స్నేహములను ప్రయోగించవలయును. ఏల ననగా — వ్యాధులచే జీయించియుండుపురుషులకు జ్వరరాగ్ని తీగించి యుండును. కావున నట్టివారివిషయములో కేవలము పుష్టికరమయిన స్నేహములను ప్రయోగించినచో నవి అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయును. కేవలము అగ్నిదీప్తికరములైన స్నేహముల నుపయోగించినచో నవి శరీరపుష్టిని గలుగజేయనేరవు.

— ౭౭ స్నేహసేవనఫలము ౭౭ /

దీప్తాంతరాగ్నిః పరిశుద్ధకోవ్యః ప్రత్యగ్రథాతుర్బలవర్ణయుక్తః,
దృఢేంద్రియా మందజరః శతాయుః స్నేహోపసేవీ పురుషః ప్రదిప్తః.

పలుమారు స్నేహసేవన చేయుచుండుపురుషుడు జ్వరరాగ్నిదీప్తి, పరిశుద్ధమైన కోవ్యము, శ్రేష్ఠమైన థాతువులు, బలము, వర్ణము, దృఢమైన ఇంద్రియములు, స్వల్పమైన మనశితనము గలవాడుగను, నూరు సంవత్సరములు జీవించువాడుగను నగునని నబద్ధములచే జెప్పబడి యున్నది.

పోడకాధ్యాయము, ముగిసెను.

సప్తదశాధ్యాయము

అవ. భోధనప్రసంగమువలన స్వేదహోపయోగము పూర్వాధ్యాయమునందు చెప్పబడినది. స్నిగ్ధమైనదేహములో దోషములు మృదుత్వమును జెందుటకై స్వేదకర్త మిగుల నావశ్యకము కాబట్టి స్వేదజ్ఞానార్థమై స్వేదకర్త విధ్యధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో స్వేదవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ౧౯

సూ. అథాతః స్వేదవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యాస్యామః,
ఇతిహస్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

స్వేదవిధ్యధ్యాయానంతరము స్నిగ్ధమైనదేహములో దోష మృదుత్వసంపాదనార్థమై స్వేదోపయోగం బావశ్యకంబగుటవలన స్వేదవిధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

(‘స్వేదయతీతి స్వేదః’ అనువ్యుత్పత్తిచేత చెనుట బుట్టించు క్రియస్వేద మనబడును. అట్టి చెనుట బుట్టించు క్రియలయొక్క పద్ధతిని చెలుపునట్టి యధ్యాయము స్వేదవిధ్యధ్యాయము.)

శ్లో చతుర్విధ స్వేదములు ౨౦

స్వేదస్తాపోపనాహోష్ణద్రవభేదాచ్ఛతుర్విధః,

తాపము, ఉపనాహము, ఉష్ణము, ద్రవము అను నీభేదములవలన వైజిష్ణు బడిన స్వేదము నాల్గు విధములుగ నుండును.

శ్లో తాపస్వేదలక్షణము ౨౧

తాపోఽగ్నితప్తవసనఫాలహస్తతలాదిభిః.

౧

అగ్నిచేత తప్తమగువస్త్రము, అయోమయమైన ఫాలము (అనగా ఇనుపకాటు), హస్తతలము (అనగా అరచెయ్యి) మొదలగువానిచే జెయబడుస్వేదకర్త తాపమనుపేరం బఱంగును. ‘హస్తతలాదిభిః’ అనుఅదిశబ్దమువలన మ్రాను, ఇనుక, మట్టిపిడత, కంచుపాత్ర మొదలగునవి గ్రాహ్యంబులు.

శ్లో ఉపనాహ స్వేదలక్షణము ౨౨

ఉపనాహో వచాశ్విశతాహ్వదేవదారుభిః,

థాన్యైః సమస్తైర్గంధైశ్చ రాస్నైరండజటామిషైః.

౨

ఉద్రిక్తలవదై స్నేహా చుక్రతక్రపయగ్లుతైః,
కేవలే పవనే శ్లేష్మసంస్పృష్టే సురసాదిభిః.

3

పిత్రేన పద్మకాద్యైస్తు సాల్పణావైశ్చః పునఃపునః,

స్నేహము, పులికడుగు, తక్రము, క్షీరము, వీనిచే కలియబెట్టబడినదియును, అధికలవణముతో గూడినదియునైన పస, క్షిణము (అనగా సురాప్రకృతి), సదాప, చేపదారు, అశువానిచేతను, నువ్వులు, అగసివిత్తులు, మిశములు, మొదలగు ఉష్ణ వీర్యముగల ధాన్యములచేతను, సమస్తమైనగంధ ద్రవ్యములు (అనగా చెంగల్యకోష్ఠ, అగురు, గ్రంధికగరము, తులసి) మొదలగువానిచేతను, దుంపరాస్తము, ఏరండము, ఘటామాంసి, మాంసము అశువానిచేతను, చేయబడిన స్వేదకర్త ఉపనాహ మనబడును. కేవలవాతములో వై జెప్పిన వస మొదలగువానిచే ఉపనాహమును స్వేదకర్తను చేయవలయును. శ్లేష్మముతోగూడి యుండువాతములో సురసయుగాదిగణముచే ఉపనాహమును స్వేదకర్తను చేయవలయును. పిత్రముతోగూడియుండువాతములో పద్మకాది గణముచే ఉపనాహమును స్వేదకర్తను జేయవలయును. స్వల్పపిత్రముతో గూడియుండు వాతములోనే పద్మకాదిగణములవలన ఉపనాహమును స్వేదకర్తను చేయవలయునేకాని అధికపిత్రముతోగాని, లేక సమానపిత్రముతోగాని గూడియుండు వాతములో పద్మకాది గణమువలన ఉపనాహస్వేదకర్తను చేయించును. వీలనగి — “శ్లేష్మః ప్రాయో మరుత్పిత్రే విధిః కార్యః” (అనగా వాతపిత్రములో గ్రీష్మముతువునందు చెప్పబడినవిధినే తఱచుచుగ చేయవలయు నని చెప్పి స్వేదకర్తను చెప్పక యుపేక్షించి యుండుటవలన అని తెలియవలయును.) వైచెప్పిన మూడు విధములగు ఉపనాహస్వేదములను కేవలవాతము నందును, కఫయుక్తవాతమునందును, పిత్రయుక్తవాతమునందును, యథాక్రమముగా పలుమారు ప్రయోగించవలయును. వైజెప్పిన మూడువిధములగు ఉపనాహస్వేదములకు సాల్పణ మను నామాంతరము కలిగి యుండును.

“ఉపనాహ్యే బద్ధ్యే చర్త పట్టాదిసా”

అనువృత్తినివట్టి చర్త పట్టాదులచే కట్టబడుటవలన నిస్వేదకర్త ఉపనాహమును పేరంబఱుగును. ఉపనాహమును పేరంబఱుగునదియును, సాల్పణమును నామాంతరము గలదియునైన యీస్వేదకర్తవలె నితరమయిన స్వేదకర్తలు ఉత్కృష్టములైనవికావు. ఉపనాహ మను స్వేదమునకు తంత్రాంతగములయందు సాల్పణమును ప్రసిద్ధనామము కలిగియున్నది.

“కాకోల్వాదిస్సవాతస్సుస్సర్వాష్టద్రవ్యసంయుతః,
సానూపోదకమాంసస్తు సర్వస్నేహమన్వితః,
సుఖోష్ణస్పృష్టలవణస్సాల్పణః పరికీర్తితః.”

అనెడి ధన్వంతరి వచన ప్రకారము వాతహరద్రవ్యములు, సమస్తమైన ఆమద్రవ్యములు, అనూపోదకమాంసములు వీనితోగూడినదిగ, సమస్త స్నేహయంత్రముగ, సుఖోష్ణముగ, అధికలవణముగలదిగ నూడు కాకోల్వాది గణద్రవ్యములచే చేయబడిన స్వేదము సాల్పణ మని చెప్పబడును.

—ఉపనాహస్వేదబంధనక్రమము ౧—

స్నిగ్ధోష్ణవీర్యైర్నృదుభిశ్చర్మపఞ్చైరపూతిభిః.

౪

అలాభే వాతజిత్వత్ర కాశేయావికళాటక్తైః,

రాత్రై బద్ధం దివా ముంచే స్తుంచేద్రాత్రై దివాకృతమ్,

౫

స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణవీర్యముగలదిగ, దుర్లంఘంహితముగ, మృదువుగ నుండునట్టి చర్మకట్టములచే ఉపనాహమును స్వేదమునందు బంధనము చేయవలయును. చర్మకట్టములు దొరకనిచో ఏరండపత్రము, (అముదపుఆకు) కాశేయవస్త్రము, కంబళము, కాటకము, యామొడలగువానిచే బంధనము చేయవలయును. చర్మకట్టాదులచే రాత్రుల యందుకట్టిన కట్టును పగటియందును, పగలుకట్టిన కట్టును రాత్రులయందును విప్పివేయవలయును.

—ఉష్ణస్వేదలక్షణము ౨—

ఉష్ణాత్కాత్కారికాలోష్ణకపాలోపలపాంసుభిః,

పత్రభంగేన ధాన్యేన కరిషసికతాతుషైః.

౬

అనేకోపాయసంతప్తైః ప్రయోజ్యో దేశకాలతః,

అనేకవిధములయిన యుపాయములచే తప్తము చేయబడిన ఉత్కారికా (అనగా యవలు, మినుములు, అముదపు విత్తులు, అగసివిత్తులు, కుసుంబావిత్తులు వీనిని అర్థపాకము చేసి మద్దగ జేసి లవణికా కారముగ జేయబడిన స్వేదనోపాయద్రవ్యము) మంటిగడ్డలు, చిల్లి పెంకు, తాయి, ధూళి, ఆకులసమూహము, ధాన్యము, కరిషము (అనగా ఏరు పిడకలచూర్ణము), ఇసుక ఉమక, వీనిచే జేయబడిన స్వేదము ఉష్ణ స్వేద మన బరంగును. దేశము, కాలము, దోషము, దూష్యము, వీనిని బాగుగ నాలాచించి ఉష్ణ యనుస్వేదమును ప్రయోగించవలయును. ఎట్లనగా—మంచిగడ్డ, చిల్లి పెంకు, తాయి మొడలగువాని నగ్నివలె నెత్తిగ నాల్చి కమ్మరవానిపటకాటుచే నెత్తుకొని స్వేదకర్త కర్ణుడగువానియొక్క దోహదులను విచారించి అష్టములో (అనగా పుల్లిని

నీళ్ళలోగాని, ధాన్యాష్టములోగాని శుక్తాదులలోగాని) మంచులుచే గలగుఱమును వలన శయనములో పరుండయిండువానికి స్వేదకర్తచేయించవలయును. లేక పేడకు ఉంటగ జేసి అగ్నిలో వెచ్చజేసి దానిచే స్వేదకర్తచేయించవలయును. ఇది పిండస్వేద మనబడును. లేక ఆముదపుతికులు మున్నగుద్రవ్యములతోగూడియుండు యవాది ధాన్యములను, అష్టకాదులను ఒకశుండలోపేసి దానిముఖమును బాగుగ మూసి బాగుగ షక్వము చేసి గాలి లేకుండునట్టి గృహములో శయనముపై చల్లి దానిపై కఠశము, కాశేయపస్త్రము, ఆముపాకులు వీనిలో చేనినైనను పరచి దానిపై స్వేదకర్త కర్తు యగు నుండువానిని పరుండజెట్టి దానిపై దున్ని యనుమృగముయొక్క చర్మమునుగాని, లేక దృఢమైన వస్త్రమునుగాని కప్పవలయును. లేక తొలుతజెప్పిన స్వేదోపయుక్త ద్రవ్యములను నోరువెడల్పుగా లేకుండునట్టి యొక శుండలోపేసి బాగుగ శుడికించి స్వేద కర్తకు అర్హుడగువాడు గట్టిగనుండు వస్త్రమును కప్పుకొని శుంభసమీపమున కూర్చుండి దానిలోనుండి వెడలునట్టి పొగను గ్రహించుచుండవలయును ఇది సుస్తర స్వేద మన బడును. ఈప్రకారము ఆశేవోపాయములవలన తపింపజేయబడిన వస్తువులను దోష' దూష్టాదులను విచారించి స్వేదకర్తమునందు ప్రయోగించవలయును.

❧ ద్రవస్వేదలక్షణము ❧

- శిగు * వీరణైరండకారంజసురసార్జకాత్. ౭
 శిరీషవాసావంశార్క మాలతీదీర్ఘవృంతతః,
 పత్రభంగైర్వచాద్యైశ్చ మాంసైశ్చానూపవారిజైః. ౮
 దశమూలేన చ పృథక్ సహితైర్వా యథామలమ్,
 స్నేహవద్భిః సురాశుక్త వారిక్షీరాదిసాధితైః. ౯
 కుంభీర్లంతీర్వాడీర్వా పూరయిత్వా రుజార్జితమ్,
 వాసపాచ్ఛాదితం గాత్రం స్నిగ్ధం సించేద్యథాసుఖమ్. ౧౦

మునగ, వీరణకము, ఓట్టాముదము, క్రానుగు, తులసి, గగ్గర, దిరిసనము, అడ్డ నరము, వెదురు, జిల్లేడు, జాజి, పెద్దమ్రాను, పీనియాకులు వచాదిగణ ములో జెప్పబడిన ద్రవ్యములు, అనూపదేశజనితంబును, జలమునందు జనించినవియు నైన మాంసములు, దశమూలములు, వీనిని వేరువేరుగనైనను, లేక రెండుమూడుద్రవ్య ములనుగాని, లేక నర్వమునుగాని, దోషహరమైన ఘృతము మొదలగు స్నేహములలో చేనియందేని వాతాదిదోషానుగుణ్యముగ జేర్చి సుర, శుక్తము, జలము, తీరము వీనిచే

* వారణ ఇతిపా.

వాతాది దోషానుగుణ్యముగ, సిద్ధము చేయబడిన కషాయముల నొకకుండలోగాని, గరిగి పిడతలోగాని, వెదురుగొట్టములోగాని పూరింపజేసి, పీడితుడుగ నుండువాని శరీరమున వస్త్రముచే మూసి సుఖస్పర్శముగ (అనగా దోషపీడానుగుణ్యముగ ఒకానొకపుడు అత్యుష్ణముగ మఱియొకపుడు శీత దుష్ణముగ) ఆకషాయముచే తడుపుచుండవలయును. ఇది ద్రవస్వేద మని చెప్పబడును.

— అవగాహ స్వేదలక్షణము ౧౬ —

తైరేవ వా ద్రవైః పూర్ణం కుండం సర్వాంగగేఽనితే,

అవగాహ్యతుర స్తిష్ఠేదర్యఃకృచ్ఛాద్విరుక్షు చ.

౧౧

వాతము సర్వశరీరమునందు వ్యాపించి యుండునపుడును, అర్కుస్సు, మూత్ర కృచ్ఛము మొదలగు కష్టమయిన రోగములయందును, మైజెప్పిన ద్రవ్యములచే పూరింపబడిన ఒక తొట్టిలో రోగి ప్రవేశించి కూర్చుండవలయును. “కృచ్ఛాద్” అను అదిశబ్దమువలన వాస్తవ పాదపీడాదులచూడ గ్రహించుకొనవలయును.

ఇచ్చట ‘కుండం’ అను పద ముచలక్షణముకావున కూపకుటీస్వేదములు రెండును గ్రహింపబడును. కూపకుటీస్వేదములు రెండును అష్టాంగ సంగ్రహమున నిట్లు చెప్పబడెను.

“శయనస్యాధోవిస్తారద్విగుణఖాలే కృతే వాతహరదారుకరీషాద్యన్యతరపూర్ణ దగ్ధే విగతధూమే స్వాస్తీర్జ్వలయనస్థం స్వేదయే దితి కూపస్వేదః, కుటీం నాత్యుచ్చ విస్తారపుత్రామచ్చిర్రాముపనాహద్రవ్యకల్మషునప్రదిగ్ధకుడ్యాం సర్వతో విధూమప్రదీ త్తఖదిరాంగారపూర్ణాహసంతికానమూహపరివృతాం విధాయ తన్నధ్యస్థితశ్చయ్యాఖం స్వేదయే దితి కుటీస్వేదః. పక్షోత్పలాదిభిన్నత్వసింధ్యా వాచ్ఛాద్య చక్షుషీ, శీతైర్మృతా వలీపద్మముకూగోత్పలభాజనైః, ముహుఃకరైశ్చ సజలైః స్విద్యతో హృదయం స్పృశేత్.”

అనగా మంచమునకు క్రింది ప్రదేశమునందు దాని పరిమితికంటె ద్విగుణముగ లోతు కల్గునట్లు పల్లమును త్రవ్వి, దానిలో వాతహరమైనకట్టెలు పిడతలు మొదలగువానిలో దేనినైన వేసి పూరించి అగ్ని తగిలించి ఆకట్టెలు బాగుగకాలి పొగలేకుండునపుడు దానిపై మంచమును వేసి రోగిని పరుండబెట్టి స్వేదకర్త చేయవలయును. ఇది కూపస్వేద మన బడును. మిగుల యెత్తు వెడల్పులేక గుండ్రముగను, చిద్రరహితముగ నుండుగుడిసెను నిర్మించి దానిలో ప్రదేశముయొక్క గోడలయందు ఉపనాహ స్వేదోత్తద్రవ్యకల్మషములను దృఢముగ పూసి నాల్గు ప్రక్కలయందును పొగ లేకుండునట్టి చండ్రనిప్పులచే సంపూర్ణముగ నుండు కుంపములనుంచి అగుడిసె నడుమ శయనముచేసి దానిపై రోగిని

ఋషదక్షిణి స్వేదకర్తను చేయవలయును. ఇది కుటీస్వేద మనబడును స్వేదకర్త జేయు పుడు ఋషదక్షిణిదులవలనగాని లేక వేపుడుబియ్యపుపిండియొక్క ఉంటవలనగాని, స్త్రీమలను మూసి శీతలముగనుండు ముక్తాహారము, తామరమొగ్గలు, నల్లకలుసు పాత్రలు, జలముతోగూడియుండు అతిచెయ్యి, వీరిచే స్వేదకర్త జేసికొనువాని హృదయమును పలుమారు స్పృశించుచుండవలయు నని అష్టాంగసంగ్రహమునందు కూడకుటీ స్వేదవిధులు చెప్పబడి యున్నవి.

— స్వేదయోగ్యస్థలము —

నివాతేంతర్బహిః స్నిగ్ధో జీర్ణాన్నః స్వేద మాచరేత్,

వ్యాధివ్యాధితదేశర్తు వశాన్తధ్యవరావరమ్

౧౨

స్నేహపానముచే అంతఃస్నిగ్ధుడు, అభ్యంగములచే బహిఃస్నిగ్ధుడైన పురుషుడు గ్రూర్వదినమునందు భుజించిన యన్నము బాగుగ జీర్ణమైన పిదప గాలి లేకుండు ప్రదేశమున రోగము, దేశము, ఋతువు, ధాతువు వీని కనుగుణముగ మధ్యమముగాని లేక క్షత్వప్రముగగాని లేక హీనముగగాని యుండు స్వేదకర్తను చేయించుకొనవలయును. ఇటుల జెప్పుటచే స్వేదకర్తకు అర్హుడైన పురుషుడు స్వేదకర్త నవశ్యముగ జేయించుకొనవలయు ననియును, అమాజీర్ణాదులవలన వీడించబడిన పురుషుడు అన్నము జీర్ణము కాకుండునపుడు స్వేదకర్తను చేసికొనగూడ దనియును భావం బగుచున్నది.

— కఫరోగమునందు స్వేదక్రమము —

కఫారో రూక్షణం రూక్షో రూక్షస్నిగ్ధం కఫానిలే,

కఫవీడితుడుగ నుండుపురుషుడు స్నేహపానముచే శరీరాంత్యాగమునను, అభ్యంగముచే బహిర్భాగమున నున్నశరీరుడుగాక రూక్షశరీరుడై స్వేదకర్తను చేయించుకొనవలయును. శ్లేష్మవాతమువలన వీడించబడినవానికి కొన్ని యంగములయందు స్నిగ్ధముగను, మఱికొన్ని యంగములయందు రూక్షముగను నుండునపుడు స్వేదకర్తను చేయవలయును.

— అమాశయగతవాతమున స్వేదక్రమము —

అమాశయగతే వాయశా కఫే పక్వాశయాశ్రితే

౧౩

రూక్షపూర్వం తథా *స్నేహపూర్వం స్థానానురోధతః,

వాతము అమాశయమును జెందియుండునపుడు స్థానానుగుణముగా (అనగా శ్లేష్మ స్థానమైన అమాశయములో వాతము అగంతుకమైనది కావున నా శ్లేష్మ స్థానానుగుణ

* స్నిగ్ధ ఇతిపా,

ముగ) తొలుత రూక్షకర్మమైన స్వేదకర్మను చేసి పిదప స్నిగ్ధమైన స్వేదకర్మను చేయవలయును. కఫము పక్వాశయమున జెందియుండునపుడు స్థానానుగుణముగా (అనగా వాతస్థానమైన పక్వాశయములో కఫము ఆగంతుకమైనది కావున నా వాతస్థానానుగుణముగ) తొలుత స్నిగ్ధమైన స్వేదకర్మను చేసి పిదప రూక్షకర్మమైన స్వేదకర్మను చేయవలయును.

“తత్రాన్యస్థానసంక్షేప కదీయాం”

అనియును,—

“ఆగంతుం శమయేద్దోషం స్థానినం ప్రతికృత్య చ”

అనియును తొలుత స్థానసంబంధమైనదోషమునకు చికిత్సజేసి పిదప ఆగంతుకదోషములకు శమనము చేయవలయు నని యిదివరకే చెప్పబడి యున్నది.

— ౧౭ గజ్జలు మొదలగువానియందు స్వేదకర్మము ౧౭ —

అల్పం వంక్షణయోః స్వల్పం దృఙ్ముష్కహృదయే న వా. ౧౪

గజ్జలయం దల్పముగను, నేత్రములు, పుష్కణములు, హృదయము వీనియందు దృఙ్ముష్కముగను స్వేదకర్మ చేయవలయును లేక నేత్రములు, పుష్కణములు, హృదయము వీనియందు స్వేదకర్మమే చేయం జనదు.

— ౧౮ బాగుగా స్వేదకర్మ జేసికొనినవానియొక్క లక్షణము, ఉపచారము ౧౮ —

శీతశూలక్షయే స్వికో జాతేఽంగానాం చ మార్దవే,

స్యాచ్ఛనైర్మదితః స్నాతస్తతః స్నేహవిధిం భజేత్. ౧౫

తైత్తలము, కూల, ఇవి క్షయించి హస్తములు, పాదములు మొదలగునంగములకు మృదుత్వము శరీరమువై వ్యాపించి యుండు శీతలము తగ్గి నొప్పి నివృత్తించిన అరచేతుల యందును అరకాళ్లయందును మెత్తవడియున్నచో మరుజుడు చక్కగ స్నిష్ఠుడని యెరుంగునది. అట్టిస్నిష్ఠుడుగ నుండుపుడు అంగములయందు మృదువుగ మర్దనము చేయించుకొని ఉష్ణోదకములతో స్నానము చేసి స్నేహప్రకరణములతో జెప్పియుండు ఉష్ణోదకోపచారీస్నాత్ అనిచెప్పిన విధుల ననుసరించవలయును.

— ౧౯ స్వేదాతియోగజాతరోగములు ౧౯ —

పితృస్రకోఽత్యుష్ణార్ధస్వరాంగసదనభ్రమాః,

సంధిపీడాజ్వరశ్యాచరక్తచుండలదర్శనమ్. ౧౬

స్వేదాతియోగాచ్ఛర్దిశ్చ తత్రస్తంభనమాషధమ్,

విషక్షారాగ్న్యతీసారచ్ఛర్దిమోహాతురేషు చ. ౧౭

స్వేదకర్మయొక్క- అతియోగమునైన క్త ద్రవ్యము, దప్పి, మోహము, స్వరభంగము, శరీరకార్యము, స్రవము, క్షయమునొచ్చి, జ్వరము, శ్వాసరక్తవర్ణములుగల మండలములు, వాంతి, ఈర్ష్యములు కలుగును. పిరియందు స్తంభశాషధమును ప్రయోగింపవలయును. అటులనే విషము, షారకర్మ, అస్మికర్మ, అతిసారము, వాంతి, మోహము వీనిచే పీడింపబడినవారికిని స్తంభశాషధము ప్రశస్త మయినది.

— స్వేదోపము క్తద్రవ్యములు ౧౭ —

స్వేదనం గురుతీక్ష్ణోష్ణం ప్రాయః స్తంభనమచ్యుతా,

గురువుగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ నుండు ద్రవ్యము ప్రాయః స్వేదకరముగ నుండును. పూర్వోక్త గుణములకంటె విరివగునగులగల ద్రవ్యము తరుచుగ స్తంభనకారిగ నుండును

— స్వేదన స్తంభన ద్రవ్యములు

ద్రవస్థిరసరస్నిగ్ధ రూక్షసూక్ష్మం చ భేషజమ్.

౧౮

స్వేదనం స్తంభనం శ్లక్ష్యం రూక్షసూక్ష్మసరద్రవమ్,

ద్రవము, స్థిరము, సరము, స్నిగ్ధము, రూక్షము, సూక్ష్మము అను నీగుణములతో గూడియుండు ద్రవ్యము స్వేదనము (చెమట బుట్టించునది) యగును. శ్లక్ష్యత్వము, రూక్ష, సూక్ష్మము, సరము, ద్రవము అను నీగుణములతో గూడియుండు ద్రవ్యము స్తంభన మనబడును.

— రసములచే స్తంభనకర ద్రవ్యములు ౧౯ —

ప్రాయస్త్రిక్తం కషాయం చ మధురం చ సమాసతః.

౧౯

తీక్తము, కషాయము, మధురము అను నీరసములతో గూడియుండు ద్రవ్యము తరుచుగ స్తంభనకారిగ నుండును.

— స్తంభితలక్షణము ౨౦ —

స్తంభితః స్యాద్భలే లభ్యే యథోక్తాయుసూక్షయాత్,

స్తంభన క్రియాసాధ్యములని వైద్యశంకరములో జెప్పబడిన రోగములు తీయించి శరీరమునందు బలము గలిగినయెడల మనుజుడు స్తంభితుడుగ నగును.

— అతి స్తంభితలక్షణము ౨౧ —

స్తంభత్వకాన్నియుసంకోచకంపహృద్వాగ్మనుగ్రహ్లాః.

౨౦

పాదోష్ణత్వకర్మైశ్చావైరతి స్తంభితమాదిశేత్,

స్తబ్ధత్వము, చర్మము, స్నాయువులు వీనికి సంకోచము, శరీరము వలకుట; తొమ్ము, నోరు, కటుమర్దు, వీరియందు వట్లు; పాదము, పెదవి, చర్మము, హస్తము, వీరియందు క్యావవర్ణము, ఇవిగల మనుజుడు అతిస్తంభితు డని తెలియవలయును.

స్వేదకర్త నిషిద్ధులు ౧౯

న స్వేదయేదతిష్ఠాః పూర్ణదుర్బలమూర్ఛితాః. ౨౧

స్తంభనీయక్షతక్షీణ తౌమమద్యవికారిణః,
తిమిరోదరవీర్య కుష్ఠ* శోషాఢ్యరోగిణః. ౨౨

పీతదుగ్ధదధిన్నేహ మధూః కృతవిరేచనాః,
భ్రష్టదగ్ధగుదగ్లానిక్రోధశోకభయాన్వితాః, ౨౩

క్షుత్తృష్ణాకామలాపాండుమేహినః పిత్తపీడితాః
గర్భిణీం పుష్పితాం సూతాం మృదు వాత్యయికే గదే. ౨౪

అతిష్ఠాండు, రూక్షశరీరుడు, దుర్బలండు, మూర్ఛితుడు, స్తంభనక్రియకు అర్హుడు, క్షతక్షీణుడు, కృశించినవాడు, మద్యపానముచే వికారమును జెందినవాడు, తిమిర రోగము, ఉదరరోగము, వినర్షి, కుష్ఠము, శోష, అధ్యరోగము (అనగా వాతరక్తము) అనునీరోగములుగలవారు, పాలు, పెరుగు, స్నేహము, లేసె, వీనిలో దేనినైన పానము జేసినవాడు, విరేచనమునకు బోషధము సేవించినవాడు, అతిసారము, తౌరాగ్నికర్మలు, మొదలగువానిచే భ్రష్టముగ దగ్ధముగ నుండుగుదము గలవాడు, బడలిక, క్రోధము, శోకము, భయము వీనితో గూడియుండువాడు, ఆకలి దహ్మలు కలవాడు, కామల, పాండువు, మేహము అను నీ రోగములు గలవారు, పిత్తముచే పీడింబబడినవారు, గర్భిణిస్త్రీ, పుష్పవతియైన స్త్రీ, ప్రసవించినస్త్రీ, వీరలకు స్వేదకర్త చేయదగదు. వీలయినగా — స్వేదకర్తచే అతిష్ఠాండునికీ మేదస్సు జ్ఞయించి మిక్కుటముగ శరీరక్షోభ కలుగును. రూక్షుడు మొదలగువారికి అతికృతత్వము కలుగును. ఆకలికలవానికి మిక్కుటముగ శరీరముగందు బడలిక కలుగును. కామల పాండువు అను నీరోగములు గలవారికి పిత్తవృద్ధివలన రోగము వృద్ధి జెందును. పిత్తపీడగలవానికి రోగము వృద్ధి జెందును. గర్భిణికి గర్భమునకు అపత్తుకలుగును. రజస్వలకు అధికముగ రక్తస్రావము కలుగును. ప్రసవించినస్త్రీకి కార్యము గలుగును. కావున వైజ్ఞేయవారికి స్వేదకర్త చేయదగదు. మరియు వైజ్ఞేయ అతిష్ఠాండు మొదలగువారికి వినూచిక మొదలగు అత్యంతిక మైన

* శోషా ఇతిపా.

యెవలగు ఆత్మసంకేతమైన (అనగా ప్రాణాహార మైన) వాక్యమునకు యిటువలెనున్న మృదువుగ స్వేదకర్త చేయింపవలయును.

—౧౭ శ్వాసాదులయందు స్వేదకర్త ౧౭—

శ్వాసకాసప్రతిశ్వాసయ హిద్ధాద్వానవిబంధిషు,
స్వరభేదానిలవ్యాధి శ్లేష్మానుస్తంభగౌరవే ౧౫
అంగమర్దకటిపార్శ్వ పృష్ఠకుక్షిహనుగ్రహే,
మహత్స్వే ముష్కయోః ఖల్ల్యామాయామే వాతకంటకే. ౧౬
మూత్రకృచ్ఛాద్గర్భదగ్రంధిశుక్రాఘాతాఢ్యమారుతే,
స్వేదం యథాయథం కుర్యాత్తదౌషధవిభాగతః. ౧౭

శ్వాసము, కాసము, వీసము, హిద్ధ (ఎక్కిళ్లు), ఆద్వానము, మలబంధము, స్వరభేదము, వాతవ్యాధి, శ్లేష్మము, ఆమరోగము, శరీరస్తంభము, గురుత్వము, ఒడలు నొప్పి, కటిప్రదేకము, పార్శ్వములు, పృష్ఠము, కుక్షి, కటుమర్దు వీనియందు చట్టు, అండవృద్ధి, ఖల్లి, ఆమవాతము, ఆయామవాతము, వాతకంటకము, మూత్రకృచ్ఛము, అర్బుదము, గ్రంధిరోగము, శుక్రాఘాతము, ఆఢ్యవారము అను నీ రోగములు గలవానికి ఆ యారోగములకు చెప్పియుండు ఔషధోపయోగములవలన స్వేదకర్తను యథాక్రమముగ, (అనగా ఒకరోగమునందు తాప మను స్వేదకర్తను, ఒకరోగమునందు ఉపసాహ మను స్వేదకర్తను, ఒకరోగమునందు ఊష్ణ మను స్వేదకర్తను, ఒకరోగము నందు ద్రవ మను స్వేదకర్తను) చేయవలయును.

“కర్ణనాసాశిరఃకోష్ఠ జఃఘాపాదోరురుత్తు చ”.

కర్ణరోగము, నాసారోగము, శిరోరోగము, కోష్ఠరోగము, జఃఘారోగము, పాద రోగము, ఊరురోగము వీనియందును స్వేదకర్తను చేయింపవలయు నని అష్టాంగసంగ్రహములో జెప్పబడియున్నది.

—౧౮ వాతరోగవిశేషమునందు అనాగ్నేయస్వేదోపయోగము ౧౮—

స్వేదో హితస్త్యనాగ్నేయో వాతే మేదఃకషాయతే,
మేదస్సు, కఫము, వీనిచే వ్యాప్తమై యుండు వాతరోగమునందు అనాగ్నేయ మనుస్వేదకర్త హితకరము.

—౧౯ అనాగ్నేయస్వేదవిషయము ౧౯—

నివాతం గృహమామూసో గురువానరణం భయమ్. ౨౦
ఉపసాహనక్రోధభూరిపానం తుథా తపః,

* క్షుదాతపః ఇతిహా.

అనూ—26

గాలి లేకుండునట్టి గృహము, వ్యాయామము, దళముగ నుండురట్లక మను కంఠః మొదలగునవి భయంకర పస్తు దర్శనముచే గలిగినభయము. వీని సంబంధము వలన చెమట బుట్టించుట అనాగ్నేయ స్వేదము, (అగ్ని సంబంధములేక చేయబడిన స్వేదకర్త అనాగ్నేయ మనబడును.) మరియు — “స్నిగ్ధోష్ణవీర్జైర్చైర్మదుభి శ్చర్మపటైః” అను వచనముచే నిదివఱకు చెప్పబడిన ఉపనాహ మనుస్వేదము, యుద్ధము, శ్రాధము, అధికమద్యపానము, ఆకలి, తపస్సు ఇవియు అనాగ్నేయ (అనగా అగ్నిసంబంధము) లేని స్వేదము లనబడును.

— శ్వేదకర్తృఫలము —

శ్వేదక్లిన్నాఃకోష్ఠగా ధాతుగా వాస్తోతోలీనా యే చకాఖాస్థిసంస్థాః
దోషాఃస్వేదే స్తేద్రవీకృత్యకోష్ఠం నీతాస్సరుక్మకృద్ధిభిర్నిర్మియంతే.

కోష్ఠగతంబులుగ, రసాదిధాతుగతంబులుగ, ప్రోతస్సలయందు లీనమైనవిగ, హస్తపాదములు అణులు వీనిని జేచినవిగ నుండుదోషములు శ్వేదకర్తలచే ద్రవించి కోష్ఠగతంబులై వమనవిరేచనాది శుద్ధులచే బాగుగ హరింపజేయబడును.

సప్తదశాధ్యాయము, ముగిసెను.

అష్ట దశా ధ్యాయము

అవ. స్వేదవిధ్యధ్యాయముయొక్క అంతమునందు “సమ్యక్ శుద్ధి భిక్షిర్హి” యంతే” అని చెప్పబడినది, గనుక నాశుద్ధులయొక్క స్వరూపమును తెలియజేయునట్టి పనునవిరేచనవిధ్యధ్యాయము చెప్ప బడుచున్నది.

❧ పనునవిరేచనవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ❧

సూ. అథాతో పనునవిరేచనవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,

ఇతిహ స్తావలరాత్రేయాదయో మహర్షయః.

స్వేదవిధ్యధ్యాయానంతరము “శుద్ధిభిక్షిర్హియంతే” అను వాక్యమునరచి పనునవిరేచనాది శుద్ధి క్రమమును తెలియజేయునట్టి పనునవిరేచనవిధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

❧ కథము, పిత్తము వీనియందు పనునవిధి ❧

కథే విదధ్యాద్వమనం సంయోగే వా కఫోల్బణే,

తద్వద్విరేచనం పిత్రే

జ్వేష్ణమునందును, కఫాధిక్యముగల దోషసంయోగమునందును, పనునముచేయించ వలయును. ఇటులనే పిత్తమునందును, పిత్తాధిక్యముగల దోష సంయోగమునందును విరేచనము చేయించవలయును.

❧ పనునకర్తార్థులు ❧

విశేషేణ తు వామయేత్. ౧

నవజ్వరాతిసారాధఃపిత్తాస్పృగ్రాజయత్క్షణః,

కుష్ఠమేహాచచ్ఛిగ్రంధి శ్లీపదోన్మాదకాసినః.

శ్వాసహృల్లాసవీసర్పస్తన్యదోషార్థరోగిణః,

సూతకజ్వరము, అతిసారము. అసోగతరక్తము, రాజయత్నము, కుష్ఠము, మేహము, అపచి, గ్రంధి, శ్లీపదము, ఉన్మాదము, కాసము, శ్వాసము, హృల్లాసము, విసర్పము, స్తన్యదోషము, శరీరమునం దూర్ధ్వభాగమున గల్గి రోగములు అను నీ రోగములు గలవారికి విశేషముగా పనునము చేయించవలయును.

—ॐ వమన కర్తానర్హులు

అవామ్యా గర్భిణీ రూక్షః త్సుధితో నిత్యదుఃఖతః. 3

బాలవృద్ధకృశ్ణులహృద్రోగిక్షతదుర్బలాః,

ప్రసక్తవమధుస్థీహతిమిరక్తిమిశోషినః. ౪

ఊర్ధ్వప్రవృత్తవాయ్వ సదత్తవస్తిహతస్వరాః,

మూత్రాఘాత్యుదరీ గుత్తి దుర్వమో త్యగ్నిరర్శసః. ౫

ఉదావర్తభ్రమాష్ఠీలా పార్శ్వరుగ్వాతరోగిణః,

గర్భిణి, రూక్షమైన శరీరముకలవాడు, ఆకలిగలవాడు, ఎల్లపుడుదుఃఖించువాడు, బాలురు, వృద్ధులు, కృశులు, ఘ్ణులు, హృద్రోగము ఉరక్షితముగలవారు, దుర్బలులు తమంతనే వమనము చేయుచుండువారు, స్థిహము, తిమిరము, శోషమున క్రిములు వ్యాపించి యున్నవాడును, శరీరమనం దూర్ధ్వభాగమున వాతరోగములును రక్తమునకు సంబంధించిన రోగములు కలవారును, పస్తికర్త చేయుచుకొనినవారును, సర్వదోషము, మూత్రాఘాతము, ఉదరరోగము, గుల్మరోగము, అర్శస్సు, ఉదావర్తము, భ్రమ, అష్ఠిలా, పార్శ్వరోగము, వాతరోగము అను సీరోగములుగలవారు, మిక్కుటముగ అగ్నిదీపనముగలవారు, అతికష్టముమీద వమనము చేయువారు, పీరలు వమనకర్తయందనర్హులు.

అట్లగుటచే వమనకర్తవలన గర్భిణికి గర్భభ్రంశము కలుగును. ఆకలిగలవానికి బలక్షయము కలుగును. బాలురు మొదలగు వారలు ఔషధబలమును సహించనేరరు కావున వారికి బలహానికలుగును. హృద్రోగముగలవారికి హృదయమునకు చెరువుగలుగును. వాంతి చేయుచుండు వానికి ఉదానవాయువు ఊర్ధ్వభాగమును జెంది ప్రాణములనుకూడ హింసించును. వమనకర్త కనర్హులగు నితరరోగులకు వమనము చేయించినయెడల రోగములు కలుగునని వై జ్ఞేయ ప్రకారమే ఊహించుకొనవలయును.

—ॐ విషాది సంబంధమునందు వమనానుజ్ఞ ॥—

ఋతే విషగ రాజీర్ణ విరుద్ధాభ్యవహారతః. ౬

విషసంబంధము, గరగంబంధము, అజీర్ణము, విరుద్ధాన్నభక్షణము ఇవి గలిగి యుండునపుడు తప్ప నితర కాలములయందు వై జ్ఞేయ బాలురు మొదలగు వారికి వమనకర్త చేయించబడదు. (అనుగా వై జ్ఞేయ బాలాదులకు విషాది సంబంధము కలిగి యుండునపుడు మాత్రము అవశ్యముగ వమనము చేయించవలయునని భావము.)

—ॐ ధూమపానాచిత్తైః పుష్కలైః ॥—

ప్రసక్తవమధోః పూర్వే ప్రాయేణామజ్యైః పిచ,
ధూమాంతైః కర్షభిర్వజ్యైః సర్వైః త్వత్త్వైః.

2

పైజెప్పిన గర్భిణిమొదలగు దుర్బలల వ్యంతము చెప్పబడిన పనునొకండు రోగులకును జ్వరము పక్ష్యము గాకుండువారికిని పనునము మాత్రమేగాక ధూమపానము వఱకుం గల కర్షలను ప్రాయశముగ జేయించును. అజీర్ణరోము కలవారి పనునధూమపాక గండుపాచిక్రియ లన్నియు నిషిద్ధములు.

ఇచ్చట ప్రాయేణ అనుటచేత ఎనిమిదిమాసముల పక్ష్యము గలస్త్రీకి సేరాహసస్త్రీయు అజీర్ణరోగ ప్రారంభదశయందు మాత్రము పనునము చేయింప దగుననియు తంత్రకారునిచే ననుజ్ఞ యొనగబడినది.

—ॐ పనునవిరేచనముల కర్తులు ॥—

విరేకసాధ్యా గుల్తారోవిసోఫీటవ్యంగకామలాః,
జీర్ణజ్వరోదరగరచ్ఛర్ధిష్ఠీహవాలీమకాః.
విద్రధిస్తీమిరం కాచః స్యందః పక్వాశయవ్యథా,
యోనిశుక్రాశయా రోగాః కోష్ఠగాః క్రిమియోవ్రణాః.
వాతాస్త్రమూర్ధ్వగం రక్తం మూత్రాఘాతశ్చ కృద్గ్రహాః,
పమ్యాశ్చ కుష్ఠమేహాద్యాః

గుల్మము, అర్శస్సు, విసోఫీటము, ప్లంఘము, కామల, జీర్ణజ్వరము, ఉదరరోగము, విషము, ఛర్ది, స్తీహము, వాలీమకము, విద్రధి, తిమిరము, కాచము, నేత్రాభివ్యంధము పక్వాశయమునందలి బాధ, యోనిరోగము, శుక్రరోగము, కోష్ఠరోగము, కృమిరోగము, వ్రణములు, వాతరక్తము, ఊర్ధ్వగతరక్తము, మూత్రాఘాతము, మలబంధము అను నీరోగములు గలవారును, పనునక్రియకు అర్హులనిచెప్పబడిన కుష్ఠమేహాది ఊర్ధ్వరోగవర్తంతము కలరోగములుగలవారును, విరేచనకర్తకు అర్హులుగ నుండెదరు. మరియు “పమ్యాశ్చ కుష్ఠమేహాద్యాః” అను సముచ్చయముచేత పనునవిధియందు చెప్పబడిన కుష్ఠము ప్రమేహము మొదలు ఊర్ధ్వరోగమువఱకుం గలరోగములయందు మాత్రము పనునవిరేచనములు రెండును విధింపబడినవి. ఇచ్చట గుల్మము మొదలు శక్రద్గ్రహము వఱకు జెప్పబడిన రోగములయందు విరేచనము మాత్రము విధింపబడినది.

విరేచనిషిద్ధులు

న తు రెచో నవజ్వరీ.

౧౦

అల్పగ్న్యధోగపితౌస్త్వక్షతపాయ్యతిసారిణః,
సశల్యాస్థాపిత్రూరకోఠాతిస్నిగ్ధశోషిణః

౧౧

నూతనజ్వరము, అల్పముగ నగ్నిదీపనము, అగ్నిగత మయినపిత్తరక్తము. క్షతమైన (గాయము తగిలిన) గుదము, అతిసారము ఇవి గలవారు, శల్యముతోగూడియుండువాడు, అస్థాపనము (అనగా నిరూహవస్త్ర) చేసికొనినవాడు, రూరమైన కోవ్యము గలవాడు, అతిస్నిగ్ధుడు, క్షయరోగము గలవాడు, వీరల కెపుడును విరేచనకర్త చేయింపఁ జనదు.

ఏల యనగా — నూతనజ్వరితునికి అపక్వమైన దోషములు వెలువడి వాతప్రకోపము గలుగును. అల్పముగ నగ్నిదీపనము గలవాడు దుర్బలాడుగ నుండుటచే నాషధవేగమును సహించనేరడు. అగ్నిగత మైనరక్తపిత్తము గలవానికి అధికముగ విరేచనంబులై ప్రాణహానియు గలుగును. క్షతమైనగుదముగలవానికి ప్రాణహరమైన యుష్మద్రవములుకలుగును. శల్యముతో గూడియుండువానికి గాయమునందు వాతము ప్రవేశించి ప్రాణమును హరింపజేయును. నిరూహవస్త్ర చేయించుకొనినవాడు ఔషధవేగమును సహించ నేరడు. కాబట్టి వానికి బలహాని కలుగును. రూరమైన కోవ్యముగలవానికి దోషములు బయలుపడలక హృదయశూల, గణుపులు బద్ద లగుట, అనాహము, ఛర్ది, మూర్ఛ, బడలిక, మొదలగు నుష్మద్రవములు కలిగి ప్రాణహాని కలుగును. అతిస్నిగ్ధునికి అతియోగముగ నగును, (అనగా మిక్కుటముగా విరేచనము లగు నని భావము) క్షయరోగము గలవానికి ధాతువులు క్షయించియుండుటచే దేహనాశము కలుగును.

— పమనాషధసేవనక్రమము —

అథ సాధారణే కాలే స్నిగ్ధస్విన్నం యథావిధి,
శ్లో వమ్యముత్లికప్తకం మత్స్యమాషతిలాదిభిః, ౧౨
నిశాం సుప్తం సుజీర్ణాన్నం పూర్వాహ్నా కృతమంగళమ్,
నిరన్నమిషత్ స్నిగ్ధం వా పేయయా పీతసర్పిషమ్. ౧౩
వృద్ధబాలాబలక్లిబ్ధభీమా రోగానురోధతః,
ఆకంఠం పాయితా మద్యం క్షీరమిక్షురసం రసమ్. ౧౪
యథావికారవిహితాం మధునైంధవసంయుతామ్,
కోష్ఠం విభజ్య బైషజ్యపూత్రాం మంత్రాభిమంత్రితామ్. ౧౫
“బ్రహ్మదక్షాశ్విరుద్రేంద్రభూపంద్రార్కానిలాసలాః,
ఋషయఃస్సౌషధిగ్రామాః భూతసంఘాశ్చ పాంతు వః. ౧౬

రసాయనమివ స్త్రీణామమరాణామివా మృతమ్,
సుధేవోత్తమనాగానాం భైషజ్యమిదమస్తు తే. ౧౭

ఓంనమో భగవతే భైషజ్యగురవే వైడూర్యప్రభరాజాయ
తథాగతాయార్హతే సమ్యక్సంబుద్ధాయ, తద్యథా. ఓం భైషజ్యే
భైషజ్యే మహాభైషజ్యే సముద్గతే స్వాహా.”
ప్రాజ్ఞుఖం పాయయేత్

వై జెప్పిన ప్రకారము వసునకర్తయొక్క యోగ్యాయోగ్యత్వముల తెలిసికొని
సాధారణమైన శ్రావణాదికాలములో స్నేహస్వేదాధ్యాయములయందు చెప్పియుండు
విధి ప్రకారము స్నేహకర్తచే స్నిగ్ధుడుగ, స్వేదకర్తచే స్విచ్ఛుడుగ, వసునకారి యగు
మత్స్యములు, మినుములు, నువ్వులు మొగలగువానిచే న్వస్థానమునం దుండి వెలిసరచ
బడిన కఫము గలవాడుగ, రాత్రియందు పూర్ణముగా నిద్రించినవాడుగ, బాగుగ జీర్ణ
మయిన యాహారము గలవాడుగ. ప్రాతఃకాలమునందు దేవి, బ్రాహ్మణ, అగ్ని, గురు,
పృథ్వీ, పూజాస్వప్తయవానుల జేసినవాడుగ, ఆహారరహితుడుగ నుండునట్టి వసునార్హ
పురుషునికి రోగాదుగుణముగా సిద్ధము చేయబడినదియును, మధునైంధవ లవణములతో
గూడినదియును, బ్రహ్మరక్షశ్విరుద్రే త్యాదిమంత్రములచే నభిమంత్రించబడినదియు
నగు వసునౌషధమౌత్రియ మృదు, మధ్య, క్రూరకొవ్వ భేదములను బాగుగ విచారించి
ప్రాజ్ఞుఖముగ (అనగా తూర్పుముఖముగ) రోగిని కూర్చుండబెట్టి పానము చేయించవల
యును. మరియు వసునము చేయదగిన రోగి వృద్ధుడును, బాలుడును, కష్టమున కొర్వ
జాలనివాడును, బలహీనుడును, భయపడు న్వభావము కలవాడును అయినచో వానికి
మధ్యమునైనను, పాల నైనను, చెరకురసము నైనను, మాంసరసము నైనను, లేనెతోడను
నైంధవలవణముతోడను గూర్చి, వై జెప్పిన ద్రవములలో వానిరోగానుగుణముగ నొక
దానిని ఆంబరపూర్తిగ త్రావించి పెదప వై జెప్పిన ప్రకారము వసునౌషధమును సేవింప
నగును. అష్టాంగసంగ్రహమునగూడ నీవిషయ మిట్లు చెప్పబడినది.—

“భిరుక్తశబాలశుకుమారత్వదోషానురోధేనాకంఠం పీత యూషేక్షురీరమాంస
రసమద్యతుషీదకయవాగూమండాన్యతమమ్.”

క్షేష్టాధిక్యమువలన మృదుకొవ్వ మనియు, క్షేష్టమధ్యమమువలన మధ్యకొవ్వ మనియు, క్షేష్ట
హీనతవలన క్రూరకొవ్వ మనియు నిటుల కొవ్వస్వరూపభేదముల తెలిసికొనవలయును. మం
త్రార్థము నిట్లెరుంగునది —

బ్రహ్మ, దక్ష, ప్రజాపతి, అశ్వినీదేవతలు, రుద్రుడు, ఇంద్రుడు, భూదేవత, చం
ద్రుడు, సూర్యుడు, వాయుదేవుడు, అగ్నిదేవుడు, దేవిర్విబ్రహ్మలు, ఓషధినమూనా

ములు, పాంచభౌతికసమదాయము, వీ రందరును నిన్ను కాపాడెదరుగాత! నే నొకగు నీయకాషధము ఋషులకు రసాయనమును బోలియు, దేవతల కమృతమును బోలియు, ఉత్తములగు నాగులకు సుధ బోలియు, నీకు ఆరోగ్యబలముల గల్గించి యాయువును పృథ్వి నొందించుగాక !

ఈయర్థమును చెబుచు 'బ్రహ్మదక్షశ్వి మివ మస్తుతే' అను రెండుశ్లోకములను పఠించి "ఓం నమో తే స్వాహా" అను మంత్రముచే నభిమంత్రించి వైదెప్పిన విధ్యుక్త ప్రకారము రోగికి నాషధము నొసంగవలె నని భావము.

వసున ప్రతీక్షణము

పీతం ముహూర్త మనుపాలయేత్,

తన్ననాః

దౌషధమంత్రను పానము చేసియుండురోగి వసునమునుగురించి ముహూర్త కాలమువఱకు ప్రతీక్షింపవలయును.

❖❖❖ విమనము చేయుక్రమము ❖❖❖

జాతహృల్లాస ప్రనేశ్చర్ధయేత్తతః. ౧౮

అంగుళీభ్యామనాయస్తో నాలేనమృదునాథవా,

గలతాల్వరుణేగానప్రవృత్తా ప్రవర్తయన్ ౧౯

ప్రవర్తయన్ ప్రవృత్తాంశ్చ జానుతుల్యానసే న్ధితః,

పిదప మోకాలంత పొడవుగల ఆననమునందు కూర్చుండినవాడై హృల్లాసము (అనగా తొమ్మడచుట.) ఇవి గలిగినపుడు రెండుప్రేళ్ల చేగాని, మృదువుగ నుండునువర్బలా ఏరండాదినాళములచేగాని, కంఠము, నోటిలోవలి దౌడ, వీనియందు బాధ కలుగనీయ కుండునట్టి వసునవేగమును ప్రేరేపించి అప్పుడు గలుగునట్టి వసునవేగము నడ్డగింపక వసునము చేయవలయును.

విమనకాళావేగము

ఉభే పార్శ్వే లలాటం చ వమతశ్చాస్య ధారయేత్. ౨౦

ప్రసీదయేత్తథా నాభిం పృష్ఠం చ ప్రతిలోమతః,

వసునముచేయుచుండునపుడు ఆ మనజానియొక్క రెండు పార్శ్వములను, లలాటమును పరిచారకులు పట్టుకొని పృష్ఠమును, నాభిని ప్రతిలోమముగ మద్దించు చుండవలయును.

❖❖❖ కఫాదృలయందు విమనక్రమము ❖❖❖

కఫే తీక్ష్ణోష్ణాటుకైః పిత్రే స్వాదుహిమై రితి. ౨౧

వమేత్ స్నిగ్ధాన్తలనైః సంస్పృష్టే మరుతా కః,
పిత్తస్య దర్శనం యానచ్ఛేదో వా శ్లేష్మణో భవేత్. ౨౨

కఫమునందు తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, కఠినముగ నుండు ద్రవ్యములచేతను, పిత్తము నందు మధురముగ, శీతలముగ నుండు ద్రవ్యములచేతను, వాతయుక్త కఫమునందు స్నిగ్ధముగ, ఆఘ్రముగ, లవణముగ నుండు ద్రవ్యములచేతను, పిత్తము బయలు వెడలు ఐహకుగాని లేక కఫము నశించుచుండుటగాని వమనము చేయుచువలయును.

❧ హిసవేగమునందు శౌషధప్రయోగము ❧

హీసవేగః కణాథాత్రిసిద్ధార్థలనోదకైః,
వమేత్పునగిభుః

హిసవేగము గలపురుషుడు సిద్ధిష్ట, ఉసిరికే వష్య, తెల్లవాలు, నైంధపలవణము వీనితోగూడియుండు ఉదకపానముచే పలుమారు వమనము చేయవలయును.

❧ వమనాయోగలక్షణము ❧

తత్ర వేగానామప్రవర్తనమ్ ౨౩
ప్రవృత్తిస్సవిబంధా వా కేవలస్యాషధస్య వా,
అయోగస్తేన నిష్ఠీనకంఠూశోతజ్వరాదయః. ౨౪

వమనము చేయునపుడు వమనవేగము కలుగకుండుట, ప్రతిబంధకముతో వమనం బగుట దోషరహితముగ శౌషధము మాత్రము వమనం బగుట, ఇవి వమనకర్తయొక్క అయోగమనంబడును. దీనిచే నిష్ఠివము, దురద, శోతరోగము, జ్వరము ఈ మొదలగు నవి కలుగును.

❧ వమన సమ్యగ్యోగలక్షణము ❧

నిర్విబంధం ప్రవర్తంతే కఫపిత్తానిలాః క్రమాత్.
సమ్యగ్యోగే

కఫపిత్తవాతములు యథాక్రమముగ నద్దము లేక బైలువెడలుట వమనకర్త యొక్క సమ్యగ్యోగ మనబడును.

వమనకర్తాతియోగలక్షణము

అతియోగే తు ఘనచంద్రకరక్తవత్. ౨౫

వమితం త్రైమతా దాహః కంఠశోషస్తమో భ్రమః,
హారా వాయ్వామయా మృత్యుః జీవశోణితనిర్గమాత్. ౨౬

* స్నిగ్ధోష్ణ ఇతి పా.

నురుగు, చంద్రకము (అనగా నెమలిపురికన్నులవలె గుండ్రముగ మండలము లగుపడుట), రక్తము, వీనియు క్తముగ వమనం బగుట, శరీరదౌర్బల్యము, తాపము, పుత్తుకద్రవము లేకయుండుట, చీకటి గ్రమ్మినట్లుండుట, ఒడలు తిరుగుట, క్రూరమైన వాక రోగము, జీవరక్తము బయలు వెడలుటవలన మరణము, ఇవి కల్గినచో వమనకర్తయొక్క ఆతియోగ మనబడును.

❧ వమనానంతరకర్తవ్యము ❧

సమ్యగ్యోగేన వమితం తుణమాశ్వాస్య పాయయేత్,
ధూమత్రయస్యాన్యతమం స్నేహాచారమథాదిశేత్. ౨౭

సమ్యగ్యోగముగ వమనంబై యుండగా వమనము చేసినవానిని వైద్యు డొక ముహూర్తకాలము శీతవాతాదులచే నోదార్చి స్నిగ్ధ, మధ్య, తీక్షణ మనుషేర్లుగల ధూమత్రయములలో దేనినైన నొకదానిని పానము చేయించి పిదప స్నేహవిషయమై చెప్పియుండు “ఉష్ణోదకోపచారీ స్వాదిత్యాది” విధుల ననుష్ఠించనటుల నుపదేశించ వలయును.

❧ వమనానంతరము పేయాదిక్రమము ❧

తతస్సాయం ప్రభాతే వా తుద్వాక్ స్నాతః సుఖాంబునా,
భుంజానో రక్తశాల్యన్నం భజేత్పేయానికం క్రమమ్. ౨౮

పిదప వమనము చేసినవాడు ఆషరాష్ట్రమునగాని పూర్వాష్ట్రమునగాని ఆకలి గలిగినపుడు ఉష్ణోదకములలో స్నానము చేసి ఎఱ్ఱ రాజనాలయొక్క అన్నమును భుజించి పేయాదిక్రమము ననుష్ఠింపవలయును.

“పురాణరక్తశాలినా మస్నేహలవణోషణం”

స్నేహము, లవణము, ఉప్పుకారమును జేర్చక ప్రాత ఎఱ్ఱరాజనాలయొక్క అన్నమును భుజించవలయు నని ఆష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడి యున్నది.

❧ పేయాదిక్రమస్వరూపము ❧

పేయాం విలేపీమకృతం కృతం చ
యూషం రసం త్రీ సుభయం తదైకమ్,
క్రమేణ నేవేత సరోఽన్నకాలాన్
ప్రధానమథ్యా వరశుద్ధిశుద్ధః. ౨౯

ఉక్చిష్టశుద్ధి, మధ్యమశుద్ధి, అధమశుద్ధి అనువానిచే శుద్ధ ధైర్యమనుజుడు పేయాదులను ౩ అన్న కాలములయందును, 2 అన్న కాలములయందును, ఒక అన్న కాల మునందును యథాక్రమముగా నేపింపవలయును. అనగా ఉక్చిష్టశుద్ధిచే శుద్ధధైర్య

మనుజుడు ప్రళయదివసమున రెండుఅన్నకాలములందు పేయకు సేవింపవలయును. ద్విత్వీయదివసమున ఒక అన్నకాలమునందును, తృతీయదివసమున రెండుఅన్నకాలముల యందును విలేసిరి సేవింపవలయును. చతుర్థదివసమున రెండు అన్నకాలములయందును, ఐదవదివసమున మొదటి అన్నకాలమునందును ఇటుల మూడుఅన్నకాలములయందు ఆకృతమైన (అనగా శోరి లవణము మొదలగు వానిచే సంస్కరింపబడని) యూషమును సేవింపవలయును. ఇటులనే మూడు అన్నకాలములను విభజన జేసి కృతాఽకృతరసములను సేవింపవలయును 7 దినములు గతించిన పిదప క్రమముగ స్వాభావికమైన భోజనమును సేవింపవలయును. ఇటులనే మధ్యమశుద్ధిచే శుద్ధుడైనవానికిని, అధమశుద్ధిచే శుద్ధుడైనవానికిని యథాక్రమముగ పేయాదిక్రమము నూహించుకొనవలయు నని భావము

“ఏరేకే వమనే శ్రేష్ఠే పేయాదీశాం త్రికక్రమః,

త్రిశో ద్విశో మధ్యమే స్యాదేకశస్త్ర కనీయసీమ్”

అని వైయర్థమునే ఖరనాడుడుకూడ చెప్పి యున్నాడు

పేయాదిక్రమమును చరకాచార్యు లిట్లువదేశించిరి —

“అదైనం సాయూహ్నా అపరే వాహ్ని సుభోదికపరిషిక్తం పురాణానాం ణాహితకాలితండులాశాం స్వవర్జిన్నాం మాదభూర్వాముష్ణాం యవాగూం పాయయే దగ్ని బలమభిసమీత్య. ఏవం ద్విత్వీయే తృతీయే వాన్నకాలే. చతుర్థేషు తథావిధానా మేవ కాలీనాంసుస్విన్నాం విలేపీముష్ణోదకద్విత్వీయా మన్నేహలవణామబ్జన్నేహలవణాం వా భోజయేత్. ఏవం ఐదవమే షష్ఠే చాన్నకాలే, సప్తమే త్వన్నకాలే తథావిధానామేవ కాలీనాం ద్విగప్రసృతం సుస్విన్న మోదనముష్ణోదకానుపానం తనునా తనున్నేహలవణోపవన్నేన ముద్గయూషేణ భోజయేత్. ఏవమష్టమే నవమేఽన్నకాలే. దశమే త్వన్నకాలే లావణిపింజలాదిరామన్యతమన్య మాంసన్య రసేన దకలావణికేన నాతిసారవతా భోజయేదుష్ణోదకానుపానమ్ ఏవమేకాదశే ద్వాదశే వాన్నకాలే. అత ఊర్ధ్వమన్నగుణాన్ క్రమేణోపయంజాసన్నస్తాహోత్ ప్రభృతి భోజన మాగచ్ఛేత్.”

పిదప శుద్ధికర్తచేసికొనినవాడు సాయంకాలమునందుగాని, మరుదినము ప్రాతఃకాలమునందుగాని ఉష్ణోదకములో స్నానము చేసి పురాతనమైన ఎఱ్ఱరాజనాలబియ్యముచే బాగుగ పాకము చేయబడినదియు మండముతోగూడి యుండువదియు, ఉష్ణమయినదియు నగుయవాగువును జారరగ్నిబలానుగుణముగా పానము చేయవలయును. ఇటులనే 2-వ అన్నకాలమునందును, 3-వ అన్నకాలమునందును పానము చేయవలయును. 4-వ

అన్నకాలములో ప్రాతవియైన ఎఱ్ఱరాజనాలదియ్యముతోడ బాగుగ పాకము చేయ బడినదియు, ఉష్ణోదకముతో గూడినదియు నగువిలేపిని స్నేహలవణరహితముగ గాని, లేక స్వల్పస్నేహ లవణయుక్తముగ గాని భుజింపవలయును. ఇటులనే 5, 6 అన్న కాలములయందు భుజింపవలయును. 7-వ అన్నకాలమునందు ప్రాత ఎఱ్ఱరాజనాల దియ్యమును బాగుగ పాకముచేసి 2 మార్లు గంజివాల్చి బాగుగ పక్వమైన యా అన్న మును తేటగ, స్వల్పస్నేహ లవణయుక్తముగనుండు ముద్గయూషముతోడ ఉష్ణోదకాను పానసహితముగ భుజింపవలయును. ఇటులనే 8, 9 అన్నకాలములయందు భుజింప వలయును. 10-వ అన్నకాలములో మిగుల సారములేని లావకము, కపింజలము మొదలగు షట్సలలో నేడైన నొకదానియొక్క మాంసరసముతోడ ఎఱ్ఱరాజనాల యొక్క అన్నమును ఉష్ణోదకానుపానసహితముగా భుజించవలయును. ఇటులనే 11-డు, 12-డు అన్నకాలములయందును భుజింపవలయును అందుకుమీద 7-వ దినము మొదలుకొని క్రమముగ స్వాభావికమైన భోజనమును భుజింపవలయును. అని చరకాచార్యుడు చెప్పి యున్నాడు.

— పేయాదిక్రమసేవనప్రయోజనము ౧౯ —

యథాణురగ్నిస్పృణగోమయాద్యైః సంధుక్షమాణో భవతిక్రమేణ,
మహాకాస్థిరస్సర్వపవస్తదైవ శుద్ధస్య పేయాదిభిరంతరాగ్నిః. 3౦

మిక్కిలి కొంచెముగ నుండునిప్పు తొలుత గడ్డిపోచలచేతను, పిమ్మట పిడకలు పొట్టు మొదలగువానిచే క్రమముగ రాబెట్టబడి అప్పు టప్పుటికి రాజి దృఢమై గొప్పపస్తవుల తగులబెట్ట నమర్థమగు తెరంగున శుద్ధుడుగ నుండు పురుషునియొక్క జార రాగ్నియు పేయాదులచే క్రమముగ గొప్పదిగ, దృఢముగ నై సర్వమును పాకము చేయును.

— వమనవిరేక వేగసంఖ్య ౨౦ —

జఘన్యమధ్యప్రవరే తు వేగాశ్చత్వార ఇష్టా వమనే షడష్టా,
దశైవ తే ద్విత్రిగుణావిరేకే ప్రస్థస్తథాస్యాద్విచతుర్ధాశ్చ. 3౧

అధమ, మధ్యమ, ఉత్తమమైన వమనమునందు యథాక్రమముగ 4, 6, 8 వేగములు తంత్రకారులకు అభిమతంబులు. అటులనే అధమ, మధ్యమ, ఉత్తమ విరే కమునందు యథాక్రమముగ 10-20-30-ది వేగములు తంత్రకారులకు అభిమతం బులు. ఆ వేగములయొక్క పరిమితి యథాక్రమముగ ప్రస్థము, 2 ప్రస్థములు, 4 ప్రస్థములు.

— విశేష విశేష ప్రమాణము —

విత్తావసానం వమనం విరేకాదర్థం కిఫాంతం చ విరేకమాహుః,
పిత్తము బైలువెడలువరకు వమనము చేయించ వలయును, అవమనము విరేకమునకు
దర్థభాగము గలదిగ నుండవలయు ననియును, కనుక బైలు వెడలువరకు విరేకము
చేయించవలయు ననియును తంత్రకారులు చెప్పుచున్నారు.

— విరేచన - వమన - గణనాచరము —

ద్విత్వా సనిట్కానవనీయ వేగా మేయం విరేకే వమనే తు వీతమ్
మలముతో గూడియుండు 2 లేక 3 వేగములను (అనగా మహాత్స్వర్ణములను)
వదలి విరేచన సంఖ్యను గణనము చేయవలయును. అటులే పానము చేయబడిన
యాషఢముతోడ బైలువెడలిన వమనమును వదలి వమనమును గణనము చేయవలయును.

— విమితునికి పురస్కారము —

అథై నం వామితం భూయః స్నేహస్వేదోపపాదితమ్,
స్నేహకాలే గతే జ్ఞాత్వా శోష్టం సమ్యగ్విరేచయేత్. 33
పిదప వమనము చేయించబడిన పురుషునికి మరల స్నేహ స్వేదకర్మలను చేయించి
మృదు, మధ్య, క్రూర, కొవ్వభేదములను బాగుగ నెఱిగి స్నేహకాలమును (వయోఽ-
హారాత్రిభుక్తానాం లేస్తమధ్యానిగాః క్రమాత్) అను వచనానుసారము కఫకాల
మైన పగటి మొదటిభాగమును) వదలి బాగుగ విరేచనము చేయించవలయును.

— మృగుశోష్ణస్వరూపము —

బహుపిత్తో మృదుః శోష్ఠః క్షీరేణాపి విరేచ్యతే,
అధిక పిత్తముతో గూడియుండు శోష్ణము మృగువుగ నుండును. అది క్షీరముచేత
కూడ విరేచనం బగును. అది శబ్దమువలన తేల మొదలగువాని చేకూడ విరేచనంబగు నని
భావము.

— క్రూర శోష్ణస్వరూపము —

ప్రభూతమారుతః క్రూరః కృచ్ఛాచ్ఛామాదికై రపి 34
అధిక వాతముతో గూడియుండు శోష్ణము క్రూరముగ నుండును. అది నల్లతొడ
మొదలగువానిచే నతి ప్రయాసవలన విరేచనంబు లగును. అది శబ్దమువలన కంఠవ్యము,
జెముడు మొదలగు వానివలనను, అపిశబ్దమువలన తేలమొదలగు వానివలనను విరేచనంబు
లగు నని తాత్పర్యము.

—ॐ పితృదలయందు విరేచనౌషధక్రమము ॥—

కషాయమధురైః పిత్రే విరేకః కటుకైః కఫే,

స్నిగ్ధోష్ణలవణైర్వాయా

పిత్రము ప్రకౌశించినపుడు కషాయముగ, మధురముగ నుండు తేల మొదలగు వానిచే విరేచనము చేయించవలయును. కఫమునందు కటువుగ నుండు వస్తువులచే విరేచనము చేయించవలయును. వాతమునందు స్నిగ్ధముగ, అష్ణముగ, లవణముగ నుండు ఏరండ తైలాదులచే విరేచనము చేయించవలయును.

—ॐ విరేచనము కాకుండునపుడు చేయతగిన యుపచారము ॥—

ఆప్రవృత్తై తు పాయయేత్. 31

ఉష్ణాంబు స్వేదయేదస్య పాణితాపేన చోదరమ్,

విరేచనౌషధమును సేవించినపుడు విరేచనము కాకుండు పక్షములో ఉష్ణోదకమును పానము చేయించవలయును. మఱియును రోగియొక్క ఉదరమునందు పాణి తాపమువలన (అనగా అరచేతులను నిప్పులో కాచి వానియుష్ణమువలన) స్వేదముకూడ చేయించ వలయును.

—ॐ స్వల్పముగ విరేచనములై యుండునపుడు చేయవలసిన క్రమము ॥—

ఉత్థానేఽల్పే దినే తస్మిన్ భుక్త్వాస్వేద్యుః పునః పిబేత్. 32

విరేచనమునకు ఔషధమును సేవించిన దినమునందు స్వల్పముగ విరేచనములై యుండిన యెడల ఆ దినము వ్యధ్యముగ భోజనము చేసి మరుదినమునందు మరల విరేచనౌషధమును సేవింపవలయును

—ॐ అదృఢస్నేహ కోష్ఠానికి విరేచన క్రమము ॥—

అదృఢస్నేహకోష్ఠస్తు పిబేదూర్ధ్వం చశామాతః,

భూయోఽపుష్కరస్కృతతనుః స్వేదస్నేహైర్విరేచగమ్. 32

యాగిం సంమృగాలోచ్య స్తరక్ పూర్వమనుక్రమమ్,

కోష్ఠము స్నేహ కర్మముచే చక్కగ స్నిగ్ధము కాక దానంజేసి విరేచనములు కాకున్నయెడ అట్టి రోగికి మరల స్వేహస్వేదకర్మలచే స్నిగ్ధత్వమును సంపాదించి పది దినములు గడచిన పిదప,

‘ఔషధమాత్రాం మంత్రాభి మంత్రితామ్’

అని పై జెప్పియుండు విధిప్రకారము యాగికమైన విరేచనౌషధమును పానముచేయించ

వలయును. అటుల చేయించియు విరేచనము కాండీనచో ఉష్ణాబుపానమును పాశితాపస్వేదకర్తలను చేయించవలయును.

— ౧౭ విరేకాయోగలక్షణము ౧౭ —

హృత్కుక్ష్యశుద్ధిరదుచిరుశ్లేశశ్లేష్మపిత్తయోః 3౮
కంఠూర్విదాహః పిటికా పీనసో వాతవిద్గ్రహః,
అయోగలక్షణం

హృదయకుక్షులయందశుద్ధి, అరుచి, శ్లేష్మపిత్తయుక్తముగా ఉష్లేశము, దురద, శరీరమునందు తాపము, పిటిక, పీనసము, అపానవాతంబును మలంబును వెడలక బద్ధగించుట, ఇవి విరేచనముయొక్క అయోగలక్షణము లని తెలియవలయును.

— ౧౮ విరేచన సమ్యగ్యోగలక్షణము ౧౮ —

యోగో వైరీత్యే యథోదితాత్. ౩౯

వై జెప్పినప్రకారము హృదయకుక్షులయందశుద్ధి మొదలగునవి లేకుండుటయే విరేచనముయొక్క సమ్యగ్యోగలక్షణ మని తెలియవలయును.

— ౧౯ విరేచన అతియోగలక్షణము ౧౯ —

విటపిత్తకఫవాతేషు నిస్సృతేషు క్రమాశ్శ్రవేత్. ౪౦
నిశ్లేష్మపిత్తముదకం శ్వేతం కృష్ణం సలోహితమ్.
మాంసథావనతుల్యం వా మేదఃఖండాభమేవ వా,
గుదనిస్సరణం తృష్ణా భ్రమో నేత్రప్రవేశసమ్. ౪౧
భవంత్యతివిరిక్తస్య తథాతివమనామయాః,

మలము, పిత్తము, కఫము, వాతము ఇవి క్రమముగ బయలుపెడలిన పిదప శ్లేష్మపిత్తసంబంధము లేక తెల్లగ, నల్లగ, కొంచెము రక్తయుక్తముగ గాని, లేక మాంసమును కడిగిన ఉదకముతోతుల్యముగ గాని లేక మేదస్సుయొక్క ఖండముతోతుల్యముగ నుండు ఉదకము బయలుపెడలుట, మిక్కుటమగు-వచ్చి, భ్రమ గలిగి నేత్రములు లోని కేగుట, ఈలక్షణములు కలుగును. మరియు వమనాతియోగమున గల్గి 'వమికం ఖౌవతా దాహాః' అని చెప్పిన కృశత్వము తాపము, కుత్తుక యెండుట, చీకటి గ్రమ్మిగట్టు గాన రాకుండుట. భ్రమ మున్నగునుద్రవములును అధికముగ విరేచనములైనవానికి కల్గును.

— ౨౦ విరేచనానంతరకర్తవ్యము ౨౦ —

సమ్యగ్విరిక్తమేనం చ వమనోక్తేన యోజయేత్. ౪౨
ధూమవజ్జ్యేన విధినా, తతో వమితివానిన,
క్రమేణాన్నాని భుంజానో భజేత్సకృతిభోజనమ్. ౪౩

బాగుగ విరేచనం బ్రయండు పురుషునికి వసునకర్తయందు చెప్పియుండు విషయం ధూమపానము తప్ప తక్కిన విధుల నన్నిటిని చేయించవలయును. పిదప వసునకర్త చేయించుకొనినవానివలెనే పూర్వోక్తమప్రకారము రక్త కాల్యన్నముతో గూడియుండు పేయాదులను భుజింపజేసి పిదప స్వాభావికమైన భోజనమును భుజింపజేయవలయును.

— ౨౭ విరేచనాషధ సేవనమునందు లంఘనము ౨౭ —

మందవహ్ని మసంశుద్ధ మతౌమం దోషదుర్బలమ్,
అదృష్టజీర్ణ లింగం చ లంఘయేత్పితభేషజమ్.

౪౪

విరేచనాషధ సేవనానంతరము మందాన్ని, అసంశుద్ధము (అనగా విరేచనము కానివాడు) అతౌముడు (అనగా శరీరము బడలికను జెందనివాడు) దోషముచే దుర్బలండు, విరేచనాషధము జీర్ణము జెందక యుండుటంజేసి జీర్ణలక్షణము లగపడనివాడు ఈయైదుగురికిని లంఘనము చేయించవలయును.

— ౨౮ లంఘనగుణము ౨౮ —

స్నేహస్వేదాషధోత్తే శసంగై రితి న బాధ్యతే,

ఇటుల లంఘనము జేయించినయెడల స్నేహము, స్వేదము, ఔషధము, ఉత్తేజము, మలబంధము వీనిచే వైజెప్పిన మందాన్ని మొదలగు రోగములు గలవారు, బాధను జొదవందురు.

— ౨౯ పేయాది సేవనమందు యుక్తి ౨౯ —

సంశోధనాస్రవిస్రావస్నేహయోజనలంఘనైః.

౪౫

యాత్యగ్నిర్నందతా తస్మాత్ క్రమం పేయాదిమాచరేత్,

బాగుగ శరీరశుద్ధి, రక్తమోక్షణము, స్నేహయోగము, లంఘనము, వీనిచే పురుషునియొక్క జారరాన్ని మాంద్యమును జెందును. కాబట్టి వైజెప్పిన పేయాదిక్రమము ననుసరింపవలయును. శుద్ధ్యాగులవలన అగ్ని మాంద్యము కలుగు నని యిచట జెప్పబడినది. “శుద్ధోప్రసాదమిత్యాది” శ్లోకమువలన శుద్ధిచే నన్ని దీపనము కలుగు నని క్రింద జెప్పబడును. కాబట్టి నీ రెండు వచనములు పరస్పరవిరుద్ధము లనే శంక గలుగును. అయితే కాలభేదమువలన తోషశుద్ధి జేయునపుడు అగ్నిమాంద్యము కలుగును. తోష శుద్ధ్యనంతరము పేయాదిక్రమము ననుసరించినయెడ అగ్నిదీపనము కలుగును. కావున నీరెండు వచనములకు పరస్పరవిరోధము లేదు.

పేయానిషేధము

స్థూతాల్పపిత్తభేషాణం మద్యపం వాతపైత్తికమ్.

౪౬

పేయాం న సాయయేత్తేషాం తర్పణాదిక్రమో హితః,

స్వల్పముగ జైలువెడలిన పితృశ్రేష్ఠము గలవాడు, నుద్యహారము చేసినవాడు వాశపితృ రోగము గలవాడు ఈ మువ్వరికిని పేయన పానము చేయించువనదు. అయినను వారలకు మొదటి యన్నకాలమునందు లాజన క్తువులను, రెండవ అన్నకాలము నందు మాంసరసోదకమును భుజించుట మొదలగునవి హితకరములు.

❧ వసునమునందు పాక ప్రతీక్షానిషేధము ❧

అపక్వం వసునం దోషాన్ పచ్యమారం విరేచనమ్, ౪౭
నిర్హరేద్వసునస్యాతః పాకం న ప్రతిపాలయేత్,

వసునము అపక్వముగ నుండినచై దోషములను వెలివరచును. విరేచనము పాకమును జెందుచు దోషములను వెలివరచును. కాబట్టి వసునోషధమును సేవించినపుడు వసునముయొక్క పాకమును నిరీక్షించం బనిలేదు —

“ఉర్ధ్వాఘోరేచనం యుక్తం వై పరీత్యేన జాయతే,
యదా తదా ఛర్దయతః సింఛేద్దష్టేన వారిణా,
పాదా శీతేన చోర్ధ్వాంగం విపరీతం విరేచనే.”

ప్రయోగింబడిన ఉర్ధ్వవిరేచనము విపరీతముగ నైవయెడల (అనగా వసునోషధముచే విరేచనంబు లైనయెడల) శీతోదకముచే పాదములను, ఉష్ణోదకముచే ఉర్ధ్వాంగములను తడువవలయును. అఘోవిరేచనము విపరీతముగనైనయెడల (అనగా విరేచనోషధముచే వసునంబు లైనయెడల) ఉష్ణోదకముచే పాదములను, శీతోదకముచే ఉర్ధ్వాంగములను తడువవలయును అని అష్టాంగసంహితలోఁ జెప్పబడియున్నది.

❧ దుర్బలోపచారక్రమము ❧

దుర్బలో బహుదోషశ్చ దోషపాకేన యస్స్వయమ్, ౪౮
విరిచ్యతే భేదసియైర్భజ్యైస్తముపపాదయేత్,

దుర్బలుడుగను, అధిక దోషయుక్తుడుగనుండు నునుజుడు దోషపాకమువలన నోషధము లేకయే విరేచనములఁ జేసికొనినచో అట్టివానికి భేదసియములుగ నుండు భోజ్యభిక్ష్యములచే నుపచరించవలయును.

❧ దుర్బలాదులకు విరేచనక్రమము ❧

దుర్బలశ్శీధితః పూర్వమేదోషః కృశో నరః ౪౯
అపరిజ్ఞాతకోష్ఠశ్చ పిబేత్ప్రద్యౌవమాషధమ్,
వరం తదసకృత్పీతమన్యథా సంశయాహమ్ ౫౦
హరేద్బహుంశ్చలాన్ దోషానల్పానల్పాన్ పునఃపునః,
అ-సూ—27

దుర్బలుడు, శుద్ధిజేసికొనినవాడు, అల్పమైన దోషముగలవాడు, కృశుడు, తెలియబడని కోవ్బధేదము గలవాడు వీరలు మృదువుగ, అల్పముగనుండు విరేచనాషధమును పానము జేయవలయును. వైజిప్సిన దుర్బలుడు మొదలగు వారలకు మృదువుగ, స్వల్పముగనుండు విరేచనాషధమును పలుమారు పానము జేయించుట యుక్తము. అటుగాక అధికముగ, తీక్ష్ణముగనుండు విరేచనాషధమును పానము జేయించినయెడల అది ప్రాణహంజనమును గలుగజేయును. మృదువుగ అల్పముగను పలుమారు ప్రయోగించబడిన విరేచనాషధము అధికమైన దోషములను స్వల్ప స్వల్పముగ బైలుపరిచి బలహీనతను గలుగజేయకయే దోషములను శమింపజేయును.

— ౨౭ దుర్బలునకు శోధనక్రమము ౨ —

దుర్బలస్య మృదుద్రవ్యైరల్పాఽ సంశమయేత్తు తాః. ౧౧
క్లేశాయంతి చిరం తే హి హన్యుర్యైవనమన్విర్వాతాః,

దుర్బలుడుగనుండు మనుజునియొక్క దోషములు స్వల్పముగ నుండునపుడే మృదుద్రవ్యములచే శమనము జేయవలయును. అటుల జేయక యుపేక్షించినచో చిరకాలముగ జేరియుండు నాదోషములు రోగిని చంపును.

— ౨౮ మందాగ్నిదులయందు శోధనక్రమము ౩ —

మందాగ్నిం శ్రూరకోష్ఠం చ సక్షారలవణైర్మృతైః. ౧౨
సంధుక్షితాగ్నిం విజితకఫవాతం చ శోధయేత్,

మందాగ్నిగలవాడు, శ్రూరకోష్ఠం వీరలకు క్షారలవణములతో గూడియుండు ఘృతములచే యధాక్రమముగ అగ్నిదీపనమును గలుగజేసి కఫమును బాగొట్టి శుద్ధిజేయించవలయును.

రూక్షబహ్వనిలశ్రూరకోష్ఠవ్యాయామశీలినామ్. ౧౩

దీప్తాగ్నినాం చ భేషజ్యమవిరేచ్యైవ జీర్యతి,
తేభ్యో వస్తిం పురా దద్యాత్తతః స్నిగ్ధం విరేచనమ్. ౧౪

శక్యన్నిర్వృత్య వా కించిత్తీక్షాభిః ఫలనర్తిభిః,
ప్రవృత్తం హి మలం స్నిగ్ధో విరేకో నిర్వారేత్సుఖమ్ ౧౫

రూక్షుడు, ప్రబలమైనవాతముకలవాడు, శ్రూరకోష్ఠం, వ్యాయామముచేయువాడు, అగ్నిదీపనము గలవాడు, వీరలకు ప్రయోగించబడు విరేచనాషధము విరేచనము చేయించకయే జీర్ణమగును. కావున నట్టివారికి తొలుత వస్తికర్తను చేయించి పిదప ఏరండతైలము, బిందుఘృతము మొదలగు విరేచనాషధములను ప్రయోగింపవలయును,

ఈ తీర్థములగు ఫలవర్తలచే మలమును కొంచెముగ బైలువరచి పిదప స్నిగ్ధమైన విరేచ నాషధము నొసంగవలయును. వీలయినగా—స్నిగ్ధమైన విరేచనాషధము స్వల్పముగా బైలువెడలుచుండు మలమును సుఖముగా బైలువరచును.

—ॐ విషాదిపీడితులకు శోధనక్రమము ౧—

విషాభిఘాతపిటికా కుష్ఠ *శోకచిసర్పిణః,

కామలాపాండుమేహార్తాన్నాతిస్నిగ్ధా విరేచయేత్. ౧౬

విషము, అభిఘాతము, ప్రమేహ పిటిక, కుష్ఠము, శోకము, చిసర్పి, కామల, పాండువు, మేహము వీనిచే పీడింపబడినవారికి కొంచెముగ స్నేహకర్త జేయించి పిదప విరేచనము జేయింపవలయును.

సర్వా స్నేహవిరేకైశ్చ రూక్షైస్తు స్నేహభావితాః,

కొంచెము స్నిగ్ధులుగనుండు విషాదిపీడితులకు స్నేహవిరేకములవలన శుద్ధిచేయింప వలయును. స్నిగ్ధులుగ నుండుపురుషులకు రూక్షమైన విరేకములవలన శుద్ధిచేయింప వలయును.

—ॐ శోధనమునందు స్నేహస్వేద ప్రయోగక్రమము ౨—

కర్తౄణాం వమనాదీనాం పునరప్యంతరేంతరే. ౧౭

స్నేహస్వేదా ప్రయుంజీత స్నేహయంతే బలాయ చ,

వమనాదికర్తల జేయునపుడు నడుమ అప్పుడప్పుడు పలుమారు స్నేహస్వేదము లను ప్రయోగింపవలయును. వమనాదికర్తలయొక్క అంతమునందు శరీరమునకు బలము గలుగుటకై స్నేహమును ప్రయోగింపవలయును. అది యెట్లనగా—తొలుత స్నేహ స్వేదములను, పిదప వమనమును, మరల స్నేహస్వేదములను, పిదప విరేచనమును, మరల స్నేహస్వేదములను, పిదప అనువాసనమును, మరల స్నేహస్వేదములను, పిదప నిరూపావప్తిని అని తెలియవలయును.

† మలో హి దేహదుష్లేశ్య హ్రియతే వాసనో యథా ౧౮

స్నేహస్వేదైస్తథోష్లేశ్య హ్రియతే శోధనైర్మలః,

బట్టలకు పట్టియుండు మురికిని నీళ్ల నూరియుం దుడకబెట్టి నడలించి పిమ్మట నుతికినయెడ శుభ్రచగునట్లు, మనుజుల శరీరములొని మలములు తొలుత స్నేహ

* శోధ ఇతిపా.

† ఊష్ణాదిభిర్మథోష్లేశ్య హ్రియతే వాసనోమలః

తదైవ పథమః స్నేహస్వేదమాషలిలాదిభిః ఇతిపా, (ఈ పాఠము యుక్తము.)

స్వేదవిధులచే తమతమ నెలవులనుండి పట్టువదలినపిదప వమన విరేచనాది శోధనములు బ్రయోగించినచో నామలములు బైలువెడలి శరీరము శుభ్రమగు నని భావము.

❧ స్నేహస్వేదానభ్యాసమునందు దోషము ❧

✓ స్నేహస్వేదావనభ్యస్య కుర్యాత్సంశోధనం తు యః. గ్రి
దారుశుష్కమివానామే శరీరం తస్య దీర్యతే,

స్నేహస్వేదములను పరిశీలించక శోధనమును మాత్రము చేసికొనడవల్ల మన జానియొక్క శరీరము వంచబడిన యెండిన కాష్టము విరిగిపోవునట్లు చెడిను.

❧ శోధనఫలము ❧

✓ బుద్ధిప్రసాదం బలమింద్రియాణాం
థాతుస్థిరత్వం జ్వలనస్య దీప్తిమ్,
చరాచ్చ పాకం వయసః కరోతి
సంశోధనం సమ్యగుపాస్యమానమ్.

౬౦

బాగుగ నేమింపబడిన సంశోధనము బుద్ధికి తెలివిని, ఇంద్రియములకు బలమును, థాతువులకు స్థిర్యమును, అగ్నిదీప్తిని, చిరకాలానంతరము ముసలితనమును గలుగ జేయును.

అష్టాదశాధ్యాయము ముగిసెను

పకోనవింశాధ్యాయము

వైయధ్యాయమున మలము వెదలించు నుపాయములగు పమనవిరేచనముల విధి చెప్పబడినది. వ స్తికర్తయును పమనవిరేచనములబోలె మలముల వెదలించుచుది కావున పమనవిరేచననిధానమును జెప్పినపిదప వ స్తివిధానమును వెలుపునధ్యాయము చెప్పబడును. వ స్తియన — “వ స్తిభిర్ద్రియ తే యస్తాత్తస్తాద్వ స్తిసితి స్మృతః” అను పదన ప్రకారము నీరుమొదలగు ద్రవద్రవ్యములను ప్రయోగింపసాధనములగు చిహ్ననగ్రోవి మున్నగుగొట్టములు. అట్టి వ స్తిచే ద్రవమును ప్రయోగించి చేయబడుచికిత్సారూపము గూడ వ స్తి యనియే చెప్పబడును.

❧ వ స్తివిధ్యధ్యాయస్తారంభము ❧

సూ. అథాతో వ స్తివిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యమః,

ఇతి హ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

పమనవిధ్యనంతరము మలనిర్గమనోపాయంబైన వ స్తికర్తను తెలియపరచునట్టి యమును వివరించెదము.

❧ వాతాధిక్యదోషమునందు వ స్తికర్త ❧

వాతోల్బజేషు దోషేషు వాతే వా వ స్తిరిష్యతే,

వాతాధిక్యముగల దోషము లేక కేవలవాతము లేక వాతశిక్షము లేక వాత శ్లేష్మము వీనియందు వ స్తికర్త ఆచార్యులచే చికిత్సగ జెప్పబడియున్నది.

❧ వ స్తికర్త త్రైవిధ్యము ❧

ఉపక్రమాణాం సర్వేషాం సోఽగ్రణీస్త్రీవిధశ్చ సః

నిరూహోఽన్యూసనో వ స్తిరుత్తరః

నలువెరంగులైన చిత్సలలో ప స్తికర్త మిగుల ప్రధానంబు. అవి నిరూహము, అనువాసనము, ఉత్తరవ స్తి అని త్రివిధంబుగ నుండును.

“కషాయక్షీరతైలైర్వో నిరూహస్య నిగద్యతే”

అనెడి ప్రమాణముచొప్పున కషాయములు, పాలు, తైలములు వీనిని చిహ్ననగ్రోవితో చిముట నిరూహవ స్తి యనబడును. —

“యస్మేహైద్రీయతే స స్యాదపచాసననామకః”

అనెడి పదనమునుబట్టి ఘృతము, తైలము మొదలగు స్నేహములను చిహ్ననగ్రోవితో

చిమ్మట అనువాసనవస్తి యనబడును. ఉత్తరమార్గమైన మేధాదుల మూలముగా ప్రయోగింపబడునది ఉత్తరవస్తి యనబడును.

— నిరూహవస్తి చికిత్సార్హులు —

తేన సాధయేత్,

గుల్మానాహఖుడస్థీహశుద్ధాతీసారశూలినః.

౨

జీర్ణజ్వరప్రతిశ్యాయశుక్రానిలమలగ్రహాః,

వర్షాశ్చరీరజోనాశాన్ దారుణాంశ్చానిలామయాన్.

౩

గుల్మము, ఆనాహము, ఖుడస్తంభము, స్థీహము, శుద్ధాతీసారము, శూల, జీర్ణజ్వరము, పీనసము, రేతోబంధము, వాతగ్రహము (అనగా శరీరమునందు వాతము సంచరింపకుండుట) మలబంధము, వర్ష, అశ్మరీరోగము, స్త్రీలయొక్క పుష్పవాశము, దారుణమైన వాతవ్యాధి వీనిచే పీడితులుగనుండు రోగులకు నిరూహవస్తిచే చికిత్స చేయవలెను.

— నిరూహవస్తికర్తానర్హులు —

అనాస్థాప్యాస్తవ్విత్స్నిగ్ధః శ్మితోరస్కో భృశం కృశః,

ఆమాతీసారి వమిమాన్ సంశుద్ధో దత్తనావనః.

౪

కాసశ్వాసప్రమేహారోగోహిష్టాద్ధానాల్పః*వర్చసః,

శూనపాయుః కృతాహరో బద్ధచిద్రో దశోదరీ.

౫

కుష్ఠీ చ షడ్గుమేహీ చ మాసాన్ సప్త చ గర్భిణీ,

అతిస్నిగ్ధుడు, అొమ్మునందు గాయముగలవాడు, అతికృశుడు, ఆమాతీసార పీడితుడు, వమనము చేయువాడు, శుద్ధిచేయించుకొనినవాడు, నస్యకర్త చేయించుకొనినవాడు, కాసము, శ్వాసము, ప్రమేహము, అర్చస్సు, హిష్ట, ఆద్ధానము, అను నీ రోగములుగలవాడు, అల్పమలముగలవాడు, గుదముగలవాడు, ఆహారముచేసినవాడు, వాచిన బద్ధోదరము, చిద్రోదరము, ఉదశోదరము అను నీరోగములుకలవాడు, కుష్ఠరోగి, మధుమేహముగలవాడు, ఏడుమాసములకు లోబడిన గర్భముకలస్త్రీ, వీరలకు నిరూహవస్తి చేయంజనదు.

విలయనగా — నిరూహవస్తి అతిస్నిగ్ధునికి దోషములను స్వస్థానములోనుండి బయటపరచి వాపును, ఉదరరోగమును గలుగజేయును. అొమ్మునందు గాయముగలవాడు, కృశించినవాడు, వీరలకు శీఘ్రముగ శరీరనాశమును గలుగజేయును. ఆమాతీ

* వహ్నయః ఇతి పా.

సారముగలవానికి దోషములను బాగుగ శమింపజేయక శరీరమునకు మిక్కిలిమటుగ బాధ గల్గించును. వమనము జేయువానికి దోషములను స్వస్థానములోనుండి తైలవరచి ఊర్ధ్వభాగమునకు తీసికొనిపోయి చేర్చును. ఐమనవిరేచములు చేయించుకొనినవానికి అసారముగనుండు దేహమును “క్షారము గాయమును దహింపజేయునటలనె” దహింప జేయును. నస్యకర్త జేయించుకొనినవానికి ఊర్ధ్వస్థానోత్తరార్థములు తెరువబడియుండుటచే అపత్తును గలుగజేయును. కాశము, శ్వాసము మొదలగు రోగములు గలవారికి దోషములు స్వస్థానములోనుండి తైలవడియుండుటచే నాదోషములను ఊర్ధ్వభాగమునకు తీసికొనిపోయి చేర్చును. అర్శస్సు మొదలగురోగములుగలవారికి మరణమును గలుగజేయును. అల్పమలము గలవారికి స్తబ్ధత్వమును, జడత్వము మొదలగువానిని గలుగజేయును. గర్భిణికి గర్భనాశమును గలుగజేయును కావున వైజ్ఞేష్వికవారికి నిరూహవస్త్ర జేయండగదనుట.

— అనువాసనవస్త్రకర్తకు అర్హులు —

ఆస్థాప్యా ఏవ చార్వాస్యా విశేషాదతివహ్నయః
రూక్షాః కేవలవాతార్తాః

౬

నిరూహవస్త్రానికి అర్హులుగనుండువారలు అనువాసన వస్త్రానికికూడ అర్హులుగ నుండెదరు. అధికముగ అగ్నిదీపనము గలవారు, రూక్షులు, కేవలవాతమువలన పీడింపబడినవారు వీరలంకూడ విశేషముగా అనువాసన వస్త్రకర్తకు అర్హులుగ నుండెదరు.

— అనువాసనవస్త్రానికి అనర్హులు —

నానువాస్యాస్త్ర ఏవ చ,
యేనాస్థాప్యాస్త్రథా పాండుకామలామేహపీనసాః.
నిరన్నస్త్రీహవిత్థేది గురుకోష్ఠకఘోదరాః,
అభిష్యంది *కృశస్థూలకృమికోష్ఠాఢ్యమారుతాః.
పీతే ఏషే గరేఽపచ్యాం శ్లేపదీ గలగండవాః,

౭

౮

నిరూహవస్త్రానికి అనర్హులుగ నుండువారందరు అనువాసనవస్త్రానికికూడ అనర్హులు. అటులనే పాండువు, కామల, మేహము, పీనసము, అను నీరోగములు గలవాడు, ఆహారములేనివాడు, స్త్రీహము, మలము ఉండలుకట్టి యుండువాడు, క్రూరకాంతము కలవాడు, కఘరోగము, ఉదరరోగము గలవారు, కృశుడు, స్థూలుడు, కృమికోష్ఠము, అధ్యవాతముకలవారు, విషము, గరము పీనిని పానముచేసినవాడు, అపచి, శ్లేపదము, గలగండము, అనునీరోగములుగలవారు, వీరందరు అనువాసన వస్త్రకర్తకు అనర్హులు. ఏల

అనగా:—అనువాసనవస్తి వైజ్ఞేయిన హిండువు మొదలగు రోగములుగలవారికి దోషములను స్వస్థానములనుండి బైలుపరచి ఉదరరోగమును గలుగజేయును.

“అభుక్తదత్తశ్చ తథా స్నేహో వస్తిర్విపద్యతే”

అనెడి ఖరనాదవచనముచొప్పున స్నేహవస్తి (అనగా అనువాసనవస్తి) భోజనము జేయనివానికి చెరుపును జేయును. స్నేహము మొదలగు రోగములుగలవారికి ప్రబలికృష్ణము, జడకృష్ణము మొదలగురోగములను గలుగజేయును. కృమికొవ్వముగలవానికి క్రిములు చిరకాలముగ సంచితమై కొవ్వము నిండియుండుటవలన క్రిములు నిశ్శేషముగ బైలుపడక హృదయమునందు బాధను గలుగజేసి వచనముజేయించును. అధ్యవాతముగలవానికి దోషములను బాగుగా బైలుపరచక అమవృద్ధిని గలుగజేయును కావున వైజ్ఞేయినవారికి అనువాసనవస్తికర్త జేయంజనదని భావము.

“అభుక్తే రిక్తకొవ్వస్య ప్రయుక్తమనువాసనమ్,
సరదూర్ధ్వగసూక్ష్మత్వేఽపి క్షీప్రమూర్ధ్వం ప్రపద్యతే,
తేనా వాయోర్జయో న స్మాత్ వాతథామన్యతివృత్తా.
కాయాగ్నిరాశు నాశశ్చ విశేషాదనివర్తితా,
స్నేహస్పద్యోఽశితాహరరుద్ధేత్వామాశయేఽనిలమ్.
చక్రస్థం హంతి చక్రస్థః చ్యవతే చాన్నపాకతః,
నిరూహశ్చ సమీరశ్చ తీక్షణేగావుభావపి.
తావన్న మూర్ఛితౌతీక్ష్ణౌ అధోఽన్నేన సహగతౌ,
ఊర్ధ్వం నా శక్యతా సార్థం సంస్థితౌ కోవ్య ఏవ వా.
సమరాహరివృద్ధౌ హరే తామాశు జీవితమ్,
భుక్తవాననువాస్యోఽస్తాన్న నిరూహ్యో హ్యభుక్తవైకా.”

అహరిమును భుజింపక పరగడుపుననుండు పురుషునకు అనువాసనవస్తిని ప్రయోగించినచో నయ్యది సరంబును (వ్యాపించు స్వభావముకలది) ఊర్ధ్వగంబును (శరీరమునందుర్ధ్వభాగమున వ్యాపించుచుది) సూక్ష్మంబును (మిక్కిలి సూక్ష్మమైనది) అగుటంజేసి వాతస్థానమున నిలువక శరీరమునందుర్ధ్వభాగమునం దతిశీఘ్రముగ వ్యాపించును. అనువాసనవస్తిచే ప్రయోగింపబడిన స్నేహకాషధము వాతస్థానమున నిలువకుండుటంజేసి ఆవస్తికర్తచేత వాతము శమింపదు. దానంజేసి కాయాగ్ని శీఘ్రముగ చల్లారును. కావున అహరిమును భుజింపక పరగడుపుననుండువానికి అనువాసన వస్తి జేయంజనదు. (మితాహరిము జేసినవానికి జేయవలె ననుట).

మరియు భుజించినతోడనే నిరూపావస్థిని ప్రయోగించినచో, నట్టియాహారముచే నడ్డగింపబడి, ఆమాశయమున నున్నపుడు ఆమాశయముననుండు వాతము, పక్వాశయమునం దడ్డగింపబడినపుడు అందుండువాతము నశింపజేయును. పిదప నన్న పాకము పలన నిరూపావస్థావధంబును పక్వంబగును. పిదప నిరూపావస్థియు, వాతంబును మిక్కిలి తీక్షణమైన వేగముకలది యగుటచే రెండును కలిసి పక్వముగాని యన్నముతో గూడి యథోపార్గముగ నైనను, పురిషముతోగూడి యూర్ధ్వపార్గముగ నైనను జైట వీడలును. లేక అట్టిమలముచేనైనను ఆపక్వమైన యాహారముచేనైనను అడ్డగింపబడి వోషమునందె నిలబడును వైజెక్కిన మూడువిధములైన యుపద్రవములచే మిక్కిలి బాధగల్గించి యూనిరూపావతములు రెండును అతిశ్రుముగ మరణము నొందించును. కాబట్టి భుజించినవానికి నిరూపావస్థిప్రయోగము జేయంజనదు ఈవిషయము వైశ్ణోకములచే అష్టాంగసంగ్రహమున జెప్పబడినది.

— వ స్థియంత్రలక్షణము —

అయోస్తు నేత్రం హేమాదిధాతుదార్వాస్థివేణుజమ్.

గోపుచ్చాకారమిచ్చిద్రం శ్లేష్మర్దు గుళికాముఖమ్,

నిరూపావస్థి, అనువాసనవస్థి వీనియందుపయోగించు నేత్రము (అనగా యంత్రము) నువర్ణము, రజతము, ఇత్తడి, ఇరుము, కంచు, తగరము, సీసము : ఈ మొదలగు ధాతువులు, ఇరుగుడు మొదలగు మ్రాను, ఏరుగు మొదలగుజంతువులయొక్క అడ్డులు, పెదురు వీనిలో దేనిచేనైన చేయబడినదిగను, ఆపుతోకతో సమానమైన యాకారముగలదిగను, సందులేకుండునదిగను, నునుపుగలదిగను, వంకరలేనిదిగను, గుళికకు (అనగా ఉంకితు)సమానమై గుండ్రనైన ముఖముగలదిగ నుండవలయును.

“నీయతే ప్రాచ్యతే స్నేహకల్మాది అనేనీతి నేత్రం” అనువ్యుత్పత్తిచేత స్నేహాదుల గుదమునుండి ప్రవేశపెట్టుటకు సాధనము నేత్రమని యెరుంగునది.

— వ స్థియంత్రప్రమాణము —

ఊనేఽద్ధే పంచ పూర్ణేఽస్త్రిన్నాసప్తభ్యోఽంగులాని షట్. ౧౦

సప్తమే సప్త తాన్యస్తౌ ద్వాదశే షోడశే నవ,

ద్వాదశైవ పరం వింశతీ

నేత్రము (అనగా చిహ్ననగ్రోవి) 1 సంవత్సరమునకు కొంచెముతీక్ష్ణవ పయస్సు గలవానికి రోగియొక్క అంగుళముచేనైదు అంగుళముల ప్రమాణము నిడుపుగలదిగనుండవలయును. 1 సంవత్సరము పూర్ణమైనపిదప 7-వ సంవత్సరమువరకు రోగియొక్క 6 అంగుళముల ప్రమాణమునిడుపును, 7-వ సంవత్సరమున 7 అంగుళముల ప్రమా

ణము నిడుపును, 12-వ సంవత్సరమున 8 అంగుళముల ప్రమాణము నిడుపును, 16-వ సంవత్సరమున 9 అంగుళముల ప్రమాణము నిడుపును, 20-ది సంవత్సరములకు వైబడిన వారికి 12 అంగుళముల ప్రమాణము నిడుపునుగలదై యుండవలయును. 12 అంగుళములకుపైన ప్రమాణము లేదని తెలియవరచుగిమిత్తము “ద్వాదశైవ” అను పిదకారము ప్రయోగింపబడినది.

❖ వయోబలానుగుణముగా వస్త్రీయంత్రవృద్ధి ❖

వీక్ష్య వర్షాంతగోఘ చ, ౧౧
వయోబలశరీరాణి ప్రమాణమభివర్ధయేత్,

రోగియొక్క వయస్సును బలమును శరీరముయొక్క పరిస్థితిని పర్యాలోచనచే గమనించి, వైజ్ఞేషినసంవత్సరముల మధ్యకాలమున వస్త్రీయంత్రప్రమాణమును తదనుగుణముగ కల్పించి, వైజ్ఞేషిన ప్రమాణమునకన్న వృద్ధిజేసికొనునది.

❖ వస్త్రీయంత్రదైర్ఘ్యస్థౌల్యప్రమాణము ❖

స్వాంగుష్ఠేన సమం చూలే స్థాల్యే రాగ్రే కనిష్ఠయా. ౧౨
నేత్రము మూలభాగమునందు రోగియొక్క బొట్టిన ప్రేలితో సమానమయిన స్థౌల్యము, అగ్రభాగమునందు చిటికెన ప్రేలితో సమానమయిన స్థౌల్యముగలదిగ నుండవలయును:—

“వస్త్రీనేత్రమృజుశ్లక్షణం సద్వృత్తం గుళికాముఖమ్,
భవేత్ గోళుచ్ఛసంస్థానం సుప్రవాహం త్రికర్ణికమ్.
యా త్రిభాగప్రణయనే మర్యాదా కర్ణికా భవేత్,
ద్వే కర్ణికే చోపరిష్టాత్ వస్త్ర్యాధారేఽధవాంతరే.
స్వాంగుష్ఠకపరీణాహం మూలం నేత్రస్య శస్యలే,
మధ్యం త్వనామికాతుల్యమగ్రం తుల్యకనిష్ఠికమ్.
స్వేనాంగుళిప్రమాణేన దైర్ఘ్యం స్థాద్వాదశకాంగుళమ్,
కర్మంధుప్రపహచ్చిద్రం శ్రేష్ఠమన్యద్యభావయః.
వింశద్వాదశపద్మద్వై ద్వాదశాష్టపదంగులమ్,
కర్మంధుక సతీనాగ్రముఖం చిద్రవహమ్.”

వస్త్రీప్రయోగసాధనమయిన యంత్రము (అనగా చిమ్మనగొట్టము) ఋజువుగ, శుద్ధముగ, సునుపుగ, గుండ్రముగ, గుళికయొక్క ముఖముతో తుల్యమైన ముఖముగలదిగ ఆపుతోకతో సమానమయిన యాకారముగలదిగ, సుప్రవాహముగ (అనగా బాగుగా

సీరుపారతగిన ద్వారముగలదిగ), ఏ కర్ణికలుగలదిగ నుండవలయును. వస్త్రీని ఏ భాగములను చిప్తున గ్రోవినో ప్రయోగించు విషయములూ కర్ణిక మూలభాగమునందు మర్యాదగా (అనగా కొనలో) నుండును. వస్త్రీయొక్క అగ్రభాగమునందు 2 కర్ణికలును మూలమునందుగాని లేక మధ్యమునందుగాని 1 కర్ణికయు గలిగియుండవలయును. ఆ యంత్రముయొక్క మూలభాగము రోగియొక్క బొట్టనప్రేలితో తుల్యమైన స్థోల్యముగలదిగ, మధ్యభాగము దర్భప్రేలితో తుల్యమైన స్థోల్యముగలదిగ, అగ్రభాగము చిటికెనప్రేలితో తుల్యమైన స్థోల్యముగలదిగనుండుట ప్రశస్తము. మఱియు నా యంత్రముయొక్క నిడుపు రోగియొక్క అంగుళప్రమాణమువలన 12 అంగుళములుగలదిగ, రేగుగింజ లోన ప్రవేశింపజగిన ద్వారముగలదిగనుండుట శ్రేష్ఠంబు. ఈ యంత్రము వయస్సు కనుగుణముగను, 20-12-6 యీసంవత్సరములయందు యథాక్రమముగ 12-8-6 అంగుళముల ప్రమాణము నిడుపుగలదిగను, రేగుగింజ, సతీనము (బటూనిగింజ) ఇవి ధారాళముగ జొరబడునంత వికాలమైనద్వారము గలదిగ నుండవలయునని ఖరనాదుఁడు చెప్పచున్నాఁడు.

“షట్ ద్వాదశాష్టాంగుళసమ్మితాని షడ్వింశతీద్వాదశవర్షజానామ్,

స్వర్హతక్రూర్కంధుసతీనవాహిభద్రాన్యపి హితానిచైవ,

యథావయోంగుష్ఠకనిష్ఠికాభ్యాం మూల్యగ్రయోః స్యాత్పరిణాహః.”

వయోనుగుణముగా 6-20-12 వయస్సుగలవారలకు వస్త్రీయొక్క యంత్రము 6-12-8 అంగుళము నిడుపుగలదిగ, రేగుగింజ, బటూనిగింజ దూరునంతటి రంధ్రముగలదిగ, మూలభాగము, అగ్రభాగము వీసియందు క్రమముగా బొట్టనప్రేలు చిటికెనప్రేలు వీనితో సమాలనమైన స్థోల్యముగలదిగ నుండవలయును అని చరకాచార్యుడు వస్త్రీ యంత్రప్రమాణమును చెప్పెను.

❖ వస్త్రీయంత్రద్వారప్రమాణము ❖

పూర్ణేఽర్ధేఽంగులమాదాయ తదధార్థప్రవర్ధితమ్,

త్ర్యంగులం పరమం చిద్రం మూలేఽగ్రే వహణే తు యత్.

ముద్గం మాషం కలాయం చ క్లిన్నం కర్కంధుకం క్రమాత్,

ఒక సంవత్సరము పూర్తియైనది మొదలుకొని 1 అంగుళప్రమాణముగలద్వారము, దానికిపై నాయా వయస్సుకు తగినటులు కాలుకాలు అంగుళమువంతున వృద్ధి చేయబడిన ప్రమాణముగల ద్వారము, కడకు మూడంగుళములకు మించని ప్రమాణముగలద్వారము వస్త్రీయంత్రముయొక్క మూలభాగమునం దుండవలయును. అవి యెట్లు నగా.—మొదటి సంవత్సరము మొదలుకొని 6 సంవత్సరములు పూర్తియగువఱకు

1 అంగుళప్రమాణము, 7-వ సంవత్సరము మొదలుకొని 11 సంవత్సరములు పూర్తియగువరకు $1\frac{1}{4}$ అంగుళప్రమాణము, 12 సంవత్సరములు మొదలుకొని 16 సంవత్సరములవరకు $1\frac{3}{4}$ అంగుళప్రమాణము, 16-వ సంవత్సరములో $1\frac{3}{4}$ అంగుళప్రమాణము 17-వ సంవత్సరములో 2 అంగుళముల ప్రమాణము, 18-వ సంవత్సరములో $2\frac{1}{4}$ అంగుళప్రమాణము, 19-వ సంవత్సరములో $2\frac{1}{2}$ అంగుళప్రమాణము, 20-వ సంవత్సరములో $2\frac{3}{4}$ అంగుళప్రమాణము, 21-వ సంవత్సరములో 3 అంగుళముల ప్రమాణము యంత్రము యొక్క ద్వారముని క్రమముగ తెలియవలయును. ఇని యంత్రద్వారములకు ఉక్కువైచిత్ర ప్రమాణము.

1 సంవత్సరము పూర్తియైన 1 అంగుళప్రమాణము ద్వారముని చెప్పినందుచేతనే సంవత్సరమునకు లోబడియుండువారికి $\frac{1}{2}$ అంగుళప్రమాణము ద్వారముని స్వబుద్ధిచేత నూహించుకొనవలయును.

మఱియును యంత్రముయొక్క అగ్రమునందలి ద్వారము మొదటి సంవత్సరము మొదలుకొని క్రమముగా పెసలగింజ, ఉద్దిగింజ, బటానిగింజ, ఉడికినబటానిగింజ, రేగుగింజ ఇవి దూరునంతటి విశాలముగలదిగ నుండవలయును. అనగా 1 సంవత్సరము మొదలుకొని 6 సంవత్సరములు పూర్తియగువరకు పెసలగింజ దూరునట్టి అగ్రద్వారము, 7 సంవత్సరములు మొదలుకొని 11 సంవత్సరములు పూర్తియగువరకు మిసవిగింజ దూరునట్టి అగ్రద్వారము, 12 సంవత్సరములు మొదలుకొని 15 సంవత్సరములలోగా బటానిగింజదూరునట్టి అగ్రద్వారము, 16 సంవత్సరములు మొదలుకొని 20 సంవత్సరములవరకు ఉడికిన బటానిగింజ దూరునట్టి అగ్రద్వారము, 21-వ సంవత్సరము మొదలుకొని రేగుగింజ దూరునట్టి అగ్రద్వారము యంత్రమునకు కలిగియుండవలయునని భావము.

ఒక సంవత్సరమునకు లోబడిన వానికి పెసలగింజదూరునట్టి ప్రమాణముగల ద్వారమును కల్పించజనదు — “త్ర్యంగుళం పరమంధిత్రం” అని చెప్పినందుచేతనే నేత్రము యొక్క స్థౌల్య దైర్ఘ్యప్రమాణములను వైద్యుడు స్వబుద్ధిచే కల్పించుకొనవలయునని భావంబగుచున్నది. మూలాగ్రద్వారప్రమాణములను చెప్పినందుచే వాని కనుగుణముగా స్థౌల్య దైర్ఘ్యములను సులభముగా కల్పించుకొనదగు నని యోచించి తంత్రకారుడు గ్రంథవిస్తరభియముచే నిచట జెప్పుకొని విరమించెను.

— పస్త్రైయంత్రకర్ణికానిర్వాణక్రమము —

మూలచంద్రప్రమాణేన ప్రాంతే ఘటితకర్ణికమ్.

వర్త్యగ్రే పిహితం మూలే యథాస్వం ద్వ్యంగుళాంతరమ్,
కర్ణికాద్వితయం నేత్రే కుర్యాత్

మూలభాగమునందుండు రంధ్రమునకు తుల్యమయిన ప్రమాణము అగ్రభాగమునందు, గుదమునం దధికముగా లోనికి ప్రవేశింపక యడ్డముగ చుండుటకై ఛత్రాకారమైన కర్ణికగలదిగ, అగ్రభాగమునందు వర్తిచే మూయబడినదిగ, మూలభాగమునందు యథాక్రమముగా (అనగా 1 సంవత్సరము మొదలగువయస్సు కనుగుణముగా) వానివానియంగుళ ప్రమాణమువలన 2 ఆంగుళములువరలె 2 కర్ణికలు గలదిగ నేత్రమును నిర్మింపవలయును.

❧ వస్త్రీయంత్రాగ్రమునందు అజాదివస్త్రీ సంయోజనము ❧

తత్ర చ యోజయేత్. ౧౫

అజావిమహిషాదీనాం వస్త్రీం సుమృదితం దృఢమ్,
కషాయరక్తం నిశ్చిద్రగ్రంధిగంధశిరం తనుమ్
గ్రంధితం సాధుసూత్రేణ సుఖసంస్థాప్య భేషజమ్,

బాగుగ మద్దనము చేయబడినదిగను, దృఢముగను, కరక్కాయ మొదలగు కషాయ (వగరుకల) ద్రవ్యములచే రక్తవర్ణముగలదిగను, చిద్రము, గ్రంధి, గంధము, సిరలు ఇవిలేనిదిగను, సూక్ష్మముగను సూత్రములచే బాగుగ కట్టబడినదిగను, ప్రయాస లేకయే ఔషధము నుంచితగినదిగనుండు మేకపోతు, ఆడుమేక, దున్నపోతు మొదలగు వాని వస్త్రీని (అనగా మూత్రపులిత్తిని) యంత్రముయొక్క 2 కర్ణికలయందు జేర్చవలయును. “అజాదీనాం” అని చెప్పినందుచేతనే ఆడుమేక, దున్నపోతు ఇవి గ్రాహ్యం బగుచుండినను ఇతరజంతువులయొక్క వస్త్రీకంటె మేకపోతు ఆడుమేక, దున్నపోతు వీనియొక్కవస్త్రీ వస్త్రీకర్తయందు మిగుల సుక్ష్మప్రమైనదని తెలియపరచు నిమిత్తము “అజావి మహిషాదీనాం” అని ప్రత్యేకముగ జెప్పబడినది. అది శబ్దమువలన అపు ఇట్టి, వంది, దున్నపోతు మొదలగువాని వస్తువులనుమాడ గ్రహించు కొనవలయును.

❧ అజాదివస్త్రీభావమునందు ఛాగాద్యవయవసంయోగము ❧

వస్త్రీభావేఽంకపాదం వా న్యసేద్వాసోఽథవా ఘనమ్. ౧౬

పై జెప్పిన మేకపోతు మొదలగువానియొక్క వస్త్రీ లభించనియెడల అంకపాదమును (అనగా మేకపోతు నల్లయిట్టి మొదలగు జంతువులయొక్క అయవవిశేషమును) యంత్ర కర్ణికలయందు జేర్చవలయును. లేక దట్టముగనుండు పట్టనైన చుట్ట పలయును.

నిరూహవస్త్రీ కషాయప్రమాణము ౧౭

నిరూహమాత్రా ప్రథమే ప్రకుంచో వత్సరాత్పరమ్,
ప్రకుంచవృద్ధిః ప్రత్యబ్ధం యావత్ పట్ ప్రసృతాస్తతః. ౧౮
ప్రసృతం వర్ధయేద్దూర్ధ్వం ద్వాదశాష్టాదశస్య చ,
ఆసప్తతేరిదం మాసం దశైవ ప్రసృతాః పరమ్. ౧౯

మొదటి సంవత్సరమునందు కషాయము, స్నేహము వీనితోగూడియుండు నిరూహవస్త్రీయొక్క ప్రమాణము ప్రకుంచము. (అనగా ఒక పలము.) (ఇట్లు జెప్పినందుచే నొక్క సంవత్సరమునకు తగ్గిన 6 మాసములు మొదలగు కాలములందు పై జెప్పిన వచనము ననుసరించి $\frac{1}{2}$ పలము $\frac{3}{4}$ పలము ప్రమాణ మని స్వబుద్ధిచే నూహించుకొనవలయు నని భావంబగుచున్నది.) 1 సంవత్సరమునకు వైర 6 ప్రసృతములగువరకు (అనగా 12 పలము లగువరకు) ఒక్కొక్క ప్రకుంచముచొప్పున ప్రతి సంవత్సరమునందును వృద్ధిజేయుచుండవలయును. దానికివైర ప్రతి సంవత్సరమునందును ఒక్కొక్క ప్రసృతముచొప్పున వృద్ధిజేయుచుండవలయును. 12 సంవత్సరములుగలవానికి 12 పలములు నిరూహవస్త్రీయొక్క కషాయప్రమాణ మని తెలియవలయును. 13-వ సంవత్సరము మొదలుకొని 17 సంవత్సరములవరకు క్రమముగా ప్రతి సంవత్సరమునందును రెండు రెండు పలములచొప్పున నిరూహవస్త్రీ కషాయప్రమాణమును వృద్ధిజేయుచుండవలయును. 18-వ సంవత్సరమునకు 12 ప్రసృతములు (అనగా 24 పలములు) నిరూహవస్త్రీ కషాయప్రమాణము. ఈ ప్రమాణమును 70 సంవత్సరములవరకు నుపయోగించవలయును. 70 సంవత్సరములకువైన నిరూహవస్త్రీయొక్క ప్రమాణము 10 ప్రసృతములు. (అనగా 20 పలములు.) 70 సంవత్సరములకువైన 20 పలములకువైన నిరూహవస్త్రీ కషాయప్రమాణమును వృద్ధి జేయంజనదు.

అనువాసనవస్త్రీప్రమాణము

యథాయథం నిరూహస్య పాదో మాత్రానువాసనే,

ఒక సంవత్సరముగలవానికిగాని లేక 21 సంవత్సరముల వయస్సుగలవాడు మొదలగువారికిగాని నిరూహవస్త్రీప్రమాణములు ఎంత చెప్పబడియున్నవో అందులో నాల్గవ భాగము యథాక్రమముగా అనువాసనవస్త్రీలో ప్రమాణ మని తెలియవలయును. అది యెట్లనగా.—ఒకపలము నిరూహవస్త్రీ ప్రమాణముగలవానికి ఒక కర్ష ప్రమాణము (అనగా $\frac{1}{4}$ పలము) అను వాసనవస్త్రీ ప్రమాణము. ఇట్లుంటే వయస్సుకు తగినటుల అన్నిష్టములయందును అనువాసనవస్త్రీప్రమాణము నూహించుకొనవలయును.

— అనువాసనపత్తి క్రమము —

అస్థాప్యం స్నేహితం స్విన్నం శుద్ధం లబ్ధబలం పునః. ౨౦

అన్వాసనార్హం విజ్ఞాయ పూర్వమేవానువాసయేత్,
శీతే వసన్తే చ దివా రాత్రౌ కేచిత్తతోఽన్యదా ౨౧

అభ్యక్తస్నాతముచితాత్ పాదహీనం హితం లఘు,
అస్నిగ్ధరూక్షదుశితం సానుపానం ద్రవాది చ ౨౨

కృతచంద్రమగం ముక్తవిణ్ణాత్రం శయనే సుఖే,
నాత్మ్యచ్ఛి తే న చోచ్ఛ్విరై సంవిష్టం వామపార్శ్వతః ౨౩
సంకోచ్య దక్షిణం సక్తి ప్రసార్య చ తతో పరమ్,

నిరూపాపత్తికి అర్హుడు, స్నిగ్ధుడు, స్విన్నుడు, ఊర్ధ్వాభోభాగములయందు
వనునవిరేచనరూపమైన శుద్ధినిజేసికొని మరల బలమును జేదినవాడునగు పురుషుడే అను
వాసనపత్తికర్తకు అర్హుడని తెలిసికొని వానికి పూర్వదినమునందు వైద్యుడు అభ్యంజన
స్నానముచేయించి వాడు అభ్యాసముగ భుజించుదానికంటె కాలుభాగము తక్కువగ,
బద్ధముగ, లఘువుగ, కొంచెము స్నిగ్ధముగ, రూక్షగ, అనుపానముతో గూడినదిగ నుండు
ద్రవాదిరూపమైన యాహారములను భుజింపజేసి కొంచెముగ సంచారముచేయించి మల
మూత్రోత్సర్జనముచేయించి సుఖకరమైనదియును, మిగుల పొడవును పొట్టియునుగాక
మితమైనయెత్తుకల్గి శలగడలేనిదిగ నుండు శయనమునందు వామపార్శ్వముగా కుడి
తోడను ముడుచుకొని ఎడమతోడను జూచుకొని ఒత్తగిలి వరుండియుండునటుల నాజ్ఞా
పించి హేమంతము, శిశిరము, వసంతము, ఈఋతువులయందు మధ్యాహ్నకాలములో
నిరూపాపత్తికి ముందు అనువాసనపత్తిని చేయించవలయును హేమంత, శిశిర, వసంత,
ఋతువులకంటె నితరమైన గ్రీష్మ, వర్ష. శరదృతువులలో రాత్రులయందు అనువాసన
పత్తిని చేయించదగునని కొందఱాచార్యులు వచించెదరు. భవ్యంతరి మతానుసారము అన్ని
ఋతువులయందును రాత్రులలో అనువాసనపత్తిజేయ నంగీకరించుటలేదు. కావుననే —

“స రాత్రౌ వ్రణయేత్ స్నేహం దోషాత్క్లేశోహి రాత్రిజి,

స్నేహో వీర్యయుతః పుర్యాదాద్దానం గౌరవం జ్వరమ్.”

అనగా దోషప్రకోపము రాత్రులయందు కలుగును. కాఁబట్టి రాత్రులయందు ప్రయోగించ
బడిన స్నేహము వీర్యముతోగూడినదై ఆధ్వానము, గురుత్వము, జ్వరము వీరిగి గలుగ
జేయునని భవ్యంతరిమతము ననుసరించి అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పుబడియున్నది.
“ద్రవాదిచ” అను అవిశట్టమువలన ద్రవోష్ణచుభివృద్ధి” అను పదముచే వైజిష్య
యాహారములను గ్రహించుకొనవలయును.

“అతిస్నిగ్ధాశిన్ పుష్పభయమార్ద్రాత్ స్నేహో మదమూర్ఛాఽగ్నిసాదహ్మ్యా
సాదీక్ జనయతి, రూక్షాశిన్ విష్టాభబలవర్జసోనిం చ, ‘అల్పమాత్రద్రవాశిన్ విస్మృష్ట
విజ్ఞాత్రస్య వానావృతో న తదా పరణాద్వాన్యపదమితి.”

అతిస్నిగ్ధమయిన యాహారమును భుజించినవానికి ఉపయోగింపబడిన స్నేహవస్తి
(అనగా అనువాసనవస్తి) మదము, మూర్ఛ, అగ్నిమాంద్యము, హృత్క్లాసము మొదలగు
నుషద్రవములను రూక్షగల మున్నమును భుజించినవానికి మలబంధము, బలము, పర్ణము
వీనికి హానిని గలుగజేయును స్వల్పప్రమాణముగలిగినట్టియు, ద్రవముగ నుండునట్టియు
అన్నమును భుజించినవాడు, మలమూత్రములను విసర్జించినవాడు వీరలకు స్నేహవస్తి
యేలాటి ఆపత్తులు గలుగజేయనేరదు. అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.
“సంకోచ్య దక్షిణం సక్థిం” అనుచో దక్షిణసక్థిని వామసక్థిపై నునుచుకొనవలయునని
పుద్గవైద్యులు అర్థము చేయుచున్నారు.

“శయనే నాభ్యుత్థితం స్వాస్త్యై తే ఈషదున్నతపాదదేశే వామపార్శ్వేన
ప్రాశ్చిరసం సంవేశయేత్.”

మిగుల పొడవులేనిదియును, కొంచెము ఉన్నతమైన పాదప్రదేశముగలదియును,
మంచిబట్టలచే వరపబడినదియునైన శయనమునందు వామపార్శ్వముగా తూర్పుతల
నునుచుకొని యుండునటుల పరుండబెట్టవలయునని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్ప
బడియున్నది.

అనువాసనవస్తి ప్రయోగక్రమము ౨౯

అథాస్య నేత్రం ప్రణయేత్స్నిగ్ధే స్నిగ్ధముఖం గుదే ౨౮
ఉచ్ఛ్వాస్య వస్త్రే* ర్వననే బద్ధే హస్తమకంపయన్,
పృష్ఠవంశం ప్రతి తతో నాతిద్రుతవిలంబితమ్. ౨౯
నాతివేగం న వా మందం సకృదేవ ప్రవీడయేత్,

వస్త్రీ యొక్క ముఖములో ఉచ్ఛ్వాసవాలము పూరణము చేసి బైలువడకుండు
నటుల బంధించి స్నిగ్ధమయిన ముఖముగల యంత్రమును పై జెప్పినప్రకారము పరుండి
యుండురోగియొక్క స్నిగ్ధమయిన గుదప్రదేశములో నతిత్వరపడక నతివిశ్రంబము
చేయక యుంచి అతివేగము అతిమందములేక పృష్ఠవంశమున (వెన్నెముక) కభిముఖ
ముగా ఒకటే పర్యాయము హస్తమును కదలంపక ప్రయోగింపవలయును.

* ర్వననం బద్ధ్వా ఇతి పా.

సావశేషం చ కుర్వీత వాయుః శేషే హి తిష్ఠతి. ౨౬

స్నేహము కొంచెము మిగిలి యున్నచో వాతమున నిలిచి యుండును. కాబట్టి స్నేహమును (అరగా అనువాసనప స్థితి) సావశేషముగా ప్రయోగింపవలయును.

అధికస్నేహవస్తీప్రయోగకర్తవ్యము ౨౭

దత్తే తూతానదేహస్య పాణినా తాడయేత్సిజౌ,
తత్పార్శ్వి భ్యాం తథా శయ్యాం పాదతశ్చ త్రిరుత్తి వేత్. ౨౭

స్నేహవస్తీ సధికముగా ప్రయోగించి యుండునపుడు వెల్లకిల పరుండి యుండు రోగియొక్క స్థిక్కు ప్రదేశములను (తుంటును) వాస్తవములచే తాడనము చేయవలయును. అదేప్రకారము వాని గుదికాల్లచెంటిచే తుంటును తాకించవలెను. పిదప కాలిప్రక్క శయ్యను మూడుపర్యాయములు వైకెత్తవలెను.

దతః ప్రసారితాంగస్య సోపథానస్య పార్శ్వే,
అహన్యాన్తపి నాంగం చ స్నేహేనాభ్యజ్య మర్దయేత్. ౨౮
వేదనార్తమితి స్నేహో న హి శీఘ్రం నివర్తతే.

యోజ్యశీఘ్రం నివృత్తేఽన్యఃస్నేహోఽతిష్ఠన్న కార్యకృత్. ౨౯

పిమ్మట చాచబడిన శరీరము కలవాడును, తలగడతో కూడియున్నవాడునుగని రోగి యొక్కతుంటుపై పిడికిలిచే గుద్దవలెను. మఱియు నారోగివేదనవలన మిగుల పీడితుడుగ నుండుటవలనను, స్నేహము శీఘ్రముగ నివర్తించుకొనుటవలనను, వానియంగమునందు తైలాదిస్నేహములచే నభ్యంజనము చేయించి మర్దించవలయును. స్నేహము శీఘ్రముగ నివర్తించినచో స్నేహకర్త యొక్క ఫలమును కలుగజేయనేరదు. కావున మరల స్నేహ ప్రయోగము చేయవలయును.

స్నేహవస్త్యనంతరము లఘుభోజనము ౩౦

దీప్తాగ్నిం త్వగతస్నేహం సాయాహ్నా భోజయేల్లఘు,

అగ్నిదీపనము గలపురుషునికి స్నేహము బైలువెడలి యుండునపుడు సాయంకాలము నందు లఘువైన యాహారమును భుజింపజేయవలయును.

స్నేహకర్తా కాలము ౩౧

నివృత్తికాలః పరమస్త్రయో యామాస్తతః పరమ్. ౩౦

అహారాత్రమువేక్షిత పరతః ఫలవర్తిభిః,
తీక్ష్ణర్వా వస్త్రీభిః కుర్యాద్యత్నం స్నేహనివృత్తయే. ౩౧

అ-సూ—28

స్నేహముయొక్క పరమమైన (అనగా ఉత్కృష్టమైన) నిపుత్రికాలము మూడు యామములు. దానికిపైని ఒక అహోరాత్రము నుపేక్షించవలయును. (అనగా నాస్నేహము నాకర్షించుటకై ఒక అహోరాత్రమువరకు యత్నము చేయించబడని భావము) ఒక అహోరాత్రమునకుపైన అర్హచికిత్సితాధ్యాయముతో జెప్పబడియుండు ఫలవర్తుల చేగాని, వస్త్రకల్పముతో జెప్పబడిన తీక్షణమైన వస్తులచేగాని, స్నేహకర్షణమున గురించి యత్నించవలయును.

— ౨ స్నేహము బైలువెడలకుండునపుడు శుంఠిభాన్ధ్యాంబుపానము ౨౨ —

అతిరూక్ష్యాదనాగచ్ఛన్న చక్షాడ్యాదిదోషకృత్,
ఉవేక్ష్యతైవ హి తతోఽధ్యుషితశ్చ నిశాం విబేత్. 3౨

ప్రాతర్నాగరభాన్ధ్యాంభః ణోష్ణం కేవలమేవ వా,

మిక్కిలి రూక్షంబగుటచే బైలువెడలకుండునట్టి స్నేహము జడత్వము, అస్థి మాంద్యము మొదలగు దోషములను చేయకుండినచో దాని నుపేక్షించవచ్చును. (అనగా బయలుపరుచుకూడదని భావము.) పిదప నొకరాత్రియంతయు నిరాహారముగ నుండి మరుసినముయొక్క ప్రాతఃకాలమునందు శుంఠి, దనినూలు వీనిని జేర్చి కాచబడిన నుభోష్ణమైన ఉదకమునుగాని, శుంఠి, దనియూలు వీనిజేర్చక కాచబడిన ఉష్ణోదకమును గాని పానము చేయవలయును.

— ౩ తృతీయపంచమాదిపనములయందు అనువాసనవస్త్రక్రమము ౩౩ —

అన్వాసయేత్తృతీయేఽహ్ని పంచమే వా పునశ్చ తమ్ 33
యథా వా స్నేహపక్షిః స్యాదతోఽత్యుల్బణమారుతాన్,
వ్యాయామనిత్యాన్ దీప్తాగ్నిన్ రూక్షాంశ్చ ప్రతివాసరమ్

అరోగికి మరల ౩-వ దినమునగాని లేక ౪-వ దినమునగాని అనువాసనవస్త్ర చేయించవలయును. లేక రోగియొక్క అగ్నిబలము ననుసరించి స్నేహపాకము కలుగు నటుల 2-వ దినమునందు కూడ అనువాసనవస్త్ర చేయించవలయును. మఱియు వాతాధిక్యము వ్యాయామము చేయునట్టి స్వభావము, విశేషముగ నగ్నిదీపనము, రూక్షగుణము ఇవి గలవారలకు ప్రత్యేకము అనువాసనవస్త్రినే చేయించవలయును.

ఇతి స్నేహస్త్రిచతురైః స్నిగ్ధే స్రోతోవిశుద్ధయే,

నిరూహం శోభనం యుంజ్యాదస్నిగ్ధే స్నేహనం తనోః. 3౪

ఈప్రకారము మూడు లేక నాలుగు అనువాసనవస్తులవలన రోగి స్నిగ్ధుడై యుం

దగా ప్రాతోవిశోధనార్థమై శుభనకరమైన నిరూహవస్త్రని ప్రయోగించవలయును.
 రోగి స్పృగ్ధుడు కానియెడల మరల శరీరమునకు స్నేహకర్మను చేయవలయును.

—॥ నిరూహవస్త్రప్రయోగము ॥—

పంచమేఽథ తృతీయే వా దివసే సాధకే శుభే,
 మధ్యాహ్నే కించిదావృత్తే ప్రయుక్తే బలిమంగలే. 3౬
 అభ్యక్తస్వేదితోత్సృష్ట మలం నాతిబుభుక్షితమ్,
 అవేక్ష్య పురుషం దోషభేషజాదీని చాదరాత్.
 వస్త్రం ప్రకల్పయేద్వైద్యస్తద్విద్యైర్బహుభిస్సహ,

పిదప అనువాసనవస్త్రనిచేసిన మూడవదినమునందుగాని లేక ఏడవ దినమునందు
 గాని మధ్యాహ్నము కొంచెము వాలినపిదప శుభకరమైన దినమునందు బలిపూజాది
 కర్మలను సలిపి అభ్యంగన స్వేదకర్మలం జేసికొనినవాడును, మలమూత్రాదులను విస
 ర్జించినవాడును, మిక్కిలి ఆకలి లేనివాడును నగురోగియొక్క ప్రకృతి, దోషము,
 బోషధము, సాత్త్వికము, బలము మొదలగువానిని బాగుగా నాలోచించి “నిరూహ”
 మాత్రాప్రథమే” అని పై జెప్పియుండుప్రకారము వయస్సు కనుగుణమైన నిరూహ
 వస్త్ర ప్రమాణమును తెలిసికొని వైద్యశాస్త్రమునందు నిపుణులుగ నుండునట్టి యనేక
 వైద్యులతో నాలోచించి నిరూహవస్త్రని కల్పించి మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నిరూహ
 వస్త్రని ప్రయోగించవలయును

—॥ నిరూహవస్త్రకల్పనము ॥—

క్వాథయేద్వింశతిపలం ద్రవ్యస్యాష్టౌ ఫలాని చ. 3౭

వస్త్రకల్పములో నిరూహవస్త్రకై చెప్పబడియుండు ఇరువదిపలములప్రమాణము
 గల ద్రవ్యములను, ఎనిమిది మ్రంగకాయలను పదునారు భాగము లధికముగ నుండు
 జలములోజేర్చి నాల్గవపాలు మిగులునట్లు క చవలయును.

—॥ చాతాదులయందు నిరూహవస్త్ర స్నేహప్రమాణము ॥—

తతః క్వాథాచ్చతుర్ధాంశం స్నేహం వాతే ప్రకల్పయేత్,
 పిత్రే స్వస్థే చ షష్ఠాంశమప్తమాంశం కఫాధికే. 3౮

చాతాధిక్యముగల పురుషుని విషయమై పై జెప్పబడినప్రకారము చేయబడిన
 కషాయమునకు 4-వ భాగము స్నేహమును చేర్చవలయును. (అనగా నిరూహవస్త్ర
 యొక్క కషాయ ప్రమాణములు 12 ప్రసృతములు. అనగా 24 పలములు. దానిలో
 స్నేహము 6 పలములు చేర్చవలయు నని భావము. (పిత్రాధిక్యముగల పురుషునియందును)

దును, స్వస్థుడుగనుండు పురుషునియందును వై జెప్పిన క్వాథములూ 6 వ భాగము (అనగా 4 వలములు) స్నేహమును చేర్చవలయును. కఫాధిక్యముగల పురుషునియందును వై జెప్పిన క్వాథములూ అష్టమాంశము (అనగా 3 వలములు) స్నేహమును చేర్చవలయును. వాతశీత్రకఫములు మూడు సధికముగ నుండునపుడును, స్వస్థముగ నుండునపుడును అష్టమాంశము (అనగా 3 వలములు) స్నేహమును చేర్చవలయును.

“యో హి సంచాలయేత్ సుప్తం వనే సింహం కరాదిభిః,

సదోహంశ్చాలయేత్ స్వస్థాన్ ప్రచ్ఛర్దనవిరేచనైః.”

ప్రకౌపము లేక స్వస్థుగనుండు వాతాదిదోషములను వమనవిరేచనములచే చలింపజేయుట, సుఖమునందు నిద్రించుచుండు సింహమును హస్తాదులచే తాడనము చేసి మేల్కొల్పటపుట అపాయకరము. కావున వాతాదులు స్వస్థముగ నుండునపుడు వమన విరేచనాదులను చేయించకూడ దని యితరతంత్రకారులు నిషేధించి యున్నారు. అట్లుండగా స్వస్థునికి నిరూహవస్తిని మూలజ్ఞోకమునందు చెప్పియుండుట అసంగత మనేశంక గలుగును. అయితే “శీతోద్భవం దోషవచయంవసంతే” అని ఋతుచర్యాధ్యాయమునందు స్వస్థునికికూడ వమనవిరేచనాదులను ఈతంత్రకారుడు చెప్పి యున్నాడు. అట్లగుటచే వైజెప్పిన “యోహిసంచాలయే” దిత్వాదివచనము శిష్టవ్యవహారవిరుద్ధం బగుటచే నీతంత్రకారునికి అసభిమత మని భావము.

స్వస్థ్ర చాష్టమం భాగం కల్కాద్భవతి వా యథా,

నాత్యచ్ఛసాంద్రతా వస్తైః

వాతశీత్రకఫములు మూటియందును కల్కద్రవముగా నెనిమిదవపాలు (అనగా మూడుపలములు) స్నేహములు చేర్చవలయును. వస్త్రీ మిగుల తేటగ, ఘనముగ నుండు నటుల కల్కమును సిద్ధము చేయవలయును.

— నిరూహవస్తి ద్రవ్యసమ్మేళనక్రమము —

పలమాత్రం గుడస్య చ. ౪౦

మధుపట్వాదిశేషం చ యుక్త్యా

ఆకల్కమునందు ఒకపలప్రమాణము బెల్లమును, తేనె, షటు (అనగా లవణము) మొదలగుశేషద్రవ్యములను, యుక్తిచే జేర్చుకొనవలయును. అది యెట్లగుగా — మాక్షికము నాల్గుపలములు, నైంధవలపణము ఒక కర్షప్రమాణము; అటులనే కొన్ని చోట్ల యవతొరము ఒక కర్షప్రమాణము అని తెలియవలయును. “షట్వాది” అను అసి శబ్దమువలన మాంసరసము, సుర, ఆసవము, మూత్రము, క్షీరము, కాంజికము అనువానిని గ్రహించుకొనవలయును.

—ॐ నిరూపావస్థిప్రయోగక్రమము ॥—

సర్వం తదేతత్,

ఉష్ణాంబుకుంభీబాష్పేణ తప్తం ఖణసమాహతేమ్. ౪౧

ప్రక్షిప్త్య వస్త్రా ప్రణయే త్పాయశా నాత్యుష్ణశీతలమ్,
నాతిస్నిగ్ధం న వా రూక్షం నాతితీక్ష్ణం న వా మృదు. ౪౨

నాత్యచ్ఛసాంద్రం నోనాతి మాత్రం నాపటు నాతిచ,
లవణం తద్వదస్లుం చ

వైజ్ఞేయియుండు సమస్తద్రవ్యముల నొకపాత్రలో జేర్చి ఔషధపాకాధిక్యపరిహారార్థమై ఉష్ణోదకముతో గూడియుండు కుంభముయొక్క యావరివలన పాత్రమునందలి ద్రవ్యములను వెచ్చజేసి కవ్వముచే బాగుగ కలియజెట్టి మైయధ్యాయములూ జెప్పబడిన బ్రహ్మదక్షేత్యాది మంత్రముచే నభికుంఠించి మిక్కిలి యుష్ణంబును వేడిని కాక సమశీతోష్ణంబును, మిక్కిలి స్నిగ్ధంబును రూక్షంబును గాక కొంచెముస్నిగ్ధంబును, మిక్కిలి తీక్ష్ణంబును మృదువునుగాక సమస్థితినుండునదియు మిక్కిలి పలుచనయు చిక్కనయు లేక కొంచెము ద్రవంబును హీనాధిక ప్రమాణము గాక మితమైన ప్రమాణము కల్గినదియు, లవణంబును పులుపును అధికము గాక మితముగ నుండునదియునైన వైజ్ఞేయిన యౌషధమును వస్త్రీలో జేర్చి గుదములందు ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ మతాంతరమున నిరూపావస్థిప్రవ్యసంయోగక్రమము ॥—

ఋత స్త్యనేత్య తు తద్విదః ౪౩

మాత్రాం త్రిపలికాం కుర్యాత్ స్నేహమాక్షికయోః పృథక్,
కర్షార్థం మాణిమంథస్య స్వస్థే కల్కపలద్యయమ్. ౪౪

సర్వద్రవాణాం శేషాణాం పలాని దశ కల్పయేత్,
మాక్షికం లవణం స్నేహ కల్కం క్వాథమితి క్రమాత్. ౪౫

ఆవవేత నిరూపాణా మేష సంయోజనే విధిః,

స్నేహద్రవమును, లేనెచు ప్రత్యేకముగ ౪ పలములు, మాణిమంథము (ఆనగా నైంధవలవణము) $\frac{1}{2}$ కర్షప్రమాణము, స్వస్థునికి కల్కము 2 పలములు, తక్కిన ద్రవ ద్రవ్యము లన్నియు పదిపలములును జేర్చవలె నని ఎత్తికర్ష విశారిదులగు కొంద రాచార్యులు చెప్పిరి. ఒకభాండములో మాక్షికమును తొలుత వేసి మద్దనిముచేసి పిదప దానిలో లవణమును వేసి బాగుగ మద్దించి మిశ్రమము చేయవలయును. పిదప స్నేహమును, దానికి తర్వాత కల్కమును, దానికి తర్వాత క్వాథమును ఇటుల క్రమముగ మిశ్రమము చేయ

వలయును. ఇటుల మిశ్రమము చేయబడిన ద్రవ్యములు సమరసములుగలవిగ నగును. ద్రవ్యములకు సమరసములు గలిగినచో నిరూహవస్తికి సమ్యక్గోగము కలుగును. నిరూహవస్తి ద్రవ్యములైన మాక్షికాదలయొక్క మిశ్రమమునందును నిదియే విధి యని తెలియవలయును.

❧ నిరూహవస్తి ప్రయోగ సంతరక ద్రవ్యము ❧

ఉత్తానే దత్తమాత్రే తు నిరూహే తస్య నా భవేత్.   ౪౬
కృతోపభానస్సంజాతే వేగశ్చోత్కటకః సృజేత్,

నిరూహవస్తి ప్రయోగించుడినతోడనే వెలికిల పరుండి కలగడమిద నాను కొని నిరూహ వేగమునందు మిగుల గమనము గలవాడై యుండవలయును. నిరూహ వేగము కలుగుచుండు ఉన్నతస్థలముననుండి నిరాటంకముగా వదలవలయును.

❧ వేగాభావమునందు మరల నిరూహవస్తి క్రమము ❧

ఆగతౌ పరమః కాలో ముహూర్తౌ మృత్యువే పరమ్.
తత్త్రానులోమికం స్నేహతౌరమాత్రాన్లుకత్పితమ్,
త్వరితం స్నిగ్ధతీక్ష్ణోష్ణం వస్తిమన్యం ప్రవీడయేత్.   ౪౭
విదద్యాత్ఫలవర్తిం వా స్వేదనోత్తాసనాది చ,

నిరూహవస్తి ద్రవము బైలువెడలుటకు కాలము ఒకముహూర్తము. దానికి మైలు కాలహరణమైనచో మరణము నొందించును. నిరూహవస్తి బేషధము ఒకముహూర్తము నకుపైర బైలువెడలకుండుపక్షములో అనలోమకరమయినట్టియు, స్నేహము, యవశోరము, గోమూత్రము, తక్రము, కాంజీకము మొదలగు అస్థు ద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడినట్టియు, స్నిగ్ధముగ తీక్ష్ణముగ ఉష్ణముగ నుండునదియైనై న వేరే నిరూహ వస్తిని త్వరితగా ప్రయోగించవలయును. లేక అర్యఃవిశిష్టితాధ్యాయములో జెప్పియుండు మ్రుగకాయతో గూడినఫలవర్తియైన ప్రయోగించవలయును. మఱియును స్వేదకర్ష, భయజరదుట వీనినకూడ చేయవలయును.

❧ ద్వితీయ తృతీయాది నిరూహవస్తి ప్రయోగములు ❧

స్వయమేవ నివృత్తే తు ద్వితీయో వస్తిరివ్యతే.   ౪౮
తృతీయోఽపి చతుర్థోఽపి యావద్వా సునిరౌఢతా,

ఫలవర్తి ప్రయోగము మొదలగు శ్రమ లేకయే స్వయముగా నిరూహవస్తి బైలు పడినయెడల 2, 3, లేక 4 పర్యాయములుగాని, లేక శరీరమునందు బాగుగ నిరూహకర్మము గలుగువరకుగాని నిరూహవస్తిని ప్రయోగించవలయును. ఇటుల జెప్పటచే

తొలు ప్రయోగించబడిన నిరూపావస్థి పలవత్తి ప్రయోగముమొనగు ప్రయోగములను బ్రతుకెడలనపుడు మఱియొకనిరూపావస్థిని ప్రయోగించుచు వాడవలగు చున్నది.

— నిరూపావస్థి సమ్యగ్యోగలక్షణము ౨౭ —

విరిక్తవచ్చు యోగాదీక విద్యాత్

నిరూపావస్థియొక్క సమ్యగ్యోగాదులను విరిక్తనివలెనే తెలియవలయును. విరిక్తనియొక్క సమ్యగ్యోగాదులు మునుపిరేకాధ్యాయమునందు “హృత్కుక్షిత్తిస్థి” అనుపదము మొదలుకొని “భవంత్యతి విరిక్తస్యకథాతిమనాదయః” అను పదము వరకు జెప్పబడి యున్నది.

— నిరూపావస్థి సమ్యగ్యోగమునందు ష్యము ౨౮ —

యోగే తు భోజయేత్.

౫౦

కోష్ఠేన వారిణా స్నాతం తచుధస్వరసాదశమ్,

నిరూపావస్థియొక్క సమ్యగ్యోగము కలిగి యుండునపుడు రోగిని సుభోష్ణమైన యాదకములలో స్నానము చేయించి లఘువైన జాంగలమాంసరసము, అన్నము వీనిని భుజింపజేయవలయును. “యూషః క్షీరరసైః క్రమాత్” అనగా యూషము, క్షీరము, మాంసరసము అనునవి ష్యకరము లని ఉత్తరశ్ర జెప్పబడుటచే నిచట జాంగల మాంసరసము, అన్నము వీనిని భుజింపజేయవలయు నని చెప్పినది ఆనంగత మచరంక కలుగును. అయితే ప్రాయశః నిరూపావస్థి వాతవికారశమసార్థమే చెప్పబడియున్నది. దానియందు మాంసరసము అన్నము ఇదియే ఉత్కృష్టమైన పద్యము, కాబట్టి క్రింద జెప్పబడు యూషక్షీరాదులు ఆయాదోషానగుణముగ జెప్పబడిన వగుటవలన ప్రకృతమునం దెట్టి విరోధమును లేదు.

దోషశుద్ధి పనునవిరేచనములవలన ద్రవరూపమైనవస్తువులచే జేయించబడు నపుడు పేయాదిక్రమము ష్యముగ నగునటుల నిరూపావస్థియందును పేయాదిక్రమ మే ష్యముగ కావచ్చు నని చెప్పట యుక్తము కాదు. ఏలయనగా — విరేకపనుము లచే జారరాగ్ని స్థానము మూయబడుచున్నది. దానివలన నగ్నిమాంద్యము కలుగును. కాబట్టి పనునవిరేకములయందు పేయాదిక్రమము ష్యముగ జెప్పబడినది. నిరూపావస్థి యైననో నాభియొక్క ఉర్ధ్వభాగమును జెంగకయే దోషములను బయలుపరచును. కాబట్టి యీనిరూపావస్థియందు అగ్నిమాంద్యము కలుగుటలేదు. దానంజేసియే యిచట పేయాదిక్రమము ష్యము కానేరదు. ఇతరము నిరూపావస్థి వాతవికారశమసార్థము కెప్పబడియుండుటవలన నిచట మాంసరసాదనమే యుక్తమైన ష్యము.

వికారాయే నిరూహస్య భవంతి ప్రచలైర్నలైః. ౫౧

తే సుఖోష్ణాంబుని క్తస్య యాంతి భుక్తవతశ్శమమ్,

నిరూహవస్థియందు స్వస్థానమునం దుండి చలించియుండు వాతాదిదోషము లచే గలుగువికారములు సుఖోష్ణమైన ఉదకములో స్నానము చేసి భుజించినవాని క్కాంతి జెందును. కాబట్టి నిరూహవస్థి చేయించుకొనినవాడు సమ్యగ్గోగము కలిగి యుండునపుడు సుఖోష్ణోదకముతో స్నానముచేసి భుజించుట యావశ్యకము.

— ౫౨ నిరూహానంతరము ఆనువాసనవస్థి ౫౨ —

అథ వాతార్దితం భూయస్పద్య ఏవానువాసయేత్. ౫౩

నిరూహవస్థ్యనంతరము వాతపీడితుడుగ నుండుపురుషునికి ఆదినమునందే ఆను వాసనవస్థి చేయించవలయును.

— ౫౪ ఆనువాసనవస్థి సమ్యగ్గోగాదులు ౫౪ —

సమ్యక్ హీనాతియోగాశ్చ తస్య స్యుః స్నేహపీతవత్,

ఆనువాసనవస్థియొక్క సమ్యగ్గోగ, హీనయోగ, అతియోగములు, స్నేహ పాన సమ్యగ్గోగాదులవలెనే యుండును. స్నేహపానముయొక్క సమ్యగ్గోగాదులు "వాతానులోమ్యం" అనర్హోగము మొదలుకొని "ఘృణావక్త్రగుదప్రవాహ" అనునంత వరకు పూర్వమే చెప్పబడి యున్నది.

— ౫౫ ప్రకారాంతరానువాసనవస్థి సమ్యగ్గోగము ౫౫ —

కించిత్కాలం స్థితో యశ్చ సపురీషో నివర్తతే. ౫౬

సానులోమానిలః స్నేహస్తత్సిద్ధమనువాసనమ్,

స్వల్పకాలమువరకు కొద్దకుధ్యమలో నుండి పిదప పురీషము, అనలోమవాత ము, వీనితోకూడ స్నేహము బయలుపడుట సిద్ధమైన (అనగా రోగనివృత్తి కరమైన) ఆనువాసన మని తెలియవలయును.

— ౫౭ క్షేష్ఠారోగములయందు ఆనువాసనవస్థిప్రయోగక్రమము ౫౭ —

ఏకం త్రిక వా బలాసే తు స్నేహవస్తీక ప్రకల్పయేత్. ౫౮

పంచ వా సప్త వా పిత్రే నవై కాదశవానిలే,

పునస్తతోఽప్యయుగ్తాంస్తు పునరాస్థాపనం తతః ౫౯

క్షేష్ఠారోగమునందు 1 లేక 3 ఆనువాసనవస్తులను చేయవలయును. పిత్రారోగము నందు 5 లేక 7 ఆనువాసనవస్తులను చేయవలయును. వాతారోగమునందు 9 లేక

11 అచవాసనవస్తులను చేయవలయును. తర్వాత చేసియైన అచవాసనములను చేయవలయును. పిదప మరల నిరూహవస్తిని చేయవలయును. వాతపీడితునికి

“వ్యాయామనిత్యాక్ దీప్తాగ్నిక్ రూక్షాంశ్చ ప్రతివాసరమ్”

అని పూర్వము చెప్పిన వచనప్రకారము వైశిష్ట్యవర్తిగ దినముమాల్చి దినముగాక ప్రతి దినమునను అచవాసనవస్తులను చేయవలయును.

నిరూహవస్తియందు షష్ఠము ౨౭

కఫపిత్తానిలేష్వన్నం యూషక్షీరరసైః క్రమాత్,

క్షేప్తము, పిత్తము, వాతము, ఈరోగములయందు నిరూహవస్తి చేయుచుకొనిన వాడు యథాక్రమముగా యూషము, క్షీరము, మాంసరసము, వీనితోడ నన్నమును భుజించుట షష్ఠకరము.

వాతమునందు నిరూహవస్తిక్రమము ౨౮

వాతఘ్నాషధనిఃక్వాథ స్త్రివృతా సైంధవైర్యతః. ౧౬

వస్తిరేకోఽనిలే స్నిగ్ధః స్వాద్వన్లౌష్ణరసాన్వితః,

తెల్లతెగడ, సైంధవలవణము, వీనితోగూడినదిగ, స్నిగ్ధముగ, మధురౌష్ణలవణ రసయుక్తముగ నుండు వాతహరమైన ఔషధములు (అనగా దశమూలాదులు) వీని యొక్క కషాయముచే వాతమునందు ఒకనిరూహవస్తి చేయుట హితకరము.

పిత్తమునందు నిరూహవస్తిక్రమము ౨౯

న్యగ్రోధాదిగణక్వాథాః పత్రకాదిసితాయతే ౧౭

పిత్తే స్వాదుహిమా సాఙ్యక్షీరేక్షురసమాక్షికా,

న్యగ్రోధాదిగణ కషాయము, పత్రకాదిగణ కషాయము, పంచదార, ఘృతము, క్షీరము, చెఱకురసము, మాక్షికము, వీనితోగూడియుండు 2 నిరూహవస్తులు పిత్తము నందు హితకరము.

కఫమునందు నిరూహవస్తిక్రమము ౩౦

ఆరగ్వధాచినిఃక్వాథపత్రకాదియుతాస్త్రయః ౧౮

రూక్షాః సక్షౌద్రగోమూత్రాస్తీష్ణోష్ణకటుకాః కఫే,

ఆరగ్వధాది గణకషాయము, పత్రకాచి గణకషాయము, మాక్షికము, గోమూత్రము, వీనితోగూడినదిగ, రూక్షముగ, తీక్ష్ణముగ, ఉష్ణముగ, కటువుగ నుండు మూడు నిరూహవస్తులు కఫమునందు హితకరములు.

❧ సన్నిపాతమునందు వస్త్రీక్రమము ❶ ❧

త్రయశ్చ సన్నిపాతేఽపి దోషాః ఘ్నంతి యతఃక్రమాత్. ❶
సన్నిపాతమునందును మూడే వస్తువులు హితకరములు. వీలనగా — అపి క్రమముగా మూడు దోషములను హరింపజేయును.

❧ మతాంతరమునందు వస్త్రీనియమము ❷ ❧

త్రిభ్యః పరం వస్త్రీమతో నేచ్ఛంత్యన్యే చీత్సికాః,
సహి దోషశ్చతుర్థోఽస్తి పునర్దియేత యం ప్రతి. ❷

కావున మూడు నిరూహవస్తులకంటె సధికమైన నిరూహవస్తులను కొందరు వస్త్రీ ద్యులంగీకరించుటలేదు. వీలనగా — నాలుగవ నిరూహవస్త్రీ యేదోషము నుద్దేశించి ప్రయోగించవలయునో ఆటువంటి నాలుగవదోషము లేకుండుటవలన ఆని తేలియవలయును.

ఉల్లేశనం శుద్ధికరం దోషాణాం శమనం క్రమాత్,
త్రిధైవం కల్పయేత్వస్త్రీమిత్యన్యేఽపి ప్రచక్షతే ❸

దోషములను స్థానములోనుండి చలింపజేయుట, శుద్ధిచేయుట, శమనము చేయుచుట, వీని నిమిత్తము యథాక్రమముగా మూడు నిరూహవస్తులను ప్రయోగించవలయునని యితరవైద్యులు చెప్పుచున్నారు.

❧ దోషాద్యనుగుణముగా వస్త్రీప్రయోగము ❹ ❧

దోషావధాదిబలత స్వర్వమేతత్ప్రమాణయేత్,

నిరూహవస్త్రీప్రయోగవిషయములో వాతాదిదోషములు, ఔషధము, సాత్త్వికము, మొదలగువాని ననుసరించి వైజ్ఞేషికవస్తులను తగినప్రమాణమును గల్పించి ప్రయోగించవలయును.

సమ్యక్స్వీరూఢలింగం తు నాసంభావ్య నివర్తయేత్. ❺

నిరూహముయొక్క సమ్యగ్యోగలక్షణములు కల్గినంతవరకు నిరూహవస్త్రీని నిలుపంజనదు.

❧ కర్తాఖ్యవస్త్రీవిశేషము ❻ ❧

ప్రాక్ స్నేహ వః పంచాంతే ద్వాదశాస్థాపనాని చ,

సాన్వాసనాని కర్తవ్యం వస్త్రయస్త్రీంశదీరితాః ❻

తొలుత షరస్నేహవస్త్రీ, అంతమునందు ౪ స్నేహవస్తులు, అనువాసనముతో గూడియుండు 12 నిరూహవస్తులు (అనగా తొలుత నిరూహము పిదప అనువాసనము ఈ ప్రకారము 24 వస్తులు) ఇటుల 30 వస్తుల ప్రయోగించినచో కర్తవ్యమని బడును.

—౧౧ కాలము వస్త్రీకేదము ౧౧—

కాలః పంచదశైః ౭కోత్ర ప్రాశ్నహోఽంతే త్రయస్తథా,
షట్పంచ వస్త్యంతరితాః

తొలుత స్నేహవస్త్రీ 1 అంతమునందు స్నేహవస్త్రులు 3, 5 నిరూహవస్త్రులచే
అంతరితమైన 6 స్నేహవస్త్రులు (అనగా తొలుత స్నేహము పిదప నిరూహము ఈ ప్ర
కారము 11 వస్త్రులు) ఇటుల 15 వస్త్రులు కాలవస్త్రీ యని చెప్పుబడును.

—౧౨ యోగము వస్త్రీధేదము ౧౨—

యోగోఽన్వై వస్త్రయోఽత్ర తు ౨౪
త్రయో నిరూహః స్నేహశ్చ స్నేహవాద్యంతయోరుభౌ,
నిరూహవస్త్రులు 3, స్నేహవస్త్రులు 3, మొదట అంతమున స్నేహవస్త్రులు 2
ఇటుల 8 వస్త్రులుచేరి యోగవస్త్రీ యని చెప్పుబడును.

—౧౩ స్నేహ నిరూహ వస్త్ర్యాధిక్యసిషేదము ౧౩—

స్నేహవస్త్రీ నిరూహం వా నైకమేవాతీశీలయేత్ . . . ౨౫
ఉత్తేశ్యాగ్నినధౌ స్నేహాన్నిరూహాన్దరుతో భయమ్,
స్నేహవస్త్రీ, లేక నిరూహవస్త్రీ వీనిలో నొకదానినే విశేషముగా ప్రయోగింపం
జనదు. స్నేహవస్త్రీ నధికముగ ప్రయోగించుటచే ఉత్తేశ్యము, అగ్నిమాంద్యము కలు
గును. నిరూహము నధికముగ సేవించుటచే వాతరోగము కలుగును.

—౧౪ నిరూహానువాసన వస్త్ర్యర్థులు ౧౪—

తస్మాన్నిరూఢః స్నేహ్యః స్యాన్నిరూహ్యశ్చానువాసితః ౨౬
కావున నిరూహవస్త్రీ చేయించుకొనినవాడు స్నేహవస్త్రీకి అర్హుడుగ నగును.
అటులనే అనువాసనవస్త్రీ చేయించుకొనినవాడు నిరూహవస్త్రీకి అర్హుడుగ నగును.

—౧౫ వస్త్రీకర్తృఫలము ౧౫—

స్నేహశోధనయుక్తైవం వస్త్రీకర్తృ త్రిదోషజిత్,
ఈ ప్రకారము పూర్వోక్తస్నేహ శోధనయుక్తిచే సేవించబడిన వస్త్రీకర్తృ
త్రిదోషములను జయించును

—౧౬ మాత్రా వస్త్రీ ౧౬—

హస్త్యయా స్నేహపానస్య మాత్రయా యోజితస్సయః ౨౭
మాత్రావస్త్రీః స్త్రుతః స్నేహః

హ్రస్వమైనమాత్రతోడ (అనగా రెండుయామములలో జీర్ణ మగునట్టి స్నేహ మాత్రతోడ) ప్రయోగింపబడిన స్నేహవస్తి మాత్రావస్తి యని నద్వైద్యులచే జెప్పబడును.

“షట్పలా తు భవేజ్యేష్ఠా త్రిపలా మధ్యమా భవేత్,

కనీయస్యద్యర్థపలా త్రిధా మాత్రానువానసే”

6 పలములు ఉత్తమమాత్ర, 3 పలములు మధ్యమమాత్ర, $1\frac{1}{2}$ పలము హ్రస్వమాత్ర ఇటుల 3 ప్రకారములుగా అనువానవస్తిలో స్నేహమాత్ర యితరులచే చెప్పబడి యున్నది.

— ౭౭ మాత్రావస్తి సేవనఫలము ౭౭ —

శీలనీయస్సదా చ సః,

బాలవృద్ధాధ్వభారస్త్రీవ్యాయామాసక్తచింతకైః

వాతభగ్నబలాల్పాగ్నిస్థవేత్సరసుఖాత్తభిః,

దోషహ్నో నిష్పరిహారో బల్యః స్పష్టమలస్సుఖః.

౭౯

ఆ మాత్రావస్తిని బాలరు, వృద్ధులు, మార్గసంచారము, భారమును మ్రోయుట, స్త్రీసంయోగము, వ్యాయామము వీనియం దానక్తిగలవారు, చింతాక్రాంతులు, వాతముచే నపహరింపబడిన బలము గలవారు, అగ్నిమాంద్యముగలవారు, రాజులు, మిగుల సౌఖ్యమును గోరువారు వీరఱు సర్వకాలములయందు సేవింపవలయును, సేవించినచో దోషములను పోగొట్టి బలమును గలుగజేయును. మలమును బైలుపరచును. సుఖమును గలుగజేయును. చెరువును చేయనేరదు.

— ౮౦ ఉత్తరవస్తి ౮౦ —

వస్తా రోగేషు నారీణాం యోనిగర్భాశయేషు చ,

ద్విత్వాస్థాపనశుద్ధేభ్యో విదధ్యాద్వస్తిముత్తమమ్

౮౦

స్త్రీపురుషులయొక్క పక్షిస్థానములో గలగు రోగములయందును, స్త్రీలయొక్క యోని, గర్భాశయము వీనియందుగలగు రోగములయందును, 2 లేక 3 సంఖ్య గల నిరూపవస్తులచే శుద్ధులుగనుండు స్త్రీపురుషులకును సిద్ధప ఉత్తరవస్తినిచేయించవలయును గుడమునకంటె ఉత్తరమార్గముగ ప్రయోగించబడుట వలన నీవస్తికి ఉత్తరవస్తి యను నామము కలిగినది.

— ౮౧ ఉత్తరవస్తి యంత్రక్షణము ౮౧ —

ఆతురాంగులమానేన తన్నేత్రం ద్వాదశాంగుశమ్,

వృత్తం గోపుచ్ఛవన్తులమధ్యయోః కృతకర్ణికమ్.

సిద్ధార్థక ప్రవేశాగ్రం శ్లక్ష్యం హేమాదిసంభవమ్,
కుందాశ్వమారసుమనఃపుష్పవృంతోపమం దృశమ్. ౭౨

ఉత్తరవస్తియొక్కయంత్రము రోగియొక్క అంగుళములవలన 12 అంగుళముల ప్రమాణము నిడుపు గలదిగ, ఆవుతోకవలె గుండ్రముగ మూలమునందు మధ్యము నందు కర్ణికలు గలదిగ, కొనయందు తెల్లతపగింజ లోన ప్రవేశించకగిన ద్వారము గలదిగ, నున్నగ, స్వర్ణాదులచే నిర్మించబడినదిగ, మృదువుగ, కుండము (అనగా మెల్ల) వాడగ న్నేరు, జాజి పుష్పములయొక్క తొడిమలతో సమానముయినదిగ, దృఢముగ నుండవలయును. ఇది పురుషుల కుపయోగించునట్టి ఉత్తరవస్తియంత్ర మని తెలియ వలయును.

— ఉత్తరవస్తియందు స్నేహమాత్రం —

తస్య వస్తిర్మృదులఘుర్వాత్రా శుక్తిర్వికల్ప్య వా,

ఆయంత్రమునందు మృదువుగ లఘువుగనుండు వస్తిని చేర్చవలయును. ఉత్తరవస్తియందు రెండుకర్ణముల ప్రమాణముగల స్నేహమునుగాని, లేక బలము, వయస్సు, నత్వము, దేహము, సాత్త్వికము మొదలగువానిని విచారించి వానివాని కనుగుణముగ గాని స్నేహమాత్రము నిర్ణయించి ప్రయోగింపవలయును.

— ఉత్తరవస్తి ప్రయోగక్రమము —

అథ స్నాతాశితస్యాస్య స్నేహవస్తివిధానతః ౭౩

ఋజోస్సుఖోపచిప్తస్య వీరే జానుసమే మృదా,
హృష్టే మేఢే స్థితే చర్ణా శనైః ప్రోతోవిశుద్ధయే.

సూక్ష్మాం శలాకాం ప్రణయేత్తయా శుద్ధేఽనుసేవనీమ్,
ఆమేహనాంతం నేత్రం చ నిష్కంపం గుదవత్తతః. ౭౪

* వీడితేఽంతర్గతే స్నేహే స్నేహవస్తిక్రమో హితః,

స్నేహవస్తిలో జెప్పియుండు విధిప్రకారము స్నానము చేసి భుజించినవాడై (అనగా స్నేహవస్తిలో జెప్పియుండునట్టి యాహారములను భుజించినవాడై) ఋజువుగ నుండువాడు మోకాలంతపొడవుగల ఆననమునందు సుఖముగ కూర్చుండి యుండు వాడు నగుపురుషునియొక్క మేఢము నిటబొడుచుకొని ఋజువుగ నుండునపుడు సూక్ష్మమైన శలాకును ప్రోతోమార్గ శుద్ధిర్థమై మెల్లగ ప్రవేశింపజేయవలయును.

* వీడితేనుగతే ఇతిహ.

శలాకు మేధ్యము శుద్ధమైయుండగా సేవనీనాడి మొదలు మేధ్య) అగ్రభాగమువరకు (అనగా 6 అంగుళములవరకు) గుదమునందు అనువాసనాదివస్తులను ప్రయోగించునటులనే ఆయంత్రమును కడలించును. ప్రయోగింపవలయును. ప్రయోగించిన పిదప స్నేహము అంతర్గతమైయుండగా అనువాసన వస్త్రీలో జెప్పియుండు విధులను (అనగా అరచేతులచే స్పృశదేశములయందు తాడనాదులను) చేయవలయును.

వస్త్రీనన విధిచా దద్యాత్రింశ్చశురోఽపి వా.

25

అనువాసనవచ్చేయం సర్వమేవాస్య చింతయేత్,

వైజెప్పిన రీతిగ మూడు లేక కాల్లు ఉత్తరవస్తులను ప్రయోగింపవలయును. తక్కిన విధులనన్నిటిని అనువాసనవస్త్రీయందు చెప్పినప్రకారము ఆచరించునది.

“యథాశేషం ప్రవేశ్యాథ స్నేహస్సార్థ పలం నయేత్,

ప్రత్యాగ తే ద్వితీయం వా తృతీయం వా ప్రదాపయేత్.

స చేదవవసేత్తత్ర స్యాత్క్రియేయం విశేషశః,

విష్ఫల్కారగ్వధాగారధూమ వత్సకనైంధవైః.

మూత్రాష్ట్రాష్ట్రైర్గళికాస్పర్శ పా మాషనన్నిభాః,

ఛాయాను శుష్కస్థాశ్శీషే దద్యాత్సర్వ పసన్నిభాః.

పూర్వం మాషోపమాః పశ్చాత్తాభిః స్నేహం సమానయేత్,

స్నేహే ప్రత్యాగ తే చ స్యా దానువాసనీకో విధిః.

ఆయంత్రము కొంచెము బైట మిగిలి యుండునటుల శిశ్నములో ప్రవేశింపజేసి అర్థ కలము స్నేహములోన బ్రవేశించునటుల జేయవలయును. ఆ స్నేహము బైటపడునపుడు చెండు లేక మూడుమార్లు మరల ప్రయోగింపవలెను. ఆస్నేహము బైటపడినకుండా లోననే నిలిచినయెడల, పిప్పలి, తేలబిగురు, కరుధూపము, కొడిసె, నైంధవలపణము వీనిని గోమూత్రము, కాంబికాష్ట్రము వీనితో బాగుగ మర్దించి ఆవాలు, మినుములు వీనితో సమానమైన పరిమాణముగ గుళికలుచేసి నీడ నెండించి మేధ్యమునందు తొలగిత ఆవాలంత ప్రమాణముగల గుళికలను పిదప మినుములంత ప్రమాణముగల గుళికలను లోతుల ప్రవేశింపజేసి ఆస్నేహమును బైటికి వెడలించవలయును స్నేహము బైట వెడలనపుడు అనువాసనమలో జెప్పియుండువిధులను చేయవలయు నని ఖరీనాదమునందు జెప్పబడి యున్నది.

— శ్రీలకు ఉత్తరవస్త్రీకాలము —

శ్రీశామార్తవకాలే తు యోనిర్గ్రహాత్మ్యపావృతేః

22

విదధీత తదా తస్మాదన్యకావపి చాత్మయే,

యోనివిభ్రంశరూలేషు యోనివ్యాపదచ్చుగ్గరే.

౭౮

“ఋతుస్తు ద్వాదశనితాః ఇహ్వాః” వచనములచే జెప్పబడిన ఋతుకాలము నందు స్త్రీలకు యోని మూయబడకుండుటవలన ఉత్తరవస్తిగ్రహించును. ఇతరకాలములందు యోని మూయబడి యుంటువలన గర్భమువలెనే స్నేహపత్తినిహాదా గ్రహించును. కాబట్టి యోని మూయబడకుండు ఋతుకాలమునందే ఉత్తరవస్తిని చేయవలయును. యోనివిభ్రంశము, యోనిశూల, యోనివ్యాపత్తు, ఆస్యగర్భము మొదలగుకష్టమైన రోగములు గలుగునపుడు ఋతుకాలమునకు వ్యతిరేకమైన కాలము నందుకూడ స్త్రీలకు ఉత్తరవస్తిని చేయవలయును.

— స్త్రీల - ఉత్తరవస్తి - యంత్రలక్షణము —

నేత్రం దశాంశుళం ముల్గుప్రవేశం చతురంగులమ్,

అపత్యమార్గే యోజ్యం స్యాద్వ్యంగులం మాత్రవర్తని.

౭౯

మాత్రకృచ్చ్రాది రోగచేషు బాలానాం త్వేకమంగుళమ్,

స్త్రీలకు ప్రయోగించునట్టి ఉత్తరవస్తి యంత్రము పది అంగుళములు నిడుపు, పెసరగింజ ప్రవేశించతగిన ద్వారముగల అగ్రప్రదేశము, పై కెన్న నోవుచ్చాకారము మొదలగు లక్షణములుగలదిగ నుండవలయును. స్త్రీలకు ఉత్తరవస్తి చేయునపుడు ఆయంత్రమును గర్భమార్గమునందు 4 అంగుళములు ప్రవేశింపజేయవలయును. రజస్వల కానిస్త్రీలకు మాత్రకృచ్చ్రాది రోగములలో మాత్రమార్గమునందు రెండు అంగుళములు లోనయంత్రమును ప్రవేశింపజేయవలయును. బాలస్త్రీలకు మాత్రకృచ్చ్రాది రోగములు కలిగి యుండునపుడు ఒక అంగుళ ప్రమాణముగల యంత్రమును మాత్ర ద్వారమునందు ప్రవేశింపజేయవలయును “చతురంగులం యోజ్యం” అని చెప్పినందుచే నాయంత్రము లోన నధికముగా ప్రవేశించకుండుటకై నాల్గు అంగుళములకు పైన ఆ యంత్రమునకు కర్ణిక యుండవలయు నని స్పష్ట మగుచున్నది.

— స్త్రీకు ఉత్తరవస్తి స్నేహప్రమాణము —

ప్రకుంచో మధ్యమా మాత్రా బాలానాం శుక్తిరేవ తు.

౮౦

స్త్రీలకు ఉత్తరవస్తియందు స్నేహముయొక్క ప్రకుంచము మధ్యమ మాత్ర, బాలురకు స్నేహముయొక్క శుక్తి ప్రమాణము మధ్యమమాత్ర అని తెలియవలయును మఱియు స్త్రీలకు ఉత్తరు, కనిష్ఠమాత్రలకు ప్రయోగింపరాదు.

❧ స్త్రీలకు ఉత్తరవస్తి ప్రయోగక్రమము ❧

ఉత్తానాయాశ్శయానాయాస్సమ్యక్సంకోచ్య సక్తిసి

ఉద్వజాన్వాస్త్రిచతురానవోరాత్రేణయోజయేత్.

౮౧

వస్తింస్త్రిరాత్రమేవం న స్నేహమాత్రం వివర్ధయేత్,

వెలికిలపరుండి యుండునదియును, పొడవుగ నెత్తబడిన మోకాళ్ళు గలదియునుగ
స్త్రీకి, తొడలకు సంకోచము చేయించి మూడు లేక నాల్గు ఉత్తరవస్తులను ఒక ఆహార
రాత్రమునందు ప్రయోగించవలయును. ఇటుల మూడు దినములు ఉత్తరవస్తి చేయవల
యును. అటుల జేయునపుడు స్నేహమాత్రము యథాక్రమముగా $\frac{1}{2}$ కర్షము, కర్షము
ప్రమాణముచొప్పున వృద్ధి చేయవలయును. “ఉత్తానాయాశ్శయానాయాః” అని
చెప్పియుండుటచే బోరగిల పరుండి యుండునపుడును, ప్రక్కవాటుగా పరుండియుండు
నపుడును, కూర్చుండియుండునపుడును, స్త్రీలకు ఉత్తరవస్తి చేయకూడదని భాషం
బగుచున్నది.

త్ర్యహమేవచ విశ్రమ్య ప్రణిదధ్యాత్పునస్త్రహమ్.

౮౨

ఇటుల మూడు దినములు ఉత్తరవస్తిని ప్రయోగించి మరల మూడు దినములు వదలి
మరల మూడు దినములు పూర్వోక్తక్రమముగా ఉత్తరవస్తిని ప్రయోగించవలయును.
ఇటులనే పురుషులయొక్క మేధ్యమునందు ఉత్తరవస్తిప్రయోగము చేయవలయును.

❧ ఐదునవరేచనాదికాలనిర్ణయము ❧

పక్షాద్విరేకో వమితే తతః పక్షాన్నిరూహణమ్,

సద్యోనిరూఢశ్వాన్వాస్యః సప్తరాత్రాద్విరేచితః

౮౩

ఉత్తమమైన శుద్ధిచే శుద్ధుడైన వమితునికి ఒక పక్షమునకు తర్వాత విరేకము
చేయించవలయును. ఏలనగా — ఉత్తమశుద్ధిచే శుద్ధుడైనవమితునికి ఏడు దినము
లలో పేయాదిక్రమముగా ప్రకృతిభోజనము కలుగుచున్నది. పిదప నేడు దినములలో
ఒక దినము విడిచి ఒక దినము అనువాసనవస్తి ప్రయోగము చేయుటచే స్నిగ్ధుడుగ నగు
చున్నాడు. పిదప విరేచనము చేయించుకొనినవానికి ఒక పక్షమునకు (పదునైదుదిన
ములకు) వైన నిరూహవస్తి చేయించవలయును. ఏలనగా — విరేకము చేయించుకొనిన
వానికి ఏడు దినములలో ప్రకృతిభోజనము కలుగును. పిదప ఏడు దినములలో నొక
దినమువిడిచి మరుదినము అనువాసనవస్తిని చేయుటచే స్నిగ్ధుడుగ నగుచున్నాడు.
నిరూహవస్తి చేయించుకొనినవానికి ఆదినమురంటే అనువాసనవస్తిని చేయించవలయును.
ఈయర్థమునే యీతంత్రకారుడు—

“అథ వాతాద్ధితం భూయ స్సద్య ఏవానువాదయేత్.”

ఆరువచనముచే పూర్వమే చెప్పియున్నాడు. విశేషము జేయుచున్నది వానికి ఏమి దిశ
ములలో ప్రకృతిభోజనము కలుగుటలను నేడుచినములందునైన ఆనువాదనవిస్తిన
జేయించవలయును.

—౧౧ వ స్తిక ర్థదోషమును హరించజేసిక్రమము ౧౧—

యథా కుసుంబాదియుతాత్తోయాద్రాగం హరేత్పటః,

తథా ద్రవీకృతాద్దేహాద్వస్తిర్నిర్హరతే మలాః. ౧౨

కుసుంభ కుంకుమాది ద్రవ్యములతోగూడియుండు ఉదకములలో తడవబడిన
వస్త్రము కుసుంబాదులను గ్రహించక యెఱుఘు మర్చనముమాత్రము గ్రహించునటులనే
ద్రవముగ జేయబడిన దేహములలో ధాతువులను విస్తీర్ణహరించక అధాతువులలో మిశ్ర
ముగ నుండు దోషములను మాత్రము హరించజేయును.

—౧౨ వ స్తికర్తవ్యప్రశంస ౧౨—

శాఖాగతాః శోష్ణగతాశ్చరోగా మర్తోర్ధ్వసర్వానయవాంగజాశ్చ
యే సంతి తేహం న తు కశ్చిదన్యోవాయాః పరం జన్మని హేతురస్తి.
విట్ శ్లేష్మపిత్తాదిరులాచయాచాం విత్తేషసంహారకరస్స యస్తాత్,
తస్యాతివృద్ధస్య శమాయ నాన్యద్వస్తేర్వి నా భేషజమస్తి కిచిత్.

శాఖలయందు (అనగా 2 తొడలు, 2 హస్తములయందు) జనించినవియును,
శోష్ణమునందు (అనగా మహా ప్రాతస్సునందు) జనించినవియును, మర్చములు, మెడకొంకు
లకు వైబడినభాగములు, సర్వాంగము, అవయవములు వీనియందు జనించినవియును
నగురోగములయొక్క ఉత్పత్తియందు వాతమునకంటె ముఖ్యమైన పేరే హేతువు ఏది
యును లేదు. ఏలనగా — వాతము, పురీషము, క్షేష్ణము, పిత్తము, మూత్రము, స్వేదము
మొదలగు మలసమాహమయొక్క విక్షేపము (అనగా చలనము) సంహారము వీనికి
కారణముగ నుండును. కాబట్టి వాతప్రకోపశమనార్థమై విస్తీర్ణకంటె వేరుగ నేసిధ
చికిత్సయును లేదు. వాతము చలనముగలదియగుటచే పిత్తక్షేష్ణములను స్వస్థానములలో
నుండి చలించజేసి బైలుదరచును. పిత్తక్షేష్ణములు చలనములేనివి యగుటచే వాతమును
చలించజేయుటయందు దసమర్థములుగ నుండును. మఱియును వాతహరణరూపముగు స్నేహ
స్వేదాద్యనేకచికిత్స లుండినను అవి వాతమును నిశ్చేషముగా హరించజేయుటయందు దస
మర్థములుగ నుండుటవలన వాని శీతంత్రకారుడు గౌరవింపక యుపేక్షించెను. మెడ
కొంకులకుపైన జనించునవి ముఖరోగాదులు జ్వరాదులు సర్వాంగజనితంబులు. శ్వేత

కుష్ఠాదులు ఆవయవజీవరోగంబులు. వాతము ముఖ్యమైన హేతువుని చెప్పినందుచేతనే పితృక్షేప్తములు ముఖ్య హేతువు కాకుండ వాతమునకు ఉపబలముగనుండు నని యేర్పడుచున్నది. వై జెప్పిన రోగములనుగురించి ఉత్తరతంత్రములో పంచవిధులు స్పష్టముగా వివరించబడును.

తస్మాచ్ఛిశ్నానార్థ ఇతి ప్రదిష్టకృత్యాన్నిచికిత్సాపి చ వస్తీరేత్;,
తథా నిజాగంతువికారకారి రక్తాషధక్షేప్త సిరావ్యథోఽపి. ౮౭

దోషములన్నిటిలో వాతము ప్రధానముగనుండును అట్టివాతమును శమింపజేయు చికిత్సలలో 'వస్తీర్వాతహరాణాం' అను ప్రమాణమువలన వస్తీప్రధానమైనది. కావున చికిత్సలన్నిటిలో వస్తీకర్త సగపాలుగ నుండు నని మునివరులు శాసించిరి. కొంద రాచార్యులు వస్తీకర్త పూర్ణమైన చికిత్స యని యుపదేశించిరి. వస్తీకర్తనే అర్థచికిత్స యని సంపూర్ణమైన చికిత్స యని చెప్పనెడ వైద్యోపపాదివిభాగములను, ఇతర చికిత్సలను విశేషముగ జెప్పునట్టి శాస్త్రములు వ్యర్థమలగుననే యాక్షేపము కలుగును. అయినప్పటికిని హతరోగములు 80 విధములని చెప్పబడియున్నవి. పితృక్షేప్తరోగములు 2-ను చేరి 60 విధములని చెప్పబడియున్నవి. పితృక్షేప్తములకంటె ప్రధానముగనుండు వాతమునకు వస్తీకర్త ప్రధానచికిత్స యగుటవలన చికిత్సలో వస్తీకర్త అధాంశ మని చెప్పబడినది. లేక పిత్రము, క్షేప్తము, మలము, వీనితోగూడియుండువాతమును వస్తీకర్త నిశ్శేషముగా హరింపజేయుటవలన వస్తీకర్త సంపూర్ణమైనచికిత్స యని కొంద రాచార్యులచే

“యానీహ కర్తాణ్యుక్తాని విసర్పవినివృత్తయే.

ఏకతస్తాని సర్వాణి రక్తమోక్షణమేకతః.”

విసర్పరోగనివృత్త్యర్థమై చెప్పబడియుండు సమస్తమైన చికిత్సలు ఒక భాగము, రక్తమోక్షణము ఒక భాగము, అని చరకాచార్యుడుకూడ ప్రైక్రకారమే చెప్పియున్నాడు. వాతాదిదోషములచే జనించిన నిజరోగములను, విషము, అగ్ని మొదలగువానిచే జనించిన ఆగంతుకరోగములను కలుగజేయునట్టి రక్తమునకు సిరావేధనము ముఖ్యచికిత్సగ నుండుటవలన నాసిగావేధనమును చికిత్సలలో నర్థభాగ మని ఆచార్యులచే జెప్పబడినది. శీతోష్ణస్నిగ్ధసూక్షాదచికిత్సలచే సాధ్యములుగ నుండు నికరమైనరోగములకూడ సిరావేధనమువలన నివృత్తియగుచున్నది. కాబట్టి సిరావేధనమే సంపూర్ణమైన చికిత్స యని మఱికొందరాచార్యులు వచింపుచున్నారు.

ఏకోనవింశాధ్యాయము ముగిసెను.

వింశాధ్యాయము

— — —

పంచకర్తలయొక్క ప్రస్తావమువలన వమన, విరేక, అశువాసన, సిరూష, కర్మలంజెప్పి తదనంతరము ఈయధ్యాయమునందు నన్యవిధి జెప్పబడుచున్నది.

—● నన్యవిధ్యధ్యాయస్థారంభము ●—

సూ. అథాతో నన్యవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహలరాత్రేయాదయో మహర్షయః.

పత్తివిధ్యధ్యాయానంతరము నన్యవిధిని చెలిపెడు నన్యవిధ్యధ్యాయమును వివరిం చెదము.

—● నస్యార్థములగు రోగములు ●—

ఊర్ధ్వజత్రువికారేషు విశేషాన్నన్యమిష్యతే,
నాసాహి శిరస్సోద్వారం తేన తద్వ్యాప్త్యహంతి తాత్. ౧

మెడకొంకులకుపైన జనించుశిరోరోగము మొదలగువానియందు నన్యకర్త విశేషముగా హితకరమైన దని ఆచార్యులచే జెప్పబడియున్నది ఎలనగా — నాసికము శిరస్సునకు ద్వారముగ నుడుటవలన దానిమూలముగా నన్యము, కర్ణములు, శృంగాటకము, నేత్రములు, కంఠము, శిరస్సు, ముఖము మొదలగువానియందు ప్రవేశించి శిరమునందు వ్యాపించి వానియందు జనించునట్టి రోగములను పోగొట్టును. “విశేషాత్” అని చెప్పినందుచేత వైజెష్ఠిన ఊర్ధ్వజత్రు రోగములయందు వమనసిరావ్యధాది చికిత్సలును చేయందగు నని భావంబగుచున్నది.

—● నన్యత్రైవిధ్యము ●—

విరేచనం బృంహణం చ శమనం చ త్రిధాపి తత్,
విరేచనము, బృంహణము, శమనము నని నన్యము మూడువిధములు.

—● విరేచననస్యోపయోగము ●—

విరేచనం శిరశ్శూలజాఙ్గష్ణంక్షృణ్ణామయే
శోఫగండక్రిమిగ్రంధిసూక్ష్మాస్తాపీనే, ౨

విరేచన మను నన్యము శిరశ్శూల, జడన్యము, స్కూదము, కర్రరోగము, శోఫ, గండరోగము, కృమిరోగము, గ్రంధి, కుష్ఠము అపస్తారము, పీనసము వీనియందు హిత

కరమైనది. ఊర్ధ్వజస్త్రురోగములలో చేరని అపస్థారముకూడ విరేచన మను నస్యముచే శమించుటవలన ఊర్ధ్వజస్త్రురోగములతోకూడ జేర్చి చెప్పబడినది. మఱియును విరేచన మనునస్యము కఫప్రకోపము, నోటియం దరుచి, వాసన తెలియకుండుట, మొదలగు రోగములయందును హితకరమైన దని తెలియవలయును.

బృంహణ సస్యోపయోగము ౧౭

బృంహణం వాతజే శూలే సూర్యావర్తే స్వరక్షయే. 3

నాసాస్యశోషే వాక్సంగే కృచ్ఛ్రబోధేఽపబాహుకే,

వాతజ్వాల, సూర్యావర్త మను శిరోరోగము, స్వరహాని, ముక్కును నోరును తడిలేక యెండుట, వాగ్బంధము, అతి కష్టముమీద కంఠు తెరుచుట, అపబాహుక మను వాతరోగము, వీనియందు బృంహణ మను నస్యము హితకరమైనది.

శమనసస్యోపయోగము ౧౮

శమనం నీలికావ్యంగకేశదోషాక్షిరాజిషు. ౪

నీలిక, వ్యంగము, తలమెండ్రుకలు రాలుట సేత్రరాజి వీనియందు శమన మను నస్యము హితకరమైనది. నీలిక, వ్యంగము అను నీ 2 రోగములు ఘృత్రరోగప్రకరణము నందు చెప్పబడును.

విరేచనసస్యోత్పత్తి ౧౯

యథాస్వం యాగికైః స్నేహైర్యథాస్వం చ ప్రసాధితైః,

కల్కక్వాథాదిభిశ్చాధ్యం మధుపట్వాస్వవైరపి. ౫

అయారోగానుగుణముగా మిరియములు, శుంఠి మొదలగుద్రవ్యములచే సంస్కారముచేయబడిన యోగార్హమైన అవృత్తలము మొదలగువానిచేతను, కఫహార మయిన దింబెనమొదలగువానికల్కము, క్వాథము, స్వరసము మొదలగువానిచేతను, తేనె, సైంధవాదిలవణములు, ఆసవ మను మద్యవిశేషము వీనిచేతను చేయబడిన నస్యము విరేచననస్య మనబడును. నస్య యన ముక్కులో నుపయోగింపదగినతైలసన్యాదులు. ఆయ్యది నాసారంధ్రములనుండి దోషమలాదుల వెడలించునెడ విరేచననస్య మనబడును.

బృంహణం ధన్వమాంసోత్థరసాస్మక్ష్మపురైరపి,

శమనం యోజయేత్పూర్వైః క్షీరైః చ జలేన చ. ౬

జాంగలదేశమున జనించిన మాంసరసములచేతను, జాంగలదేశమున జనించిన జంతువులయొక్క రక్తములచేతను, భుక్షురము (అనగా చెట్టుబంకలు) చేతను, వైజేశ్విన తీక్ష్ణగుణరహితమైన స్నేహములచేతను, ఉపయోగింపబడునది బృంహణ మను నస్యము;

పూర్వము చెప్పిన తిష్ఠగుణరహితమైన ఘృతాది స్నేహములచేతను, మాంసాదులచేతను, ఊదకము వీనిచేతను చేయబడునది శమన మయనస్యము అగును.

“తత్తు నస్యం దేయం వాతాభిభూతే శిరసి దంఢకేశశ్చ శ్చూతాతదాదుః కర్ణశూల కర్ణక్షేదనమిరస్వరోషఘాతనాసారోగముఖిషేషు అపబాహుకాకాలవలితప్రాదుర్భావదారుణప్రతిబోధే వాతవైత్తికేషు చాన్యేషు ముఖిరోగేషు వాతపితృహరద్రవ్యసిద్ధేన స్నేహేన బృంహణమేవనస్యం దేయమ్, విరేచనంకఫాభివృద్ధకంఠశిరసాం నిద్రాభిభూతానాం శిరోగౌరవశూలార్ధావభేదక కృమిప్రతిక్యాయావస్తార పూణాక్షానేష్వన్యేషు చోర్ధ్వజత్తుగదేషు కఫజేషు వికారేషు, సమ్యగ్విత్తశీలసి సన్నివృద్ధానిషేచయత్, అవపీడంతు శిరసో విరేచనవదభివృద్ధసర్పదష్టవిషజ్యేష్టో వద్యాత్, శిరోవిరేచనద్రవ్యాణామనస్యతమసాద్యావపీడయత్, చేతోవికారక్రమిషిమభివన్నానాం చూర్ణంప్రథమేత్, శర్మరేతుంఠసఘృతమాంసరసానామనస్యరమం ఉణానాం శోణితపితృచ దద్యాత్, కృశదుర్బలభీరూణాం సుకుమారస్య యాపితాశృజి స్నేహశ్శిశ్నోధ్యుః కల్కస్తేభ్యో యథాహితః.”

ఆత్రి విధనస్యములలో శిరము వాతపీడితముగ నుండునపుడును, దంఢములు, కేశములు, శ్చశ్చువులు (అనగా గడ్డము, మినముల పెండుకలు) ఇవి ఊడిపడుట, దారుణమైన కర్ణశూల, కర్ణక్షేదన మను కర్ణరోగము, తిమిరరోగము, స్వరభంగము, నాసికారోగము, ముఖిషోష, అకాలమున తలపెండుకలు నెరయుట, అలికచ్చముమీద, నేత్రములు తెఱచుట, మొదలగు రోగములయందును, వాతపితృములచే గలిగిన యితరములగు ముఖిరోగములయందును, వాతహరద్రవ్యములవలన సిద్ధముచేయబడిన స్నేహముచే బృంహణ మను నస్యమునే చేయవలయును. కఫముచే వ్యాప్తమైన కంఠము, శిరముగల వారికిని, నిదురచే పీడింపబడినవారికిని, శిరోగౌరవము, శిరశూల, ఆర్ధావభేదకము, కృమిరోగము, పీనసము, అపస్తారము, గంధాక్షానముగలవారికిని, మెడకొంతులకు వైభాగము నందు ఇతరమైన రోగములుగలవారికిని, కఫజనితమైనరోగములుగలవారికిని, విరేచననస్యమును ప్రయోగింపవలయును. బాగుగ విరేకమైనశిరసుగలవారికి నాసికాద్వారమువలన ఘృతమును ప్రయోగింపవలయును. అభివృద్ధము, సర్పదష్టవిషము, ఇవిగలవారలకు అవపీడన మనునస్యమును ప్రయోగింపవలయును. మఱియు అవపీడన మనునస్యమును శిరోవిరేచనద్రవ్యములలో నేదైన నొకదానిచే జేయవలయును. చిత్తవికారము, కృమిరోగము, విషము వీనిచే పీడింపబడినవారికి చూర్ణమును నాసారంధ్రములనుండి పీల్చుకట్టు చేయవలయును. ఊణులు, రక్తపితృరోగులు వీరలకు శర్మర, చెఱకురసము, ఘృతము, మాంసరసము వీనిలో దేనిచేనైన నస్యమును ప్రయోగింపవలయును.

కృతులు దుర్బలులు, భయపడువారు, సుఖమారులు, రక్తమోక్షణము చేయుచుకొనినవారు
వీరలకు శిరస్సును శోధించునట్టి స్నేహముగాని, కల్కముగాని హితకర మని స్మశ్రుతము
నందు జెప్పబడియున్నది.

— మర్శ ప్రతిమర్శనస్య స్నేహభేదములు —

మర్శశ్చ ప్రతిమర్శశ్చ ద్విధా స్నేహోఽత్ర మాత్రయా,

ఈనస్యభేదములయందు స్నేహము మాత్రాభేదముచేత మర్శము, ప్రతి
మర్శము అని ద్వివిధంబుగ నగును.

— శిరోవిరేచననస్యము —

కల్కాద్వైరవవీడస్తు తీక్ష్ణార్థాద్విరేచనః.

2

అవవీడన మనునస్యమును కల్కాదులచే జేయవలయునేకాని స్నేహముచే
జేయంజనదు. మఱియు నాయవవీడనమును తీక్ష్ణమైన శుంఠ్యాదులయొక్క కల్కను
క్వాథము, రసము మొదలగువానిచే జేయవలయునేకాని మృదువైన ద్రవ్యములచే
జేయంజనదు. అవవీడన మను నస్యమునకు శిరోవిరేచనమనియు నామాంతరము కలదు.

— శమనమను విరేచననస్యము —

ధ్వానం విరేచనశ్చూర్ణో

మిరియములు మొదలగువానిచే జేయబడినదియును, దోషములను బైలుపరచు
నదియునై చూర్ణము ప్రధాన మనుపేరం బరంగునట్టి నస్యముగ నగును.

— విరేచననస్యోపయోగక్రమము

యుంజ్యాత్తంముఖివాయునా,

షడంగులద్విముఖియా నాడ్యా భేషజగర్భయా.

౩

స హి భూరితరం దోషం చూర్ణ త్వాదృశకర్షతి,

ఆరు అంగశములు నిష్పుగలదియును, షోడ్షాద్వభాగములయందు రుద్రము
గలదియును, లోనత్రికలుకము మొదలగు నౌషధములచూర్ణముచే నిండిపబడి
నదియునగు గొట్టముచే నాచూర్ణమును ముఖవాతమువలన లోన బ్రవేశింపజేయవల
యును. మఱియు నాచూర్ణము లోన నుండు అనేకదోషములను బైలుపరచును. అటు
లనే కల్కక్వాథాదులను ప్రయోగింపవలయును. లోన నుండు దోషములను వెలిపర
చుటనే దీనికి విరేచన మను నామము కలిగినది.

— నస్యోషధప్రమాణవివరము —

ప్రదేశిన్యంగుళీపర్వద్వయాన్తగ్నసముద్భృతౌత్.

౪

యావత్పతత్యసౌ బిందు ర్దశాష్టౌ షట్కుమేణ తే,
మర్శస్యోత్కృష్టమథ్యోనా మాత్రా స్తావన చ క్రమాత్. ౧౦
బిందుద్వయోనాః కల్కాదేః

దౌషధముల జుట్టనచేరిని 2 గణపులవరకు లోన మునుగుంటల బ్రవేశింప జేసి దానితో బొట్టనచేరిని జేర్చి యెత్తినయెడల సెంతయాషధమువచ్చునో అది బిందు వనబడును. అట్టి 10, 8, 6 సంఖ్యగలబిందువులు యథాక్రమముగా మర్శ మను నస్యముయొక్క ఉత్కృష్టమాత్రగ, మధ్యమాత్రగ, కనిష్ఠమాత్రగ నగును. (అనగా 10 బిందువులు ఉత్కృష్టమాత్ర యని, 8 మధ్యమాత్ర యని, 6 కనిష్ఠమాత్ర యని భావము) యథాక్రమముగా 2 బిందువులు క్షణిచుబడినయెడల వైజ్వేరమాత్రలే కల్పస్వరసాదులకు ఉత్కృష్ట, మధ్యమ, కనిష్ఠమాత్రలుగ నగును. (అనగా కల్పస్వరసాదులకు 2 బిందువులు ఉత్కృష్టమాత్ర యని, 2 మధ్యమాత్ర యని, 1 కనిష్ఠమాత్ర యని తాత్పర్యము.)

—● నస్యకర్తావర్ణులు ౧౧ —

యోజయేన్న తు నావసమ్.

తోయమద్యగరన్నేహపీతానాం పాతుమిచ్ఛతామ్. ౧౧

భుక్తభక్తశిరఃస్నాతస్నాతుకామస్తుతాస్యజామ్,
నవపీనసవేగార్తసూతికాశ్వాసకాసినామ్. ౧౨

శుద్ధానాం దత్తవస్తీచాం తథానార్తవదుద్ధినే,
అన్యత్రాత్యయికాద్వ్యాధేః

ఉదకము, మద్యము, విషము, స్నేహము వీనిని పానముచేసినవారు, పానము చేయుట కిచ్ఛగొనినవారు, అన్నమును భుజించినవారు, శిరస్నానముచేసినవారు, శిరస్నానముచేయ నిచ్ఛగొనినవారు, రక్తమోక్షణము చేయించుకొనినవారు, నూతన మయిన పింసరోగముగలవారు, మలాదివేగములచే పీడింపబడినవారు, ప్రసవించిన స్త్రీ, శ్వాసకాసరోగములుగలవారు, వమనవిరేచనములు చేయించుకొనినవారు, వస్త్రీ కర్త చేయించుకొనినవారు ఇట్టివారికిని, వర్షయుతువుకు వ్యతిరేకమైన దుర్దినమునందును, నస్యప్రయోగము చేయంజనదు. అయితే కష్టమైన రోగముగలిగి యుండు నపుడు మైనిషేధమును పాటించక నస్యప్రయోగము చేయవలయును

ఉదకాదులను పానముచేసినవారికిని, పానముచేయ నిచ్ఛయించువారికిని నస్యప్రయోగము చేసినయెడల నాసికము ముఖము పీనియందు రోగములను తిమిర మను

నేత్రరోగమును, శిరోరోగములను గలుగజేయును. అన్నమును భుజించినవారికి నస్యప్రయోగము చేసినయెడల దోషములు ఊర్ధ్వస్రోతోమార్గముల నావరించి వమనము, శ్వాసము, కాసము, పీనసము ఈ రోగములను గలుగజేయును. శిరస్సాన్నిపము చేసినవారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల శిరస్సు, నేత్రములు, కర్ణములు పీనియందు కూల, కంఠరోగము, పీనసము, హనుస్తంభము, మన్యాస్తంభము, ఆర్దితవాతము, శిరః కంఠము అనునీరోగములనుగలుగజేయును. స్నానముచేయనిచ్చయించువారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల శిరమునందు దోషము స్తబ్ధమై జడత్వము, అరుచి, పీనసము అను నీరోగములను గలుగజేయును. రక్తమోక్షణముచేయించుకొనినవారికి నస్యప్రయోగము చేసినయెడల శరీరార్ధము, అరుచి, అగ్నిమాంద్యము గలుగును. నూతనమైన పీనసరోగము గలవారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల స్రోతోమార్గప్రతిబంధమువలన దుష్టమైన పీనసరోగము, కృమిరోగము, దురద, విచర్షిక అనునీరోగములు గలుగును. మలమూత్రాది పేగములవలన పీడింపబడినవారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల మలాదిధారణమువలన గలుగునట్టిరోగములను మిక్కుటముగాగలుగజేయును. ప్రసవించిన స్త్రీకి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల రక్తమోక్షణము చేయించుకొనినవానికి నస్యప్రయోగముచే జనించునట్టి రోగములే గలుగును. శ్వాసకాసరోగములుగలవారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల వ్యాధి వృద్ధిజేయును. వమనవిరేచనములు చేయించుకొనినవారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల శ్వాసము, కాసము, స్వరహీని, ఇంద్రియనాశము, శిరోగురుత్వము, కృమిరోగము, దురద గలుగును. వస్త్రీకర్త చేయించుకొనినవారికి నస్యప్రయోగముచేసినయెడల వాగ్స్రోతోమార్గములు తెరవబడియుండుటవలన అనస్యము అధికముగా శరీరమునందు వ్యాపించి శ్వాసకాసాది రోగములను గలుగజేయును. వర్షముతువుకంటె వ్యతిరేకమైన దుర్దినములయందు నస్యప్రయోగముచేసినయెడల శైత్యమువలన క్షీణములొనే శిరోరోగము, కంఠము, స్తబ్ధత్వము, నోటిలోపలిదాడ, నేత్రములు పీనియందు దురదతో గూడినపుండు, మన్యాస్తంభము, కంఠరోగము, పీనసము, అరూంషిక ఈరోగములు గలుగును. ఇటువంటి నస్యదోషములు గలుగునపుడు ఆ యాదోషములయొక్క స్థానమును, దోషాధిక్యమును అలోచించి స్నేహము, స్వేదము, శిరోవిరేకము ముఖలేపము, శేకము, తీక్షణమైన అవపీడనము, ధూమము, గంధూపము మొదలగువానిని ఆయా దోషానుగుణముగా ప్రయోగింపవలయును.

“గర్భణ్యాశ్చభక్త ద్వేష జ్వరమూర్ఛార్ద్రాపథేదకాః స్యుః, అపత్యంచ వికలేంద్రియమున్నాదాపస్తారయంత్రం వాస్యాత్, తత్ర గర్భణీ రూక్షే నస్యకర్తణి పర్వా భూకాకోలీకషికచ్ఛాఖిః శృతం పయః పిబేత్, బలావిదార్యంశుమతీమేదాభిరైస్వభి

శేషచ శృతం హవిర్వాతహరిధిశ్చ స్నేహశ్శిరోవస్తా కర్ణపూరణే చ యోజ్యః, సర్వం చ బృంహణమన్న పానమ్.”

గర్భిణీస్త్రీకి నస్యప్రయోగమువలన అన్నద్యేషము, ఋషిము, మూర్ఖ, అర్ధావధేయము అను నీరోగములుగలుగును. మఱియునుగర్భస్థశిశువునకు ఇంద్రియవైకల్యముగాని, లేక ఉన్మాద అవస్థారోగములుగాని గలుగును. రూక్షకరమైన నస్యకర్మను చేయుచుకొనిన గర్భిణీస్త్రీ గలిజేరు, కాశోలి, దురదగొండి వీరియుక్తముగ కాచబడినపాలను పానము జేయవలయును. చిట్టాముట్టి, నేలగుమ్మడు, ముయ్యాకుపొన్న, మేద వీనిసూర్పి కాచ బడినపాలనుగాని, చిట్టాముట్టి మొదలగువానితోజేర్చి షడ్వముజేయబడిన ఘృతము నుగాని ఉపయోగపరచవలయును. వాతహరద్రవ్యములచే సిద్ధముజేయబడిన స్నేహమును శిరోవస్తియందును, కర్ణపూరణమునందును ఉపయోగ పరచవలయును. మఱియును బృంహణమైన సర్వాన్న పానములనుకూడ ఉపయోగపరచవలయును.

—● నస్యప్రయోగ కాలము ౧—

అథ నస్యం ప్రయోజయేత్.

౧౩

ప్రాతః శ్లేష్మణి మథ్యాహ్నా పిత్తే సాయం నిశోశ్చలే,

శ్లేష్మరోగమునందు ప్రాతఃకాలమునను, పిత్తరోగమున మథ్యాహ్నమునందును, వాతరోగమున సాయం కాలము రాత్రి ఈ కాలములయందును నస్యప్రయోగము జేయవలయును —

“లాలా స్రావనుప్తిప్రలాపదగతకటకటాయన క్రథనకృచ్ఛోస్తీలన పూతిముఖ కర్ణ నాదార్థితశిరోరోగశ్వాసకాసోన్నిద్రేషు రాత్రా.”

జొల్లుకారుట, నిద్రించునపుడు ప్రలాపించుట, కటకటయని దంతములనుకొరుకుట, నిద్రలామూలుగుట, అతికష్టముమీద నేత్రములుతెరుచుట, నోటియందు దుర్గంధము కలుట, కర్ణములయందుఘోష, అర్ధితవాతము, శిరోరోగము, శ్వాసకాసములు, నిద్రాధిక్యము ఈరోగములయందు రాత్రులయందు నస్యప్రయోగము చేయవలయును. అని ఆష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది.

స్వస్థవృత్తే తు పూర్వాహ్ణా శరత్కాలవసంతయోః.

౧౪

శీతే మధ్యందినే గ్రీష్మే సాయం వర్షాసు సాతపే,

స్వస్థవృత్తునికి శరద్వసంతయుతువులయందు ప్రాతఃకాలమునందును, హేమంత శిశిరయుతువులయందు మథ్యాహ్నమునందును, గ్రీష్మయుతువునందు సాయంకాలమునందును వర్షయుతువునందు సూర్యుడు ప్రకాశింపుచు నెఱిడతోగూడుకొని యుండునపుడును నస్యప్రయోగము చేయవలయును.

❖ వాతహిద్దాదిరోగములయందు నస్యప్రయోగకాలము ❖

వాతాభిభూతే శిరసి హిద్దాయామపతానకే. ౧౫

మన్యాస్తంభే స్వరభ్రంశే సాయంప్రాతర్దినేదినే,
ఏకాహంతరమన్యత్ర సప్తాహం చతదాచరేత్. ౧౬

వాతవ్యాధిచే పీడింపబడిన శిరము గలవానికిని, హిద్ధ, (ఎక్కిళ్లు) అపతానకము, మన్యాస్తంభము, స్వరభ్రంశము, అను నీరోగములయందును ప్రతిదినము సాయం ప్రాతఃకాలములయందు నస్యప్రయోగము చేయవలయును. వైదేష్పినవానికంటె నితరరోగములయందు దినము మార్చి దినము వంతున నేడుదినములు సాయంప్రాతఃకాలములయందు నస్యప్రయోగము చేయవలయును. ఏడుదినములకంటె నధికకాలము నస్యప్రయోగము చేయంజనదు.

❖ నస్యప్రయోగక్రమము ❖

స్నిగ్ధస్వీన్నోత్తమాంగస్య ప్రాకృతావశ్యకస్య చ,
నివాతశయనస్థస్య జత్సార్ధం స్వేదయేత్సుః. ౧౭

అథోత్తానర్జుదేహస్య పాణిపాదే ప్రసారితే,
కించిదున్నతపాదస్య కించిత్సార్ధని నామితే. ౧౮

నాసాపుటం పిథాయైకం పర్యాయేణ నిషేచయేత్,
ఉష్ణాంబుతప్తం చైవజ్యం ప్రణాద్యా పిచునాథవా. ౧౯

శిరమునకు తొలుత స్నేహకర్త పిదప స్వేదకర్త చేయించుకొనినవాడును తొలుత నావశ్యకమైన మల మూత్రోత్సర్గదంతథాపనాదికృత్యములను చేసినవాడును వాతములేని ప్రదేశమునందు శయ్యపైపరుండినవాడు నగుపురుషునికి మెడకొంతులక మైభాగమునందు మరల స్వేదకర్త చేయించవలయును. పిదప రుజువుగా వెల్లికిల పరుండే యుండు శరీరముగలవాడు, కొంచెము పొడవుగ నెత్తబడిన కాళ్లు గలవాడు నగుపురుషునియొక్క హస్తపాదములను బాగుగ చాచునటులను, శిరమును కొంచెము ఎంగునటులను చేయించి ఒకనాసికాద్వారమును మూసి గొట్టముచేగాని, ప్రత్తిచేగాని, ఉష్ణజముచే తప్తమైన యౌషధమును పర్యాయముగా ప్రయోగించవలయును. పర్యాయమనగా:—ఒకనాసికను మూసి మఱియొక దానిలో సౌషధమును విడిచి దానిని మూసి మఱియొక దానిలో సౌషధమును విడుచుట యని యర్థము.

❖ నస్యప్రయోగానంతరకర్తవ్యము ❖

దత్తే పాదతలస్కంధహస్తకర్ణాదిమర్దయేత్,

అటుల నస్యప్రయోగము చేయుచుండగా అతికాలు, భుజములు, హస్తములు, చెవులు, మెడ నుదురు వీనిని మర్దించవలయును —

“ఐస్తాచ్చాదితనేత్రాయ ప్రదేశస్యోన్నామిత నాసికాగ్రాయ రక్షణహస్తేన స్నేహచుష్టాంబుతప్తం రజతాదిశుక్తీనా మవ్యతమస్థం అనఽచ్చిన్నధారం సింహేత్.”
నస్యకర్త చేసికొనువాని నేత్రములను వస్త్రముచే మూసి నాసికాగ్రమును బొట్టనవైలిచే చూర్ణముగ నెత్తి ఉష్ణోదకముచే తప్తముగను, రజతాదిపాత్రలయందుంచబడినదిగ నుండునౌషధమును దక్షిణహస్తముచే నొకటే ధారగ విడువవలయునని సుశ్రుతమునందు చెప్పబడియున్నది.

శనైరుచ్చిద్య నిష్ఠీవేత్పార్శ్వయోరుభయోస్తతః. ౨౦

అటుల మర్దించినపిదన కఫమును భుజించక మెల్లగ పార్శ్వ కఫచంతోగూడియుండు మలములను రెండు నాసారంద్రములనుండియు బైట వెడలించవలెను. అటుగాక యానస్యోషధమును మ్రింగినచో జారరాగ్నినాశము దోషచ్ఛద్ధి కలుగును. ఒకపార్శ్వమునందలి నాసారంద్రముచే వెడలించినచో బౌషధము అన్నినరలయుండును వ్యాపించనేరదు.

— నస్యప్రయోగక్రమము

ఆభేషజక్షయోదేవం ద్విస్త్రీర్వా నస్యమాచరేత్,

వైజ్ఞేయిన క్రమప్రకారము బౌషధము నిశ్చేష మగువరకు 2 పర్యాయములు గాని లేక 3 పర్యాయములుగాని నస్యమును ప్రయోగింపవలయును. నస్యముమాత్రము ఒకటే మారు వేయవలయును. బౌషధమును హీనప్రమాణముగా ప్రయోగింపజనదు. వీలయినగా — హీనప్రమాణముగా ప్రయోగింపబడిన యౌషధము దోషములను స్వస్థానముగొనుండి చలింపజేసి బైలువరచక గురుత్వము, అరుచి, కాసము, ప్రసేకము, పీనసము, వాంతి, కంఠరోగము మొదలగువానిని గలుగజేయును. అధికమాత్రగా ప్రయోగించబడిన యౌషధము అతియోగమువలన విశేషదోషములను గలుగజేయును. ఒకటే పర్యాయము బౌషధము నంతటిని ప్రయోగించినయెడల శిరోరోగము, పీనసము, పూణాక్షేదము, ఉచ్ఛ్వాసము వెడలకుండుట మొదలగు నుపద్రవములను గలుగజేయును. నస్యోషధమును అత్యుష్ణముగా ప్రయోగించినయెడల తాపము, పాకము, జ్వరము, రక్తాంగత్వము, మూర్ఛ, భ్రమ కలుగును. అతిశీతముగా ప్రయోగించినయెడల హీనమాత్రగల నస్యోషధప్రయోగమునకు జెప్పబడినరోగములనే గలుగజేయును. మిగుల పొడవుగ నెత్తబడిన శిరము గలవానికి నస్యప్రయోగము చేసినయెడల హీనమాత్రవిషయములొ జెప్పబడిన రోగములే గలుగును. మిక్కుటముగ వంచబడిన శిరము గలవానికి నస్యోషధప్రయోగము చేసినయెడల నాయౌషధము శరీరమునం దధికముగా వ్యాపించి

మూర్ఛ, జడత్వము, జ్వరము వీనిని గలుగజేయును శరీరమును ముడుచుకొని యుండుచానికి వస్యోపధప్రయోగము చేసినయెడల అది ధమనులయందు బాగుగా వ్యాపించకయే దోషములను స్వస్థానములొనుండి చలించునటుల మాత్రము జేయును.

—● నస్యజమూర్ఛాచికిత్స ల—

మూర్ఛాయాం శీతతోయేన సించేత్పరిహరణ శిరః.

౨౧

నస్యప్రయోగము చేయునపుడు మూర్ఛ గలుగుపక్షములలో శీతోదకముచే శిరస్సు కప్పు తక్కినయంగములను తడుపవలయును.

“న చ నస్యే దీయమానే కోష హాస వ్యవహారస్యందనోచ్ఛేదనాన్యాయచరేత్. తథాహి శిరోరుక్ప్యతిక్యాయ కాసతిమిరఖలితవ్యంగతిలకాలకముఖదూషకానాం సంభవః.”

నస్యప్రయోగము చేయునపుడు కోషము, నవ్వు, సంభాషణము, శరీరచలనము, ఉచ్ఛేదనము యీ మొదలగువానిని చేయంజనదు. చేసినచో శిరోరోగము, పీనసము, కాసము, తిమిరరోగము, ఖలితము, పలితము, వ్యంగము, తిలకాలకము, ముఖదూషకము ఆను నీరోగములు కలుగును. అని సంగ్రహము నందు చెప్పబడియున్నది.

—● విరేచననస్యనంతరకర్తవ్యము ల—

స్నేహం విరేచనస్యాంతే దద్మాద్ధోషాద్యపేక్షయా,

విరేచన నస్యముయొక్క అంతమునందు దోష, దేశ, సాత్త్వియుల కనుగుణముగా స్నేహప్రయోగము చేయవలయును:—

“అథ నస్యార్థం నరమవ్యాహతవేగం ధౌతాంతర్బహిర్దుభిమవస్థితశిరసం ప్రాయోగికధూమపానవిశుద్ధస్రోతసం స్వాస్తీర్ణనివాతశయనస్థ ముత్తానశీర్షమీషదున్నతపాదం ప్రసారితచరణం చ జత్సూర్ధ్వం పాణితాపేన పురఃపునః స్వేదయేత్.”
దులమూత్రాదివేగముల నడ్డగించనివాడు, శుద్ధమైన అంతర్బహిర్దుభిమ గలవాడు, కొంచెము వంచబడిన శిరము గలవాడు, ధూమపానముచే శుద్ధమైన స్రోతస్సులు గలవాడు గాలిలేనిప్రదేశమునందు బాగుగ పరచబడిన శయనములలో కొంచెము ఎత్తుగ నుండు దిందును తలక్రింద నునుచుకొని వెల్లికిల పరుండియుండువాడు, కొంచెము పొడవుగ నెత్తబడి చూపబడినపాదములు గలవాడు నగునస్యార్థపురుషునికి మెడకొంతులకు వైభాగములలో పాణితాపముచే పలుమారు స్వేదకర్త చేయింపవలయును. అని తంత్రాంతరమునందు చెప్పబడి యున్నది.

నస్యాంతే వాక్పతం తిష్ఠేదుత్తానః

నస్యప్రయోగముచేసినపిదప నూరక్షరంబు నుచ్చరించువంతకాలము వెలికిల బరుండి యుండవలెను.

ధారయేత్తతః ౨౨

ధూమం పీత్వా కవోష్ణాంబుకబళాః కంఠశుద్ధయే,

పిదప కంఠశుద్ధ్యర్థము ఆ యాయోగములలో జెప్పియుండు విరేచనాది ధూమ పానములలో దేనినైన నొకదానిని పానముచేసి కొంచెము ఉష్ణముగ నుండు ఉదకకబళములను నోట నుంచుకొనవలెను. పిదప క్షేపాపానముచందు చెప్పియుండువిధంబు ననుష్ఠించవలయును.

— బాగుగ స్నిగ్ధమైన శిరస్సు కలవానిలక్షణము —

సమ్యక్స్నిగ్ధే సుఖోచ్ఛ్వాసస్వప్నబోధాక్షపాటవమ్ ౨౩

శిరస్సు బాగుగా స్నిగ్ధమైయుండునపుడు సుఖముగ ఉచ్ఛ్వాసనిశ్వాసములు, సుఖకరమైననిద్ర సుఖముగ నిదురలో నుండి మేలుకొనుట, ఇంద్రియపాటవము ఇవి గలుగును.

“సమ్యక్స్నిగ్ధే మూర్ఛి విరిక్తే వా సుఖోచ్ఛ్వాసనిశ్వాససుఖనుప్త బోధాక్షపాటవాని స్వకే”

అని తైయర్థమే అష్టాంగసంగ్రహముచందురు చెప్పబడి యున్నది.

— రూక్షముగ నుండు శిరస్సు కలవానిలక్షణము —

రూక్షేఽక్షిస్తబ్ధతాశోషో నాసాన్యేమూర్ధశూన్యతా,

శిరస్సు రూక్షముగ నుండునపుడు శేత్రములయందు స్తబ్ధత్వము, నాసికము, ముఖము ఇవి ద్రవములేక యెండును. శిరస్సున నేమియు లేక శూన్యముగ నుండును.

— అతిస్నిగ్ధశిరోలక్షణము —

స్నిగ్ధేఽతికంఠూర్ధ్వరుతా ప్రనేకారుచిపీనసాః ౨౪

శిరస్సు అతిస్నిగ్ధముగ నుండునపుడు దరద, గురుత్వము, నోట నీరూరుట, అరుచి, పీనసము గలుగును.

— సువిరిక్తశిరోలక్షణము —

సువిరిక్తేఽక్షిలఘుతా స్వరసక్రవిశుద్ధయః,

శిరస్సు బాగుగ విరేకమైయుండగా శేత్రములకు లఘుత్వము, స్వరశుద్ధి, ముఖ శుద్ధి, (అనగా నోటిశుద్ధి) గలుగును.

—ॐ దుర్విరిక్తాదిశిరోలక్షణము ॥—

దుర్విరిక్తే గదోద్రేకః తామతాతివిరేచితే.

౨౧

శిరమునందు బాగుగ విరేకము కాకుండునపుడు రోగాధిక్యము గలుగును. అతివిరేకము గలిగినపుడు కార్యము గలుగును.

—ॐ ప్రతిమర్మ స్నేహప్రయోగార్హులు ॥—

ప్రతిమర్మః శ్చ త*తామబాలవృద్ధసుఖాత్తసు,
ప్రయోజ్యోఽకాలవర్షేఽపి

క్రితక్షతముకలవాడు, కృశుడు, బాలుడు, పృథుడు, సుఖి, వీరి ఏదయము నందును, అకాలవర్షమునందును, వైశిష్ట్య ప్రతిమర్మమును ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ ప్రతిమర్మ స్నేహనిషిద్ధులు ॥—

న త్విష్టో దుష్టపీననే.

౨౨

మద్యపీతేఽబలశ్రోతే కృమిదూషితమూర్ధని,

ఉత్కృష్టోష్ణిష్టదోషేచ హీనమాత్రతయా హి సః.

౨౩

నాసారోగ ప్రకిరణములలో జెప్పబడు దుష్టపీనసరోగముగలవాడు, మద్యపానము చేసినవాడు, కర్మ ద్వారప్రతిబంధము గలవాడు, కృమిలచే దూషించబడిన శిరము గలవాడు, పృథ్వి జెందినదియును, స్వస్థానములోనుండి చలించినదియునైన దోషములు గలవాడు వీరికి ప్రతిమర్మము ప్రయోగింపరాజనదు. ఏలయనగా — ప్రతిమర్మము హీన మాత్రగలదిగ నుండుటవలన దోషములను స్వస్థానములోనుండి చలంపజేయును.

—ॐ ప్రతిమర్మప్రయోగకాలము ॥—

నిశాహాస్ఫుక్తవాంతహః స్వస్నాధ్యశ్రమరేతసామ్,

శిరోఽభ్యంజనగంధూషప్రసావాంజనవర్చసామ్.

౨౪

దంతకాష్టస్య హాసస్య యోజ్యోఽంతేఽసౌ ద్విబిందుకః,

రాత్రి, మధ్యాహ్నము, భోజనము, పునఃసమ, పగటినిద్ర, మార్గసంచారము, శ్రమ, మైథునము, శిరోభ్యంగము, గంధూషము, మూత్రోత్సర్జనము, ఆంజనము, మలవిసర్జనము, దంతకాష్టభక్షణము, నవ్వు ఆనునీ పదునైదు కాలములయొక్క అంతము నందు రెండు బిందువుల ప్రమాణముగల వై శిష్ట్య ప్రతిమర్మమును చన్యమును ప్రయోగింపవలయును.

* క్షీణ ఇతిపా,

—॥ ప్రతిమర్శప్రయోగఫలము ॥—

పంచసు ప్రోతసాం శుద్ధిః క్లమనాశస్త్రిషు క్రమాత్. ౨౯

దృగ్బలం పంచసు తతో దంతద్యౌం మరుచ్ఛముః,

ప్రతిమర్శ మను నన్యమును ప్రజెప్పిన పదునైదు కాలములలో రాత్రి, మధ్యాహ్నము, భోజనము, పమనము, పగటినిద్ర అనునీ ఐదింటియొక్క అంతమునందు ప్రయోగించినయెడల ప్రోతస్థులకు శుద్ధి గలుగును. మార్గసంచారము, శ్రమ, మైఖలము అను నీమూటియొక్క అంతమునందు ప్రయోగించినయెడల శ్రమ నశించుటయే గాక మనఃప్రసాదము, శిరోలాఘవము గలుగును. శిరోభ్యంగము, గర్భదూషము, మూత్రోత్సర్గము, అంజనము, మలూత్సర్జనము అనునీ ఐదింటియొక్క అంతమునందు ప్రయోగించినయెడల దృష్టికి బలము గలుగును. దంతకాష్టము, నవ్వు పీనియంకమునందు ప్రయోగించినయెడల యథాక్రమముగా దంతములకు దృఢత్వము, వాతశమనము గలుగును.

—॥ నన్యధూమాదిప్రయోగానర్హులు ॥—

న నన్యమూనసస్తాబ్ధే నాతీతాశీతివత్సరే. ౩౦

న చోనాష్టాదశే ధూమః కబళో నోనపంచమే,

న శుద్ధిరూనదశమే న చాతిక్రాంతసప్తతే. ౩౧

ఏడు సంవత్సరముల వయస్సుకు లోబడినవానికిని, ఎరుబది సంవత్సరముల వయస్సుకు ప్రజెబడినవానికిని నన్యప్రయోగము చేయంజనదు. పదు నెనిమిది సంవత్సరములు పూర్తి కాకుండువానికి ధూమమును ప్రయోగింపంజనదు. ఏడు సంవత్సరములు పూర్తి కానివానికి కబళమును ప్రయోగింపంజనదు. పది సంవత్సరములకంటె తక్కువైన వయస్సు గలవారికిని, డెబ్బది సంవత్సరముల వయస్సుకు ప్రజెబడినవారికిని పమనవిరేకములు మొదలగు శుద్ధిప్రయోగము చేయంజనదు.

—॥ ప్రతిమర్శప్రశంస ॥—

అజన్తమరణం శస్త్రః ప్రతిమర్శస్తు వస్త్రీవత్,

మర్శరచ్చ గుణాక కుర్యాత్సహ నిత్యోపనేననాత్. ౩౨

న చాత్ర యంత్రణా నాపి వ్యాపదోభ్య మగ్నవద్భయమ్,

ప్రతిమర్శ మనునన్యము వస్త్రీవలెనే జననము మొదలుకొని మరణమువరకు హితముగ నుండును. మఱియు నాప్రతిమర్శము మర్శ మనుదానివలెనే సుఖోచ్ఛాసాది గుణములను సదాభ్యాసమువలన గలుగజేయును. ప్రతిమర్శ మను నన్యమునందు

“ఉష్ణోదకోపచారిస్పాదిత్యాది” ఖోకములచే జెప్పబడినవధ్యము ననుసరింపవలసిన నిర్బంధము లేదు. మర్మమునందుగలుగు సేత్రస్తబ్ధత్వాదిరోగభయముచు లేదు.

—౧౧ నస్యవిషయమునందు తైలప్రాశస్త్యము ౧౧—

తైలమేవ చ నస్యార్థే నిత్యాభ్యాసేన శస్యతే. 33

శిరసః శ్లేష్మథామత్వాత్ స్నేహః స్వస్థస్య నేతరే,

శిరస్సు కఫమురకు స్థానము అట్లగుటవలన తైలము నిత్యాభ్యాసముచే నస్యవిషయమునందు శ్రేష్ఠముగ నుండును. ఇకరమైన స్నేహములు శ్లేష్మకారులగుటచే నస్యవిషయమునందు శ్రేష్ఠములు కావు.

మర్మప్రతిమర్మగుణభేదములు

ఆశుశ్చిరకారిత్వం గుణోత్కర్షాపకృష్టతా. 34

మర్మే చ ప్రతిమర్మే చ విశేషో న భవేద్ద్యది,
రోమర్మం సపరిహారం సాపదం చ భజేత్తతః. 35

అచ్చపానవికారాఖ్యా కుటీ వాతాతస్థిత్తి,
అన్వాసమాత్రావస్తీ చ తద్వదేవ చ నిర్దిశేత్. 36

మర్మము శీఘ్రముగా గుణముచు కలుగజేయును. ప్రతిమర్మము ఆలస్యముమీద గుణముచు గలుగజేయును. మర్మము ఉత్కృష్టమైన గుణములు గలది. ప్రతిమర్మము హీనమైనగుణములు గలది. మర్మమునందును ప్రతిమర్మమునందును భేదములేక పోవునేని పరిహారముతోను వ్యాపత్తుతోను గూడినదిగనుండు మర్మము నొకడును నేవింపనేరదు. (కాబట్టి యీరంటికిని భేదము చెప్పబడినది.) మర్మ, ప్రతిమర్మ భేదమువలెనే అచ్చపానము, వికారము అనెడి పేర్లుగల స్నేహములకును, కుటీప్రవేశము, వాతాతస్థిత్తి అనెడిపేర్లుగల రొడుగుసాయురములకును; అనువాసవస్తీ, మాత్రావస్తీ, అనుసీరెండు వస్తీకర్తలకును యథాక్రమముగా శీఘ్రకారిత్వము, ఉత్కృష్టగుణము, చిరకారిత్వము హీనగుణము గలిగియుండు నని తెలియవలయును.

—౧౨ అణుతైలలక్షణము ౧౨— ✓

జీవంతజలదేవదారుజలదత్వక్ నేవ్యగోపీహిమం

దార్పిత్యజ్జఘ్రిష్ణవాగురువరాపుండ్రాహ్వబిల్వోత్పలమ్,

థావన్యో సురభిః స్థిరే కృమిహం పత్రం త్రుటిం రేణుకం

కింజల్కం కమలాహ్వయం శతగుణే దివ్యేఽంభసి క్వాథయేత్.

తైలార్ద్రసం దశగుణం పరిశేష్య తేన
తైలం పచేచ్ఛ సలిలేన దశైవ వారాణ్,
పాకే ఓషేచ్ఛ దశమే సమమాజదుగ్ధం
నస్యం షుహాగుణముశంత్యణుతైలమేతత్.

3౮

మనుబాల, కురువేరు, దేవదారు, తుంగము నైలు, లవంగపుచెక్క, వట్టివేరు, సుగంధిపాల, కర్పూరము, మ్రూరివసుపు, అతిమధురము, కలుజావ్వి, అగరు, త్రిఫలములు పొందరికము, మారేడు, కలువ, ములక, బ్రాహ్మడు, అందుగు, మయ్యామపాన్న, కోలబాన్న, వాయువిడంగములు, తాళినచత్రి, ఏలకలు, రేణుకలు, పూదారములు, తామరపువ్వు ఆకునీద్ర వ్యములను తైలమునకంటె 100 భాగము లధికముగ నుండు దివ్యోదకముగా వేసి తైలమునకంటె 10 భాగము లధికముగా రసము శేషించునటుల కషాయము కాచి ఆకషాయముచే తైలమును 10 మార్లు పాకము చేయవలయును. 10-వ పాకములో తైలమునకు సమముగ మేకపాలను చేర్చి మరల పాకము చేయవలయును. ఇటుల జేసినయెడల నిది గుణాధిక్యముగల అణుతైల మనబడునని వైద్యశాస్త్రజ్ఞులు వచించెదరు. అణుతైల మనగా — సూక్ష్మరూపముగల యింద్రియములతోను, ప్రోతస్ఫుల లోను ప్రవేశించతగిన తైల మనియర్థము

—౩౯ నస్యశీలనఫలము ౩౯—

ఘనోన్నతప్రసన్నత్వక్స్కంధగ్రీవాస్యవక్షసః,
దృఢేంద్రియాస్త్యపలితా భవేయు ర్నస్యశీలినః.

3౯

నస్యశీలనము చేయుచుండు ముఖము గట్టిగ, ఉన్నతముగ, ప్రసన్నముగ నుండుత్వక్కు, భుజములు, మెడ, ముఖము, లోఠ్ఠులు గలవారుగ, ఇంద్రియపుష్టి గల వారుగ, పలికములేనివారుగ నయ్యెదరు.

వింశాధ్యాయము, ముగిసెను.

ఏకవింశ తితమాధ్యాయము

అవ. ఊర్ధ్వంగచికిత్సా ప్రసంగమువలన నస్యవిధ్యధ్యాయానంతరము ధూమ పానవిధ్యధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

—ॐ ధూమపానవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ॥—

సూ. అథాతో ధూమపానవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యమః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.
నస్యవిధ్యధ్యాయానంతరము ధూమపానవిధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

—ॐ ధూమపానప్రయోజనము ॥—

జత్కర్థ్యం కఫవాతోత్థవికారాణామజన్తనే,
ఉచ్ఛేదాయ చ జాతానాం పిబేద్ధూమం సదాత్మవాన్. ౧

• బుద్ధిమంతు డగుమరుజుడు (అనగా హితాహారవిహారముల సేయించుచుండువాడు) మెడకొంతులకు ఊర్ధ్వప్రదేశమునందు శ్లేష్మ వాతములచే రోగములు గలుగకుండుటకును, జనించిన రోగములు నివర్తించుటకును ధూమము నెల్లప్పుడు పానము చేయవలయును,

—ॐ వాతాదులయందు ధూమప్రయోగక్రమము ॥—

స్నిగ్ధో మధ్యః సతీక్ష్ణశ్చ వాతే వాతకఫే కఫే,
యోజ్యః

ధూమము స్నిగ్ధము, మధ్యము, తీక్ష్ణము అని త్రివిధము. అట్టిమాడు విధములైన ధూమములను వాతాదులయందు యథాక్రమముగా (అనగా వాతమునందు స్నిగ్ధ ధూమమును వాతకఫమునందు మధ్యధూమమును, కఫమునందు తీక్ష్ణధూమమును) ప్రయోగింపవలయును.

రక్తపిత్తాదిరోగములయందు ధూమపాననిషేధము

న రక్తపిత్తార్తివిరిక్తోదరమేహిషు. ౨

తిమిరోర్ధ్వనిలాఢానరోహిణీదత్తవస్తిషు,

మత్స్యమదగ్గదధిక్షీరక్షౌద్రస్నేహవిషాశిషు. 3

శిరస్యభిహతే పాండురోగే జాగరితే నిశి,

రక్తపిత్తము, ఉదరరోగము, మేహరోగము, తిమిరము, ఊర్ధ్వవాతము, అధ్వానము, రోహిణి అనునీరోగములు గలవారు, విరేకము, వస్త్రకర్త, వీనిని చేయించుకొనిన

వారు; మత్స్యములు, మద్యము, పెరుగు, పాలు, తేనె, స్నేహము, విషము వీనిని భుజించినవారు; శిరోభిసూతము, పాండురోగము గలవారు, రాత్రిజాగరణము చేసినవారు వీరలా ధూమపానము చేయంజనదు.

వాతము, వాతకఫము. కఫము వీనియందు ధూమపానము చేయవలయు నని పూర్వశ్లోకములలో చెప్పినందుచేతనే పిత్తరోగముగలవారు స్నేహపానము చేయకూడదని సిద్ధంబగుచున్నది. అట్లుండగా రక్తపిత్తరోగి ధూమపానము చేయకూడదని మరల నిషేధించినది అసంగత మనే యాక్షేపము కలుగును. అయితే వాతప్రకృతిగల మనుజునకు వాతపిత్తరోగము గలిగినపుడు ప్రకృతి కనుగుంజమైన చికిత్స చేయవలయు ననెడి యుద్దేశముతో వైద్యాధముడు భ్రాంతిచే ధూమపానము చేయించును. కాబట్టి ఆధూమపానమును నిషేధించుటకై రక్తపిత్తరోగి ధూమపానము చేయకూడదని మరల జెప్పబడినది. లేక పిత్తప్రకృతి కలమనుజునకు క్షేష్ణరోగము ప్రకోపించి యుండునపుడు ధూమపానమును నిషేధించుటకై పిత్తరోగి ధూమపానము చేయకూడదని మరల నివట జెప్పబడినది. కాబట్టి వైశేషినియాక్షేపమునకు ఆధారము కనుపడదు. యవగాసానము చేసినవారుకూడ ధూమపానము చేయకూడదని కొంద రాచార్యులు వచించెదరు.

అకాలధూమపానదోషము

రక్తపిత్తాంధ్యబాధిర్యతృణ్ణారాచమదమోహకృత్. ౪
ధూమోఽకాలేఽతిపీతోవా

అకాలమునందును లేక వైశేషినిరక్తపిత్తాది రోగములయందును పానము చేయబడినధూమము. అధికముగ పానము చేయబడిన ధూమము, ఇది రక్తపిత్తము, ఆంధ్రత్వము, చెవిటితనము, దస్పి, మూర్ఛ (అరగా సుజ్ఞానాశము), మదము, మోహము (అరగా చిత్తనాశము) వీనిని కలుగజేయును.

ధూమపానదోషశమనోపాయము

తత్ర శీతో విధిర్హితః,

వైశేషిని రక్తపిత్తాదిరోగములలో యథాక్రమముగ ఘృతపానము, నన్యము, లేపము, పరిషేకము మొదలగు శీతకరమైన చికిత్సలు హితకరంబులు.

త్రివిధ ధూమపానకాలము

తుల్యబంధితవిష్ణాత్రస్త్రీసేవాశస్త్రకర్మణామ్. ౫
హాసస్య దంతకాష్ఠస్య ధూమయంతే పిబేర్ష్యదుం,
కాలేష్వేషు నిశాహారనానచాంతే చ మధ్యమమ్ ౬
నిద్రానస్యాంజనస్నానచ్ఛర్దితాంతే విరేచనమ్,

తుమ్ము, ఆవలింత, మణోత్పన్నము, మూత్రోత్పన్నము, మైధునము, కర్మ, హాస్యము, దంతధావనము అను నీయైమిది కృత్యములయొక్క అంతమునందు మృదువైన స్నేహన మను ధూమమును పానము చేయవలయును. వై జేష్ఠిన తుమ్ము మొదలగువానియంతమునందును, రాత్రిభోజనము, నస్యము లేక నావనము, అనువానియంతమునందును, మధ్యమధూమమును పానము చేయవలయును. నిద్ర, నస్యము, అంజనము, స్నానము, ఛర్ది, వీరియంతమునందు విరేచన మను ధూమమును పానము చేయవలయును.

నావనము, నస్యము, అనునొకటి యర్థము గల శబ్దము లిచట ప్రయోగింపబడి యుండుటచే స్నిగ్ధమైన నస్యముయొక్క అంతమునందు స్నిగ్ధమైన ధూమమును పానము చేయవలయు ననియును, తుమ్ము మొదలగువానియంతమునందు ఆచార్యోపదేశముచే స్నిగ్ధమైన ధూమమును పానము చేయవలయు ననియు, మధ్యాహ్నముయొక్క అంతమునందు మధ్యమమైన ధూమమును పానము చేయవలయు ననియును, భావం బగుచున్నది. “కాలేషు” అనుబహువచన ప్రయోగమువలన వైజేష్ఠిన తుమ్ము మొదలగువానియంతమునందు మధ్యమధూమ పానమును, నిద్ర, నస్యము మొదలగు వానియంతమునందు విరేచన ధూమ పానమును చేయవలయు నని తాత్పర్యము

— ధూమ పానయంత్ర ప్రక్షణము ౧౬ —

వస్తినేత్ర సమద్రవ్యం త్రికోశం కారయేదృజు.

మూలాగ్రేఽంగుష్ఠకోలాస్థిప్రవేశం ధూమనేత్రకమ్,

ధూమ పానమునకు సాధనమైనయంత్రము వస్తినేత్రమునకు చెప్పబడిన ధాతువు, మ్రాను, గజదంతము, వెదురు మొదలగువానిచే 3 గణుపులు గలదిగ, వంక లేనిదిగ మూలాగ్ర భాగములయందు యథాక్రమముగా బొట్టనప్పేలు, రేగుగింజ ఖి ప్రవేశించతగినద్వారము గలదిగ నుండునటుల శిల్పించే జేయించవలయును.

— ధూమ పానయంత్ర ప్రమాణము ౧౭ —

తీక్షణస్నేహనమధ్యేషు త్రిణి చత్వారి పంచ చ.

అంగుళానాం క్రమాత్పాతూః ప్రమాణేనాష్టకాని తత్,

తీక్షణము, స్నేహము, మధ్యము అనునీ 3 ధూమ పానములయందు యంత్రము యథాక్రమముగా 24, 32, 40, అంగుళముల నిడుపు గలదిగ నుండవలయును (అనిగా తీక్షణ మను ధూమ పానములో ధూమయంత్రము పానము చేయువాని యంగుళముచే 24 అంగుళములు నిడుపు గలదిగ, స్నేహనధూమములో 32 అంగుళములనిడుపు గలదిగ

మధ్యమధూమములో 40 అంగుళములు నిడుపుగలదిగ నుండవలయు ననిభాషము.) అనేక ములగు గణుపులు, సూక్ష్మత్వము, దైర్ఘ్యము, ఇవి ధూమయంత్రమునకు గలిగి యుండవలయును. ఇటుల నుండినచో ధూమము సేత్రముల చెవులు యీ మొదలగునింద్రియములకు బాధను గలుగజేయనేరదు. మఱియును,

“దూరాద్వినిగ్ధతః పర్వచ్ఛిన్నో నాడితనూకృతః,
సేంద్రియం బాధతే ధూమః”

దూరములోనుండి వచ్చునదియును, గణుపులచే నడ్డగింపబడినదియును, యంత్రద్వారముచే కృతముగ జేయబడినదియును నగుధూమము ఇంద్రియములను బాధించకుండును అని పై యర్థమునే చరకాచార్యుడును జెప్పి యున్నాడు.

— ౨౭ ధూమపానక్రమము —

ఋజూపవిష్టప్రచ్ఛేతా వివృతాస్యస్త్రిపర్యయమ్.

పిథాయ చ్ఛిద్రమేకైకం ధూమం నాసికయా పిబేత్,

మనుజుడు ఋజువుగ తూర్పుండి ధూమపానమునందే మనస్సు పునిచి నోరును తెరిచికొని ఆక్షేపము, విసర్గము, ఆవసనము అనుమూడు పర్యాయములచే నొక్కొక నాసికాద్వారమును మూసికొని మఱియొక నాసికాద్వారముచే నాధూమమును పానము చేయవలయును. (అనగా ఒక నాసికాద్వారమును మూసికొని మఱియొక నాసికాద్వారమువలన ధూమము నాకర్షించుకొని ధూమమును పానముచేయవలయు ననియును, మఱియొక నాసికాద్వారమును మూసికొని ఆ ధూమమును మఱియొక నాసికాద్వారమువలన జైలువరచవలయు ననియును భావము)

— ౨౮ నాసాదిరోగములయందు ధూమపానక్రమము —

ప్రాక్ పిబేన్నాసయోల్లిక్ష్మే దోషే ఘ్రాణశిరోగతే
ఉల్లేశనార్థం వక్త్రేణ విపరీతం తు కంఠగే,

నాసికను జెందెనుండు దోషముగాని, లేక శిరమును జెందెనుండు దోషముగాని స్వస్థానములో నుండి చలించి యుండగా తొలుత నాసికమువలన ధూమమును పీల్చువలయును. పై జెప్పినదోషములు స్వస్థానములోనుండి చలించకుండునపుడు అవి చలించుటకై నోటితో పొగను పీల్చువలెను. పిమ్మట నాసారోధ్రములచే పీల్చువలెను. దోషములు కంఠము నడ్డగించియుండుగా ఆ కంఠగతదోషము ఆస్థానములోనుండి చలించుటకై ధూమమును విపరీతముగ పానము చేయవలయును. విపరీత మనగా—తొలుత నాసికము వలన పానముచేసి పిదప ముఖమువలన పానముచేయవలయునని యర్థము.

❖ ధూమోత్పత్త్యమము ❖

ముఖేనైవ వమేధూమం నాసయాద్యగ్నిఘాతకృత్, ౧౧

నాసారంధ్రములచే నైనను నోటిచే నైనను పీలవబడిన ధూమమును నోటినుండియైట వెడలించవలెను. నాసారంధ్రమునుండి వెడలించంజనదు. పిలయనగా, నాసికమవలన వెలిపరచబడిన ధూమము శేత్రములకు తిమిరముమొదలగు రోగములను గలుగజేయును.

ఆక్షేపమోక్షైః పాతవ్యో ధూమస్తు త్రిస్త్రిభిస్త్రిభిః,

మూడుమూడు ఆక్షేపములవలన మూడుమార్లు ధూమమును పానము చేయవలయును. ఆక్షేపమనగా — పొగను లోనికి ఆకర్షించుట. మోక్షము అనగా — పొగను బయట వెడలించుట.

❖ ధూమపానసంఖ్య ❖

అహ్నః పితృతృకృత్ స్నిగ్ధం ద్విర్నాథ్యం శోధనం పరమ్. ౧౨

త్రిశ్చతుర్వా

స్నిగ్ధమను ధూమమును దినమునం దొకమారు పానము చేయవలయును. మధ్యమమను ధూమమును ఒక దినమునకు రెండు మార్లు పానము చేయవలయును. తీక్ష్ణమను ధూమమును ఒక దినమునకు మూడు మార్లుగాని లేక నాల్గు మార్లుగాని పానము చేయవలయును.

❖ స్నిగ్ధ ధూమద్రవ్యములు ❖

వృదా తత్ర ద్రవ్యాణ్యగురుగుగ్ధులుః,

ముస్తఫాణేయశై లేయనలదోశీరవాళకమ్. ౧౩

వరాంగకౌంతీమధుకబిల్వమజ్జైలవాలుకమ్,

శ్రీవేప్తకం సర్జరసో ధ్యామకం మదనం ప్లవమ్ ౧౪

సల్లకీ కుంకుమం మాషా యవాః కుందురకం తిలాః,

న్నేహః ఫలానాం సారాణాం మేదోమజ్జావసాఘృతమ్ ౧౫

పై జెప్పినమూడు విధములైన ధూమములలో అగరు, గుగ్గిలము, తుంగమస్తైలు, స్థాణేయము, తాలిపువ్వు, తెల్లవట్టికేరు, వట్టివేరు, కురువేరు, లవంగపుచెక్క, రేణుకలు, యష్టిమధుకము, మారేడుగింజలు, నూగుదోస, మడ్డిపాలు, సర్జరసము, కామంచిపూరి, మ్రంగకాయ, కలజావ్వి, అందుగు, కుంకుమపువ్వు, మినుములు, యవలు, కుందురుప్పము, కొండగొలుగు, నారికేళము ఈమొదలగు ఫలములయొక్క స్నేహ,

ములు, చంద్ర, వేగిన మొదలగువానియొక్క స్నేహములు, మేదస్సు, మజ్జా, వస, ఆప్త న్మయ్యి, అనునవి స్నిగ్ధ మను ధూమోపయక్తద్రవ్యములు.

శమనఘామద్రవ్యములు ౭౭

శమనే సల్లకీ లాఘా పృథ్వీకా కమలోత్పలమ్,
నన్యగ్రోధోదుంబరాశ్చైతప్తక్షరోధత్వచస్సితా. ౧౬
యష్టిశుభః సునర్ణత్వక్ పద్మకం రక్తయష్టికా,
గంధాశ్చాకుప్తతగరాః

అందుగు, లక్క, బొంబయేలకలు, తామరపువ్వు, నల్లకలువ, వడ్డి, మేడి, రావి, జువ్వి, లాద్దుగు పీనియొక్కపట్టలు, శర్కర, అలిమధురము, నువర్ణత్వద్గు, పుష్కరమూలము, మంజీష్ఠ, అను నీద్రవ్యంబులును, చెంగల్వకొమ్మ గ్రంథికగరము లప్పు కక్కిన గంధద్రవ్యంబులును శమనఘామపానమున కుపయోగించదగును.

తీక్ష్ణఘామద్రవ్యములు. ౭౮

తీక్ష్ణే జ్యోతిష్టతి* నిశా. ౧౭
దశమూలమనోహ్వలం లాఘా శ్వేతా ఫలత్రయమ్,
గంధద్రవ్యాణి తీక్ష్ణాని గణో మూర్ధవిరేచనః. ౧౮

మొరపుతీగె (మాల్కింగిని), కనుపు, దశమూలములు, మణిశిల, లక్క, తెల్ల అతివస, త్రిఫలములు, గంధద్రవ్యములలో తీక్ష్ణములైన చెంగల్వకొమ్మ, గ్రంథికగరము ఐన్నగు గంధద్రవ్యములు. “వేల్దాపామార్గ” అని యుపక్రమించి ఆహ్లాంగనంగ్రహ ములో జెప్పియుండు శిరోవిశేషద్రవ్యములు ఇవి యన్నియు తీక్ష్ణఘామోపయక్త ద్రవ్యములు

ఘామపానవర్తివిధానము ౭౯

జలే స్థితామహా రాత్రమిషీకాం ద్వాదశాంగుళామ్,
పిష్టైర్ధూమకాషదై రేవం పంచకృత్వః ప్రలేపయేత్. ౧౯
వర్తిరంగుష్ఠశత్రాసలా యనమథ్యా యథా భవేత్,
ఛాయాశుష్కం విగర్భాం తాం స్నేహాభ్యక్తాం యథాయథమ్
ధూమనేత్రార్పితాం పాక్షపగ్నిప్లప్తాం ప్రయోజయేత్,

పండ్రెండు అంగుళములు నిడుపుగల ఇషిక (రెల్లు దర్భకాడను ఒక యహా రాత్రము జలములో వేసి యునిచి ధూమపానమునకై జెప్పబడిన యోషధములను పిండి విలే నూరి ఆ ఇషికపై విను మార్లు పూయవలయును, అటుల పూసినయెడల ఒకఅంగు

* నిశే ఇతిపా.

ప్రమాణమంత లావు, యవలుప్రవేశించతగిన మధ్యద్వారము గల యొక వర్తిగ నగును ఆ వర్తిని నీడ నెండించి పిదప దాని మధ్యమునం దుండు ఇషిక నెత్తివేసి ఆయాదోషమున కనుగుణముగ ఘృతముమొదలగు స్నేహములచే దడిసి ధూమయంత్రద్వారముల నునిచి కొనయందు నిప్పుచే కాల్చి ధూమపాచార్థమై ప్రయోగింపవలయును.

— మఱియొకవిధమగు ధూమపానక్రమము ౨౯ —

శరావసంపుటచ్చిద్రే నాడిం న్యస్య దళాంగుళామ్. ౨౯

అష్టాంగుళాం వా వక్త్రేణ కాసవాక్ ధూమమాపితేత్,

మూకుడుయొక్క సంపుటములో ద్వారము చేసి యా ద్వారమునందు పది లేక యెనిమిది అంగుళముల ప్రమాణము గల గొట్టము నునిచి దానిమార్గమునండి ముఖముచే ధూమమును కాసరోగము గలవాడు పానము చేయవలయును. అది యెట్లగు — పొగ లేకుండు చుద్ర, రేగు మొదలగు కట్టెలయొక్క గట్టియైన అంగారశకలముల నొక మూకుడులో సంపూర్ణముగ వేసి దానిలో స్నేహముతో గూడియుండు కాసహర చూర్ణమునుగాని గుళికలనుగాని వేసి నడుమద్వారముగల మూకుడుచే మూసి ఆద్వారము నందు ఏమిదిలేక పది యంగుళములనిడుపు గల గొట్టము నునిచి దానినుండి కాసరోగము గలవాడు నోటిచే ధూమమును పానము చేయవలయును.

— ధూమపానఫలము ౩౦ —

కాసశ్వాసః పీనసో విస్వరత్నం

పూతిర్గంధః పాండుతా కేశదోషః,

కర్ణాస్యాక్షి స్రావకండ్వర్జితజాడ్యం

తంద్రా హిథ్వా ధూమపం న స్పృశంతి.

౩౧

కాసము, శ్వాసము, పీనము, స్వరవికారము, ముఖమునందును నాసికము నందును దుర్గంధము, ముఖమునందు పాండువర్ణము, కేశదోషము (అనగా పెండ్లు కలకు శ్వేతసింజరాదివర్ణములు) కర్ణ ముఖ నేత్రములయందు స్రావము, దురద్ర, శూల, జడత్వము, తంద్ర, హిద్ద (ఎక్కిళ్లు) అనునీ రోగములు ధూమపానము చేయు వానికి గలుగనేరవు.

ఏకవింశాధ్యాయము, ముగిసెను.

ద్వావింశతితమాధ్యాయము

ఆవ. — గంధూషము నన్య ధూమ పానములబోలె హర్షాద్వింశతిగముల కనుకల మైన చికిత్స యగుటంజేసి ధూమపానమును జెప్పిరవెదడ గంధూషాదివిధుల అల్ప నధ్యాయము చెప్పబడును.

— ౧౭ గంధూషాదివిధ్యధ్యాయప్రారంభము ౧౭ —

సూ అథాతో గంధూషాదివిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

ధూమపానవిధ్యధ్యాయానంతరము గంధూషకలకాదివిధులను తెలియఁజేయు నట్టి గంధూషాదివిధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

— ౧౮ చతుర్విధగంధూషములు ౧౮ — ✓

చతుష్ప్రకారో గంధూషః స్నిగ్ధః శమనశోధనా,
రోపణశ్చ

గంధూషము స్నిగ్ధము, శమనము, శోధనము, రోపణము అని నాలుగువిధములు.

— ౧౯ గంధూషప్రయోగ క్రమము ౧౯ — ✓

త్రయస్తత్ర త్రిషు యోజ్యాశ్చలాదిషు,
అంత్యోవ్రణఘ్నః

పై జెప్పిన నాలుగు విధములైన గంధూషములలో స్నిగ్ధము మొదలగు మూడు గంధూషములను వాతాది త్రిదోషములయందు యథాక్రమముగా (అనగా వాతము నందు స్నిగ్ధ మను గంధూషమును, పిత్తమునందు శమన మను గంధూషమును, కఫము నందు శోధన మను గంధూషమును) ప్రయోగింపవలయును. రోపణ మను గంధూషము వ్రణమును బోగొట్టును. కాబట్టి దానిని వ్రణమునం దుపయోగఁజేయవలయును.

— ౨౦ స్నిగ్ధగంధూషలక్షణము ౨౦ —

స్నిగ్ధోఽత్ర స్వాద్వష్టపటుసాధితైః,

స్నేహైః

ఆ గంధూషములలో స్నిగ్ధ మనుగంధూషము మధురముగ, అప్లుముగ, లవణ ముగ నుండు ద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడిన స్నేహములవలన చేయబడును.

శమనగంధూషలక్షణము ౨౦

సంశమన * స్తిక్త కషాయమధురౌషధైః, ౨

సంశమన మనుగంధూషము తిక్తముగ, కషాయముగ, మధురముగ నుండు చేదుపొట్ట, వేప, నేరేడు, మామిడి, ఇష్ట అనువానికషాయము, శర్కరొదకము, లేష్ మొదలగు నౌషధములచే సిద్ధమగును.

శోధన గంధూషలక్షణము ౨౧

శోధన స్తిక్తకట్యమ్లరూపైః

శోధన మను గంధూషము తిక్తముగ, కటువుగ, అమ్లముగ, లవణముగ, ఉష్ణముగ నుండు బౌషధములచే సిద్ధమగును.

రోహణగంధూషలక్షణము ౨౨

రోహణః పునః,

కషాయతిక్తకైః

రోహణమను గంధూషము కషాయముగ, తిక్తముగ నుండు బౌషధములచే సిద్ధమగును.

గంధూషములయందు స్నేహోద్యుపయోగము ౨౩

తత్ర స్నేహః క్షీరం మధూదకమ్ ౩

శుక్తం మద్యం రసం మూత్రం ధాన్యాష్టుం చ యథాయథమ్, కల్మిష్యుక్తం విపక్వం వా యథాస్పర్శం ప్రయోజయేత్. ౪
పైజెప్పిన గంధూషములలో స్నేహము, క్షీరము, మధూదకము, శుక్తము, మద్యము, మాంసరసము, మూత్రము, ధాన్యాష్టుము, వీనిని ఆయాదోషానుగుణముగా కల్పములతో గలిపి పక్వము జేసి శీతలముగగాని, ఉష్ణముగగాని సుఖస్పర్శముగగాని ప్రయోగింపవలయును.

దంతహర్తాదులయందు తిలకల్కోదకాపయోగము ౨౪

దంతహర్తే దంతచాలే ముఖరోగే చ వాతికే,

సుఖోష్ణమథవా శీతం తిలకల్కోదకం హితమ్. ౫

దంతహర్తము, దంతచలనము, ముఖరోగము, వాతరోగము వీనియందు దోషానుగుణముగా సుఖోష్ణముగగాని, శీతలముగగాని తిలకల్కోదకము (నువ్వులపిండితో జేరిననీళ్ల నుపయోగించుట) హితరమైనది.

—౧౧ గంధూషధారణమునందు తైలోపయోగము —

గంధూషధారణే నిత్యం తైలం మాంసరసోఽథవా,
గంధూషధారణమునం బెల్లపుడు తైలము, లేక మాంసరసము హితకరమైనది.

—౧౨ కొన్నిరోగములందు ఘృతాద్యుపయోగము —

ఊషాదాహఃస్వితే పాకే యతే వాగంతుసంభవే
విషతౌ రాగ్నిదగ్ధే చ సర్పిర్ధార్యం పయోఽథవా, ౬

తాపంబును మంటయు కల నోటిపుండునందును, బెల్ల తగులుట మున్నగునా గంతుకారణములచే నైన గాయమునందును, విషమునందును, తౌరముచేనైనను, నిప్పుచే నైనను కాలినను నేరిని పాలను గంధూషమునకై యుపయోగింప నగును.

—౧౩ మాక్షికగంధూషధారణగుణము —

వైశద్యంజనయత్యాస్యే సందధాతి ముఖప్రణాఁ.
దాహతృష్ణాప్రశమనం మధుగంధూషధారణమ్, ౭

మాక్షిక (తేనె) గంధూషధారణము నోటియందు నైర్మల్యమును గలుగ జేయును. నోటివ్రణముల నార్చును. తాపమును, దప్పిలి శమనము జేయును

—౧౪ ధాన్యాష్టు గంధూషధారణగుణము —

ధాన్యాష్టుమాస్యవైరస్యమలదౌర్గంధ్యనాశనమ్.
ధాన్యాష్టు గంధూషము నోటియొక్క అరుచి, మలము, దౌర్గంధ్యము వీనిని

హరింపజేయును.

తదేవాలవణం శీతం ముఖశోషహరం పరమ్,

మఱియు నాధాన్యాష్టుమునే లవణముతో జేర్చిక యుపయోగపరచినయెడల మిగుల శీతలముగ నుండును. మిక్కుటముగ ముఖశోషను హరింపజేయును

—౧౫ తౌరోదకగంధూషగుణము —

ఆశు తౌరాంబుగంధూషో భిన్నత్రి శ్లేష్మణశ్చయమ్.
స్వర్ణికము మొదలగు తౌరములతో గూడియుండు ఉదకముయొక్క గంధూ

షము కఫవృద్ధి నతి శీఘ్రముగ హరించును.

—౧౬ ఉష్ణోదకగంధూషగుణము —

సుఖోష్ణోదకగంధూషైర్జాయతే వక్త్రలాఘవమ్,

సుఖోష్ణముగ నుండు ఉదకము చేయబడిన గంధూషము ముఖలాఘవమును గలుగజేయును.

—ॐ గంధూషధారణక్రమము ॥—

నివాతే సాతవే స్విన్నమృదితస్కంధకంధరః.

౧౦

గంధూషమపిబక్ కించిదున్నతాస్యో విధారయేత్.

తొలుత స్వేదకర్తను చేయించికొని పిదప భుజములు, కంధరము (అనగా మెడ) పీనియందు మద్దనము చేయించుకొనిన పురుషుడు ఎండతోగూడి గాలి లేకుండు ప్రజ్ఞ శమునం దొకింత ముఖము పై కెత్తుకొని గంధూషమును నోటియందు ధరించవలయును. అట్టిద్రవము త్రాగంబనదు.

—ॐ గంధూషధారణకాలము ॥—

కఫపూర్ణాస్థితా యావత్ప్రవద్ధాణాక్షతాథవా.

౧౧

నోరు కఫముచే పూర్ణ మగువరకుగాని, లేక నాసికము, నేత్రములు పీనియందు నీళ్లు గారునంత వరకుగాని గంధూషమును ధరించుకొని యుండవలయును. ఇత్తెరంగున నాలుగైదు పర్యాయములుగాని లేక స్వస్థత గలుగునంత వరకుగాని గంధూషమును ధరించవలయును.

—ॐ గంధూషకబళస్వరూపము ॥—

అసంచార్యో ముఖే పూర్ణై గంధూషః కబళోఽన్యథా,

నోరుకు కదలించుట కశక్యముగ నుండునటుల సంపూర్ణముగా నొషధను నుంచుకొనుట గంధూష మనబడును. నోరును కదలించుటకు శక్యముగ నుండునటుల నొషధమును కొంచెము తక్కువగ నోటంచుకొనుట కబళ మనబడును.

—ॐ మన్యారోగమలయందు కబళోపయోగము ॥—

మన్యారోగకర్ణముఖాక్షిరోగాః ప్రనేకకంఠామయపక్త్యశోషాః,

హృల్లాసతంద్రారుచిషీనసాశ్చ సాధ్య విశేషాత్కబలగ్రహేణ

మెడయందు వెనుక ప్రక్కనుండు మన్య యనునరములు, శిరస్సు, చెవులు, నోరు, నేత్రములు అను వానియందు గలుగురోగములును, నోట నీరుగారుట, నానావిధములైన కంఠరోగములు, ముఖశోష, హృల్లాసము, తంద్ర, అరుచి, పీనసము అను నీరోగములును, విశేషముగా కబళధారణముచే సాధింపదగి యుండును.

—ॐ త్రివిధప్రతిసారణము ॥—

కల్కో రసక్రియా చూర్ణం త్రివిధం ప్రతిసారణమ్.

౧౩

ప్రతిసారణము కల్కము (అనగా జలదులచే నూరబడినది) రసక్రియ (అనగా మాక్షికాదులచే ద్రవముగ జేయబడినది) చూర్ణము అని మూడు విధంబులు.

౧౭ ప్రతిసారోప్రయోగక్రమము ౧౭

యుంజ్యత్తత్ కఫరోగేషు గంధాషవిహితౌషధైః,

క్షేష్ణరోగములయందు శోధన గంధాషవిహితౌషధములచే నాప్రతిసారమును ప్రయోగింపవలయును. ఇకల “గంధాషవిహితౌషధైః” అని నామా న్యముగ జెప్పి యుండినను వై జెప్పినవికితన కఫరోగవిషయ మైనందున శోధనగంధాషముల జెప్పియుండుటౌషధములచే ప్రతిసారమును చేయవలయునని తాత్పర్యము.

౧౮ త్రివిధ ముఖాలేపము ౧౮

ముఖాలేపస్త్రిధా దోషవిషహః వర్ణకృచ్ఛసః

౧౮

ముఖాలేపము దోషస్ఫుము, విషస్ఫుము, వర్ణకరము అని త్రివిధము.

౧౯ ముఖాలేపప్రయోగక్రమము ౧౯

ఉష్ణో వాతకఫే శస్త్రః శేషేష్వత్వర్థశీతలః,

వాతక్షేష్ణరోగమునందు ఉష్ణముగ నుండు ముఖాలేపము హితకరము. శీతము నందును, వాతాధిక్యమునందును, మిగుల శీతముగ నుండు ముఖాలేపము హితకరము.

౨౦ ముఖాలేపప్రమాణము ౨౦

త్రిప్రమాణశ్చతుర్భాగ త్రిభాగార్థాంగులొన్నతిః.

౨౦

వైజెప్పిన ౩ విధములగు ముఖాలేపములు యథాక్రమముగా 4-గుభాగముల ఔన్నత్యము, ౩ భాగముల ఔన్నత్యము, అర్థాంగులొన్నత్యము అని ౩ విధప్రమాణములు గలవైయుండును. (అనగా దోషస్ఫుముఖాలేపము 1 అంగుళప్రమాణము దళము గలదిగ, విషస్ఫుముఖాలేపము 2 అంగుళప్రమాణము దళము గలదిగ, వర్ణకర ముఖాలేపము 3 అంగుళ ప్రమాణము దళము గలదిగ నుండవలయు నని భావము.)

౨౧ ముఖాలేపధారణక్రమము ౨౧

అశుష్కస్య స్థితి స్తస్య శుష్కో దూషయతి చ్ఛవిమ్,

తమాద్ధ్యంత్యాపనయేత్తరంతేభ్యంగమాచరేత్.

౨౧

అశుష్కములను ఎండక తడిగ నుండువరకు నుచుచుట ప్రశస్తము. ఎండినచో చర్మమును చెరిచి కాంతిని చెరచును. కాబట్టి ముఖాలేపనము యెండియెడల దానిని తడిపి యెత్తివేసి పిదప నభ్యంగము చేసికొనవలయును.

౨౨ ముఖాలేపనమునందు దివాస్వాపాదినిషేధము ౨౨

వివర్జయేద్దివాస్వప్న భాష్యాగ్న్యతపశుక్కుభిః,

ముఖాలేపనము చేసికొనినవాడు షగటిరిద్ర, సంభాషణము, నిష్ఠానైకయంధులు

ఎండయందు నుండుట, శోకము, శ్రాధము వీనిని వర్జించలయును. వీలననగా — షగజి నిద్ర మొదలగు వానివలన దురద, శోభ, పీనసము, దృష్టిమాంద్యము మొదలగునుపద్రవములు గలుగును

— ౧౭ పీనసాదలయందు ముఖాలేపనిషేధము ౧౭ —

న యోజ్యః పీనసేఽజ్జిర్ణే దత్తనస్యే హనుగ్రహే. ౧౭
అరోచకే జాగరితే

పీనసరోగి, అజీర్ణ రోగి, నవ్యము చేయుచుకొనినవాడు, హనుగ్రహరోగి అరోచకము గలవాడు, జాగరణము చేసిన వాడు వీరలకు ముఖాలేపమును ప్రయోగించుజనదు.

— ౧౮ ముఖాలేపసేవనఫలము ౧౮ —

స చ హంతి సుయోజితః,

అకాలపలితస్యంగవలీలిమిరసీలికాః ౧౮

విధిప్రకారము సేవించబడిన యాముఖాలేపము అకాలమునందు వెండ్రుకలు నెరయుట, వ్యంగము, వశులు, తిమిరము, నీలిక, మొదలగు రోగములను హరింపజేయును.

— ౧౯ వడ్డిధ ముఖాలేపములు ౧౯ —

శోలమజ్జా నృషాన్తులం శాబరం గౌరపర్షపాః,
సింహీమూలం తిలాః కృష్ణా దార్వీత్వజ్జీస్తుషా యవాః. ౧౯

దర్భమూలహిమోశీరశిరిషుసితండులాః,
కుముదోత్పలకల్పారదూర్వామధుకచందనమ్. ౨౦

కాలేయకతిలోశీరమాంసితగరపర్షకం,
శాలీసగుంద్రాచుండ్రాహ్వయష్టికాశనతాగురః. ౨౧

ఇత్యధార్థోదితా లేపా హేయంతాదిషు షట్ స్తృతాః,

చేగుంజ, అడ్డసరపువేళ్లు, తెల్లలాద్దుగు, తెల్లవాలు, వీనిచే సిద్ధము చేయబడిన శోలమజ్జాది ముఖాలేపము 1. ములకవేళ్లు, నల్లనువ్వులు, పసుపు, మ్రానిపసుపు, లవంగపుచెక్క, పొట్టులేనియవలు, వీనిచే సిద్ధము చేయబడిన సింహీమూలాది ముఖాలేపము 2. దర్భవేరు, కర్పూరము; పట్టివేరు; దిరిసెనము; సదాప బియ్యము వీనిచే సిద్ధము చేయబడిన దర్భమూలాది ముఖాలేపము 3. తెల్లకలువ; నల్లకలువ, చెంగలువ; గరికెగడ్డి; యష్టిమధుకము; చందనము వీనిచే సిద్ధము చేయబడిన కుముదాది ముఖాలేపము 4. శ్రీగంధము, నవ్వులు, పట్టివేరు, జటామాంసి, గ్రంథితగరము, పుష్కరములము వీనిచే సిద్ధము చేయబడిన కాలేయకాది ముఖాలేపము 5. తాళిసప్తలి.

భద్రము నైలు, ప్రచాండరీకము, యష్టిమధుకము, రెట్టువర్ష వేళ్లు, తుంగగడ్డబ, ఆరు
వీనిచే సిద్ధము చేయబడిన తాళిసాది ముఖాలేపము ఈ రివిధములైన ముఖాలేప
ములు హేమంతాది ఋతువులయందు యథాక్రమముగా (అనగా కాలముజూచి ముఖా
లేపము హేమంతఋతువునందును, సింహమూలాది ముఖాలేపము శిశిరఋతువునందును,
దర్శమూలాది ముఖాలేపము వసంతఋతువునందును, తమదాది ముఖాలేపము గ్రీష్మ
ఋతువునందును, కాలేయకాది ముఖాలేపము వర్షాకాలమునందును, తాళిసాది ముఖా
లేపము శరత్కాలమునందును) హితకరము లని మనులచే జెప్పబడినది.

— ౧౧ ముఖాలేపగుణము ౧౧ —

ముఖాలేపనశీలానాం దృఢం భవతి దర్శకమ్.

౧౨

వదనం చాపరిష్టానం శ్లష్ణం తామరసోపమమ్,

ముఖాలేపనము నభ్యసించుచునుజాలకు దృష్టి దృఢముగ నగును. మఱియును
ముఖము వాడక మృదువై తామరపువ్వుముతో సమానముగ నగును.

— ౧౨ శిరస్సు తువయుక్తమగు చతుర్విధతైలములు ౧౨ —

అభ్యంగ సేకపివహో వస్త్రీశ్చేతి చతుర్విధమ్.

౧౩

మూర్ధతైలం బహుగుణం తద్విద్యాదుత్తరోత్తరమ్,

శిరమునం దుపయోగించబడు తైలములు అభ్యంగము, సేకము, (అనగా శిరము
నందు తైలమును ధారగా విడుచుట), పిచు (అనగా ప్రత్తినిగాని లేక వస్త్రఖండమును
గాని తైలముచే దడిపి శిరము వై నునుచుట), వస్త్రీ (అనగా ఉత్తరత్రజెప్పబడు శిరో
వస్త్రీ విధిప్రకారము శిరమునందు తైలమును ధరించుట), అని నాల్గు విధములు. ఆ
నాల్గు విధములైన తైలములు ఉత్తరోత్తరము యథాక్రమముగా (అనగా అభ్యంగమున
కంటె సేకము, దానికంటె పిచువు, దానికంటె వస్త్రీ) బహుగుణములు గలవి యని
తెలియవలయును.

— ౧౩ అభ్యంగతైలోపయోగము ౧౩ —

తత్రాభ్యంగః ప్రయోక్తవ్యో రౌష్యకం ధూమలాదిషు.

౧౪

ఆ నాబుగువిధములగు తైలములలో అభ్యంగ మనుతైలమును రూక్షత, దురద,
మలము మొదలగు నుపద్రవములయందు ప్రయోగింపవలయును.

పరిషేకతైలోపయోగము ౧౪ —

అరూంషి కాశిరస్తోదదాహాపాక ప్రణేషు తు,

పరిషేకః

హృషేకమనుతైలమును అరూంషిక, శిరమునందు శూల, తాపము, పాకము, ప్రణమ వీనియందు ప్రయోగింపవలయును.

— శిశుతైలోపయోగము ౧ —

పిచుః కేశశాతస్ఫుటనధూపనే

౨౫

నేత్రస్తంభే చ

పిచు వను తైలమును మెద్రుక లూడుట, మెద్రుక చీలుట, ధూపనము, నేత్రస్తంభము వీనియందు ప్రయోగింపవలయును.

— వస్త్రితైలోపయోగము ౨ —

వస్త్రస్థు ప్రసుప్త్యర్థితజాగరే,

నాసాస్యశోషే తిమిరే శిరోరోగే చ దారుణే.

౨౬

వస్త్ర యుచ తైలమును ప్రసుప్తివాతము, ఆర్దితవాతము, జాగరణము, నాసికము, ముఖము వీనియందు ద్రవములేకయెండుట, తిమిరరోగము, దారుణమైన శిరోరోగము, అనువ్యాధులందు ప్రయోగింపవలయును.

— శిరోవస్త్రప్రయోగక్రమము ౩ —

విధిస్తస్య నిషణ్ణస్య పీలే జానుసమే మృదా,

శుద్ధాక్షిన్న దేహస్య దినాంతే గవ్యమాహిషమ్.

౨౭

ద్వాదశాంగులవిస్తీర్ణం చర్తపట్టం శిరస్సరమ్,

ఆకర్ణబంధనస్నానం లభాపే వస్త్రవేష్టితే.

౨౮

చైలవేణికయా బద్ధ్యా మాషకల్మేన లేపయేత్,

తతో యథావ్యాధిశృతం స్నేహం కోష్ణం నిషేచయేత్.

౨౯

ఉర్ధ్వం కేశభువో యావద్వ్యంగులం

తొలుత పమనాదులచే శుద్ధముగ, తైలాదులచే నభ్యక్తముగ, స్వేదకర్తచే స్విన్నముగనుండు శరీరముగలవాడును, మోకాటిపొడవుగలిగి మృదువుగనుండు ఆసమనమును కూర్చుండియుండువాడు నైనపురుషునికి సాయంకాలమునందుగాని లేక రాత్రియందుగాని లభాపమనము వస్త్రమును చుట్టి 12 అంగుళముల ప్రమాణముతో గూడినట్టియు, శిరమునకు సమమైనదియు, చెవివరకు కట్టతగినదియైన నొక చర్మపట్టమునుగాని మహిషచర్మపట్టమునుగాని చీలవేణికచేత (ఆనగా వస్త్రఖండముచేత) శిరమునందు కట్టి దానిపై మాషకల్మమును లేచనముచేసి పిదప వ్యాధి, దోషము, దూష్యము వీనికనుగుణముగా షడ్వ్యముచేయబడినదియు, సుఖోష్ణముగనుండునదియైన నొక

మను కేశప్రదేశముగతుడైన రెండంగులముల ప్రమాణము ఆసేవము చేయవలయును. ఇయ శిరోవస్త్రీయొక్కవిధి.

“అథ శుద్ధతనోస్సాయు రాత్రౌ వానివాతప్రస్థస్య స్వస్థ్యక్షిప్తస్య సోపాశ్రయానోపవిష్టస్య కేశాంతే క్షత్వం త్ర్యంగులం మావశ్యేన సూక్ష్మేణ సద్యస్సుఖం బునా మృదితేన ఉభయతః ప్రదిగ్ధం వస్త్రపట్టం బద్ధియాత్. తతఃప్రసృచ్య సంతాపం వస్త్రీం వస్త్రీమూలం చ దృఢమవలికం సమచైలవేణికయా బద్ధ్యా పునర్దాషస్త్రేనోపవిస్తావి కృత్వా యథా వ్యాధిదోష దూర్యహితసిద్ధ మర్యశమం స్నేహం సుఖోష్ణ మాసేదయేత్.”

పమనవిధిచనాదులచే శుద్ధమైనశరీరము గలవాడును, అభ్యంగము, స్వేదకర్త వీనిని జేయుచుకొనినవాడును నగు పురుషుని సాయంకాలమునందుగాని లేక రాత్రియందుగాని గాలి లేకుండు ప్రదేశములో కొంచెము పొడవుగనుండు అననమునందు సుఖముగా కూర్చుండబెట్టి ఉష్ణోదకముచే బాగుగ మర్దనము చేయబడిన సూక్ష్మమయిన మినుకొండిని కి అంగులముల వెడల్పు గలదిగను, నున్నగనుండు వస్త్రపట్టముయొక్క యిరుప్రక్కల యందుపూసి వాని కేశాంతమునందు దృఢముగ కట్టి పిదప దానిపై వస్త్రీయొక్క మూలమును సంధానము చేసి గట్టిగ, సమముగ చైలవేణికచే కట్టి మరల మినుకొండిని ధానిపై పూసి పిదప వ్యాధి, దోషము, దూర్యము వీరికనుగుణముగా సిద్ధము చేయబడిన ఘృతము మొదలగుస్నేహములలో దేనినైన నొకదానిని సుఖోష్ణముగా ఆసేవనము చేయవలయును అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు శిరోవస్త్రీవిధానము చెప్పబడి యున్నది.

— శిరోవస్త్రీ ధారణకాలప్రమాణము —

ధారయేచ్ఛతమ్,

ఆవక్తనాసికోల్లేదాత్

ఆస్నేహమును నాసికము, నోరు వీనియందు నీరుగారువరకు ధరించవలయును.

దశాష్టాషట్పలాదిభు.

30

మాత్రాసహస్రాణి

వాతాదిదోషములలో యథాక్రమముగా (అనగా వాతములో 10,000 మాత్రాకాలమును, పిత్తములో 8000 మాత్రాకాలమును, కఫములో 6000 మాత్రాకాలమును) శిరోవస్త్రీ స్నేహమును ధరించవలయును.

అరుజే త్యేకం

రోగములేకుండా స్వస్థపృత్తుడుగ నుండువాడు 1000 మాత్రాకాలము ఆ శిరోవస్త్రీస్నేహమును ధరించవలయును.

శిరోవస్త్రీనంతరకర్తవ్యము

స్కంధాదిమర్దయేత్,

ముక్తస్తేహస్య

పిదప శిరోపస్తిని విప్పి వేసి వానియొక్క భుజములు, శిరస్సు, మెడ మొదలగు వానిని మర్చించి పిదప 'ఉష్ణోదకోపచారిస్నా' దిత్యాది వచనములచే పూర్వము చెప్పబడినవిధుల నన్నిటి నాచరింపంజేయవలయును.

శిరోపస్తి సేవనకాలనియమము ౨౭

పరమం సప్తాహం తస్య సేవనమ్, 3౧

ఆ శిరోపస్తియొక్క ముఖ్యమైనకాలము 7 దినములు. ఇట్లు జెప్పట= 3 లేక 4 లేక 7 దినములు శిరోపస్తిని చేయవలయు నని భావంబగుచున్నది.

కర్ణపూరణధారణకాలము ౨౮

ధారయేత్పూరణం కర్ణే కర్ణమూలం విమర్దయన్,
రుజః స్యాన్నార్దవం యావత్తాత్రతమవేదనే. 3౨

చెవిబాధ కాంతియగువరకు కర్ణమూలమును మర్దనము చేయుచు కర్ణపూరణమును భరించవలయును. స్వల్పపుత్తుడుగ నుండునపుడు ఆకర్ణపూరణమును 100 మాత్రాకాలము భరించవలయును.

దక్షిణహస్తాగ్రము ౨౯

యావత్పర్యేతి హస్తాగ్రం దక్షిణం జానుమండలమ్,
నిమేషోన్వేషకాలేన సమం మాత్రా తు సాస్తృతా. 33

దక్షిణహస్తాగ్రము దక్షిణజానుమండలమును నిమేషోన్వేషకాలముచే సమముగా సౌతకాలములూ చుట్టివచ్చునో అట్టికాలము మాత్ర యనబడు నని ముచులచే జెప్పబడి యున్నది.

మూర్ధతైల సేవనఫలము ౩౦

కచనదనసితత్వపింజరత్వం
పరిపుటరం శిరసః సమీరరోగాన్,
జయతి జనయతీంద్రియప్రసాదం
స్వరహనుమూర్ధబలం చ మూర్ధతైలమ్, 3౪

శిరస్తైలము తలవెండ్రుక లూడుట, తలవెండ్రుకలు తెల్లనగుట, తలవెండ్రుకలు పింజరవర్ణముగ నగుట, కొనలూ చీలుట మొదలగువానిని శిరమున జనించు వాతరోగములను హరింపజేయును. మఱియు నింద్రియములకు చైర్మల్యమును, స్వరము, శిరస్సు వీనికి బలమును గలగజేయును.

ద్వావింశతితమాధ్యాయము, ముగిసెను.

త్రయోవింశతితమాధ్యాయము

అవ. జత్కర్థ్యరోగ ప్రసాదముచే నేత్రములయొక్క ఆశ్చోతన అంజనాదివిధులు ఈయధ్యాయమునందు చెప్పబడుచున్నవి.

— ౧౭ ఆశ్చోతనాంజనవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ౧ —

సూ. అథాత ఆశ్చోతనాంజనవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాత్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

గండాపాదివిధ్యధ్యాయానంతరము ఆశ్చోతనము, అంజనము ఆచరింపవలసినవిధులను తెలియజేయునట్టి ఆశ్చోతనాంజనవిధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

— ౧౮ నేత్రరోగములయందు ఆశ్చోతనము ౧౮ —

సర్వేషామక్షిరోగాణామాదావాశ్చోతనం హితమ్,
రుక్తిదకంధూఘ్నాశ్చదాహ రోగనిబర్హణమ్.

సకల నేత్రరోగములకు తొలుత ఆశ్చోతనము హితకరము. ఆ ఆశ్చోతనము నేత్రములయందు బాధ, నేత్రములయందు నూదులచే బొడుచునటుల పోటు, నేత్రములయందు దురద, నేత్రఘర్షణము, కంటిలో నీరుకారుట, నేత్రములయందు మంట పినిని హరింపజేయును. ఆశ్చోతన మరగా —

“ఉన్నీలిలేక్షీ ధృజ్జఙ్గే బిందుభిర్ద్వ్యంగుళాద్ధితమ్”

అశ్లేషవనస్రకారము నేత్రములను తేలిచి రెండుగుళముల పొడవులొనుండి ఔషధ బిందువులను విడుచుట యని యర్థము.

“అప్యక్షేప్యేవ రుజాదిష్వేపా తుల్యగుణా పక్ష్యపరిహరేణ అక్షికోకాలేషసంకచ్చ బిడాలకసంజ్ఞకమ్.”

రోగము స్పష్టముగ చెలియకుండునపుడు తొప్పులను వదలి నేత్రకోశములో జేయబడు ఆలేషము ఆశ్చోతనముతో సమానమైన గుళముగలదై యుండును. ఆ ఆలేషము బిడాలక మను పేరంబులుగును; అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడి యున్నది.

— ౧౯ వాతాదిజనితనేత్రరోగములయందు ఉష్ణాద్యాశ్చోతనము ౧౯ —

ఉష్ణం వాతే కఫే కోష్ణం తచ్చీతం రక్తపిత్తయోః,

ఆయాశ్చోతనము వాతములో ఉష్ణముగను, కఫములో కించి దుష్టముగను, రక్తములోను, పిత్తములోను శీతలముగ నుండుట హితకరము.

— ౨౦ ఆశ్చోతనవిధి ౨౦ —

నివాతస్థస్య వామేన వామేన పాణినోస్తీల్య లోచనమ్

* రాగ ఇతిహ.

శుక్త్యా ప్రలంబయాన్యేన పిచువర్త్యా కనీనికే,
 దశ ద్వాదశ వా బిందూన్ ద్వ్యంగులాదవసేచయేత్. 3
 తతః ప్రమృజ్య మృదునా చై లేక కఫవాతయోః,
 అన్యేన కోష్ఠపానీయ ప్లుతేన స్వేదయేన్నదు. 4

గాలిలేని ప్రదేశమునందు రోగిని కూర్చుండబెట్టి వానినేత్రములను వైద్యుడు వామహస్తముచేతెఱచి నేత్రములకు రెండుగుళముల పొడవులోనుండి పిచువర్తిచేతగాని లేక వ్రేలాడుచుండు శుక్తిచేతగాని పది పండ్రెండు బిందువులను దక్షిణహస్తముచే నల్ల గుడ్డుపై విడువవలయును. పిదప మృదువుగ శుద్ధముగనుండు వస్త్రఖండముచే నేత్రమును తుడిచి సుభోష్ణమైన ఉదకములతో తడువబడినట్టియు, మృదవైనట్టియు, మఱి యొక వస్త్రఖండమును నేత్రములపై మృదువుగ నద్దటచే స్వేదకర్త చేయించవలయును. ఈ విధిని వాత, కఫసంబంధముగల నేత్రరోగములయందు చేయవలయు నేకాని పిత్త రక్తసంబంధముగల నేత్రరోగములయందు చేయరాదు.

— ఆశ్వుష్ణాశ్శోకనాదీ జనితోపద్రవములు —

అశ్వుష్ణతీక్ష్ణం రుగ్రాగ దృఢ్నా శాయాక్షి సేచనమ్,
 ఆతిశీతం తు కురుతే నిస్తోదస్తంభవేదనాః 71
 కషాయవర్జితాం ఘృత కృచ్చాద్విద్యున్నేషణం బహు,
 వికారవృద్ధిమత్యల్పం సంరంభమపరిస్మృతమ్. 72

అశ్వుష్ణముగ, ఆతిశీక్ష్ణముగనుండు ఆశ్వుతనము నేత్రములకు రోగమును, ఎఱుపువర్జమును, నేత్రనాశమును గలుగజేయును. ఆతిశీతలముగనుండు ఆశ్వుతనము నేత్రములయందు సూదులచే బొడుచునటుల పోటును, నేత్రస్తంభము, నేత్రశూల, నేత్రములు కలకబారుట, నేత్రఘర్షణము (అనగా ఒకటితో నొకటి యంటుకొనుట) మొదలగువానిని గలుగజేయును. అధికముగజేయబడిన ఆశ్వుతనము అతికష్టముమీద నేత్రములను తెఱచునటులజేయును. మిగుల నల్పముగ చేయబడిన ఆశ్వుతనము నేత్రవికారములను వృద్ధి జేయును. అపరిస్మృతమైన ఆశ్వుతనము నేత్రములకు షోభన గలుగజేయును.

— ఆశ్వుతనాద్యావధికృత్యము —

గత్వా సంధి* శిరోఘ్రాణ ముఖస్థితాంసి భేషజమ్,
 డోర్ధ్వగాన్నయనే న్యస్త మపవర్తయతే మలాన్. 2

* సిరా ఇతిపా.

నేత్రములయందు ప్రయోగించబడిన జౌషధము శస్త్రకోశగ్రంథముగల సంఘటన, శిరస్సు, నాసికము, ముఖము వీనియందుని ప్రాత్రోమార్గములం జెంది యోగ్యముగ ములలోనుండు మలములను బయలుపరచును.

అంజనప్రయోగము ౨౭

అథాంజనం శుద్ధతనోర్నేత్రమాత్రాశయే మలే,

పక్వలీం గేఽల్పశోఘాతికం డూపై చ్చిల్వలక్షితే. ౮

మందఘ్నరాశు * రోగేక్ష్యే ప్రయోజ్యం ఘనదూషికే,

ఆర్తే పిత్తకఘాసృగ్నిర్ధారితేన విశేషతః. ౯

మననాదులచే శుద్ధమైన శరీరముగల పురుషునికి మలము శరీరమునందు వ్యాపించు పండ నేత్రముల నాశ్రయించి యుండునపుడు స్వల్పమైన శోఘ, అధికమైన దురద, పిల్చిలత్వము మొదలగు పక్వలక్షణములు గలుగును. అట్టి సమయమునందు చల్లమయిన ఘ్నము, కంటినిరు, ఉపద్రవము, అధికమైన మలము ఇవిగలనేత్రమునందును పిత్తము, కఫము, రక్తము, వాతము వీనిచే వీడితముగనుండు నేత్రమునందును విశేషముగా అంజనమును ప్రయోగించవలయును.

త్రివిధాంజనములు ౩౦

లేఖనం రోపణం దృష్టిప్రసాదనమితి త్రిధా,

అంజనం

అంజనము లేఖనము, రోపణము, దృష్టిప్రసాదనము నని మూడు విధములు. లేఖన మనగా — శుక్రాద్వాహిరోగములను శస్త్రముచే ఛేదించునటుల ఛేదించునది యని యర్థము. రోపణమనగా — అభిష్యందాదిరోగములను హరింపజేసి పుండును మాన్పునదియని యర్థము. దృష్టిప్రసాదన మనగా — నేత్రములను నిర్మలముగ జేయునది యని యర్థము. మఱియును తంత్రాంతరములలో జెప్పబడియుండు స్నేహనమను అంజనము రోపణము, దృష్టిప్రసాదనము అను నీ రెండు విధములగు అంజనములలో సంకర్షితంబై యుండుటవలన నీతంత్రకారుడు ప్రత్యేకముగా జెప్పక విరమించెను.

లేఖనాంజనము ౩౧

లేఖనం తత్ర కషాయాఘ్నకటూషణైః.

(౧)

పైజెప్పిన మూడు విధములైన అంజనములలో లేఖన మను అంజనము కషాయము,

* రాగేక్ష్యే ఇతి పా.

అష్టము, లవణము, కటు అను నీ రసములుగల పక్షువులచే సిద్ధం బగును. దానిని శుక్రాద్వాదిరోగములలో ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ రోషణాంజనము ॐ—

రోషణం తిక్తకైర్ద్రవ్యైః

రోషణమును అంజనము తిక్తరసముగల ద్రవ్యములచే సిద్ధంబగును.

—ॐ ప్రసాదనాంజనము ॐ—

స్వాదుశీతైః ప్రసాదనమ్,

ప్రసాదనమును అంజనము మధురముగ, శీతలముగనుండు ద్రవ్యములచే సిద్ధంబగును. మఱియును మధురముగ, శీతలముగ నుండుద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడిన చూర్ణరూపమైన అంజనము అధిక తాపముగలనేత్రములలో బ్రయోగింపబడునపుడు దానికి ప్రత్యంజన ముచునంజ్ఞ కలుగును.

“తీక్ష్ణాంజనాభినంతస్తే నయనే తత్ప్రసాదనమ్,

ప్రయుజ్యమానం లభతే ప్రత్యంజనసమాహ్వయమ్.”

తీక్ష్ణముయిన అంజనప్రయోగముచే తాపమును జెందియుండు నేత్రతాపకాంత్యార్థమై ప్రయోగింపబడు ప్రసాదనాంజనము ప్రత్యంజనమనుపేరం బఱుగునని అధిక కపారము కొన్నిగ్రంథములయందు గన్పట్టుచున్నది.

—ॐ అంజనశలాకాలక్షణము ॐ—

దశాంగులా తనుర్నధ్యే శలాకా ముకులాననా. ౧౧

ప్రశస్నా లేఖినే తామ్రా రోషణే కాలలోహజా,

అంగులీ చ సువర్ణోతా రూప్యజా చ ప్రసాదనే. ౧౨

అంజనప్రయోగమునందు పది యంగుళముల సిడుపు గలదిగను, అలచందలంత దళము గలదిగను, నడుమ నొకింత నున్నగను, మొగ్గమంటి ముఖముగలదిగ నుండుశలాకు ప్రశస్తము. లేఖనాంజనప్రయోగమునందు తామ్రముచే చేయబడినశలాకు ప్రశస్తము. రోషణాంజనములో ఇనుముచే జేయబడినశలాకు, అంగుళులు (అనగా ప్రేళ్ళు) ఇవి ప్రశస్తంబులు. ప్రసాదన మను అంజనములలో సువర్ణముచే జేయబడిన శలాకు, రజకముచే జేయబడినశలాకు ఇవి ప్రశస్తంబులు.

—ॐ త్రివిధాంజనకల్పన ॐ—

పిండి రసక్రియా చూర్ణ స్త్రిచైవాంజనకల్పనా,

గురౌ మధ్యే లఘౌ దోషే తాః క్రమేణ ప్రయోజయేత్.

పిండము, రసక్రియ (అనగా ప్రపంచమున అనుభవం) మార్జనము అని అంజనకల్పన మూడు విధంబులు. అట్టిమూడువిధములైన అంజనములు యథాక్రమముగా (అనగా దోష మధికముగ నుండునపుడు పిండమును, మధ్యమముగ నుండునపుడు రసక్రియను, స్వల్పముగ నుండునపుడు మార్జనమును) ప్రయోగించవలయును. పిండమగగా —

“పిండి కబలికా ప్రాక్తా బద్ధ్యతే చట్టవస్త్రకై?”

అనెడి వచనముచొప్పున బౌషధములను చూచి ఉంటగ జెసి నేత్రములవై నునిచి వస్త్రపట్టముచే కట్టతగిన అంజన మని యర్థము.

—౧౧ పిండాంజనాది ప్రమాణము ౧౧—

హరేణుమాత్రం పిండస్య వేల్లమాలా రసక్రియా,
తీక్ష్ణస్య ద్విగుణం తస్య మృదునః

తీక్ష్ణద్రవ్యములచే జేయబడిన పిండ మనుసంజ్ఞగల అంజనమునకు ఒక హరేణువు (అనగా బోడనెనగలంక) ప్రమాణ మని, మృదుద్రవ్యములచే జేయబడిన పిండమను సంజ్ఞగల అంజనమునకు రెండు హరేణువులు ప్రమాణ మని, రసక్రియ యను సంజ్ఞగల అంజనమునకు ఒక వాయువిడంగ ప్రమాణ మనియు వైద్యులు వచించెదరు.

—౧౨ చూర్ణాంజన ప్రమాణము ౧౨—

చూర్ణితస్య చ, ౧౨

ద్వే శలాకే తు తీక్ష్ణస్య తిప్రస్పృశితరస్య చ.

తీక్ష్ణద్రవ్యములచే జేయబడిన చూర్ణమను సంజ్ఞగల అంజనములో రెండు శలాకులు ప్రమాణ మనియు, మృదుద్రవ్యములచే జేయబడిన చూర్ణమను సంజ్ఞగల అంజనములో మూడు శలాకులు ప్రమాణ మనియు, వైద్యులు వచించెదరు.

“లేఖన మంజనం తామ్రరజతకాంస్యాద్యన్యతమేషు ధార్యమ్. రోషణం సువర్ణపటశంఖాన్యతమేషు. ప్రసాదనం స్ఫుటికష్టశ్చందనాన్యతమేషు ధార్యమ్. వివంహ్యంజన మవ్యాపన్నగుణా భవతి. వర్తేర్హర్షణార్థం శిలా నిమ్మమధ్యాదుచుద్ధాఃణీ పుచాంగుళాయ తా త్ర్యంగుళవిస్తారా.”

లేఖనమును అంజనమును తామ్రము, రజతము, కంచు అనువాసిలో దేనిచేసేని జేయబడినవాత్రలో నుంచవలయును. రోషణమును అంజనమును సువర్ణపాత్ర, గవ్వ

శంఖము వీనిలో దేనియందేని ఉంచవలయును. ప్రసాదనమును అంజనమును స్ఫటికము, జువ్విచెక్క, చుదనపుచెక్క, వీరిలో దేనిచేనేని జేయబడిన పాత్రయందుంచవలయును. ఇటుల నంజనము నువచిన దానిగుణము చెడకుండును. మఱియు నాఅంజనవర్తిని నూరునట్టి రాయి నడుమ పల్లముగను, తాయి తెగనిదిగను, ఏడు అంగుళములు నిడుపు, మూడు అంగుళములు వెడల్పు గలదిగ నుండవలయునని తంత్రాంతరమునందు చెప్పబడి యున్నది.

“పిండస్య తీక్ష్ణద్రవ్యస్య మృదుద్రవ్యకృతస్య చ,
హరేణుమాత్రం ద్విగుణం ప్రమాణం కథయంత్యపి.
రసక్రియాయామప్యాహు ర్విశంగఫలమాత్రకమ్,
శలాక్యా ద్విగుణం తీక్ష్ణే చూర్ణే చ త్రిగుణం మృదౌ.”

అనగా తీక్ష్ణద్రవ్యములచే జేయబడిన పిండమును అంజనమునకు ఒక హరేణువు ప్రమాణమనియు, మృదుద్రవ్యములచే జేయబడిన పిండమును అంజనమునకు రెండు హరేణువులు ప్రమాణమనియు, రసక్రియ యను అంజనమునకు ఒక విడంగము ప్రమాణమనియు, తీక్ష్ణద్రవ్యములచే జేయబడిన చూర్ణమును అంజనమునకు రెండు శలాకులు ప్రమాణమనియు, మృదుద్రవ్యములచే జేయబడిన చూర్ణమును అంజనమునకు మూడు శలాకులు ప్రమాణమనియు నధికపారము కొన్ని గ్రంథములయందు గన్నట్లుచున్నది.

—అంజనప్రయోగకాలము—

నిశి స్వప్నే న మథ్యాహ్నా*క్షానే చోష్ఠగభస్తిభిః. ౧౧
అక్షిరోగాయ దోషాస్సుర్వర్ధితోత్పిడితద్రుతాః,
ప్రాతస్నాయం చ తచ్ఛాంత్యై వ్యభేదైర్కేఽతోంజయేత్సదా.

రాత్రి, నిద్ర, మథ్యాహ్నము అను సీకాలములయందును, ఉష్ణకరమైన సూర్యకిరణములు, మద్యపానము మొదలగువానిచే నేత్రములు కలక బారి యుండునపుడును, అంజనమును ప్రయోగింపజనదు. అట్టివమయములయందు అంజనప్రయోగము చేసినచో దోషములు వృద్ధిని, ప్రకోపమును జేచి ద్రవించి నేత్రములయందు రోగములకు గలుగజేయును. కావున నట్టిరోగకాంత్యార్థమై సూర్యుడు మేఘములచే మూయబడకుండునపుడు సాయంప్రాతః కాలములయందు అంజనమును ప్రయోగింపవలయును.

—మతాంతరమునందు అంజనప్రయోగకాలము—

వదంత్యనేతు న దివా ప్రయోజ్యం తీక్ష్ణమంజనమ్,
విరేకదుర్బలం చతురాదిత్యం ప్రాప్య సీదతి. ౧౨

* పానానోష్ఠగభస్తిభిః ఇతిపా.

మధ్యాహ్నమునందు తీర్థముయొన అంజనమును ప్రయోగించునడు. ఏంజ
గా — నేత్రములు తీర్థాంజనముచే మిక్కుటముగ నీరును ప్రమిదజేసి దుష్పలముగపై
సూర్యకిరణ సంబంధమువలన చెరువును జెందును. కావున తీర్థమైన యంజనమును వగటి
భూట సువయోగింపఁ జనదని కొంద రాచార్యులు వదించెదరు.

స్వప్నేన రాత్రౌ కాలస్య సామ్యత్వేన చ తర్పితా,
శీతసాత్త్వ్యా దృగాగ్నేయీ శ్చిరతాం లభతే పునః.

౧౮

రాత్రులయందు నిద్రచేతను, రాత్రికాలము సామ్యముగ నుడుటచేతను
తృప్తిని జెందియుండునట్టియు, అధికముగా లేజన్మంబున గలిగి యుండునట్టియు, శీతల
మైనవస్తువునందు సాత్త్వియును జెందియుండునట్టియు నగుదృష్టి తీర్థాంజనప్రయోగముచే
జ్ఞోభను జెందినప్పటికి మరల స్తైర్యమును జెందును. కాబట్టి రాత్రులయందు తీర్థాంజన
మును ప్రయోగించుట యుక్తము.

అత్యుద్రిక్తే బలానేతు లేఖనీయేఽధవా గదే,

కామమహ్నాపి నాత్యుష్ణే తీక్ష్ణమక్ష్ణే ప్రయోజయేత్.

౧౯

కఠము మిగుల నధికముగ నుండునపుడును లేక లేఖనక్రియకు అర్హమైన శుక్రా
ర్థమెదలగు రోగములయందును, మధ్యాహ్నమునందు అత్యుష్ణము లేకుండునపుడు
తీర్థాంజనమును ప్రయోగించుదగును. అత్యుష్ణముగనుండు మధ్యాహ్నమునందు తీర్థాం
జనప్రయోగము చేసినయెడల కాలము, అంజనము అనునీ రెండు తీక్ష్ణములుగ నుండుట
వలన దృష్టికి చెరువును గలుగజేయును.

అశ్చ నో జన్మ లోహస్య తత ఏవ చ తీక్ష్ణతా,

ఉపభూతోఽపి తేనైవ తథా నేత్రస్య లేజనః.

౨౦

లోహమునకు పాషాణములోనుండి ఉత్పత్తియు, ఆ పాషాణముచేతనే తీక్ష్ణ
త్వమును, మరియు నా పాషాణములోనుండి చెరువు నెటుల గలుగునో అత్రైజంగుననే
నేత్రములకును అన్నిరూపమైన లేజన్మలోనుండి ఉత్పత్తియు, సూర్యరూపమైన లేజ
న్మలోనుండి దర్శనసామర్థ్యరూపమయిన తీక్ష్ణత్వమును, అత్యుష్ణముగ నుండు ఆ సూర్య
రూపమైన లేజన్మలోనుండి చెరువును గలుగును. కాబట్టి మధ్యాహ్నమునందు అంజన
ప్రయోగము చేయకూడదని కొంద రాచార్యులు వదించెదరు.

❧ రాత్ర్యంజనప్రయోగమతదూషణము ❧

న రాత్రానపి శీతేతి నేత్రే తీర్థాంజనం హితమ్,

దోషమస్రావయత్ స్తంభకండుజాడ్యాదికారితత్.

౨౧

రాత్రులయందు నేత్రము కఫాధిక్యమువలన నతిశీతలముగ నుండునపుడు తీక్షణ జనప్రయోగము హితకరమునది కాదు. ఏలయనగా—రాత్రికాలము సామ్యముగ నుండుటవలన నపుడు ప్రయోగింపబడిన తీక్షణజనము దోషములకు స్రవింజేయ నమర్థముగాక దురద, ఒడత్వము, స్తంభము మొదలగుచుద్రవములను గలుగజేయును. కాబట్టి “స్వప్నే న రాత్రే కాలస్యేత్యాది” శ్లోకముచే పూర్వము చెప్పియుండు రాత్రికి జనప్రయోగమునకు యుక్తియుక్తము కాదు.

—అంజనప్రయోగనిషిద్ధులు ౭—

నాంజయేద్బీత వమిత విరి క్రాశిత వేగితే,

గుర్ధ జ్వలత తాంతాక్షి శిరోరక్ శోక జాగరే.

౨౨

అదృష్టేఽర్కే శిరఃస్నాతే శీతయోర్ధూమమద్యయోః,

అశీర్ణేఽగ్న్యగ్నసంతప్తే దివా సుప్తే పిపాసితే,

౨౩

భయపడినవాడు, వమనకర్త చేయించుకొనినవాడు, విరేకమునకు దీసికొనినవాడు, అపుడే ఘటించినవాడు, మలమూత్రాది వేగములు కలవాడు, కొవము, జ్వరము, అతిసూక్ష్మముగ, అతిప్రకాశముగనుండు వస్త్రదర్శనముచే శ్రమను జెందిన నేత్రములు, శిరోరోగము, దుఃఖము, వీనిలో నేదైన నొక యుపద్రవముగలవాడు, జాగరణము, శిరఃస్నానము, మద్యపానము, ధూమపానము, వీనిలో దేనినైన నొకదానిని జేసినవాడు, అశీర్ణరోగి, అగ్ని, సూర్యుడు, వీరిలచే తపింపబడినవాడు, దివాస్నానము చేసినవాడు, దక్షిణలవాడు, ఇట్టివారియొక్క నేత్రములయందు వైద్యుడు అంజనప్రయోగము చేయంజనదు. మఱియు నటులనే షేఘాదలచే సూర్యుడు మూయబడి కంటికి తెలియ రాకుండునపుడును అంజనప్రయోగము చేయంజనదు.

—అ నిషిద్ధాంజనములు ౭—

అతితీక్షణ్యుడుస్తోకబహ్వచ్ఛనునకర్కశమ్,

అత్యర్ధశీతలం తప్తమంజనం నావచారయేత్.

౨౪

అతితీక్షణముగ, అతిమృదువుగ, అత్యల్పముగ, అత్యధికముగ, మిక్కిలి లేటగ, మిక్కిలిగట్టిగ అతికఠినముగ, అతిశీతలముగ, అతితప్తముగనుండు అంజనమును ప్రయోగింపంజనదు.

‘సుఖోపశమస్తస్మాతురన్య సూపవిప్రో వైద్యో వామాంగుష్ఠేనోత్తరం చక్షోఃపశ్య కృష్ణభాగస్యాధః కనీనికాదపాంగం యావదంజనం నయేత్.’

వైశ్యుడు సుఖముగ గూర్చుండినవాడై బ్రహ్మోత్తరమునందు సుఖముగ గూర్చుండి యుండురోగియొక్క కంటిపైతెప్పును వామాంగుష్ఠముచే పాడవుగ నెత్తివట్టుకొని కంటి లొని నల్లగ్రుడ్డుకు క్రిందిప్రదేశమునందు నల్లగ్రుడ్డుమెండులొని కంటిని సమరక్షను అంజనము చేయవలయునని అంజన విధి తంత్రాంతరమునందు జెప్పుబడి యున్నది.

అంజన ప్రయోగానుతర కర్తవ్యము ౨౧

అథానుస్థిలయన్ దృష్టిమంతః సంచారయేచ్ఛన్తే,

అంజితే వర్తనీ కించి చ్చాలయేచ్ఛైవమంజనమ్.

* తీక్ష్ణం వ్యాప్నోతి సహసా న చోన్నేషనిమేషణం,

నిష్పీడనం చ వర్తభ్యాం తౌళనం వా సమాచరేత్. ౨౬

పిదప అంజనస్వరూప విధులను తెలిసికొని నేత్రములకు విభ్యుక్తప్రకారము అంజనమును ప్రయోగించి యుండువపుడు నేత్రములకుతెరవక దృష్టిని లొననే మెల్లగ సంచరింప జేయవలయును. మఱియు తెప్పలను కొంచెముగా చలిచుజేయవలయును. ఇటుల జేసినయెడల అంజనము నేత్రములయందు దండట శీఘ్రముగ వ్యాపించును. ఈవిధికి వృత్తిరీతముగా ఉన్నేషనిమేషములనుచేయంజనదు. అటులనే తెప్పలచే నేత్రముల నణచ కూడదు. నేత్రముల నుదకముచే గడుగంజనదు.

నేత్రాంజనప్రత్యేకనము

అవేతౌషధసంరంభం నిర్వృతం నయం యదా,

వ్యాధిదోషర్తుయోగ్యాభిరద్భిః ప్రత్యేకయేత్తదా. ౨౭

ఔషధవేగ మంతయు నివర్తించి నేత్రములు సుఖముగనుండునపుడు ఆభివ్యం దాదిరోగములు, వాతాదిదోషములు, ఎసంతాదిబుతువులు, వీనికి యోగ్యమైన ఉదక ములచే నేత్రములను ప్రత్యేకనము చేయవలయును.

దక్షిణాంగుష్ఠకేనాక్షి తతో వామం సవాససా,

ఊర్ధ్వవర్తనీ సంగృహ్య శోధ్యం వామేన చేతరేత్. ౨౮

ప్రత్యేకనము చేసినపిదప వై తెప్పను యెత్తివట్టుకొని పస్త్రముతో గుడియుండు దక్షిణాంగుష్ఠముచే వామనేత్రమును, పస్త్రముతో గుడియుండు వామాంగుష్ఠముచే దక్షిణనేత్రమును, శుద్ధిజేయవలయును. (అనగా తుడుచువలయునని యర్థము.)

వర్జప్రాప్తాంజనాద్దోషో రోగానుక్రూర్యాదతోఽన్యథా,

అటుల శుద్ధిజేయక యుపేక్షించినయెడల తెప్పలోనుండు అంజనముచే జనించినదోషము రోగములను గలుగజేయును. కాబట్టి నేత్రములను శుద్ధి చేయవలయును.

❧ తీక్ష్ణాంజనాది ప్రయోగము ❧

కంఠూజాద్యేఽంజనం తీక్ష్ణం ధూమం వా యోజయేత్పునః.

దురద, జడత్వము ఇవి కలిగి యుండునపుడు తీక్ష్ణమయిన అంజనముచుగాని లేక తీక్ష్ణమైన ధూమముచు గాని ప్రయోగింపవలయును.

తీక్ష్ణాంజనాభితప్తే తు * పూర్ణం ప్రత్యంజనం హితమ్. ౨౯౫

తీక్ష్ణాంజనముచే తాళముచు జెందియుండు నేత్రమునందు ప్రత్యంజనము హితకరముగ నుండును.

త్రయోవింశతితమాధ్యాయము, ముగిసెను.

చతుర్వింశతితమాధ్యాయము

అవ. ఆశోఘోతన, అంజనములచే నేత్రములకు తఱుచుగా చొర్చల్యము కలుగును. కాబట్టి తర్పణ వారణార్థము తర్పణాద్యుపయోగ మావశ్యకము. కావున ఆశోఘోతనాంజన విధ్యధ్యాయానంతరము తర్పణపుటపాక విధ్యధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

❧ తర్పణపుటపాక విధ్యధ్యాయ ప్రారంభము ❧

సూ. అథాత తర్పణపుటపాకవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః

ఆశోఘోతనాంజన విధ్యధ్యాయానంతరము తర్పణము, పుటపాకయు, వీని విధిని తెలియపరచుచున్న తర్పణపుటపాక విధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

❧ తర్పణప్రయోగము ❧

నయనే తామ్యతి స్తజ్ఞే శుష్కే రోక్షేఽభిఘాతితే,

వాతవిత్తాతురే జిహ్వే శీర్ణవత్త్వావిలేక్షణే

కృచ్ఛోన్మిన్తి లసిరాహర్ష శిరోత్పాతతమోఽర్జునైః,

స్యందమంథాన్యతోవాతవాతపర్యాయశుక్రకైః,

ఆతురే శాంతరాగ్రాశ్రుశూలసంరంభదూషికే,

నివాతే తర్పణం యోజ్యం శుద్ధయోర్ధ్వార్థకాయయోః

కాలే సాధారణే ప్రాతః సాయం చోత్తానశాయిరః,

నేత్రములు వాడి యుండుట, స్తబ్ధముగనుండుట, ద్రవములేక శుష్కముగనుండుట, రూక్షగ నుండుట, అభిఘాతమును జెందియుండుట, వాతపిత్తములచే పీడితములుగ నుండుట, కుటిలములుగ నుండుట, తెప్పవెండ్రుక లూడుట, స్పష్టముగ మాపు లేకుండుట, నేత్రరోగప్రకరణమునందు జెప్పబడు కృచ్ఛోన్మిన్తిలనము, సిరాహర్షము, శిరోత్పాతము, తమస్సు, అర్జునము, స్యందము, మంథము, అన్యతోవాతము, వాతపర్యాయము శుక్రకము అను నీరోగములచే నేత్రములు పీడితములుగ నుండుట, నస్యమునకు అనర్హముగ నుండుట, నేత్రములయందు దెలుపువర్ణము, కంటిసిరు, శూల, పుసి ఇవి శాంతమయి యుండుట, ఇట్టికాలములయందు శిరస్సును, దేహమును, పమనవిరేచన నస్యములచే శుద్ధి చేయించి వసంతము మొగలగు సాధారణ కాలములయందు సాయంకాలమునందు

గాని లేక ప్రాతఃకాలమునందుగాని గాలి, ఎడ, దుష్టు, పొగ మొదలగునవి లేకుండు ప్రదేశములలో శయనమునందు వెల్లకిల పరుండియుండువానికి తర్బణక్రియలు చేయవలయును.

తర్బణవిధానము

యవమాషణుయీ పాలీం నేత్రకోశాద్యహిస్సమామ్. ౪

ద్వ్యంగులోచ్చాం దృఢాం కృత్వా యథాస్వం సిద్ధమావవేత్,
సర్పిర్నిమిలితే నేత్రే తప్తాంబుప్రవిలాపితమ్. ౫

నేత్రకోశమునకు వెలుపట యిరుపార్శ్వములయందు 2 అంగుళముల పొడవు గలదిగ, మిట్టపల్లము లేనిదిగ, దృఢముగనుండు పాళిరి (అనగా పాచిని) యవల పిండి మిశ్రపండి వీరిచేజేసి దోషదూష్యముల కనుగుణముగా సిద్ధము జేయబడిన ఘృతమును బాగుగా కాచబడిన ఉష్ణోదకముచే కరిగించి మూయబడియుండు నేత్రముపై విడువవలయును.

నక్తాంధ్యవాతతిమిరకృచ్ఛబోధాదికే వసామ్,

ఆచక్షౌగ్రాత్

రేచికటి, వాతరోగము, తిమిరము, కృచ్ఛస్థిలనము, మొదలగు రోగముల యందు దోషదూష్యాదుల కనుగుణముగా సిద్ధము చేయబడిన వనసు (అనగా మాంసము లోని క్రొవ్వును ఉష్ణోదకముచే కరిగించి కంటితెచ్చ వెండ్రుకలు మురుగువరకు విడువవలయును.

తర్బణక్రియాధారణకాలము

అధోస్తేషం శనకైస్తస్య కుర్వతః ౬

మాత్రాం విగణయేత్తత్ర వర్త సంధినితాసితే,
దృష్టౌ చ క్రమశో వ్యాధౌ శతం త్రిణి చ పంచ చ. ౭

శతాని సప్త చాష్టౌ చ దశ మంధే దశానితే,
పితౌ పట్ స్వస్థవృత్తే చ బలానే పంచ ధారయే. ౮

పై జెప్పిన ఘృతాది ప్రక్షేపానంతరము రోగి మెల్లమెల్లగ నేత్రోస్థిలనము చేయుచుండునపుడు వర్త, సంధి, సిత, అసిత, దృష్టి అనునీ నేత్రభాగములయందు జనించు నేత్రరోగములయందు యథాక్రమముగా 100, 300, 500, 700, 800 (అనగా వర్తగతరోగమునందు 100, సంధిగతరోగమునందు 300, సితగతరోగమునందు 500, అసితగతరోగమునందు 700, దృష్టిగతరోగమునందు 800) మాత్రల నెంచవలయును. మంధరోగమునందు 1000, వాతరోగమునందు 1000, పిత్రరోగమునందును

నీహోగముగ నుండునపుడును 600, కథమునందు 500 మాత్రల నెంచవలయును. అయిత
మాత్రల నెంచునంతకాలము రోగి స్ఫురమును చేత్రమునందు భరించుకొని యుండు
వలయును.

తర్పణానంతరకర్తవ్యము

కృత్వాపాంగే తతో ద్వారం స్నేహం పాత్రే తు గాలయేత్,
విభేద్ధ ధూమం నేత్రేత వ్యోమ రూపం చ భాస్వమ్

వై జెప్పిన మాత్రాకాలమువరకు ఆస్ఫురమును భరించినపిదప కంటికొనయందు
వైజెప్పిన పాళిలో ద్వారముచేసి దానివలన వచ్చునట్టి స్నేహము నొకపాత్రగా పిసి
కొనవలయును. పిదప నత్తువుల పిండిచే అక్షిరోశమును తుడిచి కఫాశమసార్థమై ధూమ
పానము చేయించి పిదప నేత్రమును కడిగి మాత్రగా భోజనము చేయించవలయును.
మఱియు నారోగిమధ్యాహ్నవసరం దాకాశమును, ప్రకాశమైన రూపమును చూడం
జనదు.

వాతానిదోషములయందు తర్పణక్రమము

ఇత్థం ప్రతిదినం వాయూ పిత్రే త్వేకాంతరం కఫే,
స్వదే చ ద్వ్యంతరం దద్యాబాత్మప్రేరితి యోజయేత్.

వైజెప్పిన క్రమప్రకారము వాతమున ప్రతిదినము తర్పణక్రియను చేయు
చూడవలయును. పిత్రమున నడుమ నొక్కొకదినము విడిచి తర్పణక్రియను చేయు
చూడవలయును. కఫమునందును స్వస్థముగ నుండునపుడును నడుమ రెండేసి దినములను
విడిచి తర్పణక్రియను చేయుచూడవలయును. ఈప్రకారము నేత్రములకు తృప్తి
గలుగువరకు తర్పణక్రియను చేయుచూడవలయును.

తృప్తాదిలక్షణము

ప్రకాశక్షమతా స్వాస్థ్యం విశదం లఘు లోచనమ్,
తృప్తే విపర్యయోఽతృప్తే లతితృప్తే శ్లేష్మజా రుజుః.

నేత్రములకు పూర్తిగా తృప్తి కలిగియుండునపుడు ప్రకాశమైనవస్తువును, కాం
తిని, సహించతగినశక్తి నేత్రములకు కలుగును మఱియు నేత్రములు నిర్మలముగ, తేలి
కగ, స్వస్థముగ నగును. నేత్రములు తర్పణక్రియచే పూర్తిగా తృప్తి జెందకుండునపుడు
ప్రకాశము మొదలగువానిని జూడ సహించకుండుట, స్వస్థత లేకుండుట, వైర్లల్య రహి
తముగనుండుట, కనురెప్పలు బరువుగ నుండుట మొదలగు లక్షణములు గలుగును. నేత్ర
ములకు తర్పణక్రియచే నతితృప్తి కలిగియుండునపుడు దురద మొదలగు కఫసంబంధ
మైన రోగములు గలుగును.

పుటపాకవిధి ౧౨

స్నేహపీతా తనురివ క్లాంతా దృష్టిర్ని సీదతి,
తర్పణానంతరం తస్మా దృగ్బలాధావకారిణమ్.

౧౨

పుటపాకం ప్రయుంజీత పూర్వోక్తేష్వేవ యత్నసు,

స్నేహపాకము చేసి యుండు నేత్రము స్నేహపానము చేసియుండుదేహమువలెనే బడలికను జెగిది దౌర్బల్యమును జెందును. కాబట్టి తర్పణానంతరము నేత్రములకు బలము నిచ్చునట్టి పుటపాకమును తర్పణసాధ్యురంగములయందు చేయవలయును.

దోహనుగుణపుటపాకము ౧౩

స వాతే స్నేహనశ్లేష్మస్సహితే లేఖనో హితః.

౧౩

దృద్ధార్థలేఖనిలే పిత్తే రక్తే శ్వేతే ప్రసాదనః,

వాతమున స్నేహనమును పుటపాకము హితకరము, కఫయుక్తవాతమున లేఖనమునుపుటపాకము హితకరము. నేత్రదౌర్బల్యము, వాతము, పిత్తము, రక్తము, స్వార్థ్యము, వీనియందు ప్రసాదనమును పుటపాకము హితకరము.

స్నేహనపుటపాకకల్పన

భూశయప్రసహనూపమేదోమజ్జావసామిషైః

౧౪

స్నేహనం పయసా పిష్టై ర్జీవనీయైశ్చ కల్పయేత్,

బిలేశయము (అనగా కప్పు, ఉడుము, మొదలగుజంతువులు), ప్రసహము (అనగా ఆవు, గాడిద మొదలగుజంతువులు), అనూపము (అనగా మహామృగము, చారిచరము, వారిశయము మొదలగుజంతువులు) అనువానియొక్కమేదస్సు, మజ్జ, పస, మాంసము వీనిచేతను, పాలనుగూర్చి నూరబడిన జీవంతి, కాశోశి మొదలగు జీవనీయ ద్రవ్యముచేతను, స్నేహన మనుపుటపాకమును సిద్ధము చేయవలయును.

లేఖనపుటపాకకల్పన ౧౫

మృగపక్షీయకృత్వాంసముక్తాయస్తామస్తైంధవైః.

౧౫

స్తోతోజశంఖఫేనాలైర్లేఖనం మస్తుకల్పితైః,

హరిణము మొదలగు మృగములయొక్కయు, విక్కిరము ప్రతుదము మొదలగు పక్షులయొక్కయు, మాంసములు, ముత్తియములు, ఇరుము, తామ్రము, నైంధవలణము, స్తోతోంజనము, శంఖము, సముద్రపునులుగు, ఆలము వీనిని మస్తువుతో జేర్చి కలిపి లేఖనమును పుటపాకమును సిద్ధము చేయవలయును. దీనియందు జాంగలమృగ, పక్షిమాంసములను చేర్చుకొనవలయును.

● ప్రసాదనపుటపాకకల్పము ●

మృగపక్షియకృత్తజ్జావసాంత్రహృదయామిదైః. ౧౦

మధురైస్సఘృతైస్తన్యక్షీరపిదైః ప్రసాదనమ్,

మృగము, పక్షి మొదలగు వానియొక్క యకృత్తు, వజ్ర, పర, ఆత్రము (అనగా ప్రేగులు), హృదయమాంసము వీనిని మధురవర్ణములతో జెప్పబడిన ఘృతము, పేరును, స్త్రీస్తన్యక్షీరముచేత నూరి ప్రసాదన మను పుటపాకమును సిద్ధము చేయవలయును.

● పుటపాకప్రయోగక్రమము ●

బిల్వమాత్రం పృథక్ సింధం మాంసభేషజకల్కయోః. ౧౧

ఉరుబూకవటాంభోజపత్రైస్నేహదిఘక్రమాత్,

వేష్టయిత్వా మృదా లిప్తం ధవధన్వనగోషయైః. ౧౨

పచేత్పృథీవైర్నగ్నాభం పక్వం నిష్పీడ్య తద్రసమ్,

నేత్రే తర్పణవద్యుంజ్యాత్

వైజెష్ఠిన స్నేహదిపుటపాకములలో జెప్పియుండు మాంసమును, ఔషధకల్కమును వెవ్వేరుగా మారేకుకాయంత ఉంటగ జేసి వానిని యథాక్రమముగా ఆముద పాకులు, మట్టియాకులు, తామరాకులు, వీనిచే జుట్టి వానివై కృష్ణమృత్తికు, రెండంగుళముల ప్రమాణము లేవనము చేసి యథాక్రమముగా చంద్ర కట్టెలు, తడకట్టెలు, ఏరు పిడకలు అనువానిచే పాకము చేయవలయును. (అనగా మాంసము, ఔషధకల్కము వీని సింధమును స్నేహనపుటపాకమున ఆముదపాకులచే జుట్టి చంద్రకట్టెలచే మంటవేసి పాకము చేయవలయును. లేఖనపుటపాకమున మట్టియాకులచే జుట్టి తడకట్టెలచే మంటవేసి పాకము చేయవలయును. ప్రసాదన మను పుటపాకమున తామరాకులచే జుట్టి ఏరుపిడకలచే మంటవేసి పాకము చేయవలయును అని తాత్పర్యము) వైజెష్ఠిన పిడకములు ఎఱ్ఱగ కాలి నిప్పువలె నుండునపుడు అవి ఒక్కంబులైన పరి తెలిసికొని వానిని గ్రహించి వానివైజేసియుండు లేవనమును, పత్రములను తీసివేసి శుద్ధమయిన వస్త్రములో నుంచుకొని దానిరసమును పిండి తీసికొని యారసమును తర్పణక్రియవలెనే నేత్రములయందు ప్రయోగింపవలయును.

శత ద్వే త్రిణి ధారయేత్. ౧౩

* లేఖనస్నేహనాంత్యేషు

లేఖనము, స్నేహనము, ప్రసాదనము, అను నీ పుటపాకములను యథాక్రమముగా (అనగా లేఖనపుటపాకమును 100 మాత్రాకాలమువరకును, స్నేహనపుటపాకమును 200 మాత్రాకాలమువరకును, ప్రసాదనపుటపాకమును 300 మాత్రాకాలము వరకును) ధరించవలయును.

* రూక్షస్నేహనమధ్యేషు ఇతిపా.

అ-సూ-32

పూర్వాశోష్ణా హిమోఽపరః,

స్నేహన, లేఖన పుటపాకముల రెండిటిని సుభోష్ణముగా ప్రయోగింపవలయును. ప్రసాదన మను పుటపాకమును శీతలముగా ప్రయోగింపవలయును.

—౧౭ పుటపాకానంతరధూమపానము ౧౭—

ధూమపానోఽంతే తయోరేవ

స్నేహన, లేఖన, పుటపాకముల రెండియొక్క అంతమునందుమాత్రము కఫశమనార్థము ధూమపానము చేయవలయును.

—౧౮ పుటపాకసమ్యగ్యోగాదులు ౧౮—

యోగాస్తత్ర చ తృప్తివత్. ౨౦

వైజ్ఞేషిక పుటపాకములయొక్క సమ్యగ్యోగ, ఆయోగ, అతియోగములను తర్పణక్రియయొక్క సమ్యగ్యోగ, ఆయోగ, అతియోగమువలెనే తెలిసికొనవలయును.

—౧౯ తర్పణ పుటపాకానర్హులు ౧౯—

తర్పణా పుటపాకం చ నస్యాపిర్హే న యోజయేత్,

తర్పణము, పుటపాకము ఈరెండిని నస్యకర్తకు అనర్హుడుగ నుండువాని విషయమునందు ప్రయోగింపరాదు.

—౨౦ తర్పణాదులయందు హితాహారాదులు ౨౦—

యావంత్యహాని యుంజీత ద్విస్తతో హితభాగ్భవేత్. ౨౧

ఎన్నిదినములు తర్పణము, పుటపాకము వీరింజేసికొనునో అంతకంటె ద్విగుణకాలమువరకు హితాహారవిహారాదులను సేయించుచుండవలయును.

మూలతీమల్లికాపుష్పైర్బద్ధాక్షో నివసేన్నశి,

తర్పణపుటపాకములను చేయించుకొనినవాడు రాత్రియందు జాజిఫూలు, మల్లెపూలు వీనిని నేత్రములపై నుంచి కట్టుకొని యుండవలయును.

—౨౧ నస్యకర్తాద్యావశ్యకత్వము ౨౧—

సర్వాత్తనా నేత్రబలాయ యత్నం కుర్వీత సన్యాంజనతర్పణాద్యైః, దృష్టిశ్చ నప్తా వివిధం జగచ్ఛ తమోమయం జాయత ఏకరూపమ్.

నేత్రములకు బలము గలుగుటకై మనజాడు నస్యము, అంజనము, తర్పణము, మొదలగువానిని సర్వప్రకారములచే జేయించుకొనుటకు యత్నించవలయును. ఏలనగా—నేత్రములు నష్టమగునేని వివిధప్రపంచము తమస్వరూపము గలదియై యేకరూపముగ గనుపించును. కావున అట్టినేత్రముల కాపాడుకొనుటకై యెన్నివిధములైనను వైజ్ఞేషిక సన్యాంజనపుటపాకాదులను జేసికొనవలెను.

చతుర్వింశతితమాధ్యాయము, ముగిసెను.

పంచవింశ తితమాధ్యాయము

అవ. వస్త్రీ, నన్యము, అంజనము, ఔరకర్త, అగ్నికర్త మొదలగునవి యంత్ర సాధ్యము లగుటవలన అంజనవిధ్యధ్యాయానంతరము యంత్రవిధ్యధ్యాయము చెప్పుటచున్నది —

యంత్రవిధ్యధ్యాయప్రారంభము

సూ. అథాతో యంత్రవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

అంజనవిధ్యధ్యాయానంతరము యంత్రవిధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.
యంత్ర మనగా—శస్త్రమునకు వ్యతిరీక్తంబైన పటకారు, చిమటా, క్రావణము, శలాకు మొదలగు మొక్కగ నుండునాయుధము లని యర్థము.

యంత్రనిరూపణము

నానావిధానాం శల్యానాం నానాదేశ* ప్రబాధినామ్,
అహర్తుమభ్యుపాయోస్తద్యంత్రం యచ్ఛ దర్శనే.
అర్ఘ్యభగందరాదీనాం శస్త్రక్షౌరాగ్నియోజనే,
శేషాంగపరిరక్షాయాం తథా వస్త్యాదికర్తృణి.
ఘటికాలాబుశ్మంగం చ జాంబవోష్ఠాదికాని చ,

నానావిధమైన శరీరప్రదేశములను బాధించుచుండునట్టి శల్యము, వెదురుపాపాణము మొదలగు నానావిధశల్యములను చూచుటకును, వానిని వెలికిం దీయుటకును, అర్హస్సు, భగందరము, నాడీప్రణము మొదలగురోగములలో శస్త్రక్షౌరాగ్నికర్తృల చేయుటకును నీరోగముగ నుండు నితరాంగములను రక్షించుటకును, వస్త్యాదికర్తృలం జేయుటకును సాధనముగ నుండునది యంత్ర మనబడును. మఱియును పిడుపుచే (అనగా ప్రతిగుడ్డచే) రక్తము నాకర్షించుటకు సాధనముగ నుండుచిన్నకుండ సౌరకాయబుట్టు, పశువులు మొదలగువాని కొమ్ములు, జాంబనౌవము (అనగా నేలేడు విత్తుతో తుల్యమైనముఖములు గల ఒకవిధముగు శలాకాయంత్రము) మొదలగునవియును యంత్రము లనబడును.

“యంత్ర శతమేకాంతరమత్ర హస్తమేవ ప్రధానతమం యంత్రాణా మవగచ్ఛ.

* ప్రవేశనాం ఇతి పా.

కింకారణమ్ యస్తాద్ధస్తాదృతే యంత్రాణామప్రవృత్తిరేవ; తదధీనత్వాద్యంత్రకర్షణామ్, తత్ర మనశ్శరీరాబాధకరాణి శల్యాని. లేహమాహరణోపాయో యంత్రాణి తాని పట్యకారాణి. తద్యథా — స్వస్తికయంత్రాణి, సందంశయంత్రాణి, తాలయంత్రాణి, నాడీయంత్రాణి, శలాకాయంత్రాణి, ఉపయంత్రాణిచేతి. తత్ర చతుర్వింశతిః స్వస్తికయంత్రాణి, ద్వేసందంశయంత్రే, ద్వే ఏవ తాలయంత్రే, వింశతిర్నాద్యః, అష్టావింశతిశ్శలాకాః, పంచవింశతిరుపయంత్రాణి.”

యంత్రములు 101. మనశ్శరీరంబులకు గడుబాధలంగలు గజేయు శల్యములం దీయుటకై సాధనంబులుగ నుండు పటకారు, చిమటా, క్రావణు, శలాకు మొదలగునవి యంత్రములనబడును. సమస్తయంత్రవ్యాపారంబులు హస్తాధీనంబులై యుండుటంజేసి హస్తము లన్నిటిలోను ప్రధానంబై యుండును. ఆఙ్ఞీయంత్రమును స్వస్తికయంత్రంబు లనియు, సందంశయంత్రంబు లనియు, తాల యంత్రంబు లనియు, నాడీ యంత్రంబు లనియు, శలాకాయంత్రంబు లనియు, ఉపయంత్రంబు లనియు 6 విధంబులు. వానిలో స్వస్తికయంత్రములు 24 విధంబులుగ, సందంశయంత్రములు 2 విధంబులుగ, తాలయంత్రములు 2 విధంబులుగ, నాడీయంత్రములు 20 విధంబులుగ, శలాకాయంత్రములు 20 విధంబులుగ, ఉపయంత్రములు 25 విధంబులుగ నుండును, అని సుశ్రుతమునందు జెప్పబడి యున్నది.

ఈయంత్రములను ఇండియాదేశములోని పూర్వీకపువ్రణవైద్యులు 2 కార్యములయందుపయోగించుచుండిరి. అవి యెద్దియనగా — మొదటిది ఆకస్తికమువలన మనుజుని శరీరములో ప్రవేశించిన పదునుగల రాతితునుకలు, కొనయందు సన్నముగ నుండు వెదురుపేకులు మొదలగువాని నాకర్షించుటకును, వ్యాధులచే గలుగు కణుతుల నాకర్షించుటకును, యుద్ధములో శరీరమునందు ప్రవేశించిన బాణముయొక్క కొన మొదలగువానిని దీయుటకును, కంఠము, కర్ణములు, నాసికము, యోని, భ్రుజములు మొదలగువానిని జెంచి యుండుశల్యముల దీయుటకును, గర్భములో మృతి జెందిన శిశువు, అర్బుదము, తాళ్ల, పున్నిసోయిన దంతములు, మూత్రకోశములో జేరియుండు తాళ్ల మొదలగువానిని దీయుటకును, రెండవది — రోగమును పరీక్షించుటకును, అర్బువు, భగంధరము మొదలగురోగములయందు శస్త్రశ్రావణి కర్మాదుల జేయుటకును అని తెలియవలయును.

— యంత్రసిర్వాణక్రమము —

అనేకరూపకార్యాణి యంత్రాణి వివిధాన్యతః.

వికల్ప్య కల్పయేద్భిద్భాన్తి

స్వస్తికాదియంత్రములు కంకముఖము (అనగా రాఫలగుంపటిముఖము) మొదలగు ననేకవిధములగు నాకారములు, అస్థ్యాదులను జేసియుండు శల్యములకు యులువరచుట మొదలగు ననేకవిధములగు కృత్స్నములు గలవిగ నుండును. కావున నా స్వస్తికాదియంత్రములను బుద్ధిచే బాగుగ నాలోచించి ఆయాకార్యముల కనుగుణముగా నిర్మించుకొనవలయును.

“తాని ప్రాయశో రహాని భవంతి. తత్ప్రతిరూపకాణి వా తదహాభే. తత్ర నానాప్రకారాణాం వ్యాలానాం మృగపక్షీణాం ముఖైర్ముఖాని యంత్రాణాం ప్రాయశః సప్తకాని తస్మాత్తత్సారూప్యా దాగమాదుపదేశాదన్యయంత్రదర్శనాద్యుక్తికేశ్చకారయేత్. సమాహితాని యంత్రాణి భరత్క్షత్తముఖాని చ, సువృధాని సురూపాణి సుగ్రహాణి చ కారయేత్.”

వైశేషిక యంత్రంబుల నన్నిటిని తఱచుగ లోహాదులచే జేయవలయును. ఇట్టి లోహ యంత్రంబులు సమయమునకు సంఘటించునన్న నద్వైతశల్యస్థానంబుల కుపయుక్తంబగు వారు మొదలగువానిచే జేయబడిన యంత్రముల నుపయోగించుదగును. మఱియు నీ యంత్రంబులు నానావిధ మృగపక్షి సర్పాదుల ముఖముతోతుల్యమైన ముఖము గలవిగ నుండుంగాన నందు కొన్నిటిని సారూప్యమువలనను, కొన్నిటిని కాస్తజ్ఞానమువలనను, కొన్నిటిని గురూపదేశమువలనను, మఱికొన్నిటిని ఇకరయంత్రములంజూచుట వలనను, మఱి కొన్నిటిని నిజయుక్తివైశద్యంబువలనను జేయందగును. యంత్రముల నన్నిటిని సమంబులుగను, నునుపుగల తీక్షణముఖంబులు గలవిగను, దృఢంబులుగను, చూచుటకు సొగసుగను, సొగసైన పిడులతోగూడినవిగను జేయించవలయును అని సుశ్రుతము నందు జెప్పబడి యున్నది.

యథాస్థూలం తు వక్ష్యతే,

ఇచట స్థూలముగా యంత్రములు చెప్పబడును. కావున వానివలెనే సూక్ష్మములగు నితరయంత్రములనుకూడ స్వబుద్ధిచే కల్పన జేసికొనవలయును.

—● స్వస్తికయంత్రనిరూపణము ౧—

తుల్యాని కంకసింహర్ష కాకాదిమృగపక్షీణామ్. ౪
ముఖైర్ముఖాని యంత్రాణాం కుర్యాత్తత్సంజ్ఞకాని చ,
అష్టాదశాంగులాయామాన్యాయసాని చ భూరిశః. ౫
మసూరాకారపర్యంతైః కంఠే బద్ధాని కీలకైః,
విద్యాత్స్వస్తికయంత్రాణి మూలేఽంకుశనతాని చ. ౬
తైర్ద్వైరస్థిసంలగ్నశల్యాహరణవిష్యతే,

స్వస్తికయంత్రములను కంకము, సింహము, ఋక్షము మొదలగు మృగములు, కాకము మొదలగుచక్షులు వీనిముఖములతో తుల్యమయిన ముఖములు (అనగా శల్భమును తీయనట్టి భాగములు లేక నోట్లు) గలవిగ, 18 అంగుళముల నిడుపు, కొనయందు చిఱుసెనగలయాకారముగల కీలకములచే (అనగా మేకులచే * కంఠప్రదేశమునందు బంధనము, మూలప్రదేశమునందు (అనగాయంత్రమును చేతితోపట్టుకొనునట్టి స్థలము నందు) అంగుళమువలె నొకింత వంకర గలవిగ, తఱుచుగ అయోమయములుగ నిర్మింప వలయును. అటుల నిర్మింపబడు స్వస్తికయంత్రములకు సుఖానుగుణులగు నామములే కలుగును. (అనగా కంకముఖము వలె సుడుస్వస్తికయంత్రమునకు కంకముఖము నామమును, సింహముఖమువలె సుండు స్వస్తికయంత్రమునకు సింహముఖ మను నామమును, ఇటుల రూపానుగుణముగా నామములు కలుగును అని తాత్పర్యము.) దృఢముగనుండు కంకముఖము మొదలగు స్వస్తికయంత్రములచే అస్థినాశయించి యుండు శల్భములను తీసివేయవలయును.

“తత్ర స్వస్తికయంత్రాబ్యాష్టాదశాంగులప్రమాణాని, సింహవ్యాఘ్రవృకతరక్ష్యక్ష ద్వీపి మార్జారానాం సృగాల మృగైర్వారక కాక కంక తుర్ర భాస శశఘాతులూకచిల్లిశ్వేన గృధ్రకౌంచ భృంగరాజాంజలికర్ణావభంజన నందిముఖముఖాని, మసూరాకృతిభిః కీలై రవభధాని, మూలేఽంకుశపదావృత్తవారంగాబ్యాప్తివిసవృత్తలౌఢ్యధర్మణార్థముపచిశ్యంతే.” అను పదనముచే స్వస్తికయంత్రములు 18 అంగుళములు నిడుపుగలిగి సింహము, వ్యాఘ్రము (అనగా పెద్దపులి), వృకము (అనగా తోడేలు). తరక్షు (అనగా సివంగి) ఋక్షము (అనగా ఎలుగుగొడ్డు) ద్వీపి (అనగా చిఱుతపులి), మార్జాలము (అనగా పిల్లి), సృగాలము (అనగా నక్క), మృగము (అనగా జింక), ఏర్వారుకము, కాకము (అనగా కాకి), కంకము (అనగా రాపులుగు), తుర్రము (అనగా కలహంస), భాసము (అనగా పీతిరిగడ్డ) శశఘాతి (అనగా ధైరవడేగ) ఉలూకము (అనగా గుడ్డకూబ), చిల్లి (అనగా చిందపిట్ట), శ్వేనము (అనగా డేగ), గృధ్రము (అనగా గడ్డ), కౌంచ పక్షి, భృంగరాజము (అనగా తూకటిమూగ పిట్ట), అంజలికర్ణము (అనగా చుంచు), అవభంజనము, నంది (అనగా ఎద్దు), వీనిముఖంబులం బోలిన (అనగా నోళ్లంబోలిన) ముఖంబులం గలిగి చిఱుసెనగలవంటి కీలకములచే (అనగా చీలలచే) బిగియించబడి యంకుశపు పిడిపాటిపిడితో గూడియుండవలయు ననియు, అవి అస్థిగతశల్యంబులం దీయ నుపయుక్తంబు లగుననియు, సుక్రతమునందు చెప్పబడి యున్నది.

*కంఠప్రదేశ మనగా — ఆయంధముయొక్క 2 తుండ్లను నొకటిగ జేర్చి మేకుచే బంధింపబడు ప్రదేశము.

— సందంశయంత్రసిరూపణము ౭ —

కీలబద్ధవిముక్తైశ్చ సందంశౌ పూడశాంగులౌ.

2

త్వస్థిరాస్నాయుపితలగ్నశల్యాపకర్షణౌ,

చిటునెనగల యాకారముగల కీలకములచే ముఖప్రదేశమునందు బంధించబడి యుండు సందంశయంత్రము 1, ముఖప్రదేశమునందు బంధించబడక విడువబడి యుండు సందంశయంత్రము 1, ఇటుల సందంశయంత్రములు 2 విధంబులు వానిలొ బంధనముతో గూడియుండు సందంశయంత్రము కమ్మరవాసికా రసబడుచు దీనినే కొందరు పటాకార యనియు ననియెదరు. బంధనము లేకుండు సందంశయంత్రము సేరుకా రస బడును. సందంశముల రెండు యంత్రములు 16 అంగుళముల నిడుపు గలవిగ నుండును. వీనిని తవ్వక్కు, సిరలు, స్నాయువులు, మాంసము, వీని నాశ్రయించి యుండు శల్యములం దీయుటయం దుపయోగింపవలయును.

— పత్త్యద్వాకర్షణసందంశయంత్రము ౭ —

షడంగులోఽనోయో హరణే సూక్ష్మశలోష్ఠపత్త్యణామ్.

౮

మఱియు నొకవిధమగు సందంశయంత్రము కలదు. అది ఆరంగుళముల నిడుపు గలదిగ నుండును. అది నాసారోమాదులు, కంటితెప్ప మెద్రుకలు మొదలగు సూక్ష్మమైన శల్యముల నాకర్షించుటయం దుపయోగించును దీనినే కొందరు ముచుండి యనియు ననియెదరు. దీనికి చింటా అని వ్యవహారనామము కలదు.

— ముచుండియంత్ర సిరూపణము ౭ —

ముచుండి సూక్ష్మదంతర్దుర్జాలే రుచకభూషణా,

గంభీరవ్రణమాంసానామర్చణశ్శేషితస్య చ

౯

ముచుండి యనునామము గలయంత్రము సూక్ష్మమైన దంతములు గలదిగను, వంకర లేనిదిగను, మూలప్రదేశమునందు (అనగా పట్టుకొనునట్టి స్థలమునందు) ఉంగరముల వలె నుండువలయుములతో గూడినదిగ నుండును. మిక్కిలి లోతున వ్యాపించి యుండు వ్రణమునందలి మాంసముల నాకర్షించుటయందును, ఛేదించగా శేషించి యుండు అర్చ రోగమున నాకర్షించుటయందు నుపయోగించును. ముచుండి యను యంత్రముయొక్క ఉంగరములను పట్టుకొని యదిమినచో నది మాంసాదుల లాగుటయందు సమర్థముగ నుండును.

— తాలయంత్రసిరూపణము ౭ —

ద్వే ద్వాదశాంగులే ఽనుత్పత్త్యతాలవద్వేష్టకతాలకే,

తాలయంత్రే స్థితే కర్ణనాడీశల్యాపహారిణీ.

౧౦

తాలయంత్రము 12 అంగుళముల నిడుపు గలదిగను, మత్స్యముయొక్క నోటి లోపలి దౌడవంటి యాకారము గలదిగ నుండును. ఈ తాలయంత్రము ద్వితాలకము (అనగా నిరుపార్శ్వములయందు మత్స్యముఖాకారము గలది) ఏకతాలకము (అనగా ఒక పార్శ్వమునందు మత్స్యముఖాకారము గలది) అని రెండు విధంబులు. ఇవి కర్ణ నాడియందలి శల్యముల నాకర్షణము చేయుటయందు పయోగించును.

❧ నాడీయంత్రనిరూపణము ౭౯ ❧

నాడీయంత్రాణి సుషిరా ణ్యేకానేకముఖాని చ,
స్రోతోగతానాం శల్యానామామయానాం చ దర్శనే. ౧౧

క్రియాణాం సుకరత్వాయ కుర్యాదాచూషణాయ చ,
తద్విస్తారపరీణాహధైర్ఘ్యం స్రోతోఽనురోధతః. ౧౨

నాడీయంత్రములు ప్రియంత్రాదులవలె ద్వారములు గలవిగ నుండును. వానిలో గొన్నిటికి ఏకద్వారము కొన్నిటికి అనేకద్వారములు గలిగి యుండును. ఇవి కర్ణము మొదలగు స్రోతస్సులను జెంది యుండు శల్యములను, కంఠము మొదలగు స్రోతస్సులను జేరియుండు రోగములను దర్శించుట (అనగా కనిపెట్టుట) యందును, శస్త్రకర్త, ఊరకర్త, అగ్నికర్త, ప్రత్యేకము, బౌషధప్రయోగము మొదలగు కర్తలను సుఖముగా జేయుటయందును, విషదగ్ధముగ నుండు అంగములు మొదలగు వానిని ఆచూషణము చేయుటయందును (అనగా పీల్చుటయందును) ఉపయోగించును. (రెండు ద్వారములుగల నాడీయంత్రమును ఆచూషణమునందును, అనేక ద్వారములుగల నాడీయంత్రమును లోచనండు కల్తషమును బైటవెడలించ జేయుటయందును, ఏక ద్వారము గల నాడీయంత్రమును శస్త్రత్రాగిని ప్రత్యేక నౌషధప్రయోగమునందును ఉపయోగింపవలయును.) మఱియు నా నాడీయంత్రములను అనువాసనవస్తి, ఉత్తరవస్తి, నన్యము, పీనికర్తలయందు పయోగించునాడులవలె నాయాస్రోతస్సుల కను గుణముగా విరివి, పెడల్పు, నిడుపు గలవిగ జేయించుకొనవలయును.

❧ కంఠశల్యావలోకన సాడీయంత్రము ౮౦ ❧

దశాంగుళార్థనాహంతః కంఠశల్యావలోకనే,
నాడీ

కంఠముయొక్క లోభాగమున జేరియుండు శల్యములం జూచుటకై ఉపయోగించు నాడీయంత్రము 10 అంగుళముల నిడుపు, 5 అంగుళములు విరివి గలదిగ నుండవలయును.

శల్యహరణనాడీయంత్రము ౧౨

పంచముఖచ్ఛిద్రా చతుష్కర్ణస్య సంగ్రహే. ౧౩
వారంగస్య ద్వికర్ణస్య త్రిచ్ఛిద్రా తత్ప్రమాణతః,

నాలుగు కర్ణములు గల వారంగమును (అనగా ఓడ్డము మొదలగువాని విధులను) ఆకర్ణించుటకై ఉపయోగించుట ట్టి నాడీయంత్రము ౨ ముఖద్వారములు గలదిగ నుండవలయును. 2 కర్ణములు గలవారంగము నాకర్ణించుటకై ఉపయోగించెడు నాడీయంత్రము 3 ముఖద్వారములు గలదిగ నుండవలయును.

శరీరాంతర్గతశల్యవలోకననాడీయంత్రము ౧౩

వారంగకర్ణసంస్థానానాహదైర్ఘ్యనురోధత్య
నాడీరేవంవిధాశ్చన్య ద్రప్తం శల్యని కారయేత్,

శరీరాంతర్గతమైన శల్యములను చూచుటకు వారంగముయొక్క కర్ణము, ఆకారము, విటివి, నిడుపు వీని కనుగుణముగా యితరమైన నాడీయంత్రములనుకూడ చేయించుకొనవలయును.

శల్యనిర్ధారణనాడీయంత్రము ౧౪

పద్మకర్ణికయా మూర్ధ్ని సృశీ ద్వాదశాంగుళా. ౧౫
చతుర్ధసుషిరా నాడీ శల్యనిర్ధారణీ మతా,

శిరఃప్రదేశమున పద్మకర్ణికతో (అనగా తామరదుద్దుతో) సమానముగను, 12 అంగుళముల నిడుపు గలదిగను, అంగుళప్రమాణముగల ద్వారము గలదిగనుండు నాడీయంత్రము శల్యనిర్ధారణి యనబడును. దీనిని శల్యములను నశింపజేయుటయందు ఉపయోగించవలయును.

అర్యోనాడీయంత్రనిరూపణము ౧౬

అర్యసాం గోస్తనాకారం యంత్రకం చతురంగులమ్. ౧౬

నా హే పంచాంగుళం పుంసాం ప్రమదానాం షడంగులమ్,
ద్విచ్ఛిద్రం దర్శనే వ్యాధే రేకచ్ఛిద్రం తు కర్తణి. ౧౭

మధ్యేఽస్య త్ర్యంగులం చిద్రమంగుష్ఠోదరవిస్తృతమ్,
అథాంగులోచ్ఛ్రితోద్వృత్తకర్ణికం తు తదూర్ధ్వతః. ౧౮
శమ్యాఖ్యం తాదృగచ్ఛిద్రం యత్రమర్కప్రసీదనమ్,

అర్యోరోగ చికిత్సోపయోగయంత్రము గోస్తనాకారముగను, 4 అంగుళములు నిడుపు గలదిగ నుండవలయును. మఱియు నది పురుషులకైనయెడల 5 అంగుళములు వెడల్పు, స్త్రీలకైనయెడల 6 అంగుళములు వెడల్పు గలదై యుండవలయును.

ఏలనగా — స్త్రీలయొక్క గుదము స్వభావముగనే పెద్దదిగ నుండును. వ్యాధిని చూచునట్టి అర్శ్యాయంత్రము 1, శస్త్రాక్షరాగ్నికర్షణం జేయునట్టి అర్శ్యాయంత్రము 1, అర్శ్యును పీడించునట్టి (అనగా నలుపునట్టి) యంత్రము 1. ఇటుల అర్శ్యాయంత్రములు 3 విధంబులు. వానిలో వ్యాధిని చూచునట్టియంత్రము ఇరుపార్శ్వములయందు ద్వారములు గలదిగ నుండవలయును. శస్త్రాక్షరాగ్ని కర్షణం జేయునట్టి యంత్రము ఒకపార్శ్వమున ద్వారము గలదిగ నుండవలయును. శస్త్రాక్షరాగ్నికర్షోపయంత్రమునకు మధ్యమునందు 3 అంగుళములు నిడుపు, అంగుష్ఠమధ్యతుల్యమైన విరివిగల ద్వారమును, దానికిపై 1/2 అంగుళము ఉన్నతముగ గుండ్రముగ నుండు కర్ణికయును గలిగి యుండవలయును. పైజెప్పిన 3-వదియగు అర్శ్యాయంత్రము శమ్యాయను పేరు బరంగును. ఇది అర్శ్యాయంత్ర తుల్యలక్షణము గలదిగను, ద్వారములే లేనిదిగ నుండవలయును. ఇది అర్శ్యరోగమును పీడించుటయందు (అనగా నలుపుటయందు) ఉపయోగించును.

— భగందరనాడియంత్ర నిరూపణము ౨ —

సర్వభావనయేదోష్ఠం చిద్రాదూర్ధ్వం భగందరే.

౧౯

భగందరయంత్రము ద్వారమునకుపైన సర్వప్రకారములచే ఓష్ఠము లేనిదిగ నుండవలయును.

— ఘ్రాణార్బదాద్యుపయంత్రనాడియంత్రము ౨ —

ఘ్రాణార్బదార్బసామేకచిద్రా నాడ్యంగులద్యయా,
ప్రదేశినీపరీణాహా స్యాద్భగందరయంత్రవత్.

౨౦

ఘ్రాణార్బదము, ఘ్రాణార్బస్సు అను నీరోగములయందు దుపయోగించునట్టి నాడియంత్రము ఏకద్వారము గలదిగను, 2 అంగుళములు నిడుపు గలదిగను, ప్రదేశీ (అనగా జుట్టనప్రేలిక) తుల్యమయిన నెడల్పు గలదిగను, భగందరయంత్రమువలె ఓష్ఠము లేనిదిగ నుండవలయును.

— అంగుళిత్రాణకయంత్రము ౩ —

అంగుళిత్రాణకం దాంతం వార్క్షం వా చతురంగులమ్,
ద్విచ్ఛిద్రం గోస్తనాకారం తద్వక్త్రవిన్యతౌ సుఖమ్.

౨౧

అంగుళిత్రాణకమును యంత్రము దంతముచేగాని, కొయ్యచేగాని చేయబడినదిగను, 4 అంగుళముల ప్రమాణము గలదిగను, ఇరుపార్శ్వములయందు ద్వారములు గలదిగను, అర్శ్యరోగయంత్రమువలె గోస్తనాకారము గలదిగ నుండవలయును. మఱియు

నా యంత్రముచే నోరును సులభముగ తెఱచుటకు నాధముగ చుండును. అంతః
శ్రాణికమనగా, దంతములచే గాయము లగులపండు ప్రక్కన పాడుకట్టియుండును.

— ౧౧ యోనిప్రణవర్జననాడీయంత్రము —

యోనిప్రణే తుణం మధ్యే సుషిరం షోడశాంగులమ్,
ముద్రాబద్ధం చతుర్భిత్తమంభోజముకులాననమ్ ౨౨
చతుశ్శిలాకమాక్రాంతం మూలే తద్వికసేచ్ఛథే,

యోనియందుండునట్టి ప్రణమును చూచుటకు సాధన మగునట్టియంత్రము మధ్య
మునందు ద్వారము, 16 అంగుళములు నిడుపు గలదిగను, లింగునట్టి యంగురకలతో
గూడినదిగను, 4 పత్రములు, 4 శలాఖలు గలదిగను, తామరమొగ్గతో సమానమైన
అగ్రభాగము గలదిగ నుండవలయును. మఱియు నాయంత్రమూలమునందుండు శలాఖ
నీడ్చుటవలన దానిముఖము వికసించును.

— ౧౨ ప్రక్షాళనాది నాడీయంత్రము. —

యంత్రే నాడీప్రణాభ్యంగక్షాళనాయ పడంగులే. ౨౩
వస్త్రీయంత్రాకృతీ మూలే ముఖేఽంగుష్ఠకలాయథే,
అగ్రతోఽకర్ణి కే మూలే నీబద్ధమృదుచర్తణీ. ౨౪

నాడీప్రణములయొక్క అభ్యంగప్రక్షాళనములయందు ముఖయోగించునట్టి యం
త్రములు 2 విధంబులు. అవి 6 అంగుళములు నిడుపు, వస్త్రీయంత్రమునకు తుల్యమయిన
యాకారము (అనగా గోళుచ్ఛాకారము), మూలమునందు బొట్టన ప్రేలితో తుల్య
మయినద్వారము, ముఖమునందు బటానిగింజతో తుల్యమయిన ద్వారము గలవిగను,
అగ్రభాగమునందు కర్ణికలు లేవిగను, మూలములో 2 కర్ణికలు గలవిగను, మూల
ములో వస్త్రీపుటకాకారమయిన మృదు వగుచర్తమునే కట్టబడినవిగ నుండవలయును.

— ౧౩ ఉదకోదరనాడీయంత్రము. —

ద్విద్వారా నలికా పిచ్ఛనలికా వోదకోదరే,

ఉదకోదరరోగమునందు జలమును స్రవింపజేయుటకై యుపయోగించెడు నాడీ
యంత్రము ఇరుపార్శ్వములయందు ద్వారము గలదిగ నుండవలయును, లేక నెమలి
తొక్కచే జేయబడినదిగగాని యుండవలయును.

ధూమపానాద్యదియంత్రాణి నిర్దష్టాని యథాయథమ్ ౨౫

ధూమపానము, పస్తికర్త మొదలగువానియందు ముఖయోగించునట్టి నాడీయం
త్రములు ధూమపానాద్యధ్యాయములయందు చెప్పబడి యున్నవి.

శృంగయంత్రము. ౧౭

త్ర్యంగులాస్యం భవేచ్ఛృంగం చూషణేఽష్టాదశాంగులమ్,
అగ్రే సిద్ధార్థకచ్చిద్రం సునద్ధం చూచుకాకృతి. ౨౬

దుష్టమయిన వాతము, విషము, రక్తము, ఉదకము, దుష్టమయిన చనుబాలు, వీనిని పీల్చుటయం దుపయోగించెడు శృంగయంత్రము (అనగా పశువులకొమ్ములు, చిన్ననగ్రోవి మొదలగునవి) ని అంగుళములు వెడల్పుగల ముఖద్వారము గలదిగను, 18 అంగుళములు నిడుపుగలదిగను, ఆగ్రభాగమునందు (అనగా పీల్చుటకు శరీరముగా నుంచబడు ప్రదేశమునందు) ఆవగింజంత ద్వారము గలదిగను, స్త్రీల ప్రశాగ్రములవంటి యాకారము గలదై బాగుగ కట్టబడినదిగ నుండవలయును.

అలాబుయంత్రము. ౧౮

స్వాద్వాదశాంగులోఽలాబుర్నాహే త్వష్టాదశాంగులః,
చతుస్త్ర్యంగులవృత్తాస్యో దీప్తోఽంతః శ్లేష్మరక్తవృత్తే. ౨౭

అలాబుయంత్రము (అనగా సొఱకాయబుట్టు) 12 అంగుళములు నిడుపు, 18 అంగుళములు వెడల్పు, 4 లేక 5 అంగుళములు గుండ్రముగ నుండునట్టి ముఖము గలదిగను, అభాగములో భుజపత్రి మొదలగువానిదూదులచే జ్వలింపుచుండునదిగను నుండవలయును. ఇది దుష్టమయిన శ్లేష్మమును, రక్తమును హరింపజేయును.

ఘటియంత్రము. ౧౯

తద్వద్ధటి హితా గుల్మవిలయోన్నమనే చ సా,

ఘటియంత్రము (అనగా చిన్నకుండ) వైజెష్ఠిన అలాబుయంత్రముతో తుల్యమయిన నిడుపు, వెడల్పు కృత్యము గలదిగ నుండును. అయితే ఘటియంత్రము గుల్మమును నశింపజేయుటయందును పొడవుగ నెత్తుటయందును హితకరమయినది.

శలాకాయంత్రస్వరూపము ౨౦

శలాకాఖ్యాని యంత్రాణి నానాకర్తాకృతీని చ
యథాయోగప్రమాణాని ౨౮

శలాక యను పేరొరబరంగయంత్రములు నానావిధమైన యాకారములు, కృత్యములు గలవిగ నాయాయోగములకు తగిన ప్రమాణము గలవిగ నుండును. తెక్కచే జేయబడినదిగాని ఉండవలయును.

గంధూపదముఖశలాకాయంత్రములు ౨౧

తేషామేషణకర్తృణీ,

ఉభే గంధూపదముభే

పైజెప్పిన శలాకాయంత్రములలో గంభీరములను (అనగా పక్షిలను) సహజమైముఖముగల 2 శలాకాయంత్రములు గలవు. అవి విషమును కర్తయందు (అనగా వ్రణమార్గమును పరిక్షించుటయందు) ఉపయోగించును.

❖ మసూరదళవక్త్ర శలాకాయంత్రములు ❖

స్తోతోభ్యశ్శల్కలహరిః

౨౯

మసూరదళవక్త్రే ద్వే స్యాతామష్టనవాంగులే,

చిఱునెనగల పప్పును తుల్యమైముఖము గలవిగను, రే, 9 అంగుళముల నిడుపు గలవిగ నుండునట్టి 2 శలాకాయంత్రములు గలవు, అవి స్తోత్రస్థులలోనుండి శల్కములను బైలుపరచుటయందు పయోగించును.

❖ శంకుయంత్రము లారు, అందు సర్పముఖ శంకుయంత్రము ❖

శంకవష్టట్ ఉభౌ తేషాం షోడశ ద్వౌదశాంగుళౌ.

30

పూహనేఽహిఘణావక్త్రౌ

శంకుయంత్రము లారు. వానిలో సర్పముయొక్క పడి గెవరికి ముఖముగల శంకువులు 2 గలవు. అవి 16 లేక 12 అంగుళములు నిడుపుగలవిగ నుండును. వానిని పూహనకర్తయందు (అనగా ప్రేలునటుల జేయుటయందు) ఉపయోగింపవలయును.

❖ శరపుంఖశంకుయంత్రము ❖

ద్వౌదశ ద్వౌదశాంగుళౌ,

చాలనే శరపుంఖాఖ్యౌ

శరపుంఖ మనుశంకువులు 2 గలవు. అవి 10 లేక 12 అంగుళములు నిడుపు గలవిగను, బాణముయొక్క పింజమువంటి ముఖము గలవిగ నుండును. వానిని చాలనకర్తయందు (అనగా కదిలించుటయందు) ఉపయోగింపవలయును.

❖ బడిశ శంకుయంత్రము ❖

ఆహార్యే బడిశాకృతీ

31

బడిశము (అనగా గాలము) యొక్క యాకారము గలవిగ నుండు శంకువులు 2 గలవు. అవి ఆకర్షణకర్తయందు పయోగించును.

❖ గర్భశంకుయంత్రము ❖

సతోఽగ్రే శంకునా తుల్యో గర్భశంకురితి స్మృతః,

అష్టాంగులాయతస్తేన మూఢగర్భం హరేత్ స్త్రీయాః

32

అగ్రభాగమునందు పంకరగను, కీలకముయొక్క ఆకారము గలవిగను, రి అ

గుళములు నిడుపుగలదిగ నుండునది గర్భశంకువని మునులచే జెప్పబడుచున్నది. దానిచే స్త్రీలయొక్క మూఢగర్భమును బైట లాగవలెను.

— ఆత్మర్యాకర్షణ సర్వఫణాఖ్య శంకుయంత్రము ౭—

ఆత్మర్యా హరణే సర్వఫణావద్వక్త్రమగ్రతః,

సర్వఫణ మనుయంత్రము అగ్రభాగమునందు పాముపడిగెవంటి ముఖము గలదిగ నుండును. దీనిచే ఆత్మరి నాకర్షణము చేయవలయును.

— దంతాకర్షణ శరపుంఖముఖాఖ్య శంకుయంత్రము ౮—

శరపుంఖముఖం దంతపాతనం చతురంగులమ్.

33

4 అంగుళములు నిడుపుగల శరపుంఖమనుయంత్రము గలదు. అది బాణముయొక్క పింజముతో సమానముయవముఖము గలదిగనుండును. దీనిచే చలింపుచుండు దంతములను, క్రిములు మొదలగువానిచే భక్షించబడిన దంతములను తీసివేయవలయును.

— శలాకాభేదములు, వానియుపయోగములు ౯—

కా ర్వాసనిహితోష్ణిపాః శలాకాః షట్ప్రమార్జనై,

.పాయావాసన్నదూరార్థే ద్వే దశవ్యాదశాంగులే.

34

ద్వే షట్ సప్తాంగులే ఘ్రాణే ద్వే కర్ణైః ప్తనవాంగులే,

తూరణ్ణదాదులను ప్రక్షాళనముజేసి శుద్ధిచేయుటకై కొనలో ప్రత్తిచే జుట్ట బడిన శలాకులు 6 గలవు. వానిలో 10 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకు 1, 12 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకు 1, ఇటుల 2 శలాకులు గలవు. 10 అంగుళములు నిడుపు గల శలాకును గుదములో సమీపమునందును, 12 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకును దూరమునందును ప్రయోగింపవలయును. 6 అంగుళముల నిడుపుగల శలాకు 1, 7 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకు 1; ఇటుల 2 శలాకులు గలవు, అందు 6 అంగుళములు నిడుపు గల శలాకును నాసికములో సమీపమునందును, 7 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకును దూరమునందును ప్రయోగింపవలయును. అటులనే 8 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకు 1, 9 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకు 1, ఇటుల 2 శలాకులు గలవు. అందు 8 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకును కర్ణములో సమీపమునందును, 9 అంగుళములు నిడుపుగల శలాకును దూరమునందును ప్రయోగింపవలయును.

— కర్ణశోధనశలాకాయంత్రము ౧౦—

కర్ణశోధనమశ్వత్థపత్రప్రాంతం స్రువాసనమ్

35

కర్ణశోధన మను పేరుగల శలాకాయంత్రము రావియాకుయొక్క కొనతో సమానమైన కొన గలదిగను, గరిటెవంటి ముఖముగలదిగ నుండవలయును.

— ౨౭ ఊరాగ్నికర్తృపయుక్తశలాకము —

శలాకాజాంబవోష్ఠానాం ఊరేగ్నా చ పృథక్ త్రయమ్,
యుంజ్యాత్ స్థూలాణుదీర్ఘాణాం

స్థూలముగ, సూక్ష్మముగ, దీర్ఘముగనుండు శలాకలు ౩. అయినే జాంబవోష్ఠములు ౩. ఇటుల 6 శలాకాయంత్రములు గలవు. వీనిని ఊరకర్తృయం దుపయోగించవలయును. మఱియును స్థూలముగ, సూక్ష్మముగ, దీర్ఘముగనుండు శలాకలు ౩. అటులనే జాంబవోష్ఠములు ౩. ఇటుల 6 శలాకాయంత్రములు గలవు. వీనిని అగ్నికర్తృయం దుపయోగించవలయును. ఊరాగ్ని కర్తృపయుక్త శలాకాయంత్రములు వైశేషిక ప్రకారము 12 విధంబులుగ నుండునని తెలిసికొనవలయును.

— ౨౮ ఆంత్రపుధ్యుపయుక్త శలాకాయంత్రము —

శలాకాయంత్ర వర్ణని. 3౬

మధోర్ధ్వవృత్తదండాం చ మూ లేచార్ధేందుసన్నిభామ్,

ఆంత్రపుద్ధియందు మధ్యభాగమునకు వైచ గుండ్రముగను, దండాకారముగను మూలభాగమునందు అర్ధచంద్రాకారముగ నుండునట్టి శలాకు నుపయోగించవలయును.

— ౨౯ నాసార్కృషులయం దుపయోగించెడి కోలాస్థిశలాక —

కోలాస్థిదళతుల్యాస్యా నాసార్కో ర్బుదదాహకృత్. 3౭

కోలాస్థిదళము (అనగా రేగుగింజ పప్పుతో) సమానమైన ముఖముగల శలాకును నాసార్కృష్ణు, నాసార్బుదము, వీనియందు అగ్నికర్తృజేయునపు దుపయోగించవలయును.

— ౩౦ ఊరకర్తృపయుక్తశలాక —

అష్టాంగులా నిమ్నముఖా స్తిసః ఊరాషధక్రమే,

కనీనీమధ్యమానామీనఖమానసమైర్ఘైః. 3౮

చిటికెనప్రేలు, నడిమిప్రేలు, దర్భప్రేలు, వీనియొక్క నఖములకు సమానమైన పెడల్పుఃగలవిగను, పల్లముగనుండు ముఖములు గలవిగను, 8 అంగుళములు నిడుపుగలవిగ నుండు ౩ శలాకలు గలవు. వానిని ఊరాషధ ప్రయోగమునం దుపయోగించవలయును.

స్వంస్వముక్తాని యంత్రాణి మేధ్రీశుద్ధ్యంజనాదిషు,

మేధ్రీశుద్ధి, ఆంజనము, మొదలగు విషయములయందును, ఉత్తర వస్త్రాదుల యందు నుపయోగించెడియంత్రములు ఆయా ప్రకరణములయందు పూర్వమే చెప్పబడి యున్నవి.

— ౧౭ ఉపయంత్రములు ౧౭ —

అనుయంత్రాణ్యయస్కాంతరజ్జువస్త్రాశ్చ ముద్గరాః. ౩౯

వస్త్రాంత్రజిహ్వవాలాశ్చ శాఖానఖముఖద్విజాః,
కాలః పాకః కరః పాదో భయం హర్షశ్చ తల్క్రియాః,
ఉపాయవిత్ప్రసిభజేదాలోచ్య సిపుణం ధియా. ౪౦

ఉపాయము నెఱిగియుండువైద్యుడు అయస్కాంతము, దారము, వస్త్రపట్టములు, తాయి, ముద్గరము (అనగా సప్తేట), తోలువారు, ప్రేగులు, నాళిక, పెండ్లకలకట్ట, వేళ్ళు, నఖము, నోరు, దంతము, కాలము, పాకము, హస్తము, పాదము, భయము, సంతోషము అను నీ 19 ఉపయంత్రములను, వానియొక్క నిర్ణాకనావికర్తలను బుద్ధిచే బాగుగ నాలోచించి ప్రయోగింపవలయును.

— ౧౮ యంత్రకృత్యములు ౧౮ —

నిర్ఘాతనోస్తథనపూరణమార్గశుద్ధి
సంప్ర్యాహనాహరణబంధనపీడనాని,
ఆమాషణోన్నమననామనచాలభంగ
వ్యానర్తనర్జకరణాని చ యంత్రకర్త ౪౧

నిర్ఘాతనము (అనగా తాటిచుట్ట) ఉన్నథనము (అనగా చిలుకుట) పూరణము (అనగా నిండించుట), మార్గశుద్ధి (అనగా మూత్రద్వారములలో శలాకు వేసి అందలిమలాదుల శుద్ధిచేయుట) ప్ర్యాహనము (అనగా అంగములను వ్రేలునటుల జేయుట) ఆహరణము (అనగా బైలువరచుట) బంధనము (అనగా కట్టుకట్టుట) పీడనము (అనగా పిసుకుట) ఆమాషణము (అనగా పీల్చుట) ఉన్నమనము (అనగా పొడవుగ నెత్తుట) నామనము (అనగా వంచుట) చాలనము (అనగా స్థానాంతరమునకు కదిలించుట) భంగము (అనగా విరుచుట) 'వ్యానర్తనము (అనగా త్రిప్పుట) ఋజాకరణము (అనగా నిడుపుగ జేయుట) మొదలగునవి యంత్రకర్తములు. చరారుమువలన ప్రత్యేకము కూడ యంత్రము యొక్క కర్త యని తెలియవలయును.

— ౧౯ కంపముఖయంత్రశ్రేష్ఠకృత్యము ౧౯ —

నివర్తతే సాధ్యవగాహతే చ
గ్రాహ్యం గృహీతోద్ధరతే చ యస్తాత్,
యంత్రేష్వతః కంకముఖం ప్రధానం
స్థానేషు సర్వేష్వధికారి యచ్ఛ. ౪౨

కంకముఖయంత్రము లోని కేగి బైట వచ్చును. లోన బాగుగా ప్రవేశించును. లోన గ్రహించవలసిన వస్తువులను గ్రహించుకొని బైటికి తీసికొని వచ్చి విడుచును. సర్వ ప్రదేశములయందు ప్రవేశించతగిన యధికారము కలది. కాబట్టి సమస్తమైన యంత్రములలో కంకముఖమను యంత్రము ప్రధానంబు. —

“తత్రాతిస్థాలనుసార మతిదీర్ఘమతి హ్రస్వమగ్రాహి విషమగ్రాహి వక్రం శిఖర మత్యున్నతం మృదుకీలం మృదుముఖం మృదుపాశమితి ద్వాదశయంత్రదోషాః.

ఏతైర్దోషైర్వినిర్మితం యంత్రమష్టాదశాంగులమ్,

ప్రశస్తం భిషజా జ్ఞేయం తద్ధి కర్తసుయోజయేత్.”

మిక్కిలి లావుగనుండుట, దృఢముగలేకుండుట, మిక్కిలి పొడవుగనుండుట, కడు కఠినముగ నుండుట, శల్యధిగ్రహణమునం దనర్హముగ నుండుట, శల్యమును విషమముగ గ్రహించుట, వంకరగనుండుట, శిథిలముగ నుండుట, మిక్కిలి యున్నముగ నుండుట, సారములేని కీళ్లం గలిగియుండుట, మందముగ నగ్రంబుల గలిగియుండుట, శిథిలమైన దారములం గలిగియుండుట అను 12 దోషంబు లీయంత్రంబులకు నెలయు. కావున వైద్యుడు వైజ్ఞేషిన దోషములులేక పదునెనిమిదంగుళముల ప్రమాణముగల యంత్రం బన్నిట నెక్కుడని యెంచి యట్టి దానిచే వైజ్ఞేషిన నిర్మాతనాది క్రియల జేయందగును. అని సూత్రమునందు చెప్పబడి యున్నది.

పంచవింశతితమాధ్యాయము, ముగిసెను.

పద్వీంశతితమాధ్యాయము

అవ: యంత్రవిధ్యధ్యాయానంతరము శస్త్రస్వరూపవిజ్ఞానార్థము శస్త్రవిధ్యధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

శస్త్రవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ౧

సూ. అథాతశ్శస్త్రవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాప్యముః,
ఇతిహ స్తావలరాత్రేయాదయో మహర్షయః.

యంత్రవిధ్యధ్యాయానంతరము శస్త్రస్వరూపమును తెలియపరచునట్టి శస్త్రవిధ్యధ్యాయమును వివరించెనము.

శస్త్రస్వరూపము ౧

పద్వీంశతిస్సుకర్తారై ర్ఘటితాని యథావిధి,
శస్త్రాణి రోమవాహీని బాహుశ్యేనాంగులాని షట్.

సురూపాణి సుధారాణి సుగ్రహాణి చ కారయేత్,
అకరాళాని సుద్ధాతసుతీక్ష్ణావర్తితేఽయని.

సమాహితముఖాగ్రాణి నీలాంభోజచ్ఛవీని చ,
నామానుగతరూపాణి సదా సన్నిహితాని చ.

స్వోన్మానార్థచతుర్థాంశఫలాన్యైకైకశోఽపి చ,
ప్రాయోద్విత్రాణి యుంజీత తాని స్థానవిశేషతః.

శస్త్రములు 26 విధంబులు. అవి తఱుచుగ 6 అంగుళములు నిడుపుగలవిగ, శస్త్రకర్తయందు సమర్థులగువారిచే విధిప్రకారము చేయబడినవిగ, రోమములను ఛేదించుటయందు సమర్థమైన పదను కలవిగ, బాగుగ కరిగించబడినట్లయి, ఇరుము వీనిచే జేయబడినవిగ, మంచిరూపముగలవిగ, చూచుటకు సొగసుగ, మంచిపదును గలవిగ, సుఖముగ వట్టుకొనతగిన పిడులు గలవిగ, బాగుగా జేయబడిన అగ్రభాగములు గలవిగ, నల్లకలవరేకువలె కాంతి గలవిగ, పేరుకుతగిన యాకారములు గలవిగ, ఎల్లపుడు తనసమీపమునందుంచుకొనతగినవిగ, శస్త్రముయొక్క నిడుపులలో 8-వ భాగము (అనగా ముప్పాతిక భాగము) ఫలము (అనగా అలుగు) గలవిగ సురక్షింపవలయును, మఱియు నాశస్త్రములను తఱుచుగ నొక్కొకటిగగాని, లేక స్థానవిశేషానుగుణముగా రెంటినిగాని, లేక మూటినిగాని ప్రయోగింపవలయును.

— ౧౭ మండలాగ్ర శస్త్రము —

మండలాగ్రం ఫలే తేషాం తర్జన్యంతర్నఖాకృతి,
లేఖనే ఛేదనే యోజ్యం పోథకీశుండికాదిషు.

౫

ఆ శస్త్రములలో మండలాగ్రమునునది జుట్టనచేలియొక్క ఊనఖమునుండి యాకారముగల అలుగునుగలదై యుండును. దీనిని పోథకీ, శుండికా, వర్జ మొదలగు రోగములలో లేఖనము ఛేదనము వీనినిజేయుటయం దుపయోగింపవలయును.

— ౧౮ పృథ్విపత్ర శస్త్రము —

పృథ్విపత్రం త్సురాకారం ఛేదభేదనపాటనే,
ఋజ్వగ్రమున్నతే శోఫ గంభీరే చ తదన్యథా.
సతాగ్రం పృష్ఠతః

౬

పృథ్విపత్రమును పేరుగల శస్త్రము త్సురము (అనగా మంగుకత్తి) యొక్కయీ కారము, తుకరలేని యగ్రభాగము గలదిగ నుండును. దీనిని ఉన్నతమైన శోఫలో ఛేదనము, భేదనము, పాటనము, వీనిని జేయుటయం దుపయోగింపవలయును. గంభీరమైన శోఫలో పృష్ఠప్రదేశమునందు పంగియుండునట్టి యగ్రభాగముగల పృథ్విపత్రమును శస్త్రమును ప్రయోగింపవలయును.

— ౧౯ ఉత్పలశస్త్రము అధ్యర్థధారశస్త్రము —

ఉత్పలశస్త్రము అధ్యర్థధారశస్త్రము
దీర్ఘప్రాస్థవక్త్రం * యథాశయమ్,
ఉత్పలాధ్యర్థధారాభ్యే ఛేదనే భేదనే

ఉత్పలపత్రము, అధ్యర్థధారము అనెడి పేర్లుగల 2 శస్త్రములు యథాక్రమముగాదీర్ఘముగ, ప్రాస్థముగ నుండునట్టి ముఖములుగలదిగ నుండును. (అనగా ఉత్పలమును శస్త్రము దీర్ఘముఖము గలదిగ అధ్యర్థధారమును శస్త్రము ప్రాస్థముఖము గలదిగ నుండునని భావము.) వీనిని ఛేదన, భేదనములయం దుపయోగింపవలయును.

— ౨౦ సర్పపత్ర శస్త్రము —

తథా. ౭

సర్పాస్యం ఘ్రాణికర్ణార్కశ్చేదనేఽర్థాంగుశం ఫలే,

సర్పపత్ర మనుశస్త్రము సర్పముఖముతో తుల్యమైనముఖము, అర్థాంగుశము నిడువైన అలుగు గలదిగ నుండును. దీనిని ఘ్రాణార్కస్య, వీనిఛేదనభేదనములయం దుపయోగింపవలయును.

* యథాక్రమమ్ ఇతిపా.

❧ ఏషణీశస్త్రము ❧

గతేరన్వేషణే శ్లక్ష్యా గంధూపదమువై పిణీ.

౮

భేదనార్థేఽపరా సూచీముఖా మూలనివిష్టఖా,

ఏషణీ యను పేరుగల శస్త్రము మృదువైన స్పర్శము, గంధూపదము (అనగా ఎఱ్ఱల) యొక్క ముఖమువంటి ముఖముగలదిగ నుండును. దీనిని వ్రణముయొక్క గతిని శోధించి గమనించుటయం దుపయోగింపవలయును. ఏషణీయను మఱియొక శస్త్రము సూదివంటి ముఖముగలదిగ, మూలభాగమునందు (అనగా పట్టుకొనునట్టి ప్రదేశము నందు) ద్వారముతో గూడినదిగ నుండును. దీనిని భేదనమునం దుపయోగింపవలయును.

❧ వేతసపత్రశస్త్రము ❧

వేతసం వ్యధనే

ప్రబ్బలియాకువంటి యాకారముగల వేతసమును శస్త్రము 6 అంగుళములు నిడుపుగలదిగ నుండును. దీనిని వ్యధనమునం దుపయోగింపవలయును.

❧ శరార్యాన్యశస్త్రము ❧

స్రావ్యే శరార్యాన్యశస్త్రమితి కూర్చుకే.

౯

శరార్యాన్యము అను శస్త్రమును త్రికూర్చకమునందును, స్రావ్యమునందును, ఉపయోగింపవలయును. శరార్యాన్య మనగా అడేలయొక్క ముఖముతో తుల్యమైన యాకారముగల శస్త్రము.

❧ కుశాటాశస్త్రము ❧

కుశాటా వదనే స్రావ్యే ద్వ్యంగుళం స్వాత్తయోః ఫలమ్,

కుశాటా యను శస్త్రమును ముఖమునందు పూయాదులను స్రవించజేయుటకై యుపయోగింపవలయును. శరార్యాన్యము, కుశాటా పీనియొక్క అలుగు 2 అంగుళములు నిడుపుగలదై యుండును.

❧ అంతర్దక్షిణశస్త్రము ❧

తద్వదంతర్దక్షిణం తస్య ఫలమధ్యర్థమంగులమ్.

అంతర్దక్షిణ మను పేరుగల శస్త్రము కుశాటా యను శస్త్రమునకు తుల్యముగ నుండును. మఱియు నా అంతర్దక్షిణ శస్త్రముయొక్క అలుగు $1\frac{1}{2}$ అంగుళ ప్రమాణము గలది

❧ అర్థచంద్రానశస్త్రము ❧

అర్థచంద్రానం చైతత్తథా

అర్థచంద్రానమును శస్త్రము కుశాటాయను శస్త్రమునకు తుల్యముగ నుండును;

— శ్రీహివక్త్ర శస్త్రము ౧ —

అధ్యర్థాంగుళం ఫలే,

శ్రీహివక్త్రం ప్రయోజ్యం చ తచ్చిరోదరయోర్వ్యధే. ౧౧

శ్రీహివక్త్ర మనుశస్త్రము 1½ యంగుళము నిడుపుగల ఆలుగుతో గూడి యుండును. దీనిని సిరావృథ, ఉదరవృథ వీనియం దుపయోగింపవలయును.

— కురారీశస్త్రము ౧ —

పృథుః కురారీ గోదంతసదృశార్థాంగులాలననా,

తయోర్ధ్వదండయా విధ్యేదుపర్యస్తాం స్థితాం సిరామ్. ౧౨

కురారి యను శస్త్రమును (అనగా గొడ్డలి) విస్తీర్ణముగను, గోదంతమునకు సవృశ మయిన 1½ అంగుళము నిడుపుగల ముఖము (వాదర) గలదిగ నుండును. ఊర్ధ్వభాగము నందు దండముగల కురారియను శస్త్రముచే అస్థులకు వైచనుండు సిరలకు వేధించ వలయును.

— తామ్రశలాక ౧ —

తామ్రా శలాకా ద్విముఖీ ముఖే కురవకౌశ్మతిః,

లింగనాశం తయా విధ్యేత్

తామ్రముచే జేయబడిన శలాయను శస్త్రము 2 ముఖములుగలదిగ, గోరింట పుష్పమునకు సమానమయిన యాకారమువంటి ముఖముగలదిగ నుండును. దానిచే కఫః శ్లేష్మములను సంజ్ఞగల లింగనాశమును వేధించవలయును.

— అంగుళిశస్త్రము ౧ —

కుర్యాదంగుళిశస్త్రకమ్. ౧౩

ముద్రికానిర్గతముఖం ఫలే త్వర్థాంగులాలయతమ్,

యోగతో వృద్ధిపత్రేణ మండలాగ్రేణ వా సమమ్. ౧౪

తత్త్వదేశిన్యగ్రపర్వప్రమాణార్వణముద్రికమ్,

సూత్రబద్ధం గళస్త్రోతోరోగచ్ఛదనభేదనే.

అంగుళిశస్త్రము ముద్రికలోనుండి (అనగా ఉంగరములొనుండి) వెలివడి యుండు ముఖముగలదిగను, 1½ అంగుళము నిడుపుగల ఆలుగుతోగూడినదిగను, వృద్ధిపత్రముతో గాని, మండలాగ్రముతోగాని తుల్యమయిన ఆకారముగలదిగను, వైష్ణవ జాట్టనవేలియొక్క అగ్రపర్వములలో ధరించఁగల ఉంగరముతోగూడినదిగను నుండవలయును. దీనిని దారముచే మణిబంధమునందు కట్టుకొని కంఠస్రోత్రోగళరోగములను వేధించుటయందు భేదించుటయందు నుపయోగింపవలయును.

— ౧౭ బడిశ శస్త్రము ౧ —

గ్రహణే శుండికార్థాదేః బడిశం సునతాననమ్,

బడిశ మను శస్త్రము అంకుశమువలె ఎంగినముఖము గలదిగ నుండును. దీనిని శుండికా, అర్జీ, ప్రతిజిహ్వకా మొదలగువానిని గ్రహించుటయం దుపయోగింప వలయును.

— ౧౮ కరపత్ర శస్త్రము ౧ —

ఛేదేస్తాం కరపత్రం తు ఖరథారం దశాంగులమ్, ౧౬
విస్తారే ద్వ్యంగుళం సూక్ష్మదంతం సుత్రబంధనమ్,

కరపత్ర మను శస్త్రము (అనగా అంకుశము) తీక్షణమయినవదును, 10 అంగుళములు నిడువు, 2 అంగుళములు విస్తారము, సూక్ష్మమైనదంతములు గలదిగ, మంచిసిడితో గూడి నదిగ నుండును. ఇది అస్థులను ఛేదించుటయం దుపయోగించును.

— ౧౯ కర్తరీ శస్త్రము ౧ —

స్నాయుసూత్ర కచచ్ఛేదే కర్తరీ కర్తరీనిభా. ౧౭

కర్తరీయను శస్త్రము కత్తెరతో సమానముగ నుండును. ఇది స్నాయువులు, సూత్రము, కేశములు వీనిని ఛేదించుటయం దుపయోగించును.

— ౨౦ నఖ శస్త్రము ౧ —

వక్రర్జుథారం ద్విముఖం నఖశస్త్రం నవాంగుళమ్,
సూక్ష్మశలోద్ధృతిచ్ఛేదభేద * ప్రశ్ననలేఖనే. ౧౮

నఖ మను శస్త్రము వంకరగ, ఋజువైన పదునుగల 2 ముఖములు గలదిగ (అనగా ఒకముఖము వంకరగ, మఱియొకముఖము ఋజువుగ) 9 అంగుళములు నిడువుగలదిగ నుండును. ఇది సూక్ష్మమయిన శల్కములం దీయుటయందును, నఖములను ఛేదించుట యందును, భేదించుటయందును, చివ్వులయందును, గీచుటయందును నుపయోగించును.

— ౨౧ దంతలేఖన శస్త్రము ౧ —

ఏకథారం చతుష్కోణం ప్రబద్ధాకృతి చైకతః,
దంతలేఖనకం తేన శోధయేద్దంతశర్కరామ్. ౧౯

దంతలేఖన మను శస్త్రము ఒకప్రదేశమునందు పదునుతో గూడినదిగను, 4-గు కోణములు గలదిగను, ఒకప్రదేశమునందు కట్టబడినదిగ నుండును. దానిచే దంతశర్కరను శోధించవలయును.

—౨౭ సూచీవివరము ౨—

వృత్తా గూఢదృఢాః పాశే తిస్రః సూచ్యోఽత్ర సీవనే,
మాంసలానాం ప్రదేశానాం తస్మాత్త్ర్యంగులమాయతా,
అల్పమాంసాస్థిసంధిస్థవ్రణానాం ద్వ్యంగులాయతా,
ప్రీహివక్త్రాః ధనుర్వక్త్ర పక్ష్యామాశయమర్హసు. ౨౦
సా సార్థద్వ్యంగులా

సూదులు మూడు. అయ్యవి గుండ్రములై దారము గ్రుచ్చుటకు వానిమొదట దృఢములైన రంధ్రములు కల్గి యుండవలెను. వానిలో నధికమాంసముగల శరీర ప్రదేశములను కుట్టుటయందు త్ర్యస్తముగను (అనగా కొనయందు 3 పార్శ్వములు గలదిగను) 3 అంగుళములు నిడుపుగలదిగ నుండుసూచిని (అనగా సూచిని) యుపయోగింపవలయును. అల్పమాంసముగల ప్రదేశములను, సంధులు, ఆస్థులు వీని సాశ్రయించి యుండు వ్రణములను కుట్టుటలో 2 అంగుళములు నిడుపు గుండ్రమైనముఖము గల సూచి నుపయోగింపవలయును. పక్ష్యాశయము, ఆమాశయము, మర్మస్థానము వీనియందుండు వ్రణములను కుట్టుటలో ప్రీహి (అనగా వడ్డవంటి) ముఖముగలదిగను, ధనుస్సువలె వంకరగను, 2½ అంగుళము నిడుపుగలదిగ నుండుసూచి నుపయోగింపవలయును.

—౨౮ సూచీకూర్చు శస్త్రము ౨—

సర్వ వృత్తాస్తాశ్చతురంగులాః.

కూరోచ్చి వృత్తైకవీరస్థాః సప్తాష్టే వా సుబంధనాః ౨౧
సయోజ్యో నీలికావ్యంగకేశశాతనకుట్టనే,

సూచియంతయు గుండ్రమైన నాలుగంగుళములనిడుపు కల్గియుండి, అట్టిసూదులు ఏడెనిమిది నొకటిని ఒకగుండ్రమైనవీరమున దృఢముగ నుండునట్లమర్చిన నయ్యది సూచీకూర్చు మని చెప్పబడును. ఈ శస్త్రమును నీలిక, వ్యంగము, కేశశాతనము మున్నగు వ్యాధులయందు కుట్టనమునకై యుపయోగింపవలెను.

—౨౯ ఖజశస్త్రము ౨—

అర్ధాంగులైర్నువైర్వృత్తైర్మోక్షైః కంటకైః శిజః. ౨౩
పాణిభ్యాం మధ్యమానీన మౌణాత్తేన హా శోస్యక్,

అర అంగుళము నిడుపుగల కొనతో గూడిచవిగ, గుండ్రముగనుండు రి సూదుల గలది ఖజశస్త్ర మనబడును. హస్తములచే నాసికములో ఖజ మనుశస్త్రమును చిలికి రక్తస్రావము చేయించవలయును.

—ॐ యూథికాశస్త్రము ౧౮—

వ్యధనే కర్ణపాలీనాం యూథికా ముకులాననా.

౨౪

యూథిక యను శస్త్రము మొగ్గవంటి ముఖముగలదై యుండును. ఇది కర్ణపాశ్చలను (అనగా చెవితమ్మలను) వేధించుటయందు పయోగించును.

—ॐ ఆరా శస్త్రము ౧౯—

ఆర్ధాంగులవృత్తాస్యా తత్ప్రవేశో తథోర్ధ్వతః,
చతురస్రా తయా విధ్యేచ్ఛోపసం పక్వామసంశయే,
కర్ణపాలీం చ బహుళాం

౨౫

ఆర యను పేరుగల శస్త్రము అర్ధాంగులము గుండ్రముగనుండు ముఖము గలది గను, అర్ధాంగులము లోని బ్రవేశింపఁగినదిగను, ఊర్ధ్వభాగమునందు నాల్గుకోణములు గలిగి అర్ధాంగులము నిడుపుగలదిగనుండును. శోభయొక్కపక్ష, అపక్షవిషయము నందు సంశయము గలుగునపుడు ఈ శస్త్రముచే నాశోభను వేధించవలయును. మఱియు వధికిమాంసముగల కర్ణపాలీనికూడ నీ శస్త్రముచేతనే వేధించవలయును.

—ॐ కర్ణవేధినీశస్త్రము ౨౦—

* బహులాయాశ్చ శస్యతే,

సూచీ త్రిభాగసుషిరా త్ర్యంగులా కర్ణవేధినీ.

౨౬

మూడవభాగమునందు ద్వారము గలదిగను, మూడుఅంగులములు నిడుపుగలది గను నుండుసూచి కర్ణవేధిని యని చెప్పబడును. కర్ణవేధిని యనునూదికూడ అధికిమాంసము గల కర్ణపాలీని వేధించుటయందు ప్రశస్తంబైనది.

—ॐ ఉపశస్త్రములు ౨౧—

జలౌకః క్షౌరదహనకాచోపలనఖాదయః,

అలౌహాన్యనుశస్త్రాణి తాన్యేవం చ వికల్పయేత్.

౨౭

అపరాణ్యపి యంత్రాదీన్యపయోగం చ యశాగిక్మ,

జలగలు, క్షౌరము, అగ్ని, గాజు, తాయి, నఖము మొదలగునవి ఉపశస్త్రములు. ఇవి లోహసంబంధరహితమైనవి. నఖాదియను అది శబ్దముచేత అయస్కాంతము, టేకాకు, నల్లవావిలియాకు మొదలగువానిని గ్రహించుకొనవలయును. ఇటులనే సర్వదైద్యుడగువాడు స్వబుద్ధిచే నితరములగు యంత్రాదులను, తదుపయోగములను ఊహించుకొనవలయును.

* తస్యా ఏవచ శస్యతే ఇతిపా.

శస్త్రకృత్యములు ౨౦

ఉత్పాట్య పాట్యసీవైష్య లేఖ్య వ్రశ్చక్షుష్టకమ్ ౨౦
ఛేద్యం భేద్యం వ్యథో మంథో గ్రహణో దాహశ్చతత్త్రియాః,

ఉత్పాట్యము (అనగా పెళ్లగించుట), పాట్యము (అనగా చీల్చుట), సీవ్యము (అనగా కుట్టుట), ఏష్యము (అనగా వ్రణమార్గమును చికించుట), లేఖ్యము (అనగా గీచుట), వ్రశ్చనము (అనగా చెక్కుట), క్షుష్టకము (అనగా పొడుచుట), ఛేద్యము (అనగా ఛేదించుట), భేద్యము (అనగా బ్రద్దలుచేయుట), వేదనము (అనగా గ్రచ్చుట), మంథము (అనగా చిరుకుట), గ్రహణము (అనగా కట్టుకొనుట), దాహము (అనగా కాల్చుట), ఇవి వైజ్ఞేయ యిరువదియారు శస్త్రములయొక్క కృత్యము లని తెలియవలయును. ఉత్పాట్యమునందు నఖినును శస్త్రమును, పాట్యమునందు వృద్ధిపత్రాదిశస్త్రములను, సీవ్యమునందు సూదులను, లేఖనమునందు మంద్రాది శస్త్రములను, భేదనమునందు ఏషణి, సూచీముఖము అనునీ శస్త్రములను, వేదనమునందు వేతపత్రాది శస్త్రములను, మంథనమునందు ఖజ మనుశస్త్రమును, గ్రహణమునందు సం దంశ మను యంత్రమును, దాహమునందు శలాకాదులను ప్రయోగింపవలయును.

శస్త్రదోషములు ౨౧

కుంతఖండతనుస్థూలప్రాస్వదీర్ఘత్యవక్రతాః.

శస్త్రాణాం ఖరధాగత్వమప్తే దోషాః ప్రకీర్తితాః,

కుంతశ్చము (అనగా మొక్కగనుండుట), ఖండశ్చము (అనగా కొనవీరి యుండుట), తనుత్వము (అనగా మిక్కిలి సన్నముగ నుండుట), స్థూలము (అనగా మిక్కిలి లావుగ నుండుట), ప్రాస్వత్వము (అనగా మిక్కిలి కఠినగ నుండుట), చైర్ఘ్యము (అనగా మిక్కిలి నిడుపుగ నుండుట), వక్రత (అనగా వంకరగ నుండుట), ఖరధార త్వము (అనగా కర్కశమైనవదును గలిగియుండుట), ఇవి యేమిదియు శస్త్రదోషము లని ఋషులచే జెప్పబడియున్నవి.

శస్త్రగ్రహణవిధి ౨౨

ఛేద భేదన లేఖ్యార్థం శస్త్రం వృంతఫలాంతరే. 3౦

తర్జనీమధ్యమాంగుష్ఠై ర్గ్రహణీయాత్సుసమాహితః,

ఛేదనము, భేదనము, లేఖనము, అనునీ కర్తవ్యయందు జుట్టనరేలు, నడిమి రేలు, బొట్టనరేలు, వీనిచే శస్త్రముయొక్కపిడి, అలుగు, వీనిమధ్యభాగమునందు మిగుల జాగరూకుడై పట్టుకొనవలయును.

విస్త్రాచణాని వృంతాగ్రే తర్జన్యంగుష్ఠకేన చ

30

రక్తాదులను ప్రవివక్షేయవట్టి శరార్యాస్యము మొదలగు శస్త్రములను వృంతము నందు (అనగా సిడియొక్క అగ్రభాగమునందు) జుట్టనవేలు, బొట్టనవేలు వీనిచే పట్టుకొనవలయును.

తలప్రచ్ఛన్నవృంతాగ్రం గ్రాహ్యం వ్రీహిముఖం ముఖే,

వ్రీహిముఖమును నాయుధముయొక్క అగ్రభాగమును అతిచేతిచే మూసికొని ముఖభాగమునందు పట్టుకొనవలయును.

మూలేష్వాహరణార్థే తు క్రియాసాకర్యతోఽపరమ్.

ఆకర్షణార్థమై శస్త్రములను మూలభాగమునందు పట్టుకొనవలయును. ఇకరమైన శస్త్రముల నేవిధముగ పట్టుకొనిన క్రియలను సుఖముగ జేయుట కనుకూలించునో అత్రైతిగున వానిం బట్టుకొనవలయును.

— శస్త్రకోశలక్షణము —

స్యాన్న వాంగులవిస్తారస్సుఘో ద్వాదశాంగులః,

క్షౌమపత్తోర్ణకౌశేయదుకూలమృదుచర్మజః.

33

విస్యస్తపాశస్సుస్యాతస్సాంతరోర్ణార్థశస్త్రకః,

శలాకాపిహితాస్యశ్చ శస్త్రకోశస్సుసంచయః.

34

శస్త్రకోశము (అనగా ఆయుధముల నుంచునట్టియొర) 9 అంగుళములు వెడల్పు గలదిగను, మిగులదట్టమైనదిగను, 12 అంగుళములు నిడుపు గలదిగను, క్షౌమము (అనగా వెలిపట్టువస్త్రము), పత్తోర్ణము (అనగా తిల్లపట్టు), కౌశేయము (అనగా పట్టుపురుగుచే కట్టబడిన కాయలనుండి పుట్టునూలు తీసి దానిచే చేయబడిన పట్టుబట్ట) దుకూలము (అనగా పట్టువస్త్రము), మృదువైన చర్మములు, వీనిచే జేయబడినదిగను, పాశముతో (అనగా ఉచ్చుతో) గూడినదిగను. బాగుగ కట్టబడినదిగను, శలాకుచే మూయబడిన ముఖము గలదిగను, సాగనైనవంచయముతో (అనగా అరలతో) గూడినదిగ నుండవలయును.

“నికాశసి తు శస్త్రాణాం సూక్తాశీలై కామాషమద్ధప్రభా.”

శస్త్రములను పనునుబెట్టునట్టితాయి మినుములు, వెసలు వీనివంటికాంతిగలదిగ నుండవలయునని తంత్రాంతరమునందు చెప్పబడి యున్నది.

— జలూకాప్రయోగము —

జలౌకసస్తు సుఖినాం రక్తస్రావాయ యోజయేత్,

సుఖిగా నుండు మనుజులకు రక్తస్రావము చేయించుటకై జలగలను ప్రయోగింపవలయును.

అపః జలగలు విషముతోగూడినవి. విషరహితముగవి అవి చెండు విభజములు. వానిలో విషముతోగూడియుండు జలగలను రక్తస్రావమునం దుపయోగించుట అపాయకరంబు. అట్లుగుటచే వానిలక్షణములు తొలక కెప్పుడునున్నవి.

—౨౭ విషయుక్త జలూకాలక్షణము ౨౭—

దుష్టాంబుమత్స్యభేకాహిశవకోభమలోద్భవాః. ౩౧

రక్తః శ్వేతా భృశం కృష్ణాశ్చపలాః స్థూలపిచ్చిలాః,

ఇంద్రాయుధవిచిత్రోర్ధ్వరాజయో రోమశాశ్చ తాః. ౩౬

సవిషా వర్జయేత్

దుష్టమైన ఉదకము, మత్స్యములు, కప్ప, పాము, ఏనిశవములయొక్క కోరము. (ప్రశ్నిరహంసము) మూత్రపురిషాది మలములు వీనిలోనుండి జనించినజలగలు విషముతోగూడి యుండును. అవి రక్తవర్ణము, తెలుపువర్ణము, మిగుల కృష్ణవర్ణము గలవిగ, స్థూలముగ, పిచ్చిలముగ, ఇంద్రధనుస్సువలె చిత్రవర్ణముగల ఊర్ధ్వరేఖలు గలవిగ, విశేష రోమములతోగూడినవిగ నుండును. అట్టి విషముతో గూడియుండునట్టి జలగలను రక్తస్రావమునం దుపయోగించు జనదా.

—౨౮ విషయుక్తజలూకోపద్రవములు ౨౮—

తాభిః కంఠా*పాకజ్వరభ్రమః,

విషపితౄస్రనుత్కార్యం తత్ర

విషముతో గూడియుండు జలగలను మోహముచే రక్తస్రావమునం దుపయోగించినయెడల దురద, పాకము, జ్వరము, భ్రమము, తాపము, శోఫ, మూర్ఛ మొదలగు నుపద్రవములు గలుగును. అట్టియెడ విషమును పిత్రమును వారింపజేయునట్టి చికిత్సలను చేయవలయును.

—౨౯ విషరహితజలూకాలక్షణము ౨౯—

శుద్ధాంబుజాః పునః ౩౨

నిర్విషాః శైవలశ్యావా వృత్తా నీలోర్ధ్వరాజయః,

కషాయపుష్టాస్తస్త్వంగ్యః కించిత్ప్రీతోదరాశ్చ యాః ౩౩

శుద్ధమైన ఉదకములో జనించినజలగలు, చెంగలుప, కలువ, తామరపువ్వు, అధికమైనజలము, పాచి, వీనిలో జనించినజలగలు, ఇవి నిర్విషములగ నుండును మఱియు నాజలగలు పాచివలె కపిలవర్ణము గలవిగ, గుండ్రముగ, నీలవర్ణముగల ఊర్ధ్వరేఖలు

గలవిగ, కషాయవర్ణముగల (అనగా మణ్ణిమొదలగువాని వట్టలకు సమానమైన వర్ణము గల) పృష్ఠభాగముగలవిగ, కృశమైనశరీరము గలవిగ, ఒకింతపీతవర్ణముగల ఉదరప్రదేశము గలవిగ నుండును.

❧ రక్తముచే మదించియుండు జలగలస్వరూపము. ❧

తా ఆవ్యసమ్యగ్యమనాత్మతతం చ నిపాతనాత్,
నీదంతీస్సలిలం ప్రాప్య రక్తమత్తా ఇతి త్యజేత్. 3౯

వైశేష్ణబడిన నిర్విషము లగుజలగలు రక్తపానమునుజేసి మత్తుగొని యున్నచో వానినిగూడ చికిత్స పుపయోగింపంజనదు రక్తమును పీల్చుటకై జలగల ప్రయోగించిన పుడు అవి పీల్చినరక్తమును బాగుగ వెళ్లగక్కువన్నను, రక్తమును పీల్చుటకై ప్రయోగించినపుడు మెల్లమెల్లగవట్టుకొనినను, నీటిలో నుంచినపుడు కదలక మెదలక చేష్టలుడిగి యున్నను, అట్టిజలగలు దుష్టరక్తమునుత్రాగి మత్తుకొనినవి యని యెఱుంగువది.

❧ జలూకాప్రయోగక్రమము. ❧

అధేతరానిశాకల్మయక్తేఽంభంసి పరిపుతాః,
అవంతి సోమే తక్రే వా పునశ్చాశ్వానీతా జలే. ౪౦
లాగయేద్భృత *మృశాంగ శస్త్రరక్తనిపాతనైః,
పిబంతీరున్నతస్కంధా శ్చాదయేన్నదువాససా. ౪౧

పిదప పనుపు కల్మముతోగూడియుండు ఉదకములోగాని లేక కాంజికములోగాని లేక తక్రములోగాని తేలునవిగ, మరల శుద్ధమైన ఉదకములో నీదతగినవిగ ఉత్సాహముతో గూడియుండునవిగనుండు జలగలను శరీరప్రదేశమునందు ఘృతము లేక శ్రేష్ఠమైనమృత్తిక పీనిని లేపనము చేయుచేతగాని లేక శస్త్రముచే రక్తస్రావము చేయించుటచేతగాని, కరచునటుల జేయవలయును. శరీరము నెత్తుకొని రక్తపానము చేయుచుండు నాజలగను రక్తము పీల్చుచున్నదని తెలిసి సూక్ష్మమైన వస్త్రముచే మూయవలయును. ఇట్లు మూసినయెడల ఈగ మొదలగువానియొక్క యుష్కర్షణము లేకుండుటవలన నాజలగలు శరీరమునందు బాగుగ నంటుకొని దుష్టమైనరక్తమును, బాగుగ పీల్చును.

❧ జలగలు దుష్టరక్తమును పానము చేసెడిక్రమము ❧

సంస్మక్తాద్ధృష్టశుద్ధాస్రాజ్జలౌకా దుష్టశోణితమ్,
ఆదత్తే ప్రథమం హంసః ఊరం ఊరోదకాపి. ౪౨

* మృత్ పుస్త్య ఇతిపా.

హంస తీరముతో గూడియుండు ఐదకములొనుండి తీరమునుమాత్రము గ్రహించునటులనే జలగలు పరస్పరము మిళితముగనుండు దుష్టుచుద్ధ రక్తములొనుండి వష్ట రక్తమునుమాత్రము తొలుత గ్రహించును.

❧ జలూకాదంతమోక్షణము. ౨❧

దంశస్య తోదే కండ్వాం వా మోక్షయేద్వామయేచ్ఛ తామ్,
కరచిన స్థలమునందు బాధయైనను, దురదయైనను గలుగుచున్నది శుద్ధరక్తమును పీల్చునీయక కాపాడుటకై యాజలగను విడిపించవలయును. మఱియు నది రక్తపానమునం దాన క్షివలన విడువకుండినచో దానిముఖమువై పసుపుమార్తముచుగాని లవణమార్తముచుగాని వేసి విడిపించి పిదప నా జలగకు పనునము చేయించవలయును. “తాం” అను ఏకవచన ప్రయోగముచే నొక్కొకజలగగా విడువవలయుననియును, ఏక కాలమునం దన్ని జలగలను విడువకూడదనియు నర్థంబగుచున్నది.

❧ జలూకావమనక్రమము. ౩❧

పట్టుతై లా క్తవదనాం శ్లక్ష్యకండనరూక్షితామ్. ౪౩
జలగ యొక్క ముఖమునందు నైంధవలవణముతో గూడియుండు తైలమును పూసి సూక్ష్మమయిన బియ్యపునూకలను దానినై జల్లుటచే పమనము చేయించవలయును.

❧ జలూకావమనానంతరకర్తవ్యము. ౪❧

రక్షా రక్తమదాద్భూయః సప్తాహం తా న పాతయేత్,
పమనముచేసియుండు యాజలగలకు రక్తమదము గలుగకుండా రక్షించుటకై మఱి నేడుదినములవరకు వానిని బ్రయోగింపజనదు.

❧ పమనముచే జలగలకు గలుగు గుణము. ౫❧

పూర్వవత్పట్టుతా దార్ధ్యం సమ్యగ్వాంతే జలౌకసామ్. ౪౪
జలగలకు బాగుగా పమనంబైనయెడల పూర్వమువలెనే పట్టుత్వము, దార్ధ్యము కలుగును.

❧ పమనాధ్యక్షముచే జలగలకు గలుగునుపద్రవము. ౬❧

క్లమోఽతియోగాస్తృత్యర్వా
జలగలకు అధికముగా పమనంబైనయెడల బడలికగాని లేక మరణముగాని కలుగును.

❧ పమనాభావముచే జలగలకు గలుగు దోషము. ౭❧

దుర్వాంతే స్తబ్ధతా మదః,

జలగలకు బాగుగా వమనము కాకుండునపుడు స్తబ్ధత్వము, మత్తతయు గలుగును.

అన్యత్రాన్యత్ర తాః స్థాప్త్యా ఘటే మృతాన్సంబుగర్భిణి. రగ్న
లాలాదితోఽథనాశార్థం సవిషాస్యస్థదన్వయాత్,

జలగలు నిర్విషంబులుగ నుండినవానికి లాలామూత్రపురీషాదినంబంధము చేదోషము కలుగును. కావున తచ్ఛమనార్థమై ప్రశస్తమైన మృత్తికతోగూడియుండుజలముచే పూరితమగునగు వేరువేరు కుండలయందు కి దినముల కొకమారుగాని లేక ఏ దినముల కొక మారుగాని ఆ జలగలను విడువవలయును. అటుకాదేని యవి ప్రైజెప్సిని లాలాదులనంబంధమువలన విషయుక్తంబులుగ నగును.

— ఆశుద్ధరక్తస్రావము. —

ఆశుద్ధౌ స్రావయేద్దంశాః హరిద్రాగుడమాక్షికైః. ర౯

రక్తము ఆశుద్ధముగనుండునటుల చెలియవచ్చినయెడల జలగలు కరిచిన స్థలముల ననుపు బెల్లము, లేసె, పీచిచే మరల రక్తమును స్రవింపజేయవలయును.

— ఘృతపిచ ప్రయోగము. —

శతధౌతాజ్యపిచవస్తతో లేపాశ్చ శీతలాః,

పిచవ ననేకపర్యాయములు కడుగబడిన శతధౌతఘృతమునను ప్రత్తిని తడిసి జలగకరిచిన గాయముపై నుంచవలెను. ఘృతపిచువులను ప్రయోగింపవలయును. మఱియును శీతలముగనుండు యష్టిమధుకము, చందనము, పట్టివేరు మొదలగు లేపనములనుకూడ చేయవలయును.

— దుష్ట రక్తస్రావ ఫలము —

దుష్టరక్తావగమనా త్వద్యోః † రోగరుజాం శమః. ర౧౦

దుష్టరక్తము వెలివడుటవలన రోగము, బాధ మొదలగునవి తత్క్షణముననే శాంతి జెందును. మఱయును వాపు, వైధిల్యము, దాహము ఇవికూడ శాంతిజెందును.

— షర్మ్యపితరక్తస్రావము —

ఆశుద్ధం చలితం స్థానాత్థితం రక్తం ప్రణాశయే,

అఘ్నిభవేత్పర్యపితం తస్మాత్తత్సాగ్రవయేత్పునః.

ర౧౧

* “గుల్మరోగ్యవిద్రాధీకుష్ట వాతరక్తగలామయాః. † రాగ ఇతిపా.

నేత్రరుగ్విషవీసర్వాః శమయంతి జలౌకనః,”

గుల్మము, ఆర్యస్సు, విద్రాధి, కుష్టము, వాతరక్తము, కంఠరోగము, నేత్రరోగము విషము, విసర్పి వీసిన జలగలప్రయోగించుటచే శమింపజేయనగును. అసెడి ప్రక్షిప్త పాతం బివట గన్నట్టుచున్నది.

అశుద్ధమయిన రక్తము స్వస్థానములోనుండి చరించి ప్రణాళాసముచితమైన చిరకాలమువర కుండినచో అష్టభావమును జెందును. కాబట్టి దానిని మరల స్రవింపజేయవలయును.

—౧౭ పితృదుష్ట రక్తస్రావమునందు అలాబుప్రయోగ నిషేధము. —

యుంజ్యాన్నాలాబుఘటికా రక్తే పిత్రేన దూషితే,
తాసామనలసంయోగాత్

రక్తము పితృముచే దూషింపబడి యుండునపుడు అలాబువును, ఘటికను, ప్రయోగింపంజనదు. ఎలనగా. — అలాబుఘటికలకు అగ్ని సంయోగము గలిగి యుండుటచే నవి పితృరక్తములను ప్రకోపింపజేయును.

—౧౮ కఫవాత దుష్టరక్త స్రావణోపాయము. —

యుంజ్యాచ్చ కఫవాయునా. ౧౯

రక్తము కఫవాతములచే దూషించబడి యుండునపుడు దానిని స్రవింపజేయుటకై అలాబు, ఘటిక వీనిని ప్రయోగింపవలయును.

—౧౯ కఫదుష్ట రక్తస్రావమునందు శృంగనిషేధము —

కఫేన దుష్టం రుధిరం న శృంగేణ వినిర్హరేత్,
స్కన్నత్వాత్

కఫముచే దూషింపబడిన రక్తము స్కన్నముగ (అనగా దట్టముగ) నుండుట వలన దానిని శృంగముచే బైలుపరుపంజనదు. ఎలనగా — శృంగమునకు అగ్ని సంయోగము లేకుండుటవలన కఫదృష్టమైన రక్తమును స్రవింపజేయుటకు సామర్థ్యము లేకుండును.

—౨౦ వాతపితృ దుష్టరక్త స్రావణోపాయము. —

వాతపితృభ్యాం దుష్టం శృంగేణ నిర్హరేత్. ౨౦

వాతపితృములచే దూషించబడిన రక్తమును శృంగములచే బైలుపరుచవలయును.

—౨౧ రక్తస్రావణక్రమము. —

గాత్రం బద్ధోపరి దృఢం రజ్జ్వ పట్టేన వా సమమ్,
స్నాయుసంధ్యస్థిమర్తాణి త్యజ్జ * ప్రచ్ఛానమాచరేత్. ౨౧
అథోదేశప్రవిసృతైః పదైరుపరిగామిభిః,
న గాఢఘనతిర్యగ్భిర్న పదే పాదమాచరేత్.

† ప్రచ్ఛానేనైకదేశస్థం గ్రంథితం జలజన్నభిః,
హరేచ్ఛృంగాదిభిస్సుప్త మస్యగ్వ్యాపి సిరావ్యధైః. ౨౨

* ప్రశ్నన ఇతిపా. † ప్రశ్ననే ఇతిపా.

సిరావృథ చేయతగిన శరీర వైభాగమును దారముచేగాని, వస్త్రపట్టుచేగాని గట్టిగ కట్టి యాప్రదేశమునందు స్నాయువులను, అస్థులను, సంధులను, మర్మములను వదలి అధోదేశము, ఊర్ధ్వదేశము వీనియందు వ్యాపించునవియును గట్టిగ, తీక్షణముగ ఆడ్డముగ నుండకుండునవియును నగు శలాకుచే పొడవవలయును. శలాకువై శలాకును ప్రయోగింపజనదు. మఱియు నేకదేశమునందుండు రక్తమును శలాకుచే బొడిచి ఆకర్షింపవలయును. గ్రంధి, అర్బుదము మొదలగు రోగములయందు గడ్డకట్టియుండు రక్తమును జలగలచే బైలుపరచవలయును. సుప్తముగ (అనగా నిశ్చేతనముగ) నుండు రక్తమును శృంగదులచేతను, సర్వశరీరమునందు వ్యాపించుచుండు రక్తమును సిరావేధ నముచేతను, హరింపజేయవలయును.

* ప్రచ్ఛానం పిండితే వా స్యాత్

రక్తము గడ్డకట్టియుండునపుడు శలాకును ప్రయోగింపదగును.

అవగాఢే జలౌకసః,

రక్తము లోతులో బ్రవేశించి యుండునపును జలగలను ప్రయోగించవలయును.

త్వష్ణేస్తలాబుఘటిశృంగం

రక్తము చర్మము నాశ్రయించి యుండునపుడు ఘటి, శృంగము, వీనిని ప్రయోగింపవలయును.

సీరైవ వ్యాపకేఽస్పృశి. ౫౪

సర్వశరీరములో వ్యాపించి యుండురక్తమును స్రవింపజేయుటయందు సిరావేధనము చేయవలయును.

మతాంతరమునందు రక్తస్రావక్రమము. ౫౫

వాతాదిధాను వా శృంగజలౌకోఽలాబుభిః క్రమాత్,

వాతాదిదోషస్థానములను జెందియుండు రక్తమును యదాక్రమముగా శృంగ జలౌకి అలాబువులచే (అనగా వాతస్థానగత రక్తమును శృంగముచేతను, పితృస్థానగత రక్తమును జలగలచేతను, క్షేష్ణస్థానగతరక్తమును అలాబుచేతను) హరింపజేయవలయును.

రక్తస్రావానంతర రక్తవృత్తిము. ౫౬

స్రుతాస్పృశి ప్రదేహాద్యైశ్చీతైస్సాన్యద్వాయుకోపతః, ౫౭

సతోదకంఢూశోఽస్తం సర్పిషోష్ణేన సేచయేత్. ౫౮

రక్తమోక్షణము చేయించుకొనిన పురుషునికి శీతలమైన ప్రలేపములచే వాతము ప్రకొపించి పొట్టు, దురద వీనితో గూడియుండు శోఘను కలుగజేయును. కావున నటువంటిశోఘను ఉష్ణమైనఘృతముచే పేచనము చేయవలయును.

షడ్వింశతితమాధ్యాయము, ముగిసెను.

సప్తవింశాధ్యాయము

అవ పూర్వాధ్యాయమునందు రక్తమోక్షమునకు సాధనములైన శృంగము మొదలగువానిని జెప్పి “ప్రచ్ఛానేనైకదేశస్థం” అనునీవాక్యముచేత శృంగాదివిషయములకూడ జెప్పబడినవి. మరియును సిరావ్యధనుగురించి విశేషముగా చెప్పబడియుండుటచే దానినిగూర్చి యీయాధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

❖ సిరావ్యధవిధ్యధ్యాయప్రారంభము ❖

సూ. అథాతస్మిరావ్యధవిధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యాయః,
 ఐతిహ స్తావలరాత్రేయాదయో మహిష్వ గుః.

శస్త్రవిధ్యధ్యాయానంతరము సిరావిధిని తెలియపరచుటకై సిరావ్యధ విధ్యధ్యాయమును వివరించెదము. సర్వశరీరమునందు రక్తమును వ్యాపింపజేయు చోలునగుములు సీర లనబడును.

❖ శుద్ధరక్తలక్షణము ❖

మధురం లవణం కించిదశీతోష్ణమసంహితమ్,
 పద్ధేంద్రగోపహేమావిశశలోహితలోహితమ్.
 లోహితం ప్రవదేచ్ఛుద్ధం తనోస్తేనైవ చ స్థితిః,

మధురముగ, ఒకింత ఉప్పుగ, కొంచెము ఉష్ణముగ, కొంచెము తేలముగ, ద్రవముగ, పద్దము, ఇంద్రగోపపురుగులు, బంగారము, వీనివలె నెఱుగ, మేక, చెవులపిట్టి, వీని రక్తమువలె నెఱుపువర్ణము గలదిగ నుండు రక్తము శుద్ధమయిన దని తెలియవలయును. మరియు నటువంటిశుద్ధమయిన రక్తముచేతనే శరీరము స్థిరముగ నిలుచును. శుద్ధరక్తము అనేకవర్ణములు గలదిగ నగుపడుటచే పద్మాద్యనేకవృష్టాంతము లివట జెప్పబడినవి.

❖ రక్తదోషము ❖

తప్తిత్తిగ్నేష్టైః ప్రాయో దూష్యతే

మతియు నారక్తము తఱుచుగ పిత్తకరమైన ఉప్పు, కారము, తీక్షణము మొదలగు వస్తువులచేతను, మినుములు, నువ్వులు మొదలగు క్షేష్ణకరమయిన వస్తువులచేతను పూర్వజన్మాభిశకర్త చేతను దూషించబడును. మరియును శరత్కాల స్వభావమువలన వాతకరద్రవ్యములచేతకూడ రక్తము ఒకానొకపుడు చెడును. కాబట్టి ప్రాయః అనుపదము మూలమునందు ప్రయోగించబడినది.

— రక్తదోషజనితరోగములు —

కురుతే తతః.

౨

విసర్పవిద్రధిస్తీహగుల్తాగ్ని సదనజ్వరాః,

ముఖనేత్రశిరోరోగమదత్పట్ లవణాస్యతాః.

3

కుష్ఠవాతాసృపితౌస్రకట్వమ్మోద్ధిరణభ్రమాః,

శీతోష్ణస్నిగ్ధరూక్షాద్యైరుపక్రాంతాశ్చయే గదాః.

౪

సమ్యక్సాధ్యాన సిద్ధ్యంతి తే చ రక్తప్రకోపజాః,

ఆరక్తంబటుల దూషింపబడుటవలన విసర్పము, విద్రధి, స్టీహము, గుల్తము, అగ్ని నూంద్యము, జ్వరము, ముఖరోగము, నేత్రరోగము, శిరోరోగము, మదము, దష్టి, నోరుప్పుగుండుట, కుష్ఠము, వాతరక్తము, పితరక్తము, ఒకనొకపుడు కారముగ మఱి యొకపుడు పుల్లగ నుండులేనుపులు, భ్రమ, పిసిసి గలుగజేయును. మఱియు శీతలము, ఉష్ణము, స్నిగ్ధము, రూక్ష మొనగు చిత్సలవలన ననుకూలములు జెదకుండు సాధ్య రోగములుసాధ రక్తప్రకోపముచేతనే జనించినవి యీసి తెలియులయును.

— సిరావ్యధ విధి —

తేషు స్రావయితుం రక్తముద్రిక్తం వ్యథయేత్సిరామ్.

౫

వైజ్ఞేషిన విసర్వాది రోగములయందు ప్రకోపమును జెందియుండు రక్తమును స్రవింపజేయుటకై సిరలను వేధించవలయును. వ్యధన మనగ గ్రుచ్చుట, శరీరమునందలి రక్తమును నలుప్రక్కల వ్యాపింపజేయుట బొంగునరములను రక్తమును వెలికిం దీయుటకై ఉచితమైనసాధనముచే గ్రుచ్చుట సిరావ్యధన మనబడును.

— సిరావ్యధనమునకు ఆనర్హులు —

న తూనపోడశాలీతసప్తత్యబ్దస్రతాస్సజామ్,

అస్నిగ్ధాస్వేదితాత్యర్థస్వేదితానిలరోగితామ్.

౬

గర్భిణీసూతికాజర్ణ పితౌస్రశ్వాసకాసినామ్,

అతిసారోదరచ్ఛర్భిపాండుసర్వాంగశోఘినామ్.

౭

స్నేహపీతే ప్రయుక్తేషు తథా పంచసు కర్తవ్యం,

నాయంత్రితాం సిరాం విధేన్మతిర్యజ్నాన్మత్థితామ్.

౮

నాతిశీతోష్ణవాతాభేష్యన్యత్రాత్రయికాద్ధదాత్,

16 సంవత్సరములవయస్సుకు లోబడినవారు, 70 సంవత్సరములవయస్సుకు

పైబడినవారు, రక్తస్రావము చేయుచుకొనినవారు, అస్మిగ్ధులు, స్వేదకర్త చేయించుకొనినవారు, అధికముగ స్వేదకర్త చేయించుకొనినవారు, గర్భజలు, ప్రసవించునీ. వారోగము, అజీర్ణము, పిత్తరక్తము, శ్వాసము, హఠము, అతిహఠము, ఉపరొగము, ఛర్మి, పాండువు, సర్వాంగములయందుకొప ఈరోగములు గలవారు అట్టివారికి సిరావ్యధనము చేయంజనదు. మఱియును స్నేహపాశుల చేసినపుడును, పునునాది వంశకర్తలు చేయబడి యుండునపుడును, సిరావేధ చేయంజనదు. సిరకు బంధించునడ వేధింపంజనదు. అడ్డముగ వేధింపంజనదు. పొడవుగ లేవకుండునీరకు వేధింపంజనదు. అతికిరలముగ గాని లేక అత్యుష్ణముగ గాని నుండుకాలమునందును, ఆదికమైనవారముతో కూడి యుండు కాలమునందును, ఆకాశము మేఘములచే నాడయి బడియుండునపుడును సిరావేధనము చేయంజనదు. మఱియు నతికష్టమైనరోగికి, విపాకీక మొనలగు రోగములయందుతప్ప తక్కినరోగములలో వై జెప్పిన కాలములయందు సిరావేధనము చేయంజనదు. అతికష్టమైన రోగము గలిగియుండునపుడు అత్యుష్ణమలప తగిలముల బ్రతీకారము చేసి సిరావేధం జేయవలయును.

శిరోనేత్రరోగములందు సిరావేధనము ౭

శిరోనేత్రవికారేషు లలాట్యా మోక్షయే త్సిరామ్
అపాంగ్యాముపనాస్యాం వా

శిరము, నేత్రములు వీనిలో జనించురోగములయందు లలాటమునం దుండు సిరకు వేధించవలయును. లేక అపాంగమునం దుండు (అనగా కంటి కొనయం దుండు) సిరకు గాని, నాసికాసమీపమునం దుండు సిరకుగాని వేధించవలయును.

కర్ణరోగమునందు సిరావేధనము ౭

కర్ణరోగేషు కర్ణజామ్,

కర్ణరోగములయందు కర్ణసమీపమునం దుండు సిరకు వేధించవలయును.

నాసారోగమునందు సిరావేధనము ౭

నాసారోగేషు నాసాగ్రే స్థితాం

నాసికారోగములయందు నాసికాగ్రమునం దుండు సిరకు వేధించవలయును.

పీచసరోగమునందు సిరావేధనము ౭

నాసాలలాటయోః. ౧౦

పీచసే

పీచసరోగమునందు నాసిక, లలాటము వీనియం దుండు సిరకు వేధించవలయును,

❧ ముఖరోగమునందు సిరావేధనము ❧

ముఖరోగేషు జిహ్వాష్ణహనుతాలుగాః,
ముఖరోగములలో నాలుక, పెదవి, తాలువులు, నోటిలోపలిదొడ వీనియందుండు
సిరలను వేధించవలయును.

❧ జత్వార్ధ్వరోగములయందు సిరావేధనము ❧

జత్వార్ధ్వం గ్రంథిషు గ్రీవాకర్ణశంఖశిరఃశ్రితాః. ౧౧
మెడకొంతులకు వైభాగమునందు జనించుగ్రంథులలో మెడ, చెవులు, కఱత,
శిరస్సు వీని నాశ్రయించి యుండు సిరలను వేధించవలయును.

❧ ఉన్మాదరోగమునందు సిరావేధనము ❧

ఉరోఽపాంగలలాటస్థా ఉన్మాదే
ఉన్మాదమునందు అొమ్మ, కంటికొస, లలాటము, వీని నాశ్రయించి యుండు సిర
లను వేధించవలయును.

❧ అపస్తారోగమునందు సిరావేధనము ❧

అపస్తృతౌ పునః,
హనుసంధౌ సమస్తే వా సిరాం భూమిధ్యగామిసీమ్ ౧౨
అపస్తారములో తాలువులసంధులయందుండు సిరనుగాని, లేక తాలువులయం
దంతట వ్యాపించి యుండు సిరనుగాని లేక కరుబొమలకు మధ్యమునం దూర్ధ్వముఖముగ
వ్యాపించి యుండుసిరనుగాని వేధించవలయును.

❧ విద్రధి పార్శ్వకూల వీనియందు సిరావేధనము ❧

విద్ర ధౌ పార్శ్వకూలే చ పార్శ్వకక్షాస్తనాంతరే,
విద్రధి, పార్శ్వకూల వీనియందు పార్శ్వమునం దుండుసిరను, చంకలకును ప్రక
ములకును నడుమ నుండు సిరను వేధించవలయును.

❧ తృతీయకజ్వరమునందు సిరావేధనము ❧

తృతీయకేఽంసయోర్తథ్యే
తృతీయకజ్వరమునందు భుజశిరస్సులసంధియందుండుసిరను వేధించవలయును.

❧ చాతుర్థికజ్వరమునందు సిరావేధనము ❧

స్కంధస్యాధశ్చతుర్థకే. ౧౩
చాతుర్థికజ్వరములో భుజశిరస్సులకు క్రిందిభాగమునం దుండు సిరను వేధించ
వలయును.

—౧౭ గ్రహణిరోగమునందు సిరావేధనము ౧౭—

ప్రవాహికాయాం శూలిశ్యాం శ్రోణితో ద్వ్యంగులేస్థితామ్,
శూలతో గూడియుండు ప్రవాహిరోగమునందు కటిప్రదేశమునకుపైన రెం
డంగుళములదూరమునం దుండుసిరను వేధించవలయును.

—౧౮ శుక్రరోగమునందు సిరావేధనము ౧౮—

శుక్రమేధ్రామయే మేధ్రే
శుక్రరోగము, మేధ్రోగము వీలియందు మేధ్రమునం దుండు సిరను వేధించ
వలయును.

—౧౯ గళగండమునందు సిరావేధనము ౧౯—

ఊరుగాం గళగండయోః. ౧౯

రెండు విధములైన గళగండరోగములయందు తొడయం దుండుసిరను వేధించ
వలయును.

—౨౦ గృధ్రసీరోగమునందు సిరావేధనము ౨౦—

గృధ్రస్యాం జానునోఽధస్తా దూర్ధ్వం వా చతురంగులే,
గృధ్రసీరోగమునందు మోకాలికిక్రిందిభాగమునందుగాని లేక వైభాగము
నందుగాని నాలు గంగుళముల దూరమున నుండుసిరను వేధించవలయును.

—౨౧ అపచీరోగమునందు సిరావేధనము ౨౧—

ఇంద్రవస్తేరథోఽపచ్యాం ద్వ్యంగులే
అపచీరోగమునందు ఇంద్రవస్తీమర్తమునకు అధోభాగములో రెం డంగుళముల
యం దుండు సిరను వేధించవలయును.

—౨౨ సక్తిరోగమునందు సిరా వేధనము. ౨౨—

చతురంగులే. ౨౨

ఊర్ధ్వం గుల్ఫస్య సక్త్యై
సక్తిసీడయందు చీలమండయొక్క ఊర్ధ్వభాగములో నాల్గంగుళములయందుండు
సిరను వేధించవలయును.

—౨౩ క్రోష్టుక శీర్షమునందు సిరా వేధనము

తథా క్రోష్టుకశీర్షకే,

క్రోష్టుకశీర్షక మను ఊర్ధ్వాంగవాతరోగమునందు వై జెష్ఠినప్రకారము చీల
మండయొక్క ఊర్ధ్వభాగములో నాల్గంగుళములయం దుండు సిరను వేధించవలయును.

పాదదాహారోగములయందు సిరావేధనము

పాదదాహా ఖుడే హ్వై విపాద్యాం వాతకంటకే. ౧౬

చిప్పే చ ద్వ్యంగులే విద్ధ్యే దుపరి తీవ్రమర్తజః,

పాదదాహము, ఖుడము, పాదహర్షము, విపాది, వాతకంటకము, చిప్పము, ఈ రోగములయందు తీవ్రమర్తమునకు వైభాగమున రెండు గుళములయందు దుండు సిరస వేధించవలయును

❧ విశ్వాచీరోగమునందు సిరావేధనము ❧

గృధ్రస్యామివ విశ్వాచ్యాం

విశ్వాచీరోగములలో గృధ్రసీరోగమునందు చెప్పిన సిరసే వేధించవలయును.

❧ వేధనార్హమైనసిర లగుపడఁపుడు సిరావేధనక్రమము ❧

యథోక్తానామదర్శనే ౧౭

మర్తహీనే యథాసన్నే దేవేనాన్యం వ్యధయేత్సిరామ్,

అయారోగములకు స్వల్పయించి చెప్పబడిన సిరలు కనబడకుండునపుడు మర్త ప్రదేశమును పడలి అసిరకు సమీపప్రదేశమునందు పేరేసిరను వేధించవలయును.

❧ సిరావేధనక్రమము ❧

అథ స్నిగ్ధతః సజ్వసోర్వచరణో బలీ. ౧౮

కృతస్వస్త్రియః స్నిగ్ధరసాన్నప్రతిభోజితః,

అగ్నితాపాతపస్విన్నో జానూచ్ఛాసనసంస్థితః. ౧౯

మృదుఃపట్టతకేశాంతో జానుస్థాపితకూర్పరః,

ముష్టిభ్యాం వస్త్రగర్భాభ్యాం మన్యే గాఢం నివీడయేత్. ౨౦

దంతప్రవీడనో త్కాసగండాద్ధానాని చాచరేత్,

స్నిగ్ధమయినశరీరము గలవాడు, వస్త్రము, స్నేహము, గైరికము మొదలగు ఉపకరణములను సిద్ధము చేసికొనినవాడు, పుష్టివంతుడు సగుపురుషుడు బలిన, ముగళహోమమును చేసికొని స్నిగ్ధమైన రసముతోగూడియుండు అన్నమును భుజించి అగ్నితాపము, ఎండ వీరిచే స్విన్నుడై మోకాలంత పొడవు గల అసనమునందు కూర్చుండినవాడై నూత్నమయిన వస్త్రపట్టముచే కట్టబడినకేశములు, మోకాలుపై నుంచబడిన మోచేతులు గలవాడై వస్త్రమును బాస నిముడ్చుకొని యుండు పిడికిళ్లచే పెడతలపెద్ద సరములను దృఢముగా వీడించవలయును. మఱియు నట్టిపురుషుడు దంతప్రవీడనము (అనగా పండ్లు కొరుకుట), ఉత్కాసము, అద్ధానము, వీనిని కూడ చేయవలయును.

* చ్ఛాపక ఇతి పా.

పృథతో యంత్రయేచ్చైనం వస్త్రమావేష్టయన్నరః. ౨౦

కంధరాయాం పరిక్షిప్య న్యస్యాంత ర్వామత్యసీమ్,
ఏహోఽంతర్ముఖవర్జానాం సిరాణాం యంత్రణే విధిః. ౨౧

వైజ్ఞేయప్రకారము కూర్చుండి ముందురోగికి పృథ్వీశమునందును (అనగా పీఠునందును) గొంతునందును వస్త్రమును చుట్టి దానినడమ ఎడమ జుట్టనప్రేలును దృఢముగ నునిచి సిరలను కట్టవలయును. ఇచి ముఖములో నుండుసిరలంతవ్వు తక్కిన సిరలను కట్టనట్టివిధి యని తెలియవలయును.

తథా మధ్యమయాంగుళ్యా వైద్యోఽంగుళ్యవిముక్తయా,
తాడయేత్.

అటుల కట్టినపిదప బొట్టనప్రేలితో చేరకుండు ఎడమచేతియొక్క మధ్యమాంగుళిచే నాసిరను వైద్యుడు కొట్టవలయును.

ఉత్థితాం జ్ఞాత్వా స్పర్శాంగుష్ఠప్రసీడనైః. ౨౩

కుతారాన్య లక్షయేస్తధ్యే వామహస్తగృహీతయా,
ఫలోద్దేశే సునిష్కంపం సిరాం తద్వచ్చ మోక్షయేత్. ౨౪

పిదప స్పర్శముచేగాని, లేక బొట్టనప్రేలివలన నదుముటచేగాని ఉత్థితమైన (అనగా పైకి లేచిన) సిరలను తెలిసికొని కురారిక యనునాయుధమును వాదరకు సమీపమున కుడి చేతిచే గట్టిగపట్టుకొని దానిచే సిరామధ్యమున గుర్తుపెట్టి యాథలముననే రక్తమోక్షము చేయునది.

తాడయక్ సీడయేచ్చైనాం విధ్యేర్ద్విహిముఖేన తు,

ప్రీహిముఖ మనునాయుధముచే మరల నాసిర నొకమారు తాడనము చేసిన బొట్టనప్రేలిచే బాగుగ నదుముకొని ప్రీహిముఖ మను నాయుధముచేతనే అసిరను వేధించవలయును.

— నాసికాసమీప సిరావేధనక్రమము ౨౫ —

అంగుష్ఠేనోన్నమయ్యాగ్రే నాసికాముపనాసికామ్ ౨౬

నాసికాగ్రభాగమును బొట్టనప్రేలిచే పొడవుగ నెత్తికట్టుకొని నాసికాసమీపము నం దుండుసిరను వేధించవలయును.

— జిహ్వోద్గ్రాహగ సిరావేధనక్రమము ౨౭ —

అభ్యున్నతవిదస్త్రాగ్రజిహ్వస్యాధస్తదాశ్రయామ్,

వైతాలు ప్రదేశమున కభిముఖముగా నాలుకం దీసికొనివచ్చి యానాలుక యొక్క కొనను దంతములచే బాగుగా కరుచుకొనియుండునపుడు నాలుకకు ఆఘోభాగము నం దుండు సిరను వేధించవలయును.

❧ మెడయందు సిరావేధనక్రమము ❶ ❧

యంత్రయేత్ స్తనయోర్యధ్వం గ్రీవాశ్రితసిరావ్యధే ❶
మెడ నాశ్రయించియుండు సిరలను వేధించునపుడు స్తనములయొక్క వై ప్రదేశమునందు వస్త్రముచే చుట్టవలయును.

పాషాణగర్భహస్తస్య జానుస్తే ప్రసృతే భుజే,
కుక్షే రారభ్య మృనితే విధ్యేద్బద్ధోర్ధ్వపట్టకే. ❷

తాయని హస్తమునం దుంచుకొని యుండు పురుషునియొక్క హస్తములు, మోకాళ్ళపై జాచబడి యుండునపుడు కుక్షి మొదలుకొని మెడ వరకు మద్దనము చేసి వేధించవలసిన స్థలమునకు వైన వస్త్రమును కట్టి మెడసిరను వేధించవలయును.

❧ హస్తసిరావేధనక్రమము ❷ ❧

విధ్యేద్ధస్తసిరాం బాహా వనాకుంచితకూర్పరే,
బద్ధ్యా సుఖోపవిష్టస్య ముష్టిమంగుష్ఠగర్భిణీమ్. ❸
ఉర్ధ్వం వేధ్యప్రదేశాచ్చ పట్టికాం చతురంగులే,

సుఖముగా కూర్చుండి యుండుపురుషుడు మోచేతులను ముడిచికొనక చాచబడిన చేతులు కలవాడై యుండునపుడు బొట్టనరైలు అఱచేతిలో గూఢముగ నుండు నటుల ముష్టిని పట్టించి వేధించవలసిన స్థానమునకు వైన నాల్గంగుళములయందు వస్త్రపట్టమును కట్టి హస్తసిరను వేధించవలయును.

❧ పార్శ్వసిరావేధనక్రమము ❸ ❧

విధ్యేదాలంబమానస్య బాహుభ్యాం పార్శ్వయోస్సిరామ్ ❹
హస్తములచే దేని వైనను పట్టుకొని ప్రేలాడుచుండునపుడు పార్శ్వములయందలి సిరను వేధించవలయును.

❧ మేధ్రసిరావేధనక్రమము ❹ ❧

ప్రహృష్టే మేహనే
మేధ్రముగ నుండునపుడు మేధ్రమునం దుండు సిరను వేధించవలయును.

❧ జంఘాసిరావేధనక్రమము ❺ ❧

జంఘాసిరాం జానున్నకుంచితే,

మోక్షార్థ వంచబడకుండునపుడు పిక్వయం మండుసిరకు వేధించవలయును.

— ౧౭ పాదసిరావేధనక్రమము ౧౭ —

పాదే తు సుస్థితేఽధస్తాజ్ఞానుసంధేర్నిపీడితే. 30

గాఢం కరాభ్యామాగుల్ఫం చరణే తస్య చోపరి,

ద్వితీయే కుంచితే కించిదారూఢే హస్తనత్తతః 3౧

బుద్ధ్యా విధ్యేత్పిరాం

పాదమును భూమియందు సుఖముగా నుచుచుకొని యుండునపుడు మోకాలు సంధికిక్రింద చీలమండవరకు దృఢముగా హస్తములచే మర్దించి క్రింద నునిచి యుండు కాలిపై రెండవ కాలును కొంచెము వంచి యుచుచుకొని యుండగా వేధించవలసినస్థానమునకుపైన నాల్గంగుళములయందు వస్త్రపట్టమును కట్టి పాదసిరకు వేధించవలయును.

ఇత్థ మను క్తేవ్యపి కల్పయేత్,

తేమతేషు ప్రదేశేషు తత్తద్యంత్రముపాయనిత్. 3౨

ఈ పాయము నెఱిగినవైద్యుడు చెప్పబడని యితరమైన ఆయా అవయవముల యందును వైశేష్యము రీతిగా స్వబుద్ధిచే యుక్తప్రకారము యంత్రవేధనక్రమమును కల్పించుకొనవలయును.

— ౧౮ వీరీహిముఖకురారికా శస్త్రప్రయోగము ౧౮ —

మాంసలే నిక్షిపేద్దేశే వ్రీహ్యస్యం వ్రీహిమాత్రకమ్,

యవార్థమస్థామువరి సిరాం విధ్యత్ కుతారికామ్ 33

అధికమాంసము గల శరీరావయవములయందు వ్రీహిముఖమును శస్త్రమును వడ్డగింజంత ప్రమాణము ప్రయోగింపవలయును. మఱియును అస్థులపై నుండుసిరలను వేధించునపుడు కుతారిక యనుశస్త్రమును అర్థయవప్రమాణము ప్రయోగింపవలయును.

— ౧౯ సమ్యగ్వేధలక్షణము ౧౯ —

సమ్యగ్వేధే సప్రవేధారాం యంత్రే ముక్తేతు న సప్రవేత్,

బాగుగ వేధించబడినసిరయందు రక్తముధారగ స్రవించును. దానియందలి కట్టును విప్పివేయగానే రక్తము స్రవించనేరదు.

— ౨౦ దుర్విధ్ధ అతివిధ్ధ లక్షణము ౨౦ —

అల్పకాలం వహత్యల్పం దుర్విధ్ధాత్తై లచూర్జనైః 3౪

సశబ్దమతివిధ్ధాతు సప్రవేద్ధగభేన ధార్యతే,

బాగుగ వేధించబడని సిర స్వల్పకాలమువరకు స్వల్పముగ రక్తమును స్రవించును.

జేయును. అధికముగ పేధించబడినసిర శబ్దముతో రక్తము నధికముగ స్రవించజేయును. ఆరక్తము తైలము, చూర్ణము వీనిచే బహుకష్టముమీద నిలుచును.

— రక్తము స్రవించుకుండుటకు హేతువు ౧ —

భీమూర్ఛాయంత్రశైథిల్యకుంతశస్తాగ్రితత్వప్తయః.

3౫

తౌమత్వవేగితాస్వేదా రక్తస్యాస్థితీహేతుః,

భయము, మోహము, యంత్రశైథిల్యము (అనగా దృఢముగా యంత్రమును ప్రయోగించుకుండుట), పడునులేని శస్త్రము, అధికత్వప్తి, దౌర్బల్యము, మలమూత్రాది వేగము గలిగియుండుట, స్వేదము లేకుండుట, ఇవి రక్తస్రావము గలుగకుండుటకు హేతువు లని తెలియవలయును. మఱియును వైశేషికభయాదులు రక్తము స్రవించుకుండుటకు కారణముగ నుండుటచే భయాదులు కలిగి యుండునపుడు రక్తస్రావము చేయంజనదు అని తాత్పర్యము.

— రక్తము బాగుగ స్రవించుకుండునపుడు వేల్పాదిలేవనము ౧ —

. అసమ్యక్సేప్తవతి వల్లవ్యోషనిశానతైః.

3౬

. సాగారధూమలవణతైలైర్దిహ్యత్సిరాముఖమ్,

రక్తము బాగుగా స్రవించుకుండినయెడల వాయువిడంగములు, త్రికటుకములు, పసుపు, గ్రంథితగరము, కరిదూపము, లవణము, తైలము వీనిచే సిరయుక్తముఖము నందు లేవనము చేయవలయును.

రక్తము బాగుగ స్రవించునపుడు తైలాదిలేవనము

సమ్యక్సృప్తై కోష్ఠేన తైలేన లవణేన చ

3౭

రక్తము బాగుగా స్రవించునపుడు కొంచెము ఉష్ణముగనుండు తైలము, లవణము వీనిచే సిరాముఖమునందు లేవనము చేయవలయును.

— దుష్టరక్తస్రావక్రమము ౧ —

అగ్రే స్రవతి దుష్టాస్రం కుసుంభాదివ పీతికా,

ఎరుపు పసుపు రంగులు కలిసియున్న కుసుంభమునుండి తొలుత పచ్చని రసము స్రవించునట్లు దుష్టరక్తంబును శుద్ధరక్తంబును కలిసి యుండునపుడు సిరావ్యధనము చేసినయెడ తొలుత చెడ్డరక్తము స్రవించును.

— విశేష రక్తస్రావ నిషేధము ౧ —

సమ్యక్సృత్వస్వయంతిష్ఠేచ్ఛుద్ధంతదితి నాహరేత్.

3౮

దుష్టరక్తము బాగుగా స్రవించిన పిదప శుద్ధరక్తము స్వయత్నము లేకయే నిలిచి

హాపు నశ్చేతలంపుతో రక్తమును విశేషముగా. స్రవింపజేయంజనదు. ఏల ననగా —
రక్తము ప్రాణాధారమునకు హేతువుగ నుండును.

— ౧౭ మూర్ఘ గలిగియుండునపుడు రక్తస్రావనిషేధము ౧౭ —

యంత్రం విముచ్య మూర్ఘాయాం వీజితే వ్యజ్జనైః పునః,

స్రావయేన్నూర్ఘతి పునస్త్యవరేద్యుస్త్యహేఽపి వా 3౯

సిరావేధ జేయునడు మూర్ఘ గలిగినయెడల యంత్రమును తీసివేసి విసనకఙ్ఠిల
వలన విసురుటచే రోగిని ఓదాన్తి మరల రక్తమును స్రవింపజేయవలయును. మరల
నారోగి మూర్ఘ జెందినయెడల అశుద్ధరక్తమునుకూడ ఆ దినమునందు స్రవింపజేయక
మరుదినమునందుగాని లేక మూడవ దినమునందుగాని స్రవింపజేయవలయును.

— ౧౮ వాతదుష్టరక్తలక్షణము ౧౮ —

వాతాచ్ఛ్వావారుణం రూక్షం వేగస్రావ్యచ్ఛఫేనిలమ్,

వాతమువలన శ్వామవర్ణము, ఎఱుపువర్ణము, రూక్షత, తీవ్రమైకస్రావము
వైర్ష్యము, నుఱుగు వీనితోగూడియుండురక్తము స్రవించును.

— ౧౯ పిత్తదుష్టరక్తలక్షణము ౧౯ —

పిత్తాత్పితాసితం విస్తమస్కంద్యోష్ణాత్సంచంద్రకమ్ ౨౦

పిత్తమువలన పీతవర్ణము, నల్లనివర్ణము, దుర్గంధము, చంద్రకము వీనితోగూడి
నదిగ, దట్టముగ నుండు రక్తము స్రవించును.

— ౨౦ కఫదుష్టరక్తలక్షణము ౨౦ —

కఫాత్ స్నిగ్ధమస్పృశ్మాండు తంతుమత్పిచ్ఛిలం ఘనమ్,

కఫమువలన స్నిగ్ధము, తెల్లపువర్ణము, తంతువులు వీనితోగూడినదిగ, గట్టిగ,
పిచ్ఛిలముగ నుండురక్తము స్రవించును.

— ౨౧ సంసర్గదుష్టరక్తలక్షణము ౨౧ —

సంస్పృష్టలింగం సంసర్గాత్

దోషసంసర్గమువలన వాతపిత్త కఫములకు వేరు వేర జెప్పిన లక్షణముల సంసర్గము
కల్గినరక్తము స్రవించును.

— ౨౨ సన్నిపాత దుష్టరక్త లక్షణము ౨౨ —

త్రిదోషం మలిహవిలమ్

౨౩

త్రిదోషముచే మలినముగ, కలకబారినదిగ నుండురక్తము స్రవించును.

— ౨౩ అశుద్ధరక్తస్రావప్రమాణము ౨౩ —

అశుద్ధం బలివోఽవ్యస్రం న ప్రస్థాత్సాగ్రియేత్ఫరమ్,

బలిష్ఠుడుగ చుండుపురుషునికికూడ ప్రస్థమున కధికముగా అశుద్ధరక్తమును
ప్రవించునటుల జేయంజనదు.

— ౧౭ అధికరక్తస్రావజనితోపద్రవములు ౧౭ —

అతిస్మృతౌ హి మృత్యుస్సాన్యద్దారుణా వా చలామయాః. ౪౨

అధికముగా రక్తస్రావము చేయించినయెడల మరణముగాని లేక దారుణమైన
వాతరోగములుగాని కలుగును.

— ౧౮ అధికరక్తస్రావచికిత్స ౧౮ —

తత్రాభ్యంగరసక్షీరరక్తపానాని భేషజమ్,

అధిక రక్తస్రావమునందు ఆభ్యంగముచేయుట, మాంసరస, క్షీర, రక్తముల
పానముచేయుట ఇవి యావధంబులు.

— ౧౯ రక్తస్రావానంతరకర్తవ్యము ౧౯ —

స్మృతే రక్తే శనైర్యంత్రమపసీయ హిమాంబునా. ౪౩

ప్రత్యాశ్య తైలప్లోతాక్తం బంధసీయం సిరాముఖమ్,

తాగుగా రక్తము ప్రవించినపిదప మెల్ల మెల్లగా యంత్రమును విడిపించి సిరా
ముఖమును శీతోదకముచే గడిగి దానిపై తైలమును పూసి బంధించవలయును.

— ౨౦ పురుష రక్తస్రావము ౨౦ —

అశుద్ధం స్రావయేద్భూయః సాయమహ్నాపరేఽపి వా. ౪౪

వాతాదులచే దుష్టమైనరక్తము నిశ్శేషముగ వెడలక మిగిలి యున్నయెడ
నాదినముయొక్క సాయంకాలమునందు గాని, లేక మరుదినమునందు గాని మరల రక్త
మును ప్రవింపజేయవలయును.

స్తేహోపస్కృత దేహస్య పతౌద్వా భృశదూషితమ్,

వైజెష్ఠినరీతిగ దుష్టరక్తమును ప్రవింపజేసినను ఇంకను మిక్కిలి రక్తము దుష్టము
గనే యున్నచో శరీరముస్థైర్య స్నేహకర్తచే స్నిగ్ధముగ జేసి పదునైదు దినములకు
పిమ్మట మరల వైజెష్ఠినరీతిగ సిరావృధనముచే రక్తమోచనము జేయించునది. వైజెష్ఠిన
ప్రకారము అశుద్ధమైన రక్తమును రోగాద్యనుగుణముగా సాయంకాలమునందుగాని,
లేక మరుదినమునందుగాని, లేక ఒకపక్షమునకు పైనగాని ప్రస్థప్రమాణమే ప్రవింప
జేయవలయును. రక్తమును ప్రస్థమున కధికముగా ప్రవింపజేయంజనదు.

“వమనే చ పిరేకే చ రక్తాతీసారయోరపి,

సార్థత్రయోదశపలం ప్రస్థమాహార్ష సీషిణః”

మనము, విరేకము, రక్తస్రావము, అతిసారము వీనియందు (13 $\frac{1}{2}$ లము) 1 ప్రస్థ మని పండితులు వచించెద రని తంత్రాంతరమునందు ప్రస్థపరిమాణము చెప్పబడి యున్నది.

— సావశేష దుష్టరక్త స్రావము —

కించిద్ధి శేషే దుష్టాస్తే నైవ రోగోఽతివర్తతే. ౪౫
సశేషమప్యతో ధార్యం న చాలిస్తుతిమాచరేత్,

దుష్టరక్తము కొంచెము శేషించియుండినను దానిచే రోగము అధికము కానేరదు. కాబట్టి దుష్టరక్తము కొంచెము శేషించి యుండినను దానిని సశేషముగ ధరించవలయునేకాని అధికముగా స్రావము చేయించు జనదు. ఏలయనగా — రక్తము ప్రాణాధారముగ నుండును.

“సశేషం దుష్టరుధిరమపి తుర్యాద్విచక్షణః,

న చాలిప్రస్థతి తుర్యాత్ శేషం సంశమనైర్వయేత్.”

సమర్థుడగు వైద్యుడు దుష్టరక్తమునుకూడా కొంచెము శేషించి యుండునటాల్సనింప జేయవలయునేకాని అధికముగా ప్రవింపజేయంబనదు అయితే శేషించియుండు దుష్టరక్తమును సంశమనోపధములచే చికిత్సచేసి కాంతి నొందింపవగును. అతి సుశ్రుతము నందు చెప్పబడి యున్నది.

— అపశిష్టదుష్టరక్తస్రావక్రమము —

హరేచ్ఛృంగాదిభిశ్శేషం ప్రసాదమథవానయేత్. ౪౬
శీతోపచారపిత్తాస్తక్రియాశుద్ధివిశోషణైః,
దుష్టం రక్తమనుద్రిక్తమేవ మేవ ప్రసాదయేత్. ౪౭

ప్రవించి శేషించియుండు దుష్టరక్తమును శృంగము, సారకాయబుట్టు, ఘటికా మొదలగువానిచే వెలివరచవలయును. లేక నాదుష్టరక్తమును శీతోపచారము, పిత్తరక్త చికిత్స, మనునవిరేచనాదిరూప మయిరతుద్ధి, లంఘనరూపమయినవిశోషణము, వీనిచే ఉగ్రైకము చెందునందులకు లంజేసి నివప నాదుష్టరక్తమును హల్దియమును పోకడది ప్రసన్నత్యమును గలుగజేయవలయును. ప్రవించి శేషించియుండు దుష్టరక్తమునకు పూర్వోక్త శీతోపచారములచే ప్రసన్నత్యమును గలుగజేయవలయునేకాని సిరావ్యధాదులచే నాదుష్టరక్తమును వెలివరచు జనదు. ఏలయనగా — సిరావ్యధాదులచే ఉగ్రైకమును జెందకుండునట్టి రక్తమును వెలివరచుట అపాయకరము

— అధికరక్తస్రావమునందు స్తంభనక్రియ —

రక్తే త్వతిష్ఠతి క్షీప్రం స్తంభినీమాచరేత్క్రియామ్,

రక్తము నిలువక స్రవించుచుండగా నతిశీఘ్రముగా నీక జెప్పబడు స్తంభన క్రియను జేయవలయును.

—● స్తంభనక్రియావిశేషము ॥—

రోద్రప్రియంగుపత్తంగమాషయష్టాహ్వగైరిక్షైః. ౪౯

మృత్కపాలాంజనయోమమపీక్షీరిత్వగంకురైః,

విచూర్ణయేద్వ్రణముఖం పద్మకాదిహిమం పిబేత్. ౫౦

లోద్ధగు, ప్రేంకణము, రక్తచందనము, మినుములు, అతిమధురము కావితాయి, చిల్లపెంకు, అంజనము, పట్టువస్త్రముయొక్క మషి, క్షీరవృక్షములయొక్క పట్టలు, చిగుళ్లు వీనిచే వ్రణముఖమును మూయవలయును. మఱియును పద్మకాదిగణములచే సిద్ధముచేయబడిన శీతలమైనకషాయమును పానము చేయవలయును.

తామేవ వా సిరాం విధ్యేద్వ్యథా త్తస్మాదనంతరమ్,

పిదప తొలకవేధించిని సిరియందు వేధించియుండు ప్రదేశమునకు సమీపమున మరల వేధించవలయును.

సిరాముఖం చ త్వరితం దహేత్తప్తశలాకయా. ౫౧

లేక నా సిరాద్వారమును శీఘ్రములో అగ్నితప్తమయిన శలాకచే దహించ జేయవలయును.

—● రక్తస్రావానంతర హితాహారాది సేవనక్రమము ॥—

ఉన్మార్గగా యంత్రనివీడనేన స్వస్థానమాయాంతి పునర్నయావత్,
దోషాః ప్రదుష్టారధిసం ప్రపన్నాస్తావధితాహారవిహారభాక్స్యాత్.

యంత్రవీడనముచే స్వస్థానమును విదలి మార్గాంతరమును జెందియుండు నవి యును దుష్టంబై దుష్టమయినరక్తమును జెందియుండు నవియును నగునాతాదిదోషములు మరల స్వస్థానమును జెందువరకు హితాహారవిహారములం జేయుచుండవలయును.

నాత్మ్యవ్యశీతం లఘు దీపనీయం రక్తైఃపనీతే హితమన్నపానమ్,

తదా శరీరం హ్యనవస్థితా స్రమగ్నిర్విశేషాపితి రక్షణీయః. ౫౨

కాబట్టి రక్తస్రావము చేయించి యుండగా అత్యుష్ణము, అతిశీతలము కానిది యును, స్వభావముచేతను మాత్రచేతను లఘువుగ, సంస్కారాదులచే అగ్నిదీపనకారిగ నుండునదియు నగు అన్నపానములు హితకరములు. ఏల యనగా.—ఆ కాలమునందు

శరీరము అతీచంచలమయిన రక్తముతోగూడి యుండును. రక్తము శరీరమున కాధారము. ఆరక్తమునకు పిత్తము ఆధారము; పిత్తమునకు అగ్ని ఆధారము; కాబట్టి అతీయశుభ్రముచే అగ్నిని రక్షింపవలయును. అత్యుష్ణముగ నుండు అన్నపానము రక్తమును జెరుచును. అతిశీతలముగ నుండు అన్నపానము అగ్నిమాంద్యమును గలుగజేయును.

ప్రసన్నవర్ణేంద్రియమింద్రియాఢ్ధా
నిచ్ఛతమవ్యాహతపక్త్యవేగమ్,
సుఖాన్వితం పుష్టిబలోపపన్నం
విశుద్ధరక్తం పురుషం వదంతి.

౫౩

ప్రసన్నమయినవర్ణము, ఇంద్రియములు గలవాడు, స్వభావముగనే శబ్దాదివిషయముల నిచ్ఛయించువాడు, చెరచబడని జారరాగ్నివేగముగలవాడు, ఆరోగ్యముతోగూడియుండువాడు, పుష్టి బలము గలవాడు నగుపురుషుడు శుద్ధమయిన రక్తము గలవాడని సర్వైంద్రియములు వచించెదరు. (అనగా శుద్ధమైన రక్తముగల శరీరమునకు ప్రైజెప్షున ప్రసన్నవర్ణేంద్రియత్వాదులు లక్షణ మని భావము.) శుద్ధమయిన రక్తలక్షణము “మధురంబుగా మిఠ్యాది” క్లీకముచే నీ యధ్యాయప్రారంభమునందే చెప్పబడి యున్నది.

సప్తవింశాధ్యాయము, ముగిసెను.

అష్టవింశాధ్యాయము.

అవ సిరావ్యధవిధ్యధ్యాయమునందు సకల శరీరవ్యాపియగు శల్యరూపమైన రక్తమును సిరావేధనోపాయముచేత వెలిపరచునట్టివిధి చెప్పబడినది. ఇక శల్యాహరణ విధ్యధ్యాయమునందు శరీరముయొక్క ఏకదేశమునం దుండు లోహాదిరూపమైన శల్యలక్షణము, వానిని వెలిపరచునట్టి ఉపాయము మొదలగునవి చెప్పబడును.

❧ శల్యాహరణవిధ్యధ్యాయప్రారంభము. ❶ ❧

సూ. అథాతశ్శల్యాహరణవిధిమథ్యాయం వ్యాఖ్యాస్యామః,
ఇతిహ స్తాహురాత్రేయాదయో మహర్షయః.

సిరావ్యధవిధ్యధ్యాయానంతరము శల్యములను వెలిపరచునట్టిక్రమమును తెలియపరచెడి శల్యాహరణవిధ్యధ్యాయమును వింగిరించెదము.

❧ శల్యములకు పంచవిధగతులు ❷ ❧

వక్రద్వితీర్యగూర్ధ్వాధశ్శల్యానాం పంచథా గతిః,
(శల్య మన—‘శలగతే’ అను గత్యర్థక మైన శలధాతువువలన ‘శలతి గచ్ఛతీతి శల్యం’ అను వ్యుత్పత్తిచేత ఒకస్థానమునుండి వేరొకచోటికి పోవునట్టి స్వభావముకల్గినది శల్య మని యర్థము. అయ్యది ఇనుపముక్కుమున్నగు భేదముచే పలువిధముల నుండును.)
అట్టి శల్యముయొక్కగతి పలుదెరుగుల నున్నను వక్రగతి, ఋజుగతి, తిర్యగ్గతి, అధోముఖగతి అని ఐదు విధములుగ నుండును. శల్యములు ఒకానొకపుడు ఏకముగ బ్రవేశించి అడ్డముగ గాని లేక ఊర్ధ్వముగ గాని లేక అధోముఖముగ గాని వ్యాపించును. ఒకానొకపుడు ఋజువుగ బ్రవేశించి అడ్డముగ గాని లేక ఊర్ధ్వముగ గాని లేక అధోముఖముగ గాని వ్యాపించును. ఇటుల శల్యములకు ఐదు విధములైన గతులు గలిగియుండునని తెలియఁబలును.

❧ అంతశ్శల్యసామాన్యలక్షణము ❸ ❧

ధ్యామం శోఫం రుజావంతం స్రవంతం శోణితం ముహుః, ౧
అభ్యుద్ధతం బుద్బుదవత్పిటికోపచితం వ్రణమ్,
మృదుమాంసం విజానీయాదంతశ్శల్యం సమాసతః. ౨

శ్యామవర్ణముగను, శోఫ గలదిగను, బాధతో గూడినదిగను, పలుమారు రక్తమును స్రవించజేయునదిగను, ఒకింత ఉన్నతముగను, బుద్బుదతుల్యముగను, పిటికలచే వ్యాప్త

ప్రముగను, మృదువైన మాంసము గలదిగ నుండు ప్రాణము అంతశ్శల్యము గలది యగును. తెలిసికొనవలయును. ఇదియ అంతశ్శల్య సామాన్యలక్షణము.

— ౧౧ చర్మగతశల్యలక్షణము ౧౧ —

విశేషాత్మగతే శల్వే వివర్ణః కఠినాయశః,
శోఫో భవతి

త్వక్కు నాశ్రయించియుండు శల్యము శోఫ, వికారవర్ణము, కాఠిన్యము, దీర్ఘత్వము ఈలక్షణములు విశేషముగా గలిగి యుండును. మరియును పూర్వవర్ణముగా జెప్పియుండు శ్యావవర్ణము మొదలగు సామాన్యలక్షణము లన్నియు సర్వశల్యముల యందును గలిగియుండు నని తెలియదగును.

— ౧౨ మాంసగతశల్యలక్షణము ౧౨ —

మాంసస్థే చోషశ్శోఫో వివర్ణతే. ౩

పీడనా తుమణా పాకశ్శల్యమార్గో న గోహతి,

మాంసము నాశ్రయించి యుండు శల్యములో చోష (తాగు నీరు) అర్పించు నందు వ్యాపించి యుండనదియును, అతిగాఢము నుండు మనస్సుగల అతిపాకము (గలుగజేయునదియైన తాపము) గలుగును. శోష పుద్ధి జెందును. బాధను సహించకుండుట, పాకము ఇది గలుగును. శల్యము చొచ్చిన మార్గము మానకుండగును.

— ౧౩ పేకిగతశల్యలక్షణము ౧౩ —

పేకింతరగతే గూంసప్రాప్తనచ్చ్యయధుం వినా. ౪

శల్యము పేకియొక్క మధ్యమును జెందియుండగా వైజెప్సిన మాంసగత శల్యము ద్రవములే కలుగును. అయితే వాపు మాత్రము గలుగదు. పేకి అంగు దీర్ఘతరార్ధావృత్తి గల మాంసావయవ విశేష మని యర్థము.

— ౧౪ స్నాయుగతశల్యలక్షణము ౧౪ —

ఆక్షేపస్నాయుజాలస్య సంరంభస్తంభవేదనాః,
స్నాయుగే దుర్హరగి చైతత్

శల్యము స్నాయువులను జెందియుండునపుడు స్నాయుసమూహములు ఈడ్పు కొనుట, ఖోభ, ప్రబ్రవ్వము, శూల గలుగును. ఈస్నాయుగతమైన శల్యము బహు ప్రయాసచే వెలివడును.

— ౧౫ సిరాగతశల్యలక్షణము ౧౫ —

సిరాగ్ధానం సిరాశ్రితే. ౫

శల్యము సిర నాశ్రయించి యుండునపుడు సిరలకు ఆనాహము గలుగును. ఆనాహ మనగా ఉబ్బుట.

అ-సూ—౩౩

— ౧౭ ప్రోతోగతశల్యలక్షణము ౧ —

స్వకర్తగుణహానిస్సాన్యతోస్త్రితసాం ప్రోతసిస్థితే,

శల్యము ప్రోతస్సులను జెందియుండునపుడు ఆ ప్రోతస్సులకు తమతమ కృత్యములయందును గుణములయందును (ద్వారమును) హాని కలుగును. అది యెట్లనగా — శల్యము కంతగత ప్రోతస్సును జెందియుండునపుడు పానము, భక్షణము, వీనికి ప్రతిబంధకమును గలుగజేయును మఱియు నాప్రోతస్సులకు నిర్దుష్టత్వము మొదలగు గుణములను కొఱవడును. ఇటులనే యితరమైన ప్రోతస్సులయొక్క కర్తవ్యానిని గుణహానిని తెలిసికొనవలయును.

— ౧౮ ధమనీగతశల్యలక్షణము ౧ —

ధమనిస్థేఽనిలో రక్తం ఘనయుక్తముదీరయేత్.

౬

నిర్మాతి శబ్దవాక్ స్యాచ్చ హృల్లాసస్సాంగవేదనః,

శల్యము ధమనినాశ్రయించి యుండునపుడు వాయువు సురుగుతోగూడి యుండు రక్తమును బయలుపఱచును. వాతము శబ్దసహితముగ బయలుదేరును. శరీరమున బాధయు, హృల్లాసంబును కల్గును.

— ౧౯ అస్థిసంధిగతశల్యలక్షణము ౧ —

సంఘర్షో బలవానస్థిసంధిప్రాప్తేఽస్థిపూర్ణతా.

౭

శల్యము అస్థిసంధుల నాశ్రయించి యుండునపుడు బలవత్తరమైన యొరపిడియు అస్థిపూరణమును గలుగును.

— ౨౦ అస్థిగతశల్యలక్షణము ౧ —

నైకరూపా రుజోఽస్థిస్తే శోఘః

శల్యము అస్థి నాశ్రయించి యుండునపుడు పలుదెఱుంగు తైనబాధలును శోఘయు కల్గును.

— ౨౧ సరిగతశల్యలక్షణము ౧ —

తద్వచ్చ సంధిగే,

చేష్టానివృత్తిశ్చ భవేత్

శల్యము కీళ్లయందుజేరినపుడు అస్థి నాశ్రయించి యుండుశల్యమునకు జెప్పబడిన ఉపద్రవములును, చలనాది వ్యాపారహానియును గలుగును. అస్థిసంధుల నాశ్రయించి యుండుశల్యమునకు లక్షణము పూర్వము చెప్పబడినది. ఇప్పుడు చెప్పినది రక్తశరీరసంధి నాశ్రయించియుండు శల్యమునకు లక్షణ మని తెలియవలయును. శరీరసంధి యనగా అస్థిసంధులకంటె వేతైనది యని యర్థము. అటులనే “శరీరసంధీనాచిశ్య” అని రాజయత్సనిదానమునరదు ఈతంత్రకారుడు చెప్పబోవుచున్నాఁడు.

శ్లోకముర్దగతశల్యలక్షణము ౧౭

అటోషః శ్లోషసంశ్రేతే.

౮

ఆనాహోఽన్న శక్యస్మాత్ర దర్శనం చ ప్రణాననే,

విద్యాన్తర్గతం శల్యం మర్తవిధోపలక్షణైః,

౯

శల్యము శ్లోషమును జేరి యుండునపుడు ఊభము, కడుపుబ్బరము ప్రణామభిమునందు అన్న, నుల, మాత్ర, దర్శనము కలుగును. మర్తగతమున శల్యమునందు మర్తవేధమునకు జెప్పియుండు లక్షణములే గలుగునని తెలిసికొనవలయును.

“దేహప్రసూప్తిర్దురుతా సంయోహస్థితకామతా,

స్వేదో మూర్ఛా వమిశ్వాసో మర్తవిధస్య లక్షణమ్ ”

శరీరము చచ్చుపాటుట, గురుత్వము, మోహము, కఠపదార్థమునం దుచ్చు, స్వేదము మూర్ఛ, వాంతి, శ్వాసము, ఇవి మర్తవేధనమునకు లక్షణము లని అష్టాంగసంగ్రహములో జెప్పబడి యున్నది.

యథాస్వం చ పరిస్రావై స్త్యగాదిషు విభావయేత్,

శ్యామవర్ణము, శోభ, ఇత్యాదిభూర్వోక్త సామాన్య లక్షణములచే మాత్రము శల్యములను తెలిసికొనుట కష్టము. త్వక్కు మొదలగు స్థలములం జెందియుండు శల్యములకు జెప్పియుండు విశేషలక్షణములచేతను, ఆయాశల్యములయొక్క స్రావము చేతను, త్వగాదులయం దుండు శల్యములం చెలిసికొనవలయును.

రుహ్యతే శుద్ధదేహానామనులోమస్థితం తు తత్

౧౦

దోషకోపాభిఘాతాదిక్షోభాద్భూయోఽపి బాధతే,

పై జెప్పిన శల్యము అనులోమముగ నుండినయెడల వమనవిచేచనాదులచే శుద్ధమయిన దేహము గలకారికి ఆరిగటులనే యుండును. మలీయియ నాశల్యము బాగుగ నారకుండుటవలన వాతాదిదోషప్రకోపము, అభిఘాతము మొదలుగు ఊభలచే మరిల బాధించును.

చర్తనప్తశల్య జ్ఞానోపాయము ౧౮

త్వక్షుప్తే యత్ర తత్ర స్యురభ్యంగస్వేదమృదనైః.

౧౧

రాగరుద్ధాహసంరంభా యత్ర చాజ్యం విలీయతే,

అశు శుష్కతి లేపో వా తత్ స్థానం శల్యవద్వదేత్.

౧౨

ఏప్రదేశమునందు అభ్యంగ, స్వేద, మర్దనములచే ఎఱుపువర్ణము, శూల, తాపము, ఊభ గలుగునో. పేరిననెయ్యి నునిచినతోడనే కరగిపోవునో లేక చంద

* స్తథాపై రిద్విభావయేత్ ఇతిపా.

నాదిలేవనము చేసిన అతిశీఘ్రములలో నెండిపోవునో, అట్టి స్థానమునందు శల్యము చర్మమునందు అడ్డుపడక లోపలనే యున్నదని తెలియవలయును.

—॥ మాంసనష్టశల్యక్షానోపాయము ॥—

మాంసప్రసప్తం సంశుద్ధ్యా కర్మనాచ్చ ఫలతాం గతమ్,
క్షోభాద్రాగాదిభిశ్శల్యం లక్షయేత్

మాంసమునగు అగుపడకయంగాడు శల్యము వమనవిరేచనశుద్ధులచే కృతశ్మమును జెంది కైఫిల్యమును జెందును. మఱియు నా మాంసనష్టశల్యమును అనేకవిధములైన శూలాలచేతను, చర్మమునం దెఱుఘువర్జము మొదలగువానిచేతను తెలిసికొనవలయును.

—॥ పేశ్యాదినష్టశల్యక్షానోపాయము ॥—

తద్వదేవ చ.

౧౩

పేశ్యస్థిసంధికోస్తేషు నష్టం

పేళి, అస్థిసంధి, హృదయ, ఏసెయిగది ముఖాదయోగగు శల్యమును పై జెప్పిన మాంసనష్టశల్యలక్షణములచేతనే తెలిసికొనవలయును.

—॥ అస్థినష్టశల్యక్షానోపాయము ॥—

అస్థితు లక్షయేత్,

అస్థామభ్యంజనస్వేదబంధపీడనమర్దనైః.

౧౪

ప్రసారణాకుంచనతః సంధిశ్చ తథాస్థితే,

అస్థులలో నష్టమైయుండు శల్యమును అస్థుయొక్క అభ్యంజన, స్వేదన, బంధన, పీడన, మర్దన, ప్రసారా, ఆకుంచనములచే తెలిసికొనవలయును. సంధులలో నష్టమయినశల్యమును అస్థులయందు నష్టమయిన శల్యమునకు చెప్పియుండు లక్షణములచే తెలిసికొనవలయును.

—॥ స్నాయూదినష్టశల్యక్షానోపాయము ॥—

నష్టే స్నాయుసిరాస్తోతోధమనీష్వసమే షధి.

౧౫

అశ్వయుక్తం రథం ఖండచక్రమారోహ్య రోగిణిమ్,

శీఘ్రన్నయే తతస్తస్య సురింభాచ్చల్యమాదిశేత్.

౧౬

మర్తనష్టం పృథజ్నోక్తం తేషాం మాంసాదిసంశ్రయాత్,

శల్యము స్నాయువులు, సిరలు, ప్రోతస్సలు, ధమనులు వీనియందు నష్టమై యుండగా మిట్టకల్లము గల మార్గములయందు విరిగిన చక్రములు గల్గి అశ్వయుక్తమైన రథములో శల్యము గల రోగి నెక్కించి అతిశీఘ్రముగ అశ్వమును తోలవలయును. దాని వలన రథమునం దుండు రోగికి గలుగు క్షోభవలన శల్యస్థానమును తెలిసికొనవలయును.

మర్తములు మాంసాదుల నాశ్రయించి యుండుటచేతను, మార్గమునకుంజె మర్తములు పేరుగ లేకుండుటచేతను, ఆ మర్తమునందు శబ్దమయ్యున్నమును ప్రత్యేకముగా నిచట జెప్పక విరమింపబడెను.

—ॐ సప్తశల్కస్థానసామన్యము ॥—

సామాన్యేన సశల్కం తు షోభిక్త్యా క్రియయా సరుక్. ౧౭

షోభను గలుగజేయతగిన క్రియలచేత (అనగా శ్వసనము, ప్రాణాయామము మొదలగుక్రియలచేత) విస్తానము ఉపద్రవముతో గూడియుండునో అట్టిచానిని శల్కముతోగూడినస్థాన మని సామాన్యముగా తెలిసికొనవలయును.

—ॐ అదృశ్యశల్కకారము ॥—

వృత్తం పృథు చతుష్కోణం త్రిపుటం చ సమాసతః,

అదృష్టశల్కసంస్థానం వ్రణాకృత్యా విభావయేత్. ౧౮

పద్మలము, స్థాల్కము, చతుష్కోణము, త్రికోణము, ఇవి సంక్షేపముగా అదృశ్యముగ నుండు శల్కములకు ఆకారములు. అట్టి శల్కములయాకృతి కనుగుణములైన వ్రణాకారములనుబట్టి శల్కములదాస్థితిని తెలిసికొనవలయును.

—ॐ అదృశ్యశల్కార్థ శోపాయము ॥—

తేషామాహరణోపాయా ప్రతిలోమాః ప్రతిలోమకౌ,

దృశ్యము కాకుండు శల్కములయొక్క ఆకర్షణోపాయము, ప్రతిలోమము అను లోమము అనిద్వివిధంబు, ప్రతిలోమ మనగా శరీరాంతఃప్రవేశములేకుండుట, అను లోమ మనగా శరీరాంతఃప్రవేశముతో గూడియుండుట అని యర్థము.

అర్వాచీనపరాచీనే నిర్వారే త్తద్విభజ్యయాత్. ౧౯

మఱియు నాప్రతిలోమ, అనులోమోపాయములయొక్క వివర్ణయమువలన అర్వాచీనము, పరాచీనము లగుశల్కముల నాకర్షణము చేయవలయును ఎట్లనగా — ప్రతిలోమములో అర్వాచీనము నాకర్షణము చేయవలయును. అనులోమములో పరాచీనము నాకర్షణము చేయవలయును.

—ॐ తిర్భగ్గతశల్కార్థ శోపాయము ॥—

సుఖాహర్యం యతిశ్చిత్త్యా తతస్త్యుగతం సూరేత్,

తిర్భగ్గత మయిన (శరీరమునందు ఉడ్డ , ప్రవేశించు) శల్కమును శరీరములో ప్రవేశమునందలి మాంసాదులను ఛేదించి సుఖముగ నాకర్షింపదగునో అట్టి ప్రవేశము నందు ఛేదించి ఆ శల్కము నాకర్షణము చేయవలయును

శల్యం న నిర్ఘాత్యముః కఠౌవంతీణపార్శ్వగమ్. ౨౦
ప్రతిలోమమచుత్తుండం ఛేద్యో పృథుముఖం చ యత్,

గొమ్మ, చంకలు, గజ్జలు, ప్రక్కలు, వీని నాశ్రయించి యుండుశల్యము, ప్రతిలోమముగ నుండు శల్యము. వెలపట బుద్బుదము (నీటిబుడగ)వలె ఉన్నతముగ నుండకుండు శల్యము, విస్తీర్ణమయినముఖము గలశల్యము, ఇది నిర్ఘాత్యములు కావు. అనగా ఛేదించ తగినవి కావు అని యర్థము.

శల్యవిశేషాకర్షణసిషేధము ౧౯

నైవాహరేద్విశల్యఘ్నం నష్టం వా నిరుపద్రవమ్. ౨౧

విశల్యఘ్నశల్యమును (అనగా ఆకర్షణము చేయగానే మనుజుని చంపునట్టి శల్యమును) ఆకర్షణము చేయంజనదు. నష్టమై (అనగా దృశ్యము కాకుండ) ఉపద్రవముగు గలుగజేయకుండు శల్యము నాకర్షణము చేయంజనదు.

హస్తముచే శల్యాకర్షణము ౧౯

అథాహరేత్కరప్రాప్యం కరేణైవ

చేతికి చిక్కునట్టిశల్యమును హస్తముచేతనే ఆకర్షణము చేయవలయునే కాని కంకముఖాద్యాయుధములవలన నాకర్షణము చేయంజనదు.

దృశ్యశల్యాకర్షణోపాయము ౧౯

ఇతర త్వునః,

దృశ్యం సింహాహిమకరవర్తి కర్కటకాననైః. ౨౨

హస్తమునకు దొరకనట్టియు, కంటి కగుపడునదియు నగు శల్యమును సింహము, సర్పము, మొసలి, వర్తి యనుమత్స్యము, ఎండ్రపీత వీనిముఖమువంటి ముఖములుగల యంత్రములచే నాకర్షణము చేయవలయును.

అదృశ్యశల్యాకర్షణోపాయము ౧౯

అదృశ్యం వ్రణసంస్థానాత్ గృహీతుం శక్యతే యతః,

కంకభృంగావ్యాకురరశరావాయసాననైః. ౨౩

కంటి కగుపడని శల్యమును వ్రణముయొక్క యాకారమువలన బాగుగా నిశ్చయించుకొని ఆశల్యమును రావులుగు, భృంగావ్యాము, కురరపక్షి, ఆడేలు, కాకి వీని ముఖమువంటిముఖము గల యంత్రములచే నాకర్షణము చేయవలయును.

త్వగాది గతశల్యాకర్షణోపాయము ౧౯

సందంశాభ్యాం త్వగాదిస్థం

త్వత్క, సిరలు, స్నాయువులు, మాంశము మొదలగువానియందు మండు శల్యమును సందంశ మను నాయుధముచే (అనగా కమ్మరవాని కటకారలచే) నాకర్షణము చేయవలయును.

❧ సుషిరశల్యకర్షణోపాయము. ౨౬ ❧

తాలాభ్యాం సుషిరం హరేత్,

త్వత్క మొదలగువానియందు మండు సుషిరశల్యమును (రంధ్రముతో గూడి యుండు శల్యమును) తాలయంత్రములచే నాకర్షణము చేయవలయును.

❧ రంధ్రగతశల్యకర్షణోపాయము ౨౭ ❧

సుషిరస్థం తు నశక్తైః

సుషిరమునందు మండు (అనగా రంధ్రమునందుండు) శల్యమును వానియంత్రములచే నాకర్షణము చేయవలయును.

❧ అనుక్తశల్యకర్షణోపాయము ౨౮ ❧

శేషం శేషైర్యథాయథమ్.

౨౮

శస్త్రేణ వా విశస్యాదా తతో నిర్లోహితం వ్రణమ్,

కృత్వా ఘృతేన సంస్వేద్య బద్ధ్వా చారికమాదిశేత్.

౨౯

వైజ్ఞేయవానికన్న నితరములగు శల్యములను తక్కిన యంత్రములచే అనుమా లానుగుణముగా నాకర్షణము చేయవలయును. లేక శస్త్రమును ముందుగా మాంసాదులను ఛేదించి శల్యమును వెలికిం దీయనగును. పిదప వ్రణమునందలి రక్తమును పోకడచి ఘృతముచే స్వేదకర్తను చేయించి వస్త్రపట్టము మొదలగువానిచే ఘృతమధువులను కట్టి స్నేహవిధియందు చెప్పబడిన “ఉష్ణోదకౌపచారిస్యాదిత్యాది” విధుల ననుసరింపజేయవలయును.

❧ సిరాగతశల్యకర్షణోపాయము ౩౦ ❧

సిరాస్నాయువిలగ్నం తు చాలయిత్వా శలాఃకాయా,

సిరలు, స్నాయువులు వీనియందుండు శల్యమును శలాకుచే కదిలించి అకర్షణము చేయవలయును.

❧ హృదయగతశల్యకర్షణోపాయము ౩౧ ❧

హృదయే సంస్థితం శల్యం త్రాసితేష్య హిమాయుజా.

౩౧

తతః స్థానాంతరం ప్రాప్త మాహరే త్త్యభ్యాధాయథమ్,

హృదయము నాశ్రయించి యుండు శల్యము శీతజలముచే భయము బడిన పురుషునికి స్థానాంతరమును జేయదును. కావున నట్టి స్థానమును తెలిసికొని దానిని తగుమైన యంత్రములచే నాకర్షణము చేయవలయును.

—ॐ స్థానాంతరగతశల్యాకర్షణోపాయము ॥—

యథామార్గం దురాకర్షణుస్యతోఽప్యేవమాహరేత్. ౨౭

ఇతరప్రదేశమును జెందియుండు శల్యము అధిక ప్రయాసచే నాకర్షణము చేయ తగినదిగ నుండినయెడల దానినికూడ స్వహర్షమునకు దీసికొనివచ్చి వైజెప్పిన ప్రకారమే ఆకర్షణము చేయవలయును అని యెట్లనగా—హృదయము నాశ్రయించియుండు శల్యము స్థానాంతరమును జేచినపిదప క్షుల నాకర్షించబడునో అత్రైతంగుననే వేరు ప్రదేశమునం దుండు శల్యమునుకూడ తగుమైన యుపాయముచే సరియైనహర్షమునకు తీసికొని రావలయును.

—ॐ అస్థిగత శల్యాకర్షణోపాయము ॥—

అస్థినష్టే నరం పద్భ్యాం పీడయిత్వా వినిర్మలైః,
ఇత్యశక్త్యే సుబలిభిస్సుగృహీతస్య కింకరైః. ౨౮

తథాశక్త్యే వారంగం వక్రీకృత్య ధనుర్జ్వయ,
సుబద్ధం వక్త్రకటకే బద్ధీయాత్సుసమాహితైః. ౨౯

సుసంయతస్య పంచాంగ్యా వాజినః కశయాథ తమ్,
తాడయేదితి మూర్ధానం వేగేనోన్నమయత్. ౩౦

ఉద్ధరేచ్ఛల్యమేవం వా శాఖాయాం కల్పయేత్తరోః,
బద్ధ్వా దుర్బలవారంగం కుశాభిశ్శల్యమాహరేత్. ౩౧

శ్వయధుగ్రస్తవారంగం శోఫముత్పీడ్య యుక్తితః,

శల్యము అస్థిలో జేరియుండునపుడు బలిష్ఠుడుగ నుండుపురుషుని కాళ్లచే నదుముకొని దాని నాకర్షణము చేయవలయును. ఇట్టి యుపాయముచేతకూడ నా శల్యము నాకర్షణముచేయుట కశక్యముగ నుండినయెడల వైద్యుడు వానిని బలిష్ఠులగు పరిచారకులచే దృఢముగ పట్టుకొనునటులజేసి కంఠముఖాద్వాయుధములచే నాకర్షణము చేయవలయును ఇట్టియుపాయముచేతకూడ శల్యము నాకర్షించుట కశక్యముగ నుండినయెడల వారంగమును (అనగా శస్త్రాదిస్వరూపముగల శల్యముయొక్క కొనను) పంచి దానిని స్నాయువులు మొదలగువానిచే నిర్మించబడిన విల్లుత్రాడుచే బాగుగ కట్టి పిదప పంచాంగి యనుబంధముచే బాగుగా కట్టబడియుండు గుఱ్ఱముయొక్క వక్త్రకటకములో (అనగా నోటికన్నములో) వైద్యుడు జాగరూకుడై యా విల్లు త్రాడునుకట్టి పిదప నాగుఱ్ఱము తలను పొడవుగ నెత్తుకొని బలముచే శల్యము నెటుల నాకర్షణము జేయునో అత్రైతంగున దానిని జాచిచే కొట్టవలయును. పంచాంగి యనగా:—4-గు కాళ్లు మూలిన జేచ్చి కట్టనట్టికట్టు లేక వైజెప్పినప్రకారము వారంగమును పంకరగ

జేసి దానిని విష్ణుత్రాటిచే కట్టి మిగుల జాగ్రాకత గలనైదుడు సొప్పకృతముయొక్క శాఖను పరిచారకులచే వంచునటులజేసి అది పరిచారకులచే విమలముగానే పొవవుగ లేచి యెటుల నాశల్యమును శీఘ్రముగ నాకర్షణము చేయునో అత్రైతగున శల్యాకర్షణార్థము ఆ శాఖలో విష్ణుత్రాటిగా కట్టవలయును. వారంగము దుష్టలముగ నుడివ యెడల దానిని కుశాదులచేకట్టి ఆశల్యము నాకర్షణము జేయవలయును. వారంగము శోభచే మూయబడి యుండినయెడల యుక్తిచే వైభాగమున గుండుశోభను బోకదచి శల్యము నాకర్షణము చేయవలయును

— ఉత్తుండిత శల్యాకర్షణోపాయము ౨ —

ముద్గరాహతయా నాడ్యా నిర్ఘాత్యోత్తుండితం హరేత్. 3౨
తైరేవ చానయేన్నార్దమమార్గోత్తుండితం తు యత్,

ఉత్తుండితమయిన (అనగా బుద్బుదమువలె వెలవట నభిముఖముగ వచ్చియుండు) శల్యమును ముద్గరముచే (అనగా కత్తురవాని నుత్తేజ్జి ఆయుధముచే) కొట్టబడిననాడీ యంత్రముచే గదిలించి (అనగా శల్యపార్శ్వములయందు నాకీయంత్రము నునిచి ముద్గరముచే కొట్టి కదిలించి) ఆకర్షణము చేయవలయును ముద్గర మని జెప్పినది పాషాణాదులకు ఉపలక్షణము. కావున పాషాణాదులచేతకు కొట్టి కదిలించి ఉత్తుండిత మగు శల్యము నాకర్షింపదగును మార్గము గనరాక చైత్రుబికియుండు శల్యమును ముద్గరాదులచేతనే సరియైనమార్గమునకు తీసికొనివచ్చి ఆకర్షణము చేయవలయును.

— భజ్జానిశల్యాకర్షణోపాయము ౩ —

మృదిత్వా కర్ణినాం కర్ణం నాడ్యాస్తేన నిగ్రహ్య వా 33

భజ్జము (అనగా బాణము) మొదలగు వానియొక్క కర్ణములను విరిచి దాని నాకర్షింపవలయును. లేక నాడీయంత్రము యొక్క ముఖముచే పట్టుకొనియైన నాకర్షింపవలయును.

— కర్ణరహిత శల్యాకర్షణోపాయము ౪ —

అయస్కాంతేన నిష్కర్ణం వివృతాస్యవృజు స్థితమ్

కర్ణము లేనిదియును, ప్రకాశమయినముఖము గలదియును, ఋజువుగ నుండునది యునగు శల్యమును అయస్కాంతముచే నాకర్షింపవలయును.

— పక్వాశయగతశల్యాకర్షణోపాయము ౫ —

పక్వాశయగతం శల్యం విరేకేః వినిర్హరేత్. 3౪

పక్వాశయమును జెందియుండునట్టి శల్యమును విరేచనములచే వెలిపఱువవల యును,

దుష్టవాతవిషస్తనర్యక్తతోయాది చూషణైః,

దష్టమయినవాతము, విషము, స్తనర్యము, రక్తము, ఉదకము ఈమొదలగు వానిని చూషణములచే (నోటితో పీల్చి) బైటవెడలించవలెను. 'చూషణైః' అనుబహువచనప్రయోగముచే శృంగము మొదలగువానిచేతను వెడలించదగు నని యర్థంబగుచున్నది.

— కంఠస్రోత్రోగత శల్యకర్షణోపాయము ౨ —

కంఠస్రోత్రోగతే శల్యే సూత్రం కంఠే ప్రవేశయేత్. 3౫

బినేనాత్తే తతశ్శల్యే బిసం సూత్రం సమం హరేత్,

శల్యము కంఠగత స్రోతస్సులను జెంది యుండినచో ప్రత్తిదారములను తామర తూండ్లతో జేర్చి కంఠమునందు ప్రవేశింపజేయవలయును. ఇదప నా శల్యము తామర తూండ్లలో నంటుకొనును. అటుల చంటుకొనిన శల్యమును, తామరతూండ్ల సూత్రమును ఏకకాలమునందు వెలిపరచవలయును.

— కంఠగత శల్యకర్షణోపాయము ౩ —

నాడ్యాఽగ్నితాపితాం ఊష్త్వా శలాకామఘ్స్థిరీకృతామ్, 3౬

అనయేజ్ఞాతుషం కంఠాత్

లక్కసంబంధమైన శల్యము కంఠస్రోతస్సులయందు ప్రవేశించినచో కంఠమునందు నాడియంత్రమును ప్రవేశింపజేసి దానియందు దుండు ద్వారముమూలముగా అగ్నిచే తక్షమయిన శలాకును ప్రవేశింపజేసి లక్కసంబంధమైన శల్యము కరిగి శలాకులో నంటుకొనగానే శలాకు నుదకముచే జల్లార్చి శల్యము నాకర్షింపవలయును.

జతుదిగ్ధామిజాతుషమ్,

లత్తుకసంబంధములేని కొయ్య, పెదురు మొదలగు శల్యములు కంఠస్రోతస్సుల సాశ్రయించి యుండునపుడు లక్కపూయబడి యుండు శలాకును అగ్నిచే తపింపజేసి పూర్వమువలె నాడియంత్రద్వార మూలముగా కంఠములో ప్రవేశింపజేసి శల్యము నాకర్షింపవలయును.

కేశోందుకేన పీతేన ద్రవైః కంటకమాక్షిపేత్. 3౭

సహసా సూత్రబద్ధేన వమతః

మత్స్యైశ్చ సుయైశ్చ కంటకము మాంసముతోడ భుజింపబడి కంఠస్రోతస్సును జెందియున్నచో కేశసమూహమును నిడుపుగ నన్నముగ నుండు నూలుతో కట్టి దానిని

వసువద్రవ్యములతో సిద్ధము చేయబడిన ఉదకము మొదలగువానితోడ నానము చేసి వసువము చేయునపుడు శల్యమును వైశాత్రముచే నతిశీఘ్రముగా నాకర్షించవలయును.

తేన చేతరత్న,

కేశసమూహము అజ్ఞానముచే అన్నసహితముగ భుజించబడి కంఠ స్థానమున జెందియుండగా నిడుపుగ దృఢముగ నన్నముగ నుండు సూత్రములతో కంటకమును కట్టి వసువద్రవ్యములచే సిద్ధము చేయబడిన ఉదకములతో పానముచేయించి వసువము చేయునపుడు శీఘ్రముగ దాని నాకర్షించవలయును. అటుల జేయుటచే కంఠమునందు గాయము గలిగినయెడల తేనె, ఘృతము, శర్కర వీనితో జేరియుండు త్రిఫలములను కంఠములలో బూయవలయును.

‘అస్థిశల్యమన్యద్వా తిర్యక్స్థితమపేక్ష్య కేశోందుకం దృఢదీర్ఘసూత్రబద్ధం ద్రవభక్తోపహితం పాయయేద్వానుయేచ్ఛ, వసుతశ్చ కంఠశక్తికచేతే సక్తౌ సూత్రం సహసా త్యాక్షి పేన్న్యదునా వా దంతథావనకూర్పతేనావారేత్పిబుచేద్వా.’

అస్థిని జెందియుండునట్టి శల్యమునుగాని, అడ్డముగ వ్యాపించియుండు ఇతర శల్యమునుగాని ఆకర్షించుటకై దృఢముగ, దీర్ఘముగనుండు సూత్రములతో కట్టబడిన కేశసమూహమును ద్రవమయిన అహారముతోడజేర్చి పానము చేయించి తోడనే దానిని వసువము చేయించవలయును. వసువము చేయునపుడు కంఠగతమయిన శల్యములతో తగులు కొనియుండు నా సూత్రమును శీఘ్రముగా నీడ్యవలయును లేక మృదువుగ నుండు దంతథావన కూర్చుముచేగాని ఆ శల్యము నాకర్షించవలయును. అని సుశ్రుతమునందు చెప్పబడి యున్నది.

❖ ముఖనాసికాగతశల్యాకర్షణోపాయము ❖

అశశక్యం ముఖనాసాభ్యామాహర్తుం పరతో నుదేత్. 3౮

ముఖము, నాసికము, వీనిని జెందియుండుశల్యమును ముఖనాసికముల ద్వారములనుండి యాకర్షించుటకు సాధ్యము కానియెడల యితరమార్గమునందే బయలుపట్టువలయును. ఇటుల జెప్పటచే నాశల్యము నేదోయొక యుపాయమువలన శోషమును జెందునటుల చేయవలయు నని భావం బగుచున్నది.

❖ కబళశల్యాంతకప్రవేశోపాయము ❖

అప్వానస్కంధపూతాభ్యాం గ్రాసశల్యం ప్రవేశయేత్,

గ్రాసశల్యము (అన్నముయొక్క కబళముతోగూడ కంఠబిలమున చిక్కియుండు

శల్యమును) ఉదకపానము, స్కంధాఘాతము (అనగా ముష్టిగులచే భుజశిరస్సుల యందు కొట్టుట) వీనిచే కోష్ఠమధ్యమును జెందునటుల జేయవలయును.

— శేత్రము ప్రణము వీనియందలి శల్యాకర్షణోపాయము ౭౯ —

సూక్ష్మాక్షిప్రణశల్యాని యౌమవాలజలైర్వారేత్. 3౯

శేత్రములు, ప్రణములు వీనియందు సూక్ష్మచుయిన శల్యములను యౌమము (అనగా వెల్పట్టువస్త్రము) వాలము (వెండ్రుకలు), ఉదకము, వీనిలో జేగచేసిన బయలు పఱుపవలయును. (అనగా ఆయాశల్యములకు తగినటుల నొకకాలమునందు యౌమము చేతను, మలియొకపుడు వాలముచేతను వేటొకపుడు ఉదకముచేతను బయలుపఱుప వలయు నని భావము)

— ఉదకశల్యాకర్షణోపాయము ౪౦ —

అపాం పూర్ణం విధునుయాదవాక్చిరసమాయతమ్.

వామయేద్వా ముఖం భస్మరాశౌ వా నిఖిన్నేర్షరమ్ ౪౦

తటాకాదులయందు దకస్నాత్తుగ బడుటచే నుదకమువలన పూరితముగ నుండు ఉదరముగల మనుజుని తలక్రిందుగ త్రిప్పి దీర్ఘముగజేసి విదిలించి పిదప వైద్యుడు వమనము చేయించవలయును. లేక ముఖమువరకు (అనగా నోటివరకు) భస్మరాశి (అనగా బూడదెనమూహము) లోనైనా పూడ్చవలయును.

“ఉదకపూర్ణస్య చక్రాద్యారోపణేన ఉదకనిస్సారః కార్యః.”

ఉదకపూరితమయిన ఉదరము గలమనుజుని చక్రాదులయందు దారోపణము చేయించుట వలన ఉదకమును వెలికరచవలయును. అని తంత్రాంతరమునందు చెప్పబడి యున్నది.

— కర్ణశల్యాకర్షణోపాయము ౪౧ —

కర్ణేఽంబుపూర్ణే హస్తేన మధిత్యా తైలవారిణీ,

క్షిపేదధోముఖం కర్ణం హస్తాద్వా చూషయేత్ వా. ౪౧

కర్ణములు ఉదకముచే పూరితము గగునపుడు తైలము, ఉదకము అను నీరెంటిని మిశ్రముజేసి హస్తములచే మధించి కర్ణములలో వేయవలయును. లేక కర్ణము నధో ముఖముగ నునిచి కొట్టవలయును. లేక శృంగాదులచే పీల్చవలయును.

— కర్ణగతకీటాద్యాకర్షణోపాయము ౪౨ —

కీటే ప్రోతోగతే శర్ణం పూరయేల్లనణాంబునా,

శుక్లేన వా సుఖోష్ణేన మృతే క్లేదహరో విధిః. ౪౨

చీమలా, నల్లజెట్టి మొదలగు పురుగులు చెవులయందు ప్రవేశించినచోడల లుము
మిశ్రముగ నుండు ఉదకముచేగాని, సుధోష్ణమయినశుక్తముచేగాని కష్టమును పూర
ణము చేయవలయును. మఱియు నాపురుగులు చచ్చిన పిదప క్షేదహర మయిన బ్రాహ్మి
చెప్పును హరించు) విధిని చేయవలయును.

❧ జాతుపాదిశల్యవిలయము ❧

జాతుషం హేమరూప్యాపి ధాతుజం చ చిరస్థితమ్,

ఉష్ణణా ప్రాయశశ్శల్యం దేహజేన విలీయతే. ౪౩

లక్ష్మసంబంధము గలవియును, స్వర్ణము, శజతము మొదలగు ధాతువుల సంబంధ
మైనవియు నైనశల్యములు శరీరమునందు చిరకాలమువరకు నుండినచోడల దేహజనిత
మయినఉష్ణముచే తఱుచుగా కరిగిపోవును.

❧ మృదాదిశల్యవిలయాధానం ❧

మృద్వేణ దాహశృంగాస్థిదంతవాలోపలాని చ,

శల్యాని స విశిర్యంతే శరీరే మృత్తయానివా. ౪౪

మృత్తు, పెరుగు, మ్రాసు, శృంగము, అస్థి, దంతము, తాయి పిని సంబంధము
లైనశల్యములు దేహసంబంధమయిన ఉష్ణముచే కరగ నేరవు.

❧ విషాణాదిశల్యభంగము ❧

విషాణవేణ్యయస్తాలదారుశల్యం చిరాదపి,

ప్రాయో నిర్భుజ్యతే తద్ధి పచత్పాశు పలాస్పజీ. ౪౫

శృంగము, పెరుగు, ఇనుము, తాటి, మ్రాసు, పినిసంబంధములైన శల్యములు
చిరకాలముమీద తఱుచుగా విరిగిపోవునుగాని శరీరమువడిచే కరగ నేరవు. విల
యనగా.—అశల్యములు శీఘ్రముగానే మాంసరక్తముల పచింపజేయును. కావున నవి
మొల్ల విశీర్ణము లగునుగాని బొత్తుగ నశింపవు.

❧ మాంసప్రవిష్టశల్యాక్షణోపాయము ❧

శల్యే మాంసావగాఢే చ స దేశో న విదహ్యతే,

తతస్తం మర్చనస్వేదశుద్ధిక్షణబృంహణైః. ౪౬

తీక్ష్ణోపసాహపానాన్నఘనశస్త్రపదాంకనైః,

పాచయిత్వా హరేచ్ఛల్యం పాటనైషణభెనైః. ౪౭

శల్యము మాంసములో దాగి యుండునపుడు ఆ శల్యముండుప్రదేశము పాకము

జేందకుండినచో యేప్రదేశమునందు శల్యముండునో ఆప్రదేశమును మర్దనము చేతను, ఒకానొకపుడు స్వేదనముచేతను, ఒకానొకపుడు వమనాదిశుద్ధులచేతను, ఒకానొకపుడు కర్షణముచేతను, ఒకానొకపుడు బృంహణముచేతను, ఒకానొకపుడు తీక్షణమయిన ఉపనాహస్వేదముచేతను, ఒకానొకపుడు తీక్షణమయిన అన్నపానములచేతను, ఒకానొకపుడు శస్త్రముచేతను యథాక్రమముగా పాకముచేయించి పాటనము వ్రణభేదనము అనుక్రియలచే శల్యమును బయలుపఱుపవలయును.

శల్యప్రదేశయంత్రాణామవేక్ష్య బహురూపతామ్,

తైస్త్వైరుపాయైర్కతిమాకా శల్యం విద్యాత్తథా హరేత్. ౪౮

ధాతువులు, శృంగము, వెదురు, మొదలగు ననేకవిధ శల్యభేదములను, క్వక్కుమాంసము మొదలగు ననేకవిధ ప్రదేశభేదములను, స్వస్తికము మొదలగు ననేకవిధయంత్రభేదములను బుద్ధిమంతు డగువైద్యుడు బాగుగ తెలిసికొని యిదివరకు జెప్పబడినవియును జెప్పబడనివియునైన ఉపాయములచే శల్యముల నాకర్షించవలయును.

‘ప్రణో ప్రసన్నే ప్రాంతేషు నాతిస్పర్శానహిష్టతా,

ఆత్మేశోఽపి తాపే చ నిశ్శల్యమితి నిర్దిశేత్.’

ప్రణము ప్రసన్నముగ నుండుట, సమీపప్రదేశమునందు స్పర్శమును సహింపకుండుట, స్వల్పమయినవాపు, స్వల్పమయినతాపము గలిగియుండుట, ఇట్టిలక్షణములచే శల్యము లేదని తెలిసికొనవలయును.

అష్టవింశాధ్యాయము, ముగిసెను.

ఏకోనత్రింశాధ్యాయము

అవ పూర్వాధ్యాయమునందు 'శస్త్రేణవా విశస్యాదౌ' అనగా తొలుత శస్త్రముచే మాంసాదులను భేదించి అని చెప్పియుండుటవలన సీయాధ్యాయమునందు శస్త్రకర్త నిధి చెప్పబడుచున్నది.

— శస్త్రకర్త విధ్యధ్యాయప్రారంభము —

సూ. అథాతశ్శస్త్రకర్త విధిమధ్యాయం వ్యాఖ్యాప్త్యా మ,
ఇతిహ స్తావలరాత్రేయాదయో మహర్షయః.

శల్యాహరణవిధ్యధ్యాయానంతరము శస్త్రకర్త జేయవలసిన క్రమమును తెలియ జేసెడు శస్త్రకర్త విధ్యధ్యాయమును వివరించెదము.

— శోభచికిత్సాక్రమము —

వ్రణస్సంజాయతే ప్రాయః పాకాఙ్ఘ్రియథుపూర్వకాత్,
తమేవోపచరే తస్తాద్రక్ష్యాన్పాకం ప్రయత్నతః. ౧
సుశీతలేపనేకాస్త మోక్షసంశోధనాదిభిః,

తొలుత వాపుతో గూడియుండునట్టి పాకముచే తఱచుగా వ్రణము గలుగును. కాబట్టి ఆ పాకమును ప్రయత్నపూర్వకముగా స్పర్శముచేతను, వీర్యముచేతను, శీతలముగనుండులేవనేకములచేతను, రక్తమోక్షణముచేతను, ఐమనవిరేచనాది శుద్ధులచేతను, కషాయపాన, ఘృతపానాదులచేతను, రక్షించుచు ఆ వాపును చికిత్సించవలయును. దుఃఖియును వాపు, పాకము లేకయే శస్త్రాద్యభిసృతముచే వ్రణము గలుగును. కావున తఱచుగా అను నర్థమును తెలియజేసెడు 'ప్రాయః' అను పదము ఇచట ప్రయోగించబడినది.

— ఆమశోభలక్షణము —

శోభోఽలోఽలోఽప్యోష్ణరుక్సామస్సవర్ణః కఠినస్థిరః. ౨

ఆమమైన (పక్వముగాని) శోభ స్వల్పముగ. స్వల్పమైన ఉష్ణము, శూల, వీనితో గూడినదిగ, చర్మముతో సమానమైన పర్ణము గలదిగ, పక్వమైన శోభవలె మృదువుగ నుండక కఠినముగ స్థిరముగ నుండును.

—౧౭ పచ్యమానశోఫలక్షణము ౧—

పచ్యమానో వివర్ణస్తు రాగీ వస్తిరివాతతః,

స్ఫుటతీవ సనిస్తోదస్సాంగమర్థవిజృంభికః.

3

సంరంభారుచిదాహోషాత్పత్జ్వరానిద్రతాన్వితః,

ప్రాయసం విష్యంధయత్యాజ్యం ప్రణవతో స్పర్శనాసహః.

౪

పక్వావస్థ నొందుచుండుశోఫ వివర్ణముగ నైనను రక్తవర్ణము కలదిగ నైననుండి గాలిచే నిండిన తోలుతిత్తివలె నుబ్బి యుండును. పగులనట్లుండియుండియు తీవ్రమైన పోటుపుట్టును. శరీరావయవములెల్ల నొచ్చును. అవలంతలు విశేషముగ వెడలును, ఇట్టి దని నోట చెప్పశక్యముగాక తనకుమాత్రము గోచరములగు నానావిధములైన బాధలును, అచోచకమును, శరీరమునం దెల్ల మంటయు, శోఫస్థానమున విశేషమైనమంటయు, దప్పి యు, జ్వరమును, విశేషముగ కల్గును. నిదుర పట్టదు. అట్టివాపు కల్గినస్థలమున పేరిన నెయ్యి నునిచినచో నీరుగ కలుగును. ఇట్ల తాకినచో పుండుపై రాసినవిధముగ స్పర్శ నొర్వజాలకుండును ఇట్టి లక్షణములుకల్గునయెడ ప్రణాపాకావస్థ నొందుచున్నదని యెఱుంగునది.

—౧౮ పక్వశోఫలక్షణము ౨—

పక్వోల్బు* వేగతా స్థూనిః పాండుతా వలీగంభవః,

నామోఽంతేషూన్నతీర్థధ్యే కంఠాశోఘాతి మార్దవమ్.

౫

స్పృష్టే పూయస్య సంచారో భవేద్వస్తావివాంభసః,

శోఫ పక్వమైయండగా స్వల్పవేగము, వాడియిండుట, పాండురవర్ణము, వక్రులు (ముడతలు) అంచులయందు పల్లము, మధ్యమునం దున్నతము, దురద, శోఫ తగ్గి యుండుట ఈలక్షణములు గలుగును. ఆ శోఫలో స్పృశించునపుడు వస్త్రీయందు ఉదక సంచారమువలెనే పూయసంచారము కలుగును.

—౧౯ శోఫపాకనిదానము ౧—

శూలం నర్తేఽసిలాద్దాహః పిత్తాచోఽఘః కఘోదయాత్.

౬

రాగో రక్తాచ్చ పాకస్స్యాదలో దోషైస్సశోణితైః,

వాతములేకయే శూల గలుగ నేరదు. పిత్తము లేకయే తాపము (ఆనగా మంట) గలుగ నేరదు. కఫము లేకయే శోఫ గలుగ నేరదు. రక్తము లేకయే యెఱుపువర్ణము గలుగ నేరదు. కాబట్టి రక్తముతో గూడియుండునట్టి వాతాదిదోషముల మూడిటిచేతనే శోఫ పాకమును జెందును.

* వేదనా ఇలిపా.

❧ పాకాధిక్యశోఫలక్షణము ❧

పాకేఽతివృత్తే సుషిర స్తరుత్వద్గోషభక్షితః. ౨
వలీభి రాచితశ్శ్యావశ్శీర్ష్యమాణతనూరుహః,

పాకము అతిక్రాంత మైయుండగా శోఫయొక్క ప్రదేశము పల్లముగ, మృదువైన చర్మము గలదిగ, చీమచే భక్షింపబడినదిగ, కరుల (మడతల)చే న్యాస్తముగ, శ్యామవర్ణము గలదిగ, రోమములు రాలిపోయినదిగ నుండును.

❧ రక్తపాకలక్షణము ❧

కఫజేషు తు శోఫేషు గంభీరం పాకమేత్యస్మక్. ౩
పక్ష్యలింగం తతోఽస్పష్టం యత్ర స్వాచ్ఛితశోఫతా,
త్వకస్పర్శ్యం రుజోఽల్పశ్చ ఘనస్పర్శ్యత్వమశ్చ వత్. ౪
రక్తపాకమితి బ్రూయాత్తం ప్రాజ్ఞో ముక్తసంశయః,

కపాధిక్యముచే గలిగిన శోఫలయందు రక్తము గంభీరమైన పాకమును జెందును. (మిక్కిలి లోతున శోఫపక్ష్యమగుననుట) అది మిక్కిటమగ లోన మరిగియుండుటవలన శేత్రములకు గన్నడదు. కాబట్టి సర్వలక్షణము స్పష్టముగ చెలియనేరదు. ఆ పాకములో శీతగుణసంబంధముచే శీతలమైన శోఫయును, చర్మముతో సమానమైన వర్ణమును, స్వల్పమైన బాధయును చేతులు మొదలగువానిచే తాకిన రాయివలె కనమైన స్పర్శయును గలిగియుండును. అటువంటి శోఫయొక్క పాకమును బుద్ధిమంతుడగు వైద్యుడు సంశయరహితుడై రక్తపాకమని చెప్పటయే పాక దానియందు శోఫ లేదనియు జెప్పవలయును.

❧ శ్వయంధుపాకమున దారణకర్తము ❧

అల్పసత్వేఽబలే బాలే పాకే చాత్యర్థముద్ధతే. ౧౦
దారణం మర్తసంధ్యాది స్థితే చాన్యత్ర పాటనమ్,

స్వల్పబలము గలవాడు, బలములేనివాడు, బాలాడు, వీరికి జనించియుండు శోఫయందును, పాకముచే మిక్కిలి అతిక్రాంతమైన శోఫయందును

“గుగ్గుల్యతసిగోదంతస్వర్ణక్షీరికచోతవిత్,

తైరౌషధాని తైరాశ్న పక్ష్యశోఫవిదారణమ్.”

అని వ్రణప్రతిషేధాధ్యాయములో, జెప్పబడు గుగ్గులు, ఆగస్తిగోదంతము, స్వర్ణక్షీరి, పావురకట్టవలము, తైరౌషధము, తైరములు యీ మొదలగు దారణద్రవ్యములచే దారణము చేయవలయును (వగలగట్టు చేయవలెనట). వర్తము, సందలు మొదలగు వనియందుండు శోఫయందును దారణద్రవ్యములచే దారణముచేయవలయును. దారణ

మనకు యోగ్యమని చెప్పబడిన స్థానములకంటె నితరస్థానములయందుండు శోభయందు శస్త్రముచే పాటనము చేయవలయును. (పాటన మన శస్త్రముచే పగులదీయుట)

— ఆమశోభదారణజనితోషద్రవములు —

ఆమచ్ఛేదే సిరాస్నాయువ్యాపదోఽస్యగతిస్తుతిః. ౧౧

రుజోఽతివృద్ధిర్రణం విసర్వో వాక్షతోద్భవః,

ఆమయినశోభను శస్త్రముచే భేదించునపుడు సిరలు, స్నాయువులు, వీనికి వ్యాపత్తు కల్గును. మఱియు నధిక రక్తస్రావము, బాధాధిక్యము గలుగును. విదరణము (అనగా స్ఫుటనము) లేక గాయముచే జనించు విసర్పరోగము గలుగును.

— పక్షశోభను భేదించకుండుటచే గల్గునుషద్రవములు —

తిష్ఠోన్మతః పునః పూయస్సిరాస్నాయ్యస్యగామిషమ్. ౧౨

వివృద్ధో దహతి క్షీప్రం తృణోలపమివానలః,

పక్షమైనశోభను పేక్షించినచో చీము లో ప్రదేశమునందుండినవై మరల విక్షేపముగా వృద్ధిచెంది సిరలు స్నాయువులు, రక్తము, మాంసము వీనిని అగ్ని తృణములను దహింపజేయునటుల క్షీప్రముగా హరింపజేయును.

— ఆమపాకచ్ఛేదనిషేధము —

యశ్చినత్రైమమజ్ఞానాద్యశ్చ పక్ష్యమువేక్షితే. ౧౩

శ్వపచావివ విజ్ఞేయా తావనిశ్చితకారిణౌ,

ఏ పురుషుడు అజ్ఞానముచే ఆమయిన (పక్ష్యముగాని) శోభను భేదించునో, పక్షమైన శోభను భేదనము చేయక యుపేక్షించునో అటుల బాగుగా యోచించి చేయకుండు అయిదుపురుషులైనవైద్యులును రోగిని బంధువులు. కావున వారిని చండాలురతో నమానులని తెలియవలయును.

— శస్త్రకర్తపూర్వకర్తవ్యము —

ప్రాశస్త్యకర్తణశ్చేష్టం భోజయేదన్నమాతురమ్. ౧౪

పానపం పాయయేన్నద్యం తీక్షణం యో వేదనాక్షమః,

శస్త్రకర్తకుముందు రోగికి ఇష్టమైన అన్నమును (అనగా ప్రణామనం దవ్యముగ నుండు అన్నమునుకూడ బలము గలుగుటకై) భోజనము చేయించవలయును. శస్త్రవీడన సహించలేనిరోగికి మద్యపానాభ్యాసము కలిగి యుండినచో అధికముగ మదకరమైనమద్యమును పానము చేయించవలయును.

న మూర్ఖత్యన్నసంయోగా న్నత్తశ్శస్త్రం న బుధ్యతే. ౧౫

అన్నమును భుజించుటవలన మూర్ఖుడు జెందనేరడు. తీక్షణమయిన మధ్యపానముచే నుదించి యుండువారోగి తన శరీరమునందు ప్రయోగించబడు శస్త్రముచే గరిగినదాధను తెలిసికొననేరడు. (అనగా శస్త్రోపద్రవముచే చలించుకుండు నని తాత్పర్యము.) ౯ వైన యధోచితమున నన్నము నైనను మధ్యపానార్హునకు మధ్యమునైనను శస్త్రకర్తమునకు ముం దుపయోగించవలె ననుట.

❖ అశ్రరీరోగాదులయందు శస్త్రకర్తకు పూర్వము అన్నాని నిషేధము ❖

అన్యత్ర మూఢగర్భాశ్చ ముఖరోగోదరాతురాత్,

మూఢగర్భము, అశ్రరి, ముఖరోగము, ఉదరరోగము రోగములు 'లపాఽని పృథ్విం చి యితరమైనరోగులకు ఇవ్వమయిన అన్నాదులను, మధ్యపానమును చేయవలయును.

❖ శస్త్రప్రయోగక్రమము ❖

అథావృతోపకరణం వైద్యః ప్రాజ్ఞుఖమాతుమ్. ౧౬

సమ్ముఖో యంత్రయిత్యాశు న్యస్యన్నర్హాది వర్ణయత్,

అనులోమం సునిశితం శస్త్ర మాపూయదర్శనాత్. ౧౭

సక్యదేవాహరే త్తచ్చ

పిదప తత్ప్రాణయోగ్యమయిన యంత్రములు, శస్త్రములు, అగ్ని, జ్వాల జౌవము, దూదితో గూడియుండు బట్ట, స్నేహనము, మధుకల్మషము ఈ మొదలగు వానిని తన సమీపమునందు సిద్ధముగా నుంచుకొని యుండువాడును, తూర్పు ముఖముగా కూర్చుండి యుండువారోగికి అభిముఖముగా (అనగా వశ్చిమముఖముగా) నుండువాడును నగు వైద్యుడు యంత్రముచేసి మర్మసిరాదులను పృథ్విం చి మిక్కిలి పడునుగల శస్త్రమును విలంబము చేయక అనులోమముగా ప్రయోగింపవలయును. ఆ శస్త్రమును చీము కనబడువరకు నొకటే సారిగా ప్రయోగింపవలయును. చీము కనబడిన పిదప శస్త్రమును ప్రతిమున ప్రయోగింపబడదు.

పాకే తు సుమహత్త్యపి,

పాటయేద్వ్యంతుగులం సమ్యగ్ద్వ్యంతుగులంత్ర్యంతులంతరమ్.

ఏషిత్వా సమ్యగేషిణ్యా పరితస్సు* రూపితమ్,

అంగులీనాలవాలై ర్వా యథా* దేశం రథాశయమ్. ౧౯

* దోషం ఇతేషా.

మహాత్మయిన పాకములో తత్పార్శ్వమునందు 2 లేక 3 అంగుళముల ప్రదేశమును విడిచి 2 అంగుళముల పరిమాణముగల మణియొక ప్రణమును చేసి అంతటను బాగుగ చూచి ఏషిణి యనునాయుధముచేగాని, వ్రేళ్లచేగాని, పద్మోత్పలాది నాళములచేగాని, పందిమొదలగు జంతువులయొక్క వాలములచేగాని చక్కగ పరిశీలించి ప్రణము ఎంతవరకు వ్యాపించి యుండునదియు స్ఫుటముగ నిర్ణయించి వాతాదిదోష, ప్రణస్థానానుగుణముగా శస్త్రకర్త చేయనగును.

యతో గతాం గతిం విద్యానుత్సంగో యత్రయత్ర చ,
తత్ర తత్ర ప్రణం కుర్యాత్సువిభక్తం నిరాశయమ్. ౨౦
ఆయతం చ విశాలం చ యథాదోషో న తిష్ఠతి,

ఏయే ప్రదేశమునందు బహుదూరము ప్రణనాడి వ్యాపించి యుండునో దానిం దెరిసికొని ఆయా ప్రదేశములయందును, ఏయే ౪ ఫలప్రదేశమునం దెన్నత్యము గలిగి యుండునో దానిం దెరిసికొని ఆయా ప్రదేశములయందును, పుండు చేయవలెను. అట్లు చేయబడిన ప్రణములు ఒండొంట గలియక వేరువేరుగ నేర్పడి పూయాదిదోషములు నిలిచి యుండుట కెడమియక విశాలమై యుండవలెను. అట్టి ప్రణములనుండి పూయాదులు బైటవెడలి ప్రణభాగమున నిలువక నిశ్చేషముగ నుండవలెను.

శస్త్రకర్తయందు వైద్యుని పుండవలసినగుణములు ౨౧

శౌర్యమాశుక్రియాతీక్ష్ణం శస్త్రమస్వేదవేషధుః, ౨౧
అసంమోహశ్చ వైద్యస్య శస్త్రకర్తణి శస్యతే,

వైద్యునికి పాటనము మొదలగు శస్త్రకర్తలయందు ధైర్యము, హస్తచాతుర్యము (అనగా శీఘ్రములో పాటనాదికృత్యములను చేయు సావధ్యము) తీక్ష్ణమయిన శస్త్రము, స్వేదము, కంపము లేకుండుట, తత్కాలోచితకార్యములయందు మోహము లేకుండుట, ఇవి ప్రశస్తంబులు. వైద్యునికి శస్త్రకర్తయందు ధైర్యము ప్రశస్తమని చెప్పినందుచేతనే ధైర్యముగలవానికి స్వేదము, కంపము లేకుండు నని యేర్పడుచున్నది. అయినప్పటికి ఉష్ణకాలవశముచేగాని ప్రకృతివశముచేగాని యెవనికైన నొకవైద్యునికి స్వేదము, కంపము గలుగును. తత్పరిహారార్థము ప్రత్యేకముగా “అస్వేదవేషధుః” అని చెప్పబడినది. స్వేదముతో గూడియుండు వైద్యుడు శస్త్రకర్త చేయటమై యత్నించు నపుడు వానికి శస్త్రగ్రహణమే సాధ్యము కానేరదు, అటులనే కంపముతో గూడిన వానికిని శస్త్రగ్రహణము సాధ్యము కానేరదు. కావున నా స్వేదకంపములు లేకుండుట యు కము.

అలటామలయందు చేదనక్రమము

తిర్వళ్ళిందాల్లలాబభూతవేష్టకజత్తుకీ
కుక్షికయోక్షికూటామృతహృదయంబుచే.

౨౨

అలటము, కనుబొమలు, దంతవేష్టకము (అనగా దంతముల కాధారములగుచిగుట్ట), మెడకొంకులు, ఉదరము, చురలు, అక్షికులు, పెదవులు, చెక్కిళ్లు కంఠము, గజ్జలు వీనియందు అడ్డముగా చేదనము చేయవలయును.

తిర్వళ్ళిససిద్ధస్థలములు

అన్యత్ర చ్చేదనాత్తిర్యక్ సిరాస్నాయువిపాకనమ్.

౨౩

వైజెష్ఠినవాసికంటె నికరప్రదేశములందు అడ్డముగా చేదనము చేయుట వలన సిరలు, స్నాయువులు తెగును.

శస్త్రప్రయోగానంతరకర్తవ్యము

శస్త్రేనచారితే వాగ్విశ్లేతాంభోభిశ్చ రోగిణమ్,
ఆశ్వాస్య పరితోఽంగుళ్యా పరిషీడ్య వ్రణం తతః.
యోశయిత్యా కషాయేణ స్థో జీవాంభోఽపనీయ చ,
గుగ్గుల్వగురుసిద్ధార్థహింసప్రసాన్వితైః.
ధూపయేత్పుటుషడ్ద్రింధానింబవతైః శ్చతస్త్వతైః.

౨౪

౨౫

శస్త్రమును ప్రయోగించునపుడు తక్కాలోచికముగ స్వస్థుడవైతివి. భయపడవలదు అని యాప్రకారముగా మధురమైర వార్తలచేతను, చల్లనినీళ్లను చల్లుటచేతను రోగిని ఓదార్చి ఆవ్రణమును నాల్గు ప్రక్కలయందు వ్రేళ్లచే బిసికి దానియందుండు చీముమొనలగు దోషములను వెలివరచి పిదప అతిమధురము మున్నగువానిచే సిద్ధము చేయబడిన కషాయముచే గడిగి ప్రత్తినులుచే నిర్మింపబడిన వస్త్రముచే తుడిచి గుగ్గిలము, అగురు, తెల్లనాబు, ఇంకువ, సర్జరసము, వీనితో కూడినదిగను, అధికమైన ఘృతముతో జేర్చబడినదిగ నుండు నైంధవలవణము, నల్లయతివన, వేపాకు వీనిచే నావ్రణమునకు పొగ బట్టవలయును. మఱియు,

‘గుగ్గుల్వాదిభిరేవం శయనాననాది ద్విరహాన్న ధూపయేత్’

అని యష్టాంగసంగ్రహమురనున్నది. కావున వైజెష్ఠిన గుగ్గిలము మున్నగువానిచే దినమునకు రెండుమార్లు వ్రణమునకు పొగ బట్టుటయకాక ఆరోగి వరుండు శయనమునకును, ఆస్తరణము మున్నగువానిని పొగ బట్టవలె నని తెలిసెడిది.

ప్రణామనందు వర్తిప్రయోగము ౨౦

తలకల్కాజ్యమధుభి ర్యథాస్వం భేషజేన చ ౨౧
దిగ్ధం వర్తిం తతో దద్యాత్తైరేవాచ్ఛాదయేచ్ఛ తామ్,

పిదప యథాక్రమముగా తలకల్కము, ఘృతము, తేనె, వీనిచే పూయబడిన కార్పాసమయమైన వర్తిని ఆ ప్రణామలో ప్రవేశపెడయవలయును. మఱయు నా ప్రణామలో వేయబడినవర్తిని ఆతిలకల్కాదులచేతనే మూయవలయును. యథాక్రమముగా — నాతప్రణామనందు తలపిష్టముచే పూయబడినవర్తిని, పిత్తప్రణామనందు ఘృతముచే పూయబడినవర్తిని, కఫప్రణామనందు తేనెచే పూయబడినవర్తిని ప్రవేశపెడిసి మూయవలయు నని యర్థము. సర్వదోషములలో నేక కాలమునందు తలకల్కము, ఘృతము, తేనె యీ మూటిచే పూయబడినవర్తిని ప్రయోగింపవలయు నని కొందరు వలించెదరు.

ప్రణాచ్ఛాదనము ౨౧

• ఘృతాక్తైస్సక్తుభిశోచ్యం

వర్తికి పైన ఘృతయు క్తమైన సక్తువులచే మూయవలయును.

“నాతిభ్రష్టయవనక్తుభిర్ఘృతాక్తైర్భోజనాం తేఽంధసా దక్షిణాంగుళీభిః సుమృద్వితైరేవ చ్ఛాదయేత్.”

రోగి భుజించినపిదప కొంచెముగ వేయించబడిన యవనక్తువులలో నెయ్యిని జేర్చి ఉదకముతోడ దక్షిణహస్తముయొక్క ప్రేళ్లచే బాగుగ మర్దనముచేసి అసక్తువులచే నావర్తిని మూయవలయును. అని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడి యున్నది.

ప్రణాంధనక్రమము ౨౨

ఘృతాం కబళికాంతతః, ౨౨

నిథాయ యుక్త్యాబద్ధీయాత్పట్టేన సుసమాహితమ్,

పార్శ్వే సవ్యేఽపసవ్యే వా నాథస్తాన్నైవ చోపరి. ౨౩

ప్రణామలోపల ప్రయోగింపబడినవర్తిని మూసినపిదప అనేకవస్త్రఖండములను చేర్చి సిద్ధముచేయబడిన ఘృతమైన కబళికను దానిపై నునిచి దళమైన వస్త్రఖండముచే దోషము, కాలము వీని కనుగుణమైనయొక్కిత వామపార్శ్వమునందుగాని, దక్షిణపార్శ్వమునందుగాని ప్రణామ నతిజాగ్రత్తతో కట్టవలయును. మఱయును ప్రణామ నధోభాగమునందును, ఊర్ధ్వభాగమునందును కట్టం జరదు. దోషము, కాలము వీని కనుగుణమైన యొక్క యనగా.

“వాతజ్వేష్టోద్భవాంస్తత్ర ద్విస్త్రీర్వా వేష్టయేద్ద్వికాః.

సకృదేవ పరిక్షిప్య రక్తపిత్తాభిఘాతజాః. తథా.

శస్త్రక్షతరుజాయాం తు ప్రతతాయాం యప్తిమధుక స్పృహస్త్వేన ప్రబాసిం చేత్.

ఉదకుంభాదాపాః గృహీత్వా పోక్షయేత్పరిత ఉపరేత్.”

వాతజ్వేష్టములచే జనించిన ప్రణములను వస్త్రపట్టుచే రెండు చుట్టుగాని లేక మూడు చుట్టుగాని చుట్టికట్టవలయును. రక్తపిత్త, అభిఘాతమువలన జనించిన ప్రణములను ఒకే చుట్టుచుట్టి కట్టవలయును. అని అష్టాంగసంగ్రహములో జెప్పబడియున్నది. స్పృహము యొక్క గాయముచే గలిగిన ప్రణమును ఉష్ణమైన యప్తిమధుకముతో గూడియుండు ఘృతముచే తడువవలయును. మఱియు ఉదకుంభముగానుండి జలము నెత్తి దానిపై చల్లుచుండవలయును. అని అష్టాంగసంగ్రహములో జెప్పబడి యున్నది.

❖ ప్రణబంధనపట్టములు ❖

శుచిసూక్ష్మదృఢాః పట్టాః కబళ్యస్సనికేశికాః,

ధూపితా మృదవశ్లెష్ణా నిర్వలీకా ప్రణే హితాః.

౨౯

తెల్లగ, సూక్ష్మముగ, గట్టిగ నుండుపట్టములు ప్రణమునందు హితకరములు. ఘృతముచే ధూపము వేయబడినదిగ, మృదువుగ, నునుపు గలదిగ, ముడతలు లేనిదిగ, పట్టపర్తులతో గూడినదిగ నుండు కబళికలు ప్రణమునందు హితకరములు.

❖ ప్రణరక్షణము ❖

కుర్వీతానంతరం తస్య రక్షాం రక్షో నిషిద్ధయే,

బలిం చోపహరేత్తైభ్యః

పిదప శస్త్రకర్త చేయబడిన రోగియొక్క ప్రణమునందు మారనమును భుజించు నట్టిరాక్షసులు సోకకుండునటుల రక్ష చేయవలయును. మఱియు నారాక్షసులకును బలుల నియ్యవలయును.

❖ మూర్ధావధధారణము ❖

సదా మూర్ధ్నానవధారయేత్.

3౦

లక్ష్మీం గుహామతిగుహాం జాలాం బ్రహ్మచారిణీమ్,

వచాం ఛత్రాం తిచ్ఛత్రాం మూర్ధ్నాన సిద్ధార్థకాః.

3౧

సర్వకాలమునందును మునుగుదూరం పక్కతోకపోవు. మూర్ధ్నాన పోవు జటామాంసి, బ్రహ్మచారిణి అన గంటుభారంగి, వస, సదాప, విహణిక, గరికె తెల్తావాలు అనునీ మహావధులను శిరమునందు ధరింపవలయును.

—ॐ ప్రణితోపచారము ॐ—

తతస్సేహాదినేహోక్తం తస్యాచారం సమాదిశేత్,

పిదప నాప్రణీతునికి స్నేహపాపవిధియందు చెప్పబడిన “ఉష్ణోదకోపచారీస్యాదిత్యాది” విధుల నుపదేశించవలయును.

—ॐ ప్రణమనందు దివాస్వాపనిషేధము ॐ—

దివా స్వప్నో ప్రణే కంఠూరాగరుఞ్ఛఫపూయకృత్. 3౨

పగటిని ద్రచే ప్రణమనందు దురద, ఎఱుపువర్ణము, కూల, శోఫ, చీము ఇవి గలుగును. కాబట్టి ప్రణీతుడు పగటినిద్రను వర్జించవలయును.

—ॐ ప్రణమనందు స్త్రీదర్శనాదినిషేధము ॐ—

స్త్రీణాం తు స్తృతిసంస్పృశ్యదర్శనైశ్చలితస్త్రితే,
శుక్రే వ్యవాయజాన్దోషానసంసర్గేఽప్యవాప్నుయాత్, 33

స్త్రీలయొక్క స్పర్శము, స్పర్శము, దర్శనము, వీనిచే రేతస్సు స్వస్థానములో నుండి చలించి స్త్రవింఛియడల స్త్రీయొక్క సంసర్గమైఘనమును లేకుండినను, మైఘనముచే గలుగునట్టి దోషములు గలుగును. కాబట్టి స్త్రీలయొక్క స్పర్శము, దర్శనము, స్పర్శము మొదలగువానిని ప్రణీతుఁడు వర్జించవలయును.

—ॐ ప్రణమనందు వధ్యము ॐ—

భోజనం తు యథాసాత్త్వం యవగోధూమషష్టికాః
మసూరముద్గతువరీజీవంతీసునిషణ్ణకాః 3౪

బాలమూలకవార్తాకతండులీయకవాస్తుకమ్,
కారవేల్లకకర్కోట పటోల కటుకాఫలమ్. 3౫

నైంధవం దాడిమం థాత్రీ ఘృతం తప్తహిమం జలమ్,
జీర్ణశాల్యోదనం స్నిగ్ధమల్పముష్ణం ద్రవోత్తరమ్. 3౬

భుంజానో జాంగలైర్ఘ్నాః శీఘ్రం ప్రణమపోహతి,

యవలు, గోధూమలు, షష్టికములు (అరువది నాళ్ల సంబావులు), చిఱునెనగలు, పెసలు, కందులు మొదలగుధాన్యములను, మనుబాల, చెంచలిహార, లేతమల్లంగి, మంకాయ, చిట్టిహార, చక్రవర్తిహార, కాకరకాయ, అగాకర, పొట్లకాయ, తక్కిల పండు అనునీ శాకములను, నైంధవలవణము, దాడింబ, ఉసిరికెకాయ, ఘృతము, బాగుగా కాచి చల్లార్చిన ఉదకము, ప్రాతవియగు కాలితండులముల యన్నము, వీనిని సాత్త్వానుగుణముగ (ఎవనెవని కెది అభ్యాసమువలన హితముగ నుండునో ఆప్రకార

ముగ) జాంగలమాంసము, స్నేహము వీనితోడ అల్పముగ, ఉష్ణముగ, ద్రవోత్తరముగ భుజించు ప్రణితునికి శీఘ్రముగ ప్రణామ అగును.

అశితం మాత్రయా కాలే పథ్యం యాతి జరాం సుఖమ్. 32

అజీర్ణే త్వనిలాదీనాం విభ్రమో బలవాన్ భవేత్,

తతశ్శీఘ్రజాపాకదాహానాహానవాఘ్నయాత్. 3౩

యుక్తమైశకాలమనందు మితముగ భుజించబడిన పథ్యమైశయాహారము సుఖముగా జీర్ణముచు జెందును. కాబట్టి పథ్యకరమైన యాహారమును యుక్తమైశకాలమునందు భుజింపవలయును. అజీర్ణముగ సుడుచుటకు వాతాదులకు బలవత్తరమయిన ప్రకోపము, దానిచే శోఫ, శూల, పాకము, సర్వాంగతాపము, కడుపుబ్బరము మొదలగు నుష్పద్రవములు కలుగును. కావున నెపుడును అజీర్ణము గలుగుచుండు నాహారాదుల జేయంజనదు

❧ ప్రణామనందు వర్జ్యాహారాదులు ❧

నవధాన్యం తిలాన్ మాషాన్ మద్యం మాంసం త్వజాంగలమ్,
క్షీరేక్షువిశ్రీతరమ్లం లవణం కటుకం త్యజేత్. 3౪

యచ్చాన్యదపి విప్టంభి విదాహి గురు శీతలమ్,

వర్గోఽయం నవధాన్యాదిర్వృణిస్సర్వదోషకృత్. ౪౦

నూతనధాన్యములు, నువ్వులు, మినుములు, మద్యము, జాంగలదేశమునందు జరించు జుతువులకన్న నితరములగు జుతువులమాంసము, క్షీరవికారము, ఇక్షువికారము, అమ్మము, లవణము, కారము, మలబంధకరముగ, విదాహిగ, గురువుగ నుండు నితరమయినవస్తువులు, శీతోదకము మొదలగు శీతలమైనవస్తువులు, వీనిని ప్రణితుడు త్యజింపవలయును. ఈనవధాన్యాదివర్గము ప్రణితునికి సర్వదోషములు గలుగజేయును.

“నవధాన్యం విప్టంభి మాషకలాయకులుత్థనిష్పావశింధితాంబునుచ్యేక్షుక్షీరశిష్టతిలవిశ్రీతుక్కుకాకాపిణ్యాకహరిత కాన్తులవణకటుకక్షౌరవృష్ట్యామిషాణి వర్జయేత్.” నూతనధాన్యము, మలబంధకరములగు వస్తువులు, మినుములు, బోడనెనగులు, ఉలవలు, అనుములు, కందులు మొదలగు కాయధాన్యములు శీతోదకము, మద్యము, చెఱుకు, పాలు, పిండి, నువ్వులు వీరివికారములు, ఎండినకాకములు, తెలికపిండి, మునగాకు, అమ్మము, లవణము, కారము, క్షౌరము, శుక్రవృద్ధికరమయిన మాంసములు వీనిని వర్జింపవలయును. అని అష్టాంగసూత్రహమనందు చెప్పబడి యున్నది.

మద్యం తీక్ష్ణోష్ణరూక్షౌష్ణ మాశు వ్యాపాదయేద్వృణామ్,

తీక్షణముగ, ఉష్ణముగ, రూక్షగ, ఆఘ్రుముగ నుండు మద్యము శీఘ్రములొ ప్రణమనం దాపత్తును కల్గించును. తీక్షణదిగుణములతోగూడిన మద్యము ప్రణితున టపయోగింపంజనదు.

మరియు “సస్నేహం మధురప్రాయం నాతితీక్షణమకర్మశమ్,
తమయత్కుభాపేయం చ మార్ద్ద్యకేషు తమత్తమమ్.”

స్నేహముతోగూడినదిగ, మధురముగ, అతితీక్షణముగ, అతికారస్యములేనిదిగ, తేటగ, సుఖముగ పానముచేయతగినదిగ నుండు మద్యము మార్ద్ద్యకమద్యములలో ఉత్తమమైనదిని శత్రుత్రాంతరమునందు చెప్పబడి యున్నది. కాబట్టి మార్ద్ద్యకాది ప్రాయముగ నుండు మద్యము, రోహ్రాసవహు మొదలగుమద్యము ఇవి సాత్త్వికముగ నుండుటచే వానిని కొంచెముగా పానము చేయదచ్చును.

ప్రణోపచారము

వాలోశీరైశ్చ వీజ్యేత న చైనం పరిఘట్టయేత్. ౪౧

నితుదేన్నచ కంఠూయే చ్చేష్టమానశ్చ పాలయేత్,

స్నిగ్ధవృద్ధవృజాతీనాం కథాశ్శృణ్వన్ననః ప్రియాః. ౪౨

ఆశోవాన్వ్యాధిమోక్షాయ ఊప్రం ప్రణమహోహతి,

చాలము, వట్టివేరు, వీరిచే ప్రణమును విసరవలయును. ప్రణముపై నడుమ కూడదు. పొడవ కూడదు. గోక కూడదు. ఏదైననొకవ్యాపారమునుచేయుచునే ఆప్రణమును కాపాడవలయును. స్నేహితులు, వృద్ధులు, బ్రాహ్మణులు వీరిమూలముగా మనస్సుకు ప్రియమయిన కథలను వినుచు రోగవిమోచనమునం దాశ గలవ్రణితుడు శీఘ్రముగా ప్రణమును పోగొట్టుకొనును.

—౧౦ ద్వితీయదివసమున ప్రణ ప్రక్షాళననిషేధము ౧౦—

తృతీయేహ్ని పునః కుర్యాద్వ్రణకర్త చ పూర్వవత్. ౪౩

ప్రక్షాళనాది దివసే ద్వితీయే నాచరేత్,

కూడవదివసమునందు మరల ప్రక్షాళనాదికర్మలను మునుపటివలెనే చేయవలయును రెండవనాడు ప్రణప్రక్షాళనాది కృత్యములను చేయంజనదు.

తథా,

తీవ్రవృద్ధో నిగ్రధితశ్చిరాత్సంరోహతి ప్రణః, ౪౪

రెండవదివసమునందు ప్రక్షాళనము చేసినయెడల నాప్రణము తీవ్రమైన ఉష్ణద్రవములు గలదిగ, గ్రంథిలతోగూడినదిగనై చిరకాలముమీను అరును.

—౧౧ ప్రణవర్జయవర్త్యాదులు ౧౧—

స్నిగ్ధాం రూక్షాం శ్లథాం గాఢాం దుష్ప్రసాం చ వికేశికామ్,

ప్రణేన దద్వాత్కల్కం చ స్నేహశ్చైవో వివర్ధతే. ౪౫

మాంసచ్ఛేదోఽతిరుక్తాన్యైశ్చరణ శోణితాగమః,

శ్లథాతిగాఢదుర్బలైర్వృణవర్తానఘమ్. ౪౬

స్నిగ్ధముగ, రూక్షగ, శిథిలముగ, గట్టిగ, ప్రవేశించుట కసాధ్యముగ పరివిధములచీలియున్నదిగనుండువర్తిని వ్రణమునందుంచజనదు. అటులనే అతిస్నిగ్ధముగ, అతిరూక్షగ, శిథిలముగ, గట్టిగ నుండుకల్కమును వ్రణములో సూచనము. ద్రవమున వస్తువుతో చేర్చి పిష్టము చేయబడిన దౌషధము కల్కముని చెప్పబడును. “అతిస్నేహశ్చోక్లేదః” అధికస్నేహముచే వ్రణమున చెప్పుకలుగునని అష్టాంగసంగ్రహమునందు చెప్పబడియున్నది. వైదేశ్యునవర్తి అతిస్నేహముతోగూడియుండుటవలన పూర్వాదిద్రవమును పృథ్విజేయును. మఱియు నావర్తి అతిరూక్షగనుండుటవలన మాంసచ్ఛేదము, తీవ్రమైనబాధ, దరణము, విశేషముగా రక్తస్రావము వీనిని గలుగజేయును. చర్మ శిథిలముగ, అతిలావుగ, లోనప్రవేశింపజేయుట కశక్యముగ నుండుటవలన వ్రణమార్గమున నొరికిడికల్లి వ్రణమును పెద్దదిగ జేయును. కావున వైదేశ్యున యతిస్నేహాదిదౌషములు లేకయుండు వర్తానులను వ్రణమున సూచనలె ననుట.

— విశేషికావర్తిప్రయోజనము ౨ —

సపూతిమాంసం సోత్పంగం సంగతిం పూయగర్భిణమ్,

వ్రణం విశోధయేచ్ఛీఘ్రం స్థితా హ్యంతర్వికేళికా. ౪౭

దుర్గంధమైన మాంసముతోగూడినదిగ, నడుమ నున్నమైనదిగ వలుచెరుంగులవ్యాపించునట్లుగా వముగలదిగ, లోన చీము గలదిగనుండు వ్రణమును విశేషిక యనువర్తి శీఘ్రములూ శుద్ధి జేయును. కాబట్టి వైదేశ్యున లక్షణములుగల వ్రణములలో విశేషిక యనువర్తిని వ్రణములోపల ప్రయోగింపవలయును.

— ఛేదించబడిన అవ్వ వ్రణోపచారము ౩ —

వ్యష్టుం తు పాటితం శోఘం పాచనైస్సముపాచరేత్,

భోజనైరుపనాహైశ్చ నాతివ్రణవిరోధిభిః. ౪౮

వ్యష్టమైన వ్రణమును అవ్వ మని అజ్ఞానముచే ఛేదించినయెడల వ్రణమునకు మిగుల అవిరోధిగ, పాచనముగ (అనగా అష్టకటుకతీక్షణ, ఉష్ణలవణప్రాయముగ) నుండు భోజనములు ఉపనాహములు వీటచే సూచనలెనవలయును.

— కుట్టకగిన వ్రణములు ౪ —

సద్యస్సద్యోవ్రణాన్ సీవ్యేద్వివృతానభిఘాతజాన్,

మేదోజాఁ లిఖితాఁ గ్రంథీఁ హ్రస్వాః పాలీశ్చకర్ణ యోః. ౪౯
 శిరోఽక్షి కూటనాసౌష్ఠ్యగండః శ్లోరుబాహుషు,
 గ్రీవాలలాటముష్ణస్థిజ్జేఢ్రపాయూరరాదిషు. ౫౦
 గంభీరేషు ప్రదేశేషు మాంసలేష్వచలేషు చ

కర్ణపాశులు (అనగా చెతమైలు), శిరస్సు, అక్షి కూటము, నాసికము, పెదవులు, చెక్కిళ్ళు, చెవులు, తొడలు, హస్తములు, కంఠము, లలాటము, వృషణములు, పిఱుదులు, మేఢ్రము, గుదము, ఉదరము మొదలగు నవయవములయందును; గంభీరముగను, అధికమాంసముగలదిగను, చలించకుండునదిగ నుండు ప్రదేశమునందును అభిఘాతముచే జరించి విస్తీర్ణమయిన ముఖముగల సద్యోవ్రణములను తత్త్వణముననే సూదులచే కట్టవలయును. మఱియు మేదస్సుచే గలిగిన గ్రంథులను గీచి తొడనే సూదులచే కట్టవలయును. “విపుతాఁ” అని చెప్పినందుచే సుకోచమైన ముఖముగల వ్రణములను కట్టకూడదని భావంబగుచున్నది. అభిఘాతముచేగలిగిన సద్యోవ్రణములు చిరకాల మైనచో వానినికూడ కట్టకూడదని తెలియపరచుటకై “సద్యః” అనుపదము ప్రయోగింపబడినది.

— ౭౭ కట్టతగని వ్రణములు ౭౭ —

న తు వంక్షణః త్మోదావల్పమాంసచలే వ్రణాఁ, ౫౧
 వాయునిర్వాహిణశ్శల్కగర్భాః త్మోరవిహగ్నిజాఁ,

అల్పమాంసము గలదిగ, చంచలముగ నుండుగజ్జలు, చుక్కలు మొదలగు ప్రదేశములయందు అభిఘాతముచే గలిగిన వ్రణములను కట్టంజనదు. అటులనే వాయువును వెలివరచుకట్టి వ్రణములను లోన శల్యముతో గూడియుండు వ్రణములను, త్మోరవిహగ్నులచేగలిగిన వ్రణములను కట్టంజనదు. విశేషమాంసముగల ఉదరాది ప్రదేశములయందు జనించియుండు వ్రణములను కట్టవలయునని చెప్పినందుచేతనే అల్పమాంసముగల ప్రదేశములయందు దుండు వ్రణములను కట్టకూడదని ఆర్థము సిద్ధం బగుచున్నది. అయినప్పటికి అల్పమాంసము గలదిగ, చంచలముగ నుండునట్టి ప్రదేశములయందు అభిఘాతమువలన జనించిన వ్రణముల నెపుడును కట్టంజన దని తెలియపరచుటకై యీశ్లోకము చెప్పబడినది.

— ౭౮ వ్రణములను కట్టవలసిన క్రమము ౭౮ —

సీవ్యేచ్ఛలాస్థిశుష్కాస్తత్రాజరోనూపనీయ తు. ౫౨
 ప్రలంబి మాంసం విచ్ఛిన్నం నివేశ్య స్వనివేశ సే,
 సంధ్యస్థస్థితే రక్తే స్నాయ్యా సూత్రేణ వల్కలైః. ౫౩
 సీవ్యేన్న దూరే నాసన్నే గృహ్లాన్నాల్పం న వా బహు,

స్థానములోనుండి చలించినట్లుండు, అదిరక్తము, శృణుము, రోమములు విడిచి
యెత్తి పారవేసి శస్త్రాదులచే కాయబడి ప్రయోగము చేయుదును, నుధిసి, అశ్శిసి, స్వ
స్థానమునందుండి రక్తమును ప్రయోగముచేయుదును, ఇందుకు సామ్యములేకగాని, విడి
బండ మొదలగు పృథువులయొక్క చట్టములేయందును, రోమములేకగాని కట్టవలయును.
కుట్టునపుడు అతిదూరమునందును, అతినమోదమునందును కట్టుజనదు. మఱియును
ప్రణాభాగమును మిగుల నల్లముగగాని మిక్కిలి అధికముగగాని గ్రహించి పట్టుజనదు.

— ౧౩ సేవనాంతరకర్తవ్యము ౧౩ —

సాంత్యయంత్యా తతశ్చర్తం స్రజే మధుఘృతద్రుతైః. ౫౮

అంజనయోమజమషీ ఫలినిశ్లక్ష్మీఫలైః,

సరోధ్రమధుక్తైర్దిధౌ యుంజ్యాద్భృథాశి పూర్వవత్. ౫౯

అటుల కుట్టిన సేవన శీతోదకమును మైన చల్లుట. ఎరుకట్టులచేచిరుట మొద
లగువానిచే రోగిని పీదార్చి, లేనె ఘృతము ఎనితోద జెప్పి కలియజెట్టుబడిన అంజ
నము, వెలిచట్టువస్త్రముయొక్క మషి, ప్రేకణము, అందుగుండు, లూడ్డుగు, ఇప్పు
వీనిచే ప్రణయనము లేవనముజేసి వై జెప్పిన ప్రకారము కషాయముచే ప్రత్యేకమును
కబళిక మొదలగువానిని ప్రయోగించి యుక్తముగ కట్టవలెను.

— ౧౪ రక్తరహితౌషధ ప్రణసేవనక్రమము ౧౪ —

ప్రణో నిశ్శోణితౌష్ఠో యః కించిదేవానలిఖ్య తమ్,

సంజాతమధిరం సీవ్యేత్సంధానం హ్యస్య శోణితమ్ ౬౦

ప్రణయయొక్క పిష్టముల (అంచుల) యందుండి రక్తములేక యెండి యున్నపుడు
శస్త్రముచే నొకింత గీచి రక్తము స్రవించుచున్నప్పుడు కుట్టవలయును. అది
యేల యనగా — రక్తము ప్రణయమును సంధానముచేయుట.

— ౧౫ ప్రణబంధము ౧౫ —

బంధనాని తు దేశాదీక వీక్ష్య ముంజ్య తేషాం చ,

అవికాజినము మొదలగుబంధములను దేశాదులను నాలోచించి ఆయా
ప్రణయనము తగినటుల చేయవలయును.

— ౧౬ ప్రణబంధనస్వరూపము ౧౬ —

అవికాజినోశేయముష్ణం యోష్యం తేషాం చ.

౬౧

శీత్రోష్ణం తూలసంతానకార్ధానములను జుమ్మి,

అవికాజినము (అనగా మేకచర్మము) అనగా కట్టు పురుగుల

వలన బుట్టేబట్టలు) ఇవి ఉష్ణవీర్యము గలవి. క్షౌమము (అనగా వెలిపట్టువస్త్రము) శీతవీర్యము గలది. తూలసంతాన మను బంధనము (అనగా బూరుగుదూది సూత్రములచే జేయబడిన బంధనము) ప్రత్తినులుచే జేయబడిన బంధనము స్నాయువుచే జేయబడిన బంధనము, పట్టలచేజేయబడిన బంధనము ఇవి కీతోష్ణవీర్యము గలవి.

—ॐ ప్రణబంధనోపయోక్తద్రవ్యములు ॐ—

తామ్రాయస్త్రపుసీసాని ప్రణే మేదః కఫాధికే. గౌర
భంగే చ యుంజ్యాత్ఫలకం చర్మవల్కుళుశాది చ,

మేదస్సు, కఫము ఇవి అధికముగనుండు ప్రణములలో తామ్రము, ఇనుము, తగరము, సీసము, పీటిని లేఖనార్థముపయోగింపవలయును. విరిగిన అంగములను బంధించుటలో పై జెప్పిన తామ్రదులను మ్రాచుమొదలగువానివలకలు, చర్మము, పృష్ఠముల యొక్కపట్టలు, నెదురుమొదలగువానిబద్దలు వీని నుపయోగింపవలయును.

—ॐ ప్రణబంధనోపయోక్తద్రవ్యములు ॐ—

స్వనామాను గతాకారా బంధాస్తు దశ పంచ చ గౌ
కోశస్వస్తికముత్తోళి చినాదామానువేల్లితమ్,
ఖట్వావిబంధస్థగికా వితానోత్సంగగోఫణాః. ౬౦
యమకం మండలాఖ్యం చ పంచాంగీ చేతి యోజయేత్,
యోయత్ర సునివిష్టః స్వాత్మం తేషాం తత్ర బుద్ధిమాన్. ౬౧

కోశము, స్వస్తికము, ముత్తోళి, చీనము, దామము, అనువేల్లితము, ఖట్వావిబంధము, స్థగికా, వితానము, ఉత్సంగము, గోఫణము, యమకము, మండలాఖ్యము, పంచాంగి అనియు బంధనములు పదనైదు విధముల నుండును. అయ్యవి తమ పేరుకు తగిన యాకారములుగలవి. స్వస్తికము, అట్టికోశబంధము మొదలగు పదనైదు బంధములలో దేని నేష్ఠలమునందు కట్టిన యాచితరబుగ నుండునో దానిని బుద్ధిమంతుడగువైద్యుడాస్థలమునం దుపయోగింపవలయును.

అనియే ట్లన్న బంధములు ప్రక్లిగణములయందును, స్వస్తికమును బంధనమును సంధి, ముత్తోళి, కేతుములు, స్తనాంతరము (అనగా రెండు స్తనములకు మధ్యవ్రదేశము), చంకము, చేతుములు, చెక్కిట్లు, కర్ణములు వీనియందును; ముత్తోళిని మెడ మేధీమ వీనియందును; చీనమును కంటికొనలయందును; దామమును సంధి, గజ్జలు మొదలగు ప్రదేశములయందును; అనువేల్లితమును చేతులు, కళ్ళ మొదలగు కాఖలయందును; ఖట్వావిబంధమును చెక్కిట్లు వీనియందును; ఉత్సంగమును ఉదరము,

తొడలు, పీపు వీనియందును; క్షగికకు బొట్టకవ్రేళ్లు, మేఘము, అంత్రవృద్ధి, మూత్రవృద్ధి వీనియందును; వితానమును శిరము మొదలగు గొప్ప అంగములయందును; ఉత్సంగమును ప్రేలుచుండు బాహువులమొదలగు అంగములయందును, గోఢమును నాసికము, పెదవులు, గడ్డము, తొడలు వీనియందును; యమకమును జంటప్రణములయందును; మండలమును గుండ్రముగనుండు అంగములయందును; పంచాంగిని మెడకొంఠలకు పై భాగము నందును నుపయోగింపవలయు ననుట.

❧ దృఢబంధనార్హస్థానములు ❧

బద్ధీయాద్ధాఢమూర్ఘస్థితౌవంక్షణమూర్ధను,

తొడలు, పిఱుదులు, చంకలు, గజ్జలు, శిరస్సు వీనియందు దృఢముగా కట్ట వలయునే కాని ఒడులుగా కట్టజనదు.

❧ సమబంధనార్హస్థానములు ❧

శాఖావదనకర్ణోరః పృష్ఠపార్శ్వగళోదరే

౬౨

సమం మేహనముష్కే చ

కాళ్లు మొదలగుశాఖలు, ముఖము, కర్ణములు, తొడు, పృష్ఠము, పార్శ్వములు, కంఠము, ఉదరము, మేఘము, పృష్ఠము వీనియందు సమముగా కట్టవలయును.

❧ శిథిలబంధనార్హస్థానములు ❧

నేత్రే సంధిషు చ శ్లథమ్,

నేత్రములు, సంధులు, వీనియందు ఒడులుగా కట్టవలయును.

❧ వాతశ్లేష్మప్రణిబంధనత్రయము ❧

బద్ధీయాచ్ఛిథిలస్థానే వాతశ్లేష్మద్భవే సమమ్

౬౩

గాఢమేవ సమస్థానే భృశం గాఢం తదాశ్రయే,

శిథిలమైనబంధము చెప్పబడిన స్థానమునందు గలిగెడు వాతశ్లేష్మ ప్రణిబంధము సమముగా కట్టవలయునేకాని గట్టిగను, శిథిలముగను కట్టజనదు. సమమయిన బంధము చెప్పబడిన స్థానమునందు గలిగెడు వాతశ్లేష్మప్రణిబంధము మిగుల దృఢముగా కట్టవలయును. దృఢబంధము చెప్పబడిన స్థానములయందుగలిగెడు వాతశ్లేష్మప్రణిబంధము మిక్కిలి దృఢముగా కట్టవలయును.

శీతే వసంతే చ తథా మోక్షణీయా త్ర్యహాత్ర్యహాత్. ౬౪

వాతశ్లేష్మములచేగలిగిన ప్రణిబంధమును హేమంతశిర వసంతకాలములయందు మూడు దినముల కొకమారు విప్పి కట్టవలయును.

❧ పిత్తరక్తజ ప్రణబంధనక్రమము ❶ ❧

పిత్తరక్తోత్థయోర్బంధో గాఢస్థానే సమో మతః,
సమస్థానే శ్లథో నైవ శిథిలస్యాశయే తథా.

౬౫

దృఢబంధము చెప్పబడిన స్థానమునందు గలిగెడు పిత్తరక్త ప్రణములకు సమమయిన బంధము చేయవలయును. సమమైన బంధము చెప్పబడియుండు స్థానమునందు (అనగా శాఖావదనాదులయందు) పిత్తరక్తముచే గలిగిన ప్రణములకు శిథిలమయిన బంధము చేయవలయును. శిథిలమయిన బంధము చెప్పబడిన స్థానమునందు బంధమే చేయవలయును.

సాయంస్రాతస్తయోర్లోఁగ్గీప్తే శరది చేష్యతే,

పిత్తరక్తములచే జనించిన ప్రణములను సాయంస్రాతకాలములయందు విప్పి కట్టవలయును. ఇకరదోషములచే జనించిన ప్రణములనుకూడ గ్రీష్మశరదృతువులలో సాయంస్రాతకాలములయందు విప్పి కట్టవలయును.

❧ బంధనరహిత ప్రణోపద్రవములు ❷ ❧

అబద్ధో దంశమశకశీతవాతాదిపీడితః.

౬౬

దుష్టిభవేచ్చిరం చాత్ర న తిష్ఠేత్సేవాభేషజమ్,

కృచ్ఛ్రేణశుద్ధిం రూఢిం వా యాతి రూఢో వివర్ణతామ్.

౬౭

కట్టబడకుండు ప్రణము ఈగలు, దోమలు, శీతలము, వాతము, పాగ, ధూళి వీనిచే పీడింపబడినదై దుష్టముగ నగును. మఱియు నా ప్రణమునందు బంధము లేకయే ఉపయోగించబడిన ప్రణహరములగు స్నేహద్యౌషధములు చిరకాలముకరకు నుండనేరవు. బంధనమును చేయక బాగుగా నుపయోగించినప్పటికి ప్రణము బహుకష్టము మీద శుద్ధిని జెంది ఆరును. కష్టముచే నా ప్రణము ఆరినను ఆ ప్రణము కల్గినమచ్చ శరీరమున కంటె విరుద్ధమైన ఐర్ద్రమును జెందును.

❧ ప్రణబంధనగుణము ❸ ❧

బద్ధస్తు చూర్ణితో భగ్నో విశ్లిష్టః పాటితోఽపి వా,

ఛిన్నస్నాయుసిరోఽప్యశు సుఖం సంరోహతి ప్రణః.

౬౮

ఉత్థానశయనాద్యాసు సర్వే హి సు న పీడయేత్,

కట్టు కట్టబడిన ప్రణము అస్థినాశ్రయించినదిగ, భగ్నముగ, సంధిస్థానమున కంటె నితరమయిన స్థానము నాశ్రయించినదిగ, పాటికముగ, సర్వప్రదేశము నాశ్రయించినదిగ, స్నాయువు, సిరిలు ఛేదించబడినదిగ నుండినను బంధన ప్రభావమునంజేసి

సూఖముగ నారిపోవును. లేచుట, పరుండుట మొదలగు సర్వచేష్టలయందు ప్రణామమును పడింపంజనదు.

బంధనసాధ్యప్రణామములు

ఉద్వృత్తైష్ట్యస్సముత్సన్నో విషమః కఠినోఽతిరుక్.

౬౯

సమో మృదురరుక్ష్మీఘ్రిం ప్రణశ్శుద్ధ్యతి రోహతి,

ఉద్వృత్తమునందు వర్తమాకారమయిన అంచులుగల ప్రణామము, చుట్టు ఉన్నతముగ నుండు ప్రణామము, విషమమయిన యాకారముగల ప్రణామము, కఠినమైన ప్రణామము, తీవ్రమైన బాధగల ప్రణామము, యీ ర్థ విధములగు ప్రణామములను కట్టుకట్టుటవలన సమముగ, మృదువుగ, బాధరహితముగ నై శీఘ్రములొ శుద్ధిజెంది మానును.

స్థిరాదిప్రకౌషఢోపయోగము

స్థిరాణామల్పమూసానాం రాక్ష్యదనుపరోహతామ్.

౭౦

ప్రచ్ఛాద్యమాషధం పత్రై ర్యథాదోషం యథర్తు చ,

అజీర్ణతరుణాచ్ఛిద్రైస్సమంతాత్సనివేశితైః

౭౧

ధౌతైరకర్కశైః క్షీరిభూర్జాద్దనకదంబశ్చైః,

స్థిరములగ (అనగా దీర్ఘకాలమువరకు మానక బాధించునవిగ) స్వల్పమైన మాంసముగలవిగ, రాక్ష్యమువలన మాననివిగ నుండు ప్రణామములపై కల్పకీహాదిరూపమైన ఔషధము నునిచి, రాలనివిగ, నూతనముగ, చిద్రములు లేనివిగ, ఉదకాదులచే నిర్మలముగ జేయబడినవిగ, కారిన్యరహితముగనుండు జిల్లేడు, భుజపత్రి, మద్ది, కడిమి పీనియాకులను ప్రణామముపై నంతట నునిచి వాతాదిదోషములు, ఋతుభేదములు వీని కనుగుణముగ (అనగా వాతప్రణామములొ హేమంతశిశిర ఋతువులయందు స్నిగ్ధముగ, ఉష్ణముగనుండు పత్రములచేతను, పిత్తప్రణామములొ గ్రీష్మకాలమునందు శీతవృక్షభావముగల పత్రములచేతను, కఫప్రణామములొ ఉష్ణకాలమునందు రూక్షగ, ఉష్ణముగనుండు పత్రములచేతను) మూయవలయును. ఇటులనే సాధారణమయిన కాలమునందును, మిశ్రదోషమునందును, ఉపహించుకొనవలయును.

బంధనార్హప్రణామములు

కుష్ఠినామగ్నిదగ్ధానాం పిటికామధుమేహినామ్.

౭౨

కర్ణికాశ్చోషదురువిషే త్వరదగ్ధా విషాన్వితాః,

న మాంసాప్నే చ బద్ధీయాద్ధుదపాకే చ దారుణే.

౭౩

శీర్షమాణాస్సరుద్ధాహాశ్శోషావస్థావిసర్పిణాః,

కుష్ఠరోగియొక్క ప్రణామములను, అగ్నిదాహమువలన గలిగిన ప్రణామములను, పిటిక, మధుమేహము గలవారియొక్క ప్రణామములను, పలుకవిషముచేగులును కోతరూప

మైన కర్మి కలకు, తొరదాహముచే గలిగిన వ్రణములను, విషముతో గూడియుండు వ్రణములను, మాంసపాకమువలన గలిగిన వ్రణములను, దారుణమైన గుదపాకమువలన గలిగిన వ్రణములను, మాంసము తప్పి రాలుచు శూల, సర్వాంగతాపము, శోభ, విసర్వావస్థ వీనితో గూడియుండు వ్రణములను బంధింపంజరదు.

—॥ ఆరక్షిత ప్రణోపద్రవములు ॥—

అరక్షు నూ ప్రణే యస్మిక్ మక్షికా నిక్షిపేత్క్రిమికా. 28

తే భక్షయంతః శుర్వలతి రుజాశోఘానసంస్రవాకా,

వైజెష్టబడిన క్రమప్రకారము కట్టుగట్టి విధ్యుక్తప్రకారము జాగ్రత్తతో కాపాడక వ్రణముల నుపేక్షించుచు నెడ నట్టి వ్రణద్వారమునందు ఈగలు ముసరి పురుగుల గల్గించును. అట్టి క్రిములు వ్రణమునందలి మాంసాదులందును నొప్పిని మంటను వాపును కల్గించి నెత్తురును స్రనింపజేయును.

—॥ క్రిమియుక్త వ్రణదిక్షిత్ ॥—

సురసాది ప్రయుజితే తత్ర ధావనపూరణే. 29

సప్తషష్ఠకరంజార్కసింబరాజాదనత్వచః,

గోమూత్రకల్మితో లేపన్యః ష్టా రాంబునా హితః. 30

ప్రచ్ఛాద్య మాంసవేశ్యా వా వ్రణం తానాశు నిర్హరేత్,

అట్టి వ్రణములో సురసాదిగణమును ప్రక్షాళనపూరణములయందు మరచుకొని పలయును. మలతియు సా వ్రణమునందు ఏడాకు లరటి, క్రాసుగు, బిల్వేడు, వేము, చార చెట్టు వీనిపట్టలను గోమూత్రముచే నూరి కల్కముచేసి లేపనము చేయుటయేగాక ష్టారోదకముచే సేకమును చేయుట హితకరము. లేక యా వ్రణమును మాంసపేళిచే మూసి క్రిములను శిఘ్రిముగా బయలుపరచవలయును.

—॥ వ్రణమును త్వరపడి యార్చుకూడదనుట ॥—

న చై నం త్వరమాశోఽంతస్సవోషణుపరోవాయేత్. 31

సోఽల్పేవాప్యపచారేణ భూయో వికురులే యతః,

వ్రణములోపల పూయాదిదోషములతో గూడియుండునపుడు వైద్యుడు త్వరపడి దాని మానుపంజరదు. పిలయనగా — అ వ్రణము తత్కాలమునగ దారినను లోన దోషముండుటచే స్వల్పమయిన అపచారముచేతనే మరల వికారమును జెందును.

—॥ వ్రణరోషణానంతరపర్జనియములు ॥—

యాథేఽవ్యక్తిష్ణావ్యాయామవ్యవాయాచిన్యవర్జయేత్. 32

హర్షం క్రోధం భయం వాపి యావదాస్థైర్యచంభవాత్,

అదరేణానువర్త్యైయం మాసాకౌషట్ సప్త వా విధిః. ౭౯

ప్రణమ మనియుండినను అబీర్ణకరమయిన వస్తువులు, వ్యాయామము, మైథునము, సంతోషము, కిషము, భయము, వీనిని ౭ లేక 7 మాసములవరకుగాని లేక జలము గలుగునంతవరకుగాని వర్జింపవలయును.

❧ అనిర్దిష్ట ప్రణచికిత్సాప్రకారము ❧

ఉత్పద్యమానాసు చ తాసుతాసు వార్తాసు దోషాదిబలానుసారీ,

తైస్తైరుపాయైః ప్రయతత్పికిత్సేదాలోచయన్విస్తరము త్తరోక్తమ్.

ఆయాయవస్థలు గలుగుచు చుండగా వాలాదిదోషములు, దేశము, కాలము, వీనిబలము ననుసరించువాడును, జాగ్రతతోగూడినవాడునునగు వైద్యుడు ఉత్తరతంత్రములో ప్రణభంగవిధానమునందు సవిస్తరముగ జెప్పియుండు విషయమును బాగుగా పర్యాలోచనచేసి ఆయాప్రణములకు జెప్పియుండు ఉపాయములచే చికిత్స జేయవలయుననికాని స్వేచ్ఛగా నేదియును చేయంజనదు.

ఏకోనత్రింశాధ్యాయము, ముగిసెను.

త్రింశాధ్యాయము

అను శస్త్రసాధ్యులగురోగములు పాటనాదిశస్త్రకర్తలచే చికిత్స చేయబడు
నట్లుగానే ఔరాగ్నికర్తలచేయు చికిత్స చేయందగును. కాబట్టి శస్త్రవిద్యధ్యాయానంత
రే ఔరాగ్నికర్తవిద్యధ్యాయము చెప్పబడుచున్నది.

౧౦ ఔరాగ్నికర్తవిద్యధ్యాయప్రారంభము ౧౦

సూ అథాతః ఔరాగ్నికర్తవిద్యధ్యాయం వ్యాఖ్యాన్యాయః,
ఇదహ స్తావలగౌత్రేయాదయో మహర్షయః.

శస్త్రవిద్యధ్యాయానంతరము, ఔరాకర్త అగ్నికర్త వీనినిధిని తెలియజేసెను
ఔరాగ్నికర్త విద్యధ్యాయమును వివరించెదము. ఔరాగ్నికర్తలలో ఔరము బాహ్య
భ్యంతరములయిం దుపయోగింపబడుటచే తొలుత జెప్పబడుచున్నది.

౧౧ ఔరాగ్రాశస్త్రము ౧౧

సశ్వశస్త్రాశస్త్రాణాం ఔరాశ్రేష్ఠో బహుని యత్,
చేద్యభేద్యాది కర్తాణి కురుతే విషమేష్వసి. ౧
దక్షిణచార్యశస్త్రేషు తేన సిద్ధిమయాత్సుచ,
అతిశ్రేష్ఠేషు రోగేషు యచ్చ పానేఽపి యుజ్యతే. ౨

సమస్తమైన శస్త్రములు, అనుశస్త్రములు వీనిలో ఔరము మిగుల శ్రేష్ఠంబై
నది. విలయనగా — ఔరము చేద్యము, భేద్యము, లేఖనము, పాటనము మొదలగు
ననేకకర్తలను జేయును. బహుకప్తముమీద శస్త్రప్రయోగముచేయఁతగిన నాసార్వస్య
అర్బుదము మొదలగురోగములయందును, హెచ్చు తక్కువలుగనుండు ప్రదేశముల
యందును, శస్త్రకర్తచే నిర్మృతించుకొందునవియును, తఱుదుగా ప్రకోపమును జెంది
అతి కష్టసాధ్యముగ నుండునవియు నగు దష్టప్రణాది రోగములయందును, ఔరము
ఉపయోగించఁతగినదిగ నుండును. మఱియు నాఔరము శరీరాంతర్గత రోగకాం
త్యర్థమై పానవిషయమునందును ఉపయోగింపబడుచున్నది. (“పానేఽపి” అను అపి
శబ్దమువలన బాహ్యరోగనివృత్త్యర్థమై లేవనమునందుకూడ ఔరము ఉపయోగింపబడు
నని యర్థము బగుచున్నది.) కావున పలుకెరంగులైన శస్త్రములలోను అనుశస్త్రములలోను
ఔరము మిక్కిలి ప్రశస్త మైనదని భావము.

—॥ ఆరోగ్యోగాదులయందు ఔరపానము ॥—

స పేయోఽరోగ్యేఽగ్నిసాదాశ్చగుల్మోదరగరాదిషు,

మఱియు నాఔరము అర్భుషు, అగ్నిమాంశ్యము, అశ్మరి, గుల్మము, ఉదర రోగము, విషము, క్షితినాహము, కూల మున్నగు రోగములయందు పానము చేయతగినదిగ నుండును.

—॥ మహాదిరోగములయందు ఔరలేపనము ॥—

యోజ్యస్యాత్సాన్దృషశ్చిత్తబాహ్యైర్వ్యక్తసుప్తిషు.

3

భగందరా*ర్భుదగ్రంథినాడీదుష్టప్రణాదిషు,

మఱియు నాఔరము మషము, శ్విత్తము, బాహ్యైర్భుషు, కుష్మము, సుప్తి రోగము, భగందరము, అర్భుషము, గ్రంథి, దుష్టమయిన నాడీప్రణము వీనియందు లేపనరూపముగ నుపయోగింపతగినది. “నాడీప్రణాది” అను అశబ్దమువలన చర్మము, కిలాసము, వర్మము, తిలకము మొదలగురోగములయందును ఔరలేపనము చేయవలయునని ఆర్థం బగుచున్నది.

—॥ పిత্তాదిరోగములయందు ఔరనిషేధము ॥—

న తూభయోఽపి మోక్షచ్యుః పితై రక్తే బలేఽబలే.

౪

జ్వరేఽతిసారే హస్తార్ధగోగే పాండ్వానయేఽరుచౌ,

తిమిరే కృశసగశుద్ధౌ శ్వియథౌ స్వగ్రాస్త్యే.

౫

భీరుగర్భిణ్యతుమతీప్రోక్ష్యత్తఫలయోగిషు.

అజీర్ణేఽన్నే శిశౌ వృద్ధే ధమనీసంధిమర్శసు.

౬

తరుణాస్థిసిరాన్నాయునేసనీగలనాభిషు,

దేశేఽల్పమాంసే నృషణమేద్రస్తోత్రోనఖాంశరే

౭

వర్తరోగాదృతేఽక్షోశ్చ శీతేషర్వోష్ణదర్శినే,

వైశిష్ట్యవప్రకారము పానలేపనభేదములచే న్నివిధముగ నుండు ఔరములను పిత্ত రోగము, రక్తరోగము, విశేషబలము, అధికబలహీనము, జ్వరము, అతిసారము, హృద్రోగము, శిరోరోగము, పాండురోగము, అపాచకము, తిమిరరోగము, సర్వాంగ శోభ అను నీ రోగములయందును, మనవిలేచుగాని నిద్రాశయము, భీతుడు గర్భిణి, ఋతుమతి, ఉత్తరకంత్తములలో గుహ్యరోగము, అంధత్వము, శ్విత్తము, పితృమోనిరోగము (అనగా —

“వేగాదావర్తనాద్యోనిం ప్రపీడయతి మారుతః,
సఘేనిలం రజః కృచ్ఛాన్మదావృత్తం విముంచతి.
ఇయం మాపదుదావర్తా”

అను వచనముచొప్పున వాతము వేగముగ చుట్టుటచే యోనిని పీడించి నులుగుతోగూడి యుండు రజస్సును బహుకప్తముమీద స్రవించజేయునట్టి ఉదావర్తరోగము) గలస్త్రీ, అజీర్ణరోగి, శిశువులు, వృద్ధులు, వీరియందును, భ్రమనులు, సంఘలు, మర్తము, తరుణాస్త్రీ, సిరలు, సన్నయులు, నేపిలు, కంఠము, నాభి, అను శరీరప్రదేశములయందును స్వల్పమాంసముగల ప్రశేషమునందును; పృషణిము, మేఘము, ప్రోతస్సు, నఖమధ్యము, వీనియందును ప్రయోగింపంజనదు. అటులనే కంటియొక్క వర్తరోగమునందుతప్ప నితరమయిన రోగములయందును ప్రయోగింపం జనదు. వర్తరోగమునందు ఔరము ఉపయోగించతగినదేను. మఱియు నా ఔరమును హేమంతము, శిశిరము, వర్షము, గ్రీష్మము అను నీయుతువులయందును, మేఘములచే మూయబడిన మధ్యాహ్నముగల దుర్దినములయందును ప్రయోగింపంజనదు.

మధ్యమఔరపాకవిధానము

- కాలముష్కకశమ్యాకకదలీపారిభద్ర కాఁ. ౮
అశ్వకర్ణ మహావృక్షపాలాశాసోఢితవృక్ష కాఁ,
ఇంద్రవృక్షైర్కపూతీకనక్షమాలాశ్వచూరకాఁ. ౯
కాకజంఘామపామూర్గచుగ్నిమంథాగ్నితిల్వకాఁ,
సార్దూక సమూలశఖాదీక ఖండశః పరివృత్తాఁ. ౧౦
కోశాతకీశ్చత్రశ్చ శూకనాళం యవస్య చ,
నివాతే నిచయీకృత్య పృథక్తాని శిలాతలే. ౧౧
ప్రక్షిప్య ముష్కకచయే సుథాశ్లాని చ దీపయేత్,
తత స్త్రీలానాం కుంతాశ్చైర్ద్ధ్వైర్ద్ధ్వైర్విగతే పృథక్. ౧౨
కృత్వా సుథాశ్చవాం భస్మ వ్రోణం త్వితరభస్మనః,
ముష్కకోత్తరమూదాయ ప్రత్యేకం జలమాత్రయోః. ౧౩
గాలయేదర్థభారేణ మహతా వాససా చ తత్,
యావత్పిచ్చిలగత్తాచ్చ స్త్రీక్షో జాతస్తదా చ తమ్. ౧౪
గృహీత్వా ఔరనిస్యందం పచేల్లాహ్వం విఘట్టయన్,
పచ్చిమానే తత స్తస్మిన్తాస్సుథాభస్మశర్కరాః. ౧౫

శుక్తితొరపంకశంఖనాభీశ్చ సుసభాజనే,
 కృత్వాగ్నివర్ణాః బహుళః త్వారోత్థే నడవోన్తి తే ౧౬
 నిర్వాణ్య పిప్ర్వా తేనైవ ప్రతివాఽం వినీక్షివేత్,
 శ్లక్ష్యం శక్యద్దక్షశిఖగృధ్రః కంకపాతఽమ్. ౧౭
 చతుష్పత్పక్షిపితౌలవనోహ్వలవణాని చ,
 పరితస్సుతరాం చాతౌదర్వా తమఃఘట్టయేత్. ౧౮
 సబామైశ్చ యదోత్తిష్టేద్బద్ధుద్దైర్దేహవద్ధనః,
 అవతార్య తతశ్చీతో యవరాశ వయోమయే ౧౯
 స్థాప్యోఽయం మధ్యమః త్వారో

నల్లమొక్కపుచెట్టు, రేల, ఆరటి, వేము, ఏపిచెట్టు, బొంతజెముడు, మోడుగు, విష్ణుకాంతము, నందివృక్షము, కొడిసె, జిల్లేడు, నెమలడుగు మ్రాసు, క్రాసుగు, గచ్చేరు, గురిగింజచెట్టు ఉత్తరేణు, కూరనెల్లి, చిత్రమాలము, ఎఱ్ఱలొద్దుగు వీనినన్నిటిని సమాలముగను, కాఖానహితముగను, పచ్చివిగను గ్రహించి కత్తి మొదలగువానిచే ఖండ ఖండములుగ జేసి ప్రత్యేక ప్రత్యేకము నుంచుకొనవలయును. ఇటులనే 4-గు విధములగు బీరలు (అనగా బీర, పెద్దబీర, ఏనుగుబీర, చేమబీర), యవకూకము, యవనాళము వీనిని ఖండఖండములుగ జేసి ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా నుంచుకొనవలయును. మైజెప్పిన ప్రకారము ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగ నుంచుండు నల్లమొక్కపుచెట్టు మొదలగువాని ఖండములను, 4-గు విధములగు బీరలు మొదలగువాని ఖండములను గాలిలేకుండు ప్రదేశములో కత్తిరితాయిపై వేపేర్చుగను, గుంపుగుంపుగను పరచి వానిపై నున్న పురాళ్ళను వేసి నువ్వులదంట్లచే ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా కాల్చవలయును. నిష్ప చల్లారి నపిచ సున్న పురాళ్ళయొక్క భస్మమును దోహదముగా ప్రమాణము ప్రత్యేకముగ నెత్తి యుంచుకొనవలయును. మఱియు నితరమైన రేల మొదలగు ద్రవ్యభస్మముల నొక దోహదముగా ప్రమాణమును, నల్ల మొక్కపుచెట్టు భస్మమును ద్రోణమునకంటె నధికముగ నెత్తి యుంచుకొని అర్ధభారము జలముచేతను, అర్ధభారము మూత్రముచేతను, ప్రత్యేక ప్రత్యేకముగా తొరస్రావము గలుగువరకు, విశాలమైన వస్త్రముచే గాలనము చేయవలయును. సిద్ధిలముగ, రక్తవర్ణముగ, నిర్మలముగ, తీక్ష్ణముగ నాతొరము ప్రవించునపుడు దానిని ఇనుపపాత్రలో బాణలిలో నినిచి స్నేహపాకవిధిచే గరిదెవలన కలియబెట్టుచు పాకముచేయవలయును. పాకం బగుచుండు తొరస్రావములో నెనిమిది కలములను ఉక్కుపాత్రలో జేకొని ప్రత్యేకముగ నుంచుకొనవలయును. పిదప శుక్తులు (అనగా ముత్యపుచెప్పలు) తొరపంకము (అనగా ప్రలేపకము) శంఖనాభి వీనిని ఇనుపపాత్రలో వేసి అగ్నివర్ణమువలె నెఱ్ఱగ

వేయించి పలుమారు వైశేషిని తొరస్రావములలో ముంచుటచే చల్లార్చి పిదప ప్రత్యేకముగ నెత్తి యునిచియుండు సున్నపురాళ్లభస్మమును; కోడి, నెమలి, డేగ, రావులుగు, పావురసిట్టి అనువానిమలములను; పశువు మొదలగు చతుష్పాదజంతువులు, పక్షులు అనువాని పిత్తములను; హరిదలము, మణిశిల నైంధవలవణము మొదలగు లవణములను వైశేషిని శుక్తులు మొదలగువానితోడజేర్చి తాతివైచుచిది ప్రత్యేకముగ నెత్తి యునిచియుండు తొరస్రావముచే నున్నగ నూరి పిసికి పాకంబగుచుండు తొరస్రావముగా ప్రతీవాపమును (అనగా కల్పమును) వేయవలయును ప్రతీవాపమనగా—ద్రవద్రవ్యములలో ద్రవ్యాంతరములను జేర్చి నున్నగ నూరి పిసికివేయబడునది యనియర్థము. అటుల ప్రతీవాపము వేసినపిదప నాల్గు ప్రక్కలయందు గరిటెచే బాగుగా కలియబెట్టవలయును ఎపు డాతొరస్రావము ఉష్ణముగనుండు బుద్బదములతోడ గట్టిగనై లేవ్యమువలె పొడవుగ లేచునో (అనగా పాకమువలన నెపుడుగట్టిగనై, లేవతుల్యముగనై గరిటెలో నంటుకొనవచ్చునో) అపుడు దానిని పొయిమిదనుండి దించుకొని యిరువపాత్రయందునిచి చల్లార్చి యపధాన్యరాశిలో నుంచవలయును. ఇదియ మధ్యమతొరపాకవిధానము.

—౯ మృదుతొరవిధానము ౯—

న తు పిష్ట్యా త్తేవేన్ద్రదా,

నిర్యాప్యాపనయేత్

మృదువైనతొరమును వైశేషిని మధ్యమతొరమువలెనే పాకముచేయవలయును. అయితే అది షక్వంబగుచుండునపుడు దానిలో సున్నపురాళ్లభస్మము, శుక్తులు మొదలగువానినివేసి తత్క్షణముననే దించివేయవలయునేకాని వైశేషిని మధ్యమతొరములో చెప్పియుండునటుల ప్రతీవాపద్రవ్యములనునూరి వేయవలసినదిలేదు.

—౧౦ తీక్ష్ణతొరవిధానము ౧౦—

తీక్ష్ణే పూర్వవత్ప్రతివాపనమ్.

౨౦

తథా లాంగలికాదంతిచిత్రకాతివిషావచాః,

స్వర్జికాకనకక్షీరిహింగుపూతీకపల్లవాః.

౨౧

తాలపత్రీ బిడం చేతి సప్తరాత్రాత్పరం తు సః,

యోజ్యః.

తీక్ష్ణమైనతొరమునుకూడ వైశేషిని మధ్యమతొరమువలెనే పాకముచేసి మధ్యమతొరమునకు జెప్పియుండు ప్రతీవాపద్రవ్యములతోడ పొత్తిగడ్డ, దంతి, చిత్రమూలము, అలివన, వన, స్వర్జికాతొరము, హేనుమాక్షికము, ఇంగువ, నెమలదుగు

చిగుళ్లు, సదాప, బిడాలవణము, వీనినిగూడాజేర్చి బాగుగ నూకీ తీక్షణమైన త్కారస్థానముల ప్రతీవాపము వేయవలయును. ఈతీక్షణమైనత్కారమును విడు దినములిట నివృత్తునుపయోగింపందగును.

—ॐ తీక్షణ త్కారోపయోగము ॐ—

తీక్షణోఽనిలశ్లేష్ఠ మేదోజేష్యర్బుదాదిషు. ౨౨

తీక్షణమైనత్కారమును వాతము, శ్లేష్మము, మేదస్సు, వీనిచే గలిగిన అర్బుదాదిరోగము లధికముగ నుండునపుడు మాత్రమే ప్రయోగింపవలయును. మఱియును అర్బుదాదిరోగములు మధ్యముగ నుండునపుడు ఇతరత్కారములను ప్రయోగించ వలయును. అర్బుదాదియను అనిశబ్దమువలన తీక్షణత్కారముచే సాధ్యమగు నితరరోగములయందును ఆత్కారమునుప్రయోగింపవలయు నని భావంబగుచున్నది.

—ॐ మధ్యమత్కారోపయోగము ॐ—

మధ్యేష్వేన చ మధ్యః

వాతకఫమేదస్సులచే గలిగిన అర్బుదాదిరోగములు మధ్యమముగ నుండు నపుడు (అనగా అధికముగాకను, తగ్గకను, సమముగ నుండునపుడు) మధ్యమత్కారమును ప్రయోగింపవలయును.

—ॐ మృదుత్కారోపయోగము ॐ—

అన్యః పితృస్సగుదజన్తసు,

మృదువైనత్కారమును పిత్త క్తముచే జన్మించిన అర్శిరోగమునందు ప్రయోగింపవలయును. పిత్తరక్తముచే జన్మించిన అర్శిరోగములయందు తీక్షణమధ్యత్కారములను ప్రయోగింపంజనదు.

—ॐ త్కారాంబుసంయోగము ॐ—

బలార్థం క్షీణపానీయే త్కారాంబు పునరావవేత్. ౨౩

ఆత్కారము ద్రవహీనమై గట్టిగనగునపుడు దానికి బలముకలుగుటకై మరల త్కార విధిచే కాచబడిన త్కారోదకమును దానిలో జేర్చవలయును.

—ॐ త్కారగుణములు ॐ—

నాతిశీఘ్రో మృదుః శ్లక్షణః పిచ్చిలశ్శీఘ్రగస్పితః,

శిఖిరీ సుఖిర్యాప్యో న విష్యందీ న చాతిరక్.

త్కారో దశగుణశ్చ త్రైజసోఽపి కర్తృకృత్,

త్కారము అతితీక్షణము గాకయు, మృదువుగను, శ్లక్షణముగను, పిచ్చిలముగను, శిఖిరుల వ్యాపించు నదిగను, శిఖరముగలదిగను (అనగా పిటికలను గలుగజేయతగినది)

గను) పులికడుగు మొదలగువానిచే సుఖముగా శమింపజేయతగినదిగను, స్రావరహితము గను, మిగుల బాధను గలుగజేయునదిగను ఇటుల పది గుణములు గలదిగ నుండును. మఱియు సీతారము శస్త్రముయొక్క ఛేదనపాటన లేఖనాదికృత్యములను వ్యాధిశమన రూపముగ అగ్నికృత్యములను జేయును.

“అత్యుష్ణోఽతిశీతోఽతితీక్ష్ణోఽతిమృదురతిసురతిఘనోఽతిసిద్ధి గోఽతి విసర్ప హీనోష్యో హీనపాకశ్చ.”

అత్యుష్ణము, అతిశీతలము, అతితీక్ష్ణము, అతిమృదుత్వము, మిక్కిలి తేటగ నుండుట, మిక్కిలి గట్టిగ నుండుట, అతిసిద్ధిలత్వము, అతివిసర్పగ నుండుట, హీనమైన ఛేదనధర్మతో గూడియుండుట, హీనపాకము అను దోషములు పదియు ఔరమునకు గలవని అష్టాంగ సంగ్రహములో జెప్పబడి యున్నది.

ఆచూషన్నివ సంరంభాద్ధాత్ర మాషీడయన్నివ. ౨౫

సర్వతోఽనుసరం దోషానుస్తూలయతి మూలతః,

కర్త కృత్వా గతరుజః స్వయమేవోపకామ్యతి ౨౬

ఔరము తనవేగమువలన శరీరమును పీల్చినటులను, పీడించుకొంటుల నుండును. సర్వశరీరమునందు వ్యాపించి శస్త్రసాధ్యమై దోషములను పేరుతో నాశము జేయును. అటుల తనదాహాదికృత్యమును జేసినపిదప రోగము నివృత్తియైనపిదప స్వయముగనే శమనమును జెందును.

— ఔరోపయోగక్రమము ౨ —

ఔరసాధ్యే గదే ఛిన్నే లిఖతే స్రావిశేఢకవా,

ఔరం శలాశయా దత్వా ఘోత ప్రావృతదేహయా. ౨౭

మాత్రాశతమువేక్షేత

ఔరసాధ్యముగనుండు అర్శోర్భదాదిరోగములు ఛేదించబడి యుండునపుడును, లేఖనముచేయబడి యుండునపుడును లేఖనము అనగా శస్త్రముచేగించుట లేక రక్తస్రావము చేయించబడి యుండునపుడును, వస్త్రభాదముచే చట్టబడిన శలాశయాచేఔరమును ప్రయోగించి నూరు మాత్రాకాలమువరకు నుపేక్షించవలయును. (అనగా పులికడుగు మొదలగువానిచే నాఔరమును శమనముచేయకూడదని భావము.) ఛిన్నే, లిఖతే, అని చెప్పియుండుటచే ఛేదనాదికర్మలం జేసినపుడుమాత్రము ఔరమును ప్రయోగించవలయు నని యును, ఇకరకాలమునందు ప్రయోగించకూడదనియు స్పష్టమగుచున్నది

— అర్శోరోగమున ఔరప్రయోగము ౩ —

తస్మాత్సాన్విశృతాననమ్

హస్తేన యంత్రం కుర్విత

తైరసాధ్యమైన ఆర్యోగమునందు తైరప్రయోగముజేసి నూలు అక్షరముల నచ్చరించునంతకాలమువరకు ఆర్యోయంత్రముయొక్క ముఖమును హస్తముచే మూసికొని యుండవలయును.

—ॐ వర్జ్యరోగాదులయందు తైరలేపము ॥—

వర్జ్యరోగేషు వర్జ్యసి ౨౮

నిర్భజ్య పిచనాచ్చార్య కృష్ణః గం విశ్చిపేత్,

వర్జ్యప్రతితనుః తైరలేపో ఘృణార్బదేషు చ. ౨౯

తైరసాధ్యమైన వర్జ్యరోగములయందు నేత్రములయొక్క వర్జ్యప్రదేశములను వెలికిలజేసి తారికప్రదేశమును (అనగా నల్లగుడ్డును) ప్రతి మొదలగువానిచే జేయబడిన పిచువుచే మూసి తైరమును ప్రయోగింపవలయును. మఱియు నానేత్రములయందు తామరపువ్వురే కంతదళముగల తైరలేపమును చేయవలయునేకాని గుదార్చస్సనందు చేయునటుల దళముగా లేపనము చేయంజనదు. మఱియు నాసికార్బదరోగములయందును తామరపువ్వురేకువలె సన్నముగ తైరలేపనముచేయవలయును.

—ॐ స్పృణార్బదమునందు తైరలేపము ॥—

ప్రత్యాగ్యః నిష్కల్యః సమున్నమ్యాగ్రనాసికమ్,

మాత్రా పిథార్యః పంచాశత్

నాసికార్బదరోగములయందు పురుషుడు సూర్యాభిముఖముగ కూర్చుండి నాసికాగ్రమును పొడవుగ నెత్తికొని తైరలేపమునుజేసి యేబదిమిక్షరముల నుచ్చరించునంతకాలమువరకు ధరించుకొని యుండవలయును. వర్జ్యరోగములలో నేత్రస్థానము మిగుల సుకుమారముగ నుండుటవలన తైరలేపమును మిగుల నల్పమైన మాత్రాకాలమువరకు ధరించవలయును.

—ॐ కర్ణార్బస్సనందు తైరలేపము ॥—

తద్వ్యకర్ణసి కర్ణజే. 30

కర్ణములోగలుగు ఆర్యోగమును నాసికార్బస్సవలెనే చికిత్స జేయవలయును. (అనగా తామరపువ్వురేకుతో సమానము పలుచనైన తైరలేపమును ఏబది మాత్రల నుచ్చరించు కాలమువరకు ధరింపవలయునని యర్థము.)

—ॐ తైరప్రమార్జనాదికృత్యము ॥—

తైరం ప్రమార్జనేనాను పరిచ్ఛజ్యాయగవ్య చ,
సుదగ్ధం ఘృతమధ్వక్తం తత్పయోషస్తుకాంజికైః.

31

నిర్వాపయే స్తతస్సజ్జ్యః స్వాదుశీలైః ప్రదేహయేత్,

తొరలేపమును నిర్ణయమైనకాలమునరకు భరించిన పిదప వస్త్రము మొదలుగునా నిచే తుడిచి అర్హ్యైర్వదాదిస్థానములు తొరముచే బాగుగదగ్గమైననాయని తెలిసికొని తొరముచే దగ్గమైయుండు స్థానములయందు ఘృతము, తేనె వీనిని లేపనముచేసి పిదప మాధురముగ, శీతలముగనుండు ఊరము, మస్తు, పులికదుగు వీనిలతో ఘృతమును జేర్చి ఆస్థానమును తడిసి తొరచేగమును శమనము చేయింపవలయును.

❧ తొరకర్తయందు వ్యభిము ❶ ❧

అభివ్యంధీని భోజ్యానిభోజ్యాని క్లేదనాయ చ. 32

పిదప క్లేష్టకరమైన, మిశ్రములు, పెరుగుమొలగుఅన్న పానములు వీటిని తొరముచే దగ్గమైయుండు స్థానములయందు చెప్పు గలుగుటకై భుజింపజేయవలయును

యది చ స్థిగమూలత్వాత్ తొరదగ్ధం న శీర్యతే,

ధాన్యాష్టబీజయష్టాహ్వాతిలై రాలేపయేత్తతః. 33

తొరముచే దగ్గమైయుండు రోగస్థానము దృఢమైనమూలము గలదియై క్లేష్టకరమైన యాహారాదులచే శిథిలము కాకుండినయెడల ఆ రోగస్థానమునందు ధాన్యాష్టబీజము (ఆనగా అన్నము), అతిమాధురము, నువ్వులు వీనిని లేపనము చేయవలయును.

❧ వ్రణహర తిలకల్మలేపము ❷ ❧

తిలకల్మసృమధుకో ఘృతాక్తో వ్రణరోపణః,

అతిమాధురము, ఘృతము వీనితోగూడియుండు తిలకల్మము వ్రణము నార్పును.

❧ తొర సమ్యగ్దగ్ధజ్ఞానము ❸ ❧

పక్వజాబ్జసీతం సన్నం సమ్యగ్దగ్ధం

తొరముచే బాగుగా దగ్గమైనస్థానము పండిన నేరేడుపండువలె నల్లగ, పల్లముగ నుండు నని తెలియవలయును.

❧ తొరదుర్దగ్ధజ్ఞానము ❹ ❧

విపర్యయే. 34

తామ్రతాతోదకండ్వాద్యైర్దుర్దగ్ధం

దగ్గమైనస్థానము పండిన నేరేడుపండువలె నల్లగ నూడక ఎఱుపువర్ణము, పోట్లు, దురద, శోఫ, విస్ఫోటము వీనితోగూడియుండినయెడల బాగుగా దగ్గము కాలేదని తెలిసికొనవలయును.

❧ గుర్దగ్ధమునకు పునర్దాహము ❺ ❧

తం పువర్ధమేత్,

బాగుగా దగ్ధముకాని స్థానమును మరల త్వరప్రయోగముచే దహింప జేయవలయును.

—ॐ త్వరాదిదగ్ధలక్షణము ॥—

అతిదగ్ధే స్రవేద్రక్షం మూర్ఛాదాహజ్వరాదయః. 31

త్వరముచే మిక్కుటముగా దగ్ధమైయుండునపుడు రక్తము స్రవించును. మఱియును మూర్ఛ, తాపము, జ్వరము మొదలగు నుపద్రవములు గలుగును. జ్వరాదియను అదిశబ్దమువలన వినర్హము, శోభ, విశేషముగా సర్వాంగములయందు తాపము, విస్ఫోటము మొదలగు నుపద్రవములు గలుగునని భావంబగుచున్నది.

—ॐ గుదాదిదాహోపద్రవములు ॥—

∴ గుదే విశేషాద్విఙ్మాత్రసంరోధోఽతిప్రసర్తనమ్,
పూస్తోఽక్షమాతో మృత్యుర్వా గుదస్య శాతనాద్ధృవమ్. 32

త్వరకర్తచే గుదము విశేషముగా దగ్ధమయియుండునపుడు మలమూత్రములు వెడలకుండుట, ఓకానొకపుడు మలమూత్రము లధికముగ వెడలట, వైశ్ణోకములొకటియుండు రక్తసావాద్యుపద్రవములు, శుక్రక్షయముచే స్త్రీసంభోగమునందు అసామర్థ్యము గలుగును. లేక గుదము విదారణ మగుటచే మరణము నిశ్చయముగ గలుగును.

—ॐ నాసాదిదాహోపద్రవములు ॥—

నాసాయాం నాసికాపంశదరణాకుంచనోద్భవః,
భవేచ్ఛ విషయాజ్ఞానం

త్వరకర్తచే నాసికము అధికముగ దగ్ధమయియుండగా నాసికాపంశము పగులుట, ముడుచుకొనుట, వాసన తెలియకుండుట అనునీలక్షణములు గలుగును.

—ॐ కర్ణాద్యతిదాహోపద్రవములు ॥—

తద్వచ్ఛోత్రాదికేష్యపి 32

త్వరకర్తచే చెవులు, నేత్రములు, రసనము ఇవి అధికముగ దగ్ధమయియుండగా అనూయింద్రియమిలకు విషయజ్ఞానము గలుగును.

త్వరాదిదాహశమనోపచారము

విశేషాదత్ర నేకోఽమైర్లేపో మధుఘృతం తిలాః,
వాతపి త్రహారా చేష్టా సరైవ్య శిశిరా క్రియా. 33

శరీరప్రదేశములు త్వరముచే నధికముగ దగ్ధమయియుండునపుడు విశేషముగా పులిగడుగు మొదలగువానిచే నేకము, తేనె, ఘృతము, నువ్వులు వీనిచే లేపము, వాతపిత్తహరముగ, శీతలముగనుండు క్రియలన్నియు విశేషముగ హితకరములు.

“పాయయేతాతియోగేన తం శీఘ్రం సఘృతం దధి,

సగుడల వా దధి సరు తైలం వా ససితోపలమ్”

తైరకర్తచే నతిదగ్ధుడైన పురుషునికి అతిశీఘ్రములో ఘృతముతో గూడియుండు పెరుగుచుగాని, లేక బెల్లముతోగూడియుండు పెరుగుచుగాని, బెల్లముతోగూడియుండు మస్తువుచుగాని, పంచదారతోగూడియుండు తైలముచుగాని పానముచేయించవలయును. అని అష్టాంగసంగ్రహములో చెప్పబడియున్నది.

అమోహి శీతస్పృశ్యే తైరస్తేనోపసంహితః,

యాత్యాశు స్వాదుతాం తస్తాద మ్మైర్నిర్వాఽయే త్రరామ్ 3౯

పులిగడుగు స్పర్శముచే శీతలముగ నుండును. మఱియు నాపులిగడుగుసంబంధము వలన తైరము తక్కువైనచే కటుకలవణాది గుణములను విడిచి మాధుర్యమును జెందును. కాబట్టి పులిగడుగు మొదలగువానిచే తైరదగ్ధమయిన స్థలమును విశేషముగా కడిగి శమనము చేయించవలయును. నిర్వాఽయే త్రరామ్ అని చెప్పియుండుటవలన ఒకానొక పుడు దేశము, సాత్త్వికము, బలము మొదలగువాని ననుసరించి తైరము మొదలగువాని చేతను, తైరదగ్ధస్థానమును శమింపజేయందగునని భావించవలయున్నది.

❖ అగ్నికర్త దానిశ్రేష్ఠత్వము ❖

అగ్నిఃతైరాదపి శ్రేష్ఠస్తద్ధగ్ధాదామసంభవాత్,

భేషజతైరశస్త్రైశ్చ న సిద్ధానాం ప్రసాధనాత్. ౪౦

తైరమునకంటె అగ్ని మిగుల ప్రశస్తమైనది. ఏలయిగా—అగ్నిచేదగ్ధమైన ఆర్యస్సు మొదలగురోగములు మరల జనించకుండును. మఱియు నౌషధము, తైరము శస్త్రము వీనిచే కాంతిజేందకుండురోగములను అగ్నికర్త శమింపజేయును.

❖ అగ్నికర్తొపయోగస్థలములు ❖

త్వది మాంసే సిరాస్నాయుసంధ్యస్థిషు యుజ్యతే,

అగ్నికర్తచర్మము, మాంసము, పిరలు, స్నాయువులు, సంధులు, అస్థులు వీనియందు పయోగింపబడును.

మహాది రోగములయందు చరదాహము ❖

మహాంగష్ఠానిమూర్ధార్థిమంథకీలతిలాదిషు.

౪౧

త్వద్దాహో వర్తిగోదంతసూర్యకాంతశరాదిభిః,

మషము, అంగష్ఠాని శిరోరోగము, మంథము, కీలము, తిలము మొదలగురోగములయందు వర్తి (అనగా పిచువర్తి) గోదంతము, సూర్యకాంతము, బాణము, మొదలగువానిచే చర్మమునందు అగ్నిదాహము చేర్చవలయును. “కీలతిలాదిషు” అను

అదిశబ్దమువలన తుద్రరోగాధ్యాయమునందు చెప్పబడు నితరరోగములయందును చర్మమునకు అగ్నిదాహము చేయవలయు నని అర్థబగుచున్నది.

— ఆర్యాని రోగములయందు మాంసదాహము ౭—

అర్శ్యభగందరగ్రంథినాడీదుష్టవ్రణాదిషు.

౪౨

మాంసదాహా మధుస్నేహజాంబవౌష్ణగుడాదిభిః,

అర్శ్యు. భగందరము, గ్రంథి, నాడీరోగము, దుష్టవ్రణము మొదలగు (అనగా అర్బుదము, గండహల) అనునీ రోగములయందు తేనె, స్నేహము, జాంబవౌష్ణమనుశలాకు, బెల్లము మొదలగువానిచే మాంసమునందు అగ్నిదాహము చేయవలయును. అనగా.—ఒకానొకపుడు తేనెచేతను, ఒకానొకపుడు ప్రత్యేకముగా స్నేహములచేతను, ఒకానొకపుడు జాంబవౌష్ణమను శలాకుచేతను అగ్నితాపము చేయవలె నని తెలియవలయును.

— శ్లిష్టవర్షారోగములయందు సిరాదాహము ౭—

శ్లిష్టవర్షనన్యృక్ ప్రాసనీన్యసన్యగ్వ్యథాదిషు.

౪౩

సిరాదిదాహస్తైరేవ.

శ్లిష్టవర్ష రక్తస్రావము, నీలిక, సిరావ్యధనము జేసినప్పుడు పథతి నుల్లంఘించి చేయుట, మొదలగువానియందు వైశిష్ట్య తేనె మొదలగువానిచేతనే సిరాదాహము చేయవలయును.

— అగ్నికర్మకు అనర్హులు ౭—

నదహేత్తారవారిత్వా,

అంతశ్శల్యాస్పృహో భిన్నకోష్ఠాభూతిప్రణాతురౌ.

౪౪

క్షారకర్మయం దనర్హులు, లోన శల్యరూపముగ రక్తము గలవారు, భిన్నమైన కోష్ఠము గలవారు, అధికముగా వ్రణములచే వీడితలుగు నుండువారు వీరికి అగ్నిదాహము చేయంజనదు. అగ్నిదాహ మనగా:—అగ్నిచేత ప్రమైన శలాకాదులచే రక్షవేయుట.

— అగ్నికర్మ సమ్యగ్దగ్ధోపచారము ౭—

సువగ్ధం ఘృతమథ్వక్తం స్నిగ్ధశీతైః ప్రదేహయేత్,

రోగస్థానము అగ్నిచే బాగుగ దగ్ధమైనదని తెలిసికొని దానియందు ఘృతము, తేనె వీనిని అభ్యంగముచేయుచి స్నిగ్ధముగ, శీతలముగనుండు ఆతమఘరము, పొన్న గంటి మొదలగువానిని తేనెము చేయవలయును.

—ॐ అగ్నికర్మ సమ్యక్సాహలక్షణము ॥—

తస్య లింగం స్థితే రక్తే శబ్దగల్గసికాన్వితమ్.

౪౫

ఘక్వతాలకహతాభం సురోహం నాలివేదసమ్,

అగ్నితాపముచేయుకాలమునందు ప్రవర్తిండురక్తము నిలుచునపుడు అస్థానము బుద్బుదశబ్దము, లసికవీనితోగూడినదిగ (లసికఅనగా తుళ్యప్రములచే గాయముగలుగు నపుడు తొలుత జలమువలె గనుపించుచున్నవైచీరు) ఘక్వమైనతాటిపాడు, పావురపిట్ట వీనితో సమానమైనవర్ణముగలదిగ, అధికమైనవేదనలేరుదై సుఖముగ వారతగినదిగ నుండును. ఇటుల నుండుటబాగుగదగ్ధమైగ స్థానముయొక్కలక్షణ మని తెలియవలయును.

—ॐ అగ్నికర్మ దుర్దాహ అతిదాహ సామాన్యలక్షణము ॥—

ప్రమాదగ్ధవత్సర్వం దుర్దగ్ధాత్మగ్ధగ్ధయోః

౪౬

దుర్దగ్ధము, అతిదగ్ధము, వీనియొక్కలక్షణము ప్రమాదముచే సామాన్యముగ గలిగిన అగ్నిదగ్ధముతో తుల్యముగ నుండును,

—ॐ చతుర్విధదుర్దగ్ధలక్షణము ॥—

చతుర్థా తత్తు తుత్తేన సహ

అట్టి ప్రమాదగ్ధము తుక్తదగ్ధలక్షణముతోడ నాల్గు విధంబులు. ఏ ట్టన్న — అలోచించక అజాగ్రతగాజేయబడిన అగ్నిదాహము ఒకానొకపుడు సమ్యగ్దగ్ధలక్షణముగలదిగ, ఒకానొకపుడు దుర్దగ్ధలక్షణము గలదిగ, ఒకానొకపుడు అతిదగ్ధలక్షణము గలదిగ, ఒకానొకపుడు మైలతుక్తముచేకాలినలక్షణము గలదిగనుండును.

—ॐ తుక్తదగ్ధలక్షణము ॥—

తుత్తస్య లక్షణమ్,

త్యక్తివర్ణోవ్యక్తేఽత్యర్థం న చ స్ఫోటసముద్భవః.

౪౭

చర్తము మిగుల వివర్ణముగ నగుట, మిక్కుటముగ మంటలుగలగుట, స్ఫోటకములు గలుగకుండుట ఇవి తుక్తదగ్ధముయొక్క లక్షణము.

—ॐ దుర్దగ్ధలక్షణము ॥—

సస్ఫోటదాహతీవోష్ణం దుర్దగ్ధం

స్ఫోటకములు, తాపము, అతితీవ్రమయిన అంకస్తాపము ఇవి గలుగుట దుర్దగ్ధము యొక్క లక్షణము.

—ॐ అతిదగ్ధలక్షణము ॥—

అతిదాహతః,

మాంసలంబనసంకోచదాహధూపనవేదనాః.

౪౮

సిరాదినాశ స్తృణ్మార్శాప్రణగాంభీర్యమృత్యువః,

అతిదాహమువలన రోగస్థానమునందు మాంసము ప్రేలాడుట, సిరలు మొదలగు వానికి సంకోచము, తాపము, ధూమాపనము (అనగా పొగలేచునట్లుండుట) వేదన, సిరాదులకు నాశము, గంభీరమయిన ప్రణమూ (అనగా లోతుగచుండు ప్రణమూ) మరణము ఇవి గలుగుచు.

— తుత్తదగ్ధచికిత్స ౧ —

తుత్తస్యాగ్నిప్రతపనం కార్యముష్ణం చ భేషజమ్.

౪౯

స్త్రాన్వేనేవేదనాత్యర్థం విలీనే మందతా రుజః,

తుత్తదగ్ధములలో గడ్డకట్టియుండు రక్తము ద్రవించుటకై అగ్నితాపమును, ఉష్ణమయిన యౌషధమును చేయవలయును. విలనగా — తుత్తదగ్ధస్థానములలో రక్తము పేరి గడ్డకట్టియుండునపుడు విశేషముగా బాధ గలుగును. రక్తము ద్రవించియుండునపుడు ఆయువద్రవములు నివర్తించును. కావున రక్తమును ద్రవంపజేయు ఉష్ణమైన యౌషధాదుల సుపయోగించవలెను.

— దుర్దగ్ధచికిత్స ౧ —

దుర్దగ్ధే శీతముష్ణం చ యంజ్యాదాదా తతో హిమమ్.

౫౦

దుర్దగ్ధములలో తొలుత శీతలముగ, ఉష్ణముగ నుండు యౌషధమును ప్రయోగించి పిదప శీతలముగ నుండు యౌషధమును ప్రయోగింపవలయును.

— సమ్యగ్దగ్ధచికిత్స ౧ —

సమ్యగ్దగ్ధే తుగాక్షీర్ణక్షచందనగైరికైః,

లింపేత్సాన్యామృతైరూర్ధ్వం పిత్తవిద్రధివత్క్రియా.

౫౧

సమ్యగ్దగ్ధములలో ఘృతము, తిప్పతీగ వీనితోగూడియుండు తవక్షీరి (వెదురుప్పు), జువ్వి, చందనము, కేగురురాయి వీనిచే తొలుత ప్రలేపమునుచేసి పిదప పిత్తవిద్రధికి క్షేపియుండు క్రియలను చేయవలయును.

— అతిదగ్ధచికిత్స ౧ —

అతిదగ్ధే ద్రుతం కుర్యాత్సర్వం పిత్తవిసర్పవత్,

అతిదగ్ధములలో పిత్తవిసర్పమునకు క్షేపియుండు బాహ్యభ్యంతరౌషధములను శీఘ్రముగా కేయవలయును.

అ-సూ—౩౮

— శ్లో హృదగ్ధచికిత్స ౧ —

స్నేహదగ్ధే భృశతరం రూక్షం తత్ర తు యోజయేత్. ౫౨

స్నేహదగ్ధములలో మిక్కుటముగా రూక్షకరమైన యౌషధములను ప్రయోగించవలయును. (తు) అనుశబ్దమువలన తణుచుగా రూక్షకరమైన ప్రలేపాదులను, దేహము, దేశము, కాలము, సాత్త్వికము వీని కనుగుణముగా నాయా యవస్థకుతగినటుల స్నిగ్ధమైన ఔషధాదులకు విధిప్రకారము ప్రయోగించవలయునని యర్థంబగుచున్నది.

— శ్లో సూత్రస్థాననిగమనము ౧ —

సమాప్యతే స్థానమిదం హృదయస్య రహస్యవత్,

హృదయమువలె నతిరహస్యార్థములంగల అష్టాంగహృదయ మను నీతంత్రము యొక్క సూత్రస్థానము ముగింపబడుచున్నది.

అత్రాథాస్మాత్రితాస్మాత్తైః ప్రతన్యంతే హి సర్వతః. ౫౩

• ఈ స్థానమునం దతిసూక్ష్మబుద్ధిగలవారలచే నెఱుంగదగిన యర్థములు సూచనగా జెప్పబడియున్నవి. ఈయర్థములే సమస్తతంత్రములయందు విస్తరింపబడెను.

శ్రీంశాఖ్యామము ముగిసెను

ఇతి శ్రీ వైద్యపతి సింహగుప్తసూను వాగ్భట
విరచితాయాం అష్టాంగహృదయసంహితాయాం

ఆంధ్రతాత్పర్యసహితాయాం

ప్రథమం సూత్రస్థానం
సంపూర్ణమ్

చెన్నపురి : వావిళ్ల రామస్వామికాస్త్రులు అండ్ సన్స్ వారి
'వావిళ్ల' ప్రెస్సున ముద్రితము. — 1948.

వైద్యగ్రంథములు

		ప్రతి 1-కి యు. ఆ.
చరకసంహిత, సూత్రస్థానము I	...	6 0
,, శారీర, ఇంద్రియ, నిదాన, విమానస్థానములు II	...	5 0
,, చికిత్సాస్థానము III	...	8 0
,, సిద్ధి-కల్పస్థానములు IV	...	3 8
అమపానమంజరి	...	0 12
అజీర్ణమంజరి	...	0 4
అష్టాంగహృదయము, సూత్రస్థానము	...	8 0
డిటా చికిత్సాకల్పస్థానములు	...	5 0
డిటా శారీరనిదానస్థానములు	...	3 8
డిటా ఉత్తరస్థానము	...	6 0
కాలజ్ఞానము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	0 4
రావణకుమారతంత్రము	...	0 6
గదనిగ్రహము	...	2 8
ఘృతతరంగము	...	1 4
చికిత్సాసారము	...	2 8
నాడిజ్ఞానము	...	0 4
బసవరాజీయము	...	12 0
భేషజకల్పము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0 8
దేహతత్త్వనిర్ణయము	...	0 4
మహాచికము (Small-pox)	...	0 4
హోమియోపతి గృహవైద్యము	...	1 0
వైద్యశత్రోక్తి	...	0 6
రసరత్నాకరము, ఆంధ్రతాత్పర్యసహితము	...	8 0
రాజమార్తాండము	...	0 10
లోలంబరాజీయము, సవైద్యద్యజీవనము	...	0 12
వస్తుగుణమహోదధి, తెనుగువచనము	...	6 0
వృక్షాయుర్వేదము, సాంధ్రతాత్పర్యము	...	0 6
కార్ణధరసంహిత, క్రొత్తకూర్పు	...	5 0
కార్ణధరకృతప్రిశతి	...	0 8
సుశ్రుతశారీరము	...	2 8
షడ్రసనిఘంటువు, అభిధానరత్నమాల	...	0 12
సహదేవశువైద్యకాస్త్రము, తాత్పర్యము	...	0 6

ప్రతి 1-కి ద్దు. ఆ.

సర్వావధిగుణకల్పకము, తాత్పర్యసహితము
 సూరికాచిత్ప, డా|| పరదప్పనాయుడు
 జేశీయవైద్యవిజ్ఞానము

... 2 8
 ... 1 4
 ... 1 0

జ్యోతిష గ్రంథములు

అష్టకవర్ణ, సాంధ్ర తాత్పర్యము
 అఱువది(గత్యసంపత్తరములపంచాంగము

... 0 4
 ... 10 0

అరూఢరత్నసిద్ధాంజరము

... 0 12

కాలామృతము, మేలుప్రతి

... 3 8

కేరళప్రశ్నము, సాంధ్ర తాత్పర్యము

... 0 4

జాతకచంద్రిక, గోపాలరత్నాకరము ,,

... 0 12

గౌళికాస్త్రము, తెనుగు

... 0 3

భవన్నము, ప్రశ్నకాస్త్రము, తాత్పర్యము

... 0 8

జలార్ధగళికాస్త్రము, ఆంధ్రటికాసహితము

... 0 6

నక్షత్రచూడామణి, చక్రనివ్రతి

... 0 6

పుష్పబంధము, సాధారణప్రతి

... 0 8

బృహస్పతిగర్భాక్షరము, తెనుగువచనము

... 0 8

భృగుసూత్రములు ,,

... 0 6

భావార్థచంద్రిక ,,

... 1 0

మయవాస్తువు, సాంధ్ర తాత్పర్యము

... 0 4

ముహూర్తదర్పణము, సటిక

... 2 0

లఘుతాచకము సాంధ్ర తాత్పర్యము

... 1 4

ఘనమాల (వర్ణఫణి) ,,

... 0 4

వాస్తుసర్వస్వము ,,

... 0 6

వృద్ధపారాశర్యము, సాంధ్ర తాత్పర్యము

... 1 0

శతకుశాస్త్రము, (శిఖినరసింహశతకము)

... 0 4

షోడశప్రశ్నరత్నావళి, సేవాలియన్ ఆస్తిగ్రంథమునకు తెనుగు

... 0 4

సనత్కుమారగృహవాస్తువు, సాంధ్ర తాత్పర్యము

... 0 4

సనత్కుమారశిల్పికాస్త్రము, ,,

... 0 4

స్వప్నకాస్త్రము ,,

... 0 3

సారావళి, సాంధ్ర తాత్పర్యము

... 3 8

సాముద్రికకాస్త్రము, సటిక

... 0 6

డిటా తెనుగుపద్యకావ్యము

... 0 6

హోరారత్నమాల, ఆంధ్ర తాత్పర్యము

... 0 12

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎన్ క్లవ్ నెడ్, చెన్నపురి,

